

**TRABZON ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**ULUSALÜSTÜ İNSAN HAKLARI HUKUKUNDA İNSAN HAKLARI
MAHKEMELERİNİN USUL HUKUKU BAKIMINDAN ETKİLİLİĞİ
MESELESİ**

DOKTORA TEZİ

Betül KALYONCU

**TRABZON
Eylül, 2022**

**TRABZON ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**ULUSALÜSTÜ İNSAN HAKLARI HUKUKUNDA İNSAN HAKLARI
MAHKEMELERİNİN USUL HUKUKU BAKIMINDAN ETKİLİLİĞİ
MESELESİ**

**Betül KALYONCU
ORCID: 0000-0001-9070-0884**

**Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nce
Doktora Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.**

**Tezin Danışmanı
Prof. Dr. Adil ŞAHİN
ORCID: 0000-0003-0019-2172**

**TRABZON
Eylül, 2022**

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Tezimin içerdiği yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalardan bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yaptığımı ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi, ayrıca bu çalışmanın Trabzon Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığımı ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonuca razı olduğumu bildiririm.

Betül KALYONCU

21 / 09 / 2022

ÖN SÖZ

İnsan haklarının korunması sürecinde bölgesel insan hakları mahkemeleri önemli bir rol oynamaktadır. Tezimizin hazırlanması sürecinde bölgesel insan hakları sistemlerinin işleyişi, denetim organları esas alınarak, şikayet başvurusu usulü çerçevesinde değerlendirilmiştir. İnsan hakları mahkemelerinin, devletlerarası ve bireysel başvurular özelinde uyguladıkları usuller karşılaştırılarak, birtakım sonuçlara varılmış ve ulusal hukukta konuya ilişkin boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Çalışmada insan hakları mahkemelerinin usul hukukuna ilişkin normatif düzenlemeleri karşılaştırmalı olarak ele alınarak, çalışmanın araştırmacılara yol gösterici olması amaçlanmıştır.

Uluslararası insan hakları mahkemelerinin, usul hukuku bakımından etkililiğini ortaya koyma amacına yönelik olarak hazırlanan bu çalışma uzun ve titiz bir araştırmanın sonucunda hazırlanmıştır. Çalışmanın hazırlanması sürecinde hiçbir şekilde desteğini esirgemeyen, gereken her türlü katkıyı ve kolaylığı sağlayan danışman hocam Sayın Prof. Dr. Adil ŞAHİN'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca bu zorlu süreçte kendilerine yeterli ilgiliyi gösteremediğim kızlarım Fatma Buğlem'e ve Zeynep Sare'ye, bunaldığım her anda yanımda olan eşim İbrahim KALYONCU'ya ve uzaklardan desteğini hiçbir zaman esirgemeyen anneme ve babama teşekkür ederim.

Eylül, 2022
Betül KALYONCU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
ÖZET.....	ix
ABSTRACT	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI MAHKEMELERİNİN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ VE ÖRGÜTSEL YAPISI	5
1. 1. Uluslararası İnsan Hakları Mahkemelerinin Ortaya Çıkış Süreci	5
1. 1. 1. Avrupa Konseyi Örgütü Ekseninde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi	6
1. 1. 2. Amerikan Devletleri Örgütü Ekseninde Amerikan İnsan Hakları Komisyonu ve Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi	14
1. 1. 3. Afrika Birliği (Örgütü) Ekseninde Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesi	22
1. 2. Uluslararası İnsan Hakları Mahkemelerinin Örgütsel Yapısı	31
1. 2. 1. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi	31
1. 2. 1. 1. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin İdari Birimleri	32
1. 2. 1. 1. 1. Mahkeme Başkanlığı	32
1. 2. 1. 1. 2. Yazı İşleri Müdürlüğü	36
1. 2. 1. 1. 3. Mahkeme Genel Kurulu	40
1. 2. 1. 1. 4. Bölümler	42
1. 2. 1. 2. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Yargısal Birimleri	44
1. 2. 1. 2. 1. Yargıçlar	45
1. 2. 1. 2. 1. 1. Genel Olarak	45
1. 2. 1. 2. 1. 2. Ad Hoc Yargıçlar	53
1. 2. 1. 2. 1. 3. Raportör Yargıçlar	55
1. 2. 1. 2. 2. Tek Yargıç Düzeni	57
1. 2. 1. 2. 3. Komiteler	60
1. 2. 1. 2. 4. Daireler	63

1. 2. 1. 2. 5. Büyük Daire	66
1. 2. 2. Amerikan İnsan Hakları Komisyonu ve Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi	71
1. 2. 2. 1. Amerikan İnsan Hakları Komisyonu	72
1. 2. 2. 1. 1. Komisyon Üyeleri	73
1. 2. 2. 1. 2. Komisyon Yöneticiler Kurulu	81
1. 2. 2. 1. 3. Genel Sekreterlik	83
1. 2. 2. 1. 4. Raportörlükler ve Çalışma Grupları	86
1. 2. 2. 2. Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi	89
1. 2. 2. 2. 1. Amerikan İnsan Hakları Mahkemesinin İdari Birimleri	91
1. 2. 2. 2. 1. 1. Başkanlık ve Başkan Yardımcılığı	91
1. 2. 2. 2. 1. 2. Komisyonlar	93
1. 2. 2. 2. 1. 3. Sekreterlik	94
1. 2. 2. 2. 2. Amerikan İnsan Hakları Mahkemesinin Yargısal Birimleri	96
1. 2. 2. 2. 2. 1. Yargıçlar	97
1. 2. 2. 2. 2. 1. 1. Genel Olarak	97
1. 2. 2. 2. 2. 1. 2. Geçici Yargıçlar ve Ad Hoc Yargıçlar	105
1. 2. 3. Afrika İnsan ve Halkların Komisyonu ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesi	107
1. 2. 3. 1. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu	108
1. 2. 3. 1. 1. Komisyon Üyeleri	109
1. 2. 3. 1. 2. Komisyon Bürosu	118
1. 2. 3. 1. 3. Komisyon Sekreterliği	120
1. 2. 3. 1. 4. Özel Raportörlükler, Çalışma Grupları ve Komiteler (Bağlı Mekanizmalar)	125
1. 2. 3. 2. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesi	131
1. 2. 3. 2. 1. Afrika İnsan ve Halkların Mahkemesinin İdari Birimleri	133
1. 2. 3. 2. 1. 1. Başkanlık Kurulu	133
1. 2. 3. 2. 1. 2. Yazı İşleri Müdürlüğü	136
1. 2. 3. 2. 1. 3. Komiteler ve Çalışma Grupları	140
1. 2. 3. 2. 2. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesinin Yargısal Birimleri	141
1. 2. 3. 2. 2. 1. Yargıçlar	141

İKİNCİ BÖLÜM

2. ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI MAHKEMELERİNİN YARGILAMA YETKİSİ ve BAŞVURULARDA ARANAN KABUL EDİLEBİLİRLİK KRİTERLERİ149

2. 1. Uluslararası İnsan Hakları Mahkemelerine Yapılan Başvuruların Türü	149
2. 1. 1. Devletlerarası Başvuru	149
2. 1. 1. 1. Genel Olarak	149
2. 1. 1. 2. Devletlerarası Başvuru Usulünün İnsan Hakları Mahkemelerindeki Görünümü	150
2. 1. 2. Bireysel Başvuru	161
2. 1. 2. 1. Genel Olarak	161
2. 1. 2. 2. Bireysel Başvuru Usulünün İnsan Hakları Mahkemelerindeki Görünümü	162
2. 2. Uluslararası İnsan Hakları Mahkemelerinin Yargılama Yetkisi	177
2. 2. 1. Genel Olarak	177
2. 2. 2. Kişi Yönünden Yetki (Ratione Personae).....	180
2. 2. 2. 1. Genel Olarak	180
2. 2. 2. 2. Mağdur Kavramı	193
2. 2. 3. Konu Yönünden Yetki (Ratione Materiae)	200
2. 2. 4. Yer Yönünden Yetki (Ratione Loci)	212
2. 2. 5. Zaman Yönünden Yetki (Ratione Temporis)	221
2. 3. İnsan Hakları Mahkemelerine Yapılan Başvurulara İlişkin Kabul Edilebilirlik Kriterleri	231
2. 3. 1. Bölgesel Sistemlerde Aranan Ortak Kabul Edilebilirlik Kriterleri	232
2. 3. 1. 1. İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi	232
2. 3. 1. 2. Süre Şartı	244
2. 3. 1. 3. Başvurucunun Belirli Olması	252
2. 3. 1. 4. Başvuru Konusunun Daha Önce Mahkeme ya da Farklı Bir Uluslararası Çözüm Mercii Tarafından İncelenmemiş Olması	255
2. 3. 1. 5. Başvurunun Sözleşme Hükümleri ile Bağdaşır Nitelikte Olması	261
2. 3. 1. 6. Başvurunun Açıkça Dayanaktan Yoksun Olmaması	264
2. 3. 2. Bölgesel Sistemlerin En Az Birinde Aranan Kabul Edilebilirlik Şartları	268
2. 3. 2. 1. Başvuru Hakkının Kötüye Kullanılmaması	268
2. 3. 2. 2. Başvurunun Küçük Düşürücü ya da Aşağılayıcı Bir Dilde Hazırlanmamış Olması	269
2. 3. 2. 3. Başvurucunun Önemli Ölçüde Dezavantaja (Zarara) Uğramış Olması	271
2. 3. 2. 4. Başvurunun Sadece Kitle İletişim Araçları Tarafından Yayınlanan Haberlere Dayanmaması	274

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI MAHKEMELERİNİN BAŞVURULARI

İNCELEME VE SONUÇLANDIRMA USULÜ	276
3. 1. İnsan Hakları Mahkemelerine Yapılan Başvuruların İncelenmesi	276
3. 1. 1. Şekil Yönünden İnceleme	276
3. 1. 2. Kabul Edilebilirlik Yönünden İnceleme	294
3. 1. 3. Esas Yönünden İnceleme	314
3. 1. 4. Başvuruların İncelenmesi Esnasında Uygulanan Özel Usuller	332
3. 1. 4. 1. Dostane Çözüm	332
3. 1. 4. 2. Üçüncü Tarafın Müdahalesi (Amicus Curiae)	344
3. 1. 4. 3. Geçici Önlem	351
3. 1. 4. 4. Pilot Karar	366
3. 2. İnsan Hakları Mahkemelerine Yapılan Başvuruların Sonuçlandırılması	370
3. 2. 1. Başvurunun Dava Listesinden Düşürülmesi	370
3. 2. 2. Başvurunun Esası Hakkında Karar	373
3. 2. 3. Hakkaniyete Uygun Tatmin	381
3. 2. 4. Mahkemelerin Esas Hakkındaki Kararlarının Gözden Geçirilmesi	388
3. 2. 5. Mahkeme Esas Hakkındaki Kararlarının Yorumu ve Maddi Hataların Düzeltilmesi	391
3. 3. İnsan Hakları Mahkemelerinin Yargılama Esnasında Yürüttüğü Usul	394
3. 3. 1. Tarafların Temsil Edilmesi	395
3. 3. 2. Duruşmaların Yürütülmesi	399
3. 3. 3. Adli Yardım	411
3. 3. 4. Karar Almada Müzakere ve Oylama Usulü	415
3. 3. 5. Mahkeme Kararının Şekli, Dili ve Tebliği	423
3. 3. 6. Belgelerin Aleniliği ve Belgelerde Kullanılacak Diller	427
3. 4. İnsan Hakları Mahkemelerinin Kararlarının Niteliği ve Uygulaması	431
3. 4. 1. Mahkeme Kararlarının Kesin Olması	431
3. 4. 2. Mahkeme Kararlarının Bağlayıcı Olması ve Yerine Getirilme Zorunluluğu	434
3. 4. 3. Mahkeme Kararlarının Uygulanıp Uygulanmadığının Denetimi	441
SONUÇLAR	456
KAYNAKLAR	465
ÖZGEÇMİŞ VE İLETİŞİM BİLGİLERİ	498

ÖZET

Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda İnsan Hakları Mahkemelerinin Usul Hukuku Bakımından Etkililiği Meselesi

Ulusalüstü insan hakları hukukunda Avrupa, Amerika ve Afrika'da yer alan bölgesel sistemlerin insan haklarının geliştirilmesi, korunması ve tanıtılmasına yönelik faaliyetleri bulunmaktadır. Bölgesel insan hakları sistemleri özellikle insan haklarının korunmasına yönelik denetim aracı olarak şikayet başvurusu usulünü geliştirmişlerdir. Şikayet başvurusu usulü her bir bölgesel sistemin kendi içinde oluşturduğu denetim organları tarafından gerçekleştirilmektedir. Avrupa sisteminde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Amerikan sisteminde Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi ile Amerikan İnsan Hakları Komisyonu, Afrika sisteminde ise Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu ile Afrika İnsan ve Halkları Hakları Mahkemesi şikayet başvurusu usulünü işleterek kendi bölgelerinde insan haklarının korunmasını sağlamaktadır. Bahsedilen denetim organlarının süreç içerisinde birbirinden etkilendiğini ve şikayet başvurusunun değerlendirilmesi usulüne ilişkin düzenlemelerin de buna göre şekillendiğini belirtmek gerekmektedir. Ancak her bir bölgesel sistemin kendi içinde dinamikleri farklılık göstermektedir. Dolayısıyla bölgesel insan hakları sistemleri, devletlerarası ve bireysel şikayet başvurusu usulünü uygulamak suretiyle ortak bir tutum sergilemeler de her birinin usule ilişkin getirdikleri normlar bazı noktalarda farklılık arz etmektedir. İşbu çalışmada bölgesel insan hakları denetim organlarının devletlerarası ve bireysel başvurular ekseninde uyguladıkları usuller normatif eksende ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiş, gerekli noktalarda karşılaştırmalar yapılmış ve tespit edilen farklılıklar bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Usul Hukuku, Bireysel Başvuru Usulü, Devletlerarası Başvuru Usulü, Bölgesel İnsan Hakları Mahkemeleri, İnsan Haklarının Etkin Korunması

ABSTRACT

The Issue of Efficiency of Human Rights Courts in terms of Procedural Law in Supranational Human Rights Law

In supranational human rights law, regional systems in Europe, America and Africa have activities for the development, protection and promotion of human rights. Regional human rights systems have developed the complaint procedure as a supervisory tool, particularly for the protection of human rights. The complaint application procedure is carried out by the supervisory bodies established by each regional system. In the European system, the European Court of Human Rights, the American Court of Human Rights and the American Commission of Human Rights in the American system, and in the African system, the African Commission of Human and Peoples' Rights and the African Court of Human and Peoples' Rights operate the complaint application procedure to ensure the protection of human rights in their own regions. It should be noted that the said supervisory bodies were influenced by each other in the process and the regulations regarding the evaluation procedure of the complaint application were shaped accordingly. However, the dynamics of each regional system differ in itself. Therefore, although regional human rights systems exhibit a common attitude by applying the interstate and individual complaint application procedure, the procedural norms brought by each of them differ in some points. In this study, the procedures applied by regional human rights inspection bodies on the axis of interstate and individual applications were evaluated in detail on the normative axis, comparisons were made at necessary points and the differences identified were tried to be revealed from a holistic perspective.

Keywords: Procedural Law, Individual Application Procedure, Inter-State Application Procedure, Regional Human Rights Courts, Effective Protection of Human Rights.

KISALTMALAR LİSTESİ

ACHPR	: African Commission on Human and Peoples' Rights
ACtHPR	: African Court on Human and Peoples' Rights
ADÖ	: Amerikan Devletleri Örgütü
Af. B.	: Afrika Birliği
Af. BÖ	: Afrika Birliği Örgütü
Af. İHK	: Afrika İnsan ve Halkları Hakları Komisyonu
Af. İHM	: Afrika insan ve Halkların Hakları Mahkemesi
Af. İHMKP	: Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesinin Kurulmasına Dair Protokol
Af. İHŞ	: Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı
AHRLJ	: African Human Rights Law Journal
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK	: Avrupa Konseyi
Ame. İHK	: Amerikan İnsan Hakları Komisyonu
Ame. İHM	: Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi
Ame. İHÖB	: Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi
BM	: Birleşmiş Milletler
DEÜHFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
ECHR	: European Court of Human Rights
IACHR	: Inter American Commission on Human Rights
IACtHR	: Inter American Court on Human Rights
İHEB	: İnsan Hakları Evrensel Bildirisi
İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
MHB	: Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni
TBB	: Türkiye Barolar Birliği
UK	: Usul Kuralları
Vd.	: ve diğerleri

GİRİŞ

Ulusalüstü insan hakları hukukunda bölgesel sistemler, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi amacını gerçekleştirmede önemli bir rol üstlenmektedir. Bölgesel insan hakları sistemleri, II. Dünya savaşı sonrasında insan haklarının uluslararası düzeyde korunmasına yönelik kurumsallaşmanın bir sonucudur. Avrupa'da Avrupa Konseyi, Amerika'da Amerikan Devletleri Örgütü ve Afrika'da ise Afrika Birliği, bölgesel insan hakları sistemlerini oluşturmuşlardır. Bu sistemler, hakları koruma faaliyetlerini daha etkin bir şekilde gerçekleştirmek üzere kendi içlerinde bazı denetim türleri uygulamaktadır. Rapor usulü, soruşturma usulü ve şikayet başvurusu usulü şeklinde ortaya çıkan denetim türleri, insan haklarının korunması amacıyla, taraf devletlerin hak ve özgürlüklerin gereğini ulusal hukukta ne şekilde yerine getirdiğini denetlemektedir. Her bir bölgesel sistem için ortak olarak öngörülen denetim usulü ise şikayet başvurusu usulüdür. Avrupa sisteminde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Amerikan sisteminde Amerikan İnsan Hakları Komisyonu ve Mahkemesi, Afrika sisteminde ise Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu ve Mahkemesi söz konusu denetimi gerçekleştiren denetim organları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ulusalüstü insan hakları hukukunda, bireyin de devletin yanında özne olarak kabul edilmesi sonucunda, devletlerarası ve bireysel şikayet başvuru usulleri devreye sokulmuştur. Bireyin ulusalüstü insan hakları hukukunda özne olarak nitelendirilmesi, denetim usullerini de şekillendirmiş ve bireysel başvuru usulü, devletlerarası başvuru usulünün yanında yerini almıştır. Böylelikle bireyin ulusal hukukta hak ihlaline uğradığı iddiasıyla uluslararası şikayet mercii olarak insan hakları denetim organlarına başvurabilmesi mümkün olmuştur.

Bölgesel sistemler içinde şikayet başvurusu usulünün uygulayıcısı olan insan hakları denetim organları yarı-yargısal ve yargısal nitelik taşımaktadır. Ancak nitelikleri farklı olsa da her bir organın insan haklarının korunmasına dair güttüğü amaç aynıdır. Bu amaç doğrultusunda insan hakları denetim organları, kendilerine sunulan uyuşmazlıkları insan haklarının korunması ve insan hakları kamu düzeninin oluşturulması amacına yönelik olarak sonuca bağlamaktadır. Daha açık ifade etmek gerekirse, bireysel başvuru usulü ile bireyin uluslararası alanda korunmasına hizmet edilirken; devletlerarası başvurular aracılığıyla, taraf devletlerin, dahil oldukları bölgesel sistemin oluşturduğu kamu düzenine uyumu sağlanmaktadır. Ancak her bir denetim organının bahsedilen süreçte öngördüğü usuller birbirinden farklılık göstermektedir. Çalışmanın konusu, bu farklılıkları dikkate alarak, bireyin haklarının korunması bağlamında, bölgesel insan hakları denetim organlarından hangisinin daha etkin şekilde çalıştığını "normatif" ekseninde ortaya koymaktır. Ayrıca Avrupa, Amerikan ve Afrika sistemlerinde yer alan denetim organlarının maddi gerçeğe ulaşmak için öngördükleri usullerin, başvuru sürecinde bireye ne gibi etkilerinin bulunduğunu tespit etmek amaçlanmaktadır. Bahsedilen durumun tespiti için devletlerarası ve bireysel

başvuruları inceleme ve sonuçlandırma aşamasında, bu çalışmada incelenen insan hakları denetim organlarının uyguladıkları usullerin ayrıntılı şekilde ele alınması gerekmiştir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi dışında Amerikan İnsan Hakları Komisyonu ve Mahkemesi ile Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu ve Mahkemesinin sadece belli başlı birkaç çalışmada ele alınmış olması uluslararası ve ulusal insan hakları hukuku doktrini içerisinde önemli bir eksiklik olarak nitelendirilebilir. Ulusal hukukta Türkiye'nin AİHS'ye taraf olması nedeniyle AİHM her daim ön planda tutulmuş olsa da, ulusüstü insan hakları hukukundaki bütünsellik ilkesi gereği diğer bölgesel insan hakları mahkemelerinin de ayrıntılı şekilde incelenmesi gerekmektedir. Zira her bir denetim organının insan haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik olarak birbirlerine ve alana katkısı yadsınamayacak kadar fazladır. Bahsedilen bu durum normatif bütünsellik ilkesinin bir sonucudur. Dolayısıyla normlar arasındaki uyumun, hangi noktalarda birbirinden ayrıldığıнын, bölgesel sistemlerin kendi dinamikleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi zorunludur.

Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde, bölgesel düzlemde faaliyet gösteren üç insan hakları mahkemesinin usul hukuku bakımından kıyaslandığı herhangi bir çalışmanın bulunmaması bizi böyle bir incelemeye yöneltmiştir. Zira ulusal hukukta bölgesel düzlemde faaliyet gösteren insan hakları mahkemelerinin sadece Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi özelinde ele alındığı, Amerikan ve Afrika insan hakları mahkemelerine gereken ilginin gösterilmediği açıktır. Özellikle devletlerarası ve bireysel şikayet başvurusu bağlamında bölgesel insan hakları mahkemelerini, usul hukuku eksenli karşılaştıran herhangi bir çalışmanın bulunmadığı göze çarpmaktadır. Ayrıca çalışmanın hazırlanması sürecinde Afrika sisteminde Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu ile Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesinin şikayet başvurularını değerlendirirken önemli bir kaynak olarak nitelendirilen usul kuralları yakın bir süre önce değişikliğe uğramıştır. Yapılan değişiklik sonrasında, uluslararası literatürde, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu ile Mahkemesinin Usul Kurallarını ele alan birkaç çalışma dışında, başkaca kaynağa ulaşmak mümkün olmamıştır. Ulusal literatürde ise Af. B. eksenindeki değişiklik sonrasında kaleme alınan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. 2020 yılında değişikliğe uğramış olan söz konusu usul kuralları, şikayet başvurusu usulü ekseninde ulusal hukukta bu denli geniş şekilde ele alınmaması da çalışmaya güncellik katmaktadır. İşbu çalışma, ulusal ve uluslararası literatürde konuya ilişkin boşluğu bütüncül bir bakış açısıyla doldurmaya yönelik olarak hazırlanmıştır. Bölgesel insan hakları denetim organlarının usullerinin, hangisinin birey lehine olmak üzere daha etkin çalıştığıнын karşılaştırmalı biçimde incelenecek olması, çalışmanın özgün yönünü oluşturmaktadır.

İnsan hakları denetim organlarının usul hukuku bakımından karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi, konunun şüphesiz ki geniş bir çerçevede ele alınmasını gerektirmektedir. Ancak, bölgesel insan hakları denetim organlarının usullerinin gerektiği şekilde kıyaslanabilmesi için belirli sınırlar dahilinde hareket edilmesi de zorunludur. Çalışmada, bahsedilen husus dikkate

alınarak, sadece devletlerarası ve bireysel şikayet başvurusu usulü ekseninde insan hakları denetim organlarına ilişkin “normatif çerçevede” değerlendirmelerde bulunulacaktır. Normlar üzerinden yapılan değerlendirmelerin, kimi zaman içtihatlarla başvurmayı da zorunlu kılması nedeniyle, meselenin açıklanmasının içtihatlarla başvurmayı gerektirdiği hallerle sınırlı kalmak kaydıyla, ilgili denetim organlarının kararlarının usule ilişkin bölümlerine göndermelerde bulunulması bir gereklilik olarak karşımıza çıkmıştır.

Çalışmanın usul hukukuna ilişkin olması, ele alınan usuli düzenlemelerin süreç içerisinde değişikliğe uğraması riskini de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla çalışmaya dair bir diğer sınırlandırmanın bu bağlamda yapılması zorunludur. İşbu doğrultuda çalışma, Ağustos 2022’ye kadar bölgesel insan hakları denetim organlarının Usul Kuralları çerçevesinde gerçekleştirilen değişikliklerini kapsayacak şekilde hazırlanmıştır.

Bölgesel insan hakları denetim organlarının öngördüğü usullerin etkinliğinin tespit edilebilmesi için öncelikle her bir denetim organının örgütsel yapısının incelenmesi gerekmektedir. Bu amaçla çalışmanın ilk bölümünde insan hakları denetim organlarını oluşturan bölgesel örgütler ve ilgili insan hakları belgeleri incelenmiş, sonrasında her birinin örgütsel yapısı idari ve yargısal birimler şeklinde ayrılarak ele alınmıştır. İşbu kapsamda öncelikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, sonrasında ise Amerikan İnsan Hakları Komisyonu ve Mahkemesi incelenecektir. Son olarak da Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu ve Mahkemesinin örgütsel yapısına yer verilecektir. Böylece şikayet başvurusunun değerlendirilmesi sürecinde hangi birimlerin ne ölçüde etkin olduğu belirlenmiş olacaktır. Ayrıca belirtmek gerekir ki çalışmanın ilk bölümünde mahkemelerin örgütsel yapısı incelenirken ikinci ve üçüncü bölümden farklı bir yöntemle mesele ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Diğer bölümlerde insan hakları denetim organlarının usul ve işleyişi ortak başlıklar altında ele alınırken, ilk bölümde her biri kendi içerisinde ayrı ayrı değerlendirilecektir. Bahsedilen bu duruma, insan hakları mahkemelerinin idari ve yargısal birimlerinin örgütsel yapı olarak birbirlerinden oldukça farklı bir görüntü sergilemeleri neden olmuştur. Dolayısıyla her bir denetim organının örgütsel yapısının tam olarak anlaşılabilmesi adına böyle bir yöntem izlenmesinin, akademik araştırma usulüne daha uygun olacağı kanaatine varılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Avrupa, Amerikan ve Afrika sistemlerinde devletlerarası ve bireysel başvuru usullerine normatif olarak ne şekilde yer verildiğine değinilecektir. İlgili bölümde ayrıca insan hakları denetim organlarının yargılama yetkisinin kapsamı kişi, konu, zaman ve yer yönünden ele alınacaktır. Nitekim devletler, bölgesel sistemlere dahil olmakla, üstlendikleri yükümlülükler gereği, denetime tabi tutulmaktadır. Ancak her bir devletin ilgili denetim organının yargılama yetkisini tanımış olması gerekmektedir. Aksi halde komisyon ya da mahkemelerin yargılama yetkisi dışında herhangi bir denetim faaliyetinde bulunmaları mümkün olmayacaktır. Yargılama yetkisinin sınırlarının belirlenmesinin ardından insan hakları denetim organlarının kabul

edilebilirlik kriterlerinin değerlendirilmesi aşamasına geçilecektir. Ancak bölgesel insan hakları denetim organlarının komisyon ve mahkeme ayrımı dikkate alındığında, kabul edilebilirliğe ilişkin aradıkları kriterlerin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kabul edilebilirlik kriterleri incelenirken denetim organlarında ortak aranan kriterler ve insan hakları denetim organlarının en az birinde aranan kriterler şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutulacaktır.

Çalışmanın son bölümünde ise devletlerarası ve bireysel şikayet başvurusunun incelenmesi ve sonuçlandırılması usulü ele alınacaktır. İlgili bölümde öncelikle insan hakları denetim organlarının kendilerine sunulan başvurunun şekil, kabul edilebilirlik ve esas yönünden incelenmesi usulünün ne şekilde gerçekleştirdiklerine değinilecektir. Sonrasında başvuruların incelenmesi esnasında insan hakları denetim organları tarafından uygulanan özel usullere yer verilecektir. Bu kapsamda dostane çözüm, üçüncü tarafın müdahalesi, geçici önlem ve pilot karar usullerinin ne şekilde düzenlendiği, bölgesel sistemler arasında karşılaştırma yapılarak belirlenecektir. Başvuruların incelenmesine ilişkin normatif düzenlemelere değinildikten sonra, başvuruların sonuçlandırılması aşamasında insan hakları denetim organlarının hangi usullere göre hareket ettiği ortaya koyulacaktır. Yine aynı bölümde insan hakları denetim organlarının yargılama esnasında yürüttüğü usule değinilecek olup; son olarak insan hakları denetim organlarının verdikleri kararların niteliğine ve bağlayıcılığına ilişkin tartişmalara yer verilecektir. Ayrıca ilgili kısımda insan hakları mahkemelerinin vermiş olduğu kararların uygulanmasının denetimine yönelik birtakım değerlendirmelerde de bulunulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ULUSALÜSTÜ İNSAN HAKLARI MAHKEMELERİNİN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ VE ÖRGÜTSEL YAPISI

1. 1. Ulusalüstü İnsan Hakları Mahkemelerinin Ortaya Çıkış Süreci

İnsan hakları hukukunun başlangıçta belirli insan gruplarını bir şekilde korumak için oluşturulduğu ve bazı düzenlemeler getirilerek içinin doldurulmaya çalışıldığı bilinmektedir.¹ Daha sonrasında ise söz konusu bakış açısı değişerek, insan haklarının sadece belirli bir grubu korumasına yönelik fikir geliştirilmiş ve artık insan haklarının tüm insanları korumak adına getirilmiş bir kavram olduğu kabul edilmiştir.² İnsan haklarının uluslararası alana geçişinde en önemli dönüm noktası ise II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan kaos ortamıdır.³ II. Dünya Savaşı sonrasında insan haklarının korunması bağlamında kurumsallaşmaya gidilerek uluslararası ve bölgesel düzlemde bazı örgütler kurulmuştur. Uluslararası düzlemde Birleşmiş Milletler⁴ Örgütü faaliyet gösterirken, Avrupa Konseyi Örgütü, Amerikan Devletleri Örgütü ve Afrika Birliği bölgesel düzlemde faaliyet gösteren diğer örgütler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulusalüstü insan hakları hukukunun küresel ölçekte etkinliğinin arttığını gösteren⁵ bölgesel insan hakları sistemleri, insan haklarının korunması ve geliştirilmesine katkıda bulunan önemli mekanizmalardır.⁶ Daha farklı ifadeyle bahsedilen örgütler kendi içlerinde oluşturdukları insan hakları mekanizmaları ile insan haklarının etkili bir şekilde korunması ve geliştirilmesinde belirgin bir role sahiptir. Nitekim insan haklarının korunması ve geliştirilmesi için işleyen bir hukuk sistemi ve söz konusu sistemdeki kurallara uyması gereken devlet yetkililerinin bulunması gerekmektedir.⁷

Ulusalüstü insan hakları hukukunun gelişimine en fazla katkıda bulunan bölgesel sistemler yukarıda da ifade edildiği üzere Avrupa, Amerikan ve Afrika sistemleridir.⁸ İnsan haklarının

¹ Thomas Buergenthal, "The Evolving International Human Rights System", **The American Journal of International Law**, 100(4), 2006, (Evolving), s. 783.

² Andrew Clapham, **İnsan Hakları**, 1. Baskı, Ankara: Dost Yayınları, 2010, s. 23.

³ Münci Kapanı, **Kamu Hürriyetleri**, 7. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları, 2013, (Hürriyet), s. 60.

⁴ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde "Birleşmiş Milletler" yerine "BM" ifadesi kullanılacaktır.

⁵ James L. Cavallaro ve Stephanie Erin Brewer, "Reevaluating Regional Human Rights Litigation in the Twenty-First Century The Case of the Inter-American Court", **The American Journal of International Law**, 102(4), 2008, (Regional), s. 769.

⁶ Philip Alston ve Ryan Goodman, **International Human Rights**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2013, s. 889; Adil Şahin, **Batı'lı Anlamda Özgürlük Versus İktidar**, 1. Baskı, Trabzon: Celepler Matbaacılık, 2014, s. 106.

⁷ Geranne Lautenbach, **The Concept of the Rule of Law and the European Court of Human Rights**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2013, s. 55.

⁸ Dinah Shelton, "The Human Rights Judgments: The Jurisprudence of Regional Human Rights Tribunals- Lex Specialis or Lex Regionis", **Research Handbook on International Court and Tribunals**, Ed. William A. Schabas ve Shannonbrooke Murphy, 1st Edition, Northampton: Edward Elgar Publishing, 2016, (Judgments), s. 50.

kurumsal olarak korunması noktasında önemli bir yenilik olarak ifade edilen⁹ bölgesel insan hakları sistemleri hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesinin kurumsal yapıları içerisindeki denetim organları aracılığıyla yerine getirmektedir. Zira insan hak ve özgürlüklerinin korunması tam anlamıyla denetim organlarının usullerine ilişkin öngörülen düzenlemelerle sağlanabilecektir. Herhangi bir hak ihlali iddiasının gereği gibi duyulabilmesi ve sonuca bağlanabilmesi için başvurusunun gerekli birimlere ulaşarak hakkaniyetin sağlanması gerekmektedir.¹⁰

Bölgesel insan hakları sistemlerinde yarı-yargısal nitelikteki insan hakları komisyonları ile yargısal nitelikteki insan hakları mahkemeleri aracılığıyla bahsedilen durum gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Çalışmada bölgesel düzlemde faaliyet gösteren insan hakları komisyonu ve insan hakları mahkemelerinin usul hukuku kuralları değerlendirilerek hak ve özgürlükleri koruma noktasında söz konusu kurullarla ilgili bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır. Pek tabiidir ki, bölgesel insan hakları sistemleri karşılaştırılırken bölgesel özellikler, tarihi süreç ve çalışma usul ve esasları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar dikkate alınarak bir sonuca varılmaya çalışılacaktır.¹¹ Anılan bu nedenle, bir bütün içinde ve kapsamlı bir şekilde değerlendirme yapılabilmesi adına söz konusu denetim organlarının hangi şartlar altında ve ne şekilde ortaya çıktığının tespit edilmesi gerekmektedir. İşbu sebeple, bahsi geçen insan hakları komisyonlarının ve insan hakları mahkemelerinin hangi örgütler ekseninde ortaya çıktıklarını ve hangi aşamalardan geçerek son hallerini aldıklarını ayrı başlıklar altında incelemek yerinde olacaktır.

1. 1. 1. Avrupa Konseyi Örgütü Ekseninde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

Ulusalüstü insan hakları hukukunda bölgesel düzlemde faaliyet gösteren örgütlerden ilki Avrupa Konseyi Örgütü'dür.¹² II. Dünya Savaşı sonrası sonrasında dağılan Avrupa'nın tekrar birleştirilmesi düşüncesi Avrupa Konseyi'nin ortaya çıkışındaki önemli faktörlerden biridir.¹³ Zira II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ülkeleri arasında da bir bölünmüşlük söz konusu olmuş,

⁹ Başak Çalı, "Regional Protection", Ed. Daniel Moeckli vd., in **International Human Rights Law**, 3rd Edition, Oxford: Oxford University Press, 2018, s. 417.

¹⁰ Thomas M. Antkowiak, "A Dark Side of Virtue: Inter-American Court and Reparations For Indigenous People", **Duke Journal of Comparative & International Law**, 25(1), 2014, (Virtue), s. 5-6.

¹¹ Jeremy Sarkin, "The Role of Regional Systems in Enforcing State Human Rights Compliance: Evaluating the African Commission on Human and Peoples' Rights and the New African Court of Justice and Human Rights with Comparative Lessons From the Council of Europe and the Organization of American States", **Inter-American Human Rights and European Human Rights Journal**, 1(2), 1999, s. 205-206.

¹² Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde "Avrupa Konseyi" ifadesi yerine "AK" kısaltması kullanılacaktır.

¹³ Yasemin Özdek, **Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye**, 2. Baskı, İstanbul: Kırmızıkaşem Yayıncılık, 2004, s. 1; Mehmed Akad vd., **Genel Kamu Hukuku**, 12. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2016, s. 317.

Avrupalı devletlerden bir kısmı savaşın kazananı Amerika Birleşik Devletlerinin yanında (batı bloku) diğer bir kısmı da Rusya'nın (doğu bloku) yanında yer almıştır.¹⁴ Avrupa'nın Batı blokunda yer alan devletler dönemin şartlarına bağlı olarak, kendi aralarında siyasal bir bütünlük oluşturma çabasına girişmişlerdir.¹⁵ Zira Soğuk Savaş¹⁶ dönemi olarak adlandırılan bu dönemin etkisiyle Avrupa'daki doğu ve batı blokları karşılıklı olarak birbirlerini tehdit olarak görmeye başlamışlar ve siyasal, toplumsal, ekonomik ve ideolojik anlamda birçok sorunla yüz yüze kalmışlardır.¹⁷ İşbu nedenle, bahsedilen sorunların ortadan kaldırılması için Avrupa'da oluşan kaos ortamının sona erdirilmesi gerekmiş ve doğu-batı blokunda yer alan devletlerin ideolojik olarak çatışmalarının önüne geçilmeye çalışılarak bir arada olmaları amaçlanmıştır.¹⁸ Böylelikle batı blokundaki Avrupalı devletler arasında insan haklarına saygı ekseninde bir Avrupa kamu düzeni¹⁹ oluşturmaya yönelik olarak AK Örgütü'nün kurulmasına dair görüş birliğine varılmıştır.²⁰

Avrupa'nın birleştirilmesi amacını güden AK, bölgesel düzlemde kurulan örgütlerin ilk örneğidir.²¹ AK, insan haklarının korunmasına yönelik olarak AK, Avrupalı devletler arasında II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da ortaya çıkan siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunların çözülmesi ve insan hak ve özgürlükleri ile demokrasi ve hukukun üstünlüğünün sağlanması için başlangıçta 10 ülke²² tarafından Strazburg'ta²³ kurulmuştur.²⁴ Avrupa Konseyi'nin kurucu belgesi Avrupa

¹⁴ Rona Aybay, **İnsan Hakları Hukuku**, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Yayınları, 2017, (İHH), s. 128.

¹⁵ Mehmet Emin Çağırın, **Uluslararası Alanda İnsan Hakları**, 4. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2020, (UAİH), s. 254.

¹⁶ Soğuk Savaş dönemi II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği ve ABD arasında yaşanan mücadele dönemidir. Söz konusu dönemde iki devlet arasında silahlı çatışmalarla sonuçlanan gerginlikler yaşanmış ve uzun bir süre boyunca 1990'ların başına kadar devam etmiştir. Bkz. Rona Aybay, **İHH**, s. 129.

¹⁷ Ömer Madra, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Bireysel Başvuru Hakkı**, 1. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981, s. 8-14; Kemal Fikret Arık, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme**, 1. Baskı, Ankara: Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1965, s. 9-10; Aslan Gündüz, **Gelişmiş Batı Avrupa Ülkelerinde İnsan Haklarının Korunması: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Sağladığı Yarı-Süspansiyonel Himaye, Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, Yüzyılımız ve Türkiye Cumhuriyeti 3. Kitap**, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 1993, (AİHS), s. 32

¹⁸ A. H. Robertson ve J.G. Merills, **Human Rights in Europe- A Study of the European Convention on Human Rights**, 3rd Edition, Manchester and New York: Manchester University Press, 1996, s. 3-4.

¹⁹ Ömer Anayurt, **Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Kişisel Başvuru Yolu**, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2004, s. 17; Şahin, s. 127.

²⁰ Çağırın, **UAİH**, s. 254.

²¹ D.J. Harris, M. O'Boyle, E.P. Bates ve C. M. Buckley, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku**, Çev. Ulaş Karan, Mehveş Bingöllü Kılıcı, 1. Baskı, Avrupa Konseyi Yayınları, 2013, (AİHS Hukuku), s. 1.

²² Avrupa Konseyi Statüsüne taraf on ülke Belçika, Birleşik Krallık, İrlanda, Danimarka, Fransa, Hollanda, İsveç, İtalya, Lüksemburg ve Norveç'tir. Avrupa Konseyi Statüsü Türkçe çeviri, Aslan Gündüz, **Milletlerarası Hukuk**, Reşat Volkan Günel (Ed.), 8. Baskı, Ankara: Beta Yayınları, 2015, (Milletlerarası), s. 684.

²³ AK Örgütü'nün Strazburg'ta kurulmasının simgesel olarak da bir anlamı bulunmaktadır. Tarihsel süreçte Alsas Loren bölgesinde Almanya ve Fransa arasında meydana gelen çekişmenin neticesinde bu bölge sürekli el değiştirmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası Fransa hakimiyetine giren Alsas Loren bölgesinin hem Almanya hem de Fransa'ya yakın olması ve sonraki dönemlerde de bu iki ülke arasındaki çekişmenin

Konseyi Statüsü'dür.²⁵ Söz konusu belge 05/05/1949 tarihinde imzaya açılmış ve 03/08/1949 tarihinde ise yürürlüğe girmiştir.²⁶ Başlangıçta on ülke olarak faaliyet gösteren AK Örgütü daha sonrasında Avrupa'da geniş bir alana yayılmış olup 16/03/2022 itibarıyla 46 devlet üye konumundadır.²⁷ O halde AK Örgütünün kurulduğu ilk dönemlerdeki doğu batı bloklaşmasının ortadan kalktığını ve günümüzde Avrupalı devletlerin hemen hemen hepsinin²⁸ AK Örgütü'ne üye olduğunu söylemek mümkündür.

AK Statüsü taraf devletlere birtakım haklar sağlarken bunun yanında ilgili devletlere bazı yükümlülükler de getirmiştir.²⁹ Bahsi geçen bu durumun neticesinde Statüye taraf olan devletler, hukukun üstünlüğü ilkesine saygı duyarak kendi yargı yetki alanları dahilindeki kişilerin sahip olduğu hak ve özgürlükleri garanti altına almayı kabul etmektedir (AK Statüsü m. 3). Ayrıca AK'nin kuruluş amaçlarına bakıldığında da birliğin sağlam temellere dayandırılmasının şartlarından biri kişilerin haklarının ve özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesidir (AK Statüsü m. 1). Nitekim AK Örgütünün kurulmasıyla birlikte Avrupa insan hakları sistemi de ortaya çıkmıştır.³⁰ İşbu durumun hayata geçirilmesi noktasında AK'nin attığı en önemli adım ise bireyin hak ve özgürlüklerinin korunması bağlamında hazırlanan "İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunması Avrupa Sözleşmesi" yani başka ifade ile "Avrupa İnsan Hakları

dostluğa dönüşmesini simgelemesi adına AK Örgütü'nün Strazburg'ta kurulmasına karar verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aybay, **İHH**, s. 128.

²⁴ A. Şeref Gözübüyük, Feyyaz Gölcüklü ve Abdurrahman Saygılı, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması-Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi**, 12. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2019, s. 11; Said Vakkas Gözlügül, **Avrupa İnsan Hakları Hukuku**, 1. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2014, s. 114.

²⁵ Avrupa Konseyi Statüsü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. AK Statüsü İngilizce metni <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680306052>), 21 Eylül 2021; AK Statüsü Türkçe metni için bkz. Gündüz, **Milletlerarası**, s.684.

²⁶ Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş Cilt, 2**, 8. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2012, s.8. Türkiye 08/08/1949 yılında Avrupa Konseyi Statüsüne katılma yönündeki kararını AK Genel Sekreterliğine iletmıştır. Daha sonrasında ise 12/12/1949 tarihli ve 5456 sayılı "Avrupa Konseyi'nin Kurulması Hakkında İmzalanmış Olan Statünün Onanmasına Dair Kanun" çıkartılmıştır. Onay belgesinin 13/04/1950 tarihinde AK Genel Sekreterliğine iletilmesi sonucu da Türkiye AK'nin bir üyesi haline gelmiştir. Bkz. 1949 Tarihli 5456 Sayılı Avrupa Konseyi'nin Kurulması Hakkında İmzalanmış Olan Statünün Onanmasına Dair Kanun, **T.C. Resmî Gazete**, 7382, 12 Aralık 1949; ayrıca bkz. Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 9.

²⁷ AK üyesi devletler için bkz. (<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatynum=001>), 22 Eylül 2021.

²⁸ AK Örgütü'ne Avrupa'da bulunan devletlerden sadece Belarus üye değildir. Bkz. Rona Aybay, **İHH**, s.133. Ayrıca Rusya 16/03/2022 tarihinde AK üyeliğinden çıkartılmıştır. Dolayısıyla AK üyesi olan devlet sayısı 2022 Ağustos ayı itibarıyla 46'dır. Bkz. Resolution CM/Res(2022)2 on the Cessation of the Membership of the Russian Federation to the Council of Europe, (Adopted by the Committee of Ministers on 16 March 2022 at the 1428ter Meeting of the Ministers' Deputies), https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680a5da51, 04 Haziran 2022.

²⁹ Gündüz, **Milletlerarası**, s. 684.

³⁰ Dinah L. Shelton ve Paolo Carozza, **Regional Protection of Human Rights**, 2nd Edition, Oxford: Oxford University Press, 2013, s. 13.

Sözleşmesi”³¹ dir. Zira AK üyesi devletlerin hak ve özgürlüklerin korunması noktasındaki ortak amaçları bağlayıcı nitelikteki AİHS’nin hazırlanmasını kolaylaştıran bir etken olmuştur.³²

AK Örgütü tarafından insan hakları sisteminin oluşturulması aşamasında atılan en önemli adım AİHS’nin hazırlanmasıdır. Nitekim Avrupa’da bölgesel insan hakları sisteminin kurucu niteliğindeki³³ AİHS’yi imzalayan devletler Sözleşme ile sağlanan hakların ihlali durumunda kendi ülkelerindeki kişilere karşı sorumlu olmaktadır.³⁴ Ayrıca AİHS kendi egemenliği altında bulunan kişilerin yanında taraf Devletlerin birbirlerine karşı da ihlal iddiasında bulunmalarına imkan sağlamaktadır.³⁵ AK Örgütü’nün oluşturduğu ilk belge olan³⁶ AİHS, Konseye üye olan devletlerce 04/11/1953 tarihinde imzalanmış ve 03/09/1954 tarihinde de yürürlüğe girmiştir.³⁷ Böylece AK Örgütü üyesi devletler AİHS ile birlikte insan hak ve özgürlüklerinin korunması için ortak bir sorumluluk sistemine dahil olmuştur.³⁸ Bölgesel sistemlerin başarılı bir örneği olan AİHS sistemi ile uluslararası alanda insan haklarının korunması bağlamında önemli adımlar atılmaya başlanmıştır.³⁹

AİHS sistemi insan haklarının uluslararası boyutta korunması ve geliştirilmesi noktasında birtakım yenilikler getirmiş ve diğer bölgesel sistemlere örnek teşkil etmiştir. İlk olarak AİHS bölgesel düzlemde insan haklarının korunması için kapsamlı biçimde oluşturulan ilk sözleşme olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci olarak AİHS insan hak ve özgürlüklerinin korunması ile ilgili olarak şikayet başvuru usulünün işletildiği ve bu nedenle şikayet başvurusunun yöneltileceği bir insan hakları mahkemesini kuran ilk sözleşmedir. Ayrıca AİHS sistemi yargısal olarak diğer insan hakları sistemlerine kıyasla daha gelişmiş bir sistem olarak nitelendirilmektedir. Zira dünyadaki

³¹ Sözleşmenin İngilizce metni için bkz., (https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf), 21 Eylül 2021. Ayrıca sözleşmenin Türkçe çevirisi için bkz. Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri Cilt, 1 Bölgesel Sistemler**, 2. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2013, s. 5-27.

³² Münci Kapani, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, 4. Baskı, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2011, (Uluslararası), s. 43-44.

³³ Dinah Shelton, **Remedies International Human Rights Law**, 3rd Ed., Oxford: Oxford University Press, 2015, (Remedies), s. 205.

³⁴ Enver Bozkurt vd., **Uluslararası İnsan Hakları Hukuku**, 3. Baskı, Ankara: Legem Yayıncılık, 2018, s. 162.

³⁵ Shelton, **Remedies**, s. 205.

³⁶ Yaşar Salihpaşaoğlu, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller**, 1. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi, 2020, s. 27.

³⁷ Sözleşme hakkında detaylı bilgi için bkz., (<https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts&c=>), 21 Eylül 2021. Türkiye, 04/11/1953 tarihinde AİHS’yi imzalamış, 10/03/1954 tarihinde de “İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesi ve Buna ek Protokolün Tasdiki Hakkında Kanun”u çıkartarak Sözleşmeyi onaylamıştır. Bkz. 1954 Tarihli 6366 Sayılı İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesi ve Buna Ek Protokolün Tasdiki Hakkında Kanun, **T.C. Resmî Gazete**, 8662, 19 Mart 1954; Gemalmaz S., **ÜİHH Belgeler**, 1, s. 5.

³⁸ Hurst Hannum, Dinah L. Shelton, S. James Anaya ve Rosa Celorio, **International Human Rights Problems of Law, Policy and Practice**, 6th Edition, New York: Wolters Kluwer, 2018, (IHL), s. 744.

³⁹ Betül Çatal, “İnsan Haklarının Korunmasında Ulusal, Bölgesel ve Uluslararası Mekanizmalar”, **Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi**, 1(2), 2018, s. 87-88.

ulusların dörtte birlik kesimi için AİHS uygulandığından dolayı da diğer bölgesel insan hakları sistemlerinden daha kapsamlı bir içtihadı sahiptir.⁴⁰

AİHS içerisinde üç bölüm bulunmakla birlikte söz konusu bölümlerden ilki hak ve özgürlükler, ikincisi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve son olarak üçüncüsü de çeşitli hükümler olarak adlandırılmıştır.⁴¹ AİHS'nin ulusalüstü insan hakları hukuku bağlamında getirdiği en önemli yenilik hak ve özgürlüklerin yargı yoluyla korunmasını sağlayacak bir denetim mekanizması olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ni⁴² öngörmesidir.⁴³ AİHS böylelikle döneminde başka bir benzeri bulunmayan ve daha sonraları da uluslararası insan haklarının gelişimine önemli bir etkiye bulunacak olan bir denetim organını hayata geçirmiştir.⁴⁴ Zira AİHM'nin kurulmasıyla birey ve devlet arasındaki ilişkilerin dinamiği değişmiş ve artık birey hak ve özgürlüklerine müdahalede bulunan devletleri uluslararası bir mekanizmaya şikayet edebilme yetkinliğine erişmiştir.⁴⁵ O halde AİHM'nin bireylere kendi devletlerinin ötesinde bir adalet sağlayan, yargıçlar da dahil olmak üzere ulusal yetkililerin faaliyetlerini denetleyen ve AİHS metninde yer alan hakların içeriğini belirleyen uzmanlaşmış bir uluslararası mahkeme olarak nitelendirilmesi mümkündür.⁴⁶

AİHS'nin ikinci bölümünde yer alan ve çalışmanın başlıca konularından biri olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi birtakım değişikliklere uğrayarak günümüzdeki son halini almıştır. AİHM'nin ortaya çıkış sürecinde “İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi ile Kurulan Denetim Mekanizmasının yeniden Yapılandırılmasına İlişkin 11 No.lu Protokol”⁴⁷ önemli bir rol oynamaktadır. Zira AİHM'nin çalışma şekli 11 No.lu Protokol sonrası tamamen değişmiş ve Mahkeme ve Komisyon şeklinde faaliyet gösteren ikili yapının yerini tek denetim mekanizması almıştır.⁴⁸

⁴⁰ Alston ve Goodman, s. 891; Akad vd., s. 319.

⁴¹ Salihpaşaoğlu, s. 28.

⁴² Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi” ifadesi “AİHM” şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.

⁴³ Aybay, İHH, s. 155.

⁴⁴ A.H. Robertson, “The European Court of Human Rights”, **The American Journal of Comparative Law**, 9(1), 1960, s. 1.

⁴⁵ Fiona de Londras ve Kanstantsin Dzehtsiarou, **Great Debates on the European Convention on Human Rights**, 1st Edition, London: Macmillian Education-Palgrave, 2018, s. 10.

⁴⁶ Alec Stone Sweet ve Thomas L. Brunell, “Trustee Courts and the Judicialization of International Regimes: The Politics of Majoritarian Activism in the European Convention on Human Rights, the European Union, and the World Trade Organization”, **Journal of Law and Courts**, 1(1), 2013, s. 78, https://www.jstor.org/stable/10.1086/668499?seq=1#metadata_info_tab_contents, 1 Aralık 2021.

⁴⁷ “İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi ile Kurulan Denetim Mekanizmasının Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin 11 Nolu Protokol” 11/05/1994 tarihinde imzaya açılmış ve 01/11/1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=155>, 6 Ekim 2021.

⁴⁸ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 32; Hannum vd., s. 742.

11 No.lu Protokol öncesinde AİHS'nin denetim organının Avrupa İnsan Hakları Komisyonu⁴⁹ ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi şeklinde faaliyet gösterdiği görülmektedir. Zira AİHS'de düzenlenen hak ve özgürlüklerin ihlali iddiası söz konusu olduğu takdirde başvurulacak makam bahsedilen denetim organlarıdır. Ancak belirtmek gerekir ki 11 No.lu Protokol öncesi faaliyet gösteren bu ikili denetim mekanizması şu anki AİHM siteminden oldukça farklı nitelik göstermektedir. Şöyle ki, bahsedilen dönemde AİHS'nin hükümlerine saygı gösterilmesini sağlamak ve yükümlülüklerini yerine getirmeyen taraf devletlerin aleyhine başvuruda bulunulabilecek organ olarak AİHK ve AİHM oluşturulmuştur.⁵⁰ 11 No.lu Protokolün kabulünden önce AİHS sisteminde AİHK daha aktif bir rol oynamakta, AİHM'ye ise ancak Mahkemenin yargı yetkisini tanıyan taraf devletler ve AİHK tarafından başvuru yapılabilmektedir. (11 No.lu Protokol Öncesi AİHS m. 44). AİHK bir başvuru hakkında yaptığı kabul edilebilirlik incelemesini olumlu neticelendirdiği takdirde bir rapor hazırlamakta ve bahsi geçen raporun gereğinin yerine getirilmesi için de başvurunun muhatabı devlete ve Bakanlar Komitesi'ne göndermektedir (11 No.lu Protokol öncesi AİHS m.31). AİHM ise AİHK'nin gerekli gördüğü ya da Mahkemenin yargılama yetkisini kabul eden devletlerin başvurularını incelemektedir (11 No.lu Protokol öncesi AİHS m. 48).

11 No.lu Protokol öncesinde AİHM bir başvurunun kabul edilebilirliği hakkında karar verdiği takdirde ise kararın yerine getirilip getirilmediğini denetlemek üzere Bakanlar Komitesine bildirimde bulunmaktadır (11 No.lu Protokol öncesi AİHS m. 54). Ancak belirtmek gerekir ki AİHM tarafından verilen kararlar da tıpkı şimdiki sistemde olduğu kesin nitelik taşımaktadır (11 No.lu Protokol öncesi AİHS m. 52). Ayrıca 11 No.lu Protokol öncesi AİHS'de Bakanlar Komitesinin siyasi bir organ olmaktan öte AİHK ya da ilgili Devletçe AİHM'ye gönderilmeyen başvurularda ihlal kararı verebilme yetkisi de bulunmaktadır (11 No.lu Protokol öncesi AİHS m. 32). Ancak Bakanlar Komitesinin ihlal karar verebilmesi AİHK tarafından kendisine sunulan başvuruyu üç ay içerisinde AİHM'ye sunmadığı durumlarda söz konusu olmaktadır (11 No.lu Protokol öncesi AİHS m. 32). İşbu durum Bakanlar Komitesi'nin verdiği ihlal kararıyla tıpkı bir denetim organı gibi çalıştığını göstermektedir. Başka bir deyişle Bakanlar Komitesi tıpkı AİHK ve AİHM gibi ihlal kararı verme yetkisini haiz bir diğer karar organı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bakanlar Komitesinin yetkisi AİHM'ye kıyasla ikincil nitelik taşımaktaysa da AİHM'nin söz konusu dönemde seçimler yargılama yetkisi dikkate alındığında, AİHK'nin kendisine sunduğu raporlar hakkında vereceği kararlar da ana karar mekanizması olarak hareket ettiği görülmektedir.⁵¹ Sözü edilen bu durum, 11 No.lu Protokol öncesinde AİHM'nin yanı sıra hem AİHK hem de

⁴⁹ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde "Avrupa İnsan Hakları Komisyonu" ifadesi "AİHK" şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.

⁵⁰ Robertson, s. 3.

⁵¹ Karel Vasak, "The Council of Europe", **The International Dimensions of Human Rights**, General Ed. Karel Vasak-Revised and Edited for the English edition by Philip Alston, Vol.2, 1st Ed., 1982, (Dimensions), s. 499.

Bakanlar Komitesi bahsedilen nedenlerden dolayı başvuruların sonuçlandırılmasında etkili denetim mekanizmaları olarak faaliyet göstermektedir. Ancak hiç şüphesiz anılan bu durum AİHS'nin orijinal metninde AİHM'nin yargılama yetkisinin seçimlerlik olarak öngörmesinin bir sonucu olarak ifade edilebilir.

11 No.lu Protokol sonrasında AİHM'nin yukarıda bahsedilen çalışma şekli daha önce de ifade edildiği gibi tamamen değiştirilmiştir. Mahkemenin ikili yapısının tek denetim organına evrilmesiyle AİHM kurulmuş, AİHK ve AİHM ortadan kaldırılmıştır.⁵² Yapılan değişiklikle AİHM tam zamanlı çalışma usulüne geçmiş ve AİHS'ye taraf devletlerin sayısı kadar yargıçla denetim faaliyetine başlamıştır.⁵³ AİHM'nin denetim faaliyetini gerçekleştirdiği yer ise Avrupa Konseyi Örgütü'nün de faaliyet gösterdiği yer (AK Statüsü m. 11) olan Strazburg'tur.⁵⁴ Ayrıca Bakanlar Komitesinin yarı-yargısal faaliyeti sonlandırılarak Bakanlar Komitesi'nin AİHM tarafından verilen kararların uygulanıp uygulanmadığını denetleme faaliyeti ise devam etmektedir.

AİHM'nin çalışma usulünün sözü edilen şekilde değişiminin birçok nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki 11 No.lu Protokol öncesinde Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi olarak faaliyet gösteren denetim mekanizmasının işleyişindeki hantallıktır.⁵⁵ Zira AİHM'nin daha önceki işleyiş şeklinde tam zamanlı çalışma usulü öngörülmemiştir. Örneğin AİHK sürekli çalışmak yerine yılın belirli haftalarında toplanarak faaliyetlerine devam etmiştir.⁵⁶ Ayrıca AİHK'nın önüne getirilmeden herhangi bir başvurunun AİHM'ye sunulması da mümkün değildir. Eski sistemdeki AİHM'nin bir başvuruyu inceleyebilmesi için öncelikle AİHK'nin başvuru hakkında kabul edilebilirlik kararı vermesi ve sonrasında ise ilgili Devlet ya da AİHK gerekli gördüğü takdirde AİHM'ye başvurulması gerekmektedir (Eski AİHS m. 48). Nitekim söz konusu dönemde AİHM Avrupa sisteminin üst denetim organı olarak çalışmaktadır.⁵⁷ Tüm bu belirtilenlerin dışında AİHM'nin yargılama yetkisinin kullanılabilmesi için taraf devletlerin tanıma beyanına ihtiyaç duyulması (Eski AİHS m. 46) da eski AİHM sisteminin ağır işleminin nedenlerinden biri olarak kabul edilebilir. O halde bahsedilen durumlardan dolayı 11 No.lu Protokol ile AİHS denetim sisteminin daha etkili biçimde çalışmasını sağlayacak önlemler getirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.⁵⁸

⁵² Tom Zwart, **The Admissibility of Human Rights Petitions The Case Law of the European Commission of Human Rights and the Human Rights Committee**, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1994, s. 37; Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 32; Gözübüyük vd., s. 35; Özdek, s. 40.

⁵³ Shelton, **Remedies**, s. 206.

⁵⁴ Bkz. https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf, 6 Ekim 2021.

⁵⁵ Özdek, s. 45. Ancak her ne kadar ikili denetim mekanizması ortadan kalksa da Büyük Daireye itiraz yolunun bulunmasının beklentiyi tam olarak karşılayamayacağı yönündeki görüş için bkz. Zwart, s. 38.

⁵⁶ Safa Reisoğlu, **Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları**, 1. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2001, s.143.

⁵⁷ Gözübüyük vd., s. 35.

⁵⁸ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 32.

11 No.lu Protokol sonrasında AİHS sisteminde denetim organı olarak sadece AİHM karşımıza çıkmaktadır. AİHS’de yer alan hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği iddiasıyla artık kademeli bir sistem yerine doğrudan AİHM’ye başvuruda bulunulabilmektedir. Ayrıca AİHK’nin ortadan kaldırılmasıyla birlikte bireyin herhangi bir hak ihlali iddiasını doğrudan Mahkeme önüne taşıyabileceği ilk sözleşme sistemi oluşturulmuştur.⁵⁹ Nitekim şu anki görünümü ile AİHM’nin yargı yetkisi AİHS ve onun Protokollerinde bulunan hak ve özgürlüklerin korunmasına ve uygulanmasına dair her türlü konuyu⁶⁰ ve başvuru usulünü içermektedir. AİHM tekli organ olarak çalışmakta ve AİHS kapsamında herhangi bir ihlal iddiası söz konusu olduğunda konuyu karara bağlayacak tek yargı organı olarak nitelendirilmektedir.

11 No.lu Protokol AİHM’nin usul ve işleyişine ilişkin olarak getirdiği köklü ve kapsamlı değişiklikler nedeniyle Avrupa insan hakları sisteminde bir reform olarak nitelendirilmektedir.⁶¹ Ancak söz konusu Protokol getirdiği yenilikler dışında AİHM’yi tek denetim organı haline getirdiğinden dolayı AİHK’nin iş yükü nedeniyle AİHM’ye aktarılmıştır. Ayrıca Mahkemenin yargı yetkisinin de AİHS tarafı devletler bakımından seçmeli olmaktan çıkarılıp zorunlu hale gelmesiyle de AİHM giderek artan bir iş yüküyle karşılaşmıştır. Yine 1990’lı yılların başından itibaren AK’ye orta ve doğu Avrupa ülkelerinin de üye olması ve AK’ye üyelik AİHS’nin onayının bir ön şart olarak getirilmesi AİHM’nin iş yükünü artıran başlıca nedenler arasında sayılabilir.⁶²

Tüm bu belirtilenlerin neticesinde ise, 11 No.lu Protokolle her ne kadar sistemin aksayan birçok yönü düzenlenmiş olsa da, AİHM’nin iş yükü belirli bir zaman sonra önemli ölçüde artmaya ve sistemin artan iş yüküne karşı nasıl yönetileceğine ilişkin kaygılar oluşmaya başlamıştır.⁶³ Anılan bu durum neticesinde 11 No.lu Protokolle getirilen sistemin iyileştirilmesi ve aksaklıkların giderilmesi amacıyla⁶⁴ “İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesinin Denetim Sistemini Değiştiren 14 No.lu Protokol” yürürlüğe girmiştir.⁶⁵ Söz konusu Protokolle birlikte yine AİHM’nin örgütsel yapısı içerisinde birtakım değişikliklere gidilerek AİHM’nin daha etkin şekilde çalışması sağlanmaya çalışılmıştır. Zira 14 No.lu Protokol AİHS sisteminin etkinliğini koruma

⁵⁹ Buergenthal, “Evolving”, p.793.

⁶⁰ Özdek, s. 46.

⁶¹ Rona Aybay, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Konusunda Bazı Gözlemler ve 14. Protokol”, **TBB Dergisi**, (88), 2010, (AİHS), s. 245; Zwart, s. 38.

⁶² Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 35.

⁶³ Christian Thomuchat, “The European Court of Human Rights Overwhelmed by Applications: Problems and Solutions”, (Ed.) Rüdiger Wolfrum and Ulrike Deutsch, **The European Court of Human Rights Overwhelmed by Applications: Problems and Solutions**, International Workshop, Heidelberg-December 17-18 2007, Heidelberg: Springer, 2009, s. 10-11.

⁶⁴ Linos-Alexandre Sicilianos and Maria-Andriani Kostopoulou, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Bağlamında Bireysel Başvuru Usul Rehberi**, Avrupa Konseyi Yayınları, 2021, s. 15; Akad vd., s. 322.

⁶⁵ “İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesinin Denetim Sistemini Değiştiren 14 Nolu Protokol” 13/05/2004 tarihinde imzaya açılmış ve 01/06/2010 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=194>, 14 Kasım 2021.

mekanizmalarının karakterine zarar vermeden devam ettirmek amacıyla hazırlanmıştır.⁶⁶ 14 No.lu Protokolle birlikte yapılan en önemli değişiklikler AİHM'nin yargılama organlarının sayısının artırılarak tek yargıç düzeninin sisteme dahil edilmesi ve kabul edilebilirlik ölçütlerinde bazı ölçütlerde değişikliğe gidilmesidir. Ayrıca Komitelerin yetkilerinin genişletilmesi de 14 No.lu Protokolün getirdiği önemli yeniliklerden biridir.⁶⁷ İşbu nedenle, her ne kadar 11 No.lu Protokol gibi reform olarak addedilmese de 14 No.lu Protokol AİHM sisteminin işleyişi bakımından önemli bir dönüm noktasıdır. O halde AİHM'nin usuli yönden kapsamlı bir değişikliğe uğramasını sağlayan 11 ve 14 No.lu Protokoller Mahkemenin çalışma ve işleyişine büyük ölçüde etkide bulduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Son olarak değinmek gerekirse AİHM, AİHS'ye taraf devlet sayısınca yargıçtan oluşmaktadır (AİHS m.20). Mahkemenin resmi çalışma dilleri Fransızca ve İngilizcedir (AİHM/UK Kural 34/1). AİHM'ye karşı devletlerarası ve bireysel başvuru yolu işletilmektedir. AİHM'ye başvuru usulü ve yapılan başvuruların sonuçlandırılmasına ilişkin bilgiler daha sonraki bölümlerde ele alınacağı için işbu başlık altında sadece değinilmekle yetinilmiştir.

1. 1. 2. Amerikan Devletleri Örgütü Ekseninde Amerikan İnsan Hakları Komisyonu ve Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi

Bölgesel insan hakları sistemlerinden bir diğeri de Amerikan insan hakları sistemidir. Amerikan insan hakları sistemi bölgedeki Latin ülkelerinin siyasi kültürlerinden etkilenen bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁸ II. Dünya Savaşı ardından Avrupa'nın yanı sıra Amerika'da da bölgesel anlamda birtakım girişimlerde bulunulmaya başlanmıştır.⁶⁹ Amerikan kıtasında yer alan Devletlerin birbirlerinin işlerine müdahale etmeme ve egemen eşitlik ilkeleri doğrultusunda bir bölgesel kamu düzeni oluşturma çabasına girişmişlerdir.⁷⁰ Anılan bu durumun sonucunda ise Amerikan insan hakları sisteminin II. Dünya Savaşı sonrasında ilk insan hakları belgesi olarak nitelendirilebilecek Amerikan Devletleri Örgütü⁷¹ Şartı imzalanarak ADÖ kurulmuştur. ADÖ'nün

⁶⁶ Virginia Mantouvalou ve Panayotis Voyatzis, "The Council of Europe and The Protection of Human Rights: A System in Need of Reform", Sarah Joseph ve Adam Mcbeth (Ed.), **Research Handbook on International Human Rights Law**, 1st Edition, Cheltenham: Edward Elgar, 2010, s. 333.

⁶⁷ Paul Lemmens, "Single-Judge Formations, Committee, Chambers and Grand Chamber", (Ed.) Paul Lemmens and Wouter Vandenhoe, **Protocol No.14 and The Reform of the European Court of Human Rights**, Oxford: Intersentia, 2005, s. 31.

⁶⁸ Paola Carozza, "The Anglo-Latin Divide and The Future of the Inter-American System of Human Rights", **Notre Dame Journal of International & Comparative Law**, 5(1), 2015, (Anglo-Latin), s. 154.

⁶⁹ Bozkurt vd., s. 139.

⁷⁰ Robert K. Goldman, "History and Action: The Inter-American Human Rights System and the Role of the Inter-American Commission on Human Rights", **Human Rights Quarterly**, 31(4), Nov. 2009, s. 859.

⁷¹ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde "Amerikan Devletleri Örgütü" ifadesi "ADÖ" şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.

kurucu belgesi olan Şart 30/04/1948 tarihinde Bogota’da gerçekleştirilen Dokuzuncu Amerikan Devletleri Konferansı’nda imzaya açılmış ve 13/12/1951 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁷²

ADÖ, Amerikan devletleri arasında iş birliğini sağlayarak ortaya çıkabilecek herhangi bir uyumsuzluk olması durumunda barışçıl yolları devreye sokabilmek amacıyla kurulmuştur.⁷³ ADÖ Şartı’nın kuruluş amacı tamamen insan haklarına yönelik olmasa da söz konusu belgede insan haklarının korunması ve geliştirilmesi konusu tamamen göz ardı edilmemiştir.⁷⁴ Zira ADÖ Şartı içeriğinde insan haklarına ilişkin bazı önlemleri barındırmaktadır.⁷⁵ Nitekim ADÖ Şartı insan haklarına dair bazı düzenlemeler⁷⁶ içermekle birlikte ADÖ’nün bir nevi anayasası olarak nitelendirilmektedir.⁷⁷ Ancak her ne kadar ADÖ Şartı’nda insan hak ve özgürlüklerine ilişkin bazı düzenlemeler yer alsada söz konusu hükümlerin insan haklarının korunması ve geliştirilmesi bağlamında yetersiz ve dağınık olduğu düşünülmüştür.⁷⁸ Daha farklı ifadeyle, ADÖ Şartı’nda insan haklarına dair genel ifadelere yer verilmekle birlikte insan haklarına ilişkin düzenleme sayısı fazla değildir.⁷⁹

ADÖ Şartı’nın insan hak ve özgürlüklerine ilişkin düzenlemelerinin dar kapsamlı olması neticesinde uluslararası düzlemde Birleşmiş Milletler Örgütü’nün⁸⁰ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi⁸¹’nden yedi ay önce Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi⁸² kabul edilmiştir.⁸³ Ame. İHÖB, Amerikan bölgesinde insan hak ve özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesi amacıyla yönelik olarak oluşturulan en önemli belgelerden biridir. Daha açık ifadeyle, Ame. İHÖB bölgesel bir insan hakları belgesi olsa da uluslararası anlamda insan haklarının korunup geliştirilmesi noktasında önemli bir adım olarak nitelendirilmekte ve insan haklarına ilişkin daha

⁷² Gemalmaz S., **UIHH**, 2, s. 335.

⁷³ Kapani, **Uluslararası Boyut**, s. 67. ADÖ’nün Soğuk Savaş döneminde askeri ve siyasi yönünün çok zayıf olmasından dolayı Latin Amerika’yı denetim altında tutmak için ABD tarafından kurulan bir örgüt olduğu görüşü için bkz. Mehmet Hasgüler ve Mehmet B. Uludağ, **Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler**, 7. Baskı, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2018, s. 449.

⁷⁴ Çağırın, **UAIH**, s. 428.

⁷⁵ Hector Gross Espiell, “The Organization of American States”, (General Ed.) Karel Vasak-Revised and Edited for the English (Ed.) Philip Alston, **The International Dimensions of Human Rights**, Vol.2, 1st Ed., 1982, s. 543.

⁷⁶ Bkz. ADÖ Şartı m.3/1; m. 17, m. 34 ve m. 106.

⁷⁷ İlyas Doğan ve Omca Özdemir, “Amerika Kıtasında İnsan Haklarının Korunması Bölgesel Rejimi”, İlyas Doğan (Ed.), **İnsan Hakları Hukuku**, 3. Baskı, Ankara: Astana Yayınları, 2019, (Amerika), s. 315.

⁷⁸ Gemalmaz S., **UIHH**, 2, s. 336.

⁷⁹ Mehmet Semih Gemalmaz, **Latin Amerika’da İnsan Hakları**, 1. Baskı, İstanbul: Kavram Ajans Yayıncılık, 1991, (Latin Amerika), s. 50.

⁸⁰ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde “Birleşmiş Milletler” ifadesi “BM” şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.

⁸¹ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde “İnsan Hakları Evrensel Bildirisi” ifadesi “İHEB” ifadesi kullanılacaktır.

⁸² Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde “Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi” ifadesi “Ame. İHÖB” şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.

⁸³ Çağırın, **UAIH**, s. 430.

geniş düzenlemelere yer vermektedir.⁸⁴ Nitekim Ame. İHÖB, İHEB'den önce kabul edilmiş olsa da ikisi arasında birçok ortak nokta bulunmaktadır.⁸⁵ O halde denilebilir ki Amerika özelinde bölgesel olarak kabul edilmiş olsa dahi Ame. İHÖB uluslararası düzlemde İHEB'nin öncüsü olma niteliğini taşımaktadır.⁸⁶ Nitekim söz konusu Bildiri İHEB'den daha kapsamlı bir içeriğe sahip olup,⁸⁷ her ne kadar bölgesel düzlemde kabul edilmiş olsa da uluslararası anlamda insan hak ve özgürlüklerinin korunmasında önemli bir dönüm noktası olarak ifade edilmesi mümkündür.⁸⁸

Ame. İHÖB de tıpkı ADÖ Şartı gibi Dokuzuncu Amerikan Devletleri Konferansında 02/05/1948 tarihinde hazırlanmıştır.⁸⁹ Bildiride medeni ve siyasal haklara güçlü bir vurgulama yapılırken, bir dizi ekonomik, sosyal ve kültürel hak ile görevler listesi de yer almaktadır.⁹⁰ Ame. İHÖB'nin hukuki anlamda diğer bildirilere benzer şekilde bağlayıcı niteliği bulunmamaktadır.⁹¹ Ancak belirtmek gerekir ki başlangıçta bağlayıcı niteliği bulunmayan bir Konferans sonucunda kabul edilmiş olan Ame. İHÖB'nin yasal bir etkisi bulunmasa da anılan bu durum daha sonrasında değişmiştir.⁹² Zira 27/02/1967 yılında imzalanan ve 1970 yılında yürürlüğe giren Buenos Aires Protokolü⁹³ ile birlikte hem de Ame. İHÖB'nin bağlayıcı niteliğini ön plana çıkaran önemli bir adım atılmıştır.⁹⁴ Başlangıçta Ame. İHÖB'de yer alan bazı seçili hak ve özgürlükler⁹⁵ için başvuruları değerlendirme yetkisine sahip olan Ame. İHK,⁹⁶ Buenos Aires Protokolü ile birlikte daha geniş yetkilerle donatılmıştır. Yapılan değişiklik sonrası Amerikan insan hakları sisteminde insan hak ve özgürlüklerinin geliştirilmesi ve korunması için anlaşma temelli bir yapıya

⁸⁴ Bozkurt vd., s. 141.

⁸⁵ Thomas Buergenthal, **International Human Rights in a Nutshell**, 2nd Edition, St. Paul: West Publishing Co., 1995, s. 179.

⁸⁶ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 341.

⁸⁷ Gemalmaz S., **Latin Amerika**, s. 76.

⁸⁸ Bozkurt ve diğerleri, s. 141.

⁸⁹ Javaid Rehman, **International Human Rights Law**, 2nd Edition, London: Pearson Education Limited, 2010, p.273; Gemalmaz, **UİHH**, 2, s. 341; Çağırın, **UAIH**, s. 428.

⁹⁰ Ilias Bantekas ve Lutz Oette, **International Human Rights Law and Practice**, 2nd Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2016, s. 263; Ame. İHÖB'de yer alan haklar ve ödevler için bkz. Gemalmaz, **UİHH Belgeler**, 1, s.719-726.

⁹¹ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 431.

⁹² Buergenthal, **IHR**, p.181.

⁹³ ADÖ Şartı'nda Buenos Aires Protokolü dışında başkaca değişiklikler de yapılmıştır. Bunlar sırasıyla 05/12/1985 yılında onaylanan "Cartegana de Indias", 14/12/1992'de onaylanan "Washington" ve 10/06/1993'te onaylanan "Managua" Protokolleridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_A-41_charter_OAS.asp, 25 Ekim 2021.

⁹⁴ Bozkurt vd., s. 142; Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 343.

⁹⁵ Ame. İHK, Ame. İHÖB'de yer alan yaşam hakkı, kanun önünde eşitlik, din özgürlüğü, keyfi tutuklama yasağı ve usulüne uygun yargılanma hakkına ilişkin olarak kendisine yöneltilen başvuruları inceleme yetkisine sahiptir. Buergenthal, "Evolving", s. 794-795.

⁹⁶ Buergenthal, "Evolving", s. 794.

geçilmiştir.⁹⁷ Şöyle ki anılan bu durumun sonucunda da Ame. İHK'nin hukuki durumunda önemli açıdan birçok gelişme yaşanmış ve Ame. İHÖB'nin bağlayıcı karakteri güçlendirilmiştir.⁹⁸

Tüm bu bilgiler ışığında kısaca bir değerlendirme yapmak gerekirse, Ame. İHÖB'nin ulusalüstü insan hakları hukukunda bağlayıcı olmayan bildiri formundaki metinlerden farklılık gösterdiği söylenebilir. Zira Amerikan sisteminde Ame. İHÖB her ne kadar başlangıçta bildiri olması nedeniyle bağlayıcılık arz etmese de daha sonraki değişiklikler söz konusu belgenin bildiri niteliğini aşırıp tıpkı çok taraflı bir sözleşme gibi sonuç doğurmasına neden olmuştur. Bahsedilen durumun neticesinde Amerikan sisteminde insan hak ve özgürlüklerinin korunması adına belirli kalıplara sıkışılmadan, olumlu değişiklikler yapılarak istenilen amacın gerçekleştirilmeye çalışıldığını söylemek mümkündür.

Buenos Aires Protokolü sonrası Ame. İHÖB, ADÖ Şartı'nın oluşturduğu bir organ olan Ame. İHK'nin⁹⁹ denetim mekanizmasının işletilmesi noktasında temel belgelerden biri olarak yerini almıştır. Nitekim söz konusu Protokolle birlikte artık Ame. İHK Statüsü ve Yönetmeliği ADÖ üyesi devletler için bağlayıcı duruma gelmiştir.¹⁰⁰ Daha açık ifade etmek gerekirse, bahsi geçen Statü ve Yönetmeliğin ilgili hükümleri¹⁰¹ gereğince ADÖ üyesi olmakla birlikte Ame. İHS'ye taraf olmayan devletlerin Ame. İHÖB 'de yer alan hak ve özgürlüklerin korunması noktasında sorumlulukları bulunmakta ve söz konusu haklara ilişkin ihlal iddiasında Ame. İHK ilgili devletlere karşı başvuruları değerlendirmektedir.¹⁰²

Amerikan insan hakları sisteminde insan haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik bağlayıcı nitelikli olarak oluşturulan bir diğer belge de Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'dir.¹⁰³ Nitekim Ame. İHÖB her ne kadar insan hak ve özgürlüklerinin korunması yönünden çok büyük bir adım olarak görülse de Bildiride yer alan hükümlere uyulmasını sağlayacak yargısal nitelikli bir organın olmaması sözleşme niteliğinde bir belgenin hazırlanması gereğini doğurmuştur.¹⁰⁴ Ame. İHS diğer adıyla "San Jose Paketi" 22/11/1969'da imzaya açılmış olup, 18/07/1978 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁵

⁹⁷ Thomas Buergenthal, "The Revised OAS Charter and the Protection of Human Rights", **The American Journal of International Law**, 69(4), 1975, (Revised), s. 836.

⁹⁸ Buergenthal, "Revised", s. 828.

⁹⁹ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde "Amerikan İnsan Hakları Komisyonu" ifadesi "Ame. İHK" şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.

¹⁰⁰ Shelton ve Carozza, s. 55; Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 343.

¹⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.oas.org/en/iachr/mandate/Basics/statuteiachr.asp>, 20 Ekim 2021. Ayrıca bkz. Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 343.

¹⁰² Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 343.

¹⁰³ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde "Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi" ifadesi "Ame. İHS" şeklinde kısaltılarak kullanılmaktadır.

¹⁰⁴ Karel Vasak, "The European Convention of Human Rights beyond the Frontiers of Europe", **The International and Comparative Law Quarterly**, 12(4), 1963, (The ECHR) s. 1226, https://www.jstor.org/stable/756564?seq=1#metadata_info_tab_contents, 17 Kasım 2021.

¹⁰⁵ Gemalmaz S., **Latin Amerika**, s. 92-93.

Ame. İHS'nin hazırlanması sırasında Avrupa insan hakları sisteminin temel belgesi olan AİHS'den yararlanılmıştır.¹⁰⁶ Ancak her ne kadar AİHS örnek alınarak hazırlansa da Ame. İHS'nin birçok uluslararası insan hakları belgesine göre Sözleşmede yer alan geçiş hükmü (m.26) gereği daha fazla hak ve özgürlük içerdiği görülmektedir.¹⁰⁷ İşbu noktada kısaca değinmek gerekirse Ame. İHS'nin kapsamlı bir hak listesi içermesinin yanı sıra içerisinde yer alan düzenlemelerin bazılarının ADÖ üyesi devletlerin iç hukukunda yer almadığı ya da yer olsa dahi birbiriyle çeliştiği ve devletlerin üye olma konusunda çekindiği görülmektedir.¹⁰⁸ Ancak her ne kadar başlangıçta çekince yaşasalar da 2022 yılı itibarıyla Ame. İHS'ye ADÖ üyesi olan 24 devlet taraf durumdadır.¹⁰⁹ Söz konusu devletler Ame. İHS'ye taraf olmakla bazı yükümlülüklerin altına girmektedir. Ancak işbu noktada değinilmesi gereken önemli hususlardan biri, Ame. İHS'nin taraf Devletler açısından doğrudan uygulanabilmesi ve ilgili Devletin ayrıca bir işlem yapmasına gerek olmamasıdır.¹¹⁰ Nitekim Ame. İHS'ye taraf olmakla birlikte, ilgili Devletin Ame. İHS'de yer alan hak ve özgürlüklere saygı duymak ve kendi yargı yetkileri dahilindeki tüm bireylerin söz konusu hak ve özgürlüklerden yararlanabilmesini sağlamaları gerekmektedir (Ame. İHS m.1).

Yine Ame. İHS'ye taraf olabilmek için ilgili devletin ADÖ'ye üye olması gerekmektedir (Ame. İHS m. 74/1). Ancak Amerikan insan hakları sisteminde ADÖ üyesi olmalarına rağmen Ame. İHS'ye taraf olmayan iki ülke ABD ve Kanada'dır.¹¹¹ Ancak söz konusu devletler ADÖ Şartı'na taraf olmaları nedeniyle Ame. İHÖB kapsamında kendileri aleyhine yapılacak olan ihlal iddialarının muhatabı olmaktan kaçınamayacaklar ve bölgesel düzlemde bir denetime tabi olacaklardır.¹¹² Anılan bu durum da ulusalüstü insan hakları hukukunda bağlayıcı nitelik taşımayan bildiri formundaki belgelerin Amerikan insan hakları sisteminde farklı bir görünüm arz ettiğini göstermektedir. Zira Ame. İHÖB ADÖ üyesi devletler için her durumda bağlayıcı olmakla birlikte, ilgili devletlerin en azından Ame. İHÖB'de yer alan hak ve özgürlüklerin uygulanması ve yorumlanması bakımından sorumlulukları bulunmaktadır.

¹⁰⁶ Kapani, **Uluslararası Boyut**, s. 68.

¹⁰⁷ Gemalmaz S., **Latin Amerika**, s. 94; Ayrıca yeri gelmişken değinmek gerekir ki Ame. İHS medeni ve siyasal haklara ilişkin düzenlemelere yer vermektedir. Nitekim ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin olarak Sözleşmede 26. Maddede yollama hükmüne yer verilmiş; ayrıca Ame. İHS/ESKHP 'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte ekonomik, sosyal ve kültürel haklar dahil edilmiştir. Ame. İHS'de ekonomik, sosyal ve kültürel hakların yer olmadığına ilişkin eleştiriler için bkz. Gemalmaz, **UİHH**, 2, s. 272; Gemalmaz, **Latin Amerika**, s. 108; Gemalmaz S., **Ulusalüstü**, s. 272.

¹⁰⁸ Gemalmaz S., **Latin Amerika**, s. 94.

¹⁰⁹ Ame. İHS'ye taraf devletlerin tam listesini görmek için bkz., http://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights_sign.htm#Argentina, 20 Ekim 2021.

¹¹⁰ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 351.

¹¹¹ Ayrıntılı tablo için bkz. http://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_A-41_charter_OAS_signatories.asp, 20 Ekim 2021; http://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights_sign.htm, 20 Ekim 2021.

¹¹² Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 346.

Daha önce de değinildiği gibi Ame. İHS, AİHS'nin 11 Nolu Protokol öncesindeki haline büyük oranda benzerlik göstermektedir.¹¹³ Ancak günümüzde AİHS'nin son haline bakıldığında ise Amerikan insan hakları sisteminde Avrupa sisteminden farklı olarak ikili bir denetim yapısı bulunmaktadır. Amerikan insan hakları sisteminin Ame. İHK ve Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi¹¹⁴ olarak faaliyet gösteren denetim mekanizmalarının dayandıkları belgeler de birbirinden farklılık göstermektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse Ame. İHK Amerikan Devletleri Örgütü Şartı ile Ame. İHM ise Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ile oluşturulmuştur.¹¹⁵ Zira ADÖ üyesi birçok devlette diktatörlüklerin görülmesi ve ağır insan hakları ihlallerinin gerçekleşmesinin önlenmesi adına Ame. İHS ile tam yargısal yetkilere sahip Ame. İHM kurulması zorunluluğu doğmuştur.¹¹⁶ Yine Amerikan sistemindeki söz konusu denetim organlarının herhangi bir hak ihlali iddiasıyla karşı karşıya kaldıklarında da farklı dayanaklardan hareketle faaliyette bulunduğu görülmektedir. Şöyle ki, Amerikan sistemi kökenleri birbiriyle ilişkili olsa da iki farklı belge üzerinde yani ADÖ Şartı ve Ame. İHS üzerinde şekillendiği için diğer bölgesel sistemlerden ayrılmaktadır.¹¹⁷

Öncelikle belirtmek gerekir ki Ame. İHK Ame. İHS ile kurulan bir organ değildir.¹¹⁸ ADÖ Şartı'na göre en başta ADÖ'nün özerk bir organı konumundayken, daha sonrasında Buenos Aires Protokolü ile Ame. İHK ADÖ'nün temel bir organı konumuna gelmiştir.¹¹⁹ Zira Ame. İHK denetim faaliyetini yerine getirirken artık doğrudan ADÖ Şartı çerçevesinde hareket etmektedir.¹²⁰ Ancak Ame. İHK'nin tek yetki kaynağı ADÖ Şartı değildir. ADÖ Şartı'nın yanı sıra yukarıda da bahsedildiği üzere Ame. İHÖB de Ame. İHK'nin dayandığı bir diğer dayanak olmuştur.¹²¹ Ame. İHS'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte, Ame. İHK artık Ame. İHS'den kaynaklanan yetkilerini de kullanmaya başlamıştır. Farklı bir deyişle Ame. İHK, ADÖ Şartı ve Ame. İHÖB'nin yanı sıra Ame. İHS'de yer alan hak listelerinin ihlali iddiasıyla denetim yapmaktadır.¹²² Böylece Ame. İHK'nin hem ADÖ üyesi Devletlerin hem de Ame. İHS tarafı Devletleri Ame. İHÖB v e Sözleşmede yer alan hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği iddiasıyla denetleme yetkisi bulunmaktadır.¹²³

¹¹³ Anayurt, s. 46.

¹¹⁴ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde “Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi” ifadesi “Ame. İHM” şeklinde kullanılacaktır.

¹¹⁵ Shelton, **Remedies**, s. 224.

¹¹⁶ Cecilia Medina, **The American Convention on Human Rights Crucial Rights and Their Theory and Practice**, 2nd Edition, Cambridge: Intersentia, 2017, (ACHR), s. 2.

¹¹⁷ Rehman, **IHRL**, s. 272.

¹¹⁸ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 356.

¹¹⁹ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 336.

¹²⁰ Buergenthal, “Revised”, s. 836.

¹²¹ Rehman, **IHRL**, s. 272.

¹²² Doğan ve Özdemir, “Amerika”, s. 327.

¹²³ Walter Kalin ve Jörg Kunzli, **The Law International Human Rights Protection**, 2nd Edition, Oxford: Oxford University Press, 2019, s. 256.

Ame. İHK'nin örgütsel yapısı, Ame. İHM'den farklı bir yapıdadır. Bahsi geçen bu durumun nedeni, Komisyonun yarı yargısal bir denetim organı olarak faaliyet göstermesi ve tavsiye niteliğinde kararlar vermesi olarak gösterilebilir. Nitekim Ame. İHM, ADÖ'nün tek yargısal organı iken¹²⁴, Ame. İHK'nin şikâyet başvurularını inceleme dışında mahallinde ziyaretler gerçekleştirerek rapor hazırlama, anlaşma ve benzeri belgelerin hazırlanmasına yardımcı olma gibi farklı görevleri de bulunmaktadır.¹²⁵ Daha açık ifadeyle Ame. İHK, insan haklarını geliştirme ve koruma işlevini yerine getirirken birtakım yetkilerle donatılmıştır.

Ame. İHM'ye gelindiğinde ise tıpkı diğer bölgesel sistemlerde olduğu gibi Ame. İHS ile yani Sözleşme ile kurumsallaştırılmış bir denetim mekanizması karşımıza çıkmaktadır. Fakat ne kadar farklı belge üzerinde şekillenseler de her iki organın öncelikli rolünün bölgesel düzlemde korunan insan hak ve özgürlüklerinin ihlali iddialarını ilgili her bir devlet bakımından değerlendirmek olduğu açıktır.¹²⁶ Ame. İHM'nin sadece Ame. İHS'de yer alan hak ve özgürlükler bağlamında bir denetim faaliyet gerçekleştirdiği görülmektedir. Ame. İHM'nin seçimlik yargı yetkisine dayalı olarak çalıştığı da dikkate alındığında denilebilir ki, Ame. İHK'nin konu bakımından Ame. İHM'den daha geniş bir yargılama yetkisi bulunmaktadır. Zira Ame. İHK, Ame. İHS yürürlüğe girdikten sonra artık Ame. İHM ile birlikte faaliyet göstermeye başlamış ve Ame. İHS'de yer alan hak ve özgürlüklerin ihlali iddiasıyla da Komisyona başvuruda bulunulabilmesinin önü açılmış ve denetleyebileceği kapsam genişlemiştir. Ayrıca ADÖ tarafından insan haklarına ilişkin üretilen Ame. İHÖB dışındaki altı sözleşme bakımından da Ame. İHK'nin şikâyet başvurularını inceleme yetkisinin bulunduğu düşünüldüğünde bahsedilen durum daha da net ortaya çıkmaktadır.¹²⁷ Ancak Amerikan insan hakları sisteminde her ne kadar denetim organlarının konu bakımından yetkisi geniş tutulmuş olsa da sistemin, insan haklarının gelişimine katkısı bölgedeki konjonktürel durum sebebiyle bir süre gecikmiştir.¹²⁸

Ame. İHK danışma ve denetim faaliyeti gösterirken, Ame. İHM seçimlik yargı yetkine dayalı olarak çalışmaktadır.¹²⁹ Daha farklı ifadeyle, Ame. İHK yarı yargısal niteliklere sahip denetim organı iken, Ame. İHM uyuşmazlıkları kesin çözüme ulaştırma amacına yönelik bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁰ Ancak belirtmek gerekir ki, Ame. İHM'nin vermiş olduğu kararlar ADÖ üyesi devletlerin Mahkemenin yargı yetkisini kabul etmiş olmalarına

¹²⁴ Antkowiak, "The Americas", s. 431.

¹²⁵ Yurdanur Ural Uslan ve Tuğba Güner, "İnsan Haklarının Bölgesel Düzlemde Korunması: Amerikan Sistemi", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 19(2), 2014, s. 314-315.

¹²⁶ Thomas M. Antkowiak, "The Americas", Daniel Moeckli vd. (Ed.), **International Human Rights Law**, 3rd Edition, Oxford: Oxford University Press, 2018, (Americas), s.426.

¹²⁷ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 358.

¹²⁸ Thomas Buergenthal, "The Normative and Institutional Evolution of International Human Rights", **Human Rights Quarterly**, 19(4), 1997, (Evolution), s. 716.

¹²⁹ Tekin Akıllıoğlu, **İnsan Hakları Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, 3. Baskı, Ankara: Yetkin Yayıncılık, 2019, s. 414.

¹³⁰ Kapani, **Uluslararası Boyut**, s. 68.

bağlıdır.¹³¹ Farklı bir deyişle Ame. İHM şikâyet başvurularını ancak kendi yargılama yetkisini özel ve ayrı bir tanıma beyanında bulunan devletler için değerlendirmektedir.¹³²

Amerikan sisteminde denetim mekanizması ilgili devletler ve bireyler tarafından Ame. İHK'ye yapılan başvurularla çalışmaya başlamaktadır.¹³³ İşbu noktada kısaca değinmek gerekirse Ame. İHS'de yer alan hak ve özgürlüklerin ihlali iddiasıyla Ame. İHK'nin bireysel başvuruları incelemesi için ilgili devletin Ame. İHS'ye taraf olması yeterlidir.¹³⁴ Ancak devlet başvuruları için aynı durum söz konusu olmayıp taraf devletlerin Ame. İHK'nin yargı yetkisini tanıma beyanına ihtiyaç duyulmaktadır.¹³⁵ Ame. İHM'ye ise bireylerin doğrudan başvuruda bulunması mümkün olmayıp sadece Ame. İHK ve taraf devletlerin başvurusu inceleme konusu yapılmaktadır.¹³⁶ Anılan bu durumun Ame. İHM'nin bireyler için yargılama faaliyetini gerçekleştirmediği şeklinde algılanmaması gerekmektedir. Zira bireysel başvurular bakımından Ame. İHS'ye taraf olmakla birlikte Ame. İHK'nin yargılama yetkisi otomatik olarak tanınmaktadır. Sözleşmeye taraf olan devlet aleyhine yapılan bireysel başvuru iddiası öncelikle Ame. İHK'ye iletilmekte daha sonrasında Ame. İHK'nin gerekli görmesi halinde başvuru Ame. İHM önüne götürülmektedir. Dolayısıyla, Ame. İHS'den kaynaklanan bir ihlal iddiasının varlığı halinde bireyler Ame. İHK aracılığıyla Ame. İHM'ye başvurularını iletme olanağına sahiptir. Ancak bahsedilen durumun tam tersi şekilde yorumlanması da mümkündür. Amerikan sisteminde her ne kadar bireyin ihlal iddiası Ame. İHK aracılığıyla Mahkeme önüne taşınsa da Komisyonun gerekli görmediği hallerde Ame. İHM bireysel başvuruyu incelememektedir. Böylece Ame. İHK ile Ame. İHM'nin görüşlerinin ayrılması durumunda hak ve özgürlüklerin korunması noktasında sorun doğabilmesi mümkündür.¹³⁷ Zira bireyin Ame. İHM'ye doğrudan başvurma olanağının olsaydı Mahkemenin Ame. İHK'den farklı bir karar verme ihtimali her daim bulunabilmektedir. O halde Avrupa sisteminin aksine Ame. İHM'ye başvuru açısından bireyin bağımsız bir rolünün bulunmaması ve Mahkemeye doğrudan ulaşamaması¹³⁸ Ame. İHM'ye bireysel başvuru özelinde Amerikan sisteminin bir eksiği olarak nitelendirilebilir.

Ame. İHK ve Ame. İHK'nin faaliyette buldukları yerler de birbirinden farklı olup Ame. İHK Washington'da bulunurken Ame. İHM San Jose'de faaliyet göstermektedir.¹³⁹ Amerikan

¹³¹ Jack Donnelly, **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, Çeviren: Mustafa Erdoğan-Levent Korkut, 1. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları, 1995, s. 228.

¹³² Gemalmaz S., **Latin Amerika**, s. 176.

¹³³ Dinah Shelton, "Remedies in the Inter-American System", **Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)**, 92(1-4), 1998, (Inter-American), s. 202.

¹³⁴ Anayurt, s. 46.

¹³⁵ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 363.

¹³⁶ Thomas Buergenthal, "The Inter-American Court of Human Rights", **The American Journal of International Law**, 1982, (Inter-American), 76(2), 1982, s. 236.

¹³⁷ Laurence Burgorgue-Larsen ve Amaya Ubeda de Torres, **The Inter-American Court of Human Rights, Case Law and Commentary**, Oxford: Oxford University Press, 2013, s. 29-30.

¹³⁸ Bantekas ve Oette, **IHRL**, s. 267.

¹³⁹ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 356.

sistemindeki söz konusu durum Avrupa sisteminin 11 Nolu Protokol öncesi halinden farklılık göstermektedir. Zira 11 Nolu Protokol öncesinde AİHK ve AİHM aynı yerde faaliyetlerine devam etmişlerdir. Sözü edilen durum da Komisyon ve Mahkeme arasındaki iletişimin daha kolay olması bakımından olumlu bir görünüm arz etmiştir. Anılan bu durum, o dönem için Ame. İHK ve Ame. İHK'nin de aynı yerde faaliyet göstermesi işlemlerin daha hızlı sağlanmasını ve iletişimin daha kolay olmasını sağlayacak bir durum olarak nitelendirilebilir.

Ancak sözü edilen her iki denetim organının örgütsel yapıları incelendiğinde ise farklılıkların yanı sıra bazı benzerlikler de dikkat çekmektedir. Örneğin hem Ame. İHK'nin hem de Ame. İHM'nin yedi yargıçtan oluştuğu görülmektedir (Ame. İHS m. 34 ve m. 52). Ame. İHK'nin ve Ame. İHM'nin örgütsel yapıları ileride daha detaylı şekilde inceleneceğinden işbu bölümde sadece bazı hususlara değinilmekle yetinilecektir.

1. 1. 3. Afrika Birliği (Örgütü) Ekseninde Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komiyonu ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesi

Ulusalüstü insan hakları hukukunda bölgesel düzlemde faaliyet gösteren bir diğer örgüt Afrika Birliği'dir. Ancak Afrika insan hakları sisteminde Afrika Birliği'nin tam olarak anlaşılabilmesi için öncelikle hangi aşamalardan geçildiğinin ve Afrika bölgesindeki şartların ifade edilmesi gerekmektedir. İşbu başlık altında ilk başta Afrika'nın içinde bulunduğu şartlar ve Afrika insan hakları sisteminin ortaya çıkmasındaki bazı etkenlere yer verilecektir. Ulusalüstü insan hakları hukukunda insan haklarının korunması bağlamında ortaya çıkan gelişmeler bilindiği üzere II. Dünya Savaşı sonrasına rastlamakta; 20. ve 21. yüzyıllar bu anlamda önem taşımaktadır. Bahsedilen dönemde Afrika kıtasında insan haklarının korunması bağlamında Avrupa ve Amerikan sistemlerine göre daha ağır bir tablo ortaya çıkmaktadır. Şüphesiz ki Avrupa ve Amerika kıtalarında da Soğuk Savaş sonrasında insan haklarına ilişkin çok olumlu bir görüntü bulunmamaktadır. Ancak bu noktada Afrika kıtasının toplumsal yapısından kaynaklanan ciddi insan hakları ihlalleri sözü edilen ağır tablonun ortaya çıkmasındaki en önemli etkidir.

Afrika kıtasında insan hakları sistemi bölgedeki siyasi ve hukuki durumun bir nevi uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁰ Şöyle ki Afrika'da bağımsız devlet aşamasına geçiş için birtakım sancılı süreçlerden geçmek gerekmiştir.¹⁴¹ Zira Afrika kıtasındaki ülkelerin baskıcı sömürge rejimlerinden bağımsız devlet aşamasına geçişleri bazıları için tam anlamıyla gerçekleşmemiş ve

¹⁴⁰ İlyas Doğan ve Omca Özdemir, "Afrika'da İnsan Haklarının Gelişimi ve Koruma Mekanizmaları", İlyas Doğan (Ed.), **İnsan Hakları Hukuku**, 3. Baskı, Ankara: Astana Yayınları, 2019, (Afrika), s. 349; Mehmet Semih Gemalmaz, "Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın Kavram, Kurum ve İşlevleri Üzerine Eleştirel Bir Çözümleme Denemesi", **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, 8 (2), 1988, (AİHHS), s. 280.

¹⁴¹ Rachel Murray, "The African Charter on Human and People's Right 1987-2000: An Overview its Progress and Problems", **AHRLJ**, 1 (1), 2001, (Overview), s. 1,

söz konusu devletler diktatör ve otoriter rejimlerin baskısı altında insan hakları ihlallerine sahne olmuşlardır.¹⁴² Sömürge karşıtı mücadeleler Afrika’da 1950’lerin sonlarında başlamıştır.¹⁴³ Afrika kıtasındaki insan haklarına ilişkin girişimler de bahsedilen sömürge karşıtı mücadelelerden dolayı temel olarak sömürgeciliği ortadan kaldırma amacına odaklanmıştır.¹⁴⁴ Yeri gelmişken, bu noktada Afrika kıtasındaki sömürge öncesi döneme de kısaca değinmek gerekmektedir. Nitekim bölgedeki insan hakları gelişmeleri Afrika’daki sömürge öncesi dönem ve sonrası dönemin önemli ölçüde izlerini taşımaktadır. Hatta daha da ileri gitmek gerekirse Afrika insan hakları sisteminde düzenlenen insan hakları belgeleri, Afrika kıtasının tarihsel gelişimini, toplumsal yapısını ve kıtanın içinde bulunduğu şartları odak noktasına alarak hazırlanmıştır.

Sömürge öncesi dönemde Afrika’nın geleneksel yapısı toplum merkezli olmakla birlikte, birey toplumun bir parçası olarak görülmekte ve öncelik topluluğun haklarının korunmasına verilmektedir.¹⁴⁵ Zira daha sonra detaylı olarak açıklanacağı gibi Afrika kıtasındaki insan hakları belgelerinde bireylerin haklarının yanı sıra ödevlerinin de bulunması bahsedilen durumun bir göstergesi olarak ifade edilebilir. Ancak diğer bölgesel sistemler incelendiğinde ise Afrika’nın tam tersi bir durum göze çarpmakta bireyi koruyucu düzenlemeler daha öncelikli olarak ele alınmaktadır. Sömürge öncesi dönemde öncelikle Afrika kıtası dışında ortaya çıkan Afrika topluluğunu bütünleştirme¹⁴⁶ yani bir diğer ifadeyle “Pan-Afrikanizm” düşüncesi de önemli yer tutmaktadır. Söz konusu durum Afrika’nın o dönemde toplum bilincinin ön planda tutulduğunun bir diğer göstergesidir. Ancak sömürge döneminde, söz konusu toplumsal yapının yanı sıra Afrika’nın kültürel ve hukuksal yapısı da zedelenmiştir.¹⁴⁷ Nitekim Afrika’daki devletlerin çoğu kıtanın sömürgeleşmesinin önüne geçememişlerdir.¹⁴⁸ Ancak Afrika kıtasında sömürge döneminde kıtadaki devletlerin bağımsızlık mücadelelerinin önemli dayanaklarından biri insan hakları düşüncesidir.¹⁴⁹ Anılan bu durum nedeniyle, Afrika’daki insan hakları anlayışının bölgedeki geleneksel yapı ve sömürgeleştirme faaliyetleri dikkate alınarak kavranması gerekmektedir.¹⁵⁰

Afrika kıtasının insan hakları gelişmelerine tanık olmasından önceki sözü edilen tüm bu bilgilerden sonra artık Afrika insan hakları sisteminin oluşumundan bahsetmek isabetli olacaktır. Afrika kıtasındaki sömürge öncesi ve sonrası dönemde yaşanan gelişmeler neticesinde, öncelikle

¹⁴² Rehman, **IHL**, s. 350-351.

¹⁴³ Alston ve Goodman, s. 1025.

¹⁴⁴ Doğan ve Özdemir, “Afrika”, s. 355.

¹⁴⁵ Doğan ve Özdemir, “Afrika”, s. 351.

¹⁴⁶ Mehmet Semih Gemalmaz, “Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı Üzerine Düşünceler”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, 7 (2), 1987, (Afrika), s. 131.

¹⁴⁷ Mehmet Semih Gemalmaz, **Devlet, Birey ve Özgürlük**, 2. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2012, (Birey), s. 415.

¹⁴⁸ Türkaya Ataöv, **Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri**, 1. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1977, (Kurtuluş), s. 23.

¹⁴⁹ El Obaid Ahmed El Obaid ve Kwadwo Appiagyei-Atua, ” Human Rights in Africa-A New Perspective on Linking the Past to the Present”, **McGill Law Journal**, 41, 1996, s. 823.

¹⁵⁰ Gemalmaz S., **Birey**, s. 415.

sömürgeciliğin ortadan kaldırılması amacına yönelik olsa da bir insan hakları sistemi oluşturma çabasına girilmiştir. Zira bahsedilen durumun ortaya çıkmasındaki ilk adım Addis Ababa Konferansı'nda atılmıştır. 22-25/05/1963 tarihleri arasında düzenlenen Konferansta, BM'nin devletler arasında barış ve güvenliği sağlama noktasındaki önemine atıfta bulunarak Afrika kıtasında da benzer şekilde bir örgütlenmenin gerektiğine vurgu yapılmıştır.¹⁵¹ Afrika insan hakları sisteminin ilk belgesi Afrika Birliği Örgütü'nün kurucu belgesi olan Afrika Birliği Örgütü Şartı¹⁵²'dir. Af.BÖ Şartı 25/05/1963'te Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'da gerçekleşen Devlet ve Hükümet Başkanları Konferansı'nda kabul edilerek imzaya açılmış ve 13/09/1963'te de yürürlüğe girmiştir.¹⁵³ Af.BÖ Şartı içerdiği hükümlerde insan haklarına bazı göndermeler yapsa da asıl amacı Af.BÖ'nün Afrika'daki sömürgecilik ve "apartheid"¹⁵⁴ uygulamalarını önlemesini sağlamaktır.¹⁵⁵ Daha açık ifadeyle, Af.BÖ'nün öncelikli amaçları Afrika'daki devletlerin bağımsızlıklarının ve toprak bütünlüklerinin korunması ve sömürgeciliğin ortadan kaldırılmasıdır.¹⁵⁶ Zira sömürgecilik, ırkçılık ve bunlara bağlı olarak "apartheid" uygulamalarını ortadan kaldırmadan insan haklarının korunması ve garanti alınması mümkün değildir.¹⁵⁷ Ancak belirtmek gerekir ki, Af.BÖ bahsi geçen amaçlarını gerçekleştirmek için insan haklarına ilişkin kuralları da aracı kılarak hareket etmeye çalışmıştır.

Avrupa Konseyi ve Amerikan Devletleri Örgütü'ne nazaran daha genç bir bölgesel örgüt olan Af.BÖ¹⁵⁸, Afrika'nın sömürge dönemi sonrasında bağımsızlığını kazanan devletler tarafından Afrika kıtası içindeki ve dışındaki ilişkileri geliştirmek amacına yönelik olarak kurulmuştur.¹⁵⁹ Her ne kadar daha sonraları Afrika Birliği¹⁶⁰'ne dönüşmüş olsa da Afrika insan hakları sisteminin en

¹⁵¹ "Resolutions of The Addis Ababa Conference", Présence Africaine, No.146, Présence Africaine Editions, 1988, s. 98, https://www.jstor.org/stable/pdf/41967612.pdf?ab_segments=0%2Fbasic_search_gsv2%2Fcontrol&refreqid=fastly-default%3A065ee4043acacd387ce850f80abefc62, 10 Kasım 2021.

¹⁵² Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde "Afrika Birliği Örgütü" ifadesi "Af.BÖ" şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.

¹⁵³ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 439.

¹⁵⁴ Apartheid uygulaması Güney Afrika'da 1948-1994 yılları arasında hükümet eliyle uygulanan baskı ve şiddet ile ırksal ayrımcılığın meşru kılındığı sisteme verilen addır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hatice Zehra Büyüktavşan, "Güney Afrika'daki Irkçı Apartheid Rejimi:1948-1994", **Africa-İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi**, 1 (1), 2021, s. 33. Ayrıca bkz. Türkaya Ataöv, "Against Apartheid in South Africa", **The Turkish Yearbook of International Relations**, (18), 1978, (Apartheid).

¹⁵⁵ Christof Heyns and Magnus Killander, "Africa", Daniel Moeckli vd. (Ed.), **International Human Rights Law**, 3rd Edition, Oxford: Oxford University Press, 2018, (Africa), s. 465.

¹⁵⁶ Çağırın, **UİHH**, s. 432.

¹⁵⁷ Türkaya Ataöv, "Genel Olarak Uluslararası Hukuk ve İnsan Hakları", **Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, Yüzyılımız ve Türkiye Cumhuriyeti 3. Kitap**, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 1993, (Uluslararası), s. 23.

¹⁵⁸ Kalabalık, s. 282.

¹⁵⁹ Alston ve Goodman, s. 1025.

¹⁶⁰ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde "Afrika Birliği" ifadesi "Af.B" şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.

önemli yapı taşlarından biri olan insan Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı¹⁶¹ Af.BÖ döneminde kabul edilmiştir. İşbu nedenle, Af.BÖ'nün öncelikli amacı sömürgecilikle mücadele olsa da Örgüt, bölgede devam eden ciddi insan hakları ihlallerine engel olma gayesini de her zaman taşımıştır. Zira bahsedilen doğrultuda 1971 yılında düzenlenen Addis Ababa Konferansı'nda bir bölgesel insan hakları sözleşmesi oluşturma fikri ortaya atılmış ve söz konusu Konferanstan on yıl sonra Af. İHHŞ kabul edilmiştir.¹⁶² Af. İHHŞ 18. Devlet ve Hükümet Başkanları Konferansı'nda Kenya'nın başkenti Nairobi'de 27/06/1981'de kabul edilmiş ve 21/10/1986 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁶³ Böylelikle de Afrika insan hakları sistemi oluşturulmaya başlanmıştır.

Af. İHHŞ'nin kabul edilme süreci daha önce de ifade edildiği gibi 1971 yılına uzanmakta ve 1979 yılında Af.BÖ Devlet ve Hükümet Başkanlarının 16. Olağan Oturumunda hazırlanan taslak metin ilgili belgenin zeminini oluşturmaktadır.¹⁶⁴ Nitekim 1970'lerin sonunda Afrika kıtasındaki bazı devletlerde toplu katliamların sonucu gerçekleşen ciddi insan hakları ihlalleri söz konusu olunca artık Af.BÖ ilgili devletlere birtakım uyarılarda bulunmuştur.¹⁶⁵ Bahsedilen bu gelişmeler bölgede bir insan hakları sözleşmesinin oluşturulması yönünde faaliyetlerin hızlanmasına neden olmuştur. Nitekim diğer insan hakları sözleşmelerinde olduğu gibi, Af. İHHŞ de taraf devletlere insan ve halkların haklarının geliştirilmesi ve garanti altına alınması yönünde birtakım yükümlülükler getirmektedir.¹⁶⁶

O halde Af.BÖ'nün insan haklarına ilişkin olarak birtakım faaliyetlere girişmesinin belli bir süre geçtikten sonra mümkün olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Örgütün kurulmasından 18 yıl sonra insan haklarına ilişkin ilk belgenin oluşturulması sömürgecilikle mücadelenin bölgede ne kadar önemli ve oyalayıcı bir mesele olduğunu göstermektedir. Zira diğer bölgesel insan hakları sistemleri ile kıyaslandığında Afrika sistemine göre insan haklarının geliştirilmesinin birincil mesele olarak tutulduğu görülmektedir. Ancak Afrika sisteminde bölgesel şartlardan kaynaklanan nedenlerin insan haklarına yönelimi biraz daha geciktirdiği açıktır.

Af. İHHŞ her ne kadar kabul edilmesi biraz zaman alan bir belge olsa da getirdiği bazı düzenlemelerle bazı yeniliklere imza atmıştır. Şartı diğer bölgesel insan hakları sözleşmelerinden bir adım öne çıkaran özellik ise insan haklarının dinamik özelliğine atıfta bulunarak “halkların hakları”nı da düzenlemiş olmasıdır.¹⁶⁷ Şöyle ki Avrupa ve Amerika insan hakları sistemlerinde medeni ve siyasal haklar ile ekonomik, sosyal ve kültürel hakların düzenlendiği görülmektedir.

¹⁶¹ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde “Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı” ifadesi “Af.İHHŞ” şeklinde kullanılacaktır.

¹⁶² Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 443.

¹⁶³ Bkz. https://au.int/sites/default/files/treaties/36390-treaty-0011_-_african_charter_on_human_and_peoples_rights_e.pdf, <https://au.int/en/treaties/african-charter-human-and-peoples-rights,03> Kasım 2021.

¹⁶⁴ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 451.

¹⁶⁵ Heyns ve Killander, “Africa”, s. 466.

¹⁶⁶ Shelton, **Remedies**, s. 232.

¹⁶⁷ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 452.

Ancak her iki bölgesel sisteme ait insan hakları belgelerinde Af. İHHŞ’de düzenlenmiş olan halkların hakları yani üçüncü kuşak haklar yer almamaktadır. Nitekim Af. İHHŞ birinci, ikinci ve üçüncü kuşakları bünyesinde barındıran tek insan hakları belgesi olarak ifade edilmektedir.¹⁶⁸ Af. İHHŞ’nin üçüncü kuşak hakları düzenlemesinde temel etken daha önce de ifade edildiği Afrika’da bireyin yanı sıra toplum bilincinin önemli bir yer tutmasıdır. Af. İHHŞ ile insan ve halkın haklarının korunması için birbirinden bağımsız bir sistem oluşturulmak istenmemiş aksine bölgenin yapısı göz önünde bulundurularak insan ve halkların haklarının bir arada korunmasına yönelik bir tercih yapılmıştır.

Afrika insan hakları sisteminde yukarıdaki paragrafı destekler nitelikte olan ve Af. İHHŞ’de yer alan bireyin ödevlerine yönelik düzenlemeler de bulunmaktadır. Başka bir deyişle, Afrika sisteminde toplum merkezli bir yaklaşım benimsenerek¹⁶⁹, bireye tanınan hakların yanı sıra birtakım ödevler de getirilmiştir. Zira Afrika bölgesinde haklar ödev fikrinden ayrı düşünülmemeyen bir kavramdır.¹⁷⁰ Anılan bu durum Af.İHHŞ’yi diğer insan hakları sözleşmelerinden farklı kılan bir diğer özellik olarak nitelendirilmektedir.¹⁷¹ İşbu noktada Amerikan insan hakları sistemindeki Ame. İHÖB bireyin ödevlerini düzenleyen bir diğer belge olarak ifade edilebilir. Ancak burada kastedilen Afrika sisteminin bölgesel şartlardan dolayı farklı bir insan hakları yaklaşımı oluşturmayı amaçlaması ve bu amaç doğrultusunda halkın korunması adına bireye ödevler yüklemesidir. Ayrıca Af. İHHŞ’nin bağlayıcı nitelikte olması Ame. İHÖB’nin ise bildiri mahiyetinde olması yine iki sistem arasında ödevler bakımından bir diğer farklılığı oluşturmaktadır.

Afrika insan hakları sisteminde Af. BÖ yerini daha sonra Af.B’ye bırakmıştır. Sözü edilen bu değişikliğin temeli 1999 yılında Sirte’de toplanan Af.BÖ Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisi tarafından Af.B’nin kurulmasına ilişkin fikrin kabul edilmesiyle atılmıştır.¹⁷² Dolayısıyla Af.B’nin kurulmasında Sirte Bildirisi önemli rol oynamaktadır.¹⁷³ Sirte Bildirisi’nde Af.B’nin kurulmasına yönelik karar alındıktan sonra 07/11/2000 tarihinde Togo/Lame’de toplanan Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisi Afrika Birliği Kurucu Anlaşması’nı kabul etmişlerdir.¹⁷⁴ Af.B Kurucu

¹⁶⁸ Gemalmaz S., “Afrika”, s. 137.

¹⁶⁹ Frans Viljoen, “Africa’s Contribution to the Development of International Human Rights and Humanitarian Law”, Eunice N. Sahle (Ed.), **Human Rights in Africa Contemporary Debates and Struggles**, 1st Edition, New York: Palgrave Macmillian, 2019, (Contribution), s. 206; Gemalmaz S., “Afrika”, s. 138.

¹⁷⁰ Keba M’Baye ve Birame Ndiaye, “The Organization of African Unity (OAU)”, (General Ed.) Karel Vasak-Revised and Edited for the English (Ed.) Philip Alston, **The International Dimensions of Human Rights**, Vol.2, 1st Ed., 1982, s. 589.

¹⁷¹ Rehman, **IHRL**, s. 311.

¹⁷² Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 444.

¹⁷³ Bkz. Sirte Declaration Assembly of Heads of State and Government Fourth Extraordinary Session EAHG/Draft/Dec. (IV) Rev.1, <https://www.tralac.org/documents/resources/african-union/4434-au-sirte-declaration-1999/file.html>, 24 Aralık 2021.

¹⁷⁴ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 444.

Anlaşması 26/05/2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁷⁵ Af.B'nin başlıca amacı da tıpkı Af.BÖ'ye benzer şekilde devletler arasında eşit egemenliği sağlamak ve devletlerin iç işlerine müdahaleyi engellemektir.¹⁷⁶ Ayrıca Af.BÖ'nün arka planında yer alan sömürgecilik karşıtlığı ve ulusal egemenliğin korunması gibi konuların yanı sıra Af.B'nin, daha çok bölgedeki siyasi, ekonomik ve sosyal entegrasyonu sağlamayı amaçlayan bir uluslararası organizasyon şeklinde oluşturulmaya çalışılmıştır.¹⁷⁷ Ayrıca bahsedilenlere ek olarak, Af. İHHŞ ve diğer insan hakları belgelerine aykırı olmayacak şekilde insan hak ve özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesi de Af.B'nin amaçları arasında yer almaktadır.¹⁷⁸

Af.B., örgüte üye olmak isteyen devletler bakımından insan haklarına ilişkin hiçbir kayda bakmayarak doğrudan üyeliğe izin vermektedir.¹⁷⁹ Herhangi bir şart aranmaksızın örgüt üyeliğine kabul edilebilme bölgenin yapısı ve halen de bazı devletler özelinde devam eden insan hakları ihlalleri göz önünde bulundurulduğunda olumsuz bir izlenim olarak algılanabilir. Ancak her ne kadar Af.B üyeliği için devletlerin insan haklarına ilişkin karnelerine bakılmasa da, olumlu olarak adlandırılabilir durum Af.B'nin teoride bile olsa ağır insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda ilgili devletin üyeliğini askıya alma gibi yetkilerinin bulunmasıdır.¹⁸⁰ Ayrıca, Af.B.'nin Af.BÖ'ye kıyasla insan haklarına ilişkin olarak daha fazla düzenlemeye yer vermesi de bir diğer olumlu gelişme olarak nitelendirilebilir.

Afrika insan hakları sisteminde denetim mekanizması olarak faaliyet gösteren organlardan ilki, Af. İHHŞ ile getirilen Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu'dur.¹⁸¹ Af. İHHK, Af.İHHŞ'nin yürürlüğe girmesinden altı yıl sonra 1987 yılında kurulmuştur.¹⁸² Af. İHHK, Af. İHHŞ'ye taraf devletlerin belirtilen yükümlülükleri yerine getirilmesi noktasında denetim mekanizması olarak öngörülmüştür (Af. İHHŞ, m. 30). Af.B Genel Kurulunun 11. Olağan Oturumunda alınan 200 Nolu kararı¹⁸³ uyarınca Af.B.'nin bir organı olan (Af. İHHK/UK, Kural 3/2) Komisyon, faaliyetlerini yerine getirirken Af. İHHŞ ile kendi oluşturduğu Af. İHHK Usul Kuralları (Af. İHHŞ, m. 42/2; Af. İHHK/UK, Kural 3/5) doğrultusunda hareket etmektedir.¹⁸⁴ Af. İHHK Usul Kuralları, Komisyonun 19 Şubat - 4 Mart 2020'de Banjul'de gerçekleştirdiği 27.

¹⁷⁵ Bkz. <https://au.int/en/treaties/constitutive-act-african-union>, 03 Kasım 2021.

¹⁷⁶ Heyns ve Killander, "Africa", s. 466.

¹⁷⁷ Nsongurua J. Udombana, "The Institutional Structure of the African Union: A Legal Analysis, **California Western International Law Journal**, 33(1), 2002, (AU Structure), s. 74.

¹⁷⁸ Doğan ve Özdemir, "Afrika", s. 358.

¹⁷⁹ Heyns ve Killander, "Africa", s. 467; Doğan ve Özdemir, "Afrika", s. 358.

¹⁸⁰ Heyns ve Killander, "Africa", s.467.

¹⁸¹ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde "Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu" yerine "Af. İHHK ifadesi kullanılacaktır.

¹⁸² Heyns ve Killander, "Africa", s. 471.

¹⁸³ Bkz. Assembly of the African Union Eleventh Ordinary Session Decision No. 200, AU Assembly/AU/Dec.200, https://au.int/sites/default/files/decisions/9558-assembly_en_30_june_1_july_2008_auc_eleventh_ordinary_session_decisions_declarations_tribute_resolution.pdf, 23 Aralık 2021.

¹⁸⁴ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 458.

Olağanüstü Oturumda son şeklini almıştır. Ancak 2020 Af. İHHK Usul Kuralları yürürlüğe girmeden önce sunulan başvurular bağlamında 2010 Usul Kuralları uygulanmaya devam etmektedir.¹⁸⁵

Af. İHHK, Afrika'daki insan ve halkların haklarının geliştirilmesi ve korunması amacına yönelik olarak oluşturulan bir özerk bir denetim sistemi olarak ifade edilebilir (Af. İHHŞ m.30; Af. İHHK/UK, Kural 3/1). Zira Af. İHHK bahsi geçen amaç doğrultusunda Afrika'nın insan ve halkların haklarına ilişkin sorunlarını tespit etmek üzere belge toplamak, çalışmalar ve araştırmalar yürütmekte, ulusal ve yerel kuruluşlarla işbirliği yaparak seminerler düzenlemektedir. Ayrıca Komisyon, ulusal ve yerel kuruluşlar dışında Afrikalı ya da uluslararası kuruluşlarla da işbirliği yapabilmektedir (Af. İHHŞ, m. 45/1-a). Afrika İHHK'nın görevlerinden bir diğeri Afrika bölgesindeki insan ve halkların haklarına ve özgürlüklerine ilişkin herhangi bir sorunun çözülmesine katkıda bulunabilecek ilke ve kurallar düzenlemektir (Af. İHHŞ, m. 45/1-b). Komisyonun biçimlendirdiği bu ilke ve kurallar, bölgedeki hükümetlerin mevzuatlarının oluşturulmasında dayanak teşkil edebilmektedir (Af. İHHŞ, m.45/1-b). Af. İHHK'nin bahsedilen yetkileri bağlamında bölgedeki insan hakları sistemini geliştiren ve sisteme katkıda bulunan bir yarı-yargısal mekanizma olduğunu söylemek mümkündür.¹⁸⁶

Af. İHHK yukarıda belirtilen insan haklarını geliştirmeye yönelik olan görevlerinin dışında, insan ve halkların haklarının korunmasına yönelik faaliyetleri bulunmaktadır (Af. İHHŞ, m.45/2). Zira Af. İHHŞ'ye taraf bir Devlet, Afrika Birliği'nin herhangi bir kuruluşu ya da Afrika Birliği'nce tanınmış bir Afrikalı Örgüt talepte bulunduğu takdirde Komisyonun işbu talep doğrultusunda Şartı yorumlaması gerekmektedir (Af. İHHŞ, m. 45/3; Af. İHHK/UK, Kural 3/3). Ayrıca Af. İHHK'nin kendi kararlarını yorumlama yetkisi de bulunmaktadır (Af. İHHK/UK, Kural 3/4). Bahsedilen yorumlama yetkisi bağlamında Af. İHHK, insan ve halkların haklarına ilişkin uluslararası hukuk belgelerinden daha açık ifadeyle, BM Şart, Af.B. Şartı, İHEB, insan haklarına ilişkin BM ve Af.B. tarafından kabul edilen diğer belgelerden yararlanabilmektedir (Af. İHHŞ, m. 60). O halde Af. İHHK'nin, kendisine verilen yorumlama yetkisi herhangi bir hükmün belirsizliğini ortadan kaldırma imkanı sunan önemli bir işleve sahiptir.¹⁸⁷ Son olarak Komisyonun kendisine yöneltilen şikayet başvurularını inceleme yetkisinin bulunduğunu eklemek gerekmektedir. Tıpkı diğer

¹⁸⁵ African Commission on Human and Peoples' Rights, Practice Directives on the Rules of Procedures (2020), <https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=76>, 13 Mayıs 2022.

¹⁸⁶ Victor Dankwa, "The Promotional Role of the African Commission on Human and People's Rights", (Eds.), Malcolm D. Evans and Rachel Murray, **The African Charter on Human and People's Rights: The System in Practice, 1986-2000**, United Kingdom: Oxford University Press, 1st Ed., 2002, s. 335-336; Buergenthal, **IHR**, s. 240.

¹⁸⁷ Nsongurua Udombana, "Towards the African Court on Human and Peoples'Rights: Better Later than Never, **Yale Human Rights and Development Law Journal**, 3(45), 2000, (Towards), s. 66.

bölgesel insan hakları denetim mekanizmalarında olduğu gibi Af. İHHK da bireysel ve devlet başvurularını inceleme yetkisine sahiptir.¹⁸⁸

Afrika kıtasında insan haklarının geliştirilmesine öncelik veren Af. İHHŞ yukarıda da belirtildiği gibi Af. İHHK'ye de geniş bir sorumluluk alanı tanımaktadır.¹⁸⁹ Ancak Af. İHHK'nin bahsedilen sorumluluk alanı kapsamında, bölgede yüksek oranda eğitimsiz olan nüfusun insan hakları bilincini oluşturmaya yönelik faaliyetlerini artırması gerekmektedir.¹⁹⁰ Zira Afrika kıtasında sömürge döneminden bağımsız devlet olma sürecine geçişte yaşanan ağır insan hakları ihlalleri¹⁹¹, bölge halkında yeni bir örgütlenme fikrine sıcak bakılmasına engel olmuştur.¹⁹² Dolayısıyla bölgede yaşayan halkın endişelerini gidermek ve insan hakları konusunda daha bilinçli bir toplum oluşturmak Komisyonun öncelikli konularından biri olmalıdır.

Af. İHHK'nin çalışma dillerine değinmek gerekirse, Komisyonun ve ona bağlı tüm kuruluşların dili Afrika Birliği'nin çalışma dilleri ile aynıdır (Af. İHHK/UK, Kural 38/1). Komisyon yargılama işlemlerini de yine Afrika Birliği'nin dillerinden herhangi biri ile gerçekleştirmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 38/2). Af. İHHK'nin ilgili Usul Kuralları gereği soruşturma işlemlerinin yürütülmesi sırasında ya da tanık dinlenme aşamasında, Af. İHHK'nin çalışma dillerinden başka bir dilde Komisyona sunum yapmak isteyen herkes, çalışma dillerinden birine tercüme edilmesini ve/veya yorumlanmasını sağlayacaktır. Yapılan bu çeviriyi, Komisyonun diğer çalışma dillerine yapacakları çevirilerde terimlerin yorumlanması için kaynak dil olarak kullanılmaktadır (Af. İHHK/UK Kural 38/3).

Afrika insan hakları sisteminde koruma mekanizmalarından bir diğeri de Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesi¹⁹³'dir. Af. İHHM, Af. İHHK'nın koruma ve geliştirmekle yükümlü olduğu Af. İHHŞ'de ve ilgili Devletler tarafından onaylanmış olan herhangi bir başka insan hakları belgesinde yer alan hak ve özgürlüklerin korunması noktasında Komisyon'un tamamlayıcı unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır (Af. İHHMCP, m.2; Af. İHHMCP, m.7). Af. İHHM Afrika insan hakları sisteminde başlangıçta öngörülen bir mekanizma olmamış daha sonrasında sisteme dahil edilmiştir. Başlangıçta bir insan hakları mahkemesinin öngörülmemesi, Af. İHHK'nin bazı zayıf yönlerini ele alacak bir yargılama organı kurma yönünde birtakım faaliyetlere neden olmuştur. Bu amaçla Af.BÖ Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisi'nin 30. Olağan oturumunda Af. İHHM'nin kurulması konusunda Af. İHHK üyeleri ve hükümet temsilcileriyle bir toplantı yapılması

¹⁸⁸ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 459.

¹⁸⁹ Alston ve Goodman, s. 1027.

¹⁹⁰ Alston ve Goodman, s. 1028.

¹⁹¹ Rehman, **IHL**, s. 305.

¹⁹² Doğan ve Özdemir, "Afrika", s. 356.

¹⁹³ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde "Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesi" yerine "Af.İHHM" ifadesi kullanılacaktır.

kararlaştırılmıştır.¹⁹⁴ Bahsi geçen faaliyetler neticesinde ise Af. İHHK'nin denetleme faaliyetindeki eksiklikleri ortadan kaldırmak¹⁹⁵ ve bağlayıcı bir yargılama organına olan ihtiyacı karşılamak adına bir insan hakları mahkemesi kurulması yönünde karara varılmıştır.¹⁹⁶ 1997 yılında ise Af. BÖ Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisi'nin 34. Olağan Oturumunda ise hükümet uzmanları kesinlikle bir Af. İHHM kurulması yönünde ikna olmuşlardır.¹⁹⁷ Sonuç olarak da 10/06/1998 tarihinde Etiyopya/Addis Ababa'da Af. BÖ tarafından Af.İHHŞ/Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesinin Kurulmasına Dair Protokol¹⁹⁸ kabul edilmiş ve söz konusu Protokol 25/01/2004'te de yürürlüğe girmiştir.¹⁹⁹ 2022 yılı itibarıyla Af. İHHMKP'ye imza koyan devlet sayısı 52 iken Protokole depo işlemini tamamlayarak taraf olan devlet sayısı ise 30'dur.²⁰⁰ Ancak her ne kadar Protokole taraf olan devlet sayısı otuz olsa da Af. İHHM'nin yargılama yetkisini tanıyan ve tanıma beyanında bulunan devlet sayısı çok daha azdır.²⁰¹ Anılan bu durum ise Af. İHHM'nin Afrika insan hakları sisteminde etkinliğinin şu an için fazla olmadığını göstermektedir. Zira sadece Af. İHHMKP'ye taraf olunması Mahkemenin yargılama yetkisini etkin olarak kullanılmasına izin vermemekte, bireysel başvurular için taraf devletin tanıma beyanına ihtiyaç duyulmaktadır. Farklı bir ifadeyle, söz konusu Protokole taraf devletlerin tanıma beyanı olmadıkça bireysel başvuru anlamında en azından şu an için Mahkemenin etkili şekilde bir denetim faaliyeti gerçekleştirdiğini söylemek mümkün değildir.

Af. İHHM'nin resmi dili Arapça, İngilizce, Fransızca, Portekizce, İspanyolca, Svahili ve diğer Afrika dilleridir (Af. İHHM/UK, Kural 27/1). Mahkemenin çalışma dilleri ise Arapça, İngilizce, Fransızca ve Portekizcedir (Af. İHHM/UK, Kural 27/2).

¹⁹⁴ Assembly of Heads of State and Governments, 30th Ordinary Session, AHG/Res. 230 (XXX), https://au.int/sites/default/files/decisions/9539-1994_ahg_res_228-233_xxx_e.pdf, 05 Kasım 2021.

¹⁹⁵ Çağiran, **UAİH**, s. 436.

¹⁹⁶ Rehman, **IHRL**, s. 351.

¹⁹⁷ Assembly of Heads of State and Governments, 34th Ordinary Session, AHG/Res. 124-131 (XXXIV), https://au.int/sites/default/files/decisions/9543-1998_ahg_dec_124-131_xxxiv_e.pdf, 05 Kasım 2021. Ayrıca bkz. https://au.int/sites/default/files/treaties/36393-treaty-0019_-_protocol_to_the_african_charter_on_human_and_peoplesrights_on_the_establishment_of_an_african_court_on_human_and_peoples_rights_e.pdf, 05 Kasım 2021.

¹⁹⁸ Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartının Bir Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesi Kurulmasına Dair Protokolü (Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Establishment of an African Court on Human and Peoples' Rights) Af. BÖ Devlet ve Hükümetler Başkanları Meclisi'nin 10/06/1998 tarihinde gerçekleştirdiği 34. oturumunda kabul edilmiş ve 25/01/2004 tarihinde ise yürürlüğe girmiştir. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde "Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartının Bir Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesi Kurulmasına Dair Protokolü" ifadesi "Af.İHHŞ/Af. İHHMKP" şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.

¹⁹⁹ Bkz. <https://au.int/en/treaties/protocol-african-charter-human-and-peoples-rights-establishment-african-court-human-and>, bkz. https://au.int/sites/default/files/treaties/36393-treaty-0019_-_protocol_to_the_african_charter_on_human_and_peoplesrights_on_the_establishment_of_an_african_court_on_human_and_peoples_rights_e.pdf, 5 Kasım 2021.

²⁰⁰ Bkz. https://au.int/sites/default/files/treaties/36393-sl-protocol_to_the_african_charter_on_human_and_peoplesrights_on_the_estab.pdf, 5 Kasım 2021.

²⁰¹ Bkz. https://au.int/sites/default/files/treaties/36393-sl-protocol_to_the_african_charter_on_human_and_peoplesrights_on_the_estab.pdf, 5 Kasım 2021.

1. 2. Uluslararası İnsan Hakları Mahkemelerinin Örgütsel Yapısı

Bölgesel düzlemde faaliyet gösteren insan hakları denetim organlarının, önlerine getirilen bir başvurunun sonuçlandırılması ile ilgili olarak kendi içlerinde farklı işleyişleri bulunmaktadır. Zira daha önce de belirtildiği gibi, bölgesel sistemlerden Amerikan Devletleri Örgütü ve Afrika Birliği sistemi denetim mekanizması açısından ikili bir sistem öngörürken, Avrupa Konseyi sisteminde 11 Nolu Protokol sonrası tek denetim organı olarak AİHM belirlenmiştir. Söz konusu denetim mekanizmalarının işleyişlerinin daha net ortaya koyulabilmesi ve daha kolay karşılaştırma yapılabilmesi adına her bir denetim organının örgütsel yapısı ayrı başlıklar altında inceleme konusu yapılacaktır. İşbu başlık altında da her bir bölgesel sistem özelinde insan haklarının korunması ve geliştirilmesi adına denetim faaliyetinde bulunan AİHM, Amerikan İnsan Hakları Komisyonu/Mahkemesi ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu/Mahkemesi'nin örgütsel yapıları (sadece bu bölümle sınırlı kalmak kaydıyla) ayrı ayrı başlıklar halinde değerlendirilecektir.

1. 2. 1. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AİHS sisteminin asıl amacı, taraf devletlerin yargılama yetkisi içindeki her bireyin AİHS ve onun Protokollerinde yer alan hak ve özgürlüklerini korumak²⁰² ve söz konusu işlevi yerine getirecek etkili bir denetim organı sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda 11 No'lu Protokol sonrasında yapılan köklü değişikliklerle, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun kaldırılmış ve Avrupa insan hakları sisteminde denetim organı olarak sadece AİHM kabul edilmiştir. Nitekim 11 Nolu Protokolle birlikte önceki sistemde AİHK tarafından üstlenilen sorumluluklar AİHM tarafından devralınmıştır.²⁰³ Böylelikle önceki AİHS sisteminde süregelen yargılama işlemlerinin uzunluğunu azaltarak denetim mekanizmasının yargısal karakterini güçlendirmek amaçlanmıştır.²⁰⁴ Sonuç olarak AİHS'ye taraf olan Devletlerin, Sözleşme ve onun Protokolleri doğrultusunda üstlenmiş oldukları taahhütleri ne şekilde yerine getirdiklerini denetleyecek olan tek organ AİHM olmuştur (AİHS, m.19). Anılan bu durum neticesinde AİHM, süreklilik esasına dayalı olarak çalışan ve denetim görevini üstlenen bir mekanizma haline gelmiştir.

AİHM'nin oluşum sürecine bakıldığında AİHS'ye eklenen Protokollerle sürekli bir değişkenlik gösterdiği ve örgütsel yapısının bazı köklü değişikliklere uğradığı görülmektedir. AİHM'nin örgütsel yapısı içerisinde 11 Nolu Protokolden sonra en belirgin değişiklik ise 14 Nolu Protokol ile gerçekleştirilmiştir. Söz konusu protokolle birlikte yargısal organların sayısı artırılmış

²⁰² Janneke Gerrards, **General Principles of the European Court of Human Rights**, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2019, s. 9.

²⁰³ Olivier de Schutter, **International Human Rights Law-Cases, Materials, Commentary**, 3rd Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2019, s. 992.

²⁰⁴ William A. Schabas, **The European Convention on Human Rights**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2017, s. 639.

ve AİHM'nin örgütsel yapısı tekrar düzenleme altına alınmıştır. 14 Nolu Protokolde de tıpkı 11 Nolu Protokolde olduğu gibi AİHM'nin daha etkin şekilde çalışması ve bir yandan da artan işyükünün hafifletilmesi amaçlanmıştır.²⁰⁵ Bahsedilen amaç doğrultusunda AİHM'nin örgütsel yapısı içerisindeki yargısal birimlerin hem sayısında hem de görev dağılımlarında birtakım değişiklikler öngörülmüştür.

Yapılan değişiklikler sonrası AİHM'nin oluşumuna bakıldığında, hemen belirtelim ki AİHS bağlamında ayrıntılı bir düzenlemeye rastlanmamaktadır. Daha açık ifade etmek gerekirse AİHM denetim faaliyetlerini idari ve yargısal birimler aracılığıyla yürütülmektedir. Bahsedilen nedenle de AİHM'in örgütsel yapısı, söz konusu ayırım (idari ve yargısal) dikkate alınarak yapılacak olan tasnif ile ortaya koyulmalıdır. Ancak AİHS kapsamında bir inceleme yapıldığında yargısal birimlere ilişkin düzenlemelerin daha kapsamlı ele alındığı görülse de, idari birimler için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Nitekim AİHS'de idari birimlerden sadece Yazı İşleri (AİHS, m. 24) ile Mahkeme Başkanı ve Mahkeme Başkan Yardımcısından (AİHS, m. 25/1) görev sürelerine ilişkin kısaca bahsedilmiş olup, AİHM Usul Kuralları'nda ise Mahkemenin idari birimleri detaylı şekilde düzenlenmiştir. AİHM Usul Kuralları²⁰⁶, AİHM'nin ne şekilde çalıştığını ayrıntılı şekilde düzenleyen ve AİHS'de yeteri ölçüde ele alınmamış olan bazı konuları detaylandıran belge olarak ifade edilebilir.²⁰⁷ İşbu bölümde bahsedilen nedenlerden dolayı AİHM'nin örgütsel yapısı özellikle idari birimler yönünden AİHM Usul Kuralları çerçevesinde ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

1. 2. 1. 1. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin İdari Birimleri

AİHM'nin idari birimleri Mahkemenin faaliyetlerinin yürütülmesinde önemli rol oynamaktadır. AİHM içerisinde yer alan idari organlar Mahkeme Başkanlığı, Yazı İşleri Müdürlüğü, Mahkeme Genel Kurulu ve Bölümler olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. 2. 1. 1. 1. Mahkeme Başkanlığı

AİHS'te Mahkeme Başkanlığı'na ilişkin olarak daha önce de belirtildiği gibi ayrıntılı bir düzenlemeye rastlanmamaktadır. Mahkeme Başkanlığı'nın oluşumu ile ilgili ayrıntılı düzenleme AİHM Usul Kuralları'nda yer almaktadır. İlgili metnin ikinci bölümünde Mahkeme Başkanlığının oluşumuna ve rolüne dair düzenlemeler bulunmaktadır. Söz konusu düzenlemelerde Mahkeme

²⁰⁵ Aybay, "AİHS", s. 246.

²⁰⁶ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Usul Kuralları 11 Nolu Protokol sonrası 04/11/1998 tarihinde kabul edilmiştir. Bkz. Gemalmaz S., **UİHH Belgeler**, 1, s. 35. Ancak çalışma, AİHM Usul Kuralları'nın 17/02/2022 tarihi itibarıyla yapılan değişiklikleri göz önünde bulundurularak hazırlanacaktır. Bkz. ECHR Rules of Court, 17 March 2022, https://www.echr.coe.int/Documents/Rules_Court_ENG.pdf, 19 Haziran 2022.

²⁰⁷ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 34.

Başkanlığı'nın; Mahkeme Başkanı, Mahkeme Başkan Yardımcısı ve Mahkeme Başkanlar Kurulu'ndan oluştuğu belirtilmektedir.

Mahkeme Başkanlığı içerisinde önemli bir fonksiyona sahip olan AİHM Başkanı, Mahkemenin çalışmalarından ve idaresinden sorumlu olup, AİHM'yi temsil eden kişidir. Mahkeme Başkanının AİHM teşkilatı içerisinde bırakım görevleri bulunmaktadır. Öncelikle AİHM Başkanı sıfatıyla görevini ifa edecek olan yargıç, bahsedilen temsil yetkisinin neticesinde Avrupa Konseyi makamlarıyla olan ilişkilerden sorumludur (AİHM/UK, Kural 8/1). Ayrıca AİHM Başkanı AİHM'nin Genel Kurul toplantılarına, Büyük Dairenin toplantılarına ve beş yargıçlı Kurulun toplantılarına başkanlık etmekle görevlidir. Ancak Büyük Daire önünde görülen davalar bakımından Mahkeme Başkanı'nın, nezdinde seçilmiş olduğu Sözleşmeye taraf devlet ile ilgili değerlendirmelere ve incelemelere katılması mümkün değildir (AİHM/UK, Kural 9/1, 2). Anılan bu durumun nedeninin AİHM yargıçlarının bağımsızlığını ve tarafsızlığını sağlamaya yönelik atılmış bir adım olduğu açıktır.

AİHM Başkanının yargılamanın düzeni ile alakalı olarak da bazı görevleri bulunmaktadır. Başkan yargılamanın düzenini sağlamak adına birtakım yönergeler çıkartma yetkisine sahiptir. Söz konusu yönergeler tarafların duruşmada hazır bulunmaları, dilekçelerin ya da diğer ilgili belgelerin sunulması gibi konulara ilişkin olabilir (AİHM/UK, Kural 32).

AİHM Başkanının seçilme usulüne gelince, AİHM Başkanı AİHM Genel Kurulu tarafından seçilmekte ve görev süresi olarak da yargıç olarak görev yaptığı süreyi aşmamak şartıyla üç yıllık bir süre öngörülmektedir. AİHM Başkanının birden fazla göreve seçilebilmesinin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Nitekim AİHM Başkanının aynı düzeydeki görevine iki defa seçilebilmesi mümkündür. AİHM Başkanı görev süresi sona erdikten sonra tekrar aynı görev için seçilebilse de, söz konusu durum bir defa ile sınırlandırılmaktadır. AİHM Başkanı, yerine başka bir yargıç seçilinceye kadar görevini yerine getirmeye devam eder (AİHM/UK, Kural 8/1, 3, 4). O halde daha sonra da ele alınacağı üzere AİHM yargıçları bakımından geçerli olan bu durumun, AİHM Başkanlığı için de uygulandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

AİHM Başkanlığı seçimleri, AİHM Başkan Yardımcıları ve AİHM Bölüm ve Bölüm Başkan Yardımcıları seçimleri ile benzer şekilde yapılmaktadır. Başka bir ifadeyle tüm bu pozisyonlar için yapılacak olan seçim usulü aynı şekilde gerçekleşmektedir. Buna göre AİHM Başkanlığı seçimi gizli oyla yapılmaktadır. Başkanlık seçiminde sadece yargıçlar yer almaktadır. Başkanlık için, kullanılan oyların mutlak çoğunluğunu elde etmek gerekmektedir. Aksi takdirde, herhangi bir yargıç adayı mutlak çoğunluğu elde edene kadar ek tur gerçekleştirilmektedir. İlk tur oylama sonrasında beş oy alamayan her aday elenmekte ve oylama kalan adaylar arasında devam etmektedir. Sonraki oylamalarda ise en az oyu alan aday elenirken eğer eşit oy söz konusu ise kıdem bakımından düşük olan aday elenmiş sayılmaktadır. Yapılan oylamalar neticesinde sona kalan iki aday arasında mutlak çoğunluğu alan aday başkan olarak seçilmektedir. Ancak sadece iki

aday kalmış ve iki tur oylamada ikisi de kullanılan oyların salt çoğunluğunu sağlayamamışsa, boş ve geçersiz oylar hariç bir sonraki turda kullanılan oyların çoğunluğunu alan aday seçilmiş sayılmaktadır. Son turda iki aday arasında eşitlik olması halinde Kural 5'e göre kıdem bakımından öncelikli olan aday seçimi kazanmış olacaktır. (AİHM/UK Kural 8/5, 6)

Görüldüğü gibi AİHM Başkanlığı seçimi için AİHM Usul Kuralları'nda ayrıntılı bir düzenlemeye yer verilmiştir. Ancak burada göze çarpan husus, eşitlik olması halinde kıdem bakımından üstün olan yargıçlara öncelik tanınmasıdır. O halde, yargıçların sahip oldukları kıdemden AİHM teşkilatı bakımından bazı noktalarda belirleyici bir unsur olduğu net olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bahsedilen bu hususu destekler bir durum AİHM Başkan ve Başkan Yardımcısının aynı anda görevlerini yapamayacak olmaları halinde de söz konusu olmaktadır. Şöyle ki, AİHM Başkanı ile Başkan Yardımcılarının aynı zamanda görevlerini yapamayacak durumda olmaları halinde ya da bunların makamlarının aynı zamanda boşalması söz konusu olduğunda, AİHM Başkanlığı görevinin bir Bölüm Başkanı tarafından yapılacağı düzenlenmiştir. Ancak Bölüm Başkanının da söz konusu görevi ifa edememesi halinde yine kıdem esası devreye girmekte ve anılan görevin yine Kural 5'te öngörülen usule göre kıdem bakımından öncelikli olan başka bir yargıç tarafından üstlenileceği ifade edilmektedir (AİHM/UK, Kural 11).

AİHM teşkilatı içerisinde, Mahkeme Başkanı'na, iki tane Mahkeme Başkan Yardımcısı eşlik etmektedir. Mahkeme Başkan Yardımcısı, AİHM Başkanı'nın görevlerini yerine getirirken yardım etmekte, Başkanın herhangi bir şekilde görevini yerine getiremeyecek olması halinde onun yerini alarak, yargılama işlemleri esnasında meydana gelebilecek aksaklıkları gidermektedir. Başka bir söyleyişle, AİHM Başkan Yardımcıları, AİHM Başkanının görevini yerine getiremeyecek durumda olmaları durumunda ya da AİHM Başkanlık makamının boş olması halinde veya AİHM Başkanı'nın talebi doğrultusunda AİHM Başkanı'nın yerini almaktadır. (AİHM/UK, Kural 8/1 ve Kural 11)

Mahkeme Başkan Yardımcıları ayrıca, Bölüm Başkanı olarak da görev yapmaktadırlar. Zira Mahkeme Başkan Yardımcılarının, genel anlamda Mahkeme Başkanının işlerini yürütmesi esnasında ona yardımcı olmalarının ve onun boşluğunda vekalet etmelerinin yanı sıra bazı birimlere başkanlık etme gibi görevleri bulunmaktadır. AİHM'de görev yapacak Mahkeme Başkan Yardımcılarının, bu görevde kalma süreleri tıpkı AİHM Mahkeme başkanları gibi, yargıç olarak görev yaptıkları süreyi aşmamak kaydıyla üç yıl olarak belirlenmiştir. Mahkeme Başkan Yardımcıları, AİHM Genel Kurulu tarafından seçilmektedir. Ancak, görev süresi sona erdikten sonra bir kez daha aynı görev seçilen Mahkeme Başkan Yardımcılarının, tıpkı AİHM Mahkeme Başkanları'nın seçiminde olduğu gibi daha sonra bir kez daha tekrar aynı göreve gelmeleri mümkündür. Ancak burada belirtilmesi gereken husus AİHM Başkan yardımcılarının en fazla iki defa aynı görevde bulunabilmeleri durumudur. Ayrıca AİHM'de görev yapan Başkan Yardımcıları yeniden seçilmemeleri halinde ya da seçilip de bu görev süresini de doldurmaları halinde, yerlerine

yeni Başkan Yardımcısı seçilene dek görevlerinde kalmaya devam etmektedir. (AİHM/UK, Kural 8/1, 3, 4 ve Kural 10)

AİHM Mahkeme Başkan Yardımcıları seçim usulü, AİHM Başkanlığı için yapılan seçimle aynı şekildedir. Daha önce de belirtildiği gibi, Mahkeme Başkan Yardımcılığı seçimi gizli oyla yapılmakta ve kullanılan oyların mutlak çoğunluğunu elde etmek gerekmektedir. Aksi takdirde, herhangi bir yargıç adayı mutlak çoğunluğu elde edene kadar ek tur gerçekleştirilmektedir. İlk tur oylama sonrasında beş oy alamayan her aday elenmekte ve oylama kalan adaylar arasında devam etmektedir. Sonraki oylamalarda ise en az oyu alan aday elenirken eğer eşit oy söz konusu ise kıdem bakımından düşük olan aday elenmiş sayılmaktadır. Yapılan oylamalar neticesinde sona kalan iki aday arasında mutlak çoğunluğu alan aday Başkan Yardımcısı olarak seçilmektedir. Ancak iki tur oylama sonrası adaylardan ikisi de mutlak çoğunluğu sağlayamadığı takdirde bir sonraki oylamada en çok oyu alan aday seçilmiş sayılmaktadır. Nihayet, son turda iki aday arasında beraberlik söz konusu olursa, öncelik kıdemli olan yargıca verilmektedir. (AİHM/UK, Kural 8/5)

AİHM teşkilatı içerisinde önemli bir yere sahip olan bir diğer birim Mahkeme Başkanlar Kurulu'dur. Mahkeme Bürosu olarak da ifade edilen bu Kurul, AİHM Başkanı, AİHM Başkan Yardımcıları ve ileride daha detaylı anlatılacak olan Bölüm Başkanlarından oluşmaktadır. Mahkeme Başkanlar Kurulu ya da Mahkeme Bürosu, yukarıda belirtilen üyelerin katılımıyla toplantılarını gerçekleştirmektedir. Ancak bir Başkan Yardımcısının ya da bir Bölüm Başkanının toplantıya katılmaması halinde, bu kişinin yerinin Bölüm Başkan Yardımcısı tarafından doldurulması gerekmektedir. Ancak, Bölüm Başkan Yardımcısının da katılmaması söz konusu olursa, kıdem esasına göre, öncelik en kıdemli üyeye verilecek ve toplantıya katılmayan üyenin yeri en kıdemli üye tarafından doldurulacaktır. (AİHM/UK, Kural 9A/1)

Mahkeme Başkanlığı, toplantılarına katılacak olan kişileri dilediği takdirde kendisi belirleyebilir. Daha açık ifadeyle, Mahkeme Bürosu, AİHM'nin herhangi bir başka üyesini veya katılmasını gerekli gördüğü herhangi bir kişiyi toplantıya davet edebilme imkanına sahiptir (AİHM/UK, 9A/1). O halde, toplantıya katılacak olanların belirlenmesinde Usul Kuralları dahilinde belirtilenler dışında Mahkeme Bürosunun da kararı doğrultusunda hareket edildiğini söylemek mümkündür.

Mahkeme Bürosu öncelikli olarak Mahkemenin çalışmalarını ve idaresini yürütmekle görevli olan AİHM Başkanına, bu görevlerini yerine getirirken yardımcı olmakla görevlidir. Nitekim AİHM Başkanının, yetkisi dahilinde idari ya da yargısal nitelik taşımayan bir meseleyi Mahkeme Bürosu'na sunabilmesi mümkündür. Tüm bu belirtilenlerin dışında, Mahkeme Bürosu diğer bir ifade ile Mahkeme Başkanlar Kurulu, ileride değinilecek olan Mahkemenin bölümleri arasındaki koordinasyonu da sağlamakla görevlidir (AİHM/UK, Kural 9A/3, 4).

Mahkeme Bürosunun herhangi bir konuda Genel Kurula rapor sunma ve bazı önerilerde bulunabilme yetkisi vardır. Dolayısıyla Mahkeme Bürosunun istişari nitelikte bir kurul olduğunu

söylemek yanlış olmayacaktır. Zira, yine Mahkeme Başkanı'nın uygulama yönergelerini çıkarmadan önce ve Yazı İşleri Müdürü tarafından AİHM/UK Kural 17/4 uyarınca hazırlanan genel talimatları onaylamadan önce Mahkeme Bürosu'na danışabilme imkanının bulunması da belirtilen bu durumu destekler niteliktedir (AİHM/UK, Kural 9A/5, 6).

Mahkeme Bürosuna, Yazı İşleri Müdürü ve Yazı İşleri Müdür Yardımcısı yardımcı olmaktadır. Bahsedilen duruma ek olarak Mahkeme Bürosu Sekreteri AİHM Başkanı ile anlaşılması halinde yine Yazı İşleri Müdürü tarafından atanmaktadır. Yazı İşleri Müdürlüğü tarafından, ayrıca, Mahkeme Bürosu'nun toplantılarının kayıtları tutulmakta ve AİHM'nin her iki resmi dilinde yargıçlara dağıtımı yapılmaktadır. (AİHM/UK, 9A/2, 7)

1. 2. 1. 1. 2. Yazı İşleri Müdürlüğü

Genel anlamda mahkemelere yargılama faaliyetleri esnasında yardımcı olan birimlerden biri Yazı İşleri Müdürlüğü'dür. Yazı İşleri Müdürlüğü, mahkemelerin adli faaliyetlerini yerine getirirken idari destekte bulunmaktadır.²⁰⁸ AİHM bünyesinde de bu işlevi yerine getiren ve AİHM Başkanı'nın denetimine tabi ve Başkana karşı sorumlu olan bir Yazı İşleri Müdürlüğü bulunmaktadır. AİHM Yazı İşleri Müdürlüğü AK tarafından istihdamı sağlanan ancak; görevlerini yerine getirirken özerkliğini koruyan ve AİHM Başkanına karşı sorumlu olan bir idari birimdir.²⁰⁹ Söz konusu birimin görevlerine ve kuruluşuna ilişkin düzenlemeler AİHM Usul Kuralları ile belirlenmiştir (AİHM/UK, Kural 18). Yazı işleri Müdürlüğünün AİHM'nin ağır işyükü göz önünde bulundurulduğunda davaların ele alınması sürecinde önemli bir rol oynamaktadır.²¹⁰ Nitekim AİHM'ye sunulan başvuruların işleme konulması ve hazırlanması aşamasında Yazı İşleri Müdürlüğü öncelikli olarak yer almakta ve Mahkemenin kurumsal hafızasını koruyan birim olarak nitelendirilmektedir.²¹¹

AİHM bünyesinde yer alan Yazı İşleri Müdürlüğü, AİHM tarafından kurulan Bölümlerin sayısına eşit olan Bölüm Yazı İşleri'nden ve AİHM tarafından gerekli görülen hukuki ve idari hizmetleri sağlamak adına kurulan gerekli birimlerden oluşmaktadır. Değişik şekilde ifade edersek, Yazı İşleri Müdürlüğü de, Yazı İşleri Müdürü ve Yazı İşleri Müdür Yardımcısı ile bunların yanı sıra idari alanda görev yapan birçok personeli bünyesinde barındırmaktadır. (AİHM/UK, Kural 18/1)

²⁰⁸ Schabas, s. 676.

²⁰⁹ D. J. Harris, M. O'Boyle, E. P. Bates ve C. M. Buckley, **Harris, O'Boyle and Warbrick Law of the European Convention on Human Rights**, 4th Edition, Oxford: Oxford University Press, 2018, (ECHR), s. 118.

²¹⁰ Bernadette Rainey vd. **Jacobs, White and Ovey: The European Convention on Human Rights**, 8th Edition, Oxford: Oxford University Press, 2021, s. 20; Hannum vd., s. 746.

²¹¹ Shelton ve Carozza, s. 178; De Londras ve Dzehtsiarou, s. 20.

AİHM Başkanı'nın denetimi altında görev yapan Yazı İşleri Görevlileri, Yazı İşleri Müdürü tarafından atanmaktadır. Ancak, Yazı İşleri Müdürü ve Yazı İşleri Müdür Yardımcılarının atanması Mahkeme Genel Kurulu tarafından AİHM/UK Kural 15 ve 16'da öngörüldüğü şekilde, diğer görevlilerden farklı usulle yapılmaktadır (AİHM/UK, Kural 18). O halde AİHM'de faaliyet gösteren Yazı İşleri Müdürlüğü'nü oluşturan görevlileri, söz konusu kişilerin yerine getirdikleri görevleri ve seçim usullerini ayrı başlıklar altında incelemek yerinde olacaktır.

AİHM bünyesinde faaliyet gösteren Yazı İşleri Müdürlüğü'nde görev yapacak olan Yazı İşleri Müdürü, AİHM Genel Kurulu tarafından seçilmektedir. Yazı İşleri Müdürü seçilebilmek için adayların, AİHM Usul Kuralları'nın ilgili düzenlemelerinde yer alan belirli vasıflara haiz olması gerekmektedir. Söz konusu düzenlemeye göre, Yazı İşleri Müdürü adaylarının, yüksek ahlaki niteliklere sahip olması ve bunun yanı sıra hukuk, idare ve dil bilgisi alanlarında yetkin olup, belirtilen makamın gerektirdiği şekilde görev yapabilmek adına yeterli tecrübelerinin bulunması gerekmektedir. (AİHM/UK, Kural 15/1)

Yazı İşleri Müdürünün görev süresi beş yıl olmakla birlikte bu göreve tekrar seçilebilmeleri mümkündür. Yazı İşleri Müdürünün görevden alınabilmesi için bazı şartların gerçekleşmesi gerekmektedir. Başka bir şekilde belirtirsek, Yazı İşleri Müdürü'nün görevden alınabilmesi öncelikle görevinin gereklerini yerine getirebilmesi için gerekli şartları taşımadığına ilişkin bir kanaat oluşmasına bağlıdır. Eğer böyle bir durum söz konusu olduğu takdirde, genel kurul halinde toplanmış bulunan yargıçların üçte iki çoğunluğu tarafından Yazı İşleri Müdürü, AİHM Genel Kurulu tarafından dinlenilmiş olması kaydıyla görevden alınabilir. Belirtilen bu durum dışında Yazı İşleri Müdürü'nün görevden alınması söz konusu değildir. Ayrıca, Yazı İşleri Müdürünün görevden alınması usulünü herhangi bir yargıcın başlatabilmesi mümkündür. (AİHM/UK, Kural 15/2)

AİHM'de görev yapacak olan Yazı İşleri Müdürü'nün seçilmesi de belli bir usule tabi tutulmuştur. Gizli oylamanın esas olduğu seçimlere, sadece mevcut yargıçların katılması mümkündür. Adayların Yazı İşleri Müdürü olarak seçilebilmeleri, kullanılan oyların mutlak çoğunluğunu elde edebilmelerine bağlıdır. Hiçbir adayın mutlak çoğunluğu elde edememesi durumunda, mutlak çoğunluğu elde eden bir aday çıkana kadar, ek tur ya da turların yapılması gerekmektedir. Seçim için gerçekleştirilen her bir tur sonrası, beş oydan daha az oy alan aday elenmektedir. Ancak, ikiden daha fazla adayın beşten fazla oy alması halinde, en az oyu alan aday elenmiş sayılmaktadır. Yine ek seçim turunda eşitlik söz konusu ise önce cinsiyet bakımından değerlendirme yapıp, varsa kadın adaya öncelik tanınmaktadır. Aksi takdirde, yaşlı adaya öncelik tanınarak seçim sonuçlandırılmaktadır. (AİHM/UK, Kural 15/3)

AİHM’de görev yapacak olan Yazı İşleri Müdürü’nün, bu göreve başlamadan önce tıpkı yargıçlar da olduğu gibi, AİHM Genel Kurulu ya da gerektiğinde AİHM Başkanının önünde yemin etmesi ya da ant içmesi²¹² gerekmektedir (AİHM/UK, Kural 15/4).

Yazı İşleri Müdürünün ne şekilde göreve geldiği belirtildikten sonra AİHM içerisinde yargılama faaliyetlerinin yürütülmesinde ne gibi görevleri bulunduğu da değinmek gerekmektedir. Öncelikle AİHM’ye görevlerini yerine getirirken yardımcı olan Yazı İşleri Müdürü, ayrıca AİHM Başkanının denetimi altında olmak kaydıyla Yazı İşlerinin usulüne uygun olarak örgütlenmesinden ve gereken faaliyetleri yerine getirmesinden de sorumludur. AİHM’nin yargılama işlemlerinin yürütülmesi aşamasında, AİHM önüne getirilmiş ya da AİHM önüne getilecek davalarla ilgili AİHM’nin yapmış olduğu bütün iletiler ve bildirimler (yazışmalar), AİHM arşivinden sorumlu olan Yazı İşleri Müdürü tarafından ilgili birimlere aktarılmaktadır. Anılan bu durum, AİHM’ye gönderilen iletiler ve bildirimler için de geçerlidir. O halde, AİHM önündeki davalar bakımından taraflar arasında iletişimi sağlayan Yazı İşleri Müdürünün bir nevi “aracılık” faaliyetinde bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim AİHM önündeki bir davada gerekli yazışmaların taraflara iletilmesi bakımından önemli bir rolü olan Yazı İşleri Müdürü²¹³, bulunduğu makamın gereği olarak tedbirli davranma yükümlüğüne uygun şekilde, AİHM’nin çalışma düzenine ilişkin bilgi vermekle görevlidir. Yazı İşleri Müdürü bahsi geçen görevi yerine özellikle basından gelen soruları cevaplayarak yerine getirmektedir (AİHM/UK, Kural 17/1, 2, 3).

Son olarak Yazı İşleri Müdürünün görevleriyle ilgili değinilmesi gereken husus Yazı İşleri Müdürlüğünün çalışma düzenini ve işleyişini ortaya koyan genel talimatların, Yazı İşleri Müdürü tarafından hazırlanması ve AİHM Başkanı tarafından onaylanmasıyla ilgilidir (AİHM/UK, Kural 17/4). Sözü edilen durum Yazı İşleri Müdürü’nün bulunduğu birimin faaliyetlerini, çalışma düzenini ve işleyişini içeren kuralları belirleme noktasında AİHM Başkanı ile birlikte etkin rolü olduğunu göstermektedir.

AİHM’de Yazı İşleri Müdürlüğü teşkilatı içerisinde faaliyet gösteren birimlerden bir diğeri de Yazı İşleri Müdür Yardımcılığı’dır. Yazı İşleri Müdür Yardımcısının görevleri ve seçilme usulü, AİHM Usul Kuralları’nda düzenlenmiştir. İlgili düzenlemelere göre Yazı İşleri Müdür Yardımcısının seçim usulü, Yazı İşleri Müdürü ile aynı şekildedir. Mahkeme Genel Kurulu, Yazı İşleri Müdürü seçimi ile benzer koşullarda ve usulde, aynı görev süresi için bir ya da birden daha fazla Yazı İşleri Müdür Yardımcısı seçmektedir (AİHM/UK, Kural 16/1 ve Kural 18/2-3).

Yazı İşleri Müdür Yardımcısının görevden alma usulü yine Yazı İşleri Müdürünün görevden alınması ile aynı şekilde olmaktadır. Başka bir ifadeyle, Yazı İşleri Müdür Yardımcısının görevden

²¹² AİHM/UK, Kural 15/4’te yer alan yemin şu şekildedir:” Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Yazı İşleri Müdürü olarak, üzerime düşen görevleri sadakatle, basiretli ve dürüst bir biçimde yerine getireceğime yemin ederim ya da ant içerim”.

²¹³ Rainey vd., s. 20.

alınabilmesi için genel kurul halinde toplanmış olan seçilmiş yargıçların üçte iki çoğunluğunun görevinin gereklerini yerine getirmedigine dair bir karar vermesi gerekmektedir. Görevden alınması düşünülen Yazı İşleri Müdür Yardımcısının da ilk önce AİHM Genel Kurulu tarafından dinlenmesi zorunludur. Yazı İşleri Müdür Yardımcısı bakımından da görevden alma usulünün herhangi bir yargıç tarafından başlatılabilmesinin önünde hiçbir engel bulunmamaktadır. Ancak bahsi geçen tüm bu işlemlerin harekete geçirilmesinden önce, Yazı İşleri Müdürünün konu hakkındaki görüşlerinin alınması gerekmektedir. (AİHM/UK, Kural 16/1)

Yazı İşleri Müdür Yardımcısının da görevine başlayabilmesi için gerekli olan şartlardan biri yemin etme ya da ant içme zorunluluğudur. Konuyla ilgili düzenlemeye göre, Yazı İşleri Müdür Yardımcısının tıpkı Yazı İşleri Müdürünün göreve başlama usulünde olduğu gibi AİHM Genel Kurulu ya da gerektiğinde AİHM Başkanı önünde benzer şekilde yemin etmesi gerekmekte ve söz konusu bu işlem tutanağa geçirilmektedir (AİHM/UK, Kural 16/2).

Yazı İşleri Müdür Yardımcıları AİHM'in kompozisyonunda yer alan Bölümlerde de görev yapmaktadır. Zira, Bölümde yer alan Yazı İşleri Müdür Yardımcılarının, görevlerini yerine getirirken ilgili Bölüme yardımcı olmaları gerekmektedir. Başka bir deyişle, AİHM bünyesinde yer alan herhangi bir Bölümün, dilediği takdirde Yazı İşleri Müdür Yardımcısının yardımından yararlanmasının önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır (AİHM/UK, Kural 18/2).

AİHM'nin yargılama usulünde başvuruların incelenmesi noktasında 14 Nolu Protokol sonrası getirilen tek yargıç düzeninde gerçekleştirilen oturumlarda, AİHM Yazı İşleri Müdürlüğü'nün bir kısmını oluşturan "yargıç olmayan raportörler" de görev yapmaktadır. Yargıç olmayan raportörlerin görevi tek yargıç düzeninde AİHM Başkanı gözetimi altında, AİHM'ye yardımcı olmaktır. Yargıç olmayan raportörler, Yazı İşleri Müdürlüğü'nün bir görevlisi olmaları nedeniyle, atanmaları esnasında Yazı İşleri Müdürü'nün görüşü alınmaktadır (AİHM/UK, Kural 18A). Yazı İşleri Müdürü'nün önerisi üzerine AİHM Başkanı tarafından, yargıç olmayan raportörlerin ataması yapılmaktadır. Kural 18/2'de belirtilen Bölüm Yazı İşleri Müdürleri ve Bölüm Yazı İşleri Müdür Yardımcıları re'sen (ex officio) görev yapacaklardır. (AİHS, m.24; AİHM/UK, Kural 18A/1 ve Kural 27A/4)

AİHM bünyesinde yer alan Yazı İşleri Müdürlüğü'nün görevlilerinden bir diğeri de hukuk danışmanlarıdır. AİHM tarafından verilmiş olan kararların yani AİHM içtihatlarının nitelikli olmasını sağlamak ve kararlar arasındaki çelişkiyi önlemek için hukuk danışmanları AİHM'ye yardımcı olmaktadır. Bu şekilde hukuk danışmanlarının yardımı ile AİHM içtihatlarında tutarlılığı sağlamak hedeflenmektedir. AİHM'de görev yapan hukuk danışmanlarının görevleri, özellikle AİHM'nin yargısal oluşumlarına ve AİHM üyelerine gerekli görüşleri ve bilgileri sağlamak olarak ifade edilebilir (AİHM/UK, Kural 18B).

Tüm bu bilgiler doğrultusunda Yazı İşleri Müdürlüğü'nün AİHM'nin önüne getirilen başvuruların incelenmesi için ön hazırlığı yapan bir birim olarak nitelendirilmesi mümkündür. Zira

AİHM Yazı İşleri Müdürlüğü başvurunun tarafları ve ilgili taraf devlet arasında yazışmaları gerçekleştirerek davayı incelemeye hazırlamakta, AİHM'nin başvurunun incelenmesi esnasında vereceği talimatları uygulamakta ve yine AİHM'nin vermiş olduğu kararların hazırlanmasına yardımcı olmaktadır.²¹⁴ Bahsedilen tüm bu nedenlerden dolayı AİHM'nin çalışma standartı ve Mahkemenin etkin çalışmasının bir bakımdan Yazı İşleri Müdürlüğü'nün kalitesine bağlı olduğu da ifade edilmektedir.²¹⁵

1. 2. 1. 1. 3. Mahkeme Genel Kurulu

Mahkeme Genel Kurulu AİHM bünyesinde oluşturulan en yüksek birimdir.²¹⁶ Zira AİHM'ye üye her bir devleti temsil etmek üzere seçilmiş olan yargıçların katılımıyla oluşan Mahkeme Genel Kurulu, AİHM düzeni içerisinde belirleyici role sahiptir. AİHS'ye taraf olan tüm Devletlerin nezdinde seçilmiş olan yargıçların tümünün katılımıyla AİHM Genel Kurulu toplanmakta, AİHM bünyesindeki yargılama faaliyetlerini gerçekleştiren birimleri oluşturmaktadır.

AİHM Genel Kurulu, üç yıllık bir süre için AİHM Başkan ve Başkan yardımcılarının da seçimini yapmaktadır (AİHS, m. 25/a). Daha önce de AİHM Başkan ve Başkan Yardımcılarına ilişkin başlıkların altında değinildiği üzere, AİHM'de önemli rol oynayan bu kişilerin seçimi AİHM Genel Kurulu'nda yapılmaktadır. AİHM Genel Kurulu, AİHM Başkan ve iki Başkan Yardımcısının seçimi dışında belirli bir dönem için Bölümlerin Başkanlarını da seçmektedir (AİHM/UK, Kural 8/1). O halde, AİHM bakımından belirleyici bir role sahip olan AİHM Genel Kurulunun bu denli etkili olmasının nedeninin, Genel Kurula, AİHS'ye taraf olan Devletlerin tümü adına seçilmiş olan yargıçların katılımı olduğunu söylemek mümkündür. Zira, belirtilen birimlerde görev yapacak olan yargıçların, yine bu birimlerin oluşturulması noktasında etkili olduğu açıktır. Böylelikle, AİHM Genel Kurulu'nun Mahkemenin işleyişi bakımından kritik işleve sahip birimlerin oluşturulmasında ve bu birimlerde görev yapacak yargıçların seçiminde objektifliği sağladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca, AİHM teşkilatı içerisinde önemli işleve sahip olan Yazı İşleri Müdürlüğü'nde görev yapacak olan Yazı İşleri Müdürü'nü ve Müdür Yardımcıları da AİHM Genel Kurulu tarafından seçilmektedir (AİHS, m. 25/e).

AİHM Genel Kurulu tarafından oluşturulan yargısal birimlerden ilki, AİHM'nin yargılama faaliyetlerinde önemli işleve sahip olan Dairelerdir. Belirli bir süre için kurulan Dairelerin başkanlarını seçme yetkisi de AİHM Genel Kurulu'na aittir (AİHS, m. 25/b, m.25/c). AİHM Genel Kurulu, Mahkemenin teşkilatı ve yapılanmasında yer alan diğer birimlerin oluşturulması dışında, AİHM'in çalışma usulünü ve esaslarını belirleyen Kuralları yani AİHM Usul Kurallarını kabul etmektedir (AİHS m. 25/d). Ancak AİHM'nin ikincil mevzuatı olarak da nitelendirilen Usul

²¹⁴ Rainey vd., s. 20.

²¹⁵ Rainey vd., s. 20.

²¹⁶ Sicilianos ve Kostopoulou, s. 18.

Kurallarının AİHS ile uyumlu olması gerekmektedir.²¹⁷ İşbu noktada değinilmesi gereken önemli bir nokta bulunmaktadır. AİHM Genel Kurulu Usul Kurallarını oluşturmak suretiyle AİHS’de düzenlenmeyen bazı kurumları²¹⁸ AİHS sistemine dahil etmiştir. Dolayısıyla Usul Kurallarını hazırlama yetkisini elinde bulunduran AİHM Genel Kurulu’nun Sözleşmeyi oluşturan taraf devletler karşısında dolaylı sözleşme yapıcı bir role büründüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.²¹⁹

AİHM Genel Kurulu, AİHS ve AİHM Usul Kuralları çerçevesinde, görevlerinin yerine getirilmesinin gerektiği her durumda, AİHM Başkanı tarafından toplantıya çağırılmaktadır. AİHM Başkanı’nın AİHM Genel Kurulu’nu toplantıya çağırabilmesi için AİHM üyelerinin en az üçte birinin talepte bulunması gerekmektedir. Ancak belirtilen bu durumun dışında, AİHM Başkanı’nın idari meseleleri ele almak üzere yılda iki defa genel kurul oturumunu toplaması zorunludur. AİHM Genel Kurulu’nun toplanabilmesi belirli bir toplantı yeter sayısına bağlıdır. Buna göre, görevde bulunan yargıçların üçte iki çoğunluğu sağlandığı takdirde AİHM Genel Kurulu toplanabilmektedir. Toplantı yeter sayısının sağlanamadığı durumlarda, AİHM Başkanı’nın toplantıyı ertelemesi gerekmektedir (AİHM/UK, m. 20/1, 2, 3).

AİHM Genel Kurulu’nda yapılacak müzakereler kapalı olarak gerçekleştirilmektedir. Başka bir ifadeyle, AİHM müzakereleri gizli kalmaktadır. Söz konusu müzakerelerde sadece yargıçlar yer almaktadır. Ayrıca, Yazı İşleri Müdürü ya da belirlenen yedeği, bunun dışında yardımcı gerekli olduğu takdirde Yazı İşlerinin diğer görevlileri ile çevirmenler de müzakerelerde hazır bulunacaklardır. AİHM, aksi yönde özel bir karar vermedikçe, müzakerelere başka hiçbir kimsenin katılması mümkün değildir. AİHM Başkanı, AİHM’de görüşülen herhangi bir konunun oylanması öncesinde, yargıçlardan o konudaki görüşlerini belirtmelerini isteyebilir (AİHM/UK, m. 22/1, 2, 3).

AİHM açısından usule ilişkin bir konuda veya AİHM’nin planlanmış toplantısı haricindeki herhangi bir başka konu hakkında karar vermek gerekli olduğunda, AİHM Başkanı, bir taslak kararın yargıçlara dağıtılmasını ve dağıtılan bu taslağa ilişkin yargıçların yorum sunmalarını talep edebilir. Yargıçların taslak hakkındaki yorumları için AİHM Başkanı, zaman sınırı belirlenmesi talimatını verebilir. Söz konusu teklif, yargıçların herhangi bir itirazı bulunmadığı takdirde, zaman sınırlamasının sonunda kabul edilmiş sayılır. (AİHM/UK, m. 23A)

Son olarak belirtmek gerekir ki AİHM Genel Kurulu’nun yukarıda da belirtildiği gibi AİHM’nin yargılama usulüne ilişkin temel kuralları kabul etmesi, yargılama birimlerinin oluşumunda belirleyici olması ve AİHS sisteminin daha da geliştirilmesine ilişkin düzenlenen bazı

²¹⁷ Schabas, s. 684.

²¹⁸ Avrupa insan hakları sisteminde, AİHS hükümleri arasında olmamasına rağmen “geçici önlem” kurumunu Sözleşme sistemine AİHM Usul Kuralları ile dahil eden organ Mahkeme Genel Kuruludur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 72.

²¹⁹ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 750.

konferanslara²²⁰ katkıda bulunması Sözleşme sistemi içerisindeki önemini bir kez daha göz önüne sermektedir.²²¹

1. 2. 1. 1. 4. Bölümler

AİHM bünyesinde faaliyet gösteren bir diğer idari organ, AİHM Genel Kurulu tarafından oluşturulan Bölümlerdir. AİHS m.25'te "Daireler" olarak ifade edilen Bölümler, detaylı biçimde AİHM Usul Kuralları'nın ilgili maddelerinde düzenlenmiştir. Bölümler AİHM'nin önüne getirilen başvuruları inleyecek olan yargılama birimlerinin oluşturulması işlevini yerine getirmektedir.²²² Bölümler, AİHM Başkanı'nın önerisi üzerine üç yıllık bir süre için oluşturulmaktadır. Bölümleri oluşturma yetkisi daha önce de belirtildiği üzere AİHM Genel Kurulu'na ait olup, en az dört Bölümün oluşturulması gerekmektedir. Ancak, AİHM Başkanı'nın önerisi doğrultusunda AİHM Genel Kurulu ek Bölüm de oluşturabilir (AİHM/UK, Kural 25/1, 5). Zira AİHM bünyesinde 2022 yılı itibarıyla beş Bölüm faaliyet göstermektedir.

Bölümlerin üyelerine gelindiğinde ise, AİHM bünyesindeki her bir yargıç bir bölümün üyesi olarak görev yapmaktadır. Ancak bahsi geçen görev dağılım yapılırken bazı hususların dikkate alınması gerekmektedir. Daha açık ifadeyle, Bölümlerin kompozisyonları hem coğrafi bakımdan, hem de cinsiyet dağılımı açısından dengeli olmalı ve Sözleşmeciler Tarafının hukuk sistemlerindeki farklılıkları yansıtmalıdır. Ancak her ne kadar Bölümlerin kompozisyonlarındaki dağılım bu şekilde olmalıysa da, AİHM Başkanı'nın koşullara göre istisnai olarak Bölümlerin kompozisyonlarında değişiklik yapabilmesi mümkündür (AİHM/UK, Kural 25/2, 4).

AİHM yargıcının, herhangi bir Bölümde görev yapmakta iken görev süresi sona erdiği takdirde, ilgili yargıcın o Bölüm içerisindeki yeri AİHM üyesi olarak onun yerine geçecek olan yargıç tarafından doldurulur (AİHM/UK, Kural 25/3). Böylelikle AİHM'nin işleyişi bakımından ortaya çıkabilecek herhangi bir aksaklığın önüne geçilmesi mümkün olacaktır.

Bölümlerin kendi içerisindeki yapısına bakıldığında, her bir Bölümün Başkan ve Başkan Yardımcılarının bulunduğu görülmektedir. Bölüm Başkanlarının seçimi yine AİHM Genel Kurulu tarafından iki yıllık bir dönem için yapılmaktadır. Bölüm Başkan Yardımcıları ise, her bir Bölüm

²²⁰ AİHS sisteminin çalışma usulünü iyileştirme amacına yönelik olarak düzenlenen bazı önemli konferanslar bulunmaktadır. Bahsi geçen konferanslarda AİHM'nin usul ve işleyişindeki eksikliklerin giderilmesi noktasında görüşmeler yapılmış ve gerçekleştirilen konferanslar AİHM'nin daha etkili çalışmasına yönelik sonradan eklenen Protokollerin ortaya çıkmasında etkin rol oynamıştır. Sözü edilen konferanslardan bazıları şunlardır: Interlaken Konferansı (2010) Bkz. https://www.echr.coe.int/Documents/2010_Interlaken_FinalDeclaration_ENG.pdf, İzmir Konferansı (2011) Bkz. https://www.echr.coe.int/Documents/2011_Izmir_FinalDeclaration_ENG.pdf, Brighton Konferansı (2012) Bkz. https://www.echr.coe.int/Documents/2012_Brighton_FinalDeclaration_ENG.pdf, Brüksel Konferansı (2015) Bkz. https://www.echr.coe.int/Documents/Brussels_Declaration_ENG.pdf, ve Kopenhag Konferansı (2018) Bkz. https://www.echr.coe.int/Documents/Copenhagen_Declaration_ENG.pdf, 14 Kasım 2021. Ayrıca bkz. Sicilianos ve Kostopolou, s. 16-18.

²²¹ Sicilianos ve Kostopolou, s. 18-19.

²²² Anayurt, s. 261.

tarafından, yargıç olarak görev yaptıkları süreyi aşmayacak şekilde iki yıllık bir süre için seçilmektedir. Bölüm Başkan ve Başkan yardımcılarının bir defa ile sınırlı olmak kaydıyla tekrar seçilmeleri mümkündür. Seçilmiş olan Bölüm Başkan ve Başkan yardımcılarının görev süreleri dolduğu takdirde, yerine biri seçilmemişse, halefleri seçilene dek görevde kalmaya devam ederler. (AİHM/UK, Kural 8/1, 2, 3, 4)

Bölüm Başkanlığı seçimi gizli oyla yapılmaktadır. Bölüm Başkanlarının seçiminde sadece seçilmiş yargıçlar yer almaktadır. Başkanlık için, kullanılan oyların mutlak çoğunluğunu elde etmek gerekmektedir. Aksi takdirde, herhangi bir yargıç adayı mutlak çoğunluğu elde edene kadar ek tur ya da turlar gerçekleştirilmektedir. İlk tur oylama sonrasında beş oy alamayan her aday elenmekte ve oylama kalan adaylar arasında devam etmektedir. Sonraki oylamalarda ise en az oyu alan aday elenirken eğer eşit oy söz konusu ise kıdem bakımından düşük olan aday elenmiş sayılmaktadır. Yapılan oylamalar neticesinde sona kalan iki aday arasında mutlak çoğunluğu alan aday başkan olarak seçilmektedir. Ancak iki tur oylama sonrası adaylardan ikisi de mutlak çoğunluğu sağlayamadığı takdirde bir sonraki oylamada en çok oyu alan aday seçilmiş sayılmaktadır. (AİHM/UK, Kural 8/5)

Bölüm Başkan Yardımcıları için de yine, her bir Bölüm kendi içinde Bölüm Başkanlığı ile aynı usulde seçim yapmaktadır. Ancak bu seçimler arasında bir fark göze çarpmaktadır. Daha açık şekilde belirtirsek, Bölüm başkanlığı için bir aday mutlak çoğunluğu elde edene kadar, birden fazla seçim turu olması gerekirse, her bir turun sonunda en az oyu alan aday elenmektedir. Başka bir ifadeyle, Bölüm Başkanlığı için aranan beş oyu geçmiş olma durumu, Bölüm Başkan Yardımcılığı için aranmamaktadır. (AİHM/UK, Kural 8/6)

Bölüm Başkanları, üyesi buldukları Bölümler ile Dairelerin oturumlarına başkanlık etmek ve Bölümlerin çalışmalarını yönetmekle görevlidirler. Bölümlerin Başkan Yardımcıları ise, Bölüm Başkanlarının görevlerini yerine getirebilecek durumda olmadıklarında veya ilgili Bölüm Başkanlığı makamının boşalmış olması halinde Bölüm Başkanlarının yerine geçerler. Ayrıca, Bölüm Başkanının bu yönde bir talebi bulunması durumunda da, Bölüm Başkan Yardımcıları, Bölüm Başkanlığı görevini yerine getirirler. Ancak belirtilen durumlardan hiçbiri gerçekleşmediği takdirde, Bölüm ve Daire Başkanları kıdem esasına uygun olarak Bölüm Başkanlarının yerlerini alırlar. (AİHM/UK, Kural 12)

Son olarak belirtmek gerekir ki, AİHM'de yer alan yargıçların, vatandaşı oldukları ya da nezdinde seçilmiş buldukları Sözleşmecî Devletin, taraf olduğu başvurularda davanın görüldüğü Dairede başkanlık etmeleri mümkün değildir. Yine bir yargıcın AİHM/UK Kural 29/1-a veya Kural 30/1 uyarınca atanmış olması, görülmesine katıldıkları davalarda başkanlık etmelerine engel teşkil etmektedir. (AİHM/UK, Kural 13)

1. 2. 1. 2. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Yargısal Birimleri

AİHM'nin etkili bir denetim organı olarak günümüzdeki şeklini alması kolay ve hızlı olmamış, ²²³ sisteme bazı yenilikleri getirilerek AİHM son halini almıştır. AİHM, daha önce de ifade edildiği gibi 11 ve 14 No.lu Protokoller sonrasında Mahkemenin yargısal organlarının yapısı bakımından çok önemli değişikliklere uğramıştır. Şöyle ki, bahsi geçen Protokollerle hem AİHM'nin örgütsel yapısı, hem de yargılama usulü eskisinden çok farklı bir nitelik kazanmıştır. Zira yapılan değişikliklerle birlikte yargısal organların sayısında değişikliğe gidilerek yerine getirdikleri görevler bakımından bazı yenilikler getirilmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere, 11 No.lu Protokol öncesi AİHK ve AİHM şeklinde ikili bir yapıya sahip olan denetim organı, 11 No.lu Protokol sonrasında sürekli çalışma esasına dayalı bir Mahkemeye dönüştürülmüştür. Böylelikle iki aşamalı bir denetim sisteminden kaynaklanan mevcut iş yükünün tekrarlanması önüne geçilerek sistemin düzene girmesi sağlanmıştır.²²⁴ 14 No.lu Protokol ise 11 No.lu Protokol gibi radikal değişiklikler getirmeyip AİHM'nin yapısından çok sistemin işleyişine yönelik yenilikler getirmiştir.²²⁵ Bahsedilen durum neticesinde ise AİHM'nin önüne getirilen başvuruların incelenmesi noktasında yeni yargısal birimler oluşturulmuştur. Yapılan bu değişikliklerin amacının 11 No.lu Protokol öncesi bir nevi filraj görevi üstlenen Komisyonun yerine, tek bir organ dahilinde faaliyet gösteren farklı birimlerin bu işlevi yerine getirmesini sağlamak olduğu söylenebilir.²²⁶

11 No.lu Protokol sonrası AİHM yargılama usulünde tek yargıç düzeni yer almazken, 14 Nolu Protokolle AİHM kapsamına bu birim dahil edilmiştir. Söz konusu birimin getirilme amacı AİHM'nin iş yoğunluğunu belli oranda azaltmaktır. Daha açık ifade etmek gerekirse, AİHK'nin kaldırılmasıyla birlikte tek ve sürekli çalışma esasına dayalı bir Mahkeme oluşturularak ikili sistemin hantallığından kurtulunmaya çalışılsa da 1990'ların sonundan itibaren AK üyesi devlet sayısının artmasıyla²²⁷ AİHM'nin iş yükü de otomatik olarak artmıştır. Anılan bu durum AİHM'nin önüne gelen başvuruların tıpkı AİHK gibi bir süzgeçten geçirecek birimlere ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Anılan bu durumun sonucunda AİHM sistemine tek yargıç düzeni dahil edilmiş ve AİHM önüne gelen başvuruların en başta tek yargıcin incelemesinden geçmesi sağlanmıştır. 14 No.lu Protokol sonrası AİHM'nin çalışma düzeninde, Mahkemenin önüne getirilen davaları incelemek üzere tek yargıç düzeninin yanı sıra üç yargıçlı komiteler, yedi yargıçlı daireler ve on

²²³ Mark W. Janis vd., **European Human Rights Law**, 3rd Edition, Oxford: Oxford University Press, 2010, s. 74.

²²⁴ Zwart, s. 39.

²²⁵ Koen Lemmens, "General Survey of the Convention", (Eds.): Pieter Van Dijk vd., in **Theory and Practice of the European Convention on Human Rights Vol.1**, 5th Edition, Cambridge: Intersentia, 2018, s. 34.

²²⁶ Benzer görüş için bkz. Lemmens, K., s. 34.

²²⁷ Philip Leach, **Taking a Case to the European Court of Human Rights**, 4th Edition, Oxford: Oxford University Press, 2017, (ECHR), s. 9.

yedi yargıçlı Büyük Daire yer almaktadır (AİHS, m. 26/1). İşbu bölümde AİHM'nin yargısal organları, söz konusu değişiklikle birlikte getirilen yeni düzenlemeler dikkate alınarak incelenecektir. O halde 11 ve 14 No.lu Protokoller sonrası AİHM'nin son şekliyle hangi yargısal birimlerden oluştuğunu ayrı başlıklar altında değerlendirerek ortaya koymak yerinde olacaktır.

1. 2. 1. 2. 1. Yargıçlar

1. 2. 1. 2. 1. 1. Genel Olarak

Ulusalüstü insan hakları hukukunda insan haklarının ve özgürlüklerinin etkin bir şekilde korunması için oluşturulan denetim organlarından olan insan hakları mahkemelerin en önemli süljelerinden biri yargıçlardır. Mahkemelerin karar almaları noktasında kritik işleve sahip olan yargıçlar, insan hakları denetim organlarını ortaya çıkaran yazılı metinlerde farklı şekillerde düzenlenmiştir. Nitekim ulusalüstü insan hakları denetim organlarında yargıçların göreve gelme usullerinin belirlenmesi, yargıçların yerine getirdikleri görevin önemi nedeniyle üzerinde dikkatle durulması gereken hususlardan biridir.²²⁸ AİHM'de görev yapan yargıçlarla ilgili düzenlemeler AİHS ve AİHM Usul Kuralları'nda yer almaktadır. Söz konusu düzenlemelerde yargıçların sayısı, seçimi, yargıçların görevlerini yerine getirirken aranan şartlar, görev süreleri gibi farklı boyutlarda açıklamalara yer verilmiştir. AİHM yargıçları incelenirken de ilgili düzenlemeler doğrultusunda tasnif yapılarak bilgi verilecektir.

AİHM'de, Sözleşmeye taraf devletlerin sayısına eşit sayıda yargıç görev yapmaktadır (AİHS, m.20). Başka bir ifadeyle, AİHM'de Sözleşme'ye taraf olan her bir devlet bir yargıçla temsil edilmektedir.²²⁹ İşbu noktada AİHS'ye taraf olan devlet sayısının, Avrupa Konseyine taraf olan devlet sayısı ile eşit olması sebebiyle yargıç sayısı 2022 yılı itibarıyla 46 olduğunu belirtmek gerekmektedir. O halde diğer bölgesel insan hakları mahkemeleri ile karşılaştırıldığında AİHM dışında bu kadar fazla yargıçın görev aldığı bir denetim organının bulunmadığı görülmektedir.²³⁰ Nitekim ilerleyen bölümlerde de görüleceği üzere Amerikan sisteminde yedi yargıç görev yaparken Afrika sisteminde on bir yargıç söz konusu görevi ifa etmektedir.²³¹ AİHS'de, taraf devletlerin önerdiği yargıçlar bakımından kendi ülke vatandaşı olma gibi açık bir zorunluluk bulunmamakla birlikte, Sözleşmeye taraf olan Devletlerden herhangi birinin bir başka devlet tarafından yargıç

²²⁸ Henry J. Steiner, Philip Alston ve Ryan Goodman, **International Human Rights In Context- Law, Politics, Morals**, 3rd Edition, Oxford: Oxford University Press, 2008, s. 941.

²²⁹ İlyas Doğan, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Yapısı, Yargılama Usulü ve Kararların İnfazı", İlyas Doğan (Ed.), **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku**, 1. Baskı, Ankara: Astana Yayıncılık, 2019, (AİHM Yapısı), s. 348.

²³⁰ Luzius Wildhaber, "The European Court of Human Rights: The Past, The Present, **The Future**, **American University International Law Review**, 22(4), 2007, (Past), s. 526; Schabas, s. 643.

²³¹ Schabas, s. 643.

adayı olarak gösterilmesi mümkündür.²³² Bahsi geçen durum 11 No.lu Protokol sonrası yapılan değişiklikle AİHS sistemine dahil edilmekle birlikte, şimdiye kadar aynı devletin vatandaşı olup farklı devletler adına seçilen ve aynı zamanda AİHM’de görev yapan yargıçlar bulunmaktadır.²³³

Şüphesiz ki, insan hakları denetim organlarında görev yapacak olan yargıçların, bahsedilen görevin gereği olarak birtakım şartları yerine getirmesi gerekmektedir. Zira AİHM bakımından da aynı durum söz konusudur. AİHM’de yargıç olarak görev yapacak olan kişilerin öncelikle, üstün ahlaki niteliklere sahip ve yüksek yargısal bir göreve atanma bakımından gerekli nitelikleri haiz veya alanlarında yetkinlikleri ile tanınmış hukukçulardan olmaları gerekmektedir. (AİHS, m. 21/1) Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi’nin 1999 tarihli bir tavsiye kararında, AİHM’de görev yapmak isteyen ve Sözleşmeye taraf devletlerce gösterilen yargıç adaylarının, insan hakları alanında bilgi ve deneyim sahibi olmaları, insan hakları ile ilgili faaliyette bulunan hükümetler-dışı kuruluşlarda görev almaları ve Avrupa Konseyi’nin resmi dilleri olan İngilizce ya da Fransızcadan herhangi birinde çalışabilecek yeterlikte olmaları gerektiği vurgulanmaktadır.²³⁴ Tüm bu bilgiler doğrultusunda, söz konusu kararda AİHM’nin yargıçlar bakımından aradığı nitelikleri daha açık şekilde ifade ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Yeri gelmişken değinilmesi gereken bir diğer husus da yargıçların seçimi noktasında önemli bir etkide bulunan ve 2010 yılında gerçekleştirilen Interlaken Konferansı sonucu kabul edilen Interlaken Bildirisi’dir. Zira Interlaken Bildirisi ile yargıç atamalarının daha fazla incelenmesi yönünde çağrıda bulunulmuş ve Bakanlar Komitesi söz konusu çağrıyı dikkate alarak AİHM yargıçları seçilmek üzere aday olanlar konusunda uzmanlardan oluşan bir Danışma Kurulu oluşturmuştur.²³⁵ Bahsi geçen Kurulun görevi, yargıç adaylarını içeren liste seçimi gerçekleştirecek olan AK Parlamenter Meclisine gitmeden önce yargıçlarla ilgili incelemelerde bulunarak görüşlerini ilgili devlete ve AK Parlamenter Meclisine bildirmektir.²³⁶ O halde AİHM bağlamında yargıçların seçimi hususunda daha yüksek nitelikteki adayların seçilmesi için birtakım girişimlerde bulunulduğunu ve bu nedenle AİHM yargıçlarının daha yetkin olması sağlanarak Mahkemenin de etkinliğinin artırılmak istendiğini söylemek mümkündür.

AİHM’de görev yapacak olan yargıçları seçme yetkisi yukarıda da değinildiği üzere AİHS’ye taraf her bir devletçe gösterilen üç adaylı bir liste içinden oy çokluğuyla AK Parlamenter Meclisi tarafından seçilmektedir (AİHS, m. 22). Ancak 15 No.lu Protokol²³⁷ sonrası yapılan

²³² Doğan İ., “AİHM Yapısı”, s. 348.

²³³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Schabas, s. 646.

²³⁴ Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Tavsiye Kararı 1429, 29.09.1999, Mehmet Semih Gemalmaz, **Açıklamalı, İçtihatlı, Karşılaştırmalı Ulusalüstü İnsan Hakları Usul Hukuku Mevzuatı 2. Kitap**, 1. Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2006, (Usul), s. 831.

²³⁵ Rainey vd., s. 18.

²³⁶ Rainey vd., s. 18.

²³⁷ 15 No.lu Protokol 21/04/2021 tarihinde Avrupa Konseyi üyesi tüm devletler tarafından onaylanmış ve 01/08/2021 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. ECHR Protocol No. 15 Amending the

değişikle AK Parlamenter Meclisi tarafından aday listesinin talep edildiği tarihte yargıç adaylarının 65 yaşını doldurmamış olmaları gerekmektedir (AİHS, m. 21/2). AİHS’de yapılan bu değişiklikle birlikte yargıçlara aday olma sürecinde yaş sınırının getirildiği görülmektedir. Zira 15 No.lu Protokol öncesinde AİHM yargıçlarının görevleri 70 yaşına geldikleri takdirde sona ermekteydi (15 No.lu Protokol öncesi AİHS, m. 23/2). Yapılan değişiklikle söz konusu düzenleme kaldırılmış ve yargıçların seçildikten sonra görev sürelerini sona erdirecek olan bir yaş sınırı getirilmemiştir. Nitekim 15 No.lu Protokol Açıklayıcı Raporu’nda yargıçlara getirilen yaş sınırının aday olma sürecinde getirilmesinin nedenlerinin açıklandığı görülmektedir. Şöyle ki söz konusu raporda, AİHM yargıçlarının görevde oldukları süre içerisinde yaş sınırı nedeniyle görevlerinden ayrılmak zorunda kaldığı ancak deneyimli olan bu yargıçların görev süreleri boyunca AİHM’ye hizmet vermelerinin sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır.²³⁸ Ayrıca AİHM yargıçlarının seçim sürecinin uzunluğu nedeniyle başlangıçta seçilme yeterliliğine sahip olan yargıç adayının, yaş sınırını süreç sonlanıncaya kadar aşmasını önlemek Açıklayıcı Raporda yer alan bir başka neden olarak karşımıza çıkmaktadır.²³⁹

Daha önce de belirtildiği üzere 15 No.lu Protokol yürürlüğe girdikten sonra AİHM yargıçlarının 70 yaşına geldiklerinde görevlerinin sona erdiğini düzenleyen hüküm kaldırılmıştır. Ancak işbu noktada değinilmesi gereken husus söz konusu değişiklik gerçekleştiği tarihte görevde olan yargıçlara hangi hükmün uygulanacağıdır. 15 No.lu Protokolün Açıklayıcı Raporunda bahsi geçen duruma ilişkin olarak, 15 No.lu Protokol yürürlüğe girdiği tarihte görevde olan, yeni seçilen ya da daha önce sunulan bir aday listesinde bulunan yargıçlara 70 yaş sınırına ilişkin düzenleme devam edecektir. Dolayısıyla belirtilen konumdaki tüm yargıçlar 70 yaşına kadar AİHM’de görev yapabilecektir.²⁴⁰

AİHM’de görev yapan yargıçların cinsiyet dağılımına ilişkin bir değerlendirme yapmak gerekirse, AİHM cinsiyet dağılımına değil, yargıç adaylarının sahip oldukları niteliklere ve potansiyellere öncelik vermeyi tercih etmiştir.²⁴¹ Zira AİHS metnine göz atıldığında yargıçların cinsiyet dağılımına dair düzenlemenin sadece ad hoc yargıçların seçimi için sunulacak liste bakımından düzenlendiği görülmektedir (AİHM/UK, Kural 29/1). Ayrıca AİHM Usul Kuralları Kural 25/2’de Bölümlerin oluşturulmasında cinsiyet dağılımının dikkate alınması gerektiğine vurgu

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, https://www.echr.coe.int/Documents/Protocol_15_ENG.pdf, 19 Kasım 2021.

²³⁸ ECHR Explanatory Report on Protocol No. 15 Amending the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, (CETS No. 213), p. 12, bkz. https://www.echr.coe.int/Documents/Protocol_15_explanatory_report_ENG.pdf, 19 Kasım 2021.

²³⁹ ECHR Explanatory Report on Protocol No. 15, p. 13, bkz. https://www.echr.coe.int/Documents/Protocol_15_explanatory_report_ENG.pdf, 19 Kasım 2021.

²⁴⁰ ECHR Explanatory Report on Protocol No. 15, p. 15, bkz. https://www.echr.coe.int/Documents/Protocol_15_explanatory_report_ENG.pdf, 19 Kasım 2021.

²⁴¹ Nathalie Van Leuven, “The Judges of the European Court and the Commissioner for Human Rights”, Paul Lemmens ve Wouter Vandenhoele (Ed.), **Protocol No. 14 and the Reform of the European Court of Human Rights**, 1st Edition, Antwerpen-Oxford: Intersentia, 2005, s. 27.

yapılmıştır. O halde AİHM'nin genel olarak yargıç seçimi aşamasında cinsiyet dağılımına dair herhangi bir düzenleme bulunmasa da AİHM'nin cinsiyet dağılımını noktasında en azından ad hoc yargıçlar ve Bölümler özelinde bir denge sağlamaya çalıştığı söylenebilir. Ancak AİHS sisteminde cinsiyet dağılımına ilişkin olarak özellikle AK Parlamenterler Meclisi vasıtasıyla birtakım girişimlerde bulunulduğu görülmektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse AK Parlamenterler Meclisi, AİHM'de yargıçların cinsiyet dağılımının dengeli olması için kendisine sunulan bazı aday listelerinin hepsinin erkek olması durumunda söz konusu listeleri reddetmiş ve yargıçların cinsiyet bakımından eşitsizliğini önlemeye çalışmıştır.²⁴² Ancak AK Parlamenterler Meclisinin kadın adayların gösterilmesini teşvik eden²⁴³ bu katı tutumu karşısında AİHM, ilgili devletin gösterdiği adaylar içerisinde yetersiz temsil edilen cinsiyetten aday bulmak için gerekli ve uygun adımları atmış olması durumunda söz konusu kuralın yumuşatılması gerektiğini belirtmiştir.²⁴⁴ Dolayısıyla AİHM'nin AK Parlamenter Meclisinin yargıçlar arasındaki cinsiyet dağılımının dengeli olması adına koyduğu kuralı esnettiği seçim aşamasında söz konusu katı kuralı uygulamaktan kaçındığı söylenebilir.

O halde AİHM'nin ad hoc yargıçlar haricinde yargıçların seçimi öncesinde değil, yargıçlar seçildikten sonra Mahkemenin kompozisyonu içerisinde cinsiyet bakımından dengeli bir dağılıma gitmeyi bilinçli olarak tercih ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim insan hak ve özgürlüklerin korunması adına sistem içerisinde en önemli faaliyeti gerçekleştiren AİHM'nin işlevini tam anlamıyla yerine getirebilmesi için, yargıçların hukuki ve mesleki yeterliliklerinin ön planda tutulmasının cinsiyet dağılımından daha önemli olduğu fikri Mahkemece benimsenmiştir. Ancak AİHM yeri geldikince bazı esnekliklerde bulunarak hem cinsiyet dağılımını hem de yargıç adaylarının mesleki yeterliliklerini dengelemeye çalışmaktadır.

AK Parlamenter Meclisi tarafından bahsedilen usule göre seçilmiş her bir yargıcın, göreve başlamadan önce yemin etmesi gerekmektedir. Göreve başlayacak olan yargıç, AİHM Genel Kurulunun ilk oturumunda veya gerekli olması halinde, AİHM Başkanı'nın önünde, AİHM Usul Kuralları ilgili maddede yer alan metni²⁴⁵ okuyarak yemin eder. AİHM Genel Kurulu önünde gerçekleştirilen bu işlem tutanağa geçirilir. (AİHM/UK, Kural 3/1, 2)

AİHM'de yer alan yargıçların görev süreleri, Mahkemenin işleyişine dair önemli yenilikler getiren 11, 14 ve 15 No.lu Protokoller sonrası birtakım değişikliklere uğramıştır. AİHS'nin son şekliyle, yargıçların görev süreleri dokuz yıla sınırlandırılmış olup, Mahkeme bünyesinde bir defa

²⁴² Schabas, s. 664-666.

²⁴³ Karen Reid, *A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights*, 5th Edition, London: Sweet&Maxwell, 2015, s. 3.

²⁴⁴ Schabas, s. 666.

²⁴⁵ AİHM Usul Kuralları, Kural 3: “.....“Bir yargıç olarak görevlerimi onurlu, bağımsız ve tarafsız bir biçimde yerine getireceğime ve görüşmelerin (müzakerelerin) gizliliğini koruyacağıma yemin ederim” ya da “ant içerim.”.....”

görev yapan yargıcın tekrar seçilmesi mümkün değildir.²⁴⁶ Ancak, görev süresi anılan sebeplerden herhangi birinden dolayı sona eren yargıçların AİHM nezdindeki görevlerinden ayrılabilmesi için yerlerine birinin seçilmesi gerekmektedir (AİHS, m. 23/1, 2). Başka bir deyişle, görev süresi dolan yargıçların, yerlerine yenisi seçilene dek başladıkları davayı görmeye devam etmeleri zorunludur.²⁴⁷

Yargıç seçiminin tamamlanması tek başına, görev süresi dolan yargıcın görevden ayrılması için yeterli değildir. Görev süresi dolan yargıcın görevinden ayrılabilmesi için, ayrıca, seçilmiş olan yargıcın, Usul Kuralları Kural 3 uyarınca yemin etmesi ya da ant içmesi gerekmektedir (AİHM/UK, Kural 2/3). Farklı bir ifadeyle, AİHM’de görev süresi dolan yargıcın, yeni seçilmiş olan yargıç yemin etmeden önce görevini bırakması mümkün değildir.

Yargıçların görev sürelerinin hesaplanması farklı şekillerde olabilmektedir. İlk olarak, yargıçların seçimi esnasında AİHM üyeliğinin boş olması ya da üyelik seçiminin üyeliğin boşalmasından üç aydan daha az bir süre öncesinde gerçekleşmesi söz konusu ise seçilen yeni yargıç bakımından görev süresi, seçim tarihinden itibaren üç ayı geçmeyecek şekilde göreve başlama tarihinden itibaren hesaplanmaktadır.(AİHM/UK, Kural 2/1) Ancak yargıç seçimlerinin, üyeliğin boşalmasından itibaren üç aydan daha fazla bir süre önce gerçekleşmesi halinde, seçilen yargıcın görev süresinin hesaplanmasında üyeliğin boşaldığı tarih dikkate alınmaktadır (AİHM/UK, Kural 2/2). Tüm bu düzenlemeler dikkate alındığında AİHM’de görev yapacak olan yargıçların görev sürelerinin hesaplanmasının ayrıntılı bir şekilde düzenlendiği göze çarpmaktadır. Zira yapılan bu düzenlemelerin amacının, yargıçların görev sürelerinin hesaplanmasında herhangi bir karışıklığa mahal vermemek ve görev süreleri bakımından hakkaniyeti sağlamak olduğunu söylemek mümkündür.

Yargıçların görev süreleri bakımından değinilmesi gereken bir diğer husus da, yargıçların görev sürelerine dayanarak hesaplanan kıdem süreleridir. Kıdemi belirleyen hususlar yargıçların AİHM’deki sahip oldukları pozisyon, göreve başlama tarihi ve yaşlarının birleşimi olarak ifade edilebilir.²⁴⁸ Kıdem süresi, Mahkemenin işleyişinde verilen bazı kararlar esnasında önemli işleve sahip olabilmektedir. Zira, kıdem süresi fazla olan yargıcın yeri geldikince öncelikli olduğunu belirten birtakım düzenlemelere AİHM/Usul Kuralları’nda²⁴⁹ rastlamak mümkündür. AİHM’de görev yapmak üzere seçilmiş yargıçların kıdem almaya başladıkları tarih ise göreve başlama tarihi

²⁴⁶ 14. Nolu Protokol öncesi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde yargıçların görev süresi altı yıl olup, yargıçların tekrar seçilmeleri mümkündür.

²⁴⁷ Bahsi geçen bu durumun en net örneği Türkiye bakımından gerçekleşmiş, son yargıç Işıl Karakaş görev süresi sona ermesine rağmen yerine biri seçilemediği için birkaç sene daha AİHM’deki yargıçlık görevine devam etmek zorunda kalmıştır.

²⁴⁸ Schabas, s. 673.

²⁴⁹ AİHM/UK Kural 8/5 ve Kural 9A/1-a uyarınca yapılan AİHM Başkanlığı ve Bölüm Başkanlığı seçimlerinde son turda oyların eşit olması halinde kıdem bakımından üstün olan adaylar seçimi kazanmış sayılmaktadır.

olarak düzenlenmiştir. AİHM Başkan ve Başkan Yardımcıları ile Bölümlerin Başkanlarına kıdem yönünden öncelik tanınmış olmakla birlikte, sayılan bu kişilerden sonra seçilmiş yargıçlar göreve başlama tarihlerine göre kıdem alabilmektedir (AİHM/UK, Kural 5/1). AİHM Başkan Yardımcıları, aynı tarihte göreve gelmişlerse, yargıç olarak görev yaptıkları süre dikkate alınarak kıdemleri belirlenmektedir. Ancak, AİHM Başkan Yardımcılarının ya da Bölüm Başkanlarının yargıç olarak görev yaptıkları sürenin aynı olması halinde, anılan kişiler yaşlarına göre kıdem almaktadır. (AİHM/UK, Kural 5/2) Tüm bunların dışında, görev süreleri aynı olan yargıçlar bakımından ise yaşlarına göre kıdem almaları gerektiğine vurgu yapılmıştır (AİHM/UK, Kural 5/3). Anılan bu noktada ad hoc yargıçlar bakımından da bir ayrıma gidilerek, ad hoc yargıçların seçilmiş yargıçlardan sonra yaşlarına göre kıdem alacakları belirtilmiştir (AİHM/UK, Kural 5/4).

Yargıçların bağımsızlığı ve yargıçlara tanınan ayrıcalıklar her yargılama makamında olduğu gibi insan hakları denetim organlarında da temel bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁵⁰ AİHM bakımından da yargıçların bağımsızlığı ve ayrıcalıkları ile ilgili düzenlemeler hem Sözleşme metninde, hem de AİHM/Usul Kuralları'nda yer almaktadır. AİHM yargıçlarının bağımsızlıkları ve tarafsızlıkları ile ilgili olarak, yargıçların AİHM'de kendi sıfatlarıyla yer aldıkları görülmektedir (AİHS, m.21/3). Başka bir deyişle, AİHS'ye taraf devletler nezdinde seçilen her bir yargıç, AİHM'de adına seçildikleri Devleti temsil etmemekte; kendi kişisel nitelikleriyle mahkemedeki yerlerini almaktadır.

AİHM'de görev yapan yargıçların, görevde kaldıkları süre zarfında kendi bağımsızlık, tarafsızlık veya sürekli çalışma esasını öngören bir görevin gereklerini yerine getirmeleri zorunludur. Bahsi geçen görevlerle bağdaşmayan herhangi bir faaliyetle meşgul olmaları halinde ortaya çıkması muhtemel sorunlar, AİHM tarafından karara bağlanır. (AİHS, m. 21/3,4) Ayrıca, AİHM yargıçları görevlerini yerine getirirken, Avrupa Konseyi Statüsü'nün 40. Maddesi²⁵¹ ve bu çerçevede yapılan anlaşmalarda öngörülen ayrıcalık ve bağışıklıklara da sahiplerdir (AİHS, m. 51). Bahsi geçen düzenlemenin amacı ise yargı bağımsızlığının güçlendirilmesi olmakla birlikte, yargıçlara tanınan ayrıcalık ve dokunulmazlıkların kaynağı AK Ayrıcalıklar ve Dokunulmazlıklar

²⁵⁰ Anayurt, s. 256.

²⁵¹ Avrupa Konseyi Statüsü'nün 40. Maddesi şu şekildedir: "1. Avrupa Konseyi, üyelerin temsilcileri ve Sekreterlik; üyelerin ülkelerinde, görevini yerine getirmek için gereken ölçüde ayrıcalık ve dokunulmazlıklardan yararlanır. Bu dokunulmazlık; Danışma Meclisinin tüm temsilcilerinin Meclisteki veya Komite ve Komisyonlardaki sözleri ve oyları nedeniyle tüm üye ülkelerde tutuklanma ve yasal işleme karşı bağışıklığı içerir. 2. Üyeler yukarıdaki (1.) fıkranın hükümlerini yerine getirmek üzere olabildiğince kısa bir sürede anlaşmaya varmayı üstlenir. Bu amaçla Bakanlar Komitesi, üyelerin hükümetlerine, ülkelerinde tanınacak ayrıcalık ve dokunulmazlıkları tanımlayan bir anlaşmanın kabulünü tavsiye eder. Ayrıca, Fransa Cumhuriyeti hükümetiyle Konseyin merkezinde yararlanacağı ayrıcalık ve dokunulmazlıkları belirleyen bir özel anlaşmaya varılır." Bkz: Gündüz, **Milletlerarası**, s. 684.

Hakkındaki Genel Anlaşmaya Ek 6 No.lu Protokoldür.²⁵² Söz konusu Protokolde AİHM yargıçlarının da diplomatlara tanınan ayrıcalık ve dokunulmazlıklardan faydalanacağı belirtilmektedir.²⁵³

Yargıçların bağımsızlıklarını ve tarafsızlıklarını etkileyen herhangi bir durumun²⁵⁴ ortaya çıkması halinde, AİHM yargıçlarının toplantılarda yer alması mümkün değildir. Bahsi geçen bu durumda, toplantılarda yer alma engeli bulunan yargıcın, en kısa süre içinde, AİHM Başkanı'na bildirimde bulunması gerekmektedir. (AİHM/UK, Kural 28/1)

AİHM'de görevli herhangi bir yargıcın duruşmalara katılma engelini söz konusu olduğu hallerde, bu yargıç herhangi bir davanın görülmesinde yer almayabilir. AİHM yargıcının davanın görülmesinde yer almayacağı durumlara göz atmak gerekirse, ilk olarak, AİHM'de görevli yargıcın taraflardan herhangi biriyle, eş, ebeveyn ya da farklı bir yakın aile ilişkisi, kişisel veya mesleki ilişkisi, ya da bir tabiiyet ilişkisi de dahil olmak üzere, davada herhangi bir kişisel menfaati bulunuyorsa, söz konusu yargıç duruşmalara katılmayabilir. (AİHM/UK, Kural 28/2)

İkinci olarak, AİHM'de yer alan herhangi bir yargıç görülen dava öncesinde, bu davada menfaati bulunan bir kişi ya da tarafın temsilcisi olarak herhangi bir tasarrufta bulunduğu takdirde de aynı durum söz konusu olmaktadır. AİHM yargıcının, görülen dava öncesinde, ulusal ya da uluslararası yargı yerlerinin veya soruşturma komitesinin bir üyesi olarak veya herhangi bir sıfatla tasarrufta bulunması da toplantıya katılma engeli oluşturan durumlardan bir tanesidir. (AİHM/UK, Kural 28/2)

AİHM yargıcının, bir ad hoc yargıç olarak ya da Kural 26/3'ün²⁵⁵ uygulanması sonucunda görevini yerine getiren seçilmiş bir yargıç olarak, bağımsızlığı ve tarafsızlığına gölge düşürecek herhangi bir siyasi, idari mesleki faaliyette bulunması halinde; yine, görülmekte olan dava ile ilgili olarak görüşlerini, "tarafsızlığını objektif olarak olumsuz etkileyebilecek herhangi bir şekilde" ifade etmiş olması durumunda da aynı sonuç ortaya çıkmaktadır. Son olarak AİHM yargıçlarının bağımsızlığını ve tarafsızlığını şüpheli hale getirebilecek herhangi bir başka nedenin olması durumunda da, yargıçların toplantıya katılma engeli doğmaktadır (AİHM/UK, Kural 28/2).

²⁵² Harris ve diğerleri, **AİHS Hukuku**, s. 841. Ayrıca bkz. Sixth Protocol to General Agreement on Privileges and Immunities of the Council of Europe (ETS No. 162), <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=162>, 06 Aralık 2021.

²⁵³ Harris vd., **AİHS Hukuku**, s. 841.

²⁵⁴ AİHM özelinde yargıçların tarafsızlıklarını etkileyen durumları inceleyen çalışma için bkz. Erik Voeten, "The Impartiality of International Judges: Evidence From the European Court of Human Rights", **The American Political Science Review**, 102(4), 2008, https://www.jstor.org/stable/pdf/27644536.pdf?ab_segments=0%252Fbasic_search_gsv2%252Fcontrol&refreqid=excelsior%3A1cf4c976907552bf4e777ac435522e58, 19 Kasım 2021. Bahsi geçen çalışmada uluslararası denetim mekanizmalarında görev yapan yargıçların seçildikleri devletlerde uygulanan hukuk sistemlerinin farklı olması, ulusal hükümetlerinin çıkarlarına aykırı davranışta bulunma kaygısı gibi nedenlerin tarafsızlıklarını etkilediğine değinilmiştir.

²⁵⁵ Dairede yer alan yargıçların görev süreleri sona erdiği takdirde, yargıçlar esas incelemesinde buldukları davalar sonuçlanıncaya kadar, bu davalarla ilgilenmeye devam ederler (AİHM/UK, Kural 26/3).

AİHM yargıçlarının toplantıya katılma engellerinden herhangi biri nedeniyle davadan çekilmiş olmaları durumunda, AİHM yargıcı, Daire Başkanı'na bildirimde bulunmak zorundadır. Zira, kendisine bildirimde bulunulan Daire Başkanı, söz konusu yargıcı davadan muaf tutma yetkisine sahiptir. Anılan bu durumun dışında, belirtilen toplantıya katılma engellerinden herhangi birisinin AİHM yargıçlarında ya da AİHM Başkanı'nda mevcut olduğu şüphesi bulunduğu, ilgili Daire tarafından bu hususun karara bağlanması gerekmektedir. (AİHM/UK, Kural 28/3, 4)

AİHM yargıcı hakkında bağımsızlığını ve tarafsızlığını şüpheyeye düşürecek herhangi bir nedeni karara bağlarken ilgili Daire, ilk önce söz konusu yargıcı dinlemek zorundadır. Daha sonrasında ise Daire'nin, ilgili yargıç olmaksızın konuyu müzakere etmesi ve onaylaması gerekmektedir. Ancak, bahsi geçen müzakere ve oylama esnasında işleyişin aksamaması adına, hakkında karar verilecek olan AİHM yargıcının yerini görev yaptığı Dairedeki birinci yedek yargıç almaktadır. (AİHM/UK, Kural 28/4)²⁵⁶

Yargıçların bağımsızlıkları ve tarafsızlıkları ile ilgili düzenlemelere değindikten sonra, söz konusu düzenlemelere uymayan yargıçlar hakkında ne gibi işlem yapılacağına göz atmak yerinde olacaktır. AİHM yargıçlarının görevde kaldıkları süre boyunca bağımsızlık veya tarafsızlıklarına ya da sürekli çalışma esasının gerekleriyle bağdaşmayan herhangi bir siyasi ya da idari ya da mesleki faaliyetle uğraşmamaları zorunludur (AİHS, m. 21/4). Ancak anılan kuralın ek bir faaliyet için AİHM Başkanı'na beyanda bulunulması suretiyle esnetilmesi mümkündür. Bununla birlikte yargıç tarafından beyanda bulunulması, her durumda AİHM Başkanı tarafından kabul edilme anlamına gelmemektedir. Nitekim AİHM Başkanı ve ilgili yargıç arasında uyuşmazlık çıkması durumunda, ortaya çıkan herhangi bir sorun Mahkeme Genel Kurulu tarafından karara bağlanmaktadır (AİHM/UK, Kural 4/1).

AİHM yargıçlarının, Sözleşmenin ilgili maddesinde belirtilen düzenlemelere aykırı davranışta bulunması halinde görevden alma usulünü işlettiği görülmektedir. Şöyle ki, AİHM'de görevli yargıç, diğer yargıçların hakkında gerekli koşulları taşımadığına ilişkin üçte iki çoğunlukla bir karar ile görevden alınabilmektedir (AİHS, m. 23/4). Daha açık ifadeyle AİHM'de görev yapan hiçbir yargıcın genel kurul halinde toplanan, görevde bulunan seçilmiş diğer yargıçlar üçte iki çoğunlukla o yargıç hakkında artık gerekli koşulları taşımadığına dair karar vermedikçe, görevden alınması mümkün değildir. Ancak görevden alınması yönünde talepte bulunulan yargıcın önce AİHM Genel Kurulu tarafından dinlenmesi gerekmektedir. Eğer, görevde bulunan diğer yargıçlar gerekli çoğunluğu sağlayarak görevden alınması yönünde oy kullanırlarsa yargıcın görevine son verilecektir. Göreviyle bağdaşmayan yargıcın görevden alınması usulünü, herhangi bir yargıcın harekete geçirebilmesi mümkündür (AİHM/UK, Kural 7). Tüm bu bilgiler ışığında bahsi geçen

²⁵⁶ Aynı usul AİHM/UK Kural 29 ve 30 uyarınca, hakkında karar verilecek olan yargıçlar ve Bölüm Başkanına iletilmesi gereken bildirim yapılması şartıyla, tek yargıç olarak tasarrufta bulunan yargıçlar ve Komite'de yer alan yargıçlar için de uygulanmaktadır (AİHM/UK Kural 28/4-5).

düzenlemelerin, AİHM'nin kurumsal ve idari bakımdan bağımsızlığını sağlamaya yönelik olduğu ve bunun aksi yönünde davranışlarda bulunan yargıçlara bir yaptırım olarak görevden alma usulünün getirildiğini söylemek mümkündür.²⁵⁷

Yargıçlıkla bağdaşmayan bir hareketten dolayı görevi sona eren yargıçla ilgili olarak AİHM önünde gerçekleşen işlemler bakımından daha sonrası için de birtakım kısıtlamalar getirilmiştir. Şöyle ki görevden alınan yargıcın, görevi bırakmasından önce AİHM önündeki bir başvuruya ilişkin yargısal işlemlerde, herhangi bir sıfatla bir tarafı ya da üçüncü bir tarafı temsil etmesi mümkün değildir. Yine sonradan AİHM'ye yapılan bir başvuru söz konusu ise görevi bırakan yargıcın, AİHM önündeki bir yargısal işlemde herhangi bir sıfatla bir tarafı veya üçüncü bir tarafı temsil edebilmesi için iki yıllık bir sürenin geçmesi öngörülebilmektedir. (AİHM/UK, Kural 4)

AİHM'de üyelik görevini sürdüren yargıcın sadece görevden alınma usulü ile görevini bırakması söz konusu değildir. Mahkeme üyeliğine seçilen yargıcın istifa etmesi de mümkündür. Yargıcın istifasını AİHM Başkanı'na sunması gerekmektedir. AİHM Başkanı ise istifa belgesini AK Genel Sekreterliği'ne iletacaktır. Yargıcın istifası, görev yaptığı yargıçlık makamının boşalması sonucunu doğurur. Ancak bu durumun istisnaları AİHM/UK Kural 24/4 ve Kural 26/3'te düzenlenmiştir. O halde istifa eden yargıçlar esas görüşmelerine katıldıkları davalar sonuçlanıncaya kadar, hem Daire hem de Büyük Daire'de olan görevlerine devam etmek zorundadır. (AİHM/UK, Kural 6)

1. 2. 1. 2. 1. 2. Ad Hoc Yargıçlar

AİHM'nin kompozisyonu içerisinde, tek yargıç düzeni, Komite, Daire ve Büyük Daire içerisinde yer alan yargıçlar dışında, belirli şartların oluşması halinde görevlendirilen yargıçlar da mevcuttur. Şöyle ki, bahsi geçen yargılama birimlerinde davanın kabul edilebilirlik, kabul edilemezlik ya da esası hakkında karar veren yargıçların dışında, bazı durumlarda Dairelerde ve 16 No.lu Protokol gereğince yapılan tavsiye görüşü talebi ile sınırlı olmak kaydıyla Büyük Dairede (AİHS, m. 26/4; AİHM/UK, Kural 29/6) görev yapmak üzere ad hoc yargıçlar atanmaktadır.

Ad hoc yargıçlar, AİHS'ye taraf ilgili devlet adına seçilmiş bir yargıcın Dairede yer almasının mümkün olmadığı, davadan çekildiği ya da böyle bir yargıcın bulunmadığı durumlarda belirlenmektedir. Ad hoc yargıçlar, Daire Başkanı tarafından, AİHS'ye taraf devletçe daha önceden sunulan liste içerisinde dört yıllık bir süre için seçilmektedir. Taraf devletçe sunulan bu listenin cinsiyet dağılımına göre hazırlanması ve isimleri bulunan kişilerin ayrıntılı biyografilerini içermesi gerekmektedir. Ayrıca, sunulan bu listede isimleri bulunan kişilerin, AİHM önündeki yargılamalarda herhangi bir sıfatla bir tarafı ya da üçüncü bir tarafı temsil etmeleri mümkün değildir. Daha sonrasında, Daire Başkanı, AİHS'de belirtilen yargıç olabilmek şartlarını taşıyan, ad

²⁵⁷ Anayurt, s. 257.

hoc yargıç olmaya uygun 3 ila 5 kişinin isminin bulunduğu listeden davanın görülmesinde yer alabilecek olan kişiyi ad hoc yargıç olarak belirlemektedir. Ad hoc yargıç seçimi için belirtilen bu usul, daha önce atanan bir ad hoc yargıcın görevini yapacak durumda olmaması veya görevden çekilmesi hallerinde de uygulanmaktadır. (AİHM/UK, Kural 29/1)

Daire Başkanı tarafından usulüne uygun şekilde seçilmiş olan bir ad hoc yargıç, AİHM'ye yargıç olarak atanabilmek için gerekli nitelikleri haiz ve istisnai durumlar²⁵⁸ hariç olmak üzere AİHM'deki görevlerini yerine getirmeye hazır bulunabilecek bir pozisyonda olmak zorundadır. Ancak ad hoc yargıçların atanma sürecinde AİHM önündeki yargılamalarda herhangi bir sıfatla bir tarafı ya da üçüncü bir tarafı temsil etmeleri de mümkün değildir. (AİHM/UK, Kural 29/1 ve Kural 29/5)

Daire Başkanı'nın bazı durumlarda, AİHM'nin seçilmiş diğer yargıçlarını da ad hoc yargıç olarak atayabilmesi mümkündür. Ancak bahsi geçen bu durumun gerçekleşebilmesi bazı şartlara bağlıdır. Bunlardan ilki, AİHS'ye taraf herhangi bir tevlet aleyhine yapılan bir başvuru, ilgili devlete iletildiğinde ve yazılı görüşü istendiğinde, söz konusu devletin ad hoc yargıç olarak seçilebilecek olan kişileri içeren listeyi Yazı İşleri Müdürü'ne sunmamasıdır. Diğeri ise, Daire Başkanı'nın AİHS'ye taraf devlet tarafından sunulan liste içerisinde, ad hoc yargıç olabilme şartlarını karşılayan üçten daha az kişiyi tespit etmesidir (AİHM/UK, Kural 29/2). Anılan bu durumlarda Daire Başkanı, AİHS'ye taraf devletin listesine bağlı olmadan AİHM'nin seçilmiş diğer yargıçları arasından ad hoc yargıç atama imkanına sahiptir. Ancak Daire Başkanı, başvuru AİHS'ye taraf devlete bildirilinceye kadar ad hoc yargıç atamamaya yönelik de bir karar verebilir. İşbu durumda, Daire Başkanı ad hoc yargıç atayana kadar, birinci yedek yargıç bu görevi üstlenecektir (AİHM/UK, Kural 29/2, 3 ve Kural 54/2).

Daire Başkanı'nın ad hoc yargıcı atamasından sonra, atanan ad hoc yargıç davanın görüşüleceği ilk oturumun başında AİHM Usul Kuralları Kural 3'te öngörülen yemini eder ve bu işlem tutanağa geçirilir. Ad hoc yargıç olarak atanan kişilerin, AİHM nezdindeki görevlerini yerine getirmeye hazır durumda olmaları ve istisnai durumlar ayrı olmak üzere Dairenin oturumlarına katılmaları gerekmektedir. (AİHS, m.26/2; AİHM/UK, Kural 29/4, 5)

Daireler bakımından geçerli olan ad hoc yargıç ataması, 16 No.lu Protokol gereğince yapılan bir tavsiye görüşü talebi ile bağlantılı olduğu takdirde, uygun olduğu ölçüde (mutatis mutandis) Büyük Dairenin bir Kurulu önündeki yargılama işlemlerine ve Kurul tarafından kabul edilen taleplerin değerlendirilmesi için oluşturulan Büyük Daire önündeki yargılama işlemleri için de uygulanabilmektedir (AİHM/UK, Kural 29/6).

²⁵⁸ AİHS m.26/2'ye göre AİHM/UK, Kural 29 uyarınca atanmış olan ad hoc yargıç, Daire Başkanı tarafından hazırlık mahiyetindeki veya usule ilişkin konulara tahsis edilen toplantılara katılmaktan muaf tutulabilir.

O halde AİHM'nin önüne gelen başvuruların incelenmesi aşamasında ihtimaller doğrultusunda gerçekleşebilecek belirli bir olaya özgü olarak ad hoc yargıç müessesesini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Zira ad hoc yargıçlar AİHM önüne gelen başvuruların incelenmesi aşamasında kritik noktalarda devreye girmekte ve AİHM'nin işleyişinde herhangi bir aksaklık oluşmasını önlemektedir.

1. 2. 1. 2. 1. 3. Raportör Yargıçlar

Raportör yargıçlar, AİHM bünyesinde bireysel ve devletlerarası başvurular esnasında ilgili Daire tarafından görevlendirilen yargıçlardır. Raportör yargıçlar, AİHM'ye yapılan herhangi bir başvuruda, ilgili başvurunun incelenmesi öncesinde başvurunun kabul edilebilirliği hakkında rapor sunmaktadır. Ancak raportör yargıcın görevleri, devletlerarası ve bireysel başvurularda değişiklik gösterebilir (AİHM/UK, Kural 48,49).

AİHS'nin 33. Maddesi doğrultusunda yapılan bir devletlerarası başvuruda davayı inceleyecek olan Daire, başvurunun tarafı olan Devletlerin yazılı görüşlerini aldıktan sonra kabul edilebilirlik hakkında rapor sunması için bir ya da daha fazla raportör yargıç belirlemektedir. Raportör yargıçlar söz konusu raporların yanı sıra Daire ve Daire Başkanı'na, başvurunun incelenmesi esnasında yardımcı olabilecek diğer belgeleri de sunmaktadır. (AİHM/UK, Kural 48/1, 2)

AİHM'ye yapılan bireysel başvurularda ise, başvurunun bir Komite ya da Daire önünde incelenmesi durumu söz konusu olduğunda davanın görülmesi için atanmış olan Bölümün Başkanı bir raportör yargıç belirler (AİHM/UK, Kural 49/2). Raportör yargıç bireysel başvuruların incelenmesi esnasında, taraflardan başvuru konusu ile ilgili olduğunu düşündükleri herhangi bir bilgi, belge ya da başkaca materyalleri sunmalarını talep edebilir. Raportör yargıçlar ayrıca, Bölüm Başkanı tarafından bu davanın bir Daire ya da Komite tarafından incelenmesi hakkında herhangi bir talimat verilmemişse, başvurunun tek yargıç düzeni, Komite ya da Daire önünde görülüp görülmeyeceğine ilişkin kararı vermeye de yetkilidir (AİHM/UK, Kural 49/3). Şöyle ki, raportör yargıçlar AİHM önüne getirilen bir başvurunun kabul edilebilirlik koşullarını taşıyıp taşımadığını da göz önünde bulundurarak söz konusu davanın tek yargıç, Komite ya da Dairenden herhangi birisine yönlendirmektedir.²⁵⁹ Dolayısıyla AİHM önüne getirilen bir başvurunun uygun olan yargısal birime yönlendirme görevi Raportör Yargıçlara aittir.²⁶⁰ Yargıç bahsi geçen görevini yerine getirirken davaya ilişkin olguları özetleyen, gündeme gelmesini istediği hususları belirten ve

²⁵⁹ Leach, ECHR, s. 44.

²⁶⁰ European Court of Human Rights, Annual Report 2011, s. 18, https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2011_ENG.pdf, 6 Aralık 2021.

izlenecek usule ilişkin önerilerini de içeren bir rapor hazırlamaktadır.²⁶¹ O halde raportör yargıç tarafından hazırlanan söz konusu raporun başvuru kendisine havale edilen birim bakımından bir ön inceleme raporu mahiyetinde olduğunu söylemek mümkündür. Böylelikle AİHM başvurularının kabul edilebilirlik yönünden incelenmesi noktasında raportör yargıçlar, davanın esas olarak ele alınacağı birimin iş yükünün hafifletilmesine olanak sağlamaktadır.

Bireysel başvurular bakımından, raportör yargıçların düzenlediği raporlar doğrultusunda AİHM'nin devreye girmesi doktrinde eleştiri konusu olmuştur. Şöyle ki kendisine iletilen herhangi bir başvuru hakkında doğrudan raportör yargıcın raporuyla hareket edilmesi, AİHM'nin bireysel başvuruların kabul edilebilirlik aşamasında inceleme yetkisinin sınırını tartışılabilir hale getirmiştir. Mahkemenin doğrudan bireysel başvuruyu inceleyememesi ve Yazı İşleri Müdürü ile Raportör yargıcın filtraj görevi sonrasında başvuruyu incelemesi ya da hiçbir şekilde inceleyememesi raportör yargıçlar bakımından gizli bir yargılama yapıldığı iddiasını ortaya atmıştır. Zira Raportör yargıcın hazırladığı rapor sonrasında söz konusu başvuru Mahkemenin ilgili bölümüne gönderilmektedir. Kabul edilebilirlik hakkındaki karar da ilgili raportör yargıcın raporuna dayanarak verilmektedir.²⁶²

Raportör yargıçlar bakımından yukarıdaki paragrafta yer alan iddiaların aksine, söz konusu raporlar hazırlanmadan bireysel başvurunun doğrudan AİHM'nin ilgili bölümüne gönderilmesi başvuruların incelenme noktasında Mahkemenin iş yükünü oldukça artıracaktır. Nitekim AİHM'de yer alan ve herhangi bir başvurunun kişi hak ve özgürlükleri lehine sonuçlandırılması adına AİHM'nin ilgili görevlilerinin ne şekilde davranacağı detaylı şekilde AİHS ve AİHM Usul Kurallarında yer almaktadır. İşbu nedenle raportör yargıcın gizli bir yargılama makamı olarak görülmesi yerine, AİHM'nin bireysel başvurular bakımından meselenin daha hızlı neticelendirmesi için getirilen bir usul olarak nitelendirilmesi daha yerinde olacaktır.

Raportör yargıçlar bireysel başvurular bakımından bir diğer görevi ise Daire, Komite ya da ilgili Başkana başvurunun görülmesi esnasında görevlerini yerine getirirken yardımcı olabilecek raporları ve belgeleri sunmaktır (AİHM/UK, Kural 49/3). Son olarak belirtmek gerekir ki, raportör yargıçlar, Büyük Daire önünde görülen davalarda da görev yapmaktadır. Daha açık ifadeyle, bir davanın AİHS'in 30. ya da 43. Maddeleri gereğince Büyük Daire'ye havale edilmesi durumunda, Büyük Daire Başkanı bir üyesini raportör yargıç olarak atamaktadır. Ancak devletlerarası başvurulara ilişkin bir başvuru söz konusu olduğunda, Büyük Daire Başkanı bir ya da daha fazla üyesini raportör yargıç olarak görevlendirmektedir (AİHM/UK, Kural 50).

²⁶¹ Leo Zwaak, Yves Haeck, Clara Burbano Herrera, "Procedure Before the Court", **Theory and Practice of the European Convention on Human Rights Vol.1**, 5th Edition, Cambridge: Intersentia, 2018, s. 86.

²⁶² Hannum vd., s. 746.

1. 2. 1. 2. 2. Tek Yargıç Düzeni

Daha önce de ifade edildiği üzere 14 No.lu Protokol, AİHM'nin 11 No.lu Protokol sonrası aldığı şekil ve başvuru sayılarındaki artış nedeniyle AİHS'nin daha etkili kullanılmasını sağlamak adına hayata geçirilmiştir.²⁶³ AİHS sistemine 14 No.lu Protokol ile birlikte getirilen önemli değişikliklerden biri de tek yargıç düzenininin AİHM'nin yargılama usulüne dahil edilmesidir. Tek yargıç düzeni ile birlikte AİHM'nin çalışma düzeni öncekine göre değişmiş ve yargısal birimlerin görev dağılımları yeniden oluşturulmuştur. 14 No.lu Protokol öncesinde AİHM'nin yargısal birimleri Komite, Daire ve Büyük Daire olarak faaliyet göstermekte iken; tek yargıç sistemi sonrasında yargısal birimlerin sayısı artmış ve Komite'ye ait olan bazı yetkiler tek yargıç düzenine aktarılmıştır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki tek yargıç düzeni AİHM yargılama usulüne 14 No.lu Protokol sonrası dahil edilen ve bir nevi filtraj görevi üstlenen yargısal birimdir. Şöyle ki, AİHM'nin artan iş yoğunluğunu azaltmak amacıyla tek yargıç düzeni AİHS sistemine eklenerek başvuruların ilk aşamada elenmesinin önü açılmıştır.²⁶⁴ Böylelikle AİHM'nin 11 No.lu Protokol sonrasında tek denetim mekanizması olarak çalışmasının ve AİHS'ye taraf devlet sayısının fazlaşmasının sonucu olarak artan işyükü hafifletilmeye çalışılmıştır. O halde AİHM'ye sunulan başvuruların çoğunluğunun tek yargıç düzeni tarafından kabul edilemez bulunarak reddedilmesini sağlayan bu usulün, AİHM'nin büyük iş yüküyle başa çıkabilmesinin önemli bir yolu olduğunu söylemek mümkündür.²⁶⁵ Zira bahsedilen bu durumun somut örneği olarak tek yargıç tarafından kabul edilemez bulunan ve listeden düşürülmesine karar verilen başvurulara ilişkin olarak AİHM tarafından hazırlanan istatistiklerden görülebilmektedir.²⁶⁶

AİHM'nin tek yargıç düzenininin sisteme dahil edildiği ilk yıllarda kabul edilemezliğe ilişkin verdiği kararların sayısı bir hayli fazlayken, tek yargıç düzeni ile birlikte başvuruların sayısı önemli ölçüde azalmış ve daha ilk yıldan başvuruların sayısı yüzde yetmiş oranında azalmıştır.²⁶⁷ Ancak

²⁶³ Robert Harmsen, "The Reform of the Convention System: Institutional Restructuring and the (Geo-) Politics of Human Rights", **The European Court of Human Rights Between Law and Politics**, Ed. Jonas Christoffersen and Mikael Rask Madsen, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2011, s.126.

²⁶⁴ Doğan İ., "AİHM Yapısı", s. 350.

²⁶⁵ Reid, s. 8; Cüneyt Durmaz, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde Başvuruların Ayrıştırılması ve Tek Hakim Formasyonu", Musa Sağlam (Ed.), **Bireysel Başvuru İnceleme Usulü ve Kabul Edilebilirlik Kriterleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi**, 1. Baskı, Ankara: Şen Matbaa, 2013, (Tek Hakim), s. 47.

²⁶⁶ Schabas, s. 696.

²⁶⁷ Paul Mahoney, "The European Court of Human Rights and its Ever-Growing Caseload: Preserving the Mission of the Court While Ensuring The Viability of the Individual Petition System", (Eds.) Spyridon Flogaitis, Tom Zwart, Julie Fraser **The European Court of Human Rights and its Contents**, Northampton: Edward Elgar Publishing, 2013, s. 19.

bahsedilen durum 2010-2015 yılları arasında daha çok göze çarpmaktadır.²⁶⁸ AİHM'nin 2016-2020 yılları arasındaki Yıllık Raporlarında ise tek yargıç önündeki başvuruların sayısında çok fazla olmasa da tekrar bir artış olduğu gözlemlenmektedir.²⁶⁹ Söz konusu raporlar göz önünde bulundurulduğunda tek yargıç düzeninin gelmesiyle birlikte AİHM'nin işyükünün önemli ölçüde hafiflediği somut olarak görülmektedir. Ancak daha sonraki süreçte AİHM'nin işyükünün tekrar artış eğilimine girdiği de üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır. O halde tek yargıç düzeninin AİHS sistemine dahil olduktan sonra kendisinden bekleneni fazlasıyla yerine getirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim AİHM önüne getirilen başvuruların yüzde doksanının daha kabul edilebilirlik incelemesinde reddedilmesi de yine bahsedilen durumu doğrular niteliktedir.²⁷⁰

Tek yargıç düzeninde görev yapacak olan yargıçları belirleme yetkisi AİHM Başkanına aittir. AİHM'ye yapılan başvurunun Yazı İşlerine kaydedilmesiyle birlikte tek yargıç ataması gerçekleşmektedir.²⁷¹ AİHM Başkanı, tek yargıç olarak başvuruları inceleyecek olan her bir yargıcın listesini önceden hazırlamaktadır. Sonrasında ise tek yargıç düzeni içerisinde görev alacak olan yargıçların sayısı hakkında Mahkeme Bürosu'na danışarak karar vermekte ve bahsi geçen yargıçları bir ya da daha fazla Sözlemeci taraf adına atamaktadır (AİHM/UK Kural 27A/1). 2022 yılı Ağustos ayı itibarıyla AİHM'de görev yapan otuz bir tane tek yargıç bulunmaktadır.²⁷²

Tek yargıç olarak görev yapan AİHM yargıçları için görev süresi on iki ay olarak belirlenmiştir (AİHM/UK Kural 27A/3). Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, tek yargıç düzeninde görev yapan yargıç bir yıl süreyle söz konusu görev yerine getirmektedir. Ancak bahsi geçen görevi üstlenen yargıçların, AİHM/UK Kural 25/2 uyarınca üyesi oldukları Bölümlerdeki diğer görevleri sona ermemektedir. Zira tek yargıç düzeninde yer alan yargıç, aynı zamanda yer aldığı Bölüm'deki görevlerini de yerine getirmek zorundadır. (AİHM/UK, Kural 27A/2, 3). Dolayısıyla tek yargıç düzeninde yargıçların sadece başvuruların kabul edilemezliğine yönelik

²⁶⁸ 2010 yılında 14 Nolu Protokolün yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra AİHM'ye yapılan başvuruların sayısının, tek yargıçın incelemesi sonucunda kabul edilemez bulunarak bir hayli düştüğü görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. ECHR Annual Report 2010, s. 67, https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2010_ENG.pdf; ECHR Annual Report 2011, s. 67, https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2011_ENG.pdf; ECHR Annual Report 2012, s. 60, https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2012_ENG.pdf; ECHR Annual Report 2013, s. 62, https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2013_ENG.pdf; ECHR Annual Report 2014, s. 65 https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_Report_2014_ENG.pdf; ECHR Annual Report 2015, s. 66, https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2015_ENG.pdf; 26 Kasım 2021.

²⁶⁹ 2016 yılından sonra ise tek yargıç düzeni önündeki başvuruların kademeli olarak arttığı görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. ECHR Annual Report 2016, s. 182, https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2016_ENG.pdf; ECHR Annual Report 2017, s. 156, https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2017_ENG.pdf; ECHR Annual Report 2018, s. 162, https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2018_ENG.pdf; ECHR Annual Report 2019, s. 127, https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2019_ENG.pdf, 26 Kasım 2021.

²⁷⁰ De Schutter, s. 997.

²⁷¹ Rehman, **IHL**, s. 217.

²⁷² Tek yargıçlara ilişkin liste için bkz. https://www.echr.coe.int/Documents/List_single_judges_BIL.pdf, 19 Ağustos 2022.

inceleme yapmanın yanı sıra Bölümlerde kendisine verilen görevleri yerine getirme mecburiyeti bulunmaktadır.

AİHM Başkanı tarafından her bir Sözleşmecî Taraf nezdinde seçilen yargıçlar arasından yapılan tek yargıç atamaları dışında, Bölüm Başkanlarının da AİHM/UK Kural 54/2-b²⁷³ uyarınca yetkilerini yerine getirirken tek yargıç olarak hareket edebilme yetkileri bulunmaktadır. Ayrıca, AİHM/UK Kural 39/4 gereğince AİHM Başkanı tarafından geçici önlem talepleri hakkında karar vermek üzere atanmış olan Bölüm Başkan Yardımcıları da yine tek yargıç sıfatıyla görevlerini yerine getirmektedir. (AİHM/UK, Kural 27A/2)

Tek yargıç düzeni daha önce de belirtildiği üzere AİHM'nin artan iş yoğunluğunun önüne geçmek üzere oluşturulmuş bir sistemdir. Tek yargıç, AİHS m. 34 doğrultusunda yapılan başvurular hakkında ek incelemeye gerek olmadığı durumlarda, kabul edilemezlik kararı verebilir veya başvuruyu AİHM'nin dava listesinden çıkarabilir (AİHS, m.27/1). Başka bir deyişle tek yargıç tarafından verilen kabul edilemezlik kararı, açık şekilde daha fazla incelemeye gerek duyulmaması halinde mümkündür.²⁷⁴ Tek yargıç tarafından verilen kabul edilemezlik kararları kesin nitelik taşımaktadır (AİHS, m.27/2).²⁷⁵ Zira, tek yargıç tarafından ek incelemeye gerek olmaksızın bir kabul edilemezlik kararı verildiğinde, artık AİHM'nin diğer yargılama organlarına başvurunun götürülmesi mümkün değildir. Böylelikle de başvurunun ilk aşamasında dava dosyası AİHM listesinden çıkartılarak, oluşabilecek yoğunluğun önüne geçilmektedir. Tek yargıcın, bir başvurunun kabul edilemez olduğunu ilan etmediği ya da başvuruyu AİHM'nin dava listesinden çıkartmadığı durumlarda ise, başvuru ek inceleme yapılması için Komite ya da Daire'ye gönderilmektedir (AİHS, m.27/3).

Tek yargıç tarafından verilen kararlar başlangıçta başvurunun taraflarına ya da onların temsilcilerine kısaca kabul edilebilirlik kriterlerini karşılamadığını bildiren bir mektupla iletilmekteydi. Ancak 2017 yılından sonra AİHM, karar mektuplarının özet bir muhakeme içeren tek yargıç kararlarına ulaşılmasını sağlamıştır (AİHM/UK, Kural 52A/1). Bahsedilen doğrultuda başvurunun tarafları Mahkemenin resmi dillerinden birinde olan ve tek yargıç tarafından imzalanan kararlara ulaşma imkanına sahip olmuşlardır.²⁷⁶

²⁷³ AİHM/UK Kural 54/2-b 'ye göre Bölüm Başkanları, muhatap Devlete başvuruyu iletmekte ve söz konusu Devletten yazılı görüşlerini isteyebilmektedir. Ayrıca Bölüm Başkanlarının muhatap Devlet tarafından sunulan yazılı görüşlere cevaben başvurucudan da yazılı görüş talep edebilme yetkisi bulunmaktadır.

²⁷⁴ Lemmens K., s. 35.

²⁷⁵ Ancak istisnai durumlarda tek yargıcın verdiği kararlar hakkında AİHM'nin olgusal ve yasal bir hata olduğunu tespit etmesi halinde davayı yeniden açma ve listeye yeniden ekleme yetkisi bulunmaktadır. Nitekim söz konusu durum başvuru süresi ile ilgili olarak bazı davalarda gerçekleşmiştir. Bkz. Ölmez ve Ölmez/Türkiye kararı, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-79512>, 30 Kasım 2021; Ayrıca bkz. Harris vd., **ECHR** s. 126.

²⁷⁶ Bkz. <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-5735020-7285664>, 07 Aralık 2021; Harris vd., **ECHR**, s. 126.

Tek yargıç düzeninde, Yazı İşleri Müdürlüğü bünyesindeki yargıç olmayan raportörler de yer almaktadır. Bahsi geçen raportörler, AİHM Başkanı otoritesi altında görev yapmaktadır (AİHS, m. 24/2; AİHM/UK, Kural 18A/1). Tek yargıca yardım etmek üzere atanacak olan yargıç olmayan raportörlerin atanma şekli ve süresi yine AİHM tarafından belirlenmektedir.²⁷⁷ Söz konusu raportörler belirlenirken başvurunun taraflarının dili ve hukuk sistemi hakkında bilgi sahibi olmasına dikkat edilmektedir.²⁷⁸ Dolayısıyla, AİHS tarafı devletlerde yargıç olmayan raportörler için gerekli duyurular yapılarak uygun olan yargıçların başvuruları sağlanmalıdır.²⁷⁹

AİHM tarafından atanan yaklaşık altmış tane²⁸⁰ yargıç olmayan raportör, karar verme sürecinde her bir tek yargıca yardımcı olmaktadır (AİHM/UK, Kural 27A/4). Zira yargıç olmayan raportörler, AİHM önüne getirilen başvuruların kabul edilemez olduğuna ilişkin olarak ön izlenimde bulunduğu başvuru listesini elektronik olarak onay için tek yargıca yönlendirmektedir.²⁸¹ Ancak yargıç olmayan raportörlerin kendisine yönlendirdiği liste üzerinden başvurunun kabul edilemez olduğu sinucuna vara tek yargıcın esas başvuru dosyasını görmemesi, her bir olgu için kısa özetler içeren bir liste üzerinden karar vermesi de yargıç olmayan raportörlerin gizli bir yargılama organı nitelendirilmesine neden olmuştur.²⁸²

Tek yargıç düzeninde, yargıçların bağımsızlığı ve tarafsızlığını sağlamak adına bazı düzenlemeler getirilmiştir. Buna göre, tek yargıç düzeninde, karar verme yetkisi tek bir kişiye ait olduğundan, yargıcın, nezdinde seçilmiş olduğu Sözleşmeciler Taraf aleyhine yapılan bir başvuruyu incelemesi mümkün değildir (AİHS, m. 26/3; AİHM/UK Kural 52A/1). Ayrıca daha önce de değinildiği gibi, tek yargıç düzeninde de yargıçların bağımsızlığını ve tarafsızlığını etkileyecek herhangi bir başka neden ya da nedenlerin²⁸³ bulunması durumunda da, ilgili yargıcın oturuma katılma engeli ortaya çıkmaktadır. Anılan bu durumda, ilgili yargıcın gereğini yaparak oturuma katılmaması ve tek yargıcın başvuruyu incelenmek üzere Komite ya da Daire'ye göndermesi gerekmektedir (AİHM/UK, Kural 28/5 ve Kural 52A/2).

1. 2. 1. 2. 3. Komiteler

AİHM yargılama düzeninde yer alan bir diğer yargılama organı Komiteler'dir. Komiteler AİHM yargılama sistemine 11 Nolu Protokol sonrası dahil edilen yargısal organlardan biridir.²⁸⁴ 11

²⁷⁷ Durmuş Tezcan vd., **İnsan Hakları El Kitabı**, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021, (İnsan Hakları), s. 966.

²⁷⁸ Lemmens K., s. 35.

²⁷⁹ Aybay, **İHH**, s. 201.

²⁸⁰ Rehman, **IHR**, s. 899.

²⁸¹ Hannum vd., s. 746.

²⁸² Hannum vd., s. 746.

²⁸³ AİHM/UK, Kural 28/2'de bulunan nedenlerin varlığı halinde, yargıcın oturuma katılma engeli ortaya çıkmaktadır.

²⁸⁴ Schabas, s. 690.

Nolu Protokol ile birlikte AİHM'nin önüne gelen başvuruları ilk inceleyen birim Komiteler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak daha sonra AİHM'nin artan işyükünü azaltmak amacıyla 14 Nolu Protokol yürürlüğe girmiş ve başvuruların ilk incelemesini yapmak üzere tek yargıç düzeni getirilmiştir. Bahsedilen durum neticesinde de Komite tek yargıcın ek incelemeye gerek gördüğü başvuruları incelemekle görevlendirilmiştir. Daha açık ifadeyle, 14 No'lu Protokol sonrasında tek yargıç düzeninin gelmesiyle birlikte Komiteler, tek yargıcın kabul edilemezlik kararı vermediği ve ek inceleme gereken bir başvuru hakkında karar vermektedir. Tersinden ifade edersek, AİHS m.34'e uygun bir şekilde yapılan başvurularda ek incelemeye gerek olmaksızın alınabilecek bir karar söz konusu olduğunda, Komite kabul edilemezlik kararı verebilir ya da başvuruyu dava listesinden düşürebilmektedir (AİHS, m. 28/1). İşbu bağlamda Komitenin artık filtreleme ile ilgili olarak sadece tek yargıcın hakkında karar vermediği başvurulara ilişkin görevinin bulunduğunu da söylemek mümkündür.²⁸⁵ Ancak Komite'nin bahsedilen şekilde bir kabul edilemezlik kararı verebilmesi için oybirliği gerekmektedir (AİHM/UK, Kural 53/1).

AİHM'nin son şekliyle tek yargıç düzeni ve Komitenin başvurular hakkında kabul edilemezlik kararı verebilmeleri yönünden benzer yetkilerle donatıldığı görülmektedir. Ancak işbu noktada Komite'yi tek yargıç düzeninden ayıran detay, tek yargıç düzeninde yargıcın sadece kabul edilemezlik kararı ya da başvurunun dava listesinden çıkartma kararı verebilmesine rağmen, Komitenin buna ek olarak şartları oluştuğunda başvuruyu kabul edilebilirlik ve esas yönünden inceleyebilme yetkisidir. Ancak Komite'nin herhangi bir başvuruyu kabul edilebilirlik ve esas yönünden ele alabilmesi için başvuruya neden olan temel sorun, AİHS ve onun Protokollerinin yorumlanması ilgili olmalı ve başvuru da AİHM'nin yerleşik içtihadının konusu olmalıdır (AİHS, m. 28/1). AİHS 14 No.lu protokolle birlikte sisteme dahil edilen bu yenilik Komitenin yargılama sürecini önemli düzeyde kısaltma potansiyeline sahiptir.²⁸⁶ O halde Komite, AİHM'nin yerleşik içtihadına göre daha önce çözümlenmiş bir konuya ilişkin olduğu takdirde oybirliği ile başvuruyu kabul edilebilir bulabilir ve davayı esas bakımından inceleyip karar verebilir (AİHS, 28/1; AİHM/UK, Kural 53/2). Komite herhangi bir başvuru ile ilgili kabul edilebilirlik kararının yanı sıra uygun olması halinde hakkaniyete uygun tazminat kararı da verebilmektedir (AİHM/UK, Kural 53/2). Komitenin vermiş olduğu kabul edilebilirlik kararları ile esas hakkındaki kararlar kesin nitelik taşımaktadır (AİHS, 28/2). Komite tarafından bahsedilen şekilde verilen ve kesin nitelik taşıyan kararların gerekçeli olması da gerekmektedir (AİHM/UK, Kural 53/4). Ayrıca tek yargıç tarafından Komite'ye havale edildikten sonra kabul edilen kararların içeriğinde özet bir gerekçe bulunabilmektedir (AİHM/UK, Kural 53/4).

Komite tarafından verilen kararlar da tıpkı tek yargıç düzeninde olduğu gibi başvuru ve muhatap Devlete mektupla bildirilmektedir. Ancak işbu durumda hem başvuru hem de

²⁸⁵ Alston ve Goodman, s. 899.

²⁸⁶ Gemalmaz S., *UİHH*, 2, s. 44.

muhatap Devletin önceden başvuruya dahil olmaları ve Komitenin de aksi yönde karar almaması gerekmektedir. Komite önüne getirilen başvuru ile ilgili herhangi bir karar ya da hüküm vermediği takdirde ise başvuru, davayı incelemek üzere oluşturulan Daire'ye havale edilmektedir. Komitenin ele aldığı başvurularla ilgili olarak davaların birleştirilmesi, hükmün yorumlanması, hükmün düzeltilmesi ve hüküm ve kararlardaki hataların düzeltilmesine ilişkin olan kuralların uygun olduğu ölçüde uygulanması da mümkündür²⁸⁷ (AİHM/UK, Kural 53/5, 6, 7).

Komitelerin ne şekilde oluşturulduğuna değinmek gerekirse Komiteler, AİHM önüne getirilen bir başvuruyu tek yargıcın incelemesinden sonra ele almak üzere Bölümler²⁸⁸ tarafından oluşturulmaktadır. Komitelerde görev yapan yargıç sayısı üçtür. Başka ifadeyle, Komiteler üç yargıçlı olarak başvuruları incelemektedir. Kurulacak olan Komitelerin sayısı Bölüm Başkanlarına danışılmak suretiyle AİHM Başkanı tarafından belirlenmektedir. Komiteler belirli bir süre için oluşturulmaktadır. Nitekim, Bölümler tarafından oluşturulan her bir Komitenin görev süresi on iki ayla sınırlandırılmıştır. Komiteler, Bölüm Başkanı hariç olmak üzere, her bir Bölümün üyeleri arasından rotasyona tabi olacak şekilde kurulmaktadır. Ancak her ne kadar Bölüm Başkanı'nın Komite'ye seçilmesi mümkün değilse de, Bölüm Başkanı ve Komite üyesi olmayan Bölüm yargıçlarının uygun olan bazı hallerde Komite'ye çağrılması mümkündür. Ayrıca anılan bu durumun dışında, bahsi geçen yargıçlar Komiteye katılamayacak durumda olan herhangi bir üye varsa onun yerine geçmek üzere de Komite'ye çağrılabilir. Bölüm içindeki en kıdemli üye, Komite Başkanı olarak görev yapacaktır. (AİHS, m. 26/1; AİHM/UK, Kural 27/1, 2, 3, 4)

Komitede yer alan yargıçların aleyhine başvuruda bulunan Sözleşmeci Taraf adına seçilmiş olmamaları halinde, Komitenin, yargılama usulünün her aşamasında ilgili Sözleşmeci taraf devlet adına seçilmiş olan yargıcı, üyelerinden herhangi birinin yerine geçmek üzere oybirliği ile Komite'ye davet etmesi mümkündür (AİHS, m.28/3; AİHM/UK, Kural 53/3). Zira bazı durumlarda başvurunun muhatabı Devlet adına seçilmiş yargıcın kendi ulusal hukuk sistemlerine ilişkin soruları açıklığa kavuşturması istenebilir.²⁸⁹ Zira, ilgili Devlet adına seçilmiş olan yargıcın özellikle iç başvuru yollarının tüketilmesine ilişkin sorunların tespitinde Komite'nin görevini yerine getirmesine katkıda bulunacağı açıktır.²⁹⁰ İlgili yargıcın Komitede yer alması başvurunun değerlendirilmesi bakımından kolaylık sağlayacağı açıktır. Bahsedilen durum 11 No.lu Protokolün Açıklayıcı Raporunda Daire ve Büyük Daire önündeki başvurular bakımından uygulanan "ex officio" yargıçlık müessesisiyle birlikte ele alınmıştır. Nitekim 11 No.lu Protokol Açıklayıcı Raporunda herhangi bir taraf devlet adına seçilmiş yargıcın her ne kadar Daire ya da Büyük Daire'de "ex officio" yani re'sen bulunması mümkünken Komiteler bakımından böyle bir

²⁸⁷ Ayrıca bkz. AİHM/UK; Kural 42/1, Kural 79, Kural 80 ve Kural 81.

²⁸⁸ AİHS'de "Daireler" olarak bahsedilen organ, AİHM'nin idari birimlerinden biri olan "Bölümler" i ifade etmektedir.

²⁸⁹ Lemmens K., s. 35.

²⁹⁰ Tezcan vd., **İnsan Hakları**, s. 968.

uygulamanın söz konusu olmadığı vurgulanmıştır.²⁹¹ Ancak AİHM'nin Daire ve Büyük Daire bakımından öngördüğü kuralı Komiteler için uygulamasa da gerekli olduğu durumlarda muhatap Devlet adına seçilmiş bir yargıcı Komite'ye dahil etmesi "ex officio" üyeliği Komiteler bakımından bilinçli olarak tercih etmediğinin göstergesidir. Zira Mahkeme söz konusu yargıcı başvurunun incelenmesi aşamasında davet edilmesini Komitenin inisiyatifine ve dahi oybirliğine bırakmıştır.

1. 2. 1. 2. 4. Daireler

AİHM'nin yapısı içerisinde yer alan bir diğer yargılama organı Dairelerdir. Dairelerin temel görevi tek yargıç düzeni ya da Komite tarafından karar bağlanmayan başvuruların incelenmesidir.²⁹² Yargısal birimlerin üçüncü basamağında yer alan Daireler, AİHM'nin çalışma düzeni içerisinde başvuruların önemli bir bölümünün incelendiği kısımlardır.²⁹³ Daireler AİHM'nin önüne getirilen herhangi bir davanın görüşülüp değerlendirilmesi amacıyla Bölümler içerisinde oluşturulmaktadır. Dairelerde görev yapan yargıç sayısı yedi olmakla birlikte; yargıç sayısı AİHM Genel Kurulu'nun herhangi bir talebi olması halinde Bakanlar Komitesi tarafından oybirliği ile beşe düşürebilmektedir (AİHS, m. 26/1, 2). Bahsi geçen durum Daireler için öngörülen yargıç sayısı gerekli olan hallerde değişebileceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Dairede yer alacak olan üyeler sabit kalmayıp olaylara göre Dairelerin oluşumu farklılık göstermektedir.²⁹⁴

Daha önce incelenen tek yargıç düzeni ve Komitelerin aksine "ex officio" üyelik kurumu Daireler bakımından uygulanmaktadır. Şöyle ki herhangi bir Sözleşmeci Taraf adına seçilmiş yargıç, AİHM/UK Kural 51 ya da Kural 52 uyarınca başvurunun havale edildiği Bölümün üyesi olmamak şartıyla Dairenin doğal (ex officio) bir üyesidir (AİHS, m. 26/4; AİHM/UK, Kural 26/1-a). Farklı bir ifadeyle Daire önüne getirilen başvurunun muhatabı Devlet adına seçilmiş olan yargıç her zaman başvurunun incelenmesi aşamasında Daire'ye katılmaktadır.²⁹⁵ Dolayısıyla Dairenin her bir davayı incelemesi esnasında herhangi bir ilgili Sözleşmeci Taraf adına seçilmiş olan yargıç ve Bölüm Başkanı istisnai durumlar²⁹⁶ saklı kalmak kaydıyla, Daire düzeni içerisinde yer almak zorundadır. Ancak ilgili Sözleşmeci taraf devlet adına seçilen yargıcın üye olarak Dairede yer alamadığı ya da davadan çekildiği durumlarda, onun yerine ad hoc yargıç davanın görülmesinde yer alabilmesi de mümkündür (AİHS, m.26/4; AİHM/UK, Kural 26/1 ve Kural 29/1). Ayrıca ilgili

²⁹¹ Explanatory Report on Protocol No. 11, s. 13, Bkz. <https://rm.coe.int/16800cb5e9>, 30 Kasım 2021.

²⁹² Aybay, İHH, s. 203.

²⁹³ Ergin Ergül, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Uygulaması**, 2. Baskı, Ankara: Yargı Yayınevi, 2004, s. 22.

²⁹⁴ Vahit Bıçak, "Yeni Yapısıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi", **Liberal Düşünce Dergisi**, 5(17), 2000, s. 56.

²⁹⁵ Ahmet M. Güneş, **İnsan Hakları Hukukuna Giriş**, 3. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi, 2021, s. 326-327.

²⁹⁶ AİHM/UK, Kural 26/2 ve Kural 28/4 son cümle.

Sözleşmeci Taraf adına seçilen bir yargıç yoksa ya da görevini yapabilecek durumda değilse, AİHM Başkanı söz konusu taraf devletçe sunulan listeden bir kişiyi yargıç sıfatıyla seçebilmektedir (AİHS, m. 26/4). Herhangi bir ilgili Sözleşmeci taraf nezdinde seçilmiş yargıç ve Bölüm Başkanı dışındaki diğer Daire üyeleri ise rotasyon usulü uygulanarak, ilgili Bölümlerin üyeleri arasından Bölüm Başkanı tarafından görevlendirilmektedir. Bahsi geçen şekilde görevlendirilmemiş olan Bölüm üyeleri davada yedek yargıç olarak yer almaktadır (AİHM/UK, m. 26/1).

Yukarıda bahsedilenlerin dışında Daire Başkanının da Dairenin toplanma usulüne ilişkin olarak sahip olduğu birtakım yetkileri bulunmaktadır. Daire Başkanı, hazırlık mahiyetinde veya usule ilişkin konulara dair düzenlenen toplantılar için Daire düzeni içerisinde değişiklik yapabilir. Diğer bir ifadeyle, Daire Başkanı, herhangi bir ilgili Sözleşmeci Taraf nezdinde seçilen veya uygun olması halinde herhangi bir seçilmiş yargıç ya da atanmış ad hoc yargıcı anılan toplantılara katılmaktan muaf tutulabilir. Bahsedilen şekilde gerçekleştirilen toplantılarda ilgili yargıçların yerine, birinci yedek yargıç toplantıda yer alır (AİHM/UK, Kural 26/2). Dairede yer alan yargıçların görev süreleri sona erdiği takdirde, yargıçların esas incelemesinde buldukları davalar sonuçlanıncaya kadar görevlerinde bulunmaya devam etmektedir (AİHM/UK, Kural 26/3).

Dairelerde başkanlık görevini ifa eden AİHM yargıçları, vatandaşı oldukları ya da nezdinde seçilmiş buldukları Sözleşmeci Devletin taraf olduğu davalarda veya AİHM/UK ilgili maddeler uyarınca ad hoc yargıç ya da “ortak menfaat yargıcı” (common-interest judge) olarak görülmesine katıldıkları davalarda başkan sıfatıyla bulunamazlar (AİHM/UK, Kural 13). Anılan bu durumda “ortak menfaat yargıcının” neyi ifade ettiğine değinmek yerinde olacaktır. Daire Başkanı tarafından, iki ya da daha fazla başvuru veya aleyhine başvuruda bulunulan AİHS’ye taraf devletin ortak bir menfaatinin bulunması durumunda, bunların, ilgili Sözleşmeci Taraflardan biri adına re’sen/ex officio görev yapma çağrısında bulunulacak bir yargıç “ortak menfaat yargıcı” olarak atanması hususunda anlaşmaya varmaları istenmektedir. Ancak tarafların anlaşamamaları durumu söz konusu olduğunda, Daire Başkanı, tarafların önerdiği birçok yargıç arasından “ortak menfaat yargıcı” seçmeye de yetkilidir. (AİHM/UK, Kural 30/1) Daire Başkanı’nın “ortak menfaat yargıcı” atanması gereken durumlarda bir uyuşmazlık ortaya çıktığında ya da gerekli olduğunu düşündüğü durumlarda, ilgili Sözleşmeci Tarafın yazılı görüşlerini inceledikten sonra konu hakkında karar verebilmesi de mümkündür. Tüm bu belirtilenlerin dışında, Daire Başkanı ayrıca başvurunun taraflarına başvuru bildirisi yapılmıncaya kadar “ortak menfaat yargıcı” atamasını erteleyebilir (AİHM/UK, Kural 30/2, 3).

Dairelerin ne şekilde oluşturulduğuna ve toplanma usulüne ilişkin verilen bilgilerden sonra esas olarak Dairenin AİHM bünyesindeki fonksiyonuna değinmek gerekmektedir. Öncelikle ve en önemlisi Daireler AİHM bünyesinde esas hakkında inceleme yapan asıl organlardır. Nitekim AİHM önüne getirilen başvuruların esası hakkında verilen kararların çoğu Daireler tarafından

verilmektedir.²⁹⁷ O halde Daireler, AİHM'nin genel yetkili organları olarak ifade edilebilir.²⁹⁸ Zira Komiteler bakımından esasa ilişkin inceleme yapabilme yetkisi belli şartlara bağlanmışken, Daireler için böyle bir durum söz konusu değildir. Ancak Dairelerin bireysel başvurulara ilişkin esas hakkında inceleme yapabilmeleri de, tek yargıç ya da Komiteler nezdinde herhangi bir kararın alınmamış olmasına bağlıdır (AİHS, m. 27, 28 ve 29/1) . Başka bir söyleyişle, Daire'nin AİHM'ye yapılan bir bireysel başvuruyu inceleyebilmesi tek yargıç düzeninde herhangi bir karar verilmemesine bağlıdır. Ayrıca, Dairenin bireysel başvurunun kabul edilebilirlik ve esasa ilişkin karar vermesi Komitelerin vereceği kararlarla da ilişkilidir. Komite, başvuru hakkında kabul edilebilirliğe ve esasa ilişkin bir karar verdiyse, Dairenin anılan başvuruyu incelemesi mümkün değildir. Daireler ancak tek yargıç ve Komite düzeninde herhangi bir karar verilmediğinde faaliyete geçebilirler (AİHS, m. 29/1). Nitekim Dairelerin, kabul edilebilirlik ve esasa ilişkin olarak bir başvurunun daha derinden incelenmesini gerektiren, özellikle iç hukuktaki sistematik sorunları ve AİHS'nin uygulanması ve yorumlanması bakımından yeni konuları içeren davalara baktığı görülmektedir.²⁹⁹ O halde, Dairelerin daha çok yeni sayılabilecek hukuki uyumsuzlukları içeren başvuruları incelediğini söylemek de yanlış olmayacaktır.³⁰⁰

Daireler yukarıda belirtilenlerin gerçekleşmesi halinde, inceledikleri bireysel başvurularda, kabul edilebilirlik ve esas hakkında birlikte karar verebilecekleri gibi, kabul edilebilirliğe ilişkin kararı ayrı olarak almaları da mümkündür (AİHS, m. 29/1). Dairelerin bireysel başvuruları dışında devletlerarası başvuruları da inceleme yetkisi bulunmaktadır. Bir Daire AİHM'nin ilgili maddesi uyarınca yapılan devletlerarası başvurunun kabul edilebilirliği ve esas hakkında karar verebilmektedir. Yine bireysel başvuruda olduğu gibi, Daire devletlerarası başvurularda da kabul edilebilirlik hakkındaki kararı ayrı olarak alabilmektedir. Ancak AİHM istisnai bir durum söz konusu olduğunda aksi yönde karar verebilmektedir. (AİHS, m.29/2). Farklı şekilde ifade edersek, AİHM istisnai durumlarda Dairenin kabul edilebilirlik ve esas hakkındaki kararını birlikte vermesini isteyebilmektedir. Bahsedilen bu durumun nedeni usul ekonomisi olup, kabul edilebilirliğe ilişkin esaslı sorun tespit edilemeyen davalarda esas incelemesinde kabul edilebilirlik incelemesi de gerçekleştirilebilmekte bazı usul işlemlerinin iki defa uygulanmasının önüne geçilmektedir.³⁰¹

²⁹⁷ Shelton, **Remedies**, s. 206; Shelton, **Regional**, s. 176.

²⁹⁸ Ayhan Döner, **İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması ve Avrupa Sistemi**, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2003, s. 163.

²⁹⁹ Sicilianos ve Kostopoulou, s. 22.

³⁰⁰ Mustafa Baysal, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince Başvuruların İncelenme Süreci ve Sürecin Etkili Kılınmasına Yönelik Uygulamalar", **Bireysel Başvuru İnceleme Usulü ve Kabul Edilebilirlik Kriterleri (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi)**, Ed. Musa Sağlam, Avrupa Konseyi Yayınları, 2013, s.26.

³⁰¹ Harris vd., **AİHS Hukuku**, s.852.

Daire ile ilgili olarak değinilmesi gereken önemli hususlardan biri de bazı durumlarda Daire'nin önündeki başvurudan Büyük Daire lehine el çekmesidir. Şöyle ki Daire önünde incelenen bir başvuru, AİHS ya da onun Protokollerinin yorumlanmasına ilişkin ciddi bir sorun oluşturacak veya Daire önündeki bu davanın çözümlenmesi, AİHM'nin daha önce vermiş olduğu bir hükümlerle bağdaşmayan bir sonuç ortaya çıkaracak ise ilgili Daire, hükmünü vermeden önce herhangi bir aşamada yargılama yetkisinden Büyük Daire lehine feragat edebilir (AİHS, m. 30; AİHM/UK, Kural 72/1,2).

1. 2. 1. 2. 5. Büyük Daire

AİHM denetim sistemi içerisinde yer alan yargısal birimlerden bir diğeri de Büyük Daire'dir. AİHM bünyesinde esas rolü içtihat birliğini ve tutarlılığını sağlamak olan³⁰² Büyük Daire on yedi yargıç ve en az üç yedek yargıçtan oluşmakta; AİHM Başkanı, AİHM Başkan Yardımcısı ve Bölümlerin Başkanları Büyük Dairenin yapısı içerisinde ex officio" olarak yer almaktadır (AİHM/UK, Kural 24/1, 2). Ancak kural bu olmakla birlikte, AİHM'nin herhangi bir Başkan Yardımcısının ya da Bir Bölümün Başkanının Büyük Daire içerisinde yer alamaması halinde, ilgili Bölümün Başkan Yardımcısı bunların yerine geçmektedir (AİHM/UK, Kural 24/2). Bahsedilenlerin dışında Sözleşmeye taraf ilgili Devlet adına seçilmiş yargıçlar da "ex officio" olarak Büyük Daire de görev yapmaktadır. Ayrıca gerektiğinde, AİHM/UK ilgili maddeleri gereği ad hoc yargıç ya da ortak menfaat yargıçları olarak atanmış olan yargıç, ex officio/re'sen yargıç olarak Büyük Dairede yer almaktadır (AİHS, m.26/4-5; AİHM/UK, Kural 24/2).

Daha önceki başlık altında da değinildiği üzere bir Daire'nin incelediği başvurunun AİHS ya da onun Protokollerinin yorumlanmasına ilişkin ciddi bir sorun teşkil edebilecek nitelikte olması ya da Dairenin vereceği hükmün AİHM önünde daha önce verilen bir hükümlerle bağdaşmaması söz konusu ise ilgili Daire yargılama yetkisinden Büyük Daire lehine feragat edebilmektedir (AİHS, m. 30). Ancak Dairenin bahsedilen şekilde başvurudan feragat edebilmesi için henüz başvuru hakkında bir karar vermemiş olması gerekmektedir (AİHS, m. 30). 15 No.lu Protokol öncesinde Bir Dairenin, Büyük Daire lehine davadan feragat etmesi durumu söz konusu olduğunda, başvurunun taraflarından herhangi birinin itirazının olmaması şartı bulunmaktadır. Ancak AİHS'nin 15 No.lu Protokol sonrasındaki halinde artık başvurunun taraflarının itirazının bulunup bulunmadığı gözetilmeksizin Dairenin Büyük Daire lehine feragat edebilmesinin önü açılmıştır. Getirilen yeni düzenlemenin AİHM'nin yargılama sisteminde olumlu yönde katkı sağlayacağı açıktır. Nitekim yargılama faaliyeti içerisinde yetkin olan yargıçların görüşleri bir nevi dikkate

³⁰² Sicilianos ve Kostpoulou, s. 23.

alınmayarak başvurunun taraflarının görüşünün ön plana çıkartılması, AİHM'nin içtihatlarının taraflara göre şekillenmesine yol açmaktadır.³⁰³

Daire'nin Büyük Daire lehine yargılamadan feragat etmesine ilişkin olarak 15 No.lu Protokol ile yapılan bir diğer değişiklik de feragat edilen başvurunun Büyük Dairede incelemesine katılacak olan yargıçlarla ilgilidir. Daha açık ifade etmek gerekirse, 15 No.lu Protokol öncesinde yargılama yetkisini Büyük Daire lehine bırakan ilgili Dairenin üyelerinin de anılan davanın görülmesi esnasında Büyük Dairede üye olarak yerlerini almaları gerekmektedir (Eski AİHM/UK, Kural 24/2). Ancak 15 No.lu Protokol yürürlüğe girdikten sonra artık Büyük Daire lehine dosyadan feragat eden Dairenin üyelerinin Büyük Dairede yer alması gerektiğini düzenleyen hüküm kaldırılmıştır. Bahsedilen değişikliğin amacının Büyük Dairenin önüne getirilen başvurunun tamamen objektif bir şekilde yeniden ele alınmasını sağlamak olduğu söylenebilir. Dolayısıyla 15 No.lu Protokol ile birlikte Dairelere ilişkin olarak getirilen tüm bu düzenlemelerin, AİHM sisteminde gerçekleşen ufak değişiklikler gibi görülse de aslında AİHM'nin yargılama sistemine ve içtihat birliğine olumlu katkılarda bulunacağı açıktır.

Daire'nin kendi inisiyatifiyle herhangi bir başvurudan Büyük Daire lehine feragat etmesinin dışında taraflardan herhangi birinin de başvurunun Büyük Daireye götürülmesi için talepte bulunabilmesi de mümkündür. Daha açık ifade etmek gerekirse, Daire'nin vermiş olduğu kararlar bazı durumlarda Büyük Daire tarafından yeniden incelenebilmektedir.³⁰⁴ Anılan durumda taraflardan herhangi biri Dairenin kararını değiştirmeye yönelik olarak klasik bir temyize benzer şekilde Büyük Daire'ye başvurabilmektedir.³⁰⁵ AİHS Daire'nin vermiş olduğu kararın yeniden incelenebilmesi için belli bir süreyle sınırlı olan bir usul öngörmüştür.³⁰⁶ Şöyle ki, istisnai nitelikteki davalar söz konusu olduğunda, taraflardan herhangi birisi hükmün verilmesi tarihinden itibaren üç aylık bir süre içinde başvurunun Büyük Daireye havale edilmesi talebinde ya da başka bir ifadeyle verilen hükme itirazda bulunabilmektedir (AİHS, m. 43/1). Sadece istisnai nitelikte davalar için Büyük Daireye itiraz yolunun getirilmesinin nedeni ise yine AİHM içtihatlarında uyumu sağlamaktır.³⁰⁷ Nitekim Daire'nin incelediği başvuru, AİHS ve onun Protokollerinin yorumlanmasına ya da uygulanmasına dair ciddi bir sorun doğurduğu ya da genel öneme sahip ciddi bir sorun teşkil ettiği takdirde söz konusu talebi kabul edebilmekte ve davayı sonuca bağlayabilmektedir (AİHS m. 43/2, 3). Bahsi geçen durumda, Büyük Dairede sadece ilk hükmü veren Dairenin Başkanı ve ilgili taraf devlet adına seçilmiş olan yargıç yer almak zorundadır (AİHS, m. 26/5). Ancak, ilgili Sözleşmeye taraf ilgili Devlet adına seçilen bir yargıç yoksa ya da

³⁰³ Döner, s. 181.

³⁰⁴ Tahir Muratoğlu, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kuruluşu, Görevleri ve Yargılama Usulü", **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Yıl:7, (27), 2016, s. 318.

³⁰⁵ Schabas, s. 844.

³⁰⁶ Shelton, **Remedies**, s. 206.

³⁰⁷ Bozkurt vd., s. 265.

görevini yapabilecek durumda değilse, AİHM Başkanı söz konusu taraf devletçe sunulan listeden bir kişiyi yargıç sıfatıyla seçecektir (AİHS, m. 26/4). Tüm bunların dışında, ilk hükmün verildiği davada yer alan diğer yargıçların Büyük Dairede yer alması ise mümkün değildir (AİHS, m. 26/5; AİHM/UK, Kural 24/2). Başka bir ifadeyle Sözleşmeye taraf ilgili devlet adına seçilmiş yargıç ve Daire Başkanı dışında hiçbir yargıcın itiraza konu başvurunun incelemesinde yer alması mümkün değildir. Nitekim, daha önce aynı başvuruya ilişkin olarak karar vermiş olan yargıçların tekrardan Büyük Dairede yer alması başvurunun tarafsız ve önyargıdan uzak şekilde incelenmesini engelleyebilecektir.³⁰⁸ Bahsedilen hükmün AİHM'nin yargılamalarında objektifliği sağlamak için getirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Büyük Daire'de "ex officio" yani re'sen görevli olmayan yargıçların ne şekilde belirlendiğine değinmek gerekirse, Büyük Daire'de bir başvurunun görüşülebilmesi için görevlendirilecek diğer yargıçlar ya da yedek yargıçlar AİHM Başkanı tarafından kura usulüyle belirlenmektedir. Yargıçların belirlenmesi için gerçekleştirilen kura çekiminde Yazı İşleri Müdürünün de hazır bulunması gerekmektedir. AİHM Genel Kurulu tarafından kura çekim usulünün belirlenmesinde ise, AİHS'ye taraf devletler arasındaki farklı hukuk sistemleri dikkate alınarak coğrafi bakımdan dengeli bir oluşum sağlanmasına özen gösterilmektedir. (AİHM/UK, Kural 24/2)

Bakanlar Komitesinin gerekli şartlar oluştuğunda, ilgili Sözleşmeci Tarafın, hükümlerin bağlayıcılığı ve uygulanmasına ilişkin sorumluluğunu yerine getirip getirmediğine ilişkin herhangi bir sorunu Büyük Daireye havale edebilmesi mümkündür. Anılan durumda Büyük Dairede yer alan yargıçlara ilgili dava hakkında hükmü veren Komite ve Daire üyeleri de yer almak zorundadır (AİHM/UK, Kural 24/2). Daha açık ifadeyle AİHM Başkanı, AİHM Başkan Yardımcısı ve Bölümlerin Başkanları ile AİHS'ye taraf devlet adına seçilmiş olan yargıç ya da gerektiğinde AİHM/UK ilgili maddeleri gereği ad hoc yargıç ya da "ortak menfaat yargıcı" olarak atanmış olan ex officio/resen yargıçların yanı sıra, ilgili dava hakkında hükmü veren Komite ve Daire üyeleri de Büyük Dairede yer alırlar. Ancak, hükmün Büyük Daire tarafından verilmesi halinde, Büyük Daire "özgün Büyük Daire" olarak yeniden oluşturulmaktadır. Özgün bir Büyük Dairenin yeniden oluşturulamaması durumu da dahil olmak üzere tüm davalarda, Büyük Dairenin oluşturulması için gerekli yargıçlar ve yedek yargıçlar daha önce belirtilen kura çekim usulü ile belirlenmektedir (AİHS, m. 46/4; AİHM/UK, Kural 24/2).

Yine, AİHM tarafından verilen kararın başvurunun taraflarınca yanlış yorumlanması ve bu nedenle ilgili tarafın birtakım yükümlüklerden kaçınmasını önlemek adına Bakanlar Komitesi'nin

³⁰⁸ Döner, s. 182.

AİHM'den tavsiye görüşü talebinde bulunması mümkündür.³⁰⁹ Bakanlar Komitesi'nin talebi doğrultusunda AİHS ve Protokollerinin yorumlanmasına ilişkin hukuki sorunlar hakkında AİHM'nin inceleme yapabilmesi için de, Büyük Daire'nin oluşturulması gerekmektedir. Bahsedilen talebin incelenmesi için oluşturulan Büyük Dairede, AİHM Başkanı, AİHM Başkan Yardımcısı ve Bölümlerin Başkanları ile AİHM Başkanı tarafından kalan yargıçlar arasından yukarıda belirtilen kura usulüyle belirlenen yargıçlar ve yedek yargıçlar yer almaktadır (AİHS, m.47/1; AİHM/UK, Kural 24/2).

AİHS 16 Nolu Protokol gereğince, Sözleşmeciler Tarafarca oluşturulan bir ulusal mahkeme ya da yargı yerinin, Sözleşme ve onun Protokollerinde tanımlanmış olan hak ve özgürlüklerin yorumlanmasına ya da uygulanmasına dair ciddi sorunlar bulunması halinde, AİHM'den tavsiye görüşü isteyebilmesine olanak tanınmıştır. İşbu durumda da, tavsiye görüşünün inceleneceği yer Büyük Daire olup, Büyük Dairenin oluşturulması gerekmektedir. Ulusal yargı yerleri tarafından talep edilen tavsiye görüşünü incelemek üzere oluşturulan Büyük Dairede ise, yine AİHM Başkanı, AİHM Başkan Yardımcısı ve Bölümlerin Başkanları ile AİHS'e taraf devlet adına seçilmiş olan yargıç ya da, gerektiğinde, AİHM/UK ilgili maddeleri gereği ad hoc yargıç ya da "ortak menfaat yargıcı" olarak atanmış olan ex officio/re'sen yargıçlar ile AİHM Başkanı tarafından kalan yargıçlar arasından yukarıda belirtilen kura usulüyle belirlenen yargıçlar ve yedek yargıçlar yer almaktadır. (AİHS, 16 Nolu Protokol, m.1; AİHM/UK, Kural 24/2)

Tüm bu bilgiler ışığında, AİHM Büyük Dairenin, incelediği olaylar doğrultusunda farklı şekillerde oluşturulduğu görülmektedir. Başka ifade ile Büyük Daire, inceleyeceği her bir dava ya da talep edilen tavsiye görüşlerinin incelenmesi aşamasında AİHS ve AİHM Usul Kuralları'ndaki düzenlemeler doğrultusunda şekillendirilmektedir. Yapılan bu değişikliklerin amacının yine AİHM'nin objektifliğini sağlamak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca Dairenin Büyük Daire lehine feragat edebileceği başvurular ile Dairenin verdiği hükme itiraz edilmesinin şartları dikkate alındığında da yine AİHM'nin içtihadı bütünselliğinin sağlanmasının amaçlandığı söylenebilir. Nitekim 15 No.lu Protokol sonrası özellikle Dairenin başvurudan feragat edebilmesi için, taraflardan birinin itirazının gözetilmemesi bahsedilen durumun açık göstergesidir.

Daha önce belirtilen şekillerde oluşturulmuş Büyük Dairede yer alan herhangi bir yargıcın oturumda bulunma engelinin bulunduğu durumlarda ise, AİHM Başkanı tarafından gerçekleştirilen kura çekim yöntemiyle sırasıyla son seçilmiş olan yedek yargıç oturuma katılmayan yargıcın yerini alır (AİHM/UK, Kural 24/3). Ayrıca Büyük Dairede yer almak üzere usulüne uygun olarak seçilmiş olan yargıçlar ya da yedek yargıçların, yargılama sona erinceye kadar davanın görüşülmesinde yer almaları gerekmektedir. Sözü edilen yargıç ya da yedek yargıçların görev

³⁰⁹ Mehmet Emin Çağiran, "14 Nolu Protokol Çerçevesinde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Denetim Sisteminde İyileştirme Çabaları", **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 7(13), 2007, (Denetim), s. 9.

süreleri sona ermiş olsa dahi, işbu yargıçların davanın esası hakkında yapılan görüşmelere katılmış olmaları durumunda, dava ile ilgilenmeye devam etmeleri zorunludur (AİHM/UK, Kural 24/4). Böylelikle Büyük Dairenin işleyişinin aksamasının önüne geçilmekte ve yargılamanın devamı sağlanmaktadır. Büyük Dairede yer alan yargıçlar ya da yedek yargıçlar için bahsedilen bu durumlar, sadece davalarla ilgili olmayıp, ilgili maddeler doğrultusunda talep edilen tavsiye görüşleri için de aynı durum söz konusudur (AİHM/UK, Kural 24/4).

Daha önce de belirtildiği üzere, Dairenin verdiği hüküm sonrası, bir davanın Büyük Daireye havale edilmesini talep etmek mümkündür. Anılan bu durumda, Büyük Daireye havale talebini incelemek üzere beş yargıçtan oluşan bir kurul oluşturulacaktır. Büyük Dairenin oluşturulan bu beş yargıçlı Kurulu'nda, AİHM Başkanı, rotasyon usulüyle görevlendirilen iki Bölüm Başkanı, bu Kurulda hizmet vermek üzere altı aylık bir dönem için diğer Bölümler tarafından seçilmiş olan iki yargıç ve yine aynı süre için diğer Bölümler tarafından seçilmiş en az iki yedek yargıç bulunmaktadır. Ancak AİHM Başkanı'nın Kurul'da yer alma engelini bulunduğu hallerde, yerine kıdem esası dikkate alınarak, AİHM Başkan Yardımcısı geçecektir. Yine yukarıda belirtilen şekilde görevlendirilen Bölüm Başkanlarının da Kurulda yer alma engeli bulunduğu, onların yeri de Bölüm Başkan Yardımcıları tarafından doldurulacaktır (AİHS, m. 43/1,2; AİHM/UK, Kural 24/5).

Büyük Daire havale edilen bir davanın görüşülmesi esnasında, sözkonusu davanın kabul edilebilirlik ve esas incelemesine katılmış olan herhangi bir yargıcın beş yargıçtan oluşan bu Kurulda yer alması mümkün değildir. Yine aynı şekilde, Büyük Daire'ye, davanın havale edilmesi talebinde bulunan ilgili bir Sözleşmeci Taraf adına seçilmiş ya da ilgili Sözleşmeci Tarafın vatandaşı olan herhangi bir yargıç davanın incelenmesi için oluşturulan Kurul'un dışında tutulmaktadır. Tüm bu belirtilenlerin dışında, AİHM Usul Kuralları'ndaki ilgili hükümler gereği ad hoc yargıç ya da "ortak menfaat yargıcı" olarak atanmış olan yargıçlar da havale talebinin incelenmesi esnasında Kurul'da yer alamamaktadır. Belirtilen bu gerekçelerle Büyük Daire'nin beş yargıçlı Kurulu'nda yer alamayacak olan herhangi bir üyenin yeri, altı aylık bir süre için Bölümler tarafından seçilen ve rotasyon usulü ile görevlendirilecek olan yargıçlar tarafından doldurulmaktadır (AİHM/UK, Kural 24/5).

Yukarıda da belirtildiği üzere, AİHS 16 Nolu Protokol gereği, herhangi bir Sözleşmeci Tarafın Sözleşme ve onun Protokollerinde yer alan hak ve özgürlüklerin yorumlanmasına ya da uygulanmasında ilişkin AİHM'den bir tavsiye görüşü talep etmesi durumunda da yine inceleme beş yargıçlı Kurul tarafından yapılmaktadır (AİHM/UK, Kural 24/5 ve Kural 93/1.1). AİHM'nin beş yargıçlı bir Kurul oluşturmasının nedeni ise ulusal yargı yerlerinin, derdest dosyalar için de tavsiye görüşü talebinde bulunabilme ihtimaline binaen AİHM'ye ek iş yükü oluşmasını önlemektir.³¹⁰ Ancak anılan Kurul'da yer alacak üyeler, Büyük Daire'ye havale edilen bir dava için oluşturulan

³¹⁰ Ali Saçar, **İnsan Hakları Hukukunda Danışma Görüşlerinin Yeri, İşlevi ve Etkililiği**, 1. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2015, s. 149.

beş yargıçlı Kuruldan farklı şekilde oluşturulmaktadır. Değişik bir şekilde ifade edersek, 16 Nolu Protokol gereği talep edilen tavsiye görüşü için oluşturulan Kurul'da yine AİHM Başkanı, rotasyon usulüyle görevlendirilen iki Bölüm Başkanı, bu Kurulda hizmet vermek üzere altı aylık bir dönem için diğer Bölümler tarafından seçilmiş olan bir yargıç ve yine aynı süre için diğer Bölümler tarafından seçilmiş en az iki yedek yargıç bulunmaktadır. Ancak, ilgili Kurul'da diğerinden farklı olarak, tavsiye görüşü talebinde bulunan ulusal mahkeme ya da yargı yerinin ilgili olduğu Sözleşmeciler Taraf nezdinde seçilmiş olan bir yargıç ile AİHM Usul Kuralları'ndaki ilgili hükümler gereği ad hoc yargıç olarak atanmış bir yargıç da yer almaktadır (AİHM/UK, Kural 93/1.1). 16 No.lu Protokol gereği talep edilen bir tavsiye görüşünü incelemek üzere oluşturulan bu kurulda yine AİHM Başkanı'nın Kurul'da yer alma engelinin bulunduğu hallerde, yerine kıdem esası dikkate alınarak AİHM Başkan Yardımcısı geçmektedir. Usulüne uygun şekilde görevlendirilen Bölüm Başkanlarının da Kurulda yer alma engeli bulunduğu, onların yeri de Bölüm Başkan Yardımcıları tarafından doldurulmaktadır (AİHM/UK, Kural 93/1.1).

1. 2. 2. Amerikan İnsan Hakları Komisyonu ve Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi

Daha önce de ifade edildiği gibi, Ame. İHS sisteminde Sözleşmede yer alan hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi yönelik olarak ikili bir denetim sistemi öngörülmüştür.³¹¹ Bunlardan ilki Ame. İHÖB'de yer alan insan haklarına saygının geliştirilmesini³¹² ve Ame. İHS'ye taraf devletlerin taahhütlerini yerine getirilmesini sağlamak üzere oluşturulan Ame. İHK'dir.³¹³ Diğerisi ise, Ame. İHS ile kurulan ve bahsi geçen Sözleşmede yer alan hak ve özgürlüklerin korunması adına denetim faaliyeti gösteren Ame. İHM'dir. Ancak her ne kadar kurucu belgeleri farklılık arz etse de Ame. İHS yetkili denetim organı olarak hem Ame. İHK'yi hem de Ame. İHM'yi göstermektedir.

Ame. İHK ve Ame. İHM, Amerikan kıtasında insan haklarının korunması için birbiriyle bağlantılı iki ayrı sistem üzerine kurulmuşlardır.³¹⁴ ADÖ Şartı ile oluşturulan düzen Ame. İHS'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte daha da güçlendirilerek kurumsal yapının daha da işlerlik kazanması sağlanmıştır.³¹⁵ Daha açık şekilde ifade edersek, Ame. İHK'nin denetim alanı Ame. İHÖB'de ve daha sonra yürürlüğe giren Ame. İHS'de yer alan hak ve özgürlükleri kapsarken³¹⁶, Ame. İHM

³¹¹ Dinesh Kumar, **Inter-American System of Human Rights: An Analysis**, 1st Edition, Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2014, s. 62; Gemalmaz S., **Latin Amerika**, s. 126.

³¹² İlhan Lüttem, "Ferdin Milletlerarası Himayesi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 9(1-2), 1952, s. 93.

³¹³ Gemalmaz S., **UIHH**, 2, s. 356.

³¹⁴ Doğan ve Özdemir, "Amerika", s. 326.

³¹⁵ Çağırın, **UAİH**, s. 427.

³¹⁶ Rehman, **IHRL**, s. 276.

sadece Ame. İHS’de düzenlenen haklar çerçevesinde faaliyet göstermektedir.³¹⁷ Dolayısıyla ADÖ ekseninde denetim mekanizması olarak faaliyet gösteren bu iki organın örgütsel yapıları ayrı başlıklar halinde incelenecektir.

1. 2. 2. 1. Amerikan İnsan Hakları Komisyonu

ADÖ Şartı’ndan ve Ame. İHS’den kaynaklanan yetkilere sahip olan³¹⁸ Ame. İHK, Amerikan sisteminde siyasi ve yarı yargısal bir soruşturma ve uzlaştırma kurumu olarak faaliyette bulunmaktadır.³¹⁹ Ame İHK’nin başlangıçtaki görevi bölgedeki halkı insan hakları konusunda bilinçlendirmek ve ADÖ’ye tavsiyelerde bulunmak şeklinde belirlense de daha sonrasında getirilen değişikliklerle Komisyon insan hakları bağlamında yetkileri genişletilmiştir.³²⁰ Günümüzde Ame. İHK, Amerikan kıtasındaki insan haklarının korunmasının ve gözetilmesini teşvik etmekte ve Ame. İHK ayrıca ADÖ’nün danışma organı olarak da faaliyet göstermektedir.³²¹ Zira, Komisyon ADÖ üyesi bütün devletleri temsil eden bir organ niteliğindedir (Ame. İHS, m. 35; Ame. İHK Statüsü, m. 2/2; Ame. İHK/UK, Kural 1/2).

Ame. İHK’nin Amerikan insan hakları sistemi içerisindeki konumu yapılan bazı değişiklikler neticesinde giderek güçlendirilmiştir.³²² Öncelikle, ADÖ Şartı’nda 1970 yılında Buenos Aires Protokolü’nün yürürlüğe girmesiyle birlikte insan haklarının korunması ve geliştirilmesi noktasında Ame. İHK’nin etkisi artırılmıştır.³²³ Daha sonrasında ise 1979 yılında Ame. İHS yürürlüğe girmesiyle ADÖ Şartı’nın kurumsal bir organı olan Ame. İHK, artık Ame. İHS’nin de bir organı haline gelerek ikili bir role bürünmüştür.³²⁴ Anılan bu durumun sonucu olarak, Ame. İHK başlangıçta ADÖ üyesi devletlerin insan haklarını geliştirme ve koruma yetkisine sahipken, daha sonrasında Ame. İHS’ye taraf olan Devletlerin de insan haklarının korunması hususunda yetki sahibi olmuştur.³²⁵ Zira bahsi geçen bu durum Ame. İHS’nin ilgili düzenlemelerinde belirtilmekte; Ame. İHK’nin temel işlevinin, insan haklarına saygıyı geliştirmek ve insan haklarını korumak olduğu vurgulanmaktadır (Ame. İHS, m. 41). O halde denilebilir ki

³¹⁷ Gözlügöl, s. 140.

³¹⁸ Gemalmaz S., **UİHH, 2**, s. 356.

³¹⁹ Gözlügöl, s. 140.

³²⁰ Barbara Lee Bloom, **The Organization of American States**, 1st Edition, New York: Chelsea House Publishers, 2008, s. 83.

³²¹ Peter R. Baehr, **Human Rights Universality in Practice**, 1st Edition, Hampshire: Macmillian Press Ltd., 1999, s. 79; Gemalmaz S., **Latin Amerika**, s.50.

³²² Malcolm N. Shaw, **International Law**, 6th Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 382.

³²³ Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, 1. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık, 1997, (Ulusalüstü), s. 268.

³²⁴ Cecilia Medina, “The Inter-American Commission on Human Rights and the Inter-American Court of Human Rights: Reflections on a Joint Venture”, **Human Rights Quarterly**, 12(4), 1990, (Commission and Court), s. 443.

³²⁵ Ural Aslan ve Güner, s. 314.

Ame. İHK'nin son şeklini almasında 1967 Buenos Aires Protokolü ile Ame. İHS'nin büyük ölçüde etkisi bulunmaktadır.

Ame. İHK faaliyetlerini yerine getirirken Ame. İHS, Ame. İHK Statüsü³²⁶ ve Ame. İHK Usul Kuralları³²⁷ doğrultusunda hareket etmektedir. Bahsedilen belgeler ekseninde Ame. İHK'nin örgütsel yapısı incelendiğinde Komisyon bakımından Mahkemelerde olduğu gibi bir idari ve yargısal organ ayrımı yapılmayacaktır. Bahsedilen bu durumun nedeni ise Ame. İHK'nin yarı-yargısal bir organ niteliğinde olmasıdır. Bu bilgiler doğrultusunda Ame. İHK'nin örgütsel yapısı Komisyon üyeleri, Komisyon Yöneticiler Kurulu, Genel Sekreterlik ile Raportörlükler ve Çalışma Grupları şeklinde başlıklandırılarak incelenecektir.

1. 2. 2. 1. 1. Komisyon Üyeleri

Ame. İHK insan hakları alanında yetkinlikleri ile tanınmış olan yedi üyeden oluşmaktadır (Ame. İHS, m. 34/1); Ame. İHK/UK, Kural 1/3). Komisyonun üye sayısı diğer bölgesel sistemlerle karşılaştırıldığında en az sayıda üye ile çalışan denetim organı Ame. İHM ile Ame. İHK'dir.³²⁸ Amerikan insan hakları sisteminin örgütsel yapısının diğerlerine göre daha dar tutulduğunu söylemek mümkündür. Ame. İHK üyeleri, ADÖ'ye üye devletlerin hükümetlerinin önerdiği bir aday listesinden, ADÖ Genel Kurulu tarafından kişisel yeterlilikleri dikkate alınarak seçilmektedir (Ame. İHS, m. 36/1; Ame. İHK Statüsü, m.3/1,2). İşbu noktada dikkate alınması gereken husus Ame. İHK'nin hem ADÖ hem de Ame. İHS organı olması nedeniyle üyelerinin de Ame. İHS tarafı ya da ADÖ üyesi herhangi bir Devletin vatandaşları arasından seçilebilmesidir.³²⁹ Bahsedilen hususa ilişkin öncesinde birtakım tartışmalar olsa da sonuç olarak, hem ADÖ üyesi hem de Ame. İHS tarafı olan Devletlerin Komisyon üyeliği için aday gösterebilmesine imkân veren düzenleme kabul edilmiştir.³³⁰ Dolayısıyla Ame. İHK'nin bahsedilen özelliği nedeniyle üyelerinin seçilmesi noktasında AİHM'den farklı bir usul öngörerek hem Sözleşme hem de ADÖ'yü kapsayan bir seçilme kriteri getirdiği görülmektedir.³³¹

³²⁶ Ame. İHK Statüsü Ekim 1979 tarihinde ADÖ Genel Kurulunun La Paz/Bolivya'da gerçekleştirdiği 9. Olağan Oturumunda No. 447 sayılı kararı ile kabul edilmiştir. Bkz. <https://www.oas.org/en/iachr/mandate/Basics/statuteiachr.asp>, 19 Aralık 2021; Ayrıca bkz. Gemalmaz S., **UİHH Belgeler**, 2, s. 763.

³²⁷ Ame. İHK Usul Kuralları Komisyonun 04-08/12/2000 tarihinde düzenlediği 109. Özel Oturumunda onaylanmış, 01/05/2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Gemalmaz S., **UİHH Belgeler**, 1, s. 777. Ancak Ame. İHK Usul Kuralları 08-22/03/2013 tarihleri arasında düzenlenen 147. Olağan Oturumunda kabul edilmiş ve 01/08/2013 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bkz. <https://www.oas.org/en/iachr/mandate/Basics/rulesiachr.asp>, 19 Aralık 2021. Çalışmada son değişiklikleri içeren söz konusu metin ekseninde değerlendirmelerde bulunulacaktır.

³²⁸ Shelton ve Carozza, s. 169.

³²⁹ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 358.

³³⁰ A. H. Robertson, **Human Rights in the World**, 1st Edition, Manchester: Manchester University Press, 1972, s. 127.

³³¹ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 358.

Ancak her ne kadar ilgili devlet adına seçilmiş olsalar da Komisyonda görev yapan her bir üye kişisel sıfatıyla görevini yerine getirmektedir. (Ame. İHK/UK, Kural 1/3; Ame. İHK Statüsü, m. 3/1). Zira, Ame. İHK üyeleri seçildikleri andan sonra, adına seçildikleri Ame. İHS'ye taraf ya da ADÖ üyesi devletten bağımsız hareket etmekte artık gerçekleştirdiği faaliyetler Ame. İHK ve ADÖ'nün faaliyeti olarak meşrulaşmaktadır.³³² Nitekim Ame. İHK üyeleri ADÖ üyesi tüm devletleri temsil etmektedir (Ame. İHS, m. 35; Ame. İHK/UK, Kural 1/2).

Ame. İHK'de görev yapacak olan üyeler için yine diğer bölgesel sistemlerdeki gibi üyelerin her birinin yüksek ahlaki karaktere sahip olma şartı aranmaktadır (Ame. İHS, m. 34; Ame. İHK/UK, Kural 1/3). Şüphesiz ki her bir yeni üyenin seçimi Komisyonun işleyişinde önemli bir dönüm noktasıdır.³³³ O halde her bir insan hakları denetim organının üye seçimi noktasında öngörülen kriterlerin sistemin etkinliğini ve saygınlığını da bir anlamda belirlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Komisyon üyeleri, Ame. İHK'nin yerine getirdiği işlevleri nedeniyle görevlerinin özellikle AİHM yargıçlarına kıyasla daha hassas olduğunu, bölgedeki insan hakları ihlallerinin Avrupa'ya kıyasla daha ağır bir görünüm sergilediğini farkındadır.³³⁴ Daha açık ifadeyle AİHS sisteminde taraf devletlerin çoğu demokratik yönetime sahipken, Amerikan sisteminde ADÖ üyesi devletlerde demokratik yönetim şekli daha az görülmektedir.³³⁵ Zira Avrupa sisteminde bölgedeki devletlerde gerçekleşen ihlallerin doğası sistemin etkinliğini artıran önemli faktörlerden biri olarak nitelendirilmektedir.³³⁶ O halde denilebilir ki Ame. İHK üyelerinin, hem seçilme kriterleri hem de seçildikten sonra görevlerini yerine getirmeleri esnasında gösterdikleri özveri Amerikan insan hakları sisteminin geliştirilmesi bağlamında önem arz etmektedir.

ADÖ'ye üye devletlerin hükümetlerinden her biri Ame. İHK üyeliği için en fazla üç adayı önerebilmektedir. Komisyon üyeliği için önerilen adayların, öneri listesini hazırlayan ADÖ üyesi devletin ya da ADÖ'ye üye herhangi bir başka devletin vatandaşı olması gerekmektedir. Ancak üye devlet hükümetlerinin üçlü aday listesi oluşturmaları halinde dikkat edilmesi gereken nokta, önerilen üç adaydan en az birinin, adayı öneren üye devlet dışında başka bir devletin vatandaşı olması zorunluluğudur. Başka bir ifade ile, Ame. İHK üyesi olmak üzere önerilen adaylardan en az birinin, ADÖ'ye üye başka bir devletin vatandaşı olması gerekmektedir (Ame. İHS, m. 36/2). Böylelikle Ame. İHK üyeliği için aday gösteren üye Devletin vatandaşı olma şeklinde bir mecburiyetin bulunmadığı görülmektedir.

³³² Lawrence J. LeBlanc, **The OAS and The Promotion and Protection of Human Rights**, 1st Edition, Hague: Martinus Nijhoff, 1977, s. 51.

³³³ James L. Cavallaro vd., **Doctrine, Practice and Advocacy in the Inter-American Human Rights System**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2019, s. 36.

³³⁴ Christiane Lucena Carneiro, "The Inter-American Human Rights System", (Ed.) Gordon DiGiacomo ve Susan L. Kang, **The Institutions of Human Rights Developments and Practices**, Toronto: University of Toronto Press, 2019, s. 206-208.

³³⁵ Alston ve Goodman, s. 986.

³³⁶ Laurence R. Helfer ve Anne-Merie Slaughter, "Towards Theory of Effective Supranational Adjudication", **The Yale Law Journal**, 107(3), 1997, s. 329-330.

ADÖ Genel Sekreteri, Ame. İHK üyelerinin görev sürelerinin tamamlanmasından en az altı ay önce, ADÖ üyesi olan her bir devletten adaylarını doksan gün içerisinde sunması için yazılı talepte bulunmaktadır. ADÖ üyesi devletlerin aday listelerini göndermeleri üzerine, ADÖ Genel Sekreteri, gönderilen listelerdeki adayları alfabetik olarak sıralamakta; yapılacak olan bir sonraki Genel Kurul toplantısından en az otuz gün önce ADÖ üyesi Devletler iletmektedir (Ame. İHK Statüsü, m. 4/1, 2).

Ame. İHK üyelerinin seçim usulüne gelince, söz konusu üyeler bahsedilen şekilde hazırlanan aday listeleri içinden ADÖ Genel Kurulu tarafından seçilmektedir. Adaylar arasından en çok oyu olan ve ADÖ üyesi Devletlerin oylarının mutlak çoğunluğunu sağlayan kişi Ame. İHK üyesi olarak belirlenmektedir. Komisyon üyeliği seçimi esnasında, üyelerin tamamının seçilmesi için birden fazla oylama gerekli olduğu takdirde, ADÖ Genel Kurulu'nun öngördüğü şekilde en az oyu alan adayların sırasıyla elenmesi suretiyle seçimler tamamlanmaktadır (Ame. İHK Statüsü, m. 5)

Ame. İHK üyelerinin seçim usulü yukarıda bahsedildiği şekilde tamamlansa da son zamanlarda, Ame. İHK üyesi olarak gösterilen adayların seçim sürecinde Devletlerin daha özenli davrandıkları gözlemlenmektedir. Şöyle ki, Ame. İHK üyeliği için aday olan kişi, ADÖ üyesi devletlerin Dışişleri Bakanlıklarının yanı sıra ADÖ delegeleri ile irtibata geçmektedir. Anılan bu durum, bazı adaylar bakımından adına seçileceği Devletin hükümetlerinden bağımsızlığı noktasında tereddüt oluşmakta ve süreç Komisyon üyelerinin bazılarının görevden alınmasına ilişkin tartışmalara yol açmaktadır. İşte bahsedilen tüm bu nedenlerden dolayı da Ame. İHK üyelerinin seçim usulü 2013 yılı itibarıyla daha şeffaf hale getirilerek ilk defa ADÖ'nün Daimi Temsilcilerinin bir oturumu esnasında, birçok Amerikan devletindeki sivil toplum örgütlerinin sürece aktif katılımıyla bir kamuya açık forum düzenlenmiştir. Böylelikle Ame. İHK üyelerinin seçimi halka açık bir forumda gerçekleştirilerek sürece şeffaflık katılmaya sağlanmıştır.³³⁷

Ame. İHK üyelerinin görev süreleri dört yılla sınırlandırılmış olup, üyeler en fazla iki defa aynı göreve seçilebilmektedir. Farklı bir ifadeyle, Ame. İHK üyelerinin aynı görev için bir kez daha seçilebilmeleri mümkündür. Komisyon üyelerinin görev süreleri ise, seçildikleri yılı takip eden yılın ilk günü (1 Ocak) başlamaktadır (Ame. İHS, m. 37/1; Ame. İHK Statüsü, m. 6). Anılan bu düzenlemenin amacının, Ame. İHK üyelerinin görev sürelerinin hesaplanması bakımından ortaya çıkabilecek herhangi bir karışıklığı önlemek olduğu söylenebilir. Ancak Ame. İHK üyelerinin belirtilen bu görev süresi tüm Komisyon üyeleri için geçerli değildir. Ame. İHS Komisyon üyeleri için farklı görev süreleri öngörmüştür. Şöyle ki, Komisyon üyeliğine ilk seçimde, seçilen üyelerden üç tanesinin görev süresi iki yılın sonunda sona ermektedir. İşbu durumda bahsi geçen üç üyenin ne şekilde tespit edileceği sorusu akla gelmektedir. Görev süresi iki

³³⁷ Cavallaro vd., s. 35.

yıl olacak olan Ame. İHK üyeleri, yapılan seçimin hemen ardından ADÖ Genel Kurulu tarafından kura yoluyla belirlenmektedir (Ame. İHS m. 37/1).

Komisyon üyelerinin seçilmeleri hususunda değinilmesi gereken bir diğer nokta ise, ADÖ üyesi aynı devletten iki vatandaşın Ame. İHK'ya üye olarak seçilemeyeceğidir (Ame. İHS, m. 37/2; Ame. İHK Statüsü, m. 7). Başka bir deyişle, Ame. İHK'da görev yapan üyelerin her birinin, ADÖ üyesi farklı devletlerin vatandaşı olmaları gerekmektedir. Anılan bu durumda, üyelerin seçilmeleri esnasında, ADÖ üyesi herhangi bir devletin vatandaşının aday olarak gösterilmesinin önünde herhangi bir engel bulunmazken, aynı devletten iki üyenin Ame. İHK'da aynı dönem için seçilmesinin mümkün olmadığı görülmektedir. Tüm bu bilgiler ışığında, Ame. İHK üyelerinin seçiminin AİHM sistemine göre farklılık gösterdiği açıktır. Zira AİHM'de en başta Komisyona rastlanmamakla birlikte, denetim organı olarak bir kıyaslama yapıldığında yargıç sayısının Ame. İHK'da daha az olduğu görülmektedir. Ayrıca AİHM'de her bir Devlet nezdinde bir yargıç belirlenmekte ve belirlenen yargıç o Devletin vatandaşı olmak zorundadır. Ancak Ame. İHK'da seçilen yargıçların aday gösterilen Devletin vatandaşı olma zorunluluğu bulunmamaktadır. Aksine, Ame. İHK üyeliği için hazırlanan aday listesinde ADÖ üyesi olan başka bir Devletin vatandaşı olması gerekmektedir. O halde ADÖ sisteminde insan hakları denetim mekanizmalarının oluşturulmasında daha esnek ve dönüşümü sağlayacak bir seçim usulü uygulandığını söylemek mümkündür.

Ame. İHK üyelerinin görev süreleri dolduğu takdirde yeni bir üye seçilmemişse görev süresi dolan üyeler, yeni üyeler seçilinceye kadar görevde kalmaya devam etmektedir. Ancak Ame. İHK üyelerinden herhangi birinin görev süresi dolmadan önce başka nedenlerden dolayı Komisyon'da bir boşluk ortaya çıktığı takdirde, ADÖ Daimi Konseyi, Komisyon Statüsünün ilgili hükümleri gereği bu boşluğu doldurmaktadır. Daha açık ifadeyle, Komisyon üyesinin görev süresi dolmadan, olağan dışı bir durum sonucu üyelik boşaldığı takdirde, Ame. İHK Başkanı'nın ADÖ Genel Sekreteri'ne derhal bildirimde bulunması gerekmektedir. Kendisine üyeliğin boşaldığı bildirilen ADÖ Genel Sekreteri, ADÖ üyesi Devletleri ayrıca bilgilendirmek zorundadır. Komisyonda söz konusu şekilde üyelik boşalması halinde bu üyeliklerin doldurulması için, ADÖ üyesi Devletlerin hükümetleri taraflarına gönderilen bildirim aldıkları tarihten itibaren otuz gün içerisinde bir aday teklifinde bulunabilir. Yine bahsi geçen bu durumda ADÖ Genel Sekreteri'nin tıpkı ilk üyelik seçimlerinde olduğu gibi alfabetik sıraya uygun olarak hazırladığı aday listesini, boş olan üyeliğin doldurulması kararını verecek olan ADÖ Daimi Konseyi'ne iletmesi gerekmektedir. Ancak, bir üyenin görev süresi olağan dışı bir durumdan dolayı sona ermişse ve fakat bu üyeliğin boşaldığı tarihten itibaren altı ay içerisinde görev süresi dolacak ise boşalan bu üyelik doldurulmamaktadır. Tersinden ifade etmek gerekirse görev süresinin dolmasına altı aydan daha az süre kalmış olan Ame. İHK üyesinin olağan dışı bir nedenden dolayı görev süresi dolmuşsa yeni bir üye seçimi

yapılmasına gerek bulunmamaktadır. (Ame. İHS, m. 38; Ame. İHK Statüsü, m. 11/1, 2, 3, 4; Ame. İHK/UK, Kural 2/3)

Ame. İHK üyeleri için değinilmesi gereken bir diğer önemli husus kıdemlerin belirlenmesi noktasında ortaya çıkmaktadır. Ame. İHK üyelerinin kıdemleri de diğer denetim organları gibi görev süreleri dikkate alınarak belirlenmektedir. Kıdem bakımından Ame. İHK üyeleri, görev sürelerine göre Başkan ve Başkan Yardımcısını izlemektedir. Ancak Komisyonun iki ya da daha fazla üyesinin eşit kıdeme sahip olmaları durumunda, bahsi geçen üyelerin yaşları dikkate alınarak kıdem belirlenmektedir. (Ame. İHK/UK, Kural 3)

Ame. İHK üyelerinin belirtilen şekilde seçimi gerçekleştirildikten sonra, seçilen üyelerinin görevlerinin neler olduğuna değinmek gerekmektedir. Komisyon üyelerinin haklı bir engelleri bulunmadığı müddetçe, Ame. İHK'nin daimi merkezinde ya da geçici olarak gidilmesi kararı alınan başka bir yerde yapılacak olan olağan ve olağanüstü toplantılara katılmak zorundadır. Yine, Komisyon üyesinin haklı bir engeli bulunmadığı takdirde, Komisyonun olay mahallinde tespit ve gözlem yapmak üzere kuracağı özel komitelerde yer alması gerekmektedir. Ame. İHK'nin yetki alanına giren başkaca görevlerini ifa etmek için kurabileceği özel komitelerde de Komisyon üyelerinin hizmet görmek üzere hazır bulunması zorunludur. Ayrıca, Ame. İHK bazı durumlarda görüşülen konuların gizli tutulması yönünde karar verebilmektedir. Komisyonun, bu yönde gizlilik kararı verdiği tüm konularda Ame. İHK üyelerinin bu gizliliğe mutlak şekilde uyması gerekmektedir. Son olarak, Komisyon üyelerinin buldukları makamın gerekliliklerine uyarak kamusal ya da özel yaşamlarını yüksek ahlaki niteliklere göre şekillendirmeleri ve Komisyona verilen görevin önemine uygun şekilde davranmaları da Ame. İHK üyelerinin görevlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. (Ame. İHK Statüsü, m. 9/1, 2, 3, 4)

Ame. İHK üyelerinin belirtilen bu görevleri yerine getirmemeleri durumunda ya da bu görevlerden herhangi birini ciddi şekilde ihlal etmeleri durumunda, Komisyon bu şekilde davranan üyenin görevden alınmasının gerekli olup olmadığının karara bağlanması için vakayı ADÖ Genel Kurulu'na iletebilir. Ancak Komisyonun görevini ihlal eden bu üye hakkındaki vakayı ADÖ Genel Kurulu'na sunması için beş üyenin olumlu oyuna ihtiyaç vardır. Aksi takdirde, Komisyonun söz konusu üye hakkındaki vakayı Genel Kurula iletmesi mümkün değildir. Ayrıca, Ame. İHK belirtilen konu hakkında karar almadan önce, hakkında görevi ihlal soruşturması bulunan üyeyi de dinlemek zorundadır. (Ame. İHK Statüsü, m. 10/1, 2)

Ame. İHK üyeliği için de tıpkı AİHM yargıçlarında olduğu gibi görevin gereklerine uygun davranma yükümlülüğü bulunmaktadır. Değişik bir şekilde ifade edersek, Ame. İHK üyelerinin, bağımsızlık ve tarafsızlıklarını ya da görevin onurunu ve saygınlığını etkileyebilecek herhangi bir faaliyette bulunmamaları gerekmektedir (Ame. İHK Statüsü, m. 8/1; Ame. İHK/UK, Kural 4/1). İşbu noktada Komisyon üyelerinin bağımsız ve tarafsızlıklarına ilişkin olarak bazı tereddütlerin bulunduğunu söylemek gerekmektedir. Şöyle ki Ame. İHK üyelerinin seçimi ile ilgili olarak

yukarıda bahsedilene benzer şekilde Komisyon üyelerinin görevlerini yerine getirirken de bağımsız ve tarafsız olma noktasında nezdinde seçilmiş oldukları devletten tamamen soyutlanmayacağı görüşü bulunmaktadır.³³⁸ İşbu durumda üyelerin bağımsız ve tarafsız davranacaklarına dair yemin etmesi, aksi şekilde davranmaları halinde bazı yaptırımlar öngörülmesi ya da bazı tedbirler alınarak Komisyon üyelerinin bahsedilen şekilde davranma riskinin ortadan kaldırılabileceği düşünülmüşse de,³³⁹ günümüzde gelinen noktada Ame İHK üyeleri için yemin etme zorunluluğu ya da bahsedildiği gibi bir yaptırım öngörülmemektedir. Ancak Komisyon üyeliği için görevi sona erdiren bazı hallerin Ame. İHK Usul Kuralları'nda öngörülmesi (Ame. İHK Statüsü, m. 8/2), hiç şüphesiz bağımsız ve tarafsızlıkla ilgili olarak bahsedilen şekilde davranan Komisyon üyeleri için genel çerçevede de olsa bir yaptırım öngörüldüğü şeklinde yorumlanabilir.

Ame. İHK'de görev yapan herhangi bir üyenin görevinin gereklerine uygun davranma yükümlülüğü sadece görev süreleri boyunca geçerli olmamakla birlikte, görev sürelerinin bitiminden belirli bir süre sonra da bazı yükümlülükleri devam etmektedir. Ame. İHK üyelerinden herhangi birinin, üye olarak görev yaptığı sürenin sona ermesinden itibaren hesaplanmak kaydıyla iki yıllık bir süre içerisinde belirli faaliyetlerde bulunmamaları gerekmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 4/2). Bahsi geçen üyelerin, Ame. İHK önünde incelenen önleyici tedbir, dilekçe ve bireysel başvurularda taraf olan mağdurları ya da onların akrabalarını ya da Devletleri temsil etmeyeceklerini taahhüt etmeleri zorunludur (Ame. İHK/UK, Kural 4/1). İşbu noktada güdülen amacın Komisyon üyesinin görevi esnasında edindiği bilgileri herhangi bir başvuruda temsilci sıfatıyla kullanmasının önüne geçmek ve yargılamanın adil şekilde yürütülmesini sağlamak olduğu söylenebilir.

Ame. İHK üyelerinden herhangi birinin, Komisyon üyeliği ile bağdaşmaz nitelikte bir faaliyetinin olduğu iddia edildiğinde, Ame. İHK Statüsü ve Ame. İHK Usul Kuralları'nda öngörülen usuller doğrultusunda değerlendirme yapılmaktadır. Anılan bu durumda Komisyonda bulunan en az beş üyenin olumlu oyu ile bu durumun gerçekleşip gerçekleşmediğine karar verilmektedir. Ancak, Ame.İHK'nin ilgili kararı vermeden önce, hakkında faaliyetleri üyelikle bağdaşmadığı iddiası bulunan üyeyi dinlemesi gerekmektedir. Komisyonun herhangi bir üyesi hakkında üyelikle bağdaşmazlık durumu ile ilgili karar verildiği takdirde söz konusu karar, ilgili belgelerle birlikte Ame. İHK Statüsü madde 8/3'te³⁴⁰ belirtilen amaçlar doğrultusunda ADÖ Genel Sekreteri aracılığıyla Genel Kurula iletilmektedir. ADÖ Genel Kurulu'na iletilen söz konusu karar tekrar oylanmakta ve Genel Kurul tarafından bu yönde bir karar verilebilmesi için de ADÖ'ye üye

³³⁸ LeBlanc, s. 51-52.

³³⁹ LeBlanc, s. 52.

³⁴⁰ Ame. İHK Statüsü Madde 8/3 şu şekildedir:” Genel Kurul tarafından alınan üyelikle bağdaşmazlık bulunduğu dair bir karar, Örgüt üyesi Devletlerin üçte ikilik çoğunluğuyla kabul edilecektir ve bu karar, Komisyonun o üyesinin derhal görevden alınmasını sonuçlandıracaktır, ancak bu üyenin yapılması sürecinde yer almış bulunabileceği herhangi bir tasarrufu geçersiz kılmayacaktır.”

devletlerin üçte ikilik çoğunluğuyla kabul edilmesi gerekmektedir. ADÖ Genel Kurulu tarafından hakkında üyelikle bağdaşmazlık kararı verilen üyenin görevi derhal sona ermektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, görevi sona eren Komisyon üyesinin daha önce yapılması esnasında yer almış bulunabileceği tasarrufların akıbetinin ne olacağıdır. Statünün ilgili maddesine göre anılan durumun, görevi sonlandırılan üyenin süreci içerisinde yer aldığı tasarrufa herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. (Ame. İHK Statüsü, m. 8/2, 3; Ame. İHK/UK, Kural 4/2, 3, 4)

Ame. İHK üyelerinden herhangi birinin istifa etmesi de görevi sona erdiren hallerden biridir. İstifa eden Komisyon üyesi, bu istifasını yazılı olarak Komisyon Başkanı'na sunmak zorundadır. Komisyon Başkanı'nın, gerekli işlemlerin yapılması için, ADÖ Sekreteri'ne derhal bildirimde bulunması gerekmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 5).

Tüm bu belirtilenlerin dışında, Ame. İHK üyelerinin birtakım bağışıklıklardan ve ayrıcalıklardan yararlandığına da değinmek gerekmektedir. Komisyon üyeleri, Ame. İHS'ye taraf olan ADÖ üyesi Devletlerde, üye olarak seçildikleri andan itibaren ve görev yaptıkları süre içerisinde uluslararası hukukun diplomatik görevlilere tanıdığı bağışıklıklardan yararlanmaktadır. Komisyon üyeleri ayrıca, görevlerinin yerine getirebilmeleri için gerekli olan ayrıcalıklardan da görev süreleri boyunca faydalanmaktadır. Ame. İHS'ye taraf olmayan ADÖ üyesi Devletler bakımından ise, Ame. İHK üyeleri her ne kadar uluslararası hukuk çerçevesinde diplomatik görevlilere tanınan ayrıcalıklardan yararlanmasalar da, görevlerini yerine getirirken görevleriyle ilgili ayrıcalıklardan ve bağışıklıklardan yararlanma imkanına sahiptir. Ame. İHK üyelerinin ayrıcalıkları ve bağışıklıklarını düzenleyen işbu sisteme ilişkin olarak, ADÖ ile Örgüte üye olan devletler çok taraflı ya da iki taraflı anlaşmalar düzenleyebilmekte ya da var olan sisteme bu anlaşmaları ekleyebilmektedir. (Ame. İHK Statüsü, m. 12/1, 2, 3)

Ame. İHK'nin herhangi bir üyesini, oturum dönemleri dışında bireysel olarak özel bir çalışma yürütmekle ya da herhangi bir başka spesifik işi hazırlamakla görevlendirmesi mümkündür. Ame. İHK üyeleri, Komisyonun toplantılarına katılmaları ya da bahsi geçen diğer görevlerini yerine getirmeleri karşılığında, uygun olan miktarda yolluk ve yevmiye almaktadır. Özel bir çalışma yapmakla ya da spesifik bir işi hazırlamakla görevlendirilen Komisyon üyelerinin ilgili çalışmalar karşılığında yapılan ödemeler bütçe kaynaklarından sağlanmakta ve ödeme miktarları çalışmanın hazırlanması için gerekli gün sayısına göre belirlenmektedir. Komisyon üyelerinin bahsedilen yolluk ya da yevmiyeleri ADÖ bütçesine dahil edilmekte ve bunların miktarları ve hangi koşullarda alınabileceği ADÖ Genel Kurulu tarafından belirlenmektedir. (Ame. İHK Statüsü, m. 13; Ame. İHK/UK, Kural 21)

Ame. İHK her yıl süresi daha önce kararlaştırılmış olan en az iki oturum düzenlemektedir. Ancak her ne kadar süresi daha önce kararlaştırılmış olsa da genelde, Ame. İHK'nin oturumlarının

yaklaşık olarak iki hafta boyunca devam ettiği görülmektedir.³⁴¹ Zira yapılacak olan bir sonraki oturumun tarihi ve yeri, Komisyonun her bir oturum dönemi sona ermeden önce Ame. İHK tarafından belirlenmektedir. Komisyon belirli olan bu oturumların dışında ayrıca gerekli olduğunu düşündüğü sayıda özel oturumlar düzenleme yetkisini de sahiptir. (Ame. İHK/UK, Kural 14/1) Ame. İHK söz konusu oturumlarını Komisyonun merkezinin bulunduğu yerde yani Washington'da gerçekleştirmektedir. Ancak bahsi geçen bu durum kesin bir nitelik taşımamaktadır. Nitekim Komisyonun, üyelerinin mutlak çoğunluğunun oyu ve ilgili Devletin onayı ve daveti ile oturumlarını başka bir yerde düzenleme imkânı bulunmaktadır. (Ame. İHK/UK, Kural 14/2)

Ame. İHK'deki her bir oturum dönemi Komisyonun fonksiyonunu tam anlamıyla gerçekleştirebilmesi için gerekli olan oturum sayısından oluşmaktadır. Komisyonun gerçekleştiği oturumlar aksine karar verilmediği müddetçe gizli olmaktadır.. Komisyonun gerçekleştirilecek olan oturumlarında tüm üyelerinin hazır bulunması gerekmektedir. Ancak, hastalık ya da başka bir ciddi nedenden dolayı Ame. İHK'nin herhangi bir oturumunun tamamına ya da bir kısmına katılamayacak olan üyenin en kısa sürede Komisyon Genel Sekreterine durumu iletmesi gerekmektedir. Kendisine mazeret bildiriminde bulunulan Ame. İHK Genel Sekreteri söz konusu durumu Komisyon Başkanına iletip, mazereti bulunan üyenin oturuma katılmama nedenlerinin kayıtlara geçirilmesini sağlamak zorundadır. (Ame. İHK/UK, Kural 14/3, 4)

Ame. İHK'de gerçekleştirilen oturumların, Ame. İHK Usul Kuralları ve ADÖ Daimi Konsey Usul Kurallarının ilgili hükümlerine uygun olması gerekmektedir. Komisyon üyelerinin bazı durumlarda, Komisyona sunulmuş bir konu hakkında yapılan tartışma, soruşturma, müzakere ya da karar verme aşamalarına katılmaları mümkün değildir. Şöyle ki, Ame. İHK üyeleri Komisyon önüne sunulmuş olan konunun muhatabı olan Devletin vatandaşı olmaları ya da o Devlet önünde diplomatik görevli olarak tanınmış veya özel bir görev yürütmüş olmaları durumunda oturumlarda yer alamamaktadır. Yine, Ame. İHK önünde incelenen meselenin dayandığı aynı olgulara ilişkin Komisyon üyeleri daha önce herhangi bir sıfatla katıldıkları takdirde de oturuma katılamamaktadır. Ayrıca Ame. İHK üyeleri, Komisyonun incelediği kararda menfaati bulunan herhangi bir tarafın danışmanlığını yürütmüş ya da temsilcisi olarak hareket etmişse yine Komisyon oturumlarına katılmaları mümkün değildir. Ame. İHK üyelerinden herhangi biri, Komisyon önüne getirilmiş olan bir mesele hakkında yürütülen çalışmalara ya da verilecek olan karara katılmaktan kaçınması gerektiğini düşündüğünde ise, söz konusu üye Komisyonu bu konu hakkında bilgilendirmek zorundadır. Komisyonun ilgili üyesinin Komisyon önündeki meseleye ilişkin çalışmalara katılma ve karar alma yetkisinin alınıp alınmayacağına yine Ame. İHK karar vermektedir. Bahsi geçen bu durumun bulunduğunu Komisyondaki herhangi bir üye de gerekçeleriyle birlikte ileri sürebilmektedir. Ame. İHK üyeleri belirtilen tüm hususları sadece Komisyonun düzenli ya da özel

³⁴¹ Alston ve Goodman, s. 983.

oturumları esnasında sunmak zorunda olmayıp, yetkileri dahilinde uygun bir yöntem kullanarak müzakere edebilmektedir. (Ame. İHK/UK, Kural 17/1, 2, 3, 4)

1. 2. 2. 1. 2. Komisyon Yöneticiler Kurulu

Ame. İHK'nin özerkliğini güçlendiren kendi Usul Kuralları doğrultusunda belirtilen görevlerini yerine getirmek üzere bir Yöneticiler Kurulu oluşturabilmektedir.³⁴² Komisyonun Usul Kuralları doğrultusunda oluşturulan Ame. İHK Yöneticiler Kurulu'nda yönetici olarak bir Başkan, Birinci Başkan Yardımcısı ve İkinci Başkan Yardımcısı yer almaktadır (Ame. İHK Statüsü, m.14/1; Ame. İHK/UK, Kural 6). Bu yönüyle, Ame. İHK bünyesinde oluşturulan bu Yöneticiler Kurulu'nun AIHM Bürosu ile benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür.

Ame. İHK Yöneticiler Kurulu'nda görev yapacak olan her bir yöneticinin seçimine Komisyon'da hazır bulunan üyeler katılmaktadır (Ame. İHK/UK, Kural 7/1). Genel kural olarak yönetici seçimleri gizli oyla yapılmakta ise de; hazır bulunan üyelerin oybirliği ve rızalarının bulunması şartıyla Ame. İHK başka bir seçim usulüne de karar verebilmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 7/2). İşbu noktada değinilmesi gereken husus, tıpkı Ame. İHK üyelerinin de seçiminde olduğu gibi Komisyon Yöneticiler Kurulu'nun seçiminde de farklı usuller öngörülebilmesidir. Anılan bu durum, Amerikan insan hakları sisteminde görev alacak üyelerin seçimi usullerine ilişkin esnek düzenlemeler getirilerek, seçimlerin şeffaflığının sağlanması hususunda titiz davranıldığını göstermektedir.

Ame. İHK Yöneticiler Kurulu'nda Başkan ya da Başkan Yardımcısı olabilmek için, Ame. İHK'da görev yapan üyelerin mutlak çoğunluğunun oyunun alınması gerekmektedir. Ame. İHK Yöneticiler Kurulu'ndaki herhangi bir pozisyona seçilebilmek için birden fazla oylama yapılmasının gerekli olduğu hallerde en az oyu alanlar sırasıyla elenmektedir. Yöneticiler Kurulu seçimleri Ame. İHK'nin takvim yılının ilk oturumunda yapılmaktadır. (Ame. İHK Statüsü, m.14/1; Ame. İHK/UK, Kural 7/3, 4, 5)

Ame. İHK Yöneticiler Kurulu'na seçilen yöneticilerin görev süresi bir yılla sınırlandırılmıştır. Yönetici olarak göreve seçildikleri tarihten itibaren yöneticilerin görev süreleri başlamakta ve yeni Yöneticiler Kurulu için bir sonraki yıl yapılacak olan seçime kadar devam etmektedir. Yöneticiler Kuruluna seçilen Ame. İHK üyesi, dört yıllık görev süreleri boyunca en fazla iki defa yönetici olarak seçilebilmektedir (Ame. İHK Statüsü, m.14/1; Ame. İHK/UK, Kural 8/1).

Ame. İHK Yöneticiler Kurulu'nda Başkan ya da Başkan Yardımcısı olarak görev yapan bir üyenin görev süresinin dolması halinde süresi dolan üye, yerine geçmek üzere yeni üye seçilemediği takdirde, yeni üye seçilinceye kadar görevinde kalmaya devam etmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 8/2). Ancak Ame. İHK Yöneticiler Kurulu'nun herhangi bir üyesinin görevinden

³⁴² LeBlanc, s. 55.

istifa etmesi ya da Ame. İHK üyeliğinin sona ermesi durumunda, Ame İHK görev süresinin geri kalan kısmı için bir sonraki oturumda görevi sona eren yöneticinin yerini doldurmaktadır (Ame. İHK/UK, Kural 9/1). Ame. İHK Yöneticiler Kurulu'nun Başkanının yerine Ame. İHK tarafından yeni bir Başkan seçilmesi gerektiğinde ise, yeni Başkan seçilinceye kadar Birinci Başkan Yardımcısı görevi devralmaktadır (Ame. İHK/UK, Kural 9/2). Tüm bu belirtilenlerin dışında bir durum söz konusu olduğunda yani Başkanın geçici olarak görevini ifa edemeyecek durumda olması halinde, yine Birinci Başkan Yardımcısı onun yerini almaktadır. Ancak Birinci Başkan Yardımcısının bulunmaması, makamının boşalması ya da görevini ifa edemeyecek durumda olması söz konusu ise İkinci Başkan Yardımcısı Başkanlık görevini üstlenmektedir. İkinci Başkan Yardımcısının da belirtilen nedenlerden dolayı görevini yerine getiremeyecek durumda olması halinde ise, kıdemi en yüksek olan Komisyon üyesi Başkanlık görevini yerine getirecektir (Ame. İHK/UK, Kural 9/3). Tüm bu bilgiler ışığında Ame. İHK Usul Kurallarında yer alan düzenlemelerin, Komisyon Yöneticiler Kurulu'nun işleyişinin aksamasını önleyici tedbirler içerdiği görülmektedir.

Ame. İHK Yöneticiler Kurulu içerisinde faaliyette bulunan Ame. İHK Başkanının yetkilerine değinmek gerekirse, tıpkı daha önce incelenen AİHM Başkanı gibi Ame. İHK Başkanı'nın da ilgili düzenlemelerde yer alan birtakım yetkileri bulunmaktadır. Yöneticiler Kurulu'nda yer alan Komisyon Başkanı ve iki Başkan Yardımcısı Komisyonun yetkilendirdiği görevliler olarak hizmette bulunmakta; yöneticilerin yetkileri ise Ame. İHK Usul Kuralları ile düzenlenmektedir. Tüm bu belirtilenler doğrultusunda Komisyon Başkanı'nın yetkilerinden ilki, Ame. İHK'yi, ADÖ bünyesinde yer alan diğer organlar ve kuruluşlar önünde temsil etmektir. Komisyon Başkanı, Ame. İHK Statüsü ve Ame. İHK Usul Kuralları çerçevesinde Komisyon oturumları için çağrı çıkarmakla da görevlidir. Söz konusu oturumlar gerçekleştiğinde ise oturumlara başkanlık etmek ve oturumun gündeminde yer alan tüm meseleleri değerlendirmek üzere Komisyona iletmek de Komisyon Başkanının görevleri arasında yer almaktadır. Komisyon Başkanı ayrıca oturumlarda müzakere edilecek konuların sıralamasına karar vererek, bahsi geçen konuları oylamaya sunmakta; yapılan bu oturumlar esnasında varsa talepleri doğrultusunda üyelere de söz vermektedir. Ayrıca Başkan, Ame. İHK'nın oturumlar esnasında verdiği kararlar ile verilen kararlara Komisyonun uyumunu da takip etmek zorundadır. (Ame. İHK Statüsü, m. 14/2; Ame. İHK/UK, Kural 10/1)

Ame. İHK Başkanı ADÖ Genel Kurul toplantılarına ve insan haklarının geliştirilmesi ve korunması ile ilgili düzenlenen diğer etkinliklere de katılmaktadır. Yine görevlerini yerine getirebilmek açısından gerekli olduğunu düşündüğü süre içerisinde Ame. İHK merkezine gidebilmekte ve bu süre içerisinde orada faaliyetlerine devam edebilmektedir. Ame. İHK'nın faaliyetlerini daha da geliştirmekle görevli olan Komisyon Başkanı, tüm bu faaliyetleri

gerçekleştirirken bütçe ile uyumu da sağlamak zorundadır. (Ame. İHK Statüsü, m.15; Ame. İHK/UK, Kural 10/1)

Komisyon Başkanı, görevlerin gerektiği gibi yerine getirilebilmesi ve Komisyonun insan haklarının geliştirilmesi ve korunması noktasında daha verimli çalışabilmesi adına bazı özel birimler oluşturmaya yetkilidir. Ancak, Ame. İHK Başkanı bahsedilen bu birimleri kendi yetki alanı içinde bulunan herhangi bir görevin yerine getirilmesi amacıyla oluşturabilmektedir. Anılan bu duruma göre, Komisyon Başkanının Komisyonun birkaç üyesinden oluşacak şekilde özel komiteler, ad hoc komiteler ve alt komiteler oluşturabilmesi mümkündür. Son olarak, Ame. İHK Başkanı kendisine Usul Kuralları uyarınca ya da Komisyon tarafından herhangi bir başka görev verildiği takdirde, anılan bu görevleri de yerine getirmekle sorumludur. Belirtelim ki, Ame. İHK Komisyon Başkanının Komisyonu temsil etme, ADÖ Genel Kurul toplantılarına ve insan haklarını geliştirme ve koruma ile ilgili düzenlenen etkinliklere katılma ile kendisine Ame. İHK Usul Kuralları uyarınca ya da Ame. İHK tarafından verilen diğer görevleri yapma yetkilerinin Başkan Yardımcılarından birine ya da Komisyonun herhangi bir üyesine devredilmesi mümkündür. (Ame. İHK/UK, Kural 10/1, 2)

Ayrıca belirtmek gerekir ki, Ame. İHK Başkanının görev ve yetkileri sadece Komisyonun faaliyetleri esnasında söz konusu olmamaktadır. Daha açık ifade ile Komisyon Başkanı, Ame. İHK Komisyonunun faaliyetlerine ara verildiği dönemde, Ame. İHK Statüsü ve Ame. İHK Usul Kuralları doğrultusunda kendisine verilen görevleri gerçekleştirmek adına ne gibi faaliyetlerde bulunduğuna ilişkin oturum döneminin başlangıcında Komisyona yazılı bir rapor sunmak zorundadır. (Ame. İHK/UK, Kural 10/1)

Tüm bu bilgiler ışığında Ame. İHK Yöneticiler Kurulunun Amerikan insan hakları sistemindeki rolü ve oluşumu bakımından AIHM'deki Mahkeme Başkanlığı ile benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür. Ayrıca Afrika sisteminde yer Komisyon Bürosu ve Başkanlık Kurulu da Ame. İHK Yöneticiler Kurulu ile benzer nitelikte oluşturulmuştur.

1. 2. 2. 1. 3. Genel Sekreterlik

Ame. İHK'nin örgütsel yapısı içerisinde faaliyet gösteren bir diğer organ Genel Sekreterlik'tir. Ame. İHK'nin sekreterlik hizmeti, Ame. İHK tarafından kendisine verilecek olan görevleri yerine getirebilmesi için gerekli olan personel ve kaynaklar sağlanmak suretiyle, ADÖ Genel Sekreterliği'nin uzman birimi tarafından yerine getirilmektedir (Ame. İHS, m. 40; Ame. İHK Statüsü, m. 21/1). Ame. İHK Genel Sekreterliği, bir Genel Sekreter ile en az bir Genel Sekreter Yardımcısından oluşmaktadır. Bahsedilen bu kişilere, Ame. İHK'nin faaliyetlerini yürütmesi esnasında gerekli olan mesleki, teknik ve idari memurlar yardımcı olmaktadır (Ame. İHK/UK, Kural 11/1). Dolayısıyla Ame. İHK Genel Sekreterliğinin görevlerini yerine getirmek

üzere, ADÖ Genel Sekreterliğince organize edilen uzmanlaşmış bir birim eliyle yürütüldüğünü söylemek mümkündür.³⁴³

Ame. İHK Genel Sekreteri'nin seçilebilmesi için birtakım yeterliliklere sahip olması gerekmektedir. Öncelikle Komisyon Genel Sekreterinin insan hakları alanında tanınmış ve uzmanlığa sahip olmasının yanı sıra bağımsız ve yüksek ahlaki değere sahip bir kişi olması zorunludur. Ayrıca Ame. İHK Genel Sekreterinin, Genel Sekreterliğin çalışmasından sorumlu olup, ilgili hükümler doğrultusunda Ame. İHK'ye yardımcı olması gerekmektedir. Ame. İHK Genel Sekreteri, bahsedilen şartları sağlamak kaydıyla Komisyonla görüş alışverişinde bulunacak olan ADÖ Genel Sekreteri tarafından atanmaktadır. Komisyon Genel Sekreterliği seçiminde, Ame. İHK kendi iç usulünü uygulayarak en iyi niteliğe sahip olan adayı belirlemekte; dört yıllık süreler zarfında en fazla iki defa Komisyon Genel Sekreteri olarak seçilebilecek olan adayı ADÖ Örgüt Genel Sekreterine bildirmektedir. Anılan bu düzenlemeden Komisyon Genel Sekreterinin en fazla bir kez daha aynı göreve seçilebileceği görülmektedir. ADÖ Genel Sekreteri, Genel Sekreterin seçiminin yanı sıra ayrıca Komisyon Genel Sekreterinin görevden alınması noktasında da etkili olmaktadır. Zira ADÖ Genel Sekreteri, Komisyon Genel Sekreterini görevden alabilmek için Komisyonla gerekli görüşmeyi yaparak Ame. İHK üyelerini kararının gerekçelerine dair bilgilendirmektedir. (Ame. İHK Statüsü, m. 21/2, 3; Ame. İHK/UK, Kural 11/2, 3)

Ame. İHK'nın Genel Sekreterlik seçiminde uyguladığı iç usule değinmek gerekirse, Komisyon Genel Sekreterlik seçiminde halka açık bir yarışma düzenlemektedir. Komisyon Genel Sekreterliği için göreve ilişkin kriterler ve nitelikler ile fonksiyonların tanımı Ame. İHK tarafından açılan bu yarışma ile halka ilan edilmektedir. Ayrıca, Komisyon Genel Sekreterinin yerine getirmesi gereken görevler de halka yapılan bu ilan içerisinde yer almaktadır. Ame. İHK Genel Sekreterlik ilanından sonra kendisine yapılan başvuruları değerlendirmekte ve Genel Sekreterlik için sonrasında görüşülecek olan beş adaydan üç tanesini belirlemektedir. Komisyon tarafından belirlenen bu üç adayın özgeçmişi, son seçmelerden önceki bir ay boyunca Komisyon internet sayfası da dahil olmak üzere, adaylar hakkındaki gözlemleri almak üzere bir şekilde kamuya açıklanmaktadır. Ame. İHK, kamuya açıklanan Genel Sekreter adayları hakkındaki gözlemleri dikkate alarak, Komisyon üyelerinin salt çoğunluğuyla en iyi nitelikteki adayı ADÖ Genel Sekreterine sunmak üzere belirlemektedir. (Ame. İHK/UK, Kural 11/3)

Tüm bu bilgiler ışığında Ame. İHK Genel Sekreterinin sadece Komisyonun kendi inisiyatifiyle değil halka açık bir yarışma düzenlemek suretiyle halkın da bir nevi inisiyatifi alınarak belirlendiği söylenebilir. Anılan bu durumun örneği daha önce incelenen AİHM Yazı İşleri Müdürlüğü bakımından söz konusu değildi. Bu boyutuyla Ame. İHK'nın insan hakları alanında faaliyet gösterecek birimin önemli bir görevini üstlenecek olan Komisyon Genel Sekreterini daha

³⁴³ LeBlanc, s. 56.

şeffaf şekilde belirlediği göze çarpmaktadır. Ancak anılan bu durumun ortaya çıkmasının nedeninin Ame. İHK Sekreterliğinin seçimi esnasında şeffaflığı sağlamak adına yaşanması muhtemel zorlukları ve çıkar çatışmalarını önlemek olduğunu söylemek mümkündür.³⁴⁴ Nitekim Amerikan sisteminde insan hakları organlarının seçimi sırasında şeffaflığın sağlanması için zamanla daha çok çaba sarf edildiği görülmektedir. Ame. İHK üyelerinin seçimi esnasında da benzer şekilde kamuya açık bir forum düzenlenmesi bu durumun başka bir örneği olarak nitelendirilebilir.³⁴⁵

Ame. İHK Genel Sekreterliği, Komisyon ve Komisyon Başkanı tarafından kendisine verilen taslak raporları, kararları, çalışmaları ve diğer başkaca işleri hazırlamaktadır. Ayrıca, Ame. İHK tarafından gönderilen iletileri, dilekçeleri ve başvuruları almak ve işleme koymak da Komisyon Genel Sekreterliğinin görevleri arasındadır. Komisyon Genel Sekreterliği tüm bu belirtilenlerin dışında, ilgili hükümler doğrultusunda, gerekli gördüğü herhangi bir bilgiyi saptamalarını ilgili taraflardan talep edebilmektedir. (Ame. İHK/UK, Kural 13)

Yine, Ame. İHK Genel Sekreterliği, Komisyonda gerçekleştirilen her bir oturumun tutanakların özetlerinin kopyalarını, tutanakların onaylanacağı oturum dönemi öncesinde Ame. İHK'ya dağıtmak zorundadır. Komisyon Genel Sekreterliği tarafından dağıtılan bu özet tutanak kopyaları hakkında Ame. İHK üyeleri görüşleri alınmaktadır. Komisyon üyelerinin oturumlar dönemi öncesinde tutanaklara ilişkin herhangi bir itirazları bulunmadığı takdirde tutanakların onaylanmış olduğu varsayılmaktadır. (Ame. İHK/UK, Kural 20/2)

Ame. İHK Genel Sekreteri, Genel Sekreterliğin çalışmalarında koordinasyonu sağlamak zorundadır. Şöyle ki, Ame. İHK Genel Sekreteri, Genel Sekreterliğin çalışmalarını yönlendirmek, gerekli planlamaları yapmak ve çalışma gruplarına atanmış olan görevlerin teknik yönlerini koordine etmekle görevlidir. Ame. İHK Genel Sekreteri, Komisyon Başkanına danışmak suretiyle Komisyona sunacak olduğu Komisyon program bütçe taslağını hazırlamaktadır. Komisyon Genel Sekreteri, Komisyonun program bütçe taslağını hazırlarken ADÖ'nün yürürlükteki bütçe hükümlerini dikkate almak zorundadır. Ame. İHK Genel Sekreterinin bir diğer yetkisi ise, Komisyon Başkanının görüşünü aldıktan sonra Ame. İHK'nın her bir oturumu için taslak çalışma programı hazırlamaktır. Yine, Komisyon Genel Sekreteri, görevlerini yerine getirirken Ame. İHK Başkanı ve üyelerine danışmanlık yapmaktadır. Ame. İHK Genel Sekreteri gerçekleşen bir önceki oturumlar döneminden itibaren, Komisyon Genel Sekreterliğinin faaliyetleri hakkında Ame. İHK'ye her bir oturumun başlangıcında yazılı rapor sunmaktadır. Komisyon Genel Sekreteri tarafından sunulan bu raporlar Ame. İHK'nin ilgisini çekebilecek herhangi bir başka konu hakkında da olabilir. Son olarak, Ame. İHK veya Komisyon Başkanı tarafından kendisine tevdi edilen kararları uygulamak da Komisyon Genel Sekreterinin bir diğer görevi olarak karşımıza

³⁴⁴ Shelton ve Carozza, s. 179.

³⁴⁵ Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Cavallaro vd., s. 35.

çıkılmaktadır. Tüm bu bahsedilen görevlerini yerine getirirken Ame. İHK Sekreterliği tam zamanlı olarak faaliyette bulunmaktadır³⁴⁶. (Ame. İHK/UK, Kural 12/1)

Ame. İHK Genel Sekreterinin yokluğu halinde ne şekilde hareket edilecek olduğu da yine ADÖ'nün ilgili belgelerinde düzenlenmiştir. Komisyon Genel Sekreterinin bulunmaması ya da görevlerini yerine getiremeyecek durumda olması halinde, Genel Sekreter Yardımcısı onun yerini almaktadır. Ancak hem Komisyon Genel Sekreteri'nin hem de Genel Sekreter Yardımcısının bulunmaması ya da görevlerini yerine getirebilecek durumda olmamaları söz konusu olduğunda, Genel Sekreter ya da Yardımcısı, Genel Sekreterliğin uzmanlarından birini geçici olarak yerlerini doldurmak üzere tayin etmektedir. (Ame. İHK/UK, Kural 12/2)

Ame. İHK Genel Sekreterinin ve diğer çalışan personelin görevleri gereği uymak zorunda oldukları bazı kurallar bulunmaktadır. İlk olarak, Ame. İHK Genel Sekreteri olarak atanan kişinin bu görevi üstlenmesinden sonra, görevlerinin yerine getirmesinden itibaren hesaplanmak suretiyle iki yıl süre ile temsilci sıfatı ile hareket etmesi mümkün değildir. Komisyon Genel Sekreteri bu zorunluluğa uygun olarak, Ame. İHK önünde görülen önleyici tedbir ve bireysel başvurularda mağdurları, onların akrabalarını ya da Devletleri temsil etmemeyi taahhüt etmektedir. İkinci olarak Ame. İHK Genel Sekreterliği bünyesinde çalışan personelin, Komisyonun gizli tuttuğu tüm konularla ilgili olarak hassas davranmaları gerekmektedir. Başka bir şekilde ifade edersek, Ame. İHK Genel Sekreteri, Genel Sekreter Yardımcısı ve Genel Sekreterlik bünyesindeki tüm memurlar Komisyonca gizli tutulması kararlaştırılan konularda en katı şekilde gizliliği sağlamak zorundadır. Ayrıca Ame. İHK Genel Sekreteri ve Genel Sekreter Yardımcısı atama süreci içerisinde ya da onun öncesinde görevlerini yerine getirmeleri esnasında, çatışabileceğini düşündükleri herhangi bir menfaatleri bulunuyorsa bunu Ame. İHK'ya bildirmeleri zorunludur. (Ame. İHK/UK, Kural 11/4 ve Kural 12/3)

1. 2. 2. 1. 4. Raportörlükler ve Çalışma Grupları

Ame. İHK'nın çalışma düzeni içerisinde yer alan birimlerden bir diğeri de raportörlükler ve çalışma gruplarıdır. Bahsi geçen birimler, Ame. İHK'nın, kendi oturum dönemlerinin hazırlanması veya özel programların, çalışmaların ve projelerin icra edilmesi için, Komisyon üyelerinden birine ya da üyelerin oluşturduğu bir gruba spesifik görevler ya da yetkiler verilmesi ile oluşturulmaktadır (Ame. İHK/UK, Kural 15/1). Ame. İHK Usul Kurallarında raportörlük ve çalışma gruplarına

³⁴⁶ Christina M. Cerna, "Inter-American Commission on Human Rights Rules of Procedure, Introductory Note by Christina M. Cerna", **International Legal Materials**, 49(2), 2010, (Commission), s. 597, https://www.jstor.org/stable/10.5305/intelegamate.49.2.0597?seq=1#metadata_info_tab_contents, 8 Aralık 2021; Jo M. Pasqualucci, "The Inter-American Human Rights System", (Ed.) Mashood A. Baderin ve Manisuli Ssenyonjo, **International Human Rights Law Six Decades After the UDHR and Beyond**, 1st Edition, Surrey: Ashgate Publishing Limited, 2010, (IAHRS), s. 259.

ilişkin olarak sonradan yapılan değişiklikle detaylı bir düzenleme getirilmiştir.³⁴⁷ Bahsedilen değişikliğin amacının Komisyonun bölgedeki insan haklarının izlenmesi, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması noktasındaki görevini yerine getirirken farklı birimler oluşturarak sistemin daha işler hale gelmesini sağlamak olduğu söylenebilir.³⁴⁸

Ame. İHK raportörlük ve çalışma grupları aracılığıyla daha geniş çapta bir alana hitap edebilmektedir. Bunun en güzel örneği Amerika kıtasındaki insan haklarının izlenmesi amacına yönelik olarak ADÖ üyesi her bir Devlet adına tayin edilen ülke raportörleridir. Şöyle ki, Ame. İHK'nın, üyelerini her bir ADÖ üyesi Devlet adına ülke raportörleri olarak tayin edebilmesi mümkündür. Komisyon, yılın ilk oturumu gerçekleştirildiğinde ya da gerekli olduğu her durumda, Ame. İHK ülke raportörlerinin çalışma ve faaliyetlerinin değerlendirilmesi ve tayin edilmesi hususunda karar verme yetkisine sahiptir. Komisyon tarafından tayin edilen ülke raportörleri, Ame. İHK'nın kendilerine tevdi ettiği izleme faaliyetini yürütmekten sorumludur. Ülke raportörleri yürüttükleri izleme faaliyeti ile ilgili olarak yılda en az bir defa Ame. İHK Genel Kurulu'na rapor sunmakla görevlidir (Ame. İHK/UK, Kural 15/2). Böylelikle Ame. İHK'nin ADÖ üyesi her bir Devletin ülkesinde insan haklarının gelişimini takip edebilmesi ve faaliyetlerini de elde ettiği rapora göre şekillendirmesi mümkün olmaktadır.

Ülke raportörlerinin dışında Ame. İHK tarafından insan haklarını koruma ve geliştirme amaçlarına yönelik olarak oluşturulmuş olan raportörlükler de bulunmaktadır. İnsan haklarını koruma ve geliştirme amacıyla ilgili görevleri bulunan bu raportörlükler, bahsedilen amaç doğrultusunda özel ilgi gören tematik alanlara uygun biçimde oluşturulmaktadır. Ame. İHK tarafından raportörlük oluşturulması yönünde verilen bu kararların gerekçelerinin bildirilmesi de gerekmektedir. Komisyon bahsedilen raportörlüklerin kurulması ile ilgili olarak verdiği kararın gerekçelerini üyelerinin mutlak çoğunluğunun oyuyla kabul edilecek olan bir kararda açıklamak zorundadır. Bahsedilen kararda, raportörlüklerin görevleri ve yetkileri ile özel raportörlüklerin yürüteceği faaliyetlerin de belirtilmesi gerekmektedir. Raportörlerin faaliyetlerinin yürütülmesi için planlanan finansmanın ne şekilde sağlanacağı da söz konusu kararda belirtilmelidir. Ancak özel raportörlüklere verilen bu yetkiler Ame. İHK tarafından periyodik olarak değerlendirmekte ve en az üç yılda bir olacak şekilde gözden geçirme, yenileme ve sona erdirme açısından kapsamlı bir incelemeye tabi tutulmaktadır. (Ame. İHK/UK, Kural 15/3)

Ame. İHK tarafından belirtilen şekilde oluşturulan raportörlükler, Komisyonun bir üyesine atanan tematik raportörlükler ya da Komisyon tarafından görevlendirilen diğer kişilere atanan özel raportörlükler şeklinde faaliyet göstermektedir. Anılan şekilde farklı mekanizmalar öngörülmesinin nedeni ise daha önce de ifade edildiği üzere söz konusu mekanizmalara aracılığıyla Ame. İHK'nin

³⁴⁷ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 358.

³⁴⁸ De Schutter, s. 1030; Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 358.

daha etkin çalışmasını sağlamaktır.³⁴⁹ Tematik raportörlükler, Ame. İHK'nin yıl içerisindeki ilk oturumunda ya da Komisyonun gerekli olduğunu düşündüğü her zaman oluşturulabilir. Amerikan insan hakları sisteminde bahsedilen şekilde bir tematik raportörlük kurumu öngörülmesinin nedeni sadece spesifik bir alanla ilgilenmek ve o yönde daha etkin çalışmayı sağlamaktır.³⁵⁰ Ame. İHK bölgesel anlamda endişe uyandırabilecek konular söz konusu olduğu takdirde tematik raportörlüklere başvurmaktadır.³⁵¹ Zira Ame. İHK'nin bu bağlamda ifade özgürlüğü, kadın hakları, çocuk hakları, yerli hakları, özgürlüğünden yoksun bırakılanların hakları, göçmenlerin hakları, insan hakları savunucularının hakları, ırk ayrımcılığına karşı Afrika kökenli kişilerin hakları ve LGBTİ bireylerin hakları gibi konularda oluşturulmuş tematik raportörlükler belirlediği görülmektedir.³⁵² Ancak bahsedilen raportörlükler içerisinde, sadece İfade Özgürlüğü Özel Raportörlüğü tam zamanlı olarak çalışmakta, diğerleri ise yarı zamanlı olarak çalışmakta ve dolayısıyla etki alanları diğerine oranla daha sınırlı olmaktadır.³⁵³ Ancak bahsedilen durumun diğer nedenleri ise tematik raportörlüklerin İfade Özgürlüğü Özel Raportörlüğü gibi finanse edilememesi, sürekli faaliyet gösteren kendi personelinin olmaması ve Ame. İHK'nin tematik raportörlük konusunda gereken özeni göstermemesi olarak sıralanabilir.³⁵⁴

Özel raportörlükler ise, bazı ölçütler dikkate alınarak Komisyon tarafından belirlenmektedir. Ame. İHK özel raportörleri kendi belirlediği ölçütleri dikkate alarak tayin etmektedir. Özel raportör adaylarının seçimi için aranan bu ölçütler ve raportörlük için aranan uygun donanım şartları kamuya duyurulmaktadır. Ayrıca Ame. İHK'nin seçimin hangi usulle yapılacağını içeren kararının da kamuya duyurulması gerekmektedir. Yapılan bu duyurular sonrasında Komisyon özel raportörlük makamını herkese açık bir yarışma ile doldurmaktadır. Ancak özel raportörlük seçimi için, Ame. İHK üyelerinin mutlak çoğunluğunun olumlu oyunun bulunması ve seçime ilişkin kararın gerekçelerinin kamuya duyurulması zorunludur (Ame. İHK/UK, Kural 15/4 ve Kural 15/4 -a, b).

Özel raportörler Ame. İHK tarafından atanmadan önce ya da görevlerini yerine getirirken, raportörlük görevi ile çeliştiğini düşündükleri herhangi bir menfaati Komisyona bildirmek zorundadır. Özel raportörlerin görev süreleri üç yıl olup, en fazla iki defa raportör olarak seçilebilmektedir. Ancak bu üç yıllık süre, özel raportörlerin görevinin daha önce sona ermesi durumunu kapsamamaktadır. Ame. İHK'nin geçerli bir nedene dayanarak özel raportörün görevine

³⁴⁹ Gemalmaz S., **UIHH**, 2, s. 358.

³⁵⁰ Bantekas ve Oette, **IHRL**, s. 265.

³⁵¹ Jack Donnelly ve Daniel J. Whelan, **International Human Rights**, 5th Edition, New York: Routledge, 2018, s. 98.

³⁵² Ame. İHK'nin oluşturduğu raportörlükler hakkında detaylı bilgi için bkz. https://www.oas.org/en/topics/human_rights.asp, 14 Aralık 2021.

³⁵³ Felipe Gonzales, "The Experience of the Inter-American Human Rights System", **Victoria University of Wellington Law Review**, 40(1), 2009, (Experience), s. 118.

³⁵⁴ Gonzales, "Experience", s. 118.

son verebilmektedir. Görevine son verilen özel raportörün yerine gelecek olan yeni raportör için de Komisyon üyelerinin mutlak çoğunluğunun olumlu oyu gerekmektedir (Ame. İHK/UK Kural 15/4).

Özel raportörler, ADÖ Genel Sekreteri ile koordineli olarak faaliyet göstermektedir. ADÖ Genel Sekreteri, özel raportörleri dilekçeler ve vakalar hakkında rapor hazırlama konusunda yetkilendirebilmektedir. Ayrıca Ame. İHK tarafından oluşturulan özel raportörler ve tematik raportörler ile ülke raportörleri fonksiyonlarını yerine getirirken birbirleriyle koordine olarak çalışmaktadır. Komisyonun bahsi geçen raportörleri, çalışma planlarını hazırladıktan sonra Ame. İHK Genel Kurulu'na onay için sunmak zorundadır. Ayrıca raportörler üstlendikleri çalışmalarla ilgili olarak Komisyona yılda en az bir defa yazılı rapor sunmakla da görevlidir. (Ame. İHK/UK, Kural 15/5, 6)

Ame. İHK raportörlerinin yetkileri dahilindeki faaliyetleri ve görevleri, Ame. İHK Usul Kuralları ve Komisyonun kabul edebileceği yönergeler, davranış kuralları ve kılavuzları doğrultusunda yerine getirilmektedir. Belirtilen bu kurallar doğrultusunda görevini yerine getiren tüm raportörler, Komisyonun menfaatiyle çelişen, endişe verici ya da özel ilgi gerektiren konulara ilişkin olarak bilgi sahibi oldukları takdirde belirtilen konularda Ame. İHK'ye bilgi vermekle yükümlüdür. (Ame. İHK/UK, Kural 15/7, 8)

1. 2. 2. 2. Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi

AİHM'den sonra bölgesel düzlemde yargılama yetkisini haiz ikinci denetim organı daha önce de ifade edildiği gibi Ame. İHM'dir.³⁵⁵ Ame. İHM Ame. İHK'den farklı olarak, sadece Ame. İHS'ye taraf devletler bakımından denetim organı olma görevini yerine getirmektedir.³⁵⁶ Ame. İHM'nin Ame. İHS'ye taraf devletleri, Sözleşmede yer alan ve dolaylı olarak uluslararası alanda kabul gören insan hak ve özgürlüklerinin ihlalleri nedeniyle yargılama yetkisine sahip olduğu görülmektedir.³⁵⁷ Ancak Ame. İHK, Ame. İHS'ye taraf devletler dışında ADÖ üyesi olup, Ame. İHS tarafı olmayan devletler bakımından denetim faaliyetinin yerine getirmektedir. Anılan bu durum Ame. İHM'nin denetleme faaliyetinin Ame. İHK'den daha sınırlı olduğu anlamına gelmemelidir. Nitekim Ame. İHM Amerika kıtasındaki devletlerin insan hak ve özgürlüklerini ihlal etmelerini önlemek adına oluşturulan en önemli yargısal organ olarak karşımıza çıkmaktadır. Mahkeme Ame. İHS tarafı Devletlerin sözleşmesel yükümlülüklerinin yerine getirilmemesi halinde devreye girmekte, ulusal hukukta çözüm bulunamayan meseleleri ele alarak ulusal yargı

³⁵⁵ Adam McBeth vd., **The International Law of Human Rights**, 2nd Edition, South Melbourne: Oxford University Press, 2017, s. 282.

³⁵⁶ Ural Uslan ve Güler, s. 313.

³⁵⁷ Kumar, s. 85.

organlarını tamamlayıcı nitelik arz etmektedir.³⁵⁸ Bahsedilen şekilde yargılama faaliyetini gerçekleştiren Ame. İHM'nin verdiği kararların niteliği de Amerikan kıtasındaki saygınlığını giderek artırmakta³⁵⁹ ve Ame. İHM'nin bölgede üstlendiği rolün önemini göstermektedir.

Amerikan insan hakları sistemi bölgede otoriter rejimlerin yoğunluklu olduğu dönemde Ame. İHS'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte Ame. İHK ve Ame. İHM gibi denetim organları aracılığıyla bölgedeki insan hakları rejimini güçlendirmek amaçlanmıştır.³⁶⁰ Bu amaç doğrultusunda Ame. İHM'nin Ame. İHK ile koordineli şekilde hareket ettiği ve söz konusu denetim organlarının etkinliğinin de zamanla arttığı görülmektedir. Zira Sözleşmenin yürürlüğe girdiği dönemde bölgede yoğunlukta olan ADÖ üyesi devletlerin otoriter rejimlerden demokratik rejimlere geçmesi Ame. İHK ve Ame. İHM görevlerini tam anlamıyla yerine getirme imkânı bulmuşlardır.³⁶¹ Ancak Ame. İHK ve Ame. İHM Sözleşmenin öngördüğü koruma mekanizmasının iki ayrı kolu olarak faaliyet göstermekte aralarında herhangi bir hiyerarşik ilişki bulunmamaktadır.³⁶²

Ame. İHM de çalışmalarını yürütürken Ame. İHS, Ame. İHM Statüsü³⁶³ ve Ame. İHM Usul Kuralları³⁶⁴ ekseninde hareket etmektedir. Bahsedilen belgeler bağlamında Ame. İHM'nin örgütsel yapısına bakıldığında tıpkı AİHM gibi idari ve yargısal birimlerden oluştuğunu söylemek mümkündür. Ancak Ame. İHM'nin AİHM'ye göre daha sade bir teşkilat üzerinde biçimlendiği de göze çarpmaktadır. Mahkemenin örgütsel yapısı içinde yer alan organlara bakıldığında ise, Mahkeme Başkanlığı ve Başkan Yardımcılığı, Komisyonlar ve Sekreterliğin idari birimler içinde yer aldığı, Ame. İHM Yargıçlarının da yargısal birim olarak karşımıza çıktığını söylemek mümkündür. Zira işbu bölüm dahilinde de bahsedilen bu ikili ayırım dikkate alınarak Ame.

³⁵⁸ Diana Odier-Contreras Garduno, "The Inter-American System of Human Rights", (Ed.) Anja Mhr and Mark Gibney, **The Sage Handbook of Human Rights**, Vol.1, Londra: Sage Publications Ltd., 2014, s. 605.

³⁵⁹ Jo. M. Pasqualucci, **The Practice and Procedure of Inter-American Court of Human Rights**, 2nd Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, (Practice), s. 7.

³⁶⁰ Monica Pinto, "The Role of the Inter-American Commission and Court of Human Rights in the Protection of Human Rights: Achievements and Contemporary Challenges", **Human Rights Brief**, 20(2), 2013, s. 2.

³⁶¹ Felipe Gonzales, "Three Key Aspects of Strengthening the Inter-American Human Rights System", **Aports Magazine of the Due Process of Law Foundation**, (16), 2012, (IAHRS), s. 15.

³⁶² Volkan Aslan, "Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sistemi", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 3(2), 2012, (Amerikalılar Arası), s. 605.

³⁶³ Ame. İHM Statüsü ADÖ Genel Kurulunun La Paz/Bolivya'da Ekim 1979 tarihinde düzenlediği 9. Olağan Oturumunda No.448 sayılı kararla kabul edilmiştir. Bkz. <https://www.oas.org/en/iachr/mandate/Basics/statute-inter-american-court-human-rights.pdf>, 19 Aralık 2021. Söz konusu belge ADÖ Genel Kurulunun Kasım 1982'de Washington D.C./Amerika'da gerçekleştirdiği 12. Olağan Oturumunun 625(XII-0/82) sayılı kararıyla değiştirilmiştir. Bkz. <https://www.corteidh.or.cr/estatuto.cfm?lang=en>, 19 Aralık 2021; Ayrıca bkz. Gemalmaz S., **UİHH Belgeler**, 1, s. 823.

³⁶⁴ Ame. İHM Usul Kuralları Mahkemenin 30/06-09/08/1980 tarihleri arasında 3. Olağan Oturumunda kabul edilmiştir. Bkz. https://www.corteidh.or.cr/sitios/reglamento/nov_2009_ing.pdf, 19 Aralık 2021; Ayrıca bkz. Gemalmaz S., **UİHH Belgeler**, 1, s. 840. Ancak söz konusu Usul Kuralları Mahkemenin 16-28/11/2009 LXXXV. Olağan Oturumunda değiştirilerek en son halini almıştır. https://www.corteidh.or.cr/sitios/reglamento/nov_2009_ing.pdf, 19 Aralık 2021.

İHM'nin örgütsel yapısı ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Ayrıca söz konusu birimlerin ne şekilde faaliyet göstereceği ve Mahkemenin hangi işlevlere sahip olduğu ortaya koyulurken de hiyerarşik sırasıyla Ame. İHS, Ame. İHM Statüsü ve Ame. İHM Usul Kuralları'nda yer alan düzenlemeler dikkate alınarak ilerlenecektir.³⁶⁵

1. 2. 2. 2. 1. Amerikan İnsan Hakları Mahkemesinin İdari Birimleri

Ame. İHM'nin yargısal faaliyetlerini yerine getirirken yardımcı olan idari birimleri Başkanlık, Mahkeme Başkan Yardımcılığı, Komisyonlar ve Sekreterlik olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

1. 2. 2. 2. 1. 1. Başkanlık ve Başkan Yardımcılığı

Ame. İHM'nin idari birimleri incelendiğinde Mahkeme Başkanlığı şeklinde üst bir yapılanmaya gidilmediği dikkat çekmektedir. Zira AİHM ve Af. İHMH'nin aksine Ame. İHM Mahkeme Başkan ve Başkan yardımcılığı pozisyonlarını bir başkanlık kurumu altında düzenlememiştir. Farklı bir ifadeyle Ame. İHM özelinde Mahkeme Başkanlığı ya da Mahkeme Bürosu şeklinde bir üst yapı bulunmamaktadır. Mahkeme söz konusu idari birimleri ayrı ayrı düzenlemiştir. Zira Ame. İHM örgütsel yapısı göz önünde bulundurulduğunda da karmaşık bir görüntüden uzak sade bir kurumsallaşmaya gittiği görülmektedir. Mahkeme Başkan ve Başkan Yardımcılığı için de ayrı bir üst yapı düzenlenmemesinin nedeninin örgütsel yapı içerisindeki sadeliğin muhafaza edilmesi amacına yönelik olduğu düşünülebilir. Ancak her ne kadar Ame. İHM düzeni içerisinde bahsedilen şekilde bir kurum bulunmasa da Ame. İHM Statüsü ve Usul Kuralları dikkate alındığında Başkan ve Başkan Yardımcılığı için farklı düzenlemelere gidilmediği yani her iki birimin de aynı maddeler içerisinde düzenlendiği de göze çarpmaktadır.

Ame. İHM Başkanı ve Başkan Yardımcısı, Ame. İHM tarafından iki yıllık bir dönem için seçilmektedir. Mahkeme Başkan ve Başkan Yardımcısının görev süreleri, görev yapacakları yılın ilk gününde başlamaktadır. Şöyle ki, Ame. İHM Başkan ve Başkan Yardımcısı, Ame. İHM'nin bir önceki yıl gerçekleşen son oturumu esnasında seçilmektedir. Seçimin gerçekleştiği oturumu takip eden yılın ilk günü de Ame. İHM Başkan ve Başkan Yardımcısı görevlerini ifa etmeye başlamaktadır. (Ame. İHM Statüsü, m. 12/1; Ame. İHM/UK, Kural 3/1)

Ame. İHM Başkan ve Başkan Yardımcısı, yargıçların gizli oylaması sonucu seçilmektedir. Mahkeme Başkanlığı ve Başkan Yardımcılığı için ayrı şekilde gerçekleştirilen seçimde dört ya da daha fazla oyu alan yargıç seçilmiş olmaktadır. Seçime katılan yargıçlardan hiçbirinin yeterli oyu alamaması halinde ise, en çok oyu almış olan iki aday arasında bir oylama daha yapılması

³⁶⁵ Buergenthal, "Inter-American", s. 232.

gerekmektedir. Adaylar arasında eşitlik söz konusu olduğu takdirde, Ame. İHM Statüsü m. 13 doğrultusunda en kıdemli olan yargıç seçilmiş sayılmaktadır. (Ame. İHM/UK, Kural 3/2)

Ame. İHM Başkanı diğer yargıçların aksine tam zamanlı olarak görevini yerine getirmektedir (Ame. İHM Statüsü, m.16/2). Ancak anılan bu duruma ilişkin olarak ADÖ Genel Kurul tarafından 2001 yılında gerçekleştirilen 31. Olağan Oturumda sadece Mahkeme Başkanının değil, Ame. İHM ve Ame. İHK'nin önüne gelen başvuruların artmasından dolayı artık tam zamanlı çalışan birer denetim organı haline gelmelerinin gerekliliğinden bahsedilmiştir.³⁶⁶ O halde Mahkemenin iş yoğunluğu göz önünde bulundurularak tam zamanlı çalışma esasına dayalı bir sisteme geçmesi beklenen bir gelişme olarak nitelendirilebilir. Ancak Ame. İHM'nin şu an itibarıyla halen yarı zamanlı olarak çalıştığı varsayıldığında bahsedilen durumun iş yoğunluğunun az olmasından kaynaklı olmadığı arka planda finansal yetersizlikten kaynaklanan bir zorunluluk olduğu düşünülebilir. Zira Ame. İHM'nin faaliyetlerini yerine getirirken bazı dönemlerde finansal yetersizlikten kaynaklanan sorunlar yaşamıştır.³⁶⁷

Ame. İHM'de görev yapacak olan Mahkeme Başkanının görevlerine değinmek gerekirse, Başkan en başta Ame. İHM'yi temsil etmekle görevlidir. Ame. İHM Başkanı, Mahkeme toplantılarına başkanlık etmek ve gündemdeki konuları değerlendirmek üzere Ame. İHM'ye sunmak zorundadır. Mahkeme Başkanı, Ame. İHM faaliyetlerini yönetmek ve geliştirmenin yanı sıra, oturumlar esnasında ortaya çıkabilecek konuların sıralamasıyla ilgili de karar vermektedir. Ame. İHM oturumunda konuların sıra düzeniyle ilgili olarak herhangi bir yargıcın talepte bulunması durumunda, sıra düzenine oyçokluğuyla karar verilmektedir. (Ame. İHM Statüsü, m. 12/2; Ame. İHM/UK, Kural 4/1).

Ame. İHM Başkanı, Mahkeme Başkanı olarak faaliyette bulunduğu dönemler kapsamında yılda iki defa Mahkemeye rapor sunmaktadır. Mahkeme Başkanı ayrıca, Ame. İHM Statüsü ve Ame. İHM Usul Kuralları çerçevesinde ya da Ame. İHM tarafından kendisine tevdi edilen diğer görevleri de yerine getirmekle yükümlüdür. Bazı spesifik vakalarda ise Mahkemeyi temsil etme görevinin, Ame. İHM Başkanı tarafından Başkan Yardımcısına, yargıçlardan herhangi birine veya gerekli gördüğü takdirde Sekreter ya da Sekreter Yardımcısına devredilebilmesi mümkündür. (Ame. İHM/UK, Kural 4/1, 2).

Ame. İHM Başkan Yardımcısı, Ame. İHM Başkanının geçici olarak bulunmaması haline onun yerine geçmektedir (Ame. İHM Statüsü, m. 12/2; Ame. İHM/UK, Kural 5/1). Ancak Mahkeme Başkanının sürekli olarak bulunmaması hali söz konusu olduğu takdirde, Mahkeme

³⁶⁶ Evolution of the Workings of the Inter-American System for the Protection and Promotion of Human Rights with a View to its Improvement and Strengthening, Resolution 1(e), AG/RES. 1828 (XXXI-O/01), OAS General Assembly Thirty-First Regular Session, San Jose-Costa Rica, June 3-5 2001, s. 159, <https://www.oas.org/consejo/GENERAL%20ASSEMBLY/Resoluciones-Declaraciones.asp>, 14 Aralık 2021.

³⁶⁷ Bantekas ve Oette, **IHRL**, s. 272-273.

Başkan Yardımcısı Ame. İHM Başkanlığı görevini üstlenmektedir. Bahsedilen bu durumda Ame. İHM, Başkanlık görevini üstlenen Mahkeme Başkan Yardımcısının kalan görev süresi boyunca hizmet vermek üzere bir Başkan Yardımcısı seçmektedir. Başkan Yardımcısının bulunmaması hali söz konusu olursa ve bu durum süreklilik arz ederse, Başkanlık için geçerli olan usul bu durumda da uygulanmaktadır. (Ame. İHM Statüsü, m. 12/3; Ame. İHM/UK, Kural 5/1). Hem Ame. İHM Başkanının hem de Ame. İHM Başkan Yardımcısının görevleri başında bulunmamaları halinde ise kendilerine tevdi edilen görevler, Ame. İHM Statüsü m.13'e göre belirlenen kıdem sıralaması doğrultusunda Mahkemedeki diğer yargıçlar tarafından yerine getirilmektedir (Ame. İHM Statüsü, m. 12/4; Ame. İHM/UK, Kural 5/2). O halde tıpkı AİHM'de olduğu gibi Ame. İHM'de de kıdem sıralamasının belirli noktalarda devreye giderek sistemin işlerliğini sağlayan bir unsur olduğu söylenebilir.

1. 2. 2. 2. 1. 2. Komisyonlar

Bir önceki başlık Ame. İHM'nin örgütsel yapısı içinde yer alan Komisyonlar AİHM sistemindeki Mahkeme Başkanlar Kuruluna benzer nitelik gösteren bir idari organ olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere Ame. İHM yapısı içerisinde Mahkeme Başkanlığı olarak kurumsallaştırılan bir yapı bulunmamaktadır. Ancak Ame. İHM bünyesinde bir diğer idari birim olarak yer alan Komisyonlar Mahkemenin idari faaliyetlerini yerine getirmesinde kendisine yardımcı olan önemli organlardan biridir. Zira yine AİHM'den farklı olarak Ame. İHM bünyesinde sadece tek bir Komisyon faaliyet göstermemektedir. Ame. İHM gerekli gördüğü takdirde Komisyonların sayısını artırabilir. Ancak işbu noktada değinilmesi gereken en önemli husus Ame. İHM faaliyet gösteren idari birim olan Komisyon ile Ame. İHK'nin farklı organları ifade ettiği.

Komisyonlar başlığı altında değinilmesi gereken ilk birim Ame. İHM Daimî Komisyonu'dur. Daimî Komisyon, Ame. İHM Başkanı ve Başkan Yardımcısından oluşmaktadır. Ayrıca Ame. İHM Başkanı Daimî Komisyonunda faaliyet göstermek üzere atanmalarını uygun gördüğü diğer yargıçları da belirlemektedir. O halde Ame. İHM Daimî Komisyonunun Mahkeme Başkanı, Başkan Yardımcısı ve Başkanın belirlediği yargıçlardan oluştuğu görülmektedir. (Ame. İHM/UK, Kural 6/1)

Ame. İHM Daimî Komisyonun görevi Mahkeme Başkanına görevlerinin yerine getirmesi sırasında yardımcı olmaktır. Ancak, Ame. İHM bünyesinde faaliyet gösteren tek Komisyon Daimî Komisyon olmayıp, Mahkemenin spesifik konular bakımından yeni Komisyonlar atayabilmesi mümkündür. Ame. İHM'nin oturum halinde olmaması ve acil bir vakanın söz konusu olması halinde ise, ilgili Komisyonlar Ame. İHM Başkanı tarafından atanabilmektedir. Ame. İHM çerçevesinde faaliyet gösteren Daimî Komisyon ve diğer Komisyonlar uygulanabilir olduğu ölçüde, Ame. İHM Usul Kuralları'nda yer alan düzenlemeler çerçevesinde faaliyet göstermektedir. (Ame. İHM/UK, Kural 6/1, 2, 3)

Tüm bu bilgiler ışığında Ame. İHM dahilindeki Komisyonların bir nevi Ame. İHK içerisinde raportörlüklere ya da çalışma gruplarına koşut bir düzenleme olduğu söylenebilir. Şöyle ki Mahkemenin görevini yerine getirirken genel bir yaklaşımla hareket etmeyerek gerektiğinde spesifik konularda Komisyonlar atayarak bölgedeki insan hakları bilincinin geliştirilmesi noktasında hassas davrandığı görülmektedir. Anılan bu durum, Amerikan insan hakları sisteminde yer alan denetim organlarının örgütsel yapısı şekillendirilirken birçok parametrenin dikkate alındığını ve sistemin amacını yerine getirme noktasında ne kadar kararlı olduğunu göstermektedir. Her ne kadar idari organlar içerisinde çok dikkat çekmese de Ame. İHK bakımından raportörlükler ve çalışma gruplarının, Ame. İHM bakımından da Komisyonların yerine getirdikleri işlev sistem içerisinde insan hak ve özgürlüklerinin korunması noktasında ince nüanslar olarak nitelendirilebilir.

1. 2. 2. 2. 1. 3. Sekreterlik

Ame. İHM'nin bir diğer idari birimi de Sekreterliktir. Ame. İHM Sekreterliği her yönden Mahkemenin bağımsızlığını ön planda tutmak suretiyle, ADÖ Genel Sekreterliği'nin idari standartları doğrultusunda Ame. İHM tarafından oluşturulmaktadır (Ame. İHS, m. 59; Ame. İHM Statüsü, m.14/1). Ame. İHM tarafından oluşturulan Mahkeme Sekreterliği, çok geniş bir yapıya sahip olmasa da³⁶⁸ Ame. İHM Sekreterinin yönetimi altında hizmet vermektedir. Ame. İHM Sekreterini belirleme yetkisi ise Ame. İHM'ye aittir (Ame. İHS, m. 58/2). Ame. İHM Sekreteri, Ame. İHM'nin bulunduğu yerde görev yapmaktadır (Ame. İHS, m. 58/3). Ayrıca Mahkeme Sekreterinin tam gün esasına dayanarak çalışması, ofisinin Ame. İHM ile aynı yerde olması ve Ame. İHM'nin başka yerde düzenleyeceği oturumlara katılması gerekmektedir (Ame. İHM Statüsü, m. 14/2). Dolayısıyla Mahkemenin toplantılarını kendi yeri dışında bir yerde yapması halinde, Ame. İHM Sekreterinin toplantılara katılmasının önünde bir engel bulunmamaktadır (Ame. İHS, m. 58/3). Ame. İHM Sekreterliğinde faaliyet gösterecek olan diğer personeli belirleme yetkisi ise, Mahkeme Sekreterine danışmak kaydıyla ADÖ Genel Sekreteri'ne aittir (Ame. İHS, m. 59; Ame. İHM Statüsü, m.14/4). Ancak her ne kadar Sekreterlikte çalışacak diğer personeli belirleme yetkisi ADÖ Genel Sekreteri'ne ait olsa da uygulamada Ame. İHM Sekreterinin ADÖ Genel Sekreterine yaptığı tavsiyeler doğrultusunda Sekreterlik çalışanları belirlenmektedir.³⁶⁹

Ame. İHM Sekreterinin seçim usulü Ame. İHM Usul Kuralları'nda düzenlenmiştir. Söz konusu düzenlemeye göre, Ame. İHM Sekreterlik seçimi için bazı nitelikler aramaktadır. Ame. İHM bünyesinde görev yapacak olan Mahkeme Sekreterinin makamın gerektirdiği hukuki niteliklere ve deneyime sahip olmasının yanı sıra, Ame. İHM'nin çalışma dillerine de hâkim olması

³⁶⁸ Antkowiak, "Americas", s. 431.

³⁶⁹ Buergenthal, "Inter-American", s. 234.

gerekmektedir. Bahsi geçen nitelikleri haiz olan kişi, Ame. İHM tarafından Mahkeme Sekreteri olarak seçilmektedir. (Ame. İHM/UK, Kural 7/1). Ayrıca Ame. İHM'nin işlevini yerine getirmesinde kritik bir işleve sahip olan³⁷⁰ Ame. İHM Sekreterinin görevi esnasında Mahkemeye karşı sadakatli olması da zorunludur (Ame. İHM Statüsü, m.14/2).

Ame. İHM Sekreterinin görev süresi beş yıl olmakla birlikte göreve tekrar seçilebilmesi mümkündür. Her ne kadar görev süresi belirli olsa da Mahkeme Sekreterinin, Ame. İHM'nin bu doğrultuda bir karar vermesi durumunda herhangi bir zaman görevden alınabilmesi mümkündür. Ancak bahsedilen şekilde bir usulün işletilebilmesi için ya da daha açık ifadeyle Mahkeme Sekreterinin atanması ve görevden alınabilmesi için Ame. İHM'de gerekli toplanma ve karar yeter sayılarına ulaşılması zorunludur. Ame. İHM Sekreteri, Mahkemenin toplanma yeter sayısına ulaştığı oturumlarda hazır bulunan yargıçlardan asgari dört yargıcın oyunun bulunması halinde seçilmekte ya da görevden alınabilmektedir. Mahkemenin Sekreterinin seçilmesine veya görevden alınmasına için yapılan oylamanın gizli olması gerekmektedir. (Ame. İHM/UK, Kural 7/2)

Ame. İHM Sekreterinin önerisi üzerine, Sekreterin görevlerini getirmesinde yardımcı olmak üzere belirli usullere uygun olmak kaydıyla Sekreter Yardımcı atanmaktadır. Sekreter Yardımcısı ayıca belirtilen göreve ek olarak Ame. İHM Sekreterinin geçici olarak görevi başında bulunmaması söz konusu olduğu takdirde onun yerine geçmekle de yükümlüdür. Ancak Sekreter ve Sekreter Yardımcısının aynı anda görevlerini yerine getiremeyecek durumda olmaları halinde Ame. İHM Başkanı Geçici Sekreter atayabilmektedir. Ame. İHM Sekreteri ve Sekreter Yardımcısının aynı anda Mahkemede bulunmamaları söz konusu olduğunda ise, Sekreter bu kişilerin yokluklarında Mahkemede görev yapmak üzere Sekreterlikteki bir hukukçuyu atama yetkisine sahiptir. (Ame. İHM Statüsü, m. 14/3; Ame. İHM/UK, Kural 8/1, 2, 3)

Sekreter ve Sekreter Yardımcısı Ame. İHM'de göreve başlamadan önce, görevlerinin sadakatle yerine getireceklerine ve görevlerini yerine getirirken hakkında bilgi sahibi oldukları olguların gizliliğine saygı göstereceklerine dair Ame. İHM Başkanı önünde yemin etmek veya ant içmek zorundadır. Bahsi geçen bu durum Sekreterlik bünyesinde kısa süreli ya da geçici nitelikte olsa dahi görev yapan tüm personel için de geçerlidir. Ame. İHM Sekreterliğinde görevli olan personel de Ame. İHM Başkanı önünde yemin etme ya da ant içmekle sorumlu olmakla birlikte, Başkanın Mahkeme merkezinde bulunmaması halinde Sekreter ya da Sekreter Yardımcısı söz konusu yemini ettirmek zorundadır. Ame. İHM Sekreteri, Sekreter Yardımcısı ve Sekreterlikteki memurlar tarafından edilen yemin işlemleri, yemin eden ve önünde yemin edilen kişi tarafından imzalanarak belgeye kaydedilmektedir. (Ame. İHM/UK, Kural 9/1, 2, 3)

Ame. İHM Sekreterinin seçildikten sonra yerine getireceği görevler Ame. İHM Usul Kurallarında da düzenlenmiştir. İlgili düzenlemeye göre Sekreter, Ame. İHM tarafından verilmiş

³⁷⁰ Shelton ve Carozza, s. 179

olan hükümleri, tavsiye görüşlerini, talimatları ve diğer kararları iletmekle görevlidir. Sekreter Ame. İHM oturumlarında tutanakları tutmakla görevli olan kişidir. Ame. İHM Sekreteri Mahkemenin yazışmalarını yürütmekte, sunulan belgelerin doğruluğunu onaylamakta ve Mahkeme Başkanının talimatları uyarınca Mahkemenin idaresini üstlenmektedir. Ame. İHM çalışmaları düzenine ilişkin programların, kuralların, düzenlemelerin ve Mahkeme bütçesinin taslak çalışmaları da Mahkeme Sekreteri tarafından yapılmaktadır. Ayrıca Mahkeme bünyesinde yer alan personelin çalışmalarının planlanması, yönetilmesi ve koordinesinin sağlanması da Ame. İHM Sekreterini görevleri arasında yer almaktadır. Yine Ame. İHM Sekreteri Mahkemenin merkezinde ya da herhangi bir başka yerde yapılacak olan toplantılara katılmak zorundadır. Son olarak Mahkeme Sekreteri kendisine Mahkeme ya da Mahkeme Başkanı tarafından verilen ya da Statü ile Ame. İHM/UK doğrultusunda öngörülen herhangi bir başka görevi yerine getirmekle sorumludur. (Ame. İHK/UK, Kural 10)

1. 2. 2. 2. Amerikan İnsan Hakları Mahkemesinin Yargısal Birimleri

Ame. İHM'nin örgütsel yapısı içerisinde idari birimler dışında faaliyet gösteren yargısal birimler de bulunmaktadır. Ame. İHM'nin yargılama düzeninde tüm vakalar yedi yargıçlı Ame. İHM'de yapılmaktadır. AİHM'nin aksine Ame. İHM'nin yargısal birimleri incelenirken sadece yargıçlar ele alınacaktır. Zira Ame. İHM yargılama faaliyetini Ame. İHM'de yargıçlar eliyle yerine getirmektedir. AİHM'nin çalışma düzeninde yer alan Tek Yargıç, Komite, Daire ve Büyük Daire gibi yargısal birimler Ame. İHM'de farklı şekilde de olsa yer almamaktadır. Ancak bu noktada AİHM'de filtraj görevi üstlenen ve ilgili kısımda bahsedilen yargısal birimlerin yerini, Ame. İHM düzeninde Ame. İHK'nın aldığı söylenebilir. Farklı bir ifadeyle, Ame. İHK ADÖ üyesi herhangi bir Devlette meydana geldiği ileri sürülen insan haklarına ihlaline ilişkin vakalarda bir nevi filtraj görevi üstlenmekte; gerekli gördüğü takdirde vakayı Ame. İHM'ne götürmektedir. Dolayısıyla Ame. İHM'nin sade örgütsel yapısının nedeninin Ame. İHK önünde vakaların çoğunluğunun ele alındıktan sonra gerekli olan hallerde Mahkemeye sunulması olduğu söylenebilir. Belirtilen bu durumun dışında, Ame. İHM'ye bireysel başvuru yolunun kapalı olması da Ame. İHM'yi yargısal birimler bazında AİHM ve Af. İHHM'den ayıran önemli bir etkidir.

Ame. İHM'nin yargısal birimleri içerisinde Ame. İHM'nin çalışma düzeni ile ilgili bilgiler daha önce verildiğinden işbu bölümde sadece yargıçlar ele alınacaktır. İlk olarak yargıçlarla ilgili olarak genel bilgiler verildikten sonra, geçici, unvanlı ve ad hoc yargıçlara değinilecektir.

1. 2. 2. 2. 1. Yargıçlar

1. 2. 2. 2. 1. 1. Genel Olarak

İnsan hakları sistemlerinin etkin bir şekilde faaliyette bulunabilmesi, mahkemelerde görev yapan yargıçların kalitesi ile doğru orantılıdır.³⁷¹ Anılan bu durumun doğal bir sonucu olarak da insan hakları mahkemelerinde görev yapacak yargıçların belirli niteliklere sahip olması zorunludur. Yargıçların sahip olması gereken nitelikler ise bölgesel insan hakları sistemlerinde birbirlerine benzer şekilde düzenlenmektedir.³⁷² Esasında insan hakları mahkemelerinin yargıçlar için aradığı nitelikler dikkate alındığında çoğu uluslararası mahkemelerde olduğu gibi Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 2. Maddesinde yer alan tanımdan esinlenildiği görülmektedir.³⁷³ Ame. İHM'de görev yapacak olan yargıçların seçilebilmesi için de birtakım şartlar aranmaktadır. Bu bağlamda öncelikle, Ame. İHM'de görev yapacak olan yargıçlar insan hakları alanında yetkin ve üstün ahlaki niteliklere sahip hukukçular arasından seçilmektedir (Ame. İHS, m.52/1; Ame. İHM Statüsü, m. 4/1). Ancak tıpkı Ame. İHK üyelerinde olduğu gibi Ame. İHM'de de kimi zaman yargıç atamalarında bahsedilen standartların tam olarak korunamadığı görülmektedir.³⁷⁴ Zira yargıçlık için adaylıkların siyaset ya da Mahkemenin etkinliğini azaltmaya yönelik kasıtlı girişimler sonucu gölgelendiği iddia edilmektedir.³⁷⁵ Ayrıca Ame. İHM'de görev yapmak üzere seçilen yargıçlar kendi kişisel sıfatlarıyla seçilmekte, aday gösterildikleri devletleri temsil etmemektedir (Ame. İHS, m. 52/1; Ame. İHM Statüsü, m. 4/1).

ADÖ üyesi herhangi bir Devletin vatandaşı olup tüm bu belirtilen şartları karşılayan yedi yargıç Ame. İHM'yi oluşturmaktadır (Ame. İHS m. 52/1; Ame. İHM Statüsü m. 4/1). Yargıçlar bakımından aranan şartlar bölgesel sistemlerde benzer olmasına rağmen, bölgesel insan hakları mahkemelerinin yargıç sayıları birbirinden farklıdır. Şöyle ki AİHM'nin Sözleşmeye taraf devlet sayısınınca yani an itibarıyla kırk altı yargıç bulunmaktayken; Af. İHHM sisteminde on bir yargıç yer almaktadır. O halde AİHM'nin yargıç sayısının diğer bölgesel sistemlerden bir hayli fazla olduğu ancak bahsi geçen durumun nedeninin Mahkemenin örgütsel yapısı ve tek denetim organı olarak faaliyette bulunması ile alakalı olduğunu söylemek mümkündür.

³⁷¹ Jo M. Pasqualucci, "The Inter-American Human Rights System: Establishing Precedents and Procedure in Human Rights Law", *The University of Miami Inter-American Law Review*, 26(2), Winter 1994-1995, (IAHRS), s. 359.

³⁷² Aslıhan Nesli, "Amerikalıların İnsan Hakları Mahkemesinin Tarihi Gelişim Süreci, Genel Teşkilat Yapısı ve Yargılama Usul Esasları", *Terazi Hukuk Dergisi*, 14(150), 2019, s. 344.

³⁷³ Rona Aybay, *Uluslararası Yargı*, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2013, (Uluslararası), s. 49. Uluslararası Adalet Divanı Statüsü 2. Maddesi'ne göre "Divan üyelerinin yüksek ahlaki karaktere sahip, kendi ülkelerinde en yüksek adli görevlerin yerine getirilmesi için gerekli koşulları benliklerinde toplayan ya da uluslararası hukuk alanında yetkileri herkesçe kabul edilmiş birer hukukçu niteliğinde..." olması gerekmektedir." Bkz. https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020093041bm_02.pdf, 14 Aralık 2021.

³⁷⁴ Lea Shaver, "The Inter-American Human Rights System: An Effective Institution for Regional Rights Protection?", *Washington University Global Studies Law Review*, 9(639), 2010, s. 645.

³⁷⁵ Pasqualucci, *Practice*, s. 348-349.

Ame. İHM yargıç adaylarının kendi ülkeleri tarafından ya da ADÖ üyesi herhangi bir Devlet tarafından aday gösterilebilmeleri mümkündür. (Ame. İHS, 52/1; Ame. İHM Statüsü, m. 4/1). Bahsi geçen durumun bilinen örneklerinden biri, 1979 yılında Ame. İHS tarafı olmayan ancak ADÖ üyeliği bulunan ABD'nin vatandaşı Thomas Buergenthal'in Kosta Rika adına Ame. İHM yargıç seçilmesi ve görev yapmasıdır.³⁷⁶ Anılan bu durum Ame. İHM'nin yargıçları için getirdiği bu serbestinin uygulamada örneklerinin görüldüğünü sadece bir düzenlemeden ibaret olmadığını göstermektedir. Ancak Ame. İHM'de yargıçlar her ne kadar vatandaşı olmadıkları ADÖ üyesi Devlet tarafından aday gösterilseler de aynı Devletin vatandaşı olan iki üyenin Mahkemede yer alması mümkün değildir (Ame. İHS, m. 52/2; Ame. İHM Statüsü, m.4/2). Dolayısıyla Ame. İHM ve AİHM'nin yargıçların belirlenmesi noktasında, genel geçer aranan nitelikler haricinde farklı bir usul izlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Tüm bu bahsedilenlerin dışında Ame. İHM yargıçlarının ister kendi ülkeleri ya da başka bir ülke adına aday gösterilmesi fark etmeksizin, kendilerini aday gösteren Devletlerin hukukuna uygun olarak en yüksek yargı görevlerini yerine getirme bakımından gerekli vasıflara sahip olması zorunludur (Ame. İHS, m.52/1; Ame. İHM Statüsü, m. 4/1).

Yukarıda bahsedilen şartları taşıyan ve Ame. İHM'de görev yapacak olan yargıçların seçim usulüne gelindiğinde, yargıçların Ame. İHS'ye taraf devletlerin göstermiş olduğu adaylar listesi içinden yine söz konusu Devletler tarafından ADÖ Genel Kurulu'nda seçildiği görülmektedir. Ame. İHM yargıçları Ame. İHS'ye taraf devletlerin her birinin, öneride bulunan Devletin ya da ADÖ üyesi başka bir Devletin vatandaşı olan en fazla üç aday içinden seçilmektedir (Ame. İHS m. 53/2; Ame. İHM Statüsü m. 7/1, 2). Dolayısıyla yargıç adaylarının sadece Ame. İHS tarafı devletin ya da Ame. İHM'nin yargı yetkisini tanımış olan devletin vatandaşı olması gibi bir zorunluluk bulunmamaktadır.³⁷⁷ Yargıçlık için üç adayın önerildiği bir liste hazırlanması halinde, önerilen adaylardan en az birinin aday listesini öneren devletin vatandaşı olmaması gerekmektedir (Ame. İHS, m. 53/2; Ame. İHM Statüsü, m.7/3). Ame. İHS'ye taraf devletlerce sunulan aday listesinde kendi vatandaşları dışında birini gösterme zorunluluğu bulunması yine AİHM'den farklı bir usul olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁷⁸

Ame. İHM yargıçları, Ame. İHS'ye taraf devletlerce hazırlanan aday listeleri içinden Sözleşmeye taraf devletlerin mutlak çoğunluğunun gizli oyuyla ADÖ Genel Kurulu'nda seçilmektedir (Ame. İHS, m. 53/1; Ame. İHM Statüsü, m.9/1). İşbu noktada değinmek gerekir ki Ame. İHM yargıçlarının seçimi de her ne kadar ADÖ Genel Kurulu'nda yapılmaktaysa da Ame.

³⁷⁶ Thomas Buergenthal, "Remembering the Early Years of the Inter-American Court of Human Rights", **Center For Human Rights and Global Justice Working Paper No. 1**, 2015, (Remembering), s. 4-5.

³⁷⁷ Pasqualucci, **Practice**, s. 8.

³⁷⁸ Gülden Çamurcuoğlu, "Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Öngörülen Koruma Mekanizmaları", **Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 14(2), 2019, s. 734.

İHM yargıçları Ame. İHS tarafı Devletlerce seçilmektedir.³⁷⁹ Tersinden ifade edersek, Ame. İHM üyelerini seçme yetkisi Ame. İHK'den farklı olarak ADÖ Genel Kurulu'na değil Ame. İHS'ye taraf devletlere aittir. Ame. İHM yargıçlığı için yapılan seçimlerde en fazla oya sahip olan ve fakat mutlak çoğunluğun oyunu almış adaylar yargıç olarak seçilmektedir. Ancak söz konusu seçimlerde oylamanın birden fazla yapılması gerektiğinde, Sözleşmeye taraf devletlerin belirlediği şekilde adaylar arasından en az oyu almış olanlar sırayla elenmektedir (Ame. İHM Statüsü, m. 9/2).

Ame. İHM yargıçlarının seçimi, mümkün olduğunca görevden ayrılacak olan yargıçların görev sürelerinin bitiminin hemen öncesinde düzenlenen ADÖ Genel Kurul oturumunda gerçekleşmektedir (Ame. İHM Statüsü, m. 6/1). Bahsedilen şekilde seçilmiş olan Ame. İHM yargıçları göreve gelmesinden sonra yemin etmek ya da ant içmek³⁸⁰ zorundadır (Ame. İHM Statüsü, m. 11/1). Yargıçlar Ame. İHM Başkanı ya da olanaklı olması halinde diğer yargıçların önünde yemin etmektedir (Ame. İHM Statüsü, m. 11/2). Yargıçların Ame. İHM'deki görevlerinin ölüm, sürekli maluliyet, istifa ya da azil nedeniyle sona ermesi durumlarında yine imkanlar elverdiğince ADÖ Genel Kurulu'nun takip eden oturumunda yeni yargıç seçimi yapılmaktadır. Ancak Mahkeme üyeliğini sona erdiren olayın belirlenen görev sürelerinin sona ermesinden önceki altı ay içinde gerçekleşmesi halinde yeni bir yargıç seçimi yapılmamaktadır (Ame. İHM Statüsü, m.6/2). Bahsedilen bu durumda diğer üyelerin yerine geçecek olan yargıçların seçimi esnasında söz konusu üyenin de yeri doldurulmaktadır. Ancak belirlenen bu süre içerisinde görev yapmak üzere ilgili hükümler doğrultusunda geçici yargıçlar seçilmektedir (Ame. İHM Statüsü, m. 6/3). Böylelikle Mahkemenin işleyişinde gerçekleşebilecek olan herhangi bir aksaklığın önüne geçilmiş olmaktadır. Ayrıca Ame. İHM'nin yargıç seçiminin zamanında yapılmasına ilişkin tutumunun usul ekonomisi yönünden de bilinçli bir tercih olduğu söylenebilir. Nitekim Ame. İHM'nin finansman yönünden bazı dönemlerde güçlüklerle karşılaşması bahsedilen durumu somutlaştırmaktadır.³⁸¹

Ame. İHM'nin yargıç seçimlerine ilişkin olarak dikkati çeken bir husus Mahkemenin işleyişinde meydana gelebilecek aksaklıkları önlemek adına bazı düzenlemelerin getirilmesidir. Şöyle ki, Ame. İHM yargıçlarının görev süreleri dolmadan belirli bir süre önce ilgili Devletten aday listesini hazırlaması istenmekte ve görev süresinin bitiminde ilgili yargıcın yeri, seçilen yeni yargıçla hemen doldurulmaktadır. Dolayısıyla da Mahkemenin yargıçların görev süresi dolduktan yeni bir yargıcın seçilmesini beklemesi önlenmiş olmaktadır. Ame. İHM yargıçları için sözü edilen usul Ame. İHM yargıçlarının görev sürelerinin dolmasına altı ay kalmış olması durumunda ADÖ Genel Sekreteri tarafından başlatılmaktadır. ADÖ Genel Sekreteri Ame. İHS'ye taraf devletlerin

³⁷⁹ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 362.

³⁸⁰ Ame. İHM Statüsü m.11' göre görevi başına geldikten sonra yargıçlar şu şekilde yemin etmektedir: "Bir yargıç olarak görevlerimi onurlu, bağımsız ve tarafsız olarak yerine getireceğime ve tüm müzakerelerin gizliliğini koruyacağıma yemin ederim ya da ant içerim."

³⁸¹ Ame. İHM'nin belirli dönemlerde karşılaştığı finansal sorunlara ilişkin olarak bkz. Bantekas ve Oette, **IHRL**, s. 272-273.

adaylarını takip eden doksan gün içerisinde sunmasını istemektedir. Daha sonrasında ADÖ Genel Sekreteri tarafından Ame. İHS'ye taraf devletlerce gösterilmiş olan adayların ismini içeren liste hazırlanmaktadır. ADÖ Genel Sekreteri tarafından düzenlenen aday listeleri ADÖ Genel Kurulunun bir sonraki oturumundan otuz gün öncesinde yine Ame. İHS'ye taraf devletlere gönderilmektedir. Ame. İHM'de görev yapan herhangi bir yargıcın üyeliğinin sona ermesinin dışında, gösterilen adaylardan birinin ölümü veya sürekli maluliyeti söz konusu olabilmektedir. Anılan bu durumda belirlenmiş süre sınırları ADÖ Genel Sekreteri tarafından makul bir süreye indirilmektedir. (Ame. İHM Statüsü, m. 8/1, 2, 3)

Ame. İHM'nin yargıç seçimi ile ilgili olarak yukarıda bahsedilen usul AİHM bağlamında uygulanmamaktadır. Nitekim AİHM yargıçlarının, görev süreleri dolduğunda yeni yargıç seçilinceye kadar görevlerinde kalmaları gerekmektedir. Böylece Ame. İHM sisteminde, yargıçların seçimine ilişkin olarak getirilen düzenlemenin Mahkemenin işleyişi için olumlu bir görünüm arz ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Ame. İHM söz konusu düzenlemelerle yargıçların görev sürelerinin dolmasından kaynaklanabilecek aksaklıkları önlemek adına tedbirlerini öncesinde almış, AİHM'de olduğu gibi yeni yargıçların seçiminin beklenmesine gerek kalmadan sistemin işlerliğini sağlamıştır.

Ame. İHM yargıçlarının görev süresi altı yıl olup, en fazla iki defa yargıç olarak seçilebilmeleri mümkündür (Ame. İHS, m. 54/1; Ame. İHM Statüsü, m. 5/1). Ancak seçilen yargıçların tümünün görev süresi aynı değildir. Daha açık ifadeyle, ilk seçimde Ame. İHM'ye seçilen üç yargıcın görev süresi üç yılın sonunda sona ermekle birlikte, söz konusu üç yargıcın kimler olacağı ise, yargıç seçimlerinin hemen sonrasında ADÖ Genel Kurulu'nda kura yolu ile belirlenmektedir. (Ame. İHS, m. 54/1) Ame. İHM yargıçlarının görev sürelerinin başlama tarihi seçilmiş oldukları yılı izleyen yılın ilk günü (1 Ocak) olup, görev sürelerinin sona erdiği yılın son gününe (31 Aralık) kadar sürmektedir (Ame. İHM Statüsü, m. 5/2). O halde AİHM ile kıyaslandığında Ame. İHM yargıçlarının yeniden seçilebilmelerinin mümkün olduğu ancak görev sürelerinin AİHM'ye göre daha az olduğu görülmektedir. Ancak Af. İHHM'ye bakıldığında ise Ame. İHM ile hem görev süresi hem de yeniden seçilebilme bakımından aynı düzenlemeye yer verildiği dikkat çekmektedir.

Ame. İHM'de süresi dolmamış olan yargıcın kalan görev süresi yerini alacak olan yargıç tarafından tamamlanmaktadır (Ame. İHS, m. 54/2; Ame. İHM Statüsü, m. 5/1). Kura yoluyla belirlenen bu üç yargıç dışındaki Ame. İHM yargıçları ise görev süreleri sona erinceye dek görevlerine devam etmektedir (Ame. İHS, m. 54/3; Ame. İHM/UK, Kural 17/1). Bahsi geçen yargıçlar ayrıca incelemeye başladıkları ve halen derdest olan vakalarda, yeni seçilen yargıcın yerlerine geçmemesini sağlamamak adına inceleme yapmaya devam etmek zorundadır (Ame. İHS, m. 54/3; Ame. İHM Statüsü, m. 5/3). Başka bir ifadeyle, Ame. İHM'de yargıçların görev süreleri içinde incelemeye başladıkları vakaların yine kendileri tarafından incelenmesi gerekmekte onların

yerine seçilen yargıçların bu vakaların görülmesinde yer almaları engellenmektedir (Ame. İHM Statüsü, m. 5/3). Ame. İHM sistemi içerisinde yargıçlar için getirilen bu usulün Af. İHHM’de de benzer şekilde uygulandığı görülmektedir. Ancak AİHM bakımından yargıçların tümünün görev süresi aynı olduğu görülmektedir.

Ame. İHM yargıçlarının Mahkemede tarafsızlığın sağlanması adına bazı faaliyetlerde ve görevlerde bulunmaları yasaklanmıştır.³⁸² Öncelikle yargıçların nezdinde seçtikleri Devletin yürütme organına üye olarak yer almamaları ya da üst düzey bir görevde bulunmamları gerekmektedir. Ancak yargıçlar bahsedilen yürütme organının doğrudan denetimi altında olmayan bir görevi ya da ADÖ veya ADÖ üyesi bir Devletin Misyon Şefi kategorisindeki diplomatik ajanlar haricindeki diplomatlık görevini yürütebilmektedir. Yine herhangi bir uluslararası örgütte görev yapmak yargıçlıkla bağdaşmayan faaliyetler arasında yer almaktadır. Son olarak yargıçların görevlerini yerine getirmesini ya da bağımsız ve tarafsız olmalarını engelleyebilecek herhangi bir faaliyette bulunmaları mümkün değildir. Bu bağlamda yargıçların görevin onur ve saygınlığını etkileyebilecek bir görevde ya da faaliyette de bulunmaması gerekmektedir. Bahsedilen tüm bu hususlara ilişkin bir tereddüt bulunması halinde ise yargıçlıkla bağdaşmaz bir faaliyet olup olmadığı hususunda Ame. İHM karar vermektedir. Ancak Ame. İHM bahsedilen konuda bir karar veremediği takdirde sorun, ADÖ Genel Kurulu’nun disiplin yetkisi bağlamında çözüme ulaştırılır. Mahkeme ya da ADÖ Genel Kurulu tarafından yargıçlıkla bağdaşmaz bir faaliyette bulunduğu tespit edilen yargıç hakkında ilgili yargıcın görevden uzaklaştırılması ve bazı yaptırımlar uygulanması söz konusu olmaktadır. Ancak söz konusu Ame. İHM yargıcının yapım sürecine katıldığı tasarruflar ya da kararlar geçerliliğini koruyacaktır. (Ame. İHS, m. 73; Ame. İHM Statüsü, m. 18/1, 2, 3 ve 20/2)

Yargıçların yukarıda bahsedilenlerin haricinde ayrıca yargılama sürecine katılmalarının mümkün olmadığı bazı engellilik halleri de bulunmaktadır. Anılan bu durumda yargıçlar Ame. İHM önündeki başvurunun incelenmesine katılamazlar. İlk olarak yargıçlar daha önce, kendilerinin ya da ailelerinin doğrudan menfaatlerinin bulunduğu veya ulusal ya da uluslararası bir mahkeme ya da soruşturma komitesinin üyesi olarak buldukları meselelerin çözümünde yer alamazlar. Ayrıca daha önce ajan, danışman ya da avukat sıfatıyla katıldıkları meselelerin görüşülmesinde de bulunamayacaklardır. Tüm bu nedenlerden dolayı başvurunun incelenmesinde yer almaması gerektiğini düşünen yargıcın durumu Ame. İHM başkanına bildirmesi gerekir. Ancak Mahkeme Başkanı yargıçla aynı görüşte bulunmadığı takdirde son kararı Ame. İHM vermektedir. Bahsedilen toplantıya katılma engellerinin Mahkeme Başkanı tarafından tespit edilmesi durumunda ise Ame. İHM Başkanı öncelikle ilgili yargıca durumu bildirmekte; ancak yargıcın Başkan ile aynı görüşte olmaması halinde kararı yine Ame. İHM vermektedir. Yargıçlardan birkaçının bahsedilen şekilde

³⁸² Gemalmaz S., **Latin Amerika**, s. 173.

toplantıya katılma engelleri bulunduğu takdirde de Ame. İHM ilgili Devletlerden geçici yargıçların atanmasını isteyebilmektedir. (Ame. İHM Statüsü, m. 19/1, 2, 3, 4)

Ame. İHM’de görev yapan yargıçların engellilik, mazeret ve görevden alınma durumları söz konusu olduğunda, yer almaları gereken vakanın görüleceği ilk duruşma öncesinde konuya ilişkin dilekçelerini sunmaları gerekmektedir. Ancak bahsi geçen katılma engelleri duruşma öncesi bilinmediği takdirde, katılma engellerini bildiren dilekçelerin mümkün olan en kısa sürede Ame. İHM’ye sunulması ve Mahkemenin bu konuyu hızlı şekilde karar bağlaması gerekmektedir. Ame. İHM yargıçlarının katılma engellerinin yanı sıra ölüm ve istifa durumlarında yerleri, onun yerine geçmek üzere seçilmiş olan yargıç tarafından doldurulmaktadır. Ayrıca görev süresi dolan Ame. İHM yargıcının yerine geçmek üzere seçilmiş olan yargıçlardan en kıdemlisi de onun yerini alabilmektedir. Bahsedilenlerin haricinde, Ame. İHM yargıcının herhangi bir sebepten dolayı duruşmaların ya da yargılama işlemlerinin herhangi bir aşamasında bulunmaması söz konusu olduğunda, Mahkeme gerekli şartları göz önünde bulundurarak bahsi geçen yargıcı o davada yer almaktan azledebilir. (Ame. İHM/UK, Kural 17/1 ve Kural 21/1, 3)

Tüm bu belirtilen bilgiler ışığında Ame. İHM yargıçlarının istifa ve görevini yerine getirme bakımından ehliyetsiz duruma düşmesi halinde uygulanacak olan usulü daha detaylı olarak incelemek yerinde olacaktır. Ame. İHM’ye üye yargıçlardan herhangi birinin söz konusu olduğunda, ilgili yargıcın istifasını yazılı olarak Ame. İHM Başkanına sunması gerekmektedir. İstifasını sunmuş olan Ame. İHM üyesi yargıç, Ame. İHM istifasını kabul edene kadar görevini yerine getirmeye devam edecektir. Ame. İHM yargıcının görevini yerine getirme bakımından ehliyetli olup hususunda karara verme yetkisi ise Ame. İHM’ye aittir. Ame. İHM yargıçlarından herhangi birinin istifasının kabul edilmesi ya da ehliyetsiz olduğuna kanaat getirilmesi durumunda gerekli işlemleri Ame. İHM Başkanı tarafından bilgilendirilen ADÖ Genel Sekreteri gerçekleştirmektedir (Ame. İHM Statüsü, m. 21/1, 2, 3).

Ame. İHM yargıçlarının kıdem düzenine değinmek gerekirse, Ame. İHM üyesi olarak seçilen yargıçlar, Ame. İHM Başkan ve Başkan Yardımcısının sonrasında görevde buldukları süre bakımından kıdemleri belirlenmektedir. Ancak seçilmiş yargıçların kıdemlerinin görev süreleri bakımından aynı olması halinde kıdemlerin belirlenmesinde yargıçların yaşları dikkate alınmaktadır. Daha sonra incelenecek olan ad hoc ve geçici yargıçların kıdemleri ise seçilmiş yargıçları takiben yaşları dikkate alınarak belirlenmektedir. Ancak ad hoc yargıç veya geçici yargıcın daha öncesinde Ame. İHM üyesi olarak seçilmiş olması halinde, bahsi geçen yargıçlar kıdem sıralamasında diğer ad hoc yargıçlar veya geçici yargıçların önünde yer almaktadır. (Ame. İHM Statüsü, m.13/1, 2, 3)

Ame. İHM yargıçlarının göreve gelmelerinden itibaren görev süresince uluslararası hukukun diplomatik temsilcilere tanıdığı bağımsızlıklardan yararlanma imkânı bulunmaktadır. İşbu noktada kastedilen uluslararası hukukta diplomatik görevlilere yönelik olarak hazırlanan 1961 tarihli

Viyana Diplomatik Dokunulmazlık Sözleşmesi'ndeki diplomatik görevlilere tanınan mutatis mutandis dokunulmazlık ve ayrıcalıkların Ame. İHM yargıçlarına da tanındığıdır.³⁸³ Anılan bu durumun neticesinde Ame. İHM faaliyetleri esnasında görevlerini yerine getirebilmeleri için diplomatik ayrıcalıklardan faydalanırlar. Söz konusu yargıçlar görevlerinin ifası sırasında açıklamış oldukları kararlar veya görüşler nedeniyle hiçbir surette sorumlu tutulamazlar. Ame. İHM ve Mahkeme bünyesinde çalışanlar, "ADÖ Ayrıcalıklar ve Bağışıklıklar Anlaşması"nda³⁸⁴ yer alan ayrıcalık ve bağışıklıklardan "mutatis mutandis" yararlanabilmektedir. Ame. İHM yargıçları ve personeli için geçerli olan bahsedilen ayrıcalık ve bağışıklıklar Ame. İHS'ye taraf olan Devletler bakımından uygulanmaktadır. Ancak belirtilen bu husus kesin olmamakla birlikte, genel anlamda ya da spesifik olaylar bakımından söz konusu düzenlemeleri kabul etmiş olan ADÖ üyesi başka Devletler için de geçerli olmaktadır. Ame. İHM yargıçları ve çalışanlarına tanınan ayrıcalıklar ve bağışıklıklara ilişkin hükümlerin, Ame. İHM, ADÖ ve ADÖ'ye taraf devletler tarafından iki ya da çok taraflı anlaşmalarla revize edilmesi ya da yapılan anlaşmaların söz konusu hükümlere ilave edilmesi mümkündür. (Ame. İHM Statüsü, m. 14/4 ve m. 15/1, 2, 3, 4, 5)

Ame. İHM yargıçları tam zamanlı olarak çalışmamaları nedeniyle sadece katıldıkları oturumlar karşılığında belirli bir ücret almaktadır.³⁸⁵ AİHM ile kıyaslandığında Ame. İHM yargıçlarının hakimlik teminatı gereği düzenli bir maaş almadıkları ve bu bakımdan da AİHM yargıçlarından ayrıldığını söylemek mümkündür. Zira AİHM yargıçları tam zamanlı olarak çalışmalarından dolayı AK genel bütçesinden karşılanan düzenli bir maaş almaktadır (AİHS, m. 50). Ayrıca Ame. İHS sisteminde yargıçlarının AİHM ve Af. İHHM'den farklı olarak yargıçların belirlenmesi noktasında cinsiyet dağılımına ilişkin bir düzenleme yer almamaktadır. Nitekim AİHM ve Af. İHHM yargıçlarının seçimi öncesinde aday listelerinin hazırlanmasında cinsiyet dağılımına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Ame. İHM yargıçları ve Mahkemede faaliyet gösteren personel, kendilerine tevdi edilen görevleri yerine getirirken ve her halükârda uluslararası bağlamda yargılama faaliyetinde bulunan kişilerin mevkilerine yakışan biçimde davranmakla yükümlüdür. Zira bahsedilen kişilerin görevlerini ifa ederken gerçekleştirdikleri ihlal, ihmal ve kusurlu işlemler ile davranış biçimlerinden dolayı Ame. İHM'ye karşı sorumlulukları bulunmaktadır. (Ame. İHM Statüsü, m. 20/1)

Ame. İHM yargıçlarının üzerindeki disiplini sağlama yetkisi ADÖ Genel Kurulu'na ait olmakla birlikte, ADÖ Genel Kurulu'nun Ame. İHM'nin talebi olmaksızın bu yetkisini

³⁸³ Gemalmaz S., **Latin Amerika**, s. 174.

³⁸⁴ ADÖ Ayrıcalıklar ve Bağışıklıklar Anlaşması (Agreement on Privileges and Immunities of the Organization of American States) 15/05/1949 tarihinde Washington'da imzaya açılmış ve 06/04/1951 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin tam metni için bkz. http://www.oas.org/dil/treaties_C-13_Agreement_on_Privileges_and_Immunities_of_the_Organization_of_American_States.htm, 15 Mayıs 2021.

³⁸⁵ Aslan, "Amerikalılar Arası", s. 279.

kullanabilmesi mümkün değildir. Ame. İHM herhangi bir yargıç hakkında disiplin uygulanmasına dair bir talepte bulunduğu, hakkında işlem uygulanacak olan yargıç haricindeki Ame. İHM yargıçlarından oluşturulacak bir heyet disiplin uygulamasını gerçekleştirmektedir. Ame. İHM disiplin uygulamasına ilişkin talebinin gerekçeleri hakkında ADÖ Genel Kurulu'nu bilgilendirmesi gerekmektedir. Ancak Ame. İHM yargıçları üzerindeki disiplin yetkisi her ne kadar ADÖ Genel Kurulu'na ait olsa da Ame. İHM Sekreteri ve Mahkemenin diğer personeli üzerindeki disiplin yetkisini kullanacak olanlar farklılık arz etmektedir. Farklı bir ifadeyle, Ame. İHM Sekreteri üzerinde disiplin uygulama yetkisi Ame. İHM tarafından kullanılmakla birlikte, Mahkemenin diğer personeli üzerindeki disiplin uygulaması yetkisi Ame. İHM Sekreteri tarafından gerçekleştirilmektedir. Ancak Ame. İHM Sekreterinin söz konusu yetkiyi kullanabilmesi için Ame. İHM Başkanının onayı gerekmektedir. Ame. İHM'nin bahsi geçen bu disiplin yetkilerinden başka, Mahkemenin bağımsızlığına etki etmeyecek nitelikte ADÖ Genel Sekreterliği'nin idari standartlarına uygun olmak üzere başkaca disiplin kuralları koyabilmesi de mümkündür. (Ame. İHM Statüsü, m. 20/2, 3, 4)

Ame. İHM'de görülen vakalara göre yargıçların ele aldıkları hususlar da değişmektedir. Örneğin, tazminat, mahkeme masrafı ve bunların dışında Ame. İHM kararlarına uyulup uyulmadığının takibine dair hususlar, duruşmaların gizli yapılmış olması kaydıyla yargılama işlemleri esnasında hazır bulunan yargıçlar tarafından dinlenmektedir (Ame. İHM/UK, Kural 17/2). O halde Ame. İHM'nin yargılama düzeni içerisinde ele aldığı konulara farklı yargıçların görevlendirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira daha sonra da ele alınacağı üzere Ame. İHM bünyesinde çeşitli sıfatlara sahip yargıçlar bulunmaktadır.

Ame. İHM önünde görülen vakalara ilişkin olarak değinilmesi gereken bir diğer husus, Ame. İHS'ye taraf devletlerden birinin o vakaya taraf olması halinde, ilgili devletin vatandaşı olan yargıcın davanın görülmesi esnasında Mahkemede bulunması zorunluluğudur (Ame. İHS, m. 55/1). Ancak işbu durumda Ame. İHM önünde görülen vakanın devletlerarası başvurulara ilişkin olması gerekmektedir (Ame. İHM/UK, Kural 19/2). Zira Ame. İHM önündeki başvurunun bireysel başvurulara ilişkin olması halinde, başvuruya taraf devletlerin vatandaşı olan yargıcın duruşmalarda ve müzakerelerde bulunması söz konusu değildir (Ame. İHM/UK, Kural 19/1). İşbu durumda yargıçların Ame. İHM'deki kompozisyonlarının bireysel ve devletler arası başvurular bakımından farklılık arz ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak bireysel başvurular bakımından her ne kadar ilgili devletin vatandaşı olan yargıcın oturumda yer alamaması olumsuz bir tablo şeklinde algılansa da bahsedilen durum için, Ame. İHS ile bir sonraki başlık altında incelenecek olan ad hoc yargıçlık kurumu getirilmiş ve gerektiğinde ad hoc yargıcın oturumlara katılması sağlanmıştır. Böylelikle Ame. İHM yargıçlarından en az birinin muhatap devletin ulusal

hukukunu bilmesine imkân tanınmakta³⁸⁶ ve sadece söz konusu yargıcı belirleme konusunda Ame. İHS tarafı muhatap Devlet yetkilendirilmektedir.

1. 2. 2. 2. 1. 2. Geçici Yargıçlar ve Ad Hoc Yargıçlar

Ame. İHM önünde görülen vakaların incelendiği oturumlarda Ame. İHM üyesi yargıçların dışında farklı sıfatlarla adlandırılan yargıçlar da yer alabilmektedir. Bahsi geçen durumda Mahkeme, önüne getirilen vakalara ilişkin olarak geçici yargıca ya da ad hoc yargıca başvurmuştur. Ancak ad hoc yargıç ve geçici yargıçları birbirinden ayırmak gerekmektedir. Şöyle ki geçici yargıçlar için Ame. İHS’de herhangi bir düzenlemede yer almamakla birlikte, ad hoc yargıçlar için Sözleşmede açık bir düzenlemeye yer verilmiş; geçici yargıçlar ise Ame. İHM Statüsü ile düzenlenmiştir.³⁸⁷ O halde bahsedilen bilgiler doğrultusunda ad hoc yargıç ve geçici yargıç aynı şeyi ifade etmemekte, birbirinden farklı kurumları temsil etmektedir.

Ame. İHK üyesi Unvanlı yargıçların dışında Ame. İHM’de görev yapan yargıç gruplarından ilki geçici yargıçlardır. Geçici yargıçlar Ame. İHM’nin gerekli toplanma yeter sayısına ulaşabilmesi adına Mahkeme Başkanının talebi üzerine atanmaktadır. ADÖ Daimî Konseyinin bir toplantısı esnasında Ame. İHS tarafı Devletlerce atanan geçici yargıçların görevi, yerlerine yeni yargıçlar seçilince sona ermektedir (Ame. İHM Statüsü, m. 6/3). Dolayısıyla geçici yargıçların Ame. İHM üyesi olarak seçilmiş olan yargıçların ölüm, yetersizlik veya sahip olması gereken bir niteliğin bulunmaması durumlarında oturumların toplanabilmesini sağlamak için atandığı görülmektedir.³⁸⁸ Ame. İHM’de görev yapan geçici yargıçlar görevde buldukları süre zarfında, Ame. İHM üyesi yargıçların sahip oldukları haklar ve görevlerin aynısı ile donatılmışlardır (Ame. İHM/UK, Kural 18). O halde geçici yargıçlık kurumunun da yine Ame. İHM’nin işleyişinde gecikmeleri ve aksaklıkları önlemek adına getirilmiş bir düzenleme olduğu görülmektedir. Nitekim geçici yargıçlar Ame. İHM’ye atanacak olan yeni yargıç göreve kalana kadar Mahkemenin işleyişini sürdürmekle görevlidir.

Ame. İHM bünyesinde görev yapan bir diğer yargıç türü ad hoc yargıçlardır. Ad hoc yargıçlar ilk olarak AİHM sistemine benzer şekilde Ame. İHM’nin çalışma düzeni içerisinde faaliyet göstermektedir. Bu anlamda ad hoc yargıçlar, Ame. İHM önüne getirilen devletlerarası başvurulara yargıçlardan biri başvurunun muhatabı olan Sözleşmeye taraf devletlerden birinin vatandaşı olduğu takdirde devreye girmektedir. Ame. İHM önüne getirilmiş bir devletlerarası başvuruda, başvurunun muhatabı olan Sözleşmeci Devletin vatandaşı olan yargıcın başvurunun incelenmesinde yer alma hakkı saklı tutulmaktadır. İşbu durumda başvurunun muhatabı olan diğer Sözleşmeci Devlet Ame. İHM’de hizmet etmesi için bir ad hoc yargıç belirlemektedir. Ancak

³⁸⁶ Ural Uslan ve Güner, s. 317.

³⁸⁷ Buergenthal, “Inter-American”, s. 235; Kumar, s. 88.

³⁸⁸ Gemalmaz S., **Latin Amerika**, s. 172.

burada dikkat edilmesi gereken husus şudur ki ad hoc yargıç, Ame. İHM’de sadece devletlerarası başvurular söz konusu olduğu takdirde görev yapmaktadır. (Ame. İHM Statüsü, m. 10/1, 2; Ame. İHM/UK, Kural 20/1)

Ame. İHM’ye yapılan bir devletlerarası başvuruda taraf devletler Ame İHM Başkanı tarafından ad hoc yargıç atanması konusunda Sekreterlik aracılığıyla bilgilendirilmektedir. Ame. İHS’ye taraf ilgili Devletlere söz konusu bildirimden yapılmasından itibaren 30 gün içerisinde ad hoc yargıç atayabilmelerine olanak sağlanmakta aksi halde ilgili Devlet mevcut hakkını kullanmaktan vazgeçmiş sayılmaktadır (Ame. İHM Statüsü, m. 10/4; Ame. İHM/UK, Kural 20/1 ve Kural 20/3).

Ancak ad hoc yargıç atanabilmesi için yargıçların başvurunun muhatabı devletin vatandaşı olması zorunlu değildir. Ame. İHM önündeki başvuruyu inceleyecek olan yargıçların hiçbirinin muhatap devlet vatandaşı olmaması halinde de başvurunun tarafı devletlerin ad hoc yargıç ataması yapılabilmesi mümkündür (Ame. İHM Statüsü m. 10/3). Ancak Ame. İHM önüne getirilen bir devletlerarası başvuruya ilişkin olarak iki ya da daha fazla Devletin ortak menfaatlerinin ortaya çıkması halinde ise, Ame. İHM Başkanı ilgili devletleri tek bir taraf olarak kabul etmekte ve Ame. İHM Statüsü m.10 doğrultusunda ad hoc yargıç atayabilecekleri konusunda bilgilendirmektedir. Mahkeme Başkanının devletlerarası başvuruya dair yaptığı bildirimden itibaren söz konusu devletler ortak bir ad hoc yargıç atanması hususunda anlaşılırsa 30 gün içinde, anlaşamazlarsa her biri 15 gün içinde kendi ad hoc yargıç adayını belirleyebilmektedir. Ame. İHM önündeki vakaya taraf devletlerce gösterilen adayların farklı olması halinde, Mahkeme Başkanı ortak ad hoc yargıcını kura usulüyle belirlemekte ve ilgili taraflara bildirimde bulunmaktadır (Ame. İHS, m.55/5; Ame. İHM Statüsü, m. 10/3; Ame. İHM/UK, Kural 20/2). Sözü edilen durumda Ame. İHM’ye sunulan başvurunun taraflarının menfaatleri aynı olduğu için tek bir taraf olarak kabul edilmekte ve ilgili devletler adına ortak bir ad hoc yargıç belirlenmektedir.

Ame. İHM nezdinde gerçekleşen bu durumun benzeri AİHM sisteminde de bulunmaktadır. AİHM sisteminde başvuruya taraf iki ya da daha fazla Devlet ortak menfaatlerinin bulunması halinde ortak menfaat yargıcı atayabilmektedir. Ancak AİHM sisteminde benzer şekilde atanan yargıcın Ame. İHM’nin aksine “ad hoc yargıç” olarak adlandırılmayarak “ortak menfaat yargıcı” olarak nitelendirildiği görülmektedir. Tüm bu bilgiler doğrultusunda Ame. İHM yargılama düzeni içerisinde “ad hoc yargıç” olarak nitelendirilen yargıcın yerine getirdiği söz konusu faaliyet bakımından AİHM sisteminde yer alan “ortak menfaat yargıcı” ile benzer olduğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca genel olarak bir değerlendirme yapıldığında AİHM sisteminde ad hoc yargıçlık kurumunun ilgili taraf devlet adına görev yapan yargıcın Dairede ya da tavsiye görüşü vermek üzere toplanan Büyük Dairede yer alamaması hallerinde atandığı görülmektedir. Ancak Ame. İHM dikkate alındığında ise ad hoc yargıçlık kurumunun devletlerarası başvurularda taraflar arasında dengeyi sağlamak ve başvurunun değerlendirilmesinde Ame. İHM’nin tarafsızlığını daha da

güçlendirmek adına getirildiği görülmektedir. Dolayısıyla Ame. İHM sistemindeki ad hoc yargıçların hem AİHM'den hem de Ame. İHK tarafından hazırlanan taslak sözleşme metninden farklı olduğu görülmektedir.³⁸⁹

Yukarıda bahsedilen usullere uygun olarak gerçekleştirilen ad hoc yargıç ataması, Ame. İHM Sekreteri tarafından Ame. İHK'ye, mağdur olduğu iddia edilen kişinin temsilcilerine, dilekçe sahibi Devlet ile muhatap Devlete iletilir. Ayrıca atanmış ad hoc yargıçların Ame. İHM yargıçları için aranan nitelikleri haiz olması gerekmektedir. Şöyle ki, ad hoc yargıç atandıktan sonra atandığı vakanın görülmesi için düzenlenen ilk toplantı esnasında Ame. İHM Başkanı ve olanak dahilinde ise diğer yargıçların önünde yemin etmek zorundadır. Ayrıca, ad hoc yargıçlar daha önce değinilen Ame. İHM yargıçları ile aynı şartlarda bir ödenek almaktadır. Yine ad hoc yargıçların da Ame. İHM'de seçilmiş olan yargıçlar için geçerli olan ayrıcalıklardan ve bağımsızlıklardan yararlanması mümkündür. Ancak ad hoc yargıçların da seçilmiş yargıçlar gibi yargıçlıkla bağdaşmayan faaliyetlerde bulunmaması da zorunludur. Aksi takdirde, ad hoc yargıçların sorumluluğunun doğmasının önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Tüm bu belirtilenlerin dışında Ame. İHM üyesi yargıçlar için geçerli olan engellilik halinin bulunması, hizmetlerin yerine getirilmesi, maaşlar ve disiplin rejimine ilişkin hususlar ad hoc yargıçlar bakımından da uygulanmaktadır. (Ame. İHS m.55/4; Ame. İHM Statüsü, m. 10/5 ve m. 11/2; Ame. İHM/UK, Kural 20/4, 5, 6).

1. 2. 3. Afrika İnsan ve Halkların Komisyonu ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesi

Bilindiği üzere bölgesel insan hakları sistemleri II. Dünya Savaşı sonrası evrensel ölçekte insan haklarının korunması yönünde duyulan endişelerin bir sonucudur. Ancak Afrika bölgesinde insan haklarının gelişimi sömürgecilikle mücadele sonrasında devletlerin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte ivme kazanabilmiştir. Zira bölgedeki durum dikkate alındığında Afrika sisteminin, Avrupa ve Amerikan insan hakları sistemlerinden daha geç bir tarihte gelişmeye başladığı görülmektedir.³⁹⁰

Afrika insan hakları sisteminde denetim faaliyetini yerine getiren organlar Af. İHHK ile Af. İHHM'dir. Belirtmek gerekir ki Af. İHHŞ ile denetim mekanizması olarak, orijinal halleriyle diğer bölgesel sistemlerinden farklı olarak Komisyon ve Mahkeme şeklinde ikili bir yapı öngörülmemiş; denetim organı olarak sadece Af. İHHK kurulmuştur.³⁹¹ Daha sonrasında ise Af. İHHMKP ile sisteme Af. İHHM dahil edilerek bölgedeki insan hakları sisteminin korunması ve geliştirilmesi amacıyla yönelik olarak önemli bir adım atılmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi söz konusu

³⁸⁹ Gemalmaz S., **Latin Amerika**, s. 172; Robertson, s. 133.

³⁹⁰ Hannum vd., s. 970.

³⁹¹ Christof Heyns, "The African Human Rights System: The African Charter", **Dickinson Law Review**, 108(3), 2004, (African System), s. 693, <https://ideas.dickinsonlaw.psu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3669&context=dlra>, 26 Aralık 2021.

yapılar diğer bölgesel sistemlere nazaran daha sonra faaliyete geçmiştir. Nitekim günümüzde de Afrika insan hakları denetim organlarının uygulama yönünden diğer bölgesel sistemlere göre daha zayıf olduğu görülmektedir. Ancak bahsi geçen durum Afrika insan hakları sisteminin teoride de daha zayıf olduğu anlamına gelmemelidir. Zira ileriki başlıklarda yeri geldiğinde değinileceği üzere, Afrika sisteminde bazı yönleriyle Avrupa ve Amerika insan hakları sistemlerinden daha ileri seviyede düzenlemelere yer verilmiştir. O halde bahsi geçen tüm bu bilgilerin daha net ifade edilebilmesi amacıyla incelikte Af. İHHK ve Af. İHHM örgütsel yapılarını ortaya koymak isabetli olacaktır.

1. 2. 3. 1. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu

Ulusalüstü insan hakları hukukunda, Af.B. bünyesinde bölgedeki insan ve halkların haklarının korunmasına yönelik olarak Af. İHHŞ'nin ilgili hükümleri doğrultusunda kurulan denetim organlarından ilki Af. İHHK'dir. Af. İHHŞ yürürlüğe girdiği tarihte Af. İHHK'yi denetim organı olarak yapılaştırması nedeniyle,³⁹² Af. İHHM kurulana dek Af. İHHK bölgede uzun yıllar boyunca Af. İHHŞ'de yer alan hak ve özgürlüklerin uygulanmasını izleyen tek denetim organı olarak görev yapmıştır.³⁹³ Bahsedilen görevi yerine getirirken Af. İHHK, Af. İHHŞ ve kendi Usul Kuralları³⁹⁴ doğrultusunda hareket etmektedir.³⁹⁵ Bilindiği üzere Af. İHHK kendi Usul Kurallarını düzenleme yetkisine sahiptir (Af. İHHŞ, m. 42/2; Af. İHHK/UK, Kural 3/5). Böylelikle Komisyon, Af. İHHŞ ile kendisine verilen görev ve yetkileri kendi Usul Kurallarını oluşturmak suretiyle netleştirmiştir.³⁹⁶

Af. İHHK, Af.B tarafından Afrika'daki insan ve halkların haklarının geliştirilmesi ve korunması amacına yönelik olarak oluşturulan bir özerk bir denetim sistemi olarak kurulmuştur (Af. İHHŞ, m. 30; Af. İHHK/UK, Kural 3/1). Başka bir ifadeyle Af. İHHK, Afrika bölgesinde insan haklarının geliştirilmesi ve korunması amacına yönelik olarak çalışmalar yapmakla

³⁹² Gemalmaz S., **Ulusalüstü**, s. 284.

³⁹³ Rachel Murray, **The African Charter On Human and People's Rights-A Commentary**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2019, (African Charter), s. 598.

³⁹⁴ Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu Usul Kuralları, Komisyonun 2-13 Şubat 1988 tarihinde Dakar/Senegal'de düzenlenen 2. Olağan oturumunda görüşülmüş ve 13/02/1988 tarihinde kabul edilmiştir. <https://www.achpr.org/rulesofprocedure>, 19Aralık 2021, Ayrıca bkz. Gemalmaz S., **UİHH Belgeler**, 1, s. 994; Af. İHHK Usul Kuralları en son Komisyonun 19/02-04/03/2020 tarihleri arasında Banjul/Gambia'da düzenlenen 27. Olağanüstü Oturumunda yapılan değişiklikler ile en son halini almıştır. Çalışmada son değişiklikleri içeren söz konusu metin dikkate alınarak değerlendirmelerde bulunulacaktır.

³⁹⁵ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 458.

³⁹⁶ Mehmet Semih Gemalmaz, "Afrika İnsan ve Halkların Komisyonunun Etkinlikleri: Nisan 1988-Mart 1991", **İnsan Hakları Yıllığı**, 13, 1991, (Etkinlik), s. 87.

görevlidir.³⁹⁷ Komisyonun vermiş olduğu kararlar taraf devletlere sorumluluk yükleyen Af. İHHS'nin bir yorumu olması nedeniyle, ilgili Devletlerin Komisyon kararlarına uyması beklenir.³⁹⁸

Af. İHHK'nin merkezine ilişkin olarak kısaca bilgi vermek gerekirse, Af. İHHK'nin merkezi başlangıçta Addis Ababa'da olmasına rağmen daha sonrasında Komisyon merkezi Banjul'a taşınmıştır.³⁹⁹ Bahsi geçen durumun nedeni ise Af.B.'nin merkezinin de aynı yerde olmasından dolayı Af. İHHK'nin bağımsızlığını etkileyebilecek herhangi bir siyasi ve idari etkiden uzaklaştırılma çabasıdır.⁴⁰⁰

Komisyonun bahsi geçen görevlerini işlevsel kılan yarı yargısal ya da yargısal olmayan nitelikteki birtakım faaliyetleri yürütme yetkisidir.⁴⁰¹ Ancak Afrika insan hakları sistemi giderek daha ayrıntılı hale gelse de Af. İHHK, bahsedilen yetkilerini kaynak yetersizliği ve bölgedeki hükümetlerin siyasi iradelerinin sınırlı olması nedeniyle tam anlamıyla kullanamamıştır.⁴⁰² Dolayısıyla diğer bölgesel sistemlere nazaran Afrika sisteminde yer alan insan haklarına ilişkin düzenlemelerin bölgenin yapısından kaynaklanan nedenlerden dolayı hayata geçirilmesinin daha zor olduğu görülmektedir. Zira değinildiği üzere Af. İHHK'nin etkin şekilde faaliyette bulunamamasının insan haklarına ilişkin düzenlemelerin değil, bölgedeki imkanların yetersizliğinden kaynaklandığı açıktır.

İşbu bilgiler ışığında Af. İHHK'nin örgütsel yapısına bakıldığında ilgili belgelerde yer alan düzenlemelerin Amerikan sistemiyle benzer olduğu görülmektedir. Zira Af. İHHK bünyesinde faaliyet gösteren birimler, Komisyon Üyeleri, Komisyon Bürosu, Genel Sekreterlik, Özel Raportörlükler, Komite ve Çalışma Grupları olup Ame. İHK ile büyük oranda koşut düzenlemelere yer verildiği görülmektedir.

1. 2. 3. 1. 1. Komisyon Üyeleri

Af. İHHS'nin denetim organlarından Af. İHHK üyelerinin göreve gelebilmeleri için birtakım yeterliliklere sahip olmaları gerekmektedir. Diğer insan hakları denetim organlarında olduğu gibi

³⁹⁷ Richard Gittleman, "The African Commission on Human and Peoples' Rights: Prospects and Procedures", Hurst Hannum (Ed.), **Guide to International Human Rights Practice**, 1st Edition, London: Macmillian Press, 1984, (ACHPR Prospects), s. 154; Gözlügöl, s. 144.

³⁹⁸ Victor Oluwasina Ayeni, "The African Human Rights Architecture: Reflections on the Instruments and Mechanisms within the African Human Rights System", **Beijing Law Review**, (10), 2019, s. 309.

³⁹⁹ Bkz. "Recommendation on the Headquarters of the African Commission on Human And Peoples' Rights", ACHPR/Recom.1(III)88, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=2>, 07 Ocak 2022. Assembly of Heads of States and Government 24th Ordinary Session, AHG/176 (XXIV), "Resolutions of the African Commission on Human and Peoples' Right", https://archives.au.int/bitstream/handle/123456789/478/1988%20AHG%20Res%20174-177%20%28XXIV%29%20_E.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 07 Ocak 2022.

⁴⁰⁰ Mehmet Semih Gemalmaz, "Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu", **MHB**, 9(1), 1989, (Komisyon), s. 15.

⁴⁰¹ Gemalmaz S., "Komisyon", s.16.

⁴⁰² Alston ve Goodman, s. 1025.

Komisyon üyelerinin seçilebilmeleri benzer şartlara bağlı olsa da bazı noktalarda onlardan ayrılmaktadır. Af. İHHK en üst düzeyde olumlu şöhrete ve üstün ahlaki niteliklere sahip olan, dürüst, tarafsız ve insan ve halkların hakları alanında yetkinlikleriyle tanınmış Afrikalı kişilerden oluşmaktadır. Af. İHHK on bir üyeden oluşmakla birlikte, bahsedilen bu üyelerin hukuk alanında deneyimli kişilerden seçilmesine özen gösterilmektedir (Af. İHHS, m. 31/1; Af. İHHK/UK, Kural 4/1). Tüm bu bilgilerden hareketle, Af. İHHK üyelerinin seçilme yeterlilikleri incelendiğinde, üyelerin tamamının hukuk alanında deneyimli kişilerden seçilmediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim kimi zaman Komisyon üyelerinin özellikle Afrika insan hakları sistemine aşina olup olmadıkları tartışma konusu olmuştur.⁴⁰³ Dolayısıyla Af. İHHK üyelerinin bahsedilen durum nedeniyle Komisyonun faaliyetlerini gereği gibi yerine getirebilmesi için bölgenin insan hakları durumuna hâkim ve alanlarında yetkinlikleriyle tanınmış hukukçulardan seçilmesi daha isabetlidir. Zira Af. İHHM'nin yanı sıra daha önceki bölümlerde incelenen gerek Avrupa gerekse Amerika insan hakları sistemindeki denetim organlarının üyelerinin hukukçular arasından seçildiği görülmektedir. O halde Komisyon üyelerinin seçilme yeterlilikleri bakımından, Afrika sisteminin Avrupa ve Amerika sistemlerinden farklılık gösterdiğini söylemek mümkündür. Bahsedilen bu durumun insan hakları denetim organlarının faaliyetlerine olumlu ya da olumsuz yönde yansıdığını söyleyebilmek için sistemin işleyişine bakmak gerekmektedir. Ancak Af. İHHM yargıçlarının da alanlarında yetkinlikleri tanınmış hukukçulardan seçildiği de göz önünde bulundurulursa Komisyon için hukukçu olma şartının aranmamasının Afrika sisteminde bilinçli bir tercih olduğu sonucuna varılabilir.

Af. İHHK üyeleri Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisi tarafından, Af. İHHS'ye taraf devletlerin aday olarak gösterdiği bir kişiler listesi içerisinde seçilmektedir (Af. İHHS m. 33). Ancak adayların belirlenme şekline ilişkin olarak değinilmesi gereken bir husus bulunmaktadır. Şöyle ki Afrika bölgesinde Af. İHHK üyeliği için adaylıkların ulusal seviyede ne şekilde belirlendiği konusunda bir şeffaflık bulunmamakla birlikte, adaylık konusunda ulusal düzlemde farkındalıkların olmaması gerçekten üyelik için yetkin kişilerin belirlenmesi ve bu kişilerin ön plana çıkması olasılığını azaltmaktadır.⁴⁰⁴ Zira geçmişte Af. İHHK üyeliğinin prestij yönünden daha zayıf algılanması, ilgili taraf devletlerin üyeliğe daha uygun kişileri aday gösterme noktasında çekingen davranmaya itmiştir.⁴⁰⁵ Ayrıca bazı bölgelerden seçilmiş olan Komisyon üyeleriyle gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde kiminin kendi çabasıyla lobi çalışmaları neticesinde, kiminin üyelikten tamamen habersiz kendisine taraf devletçe yapılan bildirimle kiminin ise ulusal

⁴⁰³ Frans Viljoen, "Promising Profiles: An Interview with the Four New Members of the American Commission on Human and Peoples' Rights", *AHRLJ*, 6(1), 2006, (Profiles), s. 240.

⁴⁰⁴ Murray, *African Charter*, s. 605.

⁴⁰⁵ Rachel Murray, *Human Rights in Africa, From the OAU to the African Union*, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, (HRA), s. 54.

süreçten tamamen habersiz şekilde üyeliğe geldikleri görülmektedir.⁴⁰⁶ Dolayısıyla ulusal düzeyde her taraf devletin adayları belirlerken Af. İHHŞ’de belirtilen şartlar haricinde ortak bir usule göre hareket etmedikleri, tamamen rastgele bir şekilde adayları belirlediklerini söylemek mümkündür. Ancak anılan bu durum, Af. İHHK üyelerinin daha önce de ifade edildiği üzere daha etkili ve yetkin üyelerden oluşmasını engelleyebilecek bir durum olarak nitelendirilebilir.

Af. İHHK üyeliği seçimi için gizli oylama yapılmaktadır (Af. İHHŞ, m. 33). Af. İHHŞ tarafı devletlerin ikiden fazla aday göstermesi mümkün değildir. Af. İHHK üyeliğine aday olarak gösterilen kişilerin Şarta taraf devletlerden birinin vatandaşı olması gerekmektedir. Ancak bahsi geçen bu durum, bir devlet tarafından gösterilen iki adaydan birinin o Devletin vatandaşı olmamasına engel değildir (Af. İHHŞ, m.34). Komisyon üyeliği için gösterilecek olan adayların listesi seçimlerden en az dört ay önce Afrika Birliği Genel Sekreteri tarafından istenmektedir (Af. İHHŞ, m. 35/1). Afrika Birliği Genel Sekreteri, üyelik için aday gösterilen kişilerin alfabetik sıralı listesini yaparak, söz konusu listeyi seçimlerden bir ay önce Devlet ve Hükümet Başkanlarına iletme zorundadır (Af. İHHŞ, m. 35/2). Af. İHHK üyelerini seçme yetkisi Af. B. Yürütme Konseyi’ne aittir. Zira Yürütme Konseyinin Usul Kuralları⁴⁰⁷ incelediğinde Kural 5/1-f gereğince Yürütme Konseyi Af. B. Meclisi tarafından atanacak olan Komisyon üyelerinin seçmektedir. Dolayısıyla Af. İHHK üyeleri Yürütme Konseyi tarafından seçilmekte ve Af.B. Meclisi tarafından atanmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, şu ana dek Yürütme Konseyi listesi ile Af.B. Meclisi’nin listelerinin farklı olduğu herhangi bir durum söz konusu olmamıştır.⁴⁰⁸ O halde tersinden bakıldığında, Yürütme Konseyi tarafından seçilen adayların Af.B. Meclisi tarafından atanmama ihtimali de bulunmaktadır. Tüm bu bilgiler doğrultusunda Af. İHHK’nin işlevlerini yerine getirirken iş birliği içerisinde olduğu organların vermiş olduğu kararlar neticesinde oluşturulduğu görülmektedir. Farklı bir ifadeyle bahsi geçen durum Komisyonun faaliyetlerini yerine getirirken Af.B.’nin çeşitli organlarıyla etkili bir iş birliği yapmasının⁴⁰⁹ doğal bir sonucu olarak da nitelendirilebilir.

Af. İHHK’nin görev ve yetkilerine bakıldığında Komisyonun üç temel fonksiyonu insan ve halkların haklarını geliştirme, hakların korunmasını sağlama ve hakları yorumlama olarak ifade

⁴⁰⁶ Viljoen, “Profiles”, s. 242.

⁴⁰⁷ Bkz. Rules of Procedure of the Executive Council (Rule 5/1-f), https://archives.au.int/bitstream/handle/123456789/6448/Rules%20of%20Procedure%20of%20the%20Assembly%2c%20Executive%20Council%2c%20PRC%20%26%20Statutes%20of%20the%20Commission%20_E.Pdf?sequence=1&isAllowed=y, 28 Aralık 2021; Report on the Election of Members of the African Commission on Human and Peoples’ Rights, Executive Council 19th Ordinary Session, EX.CL/683 (XIX), s. 5, <https://www.peaceau.org/uploads/ex-cl-683-xix-e.pdf>, 28 Aralık 2021.

⁴⁰⁸ Murray, **African Charter**, s. 607.

⁴⁰⁹ Timothy Fwa Yerima, **Human and People’s Rights, The Efficacy of Enforcement Mechanisms under the African Human Rights System**, 1st Edition, Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller, 2011, s. 96-97.

edilmektedir⁴¹⁰. Komisyonun bahsedilen görevlerini yerine getirirken Af. İHHK üyelerinin Komisyon düzenlediği oturumlara ve toplantılara katılması gerekmektedir. Pek tabidir ki Af. İHHK kendine verilen görev ve yetkileri üyeleri aracılığıyla yerine getirmektedir. Zira Af. İHHK üyeleri özellikle Komisyonun insan haklarının geliştirilmesi ve korunması amacına yönelik olarak tanıtım, bilgi toplama ve bilgilendirme faaliyetlerini kapsayacak şekilde taraf devletlere ziyaretlerde bulunmaktadır. Bu amaçla Komisyon üyeleri ziyarette buldukları taraf devletlerde insan haklarının bir nevi savunucusu misyonunu üstlenmektedir. Af. İHHK ayrıca Komisyonun önüne gelen başvuruların değerlendirilmesinde yer almaları ve Raportör olarak hareket ederek Af. İHHK'nin söz konusu başvuruyu karara bağlamasını sağlamaları gerekmektedir. (Af. İHHK/UK, Kural 7)

Af. İHHK üyeleri Afrika kıtasında ya da herhangi bir taraf devlette insan ve halkların haklarına ilişkin çalışma, araştırma ve çözüm önerilerinde bulunma yetkisine sahiptir. Ayrıca Af. İHHŞ veya onun Protokollerinde yer alan bir hükmün açıklığa kavuşturulması gerektiğinde söz konusu hükmün daha iyi anlaşılabilmesi ve uygulanabilmesi adına Genel Yorumlarda da bulunabilmektedir. Tüm bu bahsedilenlerin dışında üyelerin Af. İHHK tarafından kendilerine verilen diğer görevleri de yerine getirmeleri gerekmektedir. (Af. İHHK/UK, Kural 7/f)

Af. İHHK üyelerinin bahsedilen görevlerine ilişkin tüm bu düzenlemeler 2020 yılında gerçekleştirilen son değişiklikle birlikte Af. İHHK Usul Kurallarına dahil edilmiştir. Nitekim daha önceki Usul Kuralları kapsamında Komisyon üyelerinin görev ve yetkilerine ilişkin olarak herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiş Komisyon üyelerinin görevleri sadece Af. İHHŞ 45. maddede düzenlenmiştir. Af. İHHK Usul Kuralları'nda yapılan değişiklikle eklenen maddede de yine Af. İHHŞ'nin ilgili maddesine atıfta bulunarak Komisyon üyelerinin Şartta belirtilen yetkilerini uygularken ne gibi faaliyetlerde bulduklarına değinilmiştir. Böylelikle Af. İHHK Usul Kurallarına getirilen bu düzenleme ile Komisyon üyelerinin görevleri daha da detaylandırılarak hükme bağlanmıştır.

Af. İHHK üyeleri görevlerini yerine getirirken tıpkı diğer bölgesel sistemlerde olduğu gibi kişisel sıfatlarıyla hareket etmektedir (Af. İHHŞ, m. 31/2; Af. İHHK/UK, Kural 4/2). Başka bir ifadeyle Af. İHHK üyesi olarak seçilen kişi, adına seçildiği taraf devletin temsilcisi olarak seçilmemektedir. Yine Af. İHHK üyelerinin her biri farklı devletlerin vatandaşı olmak zorundadır. Zira Af. İHHK aynı anda aynı devletin vatandaşı olan birden fazla üyenin bulunması mümkün değildir. (Af. İHHŞ, m. 32). Zira böylece Afrika sisteminde Komisyon üyeleri bakımından kıtanın beş bölgesini de kapsayacak şekilde coğrafi yönden dengeli bir dağılım sağlanmak istenmiştir.⁴¹¹ Ancak bazı dönemlerde söz konusu durumun gerçekleşmesi mümkün olmamış ve Afrika

⁴¹⁰ Alston ve Goodman, s. 1025.

⁴¹¹ Murray, **African Charter**, s. 603.

kıtasındaki bölgelerden bazıları Af. İHHK’de temsil edilmemiştir.⁴¹² Ancak Af.B.’nin coğrafi yönden dengeli bir dağılım gerçekleştirmeye yönelik teşebbüsleri karşılıksız kalmamış ve 2011 yılında Af.B Meclisinin kararı ile Af. İHHK’nin usulüne uygun olarak bilgilendirilmesine rağmen aday göstermeyen bölgeler dışında, seçilmiş üyelerle birlikte tüm Af.B. organlarında coğrafi temsili sağlamak konusunda özenli davranması gerektiği vurgulanmıştır.⁴¹³ Ayrıca 2016 yılında Yürütme Konseyinin “Afrika Birliği Organları ve Kuruluşlarında Coğrafi ve Cinsiyet Yönünden Adil Temsil Kriterlerinin Uygulanmasına İlişkin Yöntemler” e ilişkin kararında da yine Af. İHHK ‘nin üyelerinin belirlenmesinde dengeli bir coğrafi dağılımın gerçekleştirilmesine vurgu yapılmıştır.⁴¹⁴ Dolayısıyla Af. İHHŞ ve Af. İHHK Usul Kuralları bağlamında Komisyon üyeleri bakımından coğrafi dağılımın dengeli olması bakımından açık bir düzenleme yer almasa da Af.B.’nin aldığı bazı kararlarla Komisyona buna yönelik tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir.

Af. İHHŞ’de yer alan Komisyonda her bir taraf devleti temsilen bir üyenin yer alması gerektiğine ilişkin düzenlemenin Amerikan sistemi ile benzer ancak Avrupa sisteminden farklı olduğu görülmektedir. Nitekim AİHM’de görev yapacak olan yargıçların farklı devletler nezdinde seçilmiş olmak kaydıyla aynı anda Mahkemede yer alabilmeleri mümkündür.⁴¹⁵ Ayrıca, Af. İHHK üyelerinin yine diğer bölgesel sistemlerde olduğu gibi seçildikten sonra görevlerini tarafsızlık ve sadakatle yerine getireceklerine dair ant içmeleri⁴¹⁶ gerekmektedir (Af. İHHŞ, m. 38; Af. İHHK/UK, Kural 10).

Af. İHHŞ ve Af. İHHK Usul Kuralları incelendiğinde Komisyon üyelerinin cinsiyet yönünden ne şekilde bir dağılıma sahip olması gerektiğine ilişkin de herhangi bir düzenlemenin bulunmadığı göze çarpmaktadır. Ancak dikkat etmek gerekir ki daha sonra detaylı inceleneceği üzere Af. İHHM’nin yargıçları için aynı durum söz konusu değildir. Zira Afrika sistemi içerisinde Komisyon ve Mahkeme üyeleri açısından seçilme şartları bazı yönlerde birbirinden farklılık arz etmektedir. Ayrıca diğer bölgesel sistemlerle kıyaslandığında AİHM bakımından da yine AİHS’de cinsiyet dağılımına ilişkin belirgin bir düzenleme bulunmasa da gösterilecek olan yargıç adayları bakımından böyle bir düzenlemeye yer verilmiştir. Amerikan sisteminde ise hem Ame. İHK hem de Ame. İHM bakımından cinsiyet dağılımına dair bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak Af. İHHK’de üyelerinin tıpkı coğrafi dağılımda olduğu gibi dengeli bir cinsiyet dağılımı gözetilerek

⁴¹² Detaylı bilgi için bkz. Viljoen, “Profiles”, s. 239-240.

⁴¹³ Assembly of African Union 16th Session, Assembly/AU/Dec.356(XVI), “Decision on the Mandatory Application of the Principle of Geographical Representation in All African Union Organs with Elected Members”, Doc. Assembly/AU/15(XVI)Add.7, https://au.int/sites/default/files/decisions/9645-assembly_en_30_31_january_2011_auc_assembly_africa.pdf, 28 Aralık 2021.

⁴¹⁴ Executive Council 28th Ordinary Session, EX.CL/Dec.953, “Decision on the Modalities on Implementation of Criteria for Equitable Geographical and Gender Presentation in the African Union Organs”, Doc. EX.CL/953(XVIII), https://au.int/sites/default/files/decisions/29513-ex_cl_dec_898_-_918_xxviii_e.pdf, 28 Aralık 2021.

⁴¹⁵ Schabas, s. 646.

⁴¹⁶ Af. İHHK/UK Kural 10’a göre Komisyon üyeleri seçildikten sonra şu şekilde yemin etmektedir:” Görevlerimi tam bir tarafsızlık içinde layıkıyla ve dürüstlikle yerine getireceğime yemin ederim.”

belirlenmesi için de yine 2016'da Yürütme Konseyinin aldığı karar⁴¹⁷ doğrultusunda hareket edilmesi tavsiye edilmiştir. O halde Af. İHHK bağlamında üyelerin cinsiyet dağılımındaki dengenin sağlanması hususu tamamen göz ardı edilmemiştir.

Af. İHHK üyelerinin görev süresine değinmek gerekirse, Af. İHHK üyelerinin görev süreleri yeniden seçilebilmek kaydıyla altı yıldır. Ancak seçilen Komisyon üyelerinden ilk seçimde seçilmiş üyelerden dördünün görevi iki yıl sonra, bunların dışındaki üç üyenin görev süresi ise dört yıl sonra sona ermektedir (Af. İHHŞ, m. 36; Af. İHHK/UK, Kural 5/1). Dolayısıyla seçilen her Af. İHHK üyesinin görev süresi altı yıl olmamaktadır. Sadece kalan dört üyenin görev süresi altı yıldır. Görev süreleri iki yıl ya da dört yıllla sınırlandırılan bu üyelerin kim olacağı ise, Afrika Birliği ve Hükümet Başkanları Meclisi Başkanı tarafından kura usulüyle belirlenmektedir (Af. İHHŞ, m. 37). Af. İHHK üyelerinin görev sürelerinin birbirinden farklılık arz etmesinin nedeni Komisyonun sürekli yenilenmesini sağlamaktır. Zira Komisyon üyelerinin tamamının görev sürelerinin dolması beklenmeden yeni üyelerin göreve gelmesi sağlanarak bir ölçüde Af. İHHK'nin dinamik bir yapıya kavuşturulması amaçlanmaktadır. Af. İHHK üyeleri için Ame. İHM üyeleri ile benzer şekilde bir düzenleme getirildiği görülmektedir. Dolayısıyla bölgesel sistemler arasında Afrika sisteminde yer alan bu düzenlemenin sadece Ame. İHM, Af. İHHK ve Af. İHHM üyeleri bağlamında hayata geçirildiğini söylemek mümkündür. Böylece bahsedilen denetim organlarının faaliyetlerini yerine getirirken sürekli bir dinamizm içerisinde ve çok yönlü olarak hareket etmesi sağlanmış olmaktadır.

Af. İHHK üyelerinin görev süreleri sona erdiğinde tekrar seçilmeleri ya da görev süresi biten ya da bitecek olan bir Komisyon üyesinin yerine göreve gelmeleri durumunda, söz konusu üyenin görev süresi bitiş tarihinden itibaren hesaplanmaktadır (Af. İHHK/UK, Kural 5/2). Ancak görev süresi dolmadan önce herhangi bir sebeple görevine devam edemeyecek olan Af. İHHK üyesinin yerine seçilmiş olan Komisyon üyesi, diğer üyenin kalan görev süresini tamamlar (Af. İHHŞ, m. 39/3; Af. İHHK/UK, Kural 5/3). Fakat anılan bu durumda, Af. İHHK üyeliğinden ayrılan üyenin kalan görev süresine dikkat edilmesi gerekmektedir. Zira Komisyon üyeliğinden ayrılan üyenin kalan görev süresinin dolmasına altı aydan daha az bir süre kaldığı takdirde üyelerin kompozisyonunda herhangi bir değişiklik yapılmamaktadır (Af. İHHK/UK, Kural 5/3). Af. İHHK üyeleri, yerlerine seçilecek yeni Komisyon üyelerinin göreve başlayacağı tarihe kadar görevde kalmaktadır (Af. İHHŞ, m. 40). Bahsedilen düzenlemeler dikkate alındığında ise, Afrika sisteminde de diğer bölgesel sistemlere benzer şekilde Komisyonun işleyişinin aksamaması için böyle bir düzenlemeye gidildiği söylenebilir.

⁴¹⁷ Executive Council 28th Ordinary Session, EX.CL/Dec.953, "Decision on the Modalities on Implementation of Criteria for Equitable Geographical and Gender Presentation in the African Union Organs", Doc. EX.CL/953(XVIII), https://au.int/sites/default/files/decisions/29513-ex_cl_dec_898_-_918_xxviii_e.pdf, 28 Aralık 2021.

Af. İHHK üyelerinin görev süreleri dolmadan önce herhangi bir nedenden dolayı görevlerine devam edebilmeleri mümkün olmayabilir. Daha farklı ifadeyle, Af. İHHK üyelerinden herhangi birinin ölümü ya da istifası söz konusu olduğunda Komisyon Başkanı derhal Afrika Birliği Başkanını derhal bilgilendirmek zorundadır. Kendisine bildirimde bulunulan Afrika Birliği Başkanı ise, ilgili Komisyon üyesinin ölüm anından ya da istifasının yürürlüğe girdiği andan itibaren Af. İHHK üyeliğinin boşaldığını ilan etmekle görevlidir. Komisyon üyesinin istifası ile ilgili daha detaylı bilgi vermek gerekirse, herhangi bir üyenin istifası halinde, ilgili üyenin istifasını Afrika Birliği Komisyon Başkanına iletmek üzere Af. İHHK Başkanına yazılı olarak bildirmesi gerekir. İşbu durumda Af. İHHK üyesinin istifa mektubunun tesliminden itibaren üç ay sonra istifa yürürlüğe girmektedir. İstifa bildirimi yapıldıktan sonra Afrika Birliği Komisyon Başkanı, istifanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üyeliğin boşaldığını duyurur. Tüm bu bilgiler ışığında Af. İHHK üyelerinden herhangi birinin üyeliğinin ölüm ya da istifa sonucu sona ermesi durumunda söz konusu üyeliğin Af. İHHK'nin ilgili hükümleri uyarınca doldurulduğu görülmektedir. (Af. İHHK, m. 39/1; Af. İHHK/UK, Kural 9/2, 3, 4, 5)

Af. İHHK'nin herhangi bir üyesinin, Komisyonun diğer üyelerinin görüş birliği ile geçici olarak oturumlarda bulunmamasının önünde engel yoktur. Ancak geçici devamsızlık haricinde Komisyon üyesinin görevini yerine getirmemesi halinde ise Af. İHHK Başkanı durumu yine Afrika Birliği Genel Sekreteri'ne bildirmek zorundadır. Af. İHHK Başkanının bildirimi üzerine yine Afrika Birliği Genel Sekreteri söz konusu üyeliğin boşaldığını ilan etmekle yükümlüdür. (Af. İHHK m. 39/2; Af. İHHK/UK, Kural 9/1)

Af. İHHK üyeliğinin görev süresi dolmadan önce belirtilen nedenlerden dolayı boşalması halinde, Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisi görevi sona eren üyenin yerini doldurmaktadır. Ancak bahsedilen durumda daha önce de belirtildiği gibi, Komisyonun ilgili üyesinin görev süresinin dolmasına altı aydan daha az bir sürenin kalmamış olması gerekmektedir. Zira görev süresinin dolmasına altı aydan daha az bir süre kalan üye, belirtilen durumlardan biri nedeniyle üyelikten ayrılmış olsa da yerine başka bir üye seçilmemektedir. (Af. İHHK, m.39/3)

Af. İHHK üyeleri görevlerini ifa ederken, kıdemlerine göre Komisyon Başkanı ve Başkan Yardımcılarını takip etmektedir. Komisyonda eşit kıdeme sahip iki ya da daha fazla üyenin bulunması durumunda en yaşlı olan üyeye öncelik tanınmaktadır. Af. İHHK üyelerinden, görev süresinin tamamında üyeliği devam eden ve yeniden Komisyon üyeliğine seçilmiş olan üyenin kıdem bakımından önceliği bulunmaktadır. (Af. İHHK/UK, Kural 6/1, 2)

Af. İHHK üyelerinin, görevlerini yerine getirirken bağımsızlık ve tarafsızlıklarına gölge düşürmeyecek şekilde hareket etmeleri zorunludur. Af. İHHK üyesinin görevini ifa ettiği sırada tarafsızlık ve bağımsızlığını tehlikeye atacak herhangi bir faaliyette bulunmaması gerekmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 8/1). Yeri gelmişken değinmek gerekirse Af. İHHK üyelerinin bağımsızlıkların ilişkin olarak belirli dönemlerde bazı endişeler olduğu ve Af.B Komisyonunun

da Af. İHHK üyelerinin bağımsızlıklarının sağlanması amacıyla bazı yönergeler hazırladığı görülmektedir.⁴¹⁸ Şöyle ki Af.B Komisyonu Nisan 2005'te üye devletlerin kıdemli memurların ve diplomatik temsilcilerin Komisyon üyesi olarak seçmelerini engelleyecek sözlü notlar (Note verbale) hazırlamış ve böylelikle Af. İHHK üyelerinin bağımsızlıklarının sağlanması yönünde önemli bir adım atmıştır.⁴¹⁹ Nitekim 2003 yılında Moritanya nezdinde seçilmiş olan Komisyon üyesinin göreve geldikten kısa bir süre sonra kendi ülkesinde Bakan olarak seçilip göreve gelmesi Af. İHHK'nin bağımsız ve tarafsızlığını gölgeye düşürecek bir gelişme olarak ifade edilmektedir.⁴²⁰ Farklı bir ifadeyle bahsedilen tüm bu pozisyonlar üyelikle bağdaşmaz nitelikte olup; Af. İHHK'yi taraflı bir görünüme sokarak teşvik edici ve koruyucu işlevlerini tehlikeye atmaktadır.⁴²¹

Tüm bu örnekler sonrasında Af. İHHK Usul Kurallarında 2010 yılında yapılan değişiklikle birlikte artık Komisyon üyelerinin seçiminde bağımsız ve tarafsızlığa ilişkin olarak üyelikleriyle bağdaşmaz nitelikteki pozisyonları içeren detaylı bir düzenleme getirilmiştir.⁴²² Anılan bu düzenleme sonucunda, Af. İHHK'nin kendi bağımsızlığını ve tarafsızlığını daha iyi sağlayabilmek adına olumlu adımları attığı ve Usul Kurallarını da bu doğrultuda güncellediği görülmektedir. Ancak Komisyonun üyelerinin belirlenmesi noktasındaki hassasiyeti sadece 2010 yılındaki değişiklikle kalmamış, 2011 yılında yine Af. İHHK üyelerinin seçimi noktasında taraf devletlerden adayların insan ve halkların hakları ile ilgili olarak yargısal, akademik, profesyonel vb. anlamda yetkinliklerini gösteren bilgileri tamamlamaları istenmiştir.⁴²³ Dolayısıyla Af. İHHK üyelerinden bazılarının başlangıçta tarafsızlıklarını etkileyecek görevlerde buldukları görülse de daha sonra yapılan düzenlemelerle söz konusu durumun ortadan kalktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Af. İHHK Usul Kurallarının son hali de göz önünde bulundurulduğunda Komisyon üyelerinin seçiminde getirilen şartlar daha özenli davranıldığı görünümünü vermektedir.

⁴¹⁸ Heyns ve Killander, "Africa", s. 470.

⁴¹⁹ AU Commission Note Verbale BC/OLC/66/Vol XVIII (05 April 2005) Aktaran: Murray, **African Charter**, s. 602.

⁴²⁰ Christof Heyns ve Magnus Killander, "The African Regional Human Rights System", (Ed.) Felipe Gomes Isa ve Koen de Feyter, **International Protection of Human Rights: Achievements and Challenges**, University of Deusto Bilbao, 2006, (Regional), ss. 509-544; Manusili Ssenyonjo, "Responding to Human Rights Violations in Africa-Assessing the Role of the African Commission and Court on Human and Peoples' Rights (1987-2018)", **International Human Rights Review**, (7), 2018, (Responding), s. 6; Bahseilen duruma benzer diğer örnekler için bkz. Murray, **African Charter**, s. 600-601.

⁴²¹ Frans Viljoen, **International Human Rights in Africa**, 2nd Edition, Oxford: Oxford University Press, 2012, (Africa), s. 291; Benzer yönde görüş için ayrıca bkz. Laurie S. Wiseberg, "The African Commission on Human and Peoples' Rights", **A Journal of Opinion**, 22(2), 1994, (Commission), ss 34-41, s. 35.

⁴²² Murray, **African Charter**, s. 601.

⁴²³ Bkz. Note Verbale BC/OLC/4227.11, Executive Council Nineteenth Ordinary Session 23-28 June 2011, EX.CL/683 (XIX), s. 5-6, <https://www.peaceau.org/uploads/ex-cl-683-xix-e.pdf>, 27Aralık 2021.

Tüm bu belirtilenler ışığında gerçekleştirilen değişikliklerle birlikte artık Af. İHHK üyelerinin hükümet üyesi, Bakan, Müsteşar, diplomatik temsilci, herhangi bir bakanlığın personeli ya da üyeliğin gerektirdiği bağımsızlık ve tarafsızlığa uygun olmayan başkaca görevlerde bulunmaması gerekmektedir. İşbu noktada Af. İHHK üyelerinin görevleriyle bağdaşmaz bir durumunun ortaya çıkıp çıkmadığını basit çoğunlukla karar vermektedir. Farklı bir deyişle, Af. İHHK üyelerinin tarafsızlık ve bağımsızlıklarına etki edebilecek herhangi bir faaliyette bulunup bulunmadığını denetlemekle görevlidir. Komisyon üyelerinin görevleriyle bağdaşmaz bir faaliyette bulunup bulunmadığını tespit ederken yine Af. İHHK'nin ilgili hükümleri uyarınca hareket etmek zorundadır. Ancak Af. İHHK belirtilen şekilde bir tespitte bulunmadan önce hakkında göreviyle bağdaşmazlık iddiası bulunan Komisyon üyesini dinlemesi gerekmektedir. Nitekim son aşamada Af. İHHK Başkanının, Af. İHHK'nin herhangi bir üyesinin göreviyle bağdaşmayan bir faaliyette bulunduğunu tespit etmesi halinde, üyeliğin boşaldığını ilan etmek üzere Afrika Birliği Komisyonu Başkanını bilgilendirir. (Af. İHHK/UK, Kural 8/1, 2, 3, 4)

Af. İHHK üyelerinin görevleriyle bağdaşmaz nitelikte faaliyetlerin niteliğini belirten ve ayrıca Komisyon üyelerinin görevleriyle bağdaşmaz bir faaliyette bulunmaları halinde uygulanacak prosedüre ilişkin olan düzenlemenin de son değişiklikle birlikte yeniden düzenlendiği görülmektedir. Komisyon söz konusu düzenleme ile Komisyon Bürosuna ait olan denetim yetkisi Komisyona aktarılmış, Komisyon üyelerinin görevleriyle bağdaşmayan faaliyette bulduklarına ilişkin verilecek olan karar için üyelerin basit çoğunluğunun oyu aranmış ve ayrıca da hakkında işlem başlatılan Komisyon üyesi dinlenilmeden herhangi bir karara varılmayacağı düzenlenmiştir. Tüm bu değişiklikler dikkate alındığında Af. İHHK'nin görevle bağdaşmazlığa ilişkin usulü işletirken belirli bir çoğunluğun oyunu arayarak ve en önemlisi de ilgili Komisyon üyesinin hakkındaki iddialara ilişkin dinlenilmesini sağlayarak öncesine kıyasla daha ayrıntılı ve hukuki yönden daha olumlu bir düzenleme getirdiği açıktır.

Af. İHHK Usul Kuralları'nda gerçekleştirilen son değişiklikle birlikte Komisyon üyelerinin uymaları gereken etik kuralların da Usul Kurallarına dahil edildiği görülmektedir. Söz konusu düzenleme doğrultusunda Af. İHHK üyelerinin görevlerini yerine getirirken Komisyonun bağımsızlığına etkilemeksizin, Komisyon Usul Kuralları ve Sözleşmede yer alan etik kurallar doğrultusunda hareket etmeleri gerekmektedir. Ancak Af. İHHK Usul Kuralları ve diğer sayılan Kurallar arasında bir çelişki doğması halinde özel olan kurallara yani Komisyon Usul Kurallarına öncelik verilecektir. (Af. İHHK/UK, Kural 11/1, 2)

Belirtilmesi gereken bir diğer husus da Af. İHHK üyelerinin diplomatik ayrıcalık ve tarafsızlıklardan yararlanma imkanlarının bulunduğuudur. Şöyle ki, Af. İHHK üyeleri görevleri

sırasında Afrika Birliği Örgütünün Ayrıcalıklar ve Bağışıklıklar Genel Sözleşmesinde⁴²⁴ yer verilen diplomatik ayrıcalık ve bağışıklıklardan yararlanabilmektedir (Af. İHHŞ, m. 43). Zira bahsedilen durum Komisyon Usul Kuralları'na yapılan son değişiklikle birlikte dahil edilmiş ve Komisyon üyelerinin görevlerini yerine getirirken Şartta yer alan hüküm gereğince diplomatik ayrıcalık ve bağışıklıklardan faydalanabileceği belirtilmiştir (Af. İHHK/UK, Kural 12). Dolayısıyla Af. İHHK üyelerinin de diğer bölgesel sistemlere benzer şekilde görevlerini ifa ederken bazı teminatlara sahip olduklarını söylemek mümkündür.

1. 2. 3. 1. 2. Komisyon Bürosu

Af. İHHK'nin örgütsel yapısı içerisinde yer alan bir diğer birim Komisyon Bürosudur. Af. İHHK Bürosu Af. İHHŞ ile Af. İHHK Usul Kuralları doğrultusunda kendine verilen görevleri yerine getirmekle sorumlu olan bir Başkan ve bir Başkan Yardımcısından oluşmaktadır (Af. İHHK/UK, Kural 13). Komisyon Bürosunda faaliyet gösterecek Başkan ve Başkan Yardımcısı Af. İHHK üyelerinin arasından belirlenmektedir. Komisyon Bürosunun seçimleri gizli oylama ile yapılmakta, Af. İHHK'de hazır bulunan üyelerin basit çoğunluğunun oyunu alan ve aynı zamanda oy kullanan üye Başkan ya da Başkan Yardımcısı olarak seçilmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 14/1, 2). Af. İHHK Bürosu'nda Başkan ve Başkan Yardımcısı için en son seçim Kasım 2021 tarihinde gerçekleştirilmiştir.⁴²⁵

Komisyon Bürosunun üyelerinin görev süresi iki yıla sınırlandırılmıştır. Ancak Komisyon Bürosunun herhangi bir üyesi bir kez daha söz konusu üyeliğe seçilebilmektedir. Yine, Komisyon Bürosunda görev yapan üyelerden herhangi birinin Af. İHHK üyeliğinden vazgeçmesi durumunda, Komisyon Bürosu'nda görevlerini yerine getirmesi mümkün değildir. (Af. İHHŞ, m. 42/1; Af. İHHK/UK, Kural 15)

Af. İHHK Bürosunun yetki ve görevlerini incelemek gerekirse, Komisyon Bürosunun üyeleri ilk önce Af. İHHK üyelerinin bölgedeki insan ve halkların gelişimi ve korunmasına ilişkin faaliyetlerini düzenlemekle görevlidir (Af. İHHK/UK, Kural 16/1). Komisyon Bürosu ayrıca, Af. İHHK'nın çalışma planının onaylanıp hazırlanması da dahil olmak üzere Komisyon Sekreterinin çalışmalarını yönetmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 16/2). Af. İHHK Sekreterinin yıllık çalışmalarının Komisyonun diğer üyelerine danışarak değerlendirilmesi yine Komisyon Bürosunun görevleri arasında yer almaktadır (Af. İHHK/UK, Kural 16/3). Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki, Af. İHHK Bürosunun Sekreterin çalışmalarının değerlendirilmesine ilişkin olarak Komisyon üyelerine danışma usulü Af. İHHK Usul Kurallarında yapılan son değişiklik sonrası getirilmiştir.

⁴²⁴ Afrika Birliği Örgütü Ayrıcalıklar ve Bağışıklıklar Genel Sözleşmesi 25/10/1965 tarihinde imzaya açılmış, aynı tarihte yürürlüğe girmiştir.

⁴²⁵ Bkz. Press Release "Election of New Bureau of the African Commission on Human and Peoples' Rights, November 2021, <https://www.achpr.org/pressrelease/detail?id=612>, 2 Ocak 2022.

Nitekim daha önce yürürlükte olan Usul Kurallarına göre Komisyon Bürosu Sekreterin çalışmaları hakkında yaptığı değerlendirmeyi Komisyona sunmaktaydı. Ancak yapılan değişiklikle birlikte müzakere ve oylama usulü kaldırılmış; Af. İHHK üyelerine doğrudan danışarak değerlendirmenin hazırlanması sağlanmıştır.

Komisyon Bürosu'nda faaliyet gösteren Af. İHHK Başkanının görevlerinden ilki ise, Af. İHHŞ, Af. İHHK Usul Kuralları ve Af. İHHK ve Hükümet ve Devlet Başkanları Meclisi kararları uyarınca kendisine tevdi edilen görevleri yerine getirmektir. Af. İHHK Başkanı Komisyonu temsil etmekte, Komisyonun çalışmalarını yönetmekte ve Komisyonun toplantılarına başkanlık yapmaktadır. Sekreterliğe ilişkin görevlerine bakıldığında ise Af. İHHK Başkanı, Komisyon Sekreterinin yıllık faaliyetlerinin değerlendirmesine ilişkin raporu Afrika Birliği Komisyonunun yetkili organlarına sunmaktadır. Bu kapsamda Komisyon Başkanı tarafından hazırlanan rapor kendisine sunulduktan sonra Af.B. Komisyonu Başkanı, Komisyon Bürosunu istişare için davet edebilmektedir. (Af. İHHK/UK, Kural 17/1, 2, 3)

Yine, Af. İHHK Sekreterliğinin bütçesinin hazırlanması ve söz konusu bütçenin kabul edilip edilmediğinin denetlenmesi de Komisyon Başkanının görevleri arasında yer almaktadır (Af. İHHK/UK, Kural 17/2). Af. İHHK bütçesine kısaca değinmek gerekirse Komisyonun maaşları, Komisyon üyelerinin maaşları ve ödenekleri ve Sekreterlik bütçesi Komisyon'a danışılarak Af.B tarafından belirlenen kriterler doğrultusunda Af.B. tarafından karşılanmaktadır (Af. İHHŞ, m. 41 ve m. 44; Af. İHHK/UK, Kural 22). Af. İHHK Başkanı Komisyonun bütçesini Afrika Birliğinin ilgili organları önünde sunarak, bütçeye ilişkin savunmaları yapmak zorundadır (Af. İHHK/UK, Kural 17/2). Ancak Af. B. tarafından karşılanan bütçenin Af. İHHK'nin çalışmalarını destekleyecek yeterlilikte olmadığı ifade edilmektedir.⁴²⁶ Bahsi geçen duruma Af. İHHK'nin bazı Faaliyet Raporlarında rastlamak da mümkündür.⁴²⁷ Zira Af. İHHK'ye, Af.B. tarafından gerekli finansal destek sağlanmaması nedeniyle Komisyonun bölge dışından gelen kaynaklara bağımlılığının arttığı da bilinmektedir.⁴²⁸ Anılan bu durum kimi zaman Af. B. tarafından onaylanmasa da Af. İHHK personelinin finanse edilmesi için gerekli kaynak kimi zaman bölge dışından gelen kaynaklar tarafından karşılanmasına da neden olmuştur.⁴²⁹

Komisyon Başkanı ara dönem boyunca yürüttüğü faaliyetlere ilişkin yine Meclis ve Komisyona bir rapor hazırlamakla sorumludur. Ayrıca tüm bu belirtilen faaliyetlerine ek olarak Af. İHHK Usul Kurallarında ya da Af. İHHK ve Meclis tarafından kendisine herhangi bir başka görev

⁴²⁶ Bantekas ve Oette, **IHRL**, s. 281; Murray, **African Charter**, s. 616.

⁴²⁷ Bkz. "42nd Activity Report of the African Commission on Human and Peoples' Rights, Submitted in Accordance with Article 54 of the African Charter on Human and Peoples' Rights", 2017, s. 19, <https://www.achpr.org/activityreports/viewall?id=41>, 06 Ocak 2022.

⁴²⁸ Shelton, **Regional**, s. 179.

⁴²⁹ Magnus Killander, "Confidentiality versus Publicity: Interpreting Article 59 of the African Charter on Human and Peoples' Rights", **African Human Rights Law Journal**, 6(2), 2006, (Confidentiality), s. 581.

verildiği takdirde Komisyon Başkanı verilen bu görevi de yerine getirmektedir. Af. İHHK Başkanı bahsedilen bu görevleri kendisi yerine getirmek zorundadır. Ancak gerektiğinde Af. İHHK Başkanı kendisine verilen yetki ve görevlerini Af. İHHK Başkan Yardımcısına ya da Başkan Yardımcısının yokluğunda başka bir Komisyon üyesine devredebilmektedir. (Af. İHHK/UK, Kural 17/2)

Af. İHHK Bürosunda görev yapan Af. İHHK Başkan Yardımcısının da tıpkı Komisyon Başkanı gibi birtakım yetki ve görevleri bulunmaktadır. İlk olarak Af. İHHK Başkan Yardımcısı, görevini geçici olarak yerine getiremeyecek durumda olması halinde Af. İHHK Başkanının görevlerini yerine getirmektedir. İşbu durumda Af. İHHK Başkanı sıfatıyla hareket eden Komisyon Başkan Yardımcısı, Komisyon Başkanı ile aynı yetki ve göreve sahip olmaktadır. Belirtilen bu durumun dışında Af. İHHK Başkan Yardımcısı kendisine Komisyon Başkanı ya da Af. İHHK tarafından herhangi bir görev verilmesi durumunda söz konusu görevi yerine getirmek zorundadır. Ancak belirtmek gerekir ki bazı durumlarda hem Komisyon Başkanının hem de Komisyon Başkan Yardımcısının aynı anda görevlerini yerine getirememesi durumu ortaya çıkabilmektedir. Bahsi geçen bu durumda Af. İHHK Başkanının görevleri Usul Kurallarının ilgili hükmü doğrultusunda kıdem sırasına göre başka bir Komisyon üyesi tarafından yerine getirilmektedir. Anılan bu durum diğer bölgesel sistemlere benzer şekilde Af. İHHK bağlamında da kıdem uygulamasının belirleyici bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir. (Af. İHHK/UK, Kural 18/1, 2, 3, 4)

Son olarak Komisyon Bürosunun üyelerinden herhangi birinin istifası ya da Komisyon üyeliğinden ayrılması halinde ne olacağı sorusuna yanıt vermek gerekmektedir. Eğer Komisyon Bürosu üyesinin istifası ya da Komisyon üyeliğinden ayrılması durumu söz konusu olursa işbu durumda, Komisyon Bürosundaki diğer üye Büroyu temsil etmeye devam etmektedir. Ancak bahsedilen bu durum görevinden ayrılan üyenin makamı dolduruluncaya kadar sürmektedir. (Af. İHHK/UK, Kural 19)

1. 2. 3. 1. 3. Komisyon Sekreterliği

Af. İHHK'nin idari birimlerinden biri de Komisyon Sekreterliğidir. Komisyon Sekreterliği, Af. İHHK tarafından kendisine sağlanmış olan kaynakları yöneterek Komisyonun verimliliği ve etkililiği noktasında önemli bir rol oynamaktadır.⁴³⁰ Zira diğer bölgesel sistemlerde olduğu Afrika sisteminde de Komisyon Sekreterliği sistemin işleyişi bağlamında kritik öneme sahiptir.⁴³¹

Af. İHHK Sekreterliğinin örgütsel yapısı Komisyon tarafından önerilmekte ve onay için Af.B.'ye sunulmaktadır. Af. İHHK, Sekreterliğin örgütsel yapısını ve işleyişini verimli olacak şekilde sağlamak zorundadır. Af. İHHK Sekreterliği Komisyon Sekreteri ve profesyonel, teknik ve idari personelden meydana gelmektedir. Her ne kadar Komisyon Sekreterliğinin örgütsel yapısı Af.

⁴³⁰ Murray, *African Charter*, s. 611.

⁴³¹ Shelton, *Regional*, s. 179.

İHHK tarafından önerilse de Komisyon Sekreteri Af. İHHK Başkanı ile istişare edildikten sonra Afrika Birliği Komisyonu Başkanı tarafından atanmaktadır. Yine Komisyon Sekreterinin ve Sekreterlik personelinin statüsü de Afrika Birliği Personel Kural ve Yönetmeliğine tabi olmaktadır. (Af. İHHK/UK, Kural 3/6 ve Kural 20/1, 2, 3, 4)

Tüm bu bilgiler ışığında Afrika sisteminde Af. B. ile Birliğin insan hakları denetim organı olan Af. İHHK arasındaki organik bağın diğer insan hakları sistemlerinden daha fazla göze çarptığını söylemek mümkündür.⁴³² Zira her ne kadar Amerika sisteminde ADÖ ile insan hakları denetim organları arasındaki organik bağa zaman zaman değinilse de Afrika sisteminde Afrika Birliği'nin organlarının Af. İHHK'nin örgütsel yapısının oluşturulmasında daha etkin rol oynadığı söylenebilir. Örneğin Af. B. Genel Sekreteri Komisyonun oturumlarında yer alabilmekte ancak oylamalara ve müzakerelere katılamamaktadır. (Af. İHHŞ, m. 42/5). Dolayısıyla Af. İHHK'nin faaliyetlerini getirirken bazı durumlarda Af. B. organlarının da işleyişe dahil olduğu görülmektedir. Ancak anılan bu durumun uygulamada Sekreterlik özelinde değerlendirildiğinde bazı karışıklıklara yol açabileceği düşünülmektedir. İşbu noktada akla gelen ilk sorun Komisyon Sekreterliğinin Af. B.'nin ya da Af. İHHK'nin bir organı olup olmadığı hususudur. Sözü edilen karışıklık ise Sekreterin Af.İHHK'nin örgütsel yapısı içerisindeki yerinin net olarak düzenlenmemesinden kaynaklanmaktadır.

Af. İHHK'nin finansal problemlerinin kaynağı olarak görülen nedenlerden biri Komisyonun Af.B. bünyesinde oluşturulması ancak başlangıçta Birliğin resmi bir organı olarak kurulmaması olarak nitelendirilmektedir.⁴³³ Ancak bahsi geçen bu durum 2008 yılında Af. B. Meclisi'nin 10. Olağan Oturumu'nda değerlendirilmiş ve Af. İHHK'nin Af. B.'nin bir organı statüsünü kazanması için Af.B. Komisyonu'nun gerekli adımları atması gerektiği vurgulanmıştır.⁴³⁴ Geline son aşamada ise halen Af.İHHK'nin Af.B.'nin resmi bir organı olarak kabul edildiğine dair herhangi bir gelişme yaşanmamıştır. Dolayısıyla Komisyonun bütçeye ilişkin olarak Af.B.'nin resmi organı olmamasından kaynaklanan problemin çözüldüğünü söylemek mümkün değildir. Ancak belirtmek gerekir ki Af. İHHK her ne kadar Af.B.'nin resmi bir organı olarak sayılmasa da hem Af. İHHŞ'de hem de Komisyon Usul Kuralları'nda Af.B. tarafından finanse edileceğine ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır. Ancak öncelikle Af. İHHK'nin faaliyetlerini yerine getirirken gerekli olan finans desteğini sağlama yükümlülüğü bulunmasına rağmen, Af.B.'nin bunu tam olarak sağlayamaması

⁴³² Gemalmaz S., "Komisyon", s. 14.

⁴³³ Murray, **African Charter**, s. 612-613.

⁴³⁴ Bkz. "Decision on the Report of the Activities of the African Commission on Human and Peoples' Rights, Assembly/AU/DEC.200(XI), https://au.int/sites/default/files/decisions/9558-assembly_en_30_june_1_july_2008_auc_eleventh_ordinary_session_decisions_declarations_tribute_resolution.pdf, 05 Ocak 2022.

Sekreterliğin de bahsedilen sorunlarla karşılaşmasına neden olmuştur.⁴³⁵ O halde Af. İHHK'nin sırf resmi organ olma sıfatını haiz olmamasından kaynaklanan belirgin bir finansal problem yaşadığını söylemek de mümkün değildir. Nitekim Amerikan sisteminde olduğu gibi Afrika sisteminin de bölgenin gelişmişlik düzeyi ile bağlantılı olarak birtakım ekonomik ya da finansal problemler yaşadığı açıktır. Zira tam tersi bir tabloda bakıldığında, Avrupa sisteminin bölgedeki devletlerin gelişmişlik düzeyinin etkisi ile finansal anlamda Amerika ve Afrika sistemlerine nazaran daha gelişmiş bir görüntü vermesi de anılan bu durumu kanıtlamaktadır.

Af. İHHK Sekreteri, Komisyon Başkanının denetimindeki Sekreterliğin faaliyetlerinden sorumlu olan kişidir. Komisyon Sekreteri görevini ifa ederken Af. İHHK Başkanı, Komisyon Bürosu ve Af. İHHK'nin diğer üyelerine yardımcı olmaktadır. Belirtilen birimlere yardım etmenin dışında Af. İHHK Sekreteri, Komisyon Sekreterliği personelinin çalışmalarının eşgüdümünü sağlamaktadır. Komisyon Sekreteri Af. İHHK'nin uygun şekilde organize edilmesi gereken kayıtlarını tutmak zorundadır. Af. İHHK Sekreteri, Komisyonun oturumlarında ve bağlı kuruluşların toplantılarında gerçekleştirilen işlemlerin tutanaklarını tutmakla görevlidir. Yine gerekli olması halinde Af. İHHK tutanaklarının gizliliğini sağlamak da Komisyon Sekreterinin görevleri arasında yer almaktadır. (Af. İHHK/UK, Kural 21 ve Kural 39/1)

Af. İHHK Sekreteri Komisyonun değerlendirmeye alacağı tüm belge ve bilgileri Af. İHHK üyelerine sunmaktadır. Komisyon Sekreteri Komisyon Başkanına danıştıktan sonra, her bir oturum için taslak gündem hazırlamaktadır. Yeri gelmişken Komisyon Sekreteri tarafından hazırlanan geçici gündemlere de değinmek isabetli olacaktır. Komisyon Sekreteri Af. İHHK'nin geçici gündemini ve ilgili çalışmaları olağan oturumlardan en az on dört gün önce Komisyon üyelerine dağıtmakla görevlidir. Ancak istisnai durumlarda Komisyona Sekreteri Af. İHHK'nin olağan oturumundan en az yedi gün önce anılan belgeleri Komisyon üyelerine dağıtmak zorundadır. (Af. İHHK/UK, Kural 21 ve Kural 34/1, 3)

Yine geçici gündem ve oturumun temel belgelerinin, Af. İHHK'nin olağan oturumlarından en az yedi gün önce taraf devletlere, Afrika Birliği Komisyonu Başkanına, bağlı kuruluşlara ve gözlemcilere iletmek de Komisyon Sekreterinin sorumlulukları arasındadır (Af. İHHK/UK, Kural 34/2). Komisyon Sekreterinin geçici gündemin iletilmesine ilişkin belirtilmesi gereken bir diğer görevi de istisnai durumlarda Komisyonun internet sitesi de dahil olmak kaydıyla, geçici gündemi, taraf devletlere, Afrika Birliği Komisyonu Başkanına, bağlı kuruluşlara ve gözlemcilere Komisyonun olağan oturumundan en az yedi gün önce uygun yollarla bildirmektir (Af. İHHK/UK, Kural 33/4). İşbu noktada dikkat edilmesi gereken husus Af. İHHK Usul Kurallarında yapılan son değişiklikle birlikte Komisyon Sekreterinin olağan oturum öncesinde ilgililere bildirimde

⁴³⁵ Fiona Adalu, "A View From the Inside: The Role of the Secretariat", Malcolm Evans ve Rachel Murray (Ed.), **African Charter on Human and Peoples' Rights, The System in Practice 1986-2006**, Cambridge: Cambridge University Press, 2nd Edition, 2008, s. 339.

bulunması gereken süre dilimlerinin değiştirilmesidir. Zira son değişiklik sonrasında bahsi geçen tüm süreler önemli ölçüde düşürülmüştür.⁴³⁶ Anılan bu durumun nedeni günümüz haberleşme ve iletişim araçlarının gelişmesi nedeniyle artık daha önceki uzun bildirim sürelerine gerek olmaması düşüncesi olarak ifade edilebilir. Daha farklı ifade etmek gerekirse, Af. İHHK Sekreterinin ilgili tarafları kısa süre öncesinde oturum ve gündemden haberdar edebilmesi mümkündür.

Yine Af. İHHK'nin stratejik planının hazırlanması, yıllık çalışma planının ve yıllık bütçenin oluşturulması da Komisyon Sekreterinin görevlerinden biridir (Af. İHHK/UK, Kural 21). Daha önce de ifade edildiği üzere Af. İHHK'nin bütçesi Af.B. tarafından karşılanmaktadır. Anılan bu duruma ilişkin olarak Af. İHHK, 2009 yılında gerçekleştirdiği 45. Olağan Oturumu'nda bütçeye ilişkin olarak Sekreterlikle koordineli bir şekilde çalışmak üzere Bütçe ve Personel Konularına İlişkin Danışma Komitesi oluşturmuştur.⁴³⁷ Böylelikle Af. İHHK Sekreterinin bahsedilen bütçeye ilişkin görevini yerine getirirken Danışma Komitesi ile koordineli şekilde hareket etmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Tüm bu bilgiler doğrultusunda Af. İHHK'nin karşılaştığı finansal problemleri en aza indirmek amacıyla birtakım faaliyetlerde bulunduğu ve bu amaçla bazı mekanizmalar oluşturduğu görülmektedir. Ancak Komisyonun bahsedilen girişimlerin rağmen son yıllarda Af. İHHK'nin yayınladığı bazı raporlarda bütçeye ilişkin olarak duyulan endişeler dile getirilmeye devam etmektedir.⁴³⁸ Nitekim daha önce de ifade edildiği üzere Af. İHHK'nin bahsi geçen finansal yetersizlikler nedeniyle Af. İHHK Sekreterliğinin yeterli personel sayısına ulaşmakta güçlük çektiği ve Af. İHHK'nin faaliyetlerini yerine getirme noktasında kritik işleve sahip Sekreterliğin çalışmalarının sekteye uğradığı bildirilmektedir.⁴³⁹ Nitekim Af. İHHK'nin, Af.

⁴³⁶ Af. İHHK Usul Kuralları'nda yapılan son değişiklik öncesinde Af. İHHK Sekreterinin olağan oturumları Komisyon üyelerine en az altmış gün önce, istisnai durumlarda en az otuz gün önce; Af. B. Komisyonu Başkanı, ilgili taraf Devletlere, bağlı kuruluşlara ve gözlemcilere ise en az kırk beş gün önce istisnai durumlarda ise on beş bildirmesi gerekmektedir. Ancak getirilen yeni düzenlemelerle birlik tüm bu süreler düşürülmüştür.

⁴³⁷ Bkz. "Resolution on the Establishment of the Advisory Committee on Budgetary and Staff Members, ACHPR/Res. 142(XXXV)09, 2009, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=226>, 4 Ocak 2022.

⁴³⁸ Bkz. "Report of the Second Regional Seminar on the Implementation of Decisions of the African Commission on Human and Peoples' Rights", 04-06/11/2018, Zanzibar/Tanzania, s. 7-9, <https://www.achpr.org/news/viewdetail?id=3>, 04 Ocak 2022; Ayrıca bkz. Bahame Tom Nyanduga, Conference Paper: Perspectives on the African Commission on Human and Peoples' Rights on the Occasion of the 20th Anniversary of the Entry Into Force of the African Charter on Human and Peoples' Rights, *AHRLJ*, 6(1), 2006, (ACHPR), s. 261.

⁴³⁹ Bkz. "43rd Activity Report of the African Commission on Human and Peoples' Rights, Submitted in Accordance with Article 54 of the African Charter on Human and Peoples' Rights, 2017, s. 17-18, <https://www.achpr.org/activityreports/viewall?id=42>, 6 Ocak 2022; "45th Activity Report of the Commission on Human and Peoples' Rights, Submitted in Accordance with Article 54 of the African Charter on Human and Peoples' Rights", 2018, s. 23, <https://www.achpr.org/activityreports/viewall?id=49>, 6 Ocak 2022; "47th Activity Report of the African Commission on Human and Peoples' Rights, Submitted in Accordance with Article 54 of the African Charter on Human and Peoples' Rights, 2019, s. 22, <https://www.achpr.org/activityreports/viewall?id=51>, 6 Ocak 2022.; Ayrıca bkz. Cees Flinterman ve Evelyn Ankumah "The African Charter on Human and Peoples Rights", Hurst Hannum (Ed.), **Guide to International Human Rights Practice**, 4th Edition, New York: Transnational Publishers, Lc., 2004, s. 171.

B.'nin gerekli finansal kaynağı sağlamaması nedeniyle kimi zaman kritik olarak nitelendirilebilecek sayıda personel ile faaliyette bulunduğu da bilinmektedir.⁴⁴⁰

Ayrıca Komisyon Sekreteri, Af. İHHK tarafından kabul edilen görevlere dair kuralları hazırlamaktadır. Af. İHHK Sekreteri Komisyonun bir önceki oturumdan beri Komisyonun gerçekleştirdiği faaliyetlere ilişkin olarak her bir oturumun başlangıcında Af. İHHK'ye yazılı rapor sunmak zorundadır. Yine Af. İHHK'nin her bir oturumunun tarihi ve yeri Komisyon Sekreteri tarafından istisnai bir durum söz konusu olmadıkça en az kırk beş gün⁴⁴¹ önce Af. İHHK üyelerine bildirilmektedir. Olağanüstü durumlarda ise Komisyon Sekreteri, oturum başlamadan mümkün olan en kısa sürede bildirimde bulunmak zorundadır (Af. İHHK/UK, Kural 21 ve Kural 31/1, 2).

Komisyon Sekreteri, Af. İHHK ya da Komisyon Bürosunun kendisine vermiş olduğu kararları uygulamakla görevlidir (Af. İHHK/UK, Kural 21). İşbu noktada Af. İHHK Sekreterliği'nin Komisyon Bürosu ve Af.B. Komisyonu ile ilişkilerine dair bir değerlendirmede bulunmak isabetli olacaktır. Af. İHHK Sekreterliği daha önce de ifade edildiği üzere Af.B. Komisyonu Genel Sekreteri tarafından atanmaktadır. Af. İHHK Sekreteri'nin finans, personel ve yönetimine ilişkin faaliyetlerinde Af.B. Komisyonu'na rapor sunması⁴⁴², Komisyon Sekreterini Af.B. Genel Sekreteri tarafından atanması da Af. İHHK Sekreterinin Af.B. Komisyonuna karşı üstlendiği sorumluluklardır. Ancak Af. İHHK Sekreterinin görevlerini yerine getirirken çalışmalarının denetlenmesi yetkisi de Komisyon Bürosu'na aittir. Ayrıca yine Bütçe ve Personel Konularına İlişkin Danışma Komitesi ile iş birliği içerisinde kuruluşla bütçe ve personele dair faaliyetlerde bulunması ve Komisyon Bürosu ile birlikte personel alım politikalarını yürütmesi Af. İHHK ile Sekreterlik arasında sorumluluk ilişkisinin bulunduğu gösteren durumlardır.⁴⁴³ Dolayısıyla burada karşımıza çıkan durum, Af. İHHK Sekreterliği'nin Af.B. Komisyonuna mı yoksa Af. İHHK'ye karşı mı sorumlu olduğu meselesidir.

Bahsedilen hususlar değerlendirildiğinde Af. İHHK Sekreterliği'nin oluşturulması sürecinde Af. B. Komisyonunun etkin olduğu ancak faaliyetlerini yerine getirme noktasında ise daha çok Af. İHHK ile koordineli çalıştığı hem Af. İHHŞ, hem Af. İHHK Usul Kuralları hem de Komisyonun yukarıda bahsedilen kararlarında açık şekilde ifade edilmektedir. Ancak Af. İHHK Sekreterliğinin bu iki başlı görüntüsü faaliyetlerini yerine getirme noktasında bağımsızlığını riske atabilecektir.⁴⁴⁴ Zira söz konusu duruma ilişkin endişeler Komisyonun yukarıda da değinilen 2008 yılı Faaliyet

⁴⁴⁰ Shelton, **Regional**, s. 179.

⁴⁴¹ Olağan dönemlerde Komisyon Sekreteri tarafından yapılacak olan bildirim süresi 2020 yılında Af. İHHK Usul Kuralları'nda yapılan değişikliklerle altmış günden kırk beş güne düşürülmüştür.

⁴⁴² Bkz. "24th Activity Report of the African Commission on Human and Peoples' Rights, EX.CL/446(XIII), Annex II, 2008, s. 62, <https://www.achpr.org/activityreports/viewall?id=23>, 6 Ocak 2022.

⁴⁴³ Bkz. "Resolution on the Governance of the Commission and its Secretariat", ACHPR/Res.294 (EXT.OS/XVII), 2015, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=143>, 6 Ocak 2022.

⁴⁴⁴ Murray, **African Charter**, s. 616.

Raporu'nda da dile getirilerek, Af. İHHK Sekreterliğinin Af. B. Komisyonu ya da Af. İHHK'nin yönetimi altında olup olmadığına ilişkin pek çok görüş dile getirilmiştir.⁴⁴⁵ O halde, Af. İHHK Sekreterliğinin diğer bölgesel sistemlerde olduğu gibi hangi birime karşı sorumlu olduğunun daha net şekilde düzenlenerek bahsedilen karışıklığın giderilmesi sağlanmalıdır.

Af. İHHŞ'ye taraf devletlerin raporları da dahil olmak üzere kamuya açık olan belgelerin Af. İHHK internet sitesinde yayınlanması ve söz konusu internet sitesinin bakımı ve devamlı güncellenmesi de Af. İHHK Sekreterinin görevleri arasında yer almaktadır. Af. İHHK personelinin performansının değerlendirilmesi de Komisyon Sekreterinin bir diğer görevidir. Ayrıca Af. İHHK'nın görüşmeleri esnasında ele aldığı konulara bağlı olarak da Komisyon Sekreterinin görevleri şekillenmektedir. Örneğin, Af. İHHK masraf gerektiren bir teklifi ele aldığı takdirde, Komisyon Sekreteri söz konusu teklifin mali etkilerini gösteren bir rapor hazırlamak ve hazırladığı raporu en kısa süre içinde Af. İHHK üyelerine sunmak zorundadır. Son olarak Komisyon Sekreteri kendisine verilen başkaca görevleri de yerine getirmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 21/1 ve Kural 23).

Tüm bu belirtilenler dışında Komisyon Sekreterliğinin örgütsel yapısı içinde yer alan diğer Sekreterlik personelinin de uymak zorunda olduğu bazı kurallar bulunmaktadır. Bu bağlamda Komisyon Sekreterliği personelinin Komisyonun Af. İHHŞ ile Af. İHHK Usul Kuralları uyarınca gizli olduğu düşünülen tüm konularda gizlilik ilkesine uyma zorunluluğu bulunmaktadır. Son olarak belirtmek gerekir ki, Afrika sisteminde Avrupa ve Amerika sistemlerinden farklı olarak Komisyon Sekreter Yardımcılığı şeklinde herhangi bir pozisyon oluşturulmamıştır. Zira Af. İHHK'nin örgütsel yapısını ortaya koyan belgeler incelendiğinde Sekreterliğe ilişkin düzenlemelerin Avrupa ve Amerika sistemlerine nazaran daha dar düzenlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

1. 2. 3. 1. 4. Özel Raportörlükler, Çalışma Grupları ve Komiteler (Bağlı Mekanizmalar)

Af. İHHK bölgedeki insan haklarını geliştirmeye yönelik faaliyetleri kapsamında Amerikan sistemine benzer şekilde birtakım bağlı kuruluşları oluşturmuştur.⁴⁴⁶ Söz konusu kuruluşlar özel raportörlükler, komiteler ve çalışma grupları şeklinde faaliyet göstermektedir (Af. İHHK/UK, Kural 25/1). Komisyonun bahsedilen bağlı kuruluşları tematik insan hakları konularına özgü olarak oluşturulmakta ve diğer bölgesel sistemler arasında daha gelişmiş bir görünüm arz etmektedir.⁴⁴⁷ Nitekim Af. İHHŞ'de açıkça belirtilmemesine rağmen, bağlı mekanizmalar Af. İHHK'nin tematik

⁴⁴⁵ Bkz. "24th Activity Report of the African Commission on Human and Peoples' Rights, EX.CL/446(XIII), Annex II, 2008, s. 62-64, <https://www.achpr.org/activityreports/viewall?id=23>, 06 Ocak 2022.

⁴⁴⁶ De Schutter, s. 1049.

⁴⁴⁷ Heyns ve Killander, "Africa", s. 474.

meselelerini, işlevlerini ve çalışma usulünü ele alarak Komisyonun faaliyetlerini gerçekleştirilmesinde önemli rol oynamaktadır.⁴⁴⁸ Ancak Afrika sisteminin kendi içerisinde bazı mekanizmaların diğerlerine göre daha etkin çalıştığı da bilinmektedir.⁴⁴⁹

Komisyonun bağlı mekanizmalarının gerçekleştirdikleri işlemlere ise mutatis mutandis (uygun olduğu ölçüde) olarak Af. İHHK Usul Kuralları uygulanmaktadır (Af. İHHK/UK, Kural 26). Zira daha önce de ifade edildiği üzere Af. İHHŞ’de bahsedilen kuruluşlara dair herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak 2020 yılında Af. İHHK’nin 27. Olağanüstü oturumunda Af. İHHK’nin bağlı mekanizmalarına ilişkin olarak Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonunun Özel Mekanizmalarına İlişkin Standart Çalışma Usulleri kabul edilmiştir.⁴⁵⁰ Böylelikle Af. İHHK bünyesinde faaliyet gösteren bağlı (özel) mekanizmaların ne şekilde oluşturulduğu ne gibi görev ve yetkilere sahip olduğu, üye sayıları ve atanma usulleri gibi hususlar daha net şekilde ortaya koyulmuştur. Ayrıca anılan bu durumun dışında Af. İHHK’nin bağlı mekanizmaların kurulma kararı, kararın gerekçeleri ve ilgili mekanizmanın görev süresinin Af. İHHK’nin oturumları esnasında kabul ettiği herhangi bir kararda (resolution) yer alabilmektedir.⁴⁵¹ Zira 2020 yılında kabul edilen Çalışma Usulleri kabul edilene kadar söz konusu mekanizmaların oluşturulmasına yönelik kararlar Af. İHHK’nin gerçekleştirdiği oturumlarda alınmıştır.

Af. İHHK’nin bağlı mekanizmaları kendi görev alanlarına ilişkin olarak bilgi toplamakta, söz konusu bilgileri inceleyerek gerekli işlemleri yapmaktadır.⁴⁵² Ayrıca Afrika bölgesindeki taraf devletler, ulusal insan hakları kurumları, bölgesel ve uluslararası mekanizmalar ve HDÖ’ler ile iş birliği yaparak insan haklarının daha iyi tanıtılması, geliştirilmesi ve korunması için bazı standartlar belirlemektedir. Bağlı mekanizmalar sözü edilen faaliyetleri yerine getirirken Af. İHHK Sekreterliği tarafından desteklenmektedir.⁴⁵³ Af. İHHK’nin bağlı mekanizmaları Amerikan sistemine benzer şekilde ülke ziyaretleri gerçekleştirebilmektedir. Böylelikle bağlı mekanizmalar, ziyaretin gerçekleştirildiği ülkedeki insan hakları durumunu değerlendirme ve gerekli tavsiyelerde bulunma imkânı bulmaktadır.⁴⁵⁴ Ayrıca kendi görev alanlarına ilişkin olarak herhangi bir bölgede gerçekleştiği iddia edilen insan hakları ihlallerine yönelik olarak da bağlı mekanizmaların acil itiraz

⁴⁴⁸ Murray, **African Charter**, s. 631.

⁴⁴⁹ Alston ve Goodman, s. 1033.

⁴⁵⁰ Bkz. “Final Communique of the 27th Extraordinary Session of the African Commission on Human and Peoples’ Rights”, <https://www.achpr.org/sessions/info?id=318>, 15 Ocak 2022.

⁴⁵¹ Bkz. Standart Operating Procedures on the Special Mechanisms of the African Commission on Human and Peoples’ Rights, s. 1, <https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=68>, 14 Ocak 2022.

⁴⁵² Standart Operating Procedures on the Special Mechanisms of the African Commission on Human and Peoples’ Rights, s. 1-2, <https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=68>, 14 Ocak 2022.

⁴⁵³ Standart Operating Procedures on the Special Mechanisms of the African Commission on Human and Peoples’ Rights, s. 1-2, <https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=68>, 14 Ocak 2022.

⁴⁵⁴ Standart Operating Procedures on the Special Mechanisms of the African Commission on Human and Peoples’ Rights, s. 5, <https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=68>, 14 Ocak 2022.

(urgent appeal) bildiriminde bulunabilmesi mümkündür.⁴⁵⁵ O halde tüm bu bilgiler ışığında Af. İHHK'nin görev alanları ile ilgili olarak birçok yetkiye sahip oldukları ve acil durumlarda devreye girerek insan hakları ihlallerinin muhatabı olan mağdurlara verebilecek zararı önlemeye çalıştıkları görülmektedir.

Af. İHHK'nin bahsi geçen bağlı mekanizmalarının ne şekilde oluşturulduğuna değinmek gerekirse, öncelikle bağlı mekanizmalarının oluşturulması ve görev yapacak üyelerin seçimi için alınacak kararlarda oybirliği gerekmektedir. Af. İHHK'nin bağlı mekanizmaları arasında yer alan her birimin görev ve referans koşulları yine Komisyon tarafından belirlenmektedir. Bahsi geçen bu bağlı kuruluşların da Af. İHHK'ye karşı belirli yükümlülükleri bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle, Komisyonun bağlı mekanizmaları arasında yer alan her birimin gerçekleştirdikleri faaliyetler hakkında Af. İHHK'ye rapor sunmaları gerekmektedir. Söz konusu raporlar Af. İHHK'nin olağan oturumlarında sunulmaktadır. (Af. İHHK/UK, Kural 25/2, 3)

Af. İHHK'nin bağlı mekanizmalarından ilki özel raportörlüklerdir. Özel raportörlükler Afrika'da insan haklarını teşvik etmek ve ilk etapta bölgedeki halkın bilinçlenmesini sağlayarak insan hakları ihlallerini önlemek bakımından önemli bir işleve sahiptir.⁴⁵⁶ Özel raportörlükler daha önce incelenen bölgesel sistemlerden Amerika sistemine benzerlik göstermektedir. Ancak Amerikan sisteminden farklı olarak Afrika sisteminde görev yapan özel raportörler genellikle Komisyonda yer alan üyeler arasından seçilmektedir.⁴⁵⁷ Ancak Af. İHHK tarafından atanan özel raportörlerin Komisyon üyeleri arasından seçilip seçilmemesi yönünde anlaşmazlıklar söz konusu olmuştur.⁴⁵⁸ Sözü edilen durum neticesinde, Af. İHHK üyelerinin özel raportör olarak atanmasına yönelik olarak bazı eleştirilerde bulunulmuştur. Şöyle ki, Komisyonun uzmanlık gerektiren durumlarda ya da özel raportör olarak atanan Af. İHHK üyelerinin özel raportörlerden beklenen araştırmaları yapmak ve ziyaretleri gerçekleştirmek için zaman bulamamaları halinde, bağımsız özel raportör atamasının daha isabetli olacağı iddia edilmektedir.⁴⁵⁹ Daha farklı ifade etmek gerekirse, özel raportörlük görevini yürüten Komisyon üyelerinin iş yüklerinin giderek arttığı ve bu nedenle bağımsız raportörlerin atanması halinde özel raportörlük mekanizmasının daha etkili şekilde işleyebileceği düşünülmektedir.⁴⁶⁰ Ayrıca tüm bu belirtilenlerin dışında özel raportörlük mekanizmasının bölgedeki insan haklarının geliştirilmesi sürecinde sahip olduğu potansiyeli,

⁴⁵⁵ Standart Operating Procedures on the Special Mechanisms of the African Commission on Human and Peoples' Rights, s. 4, <https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=68>, 14 Ocak 2022.

⁴⁵⁶ Sisay Alemahu Yeshanew, "Utilising the Promotional Mandate of the African Commission on Human and Peoples' Rights to Promote Human Rights Education", **AHRLJ**, 7(1), 2007, s. 204-205.

⁴⁵⁷ Heyns ve Killander, "Africa", s. 474.

⁴⁵⁸ Julia Harrington, "Special Rapporteurs of the African Commission on Human and Peoples' Rights" **African Human Rights Law Journal**, 1(2), 2001, (Rapporteurs), s. 252.

⁴⁵⁹ Shadrack Gutto, "The Reform and Renewal of the African Regional Human and Peoples' Rights System" **African Human Rights Law Journal**, 1(2), 2001, s. 180.

⁴⁶⁰ Murray, **African Charter**, s. 632-633.

Komisyon üyelerinin raportör olarak atanmasından kaynaklı olarak yeteri kadar kullanmadığı yönünde eleştiriler de bulunmaktadır.⁴⁶¹

Af. İHHK'nin finansal kaynakların yetersizliği nedeniyle kendi bünyesindeki personel bakımından bile sorun yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda, Komisyona bağımsız bir özel raportör ataması yapması zor bir ihtimal olarak düşünülebilir. Dolayısıyla Komisyonun özel raportör olarak kendi üyeleri içinden atama yapmasının bir nedeninin bütçe yetersizliğinden kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Af. İHHK üyelerinin özel raportörlük görevini de yerine getirmeleri nedeniyle artan iş yükleri neticesinde, Af. İHHK'nin 2016 yılından sonra yeni bir özel raportörlük oluşturulmaması da bahsedilen durum destekler niteliktedir.⁴⁶² O halde Af. İHHK'nin tematik konulara özgü oluşturduğu özel raportörlük mekanizmalarının Komisyon üyelerinden oluşturulmasının sadece belli bir konuya odaklanma imkanını ortadan kaldırdığını ve bir nevi ilgili mekanizmanın etkin şekilde işleyişine engel olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca yine Af. İHHK üyelerinin özel raportörlük ve Komisyon üyeliği haricinde sürekli çalıştığı farklı bir işlerinin olması, atandıkları özel raportörlüklerle ilgili spesifik bir uzmanlıklarının olmaması yine özel raportörlük biriminin faaliyetlerini yerine getirmesinde olumsuz yönde etkide bulunmaktadır.⁴⁶³ O halde Af. İHHK'nin özel raportörlük biriminin oluşturulmasında tüm bu etkenleri değerlendirerek bir yapılanmaya gitmesi daha isabetli olacaktır. Zira çalışma gruplarında olduğu üzere, özel raportörlüklerin de hem bağımsız uzmanlardan hem de Komisyon üyelerinden seçilmesine olanak tanınması sorunun çözümüne katkıda bulunacak bir formül olarak görülebilir. Böylelikle dışarıdan bağımsız uzmanlar tarafından desteklenen ve Af. İHHK üyelerinin bir nevi kontrolü altında olan bir özel raportörlük birimi oluşturularak daha iyi neticeler almak mümkün olacaktır.⁴⁶⁴

Komisyon Af. İHHK değişik başarı derecelerine ulaşan bir dizi özel raportör atamıştır.⁴⁶⁵ Af.İHHK'nin oluşturduğu özel raportörlükler incelendiğinde Afrika'da hapisane ve gözaltı koşulları⁴⁶⁶, kadın hakları⁴⁶⁷, ifade özgürlüğü ve bilgi edinme⁴⁶⁸, insan hakları savunucuları ve

⁴⁶¹ Malcolm Evans ve Rachel Murray, "The Special Rapporteurs in the African System", Malcolm Evans ve Rachel Murray (Eds.), **The African Charter on Human and Peoples' Rights, The System of Practice, 1986-2000**, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, (Rapporteurs, 2), s. 303.

⁴⁶² Murray, **African Charter**, s. 633.

⁴⁶³ Rachel Murray, "Special Rapporteurs in the African System" Malcolm Evans ve Rachel Murray (Ed.), **The African Charter on Human and Peoples' Rights, The System in Practice, 1986-2006**, 2nd Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, (Special), s. 373.

⁴⁶⁴ Murray, "Special", s. 373.

⁴⁶⁵ Heyns, "African System", s. 696.

⁴⁶⁶ Bkz. "Final Communiqué of the 20th Ordinary Session of the African Commission on Human and Peoples' Rights", <https://www.achpr.org/sessions/info?id=39>, 13 Ocak 2022.

⁴⁶⁷ Bkz. "Resolution on the Designation of the Special Rapporteur on the Rights of Women in Africa", ACHPR/Res.38(XXV)99, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=43>, 13 Ocak 2022.

misilleme⁴⁶⁹, Afrika'daki mülteciler, sığınmacılar, ülke içinde yerinden edilmiş kişiler ve göçmenlere⁴⁷⁰ ilişkin olarak birçok alanda özel raportörlük kurulduğu görülmektedir. Afrika sisteminde 1994 yılında ilk aşamada üç tane kurulan⁴⁷¹ özel raportörlük biriminin 2022 yılı itibarıyla beşe yükseldiği görülmektedir. Ancak aradaki süre dikkate alındığında özel raportörlük mekanizmalarının sayısının fazla artmadığı ve anılan bu durumun nedeninin de Komisyon üyelerinin iş yükündeki artış ve Komisyonun finansal kaynaklarındaki yetersizlik olduğunu söylemek mümkündür.

Af. İHHK'nin bağlı mekanizmalarından bir diğeri ise çalışma gruplarıdır. Af. İHHK her ne kadar finansal yönden imkanları sınırlı olsa da insan haklarına ilişkin bölgedeki kritik sorunların ele alınmasını sağlayacak bir dizi çalışma grubu oluşturmuştur.⁴⁷² Çalışma grupları özel raportörlüklerden farklı olarak sadece Af. İHHK üyeleri arasından oluşturulmamakta Komisyon üyesi olmayan kişiler de çalışma grubunda yer alabilmektedir.⁴⁷³ Af. İHHK'nin 2022 Ağustos ayı itibarı ile yedi tane çalışma grubu oluşturduğu görülmektedir. Af. İHHK'nin oluşturduğu çalışma grupları Afrika'daki yerli halklar ve azınlıklar⁴⁷⁴, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar⁴⁷⁵, ölüm cezası, keyfi öldürmeler ve zorla kaybetmeler⁴⁷⁶, yaşlı ve engelli hakları⁴⁷⁷, çevre ve insan hakları ihlalleri⁴⁷⁸ ve Af. İHHK'ye ilişkin özel konulara⁴⁷⁹ ilişkin olarak faaliyet göstermektedir. Ancak özel raportörlüklere benzer şekilde çalışma gruplarının da faaliyetlerini yerine getirirken

⁴⁶⁸ Bkz. "Resolution on the Mandate and Appointment of a Special Rapporteur on Freedom of Expression in Africa", ACHPR/Res.71(XXXIV)03, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=76>, 13 Ocak 2022.

⁴⁶⁹ Bkz. "Resolution on the Protection on Human Rights Defenders in Africa", ACHPR/Res.69(XXXV)03, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=74>, 13 Ocak 2022.

⁴⁷⁰ Bkz. "Resolution on the Mandate of the Special Rapporteur on Refugees, Asylum Seekers, Internally Displaced Persons and Migrant in Africa", ACHPR/Res.72(XXXVI)03, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=77>, 13 Ocak 2022.

⁴⁷¹ Harrington, "Rapporteurs", s. 247.

⁴⁷² Bahame Tom Mukirya Nyanduga, "Working Groups of the African Commission and Their Role in the African Charter on Human and Peoples' Rights", Malcolm Evans ve Rachel Murray (Ed.), **The African Charter on Human and Peoples' Rights, The System in Practice 1986-2006**, 2nd Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, (Working Groups), s. 388.

⁴⁷³ Heyns ve Killander, "Africa", s. 474; Murray, **African Charter**, s. 631-632.

⁴⁷⁴ Bkz. "Resolution on the Rights of Indigenous Peoples' Communities in Africa", ACHPR/Res.51(XXVIII)00, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=56>, 13 Ağustos 2022.

⁴⁷⁵ Bkz. "Resolution on Economic, Social and Cultural Rights in Africa", ACHPR/Res.73(XXXVI)04, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=78>, 13 Ocak 2022.

⁴⁷⁶ Bkz. "Resolution on the Composition and the Operationalisation of the Working Group on the Death Penalty", ACHPR/Res.79(XXXVIII)05, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=213>, 13 Ağustos 2022.

⁴⁷⁷ Bkz. "Resolution on the Transformation of the Focal Point on the Rights of Older Persons in Africa into a Working Group on the Rights of Older Persons and People with Disabilities", ACHPR/Res.143(XXXV)09, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=228>, 13 Ağustos 2022.

⁴⁷⁸ Bkz. "Resolution on the Establishment of a Working Group on Extractive Industries, Environment and Human Rights Violations in Africa", ACHPR/Res.148(XLVI)09, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=286>, 13 Ağustos 2022.

⁴⁷⁹ Bkz. "Resolution on the Creation of a Working Group on Specific Issues Relevant to the Work of the African Commission on Human and Peoples' Rights", ACHPR/Res.77(XXXVII)05, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=82>, 13 Ağustos 2022.

karşılaştıkları en büyük problem yine Af. İHHK'deki kaynak yetersizliği olarak ifade edilmektedir.⁴⁸⁰ Zira Af. İHHK'nin bağlı mekanizmaları için ayırdığı belirli bir bütçesi bulunmamakta⁴⁸¹ ve çalışma grupları özelinde de finans kaynaklı sorunlar yaşanmaktadır.

Ancak belirtmek gerekir ki Af. İHHK'nin oluşturduğu çalışma grupları sadece Komisyonun insan haklarını tanıma fonksiyonu kapsamında olmayıp, ayrıca insan haklarının korunması faaliyeti içinde kendisine sunulan başvurularla ilgilenmek amacıyla da oluşturulmaktadır. İşbu noktada, başvurulara yönelik olarak oluşturulan çalışma grupları bazı yönlerden diğerleriyle farklılık göstermektedir. Öncelikle söz konu çalışma grupları diğerlerinden farklı olarak özel raportörlere benzer şekilde sadece Af. İHHK üyelerinden oluşmakta ve üye sayısı da üçü geçmemektedir.⁴⁸² Ancak buradaki amaç başvuruların sadece Komisyonun özel oturumlarında incelenmesinden kaynaklı olarak başvuruları Af. İHHK üyeleri dışında herhangi birinin değerlendirmesini önlemektir.⁴⁸³ Zira çalışma grupları Af. İHHK'ye yapılan herhangi bir başvurunun ele alınması, kabul edilebilirliği ya da başvurunun esası hakkındaki soruların değerlendirilmesi ile Komisyona önerilerde bulunması için oluşturulmaktadır (Af. İHHK/UK, Kural 93/2). Başvuru çalışma grupları başvurulara ilişkin olarak derin analizler yapmak ve sundukları değerlendirmeleri müzakere için Af. İHHK'ye sunmaktadır.⁴⁸⁴ Af. İHHK atamış olduğu çalışma gruplarının herhangi bir önerisi bulunması halinde, söz konusu önerileri dikkate almak ve buna göre bir karar vermek zorundadır (Af. İHHK/UK, Kural 93/3). Af. İHHK'nin başvurular bağlamında oluşturduğu çalışma grubu 2011 yılında faaliyetine tekrar başlamıştır.⁴⁸⁵ Nitekim daha önce oluşturulan başvuru çalışma grubu Af. İHHK'nin artan başvuru sayısı ve finansal yetersizliklerden kaynaklanan personel eksikliği nedeniyle üçüncü oturumunu gerçekleştirilememiştir.⁴⁸⁶

Af. İHHK'nin bağlı kuruluşlarından bir diğeri de Komitelerdir. Komiteler de yine Af. İHHK'nin etkinliğini ve verimliliğini artırmak üzere belirli konular özelinde oluşturulmaktadır. Komisyon bünyesinde oluşturulan komiteler Afrika'da işkencenin önlenmesi⁴⁸⁷, HIV ile yaşayan,

⁴⁸⁰ Rachel Murray ve Debra Long, **The Implementation of the Findings of the African Commission on Human and Peoples' Rights**, Cambridge: Cambridge University Press, 1st Paperback Edition, 2018, (Findings), s.131; Alston ve Goodman, s. 1033.

⁴⁸¹ Murray, "Special", s. 375.

⁴⁸² Nyanduga, "Working Groups", s. 384.

⁴⁸³ Nyanduga, "Working Groups", s. 384.

⁴⁸⁴ Nyanduga, "Working Groups", s. 389.

⁴⁸⁵ Bkz. "Resolution Establishing a Working Group on Communications and Appointment of Members", ACHPR/Res.194(L) 2011, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=190>, 13 Ocak 2022.

⁴⁸⁶ Nyanduga, "Working Groups", s. 390.

⁴⁸⁷ Bkz. "Resolution on Guidelines and Measures for the Prohibition and Prevention of Torture, Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment in Africa", ACHPR/Res.61(XXXII)02, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=66>, 13 Ocak 2022.

HIV riski altında olan ve HIV'den etkilenen kişilerin korunması⁴⁸⁸ ve kararlar komitesi⁴⁸⁹ olmak üzere üç tanedir. Ayrıca bahsedilenlerin dışında Af. İHHK'nin bütçe ve personele ilişkin konular hakkında oluşturduğu bir danışma komitesi de bulunmaktadır.⁴⁹⁰ Af. İHHK tarafından 2009 yılında oluşturulan Bütçe ve Personel Danışma Komitesi, Komisyonun bütçesinin hazırlanması, sunulması ve uygulanmasında bütçe hazırlama sürecini kolaylaştırmak amacıyla hizmet etmektedir.⁴⁹¹

1. 2. 3. 2. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesi

Bölgesel insan hakları koruma mekanizmaları AİHM ve Ame. İHM'den sonra sisteme eklenen en son halka Af. İHHM'dir.⁴⁹² Af. İHHŞ, Afrika sisteminde insan haklarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla yönelik olarak sadece yarı yargısal nitelikte bir Af. İHHK öngörmüş; Avrupa ve Amerikan sistemlerinden farklı olarak bir mahkemeye yer vermemiştir.⁴⁹³ Sözü edilen bu durumun nedeni Afrika'da, Af. İHHŞ'nin hazırlandığı sırada var olan siyasi iklim ve kültürel yapı nedeniyle Mahkemenin daha sonra kurulması gerektiği düşüncesidir.⁴⁹⁴ Zira Afrika insan hakları sisteminde Af. İHHŞ'yi hazırlayanlar Batı hukuk sistemlerinde yaygın olan çekişmeli yargılama usulünün Afrika'ya uygun olmadığını, Afrika gelenek ve göreneklerinin uyumsuzlukların yargısal çözümünden çok uzlaşmayı vurguladığını ifade etmişlerdir.⁴⁹⁵ Ancak daha sonraları Afrika'da insan haklarının korunması amacıyla yönelik mekanizmayı güçlendirmek için Af. İHHK'nin yanında yargısal bir organ kurulması yönünde baskılar oluşmuştur.⁴⁹⁶ Daha farklı ifadeyle Af. İHHŞ'de yer alan hak ve özgürlüklerin bir yargısal organ vasıtasıyla korunmasının, Afrika'daki

⁴⁸⁸ Bkz. "Resolution on the Establishment of a Committee on the Protection of the Rights of People Living With HIV (PLHIV) and Those Risk, Vulnerable to and Affected by HIV", ACHPR/Res.163(XLVII)10, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=309>, 13 Ocak 2022.

⁴⁸⁹ Bkz. "Final Communique of the 58th Ordinary Session of the African Commission on Human and Peoples' Rights", s.11, <https://www.achpr.org/sessions/info?id=255>, 13 Ocak 2022.

⁴⁹⁰ Bkz. "Resolution on the Establishment of an Advisory Committee on Budgetary and Staff Members", ACHPR/Res.142(XXXV)09, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=226>, 13 Ocak 2022.

⁴⁹¹ Bkz. "Resolution on the Renewal of the Mandate, Appointment of the Chairperson and Reconstitution of the Advisory Committee on Budgetary and Staff Members", ACHPR/Res. 464 (LXVI) 2020, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=495>, 14 Ocak 2022.

⁴⁹² Kapani, **Uluslararası Boyut**, s. 69.

⁴⁹³ Abdulkader Mohammed, **African Court on Human and Peoples' Rights, Challenges and Opportunities in Protecting Human and Peoples' Rights in Africa**, 1st Edition, Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller, 2010, s. 13; Yerima, s. 97; Frew Alemu, **The African Court of Justice and Human Rights: An Opportunity to Strengthen Human Rights Protection**, 1st Edition, Norderstedt: GRIN Verlag, 2010, s.29; Viljoen, "Contribution", s. 206.

⁴⁹⁴ Julia Harrington, "The African Court on Human and Peoples' Rights", Malcolm Evans ve Rachel Murray (Eds), **The African Charter on Human and Peoples' Rights, The System of Practice 1986-2000**, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, (Court), s. 315; Andreas O'Shea, "A Critical Reflection on the Proposed African Court on Human and Peoples' Rights", **AHRLJ**, 1(2), 2001, s. 287.

⁴⁹⁵ U. O. Umzurike, "The African Charter on Human and Peoples' Rights", **AJIL**, 77(4), 1983, (Charter), s. 909.

⁴⁹⁶ Olufemi Amao, "The African Regional Human Rights System", Mashood A. Baderin ve Manisuli Ssenyonjo (Eds), **International Human Rights Law Six Decades After the UDHR and Beyond**, 1st Edition, Ashgate Publishing Limited, 2010, s. 244.

insan hakları sistemine olan güveni artıracacağı düşüncesi Af. İHHM'nin kurulmasında etkili olmuştur.⁴⁹⁷ Ayrıca Af. İHHK'nin yarı-yargısal bir organ olmasının yanı sıra verdiği kararlara birçok taraf devletçe uyulmaması ve Af. İHHK'nin verilen kararlara uyulup uyulmadığını denetleyememesi de Mahkemenin gerekliliğini ortaya koymuştur.⁴⁹⁸ Ayrıca Avrupa ve Amerikan insan hakları sistemlerinde yargısal organ olarak mahkemelerin yer alması ve söz konusu mahkemelerin Avrupa ve Amerika'daki insan haklarının korunması ve geliştirilmesindeki katkısı Af. İHHM kurulması yönündeki eğilimi artırmıştır.⁴⁹⁹ Sonuç olarak Af. B. bünyesi içerisinde Af. BÖ Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisi'nin 34. Olağan oturumunda Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartının Bir Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesi Kurulmasına Dair Protokolü ile Af. İHHM kurulmuştur.⁵⁰⁰ Böylelikle denetim mekanizmaları bağlamında ilk haliyle Avrupa ve Amerikan insan hakları sistemleri ile belirlenen standartlara uyum sağlanmış ve Afrika'da insan haklarının daha iyi bir düzeyde korunması fırsatı doğmuştur.⁵⁰¹ Farklı bir ifadeyle, Af. İHHM de AİHM ve Ame. İHM benzer şekilde Af. İHHS'de yer alan hakların korunması ve yorumlanmasında en etkili mekanizma haline gelmiştir.⁵⁰²

Af. İHHM'nin merkezi AİHM ve Ame. İHM'den tamamen farklı bir şekilde belirlenmektedir. Zira Af. İHHM'nin merkezi ilgili belgelerde düzenlenmemiş olup Af. İHHM'nin merkezini Protokole taraf devletler belirlemektedir. Ayrıca Mahkemenin taraf devletlerce Mahkeme merkezi olarak belirlenen yerin dışında ilgili devletin bilgisi dahilinde Af. B. üyesi herhangi bir devletin ülkesinde toplanabilmesi de mümkündür (Af. İHHMKP, m. 25/1). Protokole taraf devletlerce gerekli çoğunluk sağlanarak belirlenen Af. İHHM merkezinin Af. B. Meclisi tarafından değiştirilebilmesi de mümkündür (Af. İHHMKP, m. 25/2). O halde Af. İHHM'nin diğer bölgesel sistemlerin aksine belirli bir merkezinin bulunmadığı, mahkeme merkezinin gerekli çoğunluk sağlanarak belirlendiği, bazı durumlarda Af.B.'nin herhangi bir ülkesinde Mahkemenin oturumunun gerçekleştirilebildiği ve dahi gerekli görülen hallerde Af. B. Meclisi tarafından değiştirilebildiği görülmektedir.

Yukarıda bahsedilen usule göre belirlenen Af. İHHM'nin merkezi Tanzanya/Arusha'da bulunmaktadır. Dolayısıyla Af. İHHM'nin de Af. İHHK gibi Af. B.'nin merkezi olan Addis Ababa'dan farklı bir yerde olduğu görülmektedir. Mahkemenin merkezinin de farklı bir şehirde

⁴⁹⁷ Udombana, "Towards", s. 47; Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 476.

⁴⁹⁸ N. Barney Pityana, "Reflections on the African Court on Human and Peoples' Rights", **AHRLJ**, 4(1), 2004, s.126.

⁴⁹⁹ Udombana, "Towards", s. 79.

⁵⁰⁰ Bkz. "Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Establishment of an African, 15 Ocak 2022.

⁵⁰¹ Yemi Akinseye-George, "New Trends in African Human Rights Law: Prospects of an African Court of Human Rights", **University of Miami International and Comparative Law Review**, 10(2), 2001-2002, s. 173; Mohammed Abdulkader, s. 8.

⁵⁰² Tom Gerald Daly ve Micha Wiebuch, "The African Court on Human and Peoples' Rights: Mapping Resistance Against a Young Court", **International Journal of Law in Context**, 14(2), 2018, s. 12.

hatta ülkede yer almasının nedeni yine Mahkeme üzerinde herhangi bir siyasi ya da idari etkinin oluşmasını önlemek olarak ifade edilebilir. Ayrıca belirtmek gerekir ki Af. İHHM, Ame. İHM'ne benzer şekilde tam zamanlı çalışma esasına dayalı bir denetim organı olmayıp, yılda dört defa dört hafta süren olağan oturumlarla ya da gerektiğinde düzenlediği olağanüstü oturumlarla faaliyetini yürütmektedir. O halde bölgesel insan hakları mahkemeleri arasında AİHM dışında hiçbir mahkemenin sürekli çalışma esasını benimsemediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Af. İHHM'nin örgütsel yapısı ve çalışma usulü Mahkemenin kurulmasına ilişkin Protokolün yanı sıra Af. İHHM Usul Kuralları⁵⁰³ ile düzenlenmektedir. Af. İHHM Usul Kuralları ilk olarak 2008 yılında Af. İHHM'nin 9. Olağan Oturumunda Geçici Usul Kuralları olarak kabul edilmiş, daha sonrasında 2010 yılında Af. İHHK ile Af. İHHM Geçici Kurallarının uyumlaştırılması sonucunda Af. İHHM Usul Kuralları düzenlenmiştir. Ancak Af. İHHM Usul Kuralları en son Eylül 2020 yılında Af. İHHM'nin 58. Olağan Oturumu sonrasında Mahkemenin etkinliğini artırmak amacıyla köklü bir değişikliğe uğrayarak son halini almıştır.⁵⁰⁴

Af. İHHM'nin örgütsel yapısı, yargı yetkisi ve görevleri bahsi geçen Protokol ile düzenlenmiştir (Af. İHHMKP, m.1). Diğer bölgesel sistemlere benzer şekilde Af. İHHM'nin örgütsel yapısı içerisinde idari ve yargısal nitelikte faaliyet gösteren birimleri bulunmaktadır. Ancak Af. İHHM'nin örgütsel yapısının tıpkı Ame. İHM gibi AİHM'ye göre daha sade biçimde oluşturulduğu görülmektedir.

1. 2. 3. 2. 1. Afrika İnsan ve Halkların Mahkemesinin İdari Birimleri

Af. İHHM'nin faaliyetlerini yerine getirirken kendisine yardımcı olan idari birimleri Başkanlık Kurulu, Yazı İşleri Müdürlüğü ve Komiteler ve Çalışma Grupları olarak düzenlenmiştir.

1. 2. 3. 2. 1. 1. Başkanlık Kurulu

Af. İHHM'nin idari birimlerinden ilki Başkanlık Kurulu olarak karşımıza çıkmaktadır. Mahkemenin Başkanlık Kurulu AİHM'ye benzer nitelik taşımakla birlikte Af. İHHM Başkanı ve Başkan Yardımcısından oluşmaktadır. Af. İHHM Başkanlık Kurulu için yapılacak olan seçimlerde bazı kriterler dikkate alınmaktadır. Zira Başkanlık Kurulu oluşturulurken Af. İHHM üyelerinin cinsiyetinin dengeli dağılımını, temel hukuki gelenekleri, Afrika'nın ana bölgelerinin mümkün olan

⁵⁰³ Bkz. "African Court on Human and Peoples' Rights, Rules of Procedure", https://www.african-court.org/en/images/Basic%20Documents/Final_Rules_of_Court_for_Publication_after_Harmonization_-_Final__English_7_sept_1_.pdf, 15 Ocak 2022.

⁵⁰⁴ Bkz. Press Releases "African Court on Human and Peoples' Rights Adopts New Rules of Court", <https://www.african-court.org/wpafc/african-court-on-human-and-peoples-rights-adopts-new-rules-of-court/>, 15 Ocak 2022.

en üst seviyede temsilini ve rotasyon usulünü sağlamayı amaçlayan bir politika izlenmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 10/1, 2).

Af. İHHM Başkanlık Kurulunun oluşturulma süreci Yazı İşleri Müdürü tarafından başlatılmaktadır. Şöyle ki Başkanlık Kurulunun görev süresi sona ermeden önce Yazı İşleri Müdürü tüm yargıçlara Başkan ve Yardımcısının görev sürelerinin sona erdiğini duyurmaktadır. Ancak Yazı İşleri Müdürünün söz konusu bildirimini bir sonraki Başkanlık Kurulunun seçileceği toplantıdan en az kırk beş (45) gün önce gerçekleştirmesi gerekmektedir. Yazı İşleri Müdürünün bildirim tarihinden itibaren on beş (15) gün içinde Başkan ve Başkan Yardımcısı olmak isteyen adayların yazılı olarak Yazı İşleri Müdürüne bildirilmesi zorunludur. Yazı İşleri Müdürüne sunulan aday listesi onları aday göstermek isteyen yargıçlar tarafından hazırlanmaktadır. Yazı İşleri Müdürü adayları durum hakkında bilgilendirmekte ve adaylığın kendilerine bildirildiği tarihten itibaren yedi (7) gün içinde olumlu ya da olumsuz cevaplarını kendisine bildirmelerini talep etmektedir. Başkanlık makamı için ilgili yargıcın, Mahkemede görev alacağına ilişkin taahhüdünü sunması da gerekmektedir. (Af. İHHM/UK, Kural 11/1, 2)

Başkan ve Başkan Yardımcılığı makamları için gösterilen adayların listesi Yazı İşleri Müdürü tarafından seçimin yapılacağı toplantıdan on beş (15) gün önce dağıtılmaktadır. Yazı İşleri Müdürü tüm adaylıkları ve adaylıkların kabulüne ilişkin belgeleri alındığı saat ve tarihi belirtmek suretiyle kaydetmektedir. Bahsedilen süreler dışında Yazı İşleri Müdürüne sunulan adaylıklar ve adaylıkların kabulüne ilişkin belgelerin kabul edilmesi mümkün değildir. Başkan ve Başkan Yardımcısı seçimi toplantının ilk gününde ya da daha sonraki toplantılar esnasında yapılmaktadır. (Af. İHHM/UK, Kural 11/3, 4, 5, 6)

Başkan ve Başkan Yardımcısının görev sürelerine bakıldığında, Af. İHHM Başkanı ve Başkan Yardımcısı iki yıllık bir dönem için Mahkeme tarafından seçilmektedir. Mahkeme Başkanı ve Başkan Yardımcısı en fazla iki dönem için anılan görevlere seçilebilme hakkına sahiptir. Başka bir deyişle Başkan ve Başkan Yardımcısının sadece bir kez yeniden seçilmeleri mümkündür. Ancak iki yıllık dönem içerisinde Af. İHHM üyeliği sona eren Mahkeme Başkanı ya da Başkan Yardımcısının görevlerine devam etmeleri mümkün değildir. (Af. İHHMKP, m. 21/1; Af. İHHM/UK, Kural 13/1)

Af. İHHM Başkan ve Başkan Yardımcısının görev süreleri seçildikleri tarihten itibaren başlamaktadır. Görev süresi dolmuş olan Başkan ya da Başkan Yardımcısı halen Af. İHHM üyesi ise, seçim yapılan dek görevinde kalmaya devam etmektedir. Başkan ve Başkan Yardımcısının görev süresi dolmadan herhangi bir nedenle Af. İHHM üyeliğinin sonlanması halinde ise Af. İHHM, sürenin geri kalan kısmında görev yapmak üzere yeni bir yargıç seçmektedir. (Af. İHHM/UK, Kural 12/6 ve Kural 13/2, 3, 4)

Af. İHHM Başkan ve Başkan Yardımcısı seçim usullerine değinmek gerekirse, Başkan ve Başkan Yardımcısı seçimleri Mahkeme üyeliği sona ermemiş olması şartıyla Af. İHHM Başkanı

tarafından yürütülmektedir. Ancak Af. İHHM Başkanının Mahkeme üyeliğinin sona ermiş olması, yetkisinin bulunmaması ya da kendisinin aday olması durumları söz konusu olduğu takdirde seçimleri Mahkemenin kıdemli üyesi yönetmek zorundadır. (Af. İHHM/UK, Kural 12/1). Mahkeme Başkanlığı ve Başkan Yardımcılığı için yapılacak seçimler gizli oylama usulü ile gerçekleştirilmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 12/2). Af. İHHM yargıçlarının en az altısının oyunu alan Mahkeme üyesi Başkan olarak seçilmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 12/3). Ancak Mahkeme üyelerinden hiçbirinin en az altı oy alamaması durumunda en az oyu alan aday geri çekilmekte ve ikinci oylama yapılmaktadır. İkinci oylama sonucunda da adayların belirtilen oy sayısına ulaşamamaları halinde en fazla oy alan iki aday arasında üçüncü tur oylama gerçekleştirilmektedir. Oylama sonrasında yine çoğunluk sağlanmadığı takdirde, bir aday gerekli çoğunluğu sağlayana kadar ek bir tur ya da turlar yapılmaktadır. Ancak oyların eşitliği söz konusu olursa artık kıdem bakımından üstün olan yargıç Af. İHHM Başkanı olarak seçilmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 12/4). O halde Af. İHHM Başkan ve Başkan Yardımcısının seçim usulü göz önünde bulundurulduğunda Af. İHHM işleyişinde de kıdem usulünün bazı noktalarda belirleyici bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Af. İHHM Başkanlığını devralan Mahkeme Başkanı, göreve başladığı oturumda ya da bir sonraki oturumda Başkan Yardımcılığı seçimini gerçekleştirmek zorundadır. Başkan Yardımcılığı seçimi için de Mahkeme Başkanlığı için geçerli olan seçim usulü uygulanmaktadır. Yapılan seçimler sonrası Başkan ve Başkan Yardımcısı olarak seçilen Mahkeme üyelerinin derhal göreve başlaması gerekmektedir. Başkan ve Başkan Yardımcılığı için sadece bir aday olması durumunda da uygulanacak usul aynı şekildedir. (Af. İHHM/UK, Kural 12/5, 6, 7)

Af. İHHM Başkan ve Başkan Yardımcısı görevlerini yerine tam zamanlı çalışma esasına uygun olarak yerine getirmek ve Af. İHHM'nin bulunduğu yerde ikamet etmek zorundadır. Ancak işbu noktada belirtmek gerekir ki Af. İHHM'nin Af. İHHM Başkan ve Başkan Yardımcısı dışındaki diğer üyeleri için tam zamanlı çalışma usulü öngörülmemiş olup, söz konusu üyeler yarı zamanlı olarak çalışmaktadır. Ancak bahsi geçen bu uygulamanın Meclis tarafından değiştirilebilmesi de mümkündür. (Af. İHHMKP, m. 15/4 ve m. 21/2)

Af. İHHM Başkan ve Başkan Yardımcısının görevleri Af. İHHM Usul Kuralları ile belirlenmektedir. Öncelikle Af. İHHM Başkanının görevlerine değinmek gerekirse, Mahkeme Başkanı ilk olarak Af. İHHM'yi temsil etmekle görevlidir. Mahkemenin oturumlarına başkanlık etmek ve Af. İHHM'nin işlerini yönetmek ve denetlemek yine Mahkeme Başkanının görevleri arasında yer almaktadır. Mahkeme Başkanının bir diğer görevi, Af. İHHM tarafından kabul edilen kriterler doğrultusunda yargıçlara yönelik yıllık performans değerlendirmesi de yapmaktadır. Af. İHHM Başkanı Mahkemenin faaliyetlerini tanıtmakta, anılan faaliyetlere ve Mahkeme Başkanı olarak kendi faaliyetlerine ilişkin olarak Mahkemeye bir yıllık rapor sunmaktadır. Yine Af. İHHM'nin, Meclisin her bir olağan oturumunda sunması gereken periyodik yıllık raporun

hazırlanması ve sunulması da Mahkeme Başkanının görevlerinden biridir. Tüm bu belirtilenlerin dışında Mahkeme Başkanı, Af. İHHMKP ve Af. İHHM Usul Kuralları doğrultusunda kendisine verilen diğer görevleri ya da Af. İHHM tarafından kendisine tanınan yetkileri de yerine getirmek zorundadır. Af. İHHM Başkan Yardımcısı ise Mahkeme başkanına görevlerini yerine getirmede yardımcı olmakla görevlidir. (Af. İHHMKP, m.21/3 ve m. 31; Af. İHHM/UK, Kural 11/2 ve Kural 14/1)

Af. İHHM Başkanının görevini yerine getiremeyecek durumda olması ya da makamının boşalması durumlarında Mahkeme Başkanının görevlerini Başkan Yardımcısı ya da onun yokluğunda baş yargıç yerine getirmektedir. Mahkeme Başkanı ve Başkan Yardımcısının Mahkemeye sunulan bir davanın tarafı olan Devletin vatandaşı olması sonucu davaya bakmaktan alıkonulmaları halinde, söz konusu dava dışındaki tüm görevleri devam etmektedir. Bahsedilenler haricinde Mahkeme Başkanı, görevinin gereklerini kesintisiz olarak yerine getirebilmek için gerekli tüm önlemleri almak zorundadır. Mahkeme Başkanı bu amaçla, yokluğunda görevlerinin Başkan Yardımcısı tarafından ya da onun yokluğunda baş yargıç tarafından yerine getirilmesi için de gerekli düzenlemeleri yapabilmektedir. (Af. İHHMKP, m. 22; Af. İHHM/UK, Kural 9/2 ve Kural 15/1, 2, 3)

Af. İHHM Başkanının istifa etmeye karar vermesi durumunda, ilgili kararını Mahkeme Başkan Yardımcısı ve diğer yargıçlara bildirmektedir. Daha sonrasında ise Mahkeme Başkan Yardımcısı Af.B Komisyonu Başkanını söz konusu durum hakkında bilgilendirmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 7/3).

1. 2. 3. 2. 1. 2. Yazı İşleri Müdürlüğü

Af. İHHM'nin bir diğer idari birimi Yazı İşleri Müdürlüğü'dür. Mahkeme Yazı İşleri Müdürlüğü, Yazı İşleri Müdürü, Yazı İşleri Müdür Yardımcısı ve Mahkemenin görevlerinin etkin şekilde yerine getirebilmesi gerekli görülen diğer personelden oluşmaktadır (Af. İHHM/UK, Kural 16/1). Mahkemenin merkezinin bulunduğu yerde yani Arusha'da faaliyet gösteren Yazı İşleri Müdürlüğünün organizasyonu ise Af. İHHM tarafından belirlenmektedir (Af. İHHMKP, m. 24/1; Af. İHHM/UK, Kural 16/3). Af. İHHM Yazı İşleri Müdürlüğünün cinsiyet eşitliğini, farklı bölgelerin ve hukuki geleneklerin temsilini gözetmektedir. Ayrıca Yazı İşleri Müdürü ve Yazı İşleri Müdür Yardımcısının atanmasında da Mahkemenin mümkün olduğunca cinsiyet ve dil faktörlerini dikkate alması gerekmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 16/2). Af. İHHM Yazı İşleri Müdürlüğü seçiminde gözetilmesi gereken tüm bu kriterler 2020 yılında Af. İHHM Usul Kurallarında gerçekleştirilen değişiklik sonrası getirilmiştir. Zira yargıçlar için tüm bölgesel sistemlerde dikkat edilen bu hususlar Af. İHHM özelinde idari birim olan Yazı İşleri Müdürlüğü için de gözetilmektedir. Ayrıca yine diğer bölgesel sistemlerden farklı olarak Afrika sisteminde farklı bölgelerin ve hukuki geleneklerin temsilini gözeterek ilgili personelin seçilmesine dikkat edilmektedir. O halde denilebilir ki, Af.

İHHM Usul Kurallarına sonradan dahil edilen bu kriterlerle birlikte, Afrika kıtasında farklı toplumsal yapıya sahip olan taraf devletlerin Mahkemenin hem idari hem de yargısal birimlerinde dengeli şekilde temsilinin sağlamak amaçlanmıştır.

Yazı İşleri Müdürlüğüne talimatlar Af. İHHM, Başkanlar Kurulu ya da Mahkeme Başkanı tarafından verilmektedir. Yazı İşleri Müdürlüğü personeli Af.B 'nin Personel Yönetmeliklerine ve Tüzüğü ile diğer geçerli belgelerine tabidir. Zira Af. İHHM Yazı İşleri Müdürü, Af. B Personel Yönetmelikleri ve Tüzüğü uyarınca Af. İHHM tarafından atanmaktadır. Af. İHHM Yazı İşleri Müdürü olabilmek için de belirli vasıflara sahip olmak gerekmektedir. Anılan bu duruma göre, Yazı İşleri Müdürlüğü için aday olanların en yüksek ahlaki değerlere ve görevleriyle bağlantılı işlerin yerine getirilmesi için gerekli olan yasal, idari bilgi ve deneyimin yanı sıra yeterli dil bilgisine sahip olmaları zorunludur. Tüm bu belirtilenlere ek olarak Yazı İşleri Müdürlüğü için yapılan başvuruların, başvuru sahibine ilişkin tüm bilgileri ve özellikle yaş, uyruk, cinsiyet, mevcut meslek ile akademik niteliklerine dair bilgileri içermesi gerekmektedir. Yazı İşleri Müdürünün göreve başlama süreci ise, Af. İHHM tarafından belirtilen usule ve Afrika Birliğinin normlarına uygun şekilde yürütülmektedir. (Af. İHHM/UK, Kural 16/4, 5 ve Kural 17/1, 2, 3, 4)

Yazı İşleri Müdür Yardımcısı da yine Af. İHHM tarafından atanmaktadır. Dolayısıyla Af. İHHK Sekreteri ve personelinin atama usulünden farklı olarak Af. İHHM'nin bağımsız bir organ olarak şekillendirilmesinin bir sonucu olarak, kendi Yazı İşleri Müdürünü belirleme yetkisi bulunmaktadır.⁵⁰⁵ Yazı İşleri Müdür Yardımcısının atanması için gerekli olan şartlar, Mahkeme Yazı İşleri Müdürlüğü atamasına ilişkin başvuru şartlarıyla aynıdır. Bahsi geçen duruma göre Yazı İşleri Müdür Yardımcısı adaylarının da en yüksek ahlaki değerlere ve görevleriyle bağlantılı işlerin yerine getirilmesi için gerekli olan yasal, idari bilgi ve deneyim ile yeterli dil bilgisine sahip olmalıdır. Tüm bu belirtilenlere ek olarak Yazı İşleri Müdür Yardımcılığı için yapılan başvuruların, başvuru sahibine ilişkin tüm bilgileri ve özellikle yaş, uyruk, cinsiyet, mevcut meslek ile akademik niteliklerine dair bilgileri içermesi gerekmektedir. Tüm bu belirtilen şartları taşıyarak atanmış olan Yazı İşleri Müdür ve Müdür Yardımcısı göreve başladıktan sonra Mahkeme huzurunda yemin⁵⁰⁶ etmek zorundadır. Af. İHHM Yazı İşleri Müdürü ve Müdür Yardımcısının yeminleri Mahkeme tutanaklarında kayıt altına alınmaktadır. (Af. İHHM/UK, Kural 17/2, 4, Kural 18/1 ve Kural 19/1, 2, 3)

Af. İHHM Yazı İşleri Müdürü ve Müdür Yardımcısına ilişkin seçim usulü incelenirken dikkat çeken husus diğer insan hakları sistemlerinden farklı olarak bir görev süresi öngörülmemiş olmasıdır. Nitekim Mahkeme Yazı İşleri Müdür ve Müdür Yardımcısının ne kadar süre görev

⁵⁰⁵ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 483.

⁵⁰⁶ Af. İHHM Yazı İşleri Müdürü ve Müdür Yardımcısı Mahkeme önünde şu şekilde yemin etmektedir: "Ben ... (Yazı İşleri Müdürünün-Müdür Yardımcısının Adı ve Soyadı), Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesinin Yazı İşleri Müdürü/Müdür Yardımcısı olarak üzerime düşen görevleri sadakat, gizlilik ve iyi niyet çerçevesinde yerine getireceğime, görevimi icra ederken ya da görevim dolayısıyla eriştiğim bilgilerin gizliliğini koruyacağıma ve Protokol ve Mahkeme Kurallarının bütün hükümlerine tam olarak riayet edeceğime yemin ederim veya bunu resmi bir şekilde beyan ederim."

yapacakları ya da yeniden seçilip seçilemeyeceklerine ilişkin herhangi bir düzenlemeye rastlanmamaktadır. Anılan bu durum Mahkeme Kurallarında yapılan en son değişikliğin bir neticesidir. Zira 2020 yılında Af. İHHM usul Kurallarında yapılan değişiklik öncesinde Yazı İşleri Müdür ve Müdür Yardımcısının görev süreleri beş yıl olarak düzenlenmişti. Ancak yapılan değişiklik sonrasında Yazı İşleri Müdürü ve Müdür Yardımcısının görev sürelerine ilişkin düzenleme tamamen kaldırılmıştır. Dolayısıyla Af. İHHM'nin Yazı İşleri Müdürü ve Müdür Yardımcısı bakımından görev süresini Usul Kurallarında düzenlemediği ve anılan bu durumun da önemli bir eksiklik olduğu açıktır. Yine de bahsedilen durumun bilinçli bir tercih mi yoksa gözden kaçan bir durum mu olduğu ise net değildir.

Yazı İşleri Müdürlüğünün diğer personelleri ise, Afrika Birliği normlarına uygun olarak Af. İHHM tarafından belirlenen hüküm ve koşullar altında atanmaktadır. Af. İHHM söz konusu personeli Af.B. üye Devletleri vatandaşları arasında Af. İHHM Usul Kuralları doğrultusunda görevlendirmektedir. Mahkemenin yargı işlevini etkili bir şekilde yerine getirmesinde Yazı İşleri Müdürlüğünün kritik rolü göz önünde bulundurulduğunda, bahsedilen görevlendirme usulü Mahkemenin personel seçiminde kendince daha uygun adayları atama fırsatını doğuracaktır.⁵⁰⁷ Buna göre Yazı İşleri Müdürlüğü personeli atamaları Mahkeme Başkanının onayı ile Yazı İşleri Müdürü tarafından yapılmaktadır. Yazı İşleri Müdürü tarafından atanan personelin de göreve başladıktan sonra Yazı İşleri Müdürünün karşısında ve Mahkeme Başkanı huzurunda yemin⁵⁰⁸ etmesi zorunludur. (Af. İHHMKP, m. 24/1; Af. İHHM/UK, Kural 20/1, 2)

Yazı İşleri Müdürünün görevlerine değinmek gerekirse, Yazı İşleri Müdürü öncelikle yargı işlevini yerine getirirken Af. İHHM'ye yardımcı olmakta ve Mahkemenin Yazı İşleri Müdürlüğünün genel idaresini sağlamaktadır. Yazı İşleri Müdürü ayrıca, Yazı İşleri Müdürlüğünün bütün işlemlerinin ve faaliyetlerinin denetlenmesini ve koordinasyonunu da sağlamak zorundadır. Yine Yazı İşleri Müdürü görevini yerine getirirken Af. İHHM'nin öngördüğü şekilde açılmış olan davalara ilişkin bütün belgelerin ya da tavsiye görüşü talepleri ile Yazı İşleri Müdürlüğünde girişi yapılan ve numaralandırılan tüm davaların genel listesini saklamaktadır. Hazırlanan genel listenin yayınlanması da yine Yazı İşleri Müdürü tarafından gerçekleştirilmektedir. (Af. İHHM/UK, Kural 21/1, 2)

⁵⁰⁷ Fatsah Ouguergouz, **The African Charter on Human and Peoples'Rights, A Comprehensive Agenda for Human Dignity and Sustainable Democracy in Africa**, 1st Edition, Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 2002, s. 704.

⁵⁰⁸ Af. İHHM Yazı İşleri Müdürlüğü Personeli Yazı İşleri Müdürü karşısında ve Mahkeme Başkanı önünde şu şekilde yemin etmektedir: "Ben ... (Personelin Adı ve Soyadı), Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesinin Yazı İşleri Müdürlüğü personeli olarak üzerime düşen görevleri sadakat, gizlilik ve iyi niyet çerçevesinde yerine getireceğime, görevimi icra ederken ya da görevim dolayısıyla eriştiğim bilgilerin gizliliğini koruyacağıma ve Protokol ve Mahkeme Kurallarının bütün hükümlerine tam olarak riayet edeceğime yemin ederim veya bunu resmi bir şekilde beyan ederim."

Af. İHHM Yazı İşleri Müdürü Mahkeme ile iletişim kurulması noktasında aracılık hizmeti görmekte ve özellikle Af. İHHS/Af. İHHMKP ve Af. İHHM Usul Kurallarının gerektirdiği tüm tebligatları, bildirimleri ve belgeleri hazırlamakta ve söz konusu evrakların gönderilme ve alınma tarihinin kolaylıkla doğrulanabilmesini sağlamaktadır. Yazı İşleri Müdürü bahsedilen bu görevinin bir gereği olarak başvurunun taraflarına alınan tüm ekli dilekçe ve belgelerin kopyalarını iletmek zorundadır. Ayrıca tüm bunlara ek olarak iletişim sağlanması noktasında Yazı İşleri Müdürü, Af. İHHM'nin bulunduğu ülkenin hükümetine ya da ilgili diğer hükümetlere, Af. İHHMKP uyarınca ve ilgili anlaşmalar kapsamında imtiyaz ve dokunulmazlıklara sahip kişilere ilişkin bilgileri de iletmektedir. Daha sonrasında ise tüm bu aleni belgeler ile Mahkemenin Yıllık Raporunu Mahkemenin internet sayfasında yayınlamaktadır. Yine Af. İHHM üyelerine, Af. İHHS/Af. İHHMKP tarafı Devletlere ve Afrika Birliğinin diğer birimleri ile Afrika Birliği Komisyonu Başkanına gerekli belgeleri göndermek de Yazı İşleri Müdürünün iletişimle ilgili olan görevleri arasında yer almaktadır. Öte yandan Af. İHHM ile Afrika Birliği Komisyonunun birimleri ve Afrika Birliğinin organları arasındaki iletişimin sürdürülmesine yardımcı olmak da bu anlamda Yazı İşleri Müdürünün yerine getirmesi gereken görevlerden biridir. (Af. İHHM/UK, Kural 21/2)

Yazı İşleri Müdürünün Mahkemenin oturumları esnasında da yerine getirmesi gereken birtakım görevleri bulunmaktadır. Mahkeme oturumları esnasında şahsen ya da usulüne uygun olarak vasıflı temsilcisi aracılığıyla hazır bulunmak zorunda olan Yazı İşleri Müdürü sözü edilen oturumların tutanaklarının hazırlanmasından sorumludur. Yazı İşleri Müdürü hazırladığı tutanakları imzalamak ve bunun yanı sıra Af. İHHM'ye sunulan belgelerin doğruluğunu tespit etmek zorundadır. Ayrıca mührün, resmi damganın ve Mahkemenin tüm kayıt ve arşivlerinin sorumluluğu da Yazı İşleri Müdürüne aittir. (Af. İHHM/UK, Kural 21/2)

Yazı İşleri Müdürünün mali nitelikte ise, Mahkemenin taslak bütçesini hazırlama görevi bulunmaktadır. Bu anlamda Afrika Birliğinin geçerli mali kurallarına ve Af. İHHM'nin mali düzenlemelerine uygun olarak tüm hesapların ve finansal yönetimin etkin bir şekilde idaresinden de Yazı İşleri Müdürü sorumlu olmaktadır. (Af. İHHM/UK, Kural 21/2)

Yazı İşleri Müdürünün tüm bu belirtilenlerin dışında değinilmesi gereken başkaca görevleri de bulunmaktadır. Yazı İşleri Müdürü Mahkemenin resmi dillerine yapılan yazılı ve sözlü çevirilerin sağlanması ya da doğrulanması noktasında da bazı düzenlemeler yapmaktadır. Yazı İşleri Müdürü Af. İHHM tarafından yayınlanmak üzere yönlendirilen son kararların, tavsiye görüşlerinin ve emirlerinin, dilekçelerin ve beyanların, Mahkemenin internet sitesine yüklenen belgelerin ve kamuya açık her bir davanın tutanaklarının ve diğer belgelerin basılması ve yayınlanmasından da sorumludur. İşbu noktada belirtilenlerin dışında, Yazı İşleri Müdürü Af. İHHM faaliyetleri ile ilgili bilgilerin hükümetler, ulusal mahkemeler, mesleki kuruluşlara (meslek birliklerine), fakültelere, hukuk fakültelerine ve medyanın erişimine açık olmasını sağlamak zorundadır. Yazı İşleri Müdürü özellikle Af. B Komisyonu ile işbirliği içinde Af. İHHMKP'ye

taraf devletlerin güncel bir listesi ile ilgili antlaşmaların ve bireysel başvurular bakımından Mahkemenin yargılama yetkisini tanıma beyanında bulunan Devletlerin kaydını tutmaktadır. Kaydı tutulan tüm bu belgeler daha sonrasında ise yine Yazı İşleri Müdür tarafından Mahkemenin internet sayfasında yayınlanmaktadır. (Af. İHHM/UK, Kural 21/1, 2)

Yazı işleri Müdürlüğü'nün bazı belgelerin ve Yıllık Raporların Mahkemenin internet sitesinde yayınlanmasına ilişkin görevleri 2020 yılında Af. İHHM Usul Kurallarında yapılan değişikliklerle getirilmiştir. Zira buradaki amacın Mahkemenin internet sitesinin daha aktif hale getirilmesi olarak ifade edilebilir. Şöyle ki diğer bölgesel sistemler ve hatta Af. İHHK dahil tüm denetim organlarının internet sayfalarında daha fazla bilgiye erişmek mümkün iken Af. İHHM için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Böylelikle Af. İHHM'nin, kendi internet sayfasını daha etkili kullanarak Mahkemenin faaliyetleri bakımından şeffaflığı sağlamayı amaçladığı söylenebilir.

Yazı İşleri Müdürü, başvuru sahiplerine yardımcı olabilecek HDÖ'ler ve gönüllü (pro bono hizmeti veren) avukatların da bir listesini oluşturmakta ve söz konusu listeyi de güncel tutmaktadır. Nitekim Hukuki Yardım Fonunun yönetimi de Yazı İşleri Müdürü tarafından gerçekleştirilmektedir. Belirtilen durum haricinde hukuki yardım hizmetleri sağlayan kuruluşlar ile Af. İHHM'nin hukuki yardım listesindeki müdafilerin güncel bir listesini bulundurarak Mahkemenin hukuki yardım programını yönetmek de Yazı İşleri Müdürünün görevleri arasında bulunmaktadır. Ayrıca Yazı İşleri Müdürü Af. İHHM ve Mahkemenin çalışmaları ile ilgili incelemeleri de ele almaktadır. (Af. İHHM/UK, Kural 21/2)

Yazı İşleri Müdürünün sayılan tüm bu görevlerinin yanı sıra Mahkeme tarafından kendisine ek görevler verilebilmesi de mümkündür. Bahsedilen tüm bu görevleri yerine getirmesi esnasında Yazı İşleri Müdürünün, Af. İHHM'ye karşı sorumluluğu bulunmakta ve Mahkeme Başkanının yönetimi ve denetimi altında çalışması gerekmektedir. (Af. İHHM/UK, Kural 21/3, 4)

1. 2. 3. 2. 1. 3. Komiteler ve Çalışma Grupları

Af. İHHK'nin örgütsel yapısı içerisinde bulunan bağlı mekanizmalar dışında Afrika insan hakları sisteminde Af. İHHM'ye bağlı komiteler ve çalışma grupları bulunmaktadır. Af. İHHM tarafından oluşturulan söz konusu mekanizmaların amacı da diğerlerine benzer şekilde Mahkemenin işleyişinde etkililiği ve verimi artırmak olarak ifade edilebilir. Zira Afrika insan hakları sisteminde belirli konulara yönelik olarak Mahkemenin kompozisyonu içerisinde de bazı özel mekanizmalara yer verilmesi Af. İHHM'nin insan haklarının korunması, tanıtılması ve geliştirilmesine yönelik faaliyetlerinde yardımcı olacaktır. Özellikle belirtmek gerekir ki Af. İHHM'nin komiteler ve çalışma grupları şeklinde oluşturulan özel mekanizmaları, 2020 yılında Af. İHHM Usul Kurallarında yapılan değişiklik sonrasında Mahkemenin örgütsel yapısına dahil edilmiştir. Söz konusu mekanizmaların henüz etkili şekilde faaliyet gösterdiğini söylemek mümkün değildir.

Ancak her ne kadar belirli bir tematik konu özelinde faaliyet göstermeye başlamış olmasalar da komite ve çalışma gruplarının ne şekilde ve ne amaçla oluşturulduğunun incelenmesinde fayda bulunmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki Af. İHHM cinsiyet, dil ve bölgelerin temsilini mümkün olduğunca dikkate alarak gerekli gördüğü durumlarda çalışmalarını kolaylaştırmak amacıyla komiteler ya da çalışma grupları oluşturabilmektedir (Af. İHHM/UK Kural 26/1). İşbu noktada Af. İHHM'nin komite ve çalışma grupları için de cinsiyet, dil ve bölge yönünden dengeli bir temsil şartı aradığı göze çarpmaktadır. Dolayısıyla Af. İHHM'nin örgütsel yapısı içerisinde hiçbir ayırım gözetmeksizin cinsiyet, dil ve bölge yönünden dengeli temsil şartını genel bir kriter olarak belirlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Anılan bu durum Af. İHHM'yi, kendi bünyesinde çalıştıracığı personeli belirlerken normatif anlamda diğer bölgesel insan hakları mahkemeleri arasında bir adım öne geçirmektedir.

Son olarak belirtilmesi gereken bir diğer husus, Af. İHHM'nin oluşturduğu komiteler ve çalışma grupları tarafından kabul edilmiş olan tavsiye raporlarının onay için Af. İHHM'ye sunulması zorunluluğudur. (Af. İHHM/UK, Kural 26/2). Anılan bu durum sonucunda Mahkemenin ilgili komite ya da çalışma gruplarının kabul ettiği tavsiyeyi oturum dönemlerinde onaylayarak bir karar şeklinde yayınlayacağı şeklinde bir çıkarım yapmak mümkündür. Ancak komite ve çalışma gruplarının Usul Kurallarına sonradan dahil edilmesi ve Ağustos 2022 itibarıyla henüz bahsedilen şekilde oluşturulan ve Mahkeme tarafından onaylanan herhangi bir tavsiyenin bulunmaması nedeniyle konu ile çok net bilgi verilememektedir.

1. 2. 3. 2. 2. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesinin Yargısal Birimleri

Af. İHHM'nin yargısal birimleri incelendiğinde ilgili belgelerde sadece yargıçların yargısal birim olarak düzenlendiği görülmektedir. İşbu başlık altında AİHM ve Ame. İHM'nin aksine Af. İHHM'nin sadece yargısal birimleri sadece yargıçlar bağlamında ele alınacaktır.

1. 2. 3. 2. 2. 1. Yargıçlar

İnsan hakları mahkemelerinde görev yapacak olan yargıçların sahip olması gereken nitelikler, Mahkemenin işleyişini ve performansını doğrudan etkileyen faktörlerden biridir. Ulusüstü insan hakları mahkemelerinde yargıçların belirlenmesinde uygulanan genel bir ilke ya da uygulama bulunmamakla birlikte yargıçlık için belirlenen kriterlerin benzerlik arz ettiği görülmektedir.⁵⁰⁹ O halde tıpkı diğer insan hakları mahkemelerinde olduğu gibi Af. İHHM'nin de yargıçları belirlerken gözetmesi gereken bazı kriterlerin arandığını söylemek mümkündür.

⁵⁰⁹ Ruth Mackenzie, Kate Malleson, Penny Martin ve Philippe Sands, **Selecting International Judges: Principle, Process, and Politics**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2010, s. 7.

Söz konusu kriterler incelendiğinde öncelikle, Af. İHHM üyelerinin Afrika Birliği üyesi Devletlerin vatandaşları olan kişiler arasından seçildiği görülmektedir. Mahkeme üyesi olarak seçilecek olan kişilerin yüksek ahlaki niteliklere sahip, insan ve halkların hakları alanında uygulamacı, hukukçu ya da akademik olarak yetkinlikleriyle tanınmış hukukçular arasından seçilmeleri gerekmektedir. Af. İHHM üyesi olarak seçilen her bir yargıç kişisel sıfatlarıyla görevlerini yerine getirmekte ve nezdinde seçilmiş oldukları Devleti temsil etmemektedir. (Af. İHHMKP, m. 11/1)

Af. İHHM belirtilen nitelikleri haiz on bir yargıçtan oluşmaktadır (Af. İHHMKP, m. 11/1). Af. İHHM üyelerinin AİHM'nin aksine ancak Ame. İHM'ye benzer şekilde Af.B. tarafı her bir devleti temsil edecek şekilde yargıçtan oluşmadığı görülmektedir.⁵¹⁰ Mahkemeye üye olarak seçilen yargıçların her biri farklı Devletin vatandaşı olmak zorundadır. Farklı bir ifadeyle Af. İHHM'de aynı Devletin vatandaşı olan iki yargıç bulunmamaktadır (Af. İHHMKP, m. 11/2). O halde Af. İHHM yargıçlarının yine Ame. İHM'ye benzer şekilde farklı devletler nezdinde seçilen ancak aynı Devlet vatandaşı olan yargıçların aynı anda görev yapmasına imkân tanımadığı görülmektedir. Zira daha önce de ifade edildiği üzere AİHM bakımından tam tersi durum söz konusudur. AİHM'de görev yapan yargıçların aynı devlet vatandaşı olmakla birlikte farklı Devletler nezdinde seçilmeleri halinde AİHM'de görev yapmalarına bir engel bulunmamaktadır.

Af. İHHM'nin yargıçlarının seçimi sürecinde aday gösterme ve seçim usulleri belirli esaslara göre yürütülmektedir. Zira Af. İHHM'nin faaliyete başladığı ilk yıllarda, Af.B. Komisyonunun 2004 yılında yayınladığı sözlü notada (Note Verbale) Af. İHHM'nin ilk yargıç adaylarının belirlenmesinde, şeffaflığın sağlanması ve kamu güveninin kazanılması adına sivil toplumun sürece dahil edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.⁵¹¹ Af. İHHM'nin de Avrupa ve Amerikan sistemleri gibi başlangıçtan itibaren yargıç adaylarının belirlenmesinde özenli davranılması yönünde hassasiyet gösterdiği açıktır. Nitekim Afrika sisteminin kendi içerisinde Af. İHHK üyelerinin seçiminde yaşanan ve üyelerin seçimi noktasında birçok eleştiriye neden seçim usulünün Af. İHHM özelinde tekrarlanmaması adına yargıçların daha özenli seçildiğini söylemek de yanlış olmayacaktır.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda Af. İHHM üyelerinin seçim usulüne daha detaylı değinmek gerekirse, Af. İHHM üyeleri Af. İHHMKP tarafı olan devletlerce gösterilen en fazla üç aday arasından seçilmektedir. Ancak taraf devletlerin gösterdikleri bu üç adaydan en az ikisinin aday gösteren devletin vatandaşı olması zorunludur (Af. İHHMKP m. 12/1). Tıpkı Avrupa sisteminde olduğu gibi Afrika sisteminde de Protokole taraf devletlerin, yargıçlık için aday gösterme sürecinde cinsiyet bakımından dengeli bir dağılımın olmasına dikkat etmesi gerekmektedir (Af. İHHMKP, m. 12/2). Ancak AİHM bakımından adaylık sürecinde dikkat edilen bu husus ad hoc yargıçlar bakımından dikkate alınmıştır. AİHM'de görev yapan yargıçların seçimi sürecinde Mahkemenin

⁵¹⁰ Daly ve Wiebusch, s. 12.

⁵¹¹ Mackenzie vd., s. 139.

cinsiyet yönünden dengeli bir dağılımı gözetmediği sadece seçilmiş yargıçların daha sonra yer alacakları birimlerde dengeli bir cinsiyet dağılımına dikkat ettiği bilinmektedir. Ayrıca Ame. İHM'nin cinsiyet dağılımına ilişkin olarak herhangi bir düzenleme getirmediği de dikkate alındığında, Af. İHHM'nin dengeli cinsiyet dağılımını gözeterek hem AİHM hem de Ame. İHM'den bir adım öne geçtiğini söylemek mümkündür.

Af. İHHM yargıçlığı için aday göstermeleri hususunda kendilerine bildirimde bulunan taraf devletlerin, ilgili talebin bildirilmesinden itibaren doksan gün içinde Mahkeme üyeliği için adaylarını gösterme zorunluluğu bulunmaktadır (Af. İHHMKP, m. 13/1). Daha sonrasında ise Afrika Birliği Genel Sekreteri gösterilen adayların alfabetik sıralı olarak listesini hazırlayarak bu listeyi Afrika Birliği Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisinin bir sonraki oturumundan en az otuz gün önce Afrika Birliği üyesi devletlere iletmektedir (Af. İHHMKP, m. 13/2). Af. İHHM yargıçları hazırlanmış olan bu listeler içerisinde Afrika Birliği Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisi tarafından gizli oyla seçilmektedir (Af. İHHMKP, m. 14/1). İşbu noktada değinilmesi gereken husus Af. İHHM yargıçlarının Af. İHHMKP tarafı devletlerce değil, Protokole taraf olmayan ancak Af.B. üyesi devletlerin de yer aldığı Afrika Birliği Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisi tarafından seçilmesidir. Bahsedilen bu durumun nedeni ise, Af. İHHM'nin Af.B. organı olup, bütçesinin de sadece Protokole taraf devletlerce değil Af.B. tarafından karşılanması olarak ifade edilmektedir.⁵¹²

Afrika Birliği Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisi Af. İHHM'nin kompozisyonunun, Afrika'nın başlıca bölgelerini ve bunların temel hukuki geleneklerini temsil edecek şekilde olmasını sağlamaktadır (Af. İHHMKP, m. 14/2). Mahkeme üyelerinin seçimi esnasında da tıpkı aday gösterme sürecinde olduğu gibi ayrıca cinsiyet bakımından dengeli bir dağılımın olması da Afrika Birliği Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisinin temin etmesi gereken hususlardan biridir (Af. İHHMKP, m. 14/3). Af.İHHM yargıçlarının cinsiyet dağılımı yönünden bölgesel sistemler bağlamında iç açıcı bir görüntü sergilemeyen tabloyu⁵¹³ kendi açılarından olumluya çevirdiği görülmektedir. Zira Af. İHHM yargıçları bakımından Devlet ve Hükümet Başkanları tarafından sağlanması gereken dengeli cinsiyet temsili kriterinin son dönemlerde gayet başarılı şekilde yerine getirilmektedir. Nitekim Af. İHHM'nin son dönem başkanının bir kadın olması ve de son yıllarda Mahkeme üyelerinin çoğunluğunun kadınlardan oluşması bahsedilen durumu destekler niteliktedir.⁵¹⁴ Ayrıca Mahkemede görev yapacak olan başlıca bölgelerin hukuki geleneklerinin

⁵¹² Pasifique Manirakiza, "Typology and Appraisal of the African Human Rights System", Gordon DiGiacomo ve Susan L. Kang (Ed.), **The Institutions of Human Rights**, 1st Edition, Toronto: University of Toronto Press, 2019, s. 187.

⁵¹³ Joseph Powderly ve Jacob Chylinski, "The Women Judges: Leading The Line n the Development of International Law", William A. Schabas ve Shannonbrooke (Eds.), **Research Handbook on International Courts and Tribunals**, 1st Edition, Cheltenham: Edward Elgar, 2017, s. 166.

⁵¹⁴ Af. İHHM şu anki üyeleri incelendiğinde altı üyenin kadın beş üyenin ise erkek olduğu görülmektedir. Bahsedilen durum Af. İHHM'nin son zamanlarda cinsiyet dağılımı noktasında kadınların seçimine önem verdiğini göstermektedir. Bkz. <https://www.african-court.org/wpafc/current-judges/>, 17 Ocak 2022.

temsil etmesi yönündeki kriter de Af. İHHM'nin bölgede etkin şekilde faaliyet gösterebilmesi ve önüne getirilen başvurularda ilgili Devletlerin ulusal hukuklarına aşına olunmasına imkân tanımaktadır. Ancak Af. İHHM'nin önüne gelen başvurunun tarafı ilgili devletin vatandaşı olan yargıcın müzakerelere katılmasını önleyen düzenlemesi, Af. İHHM'nin kompozisyonu içinde hukuki geleneklerin temsilini gerektiren düzenleme ile bir anlamda çatışmaktadır. Dolayısıyla Af. İHHM'nin yargıçların seçim kriterlerine ilişkin olarak geniş bir bakış açısına sahip olmakla birlikte bir taraftan da Mahkemenin vereceği kararlarda bağımsızlığı ve tarafsızlığı tam olarak sağlamama endişesiyle böyle bir düzenlemeye gittiğini söylemek mümkündür.

Af. İHHM üyeliğine seçilmiş olan yargıçların görev süresi altı yıl olup en fazla iki defa aynı göreve seçilebilmeleri mümkündür. Ancak Mahkeme üyelerinin hepsinin görev süresi altı yıl değildir. Zira ilk seçimde seçilen yargıçların dördünün görev süresi iki yılın bitiminde sona ermektedir. Diğer dört yargıcın görev süreleri ise dört yılın bitiminde sona ermektedir. O halde Mahkeme üyesi olan on bir yargıçtan sekiz tanesinin görev süresi altı yıldan az olmaktadır. Af. İHHM üyesi yargıçlardan görev süreleri önce sona erecek olanlar ilk seçimin hemen ardından Afrika Birliği Genel Sekreteri tarafından kura usulüyle belirlenmektedir. Görev süresi sona ermemiş olan Af. İHHM üyesinin yerini almak üzere seçilmiş olan yargıç, yerine seçilmiş olduğu yargıcın kalan süresi boyunca görev yapmaktadır. Af. İHHM Başkanı haricindeki tüm yargıçlar Afrika Birliği Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisi herhangi bir değişiklik yapmadıkça yarı zamanlı çalışma esasına dayalı olarak görevlerini ifa etmektedir. (Af. İHHMKP, m. 15/1, 2, 3, 4; Af. İHHM/UK, Kural 2/3)

Af. İHHM'nin yargıçların görev süreleri bakımından tek bir süre belirlememesi Ame. İHM ile benzer bir düzenlemedir. Zira Ame. İHM yargıçlarının da hepsinin görev süresi aynı olmayıp, bazılarının görev süresi daha önce sona ermektedir. Ayrıca Afrika sistemi içerisinde Af. İHHK üyelerinin de aynı şekilde görev sürelerinin farklı olduğu dikkate alındığında, Af. İHHM için de Mahkeme içerisinde sürekli bir dinamizmi sağlamak ve yeni yargıçlarla Mahkemenin bakış açısını daha da genişletmek amacıyla bahsedilen şekilde bir düzenlemeye gittiği düşünülmektedir.

Af. İHHM üyeliğine yeni seçilen yargıçlar, seçilmelerini takip eden ilk olağan oturumun ilk gününde görevlerine başlamakta, öngörülemeyen durumlarda ise mümkün olan en kısa sürede görevi üstlenmektedir. Yargıçlar görev başlamadan önce, görevlerini tarafsızlık ve sadakatle yerine getireceklerine dair yemin⁵¹⁵ etmek zorundadır. Dolayısıyla Af. İHHM yargıçlarının seçimden sonra mümkün olan en kısa zamanda kamuya açık şekilde yemin etmeleri ve gerekli olması halinde bu amaçla halka açık bir oturum düzenlemeleri gerekmektedir. Bir Mahkeme üyesi yeniden seçildiği

⁵¹⁵ Af. İHHM/UK Kural 3'e göre, Af. İHHŞ/Af. İHHMKP m. 16 uyarınca her bir Mahkeme üyesi şu şekilde yemin etmektedir: "Ben ... (Yargıcın adı ve soyadı), Mahkeme üyesi olarak onurlu, sadık, tarafsız ve özenli şekilde görevlerimi yerine getireceğime ve yetkilerimi kullanacağıma ve görev sürem dolduktan sonra bile görüşmelerin gizliliğini koruyacağıma yemin ederim ve ant içerim."

takdirde, bir önceki dönemde görev almadıysa yeniden yemin etmek zorundadır. Yargıçlar toplantı yeter sayısının sağlanması kaydıyla, müzakerelerin herhangi bir aşamasında görevlerini ifa etmeye başlayabilmektedir. (Af. İHHMKP, m. 16; Af. İHHM/UK, Kural 2/1, 2, 4, Kural 3/1, 2 ve Kural 4/3)

Af. İHHM üyeleri, görevlerini yerine getirirken yaşlarına, seçim tarihlerine ya da hizmet sürelerine bakılmaksızın eşit statüde yer almaktadır (Af. İHHM/UK, Kural 4/1). Görev süresi daha önce başlayan Mahkeme üyesi daha kıdemli sayılmaktadır. Başka bir ifadeyle yargıçlar görev sürelerini başladığı tarihe göre kıdem kazanmaktadır (Af. İHHM/UK, Kural 4/2). Aynı tarihte göreve başlayan Mahkeme üyelerinin kıdemleri ise yaşça üstün olana göre belirlenmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 4/3). Ancak tüm bu belirtilenlerin dışında bir önceki görev süresi ile devam eden ve yeni bir görev dönemi için tekrar seçilen Af. İHHM üyesi kıdem olarak diğerlerinden üstün olmaktadır (Af. İHHM/UK, Kural 4/4). Af. İHHM Başkan ve Başkan Yardımcısı ise görevlerini yerine getirirken Mahkemenin diğer üyelerinin tamamından kıdemli sayılmaktadır (Af. İHHM/UK, Kural 4/5). Anca Af. İHHM’de diğer ulusalüstü insan hakları mahkemelerinden farklı bir yargıç modeli bulunmaktadır. Baş yargıç olarak Af. İHHM çalışma düzeninde yer alan söz konusu yargıç, Mahkeme Başkan ve Başkan Yardımcısından sonra kıdemi en üstün olan üyedir (Af. İHHM/UK, Kural 4/6). Baş yargıcın faaliyette bulunmaması halinde ise, kıdem olarak kendisinden sonra gelen Mahkeme üyesi “Baş Yargıç” olarak kabul edilmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 4/6). O halde Avrupa ve Amerika sistemlerinden farklı olarak Af. İHHM’de kıdem bakımından üstün olan yargıcın Baş Yargıçlık sıfatına haiz olduğu görülmektedir. Böylece kıdemin belirleyici olduğu bir durum söz konusu olduğunda Af. İHHM, kıdem bakımından en üstün yargıcı baştan belirleyerek gerçekleştirilecek olan işlemleri bir nevi kolaylaştırmaktadır.

Af. İHHM’nin etkinliğini sağlayan bir diğer önemli husus da Mahkemeyi oluşturan yargıçların bağımsızlığıdır.⁵¹⁶ Af. İHHM yargıçlarının bağımsızlığı uluslararası hukuka uygun olarak eksiksiz biçimde temin edilmektedir. Af. İHHM yargıçlarının bağımsızlığına sağlamak adına ilk olarak Mahkemenin yargıçlarının, daha önce taraflardan birinin temsilcisi, danışmanı ya da avukatı olarak bir davaya katılmamış olması gerekmektedir. Ayrıca yargıçlar ulusal ya da uluslararası bir mahkemenin yahut bir soruşturma komisyonunun üyesi olarak ya da herhangi bir başka sıfatla yer aldığı herhangi bir davanın Af. İHHM önünde görülmesinde yer almamalıdır. Zira bahsedilen hususlarda herhangi bir tereddüt ortaya çıkması halinde, sorunun çözümü için Af. İHHM tarafından karar verilmektedir. Yine bahsedilenlerin dışında Mahkeme üyelerinin de görev süreleri boyunca, yargıçlığın ve görevin gerektirdiği bağımsızlığı ve tarafsızlığı tehlikeye atacak nitelikte başkaca bir faaliyette bulunmamaları gerekmektedir. Zira Mahkeme üyeliği statüsü, yargıcın bağımsızlığına ya da tarafsızlığına ya da görevlerinin gereklerine etki edebilecek herhangi bir faaliyette bulunulmasıyla bağdaşmamaktadır. Bu bağlamda Mahkeme üyelerinin özellikle

⁵¹⁶ George Mukundi Wachira, “African Court on Human and Peoples’ Rights: Ten Years on and Still No Justice”, **Report of Minority Rights Group International**, c.y.(s.y.), 2008, s. 17.

siyasi, diplomatik ve idari pozisyonlarda çalışmaları ya da ulusal düzeyde devlete bağlı hukuki müşavirlik gibi görevlerde de bulunmamaları gerekmektedir. Tüm bu belirtilenler kapsamında sonuç olarak Af. İHHM yargıcının gerçekleştirdiği faaliyetleri Mahkemeye bildirme zorunluluğu bulunmaktadır. (Af. İHHMKP, m. 17/1, 2 ve m.18; Af. İHHM/UK, Kural 5/1, 2, 3)

Mahkeme yargıçlarının bağımsızlıklarının yanı sıra, seçilmelerinin ardından görev süreleri boyunca uluslararası hukuka uygun olarak diplomatik ajanları kapsayan bağımsızlıklardan yararlanmaları da sağlanmaktadır. Ayrıca Af. İHHM üyesi yargıçlar, görevlerini yerine getirirken verdikleri kararlardan ya da açıkladıkları görüşlerden dolayı hiçbir şekilde sorumlu tutulmamaktadır. (Af. İHHMKP, m. 17/3, 4)

Af. İHHM yargıçlarının görevlerini sona erdiren haller ölüm, kalıcı iş göremezlik, istifa ya da görevden alınma olarak karşımıza çıkmaktadır. Yargıçlık makamının boşalmasının yürürlüğe girdiği tarih ise Af.B Komisyonu Başkanı tarafından belirlenmektedir. Bu kapsamda Af. İHHM yargıçlarından herhangi birinin istifa etmesi durumunda istifa dilekçesi, söz konusu istifayı diğer yargıçlara bildirecek olan Af. İHHM Başkanına sunulmaktadır. Mahkeme üyesinin istifası daha sonrasında Af.B. Komisyonu Başkanına iletilmektedir. İstifasını sunan üyenin Af. İHHM Başkanı olması halinde ise ilgili üye kararını Af. İHHM Başkan Yardımcısına ve diğer yargıçlara iletmek zorundadır. Mahkeme Başkan Yardımcısı ise Afrika Birliği Komisyonu Başkanını söz konusu istifa hakkında bilgilendirmekle görevlidir. (Af. İHHMKP, m. 20; Af. İHHM/UK, Kural 6/1, 2 ve Kural 7/1, 2, 3)

Daha önce de belirtildiği üzere Af. İHHM yargıçlarının istifa haricinde de görevinin sona ermesi mümkündür. Ancak anılan durumun gerçekleşebilmesi için söz konusu yargıcın Mahkemenin bir yargıcı olabilmek için gerekli koşulları artık taşımadığını tespit eden bir kararın bulunması ve görevden alma kararının Af. İHHM'nin diğer yargıçlarının oybirliği ile alınması gerekmektedir. Aksi takdirde hiçbir durumda Mahkeme yargıcının görevinden uzaklaştırılması ya da görevini ifa etmesi askıya alınamamaktadır. Af. İHHM yargıcının belirtilen usul doğrultusunda görevden uzaklaştırılması ya da görevinin askıya alınmasının gündemde olması durumunda, Mahkeme Başkanı ya da gerekli görülen durumlarda Mahkeme Başkan Yardımcısı gerekçeleri ve buna ilişkin delilleri içerecek yazılı bir ifadeyi ilgili yargıca bildirmekle yükümlüdür. İlgili yargıca belirtilen amaç doğrultusunda özel olarak toplanan Af. İHHM'nin kapalı oturumunda ifade verme, istediği herhangi bir bilgiyi ya da açıklamayı sunma imkânı sunulmaktadır. Ayrıca söz konusu yargıç Mahkemenin bahsedilen özel oturumunda kendisine yöneltilen herhangi bir soruya yazılı ya da sözlü olarak yanıt verebilme hakkına da sahiptir. Daha sonrasında ise ilgili yargıcın bulunmadığı bir başka özel oturumda konu değerlendirmekte ve Mahkemenin her bir yargıcının görüşü alındıktan sonra gerekirse oylama yapılmaktadır. Yapılan özel oturum sonrasında ilgili yargıcın uzaklaştırılması ya da görevden alınması ile ilgili herhangi bir karar alındığı takdirde, söz konusu karar Af.B. Komisyonuna iletilmektedir. Af. İHHM tarafından Mahkeme üyesi herhangi bir

yargıcın görevden uzaklaştırılmasına ya da görevinin askıya alınmasına dair bir karar verildiği takdirde, bu karar Meclisin bir sonraki oturumunda Meclis tarafından iptal edilmediği sürece kesinleşmiş sayılmaktadır. (Af. İHHMKP, m. 19/1, 2; Af. İHHM/UK, Kural 8/1, 2, 3, 4)

Af. İHHM üyelerinden herhangi birinin ölümü ya da istifası halinde, Mahkeme Başkanı ölüm ya da istifanın yürürlüğe girme tarihi itibarıyla Mahkemede o üyeliğin boşaldığını ilan edecek olan Af.B. Genel Sekreterini derhal bilgilendirmektedir. Anılan bu durumda Af.B. Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisi makamı boşalmış ve kalan görev süresi yüz seksen günden daha fazla olan yargıcın yerini doldurmaktadır. (Af. İHHMKP, m. 20/1, 2)

Af. İHHM üyelerinin Mahkemenin herhangi bir oturumuna katılamayacak durumda olmaları halinde ise oturumlardan yeterli bir süre öncesinde Mahkeme Başkanını bilgilendirmeleri gerekmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 9/1). Mahkeme önündeki bir davanın tarafı olan Devletin vatandaşı olan herhangi bir Mahkeme üyesi ise ilgili davanın duruşmasına girmekten kaçınmak zorundadır (Af. İHHMKP, m. 22; Af. İHHM/UK, Kural 9/2). Af. İHHM'nin bu noktada AİHM ve devletlerarası başvurularla⁵¹⁷ sınırlı olmak kaydıyla Ame. İHM'den ayrıldığı görülmektedir. Zira Af. İHHM, başvurunun tarafı olan ilgili devletin ulusal hukuk sistemlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için getirilen ve yargıçların vatandaşı oldukları devletin tarafı olduğu başvurularda bulunmasını zorunlu kılan düzenlemeyi kabul etmemektedir.⁵¹⁸ Ayrıca bahsedilen durumun dışında Mahkeme Avrupa ve Amerikan sistemlerinden farklı olarak ad hoc yargıçlık müessesine de yer vermemiştir. Ad hoc yargıçların Mahkemenin müzakereleri esnasında ulusal çıkarlar tarafından yönlendirilmesi ihtimaline binaen Af. İHHM'nin böyle bir tercihte bulunduğu ifade edilmektedir.⁵¹⁹ Yine benzer olarak Mahkeme üyesi kendisini seçen devletin taraf olduğu duruşmalara da katılamamaktadır (Af. İHHM/UK, Kural 9/3). O halde Af. İHHM yargıçlarının hem vatandaşı oldukları Devletin hem de nezdinde seçildikleri Devletin başvurunun tarafı olması halinde davaya katılmaları mümkün değildir. Dolayısıyla Af. İHHM her iki durumda da yargıçların davaya bakmalarını engelleyen düzenlemeler getirerek AİHM sisteminin tam tersi bir düzenlemeye gittiği görülmektedir.

Af. İHHM Usul Kuralları uyarınca Mahkeme üyelerinin bazı durumlarda herhangi bir davanın değerlendirilmesine katılmaları mümkün değildir. Bahsi geçen bu duruma göre, ilk olarak Af. İHHM'nin ilgili üyesi daha önce söz konusu davayla ilgili olarak taraflardan birinin vekili, danışmanı ya da avukatı olarak görev aldığı takdirde davanın değerlendirilmesine katılamamaktadır. Yine bu bağlamda ilgili üyenin davaya ilişkin olarak ulusal ya da uluslararası bir mahkemenin ya da soruşturma komisyonunun bir üyesi olarak ya da herhangi bir başka görevde

⁵¹⁷ Ame. İHM bireysel başvurularda ilgili yargıcın vatandaşı olduğu Devlete karşı açılan davalarda yer almasına izin vermemektedir.

⁵¹⁸ Anne Pieter Van Der Mei, "The New African Court on Human and Peoples' Rights: Towards an Effective Human Rights Protection Mechanisms", **Leiden Journal of International Law**, 18(1), 2005, (New Court), s. 127.

⁵¹⁹ Vincent O. Orlu Nmehielle, **The African Human Rights System: Its Laws, Practice and Institutions**, 1st Edition, Hague: Kluwer Law International, 2001, s. 290.

bulunması halinde de aynı durum söz konusu olmaktadır. Mahkeme üyesinin eşi, çocuğu ya da diğer aile yakınlarıyla, kişisel ya da mesleki ilişkileriyle ya da taraflardan biriyle bağlantılı olması da dahil olmak üzere davadan kişisel bir çıkarının da bulunması davanın değerlendirilmesine katılmasını engellemektedir. Yine Mahkemenin ilgili üyesinin tarafsızlığına gölge düşürecek şekilde herhangi bir araç kullanarak kamuya açık görüşlerini ifade etmesi durumunda da davanın görülmesine katılması mümkün değildir. Son olarak da Mahkemenin ilgili üyesinin herhangi bir sebeple bağımsızlığı ya da tarafsızlığı haklı şekilde şüpheli görüldüğü takdirde davanın değerlendirilmesinde yer alması engellenmektedir. (Af. İHHM/UK, Kural 9/4)

Af. İHHM yargıcının yukarıda belirtilen nedenlerden herhangi birinden dolayı davadan çekilmek istemesi halinde, Mahkeme Başkanına bildirimde bulunması gerekmektedir. Zira kendisine bildirimde bulunulan Af. İHHM Başkanı, Mahkeme ilgili üyesinin duruşmaya katılmaktan muaf tutulup tutulmayacağı hakkında karar vermektedir. Yargıçlardan herhangi birinin davanın değerlendirilmesinden geri çekilme gerekçelerinin varlığından şüphe duyulması halinde ise, Mahkeme Başkanı ya da ilgili yargıç durumu Mahkemenin dikkatine sunmaktadır. Anılan bu durumda ise Mahkeme Başkanı dilerse ilgili yargıcı dinledikten sonra gıyabında karar verebilmektedir. (Af. İHHM/UK, Kural 9/5, 6)

İKİNCİ BÖLÜM

2. ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI MAHKEMELERİNİN YARGILAMA YETKİSİ VE BAŞVURULARDA ARANAN KABUL EDİLEBİLİRLİK KRİTERLERİ

2. 1. Uluslararası İnsan Hakları Mahkemelerine Yapılan Başvuruların Türü

Uluslararası insan hakları mahkemelerinin dayandıkları insan hakları belgelerinde yer alan hak ve özgürlüklerin korunması adına işletebilecekleri denetim türlerinden biri şikayet başvurusu usulüdür. Şikayet başvuru usulü devletler tarafından harekete geçirilebileceği gibi, birey, hükümetler dışı örgüt ve kişi toplulukları da bu usulü işletebilmektedir. O halde şikayet eden kişi esas alınmak suretiyle ulusalüstü insan hakları mahkemelerinde şikayet başvuru usulü devlet başvurusu ve bireysel başvuru şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Ancak devlet başvurusu ve bireysel başvurunun konusu aynı olup ilgili taraf devletlerin sözleşmeden kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmedikleri iddiasıdır.⁵²⁰ Böylece ilgili taraf devletlerin Sözleşmesel yükümlülüklerini yerine getirip getirmediği hem devletler hem de bireyler aracılığıyla denetlenmiş olmaktadır.

Uluslararası insan hakları denetim mekanizmaları şikayet başvurusu usulünü, seçmeli usul olarak öngörebileceği gibi zorunlu usul olarak da düzenleyebilmektedir. Böylece taraf devletlere karşı işletilecek olan şikayet başvurusu usulü, ilgili insan hakları belgesine taraf olmakla birlikte kendiliğinden işlerlik kazanmaktadır.⁵²¹

2. 1. 1. Devletlerarası Başvuru

2. 1. 1. 1. Genel Olarak

Ulusalüstü insan hakları hukukunda devletlerarası şikayet başvurusu usulü, ilgili insan hakları belgelerine taraf devletlerin birbirlerine karşı Sözleşmeden kaynaklı yükümlüklerini yerine getirmediklerinden dolayı, ilgili denetim organına başvurdukları usuldür. Anılan bu durumun amacı ise ilgili devletlerin dahil oldukları insan hakları sistemine yükümlülüklerini yerine getirmeyerek olumsuz yönde etki eden devleti bir nevi uyarmaktır. Devletlerarası başvuru, taraf devletlere yüklenen sorumluluğun gerçekleştirilmesi bakımından önemli bir araç olup, söz konusu başvuru usulü “ortaklaşa güvence sistemi” şeklinde de ifade edilmektedir.⁵²² Ortak güvence sistemi Sözleşmeye taraf olan devletlerin dahil oldukları insan hakları sisteminde ortak menfaat ve sorumlulukları gereği hareket ederek, gerektiğinde ortak yararın korunması adına kendilerinin de

⁵²⁰ Gemalmaz S., *UİHH*, 2, s. 734.

⁵²¹ Gemalmaz S., *UİHH*, 2, s.733.

⁵²² Özdek, s. 50; Anayurt, s. 83.

devlet başvurusunda bulunabilmelerini ifade etmektedir.⁵²³ Böylece Sözleşmeye taraf olan herhangi bir devletin sistematik insan hakları ihlali yapması önlenilecek ve devletlerin içinde buldukları platformun itibarı zedelenmemiş olacaktır.⁵²⁴

Bölgesel insan hakları sistemleri incelendiğinde devletlerarası başvuru usulünün bazılarında seçmeli bazılarında ise zorunlu usul olduğu görülmektedir. O halde her bir bölgesel sistem özelinde devletlerarası başvuruların ne şekilde işlediğini değerlendirmek gerekmektedir.

2. 1. 1. 2. Devletlerarası Başvuru Usulünün İnsan Hakları Mahkemelerindeki Görünümü

Bölgesel insan hakları sistemlerinden ilki olan Avrupa insan hakları sistemi içerisinde devletlerarası başvuru usulü 11 Nolu Protokol öncesinde ve sonrasında zorunlu usul olarak öngörülmüştür. Daha açık ifadeyle AİHS'ye taraf olan devletler otomatik olarak devletlerarası başvuru usulünü kabul etmiş olmaktadır. O halde AİHS'ye taraf devletlerden herhangi birinin AİHS ve onun Protokollerinde yer alan düzenlemelerin başka bir Sözleşmeci taraf devletçe ihlal edildiği iddiası ile AİHM'ye başvuru yapabilmesi mümkündür (AİHS, m. 33). AİHS sisteminde Sözleşmenin 1. Maddesi gereği taraf devletlerden her birinin Sözleşmede yer alan hak ve özgürlüklerin gereğini yerine getirme bakımından objektif yükümlülüğü bulunmaktadır.⁵²⁵ Dolayısıyla AİHS sisteminin Sözleşmede yer alan hak ve özgürlükleri korumayı ve insan hakları alanında kamu düzeni oluşturmayı hedeflediğini söylemek de yanlış olmayacaktır.⁵²⁶ Zira AİHM'ye devletlerarası başvuruda bulunacak olan devlet Sözleşmede yer alan düzenlemeleri güvence altına alma amacıyla hareket etmiş olmaktadır.⁵²⁷ Başka bir ifadeyle AİHS'ye taraf devletlerden her biri Sözleşmenin gerektiği gibi uygulanmasından sorumlu oldukları için devletlerarası başvuru usulü öngörülmüştür.⁵²⁸

Devletlerarası başvuru usulünün Sözleşmenin yürürlüğe girdiği ilk yıllarda bireysel başvurudan farklı olarak zorunlu bir usul olarak öngörülmesi nedeniyle AİHS'de yer alan hak ve özgürlüklerin korunmasında devletlerin “erga omnes”⁵²⁹ yükümlülüğü bulunduğu ifade

⁵²³ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 737.

⁵²⁴ Abdurrahman Eren, **Türkiye’de İnsan Haklarının Korunması Uluslararası Koruma Mekanizmaları ve Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Rolü**, 1. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2007, s.563-564; Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 737.

⁵²⁵ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 66.

⁵²⁶ Gözübüyük vd., s. 41.

⁵²⁷ Harris vd., **ECHR**, s. 120.

⁵²⁸ Doğan İ., “AİHM Yapısı”, s. 356.

⁵²⁹ “Erga Omnes”, uluslararası hukukta yükümlülüğün bir veya birkaç devlete değil bütün uluslararası topluluğa karşı olmasını ifade etmektedir. Söz konusu yükümlülük uluslararası toplumun temel değerlerini yansıttığı için önem arz etmektedir. Bkz. De Schutter, s. 11; Kemal Başlar, **Uluslararası Hukukta Erga Omnes Kavramı**, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, 22(2), 2002, s. 81; Nawi Ukabiala vd., “Erga Omnes Parties Before the International Court of Justice: From Standing to Judgment on the Merits”, **ILSA Journal of International & Comparative Law**, 27(2),

edilmektedir.⁵³⁰ Daha açık ifadeyle, devletlerarası başvuruda devletin mağdur olmasına gerek olmayıp, sadece AİHS sitemini öngördüğü hak ve özgürlüklerin korunması amaçlanmaktadır.⁵³¹ Zira bahsedilen durumu destekler nitelikte AİHS'ye taraf devletlerin başvuruda bulduklarında kendi vatandaşlarının haklarının ihlal edildiğini ispat etmek zorunda olmayıp, farklı devlet vatandaşlarıyla ilgili durumlarda da bahsedilen şikayet usulünü işletebilmektedir.⁵³² Farklı bir ifadeyle AİHM'ye devletlerarası başvuruda bulunabilmek için vatandaşlık ya da belirli bir menfaatin söz konusu olup olmadığına ilişkin bir şart aranmamaktadır.⁵³³ Böylece AİHS sisteminde taraf devletlerin sadece kendi vatandaşlarına yönelik bir hak ihlali iddiasına ilişkin değil, genel anlamda Sözleşmenin tarafı olan devletlerdeki her birey için gerektiğinde devletlerarası başvuru usulünü işletebilmesi mümkündür. Anılan bu durumun nedeni ise AİHS'ye taraf devletlerin her birinin Sözleşmede yer alan hak ve özgürlüklerin korunmasından sorumlu olmaları ve dolayısıyla taraf devletlerin AİHS'ye uygun davranmaları noktasında her birinin denetim yükümlülüğü bulunmasıdır.⁵³⁴

AİHS bakımından değinilmesi gereken bir diğer husus ise, AİHS sistemindeki devletlerarası başvuru usulünde Sözleşmeye taraf devletlerin uluslararası hukukta yer alan “karşılıklılık ilkesi”⁵³⁵ nden farklı şekilde devletlerin ulusal çıkarlarını koruma amacı gütmemeleridir.⁵³⁶ Anılan bu durumun nedeni ise, Sözleşmeye taraf devletlerin AİHS'nin amaçlarını ve kurduğu sistemi koruma doğrultusunda yine kendilerine yüklenen objektif sorumluluklardır. Sözleşme sitemindeki devletlerarası başvuru belirtilen özelliği nedeniyle “actio popularis”⁵³⁷ e benzemektedir.⁵³⁸ Her ne kadar uluslararası hukukta “actio popularis” olmasa da ulusalüstü insan hakları hukukunda

2021, s. 238. AİHS bakımından da devlet başvurusuna konu olan ihlalden dolayı sadece başvurunun tarafı olan Devletlerin değil, Sözleşmeye taraf tüm Devletlerin sorumlu olması nedeniyle erga omnes yükümlülüğe benzer bir objektif yükümlülükleri bulunmaktadır.

⁵³⁰ Schabas, s. 725.

⁵³¹ Rona Aybay ve Demirhan Burak Çelik, **İnsan Hakları Hukuku**, 5. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2022, s. 245.

⁵³² Alston ve Goodman, s. 902.

⁵³³ Rehman, **IHL**, s. 220.

⁵³⁴ Güneş, s. 298.

⁵³⁵ Karşılıklılık ilkesi, herhangi bir devletin uluslararası hukuka aykırı fiilinden dolayı zarar gören diğer devletin de aynı şekilde uluslararası hukuka aykırı fiille karşılık vermesi olarak ifade edilmektedir. Farklı bir ifadeyle bir devletin diğer bir devletin vatandaşlarına, mahkeme kararına ya da başka bir davranışa karşı gösterdiği tutuma karşılık diğer devletin aynı şekilde davranmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Melda Sur, **Uluslararası Hukukun Esasları**, 13. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2019, s. 290; Süleyman Dost, “Milletlerarası Hukukta Mütakabiliyet İlkesi”, **SDÜHFD**, 5(2), 2015, s. 6.

⁵³⁶ Özdek, s. 50.

⁵³⁷ Roma Hukukunda bir dava türü olan “Actio Popularis”, halk davası anlamına gelmekte olup bir kişinin zarar uğramasına da halk adına dava açabilmesidir. Başka bir ifadeyle “actio popularis” Roma Hukukunda bir bireyin kamu yararına açabileceği dava olarak nitelendirilmektedir. Bkz. Tolga Şirin, **Türkiye’de Anayasa Şikayeti (Bireysel Başvuru), İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi ve Almanya Uygulaması ile Mukayeseli Bir İnceleme**, 1. Baskı, İstanbul: On İki Levha, 2013, s. 41-42; William J. Aceves, “Actio Popularis-The Class Action in International Law”, **University of Chicago Legal Forum**, 2003(1), 2003, s. 356.

⁵³⁸ De Schutter, s. 990.

AİHS'nin kurduğu sistemle birlikte ortak kamu düzeninin korunması amacıyla devletlere devletlerarası şikayet başvurusu aracılığıyla girişimde bulunabilme imkanı tanınmıştır.⁵³⁹ Ancak AİHM'nin "halk davası" olarak da nitelendirilen "actio popularis" izin vermediğini⁵⁴⁰ sadece devlet başvurusu usulünün işlevi bakımından bir nevi "actio popularis" benzeri uygulama olduğunu belirtmek gerekmektedir. Ayrıca, AİHS'de devlet başvurusu usulünün kolektif olarak işletildiği başka ifadeyle Sözleşmede yer alan hak ve özgürlüklerin korunması adına toplu bir şekilde AİHM'ye devletlerarası başvuruda bulunulduğu da görülmektedir.⁵⁴¹ O halde AİHM'de devletlerarası başvuru usulü bağlamında taraf devletlerin tek başına başvuruda bulunmaları yönünde bir zorunluluk bulunmadığı, ortak kamu düzeninin korunması adına birlikte de hareket edebilme imkanları bulunduğu söylenebilir.

Bireysel başvuru usulü ile bir karşılaştırma yapılacak olduğunda, devletlerarası başvuru usulünün AİHS sistemi içerisinde çok fazla işletilmediği görülmektedir.⁵⁴² Başka bir deyişle, AİHS sisteminde devletlerarası başvuru usulü bireysel başvuru usulüne göre ikincil nitelikte olup, bireysel başvuru usulü daha işlevseldir.⁵⁴³ Anılan bu durumun nedeni ise, devletlerarası başvuruların AİHS'ye taraf devletlerce siyasal baskı aracı olarak kullanılmasıdır.⁵⁴⁴ Zira AİHS sisteminde devletlerarası başvuru usulü zorunlu olarak tanınmaktaysa da geriye dönük bakıldığında AİHM'ye yapılan devletlerarası başvuruların az sayıda olduğu görülmektedir. O halde, Sözleşmeye taraf devletlerin AİHS'den kaynaklanan sorunları gizlilik içinde, diplomatik yollardan çözmeyi tercih etmeleri de devletlerarası başvuruların sayılarının azlığında önemli bir faktördür.⁵⁴⁵ Daha açık ifadeyle AİHS tarafı devletlerin, dahil oldukları insan hakları sisteminin prestijini korumakla diğer taraf devletlerle ilişkilerini korumak arasında ikileme kaldıkları ve bu nedenle devletlerarası şikayet başvurusuna eğilimlerinin az olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim 2022 yılı Ağustos ayı itibarıyla AİHM'nin sonuçlandığı devlet başvurusu on altı iken; mahkeme önünde olan ve halen görülmekte olan devletlerarası başvuruların sayısı on beştir.⁵⁴⁶ Tüm bu bilgiler ışığında, bireysel başvurularla kıyaslandığında AİHM'ye devletlerarası başvuruda bulunan devletlerin gerçekten çok az sayıda olduğu açıktır. Dolayısıyla, tüm bu bilgiler ışığında AİHS'nin

⁵³⁹ Özdek, s. 50; Gözübüyük vd., s. 41.

⁵⁴⁰ Bkz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kabul Edilebilirlik Kriterleri 2018, s. 14, https://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_TUR.pdf, 21 Ocak 2022.

⁵⁴¹ Lemmens P., s. 43. Ayrıca bkz. ECHR Case of France, Norway, Denmark, Sweden, Netherland v. Turkey, Application No: 9940/82, 9942/82, 9944/82, 9941/82, 9943/83, 6 December 1983, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-74161>, 22 Ocak 2022.

⁵⁴² Gemalmaz S., *UİHH*, 2, s. 68; Kein Starmer, *European Human Rights Law, The Human Rights Act 1998 and the European Convention on Human Rights*, 1st Edition, London: Legal Action Group, 1999, s. 698.

⁵⁴³ Gözübüyük vd., s. 43.

⁵⁴⁴ Gözübüyük vd., s. 43.

⁵⁴⁵ Rehman, *IHL*, s. 220; Özdek, s. 50; Çağırın, *UİHM*, s. 311.

⁵⁴⁶ AİHM'ye sunulan devlet başvurularının listesi için bkz. <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/interstate&c=>, 21 Ağustos 2022.

denetim mekanizması içerisinde asıl önemli olan başvuru usulünün bireysel başvuru olduğu görülmektedir.⁵⁴⁷

AİHS sisteminde devletlerarası başvurunun taraf devletlerce çok işletilen bir usul olmağı belirtilmişse de Ame. İHS sistemi ile AİHS sistemi arasında bir değerlendirme yapıldığında devletlerarası başvurunun AİHS sisteminde daha fazla işlevsel olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁴⁸ Anılan bu durumun sebebi ise öncelikle Ame. İHS'ye taraf olan devletlerin devlet başvurusu için tanıma beyanlarının gerekmesidir. Zira Ame. İHS'ye taraf olan devletler için devlet başvurusu usulü seçmeli usul olarak öngörülmüştür. Ancak tüm bu bahsedilenlerden bağımsız olarak gerçek tabloya bakıldığında, devlet başvurusu usulünün zorunlu ya da seçmeli usul olarak kabul edilip edilmemesine bakılmaksızın Afrika da dahil olmak üzere diğer bölgesel insan hakları sisteminde de işletilmemesi yönünde bir eğilimin bulunduğu da bilinmektedir.⁵⁴⁹ Böylece bölgesel insan hakları sistemlerinde hak ve özgürlüklerin korunması amacına yönelik objektif bir yükümlülük getiren devlet başvurusu usulü, taraf devletlerin birbirleriyle olan diplomatik ilişkilerinin bozulmaması adına feda edilen bir denetim usulü olarak nitelendirilebilir.

Devletlerarası başvurunun konusu, AİHS'ye taraf devletin Sözleşmede yer alan hak ve özgürlüklerden herhangi birini ihlal ettiği iddiası olabileceği gibi, taraf devletin genel, sürekli, sistematik nitelikteki idari pratikleri de başvuruya konu olabilmektedir.⁵⁵⁰ Böylece bazı ciddi, sistematik Sözleşme ihlaline dikkat çekmek mümkün olmuşsa da ilgili taraf devlet üzerinde diplomatik baskı oluşmakta ancak bahse konu ihlallerin tam anlamıyla ortadan kaldırdığını söylemek zordur.⁵⁵¹ Ayrıca AİHS'ye taraf devletlerin devletlerarası başvurularını aralarında siyasi anlaşmazlık bulunan devletlere karşı ve siyasi farklılıklar nedeniyle mağdur olan bireyleri temsil ederek ya da ilgili devletin ülkesinde yaşayan kendi vatandaşlarının hak ihlaline uğradığı iddiasıyla veya daha genel bir polislik rolüne bürünerek sundukları görülmektedir.⁵⁵² Dolayısıyla genel anlamda AİHM'ye yapılan devletlerarası başvuruların çoğunluğunun siyasi içeriğe sahip olduğu açıktır.⁵⁵³ Ancak bahsedilenlerin dışında, taraf devletin hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması noktasında olumsuz her türlü eylem ve davranışı da devletlerarası başvurunun işletilmesine neden olabilir.⁵⁵⁴

⁵⁴⁷ Özdek, s. 50.

⁵⁴⁸ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 68.

⁵⁴⁹ Leach, **ECHR**, s. 14.

⁵⁵⁰ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 740; Özdek, s. 51.

⁵⁵¹ Steven Greer, **The European Convention on Human Rights: Achievements, Problems and Prospects**, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, (ECHR Achievements), s. 24-25.

⁵⁵² Leach, **ECHR**, s. 14-15; Christian Thomschat, **Human Rights Between Idealism and Realism**, 2nd Edition, Oxford: Oxford University Press, 2009, (Idealism), s. 241; Von Coufoudakis, "Cyprus and the European Convention on Human Rights: The Law and Politics of Cyprus v. Turkey, Applications 6780/74 and 6950/75", **Human Rights Quarterly**, 4(4), 1982, s. 451.

⁵⁵³ Rainey vd., s. 28.

⁵⁵⁴ Özdek, s. 51.

Bölgesel insan hakları sistemlerinin tümünde olduğu gibi Amerikan insan hakları sisteminde de şikayet başvurusu usulünün işletilmesi kilit rol oynamaktadır.⁵⁵⁵ Zira Ame. İHS'de şikayet başvuru usullerinden biri olan devletlerarası başvuru yoluna ilişkin olarak hem Komisyona hem de Mahkemeye ilişkin olarak düzenlemeler yer almaktadır. Öncelikle Ame. İHS'ye taraf olan devletlere karşı başka bir taraf devletçe Sözleşmede yer alan hak ve özgürlüklerin ihlal edildiğine dair Ame. İHK'ye başvuruda bulunulabilmesi mümkündür. Sözleşmeye taraf devletlerden herhangi biri Ame. İHS'yi onaylayıp katılma belgesini de depo ettiği takdirde, herhangi bir taraf devletçe aleyhine yapılan devlet başvurularının Ame. İHK tarafından alınması ve incelenmesi hususunu tanıdığını bildirebilir (Ame. İHS, m. 45/1). Nitekim Ame. İHK'ye devlet başvurusunda bulunabilmek için, Sözleşmeye taraf devletlerin Ame. İHK'nin yetkisini tanıdıklarına dair bildirimde bulunmaları gerekmektedir. Aksi halde, Ame. İHK'nin inceleme yetkisini tanıdığına dair herhangi bir beyanda bulunmamış olan taraf devlet aleyhine devlet başvurusunda bulunulması mümkün değildir (Ame. İHS, m. 45/2).

Amerikan sisteminde devletlerarası başvuru usulünün işletilmesine ilişkin dikkat çeken birkaç husus bulunmaktadır. Şöyle ki, Komisyonun bahsi geçen inceleme yetkisini tanıyan taraf devletler, tanıma işlemi süresiz olarak yapabilecekleri gibi söz konusu işlemin belirli bir dönem ya da vaka için geçerli olacak şekilde de yapabilmektedir (Ame. İHS, m. 45/3). Ame. İHK'ye sunulan devletlerarası başvuruların iletildiği taraf devlet Komisyonun inceleme yetkisini kabul etmemiş olsa da söz konusu başvuru o devlete gönderilmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 50/1). Kendisi aleyhine devletlerarası başvuruda bulunulmuş olan taraf devlet Ame. İHK'nin inceleme yetkisini o spesifik vaka için kabul edebilme imkanına sahiptir. (Ame. İHK/UK, Kural 50/1). Anılan bu durum Ame. İHK bakımından devletlerarası başvuru için seçmeli usule ek olarak taraf devletlere getirilen bir opsiyon olarak nitelendirilebilir. Böylelikle taraf devletler devletlerarası başvuru usulünü belirli durumlarda kabul edebilme imkanı elde etmiş olmaktadır. Ancak işbu durumda dikkat edilmesi gereken husus, Ame. İHK'nin devletlerarası başvuruları inceleme yetkisini belirli bir dönem için kabul eden devletlere karşı, başvurunun belirlenen dönemde gerçekleştiği iddia edilen ihlale ilişkin olması gerekmektedir.⁵⁵⁶

Amerikan insan hakları sisteminde devletlerarası başvurular yönünden getirilen ayrıksı düzenlemelerin Ame. İHK önüne getirilen devletlerarası başvuruların sayısının azlığında bir etkisi olup olmadığı tartışmalıdır.⁵⁵⁷ Zira Komisyonun devletlerarası başvuru usulünü seçmeli bir usulü olarak öngörmesi ve Sözleşmeye taraf olmakla birlikte devletlerarası şikayet başvuru usulünün otomatik olarak işlerlik kazanmaması bahsedilen usulün Ame. İHK tarafından bilinçli olarak ikinci plana atıldığına göstergesidir. Nitekim Sözleşme tarafı olan bazı devletlerce diğer devletler

⁵⁵⁵ Gemalmaz S., **Latin Amerika**, s. 148.

⁵⁵⁶ Gemalmaz S., **UIHH**, 2, s. 739.

⁵⁵⁷ Cavallaro vd., s. 92.

üzerinde siyasi baskı ve müdahale aracı olarak kullanılabilme riskinden dolayı devletlerarası başvuru usulünün bahsedilen şekilde seçmeli bir usul olarak öngörüldüğü ifade edilmektedir.⁵⁵⁸ Diğer bölgesel sistemlerin aksine devletlerarası başvuru için bazı sınırlamalar getirmesi de bahsedilen durumu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca bahsedilen duruma ek olarak Amerikan insan hakları sisteminin hayata geçirildiği dönemlerde insan hakları ihlallerinin çoğu kitlesel ve sistematik olduğu için devletlerin koruma mekanizmalarını pek fazla harekete geçirmedikleri de bilinmektedir.⁵⁵⁹ Zira halen bazı devletler bakımından ulusal düzenlemelerle insan haklarını geliştiren bir politika izlenmesi mümkün olmamakta⁵⁶⁰ ve dolayısıyla söz konusu devletler kendi insan hakları karnelerinin zayıf olmasından dolayı başka bir devlet aleyhine başvuruda bulunmamayı tercih etmektedir. Ancak tüm bu belirtilenlerden bağımsız olarak bir değerlendirme yapıldığında da Avrupa sistemine benzer şekilde Ame. İHK'ye de devletlerarası başvuru usulünün siyasi hassasiyet nedeniyle fazla işletilmediği görülmektedir.⁵⁶¹

Ame. İHK'nin devletlerarası başvuruları inceleyebilmesi için yerine getirilmesi gereken bir diğer usuli işlem de taraf devletlerin Komisyonun inceleme yetkisini tanıdıklarını içeren bildirim ilgili mercie sunulmasıdır. Şöyle ki Sözleşmeye taraf devletlerin Ame. İHK'ye yapılan devlet başvurularına işlerlik kazandıran bildirimleri, ADÖ Genel Sekreterliği'ne depo etmeleri gerekmektedir (Ame. İHS, m. 45/4). ADÖ Genel Sekreterliği kendisine depo edilen söz konusu bildirimlerin örneklerini Örgüt üyesi Devletlere iletmekle yükümlüdür (Ame. İHS, m. 45/4). Böylelikle ilgili devletler bakımından devletlerarası başvuru usulünü işletmek mümkün olacaktır.

2022 yılı Ağustos ayı itibarıyla Ame. İHK'ye yapılan toplam devletlerarası başvuru sayısı ikidir. Komisyona sunulan ilk devletlerarası başvuru Nikaragua tarafından Kosta Rika'ya karşı yapılmış ve Komisyon söz konusu başvuru hakkında kabul edilemezlik kararı vermiştir.⁵⁶² Bir diğer devletlerarası başvuru ise Ekvador tarafından Kolombiya'ya karşı yapılmış olup Ame. İHK bu defa başvurunun kabul edilebilir olduğuna hükmetmiştir.⁵⁶³ Dolayısıyla Ame. İHK'ye devletlerarası başvuru usulünün şu ana kadar iki defa sunulması yukarıda bahsedilenlerin en somut hali olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁵⁵⁸ Thomas Buergenthal ve Dinah Shelton, **Protecting Human Rights in the Americas, Cases and Materials**, 4th Edition, Kehl: N. P. Engel, 1995, (Protecting), s. 93-94.

⁵⁵⁹ Gonzales, "Experience", s. 115.

⁵⁶⁰ Oscar Parra-Vera, "Institutional Empowerment and Progressive Policy Reforms: The Impact of the Inter-American Human Rights System on Inter-State Conflicts", Par Engstrom (Ed.), **The Inter-American Human Rights System Impact Beyond Compliance**, 1st Edition, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, s. 145.

⁵⁶¹ Christina Cerna, "The Inter-American Commission on Human Rights Its Organisation and Examination of Petitions and Communications", David J. Harris ve Stephen Livingstone (Ed.), **The Inter-American Human Rights System**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 1998, (Petitions), s. 113.

⁵⁶² Bkz. IACHR Report No. 11/07 Inter State Cases Nicaragua v. Costa Rica, OEA/Ser.L/V/II.130, Doc.22, March 8, 2007, <http://www.cidh.org/annualrep/2007eng/interstatecase.eng.htm>, 19 Haziran 2022.

⁵⁶³ Bkz. IACHR Report No. 112/10, OEA/Ser.L/V/II, Doc. 10, Inter State Petition IP-02, Franklin Guillermo Aisalla Molina Ecuador v. Colombia 21 October 2010, <http://www.cidh.org/annualrep/2010eng/TOC.htm>, 26 Ocak 2022.

Amerikan insan hakları sisteminde Ame. İHK dışında bir diğer denetim organı olan Ame. İHM'ye de devlet başvurusunda bulunulabilmektedir. Zira Amerikan sisteminde bireysel başvuru yolunun Ame. İHM'ye karşı işletilmesi mümkün değildir. Sadece Ame. İHK ve Sözleşmeye taraf devletlerce Ame. İHM'ye şikayet başvuru usulü işletilmektedir. Daha açık ifadeyle, Sözleşme hükümlerinin ihlal edildiğine ilişkin yapılmış olan bir başvurunun sadece taraf devletler ve Ame. İHK tarafından Ame. İHM'ye sunulması mümkündür (Ame. İHS, m. 61/1). Dolayısıyla Ame. İHM'ye yapılabilecek başvuru türlerinden biri olan devlet başvurusuna ilişkin olarak, Ame. İHM'ye Sözleşmeye taraf olan devletlerin başvuruda bulunması mümkündür. Sözleşmeciler devletlerden herhangi biri Ame. İHS'yi onaylayıp, katılma belgesini de depo ettikten sonra ya da sonraki herhangi bir zamanda, Mahkemenin yargılama yetkisini özel bir anlaşma olmaksızın ipso facto (re'sen) kabul edebilir (Ame. İHS, m. 62/1). Taraf devletlerce sunulan beyan, karşılıklılık koşuluyla belirli bir süre ya da belirli bir vaka için yapılabilmektedir (Ame. İHS, m. 62/2). AİHM'den farklı olarak Ame. İHM'nin yargılama yetkisinin dolayısıyla da devletlerarası başvuru usulünün karşılıklılık ilkesine dayanarak getirildiği görülmektedir.⁵⁶⁴ Ame. İHM'nin yargılama yetkisinin tanınmasına ilişkin yapılan söz konusu beyan ADÖ Genel Sekreterliğine sunulacaktır (Ame. İHS, m. 62/2). Taraf devletlerin Ame. İHM'nin yargılama yetkisini özel bir beyana ya da anlaşmaya bağlı olarak tanınması halinde, Mahkemenin yargılama yetkisi Ame. İHS'de yer alan hükümlerin yorumlanmasına ve uygulanmasına ilişkin olarak kendisine sunulan tüm vakaları kapsamaktadır (Ame. İHS, m. 62/3).

O halde denilebilir ki, Sözleşmeye taraf devletler aleyhine Ame. İHM'ye yapılan devletlerarası şikayet başvurusunda bulunabilmek için tıpkı Ame. İHK gibi tanıma beyanına gerek bulunmaktadır. Ame. İHM'nin yargılama yetkisinin genellikle de özel bir beyana veya anlaşmaya bağlı olarak kabul edildiği ifade edilmektedir.⁵⁶⁵ Farklı bir deyişle taraf devletler Ame. İHS'nin uygulanmasıyla ilgili olarak güvence altına aldığı insan hak ve özgürlüklerinden herhangi birinin ihlaline ilişkin olmayan bir mesele hakkında özel bir anlaşma yaparak devletlerarası başvuru yolunu işletebilmektedir.⁵⁶⁶ Ayrıca daha önce de belirtildiği üzere Ame. İHK'ye benzer şekilde Ame. İHM'ye devletlerarası başvuru için Sözleşme tarafı devletler belirli bir süre ve belirli bir vaka için kabul beyanı sunabilmektedir. Bahsedilen bu durum devletlerin Ame. İHM'nin yargılama yetkisinin tanınması bağlamında bazı sınırlandırmalar getirerek diledikleri durumda kendilerini sorumlu tutmalarına dilediklerinde de sorumluluktan kurtulmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla da özellikle AİHS ile kıyaslandığında devletlerarası başvurunun seçmeli usul olarak

⁵⁶⁴ Javaid Rehman, **International Human Rights Law A Practical Approach**, Harlow: Longman, 1st Edition, 2003, (IHRL Practical), s. 221; Antkowiak, "The Americas", s. 430.

⁵⁶⁵ David Harris, "Regional Protection of Human Rights: The Inter-American Achievement", David. J. Harris ve Stephen Livingstone (Ed.), **The Inter-American System of Human Rights**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 1998, s. 23.

⁵⁶⁶ Buergenthal, "Inter-American", s. 239.

öngörülmesinin dışında, taraf devletlere Mahkemenin yargılama yetkisinin belirli durumlarda tanıma imkanı veren Ame. İHS'nin bölgedeki hak ve özgürlüklerin korunması bakımından daha olumsuz bir görüntü verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Ancak göz ardı edilmemesi gereken husus, Ame. İHS'nin bir taraftan da devletlere koşulsuz olarak Mahkemenin devletlerarası başvuru bağlamında yargı yetkisini kabul edebilmelerine imkan tanımasıdır. Sözleşmenin taraf devletler bakımından Mahkemenin yargılama yetkisini iki farklı şekilde tanıma imkanı vermesi iyimser bir yaklaşımla bölgedeki devletlerin insan hakları bilincinin Avrupa kadar gelişmiş olmamasından ve aralarında yaşanabilecek olan siyasi anlaşmazlık kaygısından dolayı olduğu düşünülebilir. Zira Amerikan insan hakları sisteminde taraf devletler herhangi bir insan hakkı ihlalden endişe duysalar bile siyasi gerçeklik, ekonomik çıkarlarının tehlikeye girmesi ve hatta kendi insan hakları karnesinin öne sürülmesi kaygısıyla devletlerarası başvuru usulüne başvurmadan kaçınmaktadır.⁵⁶⁷ Ame. İHM'nin önüne şimdiye kadar herhangi bir devletlerarası başvurunun gelmemesi de bahsedilen durumun en belirgin örneğidir.

Bölgesel insan hakları sistemlerinin diğerlerinde olduğu gibi Afrika insan hakları sisteminde öngörülen denetim türlerinden biri de devletlerarası başvuru usulüdür. Zira Afrika sisteminin denetim organlarından Af. İHHK'ye karşı da devletlerarası şikayet başvurusu usulünün işletilmesi mümkündür. Af. İHHŞ'ye taraf olan devletler için devletlerarası başvuru usulü otomatik olarak işlerlik kazanmakta ve ayrı bir tanıma beyanına ihtiyaç duyulmamaktadır.⁵⁶⁸ O halde devletlerarası başvuru usulü ile ilgili olarak öngörülen bu usulün Avrupa sistemi ile aynı ancak Amerikan sistemi ile farklı olduğu görülmektedir. Ancak Avrupa ve Amerikan sistemlerinin her ikisinden de farklı olarak Afrika sisteminde, Af. İHHK'ye başvurmadan önce Af. İHHŞ'ye taraf olan devlet, Şarta taraf başka bir devletin Af. İHHŞ'de yer alan hükümleri ihlal ettiğine ilişkin gerekçelere sahip olduğunda ilgili devlete yazılı başvuruda bulunabilmektedir. (Af. İHHŞ, m.47). Başka bir deyişle, Şarta taraf olan devletler Af. İHHŞ'de yer alan hükümlerin ihlali iddiasıyla öncelikle kendi aralarında iletişime geçebilme imkanına sahiptir. Böylelikle Af. İHHK ilk aşamada devletlerarası şikayet başvurusunun muhatabı olmayıp, ancak taraf devletlerin anlaşamamaları halinde devreye girmektedir.⁵⁶⁹ Dolayısıyla bahsedilen usulle birlikte de taraf devletlerin aralarında dostane çözüme gidilmesi hedeflenmektedir.⁵⁷⁰

Şarta taraf devletlerin Komisyona sunmadan önce birbirlerine yönelttikleri yazılı bildirim taraf devlete yapılan başvuru aynı zamanda ABÖ Genel Sekreterine ve Komisyon Başkanına da yöneltilmektedir (Af. İHHŞ, m.47; Af. İHHK/UK, Kural 108/3). Başvurunun yöneltildiği Devlet,

⁵⁶⁷ Pasqualucci, **Practice**, s. 116.

⁵⁶⁸ Gemalmaz S., "Komisyon", s. 24.

⁵⁶⁹ Bülent Algan, **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2007, (ESKHK), s. 232.

⁵⁷⁰ Gittleman, "ACHPR Prospects", s. 156; Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 459; Flinterman ve Ankumah, s. 175.

başvurunun yapılmasından itibaren üç ay içerisinde başvuruya ilişkin yazılı açıklamasını başvuru devlete iletir. Aleyhine başvuru yapılan taraf devletin yapmış olduğu yazılı açıklamanın da geniş bilgi içerecek şekilde hazırlanması gerekmektedir (Af. İHHŞ, m. 47). Başvurunun yöneltildiği Taraf devletin yazılı başvuruyu aldığı tarihten itibaren üç ay içerisinde mesele barışçıl yolla çözülemezse, her iki taraf devlet de başvuruyu Başkan aracılığıyla Komisyona götürme imkanına sahiptir. Ayrıca anılan bu durumda Taraf Devletlerin konu hakkında ilgili diğer devletleri de bilgilendirmek zorundadır (Af. İHHŞ, m. 48).

Afrika sisteminde taraf devletlerin birbirlerine karşı ihlal iddiasıyla başvuruda bulunabilmelerinin dışında, taraf devletlerden her birinin Af. İHHŞ'nin hükümlerinin ihlal edildiği iddiasıyla başka bir taraf devlet aleyhine Af. İHHK'ye doğrudan başvurabilmesi de mümkündür (Af. İHHŞ, m. 49). Af. İHHK'ye devlet başvurusunda bulunan taraf devlet, söz konusu başvuruyu Af. İHHK Başkanına, ABÖ Genel Sekreteri'ne ve ilgili devlete yöneltmek suretiyle gerçekleştirmektedir (Af. İHHŞ, m. 49). Af. İHHK gerekli olan tüm bilgi ve belgeleri elde ettikten ve dostane çözümü denedikten sonra makul bir süre içinde başvuruya ilişkin bir rapor hazırlamaktadır (Af. İHHŞ, m. 52). Komisyonun hazırladığı rapor daha sonrasında ilgili taraf devletlere ve ciddi ya da ağır hak ihlali söz konusu olduğunda da Devlet ve Hükümetler Başkanları Meclisi ile Afrika Birliği Barış ve Güvenlik Konseyi'ne bildirilmektedir (Af. İHHŞ, m. 52; Af. İHHK/UK Kural 99). Devlet ve Hükümetler Başkanları Meclisi Af. İHHK tarafından gönderilen rapora ilişkin tavsiyelerde bulunabilmektedir (Af. İHHŞ, m. 53). Yine Af. İHHK'nin başvuruyu Af. İHHM'ye taşımasının önünde herhangi bir engel de bulunmamaktadır (Af. İHHK/UK, Kural 99).

O halde tüm bu bilgiler ışığında Afrika sisteminde devletlerarası başvurunun iki farklı şekilde gerçekleştirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.⁵⁷¹ Şöyle ki, doğrudan aleyhine başvuruda bulunulan Devlete ya da Komisyona başvuru yapılarak söz konusu ihlalin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Dolayısıyla devlet başvurusu bakımından ikili sistem uygulanarak bir nevi Komisyonun iş yükünün azaltılmasının amaçlandığı söylenebilir. Nitekim devletlerarası başvurunun öncelikle ilgili taraf devletler arasında bir anlaşma sağlanmasına imkan tanınmak suretiyle hemen Af. İHHK önüne getirilmemesindeki amaç, bölgede uzlaşma yoluyla ihlallerin önlenmesine fırsat tanımak en son çare olarak çekişmeli usule başvurulmasını sağlamaktır. Ancak tüm belirtilenlere rağmen Af. İHHK bağlamında da devletlerarası başvuru usulünün taraf devletlerce çok fazla kullanılmadığı görülmektedir.⁵⁷² Zira 2022 yılı Ağustos ayı itibarıyla Af. İHHK'ye yapılan devletlerarası başvuruların sayısı üçtür. Komisyonun incelediği ilk devletlerarası başvuru Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nin Burundi, Rwanda ve Uganda'ya karşı yapılmış olup

⁵⁷¹ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 460.

⁵⁷² Murray, **African Charter**, s. 656.

Af. İHHK başvuru hakkında kabul edilemezlik kararı vermiştir.⁵⁷³ Her ne kadar kabul edilemezlik kararı verilmiş olsa da söz konusu başvuru Afrika bölgesindeki devletleri Afrika insan hakları sistemini dikkate almaya zorlamıştır.⁵⁷⁴ İkinci olarak yapılan devletlerarası başvuru Sudan tarafından Güney Sudan'a karşı yapılmış olup söz konusu başvuru Güney Sudan'ın Şart'a taraf olmaması nedeniyle Komisyon tarafından ele alınmamıştır.⁵⁷⁵ Af. İHHK'ye yapılan son devletlerarası başvuru ise Cibuti'nin Eritre'ye karşı yaptığı başvurudur.⁵⁷⁶

Afrika sisteminin bir diğer denetim organı olan Af. İHHM'ye bakıldığında ise, devletlerarası başvuru usulünün söz konusu Mahkeme için de geçerli olduğu görülmektedir. Af. İHHŞ/Af. İHHMKP'ye taraf olan devletler için devletlerarası başvuru zorunlu usule tabi olup özel bir tanıma beyanına gerek bulunmamaktadır.⁵⁷⁷ Zira Protokole taraf olan devletler bakımından devletlerarası başvuru usulü Protokole taraf olmakla doğrudan işlerlik kazanmaktadır. Ancak Af. İHHM'ye yapılacak olan başvuruların devletlerarası ve bireysel başvuru şeklinde bir ayrıma gitmediği ilgili düzenlemede sadece Mahkemeye başvurabilecek olanların sıralandığı görülmektedir. Dolayısıyla Af. İHHŞ'ye taraf olan ve ilgili düzenlemede bahsedilen koşulları sağlayan devletlerin herhangi bir beyanda bulunmadan doğrudan devletlerarası başvuru yolunu işletebilmesi mümkündür.

Af. İHHK'nin Mahkemeye sunulacak olan devletlerarası başvurular yönünden önemli bir rolünün olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁷⁸ Şöyle ki, Af. İHHM'ye devletlerarası başvuruda bulunabilecek olanlardan ilki Komisyona şikâyet başvurusunda bulunan taraf devletlerdir (Af. İHHMKP, m. 5/1; Af. İHHM/UK, Kural 39/1). İşbu durumda Komisyona başvuruda bulunan taraf devlet Komisyon'dan sonra Af. İHHM'ye başvuruda bulunduğu için Komisyondan Mahkemeye devredilen bir devletlerarası başvuru söz konusu olmaktadır.⁵⁷⁹ Zira Komisyona sunulan bir devletlerarası başvuru artık Af. İHHMKP'ye taraf olmak kaydıyla Mahkeme önüne götürülebilmektedir. Aksi halde Af. İHHM'nin Protokole taraf olmayan bir devletin başvurusunu

⁵⁷³ Bkz. ACHPR Case of Democratic Republic of Congo v. Burundi, Rwanda and Uganda, Communication 227/99, 29 May 2003, <https://www.achpr.org/sessions/descions?id=138>, 26 Ocak 2022. Ayrıca bkz. 20th Activity Report of African Commission on Human and Peoples Rights, Annex IV, EX.CL/279 (IX), 2006, s. 111-131, <https://www.achpr.org/activityreports/viewall?id=20>, 26 Ocak 2022.

⁵⁷⁴ Frans Viljoen, "A Human Rights Court for Africa, and Africans", **Brooklyn Journal of International Law**, 30(1), 2004, (Africans), s. 12.

⁵⁷⁵ Bkz. Communication 422/12, Sudan v. South Sudan, 34th Activity Report of the African Commission on Human and Peoples' Rights, Submitted in Accordance with Article 54 of the African Charter on Human and Peoples' Rights, s. 4, <https://www.achpr.org/activityreports/viewall?id=33>, 26 Ocak 2022; Magnus Killander ve Bright Nkrumah, "Recent Developments, Human Rights Developments in the African Union During 2012-2013", **AHRLJ**, 14(1), 2014, s. 285.

⁵⁷⁶ Bkz. Communication 478/14, Djibouti v. Eritrea, 38th Activity Report of the African Commission on Human and Peoples' Rights. Submitted in Accordance with Article 54 of the African Charter on Human and Peoples' Rights, s. 6, <https://www.achpr.org/activityreports/viewall?id=37>, 26 Ocak 2022.

⁵⁷⁷ Flinterman ve Ankumah, s. 180.

⁵⁷⁸ Alston and Goodman, s. 1043.

⁵⁷⁹ Dan Juma, "Access to the African Court on Human and Peoples Rights: A Case of the Poacher Turned Gamekeeper", **Essex Human Rights Review**, 4(2), 2007, s.10.

incelemesi mümkün olmayacaktır.⁵⁸⁰ Af. İHHM'ye devletlerarası başvuruda bulunabilecek diğer kişiler ise aleyhine Af. İHHK'ye başvuruda bulunulan devletler (Af. İHHMKP m. 5/1; Af. İHHM/UK, Kural 39/1) ile vatandaşı insan hakları ihlalinin mağduru olan Protokole Taraf Devletlerdir (Af. İHHMKP m. 5/1; Af. İHHM/UK Kural 39/1). İşbu durumda aleyhine Af. İHHK'ye başvuruda bulunulan devlete başvuru imkanı tanınmakla bir nevi Komisyonun vermiş olduğu karara itiraz etme fırsatı tanınmış olmaktadır.⁵⁸¹ Ayrıca tüm bu belirtilenlerin dışında Protokole taraf herhangi bir devletin Mahkemeye sunulan vakada menfaatinin bulunması halinde Af. İHHM'den davaya katılma yönünden bir talepte bulunabilmektedir (Af. İHHMKP, m. 5/2; Af. İHHM/UK, Kural 39/2 ve Kural 61/1).

Af. İHHM'ye devletlerarası başvuruda bulunabilecekler bakımından hem Af. İHHŞ/Af. İHHMKP hem de Af. İHHM Usul Kuralları'nda detaylı bir düzenleme yapıldığı görülmektedir. Nitekim diğer bölgesel insan hakları sisteminde sadece taraf devletlerin ilgili Mahkemelere başvuruda bulunabileceği ifade edilirken, Afrika sisteminde Af. İHHM'ye başvuruda bulunacak Protokole taraf devletler bakımından bazı koşullar öngörülmüştür. Afrika sisteminde devletlerarası başvuru yolunu işletebilecek olanlar genel bir kavramla açıklanmayarak daha kazuistik bir düzenleme getirilmiştir. Dolayısıyla Af. İHHM'ye başvuruda bulunacak olan taraf devletlerin öngörülen koşullardan herhangi birini sağlaması gerekmektedir⁵⁸². Tüm bu bilgiler ışığında Af. İHHM önüne 2022 yılı Ağustos ayı itibarıyla herhangi bir devletlerarası başvurunun sunulmadığı görülmektedir. Tıpkı Avrupa ve Amerika insan hakları denetim mekanizmaları gibi Afrika sisteminde de hem Komisyon hem de Mahkemenin önüne devletlerarası başvuruda bulunmak yönünde devletlerin bir yönelimi olmadığını söylemek mümkündür. Ancak her ne kadar başvuruda bulunabilecek olan devletler bakımından detaylı bir düzenlemeye gidilmişse de bazı noktalarda belirsizliklerin bulunduğunu da ifade etmek gerekir. Örneğin, Komisyona başvuruda bulunan bir devletin daha sonra Mahkemeye başvurabilmesi için Komisyon kararını bekleyip beklemeyeceğine dair herhangi bir düzenleme Af. İHHMKP'de yer almamaktadır.⁵⁸³

Devletlerarası başvurular bakımından bölgesel insan hakları sistemleri arasında bir değerlendirme yapılacak olursa, Avrupa ve Afrika sisteminde devletlerarası başvuru usulünün en baştan itibaren zorunlu usul olarak öngörüldüğü ve bu bakımdan Amerikan sisteminin aksine bir düzenleme getirildiği görülmektedir.⁵⁸⁴ Ayrıca Ame. İHK ve Ame. İHM'nin devletlerarası başvuru

⁵⁸⁰ Murray and Long, **Findings**, s. 151.

⁵⁸¹ Frans Viljoen, "Admissibility Under the African Charter", Malcolm D. Evans ve Rachel Murray (Ed.), **The African Charter on Human and Peoples' Rights, The System in Practice 1986-2000**, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, (Admissibility), s. 97.

⁵⁸² Gino J. Naldi, "The African Union and the Regional Human Rights System", Malcolm D. Evans ve Rachel Murray (Ed.), **The African Charter on Human and Peoples' Rights, The System in Practice 1986-2000**, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, (Regional), s. 41.

⁵⁸³ Naldi, "Regional", s. 42.

⁵⁸⁴ Robertson, s. 129; Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 364.

usullerinde diğer bölgesel sistemlerden farklı olarak başkaca kriterler getirdiği de dikkate alındığında devletlerarası başvuru usulünün işletilmesinde en az eğilimin Ame. İHM'de olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira ne Avrupa ne de Afrika sistemlerinde bahsedilen şekilde bir düzenleme yer almamaktadır. Yine Af. İHHM özelinde devletlerarası başvuruda bulunabilecek olanların Avrupa ve Amerika insan hakları sistemlerine göre daha detaylı düzenlendiği görülmektedir. Anılan maddede başvuruda bulunabilecek olan devletlerin hangi şartları taşıması gerektiğine dair bazı kriterlere yer verilerek ayrıntılı bir düzenlemeye gidilmiş ve bir anlamda Mahkemeye başvuru zorlaştırılmıştır.

Bölgesel insan hakları sistemlerinin hepsinde denetim türü olarak devletlerarası şikayet başvuru usulünün düzenlendiği görülmektedir. Daha önce de bahsedildiği üzere devletlerarası şikayet başvurusunun amacı bölgedeki hak ve özgürlüklerin taraf devletlerce ortak bir sorumluluk gereği korunmasıdır. Ancak tüm bölgesel sistemlerde devletlerin siyasi anlaşmazlık ya da ekonomik kaygı gibi nedenlerden dolayı birbirlerine karşı devletlerarası başvuruda bulunmaktan kaçındıklarını, ikili ilişkileri korumanın ortak kamu düzenini korumaktan daha öncelikli olduğunu söylemek mümkündür. Böylelikle de hem insan hakları belgelerinin usule ilişkin olarak getirdiği sınırlandırmalardan hem de politik ve ekonomik kaygılardan dolayı devletlerarası başvuru usulünün işletilmemesinden yana bir tutum sergilenmektedir.⁵⁸⁵ Yine de kendi aralarında bir karşılaştırma yapıldığı devletlerarası başvuru usulünün en fazla AİHM'de işletildiği, Amerika ve Afrika sistemlerinde yok denecek kadar az sayıda devletlerarası başvuruda bulunduğu görülmektedir.

2. 1. 2. Bireysel Başvuru

2. 1. 2. 1. Genel Olarak

Ulusalüstü insan hakları hukukunda Sözleşme ya da ilgili insan hakları belgesine taraf olmakla birlikte söz konusu belgelerde yer alan hak ve özgürlüklerin korunması amacıyla Devletlere karşı işletilen bir diğer denetim türü bireysel şikayet başvurusu usulüdür. Uluslararası platformda bireyi de söz sahibi yapan bireysel şikayet başvurusu usulü ile birlikte bölgesel insan hakları sistemlerinin etkililiği önemli ölçüde artmıştır. Nitekim bölgesel insan hakları sistemlerinde bireysel başvuru usulüne yer verilmesi, sistem içerisinde yer alan denetim mekanizmasının etkinliğinin en büyük göstergesi olarak nitelendirilmektedir.⁵⁸⁶ Daha önce de ifade edildiği üzere devletlerarası şikayet başvurusuna uygulamada pek fazla başvurulmadığı dikkate alındığında taraf devletlerin daha çok bireysel başvurular ekseninde bir denetime tabi tutulduğu görülmektedir.

⁵⁸⁵ Scott Leckie, "The Inter-State Complaint Procedure in International. Human Rights Law: Hopeful Prospects or Wishful Thinking?", **Human Rights Quarterly**, 10(2), 1988, s. 251.

⁵⁸⁶ Robertson ve Merrills, s. 256.

Bireysel başvuru kişilerin hak ve özgürlüklerinin ihlal edilmesi halinde, söz konusu ihlalin sonuçlarını ortadan kaldırmayı amaçlayan bir denetim usulü öngörülmüştür.⁵⁸⁷ Bireysel başvuru usulü başvuruda bulunan kişi ile muhatap devlet arasındaki anlaşmazlık iç hukuk meselesi olmaktan çıkarak uluslararası platforma taşınmakta ve böylece birey aleyhine başvuruda bulunduğu devlet ile eşit haklara sahip olan bir taraf haline gelmektedir.⁵⁸⁸ Zira birey aleyhine başvuruda bulunduğu devleti bir tavır değişikliğine zorlama veya bir yaptırıma maruz bırakabilme imkanına sahip olmuştur.⁵⁸⁹ Böylelikle bireysel başvuru usulüyle birlikte, birey de devletin yanında uluslararası hukukun öznesi haline gelmiştir.

Bireysel şikayet başvurusu tüm bölgesel insan hakları sistemlerinde uygulanmaktadır. Ancak bazıları bireysel şikayet başvurusunu seçmeli usul olarak öngörmekteyken bazıları da zorunlu usul olarak kabul etmiştir. Pek tabidir ki bölgesel insan hakları sisteminde bireysel başvuru bağlamındaki tek farklılık söz konusu usule devletlerin bağitlanma şekline ilişkin değildir. Daha birçok yönden Avrupa, Amerikan ve Afrika insan hakları sisteminde bireysel başvuru usulünün işleyişine ilişkin farklılıklar bulunmaktadır. Bahsedilen farklı uygulamaları ortaya koyabilmek adına bireysel başvuru usulünün her bir bölgesel insan hakları sistemi bağlamında ayrı ayrı değerlendirmek gerekir.

2. 1. 2. 2. Bireysel Başvuru Usulünün İnsan Hakları Mahkemelerindeki Görünümü

Bireysel şikayet başvurusu Avrupa insan hakları sisteminin bölgesel sistemler arasında şu anki başarılı görünümüne kavuşmasında en önemli katkıyı sağlayan denetim usulüdür. AİHS'ye taraf olan devletlerin başlangıçtan itibaren Komisyon aracılığıyla da olsa daha çok bireysel başvurular aracılığıyla denetlendiği görülmektedir. Dolayısıyla AİHS'de yer alan hak ve özgürlüklerin devletlerarası başvurudan çok, bireysel başvurular yoluyla koruma altına alındığını nitekim devletlerin ikili ilişkilerini bozmamak adına birbirlerine karşı şikayet başvurusunda bulunmamayı tercih ettikleri ortadadır. O halde AİHM bağlamında denetim türleri arasında tartışmasız en işlevsel olanı bireysel şikayet başvurusudur.

AİHM'ye bireysel başvuru usulü, başvuruda bulunacak olan kişinin hak ve özgürlüklerinin AİHS tarafından koruma altına alınmasının ve taraf devletlerin de söz konusu hak ve özgürlüklere

⁵⁸⁷ Abdülkadir Karaaslan, **Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Usulü ve Uygulama Sorunları, İnsan Hakları Mahkemesine Başvuru Usulü ile Karşılaştırmalı Olarak**, 1. Baskı, Ankara: Oniki Levha Yayıncılık, 2020, s. 13.

⁵⁸⁸ Tezcan vd., **İnsan Hakları**, s. 960.

⁵⁸⁹ Madra, s. 140; Gözübüyük vd., s. 44.

uyuma taahhüdünde bulunmasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁹⁰ Bireysel başvuru AİHM'nin ikincil niteliği göz önünde bulundurulduğunda, AİHS'ye taraf devletlerde insan hak ve özgürlüklerinin korunmasında ulusal düzlemdeki eksikliklerinin düzeltilmesi ve bir anlamda standartların yükseltilmesinde bir araç olarak ifade edilebilir.⁵⁹¹ Dolayısıyla bireysel başvuru Avrupa insan hakları sisteminde AİHS'de yer alan hak ve özgürlüklerin daha etkili korunmasını sağlayan ve bir bakıma yerine getirdiği işlev bakımından kilit unsur olan bir denetim usulüdür.⁵⁹² Böylece hem ulusal hem de uluslararası düzeyde AİHS'de yer alan hak ve özgürlüklerin korunması anlamında belirli bir standart oluşturulmak istenmekte ve ilgili taraf devletin bahsedilen standartların altına düşmesi halinde bireysel başvuru yoluyla AİHM'nin devreye girmesi sağlanmaktadır.

AİHS sisteminde yer alan bireysel başvuru yolu, Sözleşmenin en özgün ve bölgedeki insan hakları sisteminin de en merkezi yanını oluşturmaktadır.⁵⁹³ Şöyle ki, AİHM tarafından insan haklarının korunması noktasında kritik rol oynayan bireysel başvuru düzenlemesi, her ne kadar tarihteki ilk örnek olarak⁵⁹⁴ bilinmese de II. Dünya Savaşı sonrasında ulusalüstü insan hakları hukukunda bireyi özne haline getirilmesine ilk örnektir.⁵⁹⁵ O halde bireysel şikayet başvurusu usulünün en başta Amerika'da ortaya çıktığını ve II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da uygulanmaya başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Daha sonrasında uluslararası ve bölgesel düzlemde oluşturulan insan hakları belgelerinde AİHS sistemi göz önüne alınarak benzer denetim mekanizmaları oluşturularak sözü edilen denetim usulü daha da etkin hale gelmiştir.⁵⁹⁶ Tüm bu bahsedilenler Avrupa insan hakları sisteminin deyiimi yerindeyse en önemli yapı taşı olan bireysel

⁵⁹⁰ Christian Thomschat, "The European Court of Human Rights and UN", Andreas Follesdal vd. (Ed.), **Constituting Europe, The European Court of Human Rights. In a National, European and Global Context**, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, (ECHR and UN), s. 361.

⁵⁹¹ Mahoney, s. 22.

⁵⁹² Ergül, s. 25; Harris vd., **AİHS Hukuku**, s. 846.

⁵⁹³ Rudolf Bernhardt, "The Admissibility Stage: The Pros and Cons of a Certiorari Procedure for Individual Applications, Rudiger Wolfrum ve Ulrike Deutsch (Ed.), **The European Court of Human Rights Overwhelmed by Applications: Problems and Possible Solutions**, 1st Edition, Heidelberg: Springer, 2009, s. 32; Anayurt, s. 80.

⁵⁹⁴ Bireysel başvuru usulü ilk olarak 1907 yılında Latin Amerika'da insan haklarının bölgesel düzlemde korunması amacıyla "Orta Amerika Adalet Divanının Kurulmasına Dair Sözleşme" kurulan Orta Amerika Adalet Mahkemesi'ne hakkı ihlal edilen kişinin başvurabilmesiyle ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bireysel başvuru usulü 1907 yılında getirilmiş ancak tam anlamıyla insan haklarının korunmasına etkisi II. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 28; Gemalmaz S., **Latin Amerika**, s. 3-7; Anayurt, s. 45; Mehmet Semih Gemalmaz, **Provisional Measures of International Law: 1907-2010**, 1. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2011, (Provisional), s. 3-7; Divanın incelediği bireysel başvuru örneği için bkz. Manley O. Hudson, "The Central American Court of Justice", **AJIL**, 26(4), 1932, s. 770; Madra, s. 127.

⁵⁹⁵ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 28.

⁵⁹⁶ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 25

başvuru usulünün uluslararası hukukun ve ulusalüstü insan hakları hukukunun gelişimine olan katkısını göstermektedir.⁵⁹⁷

AİHM'ye bireysel başvuru usulüyle bölgedeki diğer uluslararası anlaşmalardan farklı olarak Sözleşmecî devletler salt karşılıklı anlaşmalardan daha fazlası için sorumluluk altına girmektedir.⁵⁹⁸ Zira devletlerin sadece birbirine karşı değil Sözleşmede yer alan hak ve özgürlüklerin ulusal düzlemde tam anlamıyla korunması için bireylere karşı da yükümlülükleri söz konusu olmaktadır. Hem devlet hem de birey eliyle taraf devletleri Sözleşmesel yükümlülüklere uyma mecburiyetine sokması AİHS'nin diğer uluslararası anlaşmalardan farkını ortaya oymaktadır. Zira Avrupa'da AİHS'nin getirdiği denetim mekanizması gibi özellikle bireyin etkili olduğu başka bir Sözleşme sistemi bulunmamaktadır. Anılan bu durum, AİHS sisteminin hem bölgesel anlamda hem de uluslararası anlamda sözleşme niteliği göz önünde bulundurularak öncü olma niteliğini göstermektedir.

AİHM'ye yapılan bireysel başvuru usulünün işleyişi bakımından AİHS 11 No.lu Protokol büyük önem taşımaktadır. 11 No.lu Protokol öncesinde bireysel başvuru hakkının tanınması Sözleşmeye taraf devletlerin inisiyatifine bırakılarak zorunlu tutulmamıştır.⁵⁹⁹ Zira o dönemde bireysel başvuruları inceleme yetkisi AİHK'ye verilmiş ve bireysel başvuruların Komisyonun süzgecinden geçirilmesi sağlanarak gerektiğinde Komisyon tarafından bireysel başvurular AİHM'ye sunulmuştur.⁶⁰⁰ 11 No.lu Protokol sonrasında ise, AİHK'nin ortadan kalkmasıyla taraf devletlere verilen bu takdir yetkisi kaldırılarak bireysel başvurunun tanınması zorunlu hale gelmiştir.⁶⁰¹ Ancak belirtmek gerekir ki her ne kadar 11 No.lu Protokol öncesinde bireysel başvuru usulünün işletilip işletilmemesi taraf devletlerin takdirine bırakılmışsa da Protokol öncesinde seçimlerlik olarak tanınan bu usulün taraf devletlerce işletildiği görülmektedir.⁶⁰² O halde AİHS sisteminde yer alan devletlerin, kendilerine verilen seçimlerlik yetkiyi, insan hakları mekanizmasının tam olarak işleyebilmesi ve insan haklarının korunması bağlamında olumlu yönde kullandıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

AİHM bireysel başvuru kapsamında, AİHS ve onun Protokollerinde yer alan herhangi bir düzenlemenin Sözleşmeye taraf devletin ihlali nedeniyle mağdur olduğunu iddia eden herhangi bir kişinin, hükümetler-dışı örgütün veya kişi grubunun yaptığı başvuruları incelemektedir (AİHS, m.34). Bahsedilen bu kategori dışındaki öznelerin bireysel başvuruda bulunması mümkün

⁵⁹⁷ Pietro Sardaro, "Individual Complaints", Paul Lemmens ve Wouter Vandenhole (Ed.), **Protocol No. 14 and Reform of the European Court of Human Rights**, 1st Edition, Antwerpen-Oxford: Intersentia, 2005, s. 50.

⁵⁹⁸ Schabas, s. 735.

⁵⁹⁹ Özdek, s. 51; Gemalmaz S., **UİHH**, 2 s. 25.

⁶⁰⁰ Mustafa Yıldız, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yargısı**, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 1998, s. 6-7.

⁶⁰¹ Durmuş Tezcan vd., **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2004, (İnsan Hakları, 2), s. 110

⁶⁰² Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 737.

değildir.⁶⁰³ Ayrıca AİHS'ye taraf her bir devlet de bahsi geçen öznelerin başvuruda bulunma hakkını herhangi bir şekilde engellemeyeceklerini taahhüt etmektedir (AİHS, m. 34). Başka bir ifadeyle, taraf devletler bireysel başvuru hakkının etkili kullanımını sağlamak zorundadır.⁶⁰⁴ AİHM'ye bireysel başvuru yolu mutlak bir hak olup, hakkın kullanılmasının engellenmesine yönelik her bir eylem, işlem ve davranış devletlerin sorumluluğunu doğurmaktadır.⁶⁰⁵ Zira taraf devletlerden herhangi birinin bireysel başvuru hakkını engellemeye yönelik olarak başvurucuya baskıda bulunması, başvurucuyu tehdit etmesi ya da başvuruyu geri aldırması şeklinde müdahaleleri AİHM tarafından AİHS m. 34'teki yükümlülüklerin ihlali olarak değerlendirilmektedir.⁶⁰⁶

Bireysel başvuru usulünde devletlerarası başvuru usulünün aksine başvurucunun AİHS'nin ilgili hükmünün ihlali ile arasında belli bir çıkar ilişkisinin bulunması gerekmektedir.⁶⁰⁷ Farklı bir deyişle, devletlerarası başvuru usulünde uygulanabilen "actio popularis" bireysel başvuru usulünde uygulanamamaktadır.⁶⁰⁸ Zira bireysel başvuru usulünde soyut anlamda AİHS'ye aykırılık iddiasında bulunulmamaktadır.⁶⁰⁹ Farklı bir ifadeyle başvurucunun ihlal iddiasına konu olan eylemden geçici bir süre de olsa doğrudan etkilenmiş olmalıdır.⁶¹⁰ Başvurucu ancak somut bir hak ihlali iddiasına dayanıyorsa ve söz konusu ihlal iddiası başvurucunun kendisiyle alakalı bir mağduriyete yol açıyorsa AİHM'ye başvuruda bulunabilmektedir. Zira daha sonra detaylı inceleneceği üzere AİHM'nin, özellikle bireysel başvurular bakımından kabul edilebilirlik yönünden yaptığı incelemelerde bahsedilen hususları titizlikle değerlendirdiği bilinmektedir.

Bireysel başvurularda, Mahkemenin konu yönünden yetkisi devletlerarası şikayet başvurularına kıyasla daha sınırlıdır. Şöyle ki, Sözleşmeye her türlü aykırılık devletlerarası başvuru usulüne konu olabilirken, bireysel başvuru usulünün konusu sadece AİHS'de yer alan hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği iddiası olabilir.⁶¹¹ Bahsedilen durumun nedeni ise bireysel başvuruda bulunacak olan kişinin ihlalden doğrudan etkilenmesi gerekirken, devletlerarası başvuruda Sözleşme sisteminin bir bütün olarak korunmasına yönelik olarak konu bakımından sınırlamaya gidilmemesi ve AİHS'ye somut bir aykırılık iddiasında bulunma şartının olmamasıdır. Ayrıca

⁶⁰³ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 61.

⁶⁰⁴ Naz Çavuşoğlu, "Avrupa Konseyi: İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin Denetim Sistemi", **İnsan Hakları**, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, s. 459.

⁶⁰⁵ Tezcan vd., **İnsan Hakları**, 2, s. 110.

⁶⁰⁶ Özdek, s. 55.

⁶⁰⁷ Anayurt, s. 81.

⁶⁰⁸ Gözübüyük vd., s. 50-51; Mehmet Akif Poroy, "İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Başvurucu ve Mağdurluk Statüsü", **TBB Dergisi**, (66), 2006, s. 125; Ayrıca bkz. ECHR Case of Klass and Others v. Germany Application No. 5029/71, 6 September 1978, p. 33, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57510>, ECHR Case of Norris v. Ireland, Application No. 10581/83, 26 October 1988, p. 28-30, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57547>, 27 Ocak 2022.

⁶⁰⁹ Anayurt, s. 80.

⁶¹⁰ Shelton ve Carozza, s. 292; Harris vd., **ECHR**, s. 87.

⁶¹¹ Özdek, s. 53.

belirtmek gerekir ki AİHM'ye sunulan bireysel başvuruların sayısı devletlerarası başvuruların sayısından bir hayli fazladır. Başka bir deyişle, bireysel başvuru usulü devletlerarası başvuru usulünün aksine AİHM'nin içtihat birikimini önemli ölçüde artırmıştır.⁶¹² 2022 yılı Ağustos ayı itibarıyla incelendiğinde AİHM'nin önünde derdest olan başvuru sayısı 72.750 olup bunlardan sadece 15 tanesi devletlerarası başvurulara ilişkindir.⁶¹³ Bahsedilen bu durum ise Mahkemenin esas iş yükünün bireysel başvurulardan kaynaklı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bireysel başvuru usulü diğer bölgesel insan hakları sistemlerinde olduğu gibi Amerikan sisteminde de bölgedeki insan hak ve özgürlüklerinin korunması noktasında kilit role sahiptir.⁶¹⁴ Ancak bireysel başvuru usulünün Amerikan sisteminde işlevsel olarak kullanıldığı tek denetim mekanizması Ame. İHK olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Amerikan insan hakları sisteminde AİHM'nin orijinal haline benzer şekilde Ame. İHM'ye doğrudan bireysel başvuruda bulunulması mümkün değildir. Bireyler sadece öncelikli fonksiyonu bireysel başvuruları değerlendirmek olan⁶¹⁵ Ame. İHK'ye başvuruda bulunmak suretiyle hak ve özgürlüklerinin korunması talebinde bulunabilmektedir. Böylelikle Ame. İHK bireysel başvurulardaki hak ihlallerine ilişkin iddiaları araştırarak herhangi bir ihlal varsa bunu ortaya çıkarmakta, tartışmalı davalara ev sahipliği yapmakta ve ihlal sonucuna vardığı takdirde ilgili devlet hakkında rapor hazırlayarak tavsiyelerde bulunmaktadır.⁶¹⁶ Ancak her ne kadar Ame. İHM'ye doğrudan bireylerin şikayet başvurusunda bulunmadığı görülse de Komisyonun bireysel başvurularda husumeti yönelttiği devletler bakımından geniş bir yelpazeye sahip olduğu bilinmektedir. Nitekim Ame. İHK'ye yapılacak olan bireysel başvurular hem Ame. İHS'ye taraf olan devletlere hem de Ame. İHS'ye taraf olmayıp ADÖ üyesi olan Devletlere karşı yöneltilebilmektedir. Ancak bahsi geçen durumda dikkat edilmesi gereken husus bireysel başvuruya konu olan ihlalin Ame. İHÖB'de ya da Ame. İHS'de yer alan hak ve özgürlüklerinin hangisine ilişkin olduğunun tespitidir. Başka bir ifadeyle, ADÖ'ye üye devletlerin bireysel başvuruya ilişkin yükümlülükleri Ame. İHÖB'de yer alan hak ve özgürlüklerle sınırlı iken; Ame. İHS'ye taraf olan Devletler bakımından sorumluluk alanı Sözleşmede yer alan hak ve özgürlükleri kapsamaktadır.

Ame. İHK Statüsünde ve Usul Kurallarında Komisyonun bireysel başvurulara ilişkin olarak detaylı düzenlemeler yer almamaktadır.⁶¹⁷ Komisyonun yetkisinin bireysel başvuruları

⁶¹² Rehman, **IHL**, s. 221; Thomuschat, **Idealism**, s. 244.

⁶¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. European Court of Human Rights Pending Applications Allocated to a Judicial Formation, https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_month_2022_BIL.PDF, 28 Ocak 2022.

⁶¹⁴ Gemalmaz S., **Latin Amerika**, s. 148.

⁶¹⁵ Antkowiak, "The Americas", s. 429.

⁶¹⁶ Dinah Shelton, "The Rules and the Reality of Petition Procedures in the Inter-American Human Rights System", **Notre Dame Journal of International & Comperative Law**, 5(1), 2015, (IACHR Rules), s. 6; Courtney Hillebrecht, "The Domestic Mechanisms of Compliance with International Human Rights Law: Case Studies From the Inter-American Human Rights System", **Human Rights Quarterly**, 34(4), 2012, (Compliance), s. 961.

⁶¹⁷ LeBlanc, s. 98.

incelemesine ilişkin olarak verilen kararlar ilk önce 1965 yılında genişletilmiş ve bazı haklar bakımından Ame. İHK'nin bireysel başvuruları ele almasına imkan tanınmıştır.⁶¹⁸ Buna göre Ame. İHS'ye taraf olmayıp ADÖ üyesi olan devletlere karşı bireylerin Ame. İHÖB'de yer alan hak ve özgürlüklerin ihlali iddiasıyla başvuruda bulunulabilecektir.⁶¹⁹ Böylelikle ADÖ tarafından alınan kararlar⁶²⁰ Komisyonun belirli haklar özelinde de olsa bireysel başvuruları incelenmesinin yolu açılmıştır. Anılan düzenlemeye göre Ame. İHK ADÖ üyesi devletlere karşı kendisine sunulan bir bireysel başvuruyu incelerken Ame. İHÖB'yi kaynak olarak kabul etmektedir.⁶²¹ İşbu noktada belirtilmesi gereken hususlardan biri ilk haliyle ADÖ üyesi devletler aleyhine Ame. İHK'ye sadece Ame. İHK Statüsü m. 20'de belirtilen haklar bağlamında⁶²² bireysel başvuruda bulunulabildiğidir. Ancak Ame. İHS'nin 1978 yılında yürürlüğe girmesiyle birlikte artık Komisyonun hem ADÖ üyesi olan hem de Ame. İHS'ye taraf olan devletler bakımından yargılama yetkisi kabul edildiğinden⁶²³, Ame. İHÖB eksenli sorumluluk alanı genişletilmiştir (Ame. İHK Statüsü m. 1/2). Zira Statünün bahsedilen maddesine yapılan atıfla birlikte Ame. İHÖB'nin normatif karakteri güçlendirilmiş ve Sözleşmeye taraf olmayan devletler ile ilgili olarak Ame. İHK'nin yetkisi meşrulaştırılmıştır.⁶²⁴ Nitekim Ame. İHK/UK Kural 51'e göre de Ame. İHS tarafı olmayan devletler bakımından bahsedilen şekilde bir ayrıma gidilmediğinden Ame. İHÖB'de yer alan herhangi bir hakkın ihlali iddiasıyla Komisyona bireysel başvuruda bulunabilmesinin önünde herhangi bir engel bulunmadığı açıktır. O halde Ame. İHK Statüsünün 20. maddesi bağlamında sayılan haklar bakımından özel bir vurgu yapılmasının Komisyonun sadece söz konusu haklar bakımından gelen başvuruları değerlendireceği anlamına gelmemektedir.

Ayrıca burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da ADÖ üyesi devletlere karşı Ame. İHK'ye yapılan başvurunun daha sonrasında Ame. İHM'ye götürülebilme olanağının bulunmamasıdır. Başka bir ifadeyle Ame. İHM'nin Ame. İHS tarafı olmayan bir devlete karşı yapılan bireysel başvuruyu Komisyon aracılığıyla da olsa inceleyebilmesi mümkün değildir. Anılan bu durum ADÖ üyesi devletler bakımından yapılan bireysel başvurunun daha sonrasında Ame. İHK tarafından Mahkeme önüne götürülmemesi bahsedilen denetim türünün zayıf bir yönü olarak

⁶¹⁸ Medina, "Commission and Court", s. 441-442; Ayrıca bkz. "Second Inter-American Conference", AJIL, 60(2), 1966, (Conference), s. 459.

⁶¹⁹ Cerna, "Petitions", s. 76-77.

⁶²⁰ Organization of American States, Resolution XXII of the Second Inter-American Conference, OAS/Ser.E/XIII.I Doc.15 Rev., için bkz. Medina, "Conference", s. 459.

⁶²¹ Aşen Seymen Çakar, "Sosyal Hakların Geliştirilmesinin Amerikan Devletleri Örgütü Sisteminde Denetimi", **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3(2), 2018, s. 427.

⁶²² Ame. İHK Statüsü m. 20/a'da yer alan düzenlemeye göre Ame. İHÖB m. I, II, III, IV, XVIII, XXV ve XXVI'da düzenlenen hakların korunmasına yönelik olarak Ame. İHK'ye bireysel başvuruda bulunabileceği düzenlenmiştir.

⁶²³ Valerio de Oliveira Mazzuoli, "The Inter-American Human Rights Protection System: Structure, Functioning and Effectiveness in Brazilian Law", **AHRLJ**, 11(1), 2011, s. 199.

⁶²⁴ Shelton ve Carozza, s. 182.

nitelendirilebilir.⁶²⁵ Bahsedilen bu durum ayrıca Komisyona Ame. İHS'ye taraf olan ve olmayan Devletlere karşı sunulan bireysel başvuruların farklı bir başka yönünü de ortaya koymaktadır.⁶²⁶

Komisyunun ikinci olarak, Ame. İHS'ye taraf devletlere karşı yöneltilen bireysel başvuruları inceleme yetkisi bulunmaktadır. Ame. İHS sistemi bireylerin Ame. İHK'ye başvuruda bulunmak suretiyle ihlal iddiasını ileri sürmelerine izin vermektedir.⁶²⁷ Nitekim Sözleşmeye taraf olan devletlerden herhangi birinin Ame. İHS'nin hükümlerini ihlal etmesi durumunda Ame. İHK'ye herhangi bir kişi, kişi grubu ya da hükümetler-dışı örgüt tarafından bireysel başvuruda bulunulabilmesi mümkündür. (Ame. İHS, m.44). Ame. İHK'ye yapılacak olan bireysel başvuru usulü ilgili devletlerin Ame. İHS'ye taraf olmasıyla birlikte otomatik işlerlik kazanmaktadır. Tıpkı AİHM'de olduğu gibi Ame. İHK'nin bireysel başvuruları inceleme yetkisi Amerikan insan hakları sisteminde de zorunlu usul olarak öngörülmüştür. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta Ame. İHS'ye taraf olup Mahkemenin yargılama yetkisini tanımayan devletler için Komisyunun bireysel başvuruları Ame. İHM'ye götürmeyeceği hususudur. Zira Ame. İHS'ye taraf olan Devlet için her ne kadar Komisyona bireysel başvuru usulü otomatik işlerlik kazanmakta ise de Ame. İHM'nin yargılama yetkisini tanımadığı müddetçe ilgili devletler bakımından bireysel başvurunun Mahkemeye götürülmesi mümkün olmamaktadır. Ayrıca gözden kaçırılmaması gereken bir diğer husus Sözleşmeye taraf olmayan devlet aleyhine hiçbir surette Ame. İHM'ye başvurma olanağı bulunmazken, Sözleşmeye taraf olup Mahkemenin yargılama yetkisini tanımayan devlete karşı tanıma beyanı sunduğu takdirde Ame. İHM'ye başvurulabileceğidir.

1970 yılında ADÖ Şartı'nda yapılan değişiklik sonrasında Komisyon'un insan haklarının korunmasından sorumlu olan başlıca organlardan biri olduğu kabul edildiyse de Ame. İHS ile birlikte bu sorumluluk Ame. İHM ile paylaştırılmıştır.⁶²⁸ Ancak belirtildiği üzere Amerikan insan hakları sisteminde Ame. İHM'ye herhangi bir kişi, kişi grubu ya da hükümetler-dışı örgütün doğrudan bireysel başvuruda bulunabilmesi mümkün değildir.⁶²⁹ Sözleşmede yer alan hükümlerin ihlal edildiğine ilişkin başvuruyu Ame. İHM'ye sunma yetkisi sadece taraf devletlere ve Ame. İHK'ye verilmiştir (Ame. İHS, m. 61/1). Ame. İHK'ye sunulmuş olan bireysel başvurular Komisyon tarafından gerekli görüldüğü ve Mahkemenin yargılama yetkisi tanındığı takdirde Ame. İHM'ye götürülmektedir. Dolayısıyla herhangi bir bireysel başvurunun Ame. İHM önüne

⁶²⁵ Kumar, s. 40; Buergenthal, **IHR**, s. 194.

⁶²⁶ Cerna, "Petitions", s. 77.

⁶²⁷ Ludovic Hennebel, "The Inter-American Court of Human Rights: The Ambassador of Universalism", **Quebec Journal of International Law**, (Special Edition), 2011, s. 59.

⁶²⁸ Garduno, "Inter-American", s. 599.

⁶²⁹ Bahsedilen durumun tek istisnası Ame. İHK'nin 30.06.1983 tarih ve 13/83 No'lu Viviana Gallardo vd./Kosta Rika başvurusudur, <http://www.cidh.org/annualrep/82.83eng/CostaRica.gallardo.htm>, 1 Şubat 2022. Başvurucu söz konusu olayda Mahkemenin bireysel başvuruları doğrudan kabul etmemesine rağmen kendisi Ame. İHM'ye başvuruda bulunmuştur. Mahkeme ise başvuruyu incelemeye yetkili olmadığından bahisle bireysel başvuruyu Ame. İHK'ye yönlendirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Burgorgue-Larsen ve De Torres, s. 29.

götürülüp götürülmeyeceğinin takdiri sadece Komisyona aittir.⁶³⁰ İşbu durum Amerikan insan hakları sisteminde bireyin doğrudan Ame. İHM'ye başvurmasına izin vermemesi nedeniyle eleştirilmektedir. Bireye herhangi bir hak ihlali iddiasıyla sadece Ame. İHK'ye başvurma imkanının tanınması bireysel başvuruların Komisyonun süzgecinden geçirilerek Ame. İHM'ye götürülmesine neden olmaktadır. Şüphesiz ki Amerikan sisteminde Komisyonun insan haklarının korunmasına yönelik faaliyetleri yadsınamaz. Ancak bireyin yargısal bir insan hakları mekanizmasına başvurabilmesi hak ve özgürlüklerinin garanti altına aldığı en önemli göstergelerinden biridir. Anılan bu durumun en belirgin örneği AİHM'nin bireysel başvurular ekseninde bölgedeki hak ve özgürlükleri korunmasına yönelik faaliyetleridir. Nitekim Ame. İHK'nin yarı-yargısal bir fonksiyona sahip olması, kararlarının her daim ilgili devlet tarafından uygulanmaması gibi nedenler⁶³¹ Amerikan sisteminde bireysel başvurunun esas aktörü olan birey eliyle yargısal nitelikteki Ame. İHM'ye sunulması gerektiğinin göstergesidir. Zira bireysel başvurunun, tıpkı diğer bölgesel insan hakları sistemlerinde olduğu gibi birey aracılığıyla Ame. İHM önüne getirilmesi bölgedeki insan hakları sisteminin standardını yükseltecektir.

Devletlerarası başvuruda olduğu gibi bireysel başvuru açısından da Ame. İHK'nin herhangi bir vakayı Ame. İHM önüne taşıyabilmesi Sözleşmeye taraf devletlerin daha önce de ifade edildiği üzere Ame. İHM'nin yargılama yetkisini tanımış olmalarına bağlıdır. Ame. İHS'ye taraf devletlerin bireysel başvuru bağlamında sundukları tanıma beyanlarının şekil itibarıyla devletlerarası başvuru ile benzer olduğu görülmektedir. Zira Sözleşmeye taraf devletler tıpkı devletlerarası başvuruda olduğu gibi Sözleşmenin onaylanması ve depo edilmesi sonrasında ya da sonraki herhangi bir zamanda Ame. İHM'nin yargılama yetkisini tanıdıklarına dair beyanda bulunabilir (Ame. İHS, m. 62/1). Mahkemenin yargılama yetkisi Ame. İHM'nin, Sözleşmenin yorumlanmasına ya da uygulanmasına dair tüm yorumlarını kapsamaktadır (Ame. İHS, m. 62/1). Başka bir deyişle, Sözleşmeye taraf devletlerin tanıma beyanında bulunmaları halinde Sözleşmenin yorumlanması ve uygulanmasına ilişkin tüm vakalar Ame. İHM'nin yargılama yetkisi dahilindedir (Ame. İHS, m. 62/3). Mahkemenin yargılama yetkisini tanınmasına ilişkin yapılan beyan, koşulsuz olarak yapılabileceği gibi karşılıklılık esasına dayalı olarak belirli bir süre ya da vaka için de yapılabilmektedir. Söz konusu beyanın örnekleri ADÖ Genel Sekreterine sunulmakta ve ADÖ Genel Sekreteri tarafından da Sözleşme tarafı Devletlere ve Ame. İHM Sekreterine iletilmektedir (Ame. İHS, m. 62/2). Ame. İHM'nin yargılama yetkisini kabul etmeyen bir taraf devlet aleyhine yapılan başvurunun Mahkemede incelenmesi mümkün olmayıp, işbu durumda gerekli inceleme Komisyon tarafından yapılacaktır.⁶³² O halde Ame. İHM'ye Komisyon aracılığıyla yapılacak olan başvuruların da birtakım koşullara bağlanmış olması, tanıma beyanına ilişkin olarak bazı

⁶³⁰ Pasqualucci, **Practice**, s. 18.

⁶³¹ Buergenthal, **IHR**, s. 194.

⁶³² Ural Uslan ve Güner, s. 317.

sınırlandırmalar öngörülmesi tıpkı devletlerarası başvuruda olduğu gibi yine şikayet başvuru usulünün işletilmesinde Amerikan sisteminin temkinli yaklaştığını göstermektedir.

Tüm bu bilgiler ışığında Ame. İHM'ye yapılan bireysel başvurularda asıl yetkili organın Ame. İHK olduğu görülmektedir. Ame. İHK, Sözleşmenin ilgili hükümlerinde⁶³³ yer alan usuller doğrultusunda gerekli gördüğü vakayı Ame. İHM önüne getirerek dolaylı olarak bireysel başvuru usulünü işletebilmektedir. Anılan bu durum Avrupa sisteminde 11 No.lu Protokol öncesi faaliyet gösteren AİHK ile benzerlik taşımaktadır. Zira o dönemde Avrupa sisteminde de AİHK tıpkı Ame. İHK gibi faaliyet göstermekte ve gerekli gördüğü vakaları AİHM önüne taşımaktaydı. Ancak günümüzde geline nokta AİHK'nin kaldırılması ve AİHM'nin tek denetim organı olmasıyla bireysel başvuru zorunlu usul olarak öngörüldüğünden Avrupa sistemi Amerika sisteminden farklı bir çizgide ilerlemektedir. Bireysel başvuruların Avrupa sistemindeki konumu göz önünde bulundurulduğunda Amerikan sisteminde de bireysel başvurunun doğrudan bireyler vasıtasıyla Ame. İHM'ye götürülmesinin insan hak ve özgürlüklerinin daha etkili korunması bağlamında yerinde bir gelişme olacaktır. Bireyin herhangi bir hak ihlali iddiasıyla yargısal bir organa başvurma imkanının tanınmaması ya da bireysel başvurunun sadece Mahkemenin yargılama yetkisini tanıyan devletler bakımından söz konusu olması her açıdan bireyin hak ve özgürlüklerinin korunması bakımından hareket alanını sınırlandırdığı için Amerikan sisteminde bireysel başvuru usulünün tam anlamıyla işletilmediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Amerikan insan hakları sistemine ilişkin olarak yapılan değerlendirmelerin çok yönlü şekilde yapılmaması bazı eksikliklere yol açabilecektir. Dolayısıyla Avrupa ve Amerika sistemlerini ve dahi Afrika sistemini karşılaştırırken sistemlerin kendi dinamiklerini baz alarak değerlendirmelerde bulunmak daha isabetli olacaktır. Zira yukarıda bireysel başvuru yönünden sistemin eksik yönüne dikkat çektikten sonra Ame. İHM ekseninde neden bireysel başvuru usulüne yer verilmediği sorusunun cevabını bulmak gerekmektedir. Bahsedilen sorunun birden çok cevabı bulunmakla birlikte, bölgedeki insan hakları denetim mekanizmalarının finansman yönünden yetersizliği, bölgedeki devletlerin bazılarının halen demokratikleşme sürecinde olmaları ve Mahkemenin sürekli çalışma esasına dayalı olarak faaliyet göstermemesi gibi birçok nedeni sıralamak mümkündür. Amerikan insan hakları sisteminde insan hak ve özgürlüklerini en üst seviyede ancak kısıtlı imkanlarla korunmasını sağlamak adına bir denge kurulmaya çalışılmış ve bu bağlamda Ame. İHK ve Ame. İHM'nin arasında iş bölümüne gidilerek bir sistem kurulmuştur. Bireysel başvuru usulünün Ame. İHK'nin denetim yetkisi altında olması bahsedilen durumun sonucu olarak ifade edilebilir. Ancak her ne kadar Amerikan sisteminde bahsedilen problemlerin varlığı sürse de

⁶³³ Söz konusu hükümlere ileriki bölümlerde ayrıntılı değinileceğinden, konu içerisinde sadece atıfta bulunulmuştur.

bireysel başvurular bakımından başlangıçta çok fazla etkili olamayan⁶³⁴ ancak daha sonrasında devletleri ulusal düzeyde olumlu yönde etkileyen birçok karar alınması⁶³⁵ sistemin Ame. İHK eksenli de başarıya ulaşabildiğinin göstergesidir.

Afrika insan hakları sisteminde bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunması için topluma karşı ödevleri bulunduğu gibi devletlerin de bireylere ve topluma karşı yükümlülükleri bulunmaktadır. Anılan bu nedenle, denetim mekanizmasını harekete geçirme olanağı tanıyan bireysel başvuru usulü Afrika insan hakları sisteminde de bir denetim usulü olarak öngörülmüştür. Afrika sisteminin Avrupa ve Amerika sistemlerinden daha sonra faaliyet geçmesi bireysel başvuru usulünün diğerlerine nazaran daha az işletilmesine neden olmuştur. Ancak bahsedilen durumun Afrika insan hakları sisteminde bireysel başvuru usulünün işletilmemesine yönelik bir eğilimin bulunduğu anlamına da gelmemelidir. Bölgedeki devletlerin Amerikan sistemine benzer şekilde demokratikleşme sürecinde olmaları hatta çok yakın tarihlerde bile bazı Afrika ülkelerinde askeri darbelerin gerçekleşmesi⁶³⁶ Afrika insan hakları sisteminin etkililiğinin tartışılmasına neden olmaktadır. Bahsedilen durum halen Afrika bölgesindeki çoğu devletin insan hakları uygulamalarının asgari standartların çok gerisinde olduğunun kanıtıdır.⁶³⁷ Dolayısıyla sistem içerisinde bireysel başvuru usulü değerlendirilirken bölgedeki dinamiklerin de dikkate alınması zorunludur. Sadece bireysel başvuru sayısının azlığı Afrika insan hakları sisteminin tam anlamıyla söz konusu denetim usulünü işletememesinin tek göstergesi sayılmamalıdır. O halde tüm bu belirtilenler doğrultusunda Afrika insan hakları sisteminde Af. İHHK ve Af. İHHM ekseninde bireysel başvuru usulünün genel bir görünümünü ortaya koymak yerinde olacaktır.

Diğer insan hakları koruma mekanizmalarının çoğunda olduğu gibi, Af. İHHK'nin de temel işlevlerinden bir tanesi kendisine yöneltilen bireysel başvuruları incelemektir.⁶³⁸ Zira Komisyonun bireysel başvuruları inceleme yetkisi Af. İHHŞ'de belirtilen en önemli fonksiyonlarından biri olarak ifade edilmektedir.⁶³⁹ Dolayısıyla Af. İHHK'nin denetim yetkisi bireysel başvurular bağlamında da Şarta taraf olmakla işlerlik kazanmaktadır. Ancak bireysel başvuruların Komisyon tarafından incelenebilmesi için Komisyon üyelerinin basit çoğunlukla karar alması gerekir (Af.

⁶³⁴ Thomas Buergenthal, "Inter-American Commission on Human Rights: Report on the Status on Human Rights in Chile", *International Legal Materials*, 14(1), 1975, (Commission), s. 115.

⁶³⁵ Gonzales, "IAHRS", s. 16; Thomas Buergenthal, Edmundo Vargas Carreno, Mark L. Schneider, Frances Armstrong ve Covey T. Oliver, "Regional Approaches to Human Rights: Inter-American Experiences", *Proceedings of the Annual Meetings (American Society of International Law)*, 72, 1978, s. s. 198.

⁶³⁶ Afrika'da son dönemde gerçekleşen askeri darbelerden birkaçına örnek olarak bkz. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59057529>, 02 Şubat 2022; Burkina Faso'da 2022 Ocak ayında gerçekleşen darbe sonucunda söz konusu ülkenin Af.B. üyeliği askıya alınmıştır, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59057529>, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/afrika-birligi-darbe-yapilan-burkina-fasonun-uyeligini-askiya-aldi-650480.html>, 02 Şubat 2022.

⁶³⁷ Nsongurua J. Udombana, "The African Commission on Human and Peoples' Rights and the Development of Fair Trails Norms in Africa", *AHRLJ*, 6(2), 2006, (ACHPR), s. 299.

⁶³⁸ Gemalmaz S., "Afrika Şartı", s. 285.

⁶³⁹ Alston ve Goodman, s. 1028.

İHHK/UK, Kural 55/2). Af. İHHK bağlamında da bireysel başvuru usulü tıpkı Avrupa ve Amerika sistemlerine benzer şekilde devletlerarası başvuru usulünden daha etkin kullanılmaktadır.⁶⁴⁰ Ancak Afrika sisteminde Af. İHHK'nin bireysel başvuruları ele alma usulüne ilişkin Af. İHHŞ'de yer alan düzenlemeler belirgin değildir. Anılan bu durum Afrika sisteminde Komisyon ekseninde bireysel başvuruların normatif dayanağına ilişkin bazı tartışmalara yol açmıştır. Af. İHHŞ'nin bireysel başvuruların kimler tarafından yapabileceği konusundaki sessizliği bahsedilen durumun ortaya çıkmasındaki en büyük etkendir.⁶⁴¹

Af. İHHŞ'nin bireysel başvuruları inceleme usulünü diğer başvurular adı altında bir düzenleme ile getirdiği görülmektedir.⁶⁴² Bireysel başvuru şeklinde ayrı bir düzenleme yapılmaması Af. İHHK bağlamında diğer bölgesel insan hakları sistemlerinden farklılık arz etmektedir. Nitekim ilgili maddede kimlerin bireysel başvuruda bulunabileceklerine dair herhangi bir ifade de yer almamakta sadece "kişiler" denilmekle bir genellemede bulunmaktadır. Bahsedilen durum Af. İHHK'ye başvuruda bulunacak kişiler bakımından geniş şekilde yorumlanmıştır.⁶⁴³ İlgili maddeye göre tıpkı diğer bölgesel koruma mekanizmalarında olduğu gibi birey, HDÖ ve birey gruplarının Af. İHHK'ye başvuruda bulunmasını engelleyecek herhangi bir durum bulunmamaktadır. Zira Af. İHHŞ'de belirtilmemiş olsa da Af. İHHK'ye sunulan bireysel başvurularda Komisyonun bahsedilen kişileri başvuru olarak kabul ettiği görülmektedir.⁶⁴⁴

Ancak her ne kadar söz konusu düzenlemede Af. İHHK'ye başvuruda bulunabilecek olanların geniş şekilde yorumlanması olumlu bir görünüm olarak nitelendirilse de diğer taraftan, ilgili maddede kişilerin belirli olarak sayılmaması Af. İHHK'nin bireysel başvuruları inceleme yetkisinin tartışılmasına yol açmıştır. Daha açık ifade etmek gerekirse, bir kısım görüşe göre sadece Af. İHHŞ m. 58 doğrultusunda Komisyonun müzakere ettiği başvuruda ciddi ve kitlesel insan hakları ihlallerinin varlığını tespit ettiği vakaları derinlemesine inceleme yetkisi bulunduğu iddia edilmiş ve ancak Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisi tarafından talepte bulunulduğunda söz konusu yetkiyi kullanabilecektir.⁶⁴⁵ İşbu durumda Afrika Şartı'ndaki bireysel başvuruya ilişkin düzenlemenin bireylerin insan haklarının ihlali iddiasıyla ilgilenmek için tasarlanmadığı, bir dizi ciddi ve kitlesel hak ihlallerinin varlığını ortaya çıkaran özel durumlarla ilgili olarak getirildiği belirtilmektedir.⁶⁴⁶ Ancak bahsedilen düzenlemenin amacı bireysel başvuru usulünün Komisyon tarafından incelenmesi ve neticelendirilmesi uzun zaman aldığından, Komisyonun ciddi ve kitlesel

⁶⁴⁰ Rehman, **IHRL**, s. 338.

⁶⁴¹ Gittleman, "Analysis", s. 712.

⁶⁴² Algan, **ESKHK**, s. 233.

⁶⁴³ Benzer yönde görüş için bkz. Christof Heyns vd., "A Schematic Comparison of Regional Human Rights System", Felipe Gomez Isa ve Koen De Feyter (Ed.), **International Protection of Human Rights: Achievements and Challenges**, Bilbao: University of Deusto Bilbao, 2006, (Comparison), s. 548.

⁶⁴⁴ Heyns ve Killander, "Regional", s. 526.

⁶⁴⁵ Wolfgang Benedek, "The African Charter and Commission on Human and Peoples' Rights; How to Make It More Effective", **Netherlands Quarterly of Human Rights**, 11(1), 1993, (Commission), s. 31.

⁶⁴⁶ Buergenthal, **IHR**, s. 245-246.

insan haklarının varlığı halinde meseleyi daha öncelikli incelemesini sağlamaktır.⁶⁴⁷ Ayrıca Af. İHHK'nin artık bireyin doğrudan hukuki menfaatlerini ihlal eden durumlarda da kabul edilebilirlik kriterlerini sağlayan bireysel başvuruları kabul etmeye başlaması ve artık bu durumu içtihatlarında⁶⁴⁸ teyit etmesi Komisyonun sadece ciddi ve kitlesel hak ihlali iddialarında inceleme yapmadığını göstermektedir.⁶⁴⁹ Aksi halde bölgedeki insan hakları koruma mekanizmasının etkili bir denetim aracı olan bireysel başvurunun kullanımı önemli ölçüde sınırlandırılması söz konusu olacaktır.⁶⁵⁰ Ayrıca bahsedilen düzenlemenin Komisyonun bireysel başvuruları incelerken Hükümet ve Devletler Başkanlarının görüşü doğrultusunda hareket etmesine neden olduğu için üyelerin bağımsızlığını zedeleyebileceğini söylemek mümkündür.⁶⁵¹

Af. İHHK'ye yukarıda belirtilen şartları taşımak kaydıyla Af. İHHK'nin 1988 yılında yayınladığı 1. Yıllık Raporunda⁶⁵² Komisyonun “diğer başvurular” başlığı altında başvurabilecek olan kişilere ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. Ancak söz konusu yıllık raporda da yine başvurabilecek olan kişiler ayrı ayrı belirtilmemiş sadece başvuru yapanların doldurması gereken formun örneği yayınlanmıştır. Yine Komisyonun Yıllık Raporunda sadece ciddi ve kitlesel hak ihlali iddialarına ilişkin olarak bireysel başvuruda bulunulacağı ya da Komisyonun sadece bahsedilen konular üzerinde detaylı bir inceleme yapacağı belirtilmemiştir. Tüm bu gelişmeler neticesinde de Af. İHHK bölgedeki insan ve halkların korunması adına devlet dışı başvuru yapanların kendisine sunduğu başvuruları onların yararına olacak şekilde incelemiş ve kendisine yöneltilen “devlet merkezli” bir koruma mekanizması eleştirisini de böylelikle bertaraf etmiştir.⁶⁵³ Zira Komisyonun bireysel başvuruları incelemeye ilişkin çok net olarak ortaya koyulmayan yetkisi daha sonra kurumsallaşmış ve belirgin hale gelmiştir.⁶⁵⁴

⁶⁴⁷ Rachel Murray, “Serious or Massive Violations under the African Charter on Human and Peoples’ Rights: A Comparison with the Inter-American and European Mechanism”, **Netherlands Quarterly of Human Rights**, 17(2), 1999, (Serious), s. 120-121.

⁶⁴⁸ Bkz. ACHPR Case of Sir Dawda K. Jawara v. Gambia, Communication No. 147/95, 11 May 2000 p. 42, <https://www.achpr.org/sessions/descions?id=117>, 17 Şubat 2022.

⁶⁴⁹ Heyns, “African System”, s. 694; Rachel Murray, “Decisions by the African Commission on Individual Communications under the African Charter on Human and Peoples’ Rights”, **The International and Comparative Law Quarterly**, 46(2), 1997, (Decisions), s. 413; Frans Viljoen, **International Human Rights Law in Africa**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2007, (International), s. 320; Chidi Anselm Odinkalu, “The Role of Case and Complaints Procedures in the Reform of the African Regional Human Rights System”, **AHRLJ**, 1(2), 2001, (Complaints), s. 237.

⁶⁵⁰ U. O. Umozurike, “The African Charter on Human and Peoples’ Rights: Suggestions for More Effectiveness”, **Annual Survey of International & Comparative Law**, 13(1), 2007, (Suggestions), s. 182.

⁶⁵¹ Yerima, s. 133.

⁶⁵² Bkz. 1st Activity Report of African Commission on Human and Peoples’ Rights, (Covering the Period From November 1987 through April 1988), 28 April 1988, s. 4, <https://www.achpr.org/activityreports/viewall?id=1>, 02 Şubat 2022.

⁶⁵³ Kofi Oteng Kufuor, **The African Human Rights System, Origin and Evolution**, 1st Edition, New York: Palgrave Macmillan, 2010, (Origin), s. 85.

⁶⁵⁴ Frans Viljoen, “Communications Under the African Charter: Procedure and Admissibility”, Malcolm Evans ve Rachel Murray (Ed.), **The African Charter on Human and Peoples’ Rights, The System in**

Af. İHHK'nin 3. Olağan Oturumunda da Af. İHHŞ'de "diğer başvurular" olarak yer alan düzenlemedeki başvuruculara ilişkin olarak bazı değerlendirmelerde bulunulduğu ve söz konusu oturumda kabul edilen Usul Kuralları doğrultusunda başvuruculara ilişkin olarak daha net bir tablo çizilmeye çalışıldığı görülmektedir.⁶⁵⁵ Zira Af. İHHK, önüne getirilen başvurularda sözü edilen ayrımı dikkate almaksızın tıpkı diğer bölgesel insan hakları sistemlerine benzer şekilde bireysel başvuruları ele almaktadır. O halde tüm bu bilgiler doğrultusunda Af. İHHK'nin bireysel başvuruları inceleme yetkisinin kaynağı olarak Af. İHHŞ'nin 55/1, 57 ve 58/1 maddeleri gösterilebilecektir.⁶⁵⁶ Başka bir deyişle, Af. İHHK'nin önüne götürülen bireysel başvuruların normatif kaynağı olarak anılan bu maddelerin gösterilmesi mümkündür. Nitekim Af. İHHK Usul Kuralları incelendiğinde 2020 yılında yapılan son değişiklik sonrasında da Komisyona başvuruda bulunacak olan kişilerin tahdidi olarak sayılmadığı görülmektedir. Usul Kurallarında da sadece diğer başvuruların kabul edilebilirlik şartlarına ilişkin düzenleme yer almaktadır.

Afrika insan hakları sisteminin bir diğer denetim mekanizması olan Af. İHHM bölgedeki insan ve halkların haklarının korunmasında ve geliştirilmesinde yargısal bir organ olması nedeniyle ileri bir adım olarak ifade edilmektedir.⁶⁵⁷ Af. İHHM'de bireysel başvurunun görünümü ise diğer bölgesel sistemlerden farklı bir nüansa sahiptir. Öncelikle Af. İHHMKP ile bireysel başvurunun seçmeli bir usul olduğuna gönderme yapılmış ve Mahkemenin yargılama yetkisini kabul eden devletler için bireysel başvuru usulünün işletilebileceği düzenlenmiştir. Dolayısıyla Af. İHHM bakımından taraf devletlere karşı bireysel başvuruda bulunulabilmesi için ilgili devletin Mahkemenin yargı yetkisini tanımış olması gerekmektedir. O halde Afrika sisteminde Avrupa sisteminden farklı olarak Af. İHHM'ye doğrudan bireysel başvuru usulü zorunlu usul olarak kabul edilmemiştir. Amerika sistemine ilişkin bir değerlendirme yapıldığında ise Af. İHHM, Ame. İHK bakımından seçmeli usul olarak öngörmesiyle; Ame. İHM bakımından da bireye doğrudan Mahkemeye başvurma olanağı tanınması ile farklılık arz etmektedir. Ancak Ame. İHM'nin Komisyon aracılığıyla bireysel başvuruları Mahkemeye götürmesi de seçmeli usule dayandığı için bu yönden Af. İHHM ile Ame. İHM'nin benzer olduğunu söylemek mümkündür.

Afrika insan hakları sisteminde bireysel başvurular hususunda farklı olan nokta ise Af. İHHM'ye bireysel başvuruda bulunabilecek olanlara Mahkemenin izin verme konusunda yetkili

Practice, 1986-2006, 2nd Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, (Communications), s. 77.

⁶⁵⁵ Final Communique of the 3rd Ordinary Session of the African Commission on Human and Peoples' Rights, 18-28/04/1988, <https://www.achpr.org/sessions/info?id=133>, 03 Mart 2022.

⁶⁵⁶ Chidi Anselm Odinkalu ve Camilla Christensen, "The African Commission on Human and Peoples' Rights: The Development of Its Non-State Communication Procedures", **Human Rights Quarterly**, 20(2), 1998, s. 243.

⁶⁵⁷ Andre Mbata B. Mangu, "The Changing Human Rights Landscape in Africa: Organisation of African Unity, African Union, New Partnership for Africa's Development and The African Court", **Netherlands Quarterly of Human Rights**, 23(3), 2005, s. 404.

olmasıdır (Af. İHHMKP, m. 5/3).⁶⁵⁸ Daha açık ifade etmek gerekirse, Af. İHHM'ye doğrudan bireysel başvuruda bulunabilmek için öncelikle Mahkemenin söz konusu başvurunun bireyler tarafından sunulabilmesine izin vermesi daha sonrasında ise ilgili devletin yargılama yetkisini tanımış olması gerekmektedir. Böylece bireylerin doğrudan Mahkemeye başvurusuna izin vermeye hem Af. İHHM hem de devletin yetkili kılındığı sonucuna ulaşmak mümkündür.⁶⁵⁹ Af. İHHM'nin bireysel başvuruları inceleme bakımından sahip olduğu bu takdir yetkisi Afrika insan hakları sistemine yönelik bir nevi "saldırı" olarak nitelendirilmektedir.⁶⁶⁰ Ancak Af. İHHMKP m. 5/3'te yer alan ve bireylere doğrudan Mahkemeye başvurma olanağını Mahkemenin takdirine bırakan dilin, Protokolü hazırlayanlar tarafından gözden kaçırılan bir husus olarak nitelendirildiği de görülmektedir.⁶⁶¹ Zira sözü edilen durumun Protokoldeki şekliyle kabul edilmesi halinde bireyin Af. İHHM'ye doğrudan başvuruda bulunabilmesi için ikili bir engeli aşması gerekecektir.⁶⁶² Ancak her ne kadar Protokolde yer alan düzenlemenin gözden kaçırılan bir durum olarak nitelendirildiği şeklinde görüşler mevcut olsa da kanaatimizce Af. İHHMKP'de yer alan düzenlemedeki dil bilinçli olarak tercih edilmiştir. Nitekim bölgesel insan hakları sistemleri arasında artık belirli bir seviyeye erişmiş olan Afrika insan hakları sisteminin ilgili belgelerinde yer alan düzenlemelerin lafzi olarak yorumlanması ve uygulamanın da buna göre şekillendirilmesi gerekmektedir. Yine de Mahkemenin takdir yetkisini kullanarak bahsedilen şartları sağlayan bir bireysel başvuruyu incelememe yönünde bir eğilimi bulunmamaktadır.⁶⁶³

Af. İHHM'ye bireysel başvuruda bulunabilecek olanlar, Af. İHHM'nin yargılama yetkisini tanımak kaydıyla bireyler ve Komisyon önünde gözlemci statüsüne haiz ilgili HDÖ'ler olarak belirtilmektedir (Af. İHHMKP, m. 5/3; Af. İHHM/UK, Kural 39/1). Af. İHHM'nin bireyler ve HDÖ'ler tarafından sunulan başvuruları değerlendirebilmesi için Protokolün onaylandığı tarihte ya da onay tarihinden sonraki herhangi bir tarihte Af. İHHM'nin yargılama yetkisini kabul etmiş olması gerekmektedir (Af. İHHMKP, m. 34/6).

Af. İHHM'nin bireysel başvuruları incelemesini devletlerin rızasına dayalı olarak seçmeli usule bağlı olarak öngörmesi eleştiri konusu olmuştur.⁶⁶⁴ Ancak her ne kadar eleştiri konusu olsa da Af. İHHM'ye bireysel başvurular açısından bahsedilen düzenlemenin getirilmesinin arka planında bazı nedenler bulunmaktadır.⁶⁶⁵ Öncelikli neden Af. İHHM'ye doğrudan bireysel

⁶⁵⁸ Ayrıca bkz. John C. Mubangizi, "Some Reflections on Recent and Current Trends in the Promotion and Protection of Human Rights in Africa: The Pains and the Gains", *AHRLJ*, 6(1), 2006, s. 146-165, s. 150.

⁶⁵⁹ Robert Wundeh Eno, "The Jurisdiction of the African Court on Human and Peoples' Rights", *AHRLJ*, 2(2), 2002, s. 229-230.

⁶⁶⁰ Juma, "Access", s. 3.

⁶⁶¹ Bkz. Ouguergouz, s. 724.

⁶⁶² Alston and Goodman, s. 1043; Viljoen, "Africans", s. 39; Gemalmaz S., *UIHH*, 2, s. 487.

⁶⁶³ Gemalmaz S., *UIHH*, 2, s. 488.

⁶⁶⁴ Harrington, "Court", s. 319.

⁶⁶⁵ Mohammed Abdulkader, s. 74-75.

başvuruda bulunma olanağı sağlayan bir düzenlemenin Afrika insan hakları sisteminde çoğu devlet tarafından kabul görmeyeceği ve bölgede bir insan hakları bilincinin bahsedilen ön yargılar nedeniyle ileri seviyeye taşınamayacağı kaygısıdır. Zira Af. İHHM'nin yargılama yetkisini başlangıçta tanıyıp sonrasında ise tanıma beyanını geri çeken bazı devletlere rastlanmaktadır.⁶⁶⁶ Afrika insan hakları sisteminde yer alan devletlerin insan hakları belgesine taraf olmasını etkileyen ulusal, bölgesel ve kültürel kaygılar daha sonrasında Sözleşmeden ayrılmalarına da neden olmaktadır.⁶⁶⁷ Söz konusu devletler bireysel başvuru açısından da insan hakları karnelerinin zayıf olmasından duydukları endişe nedeniyle ya tanıma beyanı vermektan kaçınmakta ya da tanıma beyanlarını daha sonrasında geri çekmektedir. Dolayısıyla Af. İHHM'ye bireysel başvurular bağlamında kademeli bir sistemin bölgedeki devletlerin Afrika insan hakları sistemine olan bakış açısını olumsuz etkilememek adına tercih edildiği sonucuna ulaşılabilir. Şüphesiz ki her bir bölgesel insan hakları sistemini ve denetim organlarını farklı etkenler dikkate alarak değerlendirmek en doğru sonuca ulaşmaya yardımcı olacaktır. Af. İHHM bakımından da aynı şeyi söylemek mümkündür. Bölgedeki devletlerin çoğunun insan hakları bilincine tam olarak ulaşamamış olmaları tıpkı Af. İHHK'de olduğu gibi Mahkemenin faaliyetlerinin şekillenmesinde de etkilidir.

Af. İHHM'ye bireysel başvurular bağlamında dikkat çeken bir diğer nokta ise, Af. İHHK'ye bireysel başvuruda bulunan kişilerin başvurusunun Komisyon aracılığıyla Mahkemeye sunulması esnasında ortaya çıkmaktadır. İşbu durumda Komisyona bireysel başvuruda bulunan kişiler bakımından ilgili devletin Mahkemenin yargılama yetkisini tanıma beyanına gerek bulunmamaktadır.⁶⁶⁸ Dolayısıyla Mahkemeye bireysel başvurunun doğrudan birey tarafından sunulması ile Komisyon aracılığıyla başvuruların Mahkemeye sunulması açısından farklılık bulunmaktadır. Böylelikle bireye Af. İHHM'nin yargılama yetkisine bakılmaksızın Komisyon aracılığıyla da olsa Mahkemeye dolaylı olarak bireysel başvuruda bulunma imkânı tanınmıştır. O halde tüm bu bilgiler doğrultusunda Af. İHHM'ye bireysel başvurunun Af. İHHK'ye kıyasla ciddi anlamda sınırlandırıldığı söylenebilir.⁶⁶⁹ Nitekim Mahkeme bahsedilen nedenlerden dolayı Af. İHHŞ'nin tarafları üzerinde tam anlamıyla yargılama yetkisini kullanamamaktadır.⁶⁷⁰ İşbu noktada Af. İHHK'ye sunulan bir bireysel başvurunun Mahkeme önüne götürülmesinin Komisyonun

⁶⁶⁶ Tanzania, Ruanda, Fildişi Sahili ve Benin'in Af. İHHM'nin yargılama yetkisini tanıdıklarına dair beyanlarını geri çeken ülkelerdir. Bkz. <https://www.african-court.org/wpafc/declarations/>, 19 Haziran 2022.

⁶⁶⁷ Carolyn M. Shaw, "The Evolution of Regional Human Rights Mechanisms: A Focus Africa", **Journal of Human Rights**, 6(2), 2007, (Evolution), s. 218.

⁶⁶⁸ Mohammed Abdulkader, s. 76.

⁶⁶⁹ Amao, "AHRs", s. 248; Pityana, "Reflections", s. 15.

⁶⁷⁰ Amos O. Enabulele, "Incompatibility of National Law with the African Charter on Human and Peoples' Rights: Does the African Court on Human and Peoples' Rights Have the Final Say?", **AHRLJ**, 16(1), 2016, s. 15.

insafına bırakıldığı açıktır.⁶⁷¹ Nitekim Af. İHHM'ye 2008'den Ağustos 2022'ye kadar 325 tane bireysel başvuru sunulduğu ve bunlardan sadece 3 tanesinin Komisyon tarafından Mahkeme önüne getirildiği dikkate alındığında bahsedilen durumun doğruluğu çok net karşımıza çıkmaktadır.⁶⁷²

2. 2. Uluslararası İnsan Hakları Mahkemelerinin Yargılama Yetkisi

2. 2. 1. Genel Olarak

Ulusal hukukta mahkemelerin yargılama yetkisinin kaynağı anayasalar iken, uluslararası hukukta faaliyet gösteren mahkemeler uluslararası sözleşmeler ekseninde yargılama yetkilerini kullanmaktadır.⁶⁷³ Uluslararası insan hakları sözleşmelerindeki yargı yetkisi kavramı uluslararası hukukun devlet sorumluluğu kavramı ile yakından bağlantılıdır. Zira uluslararası anlaşmalar kapsamında ilgili devletlerin sorumluluğuna yol açan durum yargı yetkisinin kullanılmasıdır.⁶⁷⁴ Farklı bir ifadeyle, ulusalüstü insan hakları mahkemelerinin yargı yetkilerinin kaynağı da kendilerini oluşturan uluslararası sözleşmeler olarak ifade edilmektedir.⁶⁷⁵ Bilindiği üzere insan hakları sözleşmeleri garanti edilen hakları saymadan önce taraf devletlerin yükümlülüklerini ortaya koymaktadır.⁶⁷⁶ Uluslararası bir insan hakları sözleşmesine taraf olan devlet söz konusu yükümlülüklerle ilişkin olarak Sözleşmenin oluşturduğu denetim organının yargılama yetkisini tanımaktadır.⁶⁷⁷ Başka bir ifadeyle devletler ilgili insan hakları sözleşmelerine taraf olmakla birlikte kendi egemenlik alanlarını daraltmakta ve artık yargılama yetkilerini de bir anlamda uluslararası bir denetim organı ile paylaşmaktadır. Ancak bölgesel insan hakları sistemleri incelendiğinde denetim organlarının yargılama yetkilerinin hepsi için zorunlu usule tabi olmadığı sadece Avrupa sisteminde hem devletlerarası hem de bireysel başvurular bakımından zorunlu usulün öngörüldüğünü söylemek mümkündür. Amerika ve Afrika sistemlerinde ise yargılama yetkileri bakımından öngörülen usullerin hem Komisyon ve Mahkeme ekseninde hem de devletlerarası ve bireysel başvurular ekseninde farklılık arz ettiği görülmektedir. Dolayısıyla devletlerin insan hakları denetim organlarının yargılama yetkisini gerektiğinde tanımama şeklinde hareket edebilme olanakları bulunmaktadır.

Uluslararası insan hakları mahkemeleri denetim faaliyetlerini kendi yargı yetkisi dahilindeki konular üzerinden gerçekleştirmektedir. Şöyle ki bölgesel insan hakları sistemlerinde taraf

⁶⁷¹ Christof Heyns, "The African Regional Human Rights System: In Need or Reform?", **AHRLJ**, 1(2), 2001, (Regional), s. 169.

⁶⁷² Af. İHHM'ye sunulan başvuruların istatistiki bilgileri için bkz. <https://www.african-court.org/cpmt/storage/app/uploads/public/61a8b0/a7e/61a8b0a7effa9296204521.pdf>, 6 Şubat 2022.

⁶⁷³ Aybay, **Uluslararası**, s. 40-41.

⁶⁷⁴ Sarah H. Cleveland, "Embedded International Law and the Constitution Abroad", **Columbia Law Review**, 110(225), 2010, s. 233.

⁶⁷⁵ Aybay ve Çelik, s. 197.

⁶⁷⁶ Shelton, "Judgments", s. 55.

⁶⁷⁷ Çatal, "Uluslararası", s. 94.

devletlerin sisteme dahil olmakla birlikte üstlendikleri yükümlülükler mahkemenin yargılama yetkisinin kapsamında olmak suretiyle denetime tabi tutulmaktadır. Aksi halde komisyon ya da mahkemelerin yargılama yetkisi dışında herhangi bir denetim faaliyetinde bulunmaları mümkün değildir. İnsan hakları komisyonlarının ve mahkemelerinin yargılama yetkisi kişi, konu, zaman ve yer yönünden söz konusu olmaktadır. Bahsedilen hususlara ilişkin olarak yargılama yetkisine girmeyen herhangi bir konuda ne devletlerarası ne de bireysel şikayet başvuru usullerinin işletilememektedir.

Avrupa insan hakları sistemi Sözleşmeye taraf devletlerin yükledikleri kolektif sorumluluğa dayanmakla birlikte Mahkemenin yargı yetkisi de bahsedilen sistemin önemli bir unsuru olarak nitelendirilmektedir.⁶⁷⁸ Sözleşmeye taraf devletler yükümlülükleri gereği kendi idari ve yargısal faaliyetlerini AİHS sistemine uyarlamak zorundadır.⁶⁷⁹ Zira bilindiği üzere AİHM, taraf devletlerin AİHS ve Protokollerinde yer alan hak özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi için üstlendiği taahhütlere uyumlarını denetlemekle görevlidir (AİHS, m. 19). Böylelikle Sözleşmeye taraf olmakla birlikte Devletlerin birtakım yükümlülükleri doğmakta, bu yükümlülükler ise AİHM'nin yargılama yetkisi dahilinde söz konusu olmaktadır. AİHM'nin yargılama yetkisinin kapsamı AİHS'nin 33., 34., 46. ve 47. hükümleri doğrultusunda, AİHS ve onun Protokollerinin yorumlanmasına ve uygulanmasına ilişkin kendisine havale edilmiş olan tüm konuları kapsamaktadır (AİHS, m. 32/1). Ancak AİHM'nin yargılama yetkisinin kapsamı her ne kadar AİHS ve onun Protokolleri ile sınırlandırılmış olsa da AİHM'nin içtihatlarıyla yargılama yetkisini geliştirdiği görülmektedir.⁶⁸⁰ AİHM'nin yargı yetkisinin bulunup bulunmadığına dair herhangi bir uyuşmazlık söz konusu olduğunda ise karar verecek olan yine AİHM'dir (AİHS, m. 32/2). Mahkeme kendisine sunulan bir başvurunun yargılama yetkisi bağlamındaki incelemesini yargılamanın her aşamasında kendiliğinden gerçekleştirebilmektedir.⁶⁸¹

AİHS'ye taraf devletlerin kendi yetki alanları içerisinde bulunan herkese Sözleşmede yer alan hak ve özgürlükleri tanıma yükümlülüğü bulunmaktadır (AİHS m. 1). Bahsedilen bu durum, insan haklarına saygı yükümlülüğünün gereği olarak AİHS'ye taraf devletlerin üstlenmiş olduğu yükümlülüğü belirtmektedir.⁶⁸² Dolayısıyla AİHM'nin yargılama yetkisi bakımından AİHS'yi onaylayan devletin egemenlik alanında bulunan herkesin ırk, cinsiyet, başka ülke vatandaşlığı ayrımı yapılmaksızın AİHS ile tanınmış olan hak ve özgürlüklerden yararlanma hakkına sahip

⁶⁷⁸ Dinah Shelton, "The Boundaries of Human Rights Jurisdiction in Europe", **Duke Journal of Comparative and International Law**, 13(95), 2003, (Boundaries), 102.

⁶⁷⁹ Steven Greer, "Constitutionalizing Adjudication under the European Convention on Human Rights", **Oxford Journal of Legal Studies**, 23(3), 2003, (Adjudication), s. 403.

⁶⁸⁰ Gözlügöl, s. 396.

⁶⁸¹ Harris vd., **ECHR**, s. 46.

⁶⁸² Gözübüyük vd., s. 46.

olduğu görülmektedir.⁶⁸³ İşbu noktada değinilmesi gereken husus AİHS'ye taraf devlet açısından söz konusu olan yükümlülüklerin AİHS'ye taraf olamayan devletlerin vatandaşlarına karşı da geçerli olduğudur.⁶⁸⁴ O halde taraf devletlerin yargılama yetkisi altındaki herkese hiçbir ayırım gözetmeksizin AİHS'de yer alan hak ve özgürlükleri tanınması gerekmektedir. AİHS sisteminde Mahkemenin yargılama yetkisinin tanınması hem devletlerarası hem de bireysel başvurular bağlamında zorunlu usul olarak öngörüldüğünden Sözleşmeye taraf tüm devletler otomatik olarak Mahkemenin yargılama yetkisini kabul etmişlerdir.

Amerikan insan hakları sisteminde öncelikle Ame. İHK bakımından bir değerlendirme yapıldığında Komisyonun yargılama yetkisinin Mahkemeye göre daha geniş tutulduğu görülmektedir. Zira hem kişi hem de konu bakımından Ame. İHM'ye göre Ame. İHK'nin yargılama yetkisi daha kapsamlıdır. Daha sonra da ayrıntılı şekilde inceleneceği üzere Ame. İHK'nin ADÖ şartı, Ame. İHÖB ve Ame. İHS bağlamında yargılama yetkisi bulunmaktadır. Yine bireysel başvurular bakımından Komisyonun taraf devletlerce zorunlu yargı yetkisi bulunmaktayken Avrupa sisteminin aksine devletlerarası başvurularda seçmeli usul öngörülmüştür. Dolayısıyla Komisyonun devletlerarası başvurular için yargılama yetkisi ilgili Devletler tarafından sunulacak olan tanıma beyanıyla işlerlik kazanacaktır.

Ame. İHM'nin yargılama yetkisi ise, Ame. İHS'yi onaylama ve katılma belgesini depo edilmesi üzerine Sözleşmenin uygulanması ve yorumlanmasına ilişkin tüm meseleleri kapsamaktadır (Ame. İHS, m. 62/1; Ame. İHM Statüsü, m. 2/1). O halde Ame. İHK ile kıyaslandığında Mahkemenin sadece Sözleşme ekseninde bir yargılama yetkisine sahip olduğu görülmektedir. Mahkemenin çekişmeli yargılama yetkisi kapsamında bireysel başvuruları inceleyebilmesi mümkün olmamakla birlikte devletlerarası başvurular için taraf devletlerin tanıma beyanında bulunmaları gerekmektedir. 2022 yılı Ağustos ayı itibarıyla, Ame. İHM'nin yargılama yetkisi ADÖ üyesi yirmi devlet tarafından kabul edilmiştir.⁶⁸⁵

Afrika insan hakları sisteminde de Af. İHHK ve Af. İHHM bakımından yargılama yetkileri farklılık göstermektedir. Af. İHHK'nin devletlerarası ve bireysel başvurular bakımından yargılama yetkisi taraf devletlerin Af. İHHS'ye taraf olmasıyla doğmaktadır. Dolayısıyla Af. İHHK'nin de tıpkı AİHM'de olduğu gibi yargılama yetkisinin Sözleşmeye taraf olmakla birlikte taraf devletler açısından otomatik tanındığı görülmektedir. Af. İHHM'ye bakıldığında ise Mahkemenin yargı yetkisi Af. İHHMKP'ye taraf bir Devletin Af. İHHS ve ayrıca ilgili devletçe onaylanmış olan bir başka insan hakları belgesinin ihlali iddiasıyla kendisine sunulan tüm uyuşmazlıkları

⁶⁸³ İlyas Doğan, "Avrupa Konseyinin İnsan Haklarını Koruma Sisteminin Ana Hatları", İlyas Doğan (Ed.), **İnsan Hakları Hukuku**, 3. Baskı, Ankara: Astana Yayınları, 2019, (Avrupa Konseyi), s. 403.

⁶⁸⁴ Doğan İ., "Avrupa Konseyi", s. 403.

⁶⁸⁵ Ame. İHM'nin yargılama yetkisini kabul eden Devletler için bkz. https://www.corteidh.or.cr/que_es_la_corte.cfm?lang=en, 7 Ağustos 2022.

kapsamaktadır.⁶⁸⁶ Mahkemenin yargılama yetkisi, devletlerarası başvurular bakımından ilgili devletin tanıma beyanına ihtiyaç duyulmaksızın Protokole taraf olmakla birlikte tanınmış sayılmaktadır. Ancak, bireysel başvurular için taraf devletlerin tanıma beyanı sunması gerekmektedir. 2022 yılı Ağustos ayı itibarıyla Af. İHHM'nin yargılama yetkisini kabul eden Devletlere göz atıldığında sadece sekiz devletin tanıma beyanını sunduğu görülmektedir.⁶⁸⁷ İşbu noktada dikkat çeken husus ise, öncesinde Af. İHHM'nin yargılama yetkisini tanımış olan ancak daha sonrasında tanıma beyanını geri çeken 4 devletin bulunmasıdır.⁶⁸⁸ Ancak Af. İHHM'nin, bireysel başvurular bağlamında yargılama yetkisini tanıma beyanını geri çeken devletlerin Mahkeme önünde görülmekte olan davalar bakımından herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.⁶⁸⁹ Nitekim Mahkeme söz konusu davaların görülmesine devam etmektedir.

2. 2. 2. Kişi Yönünden Yetki (Ratione Personae)

2. 2. 2. 1. Genel Olarak

İnsan hakları denetim organlarının bir taraf devletin sorumluluğuna hükmedebilmesi, kendisine sunulan başvurunun sahibinin ve aleyhinde başvuruda bulunulan ilgili taraf devletin Mahkemenin yargılama yetkisini tanımış olmalarına bağlıdır.⁶⁹⁰ Dolayısıyla bölgesel sistemlerden ilki olan AİHM'nin kişi yönünden yargılama yetkisi de Mahkemeye kimlerin başvurabileceği ve kime karşı başvurulabileceği sorularının cevabını oluşturmaktadır.⁶⁹¹ Bahsedilen sorulardan ilkinin cevabı Mahkemeye sunulan şikayet başvurularının türüne göre şekillenmektedir. AİHM'ye başvuruda bulunabilecek olanlardan ilki AİHS'ye taraf devletlerdir. Zira Sözleşmeye taraf olan devletlerin, AİHS ve onun Protokollerinde yer alan hak ve özgürlüklerin bir başka taraf devletçe ihlal edildiği iddiasıyla AİHM'ye başvurması mümkündür (AİHS, m. 33). AİHM'ye başvurabilme hakkına sahip olanların diğeri ise, AİHS ve onun Protokollerinde yer alan hak ve özgürlüklerin

⁶⁸⁶ Gemalmaz S., *UİHH*, 2, s. 485.

⁶⁸⁷ Af. İHHM'nin yargılama yetkisini kabul eden Devletler için bkz. <https://www.african-court.org/wpafc/declarations/>, 7 Şubat 2022.

⁶⁸⁸ Af. İHHM'nin yargılama yetkisini başlangıçta tanıyan ancak daha sonrasında tanıma beyanını geri çeken ülkeler Tanzanya, Ruanda, Fildişi Sahili ve Benin'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.african-court.org/wpafc/declarations/>, Activity Report of the African Court on Human and Peoples' Rights 01/01-31/12/2020 , Executive Council 38th Ordinary Session, EX.CL/1258, s.14, <https://www.african-court.org/wpafc/wp-content/uploads/2021/03/Activity-report-of-the-Court-January-to-December-2020.pdf>, 7 Şubat 2022.

⁶⁸⁹ Bkz. ACtHPR The Matter of Komi Koutche v. Benin, Application No. 020/2019, 25 June 2021, <https://www.african-court.org/cpmt/storage/app/uploads/public/60d/afc/395/60dafc395258b980114589.pdf>; The Matter of Leyford Mekene v. United Republic of Tanzania, Application No. 028/2017, 2 December 2022, <https://www.african-court.org/cpmt/storage/app/uploads/public/61b/323/0ab/61b3230ab13fd006175503.pdf>, 8 Şubat 2022.

⁶⁹⁰ İbrahim Çınar, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Yargılama Yetkisi ve Mağdurluk Statüsü", Musa Sağlam (Ed.), *Bireysel Başvuru İnceleme Usulü ve Kabul Edilebilirlik Kriterleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi*, 1. Baskı, Ankara: Şen Matbaa, 2013, s.168.

⁶⁹¹ Gözübüyük vd., s. 46.

AİHS'ye taraf devletçe ihlal edildiği iddiasında bulunan ve gerçekleştirilen ihlalin mağduru olduğunu iddia eden kişi, hükümetler dışı örgüt ya da kişi topluluklarıdır (AİHS, m. 34). Ancak AİHM'ye kime karşı başvuruda bulunulabileceğinin cevabı ise tektir. Zira Sözleşmede yer alan herhangi bir hak ihlali iddiasıyla aleyhine başvurulacak olan taraf devletlerdir. Tersinden ifade etmek gerekirse AİHM'ye gerçek kişiler aleyhine başvuruda bulunabilmesi mümkün değildir.

Daha önce de ifade edildiği üzere AİHM'ye karşı yapılan devletlerarası başvurularda Sözleşmeye taraf devletlerin amacı, somut menfaati korumak olmayıp AİHS'den kaynaklanan ortak güvence sisteminin gereği olarak kamu düzeninin korunmasıdır.⁶⁹² Sözleşmeye taraf devletler böylelikle gerektiğinde Mahkemeye başvurarak dahil oldukları insan hakları sisteminin etkinliğini sürdürmek amacına hizmet etmektedir. Devletlerarası başvuru usulüyle taraf devletlere başvuru sıfatı verilerek AİHS sistemi içerisinde bir nevi kontrol mekanizması oluşturulmaya çalışılmıştır. Zira ortak güvence sistemi AİHS'ye taraf olan devletlerin Sözleşmede yer alan hak ve özgürlüklerin oluşturduğu insan hakları sisteminin birer paydaşı olarak birtakım ortak yarar ve sorumluluklar yüklemektedir.⁶⁹³ AİHS'ye taraf olan her bir devlet, başvuru sıfatıyla diğer taraf devletlerin AİHS'de yer alan hak ve özgürlükleri korunmasına yönelik faaliyetlerinin denetlenmesini sağlarken sistemin kendisine yüklediği sorumluluk doğrultusunda hareket etmektedir.

AİHS'ye taraf devletlerin başvuru olmaya yetkili kılındıkları bir diğer durum ise vatandaşlarından birinin Mahkeme önünde başvuru konumunda olması halinde ortaya çıkmaktadır. Üçüncü tarafın müdahalesi şeklinde adlandırılan bu durumda Daire ya da Büyük Daire önüne getirilen tüm davalar bakımından, vatandaşlarından birisi başvuru konumunda olan taraf devletin yazılı görüş sunması ya da duruşmalara katılma hakkına sahip olması durumudur (AİHS, m. 36/1). Ancak, üçüncü tarafın müdahalesi sadece başvuru konumunda olan vatandaşın Devletin yargılamaya katılması halinde söz konusu olmamaktadır. Bahsedilen bu durumun dışında, AİHM Başkanı ayrıca adaletin tam tecelli etmesini sağlamak adına davanın tarafı olmayan herhangi bir taraf devleti ya da başvuru haricinde ilgili herhangi bir kişiyi de yazılı olarak görüşlerinin sunmaya ve duruşmalara katılmaya davet edebilmektedir (AİHS, m. 36/2; AİHM/UK, Kural 44/1 ve Kural 56/2). O halde AİHM'nin yargılamanın daha adil olmasını sağlamak adına hak ihlali iddiasında bulunan hem kişinin vatandaşı olduğu taraf devleti hem de durumun gerektirdiğine göre herhangi bir başka kişi ya da taraf Devleti yargılamaya dahil ettiği görülmektedir. AİHM'nin üçüncü tarafın müdahalesine ilişkin kararı "amicus curiae" olarak da ifade edilebilir. Bahsedilen terim "mahkeme dostu" şeklinde ifade edilse de, yargılamanın en etkili şekilde sonuçlandırılabilmesi adına Mahkemenin davanın tarafı olmamasına rağmen herhangi bir kişi ya da kuruluşu yargılama sürecine dahil ederek bilgilerinden ve görüşlerinden faydalanmasına ilişkin

⁶⁹² Gözübüyük vd., s. 47.

⁶⁹³ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 737.

usuldür.⁶⁹⁴ Ancak “amicus curiae” usulü ile yargılamaya dahil edilen taraf devlet ya da herhangi bir kişi uyumsuzluğun tarafı olmayıp sadece gerekli yasal araştırmaları ve insan haklarının ihlallerine ilişkin analizleri yazılı şekilde sunmaya yetkilidir.⁶⁹⁵ Bahsedilen “amicus curiae” usulü hem AİHM hem de Ame. İHM’de kullanılan bir usul olarak karşımıza çıkmaktadır.

AİHM’nin bireysel başvurular bağlamında kişi yönünden yetkisi incelenirken AİHS m. 34 ve m.1 hükümlerini birlikte değerlendirmek gerekir. Sözleşmenin 34. maddesi, bireysel başvuruda bulunabilecek olanları daha ayrıntılı şekilde belirtirken, 1. maddede Sözleşmenin uygulandığı taraf devletlerin yargılama yetkisi altında bulunan “herkes” in AİHS’de yer alan hak ve özgürlüklerden herhangi birinin ihlal edildiği iddiasıyla AİHM’ye başvurabilecekleri belirtilmektedir. Dolayısıyla “herkes” kavramının, aleyhinde başvuruda bulunulan devletin yargılama yetkisi altında bulunmak kaydıyla yabancıları ve vatansızları da kapsadığı görülmektedir.⁶⁹⁶ AİHM’ye başvuruda bulunabilecek olan gerçek kişilerin, Sözleşmeye taraf devletlerden herhangi birinin vatandaşı olması ya da söz konusu ülkede ikamet etme zorunluluğu bulunmamaktadır.⁶⁹⁷ Yine başvurucu olarak kabul ettiği hükümetler dışı örgütler bakımından da aleyhine başvuruda bulunulan Sözleşmecii devletin vatandaşlığında olması şartı aranmamaktadır.⁶⁹⁸ Zira AİHS’ye taraf olan devletlerin yargılama yetkisine dahil olan “herkes” için AİHS’de yer alan hak ve özgürlüklerden yararlanmayı garanti ettikleri açıktır. O halde başvuruda bulunabilecek kişiler açısından herhangi bir ayrıma gidilemeyeceğini söylemek mümkündür.

AİHM’ye yapılan bireysel başvurulara bakıldığında Mahkemeye başvuruda bulunabilecek olanlar kişiler, hükümetler-dışı örgütler ve kişi toplulukları olarak ifade edilmektedir (AİHS m.34). Ancak Mahkemeye başvuruda bulunanların başvurucu sıfatını haiz olup olmadıkları AİHM tarafından yapılan nitelendirmeye göre belirlenmektedir. Nitekim AİHM’ye yapılan başvurularda Mahkeme başvurucu açısından ulusal hukukta yapılmış olan tanımlamayla bağlı değildir.⁶⁹⁹ Dolayısıyla ulusal hukukta başvurucular için yapılan tanımlar AİHM’yi bağlamamakta ve Mahkeme özerk yorum tekniğini kullanarak başvurucuların değerlendirilmesini ulusal hukuktan bağımsız olarak gerçekleştirmektedir.⁷⁰⁰ O halde Mahkeme önüne getirilen başvurularda kişi yönünden yetkiyi incelerken ulusal hukuktaki nitelermeye göre değil kendi yaptığı tanımlama doğrultusunda karar vermektedir. Mahkemenin bireysel başvuruda bulunacaklar açısından yaş, fiil

⁶⁹⁴ Shai Farber, “The Amicus Curiae Phenomenon-Theory, Causes and Meanings”, **Transnational Law & Contemporary Problems**, 29(1), 2019, s. 3.

⁶⁹⁵ Rachel A. Cichowski, “The European Court of Human Rights, Amicus Curiae, and Violence against Women”, **Law and Society Review**, 50(4), 2016, s. 892.

⁶⁹⁶ Anayurt, s. 164.

⁶⁹⁷ Gözübüyük vd., s. 48.

⁶⁹⁸ Anayurt, s. 165.

⁶⁹⁹ Gözübüyük vd., s. 48.

⁷⁰⁰ AİHM’nin başvuruları değerlendirme aşamasında kullandığı bir yorum yöntemi olan otonom (özerk) kavramlar doktrini, Mahkemenin AİHS’deki terim ve kavramların tanımını ulusal hukuktan bağımsız bir şekilde yapmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Paşaoğlu, **AİHM ve Yargılama**, s. 153.

ehliyeti ya da vatandaşlık gibi kriterleri dikkate almaması bahsedilen duruma örnek olarak gösterilebilir.⁷⁰¹ Bahsedilen kişilerin doğrudan AİHM'ye başvurmalarının önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır.

AİHM'ye başvuruda bulunabilecek olanlardan bir diğeri de hükümetler dışı örgütlerdir. Hükümetler dışı örgütler için tek ve genel geçer bir tanım bulunmamakla birlikte⁷⁰² hükümetler dışı örgütler devlet örgütü içinde yer almayan, hükümet tarafından yönlendirilmeyen, resmi sıfatı bulunmayan ve kâr amacı gütmeyen bağımsız kuruluşlar olarak nitelendirilmektedir.⁷⁰³ Ancak tıpkı gerçek kişilerde olduğu gibi Mahkemeye başvuruda bulunabilecek olan kurum ya da kuruluşun AİHS m. 34 anlamında hükümetler dışı örgüt olması gerekir.⁷⁰⁴ Dolayısıyla kamu gücü kullanmayan hükümetler dışı örgütlerin AİHM'ye başvurması mümkündür. Ayrıca belirtmek gerekir ki, kamusal yetki ve ayrıcalıklara sahip olmayan özel hukuk tüzel kişileri de hükümetler dışı örgütler arasında yer almaktadır.⁷⁰⁵ İşbu kapsamda AİHM'ye dernekler, sendikalar, siyasi partiler, vakıflar ve dini örgütlerin bireysel başvuruda buldukları bilinmektedir.⁷⁰⁶ Zira Sözleşme bağlamında AİHM'ye sadece özel hukuk tüzel kişileri başvurabilmekte; kamu tüzel kişilerinin ya da kamu tüzel kişiliği olmadan kamu gücü kullanan kurum ve kuruluşların başvuru hakkı bulunmamaktadır.⁷⁰⁷ Mahkemeye başvurmuş olan hükümetler dışı örgüt kamu hukuku tüzel kişisi ya da kamu gücü kullanan bir kurum ya da kuruluş ise AİHM'ye başvurması mümkün değildir.

Son olarak hükümetler dışı örgütlere ilişkin olarak değinilmesi gereken önemli bir husus bulunmaktadır. AİHM hükümetler dışı örgütlerden gelen başvuru taleplerini incelerken, başvuruya konu olan olaydan bizzat söz konusu kuruluşun hukuki menfaatlerinin etkilenmiş olması gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁰⁸ Mahkemeye başvuru açısından gerekli olan tek şey tüzel kişiliğin ya da hükümetler dışı örgütlerin kendi hakkının korunması amacıyla AİHM'ye başvurulmuş olmasıdır.⁷⁰⁹ Dolayısıyla bahsedilen kuruluşların üyelerinin kendi haklarının ihlal edildiği iddiasıyla değil, tüzel kişiliğin ya da hükümetler dışı örgütlerin haklarının korunmasını sağlamak için AİHM'ye başvuruda bulunmaları gerekmektedir.⁷¹⁰

⁷⁰¹ Tezcan vd., **İnsan Hakları**, s. 961.

⁷⁰² Marek Antoni Nowicki, "NGOs Before the European Commission and the Court of Human Rights", **Netherlands Quarterly of Human Rights**, 14(3), 1996, s. 289.

⁷⁰³ David Lewis vd., **Non-Governmental Organizations and Developments**, 2nd Edition, London: Routledge, 2021, s. 4; Şeref Ünal, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi İnsan Haklarının Uluslararası İlkeleri**, 1. Baskı, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2001, s. 87.

⁷⁰⁴ Mustafa Baysal, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Bireysel Başvuruda Mağdur Kavramı", **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, 0(5), 2015, s. 199.

⁷⁰⁵ Salihpaşaoğlu, s. 61.

⁷⁰⁶ Gözübüyük vd., s. 49.

⁷⁰⁷ Anayurt, s. 165.

⁷⁰⁸ ECHR Practical Guide of Admissibility Criteria, Updated on 01 August 2021, s. 14, https://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_ENG.pdf, 14 Şubat 2022.

⁷⁰⁹ Gözübüyük vd., s. 49.

⁷¹⁰ Bilir, s. 76.

AİHM'ye bireysel başvuruda bulunabilecek olanlardan sonuncusu ise kişi toplulukları olarak düzenlenmiştir. Kişi toplulukları hükümetler dışı örgütlerle benzer anlam taşımakla birlikte ortak ya da benzer çıkarları savunmak amacıyla yönelik olarak iki ya da daha fazla kişi tarafından oluşturulmuş grupları ifade etmektedir.⁷¹¹ Ayrıca Komisyonun ilk oturumunda kişi toplulukları olarak tanımlanmıştır.⁷¹² Sözleşmeye taraf devletlerden birinin kanunlarına göre düzenli şekilde oluşturulan gruplar tüzel kişiliği olmayan kişi topluluklarının AİHM'ye bireysel başvuruda bulunabilmesi için, başvurunun topluluğu oluşturan ya da topluluğu temsil eden kişiler tarafından imzalanması gerekmektedir. Temsil yetkisine ilişkin herhangi bir sorun çıkması halinde ise karar verecek olan yine Mahkemedir (AİHM/UK, Kural 45/2). Ancak tüzel kişilerden farklı olarak, kişi topluluğunun üyelerinin AİHS'de yer alan haklardan herhangi birinin ihlal edildiği iddiasıyla doğrudan mağdur olarak AİHM'ye başvurabilmeleri mümkündür.⁷¹³

AİHM'ye kimlerin başvurabileceğine ilişkin değerlendirmeler yapıldıktan sonra söz konusu başvurunun muhatabının kim olacağı sorusunun da yanıtını bulmak gerekmektedir. Ancak AİHS sisteminde Sözleşmeye taraf olmakla birlikte yükümlülük altına girenin devletler olduğunu düşündüğümüzde bahsi geçen sorunun cevabını bulmak hiç de zor olmayacaktır. Dolayısıyla AİHM'nin yargılama yetkisi bağlamında AİHS'de yer alan hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği iddiasıyla sadece Sözleşmeye taraf olan devletlere karşı başvuru yapılabilmektedir (AİHS, m. 33 ve m.34). Söz konusu durum devletlerarası ve bireysel başvurularda aynıdır. İhlal iddiasına konu olan tasarrufun Sözleşmeye taraf olan devletin eylem ya da işleminden kaynaklanması ilgili devlet aleyhine başvuruda bulunmak için yeterlidir.⁷¹⁴ AİHM'ye şikayet başvurusunun muhatabı belirlenirken dikkat edilmesi gereken hususlar devletin belgeye taraf olup olmadığı, şikayet başvurusu mekanizmasının o belgeye taraf olmakla işlerlik kazanıp kazanmadığı ve başvuru usulünün işletilebilmesi için ek bir işleme gerek olup olmadığıdır.⁷¹⁵ Zira bahsedilen hususlar gerçekleştiği takdirde hak ihlali iddiasıyla Sözleşmeye taraf herhangi bir devlet aleyhine AİHM'ye başvuruda bulunabilmek mümkündür. Dolayısıyla AİHS'ye taraf devletin hak ihlaline neden olan eylem ya da işlem kendisine atfedilebildiği sürece sorumluluğu bulunmaktadır.⁷¹⁶

AİHS'ye taraf devlet, kamu tüzel kişilerinin, herhangi bir hizmeti yürüten kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ile belli bir kamu görevini ifa eden hukuk tüzel kişilerinin ihlale neden olabilecek işlemlerinden dolayı sorumlu tutulmaktadır.⁷¹⁷ Zira AİHS'nin getirmiş olduğu koruma sistemi kişilere ve kurumlara karşı AİHM'ye başvuru hakkını tanımamaktadır.⁷¹⁸ Ancak

⁷¹¹ Anayurt, s. 166.

⁷¹² Lemmens K., s. 48.

⁷¹³ Anayurt, s. 168.

⁷¹⁴ Gözübüyük vd., s. 56.

⁷¹⁵ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 738.

⁷¹⁶ Gözübüyük vd., s. 56.

⁷¹⁷ Gözübüyük vd., s. 57.

⁷¹⁸ Bilir, s. 75.

belirtmek gerekir ki, Sözleşmeye taraf olan devletin sadece AİHS’de yer alan hak ve özgürlüklere saygı duyma yükümlülüğünün yanı sıra, hak ve özgürlüklerin kullanılmasını sağlamak üzere önlem alma yükümlülüğü de bulunmaktadır.⁷¹⁹ Dolayısıyla AİHS’ye taraf devletin pozitif yükümlülüklerinin bulunduğu bazı durumlarda söz konusu taraf devletin pasif kalarak yükümlülüğünü yerine getirmemesi halinde AİHM’ye başvuru imkânı bulunmaktadır.⁷²⁰ Daha açık ifadeyle Sözleşmeye taraf devletin, yatay etki gereğince bireyler arasındaki ilişkilerden kaynaklı ihlali önleme yükümlülüğü bulunmaktadır. Bireylerin gerçekleştirmiş olduğu ihlalleri önleme yükümlülüğünü yerine getirmeyerek hak ve özgürlüklerin ihlaline neden olması halinde, her ne kadar ihlali gerçekleştiren kişi ya da kuruma karşı başvuru yapılsa da hak ihlaline önleyemeyen taraf devlete karşı başvuru yapılabilmektedir. Bu kapsamda Sözleşmeye taraf devletlerin sorumluluklarının kendi eylemlerinden değil, kişilerin gerçekleştirdiği ve devletin de önleyemediği eylemlerden kaynaklandığı önemle vurgulanmalıdır.

Amerikan sisteminde insan haklarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla ikili denetim mekanizması geliştirildiğinden, kişi yönünden yetki konusu incelenirken de söz konusu ayırım doğrultusunda hareket edilecektir. Bahsi geçen duruma istinaden öncelikle Ame. İHK’ye başvuruda bulunabilecek kişilerin tespit edilmesi yerinde olacaktır. Ame. İHK’ye yapılacak olan başvurularda kişi yönünden yetki hususu, devletlerarası başvuru ve bireysel başvuru ayrımı yapılarak ortaya koyulacaktır.

Devletlerarası başvuru usulünde, Ame. İHK’nin yargılama yetkisini kabul etmiş olan Sözleşme tarafı devletin başvuruda bulunabilmesi mümkündür. Ancak Ame. İHK’nin başvuruları alma ve inceleme yetkisini kabul ettiklerine dair bildirimde bulunmayan herhangi bir Sözleşmeci devletin başvuruda bulunması ise mümkün değildir (Ame. İHS m.50/1). Sözleşmeye taraf devlet, Ame. İHS’nin onaylanması ya da katılma belgesinin depo edilmesi halinde veya sonraki bir zamanda Komisyonun başvuruları alma ve inceleme yetkisini kabul ettiğini beyan edebilmektedir (Ame. İHS 45/1). Zira, Ame. İHK’nin söz konusu yetkilerini tanıdığına dair bildirimde bulunan bir taraf devletin sunmuş olduğu başvurular incelenebilmektedir (Ame. İHS m.45/2). Ame. İHK’nin yetkilerini tanımamış bir taraf devlete karşı yapılan herhangi bir başvurunun kabul edilmesi söz konusu olmamaktadır (Ame. İHS, m. 45/2). O halde Ame. İHK’ye devletlerarası başvuruda bulunabilmek için temel kriter aleyhine başvuruda bulunulacak devletin Komisyonun yargılama yetkisini tanınmasıdır. Aksi halde devletlerarası başvuruda bulunabilmek mümkün değildir.

Ame. İHK’ye yapılan devletlerarası başvuruların kime yöneltileceği konusunda ise, Sözleşmeye taraf olan ve olmayan devletler bakımından ayrı ayrı inceleme yapmak yerinde olacaktır. Zira Ame. İHK’ye hem Sözleşmeye taraf olan devletlerin hem de Sözleşmeye taraf olmayan devletlere karşı başvuruda bulunulması mümkündür. Komisyona yargılama yetkisini

⁷¹⁹ Gözübüyük vd., s. 58-59.

⁷²⁰ Bilir, s. 75.

kabul etmiş olan herhangi bir taraf devletçe yapılan devlet başvurusu, aleyhine başvuruda bulunulan taraf devlete iletilmektedir. Bahsi geçen durumda husumetin yöneltildiği taraf devletin Ame. İHK'nin yargılama yetkisini kabul edip etmediği dikkate alınmaksızın başvuru ilgili devlete bildirilmektedir. Nitekim aleyhine başvuruda bulunulan taraf devlet, spesifik davalar bakımından Komisyonun yargılama yetkisini kabul etme imkânı tanıyan seçme hakkını dilediği takdirde kullanabilme inisiyatifine sahiptir (Ame. İHK/UK, Kural 50/1). Daha açık ifade etmek gerekirse Ame. İHK'nin yargılama yetkisini kabul etmemiş olan bir taraf devlete karşı yapılan devletlerarası başvuru her daim o devletin bilgisine sunulmaktadır. Buradaki amaç ilgili devletin Komisyonun yargılama yetkisini tanımaya ilişkin beyanını herhangi bir zamanda sunabilme imkanı tanınmasıdır. İlgili devlet aleyhine yapılan devletlerarası başvuruya ilişkin olarak Komisyonun yargılama yetkisini tanıdığı takdirde başvurunun incelenmesine devam edilebilecektir. O halde Ame. İHK'ye devletlerarası başvurular bağlamında kişi yönünden yetki belirlenirken tıpkı başvurularda olduğu gibi başvurunun yöneltileceği devletin de tanıma beyanını sunması zorunlu unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Komisyonun yargılama yetkisini kabul etmeyen devlet kendisine karşı devletlerarası başvuruda bulunulmasını engellese de otomatik olarak başvuru sıfatından feragat etmiş olmaktadır.

Devletlerarası başvurular açısından Ame. İHS'ye taraf olmayan devletlere karşı da Ame. İHK'ye başvuruda bulunulabilmektedir. Daha açık ifadeyle Ame. İHK, Ame. İHS'ye taraf olmayan ADÖ üyesi herhangi bir devlete karşı Ame. İHÖB'de yer alan hak ve özgürlüklerin ihlal edildiğine dair başvuruları da kabul etmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 51). O halde Ame. İHK'ye devletlerarası başvurusu usulünde hem Ame. İHS tarafı devletlere hem de Sözleşme tarafı olmayan devletlere karşı hak ihlali iddiasıyla başvuruda bulunulabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bireysel başvurulara bakıldığında ise, Ame. İHK'nin kişi yönünden yetkisi belirlenirken yine Ame. İHS'ye taraf olan ve olmayan devletler bağlamında bir ayrıma gidilmesi gerekmektedir. Öncelikle bilindiği üzere Ame. İHS'ye taraf olmakla birlikte bireysel başvurular bağlamında Komisyonun yargılama yetkisi zorunlu usul olarak tanınmaktadır. Sözleşme tarafı herhangi bir Devlete karşı herhangi bir kişi, kişi topluluğu ya da ADÖ üyesi devletlerin biri ya da daha fazlası tarafından tanınmış olan HDÖ'ler Ame. İHS'nin ihlal edildiğine ilişkin Ame. İHK'ye doğrudan başvuruda bulunabilmektedir (Ame. İHS m. 44). Ame. İHS'ye taraf olmayan devletlere karşı da yine Ame. İHK'ye bireysel başvuruda bulunulabilmek mümkündür. Daha açık ifadeyle Ame. İHK, Ame. İHS'ye taraf olmayan ADÖ üyesi herhangi bir devlete karşı Ame. İHÖB'de yer alan hak ve özgürlüklerin ihlal edildiğine dair başvuruları da kabul etmektedir (Ame. İHK/UK Kural 51). Ame. İHK'ye herhangi bir hak ihlali iddiasıyla başvuruda bulunabilecek olan kişilerin tespitinde dikkat edilmesi gereken bir husus bulunmaktadır. Şöyle ki AIHM'deki usulden farklı olarak, Amerikan sisteminde Ame. İHK'nin kendisine yapılan başvuruların sadece Ame. İHS'ye taraf olan devletler bakımından değil Ame. İHS'ye taraf olmayan devletler bakımından da söz konusu olmaktadır.

Bahsi geçen ayırım, her ne kadar başvuruda bulunabilecek kişiler açısından geçerli olmasa da husumetin yöneltileceği taraflar bakımından Sözleşmenin tarafı olup olmalarına göre bir ayırma gidildiği söylenebilir.

Ame. İHM'ye başvuruda bulunacak olanlar ile aleyhine başvuruda bulunulacak olanlar Ame. İHK'den farklılık göstermektedir. Nitekim Komisyon için Ame. İHÖB tarafı olan devletlere de husumet yöneltilebilirken Ame. İHM için böyle bir durum söz konusu değildir. Ame. İHM'ye başvuruda bulunma yetkisine sahip olanlar Sözleşmeye taraf devletler ile Ame. İHK'dir. (Ame. İHS m. 61/1). Öncelikle Sözleşmeye taraf devletlerin Ame. İHM'ye devletlerarası başvuruda bulunması mümkündür. Ame. İHM'ye aleyhine başvuruda bulunulabilecek olanlar ise hem devletlerarası hem de bireysel başvurular bağlamında yine Sözleşmeye taraf olan devletlerdir. Nitekim Ame. İHM önüne getirilen başvurular Sözleşmeye taraf devletlerin Ame. İHS'de yer alan hak ve özgürlüklerin yerine getirilmemesinden kaynaklanmaktadır (Ame. İHS, m. 63/1). Ancak Sözleşmeye taraf devlet aleyhine Ame. İHM'ye başvuruda bulunulabilmesi için taraf devletlerin Mahkemenin yargılama yetkisini kabul etmiş olmaları gerekmektedir (Ame. İHS, m. 62/1, 2, 3; Ame. İHK/UK, Kural 45/1). taraf devletler Ame. İHM'nin yargılama yetkisini Sözleşmenin onaylanması ya da katılma belgesinin depo edilmesi sırasında ya da sonraki herhangi bir zamanda kendiliğinden kabul edebilir (Ame. İHS, m. 62/1). Belirtilen bu durumda Sözleşmeye taraf devletin özel bir anlaşma yapmasına gerek bulunmamaktadır (Ame. İHS, m. 62/2). Ancak sözü edilen durumun aksine Sözleşme tarafı devletin özel bir beyanda bulunarak da Ame. İHM'nin yargılama yetkisini kabul etmesi mümkündür. Daha açık ifadeyle, Sözleşmeciler devletler koşulsuz olarak ya da karşılıklılık esasına dayalı şekilde Mahkemenin yargılama yetkisini kabul edebilme imkanına sahiptir. Yine ilgili devletlerin belirli bir süreliğine ya da belirli bir vaka için Ame. İHM'nin yargılama yetkisini kabul etmelerinin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır (Ame. İHS, m. 62/2).

Bireysel başvurular yönünden ise Avrupa ve Afrika sistemlerinden farklı olarak Ame. İHM'ye herhangi bir kişi, kişi grubu ya da HDÖ'nün doğrudan başvuruda bulunması hiçbir şekilde mümkün değildir. Söz konusu kişiler, daha önce de belirtildiği gibi gerekli şartları yerine getirmek suretiyle Ame. İHK'ye başvuruda bulunabilmektedir. Mahkemenin bireylere doğrudan başvuruda bulunma yetkisi vermemesi nedeniyle bireylerin Ame. İHK'ye sunduğu başvurular Komisyon aracılığıyla Ame. İHM'ye sunulabilmektedir.⁷²¹ Bahsedilen durum Amerikan insan hakları sisteminin eleştirilmesi gereken en önemli noktalarından biridir. Şüphesiz ki kişinin Mahkeme önünde kendisini en etkili şekilde ifade edebilecek olan yine kişinin kendisi ya da onun yasal

⁷²¹ Ame. İHK aracılığıyla Ame. İHM önüne getirilen ilk başvuru için bkz. Annual Report of the Inter-American Court of Human Rights, 1988, OAS/Ser.L/V/III.19, Doc.13, s. 35-80, https://www.corteidh.or.cr/sitios/informes/docs/ENG/eng_1988.pdf, 11 Şubat 2022.

temsilcisidir.⁷²² Dolayısıyla Sözleşmenin sadece Komisyon eliyle bireysel başvuruların Mahkemeye götürmesine izin vermesi insan haklarının korunması noktasında bir engel olarak nitelendirilebilir. Ayrıca Komisyonun bireysel başvuruları Mahkemeye götürebilmesinin şartı aleyhine başvuruda bulunulacak devletin Ame. İHS'ye taraf olması ve Mahkemenin yargılama yetkisini de tanınması gerekmektedir. Aksi halde Ame. İHK aracılığıyla da olsa başvurunun Ame. İHM'ye götürülmesi mümkün değildir.

Ame. İHM önüne getirilen vakayı, Komisyonun Ame. İHS'nin ilgili maddelerinde yer alan usulleri⁷²³ tamamlamasından sonra inceleyebilmektedir (Ame. İHS, m. 61/2). Ancak Komisyonun Ame. İHM'ye başvuruda bulunurken kamu düzenini sağlama işlevine uygun olarak tarafsız ve objektif davrandığını belirtmek gerekmektedir.⁷²⁴ Komisyonun Mahkemeye götürdüğü başvurunun incelenmesi aşamasında başvuru özel temsilci ya da kamu yararına çalışan bir HDÖ tarafından temsil edilebilmektedir.⁷²⁵ İşbu durumda başvuru bizzat kendisinin yargılama sürecine katılmasına izin verilmemekle birlikte temsilcisini yönlendirmeye yönelik herhangi bir eylemde bulunması da söz konusu değildir.⁷²⁶ Böylece Ame. İHM'ye sunulan bireysel başvuruda Komisyonun bireyin temsilcisi olarak görülmemesi sadece ön değerlendirme yapan objektif bir birim olarak addedilmesi gerekir. Nitekim Komisyon bireyin yerine geçerek başvuruyu onun adına ve bir nevi temsilcisi gibi davranarak Ame. İHM'ye iletmemektedir. Ame. İHK sadece kişinin hak ve özgürlüklerinin ihlali iddiasının yargısal bir makam önünde neticelendirilmesini sağlamak amacıyla hareket etmektedir.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda Amerikan sisteminde Ame. İHK'ye ve Ame. İHM'ye başvuruda bulunabilecek olanların AİHM sistemine kıyasla daha sınırlı olduğu görülmektedir. Esasında iki bölgesel sistem bakımından da benzer kişilerin Mahkemeye başvurma olasılığı bulunmaktadır. Amerikan sisteminde Komisyon ve Mahkemeye devletlerarası başvuruda yargılama yetkisinin tanıma beyanına bağlı olması kişi yönünden yetkiyi sınırlandıran ilk etkidir. İşbu durumda devletlerin başvuruda bulunabilmesi en başından ayrı bir koşula bağlanmış olmaktadır.⁷²⁷ Zira devletlerarası başvurular bağlamında da seçmeli usul öngörülmesi hem Ame. İHK hem de Ame. İHM'ye devletlerin başvurabilme olanağını önemli ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Bireysel başvurular bağlamında ise Sözleşmeye taraf olmakla sadece Komisyona başvurunun mümkün olması, Mahkemeye ise doğrudan bireysel başvuruda bulunulamaması kişi yönünden yetkiyi

⁷²² Antonio Augusto Cançado Trindade, "The Inter-American Human Rights System at the Dawn of the New Century: Recommendations for Improvement of its Mechanism of Protection", David. J. Harris ve Stephen Livingstone (Ed.), **The Inter-American System of Human Rights**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 1998, (Inter-American), s. 414.

⁷²³ Ame. İHS m. 48 ve m. 50'de yer alan usuller tezin üçüncü bölümünde ayrıntılı işleneceğinden bu kısımda kısaca değinilmiştir.

⁷²⁴ Pasqualucci, **Practice**, s. 20.

⁷²⁵ Pasqualucci, **Practice**, s. 20.

⁷²⁶ Pasqualucci, "IAHRS", s. 320.

⁷²⁷ Gemalmaz S., **Latin Amerika**, s. 150.

sınırlandıran ikinci etken olarak nitelendirilebilir. O halde Amerikan sisteminde bireylerin Mahkemeye erişimine doğrudan izin veren herhangi bir düzenlemenin bulunmaması da dikkate alındığında Avrupa ve dahi Afrika sistemlerine nazaran denetim organlarının kişi yönünden yetkisi daha dar kapsamlı olarak düzenlenmiştir. Amerikan sisteminde bireyin yargısal bir organa hak ve özgürlüklerinin ihlali iddiasıyla doğrudan başvuramaması sistemin önemli bir eksiği olarak ifade edilebilir.

Bölgesel sistemlerden bir diğeri olan Afrika sistemine bakıldığında ise kişi yönünden yetkinin yine Af. İHHK ve Af. İHHM ayırımına göre belirlenmesi gerekir. Af. İHHK'nin kişi yönünden yetkisi devletlerarası ve bireysel başvurular açısından ayrı ayrı incelenmelidir. Devletlerarası başvurular bakımından Af. İHHK'ye başvurmaya yetkili olan ya da aleyhine başvuruda bulunabilecek olan Af. İHHŞ'ye taraf olan devletlerdir (Af. İHHŞ, m. 47). Af. İHHŞ tarafı devletler için Komisyonun yargılama yetkisi otomatik işlerlik kazanmaktadır. Dolayısıyla Şart'ın tarafı olan her bir devlet hem doğrudan başvuru sıfatını kazanabilmekte hem de aleyhine başvuruda bulunulabilmektedir.

Af. İHHK'ye bireysel başvurular kapsamında daha önce de ifade edildiği üzere bireysel başvuruların kimlerin tarafından sunulacağına ilişkin olarak Af. İHHŞ'de belirgin bir düzenleme yer almamaktadır. Zira Şartın 55. Maddesinde sadece “diğer başvurular” şeklinde bir hükme yer verilmeyle birlikte kimlerin başvurmaya yetkili oldukları belirtilmemiştir. İlgili maddede “taraf devletlerce sunulan başvuruların dışında sunulan başvurular” şeklinde genel bir ifade bulunmaktadır. Ancak Af. İHHK Usul Kuralları incelendiğinde Af. İHHŞ'de çok açık bir ifade yer almasa da gerçek ve tüzel kişiler ile HDÖ'lerin Komisyona başvurma imkânı bulunduğu sonucuna varılmaktadır (Af. İHHK/UK, Kural 115/1). Zira Af. İHHŞ'de Komisyonun kişi bakımından yetkisini açıklayan herhangi bir madde bulunmamakla birlikte, daha önce de belirtildiği gibi Komisyon Usul Kurallarını ilgili maddesinde gerçek ve tüzel kişiler ile hükümetler-dışı örgütler ifadelerine yer verilmesi bu sonucu çıkartılmasına yol açmaktadır. Ayrıca Af. İHHK'nin bireysel başvuruların sunulmasına ilişkin hazırlamış olduğu rehberde bireysel başvuruda bulunabilecek olanlar birey, HDÖ ve birey gruplarının olarak sayılmıştır.⁷²⁸ Yine Komisyonun önüne sunulan başvurularda bahsi geçen kişiler başvuru olarak kabul edilmektedir.⁷²⁹ Tüm bu bilgilerden hareketle, Af. İHHK'ye bireysel başvuru bakımından Amerikan sisteminden daha özgürlükçü bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Amerikan sisteminde ise Ame. İHK'ye bireysel başvuruda HDÖ'ler için getirilen bir ya da daha fazla devlet bakımından tanınmış olma koşulunun Komisyona bireysel

⁷²⁸ Bkz. African Commission on Human and Peoples' Rights Information Sheet No.2, Guidelines on the Submission of Communications, s. 4, https://archives.au.int/bitstream/handle/123456789/2071/ACHPR%20inf%20sheet%20no2_E.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 14 Şubat 2022.

⁷²⁹ Heyns ve Killander, “Regional”, s.526.

başvurular bağlamında aranmamaktadır.⁷³⁰ Ayrıca Afrika sistemini diğer bölgesel sistemler arasında etkili kılan bir diğer özellik yine HDÖ'lerin mağdur olan kişilerin Af. İHHK'ye başvurmadığı hallerde onlar adına Komisyona bireysel başvuruda bulunmasıdır.⁷³¹ Böylece hak ve özgürlüklerin ihlali iddiasıyla Af. İHHK'ye başvuruda bulunamayacak olan bireylerin Komisyona HDÖ'ler vasıtasıyla da olsa erişimi sağlanmış olmaktadır. Şüphesiz ki sözü edilen durum HDÖ'lerin kendi adlarına Af. İHHK'ye başvurularına engel teşkil etmemektedir.⁷³²

Af. İHHM'nin kişi yönünden yetkisi değerlendirildiğinde, Af. İHHK'nin aksine kimlerin başvuruda bulunabileceği tek tek sayıldığı için daha belirgin bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Ancak Af. İHHM'ye devletlerarası ve bireysel başvuruda bulunabilecek olanlar ayrı ayrı düzenlemeye gidilmemiş, Mahkemenin kişi yönünden yetkisi hem Af. İHHMKP'de hem de Af. İHHM Usul Kuralları'nda tek bir başlık altında düzenlenmiştir. Af. İHHM'nin kişi yönünden yetkisi devletlerarası başvurular bakımından değerlendirildiğinde Af. İHHM'ye, Komisyona başvuruda bulunan Protokole taraf olan devletler dışında (Af. İHHMKP, m. 5/1-b; Af. İHHM/UK Kural 39/1-b), aleyhine Af. İHHK'ye başvuruda bulunulan devletler (Af. İHHMKP m. 5/1-c; Af. İHHM/UK Kural 39/1-c) ile vatandaşı insan hakları ihlalinin mağduru olan Protokole taraf devletlerin de (Af. İHHŞ/ Af. İHHMKP m. 5/1-d; Af. İHHM/UK Kural 39/1-d) başvuru olabileceği görülmektedir. O halde Af. İHHM'ye başvuruda bulunabilecek olan devletler bakımından hem Protokolde hem de Mahkeme Usul Kurallarında yapılan ayrıntılı düzenlemelere diğer koruma mekanizmalarında rastlanmadığını söylemek mümkündür. İlgili düzenlemelere daha da dikkatli bakıldığında diğerlerinden farklı olarak dikkat çeken en önemli detay Af. İHHMKP'ye taraf devletin Af. İHHM'ye doğrudan başvuruda bulunabilmesinin mümkün olmamasıdır. Zira ilgili düzenlemede Mahkemeye devletlerarası başvuruda bulunabilecek olan taraf devletler için ya kendisinin Komisyona başvurmuş olma ya da aleyhinde Komisyona başvuruda bulunmuş olması şartı getirilmiştir. Ayrıca bahsedilen durum dışında yine vatandaşı insan hakları ihlali mağduru olan taraf devletlerin Mahkemeye başvurabileceği düzenlenmiştir. Protokole taraf devlet ancak bahsedilen şartları sağlaması halinde Af. İHHM'ye başvuruda bulunabilmektedir. Dolayısıyla tüm bu veriler doğrultusunda denilebilir ki Af. İHHM'ye devletlerarası başvurularda diğer bölgesel koruma mekanizmalarına ve Af. İHHK'ye kıyasla taraf devletlerin başvuruda bulunabilme yetkisi önemli ölçüde sınırlandırılmıştır.⁷³³ Bahsedilen durumun nedenini tahmin etmek ise hiç de zor değildir. Bölgedeki devletlerin insan haklarının korunması ve geliştirilmesi anlamında herhangi bir başka devlet aleyhine faaliyete geçmeleri kendileri açısından risklidir. O halde devletlerarası

⁷³⁰ Nmehielle, s. 204.

⁷³¹ Algan, **ESKHK**, s. 233; Brendalyn P. Ambrose, **Democratization and the Protection of Human Rights in Africa-Problems and Prospects**, 1st Edition, London: Greenwood Publishing Group, 1995, s. 82.

⁷³² Sabelo Gumedze, "Bringing Communications Before the African Commission on Human and Peoples' Rights", **AHRLJ**, 3(1), 2003, s. 121.

⁷³³ Benzer yönde görüş için bkz. Mangu, s. 404.

başvuru için Protokol ve Şart'ın, bölgenin yansıttığı tablo dikkate alınarak hazırlandığını ve başvuru olabilmek için şartların zorlaştırıldığını söylemek mümkündür.

Son olarak devletlerarası başvurularla ilgili olarak Af. İHHM'de de bir davada menfaati bulunan bir taraf devletin belirlenen usule uygun şekilde davaya katılması yönünde Mahkemeden talepte bulunabilmesi mümkündür (Af. İHHMKP, m. 5/2; Af. İHHM/UK, Kural 39/2 ve Kural 61/1). Ancak sözü edilen durumda ilgili devletin davaya müdahil olabilmesi, o davada menfaatinin bulunması ve Mahkemenin de talebi kabul etmesi gerekmektedir.⁷³⁴ Aksi halde davaya üçüncü tarafın müdahalesi söz konusu olamayacaktır.

Bireysel başvurular bakımından kişi yönünden yetkisi incelendiğinde Af. İHHM'ye bireysel başvuruda bulunabilecek olanlar ise, bireyler ve Komisyon önünde gözlemci statüsüne haiz ilgili HDÖ'ler olarak belirtilmektedir (Af. İHHMKP m. 5/3; Af. İHHM/UK, Kural 39/1-f). Ancak bireylerin ve anılan HDÖ'lerin Af. İHHM'ye doğrudan başvurma imkanı yine Mahkeme tarafından kendilerine tanınmış olan bir yetki olarak karşımıza çıkmaktadır (Af. İHHMKP, m. 5/3; Af. İHHM/UK, Kural 39/1-f). Farklı bir ifadeyle Af. İHHM'nin bireyler ve Komisyon önünde gözlemci statüsüne sahip HDÖ'ler tarafından sunulan başvuruları değerlendirebilmesi için Protokolün onaylandığı tarihte ya da onay tarihinden sonraki herhangi bir tarihte Af. İHHM'nin yargılama yetkisini kabul etmiş olması gerekmektedir (Af. İHHMKP, m. 34/6). Zira Af. İHHM'ye ilk bireysel başvuru Mahkemenin yargılama yetkisini tanımayan bir devlete karşı sunulmuş olup söz konusu nedenden dolayı başvuru kabul edilemez bulunmuştur.⁷³⁵ Ancak her ne kadar bireylerin ve Komisyon önünde gözlemci statüsüne sahip olan HDÖ'lerin doğrudan Af. İHHM'ye başvurma imkanı tanınmış olsa da Af. İHHM'nin 2020 yılında yayınlamış olduğu faaliyet raporunda anılan bu duruma ilişkin bazı endişeler dile getirilmiştir. Şöyle ki, Af. İHHM ilgili raporda bireylerin doğrudan Af. İHHM'ye başvuruda bulunmasının hak ve özgürlüklerin tam anlamıyla korunması noktasında Afrika kıtasındaki insan hakları koruma mekanizmalarına zarar verebileceğini ifade etmiştir.⁷³⁶ Nitekim Af. İHHM'nin bireylere ve gözlemci sıfatına sahip HDÖ'lere başvurma yetkisi veren ilgili maddesi nedeniyle dört yıllık bir süre içerisinde Af. İHHMKP'ye taraf dört devlet tanıma beyanını geri çekmiştir.⁷³⁷

HDÖ'lere Af. İHHM'ye başvuruda bulunma yetkisinin tanınması esasında hak ve özgürlüklerin korunması noktasında olumlu bir gelişmedir. Böylelikle HDÖ'lere kendi

⁷³⁴ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 486.

⁷³⁵ Bkz. ACtHPR The Matter of Michelot Yogogombaye v. The Republic of Senegal, Application No. 001/2008, 15 December 2009, <https://www.african-court.org/cpmt/storage/app/uploads/public/5f4/e1b/713/5f4e1b7134e39188562605.pdf>, 8 Şubat 2022.

⁷³⁶ Activity Report of the African Court on Human and Peoples' Rights 01/01-31/12/2020 , Executive Council 38th Ordinary Session, EX.CL/1258, s.14, <https://www.african-court.org/wpafc/wp-content/uploads/2021/03/Activity-report-of-the-Court-January-to-December-2020.pdf>, 17 Ocak 2022.

⁷³⁷ Activity Report of the African Court on Human and Peoples' Rights 01/01-31/12/2020 , Executive Council 38th Ordinary Session, EX.CL/1258, s.14, <https://www.african-court.org/wpafc/wp-content/uploads/2021/03/Activity-report-of-the-Court-January-to-December-2020.pdf>, 17 Ocak 2022.

ülkelerindeki olaylar neticesinde meydana gelen ihlallerden dolayı Af. İHHK'ye bireysel başvuruda bulunma yetkisi verilmiş ve dolayısıyla da Komisyonun içtihadına önemli ölçüde katkı sağlanmıştır.⁷³⁸ Ancak faaliyet raporunda belirtilen ve endişe duyulmasına neden olan sebep Protokole taraf devletlerin hali hazırdaki tanıma beyanlarını geri çekerek bölgedeki insan hakları sisteminin daha da etkisiz hale gelmesidir. Unutmamak gerekir ki Af. İHHM'ye HDÖ ve bireylerin başvuruda bulunabilmesi için daha önce de ifade edildiği üzere Protokole taraf devletler Mahkemenin yargılama yetkisini tanımış olmalıdır. Yine Mahkeme her ne kadar uygulamada fazla rastlanmasa da birey ve HDÖ'lerin bireysel başvuruda bulunabilmeleri konusunda bir takdir yetkisine sahiptir. Mahkeme bakımından bireysel başvurularda kişi yönünden yetki ne kadar geniş tutulursa tutulsun, tanıma beyanı ve Mahkemenin izni olmaksızın bireylerin ve HDÖ'lerin başvuruda bulunması mümkün olmadığından bahsedilen durumun hiçbir manası kalmamaktadır.

Tüm bu belirtilenler dışında Af. İHHM'ye başvuruda bulunma yetkisine sahip birimler arasında Af. İHHK de yer almaktadır (Af. İHHMKP m. 5/1-a; Af. İHHM/UK Kural 39/1-a). Af. İHHK kendisine sunulan bireysel başvurularla ilgili olarak da bireyin ya da gözlemci statüsündeki HDÖ'nün doğrudan Mahkemeye ulaşamadığı hallerde devreye girmektedir. Bu bağlamda birey ve HDÖ Af. İHHK aracılığıyla Mahkemeye ulaşmış olmaktadır.⁷³⁹ Komisyon kendisinin vermiş olduğu karara ilgili devletin uymaması halinde Af. İHHM'ye başvuruda bulunabilmektedir.⁷⁴⁰

Af. İHHK'nin dışında Afrikalı hükümetler-arası örgütler de Mahkemeye başvuruya yetkili bir diğer birim olarak karşımıza çıkmaktadır (Af. İHHMKP m. 5/1-e; Af. İHHM/UK Kural 39/1-e). Hükümetler-arası örgütler ticari amaç taşımamakla birlikte uluslararası düzeyde birden fazla devleti ilgilendiren konularda sağlanan her türlü işbirliği veya birleşmeyi ifade etmektedir.⁷⁴¹ Söz konusu örgütler hükümetlerin karşılıklı anlaşmaları sonucunda kurulmakta ancak faaliyetlerini yerine getirirken hükümetlerden bağımsız çalışmaktadır.⁷⁴² İşbu noktada dikkat edilmesi gereken durum sadece "Afrikalı" hükümetler-arası örgütlere başvuruda bulunma yetkisinin verilmiş olmasıdır. Zira Afrikalı hükümetler-arası örgütlerin Mahkemeye başvuru usulüne ilişkin olarak ayrıntılı bir düzenleme bulunmamaktadır.⁷⁴³ Başka şekilde ifade edersek, ne Af. İHHMKP'de ne de

⁷³⁸ Ahmed Motala, "Non-Governmental Organisations in the African Human Rights System", Malcolm Evans ve Rachel Murray (Eds.), **The African Charter on Human and Peoples' Rights, The System of Practice, 1986-2000**, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s. 257-258.

⁷³⁹ Frans Viljoen ve Evarist Baimu, "Courts for Africa: Considering the Co-Existence of the African Court on Human and Peoples' Rights and The African Court of Justice", **Netherlands Quarterly of Human Rights**, 22(2), 2004, s. 250.

⁷⁴⁰ Esra Katıman, **Uluslararası Hukuk Bireysel Başvuru Prosedürü İçinde Mağdur Statüsü**, 1. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2016, (s. 52).

⁷⁴¹ Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk**, 15. Bası, Ankara: Turhan Kitabevi, 2016, (Uluslararası), s. 185; hükümetler-arası örgütler için daha geniş bilgi için ayrıca bkz. Seha Meray, **Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler**, 2. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1979, (Örgüt), s. 264-269.

⁷⁴² Beril Dedeoğlu, "Uluslararası örgütlerin Farklı Sınıflandırılma Biçimleri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 49(0), 1998, s. 15-30, s. 24.

⁷⁴³ Nmehielle, s. 269.

Af. İHHM Usul Kuralları'nda hükümetler-arası örgütlerin Mahkemeye başvurabilmesi için Afrikalı olmasına ilişkin şart dışında herhangi bir şarta yer verilmemiştir. Yine de Af. İHHM'ye başvuruda bulunabilecekler arasında hükümetler-arası örgütlerin bulunması Avrupa ve Amerikan koruma sistemlerinden farklı bir durum teşkil edilmektedir. Afrikalı hükümetler-arası örgütlerin⁷⁴⁴ herhangi bir kişi adına Af. İHHM'ye başvuruda bulunabilmeye yönelik yetkisi bireysel başvurularda Mahkemenin kişi yönünden yetkisinin geniş tutulduğuna bir diğer örnektir. Ancak hem Af. İHHK'nin hem de Afrikalı hükümetler-arası örgütlerin Mahkemeye başvuru usulünde bireylerin ve HDÖ'lerin başvurmasına ilişkin düzenlemenin dışında bir tutum sergilendiği görülmektedir. Zira bahsi geçen başvurucular Af. İHHM'ye bireysel başvuru yolunu açan düzenlemelerde belirtilmesi de onlar aracılığıyla ihlalden etkilenen birey ya da HDÖ dilediği takdirde Mahkemenin önündeki başvurunun doğrudan tarafı haline gelmektedir.⁷⁴⁵

2. 2. 2. 2. Mağdur Kavramı

Bireysel başvuru usulünde herhangi bir kişinin insan hakları denetim organlarından birine başvuruda bulunabilmesi için getirilen düzenlemeler “başvurucu” ve “mağdur” ayrımı yapılarak her bir bölgesel sistem ekseninde farklı şekillerde ortaya koyulmuştur.⁷⁴⁶ Genel anlamda, bölgesel insan hakları sözleşmesi ekseninde bir hak ihlalinin mağduru olduğu iddiasında bulunan herkesin bireysel başvuruda bulunabilmesi mümkündür.⁷⁴⁷ AİHS sisteminde bireysel başvuruda bulunabilmek için başvurucunun aynı zamanda mağdur olması koşulu getirilirken, bu katı düzenlemenin Amerika ve Afrika sistemleri için de yer almadığı daha açık ifadeyle başvuru olmanın mağdurluk şartına bağlanmadığı görülmektedir. Dolayısıyla genel olarak bölgesel insan hakları koruma mekanizmalarına başvuruda bulunabilecek kişiler ortaya koyulduktan sonra “mağdurluk” statüsü ekseninde her bir bölgesel sistemin değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bahsedildiği üzere AİHM'ye başvuruda bulunabilmek için sadece AİHS'de belirtilen başvurulardan biri olmak yeterli değildir. AİHS sistemi herhangi bir kişi, hükümetler dışı örgüt ya da kişi topluluğunun aynı zamanda mağdur olması koşulunu da aramaktadır. Daha açık ifadeyle, başvuru sahiplerinin AİHS ve onun protokollerinde yer alan hakların ihlali sonucu mağdur olması durumunda başvurular kabul edilmektedir (AİHS, m. 34). O halde başvuru sahiplerinin sadece sözleşmede yer alan herhangi bir hakkın ihlal edildiği iddiasıyla AİHM'ye başvurmaları halinde başvuruların incelenmesi mümkün değildir. Nitekim AİHM genel anlamda önüne getirilen ve

⁷⁴⁴ Afrikalı hükümetler-arası örgütler hakkında detaylı bilgi için bkz. Viljoen, “Africans”, s. 37; “Hasgüler ve Uludağ, **Devletlerarası**, s. 494-500; Dedeoğlu, “Sınıflandırılma”, s. 24.

⁷⁴⁵ Katıman, s. 52.

⁷⁴⁶ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 735.

⁷⁴⁷ Bantekas ve Oette, **IHL**, s. 298.

mağduriyetin bulunmadığı herhangi bir bireysel şikayet başvurusu ile ilgilenmemektedir.⁷⁴⁸ AİHM'ye başvuruda bulunan kişinin Sözleşmede yer alan herhangi bir hakkın ihlal neticesinde mağdur olması ve bunun yanı sıra korunan bir hukuki menfaatinin de bulunması gerekmektedir.⁷⁴⁹ O halde bireysel başvuruda bulunabilmek için kişinin somut bir mağduriyetinin bulunması yani gerçekleştirilen eylem ya da işlemden dolayı kişinin doğrudan etkilenmesi zorunludur.⁷⁵⁰

AİHM'ye yapılan bireysel başvurular açısından esas kural başvuru ile mağdur sıfatlarının aynı kişide birleşmiş olmasıdır.⁷⁵¹ AİHM “mağdur” kavramını geniş yorumlamakla birlikte, herhangi bir zarar bulunmasa dahi ihlal sonucu doğurabilecek eylem ya da işlemden doğrudan etkilenen kişiyi mağdur olarak nitelendirmektedir.⁷⁵² Dolayısıyla AİHM bakımından mağdur sıfatının kazanılabilmesi için ihlale neden olan eylem ya da işlem neticesinde zarar görmüş olmak şartı aranmamaktadır.⁷⁵³ Kişinin AİHS'nin ihlal edildiği iddiasına dayanak teşkil eden eylem ya da işlemden etkilenmiş olması yeterlidir.⁷⁵⁴ Bahsi geçen bu durum bireyin hak ve özgürlüklerini koruma noktasında mağdur sıfatı bakımından esneklik sağladığının bir göstergesidir.

Mağdur ile suçtan zarar gören kişi kavramları AİHS'de aynı anlamda kullanılmamaktadır.⁷⁵⁵ Anılan bu durum zararın kişisel bir duruma, mağduriyetin ise kişisellikten bağımsız objektif bir niteliğe ilişkin olmasından kaynaklanmaktadır.⁷⁵⁶ AİHM'ye başvuruda bulunan kişinin mağdur olmasının yanında, ihlal iddiasına neden olan eylem ve işlemden doğan herhangi bir zarara uğraması AİHS'nin 41. Maddesi uyarınca hükmedilecek olan hakkaniyete uygun tatmin meselesi bakımından önem taşımaktadır.⁷⁵⁷ Ancak mağdur sıfatının kazanılması bakımından her ne kadar zarar görme şartı aranmamaktaysa da, başvurunun kabul edilebilirliğine yönelik olarak AİHS 14 Nolu Protokol sonrası başvuruçular açısından getirilen “önemli ölçüde dezavantajlı durumdan mustarip olma” ölçütü, kişinin taraf devletin eyleminden ya da işleminden etkilenmiş olmasından çok zarar görmüş olmasına yakın bir ifadedir.⁷⁵⁸ Dolayısıyla bahsedilen durum bireysel başvurularda mağdur sıfatının kazanılması bakımından başvuruçunun etkilenmiş olmasının yanında önemli ölçüde dezavantajlı duruma düşmesinin de gerekli olduğunu göstermektedir. Ancak anılan düzenlemenin amacının AİHM'ye yapılan başvuruların sayısının giderek artmasından dolayı AİHM'nin iş yoğunluğunu azaltmak olduğu açıktır.⁷⁵⁹ Öte yandan AİHM'nin devletlerarası

⁷⁴⁸ Hannum vd., s. 745.

⁷⁴⁹ Durmuş Tezcan vd., **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 1. Baskı, 2004, (AİHS), s. 33.

⁷⁵⁰ Gözübüyük vd., s. 50-51.

⁷⁵¹ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 735.

⁷⁵² Rehman, **IHLR**, s. 222; Bilir, s. 75; Zwart, s. 50; Sardaro, s. 50.

⁷⁵³ Anayurt, s. 176.

⁷⁵⁴ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 736.

⁷⁵⁵ Eren, s. 569.

⁷⁵⁶ Bilir, s. 79.

⁷⁵⁷ Gözübüyük vd., s. 50.

⁷⁵⁸ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 47.

⁷⁵⁹ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 46.

başvurunun aksine bireysel başvurularda “actio popularis” e izin vermemesi de bahsedilen durumun bir diğer gerekçesi olabilir.⁷⁶⁰ Tüm bu bilgiler doğrultusunda mağdur sıfatının kazanılmasında genel kural olarak başvuru yapanın her durumda zarar görmüş olması şartı aranmadığı ve fakat kabul edilebilirlik bakımından başvuru yapanın ciddi ölçüde zarara uğramış olması şartının arandığı görülmektedir. Her ne kadar AİHM’nin mağdurluk sıfatı bakımından daha genişletici yorum yaptığı görülse de AİHS’de yer alan düzenlemede hem mağdurluk kavramının kullanılması hem de kabul edilebilirlik ölçütlerinde “önemli ölçüde dezavantajlı durumdan mustarip olma” ifadesi başvuru yapanın belirlenmesinde ikiliğe neden olabilecektir.

AİHM’nin mağdurluk statüsünü de belirli şekilde kategorize ettiği görülmektedir. Şöyle ki Mahkeme başvuru yapanın AİHM’ye başvuru olanağını artırmak için mağdurluk sıfatına ilişkin olarak birtakım nitelendirmelerde bulunarak doğrudan mağdur, dolaylı mağdur ve potansiyel mağdur şeklinde sınıflandırmaya gitmiştir. Doğrudan mağdur başvuruya konu olan ihlal iddiasına konu eylemden doğrudan etkilenen kişiyi ifade etmektedir. Bireysel başvurularda genel kural başvuru yapanın bizzat mağdur olması iken bireysel başvurunun uygulanabilirlik alanının genişletilmesi amacıyla anılan bu durumun istisnası bulunmaktadır.⁷⁶¹ Nitekim mağdurluk sıfatının kazanılmasında AİHM’nin genişletici yorumunda bulunduğu dikkate alındığında sadece ihlalden doğrudan etkilenenlerin başvuruda bulunamayacağı, ihlale konu olan eylemin zarar verdiği ve geçerli bir kişisel menfaati bulunan dolaylı mağdurların⁷⁶² ve hatta ihlalin gündeme gelmesi ihtimaline binaen potansiyel mağdurların⁷⁶³ da başvuruda bulunabilecekleri belirtilmektedir.

Doğrudan mağdur olan kişinin bizzat harekete geçerek başvuruda bulunmasının imkânsız ya da büyük ölçüde zor olduğu durumlarda, bir başka kişinin mağdur namına şikayet mekanizmasını harekete geçirmesi mümkündür.⁷⁶⁴ Zira ihlal oluşturan eylem ya da işlemde doğrudan etkilenen kişinin yakınları ile anılan kişinin zarar görmesi neticesinde olumsuz yönde etkilenmiş olan kişiler dolaylı mağdur olarak nitelendirilmektedir.⁷⁶⁵ Örneğin Sözleşmeye taraf devletin ihlali neticesinde ölen bir kişinin yakınlarının dolaylı mağdur olarak AİHM’ye başvurularının önünde herhangi bir

⁷⁶⁰ Juan Antonio Carillo Salcedo, “The European Convention on Human Rights”, Felipe Gomez Isa ve Koen de Feyter (Ed.), **International Protection of Human Rights: Achievements and Challenges**, Bilbao: University of Deusto Bilbao, 2006, s. 371.

⁷⁶¹ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 736.

⁷⁶² Bkz. ECHR Case of Vallianatos and Others v. Greece, Application No. 29381/09, 7 November 2013, p. 47-50, <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-128294>, 11 Şubat 2022; Dolaylı mağdurluğun üçüncü tarafın müdahalesinin bir görünümü olarak nitelendiren görüş için ayrıca bkz. Zwart, s. 80-83.

⁷⁶³ Bkz. ECHR Case of Klass and Others v. Germany Application No. 5029/71, 6 September 1978, p. 33, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57510>, Case of Open Door, Dublin Well Woman v. Ireland, Application No. 14234/88 29 October 1992, <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57789>; Case of Soering v. The United Kingdom, Application No. 14038/88, 7 July 1989, <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57619>, 11 Şubat 2022.

⁷⁶⁴ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 736.

⁷⁶⁵ Lemmens, s. 59.

engel bulunmamaktadır.⁷⁶⁶ Ancak işbu durumda başvuru mağdur olduğu iddia edilen kişinin mağduriyeti ile kendisinin başvuruda bulunmasının haklı sebeplerini AİHM'ye sunmak zorundadır.⁷⁶⁷ Potansiyel mağdurlukta ise, AİHS'ye taraf devletin çıkardığı yasanın ya da uygulamanın varlığından kaynaklanan bir mağdurluk söz konusudur.⁷⁶⁸ Şöyle ki, ilgili devletin çıkarmış olduğu yasa ya da herhangi bir uygulamadan kaynaklanacak olan eylem kişinin mağduriyetine yol açacaksa anılan bu durumda kişinin potansiyel mağdurluğu ortaya çıkmaktadır.⁷⁶⁹ Dolayısıyla kişi Sözleşmecî devletin kendisine yönelik olarak doğrudan bir ihlali bulunmasa da mevzuat ya da uygulamanın varlığından dolayı mağdur niteliğini haiz olmaktadır. İşbu durumda kişi somut bir hak ihlali ile henüz karşılaşmamış olsa da kendisine yönelik bir hak ihlali tehdidi bulunması neticesinde potansiyel mağdur sıfatını kazanmaktadır.

Tüm bu bilgiler ışığında AİHM'ye bireysel başvuruda bulunabilmek için her ne kadar mağdur sıfatını haiz olmak gerekliyse de AİHM'nin vermiş olduğu kararlarda bu sıfatın kazanılması bakımından bir hayli esnek davrandığı görülmektedir. Nitekim AİHM, mağduriyetin güncel ve doğrudan kişinin hukuki alanında gerçekleşen bir ihlal neticesinde ortaya çıkmasını ararken, daha sonraları mağduriyet kavramına potansiyel mağdurluk kavramını da eklemiştir. Dolayısıyla Mahkemenin gün geçtikçe kişilerin Sözleşmecî devletler tarafından maruz bırakıldıkları ya da maruz bırakılma riski ile karşı karşıya kaldıkları hak ihlalleri dolayısıyla daha kolay başvuruda bulunabilmelerinin önü açılmıştır. Anılan bu durum AİHM'nin kişilerin hak ve özgürlüklerinin korunması noktasında bireysel başvuru açısından “mağdurluk” statüsünü geniş tutarak özgürlükçü tutum sergilediğinin kanıtı olarak ifade edilebilir. Ancak Sözleşmeye 14 No.lu Protokol sonrası eklenen “dezavantajlı durumdan mustarip olma” farklı bir ifadeyle “önemli ölçüde zarara uğramış olma” kriteri ile en başında kişinin başvuru sıfatını kazanması zorlaştırılmıştır. O halde kişi yönünden AİHM'ye başvuruda bulunabilme yetkisine sahip olanları belirlerken AİHM'nin artan iş yükü nedeniyle bir orta yolu bulmaya çalıştığı açıktır. Zira Mahkeme AİHS m. 34'teki düzenlemeyi kişinin “mağdurluk” sıfatına ilişkin kategorizasyonunu yaparak özgürlükçü yorumlamaktayken, başvuruculara ilişkin getirdiği “dezavantajlı durumdan mustarip olma” kriteri ile söz konusu düzenlemeyi daha katı yorumlamaktadır.

Amerikan sisteminde Avrupa sisteminin aksine Komisyon ya da Mahkemeye başvuruda bulunabilmek için mağduriyet şartı aranmamaktadır.⁷⁷⁰ Başvuru doğrudan mağdur olabileceği

⁷⁶⁶ Bkz. ECHR Case of *Çakıcı v. Turkey*, Application No. 23657/94, 8 July 1999 <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-120677>, 11 Şubat 2022; Ayrıca bkz. Özdek, s. 55; Shelton, **Remedies**, s. 243-244.

⁷⁶⁷ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 736.

⁷⁶⁸ Özdek, s. 54.

⁷⁶⁹ Bkz. ECHR Case of *Klass and Others v. Germany* Application No. 5029/71, 6 September 1978, p. 33, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57510>, *Norris v. Ireland*, p.28-34.

⁷⁷⁰ Buergenthal ve Shelton, **Protecting**, s. 94; Buergenthal, “Inter-American”, s. 237.

gibi onun adına hareket eden üçüncü bir kişi de olabilmektedir.⁷⁷¹ Farklı ifadeyle, Amerikan insan hakları sisteminde hem başvuru ve mağdur aynı kişi olmak zorunda değildir. Öncelikle Ame. İHK bağlamında bir değerlendirme yapılacak olursa, başvuruda bulunma yetkisi bulunan kişiler Ame. İHK'ye karşı yaptıkları başvuruyu kendi adlarına ya da üçüncü kişiler adına yapma imkanına sahiptir (Ame. İHK/UK, Kural 23). Ame. İHK'ye sunulan bireysel başvuruların çoğunluğunda başvuru sahipleri mağdur, aile üyesi, mağduru temsilcisi veya genellikle HDÖ'leri temsilen bir avukat olduğu görülmektedir.⁷⁷² Ayrıca bireysel başvuruda bulunacak kişiler bakımından statü, vatandaşlık ya da yaş ve benzeri herhangi bir kriter bulunmamakta, kişinin hak ihlaline maruz kalması yeterli sayılmaktadır.⁷⁷³ Ancak bahsi geçen durum hükümetler-dışı örgütleri kapsamamaktadır. Zira hükümetler dışı örgütlerin Ame. İHK'ye bireysel başvuruda bulunabilmeleri için bir ya da daha fazla ADÖ üyesi devlet tarafından tanınmış olması gerekmektedir. İşbu noktada Ame. İHK'ya başvuruda bulunabilecek HDÖ'ler için aranan kriterlerin AIHM'ye başvuruda bulunan HDÖ'lerden farklı olduğu göze çarpmaktadır. Zira AIHM yönünden HDÖ'lerin bireysel başvuruda bulunabilmesi için üye devletler tarafından tanınma şartı getirilmemiştir. Anılan bu durumun Ame. İHK'ye yapılan başvuruların sayısını azaltmaya yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan Ame. İHK'ye bireysel başvuruda bulunabilecek olan HDÖ'ler için getirilen söz konusu şartın HDÖ'lerin nitelikli olmalarının sağlanması adına getirildiği de söylenebilir.

Amerikan insan hakları sisteminde Ame. İHK ve Ame. İHM'nin başvurulara yaklaşımı farklılık göstermektedir. Ame. İHK önüne gelen başvuruda mağduriyet şartı aranmadan ya da başvuru ile kişisel bağlantısı bulunup bulunmadığına bakmadan başvuruları inceleyebilmektedir. Nitekim mağdurla hiçbir bağlantısı olmamasına rağmen Ame. İHK'ye başvuruda bulunan kişilerin başvurusunun Komisyon aracılığıyla Ame. İHM'ye götürülmesinin önünde de bir engel bulunmamaktadır.⁷⁷⁴ Ayrıca Ame. İHK'ye sunulan başvurunun konusu ihlalden doğrudan etkilenmemesine rağmen davanın sonucu kendilerini ilgilendirdiği için müdahil olma talebini sunan kişiler de bulunmakta ve bu dava türü Amerikan insan hakları sisteminde toplu dava (class action) olarak nitelendirilmektedir.⁷⁷⁵ Toplu davalara ilişkin dilekçelerde belirli mağdurlara atıfta bulunulması yeterli olup, mağdurların hiçbirinin dilekçeyi şahsen göndermesi ya da onaylaması

⁷⁷¹ Robert E. Norris, "The Individual Petition Procedure of the Inter-American System for the Protection of Human Rights", Hurst Hannum (Ed.), **Guide to International Human Rights Practice**, 1st Edition, London: Macmillian Press, 1984, (Individual), s. 112; Shelton, "American", s. 131.

⁷⁷² Cerna, "Petitions", s. 78.

⁷⁷³ Robert E. Norris, "Bringing Human Rights Petitions Before the Inter-American Commission Symposium International Human Rights", **Santa Clara Law Review**, 20(3), 1980, (Bringing), s. 738.

⁷⁷⁴ Cerna, "Petitions", s. 78.

⁷⁷⁵ Bkz. IACHR Resolution No. 23/81, Case 2141 United States of America, p.5-6, <http://www.cidh.org/annualrep/80.81sp/EstadosUnidos2141.htm>, 12 Şubat 2022.

gerekmektedir.⁷⁷⁶ Sözü edilen durum Amerikan sisteminde hem Ame. İHK'ye hem de Komisyon aracılığıyla Ame. İHM'ye sunulan başvurular bağlamında söz konusu olmaktadır. Ancak Ame. İHK genişletici yorumla toplu davaları inceleme yönünde eğilim gösterirken Ame. İHM'nin daha dar yorumla sadece ihlalden etkilenen kişiler bağlamında inceleme yaptığı görülmektedir.⁷⁷⁷ Bireysel başvuruların sunulması yönünden Ame. İHK insan hakları ihlallerine ilişkin tam manasıyla bir "actio popularis" sağlamaktadır.⁷⁷⁸ O halde Ame. İHK'ye bireysel başvurularda mağdur olma koşulunun aranmaması ve bunun yanında ihlalden etkilenen kişiyle bağlantısına bakılmaksızın başvuruda bulunulabilmesi nedeniyle AİHM'den daha kapsamlı bir koruma sağladığını söylemek mümkündür. Ancak Ame. İHS'de her ne kadar mağduriyet koşulu aranmasa da Ame. İHK'ye başvuruda bulunabilmek için başvurunun bireylerin kişisel menfaatlerini etkileyen bir eylem nedeniyle sunulması beklenmektedir.⁷⁷⁹ Son olarak belirtmek gerekir ki Amerikan sisteminde mağdurluk şartı aranmadığı için tıpkı AİHM sisteminde yer alan dolaylı mağdurlukta olduğu gibi mağdur olan başvurucunun adına Ame. İHM'nin yargılama yetkisinin tanınması şartıyla başvuruda bulunulabilmesi mümkündür.⁷⁸⁰ Ancak bahsedilen bu durum Yine Komisyon aracılığıyla Mahkemeye sunulan bireysel başvurular için geçerlidir.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda başvurucular bakımından mağduriyet koşulunun aranmaması özellikle Avrupa sistemine göre Amerikan insan hakları sistemini bir adım öne çıkartan özellik olarak nitelendirilebilir. Ancak mağduriyete ilişkin olarak Komisyonun daha esnek davrandığı Mahkemenin ise somut olayın özelliklerine göre Komisyondan daha katı bir tutum sergilediği de açıktır. Başka bir ifadeyle mağduriyet koşulunun Ame. İHK ve Ame. İHM tarafından aynı bakış açısıyla değerlendirilmediği görülmektedir. O halde normatif ekseninde getirilen bu düzenleme ilk bakışta olumlu bir intiba bıraksa da bütüncül bakıldığında farklı noktaları da değerlendirmeye katmak isabetli olacaktır. Ame. İHK'ye başvuruda bulunan bireyler bakımından mağdurluk koşulunun aranmaması bir taraftan Amerikan sistemini insan haklarının korunması faaliyeti bakımından öne çıkarsa da bireylere Ame. İHM'ye doğrudan başvurma olanağının verilmemesi bahsedilen olumlu duruma ket vurmaktadır. Zira işbu durumda her ne kadar Komisyon

⁷⁷⁶ Dinah Shelton, "The Inter-American Human Rights System", Hurst Hannum (Ed.), **Guide to International Human Rights Practice**, 4th Edition, New York: Transnational Publishers, 2004, (American), s. 131.

⁷⁷⁷ Alişan Çapan, "İnter-Amerikan İnsan Hakları Sistemi (Tarihsel Gelişim ve Güncel Sorunlara Yeni Yaklaşımlar)", **Hukuk Kuramı**, 1(3), 2014, s. 37-38.

⁷⁷⁸ De Schutter, s. 1030; Hector Faundez Ladesma, **The Inter-American System for the Protection of Human Rights Institutional and Procedural Aspects**, 3rd Edition, San Jose: Inter-American Institute Of Human Rights, 2007, s. 231; Buergenthal, "Inter-American", s. 237; Ame. İHK'nin "actio popularis"i tam olarak benimsemediği görüşü için bkz. Aceves, "Actio Popularis", s. 387; Grup davasını "actio popularis" in bir türü olarak nitelendiren görüş için bkz. Slavica Chubrić ve Neda Chalovska, **Use of Actio Popularis in Cases of Discrimination**, Zaneta Poposka (Ed.), Helsinki: Helsinki Committee for Human Rights, s. 7.

⁷⁷⁹ Shelton, **Remedies**, s. 244.

⁷⁸⁰ Medina, **ACHR**, s. 76.

başvurucular bağlamında çok titiz incelemede bulunmasa da yine de başvurunun Ame. İHM'ye sunulması aşamasında verdiği kararlarla başvurunun Ame. İHM'ye götürülmesinde belirleyici rol üstlenmektedir. Dolayısıyla Ame. İHK'nin sadece mağduriyet koşulunu aramaması tek başına sistemin koruma mekanizmasını etkili olarak nitelendirmek için yeterli değildir.

Af. İHHK'nin kişi yönünden yetkisi değerlendirilirken başvurunun mağdur ya da mağdur yakını olması da gerekmemektedir.⁷⁸¹ Dolayısıyla Komisyona başvuruda bulunabilmek için kişinin hak ihlali iddiasına konu olan eylemden doğrudan etkilenmiş olması şartı yoktur. Ayrıca daha önce de bahsedildiği üzere HDÖ'lerin bireyler adına Komisyona başvuruda bulunabilmesine imkan tanınması Komisyonu bireysel başvuruların yönlendirilmesi anlamında diğer bölgesel koruma mekanizmalarından ayıran en önemli önemli farklardan biridir. Bahsedilen durumun amacı ise Afrika kıtasındaki insan hakları ihlallerinin yoksul olan ya da bölgeden çok uzakta olan mağdurlarının HDÖ'ler ya da bireyler tarafından temsil edilmesini sağlamaktır.⁷⁸² Böylece Afrika sisteminde Komisyona sunulan bireysel başvuruların "actio popularis" niteliğinin bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁷⁸³ Zira Af. İHHK'ye başvuruda bulunacak olan kişilerin mağdurla herhangi bir ilişkisinin bulunmasına ya da mağdurun başvuruda bulunacak kişiyi bilmesine gerek yoktur.⁷⁸⁴ Af. İHHK mağdur olduğu iddia edilen kişiden herhangi bir izin almadan onun adına başvuruda bulunan HDÖ'lerin başvurularını kabul etmektedir.⁷⁸⁵ Sözü edilen tüm bu durumlar kişi yönünden yetkiyi belirlerken Af. İHHK'nin özellikle AİHM'den daha geniş yorumda bulunduğunu göstermektedir. O halde Komisyonun başvurunun mağduriyetine ilişkin olarak bir şart koşmaması nedeniyle Avrupa ve Amerikan sistemlerindeki gibi mağduriyetin farklı görünümüne ilişkin değerlendirmelerde de bulunmadığını söylemek mümkündür. Daha açık ifade edersek Af. İHHK'ye hak ihlali iddiası ile başkası adına başvuruda bulunmak mümkün olduğundan dolayı mağdurluk ya da potansiyel mağdurluk gibi kavramlara rastlanmamaktadır.

Af. İHHM'ye başvuruda bulunabilmek açısından da tıpkı Af. İHHK'de olduğu gibi mağduriyet şartı aranmamaktadır. Bireysel başvurunun seçmeli usule tabi olması her ne kadar eleştiri konusu olsa da Afrika sisteminde hem Mahkeme hem de Komisyon ekseninde yargılama yetkisini tanıyan devletlere karşı bireysel başvuruda bulunmanın şartları bazı açılardan kolaylaştırılmıştır. Dolayısıyla yargılama yetkisini tanıyan devletlere karşı Af. İHHM'ye hak ihlalinin doğrudan mağduru olan kişinin başvuruda bulunması gerekmemekte; bireyler ve HDÖ'ler

⁷⁸¹ Bkz. ACHPR Case of Malawi Africa Association and Others v. Mauritania, Communication No. 54/91-61/91-96/93-98/93-164/97-197/97-210/98, 11 May 2000, <https://www.achpr.org/sessions/descions?id=114>, 2 Şubat 2022.

⁷⁸² Bkz. ACHPR Case of Article 19 v. Eritrea, Communication No. 275/03, 30 May 2007, p.65, <https://www.achpr.org/sessions/descions?id=182>, 18 Şubat 2022.

⁷⁸³ Bkz. 15th Annual Activity Report of the African Commission on Human and Peoples' Rights 2001-2002, s. 37, <https://www.achpr.org/activityreports/viewall?id=15>, 19 Şubat 2022.

⁷⁸⁴ Bantekas ve Oette, **IHLR**, S. 300;

⁷⁸⁵ Anna-Karin Lindblom, **Non-Governmental Organisations in International Law**, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 281.

de mağdur olan kişi adına başvuruda bulunabilmektedir.⁷⁸⁶ Zira Af. İHHM'ye sunulan herhangi bir başvuruda başvuru ve mağdurun aynı kişi olması gerekmemektedir. Mahkeme önüne getirilen bireysel başvurularda mağdur dışındaki bireylerin başvuru sıfatına sahip olabilmesi tıpkı Af. İHHK'de olduğu gibi Af. İHHM'de de "actio popularis" sisteminin uygulandığını göstermektedir.

Belirtmek gerekir ki Komisyon aracılığıyla Af. İHHM'ye götürülen bireysel başvurular için de mağdurluk şartı aranmamaktadır.⁷⁸⁷ Anılan bu durum Komisyona bireysel başvurularda da mağdurluk şartının aranmamasının doğal bir sonucudur. O halde Avrupa ve Amerika sistemleri ile karşılaştırıldığında Afrika sisteminin bireysel başvurular bağlamında mağdurluk şartının hiçbir şekilde dikkate alınmadığı görülmektedir. Amerikan sisteminde de aynı durum söz konusu olmasına rağmen Ame. İHK önüne getirilen bireysel başvurularda mağdurluk şartını gözetmezken, Ame. İHM'nin Ame. İHK'ye nazaran mağdurun belirlenmesine ilişkin eğilimi bulunmaktadır. Dolayısıyla Komisyon ve Mahkemenin mağdurluk statüsüne ilişkin olarak benzer şekilde hareket etmemesi Amerikan insan hakları sisteminin Afrika sistemine göre "actio popularis" i daha sınırlı uyguladığı söylenebilir. Avrupa sistemi ise her iki sistemden farklı olarak mağdurluk şartına AİHS'de doğrudan yer vererek AİHM'ye bireysel başvuruda bulunacak olan kişiler bakımından katı bir sınırlandırma getirmekte ve diğer bölgesel sistemlerden bu yönüyle daha olumsuz bir görüntü sergilemektedir.

2. 2. 3. Konu Yönünden Yetki (Ratione Materiae)

Uluslararası insan hakları mahkemelerinin konu yönünden yargılama yetkilerini belirleyen unsur her bir bölgesel sistem dahilinde oluşturan insan hakları belgelerinde yer alan düzenlemelerdir. Ancak bölgesel insan hakları sistemlerinin hepsinin konu yönünden yargılama yetkisini aynı kapsamda belirlemedikleri görülmektedir. Nitekim bazılarında yetkinin kapsamı belirlenirken daha sınırlı bir yaklaşım sergilenmiş bazılarında ise denetim mekanizmalarının yargılama yetkisi dahilindeki düzenlemeler daha geniş tutulmuştur. Daha farklı ifade etmek gerekirse bazı bölgesel sistemler bağlamında taraf devletlere yükümlülük getiren insan hakları belgelerinin ve dolayısıyla hak ve özgürlüklerin sayısı bir hayli fazla iken bazılarında kapsamın daha dar tutulduğu görülmektedir.

İnsan hakları denetim organlarının konu yönünden yetkisinin kapsamına ilişkin olarak genel kural ilgili insan hakları belgelerindeki hak ve özgürlükler olsa da bahsedilen duruma uluslararası hukukta bir istisna getirilmiştir. Anılan bu durum neticesinde uluslararası hukukta herhangi bir uluslararası antlaşmaya taraf olan devletlerin ilgili sözleşmede yer alan bazı hükümlere çekince

⁷⁸⁶ Çağırın, **UAIH**, s. 449.

⁷⁸⁷ Viljoen, **International**, s. 443.

koyabilmesi mümkündür. Çekince, uluslararası bir sözleşmeyi imzalama ve onaylama aşamasında, taraf devletin sözleşmenin bazı hükümlerini kendisi bakımından değerlendirme ya da ortadan kaldırmaya yönelik olarak tek taraflı bildirimde bulunmasını ifade etmektedir (Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi m.2/1).⁷⁸⁸ Çekince koyma yoluyla, imzalanan ya da onaylanan sözleşmelerin çekince konulan hükümleri ilgili devlet bakımından yok sayılmakta ve söz konusu hükümler ilgili Devlet açısından bağlayıcı olmamaktadır.⁷⁸⁹ Sözleşmelere konulan çekinceler, imzalanan ya da onaylanan sözleşmelerin etkinlik alanlarını kısıtlanması özellikle insan hakları sözleşmelerinde ise hak ve özgürlüklerin etkinlik alanlarının daraltılması sonucuna yol açmaktadır.⁷⁹⁰ Dolayısıyla herhangi bir insan hakları sözleşmesine ilişkin olarak ilgili devletlerce bazı hükümlere çekince konulmasının insan haklarının korunması ve geliştirilmesi amacına hizmet etmediğini söylemek mümkündür. Aksine ilgili devletler kendileri belirledikleri hükümlere çekince koyarak ilgili hak ve özgürlükler bağlamında yükümlülükten kurtulmuş olmaktadır. Her ne kadar çekince koyma usulüne ilişkin olarak da bazı şartlar getirilmiş olsa da bir insan hakları belgesine taraf olan devletin ilgili belgenin getirdiği yükümlülükleri eksiksiz olarak yerine getirmesi daha isabetli olacaktır. Tüm bu bilgiler doğrultusunda bir insan hakları denetim organına başvurabilmek için ilgili insan hakları belgelerinin kapsamına giren ve çekince konulmamış hak ve özgürlüklere ilişkin olarak ihlal iddiasının bulunması gerekir.⁷⁹¹ O halde konu yönünden yargılama yetkisinin kapsamının iki aşamada belirlendiğini söyleme yanlış olmayacaktır.

İlk olarak Avrupa sisteminde AİHM'nin konu bakımından yetkisini incelendiğinde devletlerarası başvurular ve bireysel başvurular bağlamında bir ayrıma gitmek gerekir. Devletlerarası başvurularda AİHM'ye AİHS'de yer alan herhangi bir düzenlemeye ilişkin olarak başvuruda bulunulabilirken, bireysel başvurularda sadece AİHS ve onun Protokollerinde yer alan hak ve özgürlüklere ilişkin olarak başvuruda bulunulabilmektedir.⁷⁹² Burada ifade edilmek istenen ise devletlerarası başvuruda başvuru Devletinin sadece AİHS'nin birinci bölümünde yer alan hak ve özgürlüklere ilişkin olarak değil Sözleşmenin diğer bölümlerinde yer alan hükümlere ilişkin olarak da AİHM'ye başvuruda bulunabilme yetkisidir.

Devletlerarası ve bireysel başvurulardaki ayrıma dikkat çektikten sonra bireysel başvurular bağlamında AİHM'ye başvuruda bulunabilmek için AİHS ve onun Protokolleri ekseninde bir yetki alanı belirlendiği görülmektedir. Dolayısıyla AİHS ve onun Protokollerinin uygulama alanı dahilinde bulunan hak ve özgürlüklerin ihlali iddiasıyla yapılan başvurular AİHM'nin inceleme

⁷⁸⁸ Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi BM Genel Kurulu tarafından 23 Mayıs 1969'da imzaya açılmış ve 27 Ocak 1980'de yürürlüğe girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Vienna Convention on the Law of Treaties, https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIII-1&chapter=23&Temp=mtdsg3&clang=_en, 15 Haziran 2022.

⁷⁸⁹ Çağiran, **UAİH**, s. 270; Özdek, s. 37.

⁷⁹⁰ Özdek, s. 38.

⁷⁹¹ Bantekas ve Oette, **IHRL**, s. 303.

⁷⁹² Rehman, **IHRL Practical**, s. 162.

konusu olmaktadır. Sözleşme sisteminde koruma altına alınan haklar incelendiğinde ise AİHS'nin 2 ila 18. Maddesi ve ek protokollerde yer alan hakların AİHM'nin konu yönünden yetkisinin sınırını belirlediği görülmektedir.⁷⁹³ Tersinden ifade etmek gerekirse belirtilen hak ve özgürlükler dışında herhangi bir hak ve özgürlüğün ihlali iddiasıyla AİHM'ye başvuruda bulunmak mümkün değildir.⁷⁹⁴ Ayrıca önemle belirtmek gerekir ki, AİHS'ye taraf olmakla ilgili devletin Sözleşmede yer alan hak ve özgürlükler bağlamında yükümlülüğü doğarken Protokoller için de ayrıca ilgili devletin taraf olma işlemini gerçekleştirilmesi zorunludur.⁷⁹⁵ Böylece AİHS ve onun Protokollerin taraf devletler bakımından yürürlüğe girmesiyle birlikte ilgili devletin egemenliği altındaki tüm kişilere ilgili belgelerle sağlanan hak ve özgürlükleri garanti etme yükümlülüğü doğmaktadır.⁷⁹⁶ İşbu durumda taraf devletler AİHS m. 1 gereği artık kendi organlarının eylem ve işlemlerinden kaynaklanan ihlallerden dolayı sorumlu tutulmaktadır.⁷⁹⁷ Belirtilenlerin dışında herhangi bir hak ve özgürlük için AİHM'ye yapılmış olan başvurular konu bakımından yetkisizlik gerekçesiyle reddedilmektedir.⁷⁹⁸

AİHS'de yer alan haklar medeni ve siyasal haklardan oluşmakta ve dolayısıyla AİHS belirtilen haklar dışında kalan hak ve özgürlükleri güvence altına almamaktadır.⁷⁹⁹ Bilindiği üzere AİHS'de düzenlenen haklar medeni ve siyasal (birinci kuşak) haklar olup, ekonomik sosyal ve kültürel (ikinci kuşak) haklar ile kolektif (üçüncü kuşak) haklar Sözleşme kapsamında değildir. Ancak belirtmek gerekir ki Sözleşme her ne kadar medeni ve siyasal haklar bakımından koruma sağlamaktaysa da, bazı hak ve özgürlükler bakımından medeni ve siyasal haklar kategorisi dışına çıkmaktadır.⁸⁰⁰ Böylece AİHM'ye sunulan başvurunun konusu olan hak kendiliğinden AİHS ile koruma altında olmasa bile Mahkeme söz konusu ihlal iddiasının dolaylı olarak Sözleşme kapsamında sorunlar doğurabileceğine hükmedebilmektedir.⁸⁰¹ Daha açık ifadeyle AİHM'nin önüne getirilen başvuruda ihlal iddiasına doğrudan konu olan hakkın AİHS'de yer almasa da Sözleşme kapsamındaki başka bir hak ile bağlantılı olduğunu tespit ederek yargılamaya devam edebilmesi de mümkündür.⁸⁰² AİHM'nin AİHS'yi canlı bir belge olarak nitelendirmesi ve onu günün koşullarına göre genişletici şekilde yorumlaması Sözleşmedeki hak ve özgürlüklerin

⁷⁹³ Tezcan vd., **İnsan Hakları**, 2, s. 69.

⁷⁹⁴ Gözübüyük vd., s. 59; Leach, **ECHR**, s. 176.

⁷⁹⁵ Doğan İ., "Avrupa Konseyi", s. 408.

⁷⁹⁶ Tezcan vd., **İnsan Hakları**, 2, s. 69.

⁷⁹⁷ Schabas, s. 94.

⁷⁹⁸ Muratoğlu, s. 341; Zwart, s. 139.

⁷⁹⁹ Harris vd., **ECHR**, s. 98

⁸⁰⁰ Gözübüyük vd., s. 59.

⁸⁰¹ Zwart, s. 140; Uğur Erdal ve Hasan Bakırcı, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 3. Maddesi Uygulama El Kitabı**, 1. Baskı, Cenevre: OMCT El Kitapları Dizisi, 2006, s.78.

⁸⁰² Zwaak vd., s. 158; Rainey vd., s. 33; Ayrıca bkz. ECHR Case of Slivenko v. Latvia, Application No. 48321/99, 09 October 2003 p. 77, <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-61334>, Case of Genovese v. Malta, Application No. 53124/09, 11 October 2011, p. 30, <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-106785>, 20 Şubat 2022.

kapsamını genişletmektedir.⁸⁰³ O halde AİHM'nin yargılama yetkisi her ne kadar AİHS ve onun Protokolleri ile sınırlandırılmış olsa da Mahkemenin içtihatlarıyla konu yönünden yetkisini genişlettiği görülmektedir.

AİHS sisteminde yer alan haklar ve özgürlükler bakımından çekince getirme yoluyla taraf Devletlerce koruma alanının daraltılması mümkündür.⁸⁰⁴ Sözleşmeye taraf devletlerden herhangi biri, Sözleşmenin imzalanması ya da onay belgesinin depo edilmesi zamanında Sözleşmenin belirli bir hükmünün yürürlükteki bir yasanın hükmüne uygun olmaması ölçüsünde çekince koyabilmektedir (AİHS, m. 57/1). AİHS'nin taraf devletlerin çekince koyabilme yetkisinin sadece Sözleşmenin imzalanması ya da onay belgesinin depo edilmesi anında verdiği göze çarpmaktadır. Anılan bu durumun nedeni ise AİHS imzalandıktan ya da onaylandıktan sonra Sözleşme ile uyumsuz yasalar çıkartılarak AİHS'nin sağlamış olduğu güvence sisteminin zedelenmesini önlemektir.⁸⁰⁵ Nitekim çekincenin konulduğu yasanın onay tarihinde yürürlükte olan yasa ile esasen aynı olmaması ve çekincenin kapsamını genişletmesi halinde AİHS m. 57'nin uygulanması söz konusu olmayacaktır.⁸⁰⁶ Dolayısıyla AİHS'nin imzalanması ya da onaylanmasından sonra getirilecek olan herhangi bir koşul ya da sınırlama Avrupa kamu düzenini sağlama noktasında temel belge olan AİHS'nin etkinliğini azaltacağı için geçersiz sayılmaktadır.⁸⁰⁷ Ayrıca Sözleşmeciler devletlerin ilgili hükme dayanarak herhangi bir çekince koymaları halinde, ilgili yasanın özet bir açıklamasını da sunmaları gerekmektedir (AİHS, m. 57/2).

AİHS sisteminde genel nitelikli bir çekince konulmasının mümkün olmadığı görülmektedir (AİHS, m. 57/1). Sözleşmeciler devletler AİHS'nin sadece belirli bir hükmüne çekince koyabilme imkanına sahiptir. Böylelikle AİHS'de yer alan hak ve özgürlüklerle sağlanan güvence sisteminin etkinliğinin sağlanması adına çekince koyma usulünün daha dar tutulduğu görülmektedir. Avrupa'da AİHS ve onun Protokolleri doğrultusunda bir kamu düzeni oluşturulmak istenmesi taraf devletler bakımından çekince koyma usulünün sınırlandırılmasının bir nedeni olarak ifade edilebilir. Nitekim taraf devletlere genel nitelikli çekince koyma konusunda inisiyatif tanınması bahsedilen kamu düzeninin oluşturulmasına engel olabilecek bir durumdur. Dolayısıyla genel nitelikli çekince koyma yasağıyla birlikte kapsamlı, belirsiz ve AİHS'nin güvence sistemine zarar verecek çekincelerin konulması önlenerek; taraf devletlerin ulusal hukuklarını AİHS ile uyumlu

⁸⁰³ Salihpaşaoğlu, s. 75.

⁸⁰⁴ Salihpaşaoğlu, s. 78; Özdek, s. 37; AİHS'ye çekince koyma usulü dışında bazı taraf Devletlerin yorumlayıcı beyanda buldukları da görülmektedir. Ancak önemle belirtmek gerekir ki "çekince koyma" ve "yorumlayıcı beyanda bulunma" usulleri birbirinden farklıdır. Yorumlayıcı beyan, AİHS'nin bazı hükümlerinin ilgili Devletin Anayasası ya da iç hukuku bakımından ne şekilde anlaşıldığının açıklayan ve Mahkemenin de bu anlayışa göre değerlendirme yapması yönündeki talebi içerir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal, s. 89.

⁸⁰⁵ Tezcan vd., AİHS, s. 28; Özdek, s. 38.

⁸⁰⁶ Schabas, ECHR, s. 935.

⁸⁰⁷ Tezcan vd., İnsan Hakları, 2, s. 72.

hale getirmeleri sağlanmaktadır.⁸⁰⁸ Böylelikle AİHS bağlamında çekince koyma usulünün sadece imza ya da depo işlemlerinin gerçekleştiği anda yapılabilmesi ve genel nitelikte bir çekince koymanın mümkün olmaması nedeniyle ikili bir şarta bağlandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Aksi halde AİHS'nin hak ve özgürlükleri içeren düzenlemelerine ilişkin olarak çekince konulması mümkün değildir. Ancak her ne kadar çekince koyulabilmesi için iki aşamanın geçilmesi gerekse de AİHS bağlamında çekince konulmasının ağır şartlara bağlanmadığını ve çekince sisteminin kolaylıkla uygulanabildiği görülmektedir.⁸⁰⁹

Amerikan sisteminde denetim organlarının konu yönünden yetkisi incelenirken yine Ame. İHK ve Ame. İHM bakımından ayrı ayrı değerlendirmelerde bulunulması gerekmektedir. İlk olarak Ame. İHK bağlamında taraf devletlerin hangi insan hakları belgeleri ekseninde yükümlülük altına girdiklerini tespit edecek olursak en başta Ame. İHS'ye taraf olup olmamalarına göre hareket etmek gerekir. Nitekim Ame. İHK'nin önüne getirilen şikâyet başvurularının konusu Sözleşmeye taraf olan devletler ve Sözleşmeye taraf olmayan devletler bakımından farklılık göstermektedir. Diğer bölgesel insan hakları sistemlerinde olduğu gibi Ame. İHS'ye taraf devletlerin de Ame. İHS'de yer alan hak ve özgürlüklere saygı gösterme, bunların temin edilmesini sağlamak amacıyla gerekli önlemleri alma yükümlülükleri bulunmaktadır (Ame. İHS, m. 1/1 ve m. 2). Bu kapsamda devletlerin Sözleşmeye taraf olmakla birlikte belirtilen hak ve özgürlükleri kendi organları vasıtasıyla garanti altına alması aksi halde kendileri aleyhine başvuruda bulunulabilmesi mümkündür.

Sözleşmeye taraf devletler aleyhine Ame. İHK'ye sunulan başvurunun devletlerarası başvuru mu yoksa bireysel başvuru mu olduğu dikkate alınması gereken bir diğer husustur. Zira devletlerarası başvurularda Ame. İHK'nin yargılama yetkisinin seçimlik olması nedeniyle Sözleşmeye taraf olan devletin Komisyonun başvuruları ele alma ve inceleme yetkisini tanıdığına ilişkin bildirimde bulunması gerekmektedir (Ame. İHS m. 45/1). Aksi halde Komisyonun yargılama yetkisini tanıma beyanında bulunmamış herhangi bir devlet hakkında devletlerarası başvuruda bulunulması mümkün değildir. Dolayısıyla Ame. İHK'nin konu yönünden yetkisinin işbu noktada devletlerarası başvurular bağlamında herhangi bir hükmü kalmayacağından, öncelikle taraf devletlerin tanıma beyanında bulunup bulunmadığının araştırılması gerekmektedir. Ayrıca taraf devletlerin devletlerarası başvurularda Ame. İHK'nin yargılama yetkisini tanıma beyanını belirli koşula bağlayarak kabul edebilmesi mümkündür. Dolayısıyla Ame. İHK'nin devletlerarası başvurularda konu yönünden yetkisi belirlenirken en başta ilgili devletin tanıma beyanını bulunup bulunmadığına daha sonrasında ise Komisyonun yargılama yetkisini hangi koşullara bağlı olarak tanıdığına dikkat etmek gerekir.

⁸⁰⁸ Özdek, s. 38.

⁸⁰⁹ Schabas, **ECHR**, s. 930.

Bireysel başvurular açısından ise, Ame. İHS'ye taraf olan devletler sadece Ame. İHS'de yer alan hükümlerin ihlal edilmesi halinde sorumlu tutulurken (Ame. İHS, m.44); Ame. İHS'ye taraf olmayan devletlerin sorumluluk alanı Ame. İHÖB'de yer alan hak ve özgürlüklerle sınırlıdır (Ame. İHK/UK, Kural 23; Kural 51). Söz konusu belgeler dikkate alındığında ise medeni ve siyasal hakların yanı sıra Sözleşmede yer alan gönderme hükmüyle ekonomik, sosyal ve kültürel hakların da korunduğu görülmektedir.⁸¹⁰ Ancak Ame. İHK'ye sunulan bireysel başvurularda Sözleşmeye taraf Devletin sorumluluk alanı sadece Ame. İHÖB ve Ame. İHS ile sınırlı olmayıp, başvuruçular ayrıca Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanındaki Ek Protokol (m. 19/6), Ölüm Cezasının Kaldırılmasına dair Protokol, Amerikalılar-arası İşkencenin Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi (m.8), Kişilerin Cebri Kaybedilmeleri Hakkında Amerikalılar-arası Sözleşme (m. XIII) ve Kadınlara Karşı Şiddetin Önlenmesi, Cezalandırılması ve Ortadan Kaldırılması Hakkında Amerikalılar-arası Sözleşme (m.12) 'de yer alan hak ve özgürlüklerin ihlal iddiası ile Ame. İHK'ye başvuruda bulunabilmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 23). O halde Ame. İHK'nin bireysel başvurularda konu yönünden yargılama yetkisinin AİHM'den bir hayli geniş tutulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira AİHM'nin konu bakımından yetkisi sadece AİHS ve onun Protokolleri ile sınırlandırılmışken, Ame. İHK'nin ADÖ bünyesinde oluşturulan birçok insan hakları belgesinde yer alan hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği iddiasını inceleme yetkisi bulunmaktadır. Avrupa sisteminde ise AK tarafından oluşturulan diğer hiçbir belgenin AİHM'nin yargı alanına sokulmadığı görülmektedir.

Ame. İHM'nin konu yönünden çekişmeli yargılama yetkisi öncelikle Ame. İHS'nin yorumlanmasına ya da uygulanmasına ilişkin tüm meseleleri kapsamaktadır (Ame. İHS m. 62/1). Zira Ame. İHM, Ame. İHS ile korunan hak ve özgürlüklerin herhangi bir taraf devletçe ihlal edildiğini tespit ederse, zarar gören tarafın ihlal edilmiş hak ve özgürlükten yararlanmasını sağlamak zorundadır (Ame. İHS m.63/1). Dolayısıyla Ame. İHM'nin yargılama yetkisini kabul etmiş olan Sözleşmeciler devletler, Ame. İHS'nin yorumlanmasına ve uygulanmasına ilişkin tüm konularda yükümlülük altına girmiş olmaktadır. İkinci olarak Ame. İHM'nin yargılama yetkisini kabul edildiğine dair sunulan tanıma beyanı, Mahkemenin hem Ame. İHS'ye hem de kendisine yargı yetkisi veren diğer Amerikalılar-arası belgelere yönelik ihlalleri inceleme yetkisi verebilmektedir.⁸¹¹ Ame. İHS hükümleri bahsi geçen insan hakları belgelerine atıfta bulunduğu takdirde bazı hallerde söz konusu belgeler Mahkemenin konu yönünden yargılama yetkisi

⁸¹⁰ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 351; Matthew Craven, "The Protection of Economic, Social and Cultural Rights under the Inter-American System of Human Rights", David J. Harris ve Stephen Livingstone (Ed.), **The Inter-American Human Rights System**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 1998, s. 299; Scott Davidson, "The Civil and Political Rights Protected in the Inter-American Human Rights System", David J. Harris ve Stephen Livingstone (Ed.), **The Inter-American Human Rights System**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 1998, s. 213.

⁸¹¹ IACtHR Case of Gonzales et al. v. Mexico, 16 September 2009 p. 37, https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_205_ing.pdf, 21 Ocak 2022.

kapsamına girebilir.⁸¹² Dolayısıyla tıpkı Ame. İHK de olduğu gibi Ame. İHM'nin yargılama yetkisinin kapsamında Ame. İHS'de yer alan hak ve özgürlüklerin yanı sıra Mahkemenin yargılama yetkisine izin veren diğer insan hakları belgeleri de yer almaktadır.

Belirtmek gerekir ki Ame. İHM'nin, Ame. İHS dışındaki diğer Amerikan insan hakları belgeleri bağlamında çekişmeli yargılama yetkisi bulunması için ilgili belgelerde yargılama yetkisine izin veren bir hükmün bulunması zorunludur.⁸¹³ Söz konusu belgeler ve geçiş hükümleri Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanındaki Ek Protokolü (m. 19/6), Amerikalılar-arası İşkencenin Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi (m. 8), Kişilerin Cebri Kaybedilmeleri Hakkında Amerikalılar-arası Sözleşme (m. XIII) ve Kadınlara Karşı Şiddetin Önlenmesi, Cezalandırılması ve Ortadan Kaldırılması Hakkında Amerikalılar-arası Sözleşme (m.12), Irkçılığa, Irk Ayrımcılığına ve ilgili Hoşgörüsüzlük Biçimlerine Karşı Amerikalılar-arası Sözleşme (m. 15), Her Türlü Ayrımcılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Amerikalılar-arası Sözleşme (m. 15) ve Yaşlıların İnsan Haklarının Korunmasına Hakkında Amerikalılar-arası Sözleşme (m. 36) olarak sıralanabilir. Ancak ilgili devletin taraf olmadığı bir insan hakları belgesi kapsamında Ame. İHM'nin yargılama yetkisi bulunmamakla birlikte,⁸¹⁴ tarafı olduğu belgenin Ame. İHM'nin yargılama yetkisine izin vermediği durumlarda da sonuç aynıdır.⁸¹⁵ Yine bahsedilen belgeler dışındaki herhangi bir Amerikalılar-arası insan hakları belgesine dayanarak da Ame. İHM'ye bireysel başvuru yönlendirilemez.⁸¹⁶ Ayrıca ilgili belgede buna dair bir sınırlama getirilmesi de mümkündür. Farklı şekilde ifade etmek gerekirse, ilgili insan hakları belgesi sadece belirli bir hak kategorisi için Mahkemenin çekişmeli yargılama yetkisinin bulunduğunu düzenlemiş olabilir.⁸¹⁷ İşbu durumda Ame. İHM sadece o kategorideki haklar bağlamında taraf devlete yöneltilen başvuruları inceleyebilir.

Ame. İHM'ye Komisyon aracılığıyla sunulacak olan bireysel başvuruların konu yönünden kapsamı değerlendirilirken önemli bir eksiklik göze çarpmaktadır. Zira yukarıda ifade edildiği üzere hem Ame. İHK'nin hem de Ame. İHM'nin konu yönünden yetkisi dahilinde birçok Amerikalılar-arası insan hakları belgesi sayılmıştır. Ancak Komisyona ilişkin olarak yapılan değerlendirmede belirtilen Amerikan insan hakları belgelerinin Mahkemeye göre daha az sayıda olduğu görülmektedir. Anılan bu durumun nedeni ise Ame. İHM'nin konu yönünden yargılama yetkisi kapsamında sayılan son üç belgenin 2017 ve 2020 yıllarında yürürlüğe girmiş olmasıdır. Zira Ame. İHK Usul Kuralları'nın en son Ağustos 2013 yılında güncellenmiş olması nedeniyle

⁸¹² Pasqualucci, **Practice**, s. 122.

⁸¹³ Burgogue-Larsen ve De Torres, s. 57.

⁸¹⁴ Bantekas ve Oette, **IHL**, s. 266.

⁸¹⁵ Pasqualucci, **Practice**, s. 125.

⁸¹⁶ Örnek olarak bkz. Engelli Kişilere Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Hakkında Amerikalılar-arası Sözleşme hakkında IACtHR tarihli Case of Gonzales et al. v. Mexico, 16 September 2009 p. 37, https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_205_ing.pdf, 21 Ocak 2022.

⁸¹⁷ Cavallaro vd., s. 105.

bahsedilen belgeler Komisyon Usul Kurallarının 23. Maddesinde yer almamaktadır. Pek tabidir ki Mahkeme ekseninde geçerli olan durumun, Mahkemeye bireysel başvuruda bulunabilme konusunda bir aracı olan Komisyon hakkında uygulanmaması düşünülemez. Nitekim söz konusu belgeler incelendiğinde koruma mekanizmalarına dair maddelerde hem Ame. İHK'nin hem Ame. İHM'nin koruma mekanizması olarak düzenlendiği görülmektedir. İşbu durumda yapılması gerekenin Ame. İHK Usul Kurallarının ilgili maddesinin yeniden düzenlenmesi ve eksik olan insan hakları belgelerinin söz konusu maddeye eklenmesi olduğu açıktır.

Ame. İHM'nin devletlerarası başvurular yönünden sadece Sözleşmede yer alan hak ve özgürlüklere ilişkin olarak yargılama yetkisinin bulunduğu görülmektedir (Ame. İHS, m. 45). Dolayısıyla Ame. İHM'ye devletler tarafından sunulan devletlerarası başvurularda AİHM'nin aksine sadece hak ve özgürlüklere ilişkin uyuşmazlıklar başvuruların konusunu oluşturabilmektedir.⁸¹⁸ Bireysel başvurular bağlamında ise Ame. İHS'de yer alan herhangi bir hükmün ihlal edildiği iddiasıyla taraf devlet hakkında Komisyon aracılığıyla Mahkemeye başvurulabilmektedir (Ame. İHS, m. 44). Bahsedilen yönüyle Ame. İHM'nin AİHM'nin tam tersi bir uygulamayı benimsediğini söylemek mümkündür. Zira AİHM'de devletlerarası başvurularda AİHS'nin herhangi bir hükmüne ilişkin başvuruda bulunulabilirken bireysel başvurularda sadece AİHS'de yer alan hak ve özgürlükler başvurunun konusunu oluşturmaktadır.

Amerikan insan hakları sisteminde çekince usulüne değinmek gerekirse Ame. İHS'ye sadece Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi uyarınca çekinceler konulabileceği belirtilmiştir (Ame. İHS, m. 75). Dolayısıyla Ame. İHK ve Ame. İHM'nin, Ame. İHS ile korunan bir hakla ilgili olarak meşru bir çekince koymuş olan ilgili devlet aleyhine sunulan başvurular hakkında konu yönünden yargılama yetkisi sınırlandırılmaktadır.⁸¹⁹ Ancak burada Ame. İHS'nin çekince koyma usulüne ilişkin olarak sadece Viyana Andlaşmalar Hukukuna gönderme yapılmış olup daha fazla ayrıntıya girilmemiştir. O halde ilgili maddede yer alan düzenlemenin kapsamının ne olduğuna Ame. İHM'nin 1982 yılında yayınladığı bir tavsiye kararına bakılarak ulaşılabılır. Söz konusu tavsiye kararına göre, çekince koyma usulünün Ame. İHS'nin konusu ve amacına uygun olmak kaydıyla taraf devletlerin her türlü çekince koyabilmelerini sağlayan açık bir yetki olarak anlaşılması gerekmektedir.⁸²⁰ Ame. İHS'nin denetim organları ise taraf devletlerce konulan çekincelerin kapsamı ve Sözleşme ile uyumlu olup olmadığı hakkında karar verebilmektedir.⁸²¹ İşbu durumda çekinceler konusunda her ne kadar taraf devletlere geniş bir hareket alanı belirlenmişse de yine

⁸¹⁸ Ladesma, s. 244.

⁸¹⁹ Ladesma, s. 248.

⁸²⁰ IACtHR Advisory Opinion OC-2/82 of September 24, 82, The Effect of Reservations on the Entry Into Force of the American Convention on Human Rights (Arts. 74 and 75), p. 37, https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_02_ing.pdf, 22 Şubat 2022.

⁸²¹ Ladesma, s. 249.

Ame. İHK ve Ame. İHM çekincelerin usulüne uygun şekilde yapılıp yapılmadığını denetleme yetkisine sahiptir.

Ame. İHS'ye konulan çekincelerle ilgili son olarak dikkat çeken bir nokta bulunmaktadır. Daha önce de bahsedildiği üzere Ame. İHS'ye taraf devletlerin devletlerarası başvurular bağlamında Komisyon ve Mahkemenin yargılama yetkisini tanıırken sundukları beyanların belirli vakalara ilişkin olabilmesi mümkündür. Bahsi geçen durumda ise çekince koyma usulü ile tanıma beyanlarında yer alan şartın birbirine benzer amaca hizmet ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak yargılama yetkisinin tanınmasını koşula bağlayan usulün sadece devletlerarası başvurulara geçerli olması, çekince koyma usulünün ise bireysel ve devletlerarası başvurular açısından söz konusu olması karışıklığı önleyebilecektir.

Bölgesel sistemlerden sonuncusu olan Afrika insan hakları sisteminde denetim organlarının konu yönünden yargılama yetkisi yine Af. İHHK ile Af. İHHM'ye göre farklılık arz etmektedir. Af. İHHK'nin konu bakımından yetkisinin ilk bakışta dar kapsamlı olduğu söylenebilir. Ancak devletlerarası ve bireysel başvurular bağlamında ayrı ayrı değerlendirme yapıldığında Af. İHHK'nin devletlerarası başvurular bakımından yetkisi sadece Af. İHHŞ'de yer alan hak ve özgürlükleri kapsamaktadır (Af. İHHŞ, m. 47). Bireysel başvurular yönünden incelendiğinde ise yine Af. İHHK'nin önüne getirilen başvuruları inceleyebilmesi için başvuruya konu ihlal iddiasının insan ve halkların haklarına ilişkin olması gerekmektedir (Af. İHHŞ, m. 56). O halde devletlerarası başvuruda net olarak Af. İHHŞ'de yer alan hak ve özgürlüklere atıfta bulunulurken, bireysel başvurulara Komisyonun yetkisi farklı şekilde ifade edilmiştir. Sözü edilen bu durum ise bireysel başvurular bakımından Af. İHHK'nin konu yönünden yetkisinin sadece Af. İHHŞ'de yer alan hak ve özgürlüklerle sınırlı olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Nitekim Af. İHHŞ'nin ilgili maddesinde sadece insan ve halkların haklarına gönderme yapılmakta ve daha sonrasında başvurunun Af. BÖ Şartı ve Af. İHHŞ ile uyumlu olması gerektiği ifade edilmektedir (Af. İHHŞ, m. 56/2). Aksi halde Komisyonun söz konusu başvurular açısından herhangi bir inceleme yapması mümkün değildir.

Af. İHHK'nin hangi hak ve özgürlükler dahilinde yargılama yetkisinin bulunduğunu tespit ederken yukarıda ifade edilen bilgiler doğrultusunda hareket edilmelidir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Af. İHHK kendisine sunulan başvuruların temel dayanağını Af. İHHŞ olarak kabul etmektedir. Ancak işbu noktada Af. İHHK ile ilgili olarak değinilmesi gereken önemli bir husus bulunmaktadır. Af. İHHK her ne kadar Af. İHHŞ'yi başvuruların dayanağı olarak esas metin olarak kabul etse de önüne getirilen başvuruya konu olan meselenin Şartta yer alan herhangi bir madde ilgili olmasını yeterli görmektedir.⁸²² Daha açık ifade etmek gerekirse, Af. İHHK'ye sunulan başvuruda ihlal iddiasına konu olan hak ve özgürlüklerin doğrudan Af. İHHŞ'de yer alması

⁸²² Bkz. ACHPR Case of Michael Majuru v. Zimbabwe, Communication No. 308/5, 24 October 2008, p. 73, <https://www.achpr.org/sessions/descions?id=188>, 23 Şubat 2022.

gerekmemekte somut olayın Şartın herhangi bir hükmüyle ilgili olması yeterli sayılmaktadır.⁸²³ Dolayısıyla Af. İHHK önüne getirilen bir başvuruda Af. İHHŞ'de yer alan bir hakkın ihlal edilip edilmediği sadece ilgili maddeye atıfta bulunup bulunulmadığına göre tespit edilmemektedir.⁸²⁴ Af. İHHK başvuruda doğrudan ilgili maddeye atıfta yapılmasa dahi meselenin Şartta yer alan bir hak ve özgürlükle ilgili olduğu kanaatine vardığı takdirde başvuruyu incelemeye devam etmektedir. İşbu durumda Af. İHHK'nin başvuruların kabul edilebilirliğine yönelik inceleme yaparken daha esnek davrandığını göstermektedir.

Af. İHHŞ'de bireysel başvurularda Komisyonun konu yetkisine ilişkin olarak değerlendirilebilecek başkaca hükümler de bulunmaktadır. Söz konusu hükümler de bireysel ve devletlerarası başvuruları düzenleyen hükümlerdeki farklılığı destekler nitelikte olup Komisyonun faaliyetlerini yerine getirirken Af. İHHŞ dışındaki belgeleri birer ölçüt olarak kullanabileceğini belirtmektedir. İlk olarak Af. İHHK'nin işlevini yerine getirirken insan ve halkların haklarına ilişkin olarak uluslararası hukuktan, Afrika belgeleri ile BM Şartının, ABÖ Şartının, İHEB'nin ve insan ve halkların hakları alanında BM ve Afrika ülkeleri tarafından kabul edilen diğer belgelerin hükümlerinden de esinlenmesine izin verilmektedir (Af. İHHŞ, m. 60). Yine Af. İHHK hukuk ilkelerini belirlerken Af.BÖ üyesi devletlerce tanınmış kuralları içeren uluslararası genel ve özel sözleşmeleri, insan ve halkların haklarına ilişkin uluslararası normlara uygun Afrika pratiklerini, genel kabul görmüş hukuki teamülleri de tamamlayıcı ölçütler olarak değerlendirebilecektir (Af. İHHŞ, m. 61). Dolayısıyla sözü edilen hükümler sonucunda Af. İHHK'nin Af. BÖ ve Af. İHH Şartlarına uyumlu olmak kaydıyla bireysel başvuruları incelerken ihlal iddiasına konu olan hak ve özgürlükleri Af. İHHŞ dışındaki belgelerden yararlanmak suretiyle yorumlayabilmektedir.⁸²⁵

Af. İHHK'nin Af. İHHŞ dışındaki belgelerden yararlandığına ilişkin en somut örnek Komisyonun Af. İHHŞ'de yer alan haklarla birlikte Şart dışındaki belgeler dahilindeki hak ve özgürlüklere ya da standartlara göndermede bulunarak bazı ihlal iddialarını sonuca bağlaması olarak gösterilebilir.⁸²⁶ O halde Afrika insan hakları belgeleri dışındaki belgeleri birer yorum ölçütü olarak düzenleyen söz konusu hükümlerin, Afrika bölgesinde insan ve halkların korunmasında kilit rol oynayan Af. İHHK'nin daha ilerici bir yorumda bulunmasını sağlamak adına getirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.⁸²⁷ Başka bir ifadeyle, Af. İHHK başvuruya konu hak ve özgürlüklerin daha detaylı ortaya koyulabilmesi için Af. İHHŞ dışındaki belgelerden faydalanabilmektedir.⁸²⁸ Anılan bu durum sonucunda Af. İHHŞ kapsamında herhangi bir eksiklik

⁸²³ Viljoen, **International**, s. 332.

⁸²⁴ Nmehielle, s. 216.

⁸²⁵ Viljoen, **International**, s. 333.

⁸²⁶ ACHPR Case of Media Rights Agenda v. Nigeria, Communication No. 224/98, 6 November 2000, p.76, <https://africanlii.org/afu/judgment/african-commission-human-and-peoples-rights/2000/24>, 23 Şubat 2022.

⁸²⁷ Viljoen, **International**, s. 346.

⁸²⁸ Murray, **African Charter**, s. 783.

tespit edilirse söz konusu eksikliğin Af. İHHK tarafından giderilmesine fırsat tanınmaktadır.⁸²⁹ Böylelikle Komisyon önüne getirilen herhangi bir başvuruyu incelerken uluslararası hukukta insan haklarına ilişkin olarak asgari standartları her daim göz önünde bulundurma imkanına sahip olmaktadır. Ayrıca Komisyonun Avrupa ve Amerika sistemlerinden bir adım öteye geçerek Af. İHHŞ ile Af. BÖ Şartı'na uyumlu olmak koşuluyla konu yönünden yetkisini Af. İHHŞ ile sınırlı tutmayarak bahsi geçen hükümlerle birlikte genişlettiği de açıktır. İşbu durumda Af. İHHK'nin diğer bölgesel denetim organları arasında daha özgürlükçü bir yaklaşımı benimsediği görülmektedir.

Af. İHHM'nin konu bakımından yetkisine değinmek gerekirse Mahkemenin konu bakımından yetkisinin sadece Af. İHHŞ ile İHHMKP ile sınırlı olmayıp, kapsamının Avrupa ve Amerikan insan hakları denetim mekanizmalarına göre daha geniş olduğu görülmektedir.⁸³⁰ Şöyle ki, Afrika sisteminde Mahkeme sadece Af. İHHŞ ve Af. İHHMKP çerçevesinde değil, Protokole taraf Devletlerin onayladığı diğer insan hakları belgelerinin yorumlanması ve uygulanmasına ilişkin kendisine sunulan tüm davalar ve uyuşmazlıklar kapsamında da yetkilidir (Af. İHHMKP, m. 3/1 ve m.7; Af. İHHM/UK, Kural 29/1-a). Öncelikle belirtmek gerekir ki, Af. İHHK'den farklı olarak Af. İHHM'nin konu yönünden yargılama yetkisi söz konusu belgelerin yorum ölçütü olarak kullanılmasına ilişkin olmayıp doğrudan başvuruların konusu ile ilgilidir.⁸³¹ Nitekim Af. İHHM diğer bölgesel sistemlerin denetim organlarından ve Af. İHHK'den farklı olarak sadece kurucu anlaşmalar bağlamında değil taraf devletlerin onayladıkları başkaca insan hakları belgelerine ilişkin olarak da yargılama yetkisine sahip olmaktadır.⁸³² Af. İHHM'nin sadece Af. İHHŞ ve Af. İHHMKP ile bağlı kalmayıp, taraf devletlerin onayladıkları diğer belgelerde yer alan hak ve özgürlüklerin ihlali iddiasıyla kendisine sunulan başvuruları inceleme yetkisine sahip olması Avrupa ve Amerikan sistemleri arasında Afrika sistemini yine ön plana çıkarmaktadır. Zira bahsedilen durum Af. İHHM bağlamında Afrika kıtasında insan haklarının korunması için kendisine sunulan önemli bir fırsat olarak da nitelendirilebilir.⁸³³ Mahkeme böylelikle taraf devletlerce Af. İHHŞ ve diğer insan hakları belgelerindeki hak ve özgürlüklerinin korunmasına yönelik taahhütlerinin yerine getirilmesinde kilit rol oynayabilecektir.⁸³⁴

Af. İHHM normatif eksende değerlendirildiğinde hiç şüphesiz konu yönünden yargılama yetkisinin daha geniş bir alanda kullanabilme olanağına sahiptir. Ancak herhangi bir normun anlam ifade edebilmesi için uygulanabilir olması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, Af. İHHMKP ile Af.

⁸²⁹ Heyns, "Reform", s. 157.

⁸³⁰ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 486.

⁸³¹ Viljoen, **International**, s. 444.

⁸³² Yerima, s. 158.

⁸³³ Mohammed Abdulkader, s. 77.

⁸³⁴ Nsongurua Udombana, "Between Promise and Performance: Revisiting States Obligations Under the African Human Rights Charter", **40 Stanford Journal of International Law**, (105), 2004, (Promise), s. 16.

İHHM'ye tanınan geniş yargılama yetkisinin Mahkemece uygulanabilir olduğu ölçüde etkili olacağı açıktır. Ancak Afrika sistemine bakıldığında daha önce de ifade edildiği gibi en başta Af. İHHM'nin yargılama yetkisinin tanınmasına yönelik çekincelerin bulunması ne yazık ki Mahkemenin tam anlamıyla faaliyetlerini yerine getirmesine engel olmaktadır. İşbu durumda sadece Af. İHHM'nin bireysel başvurular ekseninde yargılama yetkisini kabul eden devletlere karşı söz konusu belgeler dahilinde başvuruda bulunulabilmesi mümkündür.⁸³⁵ Ayrıca Afrika insan hakları sisteminde yer alan bir taraf devletin Af. İHHŞ dışındaki insan hakları belgelerine taraf olma süreçleri de dikkate alındığında Af. İHHM'nin hak ve özgürlüklerin korunmasına yönelik kendisine sunulan bu fırsattan tam yararlanamadığı söylenebilir. Son olarak Af. İHHM'nin yargılama yetkisine dahil edilen "diğer insan hakları belgeleri"nin sadece Afrika insan hakları sistemi içerisindeki belgeleri değil BM insan hakları belgelerine ilişkin de olabileceğinden hareketle yargısal ve yarı-yargısal niteliklere sahip denetim organları arasında içtihat farkı ortaya çıkabilecek ve karışıklığa sebep olabilecektir.⁸³⁶ Ancak diğer taraftan Af. İHHM'nin uluslararası nitelikteki bir insan hakları belgesini uygulaması ve yorumlaması her ne kadar yargılama yetkileri bağlamında bir çatışmaya neden olabileceksede, uluslararası bir insan hakları mahkemesinin yokluğunda Af. İHHM'nin verdiği kararların bağlayıcılığı ona özel bir avantaj da sağlayacaktır.⁸³⁷ Nitekim Af. İHHM, Af. İHHŞ'nin birincil kaynak olduğu bir hiyerarşi benimse de hukuki kaostan kaçınmak adına, diğer bölgesel ve uluslararası insan hakları sistemleri arasında uyumu sağlamak adına çaba göstermektedir.⁸³⁸

Af. İHHM'nin konu yönünden yetkisi genel olarak değerlendirildiğinde normatif olarak kapsamlı bir düzenlemeye gidildiği görülmektedir. Ancak Af. İHHM'nin çalışma koşulları ve Protokole taraf devletlerin Mahkemenin yargılama yetkisini tanımamaktaki ısrarı sonucunda Mahkemenin diğer denetim organlarından daha etkili çalışmasının engellendiği söylenebilir. Öte yandan Af. İHHM'nin yargılama yetkisini tanıyan devletler nezdinde yakın tarihli kararlarına bakıldığında Af. İHHŞ ve Af. İHHMKP dışında İHEB kapsamındaki bir hakka ilişkin olarak ihlal kararı verdiği de görülmektedir. Zira söz konusu başvuru kapsamında Mahkeme aynı anda Af. İHHŞ, İHEB ve MSHS'nin ihlal edildiğine hükmetmiş ve ihlal iddiasına konu olan olayın ilgili insan hakları belgelerinde yer alan haklarla ilgili olmasını yeterli görmüştür.⁸³⁹ Dolayısıyla Af.

⁸³⁵ Viljoen, **International**, s. 446.

⁸³⁶ Heyns, "Reform", 167; Eno, s. 226-228.

⁸³⁷ Solomon Ebobrah, "Towards a Positive Application of Complementarity in the African Human Rights System: Issues of Functions and Relations", **The European Journal of International Law**, 22(3), 2011, (Towards), s. 676.

⁸³⁸ Annika Rudman, "The African Charter: Just One Treaty Among Many? The Development of the Material Jurisdiction and Interpretive Mandate of the African Court on Human and Peoples' Rights", **AHRLJ**, 21(2), 2021, s. 725.

⁸³⁹ Bkz. ACtHPR The Matter of Anudo Ochieng Anudo v. United Republic of Tanzania, Application No. 012/2015, 22 March 2018, p. 36, 37, 132, <https://www.african-court.org/cpmt/storage/app/uploads/public/5f5/646/bfc/5f5646bfc496d510939321.pdf>, 4 Mart 2022; Ezechiel Amani Crimwami, "Fashioning

İHHM'nin öncelikle Af. İHHŞ ile Af. İHHMKP ekseninde bir yargılama faaliyeti gerçekleştirmesinin daha yerinde olacağına ilişkin görüşün⁸⁴⁰ aksine, yargılama yetkisinin kapsamına uluslararası insan hakları belgelerini de eklediği açıkça görülmektedir. O halde Afrika insan hakları sisteminde, Af. İHHM'nin kendisine verilen kapsamlı yargılama yetkisini herhangi bir sınırlandırma yapmadan normun gerektirdiği şekilde kullanma yönünde eğilim gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Normatif eksende getirilen bu düzenlemenin az sayıda da olsa Af. İHHM'nin verdiği kararlara⁸⁴¹ yansımaları bahsedilen durumun en önemli göstergesidir.

Son olarak belirtmek gerekir ki Af. İHHŞ'de çekince koyma usulüne ilişkin olarak özel bir düzenleme yer almamaktadır. Ancak Af. İHHŞ'de çekince koyma usulüne ilişkin bir hükmün bulunmaması çekince koyma usulüne ilişkin uluslararası hukukta kabul görmüş genel hükmün uygulanmasına engel değildir. Dolayısıyla Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi uyarınca anlaşmanın amacına uygun olmak kaydıyla Afrika sisteminde de çekince koyma usulünün uygulanabileceğini söylemek mümkündür.⁸⁴²

2. 2. 4. Yer Yönünden Yetki (Ratione Loci)

İnsan hakları mahkemelerinin yer yönünden yetkisi taraf devletlerin coğrafi sınırları göz önünde bulundurulmak suretiyle belirlenmektedir. Zira ilgili devletler belirlenen sınırlar dahilinde gerçekleştirdikleri eylem ve işlemler neticesinde herhangi bir ihlale neden oldukları takdirde, devletlerin tarafı oldukları insan hakları belgesi o bölgede uygulama alanına sahip olmaktadır. Ancak her bir bölgesel sistem ekseninde denetim organlarının yer yönünden yetkileri belirlenirken çok net ifadelerle yer verilmemiş, kavramların yorumlanması daha çok insan hakları denetim organlarına bırakılmıştır.⁸⁴³ Dolayısıyla Avrupa, Amerikan ve Afrika insan hakları sistemlerinde de denetim organlarının yer yönünden yetkisi belirlenirken farklı kavramlar ekseninde bir çerçeve çizilmiştir.

İlk olarak Avrupa sistemine göz atıldığında taraf devletlerin yetki alanlarının sınırlarının belirgin şekilde ortaya koyan herhangi bir düzenlemeye rastlanmamaktadır.⁸⁴⁴ AİHS'ye taraf olan devletlerin yetki alanları dahilinde bulunan herkesin Sözleşmede düzenlenmiş olan hakların sahibi olduğu ifade edilmektedir (AİHS, m.1). Bahsi geçen durum AİHS'nin yer bakımından uygulama

Rights in the African Court on Human and Peoples' Rights: Understanding the Proceduralisation of Substantive Rights", **African Human Rights Yearbook**, 4, 2020, (Fashioning), s. 9.

⁸⁴⁰ Heyns, "Reform", s. 168.

⁸⁴¹ Mahkemenin Af. İHHŞ ile İHEB'nin ilgili hükümleri hakkında ihlal kararı verdiği başvuru için ayrıca bkz. ACtHPR The Matter of Robert John Penesis v. United Republic of Tanzania, Application No. 013/2015, 28 November 2019, <https://www.african-court.org/cpmt/storage/app/uploads/public/5f5/728/844/5f57288441e25389505266.pdf>, 4 Mart 2022.

⁸⁴² Viljoen, **International**, s. 333.

⁸⁴³ Luis Jardon, "The Interpretation of Jurisdictional Clauses in Human Rights Treaties", **Anuario Mexicano de Derecho Internacional**, 13, 2013, s. 132.

⁸⁴⁴ Salihpaşaoğlu, s. 35.

alanına da açıklık getirmektedir. Nitekim AİHS'ye taraf devletler yargılama yetkilerinin kapsamında olan herkese Sözleşmede yer alan hak ve özgürlükleri sağlamak yükümlülüğü altındadır.⁸⁴⁵ İşbu durumda taraf devletlerin yer bakımından uygulama alanlarının tespiti için yargı yetkisinin hangi alanlardan oluştuğunu ortaya koymak yerinde olacaktır. Zira AİHS bakımından egemenlikle aynı anlama gelen yetki alanı içinde bulunma kavramının, Sözleşmeye taraf devletlerin sorumluluklarını yer açısından tespitine karşılık gelmesi nedeniyle içeriğinin belirlenmesi gerekmektedir.⁸⁴⁶

AİHS'ye taraf devletlerin yetki alanından kasıt ilgili devletin siyasal sınırları dahilinde bulunan coğrafi bölgedir.⁸⁴⁷ Başka bir deyişle, Sözleşmeciler devletlerin yargı yetkisinin bulunduğu alan Milletlerarası Hukuk tarafından belirlenmiş ve sınırlandırılmış olan devletin egemenlik alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁴⁸ Ancak yargılama yetkisi kavramı her ne kadar Sözleşme içerisinde tanımlanmamış olsa da, AİHS organları söz konusu kavramı geniş şekilde yorumlayarak taraf devletlerin ulusal toprakları ile sınırlandırmamışlardır.⁸⁴⁹ AİHS organları yargı yetkisini, taraf devletin hukuka uygun, fiili ve sürekli olarak denetimi altında bulunan yer olarak ifade etmektedir.⁸⁵⁰ Dolayısıyla AİHS'nin bahsedilen yargılama yetkisinin taraf devletlerin ulusal sınırlarının dışında söz konusu olabileceği görülmektedir. Böylelikle AİHM tarafından AİHS'nin ülke dışında uygulanmasına ilişkin içtihadı oluşmaya başlamıştır.

Avrupa sistemi ekseninde ihlal iddiasına konu olayın gerçekleştiği yerin taraf devletle tarihsel bir bağının olması ya da taraf devletçe tanınan bir bölge olması zorunlu değildir. İhlal iddiasına konu olay dünyanın herhangi bir yerinde gerçekleşse de AİHM'nin bazı durumlarda taraf devletin sorumluluğuna hükmetmesi mümkündür.⁸⁵¹ İşbu noktada AİHM'nin taraf devletin fiili neticesinde, başvurucunun AİHS kapsamında hukuki menfaatine müdahale edildiği ve o bölgede taraf devletin etkili bir hakimiyet sağladığı kanaatine varmış olması yeterlidir. Şöyle ki, AİHS sisteminde esas olarak Sözleşmeye taraf devletin kendi ülkesinde ve kendi organları tarafından gerçekleştirilen eylem ve işlemler neticesinde sorumlu oldukları kastedilmekle birlikte, Sözleşme organları bahsi geçen duruma bazı istisnalar getirmiştir.⁸⁵² Söz konusu istisnalardan ilki, Sözleşmeciler devletlerin kendi ulusal sınırları dışında olan ve o ülkenin egemenlik yetkilerinin

⁸⁴⁵ Bilir, s. 84.

⁸⁴⁶ Anayurt, s. 159.

⁸⁴⁷ Gözübüyük vd., s. 63; Cüneyd Er, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 1. Maddesi: İnsan Haklarına Saygı Yükümlülüğü ve Sözleşme'nin Uygulanması", **TBB Dergisi**, (53), 2004, s. 52.

⁸⁴⁸ Tezcan vd., **AİHS**, s. 30.

⁸⁴⁹ Özdek, s. 34.

⁸⁵⁰ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 63; Doğan İ., "Avrupa Konseyi", s. 406.

⁸⁵¹ Magne Frostad, "The Colonial Clause and Extraterritorial Application of Human Rights: The European Convention on Human Rights Article 56 and its Relationship to Article 1", **Arctic Review on Law and Politics**, 4(1), 2013, s. 23.

⁸⁵² Anayurt, s. 159-160.

kullanabildiği alanlarda Sözleşmede yer alan hak ve özgürlükleri sağlama yükümlülüğüdür.⁸⁵³ Daha açık ifade etmek gerekirse, taraf devletlerden herhangi birinin ülkesi içinde ya da genel ve etkili bir otoritesinin bulunduğu yerlerde ve ihlalin kendilerine kolayca atfedilebileceği durumlarda yer yönünden yetkisi bulunmaktadır.⁸⁵⁴ Sözleşmeye taraf devletlerin söz konusu bölgelerdeki sorumlulukları, doğrudan askeri müdahalelerle ya da diplomatlar veya konsolosluk temsilcileri aracılığıyla gerçekleştirilen fiiller neticesinde doğmaktadır.⁸⁵⁵

AİHS sistemi bağlamında yargılama yetkisi bakımından getirilen bir diğer istisna da taraf devletlerin egemenlik alanları içerisinde gerçekleştirilmiş olan fakat etkisinin egemenlik alanı dışında gösteren eylem ve işlemler dolayısıyla ilgili devletin sorumluluğunun doğmasıdır.⁸⁵⁶ AİHM taraf devletlerin herhangi birinin Sözleşmeye aykırı olmayan bir eylem ya da işlemi neticesinde başvurusunun başka bir devletin sınırları içinde Sözleşmenin ihlali sonucunu doğuran herhangi davranışa maruz kalması halinde ilgili devleti sorumlu tutmaktadır.⁸⁵⁷ Tüm bu bilgiler ışığında Sözleşme organlarının taraf devletlerin yer bakımından sorumluluğunu belirlerken davaya konu olan olayın mağdurları ile aleyhine başvuru yapılan devlet arasında Sözleşme kapsamında bir hukuki bağın bulunup bulunmadığına bakarak hareket ettikleri görülmektedir.⁸⁵⁸ Nitekim AİHS'ye taraf devletin sorumluluğu doğabilmesi için, ülkesi dışında gerçekleşen olay ile ilgili devletin yargı yetkisi altındaki herhangi bir makam arasında bir bağ bulunmalıdır.⁸⁵⁹ Sonuç olarak Mahkemenin yargılama yetkisini tespit ederken taraf devletin ihlal iddiasına konu fiilin gerçekleştiği yer üzerinde etkili kontrolünün ya da devlet temsilcilerinin otoritesinin varlığını göz önünde bulundurarak bir sonuca vardığı söylenebilir.⁸⁶⁰

AİHS'nin yargılama yetkisi bakımından getirilmiş olan son istisna ise sömürgeler maddesi olarak getirilen düzenlemedir.⁸⁶¹ Sözleşmeye taraf devletler, Sözleşmenin onaylanması sırasında ya da daha sonrasında Avrupa Konseyi Sekreterine yapılacak bir bildirimle AİHS'nin uluslararası

⁸⁵³ Bkz. ECHR Case of Cyprus v. Turkey, Application No. 6780/74, 6950/75, 26 March 1975 <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-74811>; Case of Loizidou v. Turkey, Application No. 15318/89, (Preliminary Objections), 23 March 1995, p. 62, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57920>, 5 Mart 2022; Anayurt, s. 160; Shelton, "Boundaries", s. 128; ayrıca bkz. Marko Milanovic, **Extraterritorial Application of Human Rights Treaties**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 41-42.

⁸⁵⁴ Loukis G. Louaides, **The European Convention on Human Rights Collected Essays**, 1st Edition, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2007, s. 84; Gözübüyük vd., s. 63.

⁸⁵⁵ Şeref Gözübüyük, **Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na Bireysel Başvuru Hakkı**, 1. Baskı, AÜSBF İHM Yayınları No.10, 1995, s. 65; Zwart, s. 109.

⁸⁵⁶ Tezcan vd., **İnsan Hakları**, 2, s. 77.

⁸⁵⁷ Bkz. ECHR Case of Soering v. The United Kingdom, Application No. 14038/88, 7 July 1989, <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57619>; Case of Loizidou v. Turkey, Application No. 15318/89, (Judgment), 18 December 1996, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58007>, 05 Mart 2022; detaylı bilgi için ayrıca bkz. Richard B. Lillich, "The Soering Case", **The American Journal of International Law**, 85(1), 1991, ss. 128-149.

⁸⁵⁸ Tezcan vd., **İnsan Hakları**, 2, s. 80.

⁸⁵⁹ ECHR Practical Guide on Admissibility Criteria, Updated on 1 February 2022, s. 63, https://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_ENG.pdf, 6 Mart 2022.

⁸⁶⁰ Bantekas ve Oette, **IHL**, s. 307; Rainey vd., s. 95.

⁸⁶¹ Doğan İ., "Avrupa Konseyi", s. 406;

ilişkilerinin yürüttüğü tüm ülkelere ya da bunlardan birine uygulanacağını bildirebilmektedir (AİHS, m. 56/1). Ayrıca bahsi geçen şekilde bildirimde bulunmuş olan Sözleşmecî devletin, her zaman söz konusu ülkeler bakımından AİHS'nin ilgili maddesi uyarınca bireysel başvuru hakkının kullanabilmesi noktasında AİHM'nin yargılama yetkisini kabul etme olanağı da bulunmaktadır. (AİHS, m. 56/4). AİHS'nin ilgili düzenlemesi yer bakımından uygulama konusunda genel bir hüküm içermemekle birlikte, sadece Sözleşmecî devletlerin uluslararası ilişkiler bakımından sorumlu oldukları ülkeler bazında geçerlidir.⁸⁶² Dolayısıyla anılan maddeyle birlikte taraf devletlerin ülke sınırları dışında Sözleşme kapsamındaki hak ve özgürlüklerin ihlali dolayısıyla sorumlulukları doğmaktadır.⁸⁶³ Ancak burada dikkat çeken nokta Sözleşmeye taraf devletlerin uluslararası ilişkilerinin yürüttükleri devletlerin ülkelerinde yargılama yetkilerinin bulunduğunu kendi inisiyatiflerine bağlı olarak bildirimle kabul etmeleridir. Farklı bir ifadeyle, AİHS ilgili devletin yer bakımından sorumluluğuna kısıtlama getirmekte ve taraf devletin ulusal sınırları dışında Sözleşmenin uygulanabilmesini ve bireysel başvuru hakkını devletin takdirine bırakmaktadır.⁸⁶⁴ İşbu durumda da bahsedilen ülkeleri taraf devletlerin takdiriyle AİHS dışında bırakmak, insan haklarının evrensel düzeyde korunması ile bağdaşmamaktadır.⁸⁶⁵

AİHS sisteminde yer yönünden yetkiye ilişkin normatif olarak belirgin bir düzenlemeye rastlanmasa da AİHM'nin içtihatları doğrultusunda yetki alanını genişlettiği görülmektedir. Ancak belirtmekte fayda var ki AİHM'nin yer yönünden yargılama yetkisinin tespit ederken bazı başvurularda⁸⁶⁶ yargılama yetkisini genişletici yorum yapmaktan kaçındığı görüle de, Mahkeme bazılarında⁸⁶⁷ daha dinamik yorumda bulunarak taraf devletlerin ulusal hakimiyet alanları dışında sorumluluklarının bulunduğu kanaatine varmıştır. Sözü edilen durumda AİHM sadece taraf devletlerin ulusal sınırları dahilinde gerçekleşen ihlal iddiaları ile kendisini kısıtlamamakta ve gerçekleşen fiilin sorumluluğunun AİHS bağlamında taraf devlete isnat edilebileceği noktalarda yargılama yetkisini genişletmektedir. Tüm bu hususlar Avrupa sistemi aracılığıyla insan haklarının evrensel düzeyde korunmasına yönelik olumlu gelişmelerdir. Zira AİHM'nin sadece Avrupa ülkelerinde değil AİHS'ye taraf olmayan herhangi bir devlette gerçekleşen ihlal iddialarını ele alması ve söz konusu başvurular hakkında taraf devlet hakkında gerektiğinde ihlal kararı vermekten çekinmemesi anılan durumun en somut örneğidir.

⁸⁶² Özdek, s. 36.

⁸⁶³ Anayurt, s. 159-160.

⁸⁶⁴ Gözübüyük vd., s. 63.

⁸⁶⁵ Bozkurt vd., s. 250.

⁸⁶⁶ ECHR Case of Bankovic and Others v. Belgium, Application No. 52207/99, 12 December 2001 p. 72, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22099>, 5.Mart 2022; Alston ve Goodman, s. 907.

⁸⁶⁷ ECHR Case of Al-Skeini and Others v. The United Kingdom, Application No. 55721/07, 7 July 2011, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-105606>, 5 Mart 2022; detaylı bilgi için ayrıca bkz. Barbara Miltner, "Revisiting Extraterritorial after Al-Skeini: The ECHR and Its Lessons", **Michigan Journal of International Law**, 33(4), 2012, ss. 693-747.

Yukarıda bahsedilen olumlu özelliklerinin yanında Avrupa sisteminde eleştirilmesi gereken husus AİHS'nin amacına ters düşen fakat buna rağmen halen Sözleşmede muhafaza edilen “ülkesel uygulama” başlıklı 56. Maddedir. Söz konusu düzenleme taraf devletlerin AİHS ekseninde uluslararası ilişkilerini yürüttükleri ülkelerde ve bildirimde bulunmak kaydıyla sorumlulukları doğmasına neden olduğu için çifte standarda neden olmaktadır.⁸⁶⁸ İnsan haklarının bölgesel düzlemde korunmasına öncülük eden ve kendini her anlamda kanıtlamış olan Avrupa insan hakları sisteminde sömürgecilikle bağlantı kurulmasına neden olan düzenlemenin halen yürürlükte olması ise şaşırtıcıdır. Zira bahsedilen durumun AİHS'nin etik değerini önemli ölçüde zedelediğini ve ilgili maddenin Sözleşme metninden çıkartılması gerektiğini söylemek yanlış olmayacaktır.⁸⁶⁹

Amerikan insan hakları sistemine bakıldığında da Ame. İHK ve Ame. İHM'nin yer yönünden yetkisinin de tıpkı AİHM'ye benzer şekilde net bir düzenleme ile açıklığa kavuşturulmadığı görülmektedir. Komisyon ve Mahkemenin yer yönünden yargılama yetkisine ilişkin olarak sadece Ame. İHS'de tek bir düzenleme yer almaktadır. Söz konusu düzenlemeye göre ise, Ame. İHS'ye taraf devletler, Sözleşmede yer alan hak ve özgürlüklere saygı göstermek ve kendi yargı yetkileri dahilindeki tüm kişilerin bahsedilen haklarını ve özgürlüklerini hiçbir ayırım gözetmeksizin, özgür ve tam olarak kullanabilmelerini sağlamayı taahhüt etmektedir (Ame. İHS, m. 1). O halde Ame. İHK'nin ve Ame. İHM'nin yargılama yetkisinin neyi ifade ettiğini ve neyi kapsadığını belirlemek Komisyonun ve Mahkemenin yer yönünden yetkisinin ortaya koyulmasında önemli rol oynamaktadır.

Öncelikle Ame. İHK'nin yer yönünden yetkisine ilişkin olarak bir değerlendirme yapmak gerekirse, bahsi geçen hüküm doğrultusunda Ame. İHS'ye taraf bir devletin yargı yetkisi alanı dışında meydana gelen olaylar neticesinde sunulan başvurunun yer yönünden yetkisizlik nedeniyle kabul edilemez bulunması gerekir.⁸⁷⁰ Ancak insan hakları hukukunda devletlerin sadece ülkeleri üzerinde egemenliğe sahip olması fikrinin aşılması sonucunda, devletlerin sorumluluklarının tespitinde ülkesel sınırları dışındaki fiili hakimiyetlerine bakılmaktadır.⁸⁷¹ Sözü edilen durum Ame. İHK'nin önüne getirilen başvurularda uygulanmıştır. Ame. İHK yargı yetkisinin sadece ulusal sınırlara dayalı olarak belirlenemeyeceğini ve taraf devletin ulusal sınırların dışında fiili hakimiyeti bulunduğundan hareketle ihlal iddiasını incelemesi gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁷² Nitekim Ame.

⁸⁶⁸ Salihpaşaoğlu, s. 49.

⁸⁶⁹ Bahadır Kılınç, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İnfazı**, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006, s. 188; Salihpaşaoğlu, s. 49.

⁸⁷⁰ Ladesma, s. 254.

⁸⁷¹ Haydar Burak Gemalmaz, “Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonunun Amerika Birleşik Devletlerine Karşı Guantanamo Bay'de Alınanlara İlişkin Olarak Verdiği Önleyici Tedbirler Hakkındaki Kararın Değerlendirilmesi”, **MHB**, (22), 2002, (Amerikalılar Arası), s. 1100.

⁸⁷² Bkz. IACHR Report No. 109/99 Case 10.951 Coard et al. v. United States, 29 September 1999, p. 37, <https://www.cidh.oas.org/annualrep/99eng/Merits/UnitedStates10.951.htm>, 6 Mart 2022; IACHR Resolution No. 2/06, 28 February 2006, <http://www.cidh.oas.org/resolutions/resolution2.06.htm>, 6 Mart

İHK, aksi şekilde hareket etmenin bölgede insan haklarının korunması amacına yönelik oluşturulan insan hakları belgelerinin amacına aykırı olacağını vurgulamaktadır.⁸⁷³ Ame. İHK'nin yargılama yetkisini genişlettiği durumlarda ise hem uluslararası hem de diğer bölgesel insan hakları denetim organlarının vermiş olduğu kararlardan faydalandığı da görülmektedir. Yine Ame. İHK'nin yer yönünden yargılama yetkisini uluslararası insancıl hukuka atıfta bulunarak genişletici yorumla değerlendirdiği görülmektedir.⁸⁷⁴ Dolayısıyla ulusalüstü insan hakları hukukunda bütünsellik ilkesinin gereği olarak, Ame. İHK'nin insan haklarının korunması noktasında yeknesaklığı gerçekleştirme çabasında olduğu söylenebilir. Ayrıca taraf devletlerin ulusal sınırları dışındaki vatandaşları üzerinde yargı yetkisi bulunmasından kaynaklı olarak diplomatik temsilciler ya da konsolosluklar vasıtasıyla gerçekleşen ihlal iddiasının Ame. İHK tarafından incelenmesi mümkündür.⁸⁷⁵ O halde Ame. İHK'nin yer yönünden yargılama yetkisini belirlerken coğrafi sınırlara ilişkin düşünciyi geri planda tuttuğu ve bölgeye odaklanmak yerine kişi üzerinde yetki ve kontrole öncelik verdiği görülmektedir.⁸⁷⁶ Böylece Amerikan sisteminde de Komisyon bağlamında AİHM'ye benzer şekilde bir uygulamanın bulunduğu söylenebilir. Ame. İHK'nin verdiği kararlarda AİHM'nin kararlarına göndermede bulunması bunun en belirgin kanıtıdır. Zira Ame. İHS'de yargılama yetkisinin detaylı olarak düzenlenmemiş olması Komisyona bir takdir alanı bırakmış ve Ame. İHK de söz konusu durumu ulusal sınırlar dışında gerçekleşen ve taraf devlete atfedilebilir filler ekseninde insan haklarının korunması lehine kullanmıştır.

Ame. İHM'nin yer yönünden yargılama yetkisinin kapsamına ilişkin olarak da tıpkı Ame. İHK'de olduğu gibi açık bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak Ame. İHM'nin yargılama yetkisinin taraf devletlerce belli koşullarda kabul edildiği varsayıldığında akla gelen soru Mahkemenin yer yönünden yetkisine ilişkin böyle bir koşulun getirilip getirilmeyeceğidir. İşbu durumda taraf devletin yargılama yetkisinin belirli bir alanında gerçekleşen ihlal iddialarına ilişkin olarak sorumluluktan kaçabilmesi mümkün olabilecek midir? Ame. İHS'ye taraf devletlerin Ame. İHM'nin yer yönünden yetkisinin belirli bir alanla sınırlı olarak kabul etmeye yönelik beyanlarının insan haklarının korunması amacına hizmet etmeyeceği aşıkardır.⁸⁷⁷ Dolayısıyla Ame. İHM'nin de yargılama yetkisini taraf devletlerin ulusal sınırları dahilinde ve gerektiğinde de ulusal sınırların dışında meydana gelen ihlal iddiaları için genişletici şekilde yorumlaması isabetli olacaktır.

2022; IACHR Report No. 38/99 Petition Victor Saldano v. Argentina, 11 March 1999, p.17, <http://www.cidh.org/annualrep/98eng/inadmissible/argentina%20saldano.htm>, 8 Mart 2022.

⁸⁷³ Bkz. IACHR Report No. 112/10 Inter-State Petition IP-02, Admissibility, Franklin Guillermo Aisalla Molina Ecuador v. Colombia, OEA/Ser.L/V/II.140 Doc.10, 21 October 2010, p. 98.

⁸⁷⁴ Liesbeth Zegveld, "The Inter-American Commission on Human Rights and International Humanitarian Law: A Comment on the Tablada Case", International Review of the Red Cross, (324), 1998, s. 506.

⁸⁷⁵ Ladesma, s. 254.

⁸⁷⁶ Cleveland, s. 249.

⁸⁷⁷ Pasqualucci, **Practice**, s. 149.

Ayrıca Ame. İHS’de yargılama yetkisinin yer yönünden uygulama alanına ilişkin olarak değinilmesi gereken diğer bir hüküm de federal devletlere ilişkindir. Sözü edilen düzenlemeye göre, taraf devletin federal bir devlet yapısında olması halinde ilgili devletin konusu gereği üzerinde yasama ve yargı yetkilerini kullandığı tüm hususlara ilişkin olarak Ame. İHS’nin hükümlerini uygulaması gerekir (Ame. İHS, m. 28/1). O halde federal bir taraf devletin federe devletlerde yasama ve yargı yetkisini kullandığı hususlara ilişkin gerçekleşen hak ihlali iddialarından kendisini soyutlaması mümkün değildir. Nitekim Ame. İHM taraf devletin uluslararası sorumluluklardan kaçınabilmek adına federal yapıyı savunamayacağını belirtmektedir.⁸⁷⁸ Dolayısıyla Amerikan sisteminde Ame. İHM ekseninde de yer yönünden yargılama yetkisinin geniş yorumlandığını söylemek mümkündür. Ancak yine de taraf devletin ulusal sınırları dışında ne zaman yargılama yetkisine sahip olduğunu tam anlamıyla tespit edebilmek için açık bir düzenlemeye ihtiyaç bulunmaktadır.⁸⁷⁹

Afrika sistemine gelindiğinde ise yine Af. İHHK bağlamında Avrupa ve Amerikan sistemlerine benzer şekilde yargılama yetkisine ilişkin genel bir düzenlemenin bulunduğu görülmektedir. Ancak Afrika sisteminde diğer bölgesel sistemlerden farklı olarak söz konusu düzenlemede taraf devletlerin sadece Af. İHHŞ’de yer alan hak ve özgürlükleri kullanılabilmesini sağlama yönünde yükümlülükleri bulunduğu ifade edilmiş, söz konusu yükümlülüğün yargı yetkisi dahilinde geçerli olduğuna ilişkin bir ifadeye yer verilmemiştir. Şöyle ki, Af. İHHŞ’ye taraf olan Af.B. Örgütü üyesi olan devletlerin şartta yer alan hak ve özgürlükleri tanınması ve söz konusu hak ve özgürlüklere etkinlik kazandıracak yasal önlemleri alması gerekmektedir (Af. İHHŞ, m. 1). Bahsi geçen düzenlemenin metni dikkate alındığında Şarta taraf devletlerin yükümlülüklerinin coğrafi sınırını belirleyen bir ibareye verilmemesi metnin temelinde bir eksiklik olarak ifade edilebilir.⁸⁸⁰ Ancak her ne kadar ilgili düzenlemede yer almasa da taraf devletlerin yargılama yetkisi dahilinde kendi kontrolleri altındaki fiilerden ve olaylardan sorumlu oldukları gerçeği yadsınmaz.⁸⁸¹ Nitekim Af. İHHK tarafından da Af. İHHŞ’ye taraf devletlerin kendi ulusal sınırları içerisinde insan haklarının etkin şekilde korunmasından sorumlu oldukları vurgulanmaktadır.⁸⁸² Dolayısıyla Şarta taraf olan devletlerin kendi yargılama yetkisi kapsamında gerçekleşen eylem ve

⁸⁷⁸ Bkz. IACtHR Case of Garrido and Baigorria v. Argentina, Judgment of 27 August 1998 (Reparations and Costs), Series C No. 39, p. 45-46, https://www.corteidh.or.cr/casos_sentencias.cfm?lang=en, 8 Mart 2022.

⁸⁷⁹ Medina, **ACHR**, s. 16.

⁸⁸⁰ Takele Soboka Bulto, “Patching the ‘Legal Black Hole’: The Extraterritorial Reach of States Human Rights Duties in the African Human Rights System”, **South African Journal of Human Rights**, (27), 2011, s. 258.

⁸⁸¹ Viljoen, “Admissibility”, s. 78.

⁸⁸² Bkz. ACHPR Association of Victims of Post Electoral Violence & INTERIGHTS v. Cameroon, Communication 272/03, 25 November 2009, p. 112, https://www.achpr.org/public/Document/file/English/achpr46_272_03_eng.pdf, 9 Mart 2022.

işlemler neticesinde sorumlulukları doğduğu ortadır. O halde Komisyonun yer yönünden yetkisinden kastın Af. İHHŞ tarafı devletlerin egemenlik alanları olarak nitelendirmek mümkündür.

Af. İHHK'nin yer yönünden yetkisine ilişkin Af. İHHŞ'de açık bir hüküm yer almasa da Şartta yer alan bazı düzenlemeler dikkate alınarak ayrıca bir değerlendirme yapıldığında da, taraf devletlerin Af. İHHŞ'de yer alan hükümleri etkili kılmak amacıyla birtakım tedbirleri almaları gerekmektedir (Af. İHHŞ, m. 62; Af. İHHK/UK, Kural 78/1). Anılan düzenlemede her ne kadar taraf devletlerin rapor yükümlülüğü belirtilse de, şikayet başvuruları açısından da aynı durumun söz konusu olduğu söylenebilir. Dolayısıyla hem devlet başvuruları hem de bireysel başvurular bakımından Şartın tarafı olan devletlerin kendi yargılama yetkileri kapsamında meydana gelen ihlallerden dolayı sorumlu olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. O halde bu noktada cevaplanması gereken soru Af. İHHK'nin ulusal sınırları dışında yer yönünden yetkisinin bulunup bulunmadığıdır. Af. İHHK'nin Avrupa ve Amerikan sistemlerine benzer şekilde yer yönünden yetki alanını genişletip genişletmediği sorusunun cevabını yine Komisyonun vermiş olduğu bir kararda bulmak mümkündür. Bahsi geçen karara göre Af. İHHK öncelikle taraf devletlerin sorumluluk alanlarını kendi ulusal sınırları dahilinde görse, ilgili devletin başka bir devletin topraklarının bir kısmında etkili kontrolünün bulunduğu yerlerde bölgesel yargı yetkisi ötesinde yükümlülükler üstlendiği için yer yönünden yargı yetkisinin bulunduğunu belirtmektedir.⁸⁸³

Af. İHHM'nin yer yönünden yetkisinin belirlenmesinde de yine Af. İHHŞ'nin belirtilen hükmünün yanı sıra Af. İHHMKP yol gösterici olmaktadır. Dolayısıyla Mahkemenin yargı yetkisi, Af. İHHŞ, Af. İHHMKP ve ilgili devletlerce onaylanan herhangi bir insan hakları belgesinin yorumlanması ve uygulanmasına ilişkin kendisine sunulan tüm vaka ve uyuşmazlıkları kapsamaktadır (Af. İHHMKP, m. 3/1). Mahkemenin kendisine sunulan başvuru üzerinde yargılama yetkisinin bulunup bulunmadığına dair bir uyuşmazlık çıkması halinde son kararı kendisinin vermesi gerekir (Af. İHHMKP, m. 3/2). Tüm bu düzenlemeler doğrultusunda Af. İHHM'nin de yer yönünden yetkisinin sınırlarına ilişkin olarak net bir çerçevenin çizilmediği görülmektedir. Ancak diğer denetim organlarından farklı olarak sadece yargılama yetkisine ilişkin bir uyuşmazlık halinde Af. İHHM'nin uyuşmazlığı çözecek olan mercii olduğu hükmüne bağlanmıştır. Ancak burada yer yönünden yetkinin kapsamını belirleyecek olanın Mahkeme olacağı aşikardır. Zira diğer bölgesel sistemlerde de yer yönünden yetkinin sınırlarını belirleyenler denetim organları olmuştur. Dolayısıyla Af. İHHM bağlamında da ilgili düzenlemede yargılama yetkisinin hangi bölgeyi ifade ettiğine ilişkin bir hükmün ve dahi yargılama yetkisine dair bir ibarenin bulunmaması önemli bir eksiklik olarak nitelendirilebilir. Bahsedilen eksikliğin giderilmesinde kilit rol oynayacak olan ise oluşturacağı içtihatlarla çerçeveyi çizecek olan Af. İHHM'dir. Ancak bu demek değildir ki söz

⁸⁸³ Bkz. ACHPR Mohammed Abdullah Al-Asad v. The Republic of Djibouti, Communication 383/10, 4 October 2014, p. 134, https://www.achpr.org/public/Document/file/English/achpr55_383_10_eng.pdf, 9 Mart 2022; ayrıca bkz. Murray, **African Charter**, s. 38; Viljoen, "Communications", s. 107.

konusu eksiklik nedeniyle Af. İHHM'nin diğerlerinden farklı bir şekilde yargılama yetkisinin belirlenmesi gerekir. Aksine ulusalüstü insan hakları hukukunda normatif ve içtihadî bütünsellik ilkelerinin bir gereği olarak Af. İHHMKP'ye taraf olan devletlerin de kendi yargılama yetkisi kapsamında gerçekleşen fiil ve işlemler neticesinde sorumluluklarının doğacağı tartışılmazdır. O halde Mahkemenin yer yönünden yetkisinden kasıt Şartın tarafı devletlerin egemenlik alanları olarak nitelendirilebilir.⁸⁸⁴ Taraf devletlerin egemenlik alanları dışında yargılama yetkisinin bulunup bulunmadığına ya da farklı ifadeyle, gerçekleştirdikleri fiiller nedeniyle sorumluluklarının doğup doğmadığına ise somut olayın özellikleri çerçevesinde Af. İHHM'nin karar vermesi gerekmektedir.

Tüm bu bilgilerden hareketle Avrupa, Amerika ve Afrika insan hakları belgelerinde taraf devletlerin yer yönünden yetkisine ilişkin belirgin bir düzenlemenin yer almadığı, hatta Afrika sisteminde ilgili düzenlemelerde “yargılama yetkisi” ne bile atıfta bulunulmadığı görülmektedir. Ancak bölgesel insan hakları sistemlerinin hepsinin de taraf devletlerin ulusal sınırları dışında işlendiği iddia edilen hak ihlalleri için devletlerin sorumluluklarının bulunduğunu kabul ettikleri ve sorumlulukların kapsamını verdikleri kararlar doğrultusunda genişlettikleri açıktır.⁸⁸⁵ Ulusal sınırların dışında taraf devletlerin sorumluluğuna hükmeden denetim organları için de “sınırların dışı” ifadesinin neyi ifade ettiğine ilişkin de genel bir tanım bulunmamaktadır.⁸⁸⁶ Dolayısıyla insan hakları mahkemelerinin yer yönünden yetkilerine ilişkin olarak bütüncül bir değerlendirme yapıldığında taraf devletlerin sorumluluklarının ulusal sınırlar dışında birkaç durumda ortaya çıktığı söylenebilir. Şöyle ki, ilgili devletin sınırları dışında etkili kontrolleri bulunduğu, ilgili devletin yetkililerinin ülke sınırları dışındaki herhangi bir yerde otorite ve kontrolleri altındaki kişilere yönelik eylemleri neticesinde bir ihlal iddiası mevcut olduğunda ya da ilgili devlet tarafından alınan karar ülke dışında ihlale yol açacak bir sonuca yol açarsa denetim organlarının yer yönünden yargılama yetkisi genişlemektedir.⁸⁸⁷ Ayrıca AIHS sisteminde yer alan “ülkesel uygulama” başlıklı düzenlemeye koşut bir hükmün Amerika ve Afrika sistemlerinde yer almadığı görülmektedir. Anılan bu durum Amerika ve Afrika sistemleri bakımından sömürgecilikle bağlantı kurulmasına fırsat vermemesi nedeniyle isabetli olarak nitelendirilebilir.

⁸⁸⁴ Benzer yönde görüş için bkz. Lucius Cafilish, “Attribution, Responsibility and Jurisdiction in International Human Rights Law”, *Anuario Colombiano de Derecho Internacional*, 10, 2017, s. 171.

⁸⁸⁵ Shelton ve Carozza, s. 304.

⁸⁸⁶ Milanovic, s. 13.

⁸⁸⁷ Detaylı bilgi için bkz. De Schutter, s. 161-215; Cavallaro vd., s. 123; Schabas, , s. 95; Yasemin Karadağ, *AIHM Kararlarında Ülke Dışı Yargı Yetkisi Kavramının Uygulanması ve Dönüşümü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015, (Yargı), s. 63; Ladesma, s. 254.

2. 2. 5. Zaman Yönünden Yetki (Ratione Temporis)

Ulusalüstü insan hakları hukukunda insan hakları denetim organlarının zaman yönünden yetkisi taraf devletlerin sorumluluklarının ne zaman doğacağı ile ilgilidir.⁸⁸⁸ Taraf devletlerin sorumluluklarının doğabilmesi için öncelikle ilgili insan hakları belgesine taraf olma süreçlerinin tamamlanması, söz konusu belgenin o devlet bakımından yürürlüğe girmiş olması ve seçmeli usulün öngörüldüğü durumlarda tanıma beyanlarının sunulması gerekmektedir.

İlk olarak AİHM'nin zaman yönünden yetkisi incelendiğinde, AİHS ve onun Protokollerinin taraf devlet bağlamında yürürlüğe girmiş olması önem taşımaktadır.⁸⁸⁹ Dolayısıyla AİHS'nin ve Protokollerinin yürürlük tarihleri her bir taraf devlet bakımından farklılık arz ettiğinden zaman yönünden yetkinin uygulanması da devletlere göre değişmektedir.⁸⁹⁰ AİHM'nin zaman yönünden yetkisi incelenirken 11 No.lu Protokol önce ve sonrası şeklinde ayırım yapmak yerinde olacaktır. Zira AİHS'nin 11 No.lu Protokolü ile AİHM'nin zorunlu yargı yetkisi tanınmış ve Mahkemenin zaman yönünden yetkisinin belirlenmesinde özellikle bireysel başvuru bağlamında değişikliğe gidilmiştir.

11 No.lu Protokol öncesinde AİHS'nin zaman yönünden yetkisinin belirlenmesinde ana kural Sözleşmenin onaylanmasından sonra taraf devletler bakımından uygulamaya girmesidir.⁸⁹¹ Farklı bir ifadeyle 11 No.lu Protokol öncesi bireysel başvurular açısından sadece Sözleşmeye taraf olmak zaman yönünden yetki için yeterli olmayıp ayrıca ilgili devletin tanıma beyanına gerek duyulmaktadır. Aksi takdirde taraf devletin Sözleşme yürürlüğe girdikten hemen sonra sorumluluğunun doğduğunu söylemek mümkün değildir. O halde AİHS'nin zaman yönünden yetkisinin belirlenmesinde önemli olan bireysel başvuru usulünün Sözleşmeye taraf devletlerce kabul edilme tarihidir.⁸⁹² 11 No.lu Protokolün yürürlüğe girmesi sonucunda AİHM'nin yargılama yetkisi ihtiyari olmaktan çıkıp zorunlu hale gelmiş ve bireysel başvuru hakkına ilişkin konularla birlikte Mahkemenin yargılama yetkisi AİHM'nin zaman yönünden yetkisine dair genel ilkelere tabi olmuştur.⁸⁹³ 11 No.lu Protokol sonrasında bireysel başvuru hakkı AİHS'nin imzalanmasıyla birlikte kabul edilmiş sayılmaktadır.⁸⁹⁴

AİHS bir uluslararası sözleşme olma niteliğinden dolayı onaylanma aşamasından sonra ilgili devletler açısından bağlayıcılık kazanmaktadır.⁸⁹⁵ Her ne kadar Sözleşmeye devletler bakımından bağlayıcılık kazanmış olsa da AİHM'nin taraf devletlerden herhangi birinin sorumluluğuna hükmedebilmesi için Sözleşmenin onay tarihinden sonra ihlal iddiasının söz konusu olması

⁸⁸⁸ Caflish, s. 164.

⁸⁸⁹ Gözübüyük vd., s. 65.

⁸⁹⁰ Özdek, s. 39.

⁸⁹¹ Özdek, s. 39.

⁸⁹² Bilir, s. 92.

⁸⁹³ Özdek, s. 39.

⁸⁹⁴ Bilir, s. 92.

⁸⁹⁵ Tezcan vd., **İnsan Hakları**, 2 s. 82.

gerekmektedir. Farklı bir ifadeyle AİHS'ye taraf devletlerin Sözleşmenin onaylanmasından önce ortaya çıkan olaylar ya da ortadan kalkmış durumlar neticesinde herhangi bir sorumlulukları bulunmamaktadır.⁸⁹⁶ Anılan bu durum uluslararası hukukta geçerli olan anlaşmaların geriye yürümezliği ilkesinin bir sonucudur.⁸⁹⁷ Dolayısıyla AİHS, taraf devletler bakımından yürürlüğe girme tarihinden önce gerçekleşen olaylara uygulanmamakta ve yapılmış olan başvurular zaman bakımından yetkisizlik gerekçesiyle reddedilmektedir.⁸⁹⁸ Ancak AİHS'nin anlaşmaların geriye yürümezliği ilkesi gereğince yürürlük tarihi öncesindeki olaylara uygulanmaması kural olmakla birlikte, anılan bu durumun bazı istisnaları bulunmaktadır. Başka bir deyişle, AİHS'nin taraf devletlerin yürürlük tarihinden önce gerçekleşen bir olayla ilgili olarak AİHS'nin onaylaması sonrasında sorumlu tutulabilmesi için Sözleşmenin ilgili hükümlerinin "sürekli ihlal" e konu olması gerekmektedir.⁸⁹⁹ Sözleşmeye taraf devletin AİHS'nin hükümlerini yürürlük tarihinden sonra da ihlal etmesi durumunda AİHM'nin zaman yönünden yetkisinin var olduğu kabul edilmektedir.⁹⁰⁰

AİHS'ye taraf devletler 11 No.lu Protokolün yürürlüğe girmesiyle birlikte AİHM'nin yargılama yetkisini Sözleşmenin onay tarihi itibarıyla tanımış olmakla birlikte ilgili devletleri Sözleşmeden doğan sorumluluklarından kurtulabilmeleri sadece Sözleşmeden çıkma şartına bağlanmıştır.⁹⁰¹ İşbu durumda AİHS'nin zaman yönünden yetkisinin belirlenmesi açısından önemli olan Sözleşmeden çıkma kavramına değinmek gerekmektedir. Öncelikle AİHS'ye taraf olan devlet Sözleşmeden çıkma imkanına sahiptir. Ancak ilgili devletin Sözleşmeden çıkabilmesi için belirli şartların gerçekleşmesi zorunludur. Sözleşmeye taraf devletlerden herhangi biri AİHS'ye taraf olduğu tarihten itibaren beş yıllık bir süre geçtiği takdirde, söz konusu durumu altı ay öncesinden AK Genel Sekreterine bildirmek kaydıyla Sözleşmeyi feshedebilmektedir (AİHS, m. 58/1). Nitekim AİHS'nin feshedilmesi talebinde bulunan taraf devletin, Sözleşmeden çıkma tarihinden önce gerçekleşmiş olan ve Sözleşmeden kaynaklanan yükümlülüklerinin ihlal niteliğindeki bir olaya ilişkin olarak sorumluluktan kurtulması mümkün değildir (AİHS, m. 58/2). Belirtilen koşulların gerçekleşmesi durumunda Avrupa Konseyi üyeliği sona eren Sözleşmecî devletin AİHS'ye taraf olma sıfatı da sona ermektedir (AİHS, m. 58/3) O halde tüm bu bilgiler ışığında AİHS'den çıkma talebinde bulunmak isteyen taraf devletin beş yıl Sözleşme sistemi içerisinde yer alması gerekmektedir. Fesih talebinde bulunan taraf devletin Sözleşmeden kaynaklanan

⁸⁹⁶ Rainey vd., s. 88; Harris vd., **ECHR**, s. 99; ayrıca bkz. ECHR (Grand Chamber), Case of Blečić v. Croatia, Application No. 59532/00, 8 March 2006, p. 70, <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-72688>, 10 Mart 2022.

⁸⁹⁷ Bantekas ve Oette, **IHRL**, s. 308; Zwart, s. 134; Lemmens K., s. 20; Özdek, s. 39; Rainey vd., s. 88; ayrıca bkz. Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi m. 28.

⁸⁹⁸ Gözübüyük vd., s. 65

⁸⁹⁹ Zwart, s.126; Lemmens K., s. 21; Tezcan vd., **İnsan Hakları**, 2, s. 82; ayrıca bkz. ECHR Case of Kuric and others v. Slovenia, Application No. 26828/06, 26 June 2012, p. 240-241, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111634>; Case of Silih v. Slovenia, Application No. 71463/01, 9 April 2009, p. 161-167, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92142>, 10 Mart 2022.

⁹⁰⁰ Doğan İ., "Avrupa Konseyi", s. 410.

⁹⁰¹ Lemmens K., s. 23; Rainey vd., s. 89.

yükümlülükleri ise bildirimde bulunduğu tarihten sonraki altı ay süre içerisinde halen devam etmektedir. Bahsedilen altı aylık sürenin dolmasından sonra ise ilgili devletin hem Avrupa Konseyi üyeliği hem de AİHS'ye taraf olma sıfatı sona ermektedir.

Amerikan insan hakları sistemine gelindiğinde ise Avrupa sisteminden farklı olarak hem Komisyon hem de Mahkeme bağlamında yargılama yetkilerinin zorunlu ve seçmeli usule tabi olmasından hareketle bir değerlendirmede bulunulmalıdır. Öncelikle Ame. İHK'nin zaman yönünden yetkisini tespit edebilmek için devletlerarası ve bireysel başvuru bakımından bir ayırım yapmak gerekmektedir. Bireysel başvurularda Ame. İHK'nin inceleme yapabilmesi için Taraf devletlerin özel bir tanıma beyanında bulunmaları gerekmediğinden Ame. İHS'ye taraf herhangi bir devlet, bireysel başvurular özelinde, Sözleşmenin onaylanıp depo edilmesiyle kısaca Sözleşmeye taraf olmakla birlikte Ame. İHS'de yer alan hak ve özgürlüklerin yerine getirilmesinden sorumlu tutulmaktadır (Ame. İHS, m. 44). Dolayısıyla Ame. İHK'nin bireysel başvurular ekseninde zaman yönünden yargılama yetkisi ilgili belgelerin kendi ülkelerinde yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla başlamaktadır.

Devlet başvurularında Ame. İHK'nin yargılama yetkisinin söz konusu olabilmesi için Sözleşmeye taraf devletlerin özel bir tanıma beyanında bulunmaları gerekmekte ve dolayısıyla taraf devletlerin zaman yönünden yetkisi tanıma beyanının sunulmasıyla geçerlik kazanmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, Amerikan insan hakları sisteminde herhangi bir taraf devlet Ame. İHS'yi onaylama ve Sözleşmeye katılma belgesini depo etmekle birlikte Komisyonun yetkisini kabul edebileceği gibi, söz konusu işlemi daha sonra herhangi bir zamanda da gerçekleştirebilir (Ame. İHS m. 45/1). Dolayısıyla Ame. İHK, sadece inceleme yetkisini tanımış olan bir taraf devletin sunduğu başvuruları inceleyebilmekte; aksi halde başvurunun kabul edilmesi söz konusu olmamaktadır (Ame. İHS, 45/2). Sözleşme tarafı devlet Ame. İHK'nin belirtilen yetkisini süresiz olarak tanıtabileceği gibi; belirli bir dönem ya da vaka için geçerli olacak şekilde bildirimde bulunabilir (Ame. İHS, m. 45/3). O halde Ame. İHK'nin devlet başvurularında zaman yönünden yetkisine sahip olabilmesinin özel tanıma beyanına bağlı olduğu; Sözleşmeye taraf devletlerin Komisyonun başvuruları alma ve inceleme yetkisini kabul etmeleri gerektiği ortadadır. Ayrıca burada dikkat çeken iki husus bulunmaktadır. İlki Ame. İHS'ye taraf devletlerin Komisyonun yargılama yetkisini kabul edebilecekleri zaman hususunda bir opsiyon tanınmasıdır. Böylelikle ilgili devlet ister Sözleşmeye taraf olma işlemi ile birlikte isterse de daha sonrasında devletlerarası başvuru usulüne dair tanıma beyanını sunma imkanına sahiptir. İkinci olarak Komisyonun devlet başvurularına ilişkin yargılama yetkisinin süresiz veya belirli bir süreliğine kabul edebilme noktasında taraf devletlere seçenek sunulmaktadır. Dolayısıyla devletlerarası başvurular bağlamında taraf devletin sadece Ame. İHK'nin yargılama yetkisini kabul etme beyanını sunması yeterli olmayıp söz konusu beyanın hangi durumlar için geçerli olduğuna dair bilgileri de içermesi gerekir.

Ame. İHK'nin zaman yönünden yargılama yetkisini değerlendirirken Komisyonun önüne getirilen başvuruları Ame. İHÖB veya Ame. İHS bağlamında inceleyip incelemeye de ayrıca önem taşımaktadır. Zira belirtildiği üzere Ame. İHK'nin devletlerarası başvurularda Ame. İHS ekseninde taraf devletin tanıma beyanı sunmadığı durumlarda ya da tanıma beyanını sunduğu tarihten önce gerçekleşen vakalara ilişkin zaman yönünden yargılama yetkisi bulunmamaktadır. Ame. İHK bireysel başvurularda ise, Ame. İHS'ye taraf olmadan önceki ihlal iddialarına ilişkin olarak kendini zaman yönünden yetkili görmektedir. Ancak işbu durumda Ame. İHK'nin sadece Ame. İHÖB kapsamında zaman yönünden yargılama yetkisi bulunmaktadır.⁹⁰²

Amerikan insan hakları sistemi ve Avrupa sistemi ile kıyaslama yapıldığında, Avrupa sisteminde AİHS'nin orijinal halinde bireysel başvuru için tanıma beyanı gerekirken devlet başvurusunda herhangi bir tanıma beyanı gerekmemektedir. Ancak Amerika sisteminde AİHS'nin aksine devlet başvuruları için özel tanıma beyanı aranırken, bireysel başvurular için böyle bir durum söz konusu değildir.⁹⁰³ Belirtmek gerekir ki, AİHS'nin orijinal sisteminde gerekli olan tanıma beyanı AİHS'nin 11 Nolu Protokolü ile kaldırılmış ve taraf devletlerin Sözleşmeyi onaylayıp depo etmeleriyle birlikte AİHM'nin hem bireysel hem de devlet başvurularında yetkisi otomatik olarak tanınmıştır.

Ame. İHM'de de tıpkı Ame. İHK'de olduğu gibi yargılama yetkisi Sözleşmeye taraf devletlerin tanıma beyanına bağlıdır. Nitekim taraf devletler tanıma beyanını sunmadan uzun bir süre önce Ame. İHS'yi onaylamakta ve bu süreç öncesinde her ne kadar Sözleşmede yer alan hakların korunmasından sorumlu olsalar da Mahkemenin ihlal iddialarını inceleme yetkisi bulunmamaktadır.⁹⁰⁴ Komisyonunda geçerli olan bireysel başvuru ve devlet başvurusu ayrımı Ame. İHM sisteminde doğrudan bireysel başvuru söz konusu olmadığından geçerli değildir. Dolayısıyla Ame. İHM'ye başvuruda bulunma yetkisine sahip olan taraf devletler bakımından inceleme yapmak yerinde olacaktır. Ame. İHM'nin yargılama yetkisinden söz edebilmek için öncelikle taraf devletlerin Sözleşmenin onaylaması ya da katılma belgesinin depo edilmesi esnasında tanıma beyanının sunulması gerekmektedir. Sözleşmeye taraf devletler Ame. İHM'nin yargılama yetkisini belirtilenlerin dışında sonraki herhangi bir zamanda da yapabilmektedir. Sözleşmeye taraf devletlerin bahsedilen zamanlardan herhangi birinde Mahkemenin yargılama yetkisini tanıması üzerine Ame. İHM, Sözleşmenin yorumlanmasına ve uygulanmasına dair tüm meselelerde başvuruları değerlendirme imkanına sahip olmaktadır. (Ame. İHS, m. 62/1)

Ame. İHM'nin Sözleşmenin yorumlanması ve uygulanmasına dair yetkisi belirli şartlara bağlı olarak tanınabilir. Şöyle ki, Ame. İHS tarafı olan devletler kimi zaman koşulsuz olarak kimi

⁹⁰² Ludovic Hennebel ve Helene Tigroudja, **American Convention on Human Rights-A Commentary**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2022, s. 1033-1034.

⁹⁰³ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 364.

⁹⁰⁴ Pasqualucci, **Practice**, s. 138.

zaman da karşılıklılık koşuluyla Mahkemenin yargılama yetkisini tanıyabilmektedir. Yine Sözleşme tarafı devletlerin Mahkemenin yargılama yetkisini belirli bir zaman ya da belirli bir vaka ile sınırlı olacak tanınması da mümkündür (Ame. İHS, m. 62/2). O halde zaman bakımından Mahkemenin yargılama yetkisi için Sözleşme tarafı devletlerin tümü için geçerli olacak şekilde bir yargıya varmak mümkün değildir. Mahkemenin yargılama yetkisinin geçerli olacağı zamanı belirleme imkânı Sözleşmeye taraf devletlerin takdirlerine bırakılmıştır. İşbu durumda Ame. İHM'nin zaman yönünden yargılama yetkisinin taraf devletin özel bir beyanla ya da anlaşmayla ne zaman kabul ettiğiyle ve söz konusu kabulün ne kadar yürürlükte kaldığıyla ilgili olduğunu söylemek mümkündür.⁹⁰⁵ Dolayısıyla da Ame. İHM'nin zaman bakımından yargılama yetkisi tespit edilirken Sözleşmeciler devletler özelinde değerlendirme yapmak gerekmektedir. Ame. İHS'ye taraf devletlerden herhangi birinin bahsedilen seçeneklerden herhangi birini kullanarak Mahkemenin yargılama yetkisini kabul ettiği anda Sözleşmenin yorumlanmasına ve uygulanmasına ilişkin tüm meselelerden dolayı sorumluluğu doğmaktadır.

Amerikan insan hakları sisteminde hem Ame. İHK'nin hem de Ame. İHM'nin zaman yönünden yetkisine ilişkin olarak devletlerarası başvurular bağlamında eleştiriye açık bazı noktalar bulunmaktadır. Öncelikle Komisyon ve Mahkeme açısından yukarıda da belirtildiği üzere taraf devletlere tanıma beyanının sunulacağı zaman ve içeriği konusunda birtakım seçenekler sunulması iki denetim organının da işleyişinde yavaşlamaya sebep olabilecektir. Zira hem Ame. İHK hem de Ame. İHM önüne gelen başvurular bağlamında zaman yönünden yetkisini belirlerken yeknesak bir düzenleme çerçevesinde hareket edemeyecektir. Her iki mekanizma da zaman yönünden yetkilerini belirlerken her bir devlet özelinde ayrı değerlendirmeler yapmak zorundadır. Ancak bahsedilen durum Avrupa sisteminde farklıdır. AİHM'nin zaman yönünden yargılama yetkisini belirleyen Sözleşmeye taraf olma işleminin tamamlanma zamanıdır. Ayrıca Avrupa sisteminde AİHM'nin hem bireysel hem de devletlerarası başvurularda zorunlu yargılama yetkisinin bulunması da tanıma beyanına ilişkin olarak Mahkemenin herhangi bir değerlendirme yapmasını gerektirmemektedir.

İkinci olarak Ame. İHM'nin önüne getirilen başvuruları incelerken sözü edilen düzenlemelerden herhangi birine bağlı şekilde zaman yönünden yetkisini belirlediği ve taraf devletçe belirtilen şarta bağlı olarak yargılama yetkisini kullanabildiği görülmektedir.⁹⁰⁶ Dolayısıyla Amerikan sistemine de tıpkı Avrupa sistemine benzer şekilde bir düzenlemenin getirilmesi ve Komisyon ile Mahkemenin yargılama yetkilerinin tanıma beyanına bağlı olmasına ilişkin olarak getirilen çoktan seçmeli düzenlemelerin kaldırılması isabetli olacaktır. Böylelikle taraf devletlerin gerçekleştirdikleri her bir ihlalden doğan sorumluluktan bahsedilen düzenlemeleri

⁹⁰⁵ Ladesma, s. 593.

⁹⁰⁶ Bkz. IACtHR Case of Garcia Lucera et al. v. Chile, Judgment, (Preliminary Objection, Merits and Reparations), 28 August 2013, p. 30-31, https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_267_ing.pdf, 11 Mart 2022.

öne sürerek kaçması mümkün olamayacak ve insan haklarının etkin ve sürekli şekilde korunması sağlanabilecektir.

Avrupa insan hakları sisteminde olduğu gibi Amerikan sisteminde de Sözleşmelerin geriye yürümezliği ilkesi uygulanmakta ve taraf devletler gerekli tanıma işlemlerini gerçekleştirdikten sonra sorumlulukları doğmaktadır. Zira Amerikan sisteminde taraf devletler geriye yürümezlik ilkesini ve belirli zaman sınırı koşulunu öne sürerek Ame. İHM'nin zaman yönünden yargılama yetkisinden kurtulabilmektedir.⁹⁰⁷ Ancak tıpkı AİHM'de olduğu gibi Ame. İHM'nin geriye yürümezlik ilkesine "sürekli ihlal" halinde istisna getirdiği görülmektedir. Dolayısıyla Ame. İHM de fiilin Sözleşmeye taraf olunmasından önce gerçekleştiğine bakılmaksızın, başvuru tarihinde halen Ame. İHS'nin ilgili hükümlerini ihlal ettiği sonucuna vardığında kendisini zaman yönünden yetkili görmektedir.⁹⁰⁸ O halde Ame. İHM'nin ihlallerin anlık ya da sürekli niteliğini göz önünde bulundurarak gerçekleşen ihlalin doğasına bağlı olarak bir karara vardığı söylenebilir.⁹⁰⁹

Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki Mahkemenin zaman yönünden yargılama yetkisine ilişkin anlaşmaların geriye yürümezliği ilkesinin istisnası olan sürekli ihlallerin konusu genellikle ölüm şüphesiyle ortadan kaybolan kişiler hakkındadır. Bahsi geçen durum AİHM bakımından da aynıdır. Yine Ame. İHM zorla kaybetme ya da yerinden edilme gibi ihlal iddialarına ilişkin olarak yargılama yetkisini kullanmaktadır.⁹¹⁰ Ancak Amerikan insan hakları sisteminde Mahkemenin yargılama yetkisinin belirli süreliğine ve belirli olaylara uygulanabilmesine ilişkin düzenleme sürekli ihlal noktasında da taraf devletleri sorumluktan kurtulmaya teşvik edicidir.⁹¹¹ Nitekim Ame. İHM, taraf devletin tanıma beyanını yargılama yetkisini tanıdıktan sonraki fiilleri ve hukuki işlemleri kapsayacak şekilde sınırlandırması halinde sürekli ihlaller bağlamında kendisini zaman yönünden yetkisiz görmüştür.⁹¹² İşbu durumda AİHM'nin zaman yönünden yetkisinin Ame. İHM'den daha geniş tuttuğu gözlemlenmektedir. Zira daha önce de ifade edildiği gibi Amerikan sisteminde yer alan ve taraf devletlere yargılama yetkisini tanıma konusunda seçimlik hak tanıyan düzenlemeler olduğu ortadadır. Dolayısıyla Ame. İHS'de yer alan söz konusu düzenlemelerin ve hatta yargılama yetkisini tanıma beyanına bağlanması usulünün kaldırılması insan haklarının korunması amacına daha fazla hizmet edecektir.

⁹⁰⁷ Burgorgue-Larsen ve De Torres, s. 18.

⁹⁰⁸ Bkz. IACtHR Case of Radilla-Pacheco v. Mexico, Judgment, (Preliminary Objections, Merits, Reparations and Costs), 23 November 2009, p.17-20, p. 24, https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_209_ing.pdf, 11 Mart 2022; Pasqualucci, **Practice**, s. 138; Hennebel ve Tigroudja, s. 1287.

⁹⁰⁹ Cavallaro vd., s. 111.

⁹¹⁰ Thomas M. Antkowiak ve Alejandra Gonza, **The American Convention on Human Rights**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2017, s. 16.

⁹¹¹ Cavallaro vd., s. 117.

⁹¹² Bkz. IACtHR Case of the Serrano-Cruz Sisters v. El Salvador, Judgment, (Preliminary Objections), 23 November 2004, https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_118_ing.pdf, 11 Mart 2022.

Son olarak Amerikan sisteminde de taraf devletler Ame. İHS'den çekilme yönünde iradelerini sunabilmektedir. Ancak AİHS'de olduğu gibi Ame. İHS sisteminden çıkma için birtakım şartların yerine getirilmesi gerekir. Öncelikle belirtmek gerekir ki Ame. İHS m. 62 doğrultusunda Ame. İHM'nin yargılama yetkini bir koşula bağlı olarak tanıyan devletlerin sadece öne sürdükleri koşulu geri çekmeye ilişkin bir beyanda bulunmaları mümkün değildir. Sözü edilen durumda taraf devletin tamamen Ame. İHS'den çıkma yönünde beyanını sunması gerekir.⁹¹³ Nitekim Ame. İHS'ye taraf devletlerin Sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihten beş yıl sonra Ame. İHS'yi feshedebilmelerinin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Ancak bahsi geçen durumda ilgili devletin fesih bildirimini bir yıl önce diğer taraf devletlere bilgi verecek olan ADÖ Genel Sekreterine iletmesi gerekmektedir (Ame. İHS, m. 78/1). Ancak taraf devletin fesih işlemini gerçekleştirilmesi taraf devletin feshin yürürlük tarihi öncesi gerçekleştirdiği ihlal eyleminden dolayı sorumluluktan kurtulmasına neden olmayacaktır (Ame. İHS, m. 78/2). Dolayısıyla taraf devlet Ame. İHS'yi feshetse bile önce gerçekleştirdiği bir fiil neticesinde Sözleşmeden doğan sorumluluğu devam edecektir. Bahsedilen durum AİHM ile benzerlik gösterse de Ame. İHS'deki fark taraf devletin sorumluluklarının devam etmesine dair herhangi bir süre öngörmemesidir. Zira AİHS'ye bakıldığında Sözleşmenin feshinden altı ay sonrasında taraf devletin sorumluluğunun sona ereceği düzenlenmektedir. Dolayısıyla fesih düzenlemesiyle ilgili olarak Amerikan sisteminin Avrupa sisteminden daha özgürlükçü bir düzenlemeye yer verdiği görülmektedir. Zira Amerikan sisteminde Mahkemenin zaman yönünden yetkisi fesih öncesi gerçekleşen işlemler nedeniyle süresiz olarak devam etmektedir.

Bölgesel sistemlerden bir diğeri olan Afrika insan hakları sisteminde de zaman yönünden yetki Af. İHHK ve Af. İHHM çerçevesinde ayrı ayrı değerlendirilmelidir. İlk olarak Af. İHHK'nin yargılama yetkisi taraf devletler bakımından Şarta taraf olmakla birlikte geçerlilik kazandığını söylemek gerekir.⁹¹⁴ Zira Af. İHHŞ taraf devletlerin Komisyonun yargılama yetkisini tanımak için herhangi bir beyanda bulunma zorunluluğu bulunmamaktadır. O halde taraf devletler Şartın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren Af. İHHŞ'de yer alan hak ve özgürlüklerin korunması noktasında yükümlülük altına girmiş olmaktadır. Bahsedilen durum da Af. İHHK'nin insan haklarının korunması noktasında elini büyük ölçüde güçlendirmektedir.⁹¹⁵ Yine Af. İHHŞ ve Af. İHHK Usul Kuralları incelendiğinde Komisyonun yargılama yetkisine ilişkin net bir ibarenin ilgili metinlerde

⁹¹³ Hennebel ve Tigroudja, s. 1283.

⁹¹⁴ Richard Gittleman, "The African Charter on Human and People's Rights: A Legal Analysis", **Virginia Law Journal**, 22(4), 1982, (Analysis), s. 710-711; Viljoen, **International**, s. 333; Nmehielle, s. 206; ayrıca bkz. ACHPR Case of Muthuthurin Njoka v. Kenya, Communication No. 142/94, 22 March 1995, p. 5, <https://www.achpr.org/sessions/descions?id=92>, Case of Dabolorivhuwa Patriotic Front v. The Republic of South Africa, Communication No. 335/2006, 18 October 2013, p. 72, https://www.achpr.org/public/Document/file/English/achpr53_335_06_eng.pdf, 13 Mart 2022.

⁹¹⁵ Richard Gittleman, "The Banjul Charter on Human and Peoples' Rights: A Legal Analysis", Claude E. Welch and Ronald I. Meltzer, **Human Rights and Development in Africa**, 1st Edition, New York: State of New York University Press, 1984, (Banjul Charter), s. 166.

yer almadığı görülmektedir. Dolayısıyla taraf devletlerin rapor sunma yükümlülüğüne ilişkin Af. İHHS'de yer alan düzenleme dikkate alındığında, her bir Taraf Devletin Şartın yürürlüğe girmesinden itibaren belirli aralıklarla Şart'ta yer alan hak ve özgürlüklere etkinlik kazandırmak amacıyla önlem alma zorunlulukları ortaya çıkmaktadır (Af. İHHS, m. 62). O halde belirtilen durumdan hareketle tıpkı rapor sunma yükümlülüğünde olduğu gibi, Komisyona yöneltilen şikayet başvuruları bakımından da Taraf devletlerin Şart'ın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren sorumluluklarının doğduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Avrupa ve Amerikan sistemlerine benzer şekilde Af. İHHK'nin de anlaşmaların geçmişe yürümezliği ilkesine sürekli ihlal söz konusu olduğu takdirde istisna getirdiği görülmektedir. Zira Komisyon da ihlal iddiasının yöneltildiği taraf devletin Af. İHHS'nin yürürlüğe girdiği tarih öncesinde meydana gelen ve etkileri yürürlük tarihi sonrasında devam eden fiillerden dolayı sorumlu olduğu görüşündedir. Af. İHHK bahsedilen eylemlerle ilgili olarak sunulan başvurular bakımından kendisini zaman yönünden yetkili görmektedir.⁹¹⁶ Dolayısıyla Af. İHHK'nin de sürekli ihlaller bağlamında da AİHM ve Ame. İHM benzeri bir uygulamayı benimsediği açıktır.

Af. İHHM'nin zaman bakımından yetkisinin tespitinde devletlerarası ve bireysel başvurular bakımından bir ayrıma gitmek gerekmektedir. Devletlerarası başvuruları bağlamında Af. İHHM'nin zaman yönünden yetkisi öncelikle taraf devletin Af. İHHS, Af. İHHMKP ve diğer ilgili insan hakları belgelerini onayladıkları tarihten itibaren başlamaktadır (Af. İHHMKP, m. 3/1; Af. İHHM/UK, Kural 29/1-a). Af. İHHMKP ise taraf devletçe Protokole ilişkin onay ya da katılma belgesinin depo edilmesiyle birlikte geçerlilik kazanmaktadır (Af. İHHMKP, m. 34/4). Ancak bireysel başvurular bakımından taraf devletin onay ve katılma belgelerini depo etmeleri yeterli olmamaktadır. Söz konusu başvurular için Protokolün onaylandığı ya da sonraki herhangi bir tarihte, ilgili devletin Af. İHHM'nin yargılama yetkisini kabul ettiğine dair bir beyanda bulunması gerekmektedir (Af. İHHMKP, m. 34/6). Dolayısıyla Af. İHHM'nin zaman yönünden yargılama yetkisi devletlerarası başvurularda Af. İHHMKP'ye taraf olmakla birlikte doğarken; bireysel başvurularda sadece taraf olmak yetmemekte ayrıca bir tanıma beyanına ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim Mahkeme Protokolü onaylamamış ya da bireysel başvuru bağlamında tanıma beyanına ilişkin gerekli bildirim yapmamış olan bir devlet hakkında başvuru aldığı takdirde Yazı İşleri Müdürlüğü Mahkemenin başvuruyu inceleme yetkisine sahip olmadığını başvurucuya iletmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 38/2). Ancak anılan bu durumda başvurucu meseleyi Komisyona sunabilme imkanına sahip olup, Yazı İşleri Müdürlüğü tarafından konu hakkında bilgilendirilmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 38/2). Dolayısıyla bireysel başvuruların Mahkeme tarafından değerlendirilmesi

⁹¹⁶ Bkz. ACHPR Dabakorivhuwa Patriotic Front v. The Republic of South Africa, Communication No. 335/2006, 18 October 2013, p. 76, https://www.achpr.org/public/Document/file/English/achpr53_335_06_eng.pdf, 13 Mart 2022.

ilgili Devletin söz konusu yetkiyi tanıdığına ilişkin beyanda bulunmasına bağlıdır. Aksi takdirde Af. İHHM'nin bireysel başvuruları doğrudan incelemesi söz konusu olamamaktadır.

Af. İHHM'nin Protokol bağlamında zaman yönünden yargılama yetkisinin başlangıcı bireysel başvurularda tanıma beyanına bağlı olsa da Mahkemenin bahsi geçen duruma ilişkin farklı yaklaşımları olduğu da bilinmektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse, Af. İHHM'nin önüne getirilen başvurularda kendisine yöneltilen zaman yönünden yetkisizlik itirazını muhatap devletin ihlal iddiasına konu olayın gerçekleştiği tarihte Af. İHHS'ye taraf olmasını öne sürerek reddetmiştir.⁹¹⁷ Mahkeme ayrıca Avrupa ve Amerikan sistemlerine benzer şekilde ihlalin Protokole taraf olmadan önceden gerçekleştiğini ancak etkilerinin halen sürdüğünü de ifade ederek yine kendini zaman yönünden yetkili görmüştür. Bahsedilen bu durum herhangi bir taraf devletin Af. İHHMKP yerine Af. İHHS'ye taraf oldukları tarihten itibaren başvuru sahiplerinin haklarını koruduğu şeklinde yorumlanabilir.⁹¹⁸ İşbu durumda Protokolün onaylanmasından önce gerçekleşen ihlaller neticesinde Af. İHHM'ye başvuruda bulunabilmektedir. Ancak burada dikkatlerden kaçmaması gereken nokta Af. İHHM'nin Protokolü onaylayan ve tanıma beyanını sunan taraf devlet açısından sorumluluğun doğduğu tarihi Af. İHHS'ye taraf olma tarihi olarak belirlemesidir.⁹¹⁹ Farklı bir ifadeyle Af. İHHMKP'ye taraf olmayan ve bireysel başvurular için tanıma beyanı sunmamış olan Devlete karşı sunulan başvurularda Af. İHHM'nin hiçbir şekilde yargılama yetkisi bulunmamaktadır.

Belirtildiği üzere Af. İHHM'nin de Avrupa ve Amerikan sistemleri denetim organlarına ve Af. İHHK ile aynı doğrultuda sürekli ihlal halinde anlaşmaların geriye yürümezliği prensibinden saptığı görülmektedir. Af. İHHM'nin ihlal iddiasına konu olan eylemin doğası gereği sürekli olması halinde kendisinin zaman yönünden yetkili olduğuna hükmetmiştir.⁹²⁰ O halde tüm bölgesel insan hakları sisteminde zaman yönünden yargılama yetkisinin belirlenmesinde ihlal iddiasına konu eylemin anlık ya da sürekli olmasından hareketle bir sonuca varıldığı görülmektedir. Böylece her bir denetim organının yargılama yetkisini insan haklarının lehine dinamik yorumda bulunarak genişlettiğini söylemek mümkündür.

Son olarak Af. İHHM'nin yargılama yetkisini kabul eden taraf devletlerin de tanıma beyanlarını geri çekme yönünde bir imkanlarının bulunduğunu söylemek gerekmektedir. Ancak gerek Af. İHHS'de gerekse Af. İHHMKP'de taraf devletlerin söz konusu belgeleri

⁹¹⁷ Bkz. ACtHPR, *The Matter of Reverend Christopher R. Mtikila v. United Republic of Tanzania*, Application No. 009/2011, 14 June 2013, p. 84, <https://www.african-court.org/cpmt/storage/app/uploads/public/5f6/b1c/9cc/5f6b1c9ccea03475554089.pdf>, 13 Mart 2022.

⁹¹⁸ Oliver Windridge, "A Watershed Moment for African Human Rights: Mtikila & Others v. Tanzania at the African Court on Human and Peoples' Rights", *AJHRL*, 15(2), 2015, s. 304.

⁹¹⁹ Windridge, s. 305.

⁹²⁰ Bkz. ACtHPR, *The Matter of Kennedy Owino Onyachi and Charles John Mwanini Njoka v. United Republic of Tanzania*, Application No. 003/2015, 28 September 2017, p. 47, <https://www.african-court.org/cpmt/storage/app/uploads/public/5f5/637/595/5f5637595474d057190288.pdf>; 14 Mart 2022.

feshedebilmeleri olanak tanıyan bir düzenlemenin yer almadığı görülmektedir. Af. İHHŞ'nin taslak metninde Şart'ın feshine ilişkin olarak bir düzenleme yer alıyorsa da Şartın son haliyle fesih bildirimine ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Tüm bu belirtilenlere rağmen özellikle Af. İHHM'nin bireysel başvurular bakımından yargılama yetkisini devletlerin daha sonrasında tanıma beyanlarını geri çektiği görülmektedir.⁹²¹ O halde taraf devletlerin tanıma beyanlarını geri çekme iradelerinin arka planında hukuki bir düzenleme bulunmamakla birlikte fiili olarak Afrika sisteminde tanıma beyanının geri çekilmesi mümkün olduğu söylenebilir.

Bölgesel insan hakları sistemleri arasında zaman yönünden yetki bağlamında genel bir karşılaştırma yapıldığında ise, Amerikan ve Afrika sistemleri Sözleşmenin yürürlüğe girmesi haricinde yargılama yetkisi için tanıma beyanlarına ihtiyaç duyulması yönüyle benzerlik göstermektedir. Ancak Amerikan sisteminde ayrıca tanıma beyanına ilişkin olarak da taraf devletlere sunulan seçeneklerin insan haklarının korunması amacına hizmet etmediği de açıktır. İşbu noktada hem Amerikan sisteminde hem de Afrika sisteminde tıpkı Avrupa sisteminde olduğu gibi tanıma beyanını gerektiren usulün kaldırılması ve Komisyon ve Mahkemenin yargılama yetkisinin zorunlu olarak tanınması yerinde olacaktır. Aksi halde her ne kadar denetim organları genişletici yorumda bulunsa da taraf devletlerin sorumluluktan kaçma olasılıkları artmaktadır.

Son olarak Avrupa ve Amerikan insan hakları sistemlerinde insan hakları belgelerinden fesih bildiriminde bulunmak suretiyle çıkma mümkün iken Afrika sisteminde böyle bir düzenlemeye rastlanmadığı ifade edilmelidir. Ancak Af. İHHŞ'nin taslak metninde yer almasında rağmen Şartın son halinde ilgili hükme yer verilmemesinin net bir açıklaması bulunmamaktadır.⁹²² Bahsedilen durumu yorumlamaya çalışırsak, Afrika sisteminde bir devletin insan hakları belgesine taraf olmakla birlikte fesih beyanı ile Sözleşme sisteminden çıkmasına izin verilmemesinin nedeninin taraf devletlerin fesih düzenlemesine sıkça başvurmasını önlemek olduğu söylenebilir. Nitekim bölgede insan hakları bilincinin gelişme aşamasında olmasından ötürü taraf devletlerin sözü edilen fesih usulüne sıkça başvurmaları muhtemeldir. Öte yandan sözü edilen durumu destekler nitelikte Af. İHHM'ye bireysel başvurular bağlamında herhangi bir yasal dayanak olmamasına rağmen, taraf devletlerin kendileri aleyhine sunulan başvurular nedeniyle tanıma beyanlarını geri çektikleri görülmektedir. Benzer durumun Af. İHHŞ temelinde yaşanmaması adına Şartı hazırlayanlar tarafından bilinçli olarak böyle bir yolun seçildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Afrika sisteminin insan haklarının korunması yönünde daha aktif faaliyet gösterebilmesi adına da belirtilen durumun isabetli olduğu söylenebilir.

⁹²¹ Benin, Fildişi Sahili, Ruanda ve Tanzania'nın Af. İHHM'nin yargılama yetkisine ilişkin olarak sundukları tanıma beyanını geri çekmelerine ilişkin bilgi için bkz. <https://www.african-court.org/wpafc/declarations/>, 13 Mart 2022.

⁹²² Murray, **African Charter**, s. 808.

2. 3. İnsan Hakları Mahkemelerine Yapılan Başvurulara İlişkin Kabul Edilebilirlik Kriterleri

Usul hukukunda bir davanın incelenip karara bağlanabilmesi daha açık ifadeyle davanın esasının incelenebilmesi dava şartlarının gerçekleşebilmesine bağlıdır.⁹²³ Ulusalüstü insan hakları hukukunda da insan hakları mahkemelerine yapılan başvuruların görülebilmesi için, tıpkı usul hukukundaki dava şartı gibi kabul edilebilirlik kriterlerinin yerine getirilmesi gerekir. Aksi halde denetim organlarının önüne getirilen başvuruların esası hakkında karar verebilmeleri mümkün değildir. O halde kabul edilebilirlik kriterlerinin yargısal ya da yarı-yargısal bir denetim organının davanın esasını inceleyebilmesi için yerine getirilmesi zorunlu olan gereklilikler olarak nitelendirmek mümkündür.⁹²⁴

Bölgesel insan hakları sistemleri arasında kabul edilebilirlik kriterleri yönünden bir değerlendirme yapıldığında genellikle her birinin benzer yönde düzenlemeler getirdiği görülmektedir. Ancak bazı sistemlerde kabul edilebilirlik kriterlerinin günden güne daha sıkı şartlara bağlandığı görülmekteyse de bazılarında da daha özgürlükçü bir bakış açısıyla söz konusu kriterler belirlenmiştir. Örneğin, Avrupa sisteminde zamanla AİHS'nin metninde ve özellikle AİHM'nin yapısına ve çalışma usulüne ilişkin olarak gerçekleştirilen değişikliklerle kabul edilebilirlik kriterlerinin daha zor şartlara bağlandığı görülmektedir. Ancak belirtilen bu durumun nedeninin AİHM'nin artan iş yükü karşısında bir sonuca ulaşma çabası olduğunu söylemek gerekir.⁹²⁵ Nitekim herhangi bir başvurunun kabul edilebilirlik yönünden incelenmesi başvurular arasında filtrajı sağlayan bir usul olarak da ifade edilebilir.⁹²⁶ Amerikan insan hakları sisteminde şikayet başvurusu usulünün öneminin zamanla kavranmaya başlanması ile birlikte sistemde etkililiği ve verimliliği artırmak adına birtakım iyileştirmelere gidilmiştir.⁹²⁷ Bu bağlamda Ame. İHK ve Ame. İHM eksenli kabul edilebilirlik ölçütleri de günümüzdeki son şeklini almıştır. Afrika sisteminde ise bazı yönlerden Avrupa ve Amerikan sistemlerine nazaran daha esnek koşullara bağlı olan kabul edilebilirlik kriterleri öngörülmüştür. O halde kabul edilebilirlik kriterlerinin her bir bölgesel sistem özelinde inceleyerek daha net bir tablonun ortaya koyulması yerinde olacaktır. Ancak yapılan değerlendirme, her bir denetim organı için aranan ortak kabul edilebilirlik kriterleri ve bölgesel sistemlerin en az birinde kabul edilebilirlik kriterleri şeklinde ikili bir ayrıma tutularak incelenecektir.

⁹²³ Hakan Pekcanitez vd., **Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı**, 5. Baskı, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2017, s. 196.

⁹²⁴ İlias Bantekas ve Lutz Oette, **International Human Rights Law and Practice**, 3rd Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2020, (IHRL, 2), s. 603; Schabas, s. 762.

⁹²⁵ Alastair Mowbray, "The European Convention on Human Rights", Mashood A. Baderin ve Manisuli Ssenyonjo, (Ed.), **International Human Rights Law Six Decades After the UDHR and Beyond**, 1st Edition, Surrey: Ashgate Publishing Limited, 2010, s. 279.

⁹²⁶ Gözübüyük vd., s. 71.

⁹²⁷ Claudio Grossman, "Moving Toward Improvement Human Rights Enforcement in the Americas", **Human Rights**, 27(3), 2000, s. 17.

2. 3. 1. Bölgesel Sistemlerde Aranan Ortak Kabul Edilebilirlik Kriterleri

Uluslaüstü insan hakları hukukunda bölgesel denetim organları tarafından incelenen kabul edilebilirlik kriterlerinden bazıları ortak olup, her bir bölgesel sistem içerisinde ilgili insan hakları belgelerinde hükme bağlanmıştır. Söz konusu kriterler, iç hukuk yollarının tüketilmesi, süre şartı, başvurunun belirli olması, başvuru konusunun daha önce başka bir çözüm merciine sunulmamış olması, başvurunun sözleşme ile bağdaşır olması ve başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olmamasına ilişkin getirilen kriterlerdir. Kabul edilebilirlik kriterleri değerlendirilirken öncelikle ortak olarak öngörülmüş olanların ele alınması, her bir kabul edilebilirlik kriterine bölgesel sistemlerin yaklaşımlarının karşılaştırılması bakımından yerinde olacaktır.

2. 3. 1. 1. İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi

Uluslaüstü insan hakları hukukunda iç hukuk yollarının tüketilmesi, uluslararası bir yargı organına başvurmadan önce başvurunun muhatap devletin ulusal hukukunda öngörülen tüm yollara başvurusu ve olumlu bir sonuca ulaşamamış olmasıdır.⁹²⁸ Pek tabiidir ki, belirli bir devletin hukuk sistemi kendi yetki alanı dahilindeki bireylerin haklarını koruyabiliyorsa uluslararası bir koruma mekanizmasına gerek duyulmayacaktır.⁹²⁹ Aksi halde uluslararası denetim organları devreye girerek ulusal hukukta çözümlenemeyen uyuşmazlığı ele alacaklardır. Dolayısıyla uluslaüstü insan hakları hukukunda insan hakları mahkemelerinin rolü ikincildir.⁹³⁰ İnsan hakları denetim organları önlerine gelen başvurularda ikincillik prensibi gereğince söz konusu uyuşmazlığın iç hukukta ele alınmasını şart koşmaktadır. Zira uluslararası örf ve adet hukuku gereğince insan hakları mahkemelerine başvurmadan önce iç hukuk yollarının tüketilmesi gerekmektedir.⁹³¹ Anılan bu durum devletlerin ulusal egemenliklerine saygının bir gereği olmakla birlikte, ilgili devletlere uyuşmazlığı öncelikle iç hukuk yolları aracılığıyla çözebilmesine imkan tanımaktadır.⁹³² İç hukuk yollarının tüketilmesine ilişkin kabul edilebilirlik koşulu ise bahsedilen durumun neticesinde tüm bölgesel insan hakları sistemlerinde öngörülen bir kabul edilebilirlik kriteridir.⁹³³

⁹²⁸ Özdek, s. 55

⁹²⁹ Christof Heyns ve Frans Viljoen, "The Regional Protection of Human Rights in Africa: n Overview and Evaluation", Paul Tiyambe Zeleza ve Philip J. McConaughay (Ed.), **Human Rights, The Rule of Law, and Development in Africa**, 1st Edition, Pennsylvania: University of Pennsylvania, 2004, (Regional), s. 131.

⁹³⁰ Shelton, "Judgments", s. 55; Linda Camp Keith vd., "Second-Order Evaluations of the European Court of Human Rights", **Journal of Law and Courts**, 3(1), 2015, (Second-Order), s. 69.

⁹³¹ Gözlügöl, s. 427; Salihpaşaoğlu, s. 112.

⁹³² Leach, **ECHR**, s. 142; Özdek, s. 56; Zwart, s. 187.

⁹³³ Shelton, **Remedies** s. 91; Annemarieke Vermeer-Künzli, "Diplomatic Protection as a Source of Human Rights Law", Dinah Shelton (Ed.), **The Oxford Handbook of International Human Rights Law**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2013, s. 261.

Avrupa sisteminde ikincillik prensibinin normatif dayanağı 15 No.lu Protokol ile birlikte hayata geçirilmiştir. Nitekim AİHS'nin 15 No.lu Protokolünün 1 Ağustos 2021 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmesiyle birlikte AİHS'nin önsözünde ikincillik prensibine yer verilmiştir. Bahsi geçen değişikliğe göre, ikincillik prensibine göre AİHS ve onun protokollerinde yer alan hak ve özgürlüklerin korunmasında birincil sorumluluğun taraf devletlere ait olduğu vurgulanmaktadır. AİHM'nin ise taraf devletlerin sorumluluğunu yerine getirmesinde, ilgili Devletlere takdir yetkisi sağlanmak suretiyle denetleyici nitelikte bir yargılama yetkisinin bulunduğu belirtilmektedir (AİHS 15 No.lu Protokol, m. 1). Böylece daha öncesinde hem Interlaken hem de Brighton Deklarasyonlarında vurgulanan ikincillik prensibine ilişkin öneriler⁹³⁴ 15 No.lu Protokolün yürürlüğe girmesiyle birlikte norma dönüştürülmüştür. İşbu durumun neticesinde ise AİHM'nin uluslararası örf ve adet hukukuna dayanan ikincillik prensibini AİHS sistemine dahil ederek önüne getirilen başvurular bağlamında ne şekilde hareket edeceği merak konusudur. Şüphesiz ki ikincillik prensibi insan hakları hukukunun uluslararası arenada korunması anlamında zayıflatıcı etkiye sahiptir.⁹³⁵ AİHM'nin de artan iş yükünü hafifletmek amacıyla, söz konusu ilkenin norma dönüşmesini fırsat bilerek belirtilen doğrultuda kararlar verip vermeyeceğini tespit edebilmek için ise biraz zamana ihtiyaç duyulduğu ortadadır.

Avrupa sisteminde diğer tüm insan hakları denetim organlarında olduğu gibi AİHM'ye başvuru usulü de Sözleşmede belirli kurallar dahilinde düzenlenmiştir.⁹³⁶ Öncelikle belirtmek gerekir ki iç hukuk yollarının tüketilmesi şartı AİHS sisteminde hem devletlerarası hem de bireysel başvurular bağlamında aranan ortak şartlardan biridir. AİHM'nin kendisine sunulan devletlerarası ya da bireysel başvuruyu inceleyebilmesi iç hukuk yollarının tüketilmesi şartına bağlıdır (AİHS, m. 35/1; AİHM/UK, Kural 46/c ve Kural 47/3.1). Farklı bir ifadeyle AİHS'de yer alan hak ve özgürlüklerin ihlali iddiasıyla AİHM'ye başvuruda bulunacak olanların uluslararası hukukun gereklerine uygun olarak en başta iç hukuk yollarını tüketmesi gerekmektedir (AİHS, m. 35/1). Ayrıca AİHM'nin başvuruyu ele alabilmesi için getirilen iç hukuk yollarının tüketilmesi şartının uygulanabilmesi için ulusal makamlarca gerektiği şekilde incelenmiş bir başvuru söz konusu olmalıdır. Zira AİHM kabul edilebilirlik kriterlerini ortaya koyarken ulusal makamların gereken şekilde incelemiş olduğu davalar varsayımından hareket etmektedir. (AİHS, m. 35/3). Ancak devletlerarası başvurularda iç hukuk yollarının aranması, ilgili devletin birey adına başvuruda bulunması halinde söz konusu olmaktadır. Tersinden ifade edersek, ilgili devletin genel anlamda AİHS'ye aykırılık iddiasıyla AİHM'ye başvurması halinde söz konusu şart aranmamaktadır.⁹³⁷

⁹³⁴ Abdullah Sezer, "İHAS'a Ek 15 ve 16 No.lu Protokollere İlişkin Genel Gözlemler", **Anayasa Hukuku Dergisi**, 4(8), 2015, s. 112.

⁹³⁵ Anayurt, s. 200.

⁹³⁶ Hannum vd., s. 745.

⁹³⁷ Salihpaşaoğlu, s. 113.

AİHS sisteminde iç hukuk yollarının tüketilmesine ilişkin olarak normatif düzenlemelerin yanı sıra AİHM'nin içtihatlarında gözetdiği bazı durumlar da bulunmaktadır. Öncelikle AİHM'ye göre iç hukuk yollarının tüketilmesi şartı ile ulusal hukukta mevcut, erişilebilir ve etkili tüm hukuk yolları kastedilmektedir.⁹³⁸ Aksi halde AİHM iç hukuk yollarının tüketilmesi şartının aranmayacağına ilişkin istisnai nitelikte kararlar verebilmektedir.⁹³⁹ Dolayısıyla AİHM'nin iç hukuk yollarının tüketilmesi kriterini değerlendirirken her bir somut olayın ekseninde hareket ettiğini ve gerektiğinde söz konusu kabul edilebilirlik kriterinin esnek yorumladığı söylenebilir. Muhatap devletin eylem ve işlemlerinin sistemli, yoğun, yaygın ve süreklilik gösteren bir şekilde ihlale neden olduğunu tespit etmesi halinde de AİHM, sözü edilen durumu idari pratik⁹⁴⁰ olarak nitelendirmekte ve yine benzer şekilde karar verebilmektedir.⁹⁴¹ AİHM bakımından iç hukuk yollarının tüketilmesinin gerekmediği diğer durumlar ise, açık bir ulusal yasal hükmün bulunmaması, yerleşmiş bir yargı içtihadının bulunması, davanın sürüncemede kalması ve makul sürede sonuçlandırılmaması ve kamu görevlileri tarafından kişinin iç hukuk yollarını tüketmesinin engellenmesi şeklinde sıralanabilir.⁹⁴²

Tüm bu belirtilenlerin dışında AİHS sisteminde iç hukuk yollarının tüketilmesinin sadece mahkemeye başvuru anlamına gelmediğini, yargısal yolların yanı sıra ulusal hukukta öngörülmüş olma şartıyla idari yollara da başvurulması gerektiğini de belirtmek gerekir.⁹⁴³ Ayrıca iç hukuk yollarının tüketilmesi şartından kastedilenin olağan kanun yolları olduğunu ve olağanüstü kanun yollarının tüketilmesinin bu bağlamda gerekli olmadığı da ifade edilmelidir.⁹⁴⁴ İşbu noktada açıklığa AİHM'nin, Anayasa Mahkemesine başvuru usulünü iç hukuk yolları arasında yer alıp almadığına ilişkin olarak açıklığa kavuşturulması gereken önemli bir husus bulunmaktadır. Şöyle ki anayasal yargıya bireylerin başvurma hakkının bulunduğu devletlerde AİHM Anayasa Mahkemesi'ne başvuru usulünü iç hukuk yolları arasında saymaktadır.⁹⁴⁵

İç hukuk yollarının tüketilmesi AİHM bağlamında mutlak nitelikte bir kabul edilebilirlik kriteri olarak değerlendirilmemektedir.⁹⁴⁶ Zira Avrupa sisteminde iç hukuk yollarının tüketilmesi

⁹³⁸ ECHR Practical Guide on Admissibility Criteria, Updated on 1 February 2022, s. 30, https://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_ENG.pdf, 14 Mart 2022; Leach, **ECHR**, s. 145; ayrıca bkz. ECHR, (Grand Chamber), Case of Scoppola v. Italy (No.2), Application No. 10249/03, 17 September 2009, p.70, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94135>, 15 Mart 2022.

⁹³⁹ Bkz. ECHR (Grand Chamber), Case of Akdivar and Others v. Turkey, Application No. 21893/93, 16 September 1996, p. 68-69, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58062>, 15 Mart 2022.; Özdek, s. 58.

⁹⁴⁰ İdari pratik ile ilgili detaylı bir çalışma için bkz. Edmond McGovern, "The Local Remedies Rule and Administrative Practices in the European Convention on Human Rights", **The International and Comparative Law Quarterly**, 24(1), 1975, (Administrative), ss. 119-127.

⁹⁴¹ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 62.

⁹⁴² Harris vd., **ECHR**, s. 50; Gözübüyük vd., s. 81-82.

⁹⁴³ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 61.

⁹⁴⁴ Sicilianos ve Kostopolou, s. 47; Salihpaşaoğlu, s. 117.

⁹⁴⁵ Sevtap Yokuş, "Türkiye'den Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne Başvuruda İç Hukuk Yolu Olarak Anayasa Şikayeti", **İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1(2), 2016, s. 47.

⁹⁴⁶ Zwaak vd., s. 107.

kriterinin belirli bir kalıba sokulmadan somut olay ekseninde ve ilgili devletin ulusal hukukun uygulanması yönündeki çabası dikkate alınarak incelendiği açıktır. AİHM'nin iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulunu kimi başvurular ekseninde aramaması ya da daha esnek bir yoruma tabi tutması, başvurunun esasına girilerek başvurucağın maruz kaldığı ihlali ortadan kaldırmaya yönelik çabasını göstermektedir. Ancak AİHM'nin bahsedilen kriteri incelerken bazı usuli şartları sıkı şekilde kontrol ettiğini söylemeden geçmemek gerekir. Daha açık ifade edersek Mahkemenin başvuruya ilişkin olarak bazı şekli şartların bulunmaması halinde kabul edilemezlik kararı verdiği de bilinmektedir. Örneğin AİHM iç hukuk yollarının tüketilmesini sadece ilgili hukuk yoluna başvuru olarak nitelendirmemekte, söz konusu başvurunun öz ve biçim bakımından gereken koşullara uygun olarak tüketilmesini şart koşmaktadır.⁹⁴⁷ O halde AİHM'nin iç hukuk yollarının tüketilmesi şartını her ne kadar esnek yoruma tabi tuttuğu başvurular olsa da genel anlamda bahsi geçen kriteri incelerken titizlikle davrandığı gözden kaçırılmamalıdır.

Amerikan sisteminde ilk olarak Ame. İHK'nin herhangi bir başvuruyu kabul edebilmesi için bazı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir (Ame. İHS, m. 46). Komisyonun herhangi bir başvurunun kabul edilebilirliğine ilişkin olarak getirdiği kriterlerden ilki iç hukuk yollarının tüketilmesidir. İç hukuk yollarının tüketilmesi koşulu Ame. İHK'nin hem devletlerarası hem de bireysel başvurular ekseninde aradığı bir kabul edilebilirlik kriteridir (Ame. İHS, m. 46/1). Dolayısıyla Ame. İHK'ye sunulan başvuruların uluslararası hukukun genel olarak kabul gören ilkeleri doğrultusunda iç hukuk yollarına başvurusu ve iç hukuk yollarını tüketmesi gerekir (Ame. İHS, m. 46/1-a; Ame. İHK/UK, Kural 31/1; Ame. İHK Statüsü, m. 19-a ve m. 20-c). Ancak burada dikkat çeken ifade Ame. İHS'nin iç hukuk yollarının tüketilmesi kriterini uluslararası hukukun kabul gören ilkelerine bağlı öngörmüş olmasıdır. Sözleşmede yer alan bu ifadenin esas itibarıyla iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulunun uluslararası örf ve adet hukukunun bir parçası olduğuna işaret etmektedir.⁹⁴⁸ Ame. İHK başvurucağın iç hukuk yollarını belirtilen ilkeler gereğince tüketip tüketmediğini teyit etmek zorundadır (Ame. İHK Kural 31/1).

Ame. İHK'ye başvuru için gerekli olan iç hukuk yollarının tüketilmesi şartı bazı durumlarda aranmamaktadır (Ame. İHS, m. 46/2; Ame. İHK/UK, Kural 31/2). Komisyon belirli hallerde başvurucağın iç hukuk yollarını tüketmesini aramadan başvuruyu inceleyebilmektedir. İlgili Devletin mevzuatının, başvurucağın ihlal iddiasında bulunduğu hak ya da hakların korunmasına yönelik usulüne uygun hukuki süreci sağlayamaması durumunda iç hukuk yollarının tüketilmesi gerekmemektedir (Ame. İHS, m. 46/2-a; Ame. İHK/UK, Kural 31/2-a). Anılan bu durumun sonucunda, Ame. İHK ve Ame. İHM'nin etkili bir iç hukuk yolu bulunmadığı kanaatine vardığı

⁹⁴⁷ Rainey vd., s. 35; Özdek, s. 58; Harris vd., **ECHR**, s. 51; Leach, **ECHR**, s. 144.

⁹⁴⁸ Bkz. International Court of Justice, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders, Interhandel Case (Switzerland v. United States of America), (Preliminary Objections), 21 March 1959, s. 27, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/34/034-19590321-JUD-01-00-EN.pdf>, 15 Mart 2022.

durumlarda iç hukuk yolunun tüketilmesi kriterini aramadıkları görülmektedir.⁹⁴⁹ Dolayısıyla tıpkı AİHS sisteminde olduğu üzere Amerikan sisteminde de iç hukuk yolunun ulaşılabilir, yeterli, uygun ve etkili olması beklenmektedir.⁹⁵⁰ İki sistem arasındaki tek fark ise AİHS sisteminde sözü edilen durum Mahkemenin içtihatlarıyla doldurulurken, Amerikan sisteminde konuya ilişkin doğrudan normatif bir düzenlemenin yer almasıdır.

Ame. İHK'nin iç hukuk yollarının tüketilmesine ilişkin getirdiği bir diğer istisna ise haklarının ihlal edildiği iddiasında bulunan başvuruçunun ulusal mevzuat dahilinde hukuk yollarına ulaşmasının reddedilmesi ya da iç hukuk yollarını tüketmesinin engellenmesi halinde söz konusu olmaktadır (Ame. İHS, m. 46/2-b; Ame. İHK/UK, Kural 31/2-b). Son olarak iç hukuk yolları dahilinde ulusal mahkeme ya da yargı yerinin kesin hüküm vermesinde makul olmayan bir gecikme söz konusu olduğunda başvuruçunun iç hukuk yollarını tüketmesi şartı dikkate alınmamaktadır (Ame. İHS, m. 46/2-c; Ame. İHK/UK, Kural 32/1-c). Ame. İHK ulusal yargı yerinin makul sürede yargılamayı neticelendirmemesine ilişkin kararını ise ulusal yargılama koşullarını yakından inceleyerek vermektedir.⁹⁵¹ O halde genel anlamda Amerikan sisteminde iç hukuk yollarına başvurma kriterinin şekilci olmaktan ziyade esnek uygulandığını söylemek de mümkündür.⁹⁵²

Ame. İHK'ye iç hukuk yollarını tüketilmesi kriterine ilişkin yukarıda belirtilen istisnai durumlarda ispat yükünün kime ait olacağı da Ame. İHS'de düzenlenmiştir. Başvuruçunun iç hukuk yollarının tüketmesinin gerekli olmadığını ileri sürdüğü durumları kanıtlayamadığı takdirde, Ame. İHK dosyadaki ilgili kayıtlarda durumun açık şekilde anlaşılabilir olup olmadığını kontrol eder (Ame. İHK/UK, Kural 31/2). İlgili kayıtlarda başvuruçunun durumunun açıkça anlaşılabilir olmaması halinde ise, muhatap devletin ulusal hukuk yollarının daha önce tüketilmiş olmadığını ispat yükümlülüğü bulunmaktadır (Ame. İHK/UK, Kural 31/3). İşbu durumda iç hukuk yollarının tüketilmesine ilişkin istisnaların varlığını ispat yükü taraf devlete yüklenmekte ve bireyin lehine bir tutum sergilenmektedir.

Amerikan sisteminde tüm bu bilgiler doğrultusunda iç hukuk yolunun tüketilmesine ilişkin kabul edilebilirlik kriterinin AİHS sisteminden daha kapsamlı ve detaylı şekilde düzenlendiği görülmektedir. Ayrıca Ame. İHK normlar ekseninde bir yol izleyerek AİHM'nin içtihatları doğrultusunda oluşturduğu sisteme benzer bir inceleme yapmaktadır. İşbu durumda Ame. İHK'nin önüne getirilen başvuruları incelerken yol haritasının AİHM'den daha belirgin olduğu görülmektedir.

⁹⁴⁹ Bkz. IACtHR Case of Velasquez Rodriguez v. Honduras, (Merits), 29 July 1988, p. 80-81, https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_04_ing.pdf, 13 Mart 2022; Gemalmaz S., **Latin Amerika**, s. 178.

⁹⁵⁰ Cerna, "Petitions", s. 87; Cavallaro vd., s. 133; Medina, **AHRS**, s. 20.

⁹⁵¹ Cavallaro vd., s. 135.

⁹⁵² Hennebel ve Tigroudja, s. 1060.

Daha önce de belirtildiği üzere Ame. İHM'ye başvuruda bulunabilecek olanlar Ame. İHK ve Ame. İHS'ye taraf devletlerdir. Zira Mahkemeye bireysel başvuruda bulunmak söz konusu olmamakla birlikte, bireysel başvurular açısından Komisyon gerekli gördüğü vakalar bakımından köprü vazifesi kurmaktadır. Komisyon kendisine sunulan bireysel başvuruların Mahkemeye götürülmesini gerekli gördüğü takdirde başvuruyu bir nevi bireyler adına Mahkemeye götürmektedir. O halde Ame. İHM'ye başvuru usulünün sonucu olarak bireylerin Mahkemeye başvurma olanağı bulunmadığından, ancak iç hukuk yollarının tüketilmesi şartı Ame. İHK tarafından Ame. İHM'ye sunulan bireysel başvurular açısından Mahkeme tarafından incelenebilmektedir.⁹⁵³ Ame. İHM söz konusu incelemeyi yaparken iç hukuk yollarının gerekli şekilde izlenip izlenmediğinin veya Ame. İHS'de belirtilen istisnalardan birine girip girmediğinin tespitini Sözleşmenin yorumlanmasını ve uygulanmasını ilgilendiren bir konu olarak nitelendirmiştir.⁹⁵⁴ Nitekim Ame. İHS'nin yorumlanması ve uygulanmasına dair meseleleri ele alırken Ame. İHM'nin Komisyonun verdiği kararlarla bağlı olmadığı ve Komisyonca değerlendirilen usule ilişkin hükümlerin de bu kapsam da olduğu ileri sürülmektedir.⁹⁵⁵ Ayrıca Ame. İHM'nin Komisyon tarafından kendisine sunulan bireysel başvurularla ilgili olarak iç hukuk yollarının tüketilmediğine dair ilk itirazın Komisyon aşamasında yapılmadığı takdirde, Ame. İHM'nin söz konusu itirazı reddettiği de işbu noktada belirtilmesi gereken bir diğer husus olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁵⁶

Usule ilişkin konularda ve özellikle iç hukuk yollarının tüketilmesi hususunda bahsedilen görüşün tam tersini savunanlar da bulunmaktadır. Buna göre Mahkemenin söz konusu incelemeyi doğrudan ilk itiraza ilişkin olarak değil, esasa ilişkin kararda bahsi geçen kriterin incelenmesi gerekiyorsa yapmasının daha mantıklı olduğu belirtilmektedir.⁹⁵⁷ İç hukuk yollarının tüketilmesi kriterinin Ame. İHK'ye sunulan başvurular için aranan bir koşul olduğu açıktır. Dolayısıyla iç hukuk yollarının tüketilmesine ilişkin olarak kabul edilebilirlik incelemesinin Ame. İHK'ye ait olması, hem aynı konunun farklı organlar tarafından ele alınması neticesinde çelişkili kararlar ortaya çıkmasına hem de Mahkemenin usule ilişkin prosedürü uygularken zaman kaybına

⁹⁵³ Bkz. IACtHR Decision on the Application of the Government of Costa Rica with regard to Viviana Gallardo et al., (In the Matter of Viviana Gallardo et al.), No. G 101/81, 13 November 1981, p.27, <https://www.refworld.org/cases>, IACRTHR, 3ae6b6763.html, 15 Mart 2022.; ayrıca bkz. Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 377; David Weissbrodt and Connie de la Vega, **International Human Rights Law, An Introduction**, 1st Edition, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2007, (IHRL), s. 331.

⁹⁵⁴ Bkz. IACtHR Case of Velasquez Rodriguez v. Honduras, (Preliminary Objections), 26 June 1987, p. 84, https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_01_ing.pdf, 15 Mart 2022

⁹⁵⁵ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 377.

⁹⁵⁶ Bkz. IACtHR Case of Perozo et. al. v. Venezuela, (Preliminary Objections, Merits, Reperations and Costs), 28 January 2009, p. 41-44; Case of Velasquez Rodriguez v. Honduras, (Preliminary Objections), 26 June 1987, p. 88-89.

⁹⁵⁷ Burgorgue-Larsen ve De Torres, s. 138; ayrıca bkz. IACtHR Case of Velasquez Rodriguez v. Honduras, (Preliminary Objections), 26 June 1987, s. 17, https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_01_ing.pdf, 15 Mart 2022.

uğramasına neden olabilecektir.⁹⁵⁸ Ame. İHM'nin, Ame. İHK tarafından kendisine sunulan başvurular hakkında yapabileceği incelemenin kapsamına ilişkin olarak ortaya çıkan görüş ayrılığının nedeni Ame. İHS'de konunun detaylı olarak ele alınmamasıdır. Ancak Ame. İHM'nin içtihatları doğrultusunda bakıldığında Ame. İHM'nin genişletici yorumla kabul edilebilirlik incelemesini Ame. İHS m. 62/1 kapsamına sokarak gerçekleştirdiği görülmektedir. Dolayısıyla Ame. İHM'nin uygulamasına bakıldığında kabul edilebilirliğe ilişkin olarak iç hukuk yollarının tüketilmesi şartını davanın seyrine göre incelemeye aldığı ancak; her ne kadar usuli işlemleri inceleme yönünde tam yargı yetkisinin bulunduğunu belirtse de⁹⁵⁹ rutin olarak bunu gerçekleştirmediği ve bir anlamda usul ekonomisini de desteklediğini söylemek mümkündür.⁹⁶⁰

Ancak Ame. İHM'ye sunulan devletlerarası başvurularda farklı bir durum söz konusudur. Zira Ame. İHM başvuruların kabul edilebilirlik kriterleri açısından incelenmesi esnasında iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulunun arandığına dair bir düzenleme bulunmamaktadır. Ame. İHM'nin Komisyon tarafından kendisine sunulan bireysel başvurularda iç hukuk yollarına ilişkin kriteri denetlediği ancak; bahsedilen durumun Mahkemenin içtihatları sonucu oluştuğu bilinmektedir. Dolayısıyla devletlerarası başvurular bağlamında Ame. İHM'nin bahsedilen denetimi gerçekleştirip gerçekleştirilmeyeceği henüz önüne bir devletlerarası başvuru gelmediği için belli değildir. O halde şu anki haliyle normatif bir değerlendirme yapıldığında, Ame. İHS tarafı devletin Ame. İHM'nin yargılama yetkisini kabul etmiş olmak kaydıyla başka bir taraf devlet aleyhine başvuruda bulunması halinde iç hukuk yollarının tüketilmesi gerekmediği görülmektedir. Ancak her ne kadar devletlerarası başvurulara ilişkin olarak böyle bir düzenleme getirilmemiş olsa da, Amerikan sisteminde bireysel başvurular için uygulanan usul uygulanabilir olduğu ölçüde devletlerarası başvurular için de geçerlidir.⁹⁶¹ Ayrıca iç hukuk yollarının tüketilmesi kriterinin insan haklarının uluslararası korunmasının bir gereği olduğu ve taraf devletlerin de ulusal hukuk sistemlerini uluslararası standartlara göre iyileştirme yükümlülüğü⁹⁶² göz önünde bulundurulduğunda Ame. İHM'nin önüne gelen devletlerarası başvurularda da aynı şekilde davranacağı açıktır. Zira hem Ame. İHK'nin hem de Ame. İHM'nin bazı istisnalar dışında ikincillik prensibi doğrultusunda

⁹⁵⁸ Antonio Augusto Cançado Trindade, "The Operation of the Inter-American Court", David. J. Harris ve Stephen Livingstone (Ed.), **The Inter-American System of Human Rights**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 1998, (IAHRS), s. 137; Burgogue-Larsen ve De Torres, s. 137.

⁹⁵⁹ Bkz. IACtHR Case of Tibi v. Ecuador (Preliminary Objections, Merits, Reparations and Costs), 07 September 2004, p. 47, https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_114_ing.pdf, 16 Mart 2022; IACtHR Case of Mohamed v. Argentina (Preliminary Objections, Merits, Reparations and Costs), 23 November 2012, p. 79, https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_255_ing.pdf, 17 Mart 2022

⁹⁶⁰ Pasqualucci, **Practice**, s. 100-101.

⁹⁶¹ Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, 7. Baskı, İstanbul:Beta Yayıncılık, 2010, (Teori), s. 1254.

⁹⁶² Jose Miguel Vivanco ve Lisa L. Bhansali, "Procedural Shortcomings in the Defense of Human Rights: An Inequality of Arms", David. J. Harris ve Stephen Livingstone (Ed.), **The Inter-American System of Human Rights**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 1998, (Procedural), s. 429; Ladesma, s. 280; Pasqualucci, **Practice**, s. 92.

yetkilerinin etkinleştirilebilmesi için de iç hukuk yollarının tüketilmesi⁹⁶³ ve uyuşmazlığın ulusal hukuk çerçevesinde çözümü konusunda taraf devlete bir şans verilmesi gerekmektedir.

İç hukuk yollarının tüketilmesi kriterinin Afrika sisteminde uygulanma şekline bakıldığında Af. İHHK bağlamında hem devletlerarası hem de bireysel başvurularda söz konusu şartın arandığı görülmektedir (Af. İHHS, m. 50 ve m. 56/5). Komisyona sunulan devletlerarası başvuruların ele alınabilmesi için var olan tüm iç hukuk yollarının tüketilmesi gerekmektedir (Af. İHHS, m. 50). Ancak iç hukuk yollarının aşırı derecede uzun bir süre sonra neticelenmesi söz konusu ise Af. İHHK'nin anılan durumda iç hukuk yollarının tüketilmesi şartını aramamaktadır (Af. İHHS, m. 50). Devletlerarası başvurularda iç hukuk yollarının tüketilmesi şartı taraf devletin bireylere yönelik bir hak ihlali iddiasıyla başvuruda bulunduğu durumlarda geçerlidir.⁹⁶⁴

Af. İHHK'nin bireysel başvuruları ele alabilmesi iç hukuk yollarının tüketilmesine bağlı olmakla birlikte (Af. İHHS, m. 56/5); işbu noktada dikkat edilmesi gereken husus diğer denetim mekanizmalarından farklı olarak Af. İHHK'de söz konusu şartın bu usulün aşırı derecede uzun süreceğinin aşikâr olmaması şartına bağlanmış olmasıdır.⁹⁶⁵ Bireysel başvuruda bulunacak kişinin söz konusu başvuruyu iç hukuk yollarının tüketilmesinden itibaren makul bir süre içinde Komisyon önüne getirmiş olması gerekmektedir (Af. İHHS, m. 56/6). Yine iç hukuk yollarının tüketilmesi usulü için makul olmayan derecede uzun bir süre geçmesi gerekiyorsa Komisyona bahsedilen şart aranmaksızın bireysel başvuru yapılabilmesi mümkündür (Af. İHHS, m. 56/5). İşbu noktada değinilmesi gereken önemli bir değişiklik söz konusudur. 2020 yılında Usul Kurallarında yapılan değişiklik öncesinde iç hukuk yollarının tüketilmesine ilişkin olarak başvuru tarafından atılmış olan herhangi bir adım ya da iç hukuk yollarının tüketilmesinin imkansız olduğunun ileri sürülmesi halinde bu iddiayı destekleyen gerekçelerin de Af. İHHK'ye sunulması zorunlu iken (Af. İHHK/UK, Eski Kural 93/2-i); bahsedilen düzenleme sonrasında kaldırılmıştır. Nitekim daha öncesinde Komisyonun başvurulardan iç hukuk yollarını tükettiklerine ilişkin kanıtları sağlamalarını istediği bilinmektedir.⁹⁶⁶ Ancak Af. İHHK Usul Kurallarında yapılan değişiklik sonrasında, iç hukuk yollarının tüketildiğine ilişkin olarak hangi aşamalardan geçildiğini ya da iç hukuk yollarının tüketiminin imkansız olduğunu veya uygun olmadığını gösteren gerekçelerin eklenmesi zorunlu değildir. Böylelikle başvuruçunun iç hukuk yollarının tüketilmesi şartına bağlı olarak üzerine düşen ispat yükü en azından normatif ekseninde artık bulunmamaktadır. O halde Komisyonun iç hukuk yollarının tüketilmesine ilişkin şartı daha da esnek hale getirdiği görülmektedir. Bahsi geçen durum insan haklarının korunması noktasında önemli bir adım olarak

⁹⁶³ Antkowiak ve Gonza, s. 10.

⁹⁶⁴ Nsongurua J. Udombana, "So Far, So Fair: The Local Remedies Rule in the Jurisprudence of the African Commission on Human and Peoples' Rights", *AJIL*, 97(1), 2003, (Remedies), s. 17.

⁹⁶⁵ Gemalmaz S., *UİHH*, 2, s. 460.

⁹⁶⁶ Henry Onoria, "The African Commission on Human and Peoples' Rights and The Exhaustion of Local Remedies Under the African Charter", *AHRLJ*, 3(1), 2003, (Exhaustion), s. 14; Gumedze, "Bringing", s. 133; Udombana, "Remedies", s. 17

nitelendirilebilir. Zira hem iç hukuk yollarının makul olmayan derecede uzun sürmesi halinde aranmaması hem de söz konusu kriterin gerekçelendirilmesine ilişkin koşulun kaldırılması bahsedilen durumun kanıtıdır.

Af. İHHK'ye bireysel başvuru usulünde iç hukuk yollarının tüketilmemesinin gerekçelendirilmesine ilişkin hükmün kaldırılması, farklı bir bakış açısıyla yaklaşırsa ikincillik prensibi gereği meselenin ulusal hukukta çözümlenmesi ihtimalini ortadan kaldırabilir. Bilindiği üzere ikincillik prensibi uyuşmazlık konusunun en başta ulusal hukukta ele alınabilmesi için taraf devletlere bir şans vermektedir. Ancak Afrika sisteminde Komisyona bireysel başvurularda iç hukuk yollarının aranmasına ilişkin getirilen kriterin istisnalarının uygulanma gerekçeleri artık birey tarafından Komisyon'a sunulmak zorunda değildir. Böylelikle de bireylerin iç hukuk yollarının etkisizliğini ileri sürerek ve fakat gerekçelendirme yapmayarak Af. İHHK'ye başvurması mümkün olabilecektir. Şüphesiz ki bahsedilen durum insan haklarının korunması bakımından özgürlükçü bir tutumun sonucudur. Fakat bir yandan da söz konusu düzenlemenin kaldırılmasının, Af. İHHK'ye yapılan başvuruların sayısının ve dolayısıyla da Komisyonun iş yükünün artmasına neden olabileceği de düşünülebilir.

Diğer bölgesel insan hakları denetim organları tarafından, bazı istisnai şartlarda iç hukuk yolunun tüketilmesi şartının aranmadığı görülse de Af. İHHK bağlamında tıpkı Ame. İHK'de olduğu gibi konuya ilişkin doğrudan bir norm getirilmiştir. Dolayısıyla meselenin çözümü denetim organlarının içtihatlarına bırakılmamış ve normatif eksende istisnai şartlara yer verilerek çözüm yoluna gidilmiştir. Ancak yine de bahsedilen durumun Af. İHHK'nin önüne gelen başvurular bakımından içtihadı olarak bahsedilen kriteri arayıp aramayacağına ilişkin net bir bakış açısına sahip olacağı anlamına gelmemelidir. Nitekim Komisyon 2020 yılında kaldırılan düzenleme yürürlükte iken dahi, başvuru iç hukuk yollarının tüketildiğine ilişkin bilgileri sunmamasına rağmen muhatap devletin konuya ilişkin cevap vermemesi nedeniyle başvurunun kabul edilebilir olduğuna hükmetmiştir.⁹⁶⁷ Dolayısıyla Af. İHHK'nin somut olayın gereklerine göre başvuruyu değerlendirdiği ve kabul edilebilirlik yönünden inceleme yaparken kuralları olayların seyrine göre yorumladığı hatta gerektiğinde uygulamadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin Af. İHHK'nin başvuru aleyhine başvurduğu devletin organları tarafından bir korku iklim yaratıldığı takdirde⁹⁶⁸ veya ciddi ve ağır nitelikteki insan hakları ihlallerinin varlığı halinde⁹⁶⁹ iç hukuk yollarının tüketilmesi şartını aramadığı görülmektedir. O halde toparlamak gerekirse Af.

⁹⁶⁷ Bkz. ACHPR Case of Social and Economic Rights Action Center (SERAC) and Center for Economic and Social Rights (CESR) v. Nigeria, Communication No. 155/96, p.40-42, https://www.achpr.org/public/Document/file/English/achpr30_155_96_eng.pdf, 23 Mart 2022.

⁹⁶⁸ Bkz. ACHPR Case of Michael Majuru v. Zimbabwe, Communication No. 308/05, 24 November 2008, p. 90, https://www.achpr.org/public/Document/file/English/achpr44_308_05_eng.pdf, 23 Mart 2022.

⁹⁶⁹ Bkz. ACHPR Case of Open Society Justice Initiative v. Cote d'Ivoire, Communication No. 318/06, 27 May 2016, p. 45, <https://www.achpr.org/sessions/descions?id=228>, 23 Mart 2022; Murray, "Serious", s. 118-120.

İHHK tarafından bir başvuruda iç hukuk yollarının tüketilip tüketilmediği, başvuru kişinin kişisel koşullarının yanında genel hukuki ve siyasi bağlamın değerlendirilmesiyle tespit edilebilmektedir.⁹⁷⁰

Af. İHHK başvuruları incelerken iç hukuk yollarının tüketilip tüketilmemesine ilişkin kriteri öncelikle ele almaktadır. Komisyon söz konusu incelemeyi yaparken başvuru kişinin, ulusal hukukta mevcut tüm hukuk yollarını tüketmiş ve en yüksek mahkemeye başvurmuş olması koşulunu aramaktadır. Ancak ulusal hukukta başvurabilecek herhangi bir hukuk yolu yoksa ya da mevcut hukuk yollarının meseleyi çözüme bağlaması gereğinden fazla uzun sürmüşse Af. İHHK bahsedilen kabul edilebilirlik kriterini aramamaktadır.⁹⁷¹ Dolayısıyla Komisyonun meselenin iç hukukta gereğinden fazla uzun sürmesini etkisiz bir hukuk yolu olarak nitelendirdiğini⁹⁷² ve bu yönüyle diğer bölgesel insan hakları denetim organlarında olduğu gibi bu tür başvuruları incelemeye devam ettiğini söylemek mümkündür. Zira Af. İHHK'nin de var olan iç hukuk yollarının mevcut, etkili ve yeterli olanlarının tüketilmesi gerektiğini vurguladığı görülmektedir.⁹⁷³ İç hukuk yollarının mevcut, etkili ve yeterli olduğunun ispatı başvurucuya ait olmakla birlikte⁹⁷⁴ Komisyon Usul Kurallarında yapılan son değişiklik sözü edilen bu durumu da etkilemektedir. Nitekim başvuru kişinin artık iç hukuk yollarına başvurusunun imkansız olduğuna ilişkin gerekçeleri sunma zorunluluğunun kalkmasıyla birlikte, dolaylı olarak ispat yükünün her koşulda kalktığı sonucuna varılabilmesi mümkündür.

Daha önce de ifade edildiği üzere Af. İHHM'ye başvuruda bulunabilecek olanlar tek bir düzenleme altında belirtilmiş ve bireysel ve devletlerarası başvurular için ayrı başlıklandırma yapılmamıştır. Kabul edilebilirlik kriterleri yönünden de devletlerarası başvurular bağlamında ayrıca bir düzenlemeye yer verilmemiş olmakla birlikte, devletlerarası ve bireysel başvurular için gerekli olan kriterler Af. İHHM Usul Kurallarında aynı madde içerisinde düzenlenmiştir. Söz konusu düzenlemeye göre, Af. İHHM'ye yapılan başvuruların iç hukuk yollarının tüketildiğine dair delilleri ya da iç hukuk yollarının haddinden fazla geciktiğini ya da etkisiz olduğunu gösteren delilleri içermesi zorunludur (Af. İHHM/UK, Kural 40/2). Hem devletlerarası hem de bireysel başvurular bağlamında Mahkemeye başvuruda bulunabilmek için de iç hukuk yollarının tüketilmesi şartının yerine getirilmesi gerekir. Mahkemeye Ağustos 2022 tarihi itibarıyla herhangi bir devletlerarası başvuru yapılmadığı için bahsedilen durumun pratikte nasıl işlediğini tespit etmek

⁹⁷⁰ Ssenyonjo, "Responding", s. 8.

⁹⁷¹ Bkz. The African Commission on Human and Peoples' Rights Information Sheet No.3, Communication Procedure, Organisation of African Unity, s. 5-6, <https://www.achpr.org/communicationsprocedure>, 23 Mart 2022.

⁹⁷² Nmehielle, s. 219.

⁹⁷³ Bkz. ACHPR Case of Sir Dawda K. Jawara v. Gambia, Communication No. 147/95, 11 May 2000 p. 42, <https://www.achpr.org/sessions/descions?id=117>, 23 Mart 2022; ayrıca bkz. Viljoen, "Admissibility", s.117-124; Yerima, s. 102.

⁹⁷⁴ Viljoen, **International**, s. 337.

zordur. Dolayısıyla Af. İHHM'nin devletlerarası başvuru usulünü ne şekilde ele alacağı hususu, konunun net olarak ortaya koyulabilmesi için kilit unsurdur. Ancak meselenin normatif anlamda bireysel başvurularda olduğu gibi, hem Af. İHHMKP hem de Af. İHHM Usul Kurallarında daha açıklayıcı olarak düzenlenmesi önem arz etmektedir.

Devletlerarası başvuruların aksine, Af. İHHM'ye bireysel başvuruda bulunabilmek için öngörülen kabul edilebilirlik kriterleri Af. İHHMKP ile Af. İHHM Usul Kurallarında ayrıntılı şekilde yer almaktadır. Bahsedilen doğrultuda iç hukuk yollarının tüketilmesine ilişkin olarak da Af. İHHK Usul Kurallarının aksine Mahkeme Usul Kurallarında birden fazla düzenlemenin bulunduğu görülmektedir. Öncelikle Af. İHHMKP'de yer alan düzenlemeye göre Af. İHHM'ye sunulan bireysel başvurular bakımından Af. İHHŞ'nin kabul edilebilirlik kriterlerini içeren maddesi doğrultusunda hareket edileceği belirtilmektedir (Af. İHHMKP, m. 6/2). Daha sonrasında ise Af. İHHM Usul Kurallarında hem başvuruların kabul edilebilirliği başlıklı maddede hem de yargılamaların yürütülmesi ve sunulan başvuruların içeriğine ilişkin düzenlemelerde iç hukuk yollarının tüketilmesi gerekliliğine vurgu yapılmıştır.

Tüm bu bilgilerden hareketle Af. İHHM'ye başvuruda bulunabilmek için başvuru için iç hukuk yollarını tüketmesi gerektiği açıktır (Af. İHHŞ, m. 56/5; Af. İHHMKP, m. 6/2; Af. İHHM/UK, Kural 40/2,3; Kural 41/3 ve Kural 50/2). Yine Af. İHHK de olduğu gibi Af. İHHM'nin önüne getirilen bir başvuruyu iç hukuk yolu tüketilmeden inceleyebilmesi için, iç hukuk yolunun gereğinden uzun bir süre boyunca meseleyi çözüme ulaştırmaması gerekir (Af. İHHŞ, m. 56/5; Af. İHHM/UK, Kural 40/2 ve Kural 50/2). Ancak başvuru için sözü edilen durumu destekleyici belgeleri de Mahkemeye sunması gerekir. Zira Af. İHHM kendisine sunulan herhangi bir başvurunun içeriğinde iç hukuk yollarının tüketildiğini gösteren belgenin yer alması koşulunu getirmiştir (Af. İHHM/UK, Kural 40/2,3 ve Kural 41/3). Aksi takdirde Mahkeme kabul edilebilirlik incelemesi esnasında gerekli olan koşulun yerine getirilmediği gerekçesiyle başvuruyu reddedebilmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 50/2). O halde Af. İHHM'ye bireysel başvuruda bulunabilmek için Af. İHHŞ'de yer alan kabul edilebilirlik şartlarına göndermede bulunduğu görülmektedir. Nitekim Af. İHHM'ye bireysel başvuruda bulunabilecek olanlardan biri Af. İHHK olduğu için bahsi geçen kriterlerin sağlanmasının Mahkemeye başvuru için de dolaylı olarak gerekli olduğu açıktır.

Af. İHHM'nin bireysel başvurular ekseninde kabul edilebilirlik kriterlerini Af. İHHŞ'nin 56. Maddesini göz önünde bulundurarak incelemesi gerektiği belirtilse de Mahkemenin söz konusu incelemeyi katı bir uygulamadan uzak gerçekleştirebilmesinin önü açıktır.⁹⁷⁵ Anılan bu durumun neticesinde, başvurucuya birtakım ispat külfetinin yüklenmesi önlenerek Af. İHHŞ m. 56'da yer

⁹⁷⁵ Viljoen, **International**, s. 448; Yerima, s. 170.

alan kriterler doğrultusunda başvuruların değerlendirilmesi sağlanmaktadır.⁹⁷⁶ Nitekim Af. İHHM'nin herhangi bir başvurunun kabul edilebilirlik incelemesini yaparken gerektiğinde Af. İHHK'ye başvurma olanağı da bulunmaktadır (Af. İHHMKP, m. 6/1). Böylelikle Af. İHHM'nin iç hukuk yollarının tüketilmesi ekseninde de benzer şekilde hareket edebileceğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla Komisyonun gereğinden uzun süreceği öngörülebilir bir iç hukuk yolunun tüketilmesini gerekli görmediği durumlarda, Af. İHHM de benzer şekilde esnekliğe sahip olabilir.⁹⁷⁷ Nitekim Af. İHHK'nin iç hukuk yollarının mevcut, etkili ve yeterli olmasına ilişkin olarak yaptığı yorumun Af. İHHM tarafından da yapılmış olması⁹⁷⁸ bahsedilen varsayımların doğruluğunu göstermektedir.

İç hukuk yollarının tüketilmesi şartının bölgesel insan hakları sistemlerinde düzenlenme şekliyle ilgili bir değerlendirme yapılacak olursa, en detaylı düzenlemenin Amerikan sisteminde Ame. İHK'ye başvuruda bulunabilecek olanlar için getirildiği görülmektedir. AİHM bağlamında ise normatif anlamda sade bir düzenleme yer almakta istisnai durumlar Mahkemenin içtihatları doğrultusunda ortaya koyulmaktadır. Afrika sisteminde de yine Af. İHHK'ye bireysel başvurularda daha net bir düzenleme bulunup, Af. İHHM ekseninde ise Af. İHHS'ye gönderme yapılmak suretiyle kabul edilebilirlik kriterleri ele alınmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki AİHM sistemi haricinde Afrika ve Amerikan sistemlerinde özellikle Mahkemelere devletlerarası başvurular yönünden net ve detaylı bir düzenlemenin yer almadığı, meselenin daha çok yoruma bağlı olarak ortaya koyulmaya çalışıldığı dikkat çekmektedir. Bahsi geçen durumun nedeni Ame. İHM ve Af. İHHM'ye şu ana kadar devletlerarası başvurunun yapılmamış olması ve bölgede devletlerarası başvuru usulünün işletilmesine sıcak bakılmaması olarak ifade edilebilir. Ancak her ne olursa olsun söz konusu eksikliklerin giderilerek normatif yönden daha net bir çerçevenin çizilmesi gerekmektedir.

2. 3. 1. 2. Süre Şartı

Ulusalüstü insan hakları hukukunda şikayet başvurusu denetim yolunun önemli unsurlarından biri de süre şartıdır.⁹⁷⁹ Süre şartı insan hakları denetim organlarının önüne gelen başvuruların kabul edilebilirlik kriterlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İç hukuk yollarının

⁹⁷⁶ Abdelsalam A. Mohammed, "Individual and NGO Participation in Human Rights Litigation Before the African Court of Human and Peoples' Rights: Lessons From the European and the Inter-American Courts of Human Rights", *Journal of African Law*, 43(2), 1999, (Individual), s. 203.

⁹⁷⁷ Mohammed Abdulkader, s. 88.

⁹⁷⁸ Bkz. ACtHPR The Matter of African Commission on Human and Peoples' Rights v. Libya, Application No. 002/013, 3 June 2016, p. 68-70, <https://www.african-court.org/en/images/Cases/Judgment/Judgment%20Appl%20%20002-2013%20African%20Commission%20v%20Libya-%20Engl%20.pdf>, The Matter of Mariam Kouma and Ousmane Diabate v. Republic of Mali, Application No. 040/2016, 21 March 2018, p. 52, <https://www.african-court.org/cpmt/storage/app/uploads/public/5f520f0e2/5f520f0e213a5107483387.pdf>, 23 Mart 2022.

⁹⁷⁹ Gemalmaz S., *UİHH*, 2, s. 744.

tüketilmesi şartı gibi süre şartı da Avrupa, Amerikan ve Afrika insan hakları sistemlerinin hepsinde öngörülmüştür. Zira bir şikayet başvurusunun Mahkeme önüne belirli bir süre içerisinde götürülebilmesindeki amaç, hukuki kesinliği ve güvenliği temin ederek, Sözleşme kapsamındaki meselelere ilişkin sunulan başvuruların makul bir sürede ele alınmasını ve geçmiş kararların sürekli bir tartışmaya açık olmamasını sağlamaktır.⁹⁸⁰ Ayrıca başvurunun belirli bir süre dilimi içinde sunulması şartı taraf devletlerin çıkarlarının korunmasına hizmet etmekte ve ilgili devletler açısından ortaya çıkan belirsizlik unsurunu ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır.⁹⁸¹ Daha açık ifade etmek gerekirse, öngörülen süreler dahilinde uluslararası yargılama organı önüne getirilmeyen başvuruların daha sonra ilgili organların önüne getirilmesi söz konusu olmayacaktır.⁹⁸² Dolayısıyla iç hukukta hak ihlaline konu olan meselenin makul bir süre içerisinde uluslararası platforma taşınması sağlanacaktır. Başvurucu ise hak ihlali iddiasıyla ancak öngörülen süreler dahilinde insan hakları denetim organlarına başvurma olanağına sahip olacaktır.

Bölgesel insan hakları sistemleri bakımından ortak olarak nitelendirilebilecek bir diğer husus ise, şikayet başvurusunun süresinin belirlenmesi ile iç hukuk yollarının tüketilmesi unsuru birbirleri ile bağlantılı olmasıdır. Zira insan hakları denetim organlarına yapılacak olan başvurularda sürenin başlangıcı iç hukuk yollarının tüketilmesi itibarıyla belirlenmektedir.⁹⁸³ Ancak her bir bölgesel sisteminin süre şartına ilişkin olarak farklı düzenlemelere yer verdiği görülmektedir. Süre şartının belirlenmesinde günümüz itibarıyla hiçbirinin öngördüğü zaman dilimi birbirine uymamaktadır. Bahsedilen durumun insan hakları sistemlerinin işlerliğine ne şekilde etkide bulunduğunu tespit edebilmek için de her birinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, süre şartının Avrupa sisteminde uzun yıllar boyunca geçerli olan görünümü 15 No.lu Protokolün yürürlüğe girmesiyle birlikte önemli bir değişikliğe uğramıştır. Bilindiği üzere AİHM'ye başvuruda bulunacak olanların iç hukuk yollarını tükettikten sonra altı ay içinde başvurularını sunmaları gerekmektedir. Ancak 15 No.lu Protokol sonrasında bahsedilen "altı aylık" süre şartı değiştirilerek "dört ay" olmuştur (15 No.lu Protokol, m. 5; AİHS, m. 35/1). Böylelikle AİHM'ye sunulacak olan bir başvurunun iç hukuk yollarının tüketilmesinden itibaren dört ay içerisinde Mahkeme önünü götürülmesi zorunludur. Aksi halde bahsedilen süre hak düşürücü nitelikte olup, AİHM'nin söz konusu başvuruyu incelemesi mümkün değildir. Ancak 15 No.lu Protokol sonrası değiştirilen süre şartı hemen uygulanmamış ve Protokolün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren altı ay geçtikten sonra yapılan başvurularda "dört aylık" süre geçerli olmuştur (15 No.lu Protokol, m. 8/3). Ancak Mayıs 2022 yılı itibarıyla 15 No.lu Protokolün yürürlük tarihi

⁹⁸⁰ Zwaak, s. 132; Shelton ve Carozza, s. 375; Leach, **ECHR**, s. 160.

⁹⁸¹ Madra, s. 191.

⁹⁸² Ladesma, s. 332.

⁹⁸³ Gözübüyük vd., s. 96; Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 744.

üzerinden altı ay geçtiği için⁹⁸⁴, başvuruçuların iç hukuk yollarının tüketildiği tarihten itibaren dört aylık süre içinde AİHM'ye başvurmaları gerekmektedir.

15 No.lu Protokolün Açıklayıcı Raporu değerlendirildiğinde AİHM'ye başvuru için öngörülen sürenin düşürülmesi teknolojinin gelişimine bağlantı kurularak gerekçelendirilmiştir. Başvuruçuların gelişen teknoloji ile birlikte AİHM'ye daha kolay erişebileceğine ve taraf devletlerin ulusal hukukta da benzer uzunlukta süreler öngördüğüne atıfta bulunulmuştur.⁹⁸⁵ Ayrıca AİHM süre sınırının azaltılmasına ilişkin olarak hiçbir yorumunun bulunmadığını vurgulamış ve söz konusu değişikliğin başvuruçulara önemli bir hukuki kesinlik ölçüsü sağladığını belirtmiştir.⁹⁸⁶ Ancak her ne kadar teknolojik gelişmeler ve hukuki kesinlik öne sürülerek bazı gerekçeler öne sürülse de bahsi geçen değişikliğin AİHM'nin etkililiğini azaltabileceği açıktır. AİHS'nin, AİHM'ye başvuruda süreyi düşürmesi insan haklarının korunması bakımından olumsuz bir görüntü arz etmektedir. Başvuruçuların iç hukuk yollarının tüketilmesinden sonra dört ay içinde AİHM'ye başvurmasını zorunlu tutmak şüphesiz ki AİHM'nin iş yükünü azaltmaya yönelik bir düzenlemedir. Ancak insan haklarının uluslararası düzlemde korunmasına ön ayak olan bir sistemin süre şartını bireyin aleyhine olacak şekilde düşürmesi Mahkemenin etkinliğini sorgulatacak bir gelişmedir. Diğer bölgesel insan hakları sistemlerine bakıldığında, özellikle Afrika sistemi göz önünde bulundurulduğunda Avrupa sisteminde süre şartına ilişkin olarak getirilen değişikliği bireyin hakkını arama mücadelesinde önemli bir engel olarak addetmek mümkündür.

AİHM'nin bir başvurunun süresi dahilinde yapılıp yapılmadığını belirlerken çıkış noktası iç hukuk yollarının tüketildiğini gösteren son kararın tarihi olarak öngörülmüştür.⁹⁸⁷ O halde iki kabul edilebilirlik kriterinin, bir neden sonuç ilişkisi dahilinde insan hakları denetim organları önünde incelemeye alındıklarını söylemek mümkündür. Ayrıca AİHM, önüne gelen başvuruda süre şartını kamu düzenine ilişkin bir kural olarak görmekte⁹⁸⁸ ve söz konusu şartı taraf devletin itirazı olup olmadığına bakmaksızın kendiliğinden incelemektedir.⁹⁸⁹ AİHM, başvurunun süresi içinde yapılıp yapılmadığını ise başvurunun postaya verildiği tarihi dikkate alarak belirlemektedir.⁹⁹⁰

⁹⁸⁴ 15 No.lu Protokol İtalya'nın 1 Ağustos 2021 tarihinde onay işlemlerini tamamlamasıyla yürürlüğe girmiş; süre şartı ise 1 Şubat 2022 tarihi sonrasındaki başvurular için "dört ay" olarak uygulanmaya başlanmıştır.

⁹⁸⁵ Bkz. ECHR Explanatory Report, Protocol No. 15, p. 21.

⁹⁸⁶ Bkz. ECHR Opinion of the Court on Draft Protocol No. 15 to the European Convention on Human Rights, Adopted on 6 February 2013, p. 12, https://www.echr.coe.int/Documents/2013_Protocol_15_Court_Opinion_ENG.pdf, 28 Mart 2022.

⁹⁸⁷ Bkz. ECHR Case of Lekic v. Slovenia, Application No. 36480/07, (Grand Chamber), 11 December 2018, p. 65, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-188268%22%5D%7D>, 28 Mart 2022; ayrıca bkz. Zwart, s. 220; Kevin Boyle, "Practice and Procedure on Individual Applications Under the European Convention on Human Rights", Hurst Hannum (Ed.), **Guide to International Human Rights Practice**, 1st Edition, London: Macmillan Press, 1984, (Individual), ss. 133-152, s. 141.

⁹⁸⁸ Bkz. ECHR Case of Sabri Güneş v. Turkey, Application No. 27396/06, (Grand Chamber), 29 June 2012, p. 29, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111957>, 28 Mart 2022.

⁹⁸⁹ Güneş, s. 346; Salihpaşaoğlu, s. 121.

⁹⁹⁰ Rehman, **IHRL**, s. 225; Madra, s. 196.

AİHM'nin iç hukuk yollarının tüketilmesine ilişkin olarak daha önce belirtilen istisnaları süre şartı bakımından da değerlendirdiği görülmektedir. Şöyle ki, Mahkeme bir iç hukuk yolunun bulunmaması, etkisiz olması ya da AİHS'de korunan hakkın yasadan kaynaklı sürekli ihlalinin söz konusu olması halinde iç hukuk yollarının tüketildiği tarihleri farklı yorumlamakta ve sürenin başlangıcını da buna göre belirlemektedir.⁹⁹¹ Dolayısıyla başvuru yalnızca etkili ve yeterli olan iç hukuk yolları bağlamında iç hukuk yollarına başvurusu ve başarı ümidi olmayan temyiz veya benzeri davalara başvurarak süre şartını aşmaması gerekmektedir.⁹⁹² Bahsedilen durum iç hukuk yollarının tüketilmesinin mümkün olmadığı tüm durumlar için gerekli olup, başvurucuya somut olayın niteliğine göre AİHM'ye süresi içinde başvurma külfetini yüklemektedir.

AİHM'ye başvurularda sürenin hangi durumlarda ne zaman başladığına ilişkin bazı noktalara değinmek gerekmektedir. İlk olarak olağan şartlarda etkili iç hukuk yollarının tüketildiğini gösteren son kararın öğrenildiği tarih itibarıyla AİHM'ye başvuru için öngörülen sürenin başladığını söylemek gerekir.⁹⁹³ Tüketilecek bir iç hukuk yolunun bulunmaması ya da iç hukuk yollarının tüketilmesinin mümkün olmadığı hallerde ise ihlal iddiasına konu eylem veya işlemin gerçekleştiği andan itibaren süre işlemeye başlamaktadır.⁹⁹⁴ Yine yasal bir düzenlemenin sonucu olarak sürekli bir ihlal söz konusu ise işbu durumda süre şartı aranmamakta; yasal düzenlemenin yürürlükte kaldığı süre boyunca AİHM'ye başvuru yapılabilmektedir.⁹⁹⁵ Ancak hem yasal düzenlemeden kaynaklı bir sürekli ihlal bulunmakta hem de başvurabilecek bir iç hukuk yolu da öngörülmemekte ise bu durumda da ihlalin sona erdiği tarih itibarıyla süre başlayacaktır.⁹⁹⁶ Son olarak ise, birden fazla ihlale dayalı olarak AİHM'ye sunulan başvuruda süre şartı her bir ihlal iddiası ekseninde ayrıca değerlendirilmektedir.⁹⁹⁷ Görüldüğü üzere AİHM süre şartını önüne gelen somut olay ekseninde değerlendirmekte ve gerektiğinde esnek yorumlamaktadır. Ancak genel anlamıyla başvurunun sunulması gereken sürenin iç hukuk yollarının tüketilmesine bağlı şekilde göz önünde bulundurulduğu, sürenin başlama zamanının iç hukuk yollarının tüketilmesine ilişkin bazı koşullar ekseninde şekillendiğini söylemek mümkündür.

Amerikan insan hakları sistemine gelindiğinde ise Ame. İHK bakımından süre şartına ilişkin düzenlemelerin AİHM'den farklı olduğu görülmektedir. Sözü edilen fark hem Ame. İHK'ye başvuruda bulunulabilecek zaman dilimi açısından hem de istisnai durumlara ilgili düzenlemelere Ame. İHS'de yer verilmesi bakımından geçerlidir. Ame. İHK'ye hem bireysel hem de

⁹⁹¹ Özdek, s. 59; Gözübüyük vd., s. 97-99; Salihpaşaoğlu, s. 121.

⁹⁹² Schabas, s. 771.

⁹⁹³ Özdek, s. 59; Hüseyin Ekinci, "Kabul Edilebilirlik Kriterleri", Musa Sağlam (Ed.), **Bireysel Başvuru İnceleme Usulü ve Kabul Edilebilirlik Kriterleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi**, 1. Baskı, Ankara: Şen Matbaa, 2013, s. 136.

⁹⁹⁴ Gözübüyük vd., s. 97.

⁹⁹⁵ Shelton ve Carozza, s. 376; Harris vd., **ECHR**, s. 65-66.

⁹⁹⁶ Ünal, s. 395.

⁹⁹⁷ Ergül, s. 52; Gözübüyük vd., s. 99.

devletlerarası başvurular yönünden süre şartı getirilmiştir. Böylece Ame. İHK'ye, ulusal mahkeme tarafından verilen hükmün başvurucuya bildirilme tarihinden itibaren altı aylık süre içerisinde başvurunun sunulmuş olması gerekmektedir (Ame. İHS, m. 46/1-b). Komisyona başvuru için öngörülen süre AİHS'nin 15 No.lu Protokol öncesindeki düzenlemesi ile benzerdir. Altı aylık sürenin başlangıcı ise, son kararın taraflara tebliğ edildiği gün itibarıyla başlamakta ve işbu durum hem muhatap Devlete hem de taraflara hukuki bir kesinlik sağlamaktadır.⁹⁹⁸ Yine Komisyon, başvuru tarafından iç hukuk yollarını tükettiğini gösteren kararın öğrenilmesinden itibaren altı ay içinde sunulmayan başvuruları incelemeye almamaktadır (Ame. İHK/UK, Kural 32/1). O halde denilebilir ki, Amerikan insan hakları sisteminde de iç hukuk yollarının tüketilmesi ve süre şartı birbirleriyle bağlantılı unsurlardır. Zira Ame. İHS'de tanınan insan haklarının ihlal edildiği tarih iç hukuk yollarının tüketildiğini gösteren son kararın verildiği tarih olarak ifade edilmekte ve sürenin başlangıcı da buna bağlı olarak tespit edilmektedir.⁹⁹⁹

Ame. İHK'ye başvuruda bulunabilmek için öngörülen süre şartı, başvurunun ulusal mahkemelere başvurabildiği ve elinde bir son kararın bulunduğu durumlar için geçerlidir.¹⁰⁰⁰ Başka bir ifadeyle, altı aylık süre nihai bir ulusal kararın varlığına işaret etse de¹⁰⁰¹ bahsedilen süre şartı bazı durumlarda uygulanmamaktadır. Ame. İHK'ye başvurularda süre şartına ilişkin düzenlemede AİHM'den farklı olarak istisnai durumlara da yer verilmiştir. İç hukuk yollarının tüketilmesinin aranmadığı istisnai durumlarda, başvurunun Ame. İHK'ye makul bir süre içinde sunulması gerekmektedir. Komisyon söz konusu şekilde kendisine iletilen başvuruda ihlal iddiasına konu olan hakkın hangi tarihte ihlal edildiğini ve her bir başvurunun kendi şartları dahilinde değerlendirmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 32/2). Örneğin tıpkı AİHM'de olduğu gibi sürekli ihlalin söz konusu olduğu durumlarda Ame. İHK "altı aylık" süre şartını aramamaktadır.¹⁰⁰² Dolayısıyla Ame. İHK'nin de istisnai şartlarda başvurunun kendisine makul sürede sunulup sunulmadığını belirlerken, her bir olayın kendi koşullarını göz önünde bulundurarak bir karara vardığını söylemek mümkündür.¹⁰⁰³ Ancak yine de başvurunun istisnai durumlardan birinin varlığı halinde altı aylık süreyi beklemeden bir an önce Ame. İHK'ye başvurması ve makul sürede başvuruda bulunmaya yönelik gerekli özeni göstermesi beklenmektedir.¹⁰⁰⁴

Ame. İHK bakımından altı aylık süre şartının re'sen incelenecek bir husus olup olmadığı ya da farklı ifadeyle kamu düzenine ilişkin olup olmadığı hususu tartışmalıdır. Daha önce de

⁹⁹⁸ Cavallaro vd., s. 139; Pasqualucci, **Practice**, s. 88.

⁹⁹⁹ Ladesma, s. 329.

¹⁰⁰⁰ Cerna, "Petitions", s. 92.

¹⁰⁰¹ Hennebel ve Tigroudja, s. 1079.

¹⁰⁰² Bkz. Res. No. 25/81, Case 3102 (Jamaica), 25 June 1981 in Annual Report 1981-2, p. 89-91.

¹⁰⁰³ Bkz. IACHR Report No. 83/07, Case of Jose Ivan Correa Arevalo v. Mexico, Petition No. 333-02, OEA/Ser.L/V/II.130, Doc. 22 rev.1, 16 October 2007, p. 50, <http://cidh.org/annualrep/2007eng/Mexico333.02eng.htm>, 29 Mart 2022.; ayrıca bkz. Ladesma, s. 330.

¹⁰⁰⁴ Hennebel ve Tigroudja, s. 1081

belirtildiği üzere AİHM kabul edilebilirlik incelemesi yaparken süre şartını re'sen incelemekte ve bahsedilen dört aylık sürenin kamu düzenine ilişkin olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla AİHM bağlamında öngörülen süre hiçbir şekilde değiştirilemeyecektir. Ancak Ame. İHS'ye bakıldığında AİHM'nin içtihatları doğrultusunda oluşturduğu uygulamanın, Sözleşmede istisnai durumlar şeklinde sıralanarak normatif olarak düzenlendiği görülmektedir. Bahsedilen durumlarda Komisyon önüne gelen başvurunun makul süre içinde yapılabileceğini kabul etmektedir. Ayrıca istisnalar dışında göze çarpan bir diğer husus Ame. İHK'nin herhangi bir istisnai durum olmasa bile, başvurunun altı aylık süreyi çok fazla aşmadığı ve gecikmenin önemsiz gerekçesiyle kabul edilebilir olduğuna hükmetmesidir.¹⁰⁰⁵ İşbu durum doğrudan Ame. İHS'de yer alan başvuru süresinin kamu düzenine ilişkin olmadığını ve göreceli bir durum¹⁰⁰⁶ olarak Komisyonca ele alındığını ortaya koymaktadır. Ancak AİHM'de süreye hiçbir şekilde müdahale edilmeyerek, sadece somut olay ekseninde öngörülen süre ya dikkate alınmamakta ya da sürenin işlemeye başladığı zaman koşullara göre farklı kabul edilmektedir.

Ame. İHM'ye başvurma açısından süre sınırının tespit edilebilmesi için açık bir düzenlemeye rastlanmamaktadır. Sözleşmede sadece bir başvurunun Ame. İHM'nin önüne getirilebilmesi için AİHS m. 48 ila 50'de belirtilen usulleri tamamlaması gerektiği vurgulanmaktadır (AİHS, m. 61/1). Dolayısıyla Ame. İHM'ye doğrudan bireylerin başvuramaması, sadece Ame. İHK ve taraf devletlerin başvuruda bulunabilmesi mümkün olduğundan öncelikle Komisyonun önüne getirilen başvurulara ilişkin raporlarını hazırlaması gerekmektedir (Ame. İHS, m. 50/1). Zira Mahkeme önüne getirilecek olan başvurular bağlamında süre şartı söz konusu raporlara bağlı olarak tespit edilecektir. Daha önce de ifade edildiği gibi, Ame. İHK tarafından herhangi bir başvuru hakkında dostane çözüme ulaşılmaması sonucunda vakaya ilişkin olguları ve olguların sonuçlarını içeren raporun hazırlanması zorunludur (Ame. İHK/UK, Kural 50/1). Komisyonca bahsi geçen raporun hazırlanması ve ilgili devletlere iletilmesi tarihinden itibaren üç aylık dönem içinde Ame. İHK ya da ilgili devlet tarafından vaka Mahkemeye sunulmalıdır (Ame. İHK Statüsü, m. 23/2; Ame. İHK/UK, Kural 51/1). Aksi takdirde Komisyon başvuruya ilişkin görüşünü ve ulaştığı sonuçları açıklayabilmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 50/1). O halde Mahkemeye başvurabilmek için belirlenen sürenin raporun hazırlanmasından itibaren üç ay olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak önemle belirtmek gerekir ki, Ame. İHM'nin önüne getirilen başvurular bağlamında her ne kadar süre şartına ilişkin net bir düzenleme yer almasa da

¹⁰⁰⁵ Bkz. IACHR Report No. 83/07, Case of Jimenez v. Colombia, Admissibility, OEA/Ser.L/V/II.95, Doc. 7 rev. at 93, 12 March 1997, p.14, <http://hrlibrary.umn.edu/cases/1996/colombia4-97.htm>, 29 Mart 2022.

¹⁰⁰⁶ Bkz. Bkz. IACtHR Case of Neira-Alegria et. al. v. Peru, Judgments, 11 December 1991 (Preliminary Objections), p. 30, https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_13_ing.pdf, 29 Mart 2022.

Komisyondan önüne getirilen başvurularda tıpkı iç hukuk yollarının tüketilmesinde olduğu gibi süre şartına ilişkin de değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir.¹⁰⁰⁷

Afrika sistemi diğer bölgesel insan hakları sistemleri arasında süre şartını normatif olarak örnek bir zaman dilimine bağlamıştır.¹⁰⁰⁸ Komisyon bağlamında belirli bir süre şartının öngörülmemesinin nedeni ise, Şartı hazırlayanlar tarafından Afrika’da iç hukuk yollarının etkili ve yeterli olmayacağı ihtimali olarak ifade edilmektedir.¹⁰⁰⁹ Tüm bu belirtilenler doğrultusunda, Af. İHHK’ye sunulan bireysel başvurular bakımından Avrupa ve Amerikan sistemlerinden farklı olarak iç hukuk yollarının tüketilmesinden ya da Komisyonun meseleye hâkim olmasından itibaren makul bir süre içinde başvuruda bulunmak yeterli sayılmaktadır (Af. İHHŞ, m. 56/6). Farklı bir deyişle, Afrika sisteminde Komisyon bağlamında Avrupa ve Amerika sistemlerindeki gibi belirli bir süre şartı aranmamaktadır. Dolayısıyla Af. İHHK’nin ilgili düzenlemede yer alan “makul süre” şartını her bir somut olay ekseninde değerlendirdiği söylenebilir.¹⁰¹⁰ Şüphesiz ki birçok faktör başvuruçunun Komisyona sunacağı başvurunun gecikmesine neden olabilir.¹⁰¹¹ Ancak Af. İHHK önüne gelen başvurularda, başvuruçunun gerekli özeni gösterip göstermediğini de dikkate alarak makul süreyi belirlemektedir.¹⁰¹² Nitekim Komisyon makul süreye ilişkin şartın başvurular tarafından kötüye kullanılmasını önlemekle de yükümlüdür. Komisyon önüne gelen başvurunun makul sürede sunulduğuna ilişkin zorlayıcı nedenlerin başvuruçudan sunulması gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁰¹³

Af. İHHK’ye devletlerarası başvurularda ise süre şartına ilişkin olarak bir düzenleme bulunmamaktadır. Zira Af. İHHK’ye sunulan devletlerarası başvurular bakımından iç hukuk yollarının tüketilmesine ilişkin şartın arandığı görülse de başvurunun Komisyon önüne götürülebilmesi için herhangi bir süre sınırlamasına gidilmemiştir. Ancak Af. İHHK’ye devletlerarası başvurularda önemli nokta devletlerin birbirlerine yönelik ihlal iddiasında bulunmaları halinde üç ay içinde meseleyi kendi aralarında çözmelerine imkan tanınmasıdır (Af. İHHŞ, m. 48). Ancak sözü edilen üç aylık süre dilimi Komisyona başvuru için öngörülen bir süre değildir. Zira taraf devletlerden biri başka bir taraf devletin Af. İHHŞ hükümlerini ihlal ettiği kanaatine vardığı takdirde meseleyi doğrudan da Komisyon önüne götürebilmektedir (Af. İHHŞ, m. 49). Nitekim taraf devletlerin meselenin kendi aralarında barışçıl çözümüne yönelik olarak

¹⁰⁰⁷ Bkz. IACtHR Case of Neira-Alegria et. al. v. Peru, (Preliminary Objections), p. 28-30.

¹⁰⁰⁸ Viljoen, **International**, s. 339.

¹⁰⁰⁹ Nmehielle, s. 226.

¹⁰¹⁰ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 461.

¹⁰¹¹ Yerima, s. 114.

¹⁰¹² Bkz. ACHPR Case of ARTICLE 19 and others v. Zimbabwe, EX.CL/717 (XX), Communication 305/05, 22 May 2012, p. 96-97, https://www.achpr.org/public/Document/file/Any/achpr48_305_05_eng.pdf, 30 Mart 2022.

¹⁰¹³ Murray, **African Charter**, s. 744; Nmehielle, s. 227; ayrıca bkz. ACHPR Case of Darfur Relief and Documentation Center v. Sudan, Communication 310/05, 25 November 2009, p. 78, https://www.achpr.org/public/Document/file/English/achpr46_310_05_eng.pdf, 30 Mart 2022.

getirilen düzenleme zorunlu değildir.¹⁰¹⁴ O halde Af. İHHŞ'deki konuya ilişkin düzenlemeler dikkate alındığında Af. İHHK'ye başvuruda bulunacak taraf devletin iç hukuk yollarının tüketilmesi şartıyla dilediği zaman başvuruda bulunabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Şartın devletlerarası başvurular yönünden taraflara meseleyi öncelikli olarak karşılıklı çözmeleri için bir süre tanıdığını ya da doğrudan Komisyona götürebilmelerine de izin verdiği görülmektedir. Ancak devletlerarası başvurularda ihlal iddiasına konu başvurunun Af. İHHK'ye götürebilmesi için belirlenen herhangi bir zaman dilimi bulunmamaktadır.

Af. İHHM'ye bireysel başvurularda süre şartı Mahkeme Usul Kurallarında düzenlenmiştir. Söz konusu kurala göre de Komisyona benzer şekilde Af. İHHM'ye başvuruda bulunabilmek için de iç hukuk yollarının tüketilmesinden ya da Af. İHHK'nin vakayı ele aldığı tarihten itibaren makul bir süre içinde başvuru dilekçesini sunmuş olmak yeterlidir (Af. İHHM/UK, Kural 50/2-f). Af. İHHM'ye devletlerarası başvurular bakımından ise yine herhangi bir süre şartının bulunmadığı görülmektedir. Bahsi geçen durum iç hukuk yollarının tüketilmesi şartı bağlamında Af. İHHM'ye devletlerarası başvurularda açısından da söz konusudur. Devletlerarası başvurular bakımından söz konusu olan bu belirsizliği ancak Af. İHHM'nin devletlerarası başvurulara ilişkin uygulaması ortadan kaldıracaktır. Ancak Af. İHHM'nin Ağustos 2022 itibarıyla önüne herhangi bir devletlerarası başvuru gelmemiş olması pratikte meselenin ne şekilde ele alındığının görülmesine engeldir. İşbu noktada ise Afrika sisteminde, kabul edilebilirlik şartlarındaki eksikliğin nedeninin devletlerin söz konusu başvuru usulüne eğilimlerinin bulunmaması olarak nitelendirilebilir.

Bölgesel sistemlerde süre şartının görünümüne bakıldığında Afrika sisteminde Avrupa ve Amerikan sistemlerinden önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Öncelikle AİHS'de diğer insan hakları belgelerine nazaran daha kısa ve dolayısıyla da daha katı bir süre standardının benimsendiği görülmektedir. Ame. İHS'nin ise AİHS'nin ilk haline benzer şekilde bir süre şartı getirdiği ve normatif olarak bazı istisnalara yer verilerek söz konusu durumlarda şartın daha esnek yorumlanacağı belirtilmektedir. Ancak süre şartında Afrika sisteminde diğerlerinden farklı bir düzenlemeye yer verilmiş ve başvuruların iç hukuk yollarının tüketilmesinden sonra makul süre içerisinde yapılabileceği ifade edilmiştir. İlk bakışta Afrika sisteminde bireysel başvurular bağlamında hem Komisyon hem de Mahkeme için öngörülen süre şartının daha özgülükçü olarak nitelendirilmesi mümkündür. Ayrıca bölgenin dinamikleri ve Afrika'daki denetim mekanizmalarına ulaşılabilirliğin diğer sistemlere nazaran azlığı da dikkate alındığında getirilen düzenlemenin yerinde olduğu söylenebilir.¹⁰¹⁵ Ancak bahsi geçen düzenlemenin bazı handikaplarının da bulunabileceği açıktır. Şüphesiz ki Afrika sisteminde belirli bir süre aralığı öngörülmediğinden makul süre belirlenirken hem Af. İHHK hem de Af. İHHM'nin uygulamaları

¹⁰¹⁴ Bkz. ACHPR Case of Democratic Republic of Congo v. Burundi, Rwanda and Uganda, Communication 227/99, p. 58; ayrıca bkz. Viljoen, "Communication", s. 134.

¹⁰¹⁵ Viljoen, "Communications", s. 125.

yol gösterici olacaktır. Komisyon ve Mahkeme makul sürenin belirlenmesi noktasında karar verirken kilit rol oynayacaklardır.¹⁰¹⁶ Dolayısıyla süreye ilişkin olarak bir hukuki belirlilik öngörülmemesi hem Komisyon hem de Mahkeme açısından meselenin her bir olay açısından ayrı ayrı değerlendirilmesi sonucuna yol açacak ve başvuruların incelenme süresini uzatabilme ihtimali yönünden sistemin işlerliğine etki edebilecektir.

Afrika, Amerikan ve Avrupa sistemleri arasında bütüncül bir değerlendirme yapıldığında ise başvuru süresine ilişkin olarak Amerikan sistemindeki düzenlemenin daha yerinde olduğu kanaatine varılmaktadır. Şöyle ki daha önce de belirtildiği üzere AİHS’de yapılan son değişiklikle başvuru süresinin dört aya indirilmesi başvurucular açısından önemli bir dezavantaj olarak değerlendirilebilir. Ancak Ame. İHS’ye bakıldığında öngörülen altı aylık sürenin şimdiye kadarki süreçte işlevsel olması ve Sözleşmenin AİHM’de içtihatlar ile ortaya koyulan hususları norma bağlayarak süre şartını da buna göre şekillendirmesi Amerikan sistemini diğerlerinden bir adım öne çıkarmaktadır. Pek tabidir ki makul süre şartı başvurucuya daha fazla hareket alanı sağlamaktadır. Ancak insan haklarının korunmasına yönelik kurulan mekanizmaların sadece başvuru şartlarında tanınan esneklik sonucunda işlevsel olması beklenemez. Dolayısıyla getirilen düzenlemelerin belirli olması denetim mekanizmalarının meseleyi daha hızlı çözmesini sağlayacaktır. Amerikan sistemindeki süre şartı da bahsedilen tüm bu unsurları taşıyan bir nitelik taşımaktadır. O halde diğer sistemler ile kıyaslandığında insan haklarının korunması anlamında Amerikan sisteminde öngörülen süre şartının daha isabetli olduğu sonucuna varılmaktadır.

2. 3. 1. 3. Başvurucunun Belirli Olması

Başvurucunun belirli olmasına ilişkin olarak aranan kabul edilebilirlik şartı, bireysel başvurular bağlamında aranan bir kriterdir. İnsan hakları denetim organlarına sunulacak olan başvuruların başvurucuya dair bazı bilgileri içermesi gerekmektedir. Aksi halde sunulan başvuruların incelenmesi mümkün olmayacaktır. Bahsedilen bu durum tüm bölgesel insan hakları sistemlerinde geçerlidir.

AİHM’ye bireysel başvurularda, bireysel başvuru formunda öncelikle başvurucuya ait bilgilerin doldurulması gerekmektedir. İşbu kapsamda başvurucunun gerçek kişi olması halinde adı, doğum tarihi, uyruğu ve adresinin başvuru formunda yer alması zorunludur. Başvurucunun tüzel kişi olması halinde ise tüzel kişinin tam adı, kuruluş ya da tescil tarihi, varsa resmi sicil numarası ve resmi adresinin bildirilmelidir (AİHM/UK, Kural 47/1-a). Dolayısıyla AİHM’ye yapılan başvurularda başvurucunun kimliğinin belirli olması zorunludur. (AİHS, m. 34/2-a).

¹⁰¹⁶ Obiora C. Okafor ve Godwin EK Dzah, “The African Human Rights System as ‘Norm Leader’”, *AHRLJ*, 21(2), 2021, (AHRs), s. 679.

Tersinden ifade etmek gerekirse, anonim başvuruların AİHM'ye sunulması mümkün değildir.¹⁰¹⁷ Zira Mahkeme başvuru kimliğinin belirli olmadığı durumlarda yapılan başvuruyu kabul edilemez bulmaktadır (AİHS m.35/2).

Başvurucunun kimliğinin açık olmasına ilişkin aranan bu şartın bazı hallerde esnek şekilde uygulanabilmektedir. Öncelikle başvuru kimliğinin kamuya açıklanmasını istememesi halinde AİHM'den bu yönde talepte bulunması mümkündür. Ancak işbu durumda, başvuru talebinin haklı olduğunu gösteren gerekçeleri AİHM'ye sunması gerekmektedir (AİHM/UK, Kural 47/4). AİHM başvuru kimliğinin gizlilik talebini onayladığı takdirde, başvuru adı temsili harflerle ifade edilmekte ve verilen kararlarda da kimliği kamuya açıklanmamaktadır.¹⁰¹⁸ Ancak başvuru talebinin haricinde AİHM'nin, başvuru kimliğinin gizli tutulması yönünde re'sen karar verebilmesi de mümkündür (AİHM/UK, Kural 47/4). Nitekim AİHM, istisnai şartlarda başvuru kimliğinin açıklanması halinde ciddi bir kötü muamele ile karşılaşacağı kanaatine vardığı takdirde başvuru takma isimle yapılmasına da izin vermektedir.¹⁰¹⁹ Yine başvuru kimliğinin kendisini tanımasına imkan veren olguları ve ileri sürdüğü ihlal iddiasıyla ilgili bağlantısını gösteren bilgileri sunması halinde Mahkeme başvuruları kabul edilebilir bulmaktadır.¹⁰²⁰ Dolayısıyla tüm bu bilgiler ışığında AİHM önünde getirilen başvuruların kabul edilebilirlik incelemesinde, başvuru kimliğinin belirli olmasına ilişkin şartın sorunlu yönünün fazla olmadığı açıktır.¹⁰²¹ Zira Mahkemenin gerektiğinde, söz konusu şartı yorumlarken başvuru kimliğinin menfaatini gözeterek esnek davrandığı ve bireyi koruyucu şekilde karar verdiği görülmektedir.

Amerikan insan hakları sisteminde de Komisyon ve Mahkemeye sunulacak olan başvurulara başvuru kimliğinin belirli olması gerekmektedir. Ancak bahsi geçen şart Ame. İHK'de bireysel başvurular bağlamında söz konusu olmaktadır. Şöyle ki, Ame. İHK'ye yapılan bireysel başvurular, başvuru dilekçesinde başvuruda bulunan kişi ya da kişiler ile kuruluşların adının, uyrukluğunun, mesleğinin, adres bilgilerinin ve imzalarının bulunması zorunludur. Bahsi geçen durum başvuru kimliğinin temsilcileri için de geçerlidir (Ame. İHS, m. 46/1-d).

Ame. İHK'ye bireysel başvurular Komisyon Usul Kurallarında başvuru kimliğinin belirli olmasına ilişkin şartın esnek olarak düzenlendiği görülmektedir. İlgili düzenlemeye göre Ame. İHK başvuru formunda mağdurun isminin uygun olan hallerde belirtilmesine cevaz vermektedir (Ame. İHK/UK, Kural 28/5). Anılan bu durumun nedeni ise, başvurucuya ilişkin olarak muhatap devlet tarafından misilleme yapılabilmesi kaygısı ve gerektiğinde başvuru kimliğinin

¹⁰¹⁷ Zwart, s. 155; Anayurt, s. 233; Schabas, s. 773.

¹⁰¹⁸ Gözübüyük vd., s. 103; Özdek, s. 60; Harris vd., **ECHR**, s. 69.

¹⁰¹⁹ Bkz. ECHR Case of Shamayev and Others v. Georgia and Russia, Application No. 36378/02, (Judgment), 12 April 2005, p. 275, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-68790>, 31 Mart 2022.; ayrıca bkz. Bantekas ve Oette, **IHL**, 2, s. 735.

¹⁰²⁰ Bkz. ECHR Case of Sindicatul "Pastorul Cel Bun" v. Romania, Application No. 2330/09, (Grand Chamber), 9 July 2013, p. 71, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122763>, 1 Nisan 2022.

¹⁰²¹ Rainey vd., s. 41, Schabas, s. 773.

fesih hakkını kullanarak başvurusunu geri çekebilme ihtimalidir.¹⁰²² Aksi halde ilk ihtimal dahilinde başvuruçunun ciddi bir kötü muameleye maruz kalması söz konusu olabilecektir. İkinci ihtimalde ise başvuruçunun daha sonra başvurudan vazgeçmesi ile birlikte kimliği açığa çıkmış olacak ve başvuruçunun yine muhatap devlet tarafından herhangi bir kötü muameleye uğrama riskiyle karşılaşabilecektir. Ayrıca belirtilen düzenleme dışında, AİHM’de olduğu gibi Ame. İHK’de de başvuruçunun kimliğinin saklı tutulmasına ilişkin talebini ve bunun gerekçelerini Komisyona sunabilmesi mümkündür (Ame. İHK/UK, Kural 28/2). Tüm bu düzenlemeler bütüncül şekilde yorumlandığında Ame. İHK’de, başvuruçunun korunması adına kimliğinin gizli tutulabilmesine imkan tanındığını ve hatta başvuruçunun herhangi bir talebi olmadan Komisyonun resen gizlilik kararı alabileceği görülmektedir.

Ame. İHM’ye bakıldığında ise Ame. İHK tarafından hazırlanan raporun sunulması sonrasında, ihlal iddiasına konu olguları ve mağdur olduğu iddia edilen kişilerin Mahkemeye tespit edilmesi gerekir (Ame. İHM/UK, Kural 35/1). Ayrıca Ame. İHK tarafından başvuruda bulunulması halinde, varsa mağdur olduğu iddia edilen kişilerin temsilcilerinin isimleri, adresleri, telefon numaraları, elektronik posta adresleri ve faks numaralarının Mahkemeye sunulması zorunludur (Ame. İHM/UK, Kural 35/1-b). Benzer durum Ame. İHM’ye bir taraf devletçe başvuruda bulunulması durumunda da söz konusu olmaktadır. Anılan bu durumda da ilgili devletin, varsa mağdur olduğu iddia edilen kişinin temsilcilerinin isimlerini, adreslerini, telefon numaralarını, elektronik adreslerini ve faks numaralarını içeren gerekçeli dava özeti ile Ame. İHM’ye başvurabilmektedir (Ame. İHM/UK Kural 36/1-b). Ame. İHM’de de yine AİHM’deki düzenlemeden farklı olarak başvuruçunun kimliğinin yanı sıra varsa temsilcisinin de kimliklerinin belirli olması ilgili düzenlemede yer almaktadır.

Af. İHHK’ye yapılan bireysel başvurularda, başvuruçuların kimliklerinin açıklanmaması yönünde talepleri bulunsa dahi başvuruçuların belirli olması gerekmektedir (Af. İHHŞ, m. 56/1). Başvuruçunun ise mağdur ya da onun adına başvuruda bulunan kişi olarak anlaşılmalıdır.¹⁰²³ Zira Afrika sisteminde bireysel başvurularda “actio popularis” in uygulanabilmesi nedeniyle, mağdurun bilgilerini içermeyen sadece onun adına başvuruda bulunan kişinin bilgilerini içeren bir başvurunun kabul edilmesi mümkün değildir.¹⁰²⁴ Yine bahsedilenlerin dışında başvuruçunun adı, uyruğu ve imzası gibi bilgiler Komisyona sunulan başvuruda yer almak zorundadır (Af. İHHK/UK, Kural 115/1-a). Başvuruçunun bir HDÖ olması durumunda ise yasal temsilcilerinin adı ve imzası da başvuru da yer alması gereken hususlardan biridir (Af. İHHK/UK, Kural 115/1-a). Ayrıca başvuruçunun kimliğinin saklı tutulması yönünde herhangi bir talebi bulunuyorsa söz konusu talebin

¹⁰²² Hennebel ve Tigroudja, s. 1085.

¹⁰²³ Bkz. Admissibility of Complaints Before the African Court, June 2016, s. 18, <https://www.refworld.org/pdfid/577cd89d4.pdf>, 9 Nisan 2022.

¹⁰²⁴ Murray, **African Charter**, s. 697.

de başvuruda yer alması gerekmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 115/1-b). İşbu durumda başvuru sahiplerinin, her ne kadar kimlikleri gizli tutulsa da ilgili devletin iddiaları yanıtlanmasını ve soruşturmasını sağlayacak şekilde başvurularını hazırlaması gerekmektedir.¹⁰²⁵ Bahsedilenlerin dışında yazışmalarda kullanılmak üzere adres, varsa telefon numarası ve elektronik posta adreslerinin de başvuru sahibi tarafından başvuruya eklenmesi zorunludur (Af. İHHK/UK, Kural 115/1-c).

Af. İHHŞ'nin başvuru sahiplerinin belirli olmasına ilişkin getirdiği düzenlemede "başvuru sahiplerinin kimliğinin açıklanmaması talebi bulursa dahi" ifadesi bazı yazarlarca söz konusu talebin Komisyon tarafından kabul edilmemesi gerektiği yönünde yorumlanmıştır.¹⁰²⁶ Ancak anılan düzenlemenin başvuru formuna ilişkin olarak hem gizlilik talebini hem de başvuru sahibinin kimliğini içermesi gerektiğini ifade ettiği açıktır. Farklı bir ifadeyle, başvuru sahibinin gizlilik talep etmesi mümkün olup başvuru dilekçesinde kimliğinin ve diğer iletişim bilgilerinin bulunması zorunludur.¹⁰²⁷ Nitekim yukarıda da belirtildiği üzere Af. İHHK Usul Kurallarında da Şartın ilgili hükmünü daha geniş açıklayan düzenlemeler yer almakta ve hiçbirinde gizlilik talebinin reddedilmesi gerektiğine ilişkin bir ifade yer almamaktadır. Dolayısıyla Şartın gizlilik talebini baştan reddettiğine ilişkin görüşün insan haklarının korunması amacına hizmet etmediği söylenebilir. Özellikle gizlilik talebinin başvuru sahibinin kötü muameleyle uğrama riskini önlemeye ve güvenliğini sağlamaya yönelik getirilen bir tedbir olduğu düşünüldüğünde, Af. İHHŞ'yi hazırlayanların başvuru sahibinin aleyhine bir düzenleme getirmeyeceği aşikardır. Zira Komisyonun incelediği bazı başvurularda başvuru sahiplerinin kimliğinin kamuya açıklanmaması da bahsedilen durumu kanıtlar niteliktedir.¹⁰²⁸ Bundan da öte Af. İHHK başvuru sahiplerinin gizlilik taleplerini bir gerekçeye bağlamalarını dahi zorunlu tutmamakta sadece başvuru dilekçelerinde taleplerini iletmelerini yeterli görmektedir.¹⁰²⁹

Af. İHHM'ye sunulan bireysel başvurularda kabul edilebilirlik değerlendirmesini Af. İHHŞ'nin ilgili hükümlerine dayanarak yapması gerektiği için, başvuru sahibinin belirli olmasına ilişkin Komisyon için ifade edilenler bir anlamda Af. İHHM için de geçerlidir. Ancak Af. İHHM Usul Kuralları incelendiğinde Af. İHHŞ'ye ek başkaca düzenlemelere de yer verildiği de görülmektedir. Her iki metin de göz önünde bulundurulduğunda ise, öncelikle Af. İHHM'ye yapılan başvurularda başvuru sahibinin kimliğini gizli tutulması talebi dahi olsa da başvuruda kimliğini belirtmesi zorunludur (Af. İHHŞ, m. 56/1; Af. İHHM/UK, Kural 50/2). Dolayısıyla tıpkı Af. İHHK'de olduğu gibi başvuru sahibinin kimliğinin gizli tutulmasına dair talebini Af. İHHM'ye de sunabilmesi mümkündür. Zira Mahkeme başvuru sahibinin kimliğinin açıklanması ile başka bir hak

¹⁰²⁵ Viljoen, *International*, s. 331.

¹⁰²⁶ Bkz. Yerima, s. 112.

¹⁰²⁷ Viljoen, "Communications", s. 94.

¹⁰²⁸ Bkz. ACHPR Case of B. v. Kenya, Communication No. 283/2003, 21 May - 4th June 2004, 35th Ordinary Session, <https://media.africanlii.org/files/judgments/2004/54/2004-54.pdf>, 9 Nisan 2022.

¹⁰²⁹ Bkz. The African Commission on Human and Peoples' Rights Information Sheet No.3, Communication Procedure, s. 7.

ihlaline maruz kalacağı kanaatine vardığı takdirde kişisel güvenlik nedeniyle gizlilik taleplerini dikkate almaktadır.¹⁰³⁰ Ayrıca başvuru adını, doğum tarihini, uyruğunu ve adresini içeren bilgileri başvurusuna eklemelidir. Başvurucunun tüzel kişi olması halinde de yine tam adının, kuruluş tarihinin, resmi adresinin ve varsa tescil numarasının başvuru dilekçesinde bulunması gerekmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 41/1). O halde sözü edilen düzenlemeler göz önünde bulundurulduğunda Af. İHHM ve Af. İHKK'nin başvuru belirliliğine ilişkin olarak Usul Kuralları doğrultusunda inceledikleri kriterlerin de aynı olduğu görülmektedir.

Avrupa, Amerikan ve Afrika sistemlerinde başvuru belirliliğine ilişkin olarak getirilen kriterlerin benzer özellikler taşıdığı açıktır. Ancak konuya ilişkin olarak en ayrıntılı düzenlemenin yine Amerikan insan hakları sisteminde getirildiği ve normatif düzenlemelerin daha kapsamlı ve anlaşılır olduğu görülmektedir. Ayrıca Af. İHHS'de yer alan hem Af. İHKK hem de Af. İHHM bağlamında geçerli olan düzenlemenin, bazı noktalarda muğlak olduğu ve ifadelerin revize edilerek ortaya koyması gerektiğini de vurgulamak gerekmektedir. Nitekim bahsi geçen normatif düzenleme bazı yazarlarca uygulamanın aksine bir anlam ifade etmekte ve yanlış çıkarımlara yol açmaktadır.

2. 3. 1. 4. Başvuru Konusunun Daha Önce Mahkeme ya da Farklı Bir Uluslararası Çözüm Mercii Tarafından İncelenmemiş Olması

Uluslararası hukukta geçerli olan “non bis in idem” kuralı gereğince aynı uyuşmazlık nedeniyle birden fazla denetim organı tarafından soruşturma ve kovuşturma yapılması mümkün değildir.¹⁰³¹ Ulusalüstü insan hakları denetim organları için de bahsedilen ilke gereğince, kabul edilebilirlik şartı olarak daha önce farklı bir uluslararası çözüm merciiine başvurmama kriteri getirilmiştir. Burada amaçlanan aynı konunun eş zamanlı olarak birden fazla uluslararası mercii önüne getirilmesini önlemektir.¹⁰³² Sözü edilen düzenleme “non bis in idem” ilkesi doğrultusunda aynı uyuşmazlık üzerinde birden fazla uluslararası örgütün çatışmasını önlemek amacıyla getirilmiştir. Böylelikle aynı uyuşmazlıkla ilgili uluslararası örgütlerin çelişkili karar ve yorumlarının önüne geçilmektedir.¹⁰³³ Böylelikle usul ekonomisi ilkesi gereğince aynı uyuşmazlıkla ilgili olarak usule ilişkin işlemlerin tekrarı da önlenmiş olmaktadır.¹⁰³⁴

Avrupa sisteminde AİHS'de yer alan hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği iddiasıyla AİHM'ye başvuruda bulunulması halinde, söz konusu başvurunun daha öncesinde başka bir uluslararası

¹⁰³⁰ Bkz. ACtHPR The Matter of XYZ v. Republic of Benin, (Provisional Measures), 8 April 2021, Application No. 003/2021, p. 1, <https://www.african-court.org/cpmt/storage/app/uploads/public/606/f61/f73/606f61f738a35982595957.pdf>, 9 Nisan 2022.

¹⁰³¹ Güneş, s. 347; Doğan İ., “AİHM Yapısı”, s. 473.

¹⁰³² Gözlügöl, s. 348; Bilir, s. 30; Gözübüyük vd., s. 105; Zwaak vd., s. 146; Rehman, *IHRL*, s. 226.

¹⁰³³ Hennebel ve Tigroudja, s. 1083.

¹⁰³⁴ Ladesma, s. 334.

soruşturma ya da çözüm merciine sunulmamış olması ve yeni bilgi içermemesi gerekmektedir (AİHS, m. 35/2-b). Uluslararası merci ifadesinden kasıt ise, devletler tarafından kurulan ve AİHS’de öngörülen sisteme benzer nitelikteki yargısal ve yarı-yargısal organlar olup HDÖ’leri kapsamamaktadır.¹⁰³⁵ Ayrıca uluslararası çözüm merci, başvuruçunun etkili şekilde korunmasını sağlayacak niteliklere sahip olmalı ve uyuşmazlık hakkında karar verme yetkisi bulunmalıdır.¹⁰³⁶ Dolayısıyla uluslararası çözüm merciinin niteliği, oluşumu, takip ettiği usul, finansmanı ve verdiği kararların etkisi kabul edilebilirlik kriterinin değerlendirilmesinde dikkate alınan unsurlar olarak ifade edilebilir.¹⁰³⁷ Sonuç olarak AİHM her bir somut olay ekseninde belirtilen hususları göz önünde bulundurarak daha önce başvuruda bulunan uluslararası merciinin niteliğini belirlemektedir.

AİHS bağlamında uluslararası merciye başvuruda bulunmama şartının yanı sıra aynı uyuşmazlık nedeniyle daha önce AİHM’ye başvurulmuş olmaması da kabul edilebilirlik kriteri olarak düzenlenmiştir. Anılan durum neticesinde AİHM, daha önce incelemiş olduğu herhangi bir başvurunun esas ile aynı olan başvuruları da kabul edilemez bulmaktadır (AİHS, m. 35/2-b). Başka bir deyişle Mahkemenin daha önce incelediği başvuru konusunu tekrar incelemesi mümkün değildir. Dolayısıyla AİHS’deki düzenlemenin iki boyutlu olduğunu söylemek mümkündür. İlk aşamada AİHM tarafından daha önce incelenmiş olan bir uyuşmazlığın esas bakımından aynı olması başvurunun kabul edilemezliğine neden olmaktadır. Ancak hem başka bir uluslararası merciye hem de AİHM’ye daha önce sunulmuş olan başvurunun aynı olay ve şikayetle ilgili olmasının dışında başvuruçularının da aynı olması gerekmektedir.¹⁰³⁸ Ayrıca yapılan başvurunun yeni olgu ve bilgiler içermesi halinde AİHM’ye sunulan başvuru mükerrer başvuru olarak nitelendirilmemektedir.¹⁰³⁹ O halde AİHM’ye sunulan başvurunun daha önce Mahkeme ya da başka bir uluslararası merciye götürülmesinin istisnası yeni olguların başvuruya dahil edilmesidir. AİHM başvurunun yeni olgu ve bilgiler içerdiği kanaatine vardığı takdirde başvuruyu incelemeye devam edecektir.

Amerikan sisteminde de Ame. İHK’nin herhangi bir başvuruyu inceleyebilmesi için başvuru konusunun başka bir uluslararası çözüm merci tarafından karar bağlanmamış olması gerekmektedir (Ame. İHS, m. 46/1-c). Başvurunun daha önce Ame. İHK ya da başka bir uluslararası örgüt tarafından incelenmiş ya da çözüme bağlanmış olan bir başvuru ile esas itibarıyla aynı olması durumunda Komisyon başvuru hakkında kabul edilemezlik kararı vermektedir (Ame. İHS, m. 47/d; Ame İHK/UK, Kural 33/1-b). Komisyona sunulan başvuru konusunun, ilgili devletin üyesi olduğu ve

¹⁰³⁵ Harris vd., **ECHR**, s. 71.

¹⁰³⁶ Sicilianos ve Kostopolou, s. 54; Anayurt, s. 237.

¹⁰³⁷ Sezgin Tanrikulu, **Anayasa Mahkemesine ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Bireysel Başvuru**, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2022, s. 111; Schabas, s. 776-777.

¹⁰³⁸ Salihpaşaoğlu, s. 124-127.

¹⁰³⁹ Ekinci, “Kabul Edilebilirlik”, s. 155.

hükümetlerden oluşan bir uluslararası örgüt önünde başka bir usule göre çözüm beklemesi halinde de Ame. İHK'nin başvurusu incelemesi mümkün değildir (Ame. İHK/UK, Kural 33/1-a).

Avrupa sisteminden farklı olarak Ame. İHK, bazı durumlarda uluslararası örgüt önüne getirilmiş olan başvuruları incelemeye devam etmek zorundadır. Başvuruyu daha önceden incelemiş olan uluslararası örgüt ya da çözüm mercii bazı hallerde ilgili devletteki insan haklarının genel durumuna ilişkin bir inceleme yapabilmektedir. Bahsi geçen durumda uluslararası örgütün Ame. İHK önündeki başvurunun konusuna ilişkin spesifik bir karar vermediği tespit edilirse Komisyon başvuruyu incelemek zorundadır. Aynı şekilde Komisyon önündeki başvuruyu incelemiş olan uluslararası örgütün izlediği usul etkili bir çözüm sunamadığı takdirde de Ame. İHK'nin ilgili başvuruyu incelemekten kaçınması söz konusu olamamaktadır. Ayrıca Ame. İHK önündeki başvuruda mağdur ya da aile üyelerinden birinin başvuru olması ancak, uluslararası örgüte bunlar adına üçüncü tarafın başvuruda bulunması halinde Ame. İHK'nin başvuruya devam etmesini gerektirmektedir. Yine aynı durumda uluslararası örgüte başvurucudan yetki almamış olan bir HDÖ tarafından başvurulması halinde de Komisyon önüne getirilen başvuruyu incelemek zorundadır. (Ame. İHK/UK, Kural 33/2; Kural 33/2-a ve Kural 33/2-b)

O halde toparlayacak olursak, Ame. İHK'nin kendisine sunulan bir başvurunun daha önce başka bir uluslararası çözüm merciiine sunulması halinde başvuruyu incelemeye devam etmesini zorunlu kılan nedenler bulunmaktadır. Ame. İHK başvuruyu inceleyen uluslararası örgütün çözüm usulü ve verdiği kararın niteliğine göre kendisine sunulan başvuruyu inceleyip incelememe yönünde karar vermektedir. Zira uluslararası örgütün, başvuruda yer alan olaylara dair karar verebilme yetkisine ve uyuşmazlığı etkili şekilde çözmeye yönelik tedbirler alabilen bir çözüm mercii niteliğine sahip olması gerekmektedir.¹⁰⁴⁰ Ame. İHK önüne getirilen bir başvurunun ihlalin etkili şekilde çözebilecek bir uluslararası örgüte götürülmemesi halinde başvurunun incelenmesine devam edilecektir.¹⁰⁴¹ Tüm bu belirtilenlere ek olarak, “actio popularis” ilkesinin Ame. İHK önüne getirilen bireysel başvurularda uygulanmasının bir sonucu olarak, mağdur ya da aile üyeleri haricinde birinin daha önce başka bir uluslararası örgüte başvurması kabul edilebilirlik yönünden engel teşkil etmemektedir. Dolayısıyla bahsedilenler doğrultusunda, Amerikan sisteminde konuya ilişkin başkaca olasılıkların ayrıntılı şekilde norma bağlandığını söylemek mümkündür. Nitekim AİHM'nin içtihatları doğrultusunda belirlenen hususlar Ame. İHS'de ayrıca norma bağlanmış ve uygulanacak usul daha net ortaya koyulmuştur. Komisyon sözü edilen olasılıkların gerçekleşmesi halinde başvuruyu incelemeye devam etmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Ame. İHK

¹⁰⁴⁰ Hennebel ve Tigroudja, s. 1084. Örneğin BM İnsan Hakları Komitesi ve BM İşkenceye karşı Komite'ye yapılan başvuruların eş zamanlı olarak Ame. İHK'ye sunulması mümkün değildir, bkz. IACHR Petition No. 12.103, Case of Cecilia Rosana Nunez Chipana, Report No 89/05, 24 October 2005, p. 37, <https://www.cidh.oas.org/annualrep/2005eng/Venezuela12103eng.htm>, 10 Nisan 2022.

¹⁰⁴¹ Örneğin, BM Zorla ve İstemsiz Kayıplar Çalışma Grubu tarafından ve ILO Usulleri çerçevesinde daha önce görülen başvuruların Ame. İHK'ye eş zamanlı olarak götürülebilmesi mümkündür, bkz. Ladesma, s. 335; Rehman, **IHRL**, s. 290.

bağlamında da getirilen bu kabul edilebilirlik kriterinin amacı aynı uyumsuzluğun eş zamanlı olarak başka bir mercide incelenmesini önlemektir. Dolayısıyla Komisyonun vermiş olduğu karara ilgili devletin uymaması, daha sonrasında başka bir uluslararası merciiye başvurulmasını engellemektedir.¹⁰⁴² Başka bir deyişle, daha önce Komisyon tarafından çözüme bağlanan bir uyumsuzluk taraf devletin kararı yerine getirmemesi halinde başka bir uluslararası çözüm merciiine götürülebilmektedir.

Ame. İHM'ye doğrudan bireysel başvuru yapılabilmesi mümkün olmadığından Ame. İHK'nın filtraj görevi yaptığı ve dolayısıyla da başvuruya ilişkin bazı şartların Komisyona başvuru esnasında incelendiği görülmektedir. Başvurunun daha önce farklı bir uluslararası çözüm merciiine götürülüp götürülmediğine ilişkin şartın ilk olarak Komisyonca dikkate alındığı varsayıldığında, Ame. İHM Komisyon tarafından kendisine sunulan başvurular ekseninde söz konusu incelemeyi gerçekleştirebilmektedir. Ancak Mahkemenin söz konusu şekilde bir inceleme yapabilmesi için de ilgili devletin Ame. İHK önünde ilk itirazını sunmuş olması gerekmektedir. Aksi halde Mahkemenin incelemede bulunması söz konusu değildir.¹⁰⁴³ Ame. İHM ilk itirazın Komisyon önünde sunulmuş olması kaydıyla, konuya ilişkin incelemeyi yaparken başvurunun taraflarının, başvuru konusunun ve hukuki gerekçelerin aynı olup olmadığına göre bir karara varmaktadır.¹⁰⁴⁴ Ayrıca dolaylı olarak Komisyon açısından geçerli olan kriterlerin Mahkeme tarafından değerlendirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla hem Ame. İHK'nin hem de Ame. İHM'nin kararlarını verirken uluslararası örgütün verdiği kararların niteliğine ve usule ilişkin işlemlerin tekrarına dikkat ettiğini söylemek mümkündür.¹⁰⁴⁵

Afrika sisteminde başvuru konusunun daha önce farklı bir uluslararası merciiye sunulmamasına ilişkin kabul edilebilirlik kriteri, hem bireysel hem de devletlerarası başvuru usulleri bakımından öngörülmektedir (Af. İHHS, m. 56/7; Af. İHHK/UK, Kural 109/2-c). Bireysel başvurular bağlamında söz konusu kriter Avrupa ve Amerikan sistemlerinden farklı olarak uluslararası ve bölgesel denetim mekanizmalarına göndermede bulunarak ifade edilmiştir. Söz konusu düzenlemeye göre, Af. İHHK'ye iletilen başvuruların BM Şartı'ndaki ya da Af.BÖ Şartı'ndaki ve Af. İHHS'deki ilkeler doğrultusunda ilgili devletlerce çözüme bağlanmamış vakalara ilişkin olması gerekmektedir (Af. İHHS, m. 56/7). İşbu noktada dikkati çeken husus ise Af. İHHK'nin, başka bir uluslararası mercii tarafından sadece çözüme bağlanmış olan meseleleri mi yoksa uluslararası merciiye sunulan tüm başvuruları mı dikkate aldığıdır.¹⁰⁴⁶ İlgili düzenlemenin lafzi yorumu dikkate alındığında, daha önce başka bir uluslararası mercii önüne sunulan

¹⁰⁴² Cerna, "Petitions", s. 95.

¹⁰⁴³ Hennebel ve Tigroudja, s. 1084.

¹⁰⁴⁴ Bkz. IACtHR Case of Baena – Ricardo et. al. v. Panama, (Preliminary Objections), 18 November 1999, p. 53, https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_61_ing.pdf, 10 Nisan 2022.

¹⁰⁴⁵ Pasqualucci, **Practice**, s. 90.

¹⁰⁴⁶ Viljoen, **International**, s. 340; Murray, **African Charter**, s. 749.

başvurunun sadece incelemeye tabi tutulması ve uyuşmazlığın çözüme bağlanmaması halinde Af. İHHK'nin başvuruyu incelemeye devam etmesi mümkün gibi gözükmektedir.¹⁰⁴⁷ Şüphesiz bu durumda Af. İHHK daha özgürlükçü bir yaklaşım sergileyerek diğer bölgesel denetim mekanizmalarından daha esnek bir tutumla kabul edilebilirlik incelemesi yapabilecektir. Zira Af. İHHK'nin ilgili düzenlemenin lafzi yorumundan hareketle sadece daha önce başka bir uluslararası mercii tarafından çözüme bağlanan uyuşmazlıkların kabul edilemez olduğuna vurgu yapıldığı görülmektedir.¹⁰⁴⁸

Ancak Af. İHHK yukarıda belirtilenlerin aksine bazı kararlarında, sadece başvurunun uluslararası merciiye sunulmamış olmasını yeterli gördüğünü belirtmiştir.¹⁰⁴⁹ Bahsi geçen kararda ilgili düzenlemenin daha geniş yorumlandığı ve daha önce başka bir uluslararası çözüm merciiine sunulan başvuruları da kabul edilemez bulunacağına dair bir ima bulunmaktadır.¹⁰⁵⁰ Dolayısıyla Komisyonun konuya ilişkin net bir tutum sergilemediği görülmektedir. “Non bis in idem” ilkesi gereğince getirilen bu düzenlemenin amacının bir uyuşmazlığın birden fazla organ tarafından ele alınmasını önlemek olduğu düşünüldüğünde, ortaya çıkacak kararların çatışmasını engelleyecek bir yaklaşım geliştirilmelidir. O halde Af. İHHK'nin de aynı konuya ilişkin sunulan başvurularda verilecek kararların çatışmasını önlemek adına tavrını belirlemesi gerekir. Aksi halde Komisyonun tutarsız yaklaşımından dolayı başvuruclardan bazılarının hak kaybına uğramaları kaçınılmaz olacaktır.

Af. İHHK bakımından yine dikkat çeken bir diğer önemli husus ise 2020 yılı öncesi Af. İHHK Usul Kuralları'nın 93. Maddesinin 2. Fıkrasının j bendinde yer alan ve uluslararası merciiilere göndermede bulunan maddenin yapılan değişiklik neticesinde kaldırılmasıdır. Bahsi geçen düzenlemede başvurunun “devam eden” başka bir uluslararası merciiye sunulmadığına ilişkin delillerin başvuru dosyasına eklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak söz konusu düzenlemede yer alan “devam eden” ifadesi ile Af. İHHK'de yer alan “çözüme bağlanan” ifadesi birbiriyle çatışmakta ve ikiliğe neden olmaktadır. Yapılan değişikliğin amacının Şartta yer alan düzenlemeye benzer bir Usul Kuralının ortaya çıkardığı kafa karışıklığını¹⁰⁵¹ önlemek olduğu da söylenebilir. Yine de 2020 yılında yapılan değişikliğin amacının ne olduğunu tam olarak ifade etmek güç olsa da en azından, ilgili düzenlemenin kaldırılmaması bunun yerine ikiliği ortadan kaldıracak şekilde yeniden kaleme alınması isabetli olabilirdi. Zira Komisyonun vermiş olduğu

¹⁰⁴⁷ Benzer yönde bkz. Viljoen, “Communications”, s. 126; Odinkalu ve Christensen, “Non-State”, s. 268.

¹⁰⁴⁸ Bkz. Bkz. ACHPR Case of Kevin Mgwanga Gunme v. Cameroon, Communication No. 266/03, 27 May 2009, p. 84, <https://www.achpr.org/sessions/descions?id=189>, 10 Nisan 2022; ACHPR Case of Spilg and Mack & DITSHWANELO 8 on behalf of Lehlohonolo Bernard Koberdi v. Botswana, Communication No. 277/2003, p. 110, https://africanlii.org/sites/default/files/judgment/afu/african-commission-human-and-peoples-rights/2013-achpr-5//2011.12_Spilg_v_Botswana.pdf, 11 Nisan 2022.

¹⁰⁴⁹ Bkz. ACHPR Case of ARTICLE 19 and Others v. Zimbabwe, Communication No. 305/05, EX.CL/717 (XX), 24 November 2010, <https://www.refworld.org/docid/5108df192.html>, 11 Nisan 2022.

¹⁰⁵⁰ Murray, **African Charter**, s. 749.

¹⁰⁵¹ Murray, “Decisions”, s. 425.

kararlarda söz konusu kriteri farklı yorumlaması meseleyi iyice karmaşık hale getirebilecektir. Ancak gelinen aşamada Afrika sisteminde meselenin, Komisyonun vermiş olduğu kararlar doğrultusunda çözümlenmesi yönünde bir eğilim sergilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Af. İHHM açısından söz konusu kabul edilebilirlik kriteri Af. İHHK'ye benzer şekilde düzenlenmiştir. Buna göre Af. İHHM ilgili devletler tarafından BM Antlaşması, Af. BÖ Şartı ya da Af. İHHŞ hükümleri doğrultusunda çözüme kavuşturulan davaları incelemeye almamaktadır (Af. İHHM/UK, Kural 50/2-g). Zira Mahkemeye sunulan başvuru dilekçesinde meseleye ilişkin olarak daha önce başvuru yapılan diğer uluslararası soruşturma veya çözüm usullerine dair belgelerin nüshalarına da yer verilmesi gereklidir (Af. İHHM/UK, Kural 41/3-c). Af. İHHM uluslararası mercii tarafından çözüme bağlanan meselenin kendisine sunulan başvuruya aynı olup olmadığını birkaç unsur göz önünde bulundurarak belirlemektedir. Mahkeme başvurunun taraflarına, konusuna ve esasa ilişkin bir kararın bulunup bulunmadığını dikkate alarak söz konusu kabul edilebilirlik kriterini değerlendirmektedir.¹⁰⁵²

Ayrıca belirtmek gerekirse ne Af. İHHK bağlamında ne de Af. İHHM bağlamında mükerrer başvuruların tekrar sunulmasını önleyici açık bir düzenleme göze çarpmamaktadır. Ancak Af. İHHŞ'de yer alan düzenlemede, Af. İHHŞ hükümleri doğrultusunda meselenin çözüme bağlanmamasından kastın başvurunun daha önce Af. İHHK'ye sunulmaması olduğu açıktır. Dolayısıyla benzer durum Af. İHHM için de geçerli olup her iki denetim organına daha önce sunulmuş olan başvurular hakkında kabul edilemezlik kararı verilmesi kaçınılmazdır. Zira Komisyon tarafından sözü edilen durum daha net ortaya koyulmuş ve Af. İHHK tarafından daha önce çözüme bağlanan başvuruların incelenmeyeceği ifade edilmiştir.¹⁰⁵³

Genel olarak tüm bölgesel sistemler değerlendirildiğinde benzer normatif düzenlemelere yer verildiği ortadadır. Ancak başvuru konusunun daha önce başka bir uluslararası merciiye sunulmuş olmasına dair getirilen kabul edilebilirlik kriterinin Amerikan sisteminde daha ayrıntılı şekilde ele alındığı görülmektedir. Avrupa sisteminde sözü edilen kabul edilebilirlik kriterinin istisnası olarak yeni olguların elde edilmesi öngörülürken diğer bölgesel sistemlerde buna ilişkin bir ibare bulunmamaktadır. Afrika sisteminde ise ilgili düzenlemede BM ve Af. BÖ'ye atıfta bulunmak kaydıyla uluslararası merciler ile neyin kastedildiği daha açık şekilde ifade edilmeye çalışılmıştır. Ancak Afrika sisteminde düzenlemede yer alan "çözümlenen" ifadesi sistem içerisinde bazı karışıklığa neden olmuştur. Af. İHHK tarafından verilen kararların tutarlılığının sağlanmaması ise normda yer alan düzenlemenin her bir başvuru ekseninde farklı yorumlandığı şeklinde bir olumsuz görüntü çizmektedir. Dolayısıyla bütüncül olarak bir değerlendirme yapıldığında Amerikan

¹⁰⁵² Bkz. ACtHPR The Matter of Jean-Claude Roger Gombert v. Republic of Cote D'ivoire, Application No. 038/2016, 22 March 2018, p. 45, <https://www.african-court.org/cpmt/storage/app/uploads/public/5f5/20d/816/5f520d8163c91455893682.pdf>, 10 Nisan 2022.

¹⁰⁵³ Bkz. ACHPR Case of Spilg and Mack & DITSHWANELO 8 on behalf of Lehlohonolo Bernard Koberdi) v. Botswana, p. 110.

sisteminde yer alan normların diğerlerine kıyasla daha detaylı, açıklayıcı ve olasılıkları içerir şekilde ifade edilmesi başvuru organlarının işini bir hayli kolaylaştırmaktadır. Meselenin içtihatlar doğrultusunda detaylandırılmayarak doğrudan normlar üzerinde temellendirilmesi, başvurunun kabul edilebilirlik incelemesinin daha kısa sürede gerçekleşmesini sağlamaktadır. Anılan bu durum ise insan haklarının korunması bakımından olumlu bir görünüm arz etmektedir.

2. 3. 1. 5. Başvurunun Sözleşme Hükümleri ile Bağdaşır Nitelikte Olması

Uluslararası insan hakları denetim organlarının herhangi bir başvuruyu inceleyebilmeleri için söz konusu başvurunun ilgili organların dayandıkları insan hakları belgeleri ile bağdaşır gerekmektedir. Başvurunun esasına ilişkin bir kabul edilebilirlik kriteri olan sözleşmeyle bağdaşma şartı, denetim organlarının yukarıda sayılan usule ilişkin şartların incelenmesi sonrasında dikkate alınmaktadır. Nitekim her bir başvuru öncelikle usul açısından incelenmekte daha sonrasında başvuruya konu hakkın ilgili insan hakları belgesinde yer alması ve yargılama yetkisi dahilinde olması gerekmektedir.¹⁰⁵⁴ Denetim organlarının yetkisi ile bağlantılı olan bu kriterin bir başvuruda sağlanmaması ilgili organın yetkisizliğine neden olmakta ve dolayısıyla uyumsuzluğu ele almasını engellemektedir.¹⁰⁵⁵ Dolayısıyla her bir başvuru, usule ilişkin kabul edilebilirlik kriterlerini sağladıktan sonra, ilgili belgede yer alan hak ve özgürlüklerin ihlali iddiasıyla ve ilgili denetim organının yargılama yetkisi dahilinde sunulmalıdır.

Her bir bölgesel sistem üzerinde inceleme yapılacak olduğunda, öncelikle AİHM ekseninde söz konusu kabul edilebilirlik kriterinin hem devletlerarası hem de bireysel başvurular bağlamında arandığı belirtilmelidir.¹⁰⁵⁶ Zira ilgili maddede her ne kadar bireysel başvurulara atıfta bulunulsa da devletlerarası başvuruların, AİHS’de yer alan herhangi bir hükme ilişkin olarak sunulabilmesi mümkündür. Ancak maddenin sadece lafzi yorumundan hareketle devletlerarası başvurularda ilgili devletin kabul edilebilirlik aşamasında başvurunun Sözleşme ile bağdaştığını ispatlama yükümlülüğü bulunmamaktadır. Dolayısıyla kabul edilebilirlik aşamasında kanıt sunma yükümlülüğü bulunmasa da başvurunun hiçbir hükümle bağdaşmaması yine kabul edilemezlik sonucunu doğuracaktır.¹⁰⁵⁷ AİHS’de yer alan düzenlemeye göre, AİHM’ye yapılan başvurunun AİHS’de yer alan hak ve özgürlüklerle bağdaşır nitelikte olması gerekmektedir (AİHS m. 35/3-a). Sözleşmede yer alan düzenlemenin AİHM’nin yargılama yetkisiyle alakalı bir durum olduğu

¹⁰⁵⁴ Çınar, “AİHM”, s. 165.

¹⁰⁵⁵ Madra, s. 202; Doğan İ., “AİHM Yapısı”, s. 474; Anayurt, s. 244.

¹⁰⁵⁶ Salihpaşaoğlu, s. 112; Harris vd., **ECHR**, s. 83.

¹⁰⁵⁷ Gözübüyük vd., s. 107.

açıktır. Daha önce de ayrıntılı şekilde incelendiği üzere¹⁰⁵⁸ AİHM'nin, ancak kişi, konu, zaman ve yer yönünden yetkisi dahilinde sunulan başvuruları değerlendirmesi mümkün olabilmektedir.¹⁰⁵⁹ Aksi halde söz konusu başvuru AİHM tarafından reddedilmektedir.¹⁰⁶⁰

Ame. İHK'ye sunulan başvurunun kabul edilebilirlik yönünden incelenebilmesinin bir diğer şartı da başvurunun Ame. İHS tarafından korunan hak ve özgürlüklere ilişkin olmasıdır (Ame. İHS, m.47/b; Ame. İHK/UK, Kural 34/1-a). Başka bir ifadeyle, Ame. İHK ADÖ üyesi devletlere ilişkin olup, Ame. İHS ve diğer uygulanabilir nitelikteki belgelerde yer alan hak ve özgürlüklerin ihlal edildiğine dair yapılan başvuruları incelemektedir (Ame. İHK/UK, Kural 27 ve Kural 34/1-a). Dolayısıyla başvuruca bahsi geçen belgelerde yer alan hak ve özgürlüklerin ihlal edildiğine ilişkin olguları başvuru dilekçesine eklemek zorundadır (Ame. İHS, m. 47/b). Ame. İHK, usule ilişkin şartların incelenmesinden farklı olarak başvurunun sözleşme ile bağdaşmadığının tespitini, iddia edilen olayları kısaca değerlendirdikten sonra gerçekleştirmektedir.¹⁰⁶¹ Komisyonun başvurunun sözleşme ya da diğer uygulanabilir belgelere ilişkin olmadığını tespit ettiği takdirde incelemeye devam etmesi mümkün değildir.

Ame. İHK'ye yapılan bir başvurunun Ame. İHS ya da Ame. İHÖB 'de yer alan hak ve özgürlüklerle bağdaşır nitelikte olmasına ilişkin yukarıda değinilen hususlar Komisyon'un vakayı Mahkeme'ye sunması aşamasında da dolaylı yoldan incelenmektedir. Şöyle ki, Ame. İHK'nin Ame. İHS'de yer alan hak ve özgürlüklerin ihlali iddiasına dayanmayan bir başvuruyu Mahkeme önüne sunması mümkün değildir (Ame. İHK/UK, Kural 27). Zira Komisyon bahsedilen şekilde önüne sunulan bir başvurunun Ame. İHS'de garanti altına alınan hakların ihlaline ilişkin olguları içermemesi durumunda başvuru kabul edilemez bulunmaktadır (Ame. İHS, m. 47/b). Dolayısıyla başvurunun Mahkemeye sunulma süreci dikkate alındığında, Ame. İHM'nin Ame. İHS'de yer alan hak ve özgürlüklere ilişkin olmayan bir ihlal iddiasını incelemesi mümkün olmayacaktır.

Ame. İHM'nin yargılama yetkisinin Ame. İHS'nin yorumlanmasına ya da uygulanmasına ilişkin tüm meseleleri kapsadığından hareketle yine aynı sonuca ulaşmak mümkündür (Ame. İHS, m. 62/1). Nitekim Ame. İHM, Ame. İHS ile korunan hak ve özgürlüklerin herhangi bir taraf devletçe ihlal edildiğini tespit etmesi durumunda, zarar gören tarafın ihlal edilmiş hak ve özgürlükten yararlanmasını sağlaması gerekmektedir. (Ame. İHS, m.63/1). Sözü edilen bu durumda Mahkemenin kabul edilebilirlik kriterlerinden birinin başvurunun Sözleşme ile bağdaşması olduğunu göstermektedir. Ayrıca Ame. İHM her ne kadar Ame. İHS'de yer alan hükümlere odaklı başvuruları incelemekteseyse de, ilgili devletin tanıma beyanını sunması kaydıyla

¹⁰⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. "Uluslararası İnsan Hakları Mahkemelerinin Yargılama Yetkisi" başlığı altında, s. 191- 248.

¹⁰⁵⁹ Schabas, s. 778; Gözübüyük vd., s. 105; Ünal, s. 396-397.

¹⁰⁶⁰ Özdek, s. 60; Güneş, s. 349; Erdal ve Bakırcı, s. 78.

¹⁰⁶¹ Hennebel ve Tigroudja, s. 1099.

başkaca Amerikalılar-arası insan hakları belgesi de bu kapsama girebilmektedir.¹⁰⁶² Ancak bahsedilen durumun gerçekleşebilmesi için Ame. İHS hükümlerinin bahsi geçen insan hakları belgelerine atıfta bulunması gerekmektedir.¹⁰⁶³

Af. İHHK'ye yapılan başvuruların sözleşme ile bağdaşır olmasına ilişkin şart, Komisyonun kişi, yer, zaman ve yer yönünden yetkisi ile bağlantılı olarak getirilmiş bir düzenlemedir.¹⁰⁶⁴ Söz konusu kriter hem devletlerarası hem de bireysel başvurular bakımından aranmaktadır. Dolayısıyla devletlerarası başvurularda Af. İHHŞ tarafı olan bir devlet ancak başka bir taraf devletin Şartta yer alan hükümleri ihlal ettiğine ilişkin gerekçelere dayanarak Af. İHHK'ye başvuruda bulunabilmektedir (Af. İHHŞ, m. 47; Af. İHHK/UK, Kural 108/2). Bireysel başvurular bakımından da aynı durum söz konusu olmakta ve dolayısıyla da Af. İHHK'ye başvuruda bulunabilmek için ihlal iddiasına konu olan eylem ya da işlemin Afrika Birliği Örgütü Şartı veya Af. İHHŞ ile bağdaşır nitelikte olması gerekmektedir (Af. İHHŞ, m. 56/2). Ancak ilgili düzenlemenin lafzı dikkate alındığında başvurucunun Af. BÖ Şartı ya da Af. İHHŞ'den herhangi birinde yer alan hak ihlali iddiasıyla Komisyona başvurabilecekleri anlamı çıkmaktadır.¹⁰⁶⁵ Her ne kadar söz konusu düzenlemede kullanılan "veya" bağlacı kafa karışıklığına yol açsa da Af. BÖ Şartı'da haklara yer verilmemiş olması nedeniyle ilgili hükmün Af. İHHŞ ile birlikte yorumlanması gerekmektedir. İşbu noktada Af. İHHK'nin Af. BÖ Şartı'ndan gerektiğinde esinlenmesine vurgu yapılmak istenmiştir.¹⁰⁶⁶ Dolayısıyla Komisyona sunulan başvurularda öncelikle Şartın hükümlerine dayanılması gerekmektedir.¹⁰⁶⁷ Ancak taraf devletler bakımından Af. İHHŞ'nin çekince konulan hükümlerinin bulunması halinde sözü edilen kriterin uygulanması mümkün değildir.¹⁰⁶⁸

Af. İHHM'ye sunulan başvurular Af.B Kurucu Antlaşması ve Af. İHHŞ ile uyumlu olması halinde Mahkemece incelenmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 41/1-g ve Kural 50/2-b). Mahkeme başvurunun ilgili belgelerle bağdaşmadığını tespit ettiği takdirde başvurunun reddine karar vermektedir. Zira yine başvuru dilekçesi ele alınırken, belirtilen insan hakları belgelerinin ihlal iddiasına konu olan düzenlemelerine ilişkin bir açıklamanın dilekçede yer alıp almadığına bakılmaktadır (Af. İHHM/UK, Kural 41/1-f).¹⁰⁶⁹ Af. İHHŞ'de yer alan hükmün aksine Af. İHHM'nin Usul Kuralları'nda "Af. İHHŞ ve AB Kurucu Anlaşması" şeklinde ifadeye yer verilerek

¹⁰⁶² Antkowiak ve Gonza, s. 14.

¹⁰⁶³ Pasqualucci, **Practice**, s. 122; Ayrıntılı bilgi için bkz. "Uluslararası İnsan Hakları Mahkemelerinin Yargılama Yetkisi" başlığı altında, s. 191- 248.

¹⁰⁶⁴ Viljoen, **International**, s. 332.

¹⁰⁶⁵ Nmehielle, s. 215.

¹⁰⁶⁶ Odinkalu ve Christensen, s. 252.

¹⁰⁶⁷ Yerima, s. 113.

¹⁰⁶⁸ Viljoen, **International**, s. 333.

¹⁰⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. "Uluslararası İnsan Hakları Mahkemelerinin Yargılama Yetkisi" başlığı altında, s. 191- 248.

durumun karmaşıklığı giderilmiştir. Zira Mahkemenin Usul Kurallarındaki düzenleme haricinde vermiş olduğu kararlarda da bahsi geçen durumu net olarak ortaya koyduğu görülmektedir.¹⁰⁷⁰

2. 3. 1. 6. Başvurunun Açıkça Dayanaktan Yoksun Olmaması

Bölgesel insan hakları denetim organlarının ortak olarak öngördüğü kabul edilebilirlik kriterlerinden sonuncusu başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olmamasına ilişkin getirilmiştir. Anılan bu durumda başvurucuların, ilgili denetim organına sundukları başvuruların açıkça dayanaktan yoksun olmadığını kanıtlamaları zorunludur. Aksi halde başvuru esasa dayanmayan iddiaları içermesi nedeniyle kabul edilemez bulunacaktır.¹⁰⁷¹ Başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olmaması şartı tüm bölgesel sistemlerde öngörülen bir kabul edilebilirlik kriteri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Amerikan sisteminde sadece Ame. İHK bağlamında böyle bir kabul edilebilirlik kriteri getirilmişken Afrika sisteminde Af. İHHM tarafından söz konusu kriter aranmaktadır.

İlk olarak Avrupa sistemine bakıldığında, AİHM'ye yapılan başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olmasının da kabul edilemezlik sebeplerinden biri olarak düzenlendiği görülmektedir (AİHS, m. 35/3-a). İşbu durumda AİHM kendisine sunulan başvurunun açıkça dayanaksız olduğuna kanaat getirirse başvuruyu esasa geçmeden reddetmektedir. Ancak AİHM, diğer kabul edilebilirlik kriterlerinden farklı olarak başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olup olmadığını tespit ederken yüzeysel bir esas incelemesi sonrasında kararını vermektedir.¹⁰⁷² Başka bir deyişle, söz konusu kriter esasa ilişkin bir ön incelemeyi gerektirmekte ve bir nevi esas hakkında verilmiş ön karar olarak nitelendirilmektedir.¹⁰⁷³ Böylelikle ilk aşamada önemsiz görülen başvuruların elenmesi sağlanmakta ve AİHM'nin zaman kaybı önlenmektedir.¹⁰⁷⁴ O halde açıkça dayanaktan yoksunluk kriterinin AİHM bağlamında bir filtreleme mekanizması olarak nitelendirmek mümkündür.¹⁰⁷⁵ Ancak Mahkemenin esasa girmeden başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olup olmadığını tespit edemediği hallerde esas aşamasında karar vermesi daha isabetli olacaktır.¹⁰⁷⁶

¹⁰⁷⁰ Bkz. ACtHPR The Matter of Mohamed Abubakari v. United Republic of Tanzania, Application No. 007/2013, 3 June 2016, p. 49, <https://www.african-court.org/cpmt/storage/app/uploads/public/5f5/624/727/5f562472795fb220976430.pdf>, 12Nisan 2022.

¹⁰⁷¹ Bantekas ve Oette, **IHRL**, 2, s. 738-739.

¹⁰⁷² Cüneyt Durmaz, "Esasa İlişkin Kabul Edilemezlik Nedenleri", Musa Sağlam (Ed.), **Bireysel Başvuru İnceleme Usulü ve Kabul Edilebilirlik Kriterleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi**, 1. Baskı, Ankara: Şen Matbaa, 2013, (Kabul Edilemezlik), s. 226.

¹⁰⁷³ Bantekas ve Oette, **IHRL**, 2, s. 739; Gözübüyük vd., s. 106; Schabas, s. 779.

¹⁰⁷⁴ Rainey vd., s. 40; Durmaz, "Kabul Edilemezlik", s. 227.

¹⁰⁷⁵ Leach, **ECHR**, s.183.

¹⁰⁷⁶ Nazmiye Güveyi, **Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuruda Kabul Edilebilirlik Aşaması**, 1. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2015, s. 127.

Avrupa sisteminde, bir başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olması farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁷⁷ İlk olarak AİHM'nin dördüncü derece mahkemesi olarak görülerek, ulusal yargı makamlarının verdiği kararı temyiz niteliğinde bir başvuru sunulması halinde Mahkeme açıkça dayanaktan yoksunluk kararı verebilmektedir.¹⁰⁷⁸ Nitekim AİHM ulusal yargı organları tarafından verilen kararları bozabilen ve görülen davalar ile yeniden yargılama yapabilen bir organ olarak nitelendirilmesi mümkün değildir.¹⁰⁷⁹ Dolayısıyla AİHM'ye sunulan başvuruların AİHS'de yer alan hak ve özgürlüklerin ihlal edilip edilmediğinin tespiti amacıyla hazırlanması gerekmektedir. Zira AİHM'nin görevi, taraf devletlerin Sözleşmenin 19. maddesi gereğince AİHS'de yer alan hak ve özgürlüklerin garanti altına alınması yönündeki taahhütlerine uyup uymadıklarını değerlendirmektir.¹⁰⁸⁰ İkinci olarak başvurunun dayandığı ihlal iddiasının yeterince delile dayandırılmaması halinde başvurunun incelenmesine devam edilmemektedir. Dolayısıyla AİHM'ye sunulan başvurunun en azından bir delil başlangıcına sahip olması gerekmektedir.¹⁰⁸¹ Üçüncü olarak başvuruya konu ihlal iddiasına konu olayın gerçekleşmediğinin apaçık ortada olması halinde Mahkeme kabul edilemezlik kararı vermektedir.¹⁰⁸² Dolayısıyla AİHM tarafından “prima facie” yani ilk bakışta bir hak ihlalinin mevcut olmadığı kanaatine varılan başvurularda açıkça dayanaktan yoksunluk kriterine dayanarak başvuru reddedilmektedir.¹⁰⁸³ Son olarak başvuruya konu olayların ya da ihlal iddialarının karmaşık veya zorlama olması Mahkemenin kabul edilemezlik kararı vermesine neden olan bir diğer husus olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁸⁴ O halde tüm bu bilgiler doğrultusunda AİHM'nin açıkça dayanaktan yoksunluk kriterini belirli bir sınıflandırma çerçevesinde ele aldığını ancak; söz konusu sınıflandırmayı içtihatlar ekseninde oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim AİHS'de hangi hallerde başvurunun açıkça dayanaktan yoksun sayılacağını belirten normatif bir çerçeve çizilmemiştir.

Avrupa sisteminde başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olmamasına dair getirilen kabul edilebilirlik kriteri, daha önce de ifade edildiği gibi usule ilişkin olmayıp daha çok başvurunun esası ile ilgili bir şarttır. AİHM'nin esasa ilişkin olan bu kriterin değerlendirilmesinden önce usule ilişkin olan diğer şartları ele alması ise usul ekonomisine olumlu etkide bulunan yöntemlerden biridir. Böylelikle AİHM öncelikle tespiti kolay olan diğer kabul edilebilirlik kriterlerini

¹⁰⁷⁷ Doğan İ., “AİHM Yapısı”, s. 475.

¹⁰⁷⁸ Schabas, s. 779; Zwaak vd., s. 166.

¹⁰⁷⁹ Tanrıkulu, s. 113-114.

¹⁰⁸⁰ Zwart, s. 151; Salihpaşaoğlu, s. 130.

¹⁰⁸¹ Gözübüyük vd., s. 106.

¹⁰⁸² Güneş, s. 350.

¹⁰⁸³ Harris vd., **ECHR**, s. 75.

¹⁰⁸⁴ ECHR, Practical Guide on Admissibility Criteria, s. 77, Tanrıkulu, s. 117.

inceleyerek, en son aşamada başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olup olmadığına karar verecek ve dolayısıyla da başvurunun daha hızlı çözülmesi mümkün olabilecektir.¹⁰⁸⁵

Amerikan sisteminde açıkça dayanaktan yoksunluk kriteri sadece Ame. İHK bağlamında öngörülen bir kabul edilebilirlik şartı olarak karşımıza çıkmaktadır. Şüphesiz ki bahsedilen durumun nedeni Ame. İHM'ye doğrudan bireysel başvuruda bulunmanın mümkün olmamasıdır. İlgili düzenlemeye göre Ame. İHK'ye sunulan herhangi bir başvuru açıkça temelsiz ya da kurallara aykırı olduğunu gösteren ifadeleri içermesi durumunda Komisyon tarafından incelenmemektedir (Ame. İHS, m. 47/c; Ame. İHK/UK Kural 34/1-b). Ayrıca bahsedilen düzenlemenin haricinde, Komisyona sonradan sunulan herhangi bir bilgi ya da delil başvurunun kabul edilemez ya da kurallara aykırı olduğunu ortaya çıkardığı takdirde de aynı durumunun söz konusu olacağı vurgulanmaktadır (Ame. İHK/UK, Kural 34/1-c). Ancak belirtmek gerekir ki, Ame. İHK'nin gerçekleştirdiği bu incelemenin başvurunun daha sonra Ame. İHM'ye götürülmesi halinde Mahkeme tarafından gerçekleştirilmesinde de bir engel bulunmamaktadır. Zira Ame. İHK tarafından yapılan incelemede hukuk kuralları gereği hareket edilip edilmediğinin denetimini hangi organın yapacağına ilişkin olarak Ame. İHM tarafından açıklanan danışma görüşü bu durumu destekler niteliktedir.¹⁰⁸⁶ İlgili danışma görüşünde, Ame. İHK tarafından Ame. İHM'ye sunulan başvuruların Komisyon önünde gerçekleştirilen usuli işlemlerinin Ame. İHS ve diğer Amerikan insan hakları belgelerine, dolayısıyla da hukuka uygun olup olmadığını denetleme yetkisi Ame. İHM'ye aittir.¹⁰⁸⁷ Zira Mahkeme, Komisyon tarafından kendisine havale edilen başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olduğunu tespit ettiği takdirde, konu yönünden yargılama yetkisine sahip olmadığına karar vermek zorundadır.¹⁰⁸⁸

Tıpkı Avrupa sisteminde olduğu gibi Ame. İHK'de aranan bu şartın usul ekonomisine ilişkin olduğu ve açıkça dayanaktan yoksun başvurular neticesinde Komisyonun işlevselliğinin etkilenmemesini amaçladığı görülmektedir. Komisyon önüne gelen başvuruların ön incelemesi neticesinde başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olduğunu tespit ettiği takdirde kabul edilemezlik kararı verecektir. Başka bir deyişle, Ame. İHK başvurunun içeriğinde şikayete yol açan fiillerin Ame. İHS'yi ihlal etmediğini açıkça tespit ettiğinde başvuruyu incelemeye devam etmeyecektir.¹⁰⁸⁹

Ame. İHK dördüncü derece mahkemesi olarak görüldüğü başvurularda başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olduğu sonucuna varmaktadır. Zira Ame. İHK ulusal mahkemelerin yerine

¹⁰⁸⁵ Bülent Algan, "Bireysel Başvurularda Açıkça Dayanaktan Yoksunluk Kriterinin Anayasa Mahkemesi Tarafından Yorumu ve Uygulanması", *AÜHF*, 63(2), 2014, (Bireysel), s. 252.

¹⁰⁸⁶ Çamurcuoğlu, s. 747.

¹⁰⁸⁷ IACtHR Advisory Opinion on Control of Due Process in the Exercise of the Powers of the Inter-American Commission on Human Rights (Articles 41 and 44 to 51 of the American Convention on Human Rights), OC-19/05, 28 November 2005, p. 25, https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_19_ing.pdf, 13 Nisan 2022.

¹⁰⁸⁸ Pasqualucci, *Practice*, s. 128.

¹⁰⁸⁹ Ladesma, s. 343.

geçerek bir karar verme yetkisine sahip olmayıp, Ame. İHS ve diğer Amerikan insan hakları belgelerinde yer alan hak ve özgürlüklerin korunup korunmadığını tespit etmektedir.¹⁰⁹⁰ Ame. İHK de başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olup olmadığını belirlemek için, başvurunun esasına yönelik bir ön inceleme yapmak zorundadır. Komisyon söz konusu incelemeyi gerçekleştirirken Ame. İHS ile korunan haklar ile iddia edilen olgular arasındaki bağlantıyı değerlendirerek bir sonuca varmaktadır.¹⁰⁹¹ Ancak Ame. İHK'nin, AİHM'nin aksine hangi hallerde başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olduğuna ilişkin olarak ortaya koyduğu bir kategorizasyonu bulunmamaktadır. Tam tersine Ame. İHK sözü edilen kabul edilebilirlik kriterini incelerken yol gösterici ilkeleri ortaya koyamamıştır.¹⁰⁹² Dolayısıyla Amerikan sisteminde bireyin başvurusunun açıkça dayanaktan yoksun olup olmadığının tespitinde hak kaybını önleyecek ve yol gösterici niteliğe sahip bir içtihat birikiminin bulunmadığını söylemek mümkündür.

Afrika sisteminde başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olmaması gerektiğine ilişkin tek düzenlemenin Af. İHHM Usul Kurallarında yer aldığı görülmektedir. Nitekim ne Af. İHHS'de ne de Af. İHHK Usul Kurallarında böyle bir kabul edilebilirlik düzenlemesinin olduğuna dair hüküm bulunmaktadır. Dolayısıyla Afrika sistemi ekseninde yapılacak olan değerlendirmenin Af. İHHM çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Af. İHHM, herhangi bir başvurunun açıkça dayanaksız olduğu kanaatine vardığı takdirde kararını gerekçelendirerek başvuruyu reddetmekte ve söz konusu kararını usulüne uygun bir şekilde taraflara bildirmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 48/1). Anılan bu durumun sonucunda Af. İHHM, kendisine sunulan başvuruların açıkça dayanaktan yoksun olduğunu tespit ettiği takdirde başvurunun incelemesine devam etmemektedir.

O halde başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olmasına ilişkin olarak getirilen kabul edilebilirlik kriterinin en belirgin olarak AİHM bağlamında ortaya koyulduğu söylenebilir. AİHM hangi durumlarda başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olduğunu içtihatları doğrultusunda sıralamış ve her ne kadar AİHS'de detaylı bir normatif düzenleme olmasa da diğer bölgesel sistemler arasında hukuki belirliliği daha fazla sağlamıştır. Amerikan sistemi ise Afrika sisteminden daha belirgin bir tablo ortaya koymakla birlikte sadece söz konusu kriter Ame. İHK önündeki başvurularda yer vermiştir. Afrika sistemine gelindiğinde ise meselenin Af. İHHM Usul Kurallarında yer alan bir düzenleme ile ele alındığı ancak; uygulamaya ilişkin olarak net bir çerçeve çizilmediği görülmektedir.

¹⁰⁹⁰ Cavallaro vd., s. 144.

¹⁰⁹¹ Hennebel ve Tigroudja, s. 1099.

¹⁰⁹² Hennebel ve Tigroudja, s. 1100.

2. 3. 2. Bölgesel Sistemlerin En Az Birinde Aranan Kabul Edilebilirlik Şartları

Bölgesel insan hakları sistemlerinde ortak olarak öngörölmüş olan kabul edilebilirlik kriterlerinin haricinde, her birinin başkaca kabul edilebilirlik kriterlerine de yer verdiği görölmektedir. Bahsi geçen kabul edilebilirlik kriterleri başvuru hakkının kötüye kullanılmaması, başvuruğunun önemli bir mağduriyetinin bulunmaması ile başvuruğunun kitle iletişim araçları tarafından yayınlanan haberlere dayanmaması olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. 3. 2. 1. Başvuru Hakkının Kötüye Kullanılmaması

Başvuru hakkının kötüye kullanılmamasına ilişkin kabul edilebilirlik kriteri sadece AİHS’de düzenlenmiştir. Anılan düzenlemeye göre, AİHM’ye yapılan başvuruların kabul edilemez bulunmasının bir diğer nedeni de bireysel başvuru hakkının kötüye kullanılmasıdır (AİHS, m. 35/3-a). Böylelikle bireysel başvuru usulünün hakaret ve siyasi amaçlar için kullanılmasını engellemek ve açıkça dayanağı olmaması nedeniyle taraf devletlerin Sözleşme gereği yükümlölüklerini yerine getirmesini engelleyen başvurulardan kurtulmak amaçlanmaktadır.¹⁰⁹³ İşbu kriterin sağlanmaması halinde ise AİHM başvuruğunun reddine karar vermektedir.

Başvuru hakkının kötüye kullanılmasından kastın ne olduğu ise yine ilgili düzenlemede açıklanmamış olup, AİHM içtihatları doğrultusunda her bir somut olay ekseninde bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Nitekim ilk inceleme aşamasında kolaylıkla anlaşılması mümkün olmadığından,¹⁰⁹⁴ başvuru hakkının kötüye kullanılıp kullanılmadığını tespit etmek için başvuruğunun esasının da bir ölçüde dikkate alınması gerekir. Ancak, başvuruların sözü edilen kritere dayanarak reddine nadir olarak rastlanmakla birlikte; anılan bu durumun nedeni hakkın kötüye kullanılıp kullanılmadığının tespitinin ilk aşamada yapılmasının zorluğu olarak ifade edilmektedir.¹⁰⁹⁵

AİHM, “kötüye kullanma” deyimini bir hakkın düzenlenme amacına aykırı olan zararlı amaçlar doğrultusunda kullanılması olarak belirtmektedir.¹⁰⁹⁶ Dolayısıyla başvuruğunun bireysel başvuru hakkının amacına açıkça aykırı ve AİHM’nin işleyişini etkileyen nitelikteki olguları içermesi halinde kabul edilemezlik kararı verilmektedir.¹⁰⁹⁷ Başvuruğunun siyasi propaganda amacıyla yapılmış olması, başvuruda hakaret niteliğinde ifadelere yer verilmesi ve AİHM’ye gerçek dışı bilgiler sunulması başvuru hakkının kötüye kullanılması anlamına gelmektedir.¹⁰⁹⁸

¹⁰⁹³ Gözübüyük vd., s. 106; Erdal ve Bakırcı, s. 113.

¹⁰⁹⁴ Ünal, s. 397.

¹⁰⁹⁵ Zwaak vd., s. 160.

¹⁰⁹⁶ Bkz. ECHR Practical Guide on Admissibility Criteria, s. 51.

¹⁰⁹⁷ ECHR Case of Zhdanov and Others v. Russia, Application No. 12200/08, 16 July 2019, p. 79-81, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-194448>, 14 Nisan 2022.

¹⁰⁹⁸ Gözübüyük vd, s. 108-109; Schabas, s. 780; Sicilianos ve Kostopolou, s. 54.

Toparlayacak olursak, AİHM siyasi propaganda, hakaret ve yanıltma amaçlı başvuruları hakkın kötüye kullanılması olarak ifade etmektedir.¹⁰⁹⁹

Başvuru hakkının kötüye kullanılmaması ile bağlantılı olarak yine başvurunun taraflarının yargılama işlemlerinin yürütülmesi ve kendi yetkileri dahilinde AİHM'nin gerekli gördüğü işlemlerin yapılmasında işbirliği yükümlülükleri bulunmaktadır (AİHM/UK, Kural 44A). Bu kapsamda dostane çözüm usulünün gizliliğini sağlamak da tarafların bir yükümlülüğü olarak ifade edilmektedir (AİHS, m. 39/2; AİHM/UK, Kural 62/2). Dolayısıyla dostane çözüm usulünün gizliliğinin ihlali sonucunu doğuran bir başvuru da hakkın kötüye kullanılması olarak nitelendirilmektedir.¹¹⁰⁰

Ayrıca belirtmek gerekir ki, AİHS'nin 17. Maddesinde de “hakkın kötüye kullanılması yasağı” başlığı altında bir hükme yer verilmektedir. Anılan hükme göre AİHS’de yer alan hiçbir hüküm bir devlete, topluluğa ya da kişiye, Sözleşmedeki hak ve özgürlüklerin yok edilmesi veya Sözleşmede öngörülen sınırlamalardan daha geniş bir sınırlamaya uğratılmasına yönelik eylemde bulunma hakkı verdiği şeklinde yorumlanamaz (AİHS, m. 17). Dolayısıyla başvurunun kötüye kullanılmamasına ilişkin getirilen kabul edilebilirlik kriterinin AİHM'nin içtihatlarının yanı sıra bahsi geçen bu hükmün ışığında da yorumlanması mümkündür. O halde Avrupa sisteminde, başvuru hakkının kötüye kullanılması sonucunu ortaya çıkaran başvurulardan kaçınması ve hükmün içeriğini daha iyi anlamlandırması için yorum ölçütü olarak AİHS'nin 17 maddesini kullanabilmesine izin verildiği görülmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, 17. Maddede yer alan düzenleme Sözleşmede yer alan tüm hükümlere uygulanacak bir yorum ilkesidir.¹¹⁰¹ İşbu nedenle söz konusu düzenlemenin, sadece başvuru hakkının kötüye kullanılmaması şartı ekseninde göz önünde bulundurulmaması AİHS'nin tüm hükümleri bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir.

2. 3. 2. 2. Başvurunun Küçük Düşürücü ya da Aşağılayıcı Bir Dilde Hazırlanmamış Olması

Başvurunun küçük düşürücü ve aşağılayıcı bir dilde yazılmaması gerektiğini içeren bu kabul edilebilirlik kriteri, bireysel başvuruda bulunabilecek kişilerin hareket alanını kısıtlayan bir dilde yazıldığı için “tehlikeli şekilde subjektif nitelik taşıyan” bir düzenleme olarak nitelendirilmektedir.¹¹⁰² Bölgesel sistemler içerisinde sadece Af. İHHS’de yer alan bu düzenlemede, başvurunun ilgili devlete, devletin kurumlarına ya da Af. BÖ’ye yönelik küçük düşürücü veya aşağılayıcı bir dille hazırlanmaması gerektiği yer almaktadır (Af. İHHS, m. 56/3). Nitekim başvuru hakkının muhatap devleti, onun kurumlarını ya da Af. BÖ’yü küçük düşürücü veya

¹⁰⁹⁹ Ali Erdem Doğanoglu, “Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel Başvuru Hakkının Kötüye Kullanılması Yasağı”, *AÜHFD*, 67(3), 2018, s. 547; Özdek, s. 61.

¹¹⁰⁰ Tezcan vd., *İnsan Hakları*, s. 979; Güneş, s. 348.

¹¹⁰¹ Schabas, s. 614.

¹¹⁰² Odinkalu ve Christensen, s. 255.

aşağılayıcı bir dilde hazırladığı başvurular kabul edilemez bulunmaktadır. Ancak burada dikkat çeken husus, başvurunun kimlere karşı böyle bir dil kullanmaması gerektiğinin tek tek ifade edilmesidir. Anılan bu durumun nedeni ise devlet egemenliğinin kutsallığını ve siyasi konumunu savunmak adına böyle bir düzenlemenin getirilmiş olmasıdır. Dolayısıyla Afrika'daki devletlerin insan hakları denetim organları önünde itibarlarının zedelenmemesi sağlanmaya çalışılmıştır.¹¹⁰³ O halde bahsi geçen kabul edilebilirlik kriterinin getirilmesindeki amaç göz önünde bulundurulduğunda, daha başvuruların hazırlanma aşamasında bireyin ilgili devlet karşısında geri plana atıldığını söylemek mümkündür. İşbu durum ifade özgürlüğü anlamında bazı eleştirilere maruz kalmaktadır.¹¹⁰⁴ Zira Afrika sisteminde, insan haklarının korunmasında önemli bir araç olan bireysel başvuru usulünün gerektiği gibi uygulanmasına engel teşkil edebilecek bir durum ortaya çıkmaktadır. Daha açık ifadeyle birey, ironik bir şekilde insan hakları belgesinde yer alan bir düzenleme ile ifade özgürlüğüne müdahale edilmesi riskiyle karşı karşıya kalabilmektedir.

Şüphesiz ki başvurunun hazırlanmasına ilişkin olarak getirilen bu düzenlemenin Af. İHHK tarafından ne şekilde yorumlandığı da önem arz etmektedir. Zira, neyin küçük düşürücü ya da aşağılayıcı ifade olduğunu belirlemek yönünden objektif kriterler belirlemek zor olsa da¹¹⁰⁵ Af. İHHK verdiği kararlarda en azından durumu biraz daha netleştirmekle yükümlüdür. Komisyonun devleti yücelten ve başvurucuyu en başından belirli bir kalıba sokmaya çalışan bu düzenlemeyi dar yorumlaması bireysel başvuru usulünün amacına daha uygun olacaktır. Af. İHHK bu bağlamda getirilen düzenlemenin amacını başvurunun tarafları arasındaki uyumsuzluğun diplomatik usullerle ve saygı çerçevesinde gerçekleştirilmesini ve devletin bütünlüğünü sağlamak olarak ifade etmektedir.¹¹⁰⁶ Komisyon bahsedilen hükümle ifade özgürlüğü arasından bir denge kurulması gerektiğini vurgulasa da¹¹⁰⁷ ilgili hükmün başvurucunun hak kaybına uğraması sonucunu doğurması muhtemeldir. Nitekim Af. İHHK'nin kabul edilemezlik kararı ile sonuçlanan ve ifade özgürlüğü bakımından tartışmalı bulunan kararları¹¹⁰⁸ dikkate alındığında ilgili düzenlemenin endişe verici boyutu bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Ancak Af. İHHK'nin aksine Af. İHHM'nin küçük düşürücü ve aşağılayıcı ifadeyi yorumlarken daha özgürlükçü bir tutum sergilediğini söylemek mümkündür.¹¹⁰⁹

¹¹⁰³ Viljoen, **International**, s. 334.

¹¹⁰⁴ Nmehielle, s. 217.

¹¹⁰⁵ Odinkalu ve Christensen, s. 255.

¹¹⁰⁶ Bkz. ACHPR Case of Eyob B. Asemie v. The Kingdom of Lesotho, Communication No. 435/12, 13 February 2015, p. 60, https://www.achpr.org/public/Document/file/English/achpr16eos_decis_435_12_lesotho_eng.pdf, 15 Nisan 2022.

¹¹⁰⁷ Bkz, ACHPR Case of Eyob B. Asemie v. The Kingdom of Lesotho, p. 60.

¹¹⁰⁸ Bkz. ACHPR Case of Ligue Camerounaise des Droits de l'Homme v. Cameroon, Communication No. 65/92, 24 April 1997, p. 13, <https://www.achpr.org/sessions/descions?id=94>, 15 Nisan 2022.; Admissibility of Complaints Before the African Court, s. 25; Viljoen, "Communications", s. 109.

¹¹⁰⁹ Bkz. ACtHPR The Matter of Actions Pour La Protection Des Droits De L'homme v. The Republic of Cote D'ivoire, Application No.001/2014, 18 November 2016, p. 82-83, <https://www.african-court.org/cpmt/storage/app/uploads/public/5f5/628/9f0/5f56289f0300e214691505.pdf>, 15 Nisan 2022..

Af. İHHŞ'nin getirdiği bu kabul edilebilirlik kriteri aynı şekilde başka bir bölgesel sistem ekseninde düzenlenmemiş gibi görünse de AİHS'deki başvuru hakkının kötüye kullanılmaması kriterine benzemektedir. Bahsi geçen düzenleme AİHM tarafından da başvurunun kötüye kullanılması olarak nitelendirilen ve başvuruda hakaret niteliğinde küçük düşürücü ifadelerin bulunması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Af. İHHŞ'de yer alan düzenleme ile AİHS'deki düzenlemenin ilk bakışta benzer olduğu düşünülebilir. Ancak Af. İHHŞ'de getirilen düzenleme dikkate alındığında AİHS'den çok daha farklı amaca yönelik getirilmiş olması, bireyin ifade özgürlüğüne müdahale riski taşıması ve bir anlamda bireyi başvurusunu hazırlarken sınırlaması bakımından geri plana attığı açıktır.

2. 3. 2. 3. Başvurucunun Önemli Ölçüde Dezavantaja (Zarara) Uğramış Olması

AİHM'nin günümüze kadar olan gelişimine bakıldığında, Mahkemenin örgütsel yapısına ve çalışma usulüne ilişkin olarak AİHS'de ve AİHM Usul Kurallarında birtakım değişikliklere gidildiği görülmektedir. Bahsedilen değişikliklerin en önemli sebebi, hiç şüphesiz Sözleşmede yer alan hak ve özgürlüklerin en etkili şekilde korunması olsa da Mahkemenin zamanla artan iş yükünün etkisi de bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla AİHM'nin şu ana kadar olan gelişiminde artan iş yükünün etkisi çok büyüktür.¹¹¹⁰ Tam da bu noktada AİHM'nin artan iş yükünü hafifletmek amacıyla 14 No.lu Protokol ile birlikte AİHM sistemine alışılmışın dışında bir kabul edilebilirlik ölçütü öngörülmüştür.¹¹¹¹ AİHM'ye başvuruda bulunmak isteyen kişinin önemli bir dezavantaja uğramasını şart koşan düzenleme diğer bölgesel insan hakları denetim organları arasında AİHM'yi ayıran bir kabul edilebilirlik kriteridir. “De minimis no curat preator” ilkesinin bir gereği olarak getirilen bu düzenleme, mahkemelerin önemsiz işlerle ilgilenmediğini ya da ilgilenemeyeceğine vurgu yapmaktadır.¹¹¹² Nitekim 14 No.lu Protokol sonrası AİHM'nin, uzun vadede etkili bir şekilde çalışmasını sağlamak ve bireysel başvuru usulünü daha da iyileştirilmek amacıyla böyle bir kabul edilebilirlik kriteri geliştirilmiştir.¹¹¹³ Böylelikle AİHM ilk bakışta önemsiz olarak nitelendirilebilecek

¹¹¹⁰ Jonas Christoffersen, “Individual and Constitutional Justice: Can the Power Balance of Adjudication be Reversed?”, Jonas Christoffersen ve Mikael Rask Madsen (Ed.), **The European Court of Human Rights Between Law and Politics**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2011, (Individual), s. 182.

¹¹¹¹ H. Burak Gemalmaz, “AİHM Yargısında Yeni Dönem: Protokol No. 14’le Getirilen Yeni Kabul Edilebilirlik Ölçütünün Uygulanmasına Eleştirel Bakış”, **MHB**, 31(1), 2011, (Yeni Dönem), s. 211; Steven Greer, “What’s Wrong with the European Convention on Human Rights?”, **Human Rights Quarterly**, 30(3), 2008, (ECHR), s. 689.

¹¹¹² Zelal Pelin Doğan, **Bireysel Başvuru Usulünde Önemli Zarar Ölçütü**, 1. Baskı, İstanbul:On İki Levha Yayıncılık, 2021, (Önemli Zarar), s. 10; “De minimis ilkesi” için ayrıca bkz. Janja Hojnik, “De Minimis Rule within the Internal Market Freedoms: Towards a More Mature and Legitimate Market?”, **European Journal of Legal Studies**, 6(1), 2013, (De Minimis), s. 27.

¹¹¹³ Bkz. ECHR Explanatory Report to Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Amending the Control System of the Convention, s. 3, <https://rm.coe.int/16800d380f>, 18 Nisan 2022.

başvuruların kabul edilemezliğine hükmederek daha hızlı çözüme ulaşmasını sağlama ve temel görevine odaklanma imkanına sahip olacaktır.¹¹¹⁴

Başvurucunun önemli bir dezavantaja uğramış olması koşulunu getiren kabul edilebilirlik kriteri AİHS’de yer alan herhangi bir hakka ilişkin olarak uygulanabilir.¹¹¹⁵ Dolayısıyla AİHM söz konusu kriteri hem ekonomik boyutu olan hem de ekonomik yönü bulunmayan ve ilkesel yönü ağır basan başvurularda uygulamaktadır.¹¹¹⁶ Özellikle ilkesel yönü ağır basan başvurularda AİHM, hukuki bir uyuşmazlığın AİHS’deki ağırlığını kısmen de olsa mağdurdaki etkisini göz önünde bulundurarak değerlendirmektedir.¹¹¹⁷ Daha önce belirtildiği üzere AİHM diğer bölgesel insan hakları sistemlerinden farklı olarak başvurucunun ihlal iddiasına konu olayın mağduru olması şartını aramaktadır.¹¹¹⁸ Ancak 14 No.lu Protokol ile birlikte getirilen yeni kabul edilebilirlik kriteri sonrasında AİHM, sadece mağduriyet koşulu aramakla kalmayarak başvurucunun önemli bir dezavantaja uğramış olmasını da bir başka ölçüt olarak aramaktadır. Böylelikle AİHM mağduriyet kavramına başka bir bakış açısı geliştirerek, sadece ihlal iddiasına konu fiilden etkilenmiş olmanın yeterli olmadığını aynı zamanda bireyin önemli ölçüde zarara uğramış olması gerektiğini hükme bağlamaktadır.¹¹¹⁹ Dolayısıyla da AİHM’ye yapılan başvuru diğer kabul edilebilirlik kriterlerini karşılarsa da başvurucunun önemli bir zararının bulunmadığı hallerde Mahkeme başvuruyu esastan incelememektedir (AİHS, m. 35/3-b).

AİHM’nin önüne getirilen başvuruların sayısının bir hayli artması ve bunun yanı sıra bazı devletlerin sistemlerinden kaynaklı olarak sürekli olarak Mahkemenin önüne hak ihlali iddiasıyla taşınmış olmaları AİHM’ye başvuru için böyle bir kriter getirilmesine neden olmuştur.¹¹²⁰ Ancak her ne kadar artan iş yükü probleminde çözüm olarak getirilmiş olsa da “önemli bir dezavantaja uğramış olma” şartı birçok yönden belirsizlik taşımaktadır. Öncelikle ilgili düzenlemede kullanılan dil, tartışmaya sebebiyet vermeyecek şekilde açık ve net değildir.¹¹²¹ Zira başvurucunun önemli bir dezavantaja uğraması ile neyin kastedildiği maddenin lafzından anlaşılmamakta ve takdir tamamen AİHM’ye bırakılmaktadır.

AİHM normatif ekseninde “önemli bir dezavantajı” belirleyen ölçütler bulunmaması nedeniyle başvurucunun ihlal iddiasının, söz konusu kriter kapsamına girip girmediğini her bir somut olay

¹¹¹⁴ Schabas, s. 782.

¹¹¹⁵ ECHR Practical Guide on Admissibility Criteria, s. 78.

¹¹¹⁶ Doğan Z., s. 196-243; Gemalmaz B., “Yeni Dönem”, s. 224.

¹¹¹⁷ Gemalmaz B., “Yeni Dönem”, s. 224.

¹¹¹⁸ Hannum vd., s. 745.

¹¹¹⁹ Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 47; Gemalmaz B., “Yeni Dönem”, s. 211.

¹¹²⁰ Luzius Wildhaber, “Criticism and Case-Overload: Comments on the Feature of the European Court of Human Rights”, Spyridon Flogaitis, Tom Zwart ve Julie Fraser (Ed.), **The European Court of Human Rights and its Discontents, Turning Criticism into Strength**, 1st Edition, Cheltenham: Edward Elgar, 2013, (Criticism), s. 12.

¹¹²¹ Mehmet Fatih Hüner ve Fatmagül Kale, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Koruma Sisteminde Bir Geri Adım: 14 Nolu Protokol”, **Hukuk Biliminin Güncel Sorunları-III. Uluslararası Kongre Bildiri Kitabı, Cilt 1 (Kamu Hukuku)**, 1. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi, 2012, (AİHS), s. 349.

çerçevesinde değerlendirmektedir. İşbu doğrultuda, 14 No.lu Protokolün yürürlüğe girdiği tarihten bugüne kadar AİHM'nin verdiği kararlarla başvurunun hangi durumlarda önemli bir dezavantaja uğradığını belirleyen ölçütler ortaya koyulmaya çalışılmıştır.¹¹²² Zira 14 No.lu Protokolün Açıklayıcı Raporunda da getirilen yeni düzenlemenin AİHM içtihatlarıyla kademeli olarak geliştirileceğine ve objektif kriterlerin zamanla oluşturulacağına işaret edilmiştir.¹¹²³ AİHM'nin 14 No.lu Protokol sonrasında, Mahkemenin etkinliğinin artırılması ve bireysel korumaya öncelik verilmesi arasında bir denge kurmak istediği ortadadır.¹¹²⁴ Nitekim böyle bir dengenin kurulabilmesinin yolu da sözü edilen objektif ölçütlerin AİHM tarafından özgürlükçü bir tutumla ortaya koyulmasından geçmektedir. Aksi halde Avrupa insan hakları sistemindeki istikrarı sürdürmek adına bireysel koruma arka plana itilmiş olacaktır. İşbu noktada AİHM yargıçlarının kendilerine sunulan geniş takdir yetkisini Mahkemenin ve bireyin çıkarlarını dengeleyerek kullanmaları beklenmektedir.¹¹²⁵

Önemli bir dezavantaja uğramış olma kriterine ilişkin olarak değinilmesi gereken bir diğer durum, başvurunun AİHS ve onun protokollerinde yer alan insan haklarına saygı ilkesi gereğince esastan incelenmesi gerektiğinde söz konusu şartın aranmayacağıdır (AİHS, m. 35/3-b). İşbu durumda AİHM başvurunun önemli bir dezavantaja uğramış olması kriterini dikkate alamamaktadır. Ancak 15 No.lu Protokolün yürürlüğe girmesi sonrasında “ulusal mahkemeler tarafından gerektiği şekilde incelenmemiş olan başvurular” bakımından da söz konusu kriterin aranmayacağına ilişkin düzenleme kaldırılmıştır (AİHS 15 No.lu Protokol, m. 5). Daha açık ifade etmek gerekirse, başvurunun önemli bir dezavantaja uğramış olması kriteri 15 No.lu Protokol öncesinde iki durumda da uygulanmazken 15 No.lu Protokolle birlikte AİHM sadece insan haklarına saygı ilkesi gereğince ilgili kabul edilebilirlik kriterini göz önünde bulundurmamaktadır. Dolayısıyla anılan bu durumun yine AİHS sisteminde başvurunun aleyhine getirilen bir değişiklik olduğunu söylemek mümkündür. Zira, başvurunun önemli bir dezavantaja uğramama kriterinin koruyucu unsurları olarak nitelendirilen¹¹²⁶ bu düzenlemelerden birinin AİHS'den çıkartılmasıyla AİHM'nin, artan iş yükünü öne sürerek bireyi arka plana attığı başka bir hamlesi karşımıza çıkmaktadır. O halde 14 No.lu Protokolün yürürlüğe girmesiyle iki koruyucu unsurla AİHS sistemine dahil edilen söz konusu kabul edilebilirlik kriterinin, 15 No.lu Protokol ile birlikte uygulama alanı genişletilerek daha da eleştiriye açık hale getirildiği açıktır. Nitekim başvurunun

¹¹²² Salihpaşaoğlu, s. 135.

¹¹²³ Bkz. ECHR Explanatory Report to Protocol No. 14, s. 14; Frederic Vanneste, “A New Inadmissibility Ground”, Paul Lemmens ve Wuter Vandenhoe (Ed.), **Protocol No. 14 and the Reform of the European Court of Human Rights**, 1st Edition, Antwerpen-Oxford: Intersentia, 2005, s. 76.

¹¹²⁴ Andreas Follesdal vd., “The European Court of Human Rights in a New Institutional Setting”, **Constituting Europe, The European Court of Human Rights in a National, European and Global Context**, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, s. 18-19.

¹¹²⁵ De Londras ve Dzehtsiarou, s. 59.

¹¹²⁶ ECHR Explanatory Report to Protocol No. 14, s. 14.

bireysel başvuru aracılığıyla AİHM'ye ulaşılabilirliğini önemli ölçüde etkileyebilecek bir düzenlemenin, sırf artan iş yükü öne sürülerek daha da sıkı şartla bağlanması insan haklarının korunması amacıyla çelişmektedir.

Amerikan ve Afrika sistemlerinde, başvuruda bulunanların önemli bir dezavantaja uğramış olmasına dair bir kabul edilebilirlik kriteri yer almamaktadır. Ancak AİHM bakımından getirilen bu düzenlemenin kişinin AİHS'de yer alan hak ve özgürlüklerinin korunması noktasında problem teşkil edebileceği söylenebilir. Şöyle ki, Mahkemenin iş yükünü azaltmak amacıyla getirilen söz konusu düzenleme kişilerin uğradıkları mağduriyetinin önemini belirlemede bir ölçüt belirlememektedir. Dolayısıyla “önemli dezavantaj” ibaresinin muğlaklığı, maddenin içeriğinde objektif ölçütlerin bulunmaması ve 15 No.lu Protokol sonrasında ilgili düzenlemede yer alan koruyucu unsurlardan birinin kaldırılması başvuru hakkının kaybına uğramasına neden olabilecektir. O halde diğer bölgesel sistemlerde benzer bir düzenlemenin olmaması, başvuru hakkının korunması noktasında bireyin lehine bir durum olarak nitelendirilebilir.

2. 3. 2. 4. Başvurunun Sadece Kitle İletişim Araçları Tarafından Yayınlanan Haberlere Dayanmaması

Afrika sisteminde diğer bölgesel sistemlerinden farklı olarak karşımıza çıkan bir başka kabul edilebilirlik kriteri ise başvurunun tek dayanağının kitle iletişim araçlarıyla yayınlanan haberler olmamasıdır (Af. İHHS, m. 56/4). Bahsi geçen maddenin amacı başvuru hakkının Af. İHHS'ye başvuru olmadan önce bilgilerin doğruluğunu araştırmasını ve başvuruda yer alan bilgilerin doğruluğundan şüphe duyulmayacak kanıtları sunmasını sağlamaktır.¹¹²⁷ Af. İHHS'ye başvuru yapanların mağdur olma zorunluluğu bulunmadığından, başvurunun konusuna ilişkin delilleri doğrudan elde etmeyerek sadece kitle iletişim araçlarının yayınladıkları haber ya da raporlar doğrultusunda hareket edebilmeleri mümkündür. Bu nedenle Af. İHHS'ye böyle bir madde eklemenin gerekli olduğu düşünülmüştür.¹¹²⁸ İşbu noktada ifade edilmek istenen, başvurunun kitle iletişim araçları tarafından yayınlanan haberlere dayanması halinde kabul edilemez bulunacağı değildir. İlgili düzenlemede başvurunun sadece bu türden haberlere dayandırılması ve başkaca delillere yer verilmemesi halinde başvurunun incelenmeyeceği vurgulanmaktadır. Şüphesiz ki kitle iletişim araçları vasıtasıyla elde edilen bilgilere dayandırılan bilgilerin doğruluk payının,

¹¹²⁷ Rachel Murray, “Evidence and Fact-Finding By the African Commission”, Malcolm Evans ve Rachel Murray (Eds.), **The African Charter on Human and Peoples' Rights, The System of Practice, 1986-2000**, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, (Evidence), s. 103; Murray, **African Charter**, s. 712; ACHPR Information Sheet No.3, s. 4.

¹¹²⁸ Viljoen, “Communications”, s. 110.

başvurucunun ilk elden sunduğu delillere oranla daha azdır. Dolayısıyla başvurunun öncelikle elde ettiği delilleri ilk elden sunması beklenmektedir.¹¹²⁹

Ancak getirilen bu düzenleme, başvurunun kitle iletişim araçları vasıtasıyla yayınlanan haberlerle desteklenmesine engel teşkil etmemektedir. Nitekim saygın ve güvenilir kitle iletişim araçlarının başvuruların hazırlanmasında sağlayacağı bilgiler başvurunun elini bir anlamda daha da güçlendirebilecektir.¹¹³⁰ Son olarak belirtmek gerekir ki Af. İHHK, başvurunun ilk elden bilgileri elde etmesinin mümkün olmadığı ve dolayısıyla kitle iletişim araçlarıyla yayılan bir haber doğrultusunda sunduğu başvuruları bilgilerin doğruluğuna ve az da olsa bazı bilgileri eklediğine vurgu yaparak kabul edilebilir bulmuştur.¹¹³¹ Komisyon böyle bir karar vererek, başvuruda yer alan bilgilerin kaynağından çok güvenilirliğine dikkat edilmesini gerektiğini de vurgulamış olmaktadır.¹¹³² O halde Af. İHHK'nin bahsi geçen kabul edilebilirlik kriterini yorumlarken esnek bir tutum sergilediğini söylemek mümkündür.

¹¹²⁹ Yerima, s. 114.

¹¹³⁰ Nmehielle, s. 218

¹¹³¹ Bkz. ACHPR Case of Sir Dawda K. Jawara v. Gambia, Communiacion No. 147/95-147/96, p. 23-27, <https://www.achpr.org/sessions/descions?id=117>, 15 Nisan 2022.

¹¹³² Viljoen, "Admissibility", s. 81.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI MAHKEMELERİNİN BAŞVURULARI İNCELEME VE SONUÇLANDIRMA USULÜ

3. 1. İnsan Hakları Mahkemelerine Yapılan Başvuruların İncelenmesi Usulü

3. 1. 1. Şekil Yönünden İnceleme

İnsan hakları mahkemelerine yapılan başvuruların kabul edilebilirlik yönünden incelenmesine geçmeden önce şekli açıdan belirlenen usule uygun olması gerekir. Başvurunun şekli açıdan incelenmesi, ilgili belgelerde düzenlenen şekli ve usuli gerekliliklerinin başvuru dilekçesinde bulunup bulunmadığına ilişkin gerçekleştirilmektedir.¹¹³³ Bölgesel insan hakları sistemlerinde başvuru dilekçesinin şekli yönden belirlenen usule uygun olmaması halinde başvuru değerlendirmeye alınmamaktadır. Dolayısıyla hak ihlali iddiasıyla başvuruda bulunacak olan kişilerin en başından şekli şartlara uygunluğu sağlamaları gerekmektedir. Başvuruların şekil incelemesinden geçememesi halinde ne kabul edilebilirlik ne de esas incelemesine konu olabilmeleri mümkün değildir. Zira şekli şartlara uygun hazırlanan bir başvuru dilekçesi başvuru davayı ileri aşamalara götürebilmesi için bir köprü vazifesi görmektedir. Her ne kadar eksikliklerin tamamlanması yönünde başvurucuya fırsatlar tanınsa da şekli yönden gerekli niteliğe sahip olmayan bir başvurunun kabul edilebilirlik incelemesi aşamasına geçmesi mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla başvuruların şekli şartların sağlanması konusunda hassasiyet göstermeleri gerekmektedir.

Avrupa sisteminde AİHS’de başvuruların içeriğine dair herhangi bir düzenleme bulunmamakta¹¹³⁴, başvurunun şekline ilişkin şartlar ayrıntılı olarak AİHM Usul Kurallarında düzenlenmektedir. Başvurunun şekline ilişkin şartların ayrıca devlet başvurusu ve bireysel başvuru bakımından bir ayrıma gidilerek hükme bağlandığı görülmektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki hem devletlerarası hem de bireysel başvurularda ortak olan husus yapılan başvuruların yazılı olarak sunulması, başvuru ya da temsilcisi tarafından imzalanması zorunluluğudur (AİHM/UK, Kural 45/1). Ayrıca her iki başvuru türünde de hazırlanacak başvuru dilekçelerinin taraf Devletlerin resmi dillerinden biri ile hazırlanması mümkündür (AİHM/UK, Kural 34/2). Farklı bir ifadeyle başvuruların AİHM’nin resmi dilleri olan İngilizce ve Fransızca olsa da başvuru için dilekçesini sunma aşamasında böyle bir zorunluluk öngörülmemektedir.¹¹³⁵ Ancak bahsedilen zorunluluk

¹¹³³ Metin Baykan, **Anayasa Mahkemesi’ne Yapılan Bireysel Başvuruların Ön İncelemesi ve Kabul Edilebilirliği**, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2020, s. 57.

¹¹³⁴ Anayurt, s. 245.

¹¹³⁵ Güneş, s. 351.

dışında kalan diğer şekli şartların devletlerarası ve bireysel başvurular yönünden ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir.

AİHM'ye sunulacak devletlerarası başvuruda ihlal iddiasında bulunan taraf devletin başvuru dilekçesinde bazı hususların yer alması gerekmektedir. İlk olarak, Sözleşmeci devletlerden herhangi birinin devletlerarası başvuruda bulunabilmek için hazırlayacağı dilekçede, aleyhine başvuruda bulunulan taraf devletin adı, ihlal iddiasına konu olan olgulara dair açıklama, AİHS'nin ihlal edildiği ileri sürülen hükmüne ilişkin açıklama ve bununla ilgili argümanların yer alması zorunludur. Yine Sözleşmenin ihlal edildiği iddiasında bulunan taraf devletçe AİHS m. 35'te yer alan kabul edilebilirlik kriterlerine uyulduğuna ilişkin bir açıklamanın bulunması da başvuru dilekçesinde aranılan bir diğer husus olarak karşımıza çıkmaktadır. (AİHM/UK, Kural 46 ve Kural 46/a, b, c, d)

AİHS'ye taraf devletin Sözleşmeyi ihlal ettiği ileri sürülen başka bir taraf devlet hakkında başvuruda bulunması halinde AİHS m. 41 uyarınca hakkaniyete uygun bir tazmin talebi bulunması mümkündür. Anılan bu durumda başvuru tazminat talebini de başvuruya eklemelidir. Nihayet, devletlerarası başvuruda bulunan herhangi bir Sözleşmeci devletin temsilci olan atanmış olan kişilerin adı ve adresleri ile başvurunun konusuyla ilgili yargısal ya da yargısal olmayan kararların örneklerine başvurusunda yer vermesi gerekmektedir. (AİHM/UK, Kural 46/e, f, g)

Bireysel başvurularda ise öncelikle belirtmek gerekir ki AİHM'ye yapılacak başvuru herhangi bir harca tabi değildir.¹¹³⁶ Ayrıca başvuru gerekli koşulları belgeleyebildiği takdirde adli yardımdan faydalanabilmektedir.¹¹³⁷ Başvurucu, başvurusunu AİHM aksi yönde bir karar vermediği takdirde Yazı İşleri Müdürlüğü tarafından temin edilen başvuru formu¹¹³⁸ ile yapmaktadır. Söz konusu başvuru formu AİHM'nin resmi internet sitesinde yer almakta ve başvuru formu buradan temin edebilmektedir. Başvuru formunda başvuru formunun adı, doğum tarihi, uyruğu ve adresi yer almak zorundadır. Başvurucunun tüzel kişi olması halinde ise, tüzel kişiliğin tam adı, kuruluş ya da tescil tarihi ile varsa resmi sicil numarası ve resmi adresinin de başvuru formunda yer alması gerekmektedir. Başvurucunun bir temsilcisi bulunuyorsa yine temsilcinin adı, adresi, telefon ve faks numarası ile mail adresi de başvuru formunda yer almak zorundadır. Başvurucunun temsil edilmesi durumunda, başvuru formunda ayrıca başvuru formunun ıslak imzası ile temsilcinin başvuru adına hareket etmeyi kabul ettiğini gösteren ıslak imzası bulunmalıdır. Ayrıca vekaletname ile yazılı yetki belgesi de temsilciler tarafından AİHM'ye sunulmalıdır. Belirtilenlerin dışında başvuru formunda aleyhine başvuru yapılan

¹¹³⁶ Tanrıkulu, s. 99.

¹¹³⁷ Revşan Deniz Yıldırım Çobanoğlu, **Avukatlar İçin Karşılaştırmalı AYM-AİHM Kabul Edilebilirlik Rehberi**, 2. Baskı, Ankara: Ankara Barosu Başkanlığı, 2020, s. 51.

¹¹³⁸ Başvuru formunun içermesi gereken hususları ayrıntılı olarak incelemek için bkz. ECHR Rules of Court Practice Directions, Institutions of Proceedings, p.5-13, https://www.echr.coe.int/documents/rules_court_eng.pdf, 19 Nisan 2022.

Sözleşmeci taraf ya da tarafların adı, başvuru konusu olaylara dair kısa ve öz bir açıklama ile ihlal iddiasına konu olan Sözleşme hükümlerine ilişkin kısa ve okunaklı bir açıklama da yer almalıdır. Ancak, başvurunun ihlal iddiasına konu olan hakkın Sözleşme ve onun Protokollerinde yer alan haklar arasında olduğunu ileri sürmesi yeterlidir.¹¹³⁹ Ayrıca başvurunun AİHS m. 35'te yer alan kabul edilebilirlik kriterlerine uyumlu olduğuna dair kısa bir açıklamanın da başvuru formunda bulunması zorunludur. (AİHM/UK, Kural 47/1)

Başvuruya ilişkin olgular ve başvurunun kabul edilebilirlik kriterlerini sağladığına dair yapılan açıklamalar, AİHM'nin herhangi bir başka belgeye ihtiyaç duymaksızın başvurunun kapsamını ve niteliğini değerlendirmesine imkân tanıyacak yeterlilikte olmalıdır. Ayrıca başvuru yapanların, başvuruya konu olan ihlallere ve ihlallerin dayandığı argümanlara ilişkin daha ayrıntılı bilgileri başvuru formuna eklemelerinin önünde de herhangi bir engel bulunmamaktadır. Başvurucunun eklemek istediği bilgiler yirmi sayfayı geçmeyecek şekilde hazırlanmak zorundadır. (AİHM/UK, Kural 47/2-a, b). Ancak başvurunun ekleyeceği bilgilerin daha önce başvuru formunda yer alan olgu ve olaylara ilişkin olması gerekmektedir. Nitekim başlangıçta başvuru formunda değinilmeyen herhangi bir olay ya da ihlal iddiasının ek açıklama şeklinde sunulması mümkün değildir.¹¹⁴⁰ Belirtmek gerekir ki bu durum, AİHM'nin tarafların ileri sürdüğü olgulara bağlı bir inceleme yapmak zorunda olması anlamına gelmemekte; Mahkeme re'sen araştırma ilkesi gereği maddi gerçeği ortaya koyma adına başvurunun sunmadığı bulguları da inceleyebilmektedir.¹¹⁴¹

AİHM'ye yapılan bireysel başvurularda, başvuru formunun başvuru ya da başvurunun temsilcisi tarafından imzalanması gerekmektedir (AİHM/UK, Kural 47/3.1). Başvurunun bir HDÖ ya da kişi topluluğu tarafından yapılması halinde ise söz konusu kişileri temsil etmeye yetkili olan kişilerin imzası başvuruda yer almak zorundadır. HDÖ ya da kişi topluluğu tarafından sunulan başvuruya imza atan kişilerin yetkili olup olmadıklarına dair herhangi bir sorun oluşması durumunda karar verecek olan Komite ya da Daire'dir (AİHM/UK, Kural 45/2). Başvuru formunda ayrıca, şikâyete konu olan adli veya başka nitelikteki kararlar ve tedbirlerle ilgili belgeler ve başvurunun iç hukuk yollarını tükettiğine ve süre sınırına uyduğuna ilişkin belge ve kararların örneğinin bulunması zorunludur (AİHM/UK, Kural 47/3.1-a ve Kural 47/3.1-b). Yine gerekli olan hallerde, başvurunun uluslararası soruşturma ve uzlaşmaya ilişkin başka bir usule başvuru başvurmadığını gösteren belgenin örneğinin başvuru formuna iliştilmesi istenebilir (AİHM/UK, Kural 47/3.1-c). Başvurucunun tüzel kişi olması halinde ise, başvuruda bulunan kişinin temsil yetkisine sahip olduğunu gösteren belge ya da belgelerin başvuru formuyla beraber sunulması gerekmektedir (AİHM/UK, Kural 47/3.1-d). Başvuru formuna ek olarak sunulması gereken

¹¹³⁹ Doğan İ., "AİHM Yapısı", s. 481.

¹¹⁴⁰ Yıldırım Çobanoğlu, s. 61.

¹¹⁴¹ Doğan İ., "AİHM Yapısı", s. 481.

belgelerin, tarihe göre listelenmesi, ardışık olarak numaralandırılması ve açık bir şekilde tanımlanması zorunludur (AİHM/UK, Kural 47/3.2). Başvuru formunda yer alması gereken tüm bu bilgiler içinde herhangi bir eksiklik bulunması halinde AİHM başvuruları reddetmektedir.¹¹⁴²

Daha önce de belirtildiği üzere AİHM'ye başvuruda bulunan kişilerin bazı hallerde kimliklerinin gizlenmesi mümkündür. Ancak ilgili kişinin kimliğinin kamuya açıklanmasının istemediği durumlarda haklı gerekçelerini gösteren bir açıklamayı AİHM'ye sunması gerekmektedir. Zira AİHM'ye yapılan başvurularda genel kural başvuru sahiplerinin kimliklerinin kamuya açık olmasıdır. Mahkeme kendisine sunulan gerekçeleri haklı bulduğu takdirde genel kuraldan ayrılarak başvuru sahibinin kimliğinin gizli tutulmasına ilişkin talebi onaylamaktadır. Belirtmek gerekir ki AİHM'nin başvuru sahibinin gizli tutulmasına ilişkin kararı, başvuru sahibinin talebi üzerine alınabileceği gibi, Mahkemenin söz konusu kararı re'sen alabilmesinin önünde de herhangi bir engel bulunmamaktadır. (AİHM/UK, Kural 47/4)

AİHM başvuru formuna eklenecek belgelerin eksik olması durumunda başvuruyu değerlendirmeye almamaktadır. Ancak Mahkemenin bazı istisnai durumlarda bahsi geçen gereklilikleri yerine getirmeyen başvuruları da incelemeye aldığı görülmektedir (AİHM/UK Kural 47/5.1). Daha açık ifadeyle, Mahkeme başvuru sahibinin başvuruya ilişkin gereklilikleri yerine getiremediğine dair yeterli bir açıklamada bulunması, başvuru sahibinin geçici önlem talebine ilişkin olması ve Mahkemenin re'sen ya da başvuru sahibinin talebi üzerine aksi yönde talimatta başvuruyu değerlendirmeye alabilmektedir (AİHM/UK, Kural 47/5.1-a, b, c). Dolayısıyla AİHM'nin başvuru sahibinin telafisi mümkün olmayan bir zarara uğrama riski bulunduğu takdirde başvuruyu sadece şekli eksiklikten dolayı reddetmediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

AİHS hükümlerinin ihlal edildiğini ispat eden başvuru sahibinin, AİHS m. 41 çerçevesinde hakkaniyete uygun tazminat talebinde bulunması mümkündür. Ancak başvuru sahibi söz konusu talebine başvuru dilekçesinde yer vermek zorundadır. Başvuru sahibi hakkaniyete uygun tatmin talebini, Başkan tarafından aksi yönde karar verilmediği müddetçe, davanın esası hakkındaki görüşlerini sunması için öngörülmüş olan süre içinde sunabilir. Ancak hakkaniyete uygun tatmin talebinin maddeler halinde ayrıntılı bir şekilde sunulması gerekmektedir. Aksi halde başvuru sahibinin gerekli koşulları yerine getirmediği gerekçesiyle başvuru tamamen ya da kısmen reddedebilir. Başvuru sahibinin tazminat talebinde bulunması halinde durum, görüş sunması için ilgili devlete iletilmektedir. (AİHM/UK, Kural 60/1, 2, 3, 4)

AİHM'nin başvuru formuyla birlikte istenen belgelerin dışında, her durumda başvuru sahibinden belirli bir süre içinde sunmak üzere herhangi bir başka bilgi ya da belgeleri talep edebilmesi de mümkündür (AİHM/UK, Kural 47/5.2). Farklı bir ifadeyle Mahkeme gerekli gördüğü takdirde

¹¹⁴² Janneke H. Gerards ve Lize R. Glas, "Access to Justice in the European Convention on Human Rights", *Netherland Quarterly of Human Rights*, 35(1), 2017, (Access), s. 22; Tezcan vd., **İnsan Hakları**, s. 1008.

başvurucudan başkaca belge ve bilgileri usulüne uygun şekilde sunmasını isteyebilmektedir. Başvurucu istenen belge ve bilgileri AİHM'nin belirlediği süre içinde sunmak zorundadır. Zira başvuruyu inceleyen Dairenin Başkanı ya da Raportör Yargıç tarafından belirlenen süre dahilinde sunulmayan hiçbir yazılı görüş ya da diğer belgelerin dosyaya girmesi mümkün değildir. Zira Daire Başkanı aksine karar vermediği müddetçe hem süresi içinde sunulmayan hem de AİHM Başkanı tarafından belgelerin sunulmasına dair çıkartılan uygulama yönergesine aykırı olarak sunulan yazılı görüş ya da diğer belgeler dosyaya dahil edilmemektedir. Daire Başkanı ya da raportör yargıç tarafından belirlenen sürenin sınırının belirlenmesinde geçerli tarih, ilgili belgenin onaylı gönderilme tarihidir. Ancak belirtildiği gibi bir onay tarihi bulunmadığı takdirde ilgili belgenin Yazı İşleri tarafından alındığı tarih geçerli olmaktadır (AİHM/UK, Kural 32 ve Kural 38/1, 2).

Başvurunun yapış tarihi, belirtilen şekilde hazırlanmış olan başvuru formunun AİHM'ye gönderildiği tarih olarak ifade edilmektedir. Gönderilme tarihi ise, posta¹¹⁴³ damgasındaki tarih olarak belirtilmektedir (AİHM/UK, Kural 47/6-a). İlgili düzenleme ile birlikte başvuru tarihi, başvuru formunun tam olarak doldurulduktan sonra ekleriyle beraber postaya verildiği tarih olarak sabitlenmiş olmaktadır.¹¹⁴⁴ Dolayısıyla başvuru formunun doldurulup posta ile gönderildiği tarihte dört aylık süre sınırının işleyişi kesintiye uğramaktadır.¹¹⁴⁵ Böylelikle Mahkeme başvurunun kendisine ulaşma tarihini başvuru tarihi olarak belirlemeyerek başvuru tarihini kolaylaştırmaktadır. Ancak başvurunun faks yolu ile yapılması halinde dört aylık süre sınırının işleyişi kesintiye uğramamaktadır. Anılan bu durumda başvuru tarihini ıslak imzalı başvuru dilekçesini dört aylık süre dilimi içinde posta yoluyla AİHM'ye göndermesi zorunludur.¹¹⁴⁶ Ayrıca belirtmek gerekir ki AİHM'nin haklı gördüğü takdirde başka bir tarihi de başvurunun yapış tarihi olarak kabul edebilmesi mümkündür (AİHM/UK, Kural 47/6-b). Başvuruların, adreslerinde ve başvuruya ilişkin olarak herhangi bir değişiklik olması durumunda AİHM'yi bilgilendirme zorunlulukları bulunmaktadır (AİHM/UK, Kural 47/7). Zira AİHM ile olan yazışmalarda başvuru tarihini azami gayreti göstermesi gerekmektedir.

Başvuru formu öncelikle AİHM'ye sunulan başvuruların ve yazışmaların ulaştığı Mahkeme merkez bürosuna ulaşmaktadır. Merkez büro ise söz konusu başvuruyu başvurunun geldiği ülkenin Yazı İşleri Müdürlüğünde yer alan filtraj bölümüne göndermekte ve başvuru Yazı İşleri Müdürlüğü tarafından kayda alınmaktadır. Kaydı yapılan bir başvurunun şekli şartları yerine getirip getirmediği ise Yazı İşleri Müdürlüğü'nde filtreleme için¹¹⁴⁷ görevli olan hukukçular tarafından

¹¹⁴³ AİHM'ye gönderilen başvuru dosyası iadeli taahhütlü posta ile "The Registrar European Court of Human Rights, Council of Europe, F-67075 Strasbourg Cedex" adresine gönderilmektedir.

¹¹⁴⁴ Tezcan vd., **İnsan Hakları**, s. 1008.

¹¹⁴⁵ Bkz. ECHR Rules of Court Practice Directions, Institutions of Proceedings, p.1,

¹¹⁴⁶ Bkz. ECHR Rules of Court Practice Directions, Institutions of Proceedings, p. 3.

¹¹⁴⁷ Interlaken Konferansı'nda AİHM'nin tek yargıç düzeninin ötesinde bir filtreleme mekanizması oluşturması yönünde tavsiyelerde bulunulması sonucunda Yazı İşleri Müdürlüğü bünyesinde yer alan hukukçuların gelen başvuruların kabul edilebilirlik incelemesi öncesinde filtrelenmesi sağlanmıştır. Bkz.

yapılmaktadır. Böylelikle başvurunun, daha AİHM'nin ilgili yargısal birimi önüne sunulmadan idari birimler eliyle filtrelenmesi sağlanmakta ve böylelikle yargılamalar hızlandırılmaktadır. Eğer başvurunun belirtilen şartları yerine getirmediği kanaatine varılırsa başvuru idari yönden reddedilmektedir. Ancak başvuru sahibinin bahsedilen durumda eksiklikleri gidermek suretiyle tekrar AİHM'ye başvuruda bulunabilmesi mümkündür. Başvurucu başvurusunu tekrarlamak istediği takdirde öngörülen dört aylık süre içerisinde başvuru sürecini yeniden başlatmak ve yeni bir başvuru dilekçesi hazırlayarak bunu gerçekleştirmek zorundadır.¹¹⁴⁸

Amerikan sistemine gelindiğinde Ame. İHK'nin kendisine sunulan bir başvuru hakkında ne şekilde hareket edeceğine ilişkin olarak Ame. İHS ve Ame. İHK'de ayrıntılı düzenlemelere rastlanmaktadır.¹¹⁴⁹ Ame. İHK devletlerarası ve bireysel başvurular bakımından başvuruların şekline ilişkin olarak aynı usulü uygulamaktadır. Ancak devletlerarası başvuru usulünün Ame. İHK bakımından seçmeli usule tabi olması nedeniyle bazı noktalara dikkat edilmesi gerekmektedir. Ame. İHK, Ame. İHS'ye taraf bir devletin Sözleşmeye taraf diğer devletler aleyhine yaptığı başvuruda öncelikli olarak ilgili taraf devlete iletilmektedir. Zira muhatap devletin Ame. İHK'nin yargılama yetkisini kabul edip etmediği bu aşamada önemli değildir. Ancak aleyhine başvuruda bulunulan devletin Komisyonun yetkisini tanımaması halinde, Ame. İHS m. 45/3 uyarınca ilgili devlete başvuruya konu spesifik davada bu hakkını kullanabilmesi için seçim yapma imkanı tanınmaktadır. İlgili devlet, başvuruya konu spesifik dava ile sınırlı olarak Ame. İHK'nin yetkisini tanıdığı takdirde ise bireysel başvurular için izlenen usul devletlerarası başvurular yönünden de uygulanabilecektir. (Ame. İHK/UK, Kural 50/1, 2)

Ame. İHK'nin kendisine sunulan herhangi bir başvuruyu inceleyebilmesi için, başvuru dilekçesinde öncelikle başvuruda bulunan kişi ya da kişilerin kimlik bilgilerinin bulunması zorunludur. Başvurucunun HDÖ olması halinde ise, başvuru sahibinin temsilcisinin kimlik bilgileri ile ilgili HDÖ'nün yasal olarak tanındığı üye devletin ismi başvuruda yer alması gereken diğer hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Başvurucunun kimliğinin muhatap devletten gizlenmesi mümkün olmakla birlikte, başvuru sahibinin buna ilişkin talebi bulunduğu takdirde makul gerekçelerini de başvuru dilekçesinde belirtmesi gerekmektedir. Başvuru dilekçesinde başvuru sahibinin mail adresinin yanı sıra mümkünse telefon ve faks numaraları ile posta adresi de bulunmalıdır. Zira Ame. İHK tarafından gönderilecek olan her ileti söz konusu adreslere iletilmektedir. Başvuru tüm bu belirtilenlerin dışında iddia edilen ihlallerin gün ve tarihini

ECHR High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights, Interlaken Declaration, 19 February 2010, s. 4, https://www.echr.coe.int/Documents/2010_Interlaken_FinalDeclaration_ENG.pdf, 22 Nisan 2022.

¹¹⁴⁸ Rainey vd., s. 21; Tanrikulu, s. 102-103; Yıldırım Çobanoğlu, s. 62; Greer, **ECHR Achievements**, s. 144.

¹¹⁴⁹ Pasqualucci, **Practice**, s. 85.

belirtmek suretiyle ihbar edilen olgu ya da durumun dökümünü dilekçesine eklemek durumundadır. (Ame. İHK/UK, Kural 28/1, 2, 3, 4)

Komisyona sunulan dilekçede belirtilmesi gereken bir diğer husus ise, uygun olması halinde mağdurun ve iddia edilen ihlalden sorumlu tutulabilecek olan kamu makamının ismidir. Başvuruya konu olan ihlalden eylem ya da ihmal nedeniyle sorumlu olduğu düşünülen ilgili devletin ismi, ihlal edildiği iddia edilen hak ve özgürlüklere atıfta bulunulmasa dahi yine de başvuru dilekçesinde yer almak zorundadır. Zira başvuru Ame. İHS ve uygulanabilir nitelikteki diğer belgelerde tanınan herhangi bir insan hakkının ihlal edildiği iddiasıyla Komisyona başvurma imkanına sahiptir. (Ame. İHK/UK, Kural 28/5, 6)

Başvurucunun iç hukuk yollarının tüketildiğini ortaya koymak için gerekli olan belgeleri de Ame. İHK'ye sunması gerekmektedir. İşbu kapsamda başvuru, Ame. İHK'ye başvurabilmek için öngörülmüş olan süre sınırına uyulduğunu da başvurusunda belirtmek durumundadır (Ame. İHK/UK, Kural 28/7). Yine başvuru iç hukuk yollarının tüketilmesine yönelik attığı her adımı ya da iç hukuk yollarını tüketmesinin imkânsız olduğunu gösteren herhangi bir bilgiyi de başvurusuna eklemelidir (Ame. İHK/UK, Kural 28/8). Son olarak başvuru dilekçesinde, şikayetin başka bir uluslararası çözüm merciine sunulmamış olduğuna ilişkin bilgiyi de içermesi zorunludur (Ame. İHK/UK, Kural 28/9). O halde başvurunun kabul edilebilirlik kriterlerinin yerine getirildiğini belgeleyecek bir formatta hazırlanması gerektiğini söylemek mümkündür.

Tüm bu belirtilen gerekleri karşılayan ve usulüne uygun şekilde Ame. İHK'ye sunulan başvurular hakkındaki çalışmaların ve ön incelemenin yapılmasından sorumlu olan birim Ame. İHK Genel Sekreterliği'dir (Ame. İHK/UK, Kural 26/1). Genel Sekreterlik başvurunun resmi ve kabul edilebilirlik yönünden gereklilikleri karşılayıp karşılamadığını tespit etmek ve işleme koymakla yetkilendirilmiştir.¹¹⁵⁰ Ame. İHK'ye sunulan herhangi bir başvuru yukarıda belirtilen gerekleri sağlamadığı takdirde, Genel Sekreterlik başvuru sahibine söz konusu eksiklikleri giderilmesi talebinde bulunabilmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 26/2). Genel Sekreterliğin başvurunun sağlaması gereken şartların yerine getirilip getirilmediği hususunda tereddüte düşmesi halinde ise Komisyona danışması zorunludur (Ame. İHK/UK, Kural 26/3). Anılan bu durumda ise Ame. İHK'nin vereceği karar belirleyici olacaktır. O halde Ame. İHK Genel Sekreterliği tarafından başvuru eksikliklerin giderilmesi için sunulan imkanlar, başvuru yolunu hemen kapatmayan ve şekli bir eksiklik olsa da başvurucuya esneklik gösterilen bir tutumun benimsendiğini göstermektedir.¹¹⁵¹ Anılan bu durum, Ame. İHK'ye başvuruda bulunabilecek kişiler bakımından herhangi bir sınırlamaya gidilmemesi nedeniyle eğitimsiz ve çaresiz kişilerin doğrudan başvuruda bulunabilmelerinin bir gereği olarak ifade edilmektedir.¹¹⁵² Dolayısıyla Ame. İHK'nin usuli

¹¹⁵⁰ Garduno, s. 602-603; Ladesma, s. 376.

¹¹⁵¹ Gemalmaz S., **Latin Amerika**, s. 157.

¹¹⁵² Pasqualucci, **Practice**, s. 86.

eksiklikler nedeniyle bireyin hak arama özgürlüğü önünde bir engel teşkil etmekten kaçındığı ve bireyi olabildiğince ön planda tutarak usule ilişkin düzenlemeleri buna göre şekillendirdiği açıktır. Zira Avrupa sistemine bakıldığında usuli gereklilikler daha ön planda tutulmakta bireye ikinci bir şans verilse de daha sıkı şartlar altında bu durum gerçekleştirilmektedir.

Ayrıca Ame. İHK'nin 2019 yılında yayınlanan 1/19 No.lu Kararı¹¹⁵³ doğrultusunda, Genel Sekreterlik tarafından ön incelemesi yapılan başvuruların tekrar değerlendirilmesi için istisnai durumlarda başvurucuya talepte bulunma hakkı getirilmiştir. Bahsedilen karara göre, ön inceleme sonucu reddedilen başvurunun elektronik ortamda tebliğ edilmesi halinde başvurucu tekrar inceleme için bir aylık süre içinde talepte bulunmak zorundadır. Başvurunun reddine ilişkin kararın posta yoluyla gönderilmesi halinde ise bu süre üç ay olarak belirlenmiştir. Başvurucunun yeniden inceleme talebinde bulunabilmesi yetkisizlik, iç hukuk yollarının tüketilmemesi, süre kuralına uyulmaması gibi gerekçelerle başvurunun reddedilmesi halinde söz konusu olmaktadır. Daha açık ifadeyle başvurucu, sunduğu başvuru dilekçesinde yer alan olguları, başkaca argümanlar ve deliller sunarak daha da geliştirmek zorundadır. Dolayısıyla Ame. İHK başvurucuya, başvuru dilekçesinin reddine neden olan olguları bildirerek eğer varsa başkaca kanıtları sunabilmesi için bir şans tanımaktadır. Ancak yine de Ame. İHK'nin Genel Sekreterliği'nin başvurunun şekli unsurlarına ilişkin olarak gerçekleştirdiği ön incelemenin başvuruları büyük oranda filtrelediği ortadadır. Zira Genel Sekreterlik tarafından kabul edilebilirlik incelemesinin yapılmasına izin verilen başvuruların sayısı reddedilen başvuru sayısından oldukça azdır.¹¹⁵⁴

Ame. İHK önüne getirilen başvurular, Genel Sekreterlik aracılığıyla bir ön incelemeden geçtikten sonra kayıt altına alınmaktadır. Daha sonrasında ise kayıt altına alınmış olan başvuru, makbuz tarihi dilekçede gösterilmek suretiyle kaydın kabul edildiğine ilişkin bilgi eklenerek başvurucuya gönderilmektedir. Belirtilen tüm bu işlemler gerçekleştikten sonra başvuru, alındığı tarih sıralamasına göre incelemeye alınmaktadır. Ancak anılan bu durum kesin olmamakla birlikte, bazı hallerde Komisyonun başvuruyu daha kısa sürede değerlendirmesi mümkündür. Komisyonun herhangi bir başvurunun incelenmesini hızlandırmasını gerektiren nedenlerden ilki, başvurunun incelenmesinin gecikmesinin başvuruyu etkisiz bırakması olarak belirtilmektedir. Başvurunun etkisizliği ise mağdur olduğu iddia edilen kişinin yaşlı ya da çocuk olması ölümcül derecede hasta olması veya hakkında ölüm cezasının uygulanabilecek olması ihtimallerinde söz konusu olmaktadır. Ayrıca yürürlükte başvurunun amacı ile bağlantılı bir önleyici tedbir olması halinde de zamanın geçmesi başvuruyu etkisizleştirebilmektedir. (Ame. İHK/UK, Kural 29/1, 2, 2-a)

¹¹⁵³ Bkz. IACHR Resolution 1/19, Initial Review of Petitions, 29 October 2019, <https://www.oas.org/en/iachr/decisions/pdf/Resolution-1-19-en.pdf>, 26 Nisan 2022.

¹¹⁵⁴ Bkz. IACHR 2020 Annual Report Chapter II, The System of Petitions and Cases, Friendly Settlements, and Precautionary Measures, s. 217, <http://www.oas.org/en/iachr/docs/annual/2020/Chapters/IA2020cap2-en.pdf>, 26 Nisan 2022.; Hennebel ve Tigroudja, s. 1116-1117.

Ame. İHK'nin dilekçeyi ivedilikle incelemesini gerektiren hallerden bir diğeri de mağdur olduğu iddia edilen kişilerin özgürlüklerinden yoksun bırakılmasıdır. Yine, muhatap devlet tarafından başvuru konusu meseleye ilişkin resmi bir dostane çözüm talebi iletildiği takdirde başvurunun incelemesi Komisyonca hızlandırılmaktadır. Ame. İHK'nin başvuruyu incelemesi neticesinde vereceği kararın, ilgili devlette insan haklarından yararlanmayı engelleyecek ciddi yapısal durumların onarılmasına hizmet edeceği durumlarda da başvuru hızlı şekilde sonuçlandırılmaktadır. Söz konusu kararın ilgili devletteki mevzuat ya da uygulamalarında bazı değişiklikleri teşvik edici nitelikte olması ve aynı konuya ilişkin benzer başvuruların alınmasını engellemesi halinde Ame. İHK yine aynı şekilde hareket etmektedir. (Ame. İHK/UK, Kural 29/2-b, c, d)

Ame. İHK, önüne getirilen herhangi bir başvurunun daha önce belirtilen şartları taşıması durumunda eksik olan hususların tamamlanmasını talep edebilme yetkisine sahiptir. Başvurunun içeriğinde farklı olgulara işaret eden bilgilerin yer alması veya başvurunun birden fazla kişiye atıfta bulunması halinde gerekli koşulların sağlanması kaydıyla Komisyon tarafından dosyaların bölünebilmesi ve ayrı olarak incelenmesi mümkündür. Benzer şekilde başvuruda, zaman ve mekân anlamında birbiriyle bağlantısı bulunmayan ihlal iddialarına yer verilmesi durumunda Komisyon yine dosyaları bölmekte ve ayrı olarak incelemektedir. (Ame. İHK/UK, Kural 29/3, 4)

Ame. İHK önüne getirilen başvuruların birleştirilerek incelenmesi de söz konusu olabilmektedir. Şöyle ki, iki ya da daha fazla başvurunun benzer olguları ele alarak aynı kişileri içermesi durumunda ya da başvuruların aynı biçimde yürütülmesi gerektiğinde Ame. İHK aynı dosyaları birleştirerek inceleyebilmektedir. Bahsedilen tüm bu hallerde Komisyonun başvuruculara dosyaların ayrıldığı ya da birleştirildiği hakkında yazılı bildirimde bulunması gerekmektedir. Ciddi ve acil herhangi bir durumun varlığında ise Genel Sekreterlik Komisyona bildirimde bulunmakta ve Komisyon başvuruların incelemesini söz konusu duruma göre şekillendirmektedir. (Ame. İHK/UK, Kural 29/5, 6, 7)

Son olarak belirtmek gerekir ki Ame. İHK'ye Ame. İHS'ye taraf olmayan bir ADÖ üyesi devlet Ame. İHÖB'de yer alan hak ve özgürlüklerin ihlali iddiasıyla başvurabileceğinden Komisyon ilgili Devletlere ait başvuruları da inceleme yetkisine sahiptir. Bahsi geçen durumda Ame. İHK'nin, Ame. İHS'ye taraf olmayan ADÖ Üyesi devlet tarafından sunulan başvurulara uygulanacak usul işlemleri de genel hükümlere ve Komisyon Usul Kurallarının ilgili hükümlerine tabidir (Ame. İHK/UK, Kural 51, 52). O halde Ame. İHK'nin, Ame. İHS tarafı olan ya da olmayan devletler bakımından bir ayırım gözetmeksizin başvuruların değerlendirilmesi yönünden aynı usulü uyguladığını söylemek mümkündür.¹¹⁵⁵

Ame. İHM'ye sunulan başvuru dilekçesinde yer alması gereken hususlar dilekçenin Ame. İHK ya da taraf devletçe sunulmasına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Ancak her ikisi

¹¹⁵⁵ Ladesma, s. 376.

yönünden ortak olan şart Komisyon ya da ilgili devlet tarafından gönderilen herhangi bir başvurunun Mahkemenin çalışma dillerinden birisinde olması gerekliliğidir. Ame. İHM'nin çalışma dillerinden birinde hazırlanmış olan başvuru, Mahkeme Sekreteryasına sunulmaktadır. Mahkemeye sunulan başvurunun çalışma dillerinden sadece biriyle yapılmış olması yargılama işlemlerini aksatmamaktadır. Ancak başvurunun Mahkemenin çalışma dillerinden birisiyle sunulması halinde, muhatap devletin diline yapılacak olan çevirinin 21 gün içinde sunulması zorunludur. (Ame. İHM/UK, Kural 34)

Ame. İHM önündeki başvurunun Ame. İHK tarafından sunulması durumunda, başvuru Komisyonun hazırladığı nihai raporla birlikte ihlal iddiasına yol açan tüm olguları ve mağdur olduğu iddia edilen kişileri içermek zorundadır. Ayrıca bahsedilenlere ek olarak başvurunun incelenebilmesi için Mahkemenin bazı bilgilere ulaşması gerekmektedir. Ame. İHK tarafından Ame. İHM'ye sunulan başvuru dilekçesinde ajanların isimleri, varsa mağdur olduğu iddia edilen kişilerin temsilcilerinin kimlik ve adres bilgileri, telefon numaraları, elektronik posta adresleri ile faks numaraları yer almalıdır. Yine Komisyonun sunduğu başvuru içerisinde davayı Ame. İHM'ye sunmasını gerektiren nedenler ve muhatap devletin Komisyonca hazırlanan nihai raporda yer alan önerilere cevabına ilişkin Mahkemenin gözlemleri bulunmalıdır. Komisyon nihai raporun verilışinden sonraki tüm iletişimler dahil olmak üzere önündeki dava dosyasının bir kopyasını da başvuruyla birlikte Mahkemeye sunmaktadır. Komisyonun Mahkemeye gönderdiği başvuruda ses ve transkripsiyon şeklindeki iletiler de dahil olmak üzere, tarafların ileri sürdükleri olgular ve dayandıkları argümanları gösteren deliller de yer almaktadır. Ancak Ame. İHK söz konusu delillerin çekişmeli bir dava içinde sunulduğunu da belirtmek zorundadır. (Ame. İHM/UK, Kural 35/1)

Ame. İHK tarafından sunulan başvuru dosyasında yer alması gereken bir diğer husus da, Amerikan insan hakları kamu düzeninin önemli ölçüde etkilenmesi durumunda söz konusu olmaktadır. Anılan bu durumda görevlendirilmesi mümkün olan uzman tanıkların ifadeleri ile özgeçmişleri başvuru dosyasında bulunmak zorundadır. Son olarak Komisyonun Mahkemeye sunduğu başvuru dosyasında tazminata ilişkin olanlar da dahil olmak üzere tüm talepler de yer almaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Komisyonun daha önce bahsedilen nihai raporunda yer alan olguları da Mahkemeye sunması zorunludur. (Ame. İHM/UK, Kural 35/1, 3)

Komisyonun Ame. İHM'ye gönderdiği bir başvuruda toplu ve toplu ihlallere ilişkin olarak davanın içerisinde yer alan ve mağdur olduğu iddia edilen bir ya da daha fazla kişi bulunabilmektedir. İşbu durumda sözü edilen kişilerin tanımlama mümkün olmadığı takdirde, bu kişilerin mağdur olup olmadıklarına Ame. İHM karar vermektedir. Dolayısıyla Ame. İHK tarafından mağdur olarak nitelendirilen kişi ya da kişilerin Mahkeme tarafından mağdur olarak nitelendirilmesi her zaman mümkün olmamaktadır. Ame. İHM kendisine sunulan bilgi ve belgeler doğrultusunda konu ile ilgili karar vermektedir. Benzer durum ilgili devletin Ame. İHM'ye başvurduğu vakalar için de geçerli olup, işbu durumda sözü edilen kişilerin tanımlama mümkün

olmadığı takdirde, bu kişilerin mağdur olup olmadıklarına Ame. İHM karar vermektedir. (Ame. İHM/UK, Kural 35/2 ve Kural 36/2)

Ame. İHM'ye bir taraf devletçe sunulan başvuru dosyasında da yine bazı bilgileri içeren gerekçeli dava özetinin yer alması gerekmektedir (Ame. İHM/UK, Kural 36/1). İlgili devletin sunduğu başvurunun içeriğinde yer alması gereken bilgilerden ilki Ajanların ve alternatif Ajanların isimleri ile bunlarla yapılan tüm iletişimin resmi olarak alındığı adrestir (Ame. İHM/UK, Kural 36/1-a). Mağdur olduğu iddia edilen kişinin temsilcisi olduğu takdirde, söz konusu temsilcilerin kimlik ve adres bilgileri, telefon numaraları, elektronik adresleri ve faks numaraları ilgili Devlet tarafından Ame. İHM'ye sunulan dosya içerisinde bulunması gerekenler arasındadır (Ame. İHM/UK, Kural 36/1-b). Yine ilgili devletin vakayı Mahkemeye sunmasını gerektiren nedenleri ve Komisyonun düzenlediği nihai rapordan sonraki tüm iletişimleri de içeren dava dosyasının bir kopyasının başvuru dosyasına dahil etmesi gerekmektedir (Ame. İHM/UK, Kural 36/1-c, d). İşbu noktada belirtmek gerekir ki, Komisyon tarafından hazırlanan nihai raporun hangi olguları içerdiğine dair bilgiler de ilgili devlet tarafından Ame. İHM'ye sunulması gereken belgeler kapsamındadır (Ame. İHM/UK, Kural 36/2). Ayrıca ilgili devletin Ame. İHM'ye sunduğu başvuruda, ileri sürülen olgular ve dayandıkları delillerin de bulunması zorunludur (Ame. İHM/UK Kural 35/1-e). Yine başvuru dosyasında beyanda bulunanların kimliği ve verdikleri ifadeler ile uzman tanıkların özgeçmişleri ve iletişim bilgileri de sunulmalıdır (Ame. İHM/UK, Kural 35/1-f).

Ame. İHM'ye Komisyon ya da ilgili devlet tarafından gönderilen tüm özet bilgiler bizzat ya da ileti gönderme hizmeti kullanılarak kurye aracılığıyla veya faks, posta ya da elektronik posta ile sunulabilmektedir. Söz konusu bilginin Mahkemeye elektronik araçlarla iletilmesi, onaylanmaması ya da özet bilgilerin eklerinin gönderilmemesi durumunda belgelerin asıllarının ve gönderilmeyen eklerinin, özetin sunumu için belirlenen zaman sınırının sona ermesinden itibaren 21 günlük süre içinde sunulması zorunludur. Belirtmek gerekir ki bahsi geçen 21 günlük sürenin eksik belgeler bakımından tekrar yenilenmesi mümkün değildir. Özet bilgilerin ve eklerinin elektronik olmayan yollarla Mahkemeye sunulması durumunda ise, anılan belgelerle birlikte bu belgelerin yazılı ve dijital formatta hazırlanan iki kopyası da belirtilen 21 günlük süre içerisinde Ame. İHM'ye sunulmalıdır. Belgelerin ekleri ve kopyaları varsa bunların da uygun şekilde kişiselleştirilmiş ve tanımlanmış olmaları gerekmektedir. Ame. İHM Başkanı tarafların kendisine ilettiği ve açıkça kabul edilemez bulduğu herhangi bir iletiyi Daimi Komisyona danışmak kaydıyla reddedebilmektedir. Ayrıca Mahkeme Başkanı herhangi bir başka işlemde bulunmadan iletinin ilgili tarafa iade edilmesini de sağlamaktadır. (Ame. İHM/UK, Kural 28/1, 2, 3, 4)

Afrika sisteminde Af. İHHK'ye sunulan başvuruların şekline ilişkin şartlar, devletlerarası ve bireysel başvurular bakımından ayrıma tutularak düzenlenmiştir. Dolayısıyla Komisyona yapılan başvurulara ilişkin şekli şartların söz konusu ayırım göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerekir. Daha önce de ifade edildiği üzere Afrika sisteminde Af. İHHK'ye sunulacak olan

devletlerarası başvurularda diğer bölgesel sistemlerden farklı bir usul öngörülmektedir. Devletlerarası başvurularda, başvuru ilk olarak yazılı bir başvuruda bulunarak ilgili devletin meseleye dikkatini çekmekte ve başvuru Af.B Genel Sekreteri ve Komisyon Başkanına yöneltilmektedir. Kendisine başvurunun yöneltilen devlet ise başvurunun alınmasından itibaren üç ay içinde meseleye açıklık getirmek üzere başvuru devlete bir açıklamada bulunmak durumundadır. İlgili devletin yaptığı yazılı açıklama, kendi ülkesinde uygulanan yasalar, usul hükümleri ve olası başvuru yolları gibi bazı bilgileri içermektedir (Af. İHHŞ, m. 47).

Af. İHHK Sekreteri tarafından Komisyon Başkanına sunulan başvurunun yazılı şekilde olması ve ihlal edildiği iddia edilen Af. İHHŞ hükümleri ile olgulara ilişkin kapsamlı bir açıklamayı içermesi gerekmektedir. Daha sonrasında yapılan devletlerarası başvuru ilgili taraf devlete, Af. B. Komisyonu Başkanı ve Af. İHHK Başkanına bildirilmektedir. Af. İHHK Sekreteri bahsedilen aşamaların tamamlanması üzerine, Komisyon Başkanı adına başvuruyu Sözlü Nota (Note Verbale) ile onaylamaktadır. Sekreter ayrıca tarafların devam eden görüşmelere dair ortaya çıkabilecek gelişmeler hakkında bilgi vermelerini talep etmektedir. (Af. İHHK/UK, Kural 108/1, 2, 3, 4)

Başvuru devletin bahsedilenlerin dışında, başka bir taraf devletin Şartı ihlal ettiği iddiasıyla Komisyon Başkanına, Af. BÖ Genel Sekreterine ve muhatap devlete yönelteceği başvuruyu Af. İHHK önüne doğrudan götürmesi de mümkündür. Devletlerarası başvurunun Komisyon önüne doğrudan götürüldüğü bu durumda, başvuru ilgili taraf devletçe Komisyon Sekreteri aracılığıyla yine Af. İHHK Başkanına sunulmaktadır. Komisyon önüne doğrudan sunulan devletlerarası başvuru, ilk başvurunun metnini ve ilgili taraf devletçe meseleye açıklık getirmek amacıyla yapılan herhangi bir yazılı açıklamayı içermesi gerekmektedir. Ayrıca taraflar arasında dostane çözüme ilişkin sorunu çözmek üzere alınan tedbirler de başvuruya eklenmektedir. Başvuruda bölgesel ya da uluslararası uzlaşma usullerini tüketmek üzere alınan önlemlerin de yer alması zorunludur. Yine uyuşmazlık tarafı devletlerin başvurdukları herhangi bir uluslararası soruşturma ya da çözüm usulü varsa bunların da başvuruya eklenmesi gerekmektedir. Bahsi geçen tüm bu hususlar dostane çözüme ulaşılmaması halinde Başkan aracılığıyla Af. İHHK önüne götürülen başvurular bakımından da uygulanmaktadır. (Af. İHHŞ, m. 49 ve Af. İHHK/UK, Kural 109/1, 2)

Af. İHHK'ye sunulan devletlerarası başvurularda uygulanacak olan usule ilişkin bazı noktalar Komisyon Usul Kurallarının Uygulama Yönergelerinde yer almaktadır. Daha açık ifadeyle Uygulama Yönergeleri ile bireysel başvurular için Komisyon Usul Kurallarında yer verilen bazı hükümlerin uygun olduğu ölçüde (mutatis mutandis) devletlerarası başvurularda da uygulanabileceğini belirtilmiştir. Zira Af. İHHK Usul Kurallarında bireysel başvurular bağlamında daha kapsamlı bir çerçeve çizilmişken devletlerarası başvurular için daha sade düzenlemeler bulunmaktadır. Uygulama Yönergeleri ile de bazı hükümlere göndermede bulunarak devletlerarası başvurular için de ilgili hükümlerin uygulanabileceğine vurgu yapılmıştır.

Af. İHHK Usul Kurallarının Uygulama Yönergelerinde devletlerarası başvurular için de Af. İHHK/UK Kural/115/8'in uygulanacağı düzenlenmiştir. İlgili düzenlemeye göre Sekreter başvurunun şekli şartları karşılamaının ardından tarafları altmış (60) gün içerisinde bilgilendirmek zorundadır. Ayrıca yine aynı maddenin 10. Fıkrasında yer alan, Af. İHHK'nin oturumlar arası dönemde reddettiği herhangi bir başvurunun kabulüne salt çoğunlukla karar verileceği hükmünün de devletlerarası başvurularda uygulanacağı belirtilmektedir.¹¹⁵⁶ Böylelikle oturumlar arası dönemde reddedilen bir devletlerarası başvurunun daha sonrasında salt çoğunluğun oyuyla kabul edilmesinin önün açılmıştır. Devletlerarası başvuru usulünde öngörülmeven ve eksiklik olarak nitelendirilen bu usul kuralı Uygulama Yönergeleri aracılığıyla devletlerarası başvuruların şekli yönden incelenmesinde de uygulanacaktır.

Son olarak Af. İHHK Usul Kurallarının Uygulama Yönergelerinde değinilen ancak Usul Kurallarında yer almayan şekle ilişkin bir düzenlemeye değinmek gerekir. Anılan düzenlemede devletlerarası ve bireysel başvurular için artık başvurucomuların Komisyonun internet sitesinde yayınlanan başvuru formunun doldurulması gerektiği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla başvurucomular söz konusu formu 35 sayfayı geçmeyecek şekilde doldurmak zorundadır. Aksi halde sayfa sayısı sınırını aşan başvuru Komisyon Sekreteri tarafından geri gönderilebilir. Başvuru formunun elektronik yolla Af. İHHK'ye sunulmasından sonra başvurunun posta yoluyla gönderilmemesi gerekir. Ancak başvuru formunun ekleri listesinde yer alan ve doğası gereği elektronik ortamda gönderilemeyen eklerin posta yoluyla gönderilmesi mümkündür.¹¹⁵⁷

Af. İHHK'ye sunulan bireysel başvuruların şekline ilişkin şartlar yine Af. İHHK Usul Kuralları'nda ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. 2020 yılında Usul Kurallarında gerçekleştirilen son değişiklikle birlikte söz konusu hükümde yer alan bazı fıkralar çıkartılmıştır. İlgili düzenlemenin son haline göre, Af. İHHK'ye başvuruda bulunacak olan herhangi bir gerçek ya da tüzel kişi tarafından yapılan bireysel başvurular Sekreter aracılığıyla Komisyon Başkanına iletilmektedir. Sekreter tarafından Komisyona iletilen başvuruda başvurucomunun adının, uyruğunun ve imzasının bulunması gerekmektedir. Başvurucomunun HDÖ olması durumunda ise yasal temsilcilerine ilişkin kimlik bilgileri ile imzanın bireysel başvuruda yer alması zorunludur. Başvurucomunun kimliğini açıklanıp açıklanmamasına ilişkin talebi ile yazışmalarda kullanılmak üzere adres ve varsa telefon numarası ile elektronik posta adresleri de başvuruda yer alması gereken hususlardır. Bireysel başvuruda bulunan kişinin ihlal iddiasına konu olayların yeri, tarihi ve niteliğini belirten şikâyeti ya da başvuru konusu fiili veya durumu açıklaması da gerekmektedir. Bireysel başvuru kapsamında başvurucomu olamayan mağdurun adı, ihlal iddiasına konu olgu ya da durumun yöneltildiği kamu otoritesi ile ihlalden sorumlu olduğu iddia edilen devletin adı da başvuru metnine eklenmelidir. Ancak mağdurun bir

¹¹⁵⁶ Bkz. ACHPR, Practice Directives on the Rules of Procedures (2020).

¹¹⁵⁷ Bkz. ACHPR, Practice Directives on the Rules of Procedures (2020).

temsilci vasıtasıyla temsil edildiği ve kimliğinin gizli tutulmasını talep etmediği durumlarda mağdur kayda başvuru olarak geçmektedir. (Af. İHHK/UK Kural 115/1, 2, 3)

Af. İHHK'ye sunulan başvurunun yukarıda sayılan bilgilerin bazılarını içermemesi halinde Af. İHHK Sekreteri, Komisyonun başvuruyu ele alıp almayacağına karar vermek için başvurucudan gerekli bilgileri sunmasını istemektedir. Komisyon Sekreteri tüm bilgilerin başvuru dilekçesinde yer aldığına kanaat getirdiği takdirde Af. İHHK adına başvuruyu kabul etmektedir. Ancak bilgilerin açık bir şekilde eksik olması durumunda Af. İHHK Sekreteri başvurucudan eksiklikleri tamamlamasını isteyecektir (Af. İHHK/UK, Kural 115/4, 5, 6). Ancak bireysel başvurular için eksikliklerin tamamlanması adına başvurucuya tekrar bir süre verilmesi usulü devletlerarası başvurular için uygulanmamaktadır.¹¹⁵⁸ Başvurucunun eksik bilgileri tamamladığı tarih itibarıyla Af. İHHK'nin, kararını taraflara yazılı olarak bildirmesi için öngörölmüş olan altmış (60) günlük süre başlamaktadır. Başvurunun kabulü için gerekli olan bilgilerin sağlanmasına ilişkin şüphe duyulduğu takdirde ise karar yetkisi Af. İHHK'ye aittir. (Af. İHHK/UK, Kural 115/7, 8)

Af. İHHK Sekreteri her bir oturumda Komisyonu oturumlar arası dönemde kabul edilen tüm yeni başvurular hakkında bilgilendirmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 115/9). Komisyon Sekreteri başvuruların bir listesini yaparak hangi başvuruların Af. İHHK tarafından incelenmesi gerektiğine karar verecek olan Komisyon üyelerine bildirmektedir (Af. İHHŞ, m. 55/1; Af. İHHK/UK, Kural 115/10). Zira başvurunun Af. İHHK üyelerinin basit çoğunluğunun oyu sağlanmadan incelenmesi mümkün değildir (Af. İHHŞ, m. 55/2). Ancak Af. İHHK tarafından oturumlar arası dönemde reddedilen bir başvurunun incelenebilmesi için daha sonraki oturumda üyelerin salt çoğunluğunun kararıyla kabul edilebilmesi mümkündür (Af. İHHK/UK, Kural 115/10). Daha açık ifadeyle Af. İHK tarafından daha önce yeterli çoğunluk sağlanamadığından kabul edilmeyen bir başvurunun, bir sonraki oturum döneminde değerlendirmeye alınabilmesi için bir kez daha Af. İHHK üyeleri önüne getirilebildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Af. İHHK tarafından kabul edilen herhangi bir başvuru için Komisyonun bir veya birden fazla üyesi Raportör olarak atanmaktadır (Af. İHHK/UK, Kural 115/11).

Af. İHHK Usul Kuralları'nın daha önceki halinde bireysel başvuruda bulunacak olanların süreye uyduğunu, iç hukuk yollarının tüketildiğini ya da tüketilmesinin imkansız olduğunu ve başvurunun uluslararası anlaşma usulüne konu olmadığını gösteren delillerin de Af. İHHK'ye sunulması gerektiğini düzenleyen kurallar (Af. İHHK/UK, Eski Kural 93/2-h, i, j) son haliyle ayrı bir hüküm altında düzenlenmiştir. Ancak söz konusu düzenleme başvurunun şekli şartları arasında sayılmamış, kabul edilebilirlik incelemesi altında hükme bağlanmıştır. İlgili düzenlemeye göre Af. İHHK'nin, Af. İHHŞ ile Af. İHHK Usul Kurallarında bahsedilen gereklilikleri yerine getiren bireysel başvuruları kabul etmesi halinde Komisyon Sekreteri kabul edilebilirlik ve esasa ilişkin

¹¹⁵⁸ Bkz. ACHPR, Practice Directives on the Rules of Procedures (2020).

argümanların sunulması için başvurucuya altmış (60) günlük süre tanınmaktadır (Af. İHHK/UK, Kural 116/1). O halde maddenin lafzından başvurucunun hazırladığı başvuru dosyasında daha önceki Usul Kurallarında ayrı ayrı sayılan ve metinden çıkartılan hükümlerin “kabul edilebilirlik argümanlar ve delilleri” şeklinde genel bir ifadeyle düzenlendiği görülmektedir. Dolayısıyla her ne kadar Af. İHHK Usul Kurallarının yeni metninde ayrıca sayılmasa da kabul edilebilirlik kriterlerinin sağlandığını gösteren bilgi ve belgelerin de başvuru dilekçesinde yer alması gerektiği açıkça ortadadır.

Af. İHHM’ye sunulan başvuruların şekil şartları incelendiğinde ilk olarak Af. İHHM’ye yapılan başvuruların Mahkemenin resmi dillerinden birinde yapılması gerekir. Başvuruda gerçeklerin ve delil olarak sunulması amaçlanan olayların özetini içeren bir orijinal nüsha da yer almalıdır. Söz konusu başvuru, başvurucu veya temsilcisi tarafından imzalanmaktadır. Başvuru iddia edilen ihlali, iç hukuk yollarının tüketildiğine dair ya da iç hukuk yollarının gereğinden fazla gecikmesi veya etkisizliğiyle ilgili delilleri belirtmelidir. Zira kişiler ve HDÖ’ler tarafından yapılan başvuruların ise kabul edilebilirlik kriterlerini karşılaması zorunludur. (Af. İHHM/UK, Kural 40/1, 2)

Mahkemeye yapılan başvurulara ilgili tüm belgelerin nüshaları ve özellikle başvurunun konusu ile ilgili olan kararlar eklenmektedir. Ayrıca iç hukuk yollarının tüketildiğini gösteren kararlar ve belgelerin de başvuruda yer alması gerekmektedir. Kendi adına ya da mağdur adına tazminat talep eden herhangi bir başvurucunun söz konusu talebi de başvuru dilekçesinde bulunmalıdır. Tazminat talebini destekleyici belgeler ve bununla ilgili deliller de başvuruya birlikte ya da Mahkeme tarafından belirlenen süre içinde sunulmaktadır. (Af. İHHM/UK, Kural 40/3, 4)

Başvurucu, başvurusunun aslını Yazı İşleri Müdürlüğüne teslim edememesi durumunda aslının Mahkeme tarafından belirlenen tarihten önce Yazı İşleri Müdürlüğüne teslim edilmesi kaydıyla başvurusunun onaylı bir nüshasını, taranmış nüshasını ya da elektronik nüshasını gönderebilir. Yazı İşleri Müdürü başvuruyu diğer tarafa iletilmesi işlemi alındı bildirim talebiyle kurye ya da taahhütlü posta yoluyla gerçekleştirmektedir. Yazı İşleri Müdürü, başvurunun alındığını mümkün olan en kısa sürede teyit etmektedir. Eğer sunulan başvuruda Usul Kurallarının gerektirdiği bilgi veya belgelerden bazıları eksikse başvurucuya durumu bildirmekte ve gerektiğinde açıklama istemektedir. (Af. İHHM/UK, Kural 40/5, 6, 7)

Af. İHHM’ye sunulan başvurular Mahkemenin aksi yönde bir kararı bulunmadıkça Yazı İşleri Müdürlüğü tarafından temin edilen başvuru formu ile yapılmaktadır. Söz konusu formda başvuru sahibinin adı, doğum tarihi, uyuğu ve adresine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Başvurucunun tüzel kişi olması halinde tam adı, tescil tarihi, resmi adresi ve varsa tescil numarası da başvuru formunda bulunması gereken hususlardır. Başvurucuların temsilcileri olduğu takdirde temsilcinin adı, adresi, telefon ve faks numaraları ile elektronik posta adresleri başvuru formuna

eklenmek zorundadır. Başvurucunun birden fazla temsilcisi olması durumunda Yazı İşleri Müdürlüğü tarafından iletişim kurmak amacıyla sadece bir temsilci atanmaktadır. (Af. İHHM/UK, Kural 41/1-a, b, c)

Başvurucunun bilgileri dışında başvuru formunda yer alması gereken bir diğer husus da aleyhine başvuruda bulunulan taraf devletin ya da tarafların bilgileridir. Ayrıca başvuru olayların ve ilgili insan hakları belgelerinin ihlali iddiası hakkında kısa ve okunaklı bir açıklamayı başvuru formuna eklemek zorundadır. Başvuru formunda Af. İHHŞ'nin ve Af. İHHM Usul Kurallarında yer alan düzenlemeler çerçevesinde kabul edilebilirlik kriterlerine uyulduğunu gösteren bir beyan da bulunmalıdır. (Af. İHHM/UK, Kural 41/1-d, e, f, g)

Mahkemeye sunulan başvuru formunda bulunması gereken tüm bilgiler, başvurunun kapsamının ve niteliğinin başka herhangi bir belgeye ihtiyaç duyulmaksızın belirlenmesinde yeterli olmaktadır. Ancak başvuru sahibinin olayları, belgelerin ihlal iddiasına konu olan düzenlemelerine ilişkin daha fazla ayrıntıyı başvuru formuna eklemesi de mümkündür. Yine tarafların her türlü adres değişikliği ve başvuru ile ilgili tüm durumlara ilişkin olarak Mahkemeyi bilgilendirmesi de zorunludur (Af. İHHM/UK, Kural 41/2, 12).

Başvuru formu başvuru sahibi ya da onun temsilcisi tarafından imzalanmakta ve eklenmesi gereken bazı belgelerle birlikte Af. İHHM'ye sunulmaktadır. Başvuru formu ile sunulması gereken belgelerden ilki şikayete konu olan kararlara ya da tedbirlere ilişkin belgelerin nüshalarıdır. Yine başvuru sahibinin Af. İHHŞ ile Af. İHHM Usul Kurallarının ilgili düzenlemeleri gereğince iç hukuk yollarının tüketilmesi şartına uyduğunu gösteren belge ve kararların nüshaları da başvuru formu ile sunması gerekmektedir. Belirtmek gerekir ki, iç hukuk yollarının tüketilmesi koşuluna karşı bir istisna olduğu iddiasında bulunan başvurucunun da iddiasını destekleyen nitelikteki belgelerin nüshalarını Af. İHHM'ye sunması zorunludur. Yine başvurucunun iddiasına ilişkin olarak diğer uluslararası soruşturma ya da çözüm usullerine ilişkin belgelerin nüshalarını da başvuru formuna eklemesi gerekir. Başvurucunun tüzel kişi olması halinde başvuruda bulunan kişinin başvurucuyu temsil yetkisine sahip olduğunu gösteren belge ya da belgeler de başvuru formuna eklenmesi gereken diğer hususlardır. Son olarak da başvurucunun HDÖ olması halinde Af. İHHK nezdinde gözlemci statüsüne sahip olduğuna ilişkin belgenin başvuru formuna eklenmesi gerekmektedir. Başvuru formu ile birlikte başvuruyu desteklemek için sunulan tüm bu belgeler tarih sırasına göre sıralanmaktadır. Ayrıca Af. İHHM'nin bahsedilenlere ek olarak, her durumda başvurucudan belirli bir süre içinde sunmak üzere herhangi bir bilgi ya da belgeyi sunmasını isteme yetkisi bulunmaktadır. (Af. İHHM/UK, Kural 41/3, 4, 10)

Af. İHHM'ye başvuruda bulunan kişinin kimliğinin gizli kalması yönünde talepte bulunması mümkündür. Başvurucu kimliğinin kamuya açıklanmasını istemediği takdirde Af. İHHM'ye yazılı bir başvuruda bulunmakta ve kimliğini açıklamamasının nedenini de başvuru dilekçesinde belirtmektedir. Ancak Mahkeme başvurucunun söz konusu talebinin gerekçelerinin haklı olduğuna

karar verdiği takdirde kimliğin gizli tutulması talebini kabul edebilir. Aksi takdirde Mahkeme talebin reddine karar vermekte ve başvurunun Mahkeme önündeki işlemlerine devam edip etmeyeceği yönünde kendisini bilgilendirmesini talep etmektedir. O halde başvuru kimliğinin gizli tutulmasına yönelik talebinin reddi halinde Af. İHHM'ye sunduğu başvurusunu geri çekebilme imkanına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Başvurucunun aynı zamanda bir insan hakları ihlalinin mağduru olması ve kimliğinin gizli tutulmasını talep etmesi halinde ise Af. İHHM başvurunun kimliğini sadece muhatap devlete açıklamaktadır. Kimliği gizli tutulan başvurunun kimliği tüm mahkeme belgelerinde takma adlarla ifade edilmektedir. (Af. İHHM/UK, Kural 41/5, 6, 7, 8)

Başvurucunun daha önce de belirtildiği üzere başvuru formunu ve formla birlikte sunulması gereken belgeleri gerekli şartlara uygun olarak Mahkemeye sunması gerekmektedir. Ancak bazı durumlarda gerekli şartlara uyulmasa dahi Af. İHHM başvurunun incelenmesine devam etmektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse, başvuru sahibi gereken şartlara neden uyulmadığına ilişkin yeterli bir açıklama yapmışsa, başvuru geçici önlem talebine ilişkinse ya da Af. İHHM resen ya da başvurunun talebi üzerine başvuruya devam etme yönünde karar vermişse Mahkeme başvuruyu incelemeye devam edebilmektedir. (Af. İHHM/UK, Kural 41/9-a, b, c)

Af. İHHM'ye sunulan başvurunun alındığı tarih bahsedilen gerekleri yerine getirmek kaydıyla başvuru formunun Yazı İşleri Müdürlüğü tarafından alındığı tarihtir (Af. İHHM/UK, Kural 41/11). Başvuru tarihinin başvuru formunun Af. İHHM'ye ulaştığı tarih olarak belirlenmesindeki amaç Mahkemeye iç hukuk yolları tüketildikten sonra makul süre içinde başvuru olanağının tanınmasıdır. Zira AİHM'de başvuru tarihi başvurunun postaya verildiği tarih olarak öngörülmesinin nedeni sürenin kısıtlı olmasıdır. Dolayısıyla Af. İHHM bağlamından başvurunun uyması gereken bir süre sınırı bulunmadığından başvuru formunun Yazı İşleri Müdürlüğüne ulaştığı tarihin başvuru tarihi olarak belirlenmesi herhangi bir hak kaybına neden olmayacaktır.

Daha önce de ilgili başlık altında ifade edildiği üzere Af. İHHM'ye Af. İHHK tarafından başvurulması da mümkündür. Mahkemeye, Komisyonca bahsedilen şekilde sunulan başvurunun içeriğinde ise başvurunun bir özeti ve başvuru dosyası yer almaktadır. Başvuru özetinde Komisyonun görevlendirdiği temsilcilerin kimlik bilgileri, başvurunun dayandığı olgular ve Af. İHHK'nin ihlal edildiği iddia edilen hükümleri bulunmaktadır. Ancak gerekli olması halinde başvuru özeti Komisyonun geçici önleme ilişkin kararı kabul ettiği ve gönderdiği tarihi, ciddi ya da ağır ihlalleri ortaya çıkaran deliller ile Komisyon kararının ilgili devlete iletildiği tarihi de içerebilir. Ayrıca başvuruya ilişkin olarak yapılacak olan herhangi bir sunumun ertelenmesine dair Komisyon kararı bulunması halinde öngörülen son tarihe ilişkin bilgiler ve varsa Komisyon önündeki yargılamaya taraf olanlar da gerektiği takdirde başvuru özetinde yer almalıdır. Mahkemeye başvuru özeti ile birlikte sunulacak olan başvuru dosyasının, dostane çözüme varma girişimleri ve Komisyon kararına ilişkin belgeler de dahil olmak üzere başvuruya ilgili tüm

delilleri, bilgileri ve belgeleri içermesi gerekmektedir. (Af. İHHMKP, m. 5/1; Af. İHHK/UK, Kural 121/1, 2, 3, 4)

Af. İHHM bağlamında değinilmesi gereken ve başvurunun şekline ilişkin bir diğer husus herhangi bir taraf devletin davaya müdahil olması durumudur. Zira Mahkeme adaletin yararına bir davada menfaati bulunan herhangi bir kişiye davaya müdahale etme yetkisi verebilmektedir. Müdahale başvurusunun şekline ilişkin olarak da Mahkeme birtakım koşullar öngörmektedir. Öncelikle, başvuru sahibinin ya da varsa temsilcilerinin kimlik bilgileri ve adresi ile başvuru davadaki menfaati başvuruda yer almalıdır. Ayrıca müdahalenin amacı ve tüm destekleyici belgelerin listesi de yine müdahale başvurusu içerisinde Mahkemeye sunulmalıdır. Müdahale izni başvurusu mümkün olan en kısa sürede ve her durumda yazılı görüşlerin bitiminden önce yapılmak zorundadır. Ancak istisnai durumlarda Af. İHHM'nin dilekçe kabulünün bitiminden sonra da müdahale başvurusunun yapılmasına izin verdiği görülmektedir. Müdahale izni başvurusunun nüshaları Başkan tarafından belirlenen süre içerisinde yazılı görüşlerini sunma hakkına sahip olan davanın taraflarına iletilmektedir. Yazı İşleri Müdürü başvurunun nüshalarını ayrıca gerekli diğer kuruluşlara da göndermektedir. (Af. İHHMKP, m. 5/2; Af. İHHM/UK, Kural 39/2 ve Kural 61/1, 2, 3, 4, 5)

Bölgesel insan hakları sistemlerinde denetim organlarına başvuruların şekline ilişkin olarak genel bir değerlendirme yapıldığında birbirine benzer düzenlemelerin getirildiği söylenebilir. Özellikle başvuru formlarında yer alması istenen belgeler arasında fazla bir fark bulunmamakta her biri için benzer bilgi ve belgeler aranmaktadır. Ancak dikkat çeken bazı noktalar da karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak Avrupa ve Afrika sistemlerinde başvurunun tarihine ilişkin düzenlemelere yer verildiği görülse de Amerikan sisteminde ne Ame. İHK ne de Ame. İHM bağlamında hangi tarihin başvuru tarihi olarak kabul edildiğine ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır. Her iki denetim organına başvuruda bulunabilmek için iç hukuk yollarının tüketilmesinden itibaren altı aylık bir süre sınırı öngörüldüğünden AİHM Usul Kurallarında yer alan düzenlemeye benzer bir hükmün Amerikan sisteminde de yer alması isabetli olabilirdi. Dolayısıyla söz konusu durum tam olarak netleştirilmediği için başvuru dilekçesinin Ame. İHK ya da Ame. İHM'nin ilgili idari birimine ulaştığı tarih başvuru tarihi olarak düşünülmektedir. Zira başvurunun kayda alındığı tarih makbuz tarihi olarak ifade edilmekte ve aksini ispat eden herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Anılan bu durumda "altı aylık süre" yönünden başvuru dezavantajlı duruma düşmesine neden olabilecek niteliktedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki başvuru, etkili bir iç hukuk yolunun bulunmadığını ispat ettiği ve makul süre kaydının uygulandığı durumlarda böyle bir durum söz konusu olmayacaktır. Nitekim Afrika sisteminde başvurunun ilgili birime ulaştığı tarihin başvuru tarihi olarak kabul edilmesi buna örnek olarak gösterilebilir.

Bölgesel insan hakları sistemleri arasında Amerikan sisteminin yine başvuruların şekline ilişkin normatif düzenlemelerinin Avrupa ve Afrika sisteminden daha ayrıntılı ve birçok olasılık

göz önünde bulundurularak düzenlendiği görülmektedir. Anılan bu durum sonucunda başvurunun şekle ilişkin olarak yerine getirmesi gereken şartlar daha esnek yorumlanmış ve hak kaybına uğramasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Zira Amerikan sisteminde başvurunun sırf şekli şartlardan ötürü başvurusu reddedilmemekte; başvurucuya şekli şartların incelenmesi yapıldıktan sonra bile yeniden değerlendirme talebinde bulunabilmesi için fırsat tanınmaktadır. Söz konusu durum her ne kadar bazı istisnai şartların varlığında mümkün olsa da diğer bölgesel sistemler ekseninde böyle bir düzenlemeye yer verilmediği açıktır. Dolayısıyla Amerikan sisteminin şekli unsurlara ilişkin düzenlemelerde bile daha detaylı ve olasılıklar dahilinde bir yaklaşım sergilemesi, yine insan haklarının bölge içerisinde etkili şekilde korunmaya çalışıldığının göstergesidir. Böylelikle hem Ame. İHK'ye hem de Ame. İHM'ye başvuruda bulunacak olan kişilerin başvuruyu sunma aşamasında yaşayabilecekleri kaygı bir anlamda azaltılmakta ve bireyler herhangi bir hak ihlaline uğramaları halinde ilgili denetim organına başvurma noktasında cesaretlendirilmektedir.

Son olarak şekle ilişkin şartların incelenmesi bakımından Afrika sisteminde başvuruların kabul edilebilirlik incelenmesinin yapılabilmesinin Af. İHHK üyelerinin basit çoğunluğunun oyuna bağlanmış olduğu görülmektedir. Bahsedilen bu durumun ise başvuruların daha şeklen incelenmesi aşamasında başvurunun karşısına çıkarılan önemli bir engel olarak nitelendirilmesi mümkündür. Zira işbu durumda başvuru, hem Af. İHHK Sekreteri tarafından hem de Af. İHHK tarafından çift filtrelemeden geçmekte ve başvurunun işi önemli ölçüde zorlaşmaktadır. O halde Afrika sisteminde Avrupa ve Amerikan sistemlerinde idari birimler tarafından gerçekleştirilen ön incelemenin arkasından tekrar Af. İHHK tarafından da bir şekli inceleme gerçekleştirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Af. İHHK üyelerinin basit çoğunluğunun oyunu sağlayamayan bir başvuru ise reddedilmektedir. Ancak başvuru bakımından dezavantajlı bir sonuca yol açan bu düzenlemenin yanı sıra Afrika sisteminde, Avrupa ve Amerikan sistemlerinden farklı olarak başvuruların incelenmesindeki usuli işlemlerin belirli sürelerle bağlandığı görülmektedir. Böylelikle de başvuruların hızlı bir şekilde sonuçlandırılması amaçlanmaktadır.

3. 1. 2. Kabul Edilebilirlik Yönünden İnceleme

İnsan hakları mahkemelerine yapılan başvurulara ilişkin kabul edilebilirlik incelemesinde, şekli açıdan gereklilikleri yerine getirmiş olan başvuruların ilgili insan hakları belgelerinde öngörülen kabul edilebilirlik kriterlerini taşıyıp taşımadıkları tespit edilmektedir.¹¹⁵⁹ Bu aşamada öncelikle kabul edilebilirlik şartları dikkate alınmakta daha sonrasında ise her bir insan hakları denetim organı tarafından belirlenen usul doğrultusunda taraflar arasındaki yazışmalar

¹¹⁵⁹ Baykan, s. 55.

yürütülmektedir. Kabul edilebilirlik incelemesinde gerekli şartları taşımayan başvuruların esas yönünden incelenmesi ise mümkün olmamaktadır.¹¹⁶⁰

Her bir bölgesel insan hakları sistemi içerisinde belirlenen kabul edilebilirlik aşaması için belirlenen usul farklılık göstermektedir. Avrupa sisteminde kabul edilebilirlik incelemesi katı bir şekilde uygulanmakta ve başvuruların birçoğu bu aşamayı geçememektedir.¹¹⁶¹ AİHM'ye yapılan başvuruların kabul edilebilirlik yönünden incelenmesi için devletlerarası ve bireysel başvuru ayrımı yapılması gerekmektedir. Zira Mahkeme her bir başvuru bakımından kabul edilebilirlik incelemelerini farklı usuller doğrultusunda gerçekleştirmektedir. İlk olarak devletlerarası başvurularda, AİHM'ye sunulan bir başvurunun incelenme usulü AİHM Başkanı'nın aleyhine başvuru yapılan tarafa bildirimde bulunmasıyla başlamaktadır. Mahkeme Başkanı gerekli bildirimde bulduktan sonra başvuruyu Bölümlerden birine havale etmektedir. (AİHM/UK, Kural 51/1)

AİHM Başkanı'nın davayı bir Bölüme havale etmesi üzerine, Bölüm Başkanı usule uygun olarak bir Daire oluşturmak ve aleyhine başvuruda bulunulan Sözleşmecî devleti başvurunun kabul edilebilirliği hakkında yazılı görüş sunmaya davet etmekle görevlidir. Bahsi geçen taraf devlet yazılı görüşlerini sunduğu takdirde, Yazı İşleri Müdürünün söz konusu görüşleri başvuru devletine iletmesi gerekmektedir. Başvuru devlet, kendisine sunulan yazılı görüşlere cevabını yine yazılı olarak verebilir. Ayrıca davayı inceleyen Dairenin başvurunun kabul edilebilirliğine ilişkin herhangi bir karar vermeden önce, tarafları varsa başka yazılı görüşlerini sunmaya davet edebilmesi de mümkündür. Daire, ilgili taraf devletin yazılı görüşlerini aldıktan sonra kabul edilebilirlik hakkında rapor sunması için bir ya da daha fazla raportör yargıç belirlemektedir. Belirlenen raportör yargıçlar kendilerinden talep edilen raporları, taslakları ve kabul edilebilirlik incelemesine yardımcı olabilecek diğer belgeleri Daireye sunmakla görevlidir. Daire kendisine sunulması gereken belgeleri edindikten sonra kabul edilebilirlik incelemesini duruşma yaparak gerçekleştirebilir. Söz konusu karar Daire tarafından re'sen alınabileceği gibi tarafların duruşma talebinde bulunabilmeleri de mümkündür. Ancak Daire Başkanı kabul edilebilirlik incelemesinin yazılı ya da sözlü yapılmasına da karar verebilir. İşbu durumda ise başvurunun taraflarına danışması zorunludur. (AİHM/UK, Kural 48/1, 2 ve Kural 51/3, 4, 5, 6)

Aleyhine başvuruda bulunulan taraf devlet adına seçilmiş yargıçlar davanın görülmesi için oluşturulan Dairenin doğal üyeleri olarak görev yapmaktadır (AİHM/UK, Kural 51/2). Ancak devletlerarası başvurunun birden fazla taraf devletçe yapılması ya da birden fazla taraf devletin aynı konu hakkında başvuru yapması durumunda başvuruların birleştirilmeleri gerekmekte ve başvuru taraf devletlerin ortak menfaat yargıcı konusunda anlaşmaya varıp, bir ortak menfaat yargıcı atamaları gerekmektedir (AİHM/UK, Kural 51/2; Kural 42 ve Kural 30/1). Başvuru

¹¹⁶⁰ Muratoğlu, s. 325.

¹¹⁶¹ Leach, ECHR, s. 21.

devletlerin belirtilen şekilde ortak menfaat yargıcı atayamamaları halinde AİHM Başkanı ilgili taraf devletlerin önerileri doğrultusunda bir ortak menfaat yargıcı belirlemek zorundadır (AİHM/UK, Kural 30/1). Farklı bir ifadeyle, kabul edilebilirlik incelemeleri açısından tek bir taraf devletin başvurusu için bahsi geçen devlet adına seçilmiş yargıç doğal yargıç olarak davada yer alırken, birden fazla taraf devletin başvurusu halinde taraf devletlerin belirlediği ortak menfaat yargıcı davanın görülmesinde yer almaktadır.

Bireysel başvurular yönünden kabul edilebilirlik incelemesinde de başvuru, tıpkı devletlerarası başvurularda olduğu gibi AİHM Başkanı tarafından öncelikle bir Bölüme havale edilmektedir (AİHM/UK, Kural 52/1). Ancak kabul edilebilirlik incelemesi devletlerarası başvurularda sadece Daireler tarafından gerçekleştirilmekte iken bireysel başvurularda tek yargıç, Komite ya da Daireler inceleme yapabilme yetkisine sahiptir. Dolayısıyla bireysel başvurularda kabul edilebilirlik incelemesi her bir birim ekseninde farklı usuller doğrultusunda yapılmaktadır. Her ne kadar başvurular inceleyecek olan birimler farklılık gösterse de bireysel başvurularda da Komite ve Daire önündeki bir başvurunun, kabul edilebilirlik yönünden ön incelemesi raportör yargıçlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Raportör yargıçlar, başvurunun taraflarından elde ettikleri bilgi ve belgeler doğrultusunda kabul edilebilirliğe ilişkin hazırladıkları raporları AİHM'nin başvuruyu havale ettiği birime sunmak ve başvurunun kabul edilemez olduğu kanaatine vardıkları takdirde de bunu gerekçelendirmek zorundadır.¹¹⁶² Dolayısıyla başvurunun havale edildiği her birim, raportör yargıç tarafından kendilerine sunulan bir ön inceleme raporu doğrultusunda incelemelerini gerçekleştirmektedir.

Tüm bu bilgiler ışığında bireysel başvuruların kabul edilebilirlik yönünden incelemesini gerçekleştirecek ilk birim tek yargıç düzenidir.¹¹⁶³ Ancak söz konusu durum idari yönden reddedilmeyen başvurular için söz konusu olmaktadır. Zira Yazı İşleri Müdürlüğü'nde filtraj biriminde görevli hukukçuların ön incelemesi sonrasında başvuru yargısal birimler tarafından değerlendirilmektedir. Tek yargıç düzenine bakıldığında, bireysel başvuruların sadece kabul edilebilirlik yönünden incelenebilmesinin mümkün olduğu esasa ilişkin bir incelemenin ilgili birim tarafından yapılamayacağı görülmektedir. Dolayısıyla tek yargıç, başvuru hakkında başkaca inceleme yapılmasına gerek duyulmayan hallerde başvurunun kabul edilemez olduğuna ya da dava listesinden düşürülmesine karar verebilmektedir (AİHM/UK, Kural 49/1). Ancak tek yargıca söz konusu incelemeyi gerçekleştirirken Yazı İşleri Müdürlüğündeki raportör olmayan yargıçlar yardımcı olmaktadır.¹¹⁶⁴ Tek yargıç tarafından verilen karar kesin olmakla birlikte, söz konusu karar başvuruca mektupla bildirilmektedir. Ancak tek yargıç düzeninde görevli yargıç, adına seçilmiş olduğu taraf devlet aleyhine yapılan başvuruları incelemekten kaçınabilme hakkına

¹¹⁶² Gözübüyük vd., s. 113.

¹¹⁶³ Güneş, s. 352.

¹¹⁶⁴ De Schutter, s. 904.

sahiptir. Tek yargıç önüne getirilen başvuru hakkında kabul edilemezlik kararı alamadığı takdirde, başvuruyu Komite ya da bir Daireye göndermek zorundadır (AİHM/UK, Kural 52A/1, 2, 3).

Bir başvurunun Komite önüne getirilmesi durumunda, Komitenin kabul edilebilirlik hakkında başkaca inceleme yapmaksızın bir karar alabilmesi gerekmektedir. Söz konusu durumda Komite raportör yargıcın raporunu da dikkate alarak yargılamanın her aşamasında oy birliğiyle kabul edilemezlik ya da davanın düşürülmesi kararı verebilmektedir. Ancak, başvurunun taraflarınca sunulan yazılı görüşler doğrultusunda dava konusu uyuşmazlığın, AİHS ve onun Protokollerinin yorumlanması ile ilgili olması ve davanın AİHM'nin yerleşik içtihadının konusu olması halinde Komitenin oybirliği ile kabul edilebilirlik kararı verebilmesi de mümkündür. Ayrıca bahsi geçen durumda yine Komite hakkaniyete uygun tazminat kararı da dahil olmak üzere yargılamayı kabul edebilmektedir. (AİHM/UK, Kural 53/1, 2)

Kabul edilebilirlik incelemesi esnasında Sözleşmeci taraf adına seçilmiş olan yargıcın Komite üyesi olmaması halinde, Komite, ilgili yargıcı yargılamanın her aşamasında oybirliği ile, üyelerinden birinin yerini alması için davet edilebilmektedir (AİHM/UK, Kural 53/3). Dolayısıyla Dairenden farklı olarak taraf devlet adına seçilmiş olan yargıcın Komite'de yer alması zorunlu değildir. Komite Sözleşmeci taraf adına seçilen yargıcı davet ederken ilgili usuller doğrultusunda hareket etmek zorundadır. (AİHM/UK, Kural 28/1, 3 ve Kural 53/3). Komitenin önüne getirilen bir başvuru hakkında vermiş olduğu kabul edilebilirlik ve esas hakkında kararları kesindir (AİHM/UK, Kural 28/2 ve Kural 53/4). Komitenin almış olduğu karar aksine karar verilmediği müddetçe, başvuru sahibinin ve Sözleşmeye taraf devletin önceden başvuruya dahil olmaları halinde kendilerine mektupla bildirilmektedir (AİHM/UK, Kural 53/5). Komitenin herhangi bir karar ya da hüküm vermediği durumlarda, başvuru davayı incelemek üzere kurulan Daireye gönderilmektedir (AİHM/UK Kural 52/2 ve Kural 53/6).

Daha önce de ifade edildiği üzere Daireler, kabul edilebilirlik hakkındaki kararı hem devletlerarası hem de bireysel başvurular bakımından verebilmektedir. Dairenin her iki başvuru için hemen kabul edilemezlik ya da dava listesinden düşürülmesi kararı verebilmesi mümkündür. Daire tarafından verilen bu karar başvurunun tamamı ya da bir bölümüne ilişkin olabilir (AİHM/UK, Kural 54/1). Daire ya da Bölüm Başkanının ayrıca tarafların herhangi bir bilgi, belge ya da başka materyalleri sunmalarını talep edebilme alternatifleri bulunmaktadır (AİHM/UK, Kural 54/2-a). Zira Komiteler tarafından gerçekleştirilen kabul edilebilirlik incelemelerinde ek bilgi ve belgeleri isteme gibi bir usul öngörülmemektedir. Söz konusu birimler sadece raportör yargıçların ilgili taraflardan talep ettikleri bilgi, belge ve diğer materyaller doğrultusundaki rapora göre karar vermektedir.

Daire ya da Daire Başkanı muhatap devlete başvuruyu ya da başvurunun bir bölümünü iletikten sonra ilgili devleti bunun üzerine yazılı görüş sunmaya davet edebilir. Daire ilgili devletçe sunulan yazılı görüşlere cevaben başvuru sahibinin de yazılı görüş sunmasını isteyebilmektedir (AİHM/UK, Kural 54/2-b). Tüm bu belirtilenlerin dışında varsa tarafların

başkaca görüşlerini sunmaları da Daire tarafından talep edilebilir (AİHM/UK, Kural 54/2-c). Daire Başkanı, başvuru hakkında kabul edilebilirlik incelemesi yaparken tek yargıç olarak hareket edebilmekte ve hemen başvurunun bir bölümünün kabul edilemez olduğuna ya da mahkemenin davalar listesinden düşürülmesine karar verebilmektedir. Daire Başkanı tarafından verilen söz konusu kararlar kesin olup başvuruculara mektup yoluyla bildirilmektedir (AİHM/UK, Kural 54/3). Daire önünde incelenen bir başvurunun kabul edilebilirlik incelemesinin nöbetçi yargıç olarak Daire Başkan Yardımcıları tarafından gerçekleştirilmesi halinde, geçici önlemlerle ilgili alınacak kararlar hakkında da yukarıda belirtilen usuller doğrultusunda hareket edilmektedir (AİHM/UK Kural 54/4). Ayrıca Dairenin kabul edilebilirlik hakkındaki kararını vermeden önce, tarafların talebi üzerine ya da re'sen duruşma yapılmasına karar verebilmesi mümkündür. Bahsi geçen durumda, Daire aksine karar vermediği müddetçe, tarafları başvurunun esasları ile ilgili ortaya çıkan konular hakkında görüşlerini bildirmeye davet edilmektedir (AİHM/UK Kural 54/5).

Daire önüne getirilen başvuruda, başvurunun Sözleşmeci tarafa bildirilmesine karar verdiği takdirde tek yargıç ve Komite tarafından herhangi bir karar alınmadıysa başvurunun kabul edilebilirliği ve esas hakkında aynı anda karar verebilme yetkisine sahiptir. Başka bir ifadeyle Dairenin kabul edilebilirlik ve esas incelemesini aynı anda gerçekleştirilebilmesi mümkündür. Anılan bu durumda taraflar, Daire tarafından istenen yazılı görüşlerine hakkaniyete uygun tatmin ve dostane çözüme ilişkin önerilerini de ekleyebilmektedir. Ancak Dairenin gerekli gördüğü hallerde, yargılamanın herhangi bir aşamasında kabul edilebilirliğe ilişkin ayrı bir karar alabilmesinin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Dairenin dostane çözüme ya da başka bir çözüme ulaşamadığı durumlarda, davanın kabul edilebilirliğine ve esas hakkında karar için hazır olduğuna kanaat getirmesi halinde dava hakkında derhal hüküm verebilmesi mümkündür. Dairenin bahsedilen şekilde vermiş olduğu hükümlere kabul edilebilirlik hakkındaki kararları da dahildir. (AİHS, m. 29/1,2; AİHM/UK, Kural 54A/1, 2)

AİHM tespit ettiği ölçütler ekseninde başvuruları önem ve aciliyetine göre bir inceleme sırasına koymaktadır. Zira AİHM başvuruların inceleme sırasına ilişkin bir öncelik politikası belirleyerek bir kategorizasyon oluşturmuştur.¹¹⁶⁵ Zira başvurular kronolojik sıraya göre incelendiği takdirde, acil durum olarak nitelendirilebilecek ve ağır insan haklarının ihlali iddialarını içeren başvuruların ele alınmasının gecikmesidir.¹¹⁶⁶ Ancak bahsi geçen bu durum kesin bir kural olmamakla birlikte, Daire ya da Daire Başkanı söz konusu ölçütlerden ayrılarak belirli bir başvuruya öncelik tanıyabilmektedir. Ayrıca Daire re'sen ya da tarafların talebi üzerine iki ya da daha fazla başvurunun birleştirilmesine de karar verebilmektedir. Nitekim Daire Başkanı davaların birleştirilmesine ilişkin karar saklı kalmak üzere, Daire önündeki davaların yargılama işlemlerinin

¹¹⁶⁵ AİHM'nin başvuruları inceleme sırasına ilişkin olarak oluşturduğu kategoriler için bkz. ECHR The Court's Priority Policy, https://www.echr.coe.int/Documents/Priority_policy_ENG.pdf, 26 Nisan 2022.

¹¹⁶⁶ Sicilianos ve Kostopolou, s. 72.

eş zamanlı olarak yürütülmesine de hükmedebilmektedir. İşbu durumda Daire Başkanının davanın taraflarına danışması zorunludur (AİHM/UK, Kural 41 ve Kural 42/1, 2).

Aleyhine başvuruda bulunulan Sözleşmeci devlet kabul edilemezlik itirazını, itirazın niteliği ve şartları elverdiği ölçüde hem devletlerarası hem de bireysel başvurular ekseninde sunabilmektedir. Ancak ilgili devletin kabul edilemezlik itirazını başvurunun kabul edilebilirlik incelemesi esnasında istenen yazılı ya da sözlü görüşünde ileri sunmuş olması gerekmektedir. O halde denilebilir ki, bireysel başvurularda aleyhine başvuruda bulunulan devletin başvuru hakkındaki yazılı ve sözlü görüşü istendiği takdirde, sunacağı görüşlerde kabul edilemezlik itirazını da yapmış olması gerekmektedir (AİHM/UK, Kural 55). Aksi halde AİHM taraf devletin hüküm verildikten sonra sunduğu kabul edilemezlik itirazını dikkate almayacaktır. Dolayısıyla AİHM'nin kabul edilemezlik itirazı için muhatap devletlere hak düşürücü süre öngördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.¹¹⁶⁷

AİHM'de bireysel başvurular açısından devletlerarası başvurulardan farklı bir usul izlendiği için, kimi zaman aleyhine başvuruda bulunulan devlete başvurular bildirilmemektedir. Şöyle ki, bireysel başvurulara ilişkin kabul edilebilirlik incelemesi yapan raportör yargıç muhatap devlete duyurmaya gerek olmadan kabul edilemezlik kararı verebilmekte ve dolayısıyla taraf devleti başvurudan haberdar olmamaktadır. Dolayısıyla Sözleşmeci devletin anılan durumda yazılı ya da sözlü görüşü istenmemiş olduğundan kabul edilemezlik itirazına ilişkin de herhangi bir talebi bulunmamaktadır.¹¹⁶⁸

Kabul edilebilirlik incelemesinde bulunan Daire, almış olduğu kararın oybirliği ya da oyçokluğu sonucu alındığına dair bilgilendirme yapmak zorundadır. Ayrıca Daire tarafından verilen kararın gerekçelerinin gösterilmesi ya da karara eklenmesi gerekmektedir. Dairenin vermiş olduğu karar Yazı İşleri Müdürü aracılığıyla başvurucuya iletilmektedir. Yine başvuru hakkında önceden bilgilendirilmiş olan Sözleşmeci taraf ya da taraflar ile AK İnsan Hakları Komiseri dahil olmak üzere herhangi bir üçüncü tarafa da kararın iletilmesi zorunludur. Ancak başvuru hakkında dostane çözüme varılmışsa, başvurunun AİHM'nin başvurular listesinden çıkartılmasında ilişkin karar Bakanlar Komitesi'ne gönderilmektedir (AİHM/UK, Kural 43/3 ve Kural 56/1, 2).

AİHM, yargılamanın her aşamasında başvurunun mahkemenin dava listesinden düşürülmesine karar verebilmektedir. Dolayısıyla AİHM'nin kabul edilebilirlik incelemesi esnasında da listeden düşürme kararı verebilmesinin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Mahkemenin başvurunun dava listesinden düşürülmesine karar verebilmesi için bazı şartların gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu bağlamda başvurunun dava listesinden düşürülebilmesi için başvurusunun başvurusunu takipsiz bırakması, başvuruya konu olayın çözüme bağlanması ya da AİHM tarafından belirlenen herhangi bir nedenden dolayı başvurunun incelenmesinin artık haklı

¹¹⁶⁷ Gözübüyük vd., s. 111.

¹¹⁶⁸ Gözübüyük vd., s. 111-112.

bir gerekçeye dayanmaması gerekmemektedir. Başvurunun davalar listesinden çıkartılması halinde giderler hakkında Mahkeme takdir yetkisine sahiptir. Herhangi bir başvurunun kabul edilebilirliğine ilişkin karar verildiği ancak; giderlerin karşılanmasına hükmedildiği takdirde Daire Başkanı söz konusu kararı Bakanlar Komitesi'ne göndermek zorundadır. Ancak, her ne kadar AİHM'nin başvurunun dava listesinden düşürmesini gerektiren hallerin varlığı söz konusu olsa da AİHS ve onun Protokollerinde tanımlanan insan haklarına saygı ilkesinin gerekli kıldığı hallerde Mahkeme başvuruyu incelemeye devam etmek zorundadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, AİHM koşulların başvurunun incelenmesini gerektirdiği istisnai koşullar söz konusu olduğunda bir başvurunun yeniden dava listesine alınmasına karar verebilmektedir. (AİHS, 37/1, 2 ve AİHM/UK, Kural 43/1, 2, 3, 4, 5)

AİHM kabul edilebilirlik şartlarını yerine getirmeyen bir başvuru hakkında kabul edilemezlik kararı vererek başvuruyu reddedebilir (AİHS, m. 35/4). AİHM tarafından verilen kabul edilebilirlik kararları kesindir. Ancak Mahkemeye sunulan bir başvurunun kabul edilebilirlik kriterlerindeki eksiklik nedeniyle reddedilmesi halinde daha sonra söz konusu kriteri yerine getirmek kaydıyla AİHM'ye başvurabilmesi mümkündür. AİHM'nin yaptığı kabul edilebilirlik incelemesi sonucu başvurunun kabulüne karar vermesi halinde ise başvurunun esası yönünden inceleme aşamasına geçilerek herhangi bir hak ihlalinin bulunup bulunmadığı tespit edilmektedir. Başvurunun esas incelemesi esnasında kabul edilebilirlik şartları bakımından bir eksiklik tespit edildiği takdirde de kabul edilemezlik kararı verilebilmektedir. Zira AİHM'nin yargılamının her aşamasında bu kararı verebileceği belirtilmektedir.¹¹⁶⁹

Görüldüğü üzere AİHM'nin kabul edilebilirlik hakkındaki kararı tek yargıç düzeni, Komite ya da Daire tarafından verilmektedir. Nitekim tek yargıç düzeni sadece kabul edilebilirlik incelemesinin yapılmasına özgü oluşturulan bir birim olarak karşımıza çıkmaktadır. Tek yargıç düzeninde bireysel başvuru hakkında kabul edilemezlik kararı verilmekte; başvuru AİHM'nin dava listesinden düşürülmektedir. Ancak tek yargıç düzeninde başvurunun esası hakkında karar verilmemektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere tek yargıcın başvurunun kabul edilemez olduğuna dair bir karar vermemesi ya da başvuruyu dava listesinden düşürmemesi halinde başvuru ek inceleme için Komite ya da Daireye gönderilmektedir. Belirtmek gerekir ki, tek yargıcın kabul edilemezlik ya da dava listesinden düşürme kararı kesin olup, söz konusu karara itiraz edilmesi mümkün değildir. (AİHS, m. 27/1, 2, 3). Bireysel başvuruların Komite tarafından incelendiği durumlarda ise, Komite ek incelemeye gerek olmayan hallerde kabul edilemezlik ya da dava listesinden düşürme kararını verebilmektedir. Komitenin vermiş olduğu kararlar kesin nitelik taşımaktadır (AİHS, m. 28/1, 2). Dolayısıyla söz konusu kararlara itiraz edilebilmesi mümkün değildir. Ayrıca tek yargıç düzeni ve Komiteden farklı olarak Dairenin devletlerarası başvurular

¹¹⁶⁹ Aybay ve Çelik, s. 248; Gözübüyük vd., s. 113.

bakımından da kabul edilebilirlik ve esas hakkında karar verebilmesi mümkündür. Mahkemenin istisnai durumlarda aksi yönde karar vermemesi durumunda kabul edilebilirlik kararı ayrı olarak da verilebilmektedir (AİHS, m. 29/2).

Amerikan sisteminde Ame. İHK'nin kendisine sunulan başvuruları kabul edilebilirlik yönünden ne şekilde inceleyeceği Ame. İHS ve Ame. İHK Usul Kurallarında ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Komisyon ilgili düzenlemeler doğrultusunda herhangi bir başvurunun kabul edilebilir olup olmadığı hakkında karar vermektedir. Ame. İHS'de yer alan hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği iddiasıyla önüne getirilen bir başvuruya ilişkin olarak belirli bir inceleme usulü izlemektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki Komisyon hem devletlerarası hem de bireysel başvurularda aynı usulü uygulamaktadır. Bu bağlamda Ame. İHK, Genel Sekreterlik tarafından ilk bakışta (prima facie)¹¹⁷⁰ şekli unsurları sağlayan başvuruları kabul edilebilirlik yönünden incelemektedir (Ame. İHK/UK, Kural 30/1).

Ame. İHK başvurunun kabul edilebilir olduğu kanaatine vardığı takdirde muhatap devletin hükümetinden bilgi istemekte ve başvurunun ilgili bölümlerini içeren bir örneğini de söz konusu hükümete iletmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 30/3). Böylelikle Komisyon başvurunun taraflarının konumunu ve başvuru konusunun arka planı hakkında daha net bilgi sahibi olmaktadır.¹¹⁷¹ Daha açık ifadeyle Ame. İHK, muhatap devletin sunduğu beyanı Sözleşmeye taraf olmakla üstlendiği yükümlülükler ekseninde değerlendirmeyi amaçlamakta ve konunun gerçeklerini belirlemeye çalışmaktadır.¹¹⁷² Ancak Ame. İHK tarafından ilgili devletten istenen bilgilerin bazen süresi içerisinde Komisyona iletilmekten kaçınıldığı görülmektedir.¹¹⁷³ Kendisine iletilen başvuru örneği üzerine, bahsedilen devletten herhangi bir bilgi alınmaması ya da belirlenen süre içinde ilgili devletin bilgi vermemesi halinde Komisyon başvurunun halen geçerli bir nedene dayanıp dayanmadığını kontrol etmektedir. Devlet kendisinden istenen bilgiyi talep tarihinden itibaren üç ay içinde Komisyona sunmak zorundadır. Ancak bazı hallerde, bu sürenin bilgi talebinin iletildiği tarihten itibaren dört ayı geçmeyecek şekilde uzatılabilmesi mümkündür (Ame. İHK/UK, Kural 30/3).

Ame. İHK, ciddi ve acil bir durum söz konusu olduğunda ya da bir kişinin yaşamı ya da kişisel bütünlüğünün tehlike altında olduğu kanaatine vardığında ilgili devletten kısa süre içinde bilgiyi sunmasını talep edebilmektedir. Komisyon kabul edilebilirlik hakkındaki kararını vermeden önce, taraflardan yazılı ya da bir duruşma esnasında sözlü olarak ek gözlemlerini sunmalarını isteyebilmektedir. Dilekçenin kabul edilebilirliği hakkında sunulacak olan görüşler, başvuruyla ilgili bilgiler muhatap devlete iletdikten sonra ancak; kabul edilebilirlik kararı verilmeden önce

¹¹⁷⁰ Cerna, "Petitions", s. 96.

¹¹⁷¹ Hennebel ve Tigroudja, s. 1110.

¹¹⁷² Ladesma, s. 376.

¹¹⁷³ Dinah Shelton, "Implementation Procedures of the American Convention on Human Rights", Jost Delbrück, Wilfried Fiedler, Wilhelm A. Kewenig ve Rüdiger Wolfrum (Ed.), **German Yearbook of International Law**, 26, 1983, (Implementation), s. 247-248; Cerna, "Petitions", s. 96-97.

Ame. İHK'ye sunulmalıdır. Acil durumlarda ise ilgili devletin cevabını ve kabul edilebilirlik ve esas hakkındaki gözlemlerini her bir somut olayın koşulları dikkate alınarak makul sürede sunması beklenmektedir. Komisyonun yaptığı inceleme neticesinde başvurunun geçerli bir nedene dayanmadığı tespit ederse dosyanın kapatılmasına karar vermektedir. Belirtilen bu durum dışında, Ame. İHK'nin sonradan elde ettiği herhangi bir bilgiye ya da kanıta dayanmak suretiyle başvurunun kabul edilemez olduğuna karar vermesi mümkündür. (Ame. İHS, m.48/1, 1-a, b, c; Ame. İHK/UK, Kural 30/2, 3, 4, 5, 6, 7).

Ame. İHK bağlamında muhatap devletin başvuruya ilişkin görüşlerine bildirmesi için bir süre sınırı belirtilmişse de başvuru ve muhatap devlet arasındaki iletişimi başlatması için herhangi bir süre öngörülmemiştir. Komisyonun başvuru kendisine sunulduktan sonra hangi zaman dilimi içerisinde taraflar arasındaki yazışmaları başlatacağı ya da başka bir ifadeyle muhatap devleti bilgilendireceğine ilişkin herhangi bir düzenleme ilgili belgelerde yer almamaktadır. Ayrıca taraf devletten talep edilen bilgilerin Komisyon tarafından her bir somut olayın özelliğine göre belirlenen makul sürede sunması istenmekte ve azami bir süre öngörülmemektedir. Dolayısıyla bahsi geçen durumların neticesinde Ame. İHK önündeki başvuruların sunulması ile kabul edilebilirlik kararının verilmesi arasındaki sürenin uzamasına ve sistemin verimliliğinin azalmasına neden olmaktadır.¹¹⁷⁴

Ame. İHK kabul edilebilirlik incelemesini gerçekleştirirken oturumlar arasında başvuruların kabul edilebilirlikleri üzerinde çalışmak ve tavsiyelerde bulunmak üzere bir çalışma grubu oluşturmaktadır. Bahsi geçen çalışma grubu ise Komisyonun kendi üyeleri arasından üç ya da daha fazla kişiden kurulmaktadır (Ame. İHK/UK, Kural 35). O halde sözü edilen çalışma gruplarının Avrupa sisteminde görev yapan raportör yargıçlarla benzer bir görevi yerine getirdiği söylenebilir.

Ame. İHK tarafından herhangi bir başvuru ele alınırken ilgili tarafların tutumlarını değerlendirilmekte ve daha sonrasında konunun kabul edilebilirliğine ilişkin karar verilmektedir. Söz konusu raporda, Ame. İHK başvurunun kabul edilebilirliği hakkında yaptığı analizlere ve sonuçlara yer vermekte ve bir nevi Komisyon önündeki işlemlerin şeffaflığını sağlamaktadır.¹¹⁷⁵ Başvuru hakkında verilen kabul edilebilirlik ya da kabul edilemezlik kararları hakkındaki raporlar ise kamuya açık olmakta ve aynı zamanda ADÖ Genel Kurul Yıllık Raporlarında yayınlanmaktadır. Komisyon tarafından oluşturulan kabul edilebilirliğe ilişkin raporların kabulü halinde ise, başvuru dilekçesi artık bir vaka olarak kayıt altına alınmaktadır. Başvuru dilekçesinin vaka olarak kayıt altına alınması üzerine esas hakkında yargılama işlemleri başlamaktadır. Ancak önemle belirtmek gerekir ki, bir kabul edilebilirlik raporunun kabulü başvuruya konu meselenin esası hakkında bir ön yargı oluşturmamaktadır (Ame. İHK/UK, Kural 36/1, 2).

¹¹⁷⁴ Hennebel ve Tigroudja, s. 1114; Ladesma, s. 383.

¹¹⁷⁵ Pasqualucci, **Practice**, s. 100.

Ame. İHK'nin istisnai durumlarda, ilgili taraflardan herhangi bir bilgi talep etmesi ve tarafların da söz konusu bilgileri kendisine iletmesi halinde bir vakayı açabilmesi mümkündür. Ancak işbu durumda Komisyon, esas hakkındaki müzakere ve karara kadar kabul edilebilirlik kararını erteleyebilmektedir. Dolayısıyla tıpkı AİHM'de olduğu gibi Ame. İHK'nin de başvurunun kabul edilebilirliğine ilişkin kararını esas hakkındaki karar ile birlikte verebilmesinin mümkün olduğu söylenebilir.¹¹⁷⁶ Ame. İHK bahsi geçen durumda söz konusu kararın istisnai durumların analizini içerecek şekilde gerekçelendirilmesi gerekmektedir. Komisyonun kabul edilebilirlik işlemlerini ertelemesine neden olan istisnai hallerden ilki kabul edilebilirlik incelemesi esnasında iç hukuk yollarının tüketilmesine ilişkin olası bir istisnanın meselenin esası ile bağlantılı olmasıdır. İkinci olarak ciddi ya da acil bir vakanın bulunması halinde ya da bir kişinin yaşamı ya da kişisel bütünlüğünün yakın tehlike altında olduğu Komisyon tarafından tespit edildiğinde istisnai durumun varlığından hareketle kabul edilebilirliğe ilişkin karar ertelenerek esas hakkındaki müzakere ve karara kadar vaka açılabilir. Son olarak zamanın ilerlemesi Ame. İHK'nin vereceği kararın etkisini önleyebileceğinden, Komisyon belirtilen doğrultuda hareket ederek istisnai durumun varlığını kabul edebilmektedir. Tüm bu bilgiler doğrultusunda ciddi ve acil vakalarda ilgili taraflardan hızlı bir yazılı talepte bulunulması halinde vakayı açan Komisyon, konunun esasları hakkındaki müzakere ve karara kadar kabul edilebilirlik işlemlerinin ertelendiği hususunu taraflara yazılı olarak bildirmek zorundadır. (Ame. İHK/UK, Kural 36/3, 4)

O halde yukarıda bahsedilen hususlar doğrultusunda, Ame. İHK'nin kabul edilebilirlik işlemlerini erteleyerek kendisine başvuruda bulunan kişi ya da kişilerin hak kaybına uğramamaları adına esasa ilişkin işlemleri öncelikli yaptığını söylemek mümkündür. Bahsedilen durum Ame. İHK'nin kabul edilebilirlik incelemesinde, esasa ilişkin incelemeye kıyasla daha esnek bir standart benimsemesinin bir sonucu olarak da nitelendirilebilir.¹¹⁷⁷ Dolayısıyla Komisyon benimsediği bu yaklaşımla kişi hak ve özgürlüklerinden yana bir görüntü sergileyerek etkili bir koruma sağlamaktadır. Böylelikle Ame. İHK kabul edilebilirlik incelemesi ile vakit kaybetmeyerek istisnai durum olarak nitelendirilebilecek durumlarda başvurunun esasına girerek bireyin lehine bir tutum sergilemektedir.

Ame. İHM'nin herhangi bir başvuruyu inceleyebilmesi için yukarıda Ame. İHK için gerekli olduğu belirtilen usullerin tamamlanmış olması gerekmektedir (Ame. İHS, m. 61/2). Dolayısıyla Ame. İHK'nin kabul edilebilirlik incelemesi esnasında yürüttüğü usul Ame. İHM bakımından da geçerlidir. Daha sonrasında ise Ame. İHM Usul Kurallarında yer alan usuli şartların yerine getirilip getirilmediğine bakılmaktadır. Bahsedilen doğrultuda başvurunun ön incelemesi esnasında

¹¹⁷⁶ Garduno, s. 603.

¹¹⁷⁷ Pasqualucci, **Practice**, s. 99; ayrıca bkz. IACHR Report No. 156/10, Petition 1368-04, Daniel Gerardo Gomez, Aida Marcela Garita et al. v. Costa Rica, 1 November 2010, <https://www.oas.org/en/iachr/decisions/admissibilities.asp?Year=2010>, 8 Mayıs 2022.

Mahkeme Başkanı temel gerekliliklerin yerine getirilmediğini tespit ettiği takdirde başvurucudan eksiklikleri yirmi (20) gün içinde düzeltmesini talep etmektedir (Ame. İHM/UK, Kural 38). Ancak Ame. İHM'nin, usul ekonomisi ilkesi doğrultusunda Ame. İHK'nin gerçekleştirdiği kabul edilebilirlik incelemesini ve diğer usuli işlemlerini rutin olarak gözden geçirmede de belirtmek gerekir.¹¹⁷⁸

Ame. İHM'ye sunulan herhangi bir başvuru olması durumunda Mahkeme Sekreteri Ame. İHM Başkanına ve yargıçlarına, muhatap devlete, başvuru Komisyon tarafından sunulmamışsa Komisyona başvuruya ilişkin olarak bazı bildirimlerde bulunmaktadır. Mahkeme Sekreteri bahsedilenler dışında mağdur olduğu iddia edilen kişiyi ya da varsa temsilcisini veya Amerikalılar-arası savunucuyu da başvuru hakkında bilgilendirmektedir. Başvurunun Mahkeme önüne sunulduğuna ilişkin bildirim ilgili taraf devletlere Mahkeme Sekreteri tarafından yapılırken, Daimî Konsey ile ADÖ Genel Sekreterini bilgilendirilmesi Ame. İHM Başkanı tarafından gerçekleştirilmektedir. Muhatap devletin Mahkeme Sekreteri tarafından bilgilendirilmesi sonrasında otuz (30) gün içinde Ajanını ya da Ajanlarını görevlendirmesi talep edilmektedir. İlgili devlet tarafından ajanlarını görevlendirdiği takdirde, tüm haberleşmelerin resmi olarak yapılacağı adresi de bildirmek zorundadır. Benzer şekilde mağdur olduğu iddia edilen kişilerin temsilcilerine Sekreter tarafından bilgilendirilmediği halde, söz konusu temsilcilerden haberleşmenin resmi olarak sağlanacağı iletişim adreslerini otuz (30) gün içerisinde onaylamaları istenmektedir. Ame. İHM kendisine sunulan dava özetlerini ve diğer iletileri yeterli güvenlik koşullarını sağlamak kaydıyla elektronik yollarla iletebilmektedir. (Ame. İHM/UK, Kural 39/1, 2, 3, 5 ve Kural 33)

Ame. İHM'ye muhatap devlet tarafından sunulan cevapta yer alması gereken önemli hususlardan biri de ilk itirazlardır. Daha açık ifadeyle, ilk itirazlar sadece ilgili devletin hazırladığı sunumda yer alabilir. İlk itirazlara ilişkin belgede itirazın dayandığı olgular, hukuki argümanlar ve sonuçları ile destekleyici nitelikteki belgeler bulunmaktadır. Ayrıca itiraz eden tarafın ileri sürmek istediği herhangi bir delili de ilk itiraza ilişkin hazırladığı belgede sunması zorunludur. İlk itirazların sunulması davanın esasına ilişkin yargılama işlemlerinin askıya alınmasına neden olmamaktadır. Yine ilk itirazların sunulması davaya ilişkin zaman sınırlamalarının kesilmesine de herhangi bir etkide bulunmamaktadır. (Ame. İHM/UK, Kural 42/1, 2, 3)

Ame. İHK, mağdur olduğu iddia edilen kişiler ve temsilcileri ile devletlerarası başvuruda başvuru sahibi devlet de ilk itiraza ilişkin gözlemlerini kendilerine bildirim tarihinden itibaren otuz (30) gün içinde sunabilmektedir. Ame. İHM gerekli olan hallerde ilk itirazlara yönelik olarak karar vereceği bir özel duruşma gerçekleştirebilmektedir. Ancak mahkemenin ilk itirazlar, davanın esası ve tazminat ve masraflar hakkında tek bir hüküm içerisinde karar vermesinin önünde de herhangi bir engel bulunmamaktadır. (Ame. İHM/UK, Kural 42/4, 5, 6)

¹¹⁷⁸ Pasqualucci, **Practice**, s. 100.

Af. İHHK'nin kabul edilebilirliğe ilişkin yaptığı incelemeleri devletlerarası ve bireysel başvurular bakımından ayrıma giderek değerlendirmek gerekmektedir. Zira Komisyon Usul Kuralları kabul edilebilirliğe ilişkin kuralları söz konusu ayrımı dikkate alarak düzenlemiştir. Ancak devletlerarası ve bireysel başvurular bakımından Af. İHHK öncelikle kendi üyeleri arasından her bir başvuru için bir Raportör atamaktadır. Komisyon ayrıca başvuruların değerlendirilmesi ve kabul edilebilirlik aşamasında ilgili sorunların değerlendirilmesi amacına yönelik olarak bir ya da daha fazla çalışma grubu oluşturabilmektedir. Sözü edilen çalışma grupları Af. İHHK'ye başvurularla ilgili önerilerde bulunmaktadır. Komisyon ise hem raportörlerin hem de çalışma gruplarının önerilerini göz önünde bulundurarak bir karar vermektedir. (Af. İHHK/UK, Kural 93/1, 2, 3)

Af. İHHŞ tarafı olan bir devletin dostane çözüme ulaşılmaması neticesinde ya da doğrudan Af. İHHK'ye sunduğu bir devletlerarası başvuruda Komisyon Başkanı, Sekreter aracılığıyla muhatap devlete bildirimde bulunmakta ve başvurunun kabul edilebilirliği hakkındaki gözlemlerini yazılı olarak doksan (90) gün içerisinde sunmasını talep etmektedir. İlgili devletin Komisyona sunduğu gözlemler Af. İHHK tarafından alındıktan sonra doksan (90) gün içinde cevap vermesi için muhatap devlete iletilmektedir. (Af. İHHK/UK, Kural 110/1)

Daha sonra Af. İHHK'nin bir ya da daha fazla üyesi Komisyona sunulan başvuru için raportör olarak görevlendirilmektedir. Af. İHHK başvurunun tarafı olan devletlerden söz konusu başvuruya ilişkin bazı konularda doksan (90) gün içinde bilgi sunmalarını talep edebilmektedir. Tarafların sundukları bilgiler yorum için karşılıklı olarak birbirlerine iletilmektedir. Diğer tarafın yaptığı gözlemlere cevap vermek üzere başvurunun taraflarına doksan (90) gün süre verilmektedir. Af. İHHK başvurunun kabul edilebilirliği hakkında karar vermeden önce bahsedilen bu aşamalara ek olarak, tarafları yazılı şekilde ilave gözlemlerini sunmaya davet edebilmektedir. Kendilerine belirtilen doğrultuda bildirimde bulunan taraflar doksan (90) günlük süre sınırı içinde ilave gözlemlerini sunmak zorundadır. Taraflarca sunulan ilave gözlemlerin de başvurunun diğer tarafına iletilmesi mümkündür. (Af. İHHK/UK, Kural 110/2, 3, 4)

Af. İHHK tarafların sundukları beyanları değerlendirdikten sonra başvurunun kabul edilebilirliği hakkında karar vermekte ve tarafları da verdiği karar hakkında bilgilendirmektedir. Komisyon söz konusu değerlendirmeyi gerçekleştirilirken Af. İHHŞ m. 50'de yer alan kabul edilebilirlik kriterlerini göz önünde bulundurmaktadır. Aleyhine başvuruda bulunan devletin belirlenen süre içerisinde kabul edilebilirlik hakkında herhangi bir beyan sunmaması halinde Af. İHHK halihazırdaki bilgileri temel alarak bir karar vermektedir. Ancak Komisyonun kabul edilebilirliğe ilişkin vermiş olduğu bu kararın gerekçelerini de bildirmesi gerekmektedir. Af. İHHK tarafından verilen karar daha sonrasında Af. İHHK Başkanı ve Sekreteri tarafından imzalanmaktadır. (Af. İHHK/UK, Kural 111/1, 2, 3, 4)

Af. İHHK'nin bireysel başvurulara ilişkin olarak gerçekleştireceği kabul edilebilirlik incelemesi hakkında Af. İHHŞ'de detaylı bir düzenleme yer almamaktadır. İlgili düzenlemede Af. İHHK Sekreterinin her bir oturum öncesi bireysel başvuruların listesinin oluşturması ve söz konusu başvuruları Komisyon üyelerine bildirmesi gerektiğinden bahsedilmektedir (Af. İHHŞ, m. 55/1). Ayrıca Komisyonun devlet başvurularından farklı olarak kendisine sunulan bireysel başvuruları doğrudan inceleme imkanına sahip olmadığı da vurgulanmaktadır. Şöyle ki, Af. İHHK'ye yapılan bireysel başvuruların Komisyon tarafından ele alınabilmesi için Komisyon üyelerinin basit çoğunluğunun oyu gerekmektedir (Af. İHHŞ, m. 55/2). Dolayısıyla Af. İHHK üyelerinin basit çoğunluğunun vermiş olduğu karar sonrasında bireysel başvuruların incelenmesi mümkündür. Tüm bu düzenlemeler dikkate alındığında ise Af. İHHŞ ekseninde kabul edilebilirlik incelemesinin usulüne ilişkin olarak açık bir düzenlemenin bulunmadığı, söz konusu usulün Af. İHHK Usul Kurallarında ayrıntılı olarak ele alındığı görülmektedir.¹¹⁷⁹

Af. İHHK'nin kendisine sunulan başvuruyu kabul etmesi halinde Komisyon Sekreteri başvurucudan kabul edilebilirlik ve esas hakkında altmış (60) gün içinde argümanlarını ve delillerini sunmasını istemektedir. Başvurucunun söz konusu bilgileri Komisyona sunmasının ardından Komisyon Sekreteri on dört (14) gün içinde başvurunun bir kopyasını ve söz konusu beyanları muhatap devlete iletmektedir. Muhatap devlet altmış (60) gün içerisinde ilgili beyanlara cevabını sunmak zorundadır. İlgili devletin sunduğu beyanlar da otuz (30) gün içerisinde olası bir yanıt için başvurucuya sunulmakta ve başvurucudan on dört (14) gün içerisinde cevabını iletmesi beklenmektedir. Başvurucunun cevabını sunması halinde söz konusu beyan muhatap devlete sadece bilgilendirme amaçlı olarak iletilmektedir. Af. İHHK'nin taraflardan belirtilen süreler dahilinde başkaca yazılı beyanda bulunmalarını istemesi de mümkündür (Af. İHHK/UK, Kural 116/1, 2, 3). Af. İHHK tarafından başvuruların taraflarına verilen bu sürelerin uygulamada daha da uzatılmaktadır.¹¹⁸⁰ Yine Komisyon Sekreteri de kabul edilebilirlik incelemesinin herhangi bir aşamasında başvurunun taraflarından başvurunun incelenmesine ilişkin bilgi, belge ya da materyalleri sunmasını talep edebilir. Taraflardan birinin sunduğu bilgi, belge ya da materyalin bir örneği yine başvurunun diğer tarafına gönderilmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 116/4).

Af. İHHK'nin kabul edilebilirlik incelemesi esnasında ya da Af. İHHK'nin esasa ilişkin kararını vermesinden önce başvurunun taraflarından herhangi birinin ilk itirazda bulunması mümkündür. Ancak ön itirazda bulunmak isteyen tarafın bunu kabul edilebilirlik hakkında beyanda bulunması istendiği tarihten itibaren en geç otuz (30) gün içerisinde yapması gerekmektedir. Af. İHHK de söz konusu ön itirazı on beş (15) gün için başvurunun diğer tarafına bildirmekle yükümlüdür. Ön itiraza cevap vermek isteyen diğer taraf yazılı cevabını kendisine ön itirazın bildirilmesi tarihinden itibaren otuz (30) gün içerisinde sunmalıdır. Aksi halde Af. İHHK ön itirazı

¹¹⁷⁹ Ouguergouz, s. 587; Heyns, "African System", s. 694.

¹¹⁸⁰ Odinkalu ve Christensen, s. 250.

mevcut bilgileri esas alarak değerlendirmektedir. Af. İHHK kendisine bir ön itirazda bulunduğu takdirde öncelikli olarak bu durumu ele almak zorundadır. Başvuruya ilişkin diğer hususlar Komisyonca daha sonra ele alınmak zorundadır. (Af. İHHK/UK, Kural 117/1, 2, 3, 4)

Komisyon tarafların sundukları belgelere dayanarak durumlarını tespit ettikten sonra da Af. İHHŞ'de yer alan kabul edilebilirlik kriterlerini göz önünde bulundurarak başvurunun kabul edilebilirliği ya da kabul edilemezliği hakkında karar vermektedir. Muhatap devletin başvuruya ilişkin kendisinden talep edilen beyanı belirlenen süre içerisinde sunmaması halinde Af. İHHK elindeki bilgilere dayanarak karar vermek durumundadır. Af. İHHK başvurunun kabul edilebilirliği hakkında karar vermesi durumunda esasa ilişkin değerlendirmesini ertelemektedir. Esasa ilişkin değerlendirme öncesinde Af. İHHK'nin taraflardan başkaca destekleyici beyanlarını sunmaların istemesi mümkündür. Af. İHHK'nin vermiş olduğu kabul edilebilirlik kararı Af. İHHŞ m. 59 uyarınca kararı içeren faaliyet raporunun Meclis tarafından değerlendirilmeye alınmasına kadar gizliliğe saygı duyulması şartıyla ilgili taraflara bildirilmektedir. Komisyonun verdiği bu karar da yine Komisyon Başkanı ve Sekreter tarafından imzalanmak zorundadır. (Af. İHHK/UK, Kural 118/1, 2, 3, 4, 5)

Af. İHHK'nin kabul edilebilirlik incelemesiyle ilgili olarak son olarak değinilmesi gereken önemli bir husus da kabul edilebilirlik hakkındaki kararının yeniden değerlendirilmesidir. Af. İHHK'nin kabul edilemez bulduğu bir bireysel başvuruyu yeniden değerlendirmeye alabilmesi için başvuru yeni bir unsurun ortaya çıktığını ispatlaması gerekmektedir. Başvurucu başvurunun gidişatını etkileyecek yeni bir olgu ya da unsurun ortaya çıktığı tarihten itibaren yüz seksen (180) gün içerisinde ve kararın kendisine iletildiği tarihten itibaren en geç üç (3) yıl içerisinde yeniden değerlendirme talebinde bulunabilmektedir. Başvuru hakkında verilen kabul edilebilirlik kararı muhatap devletin yeni bir unsur sunması halinde de tekrar değerlendirilebilmektedir. Söz konusu talebin ise kararın taraflara iletildiği tarihten itibaren altmış (60) gün içerisinde iletilmesi zorunludur. (Af. İHHK/UK, Kural 119/1, 2)

Af. İHHK'nin kabul edilebilirlik kararının yeniden değerlendirilmesine karar verdiği durumlarda öncelikle ortaya çıkan yeni unsurun dayandığı bilgi eksikliğinin ihmalden kaynaklanmaması gerekir. Komisyon yeniden değerlendirme talebinde bulunan tarafın daha önce kesin olarak bilinmeyen bir unsuru sonradan öğrenmesi koşuluyla söz konusu talebi değerlendirmektedir. Muhatap devlet belirtilen süreler dahilinde yeniden değerlendirme talebinde bulunmadığı takdirde bu haklarından vazgeçmiş sayılmaktadır. Ancak yine de Af. İHHK, ilgili devletin zamanında beyanda bulunmamasının ikna edici delillere dayandığında, olağanüstü durumların varlığında ve adaletin tecelli edebilmesi söz konusu talebin değerlendirilmesini gerektirdiğinde yeniden değerlendirme talebini dikkate alabilmektedir. (Af. İHHK/UK, Kural 119/1, 2, 3, 4)

O halde denilebilir ki Af. İHHK'nin herhangi bir başvuru hakkında vermiş olduğu kabul edilemezlik kararı kesin değildir. Afrika sisteminde Komisyonun kabul edilemezlik kararının üzerine tarafların yeni delillerle başvurması, kararın gözden geçirilip başvurunun yeniden ele alınması neticesini doğurmaktadır. Anılan bu durum Afrika sisteminde Komisyonun önüne getirilen başvurular bakımından bireysel başvurular özelinde başvurularda yeniden başvuruda bulunma imkanı vermektedir. Dolayısıyla başvuru sahiplerinin yeni deliller sunmak kaydıyla başvurularının yeniden gözden geçirilmesi fırsatı tanınmaktadır. Bahsedilen durum da kişilerin hak ve özgürlüklerinin korunması noktasında Af. İHHK'nin Usul Kurallarının diğer sistemlere nazaran daha olumlu nitelik taşıdığını göstermektedir. İşbu noktada Ame. İHK bağlamında bazı istisnai durumlarda kabul edilemezlik kararının yeniden değerlendirilmesi yönünde başvurularda imkan tanındığı akla gelebilir. Ancak söz konusu durumda Ame. İHK, Af. İHHK gibi ne Sözleşme ne de Usul Kurallarında ayrı bir düzenlemeye yer vermemiş sadece 2019 tarihli bir kararında¹¹⁸¹ bu konuya değinmiştir. Dolayısıyla her ne kadar uygulamada böyle bir usule rastlanmış olsa da Afrika sisteminde olduğu gibi ayrıntılı bir düzenleme Amerikan sisteminde yer almamaktadır. Nitekim Ame. İHK'ye sunulan yeniden değerlendirme taleplerinin belirli durumlara sınırlandırılmış olması da Afrika sistemini bir adım öne çıkarmaktadır. Afrika sistemi yönünden ayrıca bireysel başvurular bakımından tanınan bu imkanın devletlerarası başvurular açısından söz konusu olmadığını da belirtmek yerinde olacaktır. Daha açık deyişle, Komisyonun bireysel başvurular bakımından yeni delillerin ortaya koyması kaydıyla yeniden değerlendirme durumu devletlerarası başvurular bakımından geçerli değildir. Amerikan ve Afrika sistemlerinde düzenlenen söz konusu usule ise Avrupa sisteminde yer verilmemiş, kabul edilemezlik kararlarının kesin nitelik taşıdığı vurgulanmıştır.

Af. İHHM'ye yapılan başvurular bakımından kabul edilebilirlik incelemesi, Yazı İşleri Müdürü tarafından başvurunun nüshalarıyla birlikte Mahkeme Başkanına ve diğer üyelere iletilmesiyle başlamaktadır. Yazı İşleri Müdürü uygun görülen hallerde, söz konusu başvurunun nüshalarını Af. İHHM Başkanlığına danışmak suretiyle aleyhine başvuruda bulunulan devlet ile vatandaşının mağdur olduğu iddia edilen devlete de göndermektedir. Ancak Mahkeme Başkanlığının bahsi geçen taraf devletlere başvurunun nüshasını gönderilmemesi yönünde karar vermesi de mümkündür. Anılan bu durumda Yazı İşleri Müdürü başvurunun ilgili devletlere iletilmemesinin nedenlerini derhal başvurucuya bildirmektedir. Yazı İşleri Müdürlüğü belirtilenler haricinde Mahkemeye sunulan başvuruya ilişkin olarak Af. İHHK, AB Komisyonu Başkanını ve AB Komisyonu Başkanı aracılığıyla da AB Yürütme Kurulunu ve Protokole taraf diğer tüm devletleri de bilgilendirmektedir. (Af. İHHM/UK, Kural 42/1, 2, 3, 4)

¹¹⁸¹ IACHR Resolution 1/19, Initial Review of Petitions, 29 October 2019, <https://www.oas.org/en/iachr/decisions/pdf/Resolution-1-19-en.pdf>, 26 Nisan 2022.

Yazı İşleri Müdürü başvuruları ilgililere bildirdikten sonra bazı hususlar hakkında kendisinin bilgilendirilmesini talep etmektedir (Af. İHHM/UK Kural 42/5). Öncelikle aleyhine başvuru yapılan devletin başvurunun alınmasından itibaren otuz (30) gün içinde temsilcilerinin kimlik ve adres bilgilerinin Yazı İşleri Müdürlüğüne iletilmesi gerekmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 42/5-a). Yine Mahkeme önündeki herhangi bir başvuruda menfaati olduğunu iddia eden bir taraf devlet, davaya müdahil olmak istediği takdirde belirlenen süre içinde Yazı İşleri Müdürünü bilgilendirmek zorundadır (Af. İHHMKP, m. 5/2; Af. İHHM/UK, Kural 45/5-b ve Kural 61).

Af. İHHM Yazı İşleri Müdürlüğü tarafından alınan tüm başvuru dilekçeleri damgalanıp kaydedilmektedir. Söz konusu belgelerin nüshaları daha sonrasında ise başvurunun muhatabına ve diğer ilgili tüm katılımcılara iletilmektedir. Yazı İşleri Müdürü en nihayetinde bahsedilen şekilde tüm dilekçeleri aldığını da teyit etmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 43/1, 2).

Yazı İşleri Müdürü tarafından başvurunun ilgililere iletilmesi sonrasında cevaplarını sunmaları için birtakım süreler öngörülmüştür. Öncelikle aleyhine başvuru yapılan taraf devlet bakımından başvurunun tebliğ edilmesinden itibaren cevabını sunması için doksan (90) günlük süre sınırı öngörülmektedir. İlgili devletin sunduğu cevap dilekçesinde Mahkemenin yargı yetkisi, kabul edilebilirlik, esaslar ve tazminata ilişkin görüşlerin de yer alması gerekmektedir. Muhatap devletin bahsi geçen cevap dilekçesini sunması üzerine de başvuruçunun kırk beş (45) gün içinde cevabını iletmesi zorunludur. Başvurunun herhangi bir tarafının sözü edilen sürelerle uymaması halinde Mahkeme Başkanı, süreye uyulmamasına ilişkin makul bir açıklama yapan tarafa başvurunun yapılmasının ardından otuz (30) günlük bir ek süre verebilmektedir. Bahsedilen durum davanın diğer tarafına bildirildikten sonra da süre uzatım talebi hakkında cevabını sunması için ona da on beş (15) günlük süre verilebilmektedir. Daha fazla süre uzatma durumu sadece davanın özel koşulları dikkate alınmak kaydıyla Mahkeme kararı ile söz konusu olabilir. Zira süre uzatma kararı, Af. İHHM'nin takdirinde olan bir durumdur. (Af. İHHM/UK, Kural 44/1, 2, 3, 4, 5, 6)

Başvurunun taraflarından herhangi birinin dilekçelerini sunmaması ve uzatma talebinde bulunmaması halinde, ilgili taraf hakkında gıyabi karar verilebileceği hususunda uyarılmaktadır. Söz konusu durumda yükümlülüğünü yerine getirmeyen tarafa dilekçelerini sunmak üzere kırk beş (45) günden fazla süre verilmesi mümkün değildir (Af. İHHM/UK, Kural 44/7). Yeri gelmişken değinmek gerekirse Af. İHHM Usul Kurallarında yer alan düzenlemeler dikkate alındığında başvurunun taraflarına yükümlülüklerini yerine getirememeleri halinde ilave süreler verilebileceği öngörülmektedir. Anılan bu durum diğer Avrupa ve Amerikan insan hakları sistemi ile karşılaştırıldığında Afrika sisteminde kişinin hak kaybının önlenmesi adına telafi edici birtakım düzenlemeler getirildiğini göstermektedir. Dolayısıyla Afrika sisteminde özellikle AİHM bakımından öngörülen katı hak düşürücü süreler söz konusu olmamakla birlikte kişinin hak ve özgürlüklerinin korunması adına daha çok telafi edici ek sürelerle rastlanmaktadır. Ancak yine Mahkeme söz konusu sürelerin geçilmesi halinde de kendi inisiyatifine bağlı olmak kaydıyla

tafllara yazılı görüşlerini sunmaları için izin de vermektedir. O halde Afrika sisteminde Avrupa ve Amerika'dan farklı olarak Mahkemenin süreler bakımından Usul Kuralları ekseninde daha fazla takdir yetkisine sahip olduğu görülmektedir. Yine de söz konusu durum AİHM'nin kişi hak ve özgürlüklerini Af. İHHM'den daha az koruduğu sonucuna yol amamalıdır. Zira AİHM başvuruların yoğunluğu nedeniyle daha sonrasında Protokollerle birlikte birtakım değişikliğe gitmiş ve başvuruların şekli şartlarına ilişkin net düzenlemeler getirmek zorunda kalmıştır.

Af. İHHM'nin kabul edilebilirlik incelemesi kapsamında bahsedilen tüm süreler Yazı İşleri Müdürlüğü tarafından ilgililerin bilgilendirildiği dilekçelerin, bildirimlerin ya da tebligatların alındığı tarihten itibaren hesaplanmaktadır. Söz konusu belgelerin elektronik posta ile gönderilmesi halinde, elektronik postanın gönderildiği tarihte belgenin alındığı varsayılmaktadır. Dilekçe, ihbar ya da diğer yazışmalara ilişkin belgelerin iadeli taahhütlü posta ya da kurye ile gönderilmesi durumunda ise teslimatta alındığı tarih belirleyici olmaktadır. (Af. İHHM/UK, Kural 44/8)

Af. İHHM tarafından aksi yönde karar verilmedikçe belirtilen sürelerin dışında gönderilen dilekçelerin değerlendirilmesi mümkün değildir. Ancak taraflardan birinin süresi dışında dilekçe vermeye çalışması halinde söz konusu talebini süre uymamasının nedenlerini açıklayacak şekilde makul bir süre içinde yapması gerekir. Mahkeme kendisine ulaşan böyle bir talebi başvurunun diğer tarafına iletmekte ve talebe cevap vermesi için ona da on beş (15) günlük bir süre öngörmektedir. Sürenin uzatılması kararının yine Af. İHHM tarafından verilmektedir. (Af. İHHM/UK, Kural 45/1, 2, 3)

Af. İHHM'nin kabul edilebilirlik incelemesi ile ilgili değinilmesi gereken hususlardan biri ilk itiraz kurumudur. şöyle ki taraflardan herhangi biri Mahkemece belirlenen süre içinde ilk itirazda bulunabilmektedir. Ancak Af. İHHM aksi yönde karar vermedikçe taraflarca sunulan ilk itirazlar esas davaya ilişkin yargılamaya ara verilmesine neden olmamaktadır. Nitekim Mahkeme her durumda ilk itirazlar hakkında hüküm vermekte ya da hükmünü esasa ilişkin kararına dahil etmektedir. İlk itiraz olarak Af. İHHM'ye sunulan görüşlerde ilk itirazın dayandığı olayların ve kanuni dayanağının ve destekleyici nitelikteki belgelerin listesinin bulunması gerekmektedir. Ayrıca tarafların ileri sürmeyi düşündüğü herhangi bir delil de ilk itirazda yer alması gereken bir diğer husustur. Taraflardan herhangi birinin ilk itirazda bulunması halinde Mahkeme diğer taraftan da yazılı görüşlerini sunmasını talep etmektedir. Mahkeme ilk itiraz hakkında karar vermeden önce resen ya da taraflardan birinin talebi üzerine duruşma yapılmasına karar verebilmektedir. (Af. İHHM/UK, Kural 60/1, 2, 3, 4, 5)

Af. İHHM'ye yazılı görüşlerin sunulma süreci başvurucu, muhatap devletin başvuruya cevabını yanıtladığında ya da Mahkeme karar verdiğinde sona ermektedir. Ancak tarafların yazılı görüşlerin sunulma sürecinin sona ermesinden itibaren ek belgeler sunmak için izin başvurusunda bulunma hakları saklıdır. Tarafların ek belge sunmak üzere izin başvurusunda bulunması halinde söz konusu başvuru diğer tarafa iletilmekte ve cevap vermesi için on beş (15) gün süre

verilmektedir. Mahkeme yazılı görüşlerin ya da dilekçelerin alınması sürecinin yeniden başlatılıp başlatılmayacağı hususunda karar verme yetkisine sahiptir. Zira Mahkemenin izni olmaksızın başvurunun taraflarının dilekçelerin kabulünden sonra ek delil sunması mümkün değildir. (Af. İHHM/UK, Kural 46/1, 2, 3, 4)

Başvurunun tarafları, her ne kadar dilekçelerin kabulü sonrasında başvurularında herhangi bir değişiklik yapmasalar da dilekçe kabulünün bitimi öncesinde Mahkeme onayına bağlı olarak dilekçelerini değiştirebilmektedir. Dilekçelerde değişiklik yapılmasına ilişkin sunulan talep değiştirilecek olan kısımları açıklayan yazılı bir bildirimle yapılmaktadır. Söz konusu talebin ayrıca değişikliğin gerekçelerini de içermesi gerekmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki Af. İHHM'nin dilekçe kabulünün bitiminden sonra taraflardan herhangi birinin talepte bulunması halinde istisnai olarak izin verebilmesi de mümkündür. (Af. İHHM/UK, Kural 47/1, 2, 3)

Mahkemeye sunulmak üzere herhangi bir kişi ya da HDÖ tarafından Yazı İşleri Müdürlüğüne iletilen bir başvuru söz konusu olduğunda, muhatap devletin Protokole taraf olup olmadığı ya da taraf olduktan sonra Mahkemenin yargılama yetkisini tanıma beyanında bulunup bulunmadığı Yazı İşleri Müdürü ve Af. B Komisyonu tarafından doğrulanmaktadır (Af. İHHM/UK, Kural 48/2). Zira Af. İHHM kendisine sunulan bir başvurunun kabul edilebilirlik incelemesini gerçekleştirmeden önce yargılama yetkisinin bulunup bulunmadığını tespit etmek zorundadır.¹¹⁸² Eğer aleyhine başvuruda bulunulan devlet Af. İHHMKP'ye taraf değilse ya da Mahkemenin yargılama yetkisini tanıdığına dair beyanda bulunmamışsa Yazı İşleri Müdürü başvuruyu kaydetmemektedir. Böylelikle de Af. İHHM'nin başvuruyu kabul edilebilirlik yönünden incelemesi de mümkün olmamaktadır.¹¹⁸³ Bahsi geçen durum Yazı İşleri Müdürü tarafından başvuru sahibine gerekçeleriyle birlikte iletilmektedir. (Af. İHHM/UK, Kural 48/2).

Af. İHHM kabul edilebilirliğe ilişkin olarak belgelerin kendisine sunulması sonrasında Af. İHHŞ, Af. İHHMKP ve Af. İHHM Usul Kuralları çerçevesinde yargı yetkisini ve yapılan başvurunun kabul edilebilirliğini tespit etmektedir. Mahkeme ayrıca taraflardan olaya ilişkin bilgi, belge ya da ilgili olduğunu düşündüğü diğer materyalleri kendisine sunmalarını isteyebilmektedir. Daha sonrasında Af. İHHM, Af. İHHŞ'nin 56. maddesinde yer alan kabul edilebilirlik kriterlerini dikkate almak kaydıyla kendisine sunulan başvurunun kabul edilebilirliği hakkında karar vermektedir (Af. İHHM/UK, Kural 49/1, 2 ve Kural 50/1). Mahkemenin kabul edilebilirlik incelemesini Af. İHHŞ'de yer alan kriterler doğrultusunda gerçekleştirmesi Komisyon ve Mahkeme bakımından aynı şartların dikkate alındığını göstermektedir. Böylelikle de Af. İHHM'nin söz konusu kriterleri dikkate alırken Mahkeme özelinde bir kabul edilebilirlik kriteri

¹¹⁸² Yerima, s. 169.

¹¹⁸³ Bkz. ACtHPR, Application No. 001/2008 In the Matter of Michelot Yogogombaye v. Senegal, 15 December 2009, <https://www.african-court.org/cpmt/storage/app/uploads/public/5f4e1b713/5f4e1b7134e39188562605.pdf>, 8 Şubat 2022.

öngörülmediğinden daha esnek bir yaklaşım sergilemesine neden olabilmektedir. Başka bir deyişle, Af. İHHŞ’de yer alan ve Af. İHHM Usul Kurallarında ayrıntıya girilmeyen bir usulün öngörülmesi Af. İHHM’ye daha fazla hareket alanı bırakmaktadır.¹¹⁸⁴

Af. İHHM yukarıda belirtilen koşulların gerçekleşmesi durumunda dahi herhangi bir devletlerarası ve bireysel başvuruya ilişkin olarak kabul edilebilirlik hakkında karar vereceği zaman Af. İHHK’den görüş talebinde bulunabilir. İşbu durumda Mahkeme dosyanın ilgili bölümlerinin bir nüshasını Af. İHHK’ye iletmekte ve görüş almak istediği süreyi de belirtmektedir. Komisyon, Mahkemenin kendisinden talep ettiği görüşü usulüne uygun şekilde en kısa sürede sunmak zorundadır. Af. İHHK söz konusu incelemeyi Af. İHHŞ ve mevcut Usul Kurallarını dikkate alarak gerçekleştirmektedir. Mahkeme daha sonrasında vakaların Af. İHHŞ’nin ilgili hükümleri doğrultusunda başvurunun kabul edilebilirliği hakkında karar vermektedir. Ancak Mahkeme söz konusu başvuruları bizzat inceleyebileceği gibi bunları Komisyona havale edebilme yetkisine de sahiptir. Mahkeme başvurunun taraflarına danıştıktan sonra davayı Komisyona devretme yönünde karar verdiği takdirde, konu hakkındaki tüm dilekçeleri özet bir raporla Af. İHHK’ye iletmektedir. Anılan durumda Komisyon kendisine havale edilen başvurunun kabul edilebilirlik incelemesinin tamamlanmasının ardından kendi görüşünü ya da kabul edilebilirlik hakkında verdiği kararı Af. İHHM’ye bildirmektedir. (Af. İHHMKP, m. 6/1, 2, 3; Af. İHHK/UK, Kural 37/2, Kural 38/1, Kural 119/1, 2 ve Kural 131/1, 2)

Af. İHHM’nin başvuruya müdahil olma talebine ilişkin olarak da kabul edilebilirlik incelemesi söz konusudur. Mahkeme başvurunun kabul edilebilir olduğuna karar verdiği takdirde müdahil tarafın da yazılı görüşlerinin sunması için bir süre sınırı belirlemektedir. Söz konusu yazılı görüşler Yazı İşleri Müdürü tarafından Mahkemenin belirleyeceği son tarihe kadar yazılı cevaplarını sunacak olan davanın taraflarına iletilmektedir. Mahkemenin sözlü yargılamaya karar vermesi halinde ise müdahil taraf devlet sözlü yargılamalar esnasında müdahale konusuyla ilgili görüş sunma hakkına sahiptir. (Af. İHHM/UK, Kural 61/6, 7)

Ayrıca belirtmek gerekir ki olayların incelenmesi ve tespitine bağlı olarak Af. İHHM’nin yargılamanın her aşamasında resen ya da taraflardan herhangi birinin talebi doğrultusunda uygun gördüğü davaların ve dilekçelerin birleştirilmesini veya ayrılmasını emredebilme yetkisi bulunmaktadır (Af. İHHM/UK Kural 62/1). Mahkeme gerekli gördüğü takdirde birleştirme ve ayırma konusunda tarafların görüşünü alabilir (Af. İHHM/UK, Kural 62/2).

Kabul edilebilirlik incelemeleri yönünden genel bir değerlendirme yapıldığında bölgesel sistemler arasında Amerikan ve Afrika sistemlerinde daha ayrıntılı düzenlemelere yer verildiği görülmektedir. Avrupa sisteminde yine diğerlerine nazaran daha katı düzenlemelerin bulunduğu ve AİHM’nin bireyi değil Avrupa kamu düzenini daha ön planda tutarak hareket ettiği söylenebilir.

¹¹⁸⁴ Viljoen, **International**, s. 448; Murray, “Decisions”, s. 426.

Amerikan ve Afrika sistemlerinde daha çok da Afrika sisteminde dikkat çeken husus ise yazışmaların yürütülmesi esnasında belirli sürelerin öngörülmüş olmasıdır. Söz konusu süreler Afrika sisteminde Komisyon ve Mahkeme ekseninde uygulanmakta, sürelerin uzatılması noktasında ilgili denetim organlarına takdir yetkisi tanınmaktadır. Böylelikle de bireylerin geçerli nedenlerini ileri sürmek kaydıyla bahsi geçen süreye uymasalar dahi hak kaybına uğramasının önüne geçilmektedir. Ancak 2020 yılında Komisyon Usul Kurallarında yapılan değişiklikle birlikte sürelerin önemli ölçüde kısaltıldığı da göze çarpmaktadır. Bahsedilen durum gelişen teknoloji ile birlikte haberleşmenin de kolaylaşmasının bir sonucu olarak ifade edilebilir. Yine de başvurunun taraflarına telafi edici ek süreler öngörülmesi Afrika sisteminde yazışmalar esnasında sergilenen esnek tutumun devam ettirilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Afrika sisteminde süreler bakımından ilk bakışta özgürlükçü olarak nitelendirilen bu durumun farklı bir boyutuna da değinmek gerekmektedir. Zira Afrika sisteminde başvurunun tarafları arasında gerçekleşen yazışmalarda öngörülen sürelerin, tarafların katılımını sağlamaya yönelik olarak sürekli uzatılması başvurunun sonuçlandırılması bakımından dezavantaj oluşturabilmektedir. Başvurunun sonuçlandırılması açısından gerekli olan yazışmaların belirtilen süre zarfında gerçekleştirilmemesi başvurunun tarafları adına bir belirsizliğe ve sürecin uzamasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla sürelerin devamlı şekilde uzatılmasına fırsat tanıyan düzenlemelerin, öngörülen sürelerin işlevine ve sistemin işlerliğine olumsuz etkide bulunabilmesi mümkündür.¹¹⁸⁵

Afrika sistemi bakımından değerlendirilmesi gereken başka bir durum da Af. İHHK tarafından kabul edilebilirlik hakkında verilen kararların yeniden değerlendirilmesidir. Ancak bu kapsamda sadece kabul edilemezlik kararı değil kabul edilebilirlik kararlarının yeniden değerlendirilmesi için talepte bulunulabilmektedir. Dolayısıyla hem başvuru hem de muhatap devletin Af. İHHK'nin verdiği kararın yeniden değerlendirilmesi için talepte bulunması mümkündür. Ancak yine de söz konusu talepte bulunabilmek için başvurucuya tanınan sürenin muhatap devlete tanınan süreden uzun tutulması bireyin ön planda tutulduğunun göstergesidir. O halde Af. İHHK tarafından verilen kabul edilemezlik kararlarının kesin nitelik taşımadığı yeni delillerle tekrar inceleme yapılmasının mümkün olduğu söylenebilir. Anılan bu durumun Avrupa ve Amerikan sistemlerinde yer almaması ise Afrika sistemini diğerlerine göre daha özgürlükçü kılan bir tutum olarak ifade edilebilir.

¹¹⁸⁵ Murray, *African Charter*, s. 665.

3. 1. 3. Esas Yönünden İnceleme

İnsan hakları mahkemelerine sunulan başvuruların büyük bir çoğunluğu şekli unsurları ya da kabul edilebilirlik kriterlerini sağlayamaması nedeniyle esas yönünden inceleme aşamasına geçilmeden reddedilmektedir. Dolayısıyla insan hakları mahkemelerine sunulacak olan başvuruların öncelikle şekil ve kabul edilebilirlik yönünden aranan kriterleri karşılaması esasa ilişkin incelemenin ön şartı olarak nitelendirilebilir. Esas yönünden bir başvurunun incelenmesi için öncelikle başvuruya konu olayların tespit edilmesi gerekmektedir. Bu aşamada dostane çözüm, geçici önlem ve hakkaniyete uygun tazmin meseleleri dikkate alınmakta ve başvurunun esasına ilişkin olarak son bir karara varılmaktadır.

AİHM'nin ilgili birimleri tarafından yapılan kabul edilebilirlik incelemesi sonrasında başvurunun esas yönünden değerlendirilmesine geçilmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere AİHM'nin esas incelemesinde yetkili olan birimleri Komiteler ve Dairelerdir. AİHM kabul edilebilirlik incelemesi sonrasında esas incelemesini çekişmeli yargı ilkesi doğrultusunda gerçekleştirmektedir.¹¹⁸⁶ Esas hakkındaki incelemenin aşamalarından biri olayların tespiti ve saptanmasıdır.¹¹⁸⁷ Böylelikle başvuruçunun ileri sürdüğü iddiaların hukuki yönleri de dikkate alınarak, AİHS ve onun protokollerinde yer alan herhangi bir hakkın ihlali sonucuna yol açıp açmadığı tespit edilmektedir.¹¹⁸⁸ AİHM, başvurunun kabul edilebilir olduğu kanaatine varduktan sonra tarafların temsilcilerinin katılımıyla davayı incelemektedir. Mahkemenin olayları tespit etmesi esnasında Sözleşmeye taraf devletlerin soruşturmanın daha etkin olmasını sağlayacak olanakları temin etmesi gerekmektedir (AİHS, m. 38).

AİHM esas hakkındaki inceleme esnasında gerçekleştireceği soruşturma için ilgili devlet ile görüş alışverişinde bulunabilir. Bahsi geçen görüşmenin amacı ise söz konusu devletten soruşturma için izin istenmesi ile alakalı olmayıp gerekli kolaylıkların soruşturma esnasında sağlanmasıdır. Zira soruşturma yapılması konusunda takdir yetkisi AİHM'ye ait olup ilgili devletten izin istenmesi gerekmemektedir. Soruşturmanın gerçekleştirilmesinde ilgili devletin AİHS'ye taraf olmaktan kaynaklanan iş birliğinde bulunma yükümlülüğü bulunmaktadır. Ancak bazı durumlarda Sözleşmeye taraf devletlerin işbirliği konusunda isteksiz davrandıkları ve bu yükümlülükten kaçındıkları da bilinmektedir.¹¹⁸⁹

Devletlerarası başvurunun kabul edilmesi sonrasında, Daire Başkanı, ilgili Sözleşmeci taraflara danışarak davanın esası hakkında yazılı görüşlerini ve varsa delillerini sunmaları için bir süre belirlemektedir. Ancak ilgili taraf devletlerin uzlaşmaya varmaları halinde Daire Başkanı sözü

¹¹⁸⁶ Salihpaşaoğlu, s. 101; Çağırın, **UAİH**, s. 319.

¹¹⁸⁷ Gözübüyük vd., s. 115.

¹¹⁸⁸ Özcan Özbey, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Başvuru Yöntemleri**, 2. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi, s. 119; Güneş, s. 353; Ünal, s. 398.

¹¹⁸⁹ Özdek, s. 64; Gözübüyük vd., s. 115-116; Gözlügül, s. 431.

edilen yazılı usulden vazgeçilmesini talep edebilmektedir. Başvurunun tarafı olan bir ya da daha fazla Sözleşmeci devletin talepte bulunması durumunda davanın esastan görüşülmesine ilişkin değerlendirme duruşmalı olarak yapılabilmektedir. Ancak Daire Başkanı re'sen de duruşma yapmaya karar verebilme yetkisine sahiptir. Sözlü usulü belirleme yetkisi de yine başvuruyu inceleyecek olan Daire Başkanı'na aittir. (AİHM/UK, Kural 58/1, 2)

Bireysel başvurular bakımından bir başvurunun kabul edilmesi halinde ise, Daire ya da Daire Başkanı tarafları başka delil ya da yazılı görüşlerini sunmaları için bilgilendirmektedir (AİHM/UK, Kural 59/1). Tıpkı devletlerarası başvurularda olduğu gibi bireysel başvurularda da tarafların delil ve yazılı görüşlerini sunmaları için belirli bir süre tanınmaktadır (AİHM/UK, Kural 59/2). AİHM'nin tarafların delil ve yazılı görüşlerini sunması için verdiği sürenin uzatılması mümkündür.¹¹⁹⁰ Başvurucuların sunacağı yazılı görüşlerin içeriği de bu aşamada önem taşımaktadır. Nitekim AİHM'nin ihlal kararı vermesinde bu aşamada başvurucuların sunmuş olduğu delil ve yazılı görüşlerin etkisi sanıldığından büyüktür.¹¹⁹¹ Daire herhangi bir tarafın talebi doğrultusunda ya da kendi inisiyatifini kullanarak gerekli olduğunu düşündüğü durumlarda davanın esası hakkında duruşma yapılmasına karar verebilmektedir. Bireysel başvurular bakımından da yazılı ya da sözlü usulü belirleme yetkisi Daire Başkanı'na aittir. (AİHM/UK, Kural 59/3, 4)

AİHM'nin başvuruyu incelemekle görevli olan ilgili birimi olayların incelenmesi ve tespiti için mahallinde soruşturma yapma imkanına sahiptir (AİHM/UK, Kural 19/2). Bahsi geçen soruşturma usulü de AİHM Usul Kurallarının Ekinde yer almakta ve söz konusu düzenlemeler doğrultusunda gerçeklerin ortaya çıkartılabilmesi için mahallinde soruşturma gerçekleştirilmektedir.¹¹⁹² Buna göre davayı görmekte olan bir Daire ise, re'sen ya da tarafların talebi üzerine olaylara açıklık getirebileceğini düşündüğü soruşturma tedbirlerini alabilmektedir. Daire soruşturma tedbirleri kapsamında taraflardan yazılı delil sunmalarını talep edebilmekte; bir kişiyi tanık, bilirkişi ya da başka bir sıfatla dinleyebilmektedir. Ancak Dairenin bahsi geçen kişileri dinleyebilmesi için verilen ifadelerin soruşturmanın yürütülmesine yardımcı olması gerekmektedir. Daire belirtilenlerin dışında bir kişi ya da kurumdan da olaya ilişkin herhangi bir konu hakkında görüş veya yazılı rapor da talep edebilmektedir. (AİHM/UK, Ek A1/1, 2)

AİHM önüne getirilen bir başvurunun incelenmesinin her aşamasında, soruşturmanın farklı bir yerde yürütülmesine karar verebilmektedir (AİHM/UK, Kural 19/2). AİHM'nin gerçekleştirdiği mahallinde soruşturmanın daha çok devletlerarası başvurularda uygulandığı görülmektedir.¹¹⁹³

¹¹⁹⁰ ECHR Rules of Court Practice Directions, Written Pleadings, s. 62, https://www.echr.coe.int/documents/pd_written_pleadings_eng.pdf, 10 Mayıs 2022.

¹¹⁹¹ Tanrıkulu, s. 120.

¹¹⁹² Leach, **ECHR**, s. 56.

¹¹⁹³ Bkz. ECHR Case of France, Norway, Denmark, Sweden and the Netherlands v. Turkey, Application No. 9940-9944/82, Commission Report of 7 December 1985, p. 27-28, <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjkm5KJ7tT3AhVZSfEDHTetBsEQFnoECAMQAQ&url=http%3A%2F%2Fhudoc.echr.coe.int%2Fapp%2Fconversion%2Fpdf%2F%3FLibrary%3D>

Bireysel başvurularda ise söz konusu usulün uygulaması daha nadir olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁹⁴ Mahallinde soruşturma AİHM ya da görevlendireceği üyeler yürütmektedir. İşbu durumda Daire, üyelerinden birini ya da birkaçını ya da AİHM'nin diğer yargıçlarını yerinde inceleme ve soruşturma yapmaları için görevlendirme yapabilmektedir. Görevlendirilen üyeler ya da yargıçlar mahallinde soruşturma esnasında delil toplama yetkisine de sahiptir. Dairenin ya da görevli heyetin mahallinde soruşturma görevini yerine getirirken gerçekleştirdiği işlemler, Daire Başkanı ve heyet başkanı aksine karar vermediği müddetçe gizli olarak yürütülmektedir. Daire Başkanı gerekli gördüğü takdirde, üçüncü bir taraf devleti soruşturma işlemine katılması için davet edebilmekte ya da ilgili devletin soruşturmaya katılmasına izin verebilmektedir. Ancak Daire Başkanı anılan bu durumda katılımın koşullarını belirleyerek, söz konusu koşullara uyulmaması halinde katılımı kısıtlayabilmektedir. (AİHM/UK, Ek A1/3, 4, 5)

Soruşturma tedbirleri uygulanırken başvurunun ve ilgili taraf devletin işlemlerin yürütülmesinde AİHM'ye yardımcı olması gerekmektedir. Aleyhine başvuruda bulunulan devletin ülkesinde yargılama işleminin gerçekleşmesi halinde, ilgili devletin yargılamanın düzgün şekilde yapılabilmesi için heyete gerekli kolaylıkları sağlayıp, iş birliğinde bulunması zorunludur. İlgili devlet bahsi geçen iş birliği kapsamında başvurunun, tanık ve bilirkişiler ile heyet tarafından dinlenilebilecek diğer kişilerin ülke içinde serbestçe dolaşabilmelerini ve güvenliklerinin yeterli ölçüde sağlanmasını garanti etmekle yükümlüdür. Ayrıca herhangi bir kişi ya da kuruluşun heyete ifade vermesi ya da yardım etmesi halinde olumsuz sonuçla karşılaşmaması için gereken tedbirleri almak da ilgili taraf devletin sorumlulukları arasında yer almaktadır. (AİHM/UK, Ek A2/1, 2)

Başvurunun muhatabı devletin, AİHM'nin mahallinde yapılacak soruşturma için iş birliğinde bulunmayı reddetmesi de mümkündür. İşbu durumda AİHM, meseleyi Bakanlar Komitesinin önüne getirebilir. Bakanlar Komitesi ise ilgili devletin yükümlülüklerinin yerine getirilmesi ve ülkesinde soruşturmanın gerçekleştirilmesi yönünde baskıda bulunabilir. Ayrıca daha önce de ifade edildiği üzere başka bir Sözleşmecî devletin AİHS'nin başka hükümlerinin yerine getirilmemesi nedeniyle yükümlülüğünü yerine getirmeyen devlet aleyhine başvuruda bulunması da mümkündür. Dolayısıyla başvurunun muhatabı olan devlet, hem Bakanlar Komitesi hem de başka bir Sözleşmecî devlet aracılığıyla mahallinde soruşturma için işbirliğine zorlanabilecektir.¹¹⁹⁵

ECHR%26id%3D001-95690%26filename%3D001-95690.pdf&usg=AOvVaw1-0wZtnuZf6NW04aFRBKyB; Case of Georgia v. Russia, Application No. 13255/07, 3 July 2014, p. 13-17, 86-92, <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-145546>, 10 Mayıs 2022.

¹¹⁹⁴ Bkz. ECHR Case of Arthur Hilton v. The United Kingdom, Application No. 5613/72, Commission Report of 6 March 1978, p. 1-2, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj1-eO-7tT3AhU4SvEDHRLaBtgQFnoECAgQAQ&url=http%3A%2F%2Fhudoc.echr.coe.int%2Fapp%2Fconversion%2Fpdf%3Flibrary%3DECHR%26id%3D001-73418%26filename%3DHILTON%2520V.%2520THE%2520UNITED%2520KINGDOM.pdf&usg=AOvVaw31t01vW_PiRiR4shbQl8uz, 10 Mayıs 2022.

¹¹⁹⁵ Zwaak vd., s. 188-189; Schabas, s. 813.

Mahallinde yapılan soruşturmada bir taraf ya da diğerk kişinin heyet karşısına çıkmaması durumunda heyet, yargılamaya devam etmenin adaletin tecellisine etki etmeyeceğine kanaat getirdiğı takdirde yargılamaya devam edebilmektedir (AİHM/UK, Ek A3). Yargılama esnasında heyetin delegeleri, AİHS ve AİHM Usul Kuralları ile Daireye verilmiş olan yetkileri kullanarak yargılamanın gerçekleşmesini sağlamaktadır (AİHM/UK, Ek A4/1). Heyet başkanı, heyet önündeki yargılama başlamadan evvel taraflarla ya da temsilcileriyle hazırlık toplantısı yapılmasına karar verebilmektedir (AİHM/UK, Ek A4/2).

Mahallinde soruşturma kapsamında heyet tarafından dinlenilmesi uygun görülen tanık, bilirkişi ve diğerk kişiler Yazı İşleri Müdürü tarafından davet edilmektedir. Yazı İşleri Müdürünün taraflara yapacağı davetin bağlantılı olduğu davayı, tahkikatın, bilirkişi görüşünün ve Daire ya da Daire Başkanı tarafından verilen soruşturma tedbirinin konusunu davet edilen kişiye ödenecek ücretle ilgili hükümleri içermesi gerekmektedir. Davanın taraflarının tanık, bilirkişi ve davet edilecek diğerk kişilerin kimlik ve adres bilgileri hakkında yeterli bilgiyi aktarmaları soruşturmanın ilerlemesinde önemli yere sahiptir. Tanıklardan herhangi birinin davanın tarafı olan devletin ülkesinde ikamet etmesi halinde, ilgili devlet Daire tarafından kendisine gönderilen daveti tanığa tebliğ etmekle yükümlüdür. Sözleşmeci devletin tebligatı yapamaması halinde anılan bu durumun sebeplerinin yazılı şekilde bildirmesi gerekmektedir. Ancak ilgili taraf devletin kendi otoritesi altında bulunan davet edilmiş kişilerin soruşturmaya katılımlarını sağlamak adına gerekli diğerk tedbirleri alması zorunludur. Heyet Başkanının, heyet önündeki yargılama esnasında tanık, bilirkişi ya da diğerk kişilerin katılımlarını talep etmesi durumunda, ülkesinde yargılama yapılan taraf devlet katılımı sağlamak için gerekli adımları atmakla sorumludur. Tanık, bilirkişi ya da diğerk kişilerin ilgili Sözleşmeci devletin talebi üzerine ya da onun namına davet edilmesi üzerine bahsedilen kişilerin gelme masrafları Daire aksine karar vermedikçe, ilgili devletçe karşılanmaktadır. Yine ilgili taraf devletin ülkesinde tutuklu olan bir kişinin davet edilmesi üzerine gelme masraflarını Sözleşmeci devlet karşılamak zorundadır. Diğerk bütün hallerde ise, masrafın kimin tarafından karşılanması gerektiğine Daire karar vermektedir. Masrafların miktarını belirleme yetkisi ise Daire Başkanına aittir. (AİHM/UK, Ek A5/1, 2, 3, 4, 5, 6)

Mahallinde soruşturma işlemlerini gerçekleştiren heyet bir tanığın kimliğini tespit ettikten sonra ve ifadesini almadan önce, söz konusu tanığın yemin etmesi veya ant içmesi gerekmektedir. Aynı şekilde soruşturmaya dahil edilmiş olan her bilirkişinin de kimlik tespiti yapıldıktan sonra ve görevini yerine getirmesinden önce yemin etmesi ya da ant içmesi zorunludur. Tanık ve bilirkişilerin yemin işlemlerinin tutanağa geçirilmektedir. Ancak istisnai haller dışında, heyet başkanının onayı olmadan tanık, bilirkişi ya da heyet önünde dinlenecek diğerk kişiler ifade vermeden önce duruşma salonuna alınmamaktadır. Tüm bu belirtilenlerin dışında, heyet başkanı adaletin usulüne göre işlemlerini temin etmek adına, anılan kişilerin tarafların yokluğunda dinlenmeleri için özel düzenlemeler yapabilmektedir. Ayrıca, heyetin, tanık ya da bilirkişi

niteliğine sahip olmayan bir kişiyi bilgi edinmek amacıyla dinlemesi mümkündür. (AİHM/UK, Ek A6/1, 2 ve Ek A7/3, 4, 5)

Soruşturma heyetinin herhangi bir üyesi, soruşturmanın yürütülmesi esnasında tarafların temsilcilerine, avukatlarına ve danışmanlarına, başvuruçulara, tanık ve bilirkişiler ile heyet önüne çıkan herhangi bir kişiye soru sorabilme yetkisine sahiptir. Belirtilen bu durumun dışında tarafların temsilcilerinin, avukatlarının ya da danışmanlarının, tanık, bilirkişi ya da heyet önüne çıkan herhangi bir kişiyi sorgulaması da mümkündür. Ancak anılan sorgulama işlemi heyet başkanının kontrolü dahilinde gerçekleştirilebilmektedir. Zira tanık, bilirkişi ya da sorguya çekilen herhangi bir kişiye yöneltilen bir soruya itiraz edilmesi halinde Heyet Başkanı vermektedir. Herhangi bir tanık ya da bilirkişiye itiraz edilmesi nedeniyle ortaya çıkan uyuşmazlıkta heyet başkanı karar vermektedir. (AİHM/UK, Ek A7/1, 2, 5)

Heyetin yürüttüğü soruşturma tedbirleriyle ilgili olarak Yazı İşleri Müdürü tarafından tutanak düzenlenmektedir. Bahsi geçen tutanakta heyetin oluşumu, heyet önüne çıkartılan temsilci, avukat ya da danışmanların listesi, her bir tanık, bilirkişi ya da dinlenen diğer kişilerin kimlik bilgileri ile adresleri yer almaktadır. Ayrıca ilgili kişilerin verdiği ifadelerin, yöneltilen soruların ve verilen cevapların metni ile heyetin yargılama işlemleri esnasında verdiği ya da heyet başkanının verdiği herhangi bir kararın metni de tutanakta yer almaktadır. Yazı İşleri Müdürü tutanakların resmi bir dilde olmasını sağlamakta yükümlüdür. Yazı İşleri Müdürü tarafından tutulan tutanakların bir örneği, düzeltmeler yapabilmeleri için tarafların temsilcilerine gönderilmekte; ancak yapılan düzeltmelerin söylenen sözün amacını değiştirmeyen nitelikte olması gerekmektedir. Tarafların temsilcilerin tutanakları düzeltilmesi Yazı İşleri Müdürü ya da heyet başkanının denetimi altında gerçekleştirilmektedir. Yazı İşleri Müdürü düzeltme işlemi için heyet başkanının talimatları doğrultusunda bir süre tayin etmektedir. Bahsi geçen düzeltme işleminin tamamlanmasından sonra ise tutanaklar, Yazı İşleri Müdürü ve heyet başkanı tarafından imzalanarak onaylı belgeler haline gelmektedir. (AİHM/UK, Ek A8/1, 2, 3, 4)

AİHM ekseninde olayların incelenmesi bakımından değinilmesi gereken bir diğer konu da davanın Komite ya da Daire dışında Büyük Daire’de görülmesi durumudur. Bu kısma kadar değinilen konular Büyük Daire dışındaki birimler tarafından yapılan incelemeler bakımından geçerli iken, Büyük Daire’de görülen davalar bakımından da birtakım düzenlemeler getirilmiştir. Öncelikle bir Daire önünde görülmekte olan dava AİHS ve onun Protokollerinin yorumlanmasını etkileyen ciddi bir sorun doğurabilecek nitelikte ise Daire davayı Büyük Daire lehine bırakabilmektedir. Yine, Dairenin incelemekte olduğu başvurunun çözümü AİHM’nin içtihadı ile uyuşmazlık sonucunu doğurduğu takdirde, Daire yargılamadan Büyük Daire lehine feragat etmek zorundadır. Dairenin yargılamayı Büyük Daire lehine bırakması halinde Yazı İşleri Müdürünün taraflara bildirimde bulunması gerekmektedir. Başvurunun tarafları kendilerine yapılan bildirimden itibaren iki hafta içinde başvuruya ilişkin görüşlerini Büyük Daireye sunabilmektedir. Herhangi bir

Daire tarafından bahsedilen yönde karar alınması durumunda gerekçe gösterilmesi zorunlu değildir. (AİHS m.30; AİHM/UK, Kural 72/1, 2, 3, 4)

Dairenin Büyük Daire lehine feragat etmesinin dışında, bir davanın herhangi bir tarafının da istisnai olarak, davanın Büyük Daireye havale edilmesini talep edebilmesi de mümkündür. Ancak bunun için söz konusu başvurunun AİHS ve onun protokollerinin yorumlanmasına veya uygulanmasına ilişkin ciddi bir sorun doğurması ya da genel öneme sahip bir meseleye ilişkin olması gerekmektedir. Böylelikle AİHM bakımından önemli olarak nitelendirilen konuların tekrar ele alınma imkânı doğmaktadır¹¹⁹⁶ Ancak bahsedilen şekilde bir talepte bulunacak tarafın söz konusu talebi Dairenin hükmünü vermesinden itibaren üç ay içinde Yazı İşleri Müdürü'ne iletmesi ve talebinde bu davanın Büyük Daire tarafından görülmesini haklı kılan gerekçeleri bildirmesi zorunludur. Büyük Daire'nin beş yargıçlı kurulu kendisine yöneltilen talebi sadece mevcut dava dosyası üzerinden değerlendirmekte ve davanın bu tür bir sorunu ortaya çıkardığını düşündüğü takdirde kabul etmektedir. Büyük Dairenin söz konusu talebi reddetmesi halinde ilgili kararda gerekçe göstermesi zorunlu değildir. Büyük Dairenin beş yargıçlı kurulu ilgili tarafın talebini kabul ettiği takdirde, davayı bir hüküm tesis ederek karar bağlamaktadır. (AİHS, m. 43/1, 2, 3; AİHM/UK, Kural 73/1, 2, 3)

Başvurunun tarafları yargılama işlemlerinin yürütülmesi ve adaletin tecelli edebilmesi adına AİHM'nin gerekli gördüğü tasarrufları gerçekleştirmek için işbirliği yapmak zorundadır (AİHM/UK Kural 44A). Ancak Mahkeme gerekli gördüğü takdirde başvurunun tarafları dışında herhangi bir Sözleşmecî devleti de işbirliğine zorlayabilmektedir (AİHM/UK Kural 44A). Yine taraflardan birinin AİHM tarafından talep edilen delilleri sunmaması, gerekli bilgiyi sağlamaması ya da resen açığa çıkarmak istememesi veya yargılama işlemlerine etkin katılmaması hallerinde Mahkeme bu tür usulsüzlüklere uygun gördüğü şekilde dikkat çekebilmektedir (AİHM/UK Kural 44C/1). Ancak Sözleşmecî Tarafın yargılama işlemlerine etkin şekilde katılmaması ya da katılmayı reddetmesi Mahkemenin başvuruyu incelemesine tek başına engel teşkil etmemektedir (AİHM/UK, Kural 44C/2). Dolayısıyla belirtilen bu durumun sonucu olarak AİHM'nin, yargılama işlemlerine başvuru ile Sözleşmecî tarafın katılmaması hallerine farklı neticeler bağladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca, AİHM'nin yargılama işlemlerinin yürütülmesine ilişkin olarak taraflardan birine verdiği talimata uyulmaması durumunda Mahkeme Başkanının gerekli gördüğü tedbiri almasında herhangi bir engel bulunmamaktadır (AİHM/UK Kural 44B).

Ame. İHK yaptığı inceleme neticesinde başvuru dosyasını kapatmadığı takdirde, taraflara bilgi vermek kaydıyla başvuruda iddia edilen olguları değerlendirme aşamasına geçmektedir. Başvurunun esasına ilişkin incelemede uygulanacak olan usul ise Ame. İHK Usul Kurallarında

¹¹⁹⁶ Gözlügöl, s. 395.

daha ayrıntılı şekilde ortaya koyulmaktadır.¹¹⁹⁷ Komisyonca gerekli olduğu düşünüldüğünde işlemlerin etkili şekilde yürütülmesi amacıyla ilgili devletlerin işbirliğinde bir soruşturmanın da yürütülmesi mümkündür. Soruşturmanın haricinde Ame. İHK ilgili devletlerden herhangi bir bilgiyi sağlamasını da talep edebilmektedir. Komisyonun bahsedilen talebi muhatap devlete iletmesi üzerine ilgili tarafların sözlü ifadeleri dinlenmekte ve yazılı ifadeleri alınmaktadır. Acil ve ciddi vakaların bulunması durumunda Ame. İHK, başvurunun kabul edilebilirlik koşullarına ilişkin resmi gereklilikleri yerine getirdiği sonucuna varırsa, ilgili devletin önceden onayını alarak soruşturma yürütebilme imkanına sahiptir. (Ame. İHS, m. 48/1, 2)

Davanın esastan incelemesi aşamasında Komisyon, esas hakkındaki ek gözlemlerini sunmak üzere başvuruculara dört aylık süre tanımaktadır. Başvurucuların sundukları ek gözlemler ise daha sonrasında muhatap devlete iletilerek dört ay içinde kendi gözlemlerini sunması beklenmektedir. Başvurunun taraflarına verilen sürenin uzatılması mümkün olup, süre uzatımı için gelen talepler ADÖ Genel Sekreterliği tarafından değerlendirilmektedir. Ancak ADÖ Genel Sekreterliği tarafından belirlenen tarih, taraflara gözlem için ilk talepte bulunulmasından itibaren altı ayı geçemeyecektir. Ciddi ya da acil bir durumun söz konusu olması ya da bir kişinin yaşamının veya kişisel bütünlüğünün yakın ve gerçek bir tehdit altında bulunması halinde ise Komisyonca dava açılmış olması kaydıyla taraflardan ek gözlemler talep edilebilmektedir. Komisyonun talep ettiği ek gözlemler her bir vakanın kendi şartları dikkate alınarak belirlenen makul süre içinde Komisyona iletilmelidir. (Ame. İHK/UK Kural 37/1, 2, 3)

Ame. İHK'nin herhangi bir başvurunun esas hakkında incelemeye geçebilmesi için ilgili taraflar arasında dostane çözüme ulaşılamaması gerekmektedir. Ame. İHK herhangi bir başvurunun esas hakkında karar vermeden önce, dostane çözüm usulünü başlatma konusunda görüşlerini belirtmeleri için taraflara bir süre sınırı belirlemektedir. Anılan bu durumda Komisyon dört (4) aylık süre içerisinde olguları ortaya koyan ve söz konusu olguların sonuçlarını açıklayıcı bir rapor düzenlemek zorundadır. Söz konusu süre ciddi ve acil bir durumun bulunması ya da bir kişinin yaşamının ya da kişisel bütünlüğünün tehlike altında olması hallerinde daha kısa tutularak taraflardan daha hızlı cevap vermeleri istenmektedir. Komisyonun tarafların ek gözlemlerini yazılı olarak sunmaları için davet edebilmesi de mümkündür. Nitekim Komisyonun uygun olduğunu düşündüğü hallerde, davanın değerlendirilmesini geliştirmek için usulüne uygun şekilde duruşma için toplayabilmesinin önünde hiçbir engel bulunmamaktadır. Komisyonun düzenlediği raporun tamamının ya da bir kısmının oybirliği sonucu oluşturulmadığı hallerde ayrık görüşe sahip herhangi bir üye bu görüşünü rapora ekleyebilmektedir. Ayrıca Komisyonun taraflardan bilgi talep etmesi durumu söz konusuysa tarafların yapmış olduğu yazılı ve sözlü açıklamalar da rapora iletirmektedir. Komisyonun hazırladığı rapor daha sonra ilgili devletlere gönderilmekte; ancak

¹¹⁹⁷ Hennebel ve Tigroudja, s. 1125.

bahsi geçen devletler Komisyon raporunu yayınlama engeline tabi olmaktadır. Komisyonun hazırladığı raporu ilgili devlete iletirken uygun gördüğü öneri ve tavsiyelerde bulunabilmesi de mümkündür. (Ame. İHS, m. 48 ve m. 50/1, 2, 3; Ame. İHK Statüsü, m. 23/2; Ame. İHK/UK, Kural 37/1, 3, 4, 5)

Tarafların Komisyonun talep ettiği bilgileri belirlenen süre içinde Ame İHK'ye sunmaması halinde başvuru dilekçesinde ileri sürülen ve ilgili devlete iletilmiş olan olguların doğru olduğu karinesi kabul edilmektedir. Ancak bahsi geçen durumun geçerli olabilmesi için başka delillerin farklı bir sonuca yol açmaması gerekmektedir. (Ame. İHK/UK, Kural 38). Nitekim Ame. İHK'nin herhangi bir başvuruda yer alan olguların gerçekliğini tespit etmede en çok tarafların kendisine sunduğu bilgi ve deliller kullanılmaktadır.¹¹⁹⁸ Ancak bahsedilen durumun daha net tespit edilebilmesi açısından Ame. İHK'nin de AİHM'ye benzer şekilde mahallinde soruşturma yapması mümkündür.¹¹⁹⁹ Komisyon ilgili devletin hükümetinin rızasıyla ya da daveti üzerine o devlette mahallinde soruşturma yapabilmektedir (Ame. İHK Statüsü, m. 18/g). Şöyle ki Komisyon, gerekli olduğunu düşündüğü hallerde, işlemlerin etkili bir şekilde yürütülmesi amacıyla ilgili devletin uygun kolaylıkları sağlayacağı bir mahallinde soruşturma talebinde bulunabilmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 39/1). Mahallinde soruşturma başlangıçta belirli bir ülkedeki insan hakları durumunu tespit edebilmek için kullanılmış olsa da bireysel başvurularda ihlal iddiasına konu eylemin gerçekleştiği yer hakkında bilgi ve gözlem edinilmesine fırsat tanımaktadır.¹²⁰⁰ Ancak yine de mahalli soruşturma, başvurunun esasına ilişkin olgular sadece ilgili devlette mevcut olması halinde gerçekleştirilmektedir.¹²⁰¹

Ayrıca mahallinde soruşturma usulünün bireysel başvurular özelinde muhatap devlette insan haklarıyla ilgili genel bir endişeye yanıt olarak düzenlendiğine de değinmek gerekir.¹²⁰² Ciddi ve acil durumlarda Komisyonun mahallinde soruşturma yapabilmesi için, ülkesinde ihlallerin gerçekleştiği öne sürülen devletin önceden rızası alınmak kaydıyla kabul edilebilirlik yönünden resmi gereklilikleri taşıyan bir başvurunun sunulması zorunludur. (Ame. İHK/UK, Kural 39/1). Komisyonun mahalli soruşturma esnasında tanıkların dinlenilmesine ilişkin yetkiyi bir ya da daha fazla üyesine devretmesi mümkündür (Ame. İHK/UK, Kural 39/2).

Mahallinde soruşturma her bir başvuru için soruşturma amacına yönelik oluşturulan Özel Komisyon tarafından yürütülmektedir. Özel Komisyonun üye sayısı ve Komisyon Başkanının görevlendirilmesi Ame. İHK tarafından gerçekleştirilmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 54). Özel Komisyonda yer alan üyelerin tarafsız olması ve soruşturmanın sonucuna dair bir ön yargıya sahip

¹¹⁹⁸ Hennebel ve Tigroudja, s. 1131.

¹¹⁹⁹ Shelton, **Remedies**, s. 226.

¹²⁰⁰ Ladesma, s. 395.

¹²⁰¹ Pasqualucci, **Practice**, 104.

¹²⁰² David Weissbrodt ve James McCarthy, "Fact-Finding by International Nongovernmental Human Rights Organizations", **Va. JIL**, 22(1), 1981, ss. 1-89, s. 33.

olmaması gerekmektedir.¹²⁰³ Ancak çok acil bir durum ortaya çıktığı takdirde, Komisyonun onayına bağlı olmak kaydıyla Ame. İHK Başkanı tarafından da belirtilen işlemlerin gerçekleştirilmesi mümkündür. Komisyonda yer alan üyelerin mahallinde soruşturma faaliyetinin gerçekleşeceği Devletin vatandaşı ya da o ülkede ikamet etmesi halinde Özel Komisyondaki üyelikleri sona ermektedir (Ame. İHK/UK, Kural 53 ve Kural 54).

Mahallinde soruşturma için oluşturulan Özel Komisyon kendi faaliyetlerini organize etmektedir. Soruşturmanın gerçekleştirilmesi amacına yönelik herhangi bir faaliyeti kendi üyelerinden herhangi birine devredebilmesi mümkündür. Ancak Genel Sekreterlik personellerinden herhangi birine ya da gerekli niteliklere sahip başka bir personele görevlendirme yapabilmesi için Genel Sekretere danışması gerekmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 55).

Mahallinde soruşturma için yapılan davetin kapsamının genişletilmesi ya da soruşturmaya rıza gösterilmesi halinde ilgili devlet Özel Komisyona görevini yerine getirebilmesi bakımından gerekli tüm kolaylıkları sağlamak zorundadır. Anılan bu durumda özellikle ilgili devlet tarafından Özel Komisyonla işbirliği yapan, ona bilgi sağlayan ya da tanıklık eden herhangi bir kişiye hiçbir şekilde muamele edilmemesi gerekmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 56).

Özel Komisyon tarafından gerçekleştirilen mahallinde soruşturma faaliyetleri belirli standartlar doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Öncelikle Özel Komisyonun ya da görevli herhangi bir üyenin, herhangi bir kişi, grup, birim ya da kurumlarla serbest ve özel olarak görüşebilme imkanının bulunması gerekmektedir. İlgili devlet de Özel Komisyona bilgi veren, tanıklık yapan ya da delil sağlayan kişilere de gerekli güvenceleri sağlamakla yükümlüdür. Özel Komisyonun ilgili devlette serbestçe seyahat edebilme olanağına sahip olması için gerekli belgelerin ve tüm kolaylıkların sağlanması yine devletin sorumlulukları arasında yer almaktadır. Yine belirtilen amaca yönelik olarak ilgili devlet Özel Komisyonun mahalli ulaşım araçlarından faydalanabilmesini sağlamak durumundadır (Ame. İHK/UK, Kural 57).

Özel Komisyon üyeleri ilgili devletteki hapisane ve diğer tüm nezarethaneler ile sorgulama yerlerini ziyaret edebilme imkanına da sahiptir. Komisyon üyeleri belirtilen yerlerde hapsedilen ya da alıkonulan kişilerle özel görüşme yapabilmektedir. Ayrıca Özel Komisyon tarafında ilgili Devlettten insan haklarına riayet edilmesine ilişkin raporunu sunması için gerekli herhangi bir belgeyi de talep edebilmektedir. Özel Komisyon yararlı olarak nitelendirdiği bilginin filme alınması, fotoğrafının çekilmesi, derlenmesi, belgelenmesi, kaydedilmesi ya da çoğaltılması için uygun olan herhangi bir yöntemi kullanabilme olanağına da sahiptir. Yine, devlet Özel Komisyonun sahip olduğu tüm bu olanakları kullanırken gerekli güvenlik önlemlerini almak zorundadır. Ayrıca Özel Komisyonun üyelerinin uygun koşullara sahip geçici konaklamalarının sağlanması da devletin bir diğer yükümlülüğü olarak karşımıza çıkmaktadır. Belirtmek gerekir ki

¹²⁰³ Thomas M. Franck ve H. Scott Fairley, "Procedural Due Process in Human Rights Fact-Finding by International Agencies", *The American Journal of International Law*, 74(2), 1980, s. 313.

ilgili devlet tarafından Özel Komisyon üyelerine sağlanan tüm güvenceler ve olanaklar aynı şekilde Genel Sekreterlik personeline de sağlanmak zorundadır. Son olarak Özel Komisyon, Özel Komisyonun herhangi bir üyesi ya da Genel Sekreterlik personeli tarafından yapılan harcamaların ilgili hükümler gereğince ADÖ tarafından karşılanmakta olduğunu da belirtmek gerekir (Ame. İHK/UK, Kural 57).

Ame. İHM'nin başvurunun esasını incelerken gerçeklerin ve iddia edilen ihlalden muhatap devletin sorumlu olup olmadığını tespit etmektedir.¹²⁰⁴ Mahkeme söz konusu tespiti için gerçekleştirdiği yargılama işlemlerini yazılı ya da sözlü olarak yapabilmektedir (Ame. İHM/UK, Kural 34/1 ve Kural 45). Mahkeme yazılı yargılama usulünün bir aşamasında daha önce açıklanan kabul edilebilirlik işlemlerini gerçekleştirmektedir. Daha sonra ise Ame. İHM'ye sunulan başvurunun Mahkeme Sekreteri tarafından mağdur olduğu iddia edilen kişiye ya da temsilcisine bildirilmesi üzerine, bahsi geçen kişilerin iddialarını, görüşlerini ve delillerini Mahkemeye sunmaları için belirli bir süre tanınmaktadır (Ame. İHM/UK, Kural 39/1-d ve Kural 40/1). Mağdur olduğu iddia edilen kişi ya da temsilcisi başvurunun ve eklerinin alınmasından itibaren iki aylık bir süre içinde talep edilen bilgileri sunmak zorunda olup, sözü edilen iki aylık sürenin uzatılması mümkün değildir (Ame. İHM/UK, Kural 40/1). Başvuruya ilişkin iddiaları, görüşleri ve delilleri içeren sunumların bazı hususları da içermesi gerekmektedir. Öncelikle başvurunun Komisyon tarafından sunulması halinde olguların tanımı dava özetinde yer almalıdır. Mağdur olduğu iddia edilen kişi ya da temsilcisi tarafından hazırlanan sunumda da başvuruda ileri sürülen olgular ve elde edilen deliller bulunmalıdır. İlgili kişilerin sunularına dahil edilmesi gereken bir diğer husus da beyanda bulunan kişilerin kimlikleri ve açıklamalarının amaçları ile uzman tanıkların özgeçmişleri ve iletişim bilgileridir. Ayrıca başvurunun mağduru olduğu iddia edilen kişinin, tazminat ve masrafa ilişkin olan ya da olmayan tüm taleplerinin de kendisi ya da temsilcisi tarafından hazırlanan sunuma eklenmesi gerekmektedir (Ame. İHM/UK, Kural 40/2).

Ame. İHM tarafından başvuruya ilişkin kendisine bildirimde bulunan muhatap Devlet başvurusunun iddia, görüş ve delillerine karşı Mahkemeye yazılı cevabını sunmalıdır. İlgili Devletçe yapılacak olan sunumun da başvurunun ve eklerinin alınmasından itibaren iki aylık süre içerisinde Ame. İHM'ye iletilmesi gerekmektedir. Bahsedilen süre kesin olmakla birlikte uzatılması mümkün değildir. Muhatap devlet sunumunda olguları ve iddiaları kabul edip etmediğine ya da onlarla çelişmediğine dair bilgilere yer vermelidir. Başvurucu tarafın ileri sürdüğü olguların ve dayandıkları argümanlar ile delillerin de ilgili devlet tarafından Mahkemeye sunulan cevapta yer alması gerekmektedir. Ayrıca daha öncekine benzer şekilde beyanda bulunanların kimlikleri ve açıklamalarının amacı ile uzman tanıkların özgeçmişleri ve iletişim bilgileri de ilgili devletin cevabında bulunması gereken hususlardan biridir. Son olarak mağdur

¹²⁰⁴ Pasqualucci, **Practice**, s. 150.

olduğu iddia edilen kişilerin ya da temsilcilerinin sunumlarında yer alan tazminat ya da masrafa ilişkin taleplerin dayandığı yasal argümanların ve talep edilen masrafların tazminine ilişkin gözlemlerin de ilgili devletçe mahkemeye sunulması gerekmektedir. (Ame. İHM/UK, Kural 41/1)

Aleyhine başvuruda bulunulan devletin Mahkemeye ilettiği cevap, Mahkeme Sekreteri tarafından Ame. İHM Başkanına, yargıçlara, Başvurunun Komisyonunda sunulmaması halinde Ame. İHK'ya ve mağdur olduğu iddia edilen kişi ya da temsilcisine iletilmektedir. Ancak devletlerarası başvuru söz konusu olduğunda ise, muhatap devletin hazırladığı cevap başvuru devlete de iletilmek zorundadır. Başvurunun devlet tarafından cevaplanmasına ilişkin Mahkemeye iletilen sunumda ilgili devlet tarafından açıkça reddedilmeyen olgular ile açıkça itiraz edilmeyen iddiaların kabul edilmiş olarak değerlendirilmesi mümkündür (Ame. İHM/UK, Kural 41/2, 3).

Ame. İHM tarafından başvurunun esasına ilişkin olayların tespiti aşamasında iddiaları, görüşleri ve delilleri içeren dava özeti ile buna verilen cevabı içeren dava özetinin alınmasından sonra ek yazılı iddiaları sunmak üzere Mahkeme başkanından izin istenebilmektedir. Mahkemeye sözlü yargılama usulü başlamadan önce söz konusu talepte bulunabilecek olanlar ise Ame. İHK, mağdur olduğu iddia edilen kişiler ya da temsilcileri, muhatap devlet ya da başvuru sahibi devlet olarak sıralanabilir. Ame. İHM Başkanı kendisine sunulan talep hakkında olumlu yönde karar verdiği takdirde ilgili belgelerin sunulması için süre sınırlarını belirlemekte ve bahsedilen kişiler belirlenen zaman zarfında ek iddialarını sunmak durumundadır. (Ame. İHM/UK, Kural 43)

Yazılı yargılama işlemlerinin tamamlanmasının ardından Ame. İHM Başkanı sözlü yargılama işlemlerinin başlama tarihini duyurmakta ve gerekli olan duruşmaları belirlemektedir. Mahkeme sözlü yargılama aşamasında mağdur olduğu iddia edilen kişilerin, tanıkların ya da uzman tanıkların yer aldığı bir form hazırlamaktadır. Sözü edilen formda Ame. İHK'dan, mağdur olduğu iddia edilenler ile temsilcilerinden, muhatap devletten ve varsa başvuru sahibi devletten, belirlenen süre içinde beyan sahiplerinin kesin listelerini sunmalarını talep etmektedir. Ayrıca belirtilenlere ek olarak Ame. İHM'ye sunulan beyan sahiplerinden hangisinin duruşmaya çağırılması gerektiğinin ve hangisinin de yazılı beyanda bulunacağına da listelerde belirtilmesi gerekmektedir. Ame. İHM kendisine sunulan beyan sahiplerinin kesin listesini karşı tarafa iletmekte ve gerektiğinde gözlemlerini, itirazlarını ve karşılaşılan zorlukları sunmak üzere bir süre sınırı belirlemektedir. (Ame. İHM/UK, Kural 46/1, 2)

Ame. İHM, kendisine sunulan talep doğrultusunda beyan sahiplerinin değiştirilmesine karar verebilmektedir daha açık ifade etmek gerekirse, istisnai olarak herhangi bir taraftan usulüne uygun ve ikna edici şekilde hazırlanmış bir talep alındığı takdirde Mahkeme karşı tarafın görüşlerini dinlemek kaydıyla, bir beyan sahibinin değiştirilmesini kabul edebilmektedir. Ayrıca Mahkemenin, başlangıçta sunulan ifade, tanık ve uzman görüşüne ilişkin itirazları da beyan sahibinin değiştirildiğinde ve her zaman kabul edebilmesi mümkündür (Ame. İHM/UK, Kural 49).

Mahkeme önündeki başvurunun taraflarından herhangi biri, Ame. İHM'ye önerilen kesin tanık listesini aldıktan sonra on (10) gün içerisinde tanıklardan herhangi birine itirazda bulunabilmektedir. Mahkeme ya da Mahkeme Başkanı ise her davada olduğu gibi bahsedilen husus doğrultusunda yapılan açıklamaları ve itirazları da değerlendirmektedir (Ame. İHM/UK, Kural 47/1, 2).

Ame. İHM olayların incelenmesi aşamasında kendisine bildirilen uzman tanıklarından herhangi birini görevden alabilmektedir. Şöyle ki, mağdur olduğu iddia edilen kişilerden birinin dördüncü derecesine kadar kan, hısımlar ya da evlat edinme yoluyla bir akraba ilişkisi mevcut olması halinde uzman tanık görevden alınabilmektedir. Bahsedilen durumun dışında uzman tanığın görevden alınmasını gerektiren başka durumlar da söz konusu olabilmektedir. Zira uzman tanığın Ame. İHM önündeki davaya ilişkin olgular hakkındaki yargılama işlemlerinde ya da ulusal düzeyde veya Amerikalılar-arası sistem önünde insan haklarının korunması amacıyla mağdur olduğu iddia edilenlerden birinin temsilcisi olması halinde de aynı durum geçerlidir. Uzman tanıklardan herhangi birinin tanık listesini öneren tarafla yakın bağının bulunması, listeyi sunan tarafa tabi olması ya da tüm bu durumların daha önceden gerçekleşmesi durumunda Mahkeme uzman tanığı görevden alabilmektedir. Ancak Ame. İHM'nin belirtilen doğrultuda hareket edebilmesi uzman tanığın tarafsızlığının etkileneceğine dair kanaate varmasına bağlıdır. (Ame. İHM/UK, Kural 48/1)

Mahkemenin uzman tanıklardan herhangi birini görevden alabileceği durumlardan bir diğeri de uzman tanığın, Ame. İHK önündeki uzman görüşünün gerekli olduğu çekişmeli bir vakada görevli olmasıdır. Mahkeme Komisyon önündeki vakada daha öncesinde görev almış olan uzman tanığı da görevden alabilme yetkisine sahiptir. Ame. İHM önündeki uzman görüşünün gerekli olduğu bir dava söz konusu olduğunda, uzman tanık muhatap devletin Ajansı ise Mahkeme tarafından görevden alınabilmektedir. Bahsi geçen uzman tanığın daha önceden muhata devletin Ajansı olması durumu değiştirmemekte ve yine uzman tanık görevden uzaklaştırılmaktadır. Son olarak uzman tanığın aynı başvuruya ilişkin olarak ulusal ya da uluslararası herhangi bir sıfatla ve herhangi bir organda daha önce müdahil olarak katılması görevden alınmasına neden olan hallerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. (Ame. İHM/UK, Kural 48/1)

Uzman tanıklara yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı yapılan itirazlar, kesin listenin Ame. İHM'ye önerilmesinden itibaren on (10) gün içinde sunulmaktadır. Ame. İHM Başkanı kendisine uzman tanıklara ilişkin olarak yapılan itirazlarda, uzman tanıkla iletişim kurmakta ve uzman tanığın gözlemlerini sunabilmesi için bir süre sınırı belirlemektedir. Ame. İHM ya da mahkemeye başkanlık eden yargıç itiraz ilişkin kararı sonradan vermektedir (Ame. İHM/UK, Kural 48/2, 3).

Ame. İHM ya da Mahkeme Başkanı beyan sahipleri ya da tanıklarca sunulan gözlemlere, itirazlara ilişkin karar vermektedir. Ayrıca Ame. İHM veya Mahkeme Başkanı beyan sahiplerinin ifadelerine yönelik itirazların ve beyanların sunulması doğrultusunda da talimat verebilmesi mümkündür. Gerekli görülen hallerde Mahkeme tarafından duruşma için gerekli tüm belgelerin

toplantması yönünde de karar verilebilmektedir. Ame. İHM tarafından bahsedilenlere ilişkin herhangi bir talimat verilmesi halinde ise, beyanda bulunması yönünde talepte bulunulan taraf Mahkemenin talimatını diğerlerine de iletme zorundadır. (Ame. İHM/UK Kural 50/2). Mahkemeye beyanda bulunan kişilerin ifadeleri daha önce belirtilen sıralamaya göre yapılan itirazla sınırlı tutulmaktadır. Ancak istisnai olarak, sağlam gerekçelere dayanan bir talebin alınması ve karşı tarafın görüşünün dinlenmesi üzerine Ame. İHM ifadeye karşı yapılan itirazı değiştirebilmekte veya yapılan itirazı aşan bir ifadeyi de kabul edebilmektedir (Ame. İHM/UK, Kural 50/3).

Belirtmek gerekir ki, Ame. İHK tarafından Ame. İHM'ye beyanda bulunmak üzere kişi önerisinde bulunulabilmesi de mümkündür. Taraflardan herhangi biri beyanda bulunmak üzere kişi önerisinde bulunduğu takdirde, kendisi de Mahkeme önünde hazır bulunmak zorundadır. Sözü edilen taraf Mahkemenin uygun görmesi durumunda kendi ifadesini sunmakla da yükümlüdür. İşbu durumda beyan sahiplerine yönelik olarak mağdur olduğu iddia edilen kişiler, temsilcileri, muhatap devlet ya da başvuru devletçe yazılı soru hazırlanabilmektedir Mahkemenin herhangi bir beyanı alması üzerine, söz konusu beyan karşı tarafa ve uygulanabilir ise belirlenen süre sınırı içerisinde gözlemlerini sunmak üzere Ame. İHK'ye iletilmektedir. (Ame. İHM/UK, Kural 50/4, 5, 6)

Ame. İHM'nin olayların incelenmesi ve tespiti noktasında başvurduğu önemli bir husus da taraflarca ortaya koyulan delillerdir. Ame. İHK kendisine sunulan delilleri dava dosyasına dahil etmek üzere Mahkemeye sunmaktadır. Ayrıca Ame. İHM istisnai olarak mücbir sebep ya da ciddi bir engelden dolayı belirlenen süre içinde delillerini sunamayan ve duruma ilişkin yeterli açıklamada bulunan tarafın daha sonra delillerini sunmasına da izin verebilmektedir. Yine Mahkeme tarafından belirlenen süre içerisinde sunulmasa da daha sonra ortaya çıkan bir olayın da Mahkemece delil olarak kabul edilebilmesi de mümkündür (Ame. İHM/UK, Kural 57/1, 2).

Olayların incelenmesi noktasında önemli bir yere sahip olan deliller, Mahkeme tarafından yargılamanın herhangi bir aşamasında toplanabilmektedir. Zira Ame. İHM yargılamaya yardımcı olabilecek nitelikteki herhangi bir delili resen toplayabilme imkanına sahiptir. Özellikle de mağdur olduğu iddia edilen kişilerin, tanıkların, uzman tanıkların ya da beyanının alınmasının gerekli olduğu düşünülen kişilerin dinlenebilmesi de mümkündür. Mahkeme başvurunun taraflarından yararlı olabileceğini düşündüğü herhangi bir delili sunarak gerekli açıklamada bulunmalarını da talep edebilmektedir. Bahsedilenlerin dışında, Ame. İHM herhangi bir birimden, kurumdan ya da makamın da olayın incelenmesine ve tespit edilmesine katkıda bulunabilecek bilginin, görüşün ya da raporun sunulmasını da isteyebilir. Söz konusu belgeler Mahkemeye sunulduğu takdirde izin olmadan yayınlanması mümkün değildir. Son olarak delillerin toplanmasına ilişkin Mahkemenin bahsedilen işlemleri gerçekleştirme mümkün olmadığı takdirde, Mahkemenin yargıçları yargılama işlemlerinin gerektiği şekilde sürdürülebilmesi için önlemleri almak üzere Sekreteryayı görevlendirebilmektedir. (Ame. İHM/UK, Kural 58)

Belirtmek gerekir ki, Mahkemeye sunulan her bir delilin tam ve anlaşılır şekilde olması gerekmektedir. Aksi halde, Ame. İHM tarafından delili sunan taraflara hataların düzeltilmesi ve gerekli açıklamaların yapılması için bir süre sınırı tanınmaktadır. Belirlenen süre içinde Mahkemece talep edilen açıklamaların ya da düzeltilmelerin yapılmaması durumunda ise Mahkeme delillerin sunulmamış olduğu görüşüne varmaktadır. (Ame. İHM/UK, Kural 59)

Amerikan sistemi kendi içerisinde değerlendirildiğinde esasa ilişkin incelemede Ame. İHK ve Ame. İHM arasında farklılıkların bulunduğu göze çarpmaktadır. Öncelikle AİHM’de yer alan mahalli soruşturma usulünün Ame. İHM bağlamında öngörülmediğini sadece Ame. İHK için böyle bir düzenlemeye yer verildiğini söylemek gerekir. Yine yargılama aşamasında delillere ve uzman tanıklara dair kapsamlı düzenlemelere Ame. İHM ekseninde yer verilirken Ame. İHK önündeki başvuruların incelenmesinde böyle bir usul öngörülmemektedir. Ancak Amerikan sisteminde esas incelemesinde uygulanacak usulü ortaya koyan düzenlemelerin esnek bir görünüm arz ettiği dikkati çekmektedir. Zira bahsedilen duruma örnek olarak Ame. İHM’nin elde ettiği delillere ve bu delillerin taraflarca sunulma şekline ilişkin uyguladığı usul gösterilebilir.¹²⁰⁵ Zira Ame. İHM Usul Kurallarında yer alan ilgili düzenlemelerde, delillerin sunulması ve yargılama aşamasında beyanda bulunacak olan kişiler bakımından birçok olasılığın yer alması Mahkemenin izlediği esnek politikayı ortaya koymaktadır.

Kabul edilebilirlik incelemesi usulünde olduğu gibi Ame. İHK ve özellikle Ame. İHM bakımından çok ayrıntılı düzenlemelere yer verildiği ve birçok olasılık göz önünde bulundurularak metnin son halini aldığı ortadadır. Sadece Ame. İHM’nin gerçekleştireceği usulde kabul edilebilirlik ve esas incelemelerini ele alan düzenlemelerin tek bir madde içerisinde ele alınmış olması bazı belirsizliklere yol açmaktadır. Dolayısıyla Ame. İHM’nin tıpkı AİHM’de olduğu gibi usule ilişkin uygulama yönergeleri hazırlayarak başvurucağın takip edeceği usulü daha da belirginleştirmesi isabetli olacaktır.

Afrika sisteminde Af. İHHK’nin başvurunun değerlendirilmesi aşamasında uygun gördüğü bir soruşturma yöntemini kullanabilmesi ve kendisini aydınlatabilecek herhangi bir kişiyi dinleyebilmesi mümkündür. Bu kapsamda Komisyon Af. BÖ Genel Sekreterini de dinleyebilme yetkisine sahiptir (Af. İHHŞ, m.46). Dolayısıyla Af. İHHK’nin başvurular eseninde çalışmalarını yürütürken uygulayacağı soruşturma usulleri bağlamında geniş bir takdir yetkisi tanınmakta ve değişik bilgi kaynaklarına ulaşması sağlanmaktadır.¹²⁰⁶

Af. İHHK’nin başvurunun esas hakkında yapılan değerlendirme usulü bireysel ve devletlerarası başvurular bakımından farklılık göstermektedir. Ancak Af. İHHK Usul Kurallarında yer alan her iki başvuru için de geçerli olan genel hükümler bulunmaktadır. Öncelikli olarak hem bireysel hem de devletlerarası başvurular yönünden Af. İHHK’nin, esas incelemesinde olayların

¹²⁰⁵ Hennebel ve Tigroudja, s. 1134.

¹²⁰⁶ Murray, “Evidence”, s. 102.

tespiti ve gerçeklerin açıklığa kavuşturulması için re'sen ya da taraflardan birinin talebi üzerine herhangi bir soruşturma tedbirini uygulaması mümkündür. Komisyon bahsedilen doğrultuda yazılı veya sözlü delillerinin ya da görüşlerinin başvurunun incelemesine yardımcı olabileceğini düşündüğü herhangi bir kişiyi tanık, bilirkişi ya da başka bir sıfatla dinleyebilmektedir. Komisyonun soruşturma tedbirleri kapsamında dilediği kişiden, örgütten ya da kurumdan ilgili belgeleri ya da başkaca materyalleri sunmasını isteyebilmesi de mümkündür (Af. İHHK/UK, Kural 101/1, 2). O halde bahsi geçen durumun Ame. İHM ile benzer olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere Ame. İHM'de esasa ilişkin olarak yürüttüğü usulde beyanda bulunabilecek kişilerin tespitinde esnek bir yaklaşım sergilemektedir.

Af. İHHK'nin başvurunun esas hakkındaki incelemesi esnasında, olayların tespit edilebilmesi için Komisyonun kendisine gelmeyen bilgileri araştırması ve bulması için¹²⁰⁷ 2020 yılında yapılan değişiklikle birlikte Usul Kurallarına mahallinde soruşturma usulü dahil edilmiştir. Af. İHHK de AİHM ve Ame. İHK gibi, dilediği zaman bir ya da daha fazla üyesinin soruşturmanın yürütülmesi, olay yerinin ziyaret edilmesi ya da başka bir şekilde delillerin toplanabilmesi için görevlendirebilmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 101/3). Ancak Komisyon bahsi geçen tüm bu soruşturma yetkilerini incelemeler yapmak üzere görevlendirilen bir kişi ya da kuruluşa devredebilmesi de mümkündür (Af. İHHK/UK, Kural 101/4).

Af. İHHK soruşturma işlemlerini yerine getirirken, bireysel ve devletlerarası başvurunun taraflarının söz konusu işlemlerin gerçekleşmesi adına Komisyonca gerekli görülen eylemlerin gerçekleştirilmesi için işbirliğinde bulunma yükümlülükleri bulunmaktadır (Af. İHHK/UK, Kural 92). Başvurunun taraflarına işbirliğinde bulunma yükümlülüğü getiren bu düzenleme tıpkı soruşturma tedbirlerinde olduğu gibi 2020 yılında Af. İHHK usul Kurallarında yapılan değişiklik sonrasında getirilmiştir. Böylelikle Af. İHHK nezdinde başvurunun esastan incelenmesinin önemli bir adımı olan olayların tespiti aşamasında uygulanacak usul daha net ortaya koyulmaktadır. Yine bu kapsamda, taraf devletler açısından kendi ülkelerinde gerçekleştirilen mahalli soruşturmalar için görevlendirilen Komisyon üyelerinin özgürce hareket etmelerini ve bu konuda gerekli kolaylıkları sağlama yükümlülüğü bulunmaktadır. Af. İHHK'nin hazırlayacağı raporda kullanılacak olan belgelerin sağlanması ve heyet üyelerinin korunması adına gereken güvenlik tedbirlerinin alınması da soruşturmanın gerçekleştirildiği devletin işbirliğinde bulunma yükümlülüğünün sonuçları arasındadır (Af. İHHK/UK, Kural 87).

Af. İHHK'ye sunulan bir başvurunun tarafları için Af. İHHK Usul Kurallarında süre uzatımı için genel bir düzenleme yer almaktadır. Söz konusu düzenleme yine 2020 yılında yapılan değişiklik sonrasında Usul Kurallarına dahil edilmiş ve başvurunun taraflarına belirli bir müracaata

¹²⁰⁷ Juliane Kokott, **The Burden of Proof in Comperative and International Human Rights Law, Civil and Common Law Approaches with Special Reference to the American and German Legal Systems**, 1st Edition, Hague: Kluwer Law International, 1998, s.209; Murray, "Evidence", s. 104

ilişkin olarak öngörülen sürelerin uzatılması için Af. İHHK'ye başvurma imkanı tanımaktadır. Ancak Komisyonun süre uzatımını otuz (30) günden fazla yapması mümkün değildir. Ayrıca taraflar için de sadece bir defa süre uzatımında bulunması gerekmektedir. Bahsedilen durum kesin olmamakla birlikte Af. İHHK'nin başvurunun şartları gereği süre sınırını istisnai olarak uzatması da mümkündür. Süre uzatımı talebinde bulunan tarafın, zamanında müracaatta bulunmamasının nedenlerini ikna edici şekilde ortaya koyması ve olağanüstü durumların talebin kabul edilmesini gerektirdiği hallerde Af. İHHK talepleri kabul etmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 98/1, 2, 3).

Af. İHHK Sekreteri, yazılı ya da sözlü olarak görüşüne başvuracağı tanık, bilirkişi ya da diğer kişilere davetiye göndermek zorundadır. Komisyon başvurunun esası hakkında yazılı görüşünü bildiren ya da sözlü duruşmada tanık, bilirkişi ya da başka bir sıfatla dinlenen bu kişilerin Komisyonun çalışma dillerinden birinde yeterli değilse kendi dilini kullanmasına izin verebilir. Ayrıca Af. İHHK, bahsi geçen kişilerin herhangi bir korumaya ihtiyaç duymaları halinde talep üzerine kimliklerinin gizlenmesine karar verebilmektedir. Komisyon önünde görüşüne başvurulacak olan tanık ya da bilirkişiye itiraz edilmesi mümkün olup, konuyla ilgili kararı yine Af. İHHK vermektedir. Tanık ve bilirkişilerin görüşlerini sunmadan önce Af. İHHK Usul Kurallarının ilgili maddesinde¹²⁰⁸ düzenlenen şekilde yazılı taahhütte bulunmaları ve yemin etmeleri gerekmektedir. Ancak delillerin toplanması, yazılı ve sözlü görüşlerin toplanma usulünü belirleyecek olan Af. İHHK Başkanıdır. (Af. İHHK/UK, Kural 101/5, 6, 7, 8, 9, 10)

Daha önce de ifade edildiği gibi Af. İHHK'nin herhangi bir başvuruya ilişkin olarak tanık ya da bilirkişileri duruşmaya çağırması mümkündür. Komisyon resen ya da taraflardan talebi üzerine belirli bir davada bulunmasının gerekli olduğunu düşündüğü bağımsız tanık ve bilirkişileri duruşmaya çağrılacağı zamanı belirler. Tanık ve bilirkişilere gönderilen duruşma davetinde başvurunun tarafları ve kendilerinin dinlenilmesi talebine ilişkin olguların ya da sorunların bir özetini içermelidir (Af. İHHK/UK, Kural 103/1). Duruşmaya katılan tanık ve bilirkişilerin öncelikle kimlik tespitleri yapılmakta ve ardından Komisyon Başkanı tarafından yemin etmeleri istenmektedir. Tanıklar ve bilirkişiler için hazırlanan yemin metinleri farklılık arz etmektedir. Yine başvurunun muhatabı devletin duruşma esnasında bilgi, tanıklık ya da herhangi bir şekilde delil sağlayan kişilere gerekli garantileri sağlaması gerekmektedir. (Af. İHHK/UK, Kural 103/2, 3). İşbu kapsamda Komisyon tanığa, bilirkişiye ya da katkı sağlayan herhangi bir başka kişiye beyanları ve müdahaleleri nedeniyle herhangi bir misillemede bulunulmayacağını garanti etmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 107). Söz konusu durum başvuruda görüşlerinden faydalanılan tanık, bilirkişi ya

¹²⁰⁸ Af. İHHK/UK, Kural 103/2-a'ya göre tanıkların şu şekilde yemin etmeleri gerekmektedir: “Doğruyu, gerçeği ve yalnızca gerçeği konuşacağıma yemin ederim. Ayrıca, bu duruşmayla ilgili veya bu duruşma vesilesi ile ortaya çıkan herhangi bir bilgiyi açıklamamaya söz veririm.” Bilirkişiler ise Af. İHHK/UK, Kural 103/2-b'ye göre: “Beyanımın bilgim, tespitlerim ve inancım doğrultusunda olacağına yemin ederim. Ayrıca, bu duruşma ile ilgili veya bu duruşma vesilesi ile ortaya çıkan herhangi bir bilgiyi açıklamamaya söz veririm.” şeklinde yemin etmektedir.

da herhangi bir başka kişinin görüşlerini özgür bir şekilde ve baskıdan uzak belirtmelerine yardımcı olacak önemli bir düzenleme olarak ifade edilebilir. Zira Komisyon tarafından sağlanacak olan garantiler sonucunda söz konusu kişilerin güvenlik kaygısından dolayı görüşlerini bildirmekten kaçınmalarının önüne geçilmiş olmaktadır. Daha önce belirtilen ve tanıkların ve bilirkişilerin kimliklerinin gizlenmesine imkân tanıyan düzenlemenin de aynı amaca hizmet ettiği söylenebilir.

Af. İHHK devletlerarası başvurularında dostane çözüme ulaşılmadığı takdirde başvurunun tarafı devletlerden otuz (30) gün içerisinde esasa ilişkin yazılı beyanlarını sunmalarını talep etmektedir. Taraflardan birinin Komisyona ilettiği beyanlar başvurunun tarafı diğer devlete yorumda bulunması için iletilmektedir. İlgili devletlerin cevap vermeleri için de yine otuz (30) günlük süreleri bulunmaktadır. Af. İHHK esasa ilişkin kararını vermeden önce başvurunun taraflarından görüşlerini destekleyici beyanda bulunmalarını da isteyebilmektedir. Bu bağlamda Af. İHHK'nin tarafların ek beyanlarını sözlü olarak sunmalarını sağlayabilmektedir. Komisyon tarafların sunmuş oldukları beyanları değerlendirdikten sonra esas hakkındaki kararını vermektedir. Muhatap devletin Usul Kurallarında belirlenmiş olan süre içerisinde esasa dair herhangi bir beyanda bulunmaması halinde Komisyonun, elindeki bilgi ve belgeler doğrultusunda karar vermesi gerekir. (Af. İHHK/UK, Kural 113/1, 2, 3 ve Kural 114/1, 2)

Af. İHHK bireysel başvurular bakımından kabul edilebilirlik ve esas hakkındaki incelemede yazışmalar esnasında uygulanacak usulü aynı hüküm içerisinde düzenlemektedir. 2020 yılı öncesi Usul Kurallarında ayrı maddeler halinde ele alınmış düzenlemeler son değişiklikle birleştirilmiştir. İlgili düzenlemede başvuruçunun kabul edilebilirlik ve esas hakkındaki yazılı beyanlarını sunmaları için altmış (60) günlük süre verilmekte, başvuruçunun beyanlarının alınmasının ardından ise on dört (14) günlük süre içerisinde başvurunun bir kopyasını muhatap devlete gönderilmektedir. Muhatap devlete de cevap için Komisyon tarafından altmış (60) günlük süre verilmekte ve yine ilgili devletin cevabı otuz (30) gün içinde cevap vermesi için başvuruçuya on dört (14) gün içinde sunulmaktadır. Tüm bu aşamalar sonrasında Komisyon bireysel başvurunun kabul edilebilir olduğuna karar verdiği takdirde yine tarafları bilgilendirmekte ve esasa ilişkin değerlendirmeyi ertelemektedir. Komisyonun esas hakkındaki değerlendirmesi öncesinde taraflardan görüşlerini destekleyici bir beyanda bulunmalarını talep edebileceği için bahsedilen şekilde erteleme kararı vermektedir. Af. İHHK başvurunun taraflarının beyanlarını değerlendirdikten sonra esasa ilişkin bir karara varmaktadır. Muhatap devletin, Komisyonca belirlenen süre içerisinde esasa dair bir beyanda bulunmaması durumunda Komisyon elindeki bilgilere dayanarak bir karar vermektedir. Af. İHHK başvurunun esas hakkında karar verebilecek aşamaya geldiği takdirde bir yıl içerisinde karar vermek zorundadır. (Af. İHHK/UK, Kural 116/1, 2, Kural 118/3 ve Kural 120/1, 2, 3)

Af. İHHK'nin 2020 yılında yapılan değişiklik sonrasında başvuruların bir an evvel sonuçlandırılması adına yazışmalar esnasında taraflar arasındaki iletişimi sağlamak için kendisi için on dört (14) günlük süre sınırı getirdiği görülmektedir. Ancak başvuruçular için öngörülen

süreler bakımından herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. İşbu noktada değinmek gerekir ki, uygulamada başvurunun muhatabı tarafından yukarıda belirtilenin aksine zamanında sunulmayan ve uzun süre geçtikten sonra Komisyona iletilen beyanlar Af. İHHK tarafından değerlendirilmektedir.¹²⁰⁹ Dolayısıyla son değişiklikle birlikte Komisyon açısından getirilen süre sınırının başvuru sahiplerinin bahsedilen süreler içinde beyanlarını sunmaları ile bağlantılı olduğu açıktır. Af. İHHK'nin etkinliğini artırmak amacıyla güden bu düzenlemenin amacına ulaşabilmesi Af. İHHK'nin sözü edilen yenilikleri uygulayabilmesine ve tarafların beyanlarını süresi dahilinde sunmalarına bağlıdır. Aksi halde Af. İHHK'nin başvuruların uzun sürede sonuçlandırılması bağlamında yine eleştirilere maruz kalması kaçınılmazdır.

Af. İHHM'nin esas hakkındaki incelemesinde bireysel ve devletlerarası başvurular bağlamında aynı usule tabidir. Af. İHHM de kabul edilebilirlik incelemesi sonrasında hakkında kabul edilebilirlik kararı verilen başvurunun esas hakkında inceleme yapmaktadır. Ancak bireysel başvurular bağlamında öncelikle tespit edilmesi gereken başvurunun muhatabı olan devletin Mahkemenin yargı yetkisini tanıyıp tanımadığı hususudur.¹²¹⁰ Daha sonrasında ise Mahkemenin esasa ilişkin inceleme yaparken olayların incelenmesi ve tespiti yönünde birtakım faaliyetlerde bulunması gerekir. Öncelikle Mahkeme yargılamalar sırasında ya da kendisinin uygun gördüğü herhangi bir zamanda tarafları ilgili herhangi bir belgeyi sunmaya ya da herhangi bir açıklamaya davet edebilmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 51/1). Taraflar Mahkemenin çağrılarını uymadığı takdirde söz konusu durum resmi olarak kaydedilmektedir. Tarafların Af. İHHM'ye sundukları ve Mahkeme tarafından kendilerine iletilen tüm bu belgeler belgeyi sunan kişilerce imzalanmış olmalıdır. (Af. İHHM/UK, Kural 51/1, 2)

Af. İHHM resen ya da taraflardan birinin talebi doğrultusunda olaylara açıklık getirebileceği kanaatine vardığı herhangi bir delili elde edebilmektedir. Ayrıca Mahkeme bir tanığı, bilirkişiyi ya da delillerinin, iddialarının ya da ifadelerinin görevini yerine getirmede yardımcı olabileceğini düşündüğü herhangi bir kişiyi de dinleyebilir. Mahkemenin tanık ya da bilirkişi dinlenilmesine karar vermesi halinde Yazı İşleri Müdürü tanıklara davetiye göndermekte ve bilirkişileri ya da dinlemeye karar verdiği kişileri de Mahkemeye davet etmektedir. Tanıklar ve bilirkişiler kimliklerini doğrulanmasının ardından Mahkeme önünde yemin etmekte ve Mahkeme de bu yeminleri dikkate almaktadır. Mahkemenin davet ettiği tanık ya da bilirkişilere yapılan itirazı içeren talepler hakkındaki karar yine Af. İHHM tarafından verilmektedir. Bahsedilenlerin dışında, Mahkemenin bilgi edinmek amacıyla seçtiği herhangi bir kişi ya da kurumdan görüş bildirmesini ya da kendisine bir rapor sunmasını isteyebilmesi de mümkündür. (Af. İHHM/UK, Kural 55/2 ve Kural 56/1, 2, 3, 4, 5)

¹²⁰⁹ Rehman, **IHL**, s. 344.

¹²¹⁰ Yerima, s. 169.

Af. İHHM de yargılama sırasında tıpkı Avrupa ve Amerikan sistemlerinde olduğu gibi mahallinde soruşturma için bir ya da daha fazla yargıcı olay yerine gitmek üzere görevlendirilebilmektedir. Mahkemenin görevlendirdiği hakimlerin ayrıca yeminli ifade alma da dahil olmak üzere uygun yöntemler kullanarak başka şekilde delil elde edebilme noktasında da görevleri bulunmaktadır (Af. İHHM/UK, Kural 55/3). Tüm bu bilgilerden hareketle Af. İHHM olayların incelenmesi ve tespiti noktasında bazı yargıçlara mahallinde soruşturma ve inceleme yetkisi verdiği görülmektedir. Ancak Mahkemenin yargıçlara vermiş olduğu görevlere ilişkin Avrupa ve Amerikan sistemlerinin aksine daha dar kapsamlı bir düzenleme yapıldığı göze çarpmaktadır. Zira Af. İHHM Usul Kurallarında 2020 yılında yapılan değişiklik sonrasında eklenen tek bir cümleyle Mahkemenin mahalli soruşturma yapabileceğine değinmektedir. Avrupa ve Amerikan sistemlerine ve dahi Af. İHHK'ye bakıldığında genel anlamda soruşturma usullerine ve ayrıca da mahallinde soruşturma usulüne ilişkin detaylı düzenlemelere yer verildiği görülmektedir. Yine söz konusu insan hakları sistemlerinin ilgili belgelerinde mahallinde soruşturma için görevlendirilen kişilerin de hangi usule göre hareket edecekleri de ortaya koyulmaktadır. Dolayısıyla Afrika sisteminde Af. İHHM Usul Kurallarında yer alan bu düzenlemenin kişilerin hak ve özgürlüklerin daha etkin korunması, onların muhatap devlet tarafından herhangi bir baskı ya da müdahaleye maruz kalmalarının önlenmesi adına tıpkı Af. İHHK Usul Kurallarında olduğu gibi geniş şekilde ele alınması yerinde olacaktır.

3. 1. 4. Başvuruların İncelenmesi Esnasında Uygulanan Özel Usuller

İnsan hakları mahkemelerinin başvuruların incelenmesi aşamasında uyguladıkları bazı usuller bulunmaktadır. Söz konusu usuller yargılamanın seyrini belirlemenin yanı sıra başvurunun adaletin gerektirdiği şekilde sonuçlandırılması amacına hizmet etmektedir. Başvurunun incelenmesi sırasında mahkemelerin göz önünde bulundurmaları zorunda oldukları bu usuller dostane çözüm, üçüncü tarafın müdahalesi, geçici önlem ve pilot karardır.

3. 1. 4. 1. Dostane Çözüm

Dostane çözüm usulü bölgesel insan hakları sistemlerinde, şikayet başvurusunda bulunan başvuru ile muhatap devletin anlaşarak esas hakkında karar verilmeden önce uyuşmazlığı sona erdirmesi olarak ifade edilmektedir.¹²¹¹ Dostane çözüm başvurunun sonuçlandırılması için özel olarak öngörülen usullerden biri olup başvurunun muhatabı devlet hakkında, verilmesi muhtemel

¹²¹¹ Volkan Aslan, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Dostane Çözüm Yolu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015, (Dostane Çözüm), s. 4; Özdek, s. 64; Leach, s. 63.

ihlal kararlarını da bir bakıma önlemektedir.¹²¹² Böylece tarafların şartları karşılıklı müzakere etmelerine imkan tanınarak anlaşmaya varmaları sağlanmakta ve dolayısıyla da insan hakları mahkemelerinin iş yükü azalmaktadır.¹²¹³ Dostane çözüm usulü başvuruların sonuçlandırılmasının bir yolu olarak her bir bölgesel sistem ekseninde uygulanmaktadır.

Avrupa sisteminde dostane çözüm usulü devletlerarası ve bireysel başvurular ayrımı gözetmeksizin uygulanmaktadır.¹²¹⁴ Söz konusu usul AİHS ve AİHM Usul Kurallarında düzenlenmektedir. Anılan düzenlemelere göre, ilk olarak AİHM önüne getirilen başvuruları değerlendirirken yargılamanın her aşamasında meselenin dostane çözüme kavuşturulmasını sağlamak için taraflara yardımcı olabilmektedir (AİHS, m. 39/1). AİHM'ye yapılan bir başvurunun kabul edilebilir olduğunun açıklanmasından sonra Yazı İşleri Müdürü, Daire ya da Daire Başkanının talimatları doğrultusunda dostane çözüm için taraflarla iletişime geçmektedir. Davayı gören Daire dostane çözüm sağlayabilmek adına uygun gördüğü her adımı atmak zorundadır (AİHM/UK, Kural 62/1).

İşbu noktada AİHS ve AİHM Usul Kurallarındaki düzenlemelerin birbiriyle çeliştiği dikkat çekmektedir. Bilindiği üzere 14 No.lu Protokol öncesinde dostane çözüm usulü başvuru hakkında verilen kabul edilebilirlik kararı sonrasında işletilmekteydi. Ancak 14 No.lu Protokol sonrasında yargılamanın herhangi bir aşamasında dostane çözüme işletilebileceği hükme bağlanmıştır. Yapılan bu değişiklikle birlikte dostane çözüm usulünün başvuru sürecinin başından itibaren uygulanabileceği ifade edilmektedir.¹²¹⁵ Ancak AİHM Usul Kurallarındaki düzenleme bahsedilen değişikliğe uygun hale getirilmemiş, halen dostane çözüm usulünün başlatılması için kabul edilebilir olduğunun açıklanması ön şart olarak belirtilmektedir. AİHM'nin ise Usul Kurallarındaki "başvurunun kabul edilebilir olduğunun açıklanması" ifadesini tebliğ aşaması olarak nitelendirdiği¹²¹⁶ ve bu nedenle normatif eksendeki bu çelişkinin herhangi bir aksaklığa yol açmadığı görülmektedir. Şöyle ki AİHM'nin başvurunun kabul edilebilirlik ve esası hakkında aynı anda karar verebilmesi mümkün olduğundan bahsedilen durum herhangi bir karışıklığa neden olmamaktadır. Nitekim başvurunun tarafları bu durumda dostane çözüme ilişkin önerilerini sunmaya davet edilmekte ve dostane çözüm usulü yargılamanın başında işletilmeye başlanmaktadır (AİHM/UK, Kural 54A/1). Ancak yine de AİHM'nin, AİHS ile AİHM Usul Kurallarındaki düzenlemeler arasında çelişkiye neden olabilecek ibareyi düzenlemesi ve karışıklığı en kısa sürede gidermesi gerekmektedir.

AİHM'nin dostane çözüm için yürüttüğü yargılama işlemlerinin gizli olması gerekmektedir. Zira görüşmelerin gizli olması AİHM'nin dostane çözüm girişimlerinin olumlu sonuçlanmasına

¹²¹² Gözübüyük vd., s. 118-119.

¹²¹³ Bantekas ve Oette, **IHL**, 2, s. 750.

¹²¹⁴ Anayurt, s. 270; Zwaak vd., s. 195.

¹²¹⁵ Çağiran, "Denetim", s. 25.

¹²¹⁶ Sicilianos ve Kostopolou, s. 88.

elverişli bir ortam sunmaktadır.¹²¹⁷ Böylelikle AİHM ve başvurunun taraflarının her türlü baskıdan korunması sağlanmaktadır.¹²¹⁸ Ancak dostane çözüm görüşmeleriyle ilgili açıklama yapıldığı takdirde AİHS'ye aykırılık söz konusu olacaktır.¹²¹⁹ Dolayısıyla taraflardan birinin gizliliği ihlal etmesi başvuru hakkının kötüye kullanılması nedeniyle başvurunun kabul edilemez bulunmasına yol açabilecektir.¹²²⁰

Gerçekleştirilen dostane çözüm görüşmeleri, çekişmeli yargılamada tarafların ileri sürdükleri argümanları hiçbir şekilde etkilememektedir (AİHS, m. 39/2; AİHM/UK, Kural 62/2). Yine dostane çözüme ilişkin gerçekleştirilen görüşmelerdeki yazılı ya da sözlü bildirimlerle yapılan öneri ve kabullere çekişmeli yargılama aşamasında herhangi bir gönderme yapılması mümkün değildir (AİHM/UK, Kural 62/2). Daha açık ifadeyle davanın taraflarının dostane çözüm için yaptıkları görüşmeler ile çekişmeli yargılama aşamasındaki işlemleri birbirinden bağımsızdır. Davanın taraflarının, dostane çözüme ilişkin görüşmeler netice vermediği takdirde çekişmeli yargılamada yapılan görüşmenin içeriğine atıfta bulunmamaları gerekmektedir.

Başvurunun tarafları arasında dostane çözüme ulaşılması halinde, Yazı İşleri Müdürü ilgili Daire'yi bilgilendirmektedir. Daire, dostane çözümün AİHS ve onun Protokollerinde tanımlanan insan haklarına saygı temelinde gerçekleştirildiğini teyit ettiği takdirde davayı AİHM'nin davalar listesinden düşürmektedir (AİHS, m.39/3; AİHM/UK, Kural 43/3 ve Kural 62/3). Nitekim AİHM dostane çözümü gerçekleştirirken AİHS ve onun Protokollerinde tanımlanan insan haklarına saygı prensibi doğrultusunda hareket etmekle yükümlüdür (AİHS, m. 37/1 ve m. 39/1). Başka bir deyişle AİHM insan haklarına saygı temelinde gerçekleştirilmeyen bir dostane çözümü kabul etmemektedir. Dolayısıyla AİHM'nin sadece tarafların anlaşmalarına bağlı olarak dostane çözüme karar verebilmesi mümkün değildir. AİHM dostane çözüm usulünü insan haklarına saygı prensibi gereğince uygulamak zorundadır. Aksi halde taraflar anlaşsa dahi dostane çözüm usulünün uygulanması mümkün olmayacaktır. Sonuç olarak dostane çözümün insan haklarına saygı prensibini karşılayabilecek nitelikte olup olmadığına karar verme yetkisi yine AİHM'ye aittir.¹²²¹ Dostane çözüme ilişkin alınan karar daha sonrasında belirtilen şartların yerine getirilip getirilmediğini denetleyecek olan Bakanlar Komitesi'ne sunulmaktadır (AİHS, m. 39/4; AİHM/UK, Kural 43/3). Yine dostane çözüme varılan bir başvurunun kayıttan düşürülmesi sonrasında AİHM'nin gerekli şartların varlığı halinde başvuruyu yeniden davalar listesine alabilmesi de mümkündür (AİHS, m. 37/2).

Dostane çözüm usulü ile birlikte ilgili devletin hak ihlali iddiasına konu problemleri çözme yönündeki isteği ulusal hukukta meselenin çözüme kavuşturulmasına katkı sağlamakta ve bir

¹²¹⁷ Ünal, s. 400.

¹²¹⁸ Zwaak vd., s. 196.

¹²¹⁹ Tanrikulu, s. 122.

¹²²⁰ Leach, **ECHR**, s. 65; Muratoğlu, s. 343.

¹²²¹ Zwaak vd., s. 196; Salihpaşaoğlu, s. 212; Bilir, s. 54-55; Ünal, s. 400.

anlamda AİHM'nin iş yükünü de azaltmaktadır. Ancak ilgili devletin dostane çözüm konusunda anlaşmaya varması halinde başvurucuya masraflar dahil her türlü tazminatı ödemesi ve ihlal iddiasının konusu hakkında gerekli tedbirleri alma konusunda taahhütte bulunması gerekebilir. Daha açık ifadeyle dostane çözüm muhatap devletin belirli bir süre içerisinde gerekli adımları atmasına yönelik tedbirleri içerebilir. O halde başvurucunun uzun yargılama sonucunda elde edebileceği başarıyı dostane çözümle elde edebilmesi mümkün olacağından, başvurucu muhatap devletin taahhütleri neticesinde başvurunun dostane çözümle sonuçlandırılmasını talep edebilir.¹²²²

Yeri gelmişken değinmek gerekir ki herhangi bir başvurucunun kendisine sunulan dostane çözüm teklifini kabul etmemesi halinde, ilgili devlet başvurunun AİHM'nin davalar listesinden düşürülmesini talep edebilmektedir. Tek taraflı deklarasyon olarak ifade edilen bu usule göre, ilgili devletin yapmış olduğu talebin yeterli tazminatın ve gerekli önlemlerin alınmasına ilişkin taahhülle sunulması gerekmektedir. Ayrıca söz konusu taleple birlikte, başvurucunun davasında AİHS'nin ihlal edildiğini açıkça kabul eden bir deklarasyonun da bulunması zorunludur. Sözleşmeciler devlet tarafından sunulan deklarasyon, aleni şekilde ve dostane çözüm görüşmelerinin gizliliğine saygı duyularak yürütülen yargılamalarda düzenlenmektedir. (AİHM/UK, Kural 62A/1)

İstisnai durumlarda, dostane çözüme ulaşmaya ilişkin herhangi bir girişimde bulunulmamış olsa dahi, buna ilişkin bir talep ve deklarasyonun AİHM'ye sunulması mümkündür. AİHM kendisine sunulan deklarasyonun başvurunun incelenmesini gerektirmeyecek nitelikte bir gerekçeye dayandığına kanaat getirirse, başvurunun tamamını ya da bir kısmını dava listesinden çıkartabilmektedir. Mahkeme, başvurucunun davanın görülmesine devam edilmesini istemesi durumunda bile anılan şekilde bir karar verebilmektedir. AİHM'nin söz konusu verirken yine AİHS ve onun Protokollerinde yer alan insan haklarına saygı prensibi doğrultusunda hareket etmesi gerekmektedir. (AİHM/UK, Kural 62A/2, 3) Ancak tek taraflı deklarasyon sonucu başvurunun sonuçlandırılması halinde, ilgili devletin öngörülen bireysel tedbirleri almaması söz konusu ise başvurucu daha önce sunduğu başvurunun tekrar AİHM'nin dava listesini alınmasını talep edebilmektedir.¹²²³

Amerikan sisteminde şikayet başvurusuna konu uyuşmazlığın dostane çözüm ile sonuçlandırılması usulü Ame. İHK ve Ame. İHM tarafından uygulanmaktadır. Dostane çözümlerin teşvik edilmesi işlevi ise geniş bir uzlaştırıcı çerçevede kapsamında daha çok Ame. İHK'ye yüklenmektedir. Ame. İHK bu bağlamda dostane çözüm usulünü devletlerarası ve bireysel başvurular bakımından işletebilmektedir.¹²²⁴ Ame. İHK'nin bu aşamadaki işlevi ise başvurucu ile muhatap devlet arasında müzakere sürecini arabuluculuk etmesi nedeniyle siyasi ve diplomatik

¹²²² Bilir, s. 56; Leach, **ECHR**, s. 65; Zwaak vd., s. 196-197; Bantekas ve Oette, **IHRL**, 2, s. 750.

¹²²³ Yıldırım Çobanoğlu, s. 54.

¹²²⁴ Shaver, s. 670; Hennebel ve Tigroudja, s. 1137.

olarak nitelendirilmektedir.¹²²⁵ Ancak anılan bu durumun bir sonucu olarak tarafların da bazı tavizler vermesi ve diğer taraftan gelen talepleri kısmen de olsa kabul etmek için istekli olması gerekir.¹²²⁶

Ame. İHK'nin Ame. İHS, Ame. İHÖB ve uygulanabilir nitelikteki diğer belgelerde yer alan hak ve özgürlüklere saygı temelinde, başvuruya konu meselenin dostane çözüme bağlanmasını sağlamak için taraflara tüm kolaylıkları sağlama yükümlülüğü bulunmaktadır. Komisyon resen ya da herhangi bir tarafın talebi üzerine yargılamanın herhangi bir aşamasında başvuruya konu meselenin dostane bir çözüme ulaştırılmasını sağlamak üzere tüm imkanlarını kullanmak zorundadır (Ame. İHS, m. 48/1; Ame. İHK/UK, Kural 40/1). Ame. İHK 2020 yılında yayınladığı 3/2020 sayılı kararda¹²²⁷ dostane çözümün işleyişini açıklığa kavuşturacak birtakım düzenlemelere yer vermiştir. Bir anlamda "Dostane Çözümün Rehber İlkeleri" olarak da adlandırılabilir söz konusu karar dostane çözüm usulünde tarafların ne şekilde ilerlemeleri gerektiğine ilişkin açıklayıcı bilgilere yer vermektedir.

Diğer usul işlemlerinin zorunlu niteliğinin aksine¹²²⁸, dostane çözüme varılması için tarafların rızası aranmaktadır. Öncelikle Ame. İHK, başvurunun esası hakkında karar vermeden önce taraflara dostane çözüm usulünü işletmek için menfaatlerinin bulunup bulunmadığını belirtmeleri için süre tanımaktadır (Ame. İHK/UK, Kural 37/4). Zira dostane çözüm usulü tarafların rızalarının doğrultusunda başlatılmakta ve sürdürülmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 40/2). Komisyon dostane çözüm usulünü işletirken gerekli olduğu kanaatine varırsa taraflar arasındaki müzakerelerin kolaylaştırılması görevini üyelerinden birçoğuna verebilmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 40/3). Komisyon önündeki başvurunun tarafları dostane çözüm usulünün başlatıldığı tarihten itibaren üç yıl içinde müzakerelere başlamak ve dostane çözüm hususunda anlaşmak zorundadır. Komisyon dostane çözüm müzakerelerine başlayan tarafların yüz yüze ya da uzaktan toplantılar yoluyla görüşmeleri için gerekli şartları sağlamak zorundadır.¹²²⁹

Komisyonun başvurunun taraflarının dostane çözüm anlaşmalarını imzalamalarının ardından, anlaşmayı istisnai durumlar dışında iki yıllık süre içinde onaylaması gerekmektedir. Ancak Ame. İHK, tarafların dostane çözüm hususunda anlaşmaları halinde dostane çözüm anlaşmasını onaylayıp onaylamayacağını müzakere süresini, tarafların yazışmalarını ve müzakere süresince katettikleri mesafeyi dikkate alarak belirlemektedir. Ame. İHK ayrıca anlaşma metninin içeriğini, anlaşmaya varılan önlemlerin niteliğini, anlaşmanın insan hakları standartlarına

¹²²⁵ Ladesma, s. 409.

¹²²⁶ Hennebel ve Tigroudja, s. 1139.

¹²²⁷ Bkz. IACHR, Resolution No. 3/2020, Differentiated Actions to Address the Procedural Backlog in Friendly Settlement Agreement Procedures, 16 April 2020, <http://www.oas.org/en/iachr/decisions/pdf/Resolution-3-20-en.pdf>, 21 Mayıs 2022.

¹²²⁸ Ladesma, s. 413.

¹²²⁹ IACHR, Resolution No. 3/2020, Differentiated Actions to Address the Procedural Backlog in Friendly Settlement Agreement Procedures, s. 2-3.

uygunluğunu ve devletin dostane çözüm anlaşmasında yer alan önlemlere uyup uymayacağını da göz önünde bulundurmaktadır.¹²³⁰

Daha önce de ifade edildiği gibi, dostane çözüm usulünün Ame. İHS, Ame. İHÖB ve uygulanabilir nitelikteki diğer belgelerde yer alan hak ve özgürlüklere saygı gösterilmesi temelinde ilerletilmesi zorunludur (Ame. İHK/UK, Kural 40/5). Nitekim ihlal iddiasına konu olan olayın ağır işkence, kayıp kişiler ya da yaşam hakkının keyfi ihlaline ilişkin olması halinde meselenin özü insan haklarına saygı prensibine aykırılık teşkil edebilir. Bahsedilen durumda taraflar anlaşmış olsa dahi dostane çözüm usulünün uygulanmaması gerektiğine dair rapor hazırlama yetkisine sahiptir.¹²³¹

Başvurunun tarafları arasında dostane çözüme varılması durumunda, Ame. İHK başvuruçuya ve ilgili taraf devletlere iletilmek üzere bir rapor düzenlemektedir. Ame. İHK'nin başvuruda yer alan ve yukarıda da değinilen olguları ve ulaşılan çözümleri içeren söz konusu raporu yayımlanmak üzere ADÖ Genel Sekreterine ulaştırılmaktadır. Ancak Ame. İHK'nin bahsi geçen raporu kabul etmeden önce ihlal iddiasının mağduru olan kişinin ya da yakınlarının söz konusu dostane çözüm anlaşmasını onaylayıp onaylamadıklarını tespit etmesi gerekmektedir. Başvuruya konu olan meselenin dostane çözüme uygun olmadığını tespit ettiği ya da taraflardan herhangi birinin dostane çözümün uygulanmasına onay vermediği veya başvurunun görülmesine devam edilmesini istediği durumlarda Komisyon, dostane çözüm usulüne ilişkin müdahalelerini durdurabilmektedir. Başvurunun taraflarından herhangi birinin talepte bulunması durumunda mümkün olan tüm bilgiler ilgili taraflara iletilmektedir. (Ame. İHS, m. 49; Ame. İHK/UK, Kural 40/4, 5)

Dostane çözüme varılamadığı takdirde ise, Ame. İHK başvuruyu incelemeye devam etmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 40/5). Ancak Komisyon bu aşamada da dostane çözüm müzakere aşamasının süresini, müzakereler esnasında sunulan dilekçelerin tarihlerini, tarafların diyaloglarını ve müzakerelerin geldiği son aşamayı dikkate almaktadır. Bahsedilen durum başvurunun taraflarının daha sonrasında tekrar dostane çözüm sürecini başlatmak için Ame. İHK'ye başvurmaları halinde önem arz etmektedir. Nitekim tarafların dostane çözüm sürecini yeniden başlatma talebinde bulunmaları halinde Ame. İHK, tarafların daha önceki müzakere sürecinde gösterdikleri ilerlemeye bakarak arabuluculuk teklifinde bulunacaktır.¹²³² O halde Ame. İHK'nin dostane çözüm için belirlenen süre zarfında anlaşamayan taraflara ikinci bir şans verdiği görülmektedir. Komisyonun her durumda müzakere sürecini yakından takip etmesi dostane çözüm usulünün işletilmesi yönündeki eğilimin bir sonucu olarak ifade edilebilir.

¹²³⁰ IACHR, Resolution No. 3/2020, Differentiated Actions to Address the Procedural Backlog in Friendly Settlement Agreement Procedures, s. 2.

¹²³¹ Gemalmaz S., **Teori**, s. 1253; Lisa J. Laplante, "Bringing Effective Remedies Home: The Inter-American Human Rights System, Reparations, and the Duty of Prevention", **NQHR**, 22(3), 2004, s. 387; Ladesma, s. 419.

¹²³² IACHR, Resolution No. 3/2020, Differentiated Actions to Address the Procedural Backlog in Friendly Settlement Agreement Procedures, s. 3.

Ame. İHK dostane çözüme ilişkin tavsiyeleri içeren vakanın esası hakkındaki raporun yayınlanmasından sonra söz konusu anlaşmaya ya da tavsiyelere uyulup uyulmadığını denetlemektedir. Komisyon dostane çözüme varan taraflardan bilgi talep ederek ya da duruşmalar düzenleyerek dostane çözüm anlaşmasına uyumu denetleyebilmesi mümkündür. Komisyon belirtilenlerin dışında uygun gördüğü başka izleme önlemlerini de uygulayabilir. Ayrıca Komisyonun dostane çözüm anlaşmasına ve söz konusu anlaşmalarda yer alan tavsiyelere uyulması noktasında kaydedilen ilerlemeler hakkında da rapor hazırlaması gerekmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 48/1, 2).

Amerikan sisteminde, dostane çözüm usulünün yargısal müdahale olmaksızın başvurunun tarafları arasındaki müzakereleri kolaylaştırdığı düşünüldüğünden bu usulün uygulanması daha çok Komisyonun işlevi olarak nitelendirilmektedir.¹²³³ Ancak anılan bu durum Ame. İHM önüne getirilen bir başvuru hakkında da dostane çözüme ilişkin karar verilebilmesine engel değildir. Ame. İHK, mağdur olduğu iddia edilen kişiler ya da onların temsilcileri, muhatap devlet ya da başvuru devlet dostane çözüme varılması hususunda Mahkemeyi bilgilendirdiği takdirde Ame. İHM konuyu değerlendirmektedir. Mahkeme, uzlaşmaya varıldığı veya uyuşmazlığın çözüme ulaşacağına dair herhangi bir durum hakkında bilgilendirildiğinde talebin kabul edilebilirliği ve hukuki etkileri konusunda kararını vermektedir (Ame. İHM/UK Kural 63). Belirtmek gerekir ki, Ame. İHM her önünde gelen dostane çözüm talebini olumlu yönde karar bağlamak zorunda değildir. Zira Mahkemenin taraflar anlaşsa dahi insan haklarını koruma yükümlülüğü ekseninde dostane çözüme karar vermeyerek, davaya devam edebilmesi de mümkündür (Ame. İHM/UK, Kural 64).

Ame. İHM yukarıda da belirtildiği üzere dostane çözüm usulü için girişimlerde bulunmak yerine başvurunun taraflarının kendisini dostane çözüme ulaştığını bildirmeleri üzerine devreye girmektedir. Mahkeme, Ame. İHK'nin aksine dostane çözüm hususunda anlaşmaları için taraflar arasında arabuluculuk rolü üstlenmemekte sadece dostane çözüm usulünün kabul edilebilirliği ve hukuki etkileri hakkında karar vermektedir. Zira Ame. İHK önündeki yargılama sona erip başvuru Ame. İHM'ye sunulmuş olsa bile Komisyonun arabulucu olarak faaliyetine devam etmesi usul ekonomisine de katkı sağlayacaktır.¹²³⁴ O halde Ame. İHM'nin kendisine sunulan başvurularda sade dostane çözüm usulünü onaylayıp onaylamama hususunda yetkilendirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda dostane çözüm usulünün işletilmesinin Amerikan sisteminde daha çok Komisyona yüklenen bir işlev olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Ame. İHS dostane çözüme ilişkin olarak doğrudan Ame. İHK'ye göndermede bulunarak meseleyi ele almaktadır. Ame. İHM ise kendisine sunulan başvurularda, tarafların dostane çözüme ulaşmaları

¹²³³ Pasqualucci, **Practice**, s. 106.

¹²³⁴ Pasqualucci, **Practice**, s. 108-109.

halinde devreye girmektedir. Ancak Mahkemenin dostane çözüm sürecini başlatma yönünde herhangi bir yetkisi bulunmamaktadır. Ame. İHK'nin dostane çözümü ne şekilde uygulayacağına ilişkin düzenlemeler Ame. İHS ve Ame. İHK Usul Kurallarında ele alınmış olsa da konuya ilişkin eksik hususlar daha sonrasında 2020 yılında Ame. İHK tarafından alınan kararlar birlikte giderilmeye çalışılmıştır. Söz konusu kararda dostane çözüm usulünün ne şekilde ve hangi zaman diliminde uygulanacağı, bu süreçte Ame. İHK'nin ne gibi faaliyetlerde bulunması gerektiği ayrıntılı şekilde ortaya koyulmuştur.

Dostane çözüm usulü Amerikan sisteminde de ilgili devlet tarafından iyileştirici önlemlerin alınmasını ve başvurucuya yargılamanın bitimini beklemeden yeterli tazminatın ödenerek sürecin kısaltılmasını amaçlamaktadır. Başvurucu böylece yargılamanın sonucunda kendisi hakkında verilecek olan kararın belirsizliğini bertaraf etmektedir. Muhatap devlet ise kendisi aleyhine verilmesi muhtemel ihlal kararının yerine uluslararası sorumluluğunu kabul ederek gerekli önlemleri almaktadır.¹²³⁵ Ancak 2020 yılında Ame. İHK tarafından alınan kararda yer alan zaman dilimleri de dikkate alındığında dostane çözüm sürecinin tıpkı bir yargılama gibi uzun sürdüğü görülmektedir.¹²³⁶ Dolayısıyla iş yükünün azaltılması ve uyuşmazlığın kısa sürede çözülmesini amaçlayan dostane çözüm usulünün en azından bu yönüyle amacını tam olarak gerçekleştiremediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Afrika sisteminde dostane çözüme ilişkin düzenlemeler Af. İHHK ekseninde devletlerarası ve bireysel başvurular bağlamında ayrı ayrı düzenlenmektedir. Komisyon Usul Kuralları hem devletlerarası hem de bireysel başvurularda uygulanacak dostane çözüm usulünü detaylı şekilde ele almaktadır. Bahsedilen bu durum Afrika sistemini diğer bölgesel sistemlerden ayıran özelliklerden biridir.¹²³⁷ Öncelikle devletlerarası başvurular yönünden Afrika sistemini diğer sistemlerden ayıran özellik, Af. İHHK'nin resmi olarak devreye girmesinden ilgili devletlerin kendi aralarında doğrudan dostane çözüm görüşmelerini başlatabilmesidir (Af. İHHŞ, m. 47).¹²³⁸ Bahsedilen düzenleme Af. İHHŞ'nin birincil amacının, taraflar arasındaki dostane çözümü Komisyonu dahil etmeden sağlamak olduğunu göstermektedir.¹²³⁹ Ancak devletlerarası başvurularda başvurucu devletin doğrudan Af. İHHK'ye başvurabilmesi de mümkündür (Af. İHHŞ, m. 49). Başvurunun doğrudan Af. İHHK'ye iletildiği durumlarda ve ilgili devletlerin kendi aralarında dostane çözüme ulaşamamaları halinde dostane çözüme ilişkin müzakereler Komisyon aracılığıyla

¹²³⁵ Natalia Saltalamacchia Ziccardi vd., "Friendly Settlements in the Inter-American Human Rights System: Efficiency, Effectiveness and Scope", Par Engstrom (Ed.), **The Inter-American Human Rights System Impact Beyond Compliance**, 1st Edition, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, (Friendly Settlement), ss. 59-88, s. 61.

¹²³⁶ Benzer görüş için bkz. Saltalamacchia Ziccardi, s. 82.

¹²³⁷ Ismene Nicole Zarifis, "The Settlement Option: Friend or Foe to Human Rights Protection in Africa?", **African Human Rights Yearbook**, (3), 2019, s. 226.

¹²³⁸ Gittleman, "ACHPR Prospects", s. 156.

¹²³⁹ Rehman, **IHRL**, s.336; Murray, **African Charter**, s. 658.

gerçekleştirilmektedir (Af. İHHŞ, m. 48). Af. İHHK kendisine sunulan bir başvuru hakkında kabul edilebilirlik karar verdiği takdirde bahsedilen doğrultuda bir dostane çözüme ulaşabilmek için ilgili devletler arasında arabuluculuk faaliyetlerini yürütmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 112/1). Komisyonun arabuluculuk hizmetleri kapsamında Af. İHHK Bürosu başvuruya taraf Devletlerin ilgili makamlarıyla iletişim kurmaktadır (Af. İHHK/UK, Kural 112/2).

Af. İHHK ilgili makamlarla gerçekleştirdiği görüşmelerin ardından konuya ilişkin olarak gerekli önlemleri almak üzere öncelikle bir raportör atamaktadır. Daha sonrasında Komisyon, ilgili taraf devletlerle görüşerek anlaşmazlığın dostane çözüme ulaşması amacıyla toplantılar düzenlemektedir. Taraflar dostane çözüme ilişkin uzlaşma koşullarını kabul ettiği takdirde, Af. İHHK kaydedilen ilerlemeyi ve uzlaşma koşullarını içeren anlaşma metni hazırlanmasını sağlamaktadır. Hazırlanan anlaşma metninin taslağını tarafların kabul etmeleri halinde, söz konusu anlaşma metni Af. İHHK gözetiminde taraflarca imzalanmaktadır (Af. İHHK/UK Kural 112/3, 4).

Af. İHHK tarafların dostane çözüm usulünün gereklerine uyulduğuna kanaat getirdiği takdirde anlaşmada yer alan olguların bir özetini ve varılan dostane çözümün tanımını içeren bir karar hazırlamakta ve söz konusu karar ilgili taraf devletlere ve Genel Kurula iletmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 112/5, 6). Af. İHHK'nin dostane çözümü onayladığına ilişkin verdiği karar anlaşma şartlarının uygulamasının takip edilmesini gerektirmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 112/7). Dolayısıyla Af. İHHK'nin dostane çözüme varılması halinde şartların yerine getirilip getirilmediğini takip etme yetkisi de bulunmaktadır. Başvurunun tarafları arasında gerçekleştirilen dostane çözüm görüşmelerinin gizli olması gerekmektedir. Nitekim dostane çözüm görüşmelerinin tarafların başvurunun kabul edilebilirliğine dair iddialarına etki etmemesi gerekir (Af. İHHK/UK, Kural 112/8).

Af. İHHK'ye yapılan bireysel başvurularda da dostane çözüme gidilebilmektedir. Ancak bireysel başvurulardaki dostane çözüm usulü için Af. İHHŞ'de açık bir düzenleme bulunmamakla birlikte bu eksiklik Af. İHHK Usul Kuralları ile giderilmeye çalışılmıştır.¹²⁴⁰ Bireysel başvurular bakımından dostane çözüm usulü devletlerarası başvurudan farklı olarak yargılamanın her aşamasında devreye sokulabilmektedir. Komisyon resen ya da taraflardan birinin talebi üzerine dostane çözüm usulüne başvurabilir (Af. İHHK/UK, Kural 123/1). Dostane çözüm usulünün başlatılması ise tarafların rızasına bağlı olup ancak tarafların rızasıyla devam etmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 123/2). Af. İHHK gerekli gördüğü takdirde bir ya da daha fazla üyesini taraflar arasındaki dostane çözümü sağlamak adına görevlendirebilmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 123/3). Af. İHHK, ihlal iddiasına konu meselenin dostane çözüm usulüne uygun olmadığını, taraflardan birisinin rızasının bulunmadığını ya da uzlaşmaya istekli olmadığını tespit ettiği takdirde dostane çözüm usulünü sonlandırabilmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 123/4). İşbu noktada Af. İHHK Usul

¹²⁴⁰ Viljoen, "Communications", s. 80-81; Zarifis, s. 226-227.

Kurallarında gerçekleştirilen değişikliğe değinmek gerekmektedir. 2020 yılında yapılan değişiklik öncesi dostane çözüme ulaşamayan tarafların altı ay içerisinde yeniden talepte bulunmalarına izin verilmekte ve Af. İHHK'nin bu süreçte dostane çözüm usulüne müdahalesi ertelenmekteydi. Ancak yapılan değişiklik sonrasında söz konusu usul kaldırılmış ve tarafların anlaşamamaları halinde dostane çözüm usulünün sonlandırılacağı hükme bağlanmıştır. Dolayısıyla başvurunun taraflarına dostane çözüme ilişkin olarak verilen ikinci şans böylelikle kaldırılmış olmaktadır. Yapılan bu değişikliğin amacının dostane çözüm usulünün bir an önce sonuçlandırılması olduğu söylenebilir.

Taraflar arasında dostane çözüme ulaşılması halinde Af. İHHK dostane çözümün belirli şartları taşıyıp taşımadığını kontrol etmektedir. Buna göre öncelikle dostane çözüm anlaşmasının taraflar ya da temsilcileri tarafından imzalanması ve daha sonrasında kendisine sunulması gerekir. Ayrıca anlaşma metninde Af. İHHŞ ve diğer ilgili belgelerde yer alan insan hak ve özgürlüklerine uyulmalı ve saygı gösterilmelidir. Dostane çözüm anlaşmasında mağdur olduğu iddia edilen kişinin ya da haleflerinin anlaşma şartlarının kabul ettiği ve şartlardan memnun olduğu da belirtilmelidir. Ayrıca anlaşma metninde tarafların anlaşma şartlarını yerine getirmeye yönelik taahhütlerinin de yer alması zorunludur (Af. İHHK/UK, Kural 123/5).

Af. İHHK dostane çözüm usulünün yukarıda belirtilen gerekleri karşıladığına kanaat getirdiği takdirde anlaşmada yer alan olguların bir özetini ve varılan dostane çözümün tanımın içeren bir karar hazırlamaktadır. Af. İHHK'nin dostane çözüm anlaşmasını onaylaması muhatap devletin aldığı önlemlerin takip edilmesi sonucunu doğurmaktadır (Af. İHHK/UK, Kural 123/6, 7 ve Kural 125). Komisyonun dostane çözüme varılmadığı ya da gerekli şartları taşımayan bir anlaşmanın gerçekleştirildiği sonucuna varması halinde başvurunun değerlendirilmesine devam edilmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 123/8). Yine bireysel başvurular ekseninde gerçekleştirilen dostane çözüm görüşmelerinin tarafların başvurunun kabul edilebilirliğine ve esasına ilişkin iddialarına etkilememesi adına gizli olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 123/9).

Af. İHHM'nin dostane çözüm usulüne ilişkin yetkisi devletlerarası ve bireysel başvuruları kapsamaktadır. 2020 yılında Af. İHHM Usul Kurallarında yapılan değişiklik öncesi tartışmalı olan bu husus Usul Kurallarının 29. maddesinin 1. fıkrasına eklenen "Protokolün 3. ve 4. maddeleri uyarınca" ifadesiyle birlikte netliğe kavuşmuştur. Daha açık ifade etmek gerekirse daha önceki normatif düzenlemeler göz önünde bulundurulduğunda dostane çözüm usulünü düzenleyen hükmün lafzı dikkate alındığında sadece devletlerarası başvurular için geçerli olduğu savunulmaktaydı.¹²⁴¹ Ancak yapılan değişiklikle birlikte Af. İHHM'nin yargılama yetkisinin kendisine sunulan tüm dava ve uyuşmazlıkları kapsadığını ifade eden Protokolün 3. maddesine Usul Kurallarında göndermede bulunmaktadır. Sözü edilen bu değişikliğin neticesinde Af.

¹²⁴¹ Viljoen, "Communications", s. 129.

İHHM'nin yargılama yetkisi kapsamında bireysel başvurular yönünden de dostane çözümü teşvik edebileceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Mahkeme yargılama yetkisini kullanırken önündeki tüm başvurular için dostane çözümü teşvik edebilecektir (Af. İHHM/UK, Kural 29/1, 2). Ayrıca Af. İHHK'nin de dostane çözüm usulünü Af. İHHŞ'den kaynaklanan bir yetkiyle uyguladığı¹²⁴² ve buna rağmen de Usul Kurallarında bireysel başvurular için ayrı bir usul öngördüğü dikkate alındığında sadece metnin lafzından hareketle Mahkeme bağlamında yetkinin sınırlandırılması çelişkili bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla Af. İHHM ekseninde Şarta ve Protokole gönderme yapılan bu hükümlerin genel anlamda Af. İHHŞ'nin gerekliliklerine vurgu yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır.¹²⁴³

Af. İHHM Usul Kuralları dikkate alındığında sadece Af. İHHM'nin başvurunun dostane çözüme kavuşturulması yönündeki yetkisine değinildiği ve Komisyonun aksine daha dar bir düzenlemeye yer verildiği görülmektedir.¹²⁴⁴ Dostane çözüm için Af. İHHK Usul Kurallarında daha dinamik bir yaklaşım sergilenmesine karşın Af. İHHM Usul Kurallarında aynı yaklaşım benimsenmemektedir. Dostane çözüm usulüne ilişkin Mahkemenin yetkisi ifade edilirken mesele daha çok Af. İHHM'nin takdirine bırakılmaktadır.¹²⁴⁵ Farklı ifadeyle dostane çözüm usulü Af. İHHM Usul Kurallarında Af. İHHM'yi daha az kısıtlayan şekilde ifade edilmektedir.¹²⁴⁶ Oysa ki Af. İHHŞ ve Af. İHHK Usul Kurallarında başvurunun taraflarının en başta dostane çözüme yönlendirildiği görülmektedir. Özellikle devletlerarası başvurularda daha Af. İHHK devreye girmeden, tarafların kendi aralarında uyuşmazlığı sonlandırabilecek nitelikte görüşmeler yapmasına izin verilmekte bir anlamda dostane çözüm ön planda tutulmaktadır. Her ne kadar başvurunun tarafları açısından sözü edilen usul zorunlu olmasa da Af. İHHM yönünden benzer uygulamanın 2020 yılında yapılan değişiklik sonrasında kaldırıldığı görülmektedir. Nitekim son değişikliklerle birlikte daha öncesinde Af. İHHM devreye girmeden taraflar arasında dostane çözüm usulünün başlatılabilmesine izin veren düzenleme değiştirilmiş ve Mahkeme dostane çözüm usulünün işletilmesinde tek aktör olarak öngörülmüştür.

Af. İHHM önüne getirilen başvurunun Af. İHHŞ hükümlerine uygun şekilde dostane çözüme kavuşturulması için tarafları teşvik edebilir. Mahkeme bu amaç doğrultusunda başvurunun taraflarını, aralarındaki anlaşmazlığın dostane çözümünü kolaylaştırmaya davet edebilmektedir. Dostane çözüm usulünü gerçekleştirmeye önlemler de yine Af. İHHM tarafından alınmaktadır (Af. İHHMKP m. 9; Af. İHHM/UK, Kural 29/2 ve 64/1). Ancak dostane çözüme ilişkin olarak sadece Af. İHHM değil, davanın tarafları da Mahkeme son kararını vermeden önce talepte

¹²⁴² Kufuor, s. 133.

¹²⁴³ Nmehielle, s. 279; Aslan, "Dostane Çözüm", s. 70-71.

¹²⁴⁴ Victor Oluwasina Ayeni ve Tajudeen Ojo Ibraheem, "Amicable Settlement of Disputes and Proactive Remediation of Violations Under the African Human Rights System", **Beijing Law Review**, (10), 2019, s. 415.

¹²⁴⁵ Harrington, "Court", s. 323.

¹²⁴⁶ Zarifis, s. 227.

bulunabilmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 64/2). Nitekim başvurunun taraflarının dostane çözüm usulünün başlatılması yönünde talepte bulunmaları mümkündür.

Af. İHHM'nin dostane çözüme ulaşmak amacıyla yapacak olduğu her türlü müzakereler gizli gerçekleşmektedir. Ancak söz konusu müzakerelerin tarafların Mahkeme önünde yapılacak yargılamalardaki görüşlerine herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Zira dostane çözüme ulaşılmaya dahi Af. İHHM önündeki yargılamalarda dostane çözüm müzakereleri esnasında yapılan hiçbir yazılı ya da sözlü iletişim ya da tekliften söz edilmesi veya bunlara atıfta bulunulması söz konusu değildir (Af. İHHM/UK, Kural 64/3).

Af. İHHM önündeki bir başvurunun dostane çözüme kavuşturulması halinde Mahkeme son kararını sadece olaylarla ve benimsenen çözümle sınırlı olmak kaydıyla vermektedir (Af. İHHM/UK, Kural 64/4). Ancak belirtmek gerekir ki Mahkemenin, adaletin tecellisi adına ya da kamu düzenini korumak amacıyla dostane çözüme ulaşılmış olsa dahi ilgili davaya devam etmeye karar verebilmesi mümkündür (Af. İHHM/UK, Kural 64/5). Af. İHHM Usul Kurallarına sonradan eklenen bu düzenleme Avrupa ve Amerikan sistemlerinde denetim organlarının dostane çözüm usulünün onaylanması için sahip olduğu takdir yetkisine benzemektedir. Ancak söz konusu düzenlemede diğerlerinden eksik olan husus “insan haklarına saygı prensibi” göz önünde bulundurularak bu yetkinin kullanılabilir olmasıdır. Nitekim Af. İHHK için benzer şekilde bir uygulama öngörülmüşse de Af. İHHM Usul Kurallarında sadece genel ifadelerle ilgili denetim organının dostane çözüme onay veremeyebileceği hükme bağlanmıştır. Daha da dikkat çeken husus ise Af. İHHM Usul Kurallarında dostane çözüm usulünün insan haklarına saygıya dayalı olarak uygulanmasına vurgu yapan düzenlemenin son değişiklikle “insan haklarına saygıya dayalı” ifadesi çıkarılarak revize edilmesidir.

Benzer durum devletlerarası başvurularda tarafların Komisyon daha devreye girmeden dostane çözüme varmalarına izin veren düzenleme için de söz konusudur. Anılan düzenlemede insan haklarına saygı prensibinin gözetilmesi gerektiğine ilişkin hiçbir ibare yer almamaktadır. Dolayısıyla bahsedilen uygulama dostane çözüm usulünün insan haklarına saygı gösterilmesini gerektiren nitelikte olup olmadığına Komisyonca tespitinin yapılmasına imkan vermemektedir. Böylelikle başvurunun taraflarının dostane çözüm usulünü kullanmak suretiyle usuli yükümlülüklerini yerine getirdikleri varsayılsa da meselenin maddi yönden insan haklarının korunmasına hizmet edip etmediği tartışmalıdır. Af. İHHK Usul Kurallarında sadece bireysel başvurular yönünden insan haklarına saygı prensibine atıfta bulunulmuş devletlerarası başvurularda yine bahsedilen ibareye yer verilmemiştir. Af. İHHK Usul Kurallarında yeni yapılan değişiklik sonrasında da aynı tutumun benimsenmesi Afrika sisteminde devletlerarası başvurular ekseninde konunun fazla önemsenmediği izlenimini vermektedir. İşbu nedenle devletlerarası başvurular yönünden dostane çözüm usulüne ilişkin olarak sistemin insan haklarına dayalı hale getirilmesi

isabetli olacaktır.¹²⁴⁷ Aksi halde mevcut düzenlemeler doğrultusunda dostane çözüm usulü devletlerarası başvurular yönünden hakkın kötüye kullanılması sonucunu doğurabilecek niteliktedir. Bahsedilen durum özellikle vatandaşı adına Komisyona başvuruda bulunan devletler açısından önem arz etmektedir.

3. 1. 4. 2. Üçüncü Tarafın Müdahalesi (Amicus Curiae)

İnsan hakları sistemlerinde başvuruların değerlendirilmesi aşamasında yararlanılan usul araçlarından biri de üçüncü tarafın müdahalesidir. “Amicus curiae” olarak da nitelendirilen bu usul, belirli bir başvuru ile ilgili olarak, bilgi ya da uzmanlık sağlamak adına, mahkemelerin üçüncü bir kişinin davaya müdahale etmesine izin vermesi olarak ifade edilmektedir.¹²⁴⁸ Farklı bir ifadeyle, “amicus curiae” usulü mahkeme önündeki davayla ilgili genel menfaati bulunan üçüncü bir kişinin görüşlerini sunmasına izin verilmesidir.¹²⁴⁹ Böylece insan hakları denetim organlarının başvuruyu incelerken gerekli bilgilere üçüncü kişiler tarafından erişimi sağlanmakta ve kapsamlı bir hukuki araştırma yapılmasının önü açılmaktadır.¹²⁵⁰

Ancak üçüncü tarafın müdahalesine ilişkin öngörülen usul AİHM ekseninde tek yargıç düzeni ve Komite önündeki başvurular bakımından uygulanmamakta sadece Daire ve Büyük Daire önündeki başvurularda söz konusu olmaktadır.¹²⁵¹ Dolayısıyla AİHS’ye taraf devletin vatandaşlarından biri Daire ya da Büyük Daire’ye başvuruda bulunduğu takdirde ilgili devlet yazılı görüşlerini sunma ve duruşmalara katılma hakkında sahip olmaktadır (AİHS, m. 36/1; AİHM/UK, Kural 56/2). AİHM kendisine sunulan başvurular hakkında muhatap devlet ile birlikte söz konusu davada vatandaşı başvuru olan taraf devlete de bildirimde bulunmaktadır. İlgili devlet davada sözlü duruşma yapılması yönünde karar alınması halinde de bilgilendirilmektedir (AİHM/UK, Kural 44/1). Mahkemenin kendisini bilgilendirmesi sonucunda ilgili devletin yazılı görüşlerini sunmak veya durulmada yer almak için kendisine yapılan bildirimden itibaren on iki hafta içinde Yazı İşleri Müdürlüğüne bildirimde bulunması gerekir (AİHM/UK, Kural 44/1).

Yine AK İnsan Hakları Komiseri de Daire ya da Büyük Daire önüne gelen başvurularda yazılı görüşlerini sunabilmekte ve duruşmalara katılabilmektedir (AİHS, m. 36/3; AİHM/UK, Kural 56/2). Ancak AK İnsan Hakları Komiseri de tıpkı ilgili devlet gibi on iki hafta içinde yazılı

¹²⁴⁷ Ayeni ve Ibraheem, s. 420.

¹²⁴⁸ Nicole Bürli, “Amicus Curiae as a Means to Reinforce the Legitimacy of the European Court of Human Rights”, Spyridon Flogaitis, Tom Zwart ve Julie Fraser (Ed.), **The European Court of Human Rights and its Discontents, Turning Criticism into Strength**, 1st Edition, Cheltenham: Edward Elgar, 2013, (Criticism), s. 135.

¹²⁴⁹ Farber, s. 3; Dinah Shelton, “The Participation of Non-Governmental Organizations in International Judicial Proceedings”, **AJIL**, 88(4), 1194, (NGO), s. 612.

¹²⁵⁰ Astrid Wiik, **Amicus Curiae Before International Courts and Tribunals**, 1st Edition, Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2018, s. 44-45.

¹²⁵¹ Aybay, **IHH**, 2, s. 260.

bildirimde bulunarak başvuruya müdahil olma hakkını kullanmak zorundadır. Bahsedilen süre sınırı ilgili taraf devlete yapılan bildirim tarihinden itibaren başlamakta ve istisnai hallerde Daire Başkanı tarafından değiştirilebilmektedir. İnsan Hakları Komiserinin yargılamaya katılamadığı durumlarda kendisini temsil etmek üzere atanan görevli kişi ya da kişileri AİHM'ye bildirmelidir. Gerekliğinde İnsan Hakları Komiserine avukatın da yardım edebilmesi mümkündür (AİHM/UK, Kural 44/2).

Üçüncü tarafın müdahalesi Avrupa sisteminde “amicus curiae” olarak ifade edilen ek görüşlerin sunulması ile de gerçekleşmektedir.¹²⁵² Ancak AİHM Başkanı yargılamanın tarafı olmayan başka bir taraf devleti ya da ilgili herhangi bir kişiyi de yazılı görüş sunmaya ve duruşmaya davet edebilir AİHM'ye sunulan devletlerarası ya da bireysel başvurularda başvurunun muhatap devlete iletilmesi halinde, Daire Başkanı, adaletin tam tecelli etmesi için yargılamaya taraf olmayan herhangi bir taraf devleti ya da ilgili başka bir kişiyi yazılı görüşlerini sunmaya veya istisnai durumlarda duruşmaya katılmaya çağırabilmektedir. Daire Başkanı ayrıca bahsi geçen kişilerin yazılı görüş sunmalarına ve duruşmaya katılmalarına izin verebilmektedir (AİHS m. 36/2; AİHM/UK, Kural 44/3 ve Kural 56/2).

Üçüncü tarafın müdahalesine ilişkin sunulan talepler genellikle başvurunun esas incelemesi ile ilgili olarak yapılmaktadır. Ancak bahsedilen durum kabul edilebilirlik ile ilgili olarak müdahale talebinde bulunulması ya da üçüncü tarafın müdahalesine izin verilmesine engel değildir.¹²⁵³ Ayrıca yazılı görüş sunma ve duruşmaya katılma için hazırlanacak olan izin taleplerinin gerekçeli ve resmi dillerden birinde AİHM'ye sunulması gerekmektedir. Söz konusu talepler başvurunun muhatap devlete iletilmesinden itibaren on iki hafta içinde Mahkemeye sunulmalıdır (AİHM/UK, Kural 44/3). Ancak Daire Başkanı süre sınırlamaları da dahil olmak üzere ilgilerin davet ya da izinleri çeşitli koşullara bağlı tutabilme yetkisine sahiptir. Daire Başkanı tarafından belirlenen koşullara uyulmaması halinde görüşlerin başvuru dosyasına eklenmemesi ya da duruşmada yer almanın sınırlandırılması yönünde karar verilebilmektedir (AİHM/UK, Kural 44/5).

Mahkeme önündeki davaya başvuru dışındaki üçüncü kişinin müdahale etmesine izin verilerek ulusal veya uluslararası uzmanlık kuruluşlarının, uzman kişilerin ve insan hakları alanında faaliyet gösteren HDÖ'lerin dava hakkındaki görüşlerini sunabilmesine imkan tanınmaktadır.¹²⁵⁴ Böylelikle AİHM'nin adaletin gereğini tam anlamıyla yerine getirebilmesi amacıyla olaylara geniş bir perspektiften bakarak başvuruyu değerlendirmesi sağlanmaktadır. Nitekim AİHM, özel deneyim ve uzmanlığa sahip olan insan hakları örgütlerince sağlanan karşılaştırmalı uluslararası hukuk materyallerine ulaşarak muhatap devletin uygulamalarını ve

¹²⁵² Erdal ve Bakırcı, s. 56.

¹²⁵³ Leach, **ECHR**, s. 54.

¹²⁵⁴ Gemalmaz S., **Usul**, s. 370.

politikalarını açıklığa kavuşturulmasını sağlamaktadır.¹²⁵⁵ Ancak yine de sözü edilen kişilerin davaya müdahil olmaları için davanın sonucuyla ilgili belirgin bir menfaatlerinin olması gerekmektedir.¹²⁵⁶ Son yıllarda HDÖ'lerin üçüncü taraf sıfatıyla davaya müdahil olmak için düzenli olarak talepte bulunmaları ve bunun sonucunda sundukları yazılı görüşleri AİHM'ye büyük katkı sağlamaktadır. Mahkeme böylece HDÖ'lerin sunduğu bilgiler sonucunda ulusal yargı organlarına daha çok odaklanarak belirli konularda Sözleşme tarafı devletler arasında ortak bir uygulama olup olmadığını belirleyebilme imkanına sahip olmaktadır.¹²⁵⁷

AİHM önündeki davaya üçüncü tarafların müdahalesi için öngörülen sürelerin başlangıcı Büyük Daire tarafından incelenecek olan başvurularda farklılık göstermektedir. Anılan durumda süreler başvurunun muhatap devlete iletilmesinden itibaren değil, dava dosyasını havale talebinin ya da Dairenin feragat kararının Büyük Daire tarafından kabul edilmesi üzerine Daire kararına ilişkin bilgilerin AİHM'nin internet sitesinde yayınlanmasından itibaren başlamaktadır (AİHM/UK, Kural 44/4).

Daire ya da Büyük Daireye sunulacak olan yazılı görüşlerin AİHM'nin resmi dillerinden birinde hazırlanması gerekmektedir. İlgili taraf devlet ya da kişiler tarafından sunulan yazılı görüşler Yazı İşleri Müdür tarafından başvurunun taraflarına iletilmektedir. Başvurunun tarafları ise kendilerine iletilen yazılı görüşlere Daire Başkanı tarafından belirlenen koşullara uygun şekilde cevap verebilme hakkına sahiptir. Ayrıca uygun olan hallerde başvurunun tarafları yazılı görüşlere duruşma esnasında da cevap verebilmektedir. (AİHM/UK, Kural 44/6)

AİHS'nin üçüncü tarafın müdahalesine ilişkin olarak öngördüğü usul şeffaflık yönünden bazı noktalarda eleştirilmektedir. Öncelikle Mahkemenin davaya müdahil olacak kişileri belirleme yönünde geniş bir takdir yetkisinin bulunduğu görülmektedir. Nitekim ne AİHS de ne de AİHM Usul Kurallarında hangi şartların varlığında üçüncü tarafın müdahalesine izin verileceği açıkça düzenlenmemiş sadece "adaletin tam tecelli etmesi" adına Mahkemenin böyle bir karar vermesinin mümkün olduğu belirtilmiştir. Ancak "amicus curiae" usulünün AİHM'nin verdiği kararın meşruluğunu sağlayacak bir fonksiyonunun da bulunduğu açıktır. Dolayısıyla AİHM usulün şeffaflığına yönelik eleştiriler bulursa da vereceği kararlarda meşruluğun artırılması adına takdir yetkisini geniş kullanmakta ve kendisine sunulan "amicus curiae" görüşler çerçevesinde kararlarının şekillenmesine izin vermektedir.¹²⁵⁸

¹²⁵⁵ Leach, **ECHR**, s. 54; Cichowski, s. 897.

¹²⁵⁶ Explanatory Report on Protocol No. 11, s. 9; Zwaak vd., s. 177.

¹²⁵⁷ Harris vd., **ECHR**, s. 162; Leach, **ECHR**, s. 54.

¹²⁵⁸ Bürli, s. 142-146; ayrıca bkz. ABC The Inter-American Court of Human Rights 2019, What, How, When, Where and Why of the Inter-American Court of Human Rights: Frequently Asked Questions, s. 17, https://www.corteidh.or.cr/sitios/libros/todos/docs/ABCCorteIDH_2019_eng.pdf, 23 Mayıs 2022.

Amerikan sisteminde üçüncü tarafın müdahalesi usulü sadece Ame. İHM ekseninde “amicus curiae” görüşler çerçevesinde uygulanmaktadır.¹²⁵⁹ Söz konusu usul Ame. İHS’de ele alınmamış sadece Ame. İHM Usul Kurallarında düzenlenmiştir. Ame. İHM’nin olayları incelemesi esnasında Mahkeme önündeki davaya üçüncü tarafın müdahalesi de söz konusu olabilmektedir. Amicus curiae usulü başvurunun incelenmesi ve sonuca bağlanmasında Ame. İHM ile yapılan işbirliği olarak da ifade edilmektedir. Zira Mahkeme önündeki yargılamanın menfaatini sağlamak adına yetkili bir üçüncü kişinin gönüllü olarak davaya müdahil olması sağlanmaktadır.¹²⁶⁰ “Amicus curiae” sıfatıyla hareket etmek isteyen herhangi bir kişi ya da kuruluş başvurunun şekline ilişkin olarak gereken usuli şartları sağlamak kaydıyla Mahkemeye bir sunum yapabilmektedir. Üçüncü taraf sıfatıyla başvuruya müdahalede bulunan kişi ya da kuruluş, uygun olan herhangi bir araçla, davanın çalışma dilinde, isim ve imzaları içeren şekilde sunumlarını gerçekleştirebilmektedir (Ame. İHM/UK, Kural 44/1). Bahsedilen sunumun elektronik araçlarla yapılması, sunuma ilişkin ekleri içermemesi ve imzalanmaması halinde, orijinal ve destekleyici nitelikteki belgeler sunumun iletildiği tarihten itibaren yedi (7) gün içerisinde Ame. İHM’ye iletilmek zorundadır. Aksi takdirde başvuru dosyası daha fazla işlem yapılmaksızın Mahkeme tarafından arşivlenmektedir (Ame. İHM/UK, Kural 44/2).

Ame. İHM önündeki çekişmeli davalarda, yargılamanın herhangi bir aşamasında aleni duruşmayı izleyen on beş (15) gün içinde de “amicus curiae” sunumların iletilebilmesi mümkündür. Ame. İHM tarafından aleni bir duruşma düzenlemediği takdirde, üçüncü tarafça hazırlanan sunumlar son iddialar ile belgeye dayalı delilin iletilmesi için süre sınırını belirleyen kararı izleyen on beş (15) gün içinde sunulmak zorundadır. Mahkemeye yapılan söz konusu sunumlar ve ekleri, daha sonra Ame. İHM Başkanına danışmak kaydıyla ilgili taraflara iletilmektedir (Ame. İHM/UK, Kural 44/3). Ayrıca belirtilenlere ek olarak “amicus curiae” sunumların hükümler ve geçici önlemler doğrultusunda alınan kararlara uyumun izlenmesi için yargılama işlemleri sırasında da sunulması mümkündür (Ame. İHM/UK, Kural 44/4).

Amerikan sisteminde her ne kadar “amicus curiae” sunumların yazılı aşamada olabileceğine dair hükümlere yer verilse de söz konusu sunumların sözlü aşamada yapılmasına engel bir durum da söz konusu değildir.¹²⁶¹ Dolayısıyla Ame. İHM’nin yazılı ya da sözlü aşamaların herhangi birinde “amicus curiae” usulünü işletebilmesi mümkündür. Nitekim Ame. İHM’nin yargılamaya

¹²⁵⁹ Ame. İHK’nin “amicus curiae” uygulamasına ilişkin olarak Ame. İHS, Ame. İHK Statüsü ve Ame. İHK Usul Kurallarında herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiş sadece Komisyonun 2002 yılındaki Yıllık Raporunda değinilmiştir. Komisyon ilgili raporda en azından amicus curiae taleplerini gerektiğinde değerlendirme yetkisine sahip olduğunu belirtmektedir. Bkz. IACHR Report No. 75/02, Case of Mary and Carrie Dann v. United States, 27 December 2002, p. 34, <http://www.cidh.org/annualrep/2002eng/USA.11140.htm>, 23 Mayıs 2022.; ayrıca bkz. Lindblom, s. 350-351.

¹²⁶⁰ Ladesma, s. 676.

¹²⁶¹ Ladesma, s. 677; Wiik, s. 199.

yardımcı olacağını düşündüğü kişileri dinleyebilmesine izin veren 58. maddesinden de bu çıkarımı yapabilmek mümkündür.¹²⁶²

Amerikan sisteminde “amicus curiae” usulünün Ame. İHM tarafından hangi koşullar altında kabul edileceğine dair herhangi bir açık düzenleme bulunmamaktadır. Zira ilgili düzenlemelerde sadece “amicus curiae” sunumlarını yapacak olan üçüncü kişilere hangi koşullarda izin verileceği ya da bahsedilen usulün hangi amaca hizmet ettiği gibi bilgilere yer verilmemektedir. İlgili düzenlemelerin lafzına bakıldığında ise Ame. İHM’nin “amicus curiae” sunumlarını yapmak isteyen üçüncü kişilere, usuli gereklilikleri yerine getirmesi halinde izin verileceği sonucu çıkmaktadır. O halde Ame. İHM bağlamında, önündeki davaya müdahil olmak üçüncü kişilerin şekli koşulları yerine getirmesi halinde davaya müdahil olabilmesi mümkün gibi gözükmemektedir. Bahsedilen durum Amerikan sisteminde genel olarak benimsenen esnek yaklaşımın “amicus curiae” bağlamındaki görüntüsüdür. Bölgesel sistemler arasında “amicus curiae” usulüne en kapsamlı şekilde uygulayan denetim organının Ame. İHM olması da bunu kanıtlar niteliktedir.¹²⁶³ Ame. İHM böylelikle yargılamanın menfaatine olduğunu düşündüğü görüşlerin sunulmasını sıkı şartlara bağlamayarak insan haklarının korunması amacını ön planda tuttuğunu bir kez daha göstermektedir. Mahkemenin bu yaklaşımıyla yine bireyin lehine bir tutum sergilediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bölgesel sistemler içerisinde üçüncü tarafın müdahalesine ilişkin Afrika sisteminde detaylı düzenlemelerin yer aldığı görülmektedir. Af. İHHK ve Af. İHHM Usul Kurallarında yapılan son değişikliklerle birlikte üçüncü tarafın müdahalesinin ne şekilde uygulanacağı ilgili belgelerde geniş şekilde düzenlenmektedir. Üçüncü tarafın müdahalesiyle ilgili Af. İHHS’de doğrudan bir düzenleme bulunmasa da Af. İHHS 46. maddede Af. İHHK’nin, önüne gelen başvuruları incelerken Af. BÖ Sekreterini ya da kendisini aydınlatabilecek başka bir kişiyi dinleyebileceği belirtilmektedir. Dolayısıyla Af. İHHK’nin başvurunun incelenmesi aşamasında üçüncü kişileri de dinleyebilmesi mümkündür. Ancak bahsedilen hüküm daha çok sözlü yargılama aşaması ile ilgili olup doğrudan üçüncü tarafın müdahalesine ilişkin değilse de “amicus curiae” uygulamasına dolaylı olarak izin verdiği söylenebilir.

Af. İHHK’nin üçüncü tarafın müdahalesine ilişkin yetkisi daha önce de ifade edildiği gibi ayrıntılı şekilde Af. İHHK Usul Kurallarında düzenlenmiştir. Komisyon bu bağlamda muhatap devletten başvuruya ilişkin görüşlerini sunmasını talep ettikten sonra dilediği zaman üçüncü bir tarafı maddi ya da hukuki bir hususu belirlemeye yardımcı olması için davaya dahil edebilir. Davaya müdahil olan taraf yazılı ya da sözlü görüşlerini sunmak suretiyle yargılamaya katılmaktadır. Komisyonun davet etmesinin dışında herhangi bir üçüncü tarafın davaya müdahil olmak için Af. İHHK’ye talepte bulunabilmesi mümkündür. Üçüncü tarafın müdahale taleplerinin

¹²⁶² Wiik, s. 323.

¹²⁶³ Shelton, “NGO”, s. 638.

yazılı olarak sunulması gerekmektedir. Ayrıca Af. İHHK Sekreterliğine talepte bulunan kişilerin kimliğini, iletişim bilgilerini, talebin ilgili olduğu başvuruyu ve Komisyona ne şekilde yardımcı olunabileceğini içeren bilgilerin de talepte yer alması zorunludur. Komisyona sunulan müdahillik talebinin on (10) sayfayı geçmeyecek şekilde hazırlanmalıdır. (Af. İHHK/UK, Kural 104/1, 2, 3)

Af. İHHK üçüncü tarafın gözlemci olarak müdahil olup olmamasına ilişkin kararını verirken başvurunun taraflarının görüşlerini de dikkate almaktadır. Komisyon konuya ilişkin vermiş olduğu kararı başvurunun taraflarına ve davaya müdahil olmak isteyen kişiye bildirmektedir. Davaya üçüncü kişinin müdahil olma talebi kabul edildiği takdirde, Af. İHHK tarafların görüşlerini üçüncü taraf ile paylaşmaktadır. Üçüncü taraf görüşlerin kendisine iletildiği tarihten itibaren otuz (30) gün içerisinde dostane bir şekilde mütalaasını sunmalıdır. Daha sonra söz konusu mütalaa başvurunun tarafları ile paylaşılarak otuz (30) gün içerisinde cevaplarını sunmaları beklenmektedir. Gözlemci olarak davaya dahil olan kişi tarafların görüşlerinin gizli tutulmasında sorumludur. Komisyona üçüncü tarafça sunulan görüşün bir duruşma esnasında bizzat gözlemci tarafından Af. İHHK'ye sözlü olarak sunulması da mümkündür. Af. İHHK gözlemci sıfatıyla davaya müdahil olan kişinin dostane görüşlerini internet sitesinde yayınlama serbestisine sahiptir. (Af. İHHŞ m. 59; Af. İHHK/UK, Kural 102/6 ve Kural 105/2, 3, 4, 5, 6, 7)

Gözlemci olarak davaya müdahil ettiklerinin dışında Af. İHHK, davayla doğrudan ilgisi olan üçüncü bir kişiyi de davaya dahil edebilmektedir. Komisyon böyle bir karar verirken bazı hususları göz önünde bulundurmaktadır. Öncelikle Af. İHHK, davayla ilgisi olan üçüncü tarafın yargılamaya dahil edilmesi hususunu başvurunun taraflarına bildirmesi ve tarafların cevaplarını beklemesi gerektiğinden söz konusu usulün yargılamanın süresine etkisini belirlemek zorundadır. İşbu kapsamda üçüncü tarafın da başvurunun sonucunun kendisi üzerinde ne gibi etkileri bulunacağını Komisyona ispatlaması gerekmektedir. Üçüncü taraf başvuru sonucunun kendisine doğrudan fayda sağlayacağını ya da zarara uğrayacağını Komisyona bildirmek zorundadır. Ayrıca üçüncü taraf başvurunun esası hakkında inceleme başlamadan önce Af. İHHK'ye talebini iletmış olmalıdır. Komisyonun söz konusu talebi reddetmesi halinde başvuruda bulunan üçüncü taraf bilgilendirilmekte ve ret kararının gerekçesi kendisine iletilmektedir. Ancak Af. İHHK'nin vermiş olduğu ret kararının üçüncü tarafın talebi doğrultusunda yeniden incelenebilmesi de mümkündür. (Af. İHHK/UK, Kural 106/1, 2)

Tüm bu bilgiler doğrultusunda Af. İHHK'nin üçüncü tarafın müdahalesine ilişkin olarak izleyeceği usulün ayrıntılı olarak Usul Kurallarında düzenlendiği görülmektedir. Komisyon daha önce hükme bağlanmış olan üçüncü tarafın müdahalesine ilişkin düzenlemeyi 2020 yılında yapılan değişiklikle birlikte daha da genişleterek müdahalenin usulünü de Usul Kurallarına eklemiştir. Ayrıca Af. İHHK bakımından dikkat çeken bir diğer husus başvuruya doğrudan ilgisi bulunan kişinin de başvurunun taraflarının görüşleri alınarak davaya dahil edilmesidir. İşbu durumda diğer müdahale şekillerinden farklı olarak genel bir menfaatin değil doğrudan kişisel menfaati olan

kişinin davaya müdahil olması söz konusudur. Böylelikle Komisyon esas incelemesi öncesinde başvurunun taraflarının da görüşünü dikkate almak kaydıyla üçüncü kişinin davayla ilgisi olduğu kanaatine vardığında üçüncü bir kişiyi davaya dahil edebilmektedir. Bahsedilen düzenleme Afrika sistemini Komisyon ekseninde diğer bölgesel sistemlerden farklı kılmaktadır.

Af. İHHM'ye gelindiğinde üçüncü tarafın müdahalesi usulüne Af. İHHMKP'de yer verilmediği görülmektedir. Ancak Af. İHHM Usul Kurallarında söz konusu usulün düzenlendiği görülmekte ve bunun dışında Af. İHHM Uygulama Yönergelerinde ise ayrıca "amicus curiae" usulüne değinilmektedir. O halde Af. İHHM'nin hem Usul Kuralları hem de Uygulama Yönergeleri ekseninde meseleyi ele aldığını söylemek mümkündür.

Af. İHHM taraf devletler ya da adaletin tecellisi adına davada menfaati bulunan herhangi bir kişinin üçüncü taraf olarak yargılamaya müdahil olmasına izin vermektedir. Mahkemeye sunulan müdahale taleplerinde başvuru sahibinin ya da temsilcilerinin kimlik ve adres bilgileri, davadaki menfaatleri, müdahalenin amacı ve destekleyici nitelikteki belgelerin listesinin yer alması gerekmektedir. Ayrıca Af. İHHM'nin incelediği bir davaya müdahil olmak isteyen kişi ya da kuruluşun dava sürecine ne gibi katkılarının bulunacağını da talebinde belirtmesi zorunludur. Mahkeme önündeki yargılamaya müdahale için sunulan talepler mümkün olan en kısa sürede ve her durumda yazılı görüşlerin kabul edilmesinden önce yapılmak zorundadır. Ancak Af. İHHM istisnai durumlarda yazılı görüşlerin kabulünden sonra da müdahaleye izin verebilmektedir. Müdahale için sunulan taleplerin kopyaları, Mahkeme Başkanı tarafından belirlenen süre içerisinde yazılı görüşlerini sunmak üzere başvurunun taraflarına gönderilmektedir. Söz konusu talepler ayrıca Yazı İşleri Müdürü tarafından ilgili diğer kuruluşlara da iletilmektedir. (Af. İHHK/UK, Kural 61/1, 2, 3, 4, 5)¹²⁶⁴

Af. İHHM üçüncü tarafın müdahale talebini en kısa sürede incelemek ve makul sürede kararını vermek zorundadır.¹²⁶⁵ Mahkeme söz konusu talebi kabul ettiği takdirde müdahil tarafın yazılı görüşlerini sunması için bir süre belirlemektedir. Müdahil tarafın görüşleri ise Yazı İşleri Müdürü tarafından Af. İHHM tarafından belirlenen son tarihe kadar cevaplarını sunmak üzere başvurunun taraflarına iletilmektedir. Ayrıca, Af. İHHM'nin sözlü yargılamaya karar vermesi durumunda müdahil tarafın sözlü olarak görüşlerini sunması da mümkündür. (Af. İHHM/UK, Kural 61/6, 7)

Mahkemenin önündeki davada "amicus curiae" görüşlerini sunmak üzere resen bir kişi ya da kuruluşu davet edebilmesi de mümkündür. Dolayısıyla "amicus curiae usulünün" işletilmesinin Af. İHHM'nin takdirinde olduğu açıktır.¹²⁶⁶ Mahkeme ya kendisi resen harekete geçerek ya da

¹²⁶⁴ Ayrıca bkz. ACtHPR Practice Directions s. 6-7, <http://www.african-court.org/wpafc/wp-content/uploads/2020/06/Practice-Directions-to-Guide-Potential-Litigants-En.pdf>, 24 Mayıs 2022.

¹²⁶⁵ Bkz. ACtHPR Practice Directions, s. 6.

¹²⁶⁶ Bkz. ACtHPR Practice Directions, s. 7.

kendisine sunulan taleplere izin vererek bu usulü işletebilmektedir. Ayrıca Mahkeme, kendisine sunulan “amicus curiae” görüşler bakımından gerektiğinde daha ayrıntılı bilgileri de talep ederek takdir yetkisinin alanını genişletmektedir.¹²⁶⁷ Ancak Af. İHHM yine de öncelikle başvurunun taraflarının konuyla ilgili görüşlerini dikkate alarak söz konusu usulün işletilmesinin yargılamaya ne kadar katkıda bulunacağını tespit etmelidir.¹²⁶⁸ Mahkeme “amicus curiae” sunumların, başvurunun taraflarının görüşlerini destekleyici nitelikte olabileceğini de göz önünde bulundurmalıdır.¹²⁶⁹ Zira üçüncü taraflarca Mahkemeye sunulacak ek bilgilerin Af. İHHM’nin başvurunun değerlendirilmesinde daha geniş bilgi birikimine sahip olmasını sağlayacağı açıktır.

O halde bölgesel sistemler arasında bir değerlendirme yapıldığında sadece AİHM’nin vatandaşı başvuru olan devletin ya da gerektiğinde başka bir Sözleşmecî devletin davaya müdahil olmasına izin verdiği görülmektedir. Ancak Amerikan ve Afrika sistemlerinde ise üçüncü bir kişi ya da kuruluşun davaya müdahil olması söz konusudur. Bu kapsamda her bir bölgesel sistem için ortak olan husus “amicus curiae” usulünün uygulanmasıdır. Zira üçüncü tarafın müdahalesi bağlamında Amerikan sisteminde doğrudan “amicus curiae” başlığı altında düzenlemelere yer verilmektedir. Avrupa ve Afrika sistemlerinde de meselenin daha çok “amicus curiae” doğrultusunda yoğunlaştığı da ortadadır. Ancak Amerikan sisteminden farklı olarak her iki sistemde üçüncü tarafın müdahalesi usulünün “amicus curiae” sunumlardan farklı görünüşleri de bulunmaktadır.

3. 1. 4. 3. Geçici Önlem

İnsan hakları sistemlerinde başvuruların sonuçlandırılması aşamasında geçen sürenin uzunluğu başvuru olanaksız zarara uğramasına neden olabilmektedir. Sözü edilen durum ihlal iddiasına konu olaya ilişkin delillerin yok edilmesi, başvuru olanın sağlığına yönelik tehlikelerin bulunması gibi nedenlerle ortaya çıkabilir.¹²⁷⁰ Nitekim herhangi bir insan hakları denetim organına başvuran kişilerin, başvurusunu söz konusu birime iletilmesiyle ihlal iddiasına konu olan eylem veya işlemin yürütmesi durmamaktadır.¹²⁷¹ Bahsedilen bu durumu önlemek adına insan hakları denetim organlarına her bir sistem içerisinde geçici önlem usulüne yer verilmiştir.¹²⁷² Geçici önlem usulü ile birlikte devletlerin insan hakları ihlallerinin söz konusu olabileceği

¹²⁶⁷ Kevin Toro Sanchez, “The Right to Reparations in the Contentious Process Before the African Court on Human and Peoples’ Rights: A Comparative Analysis on Account of the Revised Rules of Court”, **AHRLJ**, 21(2), 2021, s. 834.

¹²⁶⁸ Viljoen, “Africans”, s. 52.

¹²⁶⁹ Sanchez, s. 833.

¹²⁷⁰ Hannah R. Garry, “When Procedure Involves Matters of Life and Death: Interim Measures and the European Convention on Human Rights”, **European Public Law**, 7(3), 2001, s. 404.

¹²⁷¹ Salihpaşaoğlu, s. 103;

¹²⁷² Ece Göztepe, **İnsan Haklarının Korunmasında Geçici Tedbir, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Almanya ve Türkiye Örnekleri**, 1. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2017, s. 10.

durumlara zamanında müdahale etmesi sağlanmakta ve ilgili devletler uluslararası düzeyde kendilerine yüklenen sorumluluktan kurtulabilme olanağına sahip olmaktadır.¹²⁷³ Söz konusu usul Avrupa sisteminde “interim measures” olarak ifade edilirken Amerikan sisteminde Ame. İHK “precautionary measures” terimini kullanmaktadır. Ame. İHM, Afrika sisteminde Af. İHMK ve Af. İHMK de ise geçici önlem usulü “provisional measures” şeklinde düzenlenmiştir. Ancak her bir sistem içerisinde farklı olarak adlandırılrsa da geçici önlem usulünün hizmet ettiği amaç aynı olup düzenlemelerin içeriği birbirine benzer nitelik taşımaktadır. Farklı bir ifadeyle insan hakları sistemleri arasındaki bu farklılık sadece kelimeler yönünden karşımıza çıkmakta, anlam yönünden her biri aynı şeyi ifade etmektedir.¹²⁷⁴

İnsan hakları denetim organlarından bazılarının sürekli olarak çalışmaması yargılama sürecinin yavaşlamasının nedenlerinden biri olarak ifade edilebilir.¹²⁷⁵ Dolayısıyla insan hakları denetim organlarının vereceği kararların anlamsız hale gelmemesi¹²⁷⁶ ve yargılama esnasında başvurunun hak kaybına uğramaması için önlemlerin alınması gerekebilir. Geçici önlemler başvurunun yakın dönemde bir hak ihlali riski altında olması durumunda devreye girmekte ve telafisi mümkün olmayan bir zarara yol açan durumun daha da kötüye gitmesini engellemektedir.¹²⁷⁷ Böylelikle başvurunun taraflarının çıkarları gözetilmekte ve yargılamanın usulüne uygun şekilde yürütülmesi sağlanmaktadır.¹²⁷⁸ Daha açık ifadeyle acil nitelik arz eden durumlarda bireyin haklarının korunmasına öncelik verilerek insan hakları sistemlerinin etkinliği de artırılmış olmaktadır. Ancak geçici önlemlere ilişkin düzenlemeler bazı bölgesel sistemler özelinde sözleşmelerde yer almamakta ve Usul Kuralları doğrultusunda geçici önleme karar verilebilmektedir. Bahsi geçen durumda geçici önlem kararının yasal dayanağının geçerliliğine ilişkin olarak muhatap devlet ile anlaşmazlıklar söz konusu olabilmektedir.¹²⁷⁹ Anlaşmazlığın ortadan kalkması ise insan hakları sistemlerinin, geçici önlem kararına uymanın ilgili devlet

¹²⁷³ Clara Burbano Herrera ve Yves Haecck, “The Innovative Potential of Provisional Measures Resolutions for Detainee Rights in Latin America Through Dialogue Between the Inter-American Court and Other Courts”, Eva Rieter ve Karin Zwaan (Ed.), **Urgency and Human Rights, The Protective Potential and Legitimacy of Interim Measures**, 1st Edition, Berlin: Asser Press Springer, 2021, (Provisional), s. 229.

¹²⁷⁴ H. Burak Gemalmaz, “Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda Geçici Tedbir Kurumu”, Zehreddin Aslan (Ed.), **Türkiye’de ve Ulusalüstü Hukukta Bireylerin Geçici Yargısal Korunması**, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2004, (Geçici Tedbir), s. 99.

¹²⁷⁵ Göztepe, s. 10.

¹²⁷⁶ Doğan İ., “AİHS Yapısı”, s. 491; Eren, s. 590; Göztepe, s. 36.

¹²⁷⁷ Bantekas ve Oette, **IHL**, 2, s. 748.

¹²⁷⁸ Philip Leach, “Urgency the European Court of Human Rights: New Directions and Future Prospects for the Interim Measures Mechanism?”, Eva Rieter ve Karin Zwaan (Ed.), **Urgency and Human Rights, The Protective Potential and Legitimacy of Interim Measures**, 1st Edition, Berlin: Asser Press Springer, 2021, (Interim Measures), s. 199.

¹²⁷⁹ Roisin Pillay, “The Politics of Interim Measures in International Human Rights Law”, Eva Rieter ve Karin Zwaan (Ed.), **Urgency and Human Rights, The Protective Potential and Legitimacy of Interim Measures**, 1st Edition, Berlin: Asser Press Springer, 2021, s. 68.

açısından hukuki bağlayıcılığını net olarak ortaya koymasına bağlıdır.¹²⁸⁰ Şüphesiz ki bunu sağlamak için insan hakları denetim organları tarafından verilen kararlarda geçici önlem kararının bağlayıcılığına vurgu yapılması gerekmektedir. Nitekim bölgesel sistemler ekseninde geçici önlemlerin hukuki bağlayıcılığına yönelik tartışmalar¹²⁸¹ büyük ölçüde ortadan kalkmış ve her bir sistemin denetim organları tarafından geçici önlemin bağlayıcılığı kabul edilmiştir.¹²⁸²

Geçici önlem usulünün işleyişi başvurunun esas incelemesi ile bağlantılıdır. Nitekim geçici önlemin amacı daha önce de belirtildiği üzere esasa ilişkin olarak verilecek olan kararın anlamsız kalmasını önlemektir. Dolayısıyla başvuru geçici önlem talebinde bulunarak başvurunun esasına ilişkin olarak birtakım bilgileri ilgili denetim organına sunmak ve söz konusu talebini ihlal iddiasına konu olan hakla bağlantılı olarak hazırlamak zorundadır.¹²⁸³

Avrupa sisteminde geçici önlem usulü AİHS’de düzenlenmemiş, AİHM Usul Kuralları ile sisteme dahil edilmiştir.¹²⁸⁴ Geçici önlem usulü ilk zamanlar Avrupa sisteminde bağlayıcı olarak kabul edilmese de AİHM sonrasında içtihat değişikliğine giderek görüşünü değiştirmiştir.¹²⁸⁵ AİHM, geçici önlem usulü her ne kadar Usul Kurallarında yer alsa da söz konusu usulün bağlayıcılığını onaylamış ve geçici önlem kararına uymayan ilgili devletin AİHS’nin 34. maddesindeki yükümlülüğünü yerine getirmediğine vurgu yaparak sistem içerisindeki yerini belirlemiştir.¹²⁸⁶ Geçici önlem talebinde bulunacaklar için AİHM tarafından Uygulama Yönergeleri hazırlanmıştır.¹²⁸⁷ Başvurucular söz konusu yönergeleri ve AİHM Usul Kurallarında yer alan düzenlemeleri dikkate alarak geçici önlem taleplerini sunmaktadır.

AİHM’ye yapılan herhangi bir başvuruda, taraflardan birinin ya da ilgili bir başka kişinin talebi doğrultusunda veya re’sen, tarafların yararı ya da yargılamanın gerektiği şekilde yürütülmesi için geçici önlem kararı verilebilmektedir (AİHM/UK, Kural 39/1). Ancak AİHM istisnai durumlarda geçici önlem kararının uygulanacağına vurgu yapmaktadır. Başvuru tarafından AİHM’ye sunulan geçici önlem taleplerinin taşınması gereken bazı koşullar bulunmaktadır. Öncelikle başvuru tarafından hazırlanan geçici önlem talebinin gerekçeli olması gerekmektedir. Başvuru geçici önlem talebinde bulunmasına neden olan endişelerinin dayandığı nedenleri, iddia

¹²⁸⁰ Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda Geçici Önlem, Kapsam, İşlev, Yetkili Organ, Uygulama ve Değerlendirme, Birinci Kitap**, 1. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2007, (Geçici Önlem, 1), s. 5.

¹²⁸¹ Garry, s. 404-407; Jo. M. Pasqualucci, “Interim Measures in International Human Rights: Evolution and Harmonization”, **Vanderbilt Journal of Transnational Law**, 38(1), 2005, (Interim Measures), s. 5-8.

¹²⁸² Gemalmaz, B., “Geçici Tedbir”, s. 140; Henebel ve Tigroudja, s. 975; Yves Haecck ve Clara Burbano Herrera, “Interim Measures in the Case Law of the European Court of Human Rights”, **NQHR**, 21(4), 2003, s. 656; Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 464; Gemalmaz S., **Geçici Önlem**, 2, s. 452.

¹²⁸³ Şirin, s. 611; Göztepe, s. 120.

¹²⁸⁴ Göztepe, s. 35; Gemalmaz S., **Geçici Önlem**, 1, s. 8.

¹²⁸⁵ Haecck ve Burbano Herrera, “Interim”, s. 656-657.

¹²⁸⁶ Bkz. ECHR Case of Mamatkulov and Askarov v. Turkey, Applications Nos. 46827/99, 46951/99, 4 February 2005, p. 125, <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-68183>, 16 Mayıs 2022; Pillay, s. 77.

¹²⁸⁷ ECHR Rules of Court Practice Direction, Requests for Interim Measures, https://www.echr.coe.int/Documents/PD_Interim_measures_ENG.pdf, 15 Mayıs 2022.

ettiği tehlikenin niteliğini ve ihlal iddiasına konu olan AİHS hükümlerini talebinde belirtmek zorundadır. Ayrıca başvuruçunun geçici önlem talebi ile birlikte ulusal mahkemeler tarafından verilen kararları ve iddialarını destekleyici nitelikteki diğer materyalleri sunması gerekir. Aksi halde başvuruçunun geçici önlem talebi eksik olarak AİHM'ye sunulmuş olacaktır. Anılan bu durumda AİHM başvuruçuyla iletişime geçmek zorunda olmayıp, geçici önlem talebini değerlendirmeye almayacaktır. Ayrıca geçici önlem talebinin sınır dışı edilme ile ilgili olduğu durumlarda, sınır dışı edilme için belirlenen tarih ve saatin, başvuruçunun adresi ya da tutulduğu yerin ve başvuru dosyasının numarası söz konusu talepte yer alması zorunludur. Geçici önlem talebinde yer alan tüm bu bilgiler de herhangi bir değişiklik olması halinde derhal AİHM'nin bilgilendirilmesi gerekmektedir.¹²⁸⁸

AİHM geçici önlem taleplerinin kendisine iletilme usulünü ise sıkı şartlara bağlamıştır. Tıpkı şikayet başvurularında olduğu gibi AİHM'ye sunulacak geçici önlem talebinin de elektronik posta yoluyla sunulması mümkün değildir. Farklı deyişle AİHM, faks ya da posta yoluyla yapılmayan geçici önlem taleplerini dikkate almamaktadır. Ancak AİHM meselenin aciliyetini de göz önünde bulundurarak taleplerin normal posta yoluyla gönderilemeyeceği halleri de dikkate almaktadır. Yine başvurunun gecikmeksizin AİHM'ye iletilmesi zorunludur. Daha açık ifadeyle başvuruçunun ulusal mahkemelerce verilen nihai kararın hemen ardından şartların varlığı dahilinde geçici önlem talebinde bulunmalıdır. Bahsedilen bu durumun nedeni ise AİHM'ye geçici önlem talebini inceleyebilmesi için yeterli bir süre tanınmasını sağlamaktır. Her ne kadar geçici önlem talebinin AİHM'ye sunulması için nihai kararın verilmesinin beklenmesi gerekse de AİHM, durumun aciliyetine göre nihai kararın tarihi belirtilmek suretiyle daha öncesinde de talepte bulunulmasına izin verebilmektedir. Söz konusu durum daha çok sınır dışı edilmeye ilgili başvurular açısından geçerli olmaktadır.¹²⁸⁹

Geçici önlem kararını davayı inceleyen Daire ya da Bölüm Başkanı tarafından verebileceği gibi, AİHM Başkanı'nın görevlendirdiği Bölüm Başkan Yardımcıları ve geçici önlem talepleri konusunda karar vermek üzere atanan görevli yargıç da geçici önlem kararı verebilmektedir (AİHM/UK, Kural 39/1, 2, 4). Ancak AİHM'nin geçici önlem kararı verirken tarafların sunduğu belgeleri detaylı şekilde incelemesi, geçici önlemin uygulanmaması halinde başvuruçunun gerçekten ciddi ve telafi edilemez bir zararla karşılaşacağı kanaatine varması gerekmektedir. Herhangi bir başvuru bakımından alınan geçici önlem kararı uygun olan hallerde Bakanlar Komitesi'ne bildirilmektedir. Ayrıca geçici önlem kararı alındığı takdirde, Daire ya da Bölüm Başkanının veya görevli yargıcın söz konusu önlemin uygulanmasıyla ilgili bir konuda taraflardan bilgi istemesi mümkündür (AİHM/UK, Kural 39/2, 3). İşbu kapsamda başvuruçulardan yazışmaları

¹²⁸⁸ ECHR Rules of Court Practice Direction, Requests for Interim Measures, s. 55.

¹²⁸⁹ ECHR Rules of Court Practice Direction, Requests for Interim Measures, s. 55-56.

takep etmeleri beklenmekte aksi halde başvurunun dava listesinden düşürülmesi söz konusu olmaktadır.¹²⁹⁰

Bölgede meydana gelen insan hakları ihlallerinin acil niteliği göz önüne alındığında Amerikan sisteminde geçici önlem usulünün insan haklarının etkin şekilde korunmasında dinamik bir araç olarak nitelendirilmektedir. Şöyle ki önleyici ve koruyucu işlevlere sahip olan geçici önlem ilk olarak önleyici işlev kapsamında yargılamanın konusunun oluşturduğu hakkı korumakta ve esasa ilişkin verilecek kararın etkili bir sonuç doğurmasını sağlamaktadır. Koruyucu işlevi ise yargılama esnasında kişilerin telafisi imkansız zarardan koruyarak haklarını güvence altına almakta ve mevcut durumlarını korumaktadır.¹²⁹¹

Amerikan sisteminde geçici önlem, Avrupa sisteminden farklı olarak doğrudan Ame. İHS ile öngörülen bir usuldür.¹²⁹² Esas hakkındaki karar verilmeye kadar, başvurunun konusunu ve mağdur olduğu iddia edilen kişiyi telafisi olanaksız zararlardan korumayı amaçlayan geçici önlem usulü¹²⁹³ hem Ame. İHK hem de Ame. İHM tarafından uygulanmaktadır. Ancak Ame. İHK Usul Kuralları'nda söz konusu terim "precautionary measures" şeklinde ifade edilirken Ame. İHM Usul Kuralları'nda "provisional measures" ifadesi kullanılmaktadır. İşbu başlık altında da Ame. İHK bağlamında Ame. İHM ile karışıklık yaşanmaması adına "önleyici tedbir" ifadesi kullanılarak konu ifade edilmeye çalışılacaktır.

Ame. İHK ve Ame. İHM bakımından geçici önlem kararına ilişkin olarak uygulanacak usul ise Ame. İHS ile Komisyon ve Mahkeme Usul Kurallarında düzenlenmektedir. Ancak Ame. İHK önleyici tedbire ilişkin yetkisini ayrıca ADÖ Şartı ve Ame. İHK Statüsü'nde yer alan düzenlemelerden almaktadır. Dolayısıyla Ame. İHK'nin, Ame. İHS'ye taraf olan ya da Sözleşmeye taraf olmayıp ADÖ üyesi olan devletler bakımından geçici önlem usulünü işletebilmesi mümkündür. Bahsedilen durum ise Amerikan sisteminin, Sözleşmeye taraf olmayan devletler bakımından geçici önlem uygulamasını gerçekleştirerek insan haklarının koruma alanını genişlettiğini göstermektedir.¹²⁹⁴ Ame. İHK önleyici tedbirler aracılığıyla başvurunun esası sonuçlanana kadar tedbir talebinde bulunan kişinin haklarını ve statüsünü korumaktadır.¹²⁹⁵

¹²⁹⁰ ECHR Rules of Court Practice Direction, Requests for Interim Measures, s. 56.

¹²⁹¹ Pasqualucci, **Practice**, s. 252-253; Hennebel ve Tigroudja, s. 971; Burgorgue Larsen ve De Torres, s. 197.

¹²⁹² Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda Geçici Önlem, Kapsam, İşlev, Yetkili Organ, Uygulama ve Değerlendirme, İkinci Kitap**, 1. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2007, (Geçici Önlem, 2), s. 5;

¹²⁹³ Cerna, "Commission", s. 598.

¹²⁹⁴ Gemalmaz S., **Geçici Önlem, 2**, s. 37.

¹²⁹⁵ Hennebel ve Tigroudja, s. 971.

Ame. İHK'nin verdiği önleyici tedbir kararları tarafları bağlayıcı nitelikte olduğu açıktır.¹²⁹⁶ Zira hem ADÖ Şartına hem de Ame. İHS'ye taraf devletlerin Ame. İHK'nin insan haklarını koruma ve geliştirme faaliyeti gereğince aldığı kararlara iyi niyetle uyma yükümlülüğü bulunmaktadır.¹²⁹⁷ Ame. İHK Usul Kuralları da ADÖ Şartı 106. maddesi, Ame. İHS 41/b maddesi, Ame. İHK Statüsü 18/b maddesi ve KCKAS Madde XII uyarınca Ame. İHK'nin kendisine tanınan yetkiler dahilinde resen ya da herhangi bir tarafın talebi üzerine muhatap devletten önleyici tedbir almasını talep edebileceğini düzenlemektedir. Söz konusu önlemler başvuru konusu ile ilgili ya da başvuru dilekçesi ile ilgili olup olmadığına bakılmaksızın kişilerin telafisi olanaksız bir zarar uğraması riskini taşıyan acil ve ciddi durumlarda alınabilmektedir. (Ame. İHK/UK, Kural 25/1). Dolayısıyla Ame. İHK'nin, herhangi bir başvuru ile ilgili olmasa dahi herhangi bir meseleye ilişkin olarak, ciddi ve acil durumlarda mağdur olduğu iddia edilen kişiyi telafisi olanaksız bir zarardan korumak adına önleyici tedbir kararı verebilmesi mümkündür.¹²⁹⁸ Ayrıca Ame. İHK'nin önleyici tedbire karar vermesi başvurunun kabul edilebilirlik incelemesinden geçmesine bağlı değildir.¹²⁹⁹

Ame. İHK Usul Kurallarında Komisyona sunulacak olan önleyici tedbir talepleri için özel bir format öngörülmesi de¹³⁰⁰ önleyici tedbirlere ilişkin düzenlemeler kapsamlı şekilde ele alınmaktadır. Komisyon Usul Kurallarında ilk olarak önleyici tedbir talebinde bulunmanın önemli koşullarından biri olan "ciddi durum" detaylı şekilde açıklanmaktadır. Buna göre, "ciddi durum" bir eylem ya da ihmalin, bahsi geçen belgelerde korunan hak ve özgürlükler üzerinde ciddi bir etki ya da denetim organları önündeki başvuruda beklemede olan karar üzerindeki nihai etki anlamına gelmektedir. Acil durum, yakın ve gerçekleşebilecek olan risk ve tehdidi ifade etmekte ve derhal önleyici ve koruyucu bir tedbirin alınmasını gerektirmektedir. Telafisi olanaksız zarar ise, doğası gereği telafi, iyileştirme ya da yeterli tazminata elverişli nitelikte olmayan hakların zarar görmesini ifade etmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 25/2).

Ame. İHK, önleyici tedbirler aracılığıyla muhatap devletten bir ya da daha fazla kişinin güvenliğinin sağlanması ve daha fazla insan hakkı ihlalinin mağduru olmasının önlenmesini talep etmektedir.¹³⁰¹ Ancak Komisyonun hakkında önleyici tedbir kararı aldığı kişi ya da kişiler, kendi coğrafi konumları ya da bir grup, kişi, toplum ya da örgüt ile bağlantılı üyelik nedeniyle belirlenebilen hakkın sahibi oldukları sürece önleyici tedbir kararından yararlanabilmektedir (Ame.

¹²⁹⁶ Diego Rodriguez Pinzon, "Precautionary Measures of the Inter-American Commission on Human Rights: Legal Status and Importance", **Magazine of Due Process of Law Foundation**, (17), 2014, s. 41; Ladesma, s. 362.

¹²⁹⁷ Clara Burbano-Herrera ve Yves Haecck, The Impact of Precautionary Measures on Persons Deprived of Liberty in the Americas, Par Engstrom (Ed.), **The Inter-American. Human Rights System Impact Beyond Compliance**, 1st Edition, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, (Impact), s. 92; Cavallaro vd., s. 153.

¹²⁹⁸ Cerna, "Commission", s. 598;

¹²⁹⁹ Ladesma, s. 364.

¹³⁰⁰ Cavallaro vd., s. 151.

¹³⁰¹ Garduno, s. 602.

İHK/UK, Kural 25/3). Hak sahibi olan başvurucuların Ame. İHK'ye gönderdikleri önleyici tedbir taleplerinin de bazı hususları içermesi zorunludur. İlk olarak hak sahibi olarak belirlenmiş olan kişileri tanımlayan ya da anılan kişilerin tespit edilmesini sağlayan bilgiler önleyici tedbir talebinde yer almalıdır. Daha sonrasında önleyici tedbir talebinin sunulmasını gerektiren olguların detaylı ve kronolojik açıklaması ve mevcut olan herhangi bir başka bilginin de söz konusu talebe eklenmesi gerekmektedir. Son olarak talep edilen önleyici tedbirlere ilişkin açıklama da talepte yer alması gereken başka bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır (Ame. İHK/UK, Kural 25/4).

Ame. İHK önleyici tedbir talebini kabul etmeden önce, muhatap devletten gerekli bilgileri talep etmektedir. Ancak önleyici tedbir talebinin ertelenmesi halinde yakın bir zarar tehdidi bulunması halinde muhatap devletin gerekli bilgileri sunması beklenmemektedir. Komisyon, taraflardan elde ettiği bilgileri göz önüne almak suretiyle en kısa sürede önleyici tedbir talebini değerlendirmek zorundadır. Nitekim bu bağlamda Ame. İHK'nin söz konusu talebe ilişkin kararını en geç bir sonraki oturum döneminde vermesi gerekmektedir. (Ame. İHK/UK, Kural 25/5) O halde Ame. İHK'nin kişinin telafisi imkansız bir zarardan korunması için bir an önce karar vermeye yönelik hareket ettiğini söylemek mümkündür. Zira Komisyon Usul Kuralları önleyici tedbir talebinde bulunan kişinin hak kaybına uğramaması adına bazı usul işlemlerinin gerçekleştirilmemesine izin vermektedir. Böylelikle şekli bir eksiklik nedeniyle sürecin uzaması engellenmekte ve geçici tedbirin amacına uygun hareket edilmektedir.

Ame. İHK önleyici tedbir talebine konu olan durumun başvuru tarafından ilgili makamların dikkatine sunulup sunulmadığını tespit etmektedir. Meselenin ilgili makama sunulmadığının tespiti halinde ise bahsi geçen durumun nedenine ilişkin gerekçelerin talepte yer alması gerekmektedir. Komisyonun değerlendirdiği bir diğer husus, önleyici tedbir talebinde potansiyel hak sahiplerinin bireysel olarak tanıtılmış olmasıdır. Talebin ilişkili olduğu potansiyel hak sahiplerinin ait olduğu bir grup var ise yine bu grubun da talepte belirtilmesi zorunludur. Ayrıca önleyici tedbir talebinin potansiyel hak sahibi dışında üçüncü bir kişi tarafından Komisyon önüne sunulması halinde ilgililerin rızasının bulunması gerekmektedir. Ancak potansiyel hak sahibinin rızasının yokluğu haklı bir nedene dayandığı takdirde sözü edilen nedenin ispatlanması şartıyla hak sahibinin rızasının aranmasına gerek yoktur. (Ame. İHK/UK, Kural 25/6) Sözü edilen durum daha çok kişinin Ame. İHK'ye ulaşmasının mümkün olmadığı hallerde ortaya çıkmaktadır.¹³⁰²

Ame. İHK resen ya da herhangi bir tarafın talebi üzerine yürürlükte olan bir önleyici tedbirin sürdürülmesine, değiştirilmesine veya kaldırılmasına ilişkin periyodik değerlendirmelerde bulunabilmektedir. Yine önleyici tedbir talebinin muhatabı olan devletin de Komisyonun yürürlükteki önlemleri kaldırmasına yönelik haklı gerekçelere dayanan dilekçelerini sunması da

¹³⁰² Felipe Gonzales, "Urgent Measures in the Inter-American Human Rights System", **SUR**, 7(13), 2010, (Urgent), s. 54.

mümkündür. Komisyonun bahsedilen şekilde bir talep üzerine karar almadan önce hak sahiplerinin gözlemlerini istemesi gerekmektedir. Ancak ilgili devletin yürürlükteki önleyici tedbirlerin kaldırılmasına yönelik sunduğu talep söz konusu önlemlerin geçerliliğine herhangi bir etkide bulunmamakta yani önlemleri askıya almamaktadır. (Ame. İHK/UK, Kural 25/9)

Komisyon tarafından bir önleyici tedbir kararı alınmışsa söz konusu karar hakkında verilecek olan uzatma, değiştirme ve kaldırma kararları gerekçeli olmalıdır. Gerekçeli kararda iddia edilen durumların ve hak sahiplerinin açıklamaları, ulaşılabilecek olan hallerde ilgili devletin sunduğu bilgi yer almaktadır. Ayrıca ciddiyetin, aciliyetin ve telafi edilemezliğin gereklerinin Ame. İHK tarafından yapılan değerlendirilmesi de gerekçeli kararda bulunması gerek diğer husustur. Yürürlükte olan önleyici tedbirlerin zaman dilimi ile Komisyon üyelerinin verdiği oylar da söz konusu gerekçeli kararda yer almalıdır. (Ame. İHK/UK, Kural 25/7). Ame. İHK tarafından bir önleyici tedbir kararı alınması ve ilgili devletin söz konusu kararı kabul etmesi, Ame. İHS ve diğer uygulanabilir belgeler tarafından korunan herhangi bir hak ve özgürlüğün ihlal edildiğine dair önyargı oluşturmamaktadır (Ame. İHK/UK, Kural 25/8). Nitekim Komisyonun önleyici tedbir talebini olumlu sonuçlandırdığı bir başvuruya ilişkin kabul edilemezlik kararı vermesi mümkündür. Ayrıca Ame. İHK'nin daha öncesinde önleyici tedbir kararını reddetmiş olması, başvuru sahibinin tedbir kararı verilmesini gerektirecek nedenlerin varlığına inanması ve yeni koşulların oluşması halinde tekrar önleyici tedbir talebinde bulunulmasına engel olmamaktadır.¹³⁰³

Ame. İHK önleyici tedbirlerin alınması, gözlemlenmesi ve sürdürülmesine ilişkin herhangi bir durum hakkında ilgili taraflardan gerekli bilgileri talep edebilmektedir. Zira Ame. İHK, başvuru ya da onların temsilcilerinin gerekçe göstermeksizin, ilgili devletin kendilerine sunduğu şartlar hakkında kendisine tatmin edici bir cevap verememeleri halinde önleyici tedbirleri kaldırabilmekte ya da gözden geçirebilmektedir. Ame. İHK'nin önleyici tedbirleri takip etmeye yönelik olarak uygun olduğu ölçüde, uygulama, duruşma, çalışma toplantıları ve gözlem ziyaretlerinden oluşmaktadır (Ame. İHK/UK, Kural 25/10, 11).

Tüm belirtilenlerin dışında geçici önleme ilişkin olarak değinilmesi gereken bir diğer husus da Ame. İHK'nin Ame. İHM'den geçici önlem talebinde bulunabilmesi durumudur. Daha açık deyişle, Komisyon fevkalade ağır ve acil nitelik taşıyan vakalarda, kişinin telafisi imkânsız zarara uğramasının önlenmesi bakımından gerekli olan hallerde geçici önlem talebinde bulunma kararı alırken, söz konusu önlemlerden yararlananların durumunu ve onların temsilcilerini dikkate almaktadır (Ame. İHK Statüsü m. 19/c; Ame. İHK/UK, Kural 25/12 ve Kural 76/1). Dolayısıyla Komisyonun, Mahkemeden geçici önlem talebinde bulunabilmesi bazı kriterleri göz önünde bulundurduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Şöyle ki, Komisyon ilgili devletin Komisyon tarafından verilen önleyici tedbirlere riayet etmediği, önleyici tedbirlerin etkili olmadığı ya da Ame.

¹³⁰³ Cavallaro vd., s. 151.

İHM önündeki yargılama ile bağlantılı bir geçici önlem bulunduğu takdirde bir değerlendirme yaparak Mahkemeden talepte bulunabilmektedir. Ayrıca Komisyon talep ettiği geçici önlemlerin etkinliğine ilişkin herhangi bir durum söz konusu olduğunda da bunun sebeplerini ortaya koymak zorundadır (Ame. İHK/UK, Kural 76/2). Konuya ilişkin olarak daha önce verilen herhangi bir önleyici tedbir var ise Ame. İHM ilgili taraflara talep kararını bildirinceye kadar yürürlükte kalmaya devam etmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 25/12). Mahkemenin Komisyonca kendisine sunulan geçici önleme ilişkin talebi reddetmesi halinde Ame. İHK'nin, durumu haklı çıkartacak yeni olgular elde etmedikçe önleyici tedbirlere ilişkin yeni bir talebi değerlendirmesi mümkün değildir. Ancak, Ame. İHK'nin söz konusu talebi değerlendirmemesi başka mekanizmaları kullanarak durumu izlemesine engel olmamaktadır (Ame. İHK/UK, Kural 25/13).

Ame. İHK'nin önleyici tedbire ilişkin almış olduğu kararlar sadece ilgili devletin ciddi ve acil nitelikteki olaylarda devreye girmesine neden olmamaktadır. İlgili devletin önleyici tedbirleri alma yükümlülüğüne uyup uymadığına ilişkin bilgiler Ame. İHK Yıllık Raporunda yayınlanmak suretiyle devlet üzerinde bir baskı unsuru da söz konusu olmaktadır. Ayrıca Ame. İHK'nin hem önleyici tedbirleri hem de Ame. İHM'ye sunduğu geçici önlem taleplerinin Yıllık Raporlar aracılığıyla ADÖ Genel Kuruluna sunulması neticesinde de bilgiler aleni hale gelmekte ve uluslararası kamuoyu ilgili devlet üzerinde baskı oluşturabilmektedir.¹³⁰⁴

Geçici önlem usulü Ame. İHM'nin uygulamasında giderek artan şekilde önem kazanmakta ve insan haklarının uluslararası korunmasının önleyici nitelikte bir yargısal teminatın varlığını ortaya koymaktadır.¹³⁰⁵ Ame. İHM ciddi ve acil vakalara ilişkin olarak, kişilerin telafisi olanaksız zarar uğramalarının engellenmesi amacıyla incelemekte olduğu başvuruya ilgili uygun gördüğü geçici önlemleri alabilmektedir. (Ame. İHS, m. 63/2; Ame. İHM/UK, Kural 17/3 ve Kural 27/1). Ame. İHM önüne götürülmemiş bir başvuru hakkında da Komisyonun talebi üzerine geçici önlem kararı verebilmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 27/2). Ancak Ame. İHM'nin geçici önlem kararı verebilmesi için şart muhatap devletin Mahkemenin yargılama yetkisini tanımış olmasıdır.¹³⁰⁶ Aksi halde Ame. İHM'nin yargılama yetkisi dahilinde olmayan bir devlete yönelik olarak geçici önlem kararı verebilmesi mümkün değildir.¹³⁰⁷

¹³⁰⁴ Gemalmaz S., **Geçici Önlem, 2**, s. 34.

¹³⁰⁵ Antonio Augusto Cançado Trindade, "The Inter-American System of Protection of Human Rights: The Developing Case-Law of Inter-American Court of Human Rights", Felipe Gomez Isa ve Koen De Feyter (Ed.), **International Protection of Human Rights: Achievements and Challenges**, Bilbao: University of Deusto Bilbao, 2006, (Protection), s. 499.

¹³⁰⁶ Pasqualucci, "Interim Measures", s. 38.

¹³⁰⁷ Ancak öğretilerde bahsedilen durumun tam tersini ifade eden görüşler de bulunmaktadır. Buna göre, Ame. İHM'nin yargılama yetkisini tanıyan taraf devletler açısından Mahkemeye geçici önlem talebinde bulunulması yönünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Ancak Ame. İHK'nin, Ame. İHM'ye sunulmamış olan başvurular açısından Ame. İHS'yi onaylamamış devletlerle ilgili olarak geçici önlem talep etmesiyle sistemin etkinliği daha da artacaktır. Zira anılan bu durumda Mahkeme eliyle geçici önleme hükmedilecek ve Ame. İHS m. 63/2'deki duruma uygun hareket edilmiş olacaktır. Bkz. Hennebel ve Tigroudja, s. 975-976.

Çekişmeli yargıya konu olan vakalarda, mağdur ya da mağdur olduğu iddia edilen kişiler ile onların temsilcileri tarafından Ame. İHM'ye geçici önlem talebinde bulunulabilmektedir (Ame. İHM/UK, Kural 27/3). Taraflar kendileri ya da aile mensuplarından birinin tehlikede olmaları halinde geçici önlem taleplerini Ame. İHM'ye sunabilmektedir.¹³⁰⁸ Böylelikle Ame. İHM'ye doğrudan bireysel başvuruda bulunma hakkına sahip olmayan kişilere kendi adlarına ya da başkası adına geçici önlem talebinde bulunma hakkı tanınmaktadır. Kişilere tanınan bu talep hakkı Ame. İHM'nin hukuki korumasının kapsamını genişletmektedir.¹³⁰⁹ Bir başka açıdan bakıldığında da Ame. İHK'ye bireysel başvurularda söz konusu olan "actio popularis" ilkesinin geçici önlem usulü ekseninde Ame. İHM için de uygulanabildiğini söylemek mümkündür.

Yukarıda belirtilenler doğrultusunda Ame. İHM'nin geçici önlem kararını ilk olarak Komisyon tarafından kendisine gönderilen başvurular ekseninde aldığını söylemek mümkündür. İkinci olarak henüz Ame. İHK tarafından kendisine sunulmamış olan başvurular bakımından Komisyonun geçici önlem talebinde bulunması halinde Ame. İHM tarafından karar verilebilmektedir.¹³¹⁰ Anılan bu durum Ame. İHM'nin henüz kendisine sunulmamış olan bir başvuruya ilişkin geçici önlem kararı verebilmesi nedeniyle benzersiz kılmaktadır.¹³¹¹ Ancak gözden kaçırılmaması gereken nokta ilk durumda Komisyon tarafından daha öncesinde kendisine sunulmuş dosyada Ame. İHM, mağdur, potansiyel mağdur ve onların temsilcileri aracılığıyla iletilen geçici önlem taleplerini de dikkate almaktadır. Burada geçici önlem talebinde bulunma yetkisi münhasır Ame. İHK'ye verilmemekte kişilerin taleplerini doğrudan Ame. İHM'ye ileterek mahkemeye erişimi sağlanmaktadır. Dolayısıyla Ame. İHM, bireysel başvuruların sunulması noktasında sadece Ame. İHK'nin başvurularını dikkate almaktayken geçici önlem usulünde bireylerin doğrudan kendisine ulaşmalarına izin vermektedir. Ame. İHK önünde henüz Mahkemeye sunulmamış olan başvurular hakkındaki geçici önlem talepleri için ise sadece Komisyonun talepte bulunma hakkı vardır. İşbu durumda mağdur ya da potansiyel mağdurların doğrudan Ame. İHM'ye başvurması mümkün değildir.

Geçici önlem talebi herhangi bir iletişim aracı kullanılmak üzere Ame. İHM Başkanına sunulabileceği gibi, Mahkemede yer alan herhangi bir yargıca ya da Sekreteryaya da sunulabilmektedir. Ancak her bir başvuru bakımından geçici önlem talebinin alındığı hususu derhal Ame. İHM Başkanına sunulmak zorundadır (Ame. İHM/UK, Kural 27/4). Kendisine sunulan geçici önlem talebi üzerine, Ame. İHM ya da Mahkemenin oturum halinde olmaması durumunda Mahkeme Başkanı gerekli gördüğü takdirde talebe ilişkin kararını vermeden önce ilgili devletten, Ame. İHK'den ya da ilgili tarafın temsilcilerinden geçici önlem talebi hakkında bilgi sunmalarını

¹³⁰⁸ Pasqualucci, "Interim Measures", s. 37.

¹³⁰⁹ Göztepe, s. 28.

¹³¹⁰ Göztepe, s. 26.

¹³¹¹ Pasqualucci, "IAHRS", s. 312.

isteyebilir (Ame. İHM/UK, Kural 27/5). Ame. İHM gerektiğinde, geçici önlem talebine konu olan durumun ağırlığının ve aciliyetinin ve geçici önlem kararının etkinliğinin değerlendirilmesine yardımcı olabilecek herhangi bir bilgiyi başka kaynaklardan da talep edebilmektedir. Mahkeme bu kapsamda, değerlendirmesine katkı sağlayacak uzman görüşlerini ve herhangi bir başka raporu da isteyebilmektedir (Ame. İHM/UK, Kural 27/8).

Mahkemenin oturum halinde olmaması durumunda yine Ame. İHM Başkanı geçici önlem talebi üzerine birtakım faaliyetlerde bulunmaktadır. Başka bir deyişle, Ame. İHM Başkanı anılan durumda Daimi Komisyona ve imkan olması halinde diğer yargıçlara danışarak, Ame. İHM'nin bir sonraki oturumunda karar bağlanabilecek geçici önlem talebini etkili kılmak üzere ilgili hükümete çağrıda bulunabilmektedir. Mahkeme belirtilen şekilde hareket ederek ilgili hükümetin geçici önlemin etkinliğini sağlayabilecek türde acil tedbirleri bir an önce almasını sağlamayı amaçlamaktadır (Ame. İHM/UK, Kural 27/6). Geçici önlem kararı verilmemiş olsa da Ame. İHM'nin, kişilerin menfaatlerini korumak ve telafi edilemez zarara uğramalarını önlemek amacıyla yönelik hareket etmesi usulün değil bireyin haklarının ön plana alındığının göstergesidir. Ame. İHM böylelikle şekle bağlı kalmayarak insan haklarının daha etkin şekilde korunmasını sağlamış olmaktadır. Bahsi geçen düzenleme Ame. İHM sisteminde geçici önlem usulünün tam anlamıyla gerçekleştirilmeye çalışıldığını ortaya koymaktadır.

Ame. İHM tarafından alınan bir geçici önlem kararı sonucunda alınacak acil ve geçici tedbirlerin takibi, muhatap devletin sunduğu raporların ve ilgili taraflarca ya da onların temsilcileri tarafından söz konusu raporlara ilişkin gözlemlerin sunulmasıyla sağlanmaktadır. Bahsi geçenlere ek olarak, Ame. İHK de hem muhatap devlet hem de ilgili tarafın sunduğu raporlara dair gözlemlerini Mahkemeye sunmakla yükümlüdür (Ame. İHM/UK, Kural 27/7). Ayrıca Ame. İHM ya da Mahkemenin oturum halinde olmaması durumunda Mahkeme Başkanı, Ame. İHK'yi, önlemlerden yararlanacak olan tarafı, onların temsilcilerini ve ilgili devleti geçici önlem talebinin takibine yönelik aleni ya da kapalı duruşmaya davet edebilmektedir (Ame. İHM/UK, Kural 27/9). Ayrıca Mahkemenin bahsedilenlerin dışında ilgili devletin geçici önleme dair uygulamalarını denetlemek üzere mahallinde soruşturma da dahil olmak üzere başkaca usulleri de belirleyebilmesi mümkündür.¹³¹²

Ame. İHM tarafından herhangi bir başvuru hakkında geçici önlem kararı verildiği takdirde, söz konusu karara ilişkin açıklama Mahkemenin Genel Kurula sunacağı Yıllık Raporun kapsadığı döneme dahil edilmektedir. Mahkemece alınan geçici önlem kararlarına uyulmaması halinde ise, Ame. İHM ilgili taraflara uygun gördüğü tavsiyelerde bulunabilmektedir (Ame. İHM/UK, Kural 27/10). Geçici önlem kararına uymayan devlete Ame. İHM tarafından sadece bazı tavsiyelerde

¹³¹² Uğur Samancı, "Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin Denetim Organları ve Amerikalılar-arası İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Uygulanmasının Denetimi", **DEÜHFD, Prof. Dr. Durmuş Tezcan'a Armağan**, 21(Özel Sayı), 2019, s. 1811.

bulunulması eleştirisi konusu olmuştur. Nitekim Avrupa sisteminde geçici önlem kararına uymayan devlet AİHS'nin 34. Maddesini ihlal etmiş sayılmaktadır. Dolayısıyla Amerikan sisteminde geçici önlem kararına uymaması sonucunda sade korunmak istenen hakkın ihlal edildiği tespit edilmektedir. Avrupa sisteminden farklı olarak Amerikan sisteminde ilgili devletin yükümlülüğünün yerine getirmemesinden dolayı tek başına Ame. İHS hükümlerini ihlal ettiği sonucuna varılmamaktadır.¹³¹³ İşbu durum ise geçici önlem usulünün hukuki bağlayıcılığının kabul edildiği bir durumda yükümlülüğünü yerine getirmeyen devlet hakkında Sözleşmenin ihlali sonucu doğurmadığından çelişkili bulunmaktadır.¹³¹⁴

Afrika sisteminde Af. İHHK bağlamında geçici önlem hususuna ilişkin olarak düzenlemeler “acil durum” ve “geçici önlem” başlıkları altında Af. İHHK Usul Kurallarında yer almaktadır. Acil durum bağlamında Af. İHHK genel koruma faaliyeti kapsamında ciddi ve kitlesel insan hakları ihlallerinin varlığı halinde devreye girmektedir. Komisyon telafi edilemez bir zarar riski taşıyan ya da telafi edilemez zararı önlemek adına acil bir eylem gerektiren halleri acil durum olarak nitelendirmektedir (Af. İHHŞ, m. 58/3; Af. İHHK/UK, Kural 84/1). Ancak bahsedilen durum geçici önlem usulü gibi münhasıran şikayet başvurularında uygulanmaması nedeniyle Af. İHHK resen acil durum olarak nitelendirmediği bir olay hakkında faaliyete geçebilmektedir.¹³¹⁵

Af. İHHŞ’de geçici önleme ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamakla birlikte Komisyon geçici önleme ilişkin olarak karar verme yetkisini Komisyon Usul Kurallarından almaktadır.¹³¹⁶ Af. İHHK kendisine sunulan başvurunun esası hakkında bir karar vermeden önce resen ya da taraflardan birinin talebi doğrultusunda mağdur ya da mağdurların telafisi imkansız zarara uğramalarını önlemek için geçici önlem hakkında karar verebilmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 100/1). İşbu noktada dikkat çeken husus Af. İHHK’nin geçici önlem kararı verebilmesi için diğer insan hakları denetim organlarından farklı olarak acil ve ciddi nitelikteki bir durumun ortaya çıkmış olması şartı getirilmemiştir. 2020 yılındaki değişiklik sonrasında da acil ve ciddi durumlara ilişkin bir ibarenin Af. İHHK Usul Kurallarına eklenmemiş olması bunun bilinçli bir tercih olduğunun göstergesidir. Anılan bu durum ise Af. İHHK’ye geçici önlem kararı almada diğer insan hakları denetim organlarına nazaran daha geniş takdir yetkisi sunmaktadır.¹³¹⁷ Ayrıca Af. İHHK’nin bireysel başvurular kapsamında kendisine sunulmuş olan bir geçici önlem talebini değerlendirebilmesi için başvurunun şekli incelemeyen geçmiş olması gerekmektedir. Zira Af.

¹³¹³ Göztepe, s. 34

¹³¹⁴ Clara Burbano Herrera ve Yves Haeck, “Letting States Off the Hook?The Paradox of the Legal Consequences Following States Non-Compliance With Provisional Measures in the Inter-American American and European Human Rights Systems”, *NQHR*, 28(3), 2010, (Non-Compliance), s. 356.

¹³¹⁵ Soloman T. Ebobrah, “Provisional Measures in the African Human Rights System”, Eva Rieter ve Karin Zwaan (Ed.), **Urgency and Human Rights, The Protective Potential and Legitimacy of Interim Measures**, 1st Edition, Berlin: Asser Press Springer, 2021, (Provisional), s. 93.

¹³¹⁶ Gemalmaz S., *UİHH*, 2, s. 462.

¹³¹⁷ Gino J Naldi, “Interim Measures of the Protection in the African System for the Protection of Human and Peoples’ Rights”, *AHRLJ*, 2(1), 2002, (Interim), s. 5.

İHHK Usul Kuralları 115. Madde kapsamında değerlendirilmeyen bir geçici önlem talebinin değerlendirilmeye alınması mümkün değildir (Af. İHHK/UK, Kural 100/2).

Komisyon geçici önlem talebi kendisine sunulduğu anda oturumda değilse Af. İHHK Başkanı talep hakkında Çalışma Grubuna danışmakta ve Komisyon adına karar vermektedir. Komisyon Başkanı vermiş olduğu karar hakkında daha sonrasında diğer üyeleri bilgilendirmektedir. Ayrıca Af. İHHK'nin geçici önlem kararı vermesi halinde başvurunun taraflarının da bilgilendirilmesi gerekmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 100/3, 4). Ancak belirtmek gerekir ki, ilgili Devlet tarafından talebin kabul edilmesi ve gerekli geçici önlemlerin alınması Komisyonun başvurunun esasına ilişkin vereceği karar hakkında ön yargı oluşturmamaktadır (Af. İHHK/UK, Kural 100/6). Başka bir deyişle ilgili devletin talep edilen geçici önlemleri alması Af. İHHK'nin esas hakkında vereceği kararı hiçbir şekilde etkilememektedir. Zira daha önce de belirtildiği üzere geçici önlemlerin alınmasındaki amaç başvuruda bulunan kişilerin telafisi güç bir zarara uğramasını engellemektir.

İlgili devletin geçici önlemlerin uygulanmasına ilişkin kararın alınmasından itibaren on beş (15) gün içinde uygulama hakkındaki bilgileri içeren raporu sunması zorunludur (Af. İHHK/UK, Kural 100/5). Komisyon Usul Kurallarında son değişiklikle birlikte eklenen bu madde ilgili devletin geçici önlem kararına uyup uymadığının kısa sürede denetlenmesini sağlamaktadır. Ancak geçici önlem kararına uymayan devlet hakkında ne gibi tedbirler alınacağına dair herhangi bir düzenleme Usul Kurallarına eklenmemiştir. Şüphesiz ki denetleme usulünün kısa sürede gerçekleştirilmesi insan haklarının etkin korunması bakımından önemlidir. Ancak işin sadece bu aşamada kalması geçici önlemin amacına tam olarak hizmet etmemektedir. Af. İHHK geçici önlem kararına uymayan devlet hakkında ne gibi işlemler yapılacağına dair Usul Kurallarında normatif düzenlemeye yer vermemektedir. Şüphesiz ki geçici önlem kararlarına muhatap devletin uyması hem kararı veren mekanizmaya hem de insan haklarına saygının göstergesidir.¹³¹⁸ Af. İHHK tarafından verilen geçici önlem kararlarının bağlayıcılığı hususu da diğer insan hakları denetim organlarında olduğu gibi zamanla Af. İHHK kararlarıyla belirginleşmiştir. Nitekim Af. İHHK vermiş olduğu geçici önlem kararlarına uymayan devletlerin Şarttan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmemeleri nedeniyle Af. İHHŞ m. 1'in ihlal ettiğine hükmetmektedir.¹³¹⁹ Bahsedilen durum Avrupa sistemi ile benzerlik göstermekte ve Afrika sistemi de geçici önlem kararına uymayan devletin Af. İHHŞ'den kaynaklanan yükümlülüklere uymamasını hak ihlali olarak nitelendirmektedir. Böylelikle normatif alandaki eksiklik Af. İHHK kararlarıyla giderilmiştir.

¹³¹⁸ Viljoen, **International**, s. 326.

¹³¹⁹ Gemalmaz S., **ÜİHH**, 2, s. 464-465; Gemalmaz S., **Geçici Önlem**, 2, s. 452; Murray, **African Charter**, s. 35; Naldi, "Interim", s. 10; ayrıca bkz. 12th Activity Report of the African Commission on Human and Peoples' Rights: 1998-1999, 31 October 1998, s. 71-73, <https://www.achpr.org/activityreports/viewall?id=12>, 19 Mayıs 2022.

Geçici önlem usulü ile ilgili olarak 2010 Af. İHHK Usul Kuralları 118. Maddede yer alan düzenleme Komisyonun geçici önlem kararlarına uymayan devlet hakkında sunulan başvurunun Komisyon aracılığıyla Af. İHHM'ye sunulabileceğini düzenlemekteydi. Ancak Af. İHHK Usul Kurallarında 2020 yılında yapılan değişiklikle birlikte Af. İHHK'nin geçici önlem kararına uymayan muhatap devletin aleyhine yapılan başvuruyu Af. İHHM'ye havale etme usulü kaldırıldığı görülmektedir. Yapılan bu değişiklikle birlikte artık Af. İHHK'nin Af. İHHM'den geçici önlem talep edebilme yetkisi sona ermektedir. Zira Af. İHHM Usul Kurallarına bakıldığında da Mahkemeden geçici önlem talebinde bulunacaklar arasında 2020 yılında yapılan değişiklik sonrasında Af. İHHK yer almamaktadır. Dolayısıyla Afrika sisteminde daha öncesinde tıpkı Amerikan sistemine benzer şekilde Komisyonun da Mahkemeden geçici önlem talebinde bulunması mümkünken artık bu usul geçerliliğini yitirmiştir. Başka bir deyişle Afrika sisteminde geçici önlem talebinde bulunma yetkisi yapılan değişikliklerle sadece başvurunun taraflarına aittir.

Geçici önlem kararına uymayan devletlerin artık Komisyon tarafından Af. İHHM'ye gönderilememesi ve bu nedenden dolayı talepte bulunacak olanlar bakımından bir sınırlamaya gidilmesi geçici önlem usulünün uygulamaya tam olarak aktarılamamasından kaynaklanmaktadır.¹³²⁰ Nitekim geçici önlem usulüne ilişkin Af. İHHK tarafından Af. İHHM'ye çok az sayıda başvurunun havale edilmesi, normatif alanda konuya ilişkin düzenlemenin kaldırılmasının işleyişe herhangi bir etkisinin bulunmayacağını düşündürmüştür. Bir bakıma geçerli bir neden olarak görülse de halihazırda var olan ve özellikle Amerikan sistemi ile koşut bir düzenlemenin kaldırılması Afrika sistemini uzun vadede geride bırakacak bir adım olarak nitelendirilebilir. Nitekim Ame. İHK bağlamında Amerikan sistemine bakıldığında giderek detaylandırılan bir geçici önlem müessesesi ile karşılaşılmaktadır. Bütüncül bakıldığında Afrika sisteminin katetmesi gereken mesafenin Avrupa ve Amerikan sistemlerinden fazla olduğu aşikardır. O halde yapılacak olanın düzenlemenin tamamen ortadan kaldırılması değil Af. İHHK işleyişine uygun şekilde detaylandırılması olduğu açıktır.

Geçici önlem usulünün Af. İHHM ekseninde daha detaylı olarak düzenlendiğini söylemek mümkündür. Nitekim Af. İHHK Usul Kurallarında bazı hususların aydınlatılması Komisyonun içtihatlarına bırakılmıştır. Af. İHHM ise geçici önlem alabilme yetkisini doğrudan Af. İHHMKP'den almaktadır.¹³²¹ O halde Afrika sisteminde Mahkemenin geçici önlem alabilme yetkisi Af. İHHK'den farklı olarak hem Protokolde hem de Af. İHHM Usul Kurallarında düzenlendiği görülmektedir. Bu doğrultuda Af. İHHM fevkalade ciddi ve acil durumlarda kişilerin telafisi mümkün olmayan zararlardan korumaya yönelik olarak gerekli olduğu zaman uygun geçici önlemleri almaktadır. Af. İHHMKP, m. 27/2; Af. İHHM/UK, Kural 59/1). Çok acil durumlarda

¹³²⁰ Rachel Murray ve Debra Long, "Monitoring the Implementetion of its Own Decisions:What Role fort he African Commission on Human and Peoples' Rights?", *AHRLJ*, 21(2), 2021, (Monitoring), s. 846.

¹³²¹ Gemalmaz S., *UİHH*, 2, s. 494.

Mahkeme Başkanı tüm uygun yolları kullanarak Mahkeme üyelerinin görüşlerine başvurmaktadır (Af. İHHM/UK, Kural 59/2). Ayrıca Mahkeme geçici önleme dair kararını başvurunun taraflarına, Kurula, Yürütme Kuruluna ve Af. B Komisyonuna da gerektiği şekilde bildirmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 59/3). Bahsedilenlerin dışında Mahkeme Kurula sunmak zorunda olduğu Yıllık Raporunda, incelenen dönem boyunca aldığı geçici önlem kararlarını açıklamaktadır. Af. İHHM hakkında geçici önlem kararı alınan devletin söz konusu önlemlere uymaması durumunda uygun göreceği tavsiyelerde bulunmaktadır (Af. İHHMKP, m.31; Af. İHHM/UK, Kural 59/4). Ayrıca Mahkeme tarafların geçici önlemlerin uygulanmasına ilişkin herhangi bir konu hakkında kendisine bilgi vermesini de isteyebilmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 59/5).

Geçici önlem usulünün bağlayıcılığı hususu ise Af. İHHM ekseninde tam anlamıyla bir hukuki zemine oturtulmuş ve normatif dayanağa kavuşturulmuştur. İşbu kapsamda Af. İHHM Usul Kurallarında Mahkemenin aldığı geçici önlem kararlarının ilgili taraflar açısından bağlayıcı olduğu açıkça hükme bağlanmıştır (Af. İHHM/UK, Kural 59/6). Dolayısıyla başvurunun taraflarının Mahkemenin geçici önleme ilişkin almış olduğu kararlar çerçevesinde talep ettiği bilgileri sunması ve geçici önlem kararlarını da uygulaması gerekmektedir. Af. İHHM Usul Kurallarında özellikle geçici önlemin bağlayıcılığı konusunda doğrudan düzenleme yapılması Af. İHHM özelinde Afrika sistemini diğer bölgesel sistemler arasında eşsiz kılmaktadır. Nitekim ne Avrupa ne de Amerikan sistemlerinde doğrudan geçici önlemlerin bağlayıcılığına vurgu yapan bir düzenleme yer almamaktadır. Af. İHHM Usul Kuralları ise artık konuya ilişkin tartışmaları sona erdirmek amacıyla 2020 yılında yapılan değişiklikle geçici önlem kararlarının bağlayıcılığına doğrudan normatif eksende yer vermektedir.

Bölgesel insan hakları sistemleri arasında geçici önlem usullerine ilişkin genel bir değerlendirme yapıldığında yine en detaylı düzenlemelerin Amerikan sisteminde yer aldığı görülmektedir. Ayrıca Amerikan sisteminde uygulanan usul daha esnek olup, özellikle Ame. İHK bazı hallerde şekli unsurlarda eksiklik olsa dahi geçici önlem kararını alabilmektedir. Yine AİHM ve Ame. İHM bağlamında geçici önlem talebinde bulunabilecek olanların sayısı Afrika sistemine göre daha fazladır. Ancak Avrupa ve Afrika sistemlerinde geçici önlem kararına uymayan devletler hakkında yükümlülükler uymamaları nedeniyle verilen ihlal kararları Amerikan sisteminde uygulanmamaktadır. Amerikan sisteminde her ne kadar muhatap devletlerin geçici önlem kararlarına uymalarının “pacta sunt servanda” ilkesi gereği¹³²² olduğuna vurgu yapılsa da Avrupa ve Afrika sistemlerinde olduğu gibi ilgili devlet hakkında ayrıca bir ihlal kararı verilmemektedir. Bahsedilen bu durumun nedeni ise normatif anlamda kapsamlı bir düzenlemenin konusu olan geçici önlem usulünün bu düzenlemeler çerçevesinde uygulamaya gerektiği gibi aktarılması olabilir. Zira Amerikan sistemi hem Ame. İHK hem de Ame. İHM ekseninde birçok ayrıntıyı göz

¹³²² Gemalmaz S., **Geçici Önlem**, 2, s. 82.

önünde bulundurarak geçici önlem usulünün çerçevesini çizmektedir. Son olarak Af. İHHM ekseninde diğer insan hakları sistemlerinde yer almayan ve hiçbir tartışmaya mahal vermeyecek olan düzenlemeye değinmek gerekir. Afrika sisteminde geçici önlem kararlarının bağlayıcılığını açıkça ortaya koyan bu düzenleme Avrupa ve Amerikan sistemleri arasında Afrika sistemini en azından usulün hukuki bağlayıcılığı noktasında ön plana çıkarmaktadır.

3. 1. 4. 4. Pilot Karar

Başvuruların sayısındaki artış insan hakları mahkemelerinin benzer davalara ilişkin olarak bazı önlemler almasına neden olmuştur. Pilot karar usulü de insan hakları mahkemelerinin artan iş yüküne karşılık oluşturulmuş bir usul olarak karşımıza çıkmaktadır. Başvurunun esas incelemesi esnasında uygulanması öngörülen pilot karar usulü sunulan başvuruların temelde aynı konuya dayanması ve başvuruların artmasına neden olan birtakım uygulamaların yol açtığı sistematik sorunlara ilişkin olarak geliştirilmiştir.¹³²³ Böylece tek bir başvurunun sonuçlandırılmasıyla çok sayıda kişiyi ilgilendiren ihlalin tazmin edilmesine imkan sağlanmaktadır.¹³²⁴ İnsan hakları sistemleri arasında pilot karar usulü Avrupa ve Afrika sistemlerinde öngörülmuş Amerikan insan hakları sisteminde söz konusu usule yer verilmemiştir.

Avrupa sisteminde pilot karar usulünün AİHS’de yer almadığı AİHM Usul Kuralları ile sisteme dahil edildiği görülmektedir. Ancak pilot karar usulü en başta Bakanlar Komitesinin kararları ile ortaya çıkmış daha sonrasında ise AİHM’nin içtihadında kendini göstermiştir.¹³²⁵ Daha açık ifade etmek gerekirse pilot karar usulü, henüz bir norma bağlanmadan önce AİHM tarafından hem Bakanlar Komitesinin kararları ile hem de AİHS m. 46 ile bağlantı kurularak değerlendirilmiştir. Zira Sözleşmeye taraf devletlerin AİHS 1. madde gereği yükümlülüklerinin bulunmakta ve dolayısıyla verilen kararlara uyulup uyulmadığının Bakanlar Komitesi tarafından denetlenmesi gerekmektedir.¹³²⁶ AİHM de bu bağlamda yola çıkarak iş yükünü hafifletebilmek adına normatif olarak bir “pilot karar” usulü bulunmasa da fiilen bunu uygulamaya başlamıştır. Daha sonrasında ise AİHM’nin Usul Kurallarına pilot karar usulü eklenerek Mahkemenin fiilen uyguladığı durum norma bağlanmıştır.

¹³²³ Bantekas ve Oette, **IHRL**, 2, s. 257.

¹³²⁴ Luzius Wildhaber, “Pilot Judgments in Cases of Structural or Systematic Problems on the National Level”, Rüdiger Wolfrum ve Ulrike Deutsch (Ed.), **The European Court of Human Rights Overwhelmed by Applications: Problems and Possible Solutions**, 1st Edition, Heidelberg: Springer, 2009, (Pilot Judgments), s. 75. Shelton, **Remedies**, s. 219.

¹³²⁵ Bkz. ECHR Case of Broniowski v. Poland, Application No. 31443/96, (Judgment), 22 June 2004, p. 188-194, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61828>, 26 Mayıs 2022.; Leyla Nur Oduncu, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Pilot Karar Usulü”, **İnsan Hakları Yıllığı**, 38, 2020, s. 89; Leach, ECHR, s. 87.

¹³²⁶ Salihpaşaoğlu, s. 195; Harmsen, “Reform”, s. 137.

AİHM'nin pilot karar usulünü ne şekilde düzenlediğini incelemek gerekirse, AİHM daha önce de ifade edildiği üzere kendisine sunulan başvuruya ilgili olarak ilgili Sözleşmeciler devlette yapısal ve sistematik bir sorun ya da benzer başvurulara neden olan başka işlevsizliklerin ortaya çıkması ya da çıkabilmesi ihtimalinde pilot karar usulünü başlatabilmektedir. Ancak Mahkemenin pilot karar usulünü başlatmadan önce taraflardan söz konusu duruma ilişkin görüşlerini talep etmesi gerekmektedir. Daha açık ifadeyle, taraflar başvuru konusunun, ilgili taraf devletin yapısal ya da sistematik sorunlarından ya da benzer işlevsizliklerinden kaynaklanıp kaynaklanmadığına ilişkin görüş bildirmek durumundadır. AİHM pilot karar usulüne re'sen ya da bir ya da her iki tarafın talebi doğrultusunda karar verebilmektedir. Pilot kararı usulü için seçilmiş bir başvuru AİHM/UK Kural 41 gereğince öncelikli olarak ele alınmak zorundadır. (AİHM/UK, Kural 61/1, 2)

AİHM'nin vermiş olduğu pilot kararda ilgili taraf devletteki yapısal ya da sistematik sorunların ve buna benzer işlevsizliklerin niteliğini belirtmesi gerekir. Mahkeme pilot kararında ayrıca ilgili tarafı devletin ulusal hukuk düzeninde ne gibi düzeltici önlemler alması gerektiğini de belirtmektedir. Mahkeme ayrıca pilot kararında belirttiği düzeltici tedbirlerin belirli bir süre içinde yerine getirilmesini de isteyebilmektedir. Ancak bahsi geçen durumda Mahkemenin düzeltici tedbirlerin niteliğini ve belirlediği sorunun ilgili Sözleşmeciler devletin ulusal hukuk düzeninde çözülebileceği hızını dikkate alması gerekmektedir. (AİHM/UK, Kural 61/3, 4)

Pilot karar usulünün önemli bir özelliği de AİHM'nin, ilgili devletin almasını gereken önlemleri beklerken söz konusu başvuruya benzer davaların görülmesini erteleyebilmesidir. AİHM'nin vermiş olduğu erteleme kararının başvuruculara uygun şekilde iletilmesi gerekmektedir. Mahkeme uygun bulduğu takdirde, başvurucuları davalarını etkileyen gelişmelerden haberdar edebilmektedir. Ancak AİHM'nin gerekli görmesi halinde ertelenmiş bir başvuruyu inceleyebilmesinin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır (AİHM/UK, Kural 61/6). Ancak pilot kararın tarafları arasında dostane çözüme ulaşılması durumunda, söz konusu çözüm anlaşması diğer mevcut ya da potansiyel başvuruculara ödenmesi gereken tazminatı içermek zorundadır. Ayrıca, dostane çözüm anlaşmasında, pilot kararda tespit edilen genel önlemlerin uygulanması konusunda ilgili devlete sunulan bildirimde de yer alması gerekmektedir (AİHM/UK, Kural 61/7).

AİHM'nin herhangi bir Sözleşmeciler taraf hakkında pilot karar vermesi halinde, Bakanlar Komitesi, AK Parlamenter Meclisi, AK Genel Sekreteri ve AK İnsan Hakları Komiseri ilgili devletteki yapısal ve sistematik sorunların varlığını içeren söz konusu karar hakkında bilgilendirilmek zorundadır. Ayrıca, pilot karar usulünün başlatılması, pilot karara hükmedilmesi, pilot kararın icrası ve sonlandırılmasına dair sürecin AİHM'nin internet sitesinde yayınlanması gerekmektedir (AİHM/UK, Kural 61/9, 10).

Tüm bu bilgiler ışığında pilot karar usulünün AİHS'ye taraf devletlere karşı tekrarlanan başvuruların dayandığı yapısal sorunları belirleme ve ilgili devlete de bu sorunları ortadan kaldırma yükümlülüğü getirdiği görülmektedir. AİHM pilot kararlar neticesinde ilgili devlet hakkında sadece

AİHS’de yer alan hak ve özgürlüklerin ihlal edildiğini değil, aynı zamanda ilgili devletteki yapısal sorunu da tespit etmektedir. Sözleşmeye taraf devlet AİHM tarafından verilen kararın yerine getirilmesi için tespit edilen sistematik sorunu düzeltmek için gerekli önlemleri almak zorundadır.¹³²⁷

Pilot karar usulü ilgili devletin ulusal hukuktaki yapısal sorunların en etkili ve en hızlı şekilde ortadan kaldırılması için bir imkan sağlamaktadır. İlgili devlet ulusal hukuk sistemindeki yapısal sorunun çözülmesini sağladığı takdirde benzer birçok davanın da sonuçlandırılmasına katkıda bulunacaktır. Böylelikle de benzer nitelikte olan ve ertelenen davalar hakkında kayıttan düşürme kararı vererek ikincillik prensibi gereği meselenin öncelikle ulusal hukuk sisteminde çözülmesinin yolu açılmış olacaktır.¹³²⁸ AİHM pilot kararında her ne kadar ilgili devlete çözüm önerisinde bulunsa da ulusal hukukun şekillendirilmesinde devletin takdir yetkisi bulunmaktadır. Nitekim AİHM pilot kararında yer alan önerilerin şeklini ayrıntılı olarak belirleme yetkisine sahip olmayıp söz konusu yetki ilgili devlete aittir.¹³²⁹

İlgili devletin, AİHM’nin vermiş olduğu pilot kararın işlerlik kazanan hükmüne uymaması halinde Mahkeme, aksi yöndeki herhangi bir karar saklı kalmak kaydıyla, ertelenmiş olan başvuruların incelenmesine devam etme yetkisine sahiptir (AİHM/UK, Kural 61/8). Ancak anılan düzenleme AİHM’ye aksi yönde hareket etme yetkisini de sunmaktadır. İşbu durumda AİHM benzer nitelikte olan ve ertelenen davaların listeden düşürülmesi yönünde de karar verebilmektedir.¹³³⁰ Bahsedilen durum bazı yönleriyle eleştiriye açıktır. Şöyle ki, AİHM’nin ertelenen başvurular hakkında verdiği listeden düşürme kararı başvurucular yönünden hak kaybına neden olabilecek niteliktedir.¹³³¹ Nitekim başvurucular anılan durumda hem başvurularının ertelenmesi nedeniyle süre kaybına uğramakta hem de başvuruları AİHM’nin değerlendirilmesinden geçmeden listeden düşürülmektedir. Ancak belirtilen görüşün tam tersi yönde AİHM’nin bahsi geçen başvuruları listeden düşürmesinin nedeni olarak, pilot davanın amacının ilgili devletteki yapısal sorunun tespit edilmesi olduğu ve Mahkemenin de bu amacı gerçekleştirdiği belirtilmektedir. AİHM’nin ulusal yargı organlarının yerine geçemeyeceği ve bekleyen başvuruların hepsinin tekrar incelenmesinin usul ekonomisine aykırı olduğu da belirtilerek Mahkemenin listeden düşürme kararı yerinde görülmektedir.¹³³²

¹³²⁷ ECHR Factsheet Pilot Judgment, December 2021, https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Pilot_judgments_ENG.pdf, 26 Mayıs 2022.

¹³²⁸ Schabas, s. 870

¹³²⁹ De Londras ve Dzehtsiarou, s. 172-173.

¹³³⁰ ECHR Case of Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine, Application No. 40450/04, 15 October 2009, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95032>, 3 Ekim 2022.

¹³³¹ Benzer görüş için bkz. Salihpaşaoğlu, s. 207.

¹³³² Anne-Katrin Speck, “The European System of Human Rights Protection: No Rolly-Royce, but a Solid Engine Fit for the Future? In Conversation with Council of Europe Insiders”, **Journal of Human Rights Practice**, 12(1), 2020, s. 5-6.

AİHM kendisi de 2017 yılında yayınladığı Faaliyet Raporunda, pilot karar aracılığıyla ilgili devletteki sistematik sorunları tespit etmek suretiyle üzerine düşeni yaptığını ve artık meselenin Mahkeme kararlarının icrasının denetlenmesi ile ilgili olduğunu vurgulamaktadır. AİHM bu bağlamda artık pilot kararda yer alan çözüm önerilerine ilgili devletin uyup uymadığını denetlemenin Bakanlar Komitesinin sorumluluğunda olduğunu da belirtmektedir.¹³³³ Zira AİHM'ye göre pilot karar sonrasında tekrar eden başvuruların artık uygulama meselesi olarak nitelendirilmesi gerekir.¹³³⁴ O halde AİHM pilot kararın ardından benzer davaların incelenmesinin, ilgili devlet çözüm önerilerine uymadıktan sonra bir anlamda boşa kürek çekmek olduğuna vurgu yaptığı söylenebilir.

AİHM'nin bu yaklaşımının insan haklarının korunması perspektifinden bakıldığında isabetli olmadığını belirtmek gerekmektedir. Nitekim başvuruçunun mahkemeye erişimi ironik bir şekilde yine AİHM tarafından engellenmektedir. AİHM artan iş yükünün arkasına sığınarak pilot karar uygulamasını kendi lehine olacak şekilde uygulamayı tercih etmektedir. Mahkeme böylelikle bireysel adaletin sağlanmasını arka planda tutarak kendi çalışma koşullarının iyileştirilmesine odaklanmaktadır. Dolayısıyla AİHM'nin artan iş yükü gerekçesiyle oluşturduğu pilot karar usulü yerinde bir düzenleme olsa da pilot karar nedeniyle ertelenen davaların, ilgili devletin çözüm önerilerine uymamasından dolayı listeden düşürülmesi insan haklarının korunması ilkesiyle bağdaşmamaktadır. Zira anılan bu durum başvuruçunun tazminat hakkından mahrum edilmesi sonucunu doğurabilecektir.

Af. İHHM'nin de tıpkı AİHM de olduğu gibi pilot karar uygulaması bulunmaktadır. Mahkeme pilot karar uygulamasını Usul Kurallarında gerçekleşen son değişiklikle birlikte uygulamaya başlayacaktır. Pilot karar usulüne değinmek gerekirse, Af. İHHM kendi inisiyatifiyle ya da taraflardan birinin talebi üzerine muhatap devlete karşı yapılan birkaç başvurunun yapısal veya sistematik bir sorunun varlığından kaynaklanması durumunda bir pilot karar usulü başlatabilmektedir. Pilot karar usulü başlatmadan önce Yazı İşleri Müdürü, pilot kararın konusunu oluşturabilecek başvuruları tanımlayan ve özellikle başvuruların her birinde yer alan yapısal ve sistematik sorunun mahiyetine ilişkin Af. İHHM'ye bir rapor sunmaktadır. Mahkeme kendisine sunulan raporu incelemekte ve usulü başlatmaya karar vermesi halinde tarafların rızasını istemektedir. Pilot karar için seçilen bir başvuru Mahkeme tarafından öncelikli konu olarak ele alınmaktadır. Af. İHHM pilot kararın hükümleri gereğince iyileştirici tedbirlerin kabulünü bekleyen tüm benzer başvuruların incelenmesini erteleyebilmektedir. Söz konusu erteleme kararı ilgili başvuru sahiplerine bildirilmekte ve tüm gelişmeler kendilerine uygun şekilde iletilmektedir. Mahkeme ertelemeye karar verdiği herhangi bir başvuruyu adaletin yararını sağlama adına herhangi bir zamanda inceleyebilmektedir. (Af. İHHM/UK Kural 66/1).

¹³³³ ECHR Annual Report 2017, s. 8.

¹³³⁴ Oduncu, s. 95.

Af. İHHM pilot karar usulünün kabul ederken başvurunun tarafları arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için dostane çözü anlaşması yapma hakkını saklı tutmaktadır. Yine Mahkeme pilot kararında, hem yapısal veya sistematik sorunun niteliğini hem de ilgili devletin ulusal düzeyde alması gereken iyileştirici tedbirlerin türü ile söz konusu tedbirlerin uygulanacağı süreyi belirlemektedir. Muhatap devletin bir pilot kararın hükümlerine uymaması ya da dostane çözüme ilişkin anlaşmayı uygulamaması halinde ise Mahkeme ertelenen başvurulara dair incelemesine devam etmektedir. Mahkemece başlatılan pilot karar ve dostane çözüm usulleri Af. İHHM Usul Kuralları doğrultusunda yayınlanmaktadır (Af. İHHM/UK, Kural 66/2, 3, 4, 5).

Af. İHHM’de öngörülen pilot karar usulünün uygulamasının AİHM’den farklılık gösterdiği bazı noktalar bulunmaktadır. Öncelikle Af. İHHM pilot karar usulünü Yazı İşleri Müdürünün sunduğu rapor doğrultusunda ve tarafların rızasını alarak uygulamaktadır. Ancak AİHM’de bahsedilen şekilde bir uygulama bulunmamakta AİHM tarafların talebi ya da kendi inisiyatifiyle pilot karar usulünü başlatmaktadır. Buradaki önemli nokta tarafların rızasının AİHM bağlamında aranmamasıdır. İkinci bir husus ise Afrika sisteminde AİHM Usul Kurallarından farklı olarak ilgili devletin çözüm önerilerine uymaması halinde benzer davaları inceleme yetkisi Af. İHHM’nin takdirine bırakılmamıştır. Af. İHHM ilgili devlet çözüm önerilerine uymadığı takdirde ertelenen başvuruları incelemek zorundadır. Oysa ki AİHM’de pilot kararda belirtilen çözüm önerilerine uymayan devlet hakkında açılan benzer davaların listeden düşürülmesi mümkündür. Af. İHHM Usul Kuralları ilgili devletin sistematik ve yapısal sorunları çözmeye yönelmemesinin faturasını benzer nitelikteki davaları Mahkemeye sunan başvuruçulara kesmemektedir. Ayrıca Af. İHHM Usul Kurallarında bahsedilen şekilde bir düzenleme öngörülmesi AİHM’ye oranla Af. İHHM’nin iş yükünün daha az olmasıyla da açıklanabilir. Ancak her ne olursa olsun Af. İHHM’nin başvuruçuyu ön planda tutarak hak kaybına uğramasına uğramasını engellediği ortadadır. İşbu nedenle Afrika sisteminde düzenlenen pilot karar usulünün normatif anlamda Avrupa sistemine nazaran insan haklarının etkin şekilde korunmasına daha çok hizmet ettiğini söylemek mümkündür.

3. 2. İnsan Hakları Mahkemelerine Yapılan Başvuruların Sonuçlandırılması

3. 2. 1. Başvurunun Dava Listesinden Düşürülmesi

İnsan hakları denetim organları başvurunun esası hakkında karar vermeden önce gerekli şartların varlığı halinde başvurunun dava listesinden düşürülmesine karar verebilmektedir. Anılan bu durum başvuruçunun üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmemesi, ciddiyle başvurmasını takip etmemesi, taraflar arasındaki uyuşmazlığın çözülmesi ya da başvurunun incelenmesinin devamı için gerekli bir nedenin bulunmaması halinde ortaya çıkmaktadır.¹³³⁵

¹³³⁵ Salihpaşaoğlu, s. 223-224.

AİHM, yargılamanın her aşamasında başvurunun mahkemenin dava listesinden düşürülmesine karar verebilmektedir. Mahkemenin başvurunun dava listesinden düşürülmesine karar verebilmesi için bazı şartların gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu bağlamda başvurunun dava listesinden düşürülebilmesi için başvuruçunun başvurusunu takipsiz bırakması, başvuruya konu olayın çözüme bağlanması ya da AİHM tarafından belirlenen herhangi bir nedenden dolayı başvurunun incelenmesinin artık haklı bir gerekçeye dayanmaması gerekmektedir. Başvurunun davalar listesinden çıkartılması halinde giderler hakkında Mahkeme takdir yetkisine sahiptir. Herhangi bir başvurunun kabul edilebilirliğine ilişkin karar verildiği ancak; giderlerin karşılanmasına hükmedildiği takdirde Daire Başkanı söz konusu kararı Bakanlar Komitesi'ne göndermek zorundadır. Ancak, her ne kadar AİHM'nin başvurunun dava listesinden düşürmesini gerektiren hallerin varlığı söz konusu olsa da AİHS ve onun Protokollerinde tanımlanan insan haklarına saygı ilkesinin gerekli kıldığı hallerde Mahkeme başvuruyu incelemeye devam etmek zorundadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, AİHM koşulların başvurunun incelenmesini gerektirdiği istisnai koşullar söz konusu olduğunda bir başvurunun yeniden davalar listesine alınmasına karar verebilmektedir. (AİHS, 37/1, 2 ve AİHM/UK, Kural 43/1, 2, 3, 4, 5)

Ayrıca belirtmek gerekir ki Ame. İHK'nin de yargılamalar esnasında başvurunun gerekçelendirilmesini yeterli görmediği durumlarda başvuru dosyasının arşive kaldırılmasına da karar verebilmesi mümkündür. Komisyon başvurunun esası hakkında karar varmak için gerekli bilgileri girişimlerine rağmen edinmemesi veya başvuruçunun ilgisizliği gibi nedenlerle belirtilen doğrultuda hareket etmektedir. Ame. İHK'nin başvuru dosyasının arşivlenmesine ilişkin kararlar istisnai durumlar dışında kesin nitelik taşımaktadır (Ame. İHK/UK, Kural 42). O halde Komisyonun esasa ilişkin olarak verebileceği kararların bir türünün de başvurunun arşivlenmesi kararı olduğu görülmektedir. Bahsedilen durumun AİHM'nin başvurunun kayıttan düşürülmesi kararına benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Ame. İHM önündeki bir başvuruya ilişkin olarak başvuruçunun davayı sürdürme niyetinde olmadığına dair bildirimde bulunması halinde Mahkeme söz konusu duruma ilişkin karar vermektedir. Şöyle ki anılan bu durumda Mahkeme, davaya katılan diğer tarafların görüşünü alarak mesele hakkında karar vermekte ve kararın hukuki sonuçlarını da değerlendirmektedir. Başvuruçunun davadan vazgeçmediği ancak aleyhine başvuruda bulunulan tarafın, başvuruçunun sunumunda yer alan olguların tümünü ya da bir kısmını kabul ettiği durumlarda ise Mahkeme yine diğer tarafın görüşünü alarak bir hükme varacaktır. Bahsedilen durumda mahkeme muhatap tarafın kabul beyanını kabul edip etmeme yönünde takdir yetkisine sahiptir. Mahkeme hangi yönde karar vermiş olursa olsun, verdiği kararın hukuki etkilerini de karar bağlamak zorundadır. Zira Ame. İHM insan haklarını koruma sorumluluğu altında belirtilen şartlardan herhangi biri ortaya çıksa dahi davanın görülmesine devam edebilme yetkisine sahiptir (Ame. İHM/UK, Kural 61, Kural 62 ve Kural 64).

Yukarıda belirtilen durumların varlığı halinde Ame. İHM'nin başvurunun dava listesinden düşürülmesine ya da davanın görülmesine karar verme yönünde takdir yetkisinin bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla Ame. İHM'nin herhangi bir başvuruyu dava listesinden düşürme kararı vererek sonuçlandırabilmesi de mümkündür.¹³³⁶ Mahkeme tarafların dostane çözüme ulaşmaları halinde de benzer şekilde hareket etmektedir (Ame. İHM/UK, Kural 63).

Af. İHHK önündeki başvuruda, başvurucağın ya da mağdurun başvurusundan vazgeçmesi halinde taraflar bilgilendirilerek dava dosyasının kapatılmasına karar verilmektedir. Bahsedilen durum başvurunun dava listesinden düşürülmesinin bir görünümüdür. Zira başvurucağın başvuruyu takip edememesi, gerekli özeni göstermemesi ya da Komisyonun haklı nedenlerden dolayı başvurunun incelenmesine gerek görmediği durumlarda başvuru dosyası kapatılmaktadır. Ancak Af. İHHK'ye başvurucağın ya da mağdurlardan bir kısmının davadan vazgeçtiğini belirtmesi halinde, Komisyon söz konusu kişiler bakımından dosyayı kapatıp geriye kalanlar için incelemesine devam etmektedir. Son olarak belirtmek gerekir ki, Af. İHHK'nin kapattığı başvuru hakkında tarafların ikna edici nedenleri sunması ve istisnai koşulların varlığı halinde incelemeye devam etme ya da yeniden değerlendirme kararı alabilmesi de mümkündür. (Af. İHHK/UK, Kural 124/1, 2, 3)

Af. İHHM, esas hakkında karar vermeden önce ya da yargılamanın herhangi bir aşamasında başvuruyu dava listesinden düşürmeye de karar verebilmektedir. Ancak Mahkemenin bir başvuruyu dava listesinden düşürme kararı verebilmesi için başvuru sahibinin davaya devam etmeme niyetini kendisine bildirmesi gerekmektedir. Ayrıca başvuru sahibinin Af. İHHM tarafından belirlenen süre içerisinde davasını takip etmemesi ya da Mahkemenin başka herhangi bir nedenden dolayı başvurunun incelenmesine devam etmenin artık haklı bir gerekçesi olmadığı sonucuna varması durumunda başvuru dava listesinden düşürülmektedir. Mahkemenin herhangi bir başvuruyu bekleyen davalar listesinden düşürmeye yönelik verdiği karar hüküm şeklinde verilmektedir. Ancak başvurucağın talebi doğrultusunda Af. İHHM istisnai koşulların varlığı halinde dava listesinden düşürdüğü bir başvuruyu yeniden kayda alabilmektedir (Af. İHHM/UK Kural 65/1, 2, 3).

Af. İHHM'nin başvurunun dava listesinden düşürülmesine alternatif bir çözüm olarak taraflar hakkında gıyabi karar verme usulüne yer verdiği görülmektedir. Af. İHHM başvurunun herhangi bir tarafı Af. İHHM önüne çıkmaz ya da Mahkemece belirlenen süre içinde davasını savunmazsa Mahkeme resen ya da diğer tarafın talebi üzerine yükümlülüğünü yerine getirmeyen tarafın gıyabında son kararını verebilmektedir. Ancak söz konusu işlemin gerçekleştirilmesi için Mahkemenin başvuru ve diğer işlemlere ilişkin tüm belgelerin usulüne uygun olarak ilgili tarafa tebliğ edildiği kanaatine varmak zorundadır. Af. İHHM tarafından davanın taraflarından biri

¹³³⁶ Ladesma, s. 825.

hakkında verilen gıyabi kararın iptal edilebilmesi mümkündür. Nitekim Mahkeme yükümlülüğünü yerine getirmeyen taraftan, geçerli sebebe dayanmak ve hükmün tebliğ tarihinden itibaren bir yılı aşmayan bir süre içinde gelmesi kaydıyla sunulan başvuru doğrultusunda gıyabında verdiği hükmü iptal etme yetkisine sahiptir. Ancak anılan bu durumda Mahkeme söz konusu gıyabi kararın iptaline ilişkin başvuruyu değerlendirmeden önce başvurunun diğer tarafına durumu bildirmekte ve yazılı görüşlerini sunmak üzere otuz (30) günlük süre vermektedir (Af. İHHM/UK, Kural 63/1, 2, 3).

Gıyabi karar usulü Afrika sistemini diğer bölgesel sistemlerden ayıran bir nitelik taşımaktadır. Nitekim diğer bölgesel insan hakları denetim organları tarafında bahsedilen usule benzer nitelik başvurunun dava listesinden düşürülmesi kararı alınmaktadır. Af. İHHM ise şartları oluşması halinde gıyabi karar usulünü işleterek davanın görülmesine devam etmektedir. Bahsedilen durum her iki taraf için de geçerli olsa da insan haklarının etkin korunması noktasında başvuru lehine bir görüntü sergilemektedir. Nitekim Af. İHHM davanın listeden düşürülmesine karar verebilecekken başvurunun sonuçlandırılması yolunu tercih etmektedir. Af. İHHM böylelikle başvuru gıyabında da olsa ihlal kararı verebilmektedir. Pek tabiidir ki gıyabi karar her zaman başvuru lehine olmayacaktır. Ancak yine de Af. İHHM başvuruyu savunmayan ve yükümlülüklerini yerine getirmeyen tarafa fırsat tanıyarak başvurunun sonuçlandırılmasını sağlamaktadır.

3. 2. 2. Başvurunun Esası Hakkında Karar

İnsan hakları mahkemelerine sunulan başvuruların sonuçlandırılmasının yollarından biri de esas hakkında verilen karardır. Bölgesel insan hakları denetim organları önlerine gelen bir başvurunun şekil ve kabul edilebilirlik incelemesine gerçekleştirdikten sonra esas hakkında inceleme aşamasına geçmektedir. Esas hakkında inceleme esnasında başvurunun dostane çözümle de sonlandırılmamış olması halinde artık ilgili denetim organının başvuru hakkında vereceği karar ile nihayete erdirilecektir. İnsan hakları mahkemeleri daha önce de ifade edildiği gibi dördüncü derece mahkeme olarak hareket etmemekte dolayısıyla da ulusal makamların vermiş oldukları kararlardaki hataları düzeltmemektedir.¹³³⁷ İnsan hakları mahkemelerinin vereceği kararlar bu kapsamda ilgili belgelerde yer alan hak ve özgürlüklerin ihlalinin bulunup bulunmadığını tespit etmekten öteye geçmemektedir.¹³³⁸ Farklı bir deyişle insan hakları mahkemeleri esas hakkındaki incelemede ihlal olup olmadığını tespit ettikten sonra “ihlal kararı” ya da “ihlal olmadığı” kararı vermektedir.¹³³⁹

¹³³⁷ Doğan, İ., “AİHM Yapısı”, s. 500; Aybay, İHH, s. 219.

¹³³⁸ Shelton, **Remedies**, s. 285.

¹³³⁹ Salihpaşaoğlu, s. 216; Aygül, s. 41.

AİHM'nin başvurunun esası hakkındaki kararlarının Komite, Daire ya da Büyük Daire tarafından verilen kararlar şeklinde ayrıma gidilerek açıklanması yerinde olacaktır. Başvuruya neden olan mesele AİHS ve protokollerinin yorumlanmasına ilişkin olmakla birlikte AİHM'nin yerleşik içtihadının konusu ise Komite başvuru hakkında kabul edilebilirlik kararının yanı sıra davanın esası hakkında karar verebilmektedir. Komitenin vermiş olduğu kararlar kesin nitelik taşımaktadır (AİHS, m. 28/1, 2). Dolayısıyla söz konusu kararlara itiraz edilebilmesi mümkün değildir. Bireysel başvurular ekseninde tek yargıç düzeni ve Komite'nin herhangi bir karar vermemesi durumunda, Daire, başvurunun esası hakkında karar verebilmektedir (AİHS, m. 29/1). Daire, başvurunun kabul edilebilirlik ve esası hakkında aynı anda karar verebilme yetkisine de sahiptir. Ayrıca tek yargıç düzeni ve Komiteden farklı olarak Dairenin, devletlerarası başvurular bakımından da kabul edilebilirlik ve esas hakkındaki kararı birlikte karar verebilmesi mümkündür (AİHS, m. 29/2).

Dairenin önüne getirilen başvuru, AİHS ve Protokollerinin yorumlanmasına ilişkin ciddi bir sorun yaratabilecek nitelikte ise dava Büyük Daire tarafından incelenmektedir. Yine Dairenin incelemekte olduğu başvurunun, AİHM önünde daha önce verilmiş olan bir hükümle bağdaşmaması durumunda da Daire, hükümden önceki herhangi bir aşamada Büyük Daire lehine davadan feragat edebilmektedir. Tüm bu belirtilenlerin dışında istisnai koşullarda, taraflardan birinin Dairenin vermiş olduğu hükmün üç ay içinde Büyük Daire'ye havale edilmesini istemesi mümkündür. Büyük Dairenin beş yargıçlı kurulu söz konusu talebi başvurunun AİHS ve Protokollerinin yorumlanmasına ya da uygulanmasına ilişkin ciddi bir sorun doğurması durumunda kabul etmektedir. Beş yargıçlı kurul söz konusu talebi kabul ettiği takdirde Büyük Daire hüküm vererek davayı karara bağlamaktadır. O halde Büyük Dairenin belirli şartların varlığı halinde davayı karara bağlayabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır (AİHS, m. 30, m. 31/1 ve m. 43/1, 2, 3).

Amerikan sisteminde esas hakkında inceleme aşaması Ame. İHK ve Ame. İHK önündeki başvurular için farklı usullerde karşımıza çıkmaktadır. Bireysel başvuruların doğrudan Ame. İHM'ye sunulmamasından kaynaklı olarak Komisyon ve Mahkeme bireysel başvurular yönünden koordineli şekilde faaliyet göstermektedir. Ayrıca muhatap devletin Ame. İHS'ye taraf olup olmamasına göre de başvurunun esası hakkındaki kararın verilmesinde uygulanan usul farklılık göstermektedir.

Ame. İHK'nin başvurunun esası hakkındaki karara ilişkin yürüttüğü usul devletlerarası ve bireysel başvurular için aynıdır.¹³⁴⁰ Sözü edilen bilgi kapsamında Ame. İHK öncelikle önüne getirilen başvuru hakkında karar verebilmek için tarafların ileri sürdükleri argümanlar, deliller, duruşmalar ve mahallinde soruşturmalar esnasında edindiği bilgilerden yola çıkarak bir rapor hazırlamaktadır. Komisyonun başvuruyu sonlandırmak üzere söz konusu raporu oluşturabilmesi

¹³⁴⁰ Hennebel ve Tigroudja, s. 1179-1180.

için başvurunun esası hakkında müzakereler yapılması gerekmektedir. Ayrıca başvuruyu sonlandıran raporun hazırlanmasında kamunun bilgisi dahilinde olan bir hususa ilişkin başka bilgilerin de Komisyonca dikkate alınması da mümkündür (Ame. İHK/UK, Kural 43/1).

Ame. İHK herhangi bir başvuru hakkında müzakerelerini ve oylama işlemlerini tamamladıktan sonra, söz konusu başvuruda ihlal olmadığı kanaatine varırsa işbu durumu esas hakkındaki raporunda belirtmektedir. Hazırlanan rapor başvurunun taraflarına iletilmekte ve Komisyonun ADÖ Genel Kuruluna sunduğu Yıllık Rapora dahil edilerek ilgili raporda yayınlanmaktadır. Ame. İHK'nin bir ya da fazla ihlal tespitinde bulunması halinde ise, uygun gördüğü tavsiyeleri içeren bir ön rapor hazırlaması ve bahsedilen raporu ilgili devlete iletmesi gerekmektedir. Komisyonun ilgili devlete iletildiği raporda, devletin Komisyonca verilen tavsiyelere uymak üzere aldığı önlemleri içeren raporunu sunması için belirtilen sürenin bitiş tarihi de yer almaktadır. Ame. İHK'nin tavsiye ve görüşlerini içeren rapor hakkında bir karar alınmaya dek ilgili devletin hazırlamış olduğu raporu yayınlaması mümkün değildir. (Ame. İHK/UK, Kural 44/1, 2).

Ame. İHK, raporun kabul edildiğini ve ilgili devlete iletildiğini başvurucuya da bildirmektedir. Ancak Ame. İHM'nin yargılama yetkisini kabul eden ve Ame. İHS'ye taraf olan her bir devlet aleyhine Ame. İHK'ye sunulan başvurularda, başvurucuya vakanın Mahkemeye sunulup sunulmaması konusunda karar vermesi için bir aylık süre verilmektedir. Başvurucunun vakayı Ame. İHM'ye gönderme yönünde görüş bildirmesi halinde, başvuruyu sunan farklı kişi ise mağdur ya da mağdurun aile üyelerinin pozisyonlarının belirtilmesi gerekmektedir. Ayrıca başvurunun Ame. İHM'ye gönderilmesine ilişkin gerekçeler ile zararın giderilmesi ve ücrete yönelik taleplerin de Komisyona iletilmesi zorunludur. (Ame. İHK/UK Kural 44/3)

Ame. İHK'nin başvuruya ilişkin hazırlamış olduğu raporun ilgili devletlere iletildiği tarihten itibaren üç aylık bir dönem içerisinde meselenin çözüme ulaştırılmamış veya başvuru Komisyon ya da Mahkemenin yargı yetkisini tanıyan ilgili devletçe Ame. İHM'ye sunulmamış ise başvuruya ilişkin görüşünü ve ulaştığı sonuçları içeren nihai raporunu hazırlama yetkisine sahiptir. Ancak Ame. İHK'nin hazırladığı nihai raporun üyelerin oylarının mutlak çoğunluğunu sağlaması ve başvurunun sonuçları ile tavsiyeleri içermesi zorunludur (Ame. İHS, m. 51/1; Ame. İHK/UK, Kural 47/1). Nihai rapor daha sonra başvurunun taraflarına sunulmakta ve ilgili taraflardan verilen tavsiyelere uyulması konusunda Komisyonun belirlediği süre sınırı içinde kendisine bilgi verilmesi istenmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 47/2). Nitekim Ame. İHK uygun gördüğü durumlarda konuyla ilgili tavsiyelerini sunarak, incelediği hususu düzeltmesi için ilgili devlete belirli bir süre vermektedir. İlgili devlet Komisyonun belirlediği süre sınırı içerisinde gerekli önlemleri almak zorundadır (Ame. İHS, m.51/2). Komisyonun belirlediği süre sınırının dolması halinde ise, Komisyon üyelerinin mutlak çoğunluğunun oyuyla devletin gerekli önlemleri alıp almadığını tespit ederek raporun yayınlanmasına ilişkin olumlu ya da olumsuz karar vermektedir (Ame. İHS, m. 51/3; Ame. İHK/UK, Kural 47/3). Daha açık ifadeyle Komisyon raporun yayınlanıp

yayınlanmamasına yönelik kararını ilgili devletin yeterli önlemleri alıp almamasına bağlamakta ve kararını buna göre şekillendirmektedir. Nihai raporun ADÖ Genel Kuruluna sunulan yıllık rapora eklenip eklenmemesi hususunda da Komisyon nihai kararı kendisi almaktadır (Ame. İHK/UK, Kural 47/3).

Komisyon başvurunun Ame. İHM'ye gönderilmesi için belirlenen üç aylık süre sınırını ilgili Devletin talebi doğrultusunda askıya alabilmektedir. Ancak Ame. İHK'nin belirtilen şekilde bir karar alabilmesi için belirli şartların gerçekleşmesi gerekmektedir. İlk olarak ilgili devletin Komisyonca hazırlanan esas raporda yer alan tavsiye ve görüşlere uygun önlemleri alması ve söz konusu önlemleri uygulamaya istekli olduğunu göstermesi zorunludur. Komisyon ilgili devletin önlemleri uygulama bakımından yeterli olduğunu tavsiyeye uygun bir yerel mevzuatın varlığını dikkate alarak tespit edebilmektedir. Yine ilgili devletin başvuru daha sonra Ame. İHM'ye sevk edildiği takdirde süre sınırına uyulmadığı gerekçesiyle ön itirazda bulunma hakkından feragat etmesi de bir diğer şart olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bahsedilen durum ilgili devletin başvuru için belirlenen sürenin askıya alınmasını kabul etmesi durumunda geçerlidir. (Ame. İHK/UK, Kural 46/1)

Ame. İHK zaman sınırının askıya alınmasına ilişkin süreyi belirlerken birtakım faktörleri göz önüne almaktadır. Şöyle ki, başvuruya konu meselenin ve Komisyonun tavsiyelerine uyulduğunu gösteren gerekli tedbirlerin karmaşıklığı söz konusuysa ve bahsedilen karmaşıklık da hükümetin farklı kolları ya da merkezi ve bölgesel hükümetler arasında koordinasyon sağlanmasını gerektiriyorsa Komisyon sözü edilen durumları dikkate alarak karar vermektedir. Yine uzatma talebi öncesinde ilgili devletin Komisyonun kabul ettiği tavsiye ve görüşlere ilişkin tedbirler ile başvuru pozisyonu da zaman sınırlamasının ne kadar süre askıya alınması gerektiği konusunda Komisyonun dikkate aldığı diğer hususlardır. (Ame. İHK/UK, Kural 46/2)

Ame. İHK'nin muhatap devlete gerekli önlemleri alma konusunda tanıdığı üç aylık sürenin askıya alınmasına belirli şartlar dahilinde izin vermesi de yine devletlere sunulan imkanlardan biridir. Nitekim Komisyon ihlali ortadan kaldıracak tedbirleri alma noktasında tanınan süreyi uzatarak bir anlamda ilgili devlete motivasyon sağlamaktadır. Daha geniş ifadeyle Ame. İHK Usul Kurallarında yine esnek bir yaklaşım benimsenerek insan hakları ihlalinin en kısa sürede ortadan kaldıramaya yönelik bir usul öngörülmektedir. Komisyonun bu anlamda odaklandığı konu tavsiye ve görüşlerine ilişkin önlemleri süresinde almayan muhatap devlete yaptırım uygulamak değildir. Ame. İHK sadece, ihlal iddiasına konu eylem ya da işlemi ortadan kaldırmak adına ilgili devletin gösterdiği çabayı sırf süre şartı nedeniyle yok saymamaktır. Böylelikle ihlalin ortadan kaldırılmasının uzun bir sürece yayılmasını önleyerek bireyin de yararına tutum sergilemektedir.

Tüm bu bilgilerden hareketle Ame. İHK'nin önüne gelen başvurularda muhatap devlet hakkında ön rapor ve nihai rapor şeklinde iki rapor hazırladığını söylemek mümkündür. Komisyon her bir raporun sonrasında muhatap devletten ilgili raporda yer alan önlemleri hayata geçirmesi için

belirli süreler tanımakta ve buna göre işleyişi sürdürmektedir. Muhatap devletin Ame. İHK tarafından kendisine iletilen raporlarda yer alan önlemlere uyup uymaması daha sonrasında kendi insan hakları karnelerinin akıbetini belirlemektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse Ame. İHK esas hakkındaki kararını muhatap devletin önlemlere uyup uymadığına göre şekillendirmekte ve nihai raporunu da buna göre yayınlamaktadır. O halde Komisyon önündeki bir başvurunun muhatap devlete, insan haklarının ihlaline neden olan eylem ya da işlemin ortadan kaldırılmasına yönelik fırsat tanınmaktadır. Ancak devlet ihlale neden olan eylem ya da işlemi ortadan kaldırmamakta direnirse Ame. İHK olumsuz yönde nihai rapor hazırlamakta ve Yıllık Raporda buna yer vermektedir. Komisyonun hazırladığı nihai rapor tıpkı diğer denetim organlarında olduğu gibi ihlal ya da ihlal olmadığı kararlarını içermektedir.

Daha önce de ifade edildiği üzere Ame. İHK muhatap devletin Ame. İHS'ye taraf olması halinde başvurucudan, başvurunun Ame. İHM'ye sunulup sunulmayacağını bildirmesini istemektedir. İşbu durumda başvurucu dosyanın Mahkemeye gönderilmesini talep ettiği takdirde Komisyonun ilgili devletin raporda yer alan önlemlere uymadığını tespit etmesi gerekmektedir. Ame. İHM'nin yargılama yetkisini kabul eden ve aynı zamanda Ame. İHS'ye taraf olan Devletin, hazırlanan rapor doğrultusunda hareket etmediği Komisyonca tespit edildiğinde de başvuru Mahkemeye sunulmaktadır (Ame. İHK/UK, Kural 45/1). Amerikan sistemi Ame. İHK önündeki başvuruların tümünün Ame. İHM'ye gönderilmesi şeklinde oluşturulmamıştır.¹³⁴¹ Komisyonun başvuruyu Ame. İHM'ye sunup sunmama yönünde takdir yetkisi bulunmaktadır.¹³⁴² Ancak ilgili devlet Komisyonun hazırlamış olduğu ön rapordaki tavsiyelere uymadığı görüşüne vardığı takdirde başvurunun Mahkemeye sunulması insan haklarının korunması bağlamında isabetli olacaktır.¹³⁴³ Başvurunun Ame. İHM'ye belirtilen şekilde sunulabilmesi için, Komisyon üyelerinin mutlak çoğunluğu tarafından aksi yönde verilmiş bir karar bulunmamalıdır. Farklı deyişle, Komisyonun söz konusu başvuruyu Ame. İHM'ye göndermemesi için üyelerin mutlak çoğunluğunun oyu gerekmektedir. Ame. İHK kendisine sunulan bir başvuru hakkında adaleti temin ederken başvurucunun durumunu, ihlalin mahiyetini ve ciddiliğini ve vaka hukuku sisteminin geliştirilmesi gereksinimini dikkate alarak hareket etmektedir. Komisyon tarafından verilecek olan kararın üye devletlerin hukuk sistemleri üzerinde potansiyel etkisi de yine karar verirken dikkate alınması gereken hususlardan biridir (Ame. İHK/UK, Kural 45/1, 2).

Ancak işbu noktada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus daha bulunmaktadır. Daha önceki başlıklarda değinildiği üzere Ame. İHS tarafı devletin Ame. İHM'nin yargılama yetkisini belirli bir uyuşmazlık bağlamında kabul edebilmesi mümkündür. Ame. İHK esas hakkındaki kararını verirken de Sözleşme tarafı olan devlete sadece hazırladığı rapor doğrultusunda Ame.

¹³⁴¹ Cerna, "Petitions", s. 105

¹³⁴² Pasqualucci, **Procedure**, s. 111.

¹³⁴³ Hennebel ve Tigroudja, s. 1186; Gemalmaz S., **UİHH**, 2, s. 370.

İHM'nin yargılama yetkisini tanıyıp tanımadığını sormaktadır. Zira ilgili devlet raporun konusuyla sınırlı olarak Mahkemenin yargılama yetkisini kabul ettiği takdirde Ame. İHK önündeki başvuru Ame. İHM'ye sunabilme yönünde takdir yetkisine sahip olmaktadır. Böylece başvurunun Mahkeme önüne getirilmesi ihtimali, sırf ilgili devletin Mahkemenin yargılama yetkisini kabul etmediği gerekçesiyle ortadan kaldırılmamaktadır.¹³⁴⁴ Farklı ifadeyle Ame. İHM'nin yargılama yetkisini sadece Komisyon raporu ile sınırlı şekilde kabul etmiş olan devlet hakkındaki başvurunun Ame. İHM önüne getirilmiş olmaktadır.

Komisyonun önündeki bir vakanın Ame. İHM'ye gönderilmesine karar vermesi halinde ilgili devlet, başvuru ve mağdur Genel Sekreter tarafından derhal bilgilendirilmektedir. Genel Sekreter tarafından yapılan bildirimle, Komisyon başvurunun hazırlanması ve sunulması için gerekli olan tüm veriler de başvurucuya gönderilmektedir. Mahkeme önüne taşınmasına karar verilen bir başvuru yine Genel Sekreterlik aracılığıyla Ame. İHK önündeki dosyanın bir örneği ve Komisyonca hazırlanan ve başvuruya konu olguları ve onların sonuçlarını içeren raporun örneğiyle birlikte Mahkemeye sunulmaktadır. Ame. İHK'ye sunulan bir başvurunun Mahkemeye gönderilmesine karar verilmesi halinde Komisyonun esas hakkındaki raporu ile başvurunun Ame. İHM'ye gönderilmesine ilişkin belgenin kamuya duyurulması gerekmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 73 ve Kural 74/3).

Ame. İHM önüne götürülen bir başvuru hakkında verilen hükümler ve davanın sonlandırılmasına ilişkin kararlar sadece Mahkeme tarafından verilmektedir. Bahsedilenlerin dışındaki tüm kararlar ise, aksine bir durum söz konusu olmadıkça eğer oturum halindeyse Ame. İHM tarafından değilse de Mahkeme Başkanı tarafından alınmaktadır (Ame. İHM/UK, Kural 31/1, 2). Ame. İHM esas hakkında kararını vermek üzere duruşmalar gerçekleştirilmektedir (Ame. İHM/UK, Kural 51). Nitekim Ame. İHM başvurunun esas hakkındaki kararını yazılı ve sözlü aşamaların ardından vermektedir. Mahkemenin herhangi bir başvuruya ilişkin olarak düzenlediği duruşma sonrasında ise tarafların nihai yazılı görüşleri sunmaları beklenmektedir. Daha açık ifadeyle, duruşmaların yürütülmesi sonrasında Mahkeme mağdur olduğu iddia edilen kişilere ya da onların temsilcilerine, muhatap devlete ya da başvuru devlete belirlenen süre sınırı içinde son yazılı argümanlarını sunma imkanı tanımaktadır. Yine aynı şekilde Ame. İHK'nin da belirlenen süre içerisinde son yazılı gözlemlerini sunabilmesi de mümkündür (Ame. İHM/UK, Kural 51 ve Kural 56/1, 2).

Ame. İHM, yukarıda belirtilen işlemlerin ardından başvuruya konu olayda herhangi bir ihlal bulunup bulunmadığını tespit etmektedir. Sözleşmede yer alan hak ya da özgürlüklerin ihlal edildiği kanaatine vardığında zarar gören kişinin ihlal edilen hak ve özgürlükten yararlanmasının temin edilmesine karar vermektedir. Dolayısıyla Ame. İHM, Sözleşmede yer alan hak ve

¹³⁴⁴ Gemalmaz S., **Latin Amerika**, s. 164.

özgürlüğün ihlaline neden olan eylem ya da işlemlerin giderilmesine karar verme yetkisine sahiptir (Ame. İHS, m. 63/1).

Afrika sisteminde Af. İHHK, gerekli olan tüm bilgi ve belgeleri elde ettikten ve dostane çözümleri denedikten sonra makul bir süre içinde başvurunun esasına ilişkin bir rapor hazırlamaktadır. Af. İHHK hem devletlerarası hem de bireysel başvurularda, başvurunun taraflarının sunduğu beyanlar doğrultusunda başvurunun esası hakkında karar vermektedir. Muhatap devletin Komisyonca belirlenen süre içerisinde esasa ilişkin herhangi bir beyanda bulunmaması halinde ise Af. İHHK elindeki bilgilere dayanarak karar verebilme yetkisine sahiptir. Bireysel başvurular ekseninde Af. İHHK başvurunun esası hakkında karar verebilecek hale geldikten sonra bir (1) yıl içerisinde kararını vermek zorundadır. Af. İHHK tarafından başvurunun esası hakkında verilen karar Komisyonun Faaliyet Raporu Meclis tarafından değerlendirilinceye kadar gizli kalmakta ve başvurunun taraflarına iletilmemektedir. Komisyonun hazırladığı rapor daha sonrasında ilgili taraf Devletlere ve ciddi ya da ağır hak ihlali söz konusu olduğunda da Devlet ve Hükümetler Başkanları Meclisi ile Afrika Birliği Barış ve Güvenlik Konseyi'ne bildirilmektedir (Af. İHHK m. 52; Af. İHHK/UK, Kural 114/1, 2 ve Kural 120/1, 2, 3, 4).

Af. İHHK yukarıda belirtilen beyanları değerlendirdikten sonra başvuruya konu olayın ihlal niteliği taşıyıp taşımadığını tespit etmektedir.¹³⁴⁵ Tıpkı Ame. İHK'de olduğu gibi Af. İHHK de vermiş olduğu kararı rapor şeklinde hazırlamaktadır. Ancak Af. İHHK'yi diğer sistemlerden ayıran özelliği başvurunun esası hakkındaki vereceği karar için kendisine belirli bir süre tanımasıdır. Zira diğer bölgesel sistemler ekseninde başvurunun esası hakkında hangi süre içerisinde karar verilmesi gerektiği hükme bağlanmamıştır. Bahsedilen düzenleme en azından Af. İHHK bağlamında başvurunun sonuçlandırılma aşaması ve süresi hakkında belirlilik arz etmektedir.

Af. İHHK gerekli gördüğü durumlarda incelemekte olduğu vakanın Mahkemeye gönderilmesi doğrultusunda karar verebilmektedir. Daha açık şekilde ifade etmek gerekirse Komisyon gerek devletlerarası gerekse bireysel başvurular bakımından almış olduğu kararlara ve yaptığı önerilere ilgili devletin uymaması halinde söz konusu başvuruyu Af. İHHM'ye gönderebilmektedir. Mahkeme önüne gönderilen başvurunun tarafları da söz konusu durum hakkında Komisyon tarafından bilgilendirilmektedir. Af. İHHK'nin hakkında geçici önlem kararı aldığı bir devletin anılan geçici önlemlere uymaması halinde de başvuruyu Mahkemeye havale edebilmesi mümkün olup, bahsi geçen duruma ilişkin olarak başvurucu ile muhatap devletin bilgilendirilmesi gerekmektedir. Komisyon ayrıca kendi görüşüne göre ciddi ve ağır insan hakları ihlallerinden birini teşkil eden bir durum olması halinde ilgili devlet aleyhine Mahkemeye başvuruda bulunabilmektedir. Yine Komisyon gerekli gördüğü takdirde bir başvurunun incelemesinin herhangi bir aşamasında da söz konusu başvuruyu Mahkemeye sunabilmesinin

¹³⁴⁵ Nmehielle, s. 231.

önünde de herhangi bir engel bulunmamaktadır. (Af. İHHK/UK, Kural 84/2, Kural 112/2 ve Kural 130/1, 2, 3, 4)

Af. İHHK, başvuruyu Af. İHHM'ye gönderme kararı alması halinde kendisini Mahkeme önünde temsil etmek üzere bir ya da daha fazla Komisyon üyesini görevlendirebilmektedir. Komisyon tarafından atanan üyelere de Af. İHHK Sekreterliğinden bazı görevliler ile yine Af. İHHK'nin belirlediği bilirkişiler yardımcı olmaktadır. Başvurunun Af. İHHM'ye gönderilmesinden sonra Komisyonun konuyla ilgili tüm yazışmaları ve davaya ilişkin tüm beyanlar Af. İHHK üyesi Raportörler ve Sekreter tarafından imzalanmaktadır. Af. İHHK aksini kararlaştırmadıkça Komisyon üyesi raportörler Mahkemeye iletilen başvurunun takip edilmesi için gereken tüm kararları alabilmektedir. Söz konusu başvurunun Af. İHHM'ye iletilmesinden sonra Komisyon şikayetin incelenmesinden sorumlu olmamaktadır. (Af. İHHK/UK, Kural 132/1, 2, 3, 4)

Af. İHHK, başvuruyu Af. İHHM'ye iletmeye karar verdiği takdirde başvuru özeti ve dosyası ile birlikte Mahkemeye başvuruda bulunmak zorundadır. Sekreteri, Komisyon Başkanı tarafından imzalanan başvuruyu, başvuru dosyasının onaylanmış örneğini, başvuru özetini ve Mahkemenin talebi olması halinde ise başvuru dosyasının aslını Af. İHHM'ye iletmektedir. Komisyon Sekreteri bahsedilenlerin dışında Mahkemeye havale edilen başvurunun taraflarını derhal bilgilendirmek ve başvuru dosyalarının nüshaları ile başvuru özetini taraflara iletmekle görevlidir. Tüm bu bahsedilenler doğrultusunda Komisyon başvuruyu Af. İHHM'ye gönderdiği takdirde, yapılan başvuru resmi olarak geri alınmadığı müddetçe Mahkeme önünde halen beklemede olan başvuruyla ilgili herhangi bir başka başvuruyu incelemeye almayacaktır (Af. İHHK/UK, Kural 133/1, Kural 134/1, 2 ve Kural 135).

O halde Af. İHHK ile Ame. İHK'nin başvurunun Mahkemeye sunulması yönünden öngörülen bazı usuller bakımından benzerlik taşıdığını söylemek mümkündür. Zira Af. İHHK önündeki usulde de başvurunun Mahkemeye sunulması hususunda Komisyona takdir yetkisi verilmektedir. Her iki sistemde meselenin geniş kapsamlı düzenlendiği ve ilgili devletin hazırlanan raporlar doğrultusunda aldığı ya da almadığı önlemler başvurunun Mahkemeye götürülmesinde kilit rol oynadığını söylemek mümkündür.

Af. İHHM önüne getirilen başvuruların esasa ilişkin incelenmesine dair ayrıntılı koşulları kendi Usul Kuralları doğrultusunda düzenlemektedir. Nitekim Af. İHHM Usul Kurallarında başvurulara ilişkin olayların incelenmesi ve tespiti hakkında detaylı düzenlemelere yer vermiştir. Bahsedilen düzenlemeler doğrultusunda Mahkeme olayların incelenmesi ve tespiti aşamasını tamamlamakta ve esas hakkında karar verme aşamasına gelmektedir. Af. İHHM esas hakkındaki kararını müzakerelerini tamamladıktan sonra doksan (90) gün içinde vermektedir (Af. İHHM/UK, Kural 69/1). Af. İHHK'de olduğu gibi Mahkeme için de başvuruların bir an evvel sonuçlandırılması adına bir sınırlandırma getirildiği görülmektedir. Ancak Af. İHHM için

öngörülen süre sınırı Komisyondan daha kısa olup, Mahkemenin daha hızlı sürede karar vermeye zorlandığı söylenebilir.

Bölgesel sistemler ekseninde bütüncül bir değerlendirme yapıldığında her birinin esas hakkında “ihlal kararı” ve “ihlal olmadığı kararı” verdikleri görülmektedir. Ayrıca bölgesel sistemler arasında yine en ayrıntılı düzenlemelerin Amerikan sisteminde yapıldığı, Avrupa sisteminde esas hakkındaki karara ilişkin daha sade düzenlemelere yer verildiği görülmektedir. Afrika sisteminde ise her ikisinden farklı olarak başvuruların esası hakkındaki kararı verebilmeleri için hem Af. İHHK’ye hem de Af. İHHM’ye süre sınırı getirildiği göze çarpmaktadır. İşbu kapsamda Afrika sisteminin Avrupa ve Amerikan sistemlerinden daha özgürlükçü bir yaklaşım benimsediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak Amerikan sisteminde özellikle Ame. İHK’nin henüz nihai kararını vermeden önce muhatap devletin gerekli önlemleri alması adına uyguladığı usul de Amerikan sistemini bir adım öne çıkarmaktadır.

3. 2. 3. Hakkaniyete Uygun Tatmin

İnsan hakları mahkemelerinin esas hakkındaki verdikleri kararlar bir önceki başlıkta da ifade edildiği üzere başvuruya konu olayda hak ihlalinin bulunup bulunmadığını tespit etmektedir. Ancak başvurunun ihlal kararı ile sonuçlanması halinde insan hakları mahkemelerinin ilgili devlet hakkında hakkaniyet uygun tatmin tedbirini de uygulayabilmektedir.¹³⁴⁶ Hakkaniyete uygun tatmin insan hakları mahkemelerinin kişinin hak ihlali sonrası uğradığı zararın giderilmesi için oluşturulmuş bir kurumdur. Ancak söz konusu usul bölgesel sistemler arasında farklı şekilde ifade edilmektedir. Avrupa sisteminde “just satisfaction” olarak kullanılan bu terim, Amerikan ve Afrika sistemlerinde “reparations” ve “compensation” olarak ifade edilmektedir. Ancak temelde her birinin ifade etmek istediği durum aynıdır.

Avrupa sisteminde hakkaniyete uygun tatmin usulü AİHS ve AİHM Usul Kurallarında birlikte düzenlenmektedir. AİHM, AİHS ya da onun Protokollerinde yer alan hak ve özgürlüklerden birinin ihlal edilmiş olduğunu tespit ettiği takdirde zarar gören taraf lehine hakkaniyete uygun tatmin kararı verebilmektedir (AİHS, m. 41; AİHM/UK, Kural 75/1). Ancak Avrupa sisteminde hakkaniyete uygun tatmin kararının belirli koşullara bağlandığını söylemek mümkündür. İlgili düzenlemeden de anlaşılacağı üzere hakkaniyete uygun tatmin kararı verilebilmesi için AİHS’nin ihlal edilmiş olması, ihlalden kaynaklanan sorunların ulusal hukukta tam olarak telafi edilememesi ve konuya ilişkin bir talebin hazırlanarak Mahkemeye sunulması gerekmektedir. Aksi halde AİHM’nin hakkaniyete uygun tatmin kararı verebilmesi mümkün değildir.¹³⁴⁷

¹³⁴⁶ Alston ve Goodman, s. 561.

¹³⁴⁷ Gözübüyük vd., s. 127.

Avrupa sisteminde hakkaniyete uygun tatminin koşullarından ilki AİHS ve onun protokollerinde yer alan hak ve özgürlüklerin ihlal edilmiş olmasıdır. Mahkeme Sözleşmede yer alan hak ve özgürlüklerden hangisinin ihlal edildiğini tespit ettikten sonra ihlale neden olan eylem, işlem veya uygulamanın zarara yol açıp açmadığına bakmaktadır.¹³⁴⁸ Nitekim AİHM Uygulama Yönergeleri ile de bahsedilen bu durumu açıklamaya çalışmıştır. Hakkaniyete uygun tatminin uygulanmasına ilişkin hazırlanan bu Yönergelerde, Mahkemenin ortaya çıkan zarar ile AİHS'nin ihlaline sebep olan olay arasında bir nedensellik bağımlığını vurgulanmaktadır. Ortaya çıkan zararın ihlali ortaya çıkan eylem ya da işlemin sonucu olması halinde AİHM hakkaniyete uygun tatmin kararı verebilmektedir. Zararın ihlal nedeniyle ortaya çıktığını ispatlamak ise yukarıda da belirtildiği üzere hakkaniyete uygun tatmin talebinde bulunan başvuru sahibinin görevidir.¹³⁴⁹

AİHS'ye taraf devletler haklarında verilen bir ihlal kararı sonrasında başvuru sahibinin durumunun eski haline getirilmesini sağlayabildikleri takdirde öncelikle bunu gerçekleştirmek zorundadır.¹³⁵⁰ Ancak ulusal hukukta ilgili devlet ihlalin sonuçlarını ortadan kaldıramadığı için eski hale getirmenin mümkün olmaması durumunda artık devreye hakkaniyete uygun tatmin usulü girmektedir.¹³⁵¹ Nitekim AİHS'nin ilgili ilgili devletin ulusal hukukta başvuru sahibinin uğradığı zararın sonuçlarını telafi etmemesi hükmünde hakkaniyete uygun tatmine hükmetmenin bir diğer koşulu olarak sayılmıştır. O halde AİHM eski hale getirmenin mümkün olmadığı durumlarda başvuru hakkında hakkaniyete uygun tatmin usulünü işletme yönünde harekete geçebilmektedir.

AİHM'nin hakkaniyete uygun tatmini gerekli görmesi bu yönde bir karar verilebilmesinin bir diğer koşulu olarak nitelendirilmektedir.¹³⁵² Dolayısıyla AİHM'nin önüne gelen ve ihlal kararı verilen her başvuru için hakkaniyete uygun tatmin kararı da vereceğine ilişkin bir beklentinin oluşmaması gerekmektedir. Zira AİHM'nin, hakkaniyete uygun tatmin yönünden sadece hak ihlalinin tespitinin yeterli olduğuna da kanaat getirebilmesi mümkündür. Başka bir ifadeyle AİHM tarafından tespit edilen hak ihlali otomatik olarak hakkaniyete uygun tatmin sonucunu doğurmamaktadır.¹³⁵³ Zira AİHM önünde karar bağlanmış olan bir başvuru hakkında her koşulda hakkaniyete uygun tatmin kararı verilmesi zorunlu olmayıp, AİHM hakkaniyete uygun tatmin

¹³⁴⁸ Recep Ersel Erge, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Hakkaniyete Uygun Tatmin*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2016, s. 123.

¹³⁴⁹ ECHR Rules of Court, Practice Directions, Just Satisfaction Claims, s. 67, https://www.echr.coe.int/documents/pd_satisfaction_claims_eng.pdf, 3 Ekim 2022.; Octavian Ichim, **Just Satisfaction Under the European Convention on Human Rights**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2015, s. 25; ayrıca bkz. ECHR Case of Saunders v. United Kingdom, Application No. 19187/91, 17 December 1996, p. 86, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58009>, 3 Ekim 2022.

¹³⁵⁰ Rainey vd., s. 49; Ichim, s. 30.

¹³⁵¹ Erge, s. 124; Zwaak vd., s. 219.

¹³⁵² Muratoğlu, s. 357.

¹³⁵³ Luzius Wildhaber, "The European Court in Action", **Ritsumeikan Law Review**, (21), 2004, (European), s. 90; Gemalmaz S., **UIHH**, 2, s. 65.

kararını verirken geniş bir takdir yetkisine sahiptir.¹³⁵⁴ Mahkemenin böyle bir usulü öngörmesindeki amaç ise AİHS sisteminin tazminat alabilme amacıyla işletilmesinin önüne geçmek istemesi olarak ifade edilmektedir.¹³⁵⁵

Hakkaniyete uygun tatmin taleplerini değerlendirme yetkisi Daire ve Komiteye aittir. Daire ya da Komite'nin hakkaniyete uygun tatmin kararı verebilmesi için başvuruçunun taleplerini usulüne uygun şekilde sunmuş olması ve gerekmektedir. Nitekim başvuruçunun hakkaniyet uygun tatmine ilişkin özel bir talepte bulunması zorunludur. İşbu kapsamda başvuruçunun hakkaniyete uygun tatmin talebini de içeren dilekçesini ayrıntılı şekilde hazırlamış olması gerekmektedir. Aksi halde başvuruyu inceleyen Daire talepleri kısmen ya da tamamen iptal edebilmektedir (AİHM/UK, Kural 60/1, 2, 3 ve Kural 75/1).

Hakkaniyete uygun tatmin kararının verilebilmesi için başvurunun karar aşamasına gelmiş ve karara hazır olması gerekmektedir. Başvurunun karara hazır olmaması halinde, Daire tazminata ilişkin kararını kısmen ya da tamamen saklı tutarak izlenecek usulü belirlemek zorundadır. Yine Mahkemenin pilot karara hükmetmesi halinde de pilot karardaki bireysel ve genel önlemlerin ilgili taraf devletçe yerine getirilmesi beklenirken, hakkaniyete uygun tatmin sorunu tamamen ya da kısmen saklı tutulabilmektedir (AİHM/UK, Kural 61/5 ve Kural 75/1). Bahsedilen düzenlemenin AİHM'nin vereceği hakkaniyete uygun tatmin kararını bir anlamda pilot karar hükmüyle bağdaştırdığı görülmektedir. Nitekim AİHM pilot karar usulünde ilgili devletin alacağı bireysel ve genel önlemlerin gerçekleşip gerçekleşmediğine bağlı olarak kararını vermektedir. Dolayısıyla ilgili devlet hakkında alınacak olan hakkaniyete uygun tatmin kararı da muhatap devlet gerekli önlemleri alana dek ertelenmiş olmaktadır. Ancak ilgili devlet gerekli önlemleri almadığı takdirde AİHM hakkaniyete uygun tatmin talebini değerlendirebilecektir.

Hakkaniyete uygun tazminat kararını verecek olan Daire ya da Komite'nin mümkün olduğu kadar davanın esasını görüşen yargıçlardan oluşması gerekmektedir. Bahsi geçen durumun mümkün olmaması halinde ise, Bölüm Başkanı Daire ya da Komiteyi kura yoluyla oluşturmaktadır. Daire ya da Komite verdikleri hakkaniyete uygun tazminat kararına uyulmaması halinde hükmedilen tutara uygulanacak faizi de kararlaştırabilir. Başvurucu ve ilgili Sözleşmeci devletin anlaşmaya varmaları halinde AİHM, söz konusu anlaşmanın hakkaniyet uygun olduğunu teyit etmek kaydıyla başvuruyu dava listesinden çıkartmak zorundadır. (AİHM/UK, Kural 75/2, 3, 4, 5)

AİHM hakkaniyete uygun tatminin konusunu oluşturan zararın maddi zarar, manevi zarar ve yargılama masraflarını kapsadığını belirtmektedir. Ancak AİHM Sözleşmenin ihlali neticesinde ilgili devletin tutumunu, ekonomik koşullarını, tespit edilen ihlalin niteliğini ve ortaya çıkan

¹³⁵⁴ Gözübüyük vd., s. 128; Harris vd., **ECHR**, s. 164.

¹³⁵⁵ Gemalmaz S., **UIHH**, 2, s. 66; Bahsedilen durum ise esas amacı bireysel adaleti sağlamak olan AİHS sisteminin bu amaca yönelik davranmadığına atıfla eleştirilmektedir, bkz. Wildhaber, "European", s. 90.

zarardan başvuruçunun ne şekilde etkilendiğini kısaca davanın tüm koşullarını göz önünde tutarak bir karara varmaktadır. Mahkeme her olayın kendi koşulları içerisinde değerlendirmesini yaptıktan sonra bir ihlal kararı verdiğinde, başvuruçuya maddi ve manevi zararlar ile yargılama masrafları için parasal karşılık sağlamaktadır.¹³⁵⁶

Tazminat miktarına değinmek gerekirse AİHM, masraf ve giderlerin tespitinde başvuruçunun kendisine sunduğu belgeler üzerinden bir hesaplama yapmaktadır. Söz konusu belgelerin AİHM'nin hakkaniyete uygun tatmine karar vermesi için gerekli olan koşulların yerine getirildiğini destekleyecek nitelikte olması zorunludur. Tüm bu aşamalar sonrasında AİHM makul bir tazminat miktarına hükmetmektedir. Ancak masraf ve giderlerin aşırı olduğunun tespiti halinde AİHM kendi hesaplamasına göre makul tazminat miktarını belirlemektedir.¹³⁵⁷

Amerikan sisteminde Ame. İHK, daha önce de birçok ifade edildiği üzere Mahkeme öncesinde başvuruların elenmesini sağlayan bir denetim mekanizmasıdır. Komisyon önüne getirilen herhangi bir başvuru hakkında ilgili tarafa tavsiye ve görüşlerini içeren bir rapor hazırlamakta ve gerekli hallerde de başvuruyu Ame. İHM önüne götürmektedir. Ancak Ame. İHK'nin bahsedilen yetkilerinin dışında başvuruya ilişkin hakkaniyete uygun tatmine karar verme yetkisi bulunmamaktadır.¹³⁵⁸ Söz konusu yetki Ame. İHM'ye ait olduğundan hakkaniyete uygun tatmine ilişkin açıklamalara sadece Ame. İHM ekseninde yer verilecektir.

Ame. İHM kendisine yöneltilen talepler doğrultusunda Ame. İHS ile korunan hak ya da özgürlüklerden herhangi birinin ihlal edildiğini belirlediği takdirde, zarar gören tarafın ilgili hak veya özgürlükten yararlanmasını temin etmeye yönelik karar vermektedir. Bahsedilenlerin dışında Mahkeme uygun gördüğü takdirde, hak ya da özgürlüğün ihlaline neden olan durumun düzeltilmesine¹³⁵⁹ ve zarar gören tarafa da hakkaniyete uygun bir tazminat ödenmesine de hükmedebilmektedir (Ame. İHS m. 63/1). Dolayısıyla Mahkeme insan hakları ihlallerinin giderilmesi amacıyla sadece hak ihlalinin tespit edici bir hükümle yetinmeyerek gerektiğinde tazminata da hükmedebilmektedir.¹³⁶⁰ Ame. İHM önüne götürülen bir başvuruya ilişkin olarak hakkaniyete uygun tatmin taleplerinin Komisyon ya da mağdur olduğu iddia edilen kişiler ile onların temsilcileri tarafından Mahkemeye sunulması gerekmektedir (Ame. İHM/UK, Kural 35/1-g ve Kural 40/2-d).

¹³⁵⁶ ECHR Practice Directions Just Satisfaction Claims, s. 66; Harris vd., **ECHR**, s. 163; Schabas, s. 836.

¹³⁵⁷ ECHR Practice Directions Just Satisfaction Claims, s. 68.

¹³⁵⁸ Benzer görüş için bkz. Hennebel ve Tigroudja, s. 1298.

¹³⁵⁹ Ame. İHM hak ihlaline neden olan durumun düzeltilmesi amacıyla yönelik olarak, ilgili devletlerin ulusal yasalarının reforme etmelerine, ihlal edilen hakların iadesine, rehabilitasyona, sağlık ve eğitim hizmetlerinden ücretsiz yararlanma, cadde ve sokaklara mağdurların isimlerinin verilmesine ve buna benzer birçok önleme karar vermektedir. Bkz. Garduno, s. 609; Shelton, **Remedies**, s. 289; Tom Antkowiak, "Remedial Approaches to Human Rights Violations: The Inter-American of Human Rights and Beyond", **Columbia Journal of Transnational Law**, 46, 2008, s. 388.

¹³⁶⁰ Shelton, "Inter-American", s. 203.

AİHM'nin aksine Ame. İHM hakkaniyete uygun tatmini sadece hak ihlalinin tespit edilmesi ile sınırlandırmamaktadır.¹³⁶¹ Nitekim AİHM ile kıyaslandığında, Ame. İHM'nin ihlal kararının tespiti sonrasında verebileceği kararların ilgili hükümde sıralandığı görülmektedir. Ancak Ame. İHS'nin sade dilinin aksine¹³⁶² AİHS'de hakkaniyete uygun tatmin düzenlemesi daha çok yoruma ve açıklanmaya muhtaçtır. Şöyle ki Ame. İHS diğer bölgesel sistemler arasında hakkında ihlal kararı verilen devletin ihlalin nedenlerini ortadan kaldırmaya yönelik tedbirleri almasına ve bu tedbirin ne olacağına normatif düzenlemelerinde yer veren tek insan hakları belgesidir.¹³⁶³ İşbu noktada belirtmek gerekir ki AİHM de genel ve bireysel tedbirlere bazı kararlarında yer vermektedir. Ancak AİHM eski hale getirmenin mümkün olabileceğini düşündüğü davalarda bu usulü öngörmekte ve aksi halde hakkaniyete uygun tatmin kararı vermektedir.¹³⁶⁴ Sözü edilen durum Amerikan sisteminde doğrudan norma bağlanan ve ilgili devlete ne gibi önlemler alabileceğini belirten düzenlemeden farklıdır. Zira AİHM'nin hakkaniyete uygun tatmin yolunu işletebilmesi eski hale getirmenin mümkün olmaması şartına bağlıdır. Anılan bu durumun sonucunda, AİHM'nin bireysel ve genel önlemlere eski hale getirme usulü ile bağlantılı olarak değiştiği söylenebilir. Nitekim AİHM eski hale getirmeyi sağlayacak olan önlemlere, hakkaniyete uygun tatmin usulünün uygulanıp uygulanmayacağını belirlemek için kararlarında yer vermektedir. Ancak sonuç olarak Ame. İHM gibi geniş yorumlamasa da AİHM'nin de hakkaniyete uygun tatmin kapsamında genel ve bireysel önlemlere kararlarında yer verdiği görülmektedir.¹³⁶⁵ Öte yandan AİHM her ne kadar genel ve bireysel önlemlere dair kararlar vermiş olsa da genel anlamda hakkaniyete uygun tatmini hak ihlalinin tespiti ve tazminat olarak hükme bağlamaktadır.¹³⁶⁶

Ame. İHM ihlal kararı sonrasında zarar gören kişinin hak ve özgürlükten yararlanmasını sağlanmasına öncelik vermektedir. Mahkeme bahsedilen doğrultuda gerekli gördüğü takdirde ilgili devletin hak ve özgürlüğün ihlali sonucunu doğuran önlemlerin sonuçlarının düzeltilmesine hükmedebilmektedir. Ayrıca Mahkeme daha sonrasında yine gerekli görürse hakkaniyete uygun tatmin kararı da verebilmektedir. O halde Ame. İHS'de yer alan normun ilgili devlet hakkında uygulanacak olan hakkaniyete uygun tatmin kurumunu gayet açık şekilde ortaya koyduğu söylenebilir. Ame. İHM'nin ihlal kararı sonrası uygulayabileceği telafi edici önlemlerin genişliği taraf devletlere ihlalin telafisi için bir fırsat tanısa da¹³⁶⁷ ilgili devletin ulusal hukukuna

¹³⁶¹ Rehman, **IHRL**, 2, s. 297.

¹³⁶² Shelton, **Remedies**, s. 228.

¹³⁶³ Antkowiak, "Virtue", s. 10.

¹³⁶⁴ Ufuk Ramazan Çakmak, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi Yargılamasında Hakkaniyete Uygun Tatmin*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2015, s. 64.

¹³⁶⁵ Selman Karakul, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kendi Kararlarının Yerine Getirilmesindeki Rolü", **İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 5(2), 2018, s.127.

¹³⁶⁶ Antkowiak, "Virtue", s. 10.

¹³⁶⁷ Ural Uslan ve Güner, s. 318.

müdahalenin sınırlarının tam olarak belirlenmesi gereğini de doğurmaktadır.¹³⁶⁸ Dolayısıyla bir taraftan mağdurun uğradığı hak ihlaline neden olan önlemlerin ortadan kaldırılması için hangi tedbirlerin uygulanacağına karar verirken diğer taraftan da kararda yer alan tedbirlerin ilgili devletin ulusal hukukuna ne derece müdahale olduğunu tespit etmesi gerekmektedir. Aksi halde Mahkemenin kendi iç hukuklarına müdahale ettiği gerekçesiyle Sözleşme sisteminden ayrılmak isteyen devletlerle karşılaşılabilir.¹³⁶⁹ Ame. İHM'nin bu aşamada normun kendisine tanıdığı yetkiyi insan haklarının korunması ve Amerikan sisteminin daha etkili hale getirilmesi amacıyla kullanmaya dikkat etmesi gerekmektedir. Ame. İHM bahsedilen hususta birey ve taraf devlet dengesini ne kadar sağlarsa bir o kadar da başarılı olacaktır. Ancak her halükarda Ame. İHS'de yer alan düzenleme, Amerikan sisteminin mağdur odaklı olmasına sunduğu katkı nedeniyle diğer insan hakları sistemlerine bir model olmaktadır.¹³⁷⁰

Ame. İHM başvurunun taraflarından herhangi biri hakkında vereceği hakkaniyete uygun tatmin kararını esas hakkındaki hükümde belirtmektedir. Mahkeme esas hakkındaki hükümde tazminata ilişkin bir karar vermediği takdirde, bahsedilen konuya ilişkin olarak ertelediği kararı vermek üzere zaman belirlemektedir (Ame. İHM/UK, Kural 65/1 ve Kural 66/1). O halde Mahkemenin hakkaniyete uygun tatmin kararını esas hakkındaki kararla birlikte vermesinin ya da söz konusu kararı erteleyebilmesinin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır.

Afrika sisteminde Af. İHHS ekseninde Af. İHHK tarafından verilebilecek olan kararlar arasında hakkaniyete uygun tatmin kararı bulunmamaktadır.¹³⁷¹ Ancak Af. İHHK'nin Şartta herhangi bir açık norm bulunmasa da vermiş olduğu kararlarda tazminata da yer verdiği görülmektedir.¹³⁷² Af. İHHK'nin hakkaniyete uygun tatmin kararlarını verirken Af. İHHS'nin 1. Maddesine dayanarak taraf devletlerin Sözleşmesel yükümlülüklerinin yerine getirilmesi kapsamında meseleyi ele aldığı belirtilmektedir.¹³⁷³ Ancak 2020 yılında Af. İHHK Usul Kurallarında yapılan değişiklik sonrasında Komisyonun tazminat ve masraflara ilişkin karar verebileceği çok detaylı olmasa da hükme bağlanmıştır. Söz konusu düzenlemede Af. İHHK'nin bir başvurunun esası hakkında karar verirken tazminat ve masraflara ilişkin incelemeyi erteleyebileceği ifade edilmektedir. Komisyon tazminat ve masraflara ilişkin kararını vermeden önce tarafları ek yazılı görüşlerini sunmaya ya da ayrı bir sözlü duruşmaya davet edebilmektedir. O

¹³⁶⁸ Samancı, s. 1817.

¹³⁶⁹ Samancı, s. 1817.

¹³⁷⁰ Hennebel ve Tigroudja, s. 1300; Pasqualucci, Practice, s. 191; Dinah Shelton, "Reparations in the American System", David J. Harris ve Stephen Livingstone (Ed.), **The Inter-American Human Rights System**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 1998, (Reparations), s. 172.

¹³⁷¹ Yerima, s. 174.

¹³⁷² Harrington, "Court", s. 324; Ancak Af. İHHS'de doğrudan hakkaniyete uygun tatmin usulü yer almasa da Af. İHHS m. 21/2'de mülkiyet hakkı ihlal edilen kişiler bağlamında yeterli bir tazminata hükmedileceği belirtilmektedir. Ancak sadece belirli bir hak bağlamında düzenlendiği için Af. İHHK'nin hakkaniyete uygun tatmin kararı verebilmesinin ilgili maddeye dayandırılarak açıklanması mümkün değildir.

¹³⁷³ Murray, **African Charter**, s. 41.

halde Af. İHHS'de doğrudan hakkaniyete uygun tatmini düzenleyen bir hüküm bulunmasa da Komisyonun Usul Kuralları doğrultusunda tazminat hakkında karar verebileceği norma bağlanmaktadır. Af. İHHK yapılan değişiklik sonrasında tazminata ilişkin karar verme yetkisini doğrudan kendi Usul Kurallarından almaktadır. Bahsedilen durum ise Af. İHHK'yi, Ame.İHK'den farklı kılan önemli bir özellik olarak ifade edilebilir.

Af. İHHM herhangi bir insan ya da halkların hakkı ihlalini tespit ettiği takdirde hakkaniyete uygun bir tatmin ya da tazminat kararı dahil olmak üzere ihlalin telafisi için uygun tüm kararları almak zorundadır (Af. İHHMKP, m. 27/1). Ancak Af. İHHM'nin Usul Kuralları incelendiğinde ise hakkaniyete uygun tatmine ilişkin olarak ayrı bir düzenleme bulunmadığı göze çarpmaktadır. Hakkaniyete uygun tatmine ilişkin olarak Af. İHHM Usul Kurallarında Af. İHHMKP'ye atıfta bulunmak suretiyle hakkaniyete uygun tatmin talebinin şekil şartları yer almaktadır. Bahsi geçen düzenlemelere göre ilk olarak Mahkemeye sunulacak olan başvurunun şeklini açıklayan düzenleme içerisinde bahsedilen hususa yer verilmiştir. Söz konusu düzenlemede başvurunun kendi adına ya da mağdur adına tazminat talep etmesi halinde bahsedilen talebi başvuru dilekçesine eklemesi gerekmektedir. Başvurucu hakkaniyete uygun tazminat talebini destekleyici belgeler ve ilgili diğer delillerle birlikte Mahkemece belirlenen süre içerisinde sunmak zorundadır (Af. İHHM/UK, Kural 40/4). Dolayısıyla Af. İHHM'ye sunulan hakkaniyete uygun tatmin talebinde başvurunun tazmin edilmesini istediği zararı ispatlaması gerekmektedir.¹³⁷⁴ Bahsedilen durum 2020 yılı sonrasında Af. İHHM Usul Kurallarına eklenmiş olan, mahkemenin kendisine sunulan başvurularda yeterli kanıt olmadan hakkaniyete uygun tatmin talebinin sunulmasının bir sonucu olarak ifade edilmektedir. Ayrıca yine yapılan değişiklik sonrasında Af. İHHM'ye sunulan talepte tazminat miktarının yer almasına ilişkin ibarenin de kaldırıldığı görülmektedir. Böylelikle Mahkeme başvuru talebinde tazminatın miktarını belirlemeleri için öngörülen yükümlülüğü kaldırmakta ve hakkaniyete uygun tatminin sadece parasal menfaat olmadığını, farklı şekillerde ortaya çıkabildiğini geç de olsa dikkate almaktadır.¹³⁷⁵ Mahkemeye sunulan başvuruda bahsedilen şekilde tazminat talebinin de söz konusu olması durumunda, tazminata ilişkin karar ihlal kararı ile birlikte ya da şartların gerçekleşmesi halinde ayrı bir karar ile verilebilmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 69/3).

Afrika sistemine bakıldığında hakkaniyete uygun tatmin usulünü düzenleyen hükümlerin çok açık ifade edilmediği görülmektedir. Dolayısıyla Afrika sistemindeki normun düzenleniş şeklinin açık olmaması nedeniyle Avrupa sistemini çağrıştırdığını söylemek mümkündür. Nitekim Af. İHHMKP dikkate alındığında sadece başvurunun hakkının ihlal edildiği tespit edildiği ihlali telafi etmek adına uygun kararların alınması gerektiği ve hakkaniyete uygun tatminin de bu kapsamda olduğu belirtilmektedir. Ancak Mahkemenin alacağı kararların kapsamına nelerin girdiği

¹³⁷⁴ Murray, *African Charter*, s. 834.

¹³⁷⁵ Sanchez, s. 816.

ise belirtilmemektedir. Her ne kadar Avrupa sisteminde de ilgili düzenlemenin içerik yönünden dar kapsamlı olduğu belirtilse de Afrika sisteminde AİHM'ye nazaran daha dar kapsamda bir düzenlemenin bulunduğu göze çarpmaktadır. Tüm bu bilgilerden hareketle, bölgesel sistemler arasında Amerikan sisteminin hakkaniyete uygun tatmini daha anlaşılır bir şekilde norma bağladığını ve bu anlamda diğerlerine öncülük ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

3. 2. 4. Mahkemelerin Esas Hakkındaki Kararlarının Gözden Geçirilmesi

İnsan hakları mahkemeleri tarafından esas hakkında verilen kararların bazı durumlarda tekrardan gözden geçirilmesi mümkündür. Bölgesel sistemler arasında Avrupa ve Afrika sistemlerinde öngörülen bu usul AİHS'de karar düzeltme yolu olarak ifade edilirken Afrika sisteminde kararların gözden geçirilmesi şeklinde hükme bağlanmıştır. Amerikan sisteminde ise ne Ame. İHK ne de Ame. İHM ekseninde böyle bir düzenlemeye yer verilmiştir.¹³⁷⁶ Ame. İHS'de başvurunun gözden geçirilmesine ilişkin bir düzenleme bulunmasa da Ame. İHS'de başvurunun yorumlanmasını içeren düzenlemenin belirli koşullar altında ve istisnai sebeplere dayalı olmak kaydıyla Ame. İHM'nin esas hakkındaki kararının gözden geçirilmesine de imkan sağladığı kabul edilmektedir.¹³⁷⁷ Benzer durum Ame. İHK için de söz konusudur. Ame. İHS 41. Madde uyarınca Ame. İHK'ye insan haklarını ilerletici nitelikteki önlemleri alma yetkisi tanındığından hareketle Komisyonun nihai raporunun gözden geçirebileceği belirtilmektedir.¹³⁷⁸ Ancak Amerikan sisteminde, kararların gözden geçirilmesi usulünün Avrupa ve Afrika sistemlerinde olduğu gibi normatif bir yapıya sahip olmaması nedeniyle bu başlık altındaki değerlendirmeler sadece Avrupa ve Afrika sistemlerinde yer alan normlar üzerinde şekillendirilecektir.

Avrupa sisteminde kararların gözden geçirilmesi sonucunu doğuran düzenleme AİHS m. 42'de yer alan ve kararların nihai niteliğini sorgulayan bir içeriği sahip olduğundan AİHM Usul Kurallarında düzenlenmiştir.¹³⁷⁹ Bilindiği üzere AİHM tarafından verilen bir kararın AİHS sisteminde temyize konu olması mümkün değildir. Ancak daha sonra ortaya çıkabilecek bazı durumlar, adaletin tam tecellisi adına AİHM'nin kararını gözden geçirmesine neden olabilmektedir.¹³⁸⁰ İlgili düzenlemeye göre başvurucular, AİHM'nin vermiş olduğu kararlar hakkında şartların oluşması halinde bir hükmün düzeltilmesi talebini sunabilmektedir. Şöyle ki, davanın taraflarından herhangi biri hüküm üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olup, hükmün açıklandığı süreçte AİHM tarafından bilinmeyen ve ilgili tarafında bilmesinin mümkün olmayan bir olgunun varlığı halinde Mahkemeye başvurabilmektedir. Ancak başvuruda bulunan tarafın, söz

¹³⁷⁶ Burgogue Larsen ve Ubeda De Torres, s. 151.

¹³⁷⁷ Hennebel ve Tigroudja, s. 1396; Pasqualucci, **Practice**, s. 182.

¹³⁷⁸ Ladesma, s. 470.

¹³⁷⁹ Schabas, s. 852.

¹³⁸⁰ Aybay, **İHH**, 2, s. 263.

konusu durumu öğrendiği tarihten itibaren altı ay içerisinde AİHM'den hükmün düzeltilmesini talep etmesi gerekmektedir (AİHM/UK Kural 80/1).

İlgili tarafça Mahkemeye sunulan talepte düzeltilmesi istenen hüküm ve söz konusu durumun gerçekliğini ortaya koymaya yarayacak gerekli bilgilerin bulunması zorunludur. Hükmün düzeltilmesine ilişkin talebe, destekleyici nitelikteki tüm belgelerin kopyası eklenerek, ilgili belgeler Yazı İşleri Müdürlüğü tarafından dosyaya eklenmektedir. Hükmü veren Daire, hükmün düzeltilmesini gerektiren bir neden olmadığına kanaat getirdiği takdirde ilgili tarafın talebini reddedebilmektedir. Yine hükmü veren Dairenin tekrar oluşturulmasının mümkün olmaması halinde, AİHM Başkanı ilgili Daireyi kura usulüyle belirlemektedir. Daire hükmün düzeltilmesine ilişkin sunulan talebi reddetmediği takdirde, söz konusu talep Yazı İşleri Müdürü tarafından diğer tarafa iletilmekte ve onların Daire Başkanı tarafından belirlenen süre içinde yazılı görüşlerini sunmaları istenmektedir. Hükmün düzeltilmesi talebinin görüşülmesi için duruşma yapılmasına karar verilmesi halinde, Daire Başkanı duruşmanın tarihini belirlemekle görevlidir. Dairenin hükmün düzeltilmesine ilişkin kararı hüküm şeklinde verilmektedir. (AİHM/UK, Kural 80/2, 3).

Afrika sisteminde, esas hakkındaki kararların gözden geçirilmesi usulü hem Af. İHHK hem de Af. İHHM önündeki başvurular için uygulanabilmektedir. Af. İHHK'nin vermiş olduğu esas hakkındaki kararlar başvurunun tarafları açısından belirleyici bir unsurun ortaya çıkması halinde yeniden değerlendirilebilmektedir. Ancak Af. İHHK'nin herhangi bir başvurunun yeniden değerlendirilebilmesi için bazı koşulların varlığını aramaktadır. Bahsedilen doğrultuda Af. İHHK'ye taraflarca öne sürülen unsurların, tarafların kendi ihmallerinden kaynaklanan bilgi eksikliği nedeni ile ortaya çıkmamış olması gerekmektedir. Tersinden ifade etmek gerekirse, başvurunun yeniden değerlendirilmesi talebinde bulunan taraf daha öncesinde kesin olarak bilinmeyen bir unsurun ortaya çıkmış olması halinde Af. İHHK'ye başvurmalıdır. Ayrıca başvuruçunun yeniden değerlendirilme talebine konu olan durumun fark edilmesinden itibaren yüz seksen (180) gün içerisinde Komisyona başvuruda bulunmaları gerekmektedir. Ancak bahsedilen süre sınırı her halükarda esas hakkındaki kararın taraflara tebliğ edilmesinden itibaren üç yılı geçmemektedir. Taraflara verilen süreler içinde Af. İHHK'ye yeniden değerlendirme talebinde bulunulmadığı takdirde ilgili devlet bu haklarından vazgeçmiş sayılmaktadır. İlgili devletin zamanında beyanda bulunmamasına ilişkin ikna edici nedenleri göstermesi, olağanüstü durumların ortaya çıkması ve adaletin tam tecellisi adına talebin değerlendirilmesinin gerekmesi halinde Af. İHHK'nin söz konusu talebi değerlendirebilmesi mümkündür. (Af. İHHK/UK, Kural 119/3 ve Kural 122/1, 2, 3, 4)

Komasyon ise insan ve halkların haklarına uygun olunmasını gerektiren, adaleti ve saygıyı sağlama amacına dayanan ve başvuruyu gözden geçirmeyi gerektiren herhangi bir zorlayıcı durum ortaya çıktığı takdirde başvuruyu resen gözden geçirme kararı alabilmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 111/2-c).

Başvurunun yeniden değerlendirilmesine ilişkin Usul Kurallarında yapılan değişiklikle birlikte Af. İHHK'nin resen yeniden değerlendirme yapabilmesine izin veren düzenlemenin kaldırıldığı görülmektedir. Komisyona yeniden değerlendirme talebinin sadece başvurunun taraflarınca yapılabilmesi mümkündür. Af. İHHK sadece belirlenen süreler içinde talebini sunmayan ilgili devletlere geçerli nedenlerini sunması halinde yeniden değerlendirme talebini inceleyebilmektedir. Bahsedilen düzenleme de yine "ilgili devlet" ibaresinden dolayı sadece devletler için böyle bir esneklik tanındığı görüntüsünü vermektedir. Dolayısıyla bahsedilen düzenlemeden, bireysel başvurular ekseninde Komisyonun geçerli nedenlere dayansa süresi geçen talepleri değerlendiremeyeceği sonucuna varılmaktadır.

Af. İHHK ile benzer şekilde Af. İHHM bağlamında da verilen hükmün tekrar incelenmesi usulü göze çarpmaktadır. Daha farklı ifade etmek gerekirse, Af. İHHM tarafından verilen hükümler her ne kadar kesin nitelik arz etse de başvurunun taraflarınca verilen hükmün incelenmesi yönünde bir talebin mahkemeye sunulması mümkündür. Başvurunun taraflarından biri, mahiyeti gereği belirleyici bir etkiye sahip olan ve hükmün verildiği tarihte bilmediği ve gerekli özeni gösterse de bilmesinin mümkün olmadığı yeni bir olay ya da delil ortaya çıktığı takdirde Mahkemeden hükmün gözden geçirilmesi yönünde talepte bulunabilmektedir. Ancak Mahkemenin hükmün gözden geçirilmesi talebini inceleyebilmesi için ilgili tarafın olay ya da delil hakkında bilgi sahibi olmasını izleyen altı (6) aylık süre içinde başvurması gerekmektedir. Belirtmek gerekir ki Mahkeme hükmün verilmesinin üzerinden beş (5) yıl geçtikten sonra hükmün yeniden incelenmesi talebini ise hiçbir surette kabul etmemektedir (Af. İHHMKP, m. 28/3; Af. İHHM/UK, Kural 78/1).

Başvurunun taraflarından birinin sunduğu yeniden inceleme talebinde ilgili hüküm yer almak zorundadır. Söz konusu talepte ilgili tarafın yeniden inceleme koşullarını taşıdığını gösteren gerekli bilgiler ile tüm destekleyici belgelerin bir nüshası da bulunmalıdır. Yeniden inceleme talebi alındıktan sonra, Mahkemenin talimatı doğrultusunda Yazı İşleri Müdürü başvurunun bir nüshasını ilgili diğer taraflara iletmektedir. Başvurunun diğer tarafları Başkan tarafından belirlenen süre içerisinde varsa yazılı görüşlerini Mahkemeye sunmak için davet edilmektedir. Mahkemenin talebin incelenmesi aşamasında duruşma yapmaya karar vermesi halinde ise duruşma tarihini Mahkeme Başkanı belirlemektedir (Af. İHHM/UK, Kural 78/2, 3).

Hükmün yeniden incelenmesine yönelik başvurunun kabul edilebilirliğine ilişkin karar yine Af. İHHM tarafından verilmekte ve söz konusu karar hüküm niteliği taşımaktadır. Başvurunun kabul edilebilir olduğu kararı verildiği takdirde Mahkeme başvurunun esasına ilişkin gelecekteki tüm yargılamalar için süre sınırı belirlemektedir. Ancak her ne kadar hükmün incelenmesi yönünde başvuruda bulunulsa da Mahkeme aksi yönde karar vermedikçe inceleme başvurusu ilgili hükmün yerine getirilmesinin durdurmamaktadır (Af. İHHM/UK, Kural 78/2, 3, 4, 5).

Tüm bu bilgiler ışığında insan hakları denetim organları tarafından esas hakkında verilen kararın gözden geçirilmesine dair düzenlemelerin sadece Avrupa ve Afrika sistemlerinde yer aldığı

görülmektedir. Avrupa sisteminde AİHM'nin kararın düzeltilmesi talebi ile işlettiği bu usul Afrika sisteminde başvuruların yeniden değerlendirilmesi/incelemesi talepleri doğrultusunda uygulanmaktadır. Ancak her ikisinde de öngörülen usullerin aynı amaca hizmet ettikleri açıktır. Amerikan sisteminde başvurunun taraflarına, esasa ilişkin kararı etkileyebilecek nitelikteki durumların ortaya çıkması halinde başvurunun yeniden değerlendirilmesine izin veren böyle bir düzenlemenin olmaması önemli bir eksiklik olarak nitelendirilebilir. Nitekim söz konusu usul, özellikle başvurucağın aleyhine verilmiş olan kararın daha sonra ortaya çıkan bir unsurla lehine sonuçlanabilmesi ihtimalini içermektedir. Böylelikle başvurucağı sunmuş olduğu başvurunun tekrardan gözden geçirilmesi sağlanarak ikinci bir fırsat tanınmış olacaktır. Bahsedilen durumun tam tersinin de olması muhtemeldir. Şöyle ki esas hakkında verilen karar ilgili devlet hakkında ihlal ile sonuçlandığında ve daha sonrasında ortaya çıkan durumla devletin ihlalden sorumlu olmadığı ortaya çıktığı takdirde kararın yeniden değerlendirilmesi zorunludur. Dolayısıyla kararın gözden geçirilmesine olanak sağlayan bu usul insan hakları mahkemeleri için esas teşkil etmektedir.¹³⁸¹ Şüphesiz ki bahsi geçen durum insan haklarının etkin korunması noktasında önemli bir usuli işlemdir. Başvurunun gözden geçirilmesi usulünün mahkeme kararlarının yorumlanmasına ilişkin düzenleme çerçevesinde uygulanmaya çalışıldığı görülse de söz konusu usulün norm şeklinde Amerikan insan hakları sistemine dahil edilmesi isabetli olacaktır.

3. 2. 5. Mahkemelerin Esas Hakkındaki Kararlarının (Hükümlerin) Yorumu ve Maddi Hataların Düzeltilmesi

İnsan hakları mahkemelerinin vermiş olduğu kararların belirli süreler içinde talepte bulunulması kaydıyla yorumlanabilmesi ve maddi hataların düzeltilmesi mümkündür. Başvurunun tarafları mahkeme kararlarının yorumlanması için öngörülen süreler dahilinde yine ilgili insan hakları mahkemesine talepte bulunabilmektedir. Mahkeme kararlarının yorumlanmasına ilişkin talep başvurunun taraflarının söz konusu kararı uygulamasında yol gösterici nitelik taşımaktadır. Nitekim insan hakları mahkemelerinin verdiği kararların uygulanması ilgili belgeye taraf devlet bakımından bir yükümlülük olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak ilgili devlet insan hakları mahkemeleri tarafından verilen kararın gereğinin ne şekilde yerine getirileceğine dair bazı belirsizlikler yaşadığı takdirde verilen kararın yorumlanması usulü ile bu sorun aşılmış olmaktadır.¹³⁸² Bölgesel sistemler ekseninde bahsi geçen usul de Ame. İHK ve Af. İHHK dışındaki denetim organlarının vermiş olduğu kararlar bakımından uygulanmaktadır.

Avrupa sisteminde hükmün yorumlanması talebini düzenleyen hüküm AİHM Usul Kurallarında yer almaktadır. Anılan düzenlemeye göre başvurunun taraflarından herhangi biri

¹³⁸¹ Pasqualucci, **Practice**, s. 183.

¹³⁸² Aybay, **İHH**, 2, s. 262.

hükmün verildiği tarihten itibaren bir yıllık süre içerisinde AİHM tarafından verilen hükmün yorumlanması talebinde bulunabilmektedir. Hükmün yorumlanması talebi Yazı İşleri Müdürlüğü'ne iletilerek, söz konusu talepte yorumlanması istenen hükmün icrai nitelikteki hususları açıkça belirtilmek zorundadır. Hükmün yorumlamasına ilişkin talep söz konusu hükmü veren Daire'ye yöneltilmektedir. Ancak hükmü vermiş olan özgün Daire'nin oluşturulamadığı durumlarda AİHM Başkanı ilgili Daire'yi kura usulü ile belirlemektedir. İlgili Daire hükmün yorumlanmasını gerektirecek bir neden bulunmadığına kanaat getirdiği takdirde ilgili tarafın talebini reddedebilmektedir (AİHM/UK, Kural 79/2, 3).

Hükmün yorumlanması talebinin kabul edildiği hallerde ise, Yazı İşleri Müdürünün söz konusu talebi diğer tarafa bildirmesi ve onlardan Daire Başkanı'nın belirlediği süre içerisinde yazılı görüşlerini talep etmesi gerekmektedir. Hükmün yorumlanmasına ilişkin talebin değerlendirilmesi için Daire Başkanı'nın duruşma yapmaya karar vermesi mümkündür. Bahsi geçen durumda, söz konusu duruşmanın tarihi Daire Başkanı tarafından belirlenmektedir. Daire'nin hükmün yorumlanmasına ilişkin vermiş olduğu karar ise hüküm şeklindedir (AİHM/UK, Kural 79/4).

Mahkeme kararlarının yorumlanmasının yanı sıra daha önce de belirtildiği gibi ilgili kararlardaki ya da hükümlerdeki hataların düzeltilmesi de mümkündür. AİHM re'sen ya da hükmün tefhiminden itibaren bir ay içinde herhangi bir tarafın talebi doğrultusunda yazım hatalarını, hesap hatalarını ya da bariz yanlışları düzeltebilmektedir (AİHM/UK Kural 81).

Amerikan sisteminde Ame. İHM tarafından verilen hükmün anlamına veya kapsamına ilişkin bir anlaşmazlık söz konusu olduğu takdirde, herhangi bir tarafın talebi doğrultusunda Mahkemenin hükmü yorumlaması mümkündür (Ame. İHS, m. 67). Dolayısıyla Ame. İHK, muhatap devlet ve mağdur olan kişi Ame. İHM'ye hükmün yorumlanması talebinde bulunabilmektedir.¹³⁸³ Ancak söz konusu talep daha önce verilen kararın uygulanmasına herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.¹³⁸⁴

Mahkemenin hükmüne ve hükmün kapsamına ilişkin yorumlama talebinde bulunan tarafın söz konusu talebini hükmün bildirim tarihinden itibaren doksan (90) gün içinde Mahkemeye iletmesi gerekmektedir. Tarafların Mahkemeye sunduğu yorum talepleri ilk itirazlar, esas, tazminat ve masraflara ilişkin olabilmektedir. Söz konusu yorumlama talepleri Sekreteryaya sunulmak ve yorumlanması istenen hükmün anlamına ya da kapsamına ilişkin soruları açık şekilde belirtmek zorundadır. Mahkeme Sekreteri kendisine sunulan yorumlama taleplerini davanın taraflarına iletmekte ve tarafları Başkan tarafından belirlenen süre içerisinde yazılı görüşlerini sunmaya davet etmektedir. (Ame. İHS, m. 67 ve Ame. İHM/UK, Kural 68/1, 2)

Ame. İHM tarafından herhangi bir yorumlama talebi değerlendirileceğinde, Mahkemenin mümkün olduğunca yorumlanması istenen hükmü veren yargıçlardan oluşmasına dikkat

¹³⁸³ Burgorgue Larsen ve Ubeda De Torres, s. 154.

¹³⁸⁴ Antkowiak ve Gonza, s. 309.

edilmektedir. Ancak hükmün verilmesinde yer alan yargıcılardan herhangi birinin ölüm, istifa, engellilik ya da görevden alınması gibi durumlar söz konusu olduğunda ilgili yargıcın yerini Mahkeme Usul Kuralları gereği diğer yargıç almaktadır. Ame. İHM'ye sunulan herhangi bir yorumlama talebi hükmün etkisini askıya almamaktadır. Mahkeme hükme ilişkin yorumlama talebini değerlendirirken takip edilecek usulü belirleyerek kararını yine bir hüküm şeklinde vermektedir. (Ame. İHM/UK, Kural 17 ve Kural 68/3, 4, 5)

Ame. İHM kendi inisiyatifıyla ya da taraflardan herhangi birinin talebi doğrultusunda hükümdeki bariz hataları, yazı işleri ile ilgili hataları ya da hesaplama hatalarını düzeltebilmektedir. Ancak mahkemenin söz konusu hataları düzeltilmesi için hükmün ya da kararın bildiriminden itibaren bir ay içinde tarafların talepte bulunması gerekmektedir. Mahkeme tarafından bir hata düzeltilmişse, Ame. İHK, mağdurlar ya da temsilcileri, muhatap devlet ve varsa başvuru devlet konu hakkında bilgilendirilmektedir. (Ame. İHM/UK, Kural 76)

Afrika sisteminde de Mahkeme hüküm verdikten sonra tarafları hangi eylemde bulunmaları gerektiği yönünde bilgilendirmektedir.¹³⁸⁵ Af. İHHM bahsedilen bilgilendirmeyi kendi kararlarını yorumlayarak gerçekleştirmektedir. Başvurunun taraflarından herhangi biri Mahkeme aksi yönde karar vermediği müddetçe, hükmün tebliğ tarihinden itibaren on iki (12) ay içerisinde yorumlanması için Af. İHHM'ye başvurabilmektedir. Mahkemeye sunulan başvuruda yorumlanması talep edilen hükümde yer alan hususların belirtilmesi gerekmektedir. Af. İHHM'nin talimatı doğrultusunda Yazı İşleri Müdürü başvuruyu diğer taraflara bildirmekte varsa yazılı görüşlerini Başkan tarafından belirlenen süre içinde sunmaya davet etmektedir. Mahkeme Başkanı başvuruya ilişkin duruşma yapılmasına karar verdiği takdirde söz konusu duruşmanın tarihini de belirlemektedir. Af. İHHM'ye sunulan yorumlama başvurusu Mahkeme aksi yönde karar vermedikçe hükmün uygulanmasını durdurmamaktadır. Mahkemenin yorumlama talebi hakkında verdiği karar ise hüküm niteliği taşımaktadır. (Af. İHHMKP, m. 28/4; Af. İHHM/UK, Kural 77/1, 2, 3, 4, 5)

Af. İHHM resen ya da herhangi bir tarafın talebi doğrultusunda kararlarındaki maddi hataları düzeltebilmektedir. Ancak bir hatanın düzeltilmesi için Mahkemeye talepte bulunan tarafın, ilgili kararın alındığı tarihten itibaren bir (1) ay içinde başvuruda bulunması gerekir (Af. İHHM/UK, Kural 79/1, 2).

Bölgesel sistemler ekseninde verilen kararın anlamı ya da kapsamı üzerinde ortaya çıkabilecek şüpheleri ortadan kaldırmaya yarayan yorumlama usulü¹³⁸⁶, AİHM, Ame. İHM ve Af. İHHM'de benzer şekilde düzenlenmektedir. Ancak hükmün yorumlanması için öngörülen usuller çoğu yönden benzerlik taşısa da talepte bulunulması gereken süreler bakımından farklılık göstermektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse AİHM ve Af. İHHM başvurunun taraflarına

¹³⁸⁵ Murray, *African Charter*, s. 840.

¹³⁸⁶ Ladesma, s. 867; Garduno, s. 607.

hükmün/kararın yorumlanması talebini sunmaları için tebliğ tarihinden itibaren bir (1) yıllık süre öngörmektedir. Ancak Ame. İHM bahsedilen süreyi diğerlerine göre oldukça kısa tutmuş ve yorumlama talebinin tebliğ tarihinden itibaren doksan (90) gün içerisinde sunulmasını istemiştir. Dolayısıyla Avrupa ve Afrika sistemlerinin talebin sunulması için öngörülen süre yönünden Amerikan sistemine göre daha esnek bir yaklaşım sergilediği görülmektedir.

Avrupa ve Amerikan sistemlerinde hükmün yorumlanması talebini değerlendirecek olan organın oluşturulması yönünden ise benzer düzenlemelere yer verilmektedir. Hem Avrupa hem de Amerikan sisteminde Mahkemenin hükmü veren yargıçlardan oluşturulmasına özen gösterilmektedir. Anılan bu durumun nedeninin hükmü veren yargıçların, kendi verdikleri kararları yorumlamalarının daha sağlıklı olacağı düşüncesidir. Nitekim yorumlama talebine konu olan hükmü veren yargıçların kendi verdiği kararı yorumlayabilmesi daha kolaydır. Böylelikle hükümde belirtilen hususlara aşına olan yargıçların meseleyi ilk elden yorumlamalarına izin verilmektedir. Aksi halde daha önce başka yargıçlar tarafından verilen karara aşına olmayan yargıçların meseleyi ele almaları nedeniyle yorumlama talebinin değerlendirilmesi süreci uzayabilecektir. Ancak hükmü veren organın aynı yargıçlardan oluşturulması bazı durumlarda mümkün olmayabilir. İşbu durumda AİHM hükmün/kararın yorumlanması için oluşturulacak Daireyi kura usulüne göre belirlerken, Ame. İHM yargıçlardan herhangi birinin ölüm, istifa, engellilik ya da görevden alınması gibi durumlarda sadece ilgili yargıcın yerini Usul Kuralları doğrultusunda belirlenen yargıç almaktadır. Afrika sisteminde ise yorumlama talebini değerlendirecek yargıçların ne şekilde oluşturulacağına ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Diğer bölgesel sistemler ile kıyaslandığında bahsedilen durumun usulün uygulanması yönünden bir eksiklik olarak nitelendirilmesi mümkündür.

İnsan hakları mahkemelerinin esas hakkında verdikleri kararlarda yer alan maddi hataların düzeltilmesi usulü her bir bölgesel sistem ekseninde benzer yönde düzenlenmektedir. Nitekim başvurunun tarafları kararın tebliğ edilmesinden itibaren bir (1) ay içerisinde başvurdukları takdirde insan hakları mahkemeleri kararlardaki maddi hataları düzeltebilmektedir. Ancak her bir insan hakları mahkemesinin resen de maddi hataların düzeltilmesi mümkündür. Toparlayacak olursak Avrupa, Amerikan ve Afrika sistemlerinde maddi hataların düzeltilmesi için öngörülen usuller arasında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır.

3. 3. İnsan Hakları Mahkemelerinin Yargılama Esnasında Yürüttüğü Usul

İnsan hakları mahkemelerine sunulan başvuruların incelenmesi ve sonuçlandırılması esnasında uygulanan usuli işlemler yargılamada önemli rol üstlenmektedir. Zira bahsedilen usuller başvuruların sonuçlandırılmasına kadar geçen süreçte her bir denetim organının işleyişini kolaylaştırmaktadır.

3. 3. 1. Tarafların Temsil Edilmesi

Bölgesel insan hakları sistemlerinde başvurunun bizzat kendisinin başvuruda bulunma zorunluluğu bulunmayıp onun adına temsilcilerinin de başvuruda bulunabilmesi mümkündür. Başvurunun temsilci aracılığıyla takip edilmesi zorunlu olmasa da insan hakları mahkemelerine başvuru sürecinin teknik bir süreç olması ve içtihat hukukuna ilişkin birikim gerektirmesi temsilcinin varlığını zorunlu kılabilir. ¹³⁸⁷ Dolayısıyla tarafların temsil edilmesine dair usulün insan hakları mahkemeleri tarafından açık şekilde düzenlenmesi gerekmektedir.

Öncelikle Avrupa sistemine bakıldığında, AİHM'ye sunulan herhangi bir başvurunun taraflarının temsilinin belirli kişiler tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ancak söz konusu temsil yetkisi AİHS'ye taraf devletler ve diğer başvuruçular açısından farklılık göstermektedir. Taraf devletler, avukatlar ya da danışmanların yardımından faydalanma imkanına sahip olan ajanlar tarafından temsil edilebilmektedir. Ancak diğer başvuruçular bakımından temsil yetkisine ilişkin birtakım farklılıklar söz konusudur. Şöyle ki Mahkemeye başvuruda bulunan kişiler, HDÖ'ler ya da birey gruplarının bireysel başvurularını bizzat ya da temsilcileri vasıtasıyla sunmaları mümkündür. Davayı inceleyen Dairenin duruşmaya karar vermesi halinde ilgili Daire istisnai hallerde başvuruçunun kendisini bizzat savunmasına izin verebilmektedir. Ancak Daire tarafından başvuruçunun kendi davasını savunmasına izin verilmediği takdirde, başvuruçuyu bir avukat ya da uygun görülen başka bir temsilci tarafından temsil edilmek zorundadır. Başvuruçuyu temsil edecek olan kişilerin, taraf devletlerden herhangi birinde avukatlık yapma yetkisini haiz ve Sözleşmeciler tarafların ülkesinde ikamet eden avukat ya da Daire Başkanı tarafından onaylanmış herhangi bir başka kişi olması gerekmektedir. (AİHM/UK, Kural 35 ve Kural 36/1, 3, 4)

AİHM'ye temsilci aracılığıyla bir başvurunun sunulması halinde başvuruya yetki belgesinin de eklenmesi gerekmektedir. Söz konusu belgeye AİHM'nin internet sitesinde ulaşılması mümkün olup, yetki belgesinde başvuruçunun ve temsilcisinin imzasının bulunması zorunludur. Ancak yargılama esnasında hukuki temsilcinin değişmesi halinde yetki belgesi yenilenmelidir. Ayrıca başvurunun ilk aşamalarında temsilcinin bir hukukçu olması şartı aranmazken, başvurunun ilgili devlete bildiriminden itibaren artık temsilcinin hukukçu sıfatını haiz olması gerekmektedir. ¹³⁸⁸

Daire Başkanının, istisnai hallerde ve yargılamanın herhangi bir aşamasında taraflardan birinin temsilcisinin hakkı kötüye kullanan, anlamsız, tahrik edici, yanlış yönlendirici ve gereksiz şekilde uzun bir sunum yapması durumunda söz konusu temsilciyi belirli ya da belirsiz süreliğine yargılama işlemlerinin dışında tutabilmektedir. Daire Başkanı bahsedilen davranışları sergileyen temsilcinin yaptığı sunumların tamamını ya da bir kısmını reddetme ya da başka yönde bir karar da verebilmektedir. Daha açık ifadeyle, Daire Başkanı başvuruçunun temsilcisinin tutumlarından

¹³⁸⁷ Murray, *African Charter*, s. 675.

¹³⁸⁸ Harris vd., *ECHR*, s. 143; Yıldırım Çobanoğlu, s. 43; Özbey, s. 125.

dolayı başvurucuyu artık temsil etmemesi ve başvurucuya yardım sunmaması hususunda talimat verebilmektedir. Anılan bu durumda başvurucunun temsil edilmek üzere başka bir seçenek araması gerekmektedir. Ancak Daire Başkanı'nın bahsedilen şekilde bir karar vermeden önce temsilciye bir görüşünü sunması için fırsat tanınması gerekmektedir. (AİHM/UK, Kural 36/4 ve Kural 44D/1)

Daire Başkanı'nın yargılamanın seyrini bozan temsilci hakkında vereceği kararı gerekçelendirmesi zorunludur. Gerekçeli karar ilgili kişiye, devlete ve baroya görüşlerini sunma fırsatı verildikten Daire'nin gerekçeli önerisi doğrultusunda alınmaktadır. Kararın alınması sonrasında görüşlerine başvuru alan kişiler karar hakkında bilgilendirilmektedir. Ancak temsilcinin yargılama dışı bırakılması sonrasında Daire Başkanına gerekçeli bir talepte bulunması üzerine tekrardan temsil hakları geri verilebilir. Anılan bu durumda yine ilgili Dairenin, devletin ya da baronun görüşlerine başvurulmalıdır. Daire Başkanı daha sonrasında verdiği karar hakkında ilgili kişileri bilgilendirmek zorundadır. (AİHM/UK, Kural 44D/2, 3)

AİHM önündeki bir başvurunun temsilcilerinin ya da başvuruyu bizzat kendisi takip eden başvurucunun Mahkemenin resmi dillerinden birini yeterli ölçüde anlaması zorunludur. Bahsedilen kişilerin AİHM'nin resmi dillerinden birinde yeterlilikleri bulunmadığı takdirde, Daire Başkanı ilgili devletlerin resmi dillerinden birinin kullanılmasına izin verebilmektedir. (AİHM/UK, Kural 36/5)

AİHM tarafından başvurunun taraflarının temsilcilerine gönderilen iletiler ve bildirimler, başvurunun taraflarına gönderilmiş sayılmaktadır. Bahsi geçen temsilciler dışındaki başka kişilere de Mahkeme tarafından ileti, bildirim ya da celp gönderilmesi mümkündür. İşbu durumda Mahkeme, ülkesinde başvuruya ilişkin ileti, bildirim ya da celbin etkili olacağını düşündüğü ilgili devletin Hükümetinin yardımını gerekli olduğunu düşünerek ilgili devletin hükümetine başvurmakta; söz konusu devletten gerekli olanakları temin etmesini talep edebilmektedir. (AİHM/UK, Kural 37/1, 2)

Başvuruyu inceleyen Daire Başkanı'nın başvurucudan yazılı görüş ya da başvuruya ilişkin herhangi bir olgusal bilgi, belge veya başka materyalleri talep edebilmesi mümkündür. Bahsi geçen bu durumda aleyhine başvuruda bulunulan sözleşmeciler devlete başvurunun bildirimini yapılmasından sonra başvurucu yukarıda belirtilen şartları¹³⁸⁹ taşıyan avukat ya da Daire Başkanı tarafından onaylanan herhangi bir başka kişi tarafından temsil edilmek zorundadır. Başvurucunun davayı belirtilen şekilde takip etmemesi durumunda ise Daire başvuru AİHM'nin davalar listesinden çıkartabilmektedir. (AİHM/UK, Kural 44E ve Kural 54/2)

Amerikan sisteminde Ame. İHK'ye herhangi bir kişi ya da kişiler grubu ya da ADÖ üyesi devletlerin biri ya da daha fazlası tarafından tanınmış olan HDÖ'ler, Ame. İHS'nin Sözleşmeye taraf devletçe ihlal edildiğine ilişkin başvuruda bulunabilmektedir. Başvuruda bulunma yetkisi

¹³⁸⁹ Temsilcinin AİHM/UK Kural 36/4'te belirtilen şartları taşıyan avukat ya da Daire Başkanı tarafından onaylanan herhangi bir kişi olması gerekmektedir. Bkz. s. 449.

bulunan kişiler Ame. İHK'ye karşı yaptıkları başvuruyu kendi adlarına ya da üçüncü kişiler adına yapma imkanına sahiptir. Sözü edilen kişilerin başvuru dilekçesinde ya da farklı bir dilekçe ile Komisyon önünde kendisini temsil etmek üzere avukat ya da başka bir kişiyi görevlendirebilmesi de mümkündür. (Ame. İHS, m. 44 ve Ame. İHK/UK, Kural 23)

O halde Ame. İHK'de başvuru sahibinin temsilciler aracılığıyla temsil edilebilmesinin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Ancak temsilcilerin sahip olması gereken niteliklere ilişkin Ame. İHS ya da Ame. İHK Usul Kurallarında herhangi bir düzenlemeye rastlanmamaktadır. Oysa ki AİHM Usul Kuralları'nda AİHM önünde herhangi bir kişinin temsilci sıfatıyla hareket edebilmesi için gerekli olan şartlar açıkça belirtilmiştir. Dolayısıyla Komisyon Usul Kuralların da sözü edilen şekilde bir düzenlemenin yer almaması bir eksiklik olarak nitelendirilebilir.

Ame. İHM önündeki bir başvuruda taraf devletlerin, Ame. İHK.'nin ve mağdur olduğu iddia edilen kişilerin temsil edilmesi mümkündür. Başvuru tarafı devlet bakımından temsil yetkisi ilgili devletin kendisinin belirleyeceği herhangi bir kişiden yardım alabilecek olan ajanlar tarafından kullanılabilir. Devletlerin temsili noktasında ajanlara görevlerini yerine getirirken yardımcı olmak ve geçici süre görevde bulunmaması durumunda onların yerine geçmek üzere yardımcı ajanlar atanabilmektedir. Başvurunun tarafı olan devletin söz konusu ajanlarını değiştirebilmesi mümkün olmakla birlikte bahsedilen hususu Ame. İHM'ye bildirmesi gerekmektedir. Zira devlet tarafından gerçekleştirilen bu değişiklik Mahkemeye yapılan bildirim sonrasında işlerlik kazanmaktadır. (Ame. İHM/UK, Kural 22/3 ve Kural 23)

Ame. İHM önündeki başvuruda mağdur olduğu iddia edilen kişilerin temsil edilmesi dava özetine ilişkin bildirimde söz konusu kişilere sunulması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Daha açık ifade etmek gerekirse, kendilerine dava özetine ilişkin bildirimde bulunulan mağdur olduğu iddia edilen kişiler ya da onların temsilcileri, taleplerini ve delillerinin içeren dava özetlerini mahkemeye sunabilmekte ve yargılama işlemleri süresince de bağımsız olarak davranabilmektedir. Bununla birlikte, birden fazla mağdur olduğu iddia edilen kişi ya da temsilcisi söz konusu olduğu takdirde, bahsedilen kişiler, yargılama işlemleri esnasında taleplerini, görüşlerini ve delillerini sunmak üzere bir ortak müdahil görevlendirmektedir. Görevlendirilen ortak müdahil aleni duruşmalarda da yer alabilmektedir. Ancak bir başvuru bakımından ortak müdahil atama konusunda anlaşmaya varılamaması halinde, Ame. İHM ya da Mahkeme Başkanı ortak müdahil olarak hareket etmek üzere üç temsilcinin belirlenmesi için bir süre sınırı belirleyebilmektedir. İşbu durumda Mahkeme Başkanı ilgili devletin cevabını sunabilmesi için bir süre sınırı da belirlemektedir. Ayrıca Ame. İHM Başkanı muhatap devlete, mağdur olduğu iddia edilen kişiler ile onların temsilcilerine ve varsa aleni duruşmalara katılım için başvuru devlete de belirlediği süre sınırını iletmektedir. Mağdur olduğu iddia edilen kişiler arasındaki uyuşmazlığın devamı halinde Ame. İHM uygun kararı kendisi vermektedir. (Ame. İHM/UK, Kural 25/1, 2, 3)

Mağdur olduğu iddia edilen kişilerin usulüne uygun atanmış temsilcileri olmadan hareket etmeleri halinde ise, yine Ame. İHM kendi inisiyatifıyla başvuruya ilişkin yargılama işlemleri sırasında söz konusu kişileri temsil etmek üzere Amerikalılar-arası savunucu görevlendirebilmektedir (Ame. İHM/UK, Kural 37). Bahsedilen durum özellikle çocuk hakları tehlikede olduğunda ve çok sayıda mağdurun olduğu kitlesel insan hakları ihlallerinin söz konusu olduğu durumlarda geçerlidir. Ame. İHM sözü edilen hallerde mağdurun yetki verip vermemesine bakmaksızın ancak yine mağdurun menfaatine olacak şekilde Amerikalılar-arası savunucuyu temsilci olarak atayabilmektedir.¹³⁹⁰

Ayrıca değinmek gerekir ki Ame. İHK'nin Mahkemeye sunmuş olduğu başvurularda, Komisyonu Mahkeme önünde temsil etme görevi yine Komisyonca görevlendirilen Delegeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Ame. İHK'nin temsilci olarak belirlediği delegeler Komisyon üyesi ya da Genel Sekreter olarak görevde kaldıkları müddetçe Mahkemede Ame. İHK'yi temsil etme yetkisine sahip olmaktadır. Ame. İHK delegelerin atanmasında söz konusu kişilerin Mahkeme önündeki eylemlerini yönlendirme amacına yönelik talimatlar verebilmektedir. Birden fazla delegenin görevlendirilmesi halinde, delegelerden herhangi biri Komisyonun talimatlarında öngörülemeyen durumları çözüme bağlamak noktasında sorumlu olmaktadır. Bahsedilen delege ayrıca diğer delegenin tereddüt ettiği herhangi bir hususun açıklığa kavuşturulmasını da sağlamak zorundadır. Delegeler kendi seçecekleri kişilerin yardımından faydalanabilmektedir. Şöyle ki, delegelerin Komisyonca danışman olarak belirlenen herhangi bir kişiden yardım alabilmeleri mümkündür. İşbu durumda danışmanların görevlerini yürütürken delegelerin verdiği talimatlara uymaları gerekmektedir. Son olarak belirtmek gerekir ki, Komisyonun söz konusu delegeleri atamasına kadar başvuruya ilişkin tüm işlemler Ame. İHK Komisyonu Başkanı tarafından gerçekleştirilmektedir. (Ame. İHM/UK, Kural 24, Kural 39/4 ve Kural 71/1, 2, 3, 4)

Afrika sisteminde başvurunun temsilci vasıtasıyla yürütülmesi başlangıçta hiçbir düzenlemede yer almazken¹³⁹¹, günümüz itibarıyla devletlerarası ve bireysel başvurular bakımından Af. İHHK önüne sunulan bir başvurunun tarafı olan devletler temsilcileri tarafından temsil edilebilmektedir. Yine gerçek ve tüzel kişiler kendileri tarafından görevlendirilen ya da Komisyon tarafından atanan temsilcileri aracılığıyla da başvuruyu takip etme imkanına sahiptir (Af. İHHK/UK, Kural 91/1, 2). İşbu noktada belirtmek gerekir ki Af. İHHK Usul Kurallarında 2020 yılında yapılan değişiklik öncesinde sadece bireysel başvurular açısından öngörülen bu düzenleme devletlerarası başvuruları da içerecek şekilde ifade edilmiştir. Dolayısıyla Af. İHHK hem devletlerarası hem de bireysel başvurular bağlamında tarafların temsilcileri aracılığıyla başvuruyu yürütmesi mümkündür.

¹³⁹⁰ Hennebel ve Tigroudja, s. 1022.

¹³⁹¹ Nmehielle, s. 231.

Yine Ame. İHK'ye benzer şekilde Af. İHHK'nin de başvuruyu Af. İHHM'ye gönderme kararı alabilmesi mümkündür. Anılan bu durumda Af. İHHK, Mahkeme önünde temsil etmek üzere bir ya da daha fazla üyesini görevlendirebilmektedir. Komisyon tarafından atanan üyelere de Af. İHHK Sekreterliğinden bazı görevliler ile yine Af. İHHK'nin belirlediği bilirkişiler yardımcı olmaktadır. Başvurunun Af. İHHM'ye gönderilmesinden sonra Komisyonun konuyla ilgili tüm yazışmaları ve davaya ilişkin tüm beyanlar Af. İHHK üyesi Raportörler ve Sekreter tarafından imzalanmaktadır. Af. İHHK aksini kararlaştırmadıkça Komisyon üyesi raportörler Mahkemeye iletilen başvurunun takip edilmesi için gereken tüm kararları alabilmektedir. Söz konusu başvurunun Af. İHHM'ye iletilmesinden sonra Komisyon şikayetin incelenmesinden sorumlu olmamaktadır. (Af. İHHK/UK, Kural 132/1, 2, 3, 4)

O halde Af. İHHM önündeki yargılama sürecinde Af. İHHK'nin başvurunun tarafı ya da bir anlamda başvuruçunun temsilcisi sıfatıyla yer aldığını söylemek mümkündür.¹³⁹² Nitekim Af. İHHK'nin görevlendirdiği Komisyon üyeleri temsilcilerin sahip olduğu yetkilere benzer nitelikteki yetkilere sahiptir. İşbu kapsamda Af. İHHK üyelerinin Af. İHHM önündeki yargılama sırasında tüm yazışmaları ve başvuruya ilişkin beyanları sunabilmeye ilişkin yetkileri bulunmasının yanı sıra gerekli tüm kararları alabilmesi bahsedilen durumu desteklemektedir.

Af. İHHM'ye sunulan başvurunun tarafları da yasal temsilci aracılığıyla temsil edilebilme hakkına sahiptir. Başvuruçular kendilerini temsil edecek kişileri kendileri seçebilmektedir (Af. İHHMKP, m.10/2; Af. İHHM/UK, Kural 31/1). Görüldüğü üzere Af. İHHM'nin tarafların temsil edilmesi usulüne ilişkin olarak getirdiği düzenleme oldukça sade bir görünüme sahiptir. Oysa ki hem Af. İHHK hem de diğer bölgesel insan hakları denetim organları dikkate alındığında daha detaylı düzenlemelere yer verildiği görülmektedir. O halde Af. İHHM bağlamında, en azından temsilcilerin sahip olması gereken niteliklerin ya da temsilcinin yetkilendirilme usulüne ilişkin olarak daha detaylı bilgilerin Usul Kurallarında düzenlenmesi isabetli olacaktır.

3. 3. 2. Duruşmaların Yürütülmesi

İnsan hakları denetim organlarının başvuruların sonuçlandırılması sürecinde gerektiğinde sözlü yargılama usulüne başvurduğu görülmektedir. İlk olarak Avrupa sistemine bakıldığında AİHM önündeki başvuruların kural olarak yazılı yargılama usulüne göre sonuçlandırıldığı görülmektedir.¹³⁹³ Ancak AİHM başvuruların değerlendirilmesi aşamasında tarafların talebi üzerine

¹³⁹² Chidi Odinkalu, "From Architecture to Geometry: The Relationship Between the African Commission on Human and Peoples' Rights and Organs of African Union", **Human Rights Quarterly**, (35), 2013, (Relationship), s. 859.

¹³⁹³ Doğan, İ., "AİHM Yapısı", s. 489.

ya da resen duruşma yapılmasına karar verebilmektedir. Dolayısıyla duruşma yapılmasına karar verme yetkisinin AİHM'nin takdirindedir.¹³⁹⁴

AİHM bünyesinde duruşmaların gerçekleştirileceği yargısal birimler Daire ve Büyük Daire'dir. Daire başvurunun kabul edilebilirlik ve esas hakkındaki incelemeleri esnasında gerekli görmesi halinde duruşma yapılmasına karar verebilmektedir. (AİHS, m. 54/5 ve m. 59/3, 4). Yine Büyük Daire de gerekli gördüğü takdirde yargılama esnasında duruşmalar gerçekleştirilmekte ve duruşma yapılmasına ilişkin Daireye tanınan yetkiler Büyük Daire Başkanı tarafından da kullanılabilir (AİHM/UK, Kural 103). O halde Daireler ekseninde aşağıda detaylı şekilde incelenecek olan usulün Büyük Daire için de geçerli olduğunu başlangıçta belirtmek gerekmektedir.

Dairelerin duruşmaların yürütülmesi usulüne genellikle, başvuruya konu olguların ya da ulusal hukuka ve uygulamaya ilişkin daha fazla açıklamaya ihtiyaç duyulması halinde başvurdukları görülmektedir. Ayrıca başvurunun hukuki ve siyasi yönden önemine binaen de Daire ya da Büyük Daire'nin duruşma düzenleyebilmesi mümkündür. Duruşmaların tarihleri daha öncesinde AİHM tarafından belirlenmektedir. Zira Yazı İşleri Müdürü duruşma öncesinde ve duruşma gününde başvuruya ilişkin olarak bir basın açıklaması yaparak duruşma gününü önceden duyurmaktadır. Ayrıca duruşmaların tarihi AİHM'nin resmi internet sitesinde yayınlanmaktadır.¹³⁹⁵

Daire tarafından aksi yönde bir karar verilmediği müddetçe duruşmalar AİHM'nin internet sitesinde yayınlanmaktadır. AİHM söz konusu uygulamayı 2007 yılından beri uygulamaktadır. Ancak yine de belirtmek gerekir ki Daire önünde duruşma yapılması usulü istisnai bir uygulama olup, daha çok Büyük Daire önündeki başvurular için duruşma gerçekleştirilmektedir.¹³⁹⁶

Aksine karar verilmediği müddetçe Dairenin duruşma yapılmasına karar verdiği durumlarda, kabul edilebilirlik aşamasında tarafların başvurunun esaslı noktaları hakkında ortaya çıkan konularla ilgili olarak görüşleri istenebilmektedir (AİHM/UK, Kural 54/5). AİHM ayrıca duruşma öncesinde de taraflardan belirli bir süre içinde ek bilgi sunmalarını talep edebilmektedir. Ancak taraflar ya da temsilcileri sundukları görüşler ile bağlı olmayıp duruşma esnasında uygun gördükleri takdirde sunumlarını değiştirebilmektedir.¹³⁹⁷

AİHM'nin herhangi bir başvuruyu incelerken gerçekleştirdiği duruşmalar ilgili Daire aksi yönde karar vermedikçe alenidir.¹³⁹⁸. Ancak istisnai durumlarda Daire re'sen ya da başvurunun taraflarının veya herhangi birinin talebi doğrultusunda duruşmaları kapalı olarak gerçekleştirebilmektedir. Duruşmanın kapalı yapılmasına ilişkin Mahkemeye sunulan talebin

¹³⁹⁴ Harris vd., **ECHR**, s. 145.

¹³⁹⁵ Leach, **ECHR**, s. 75.

¹³⁹⁶ Harris vd., **ECHR**, s. 145.

¹³⁹⁷ Leach, **ECHR**, s. 75.

¹³⁹⁸ AİHM'nin duruşmaların aleni olarak gerçekleştirmesi halinde uygulanacak usule ilişkin genel bilgiler için bkz. ECHR Public Hearings at the European Court of Human Rights, https://www.echr.coe.int/Documents/Press_Public_hearings_ENG.pdf, 8 Haziran 2022.

gerekçeli olması zorunlu olmakla birlikte; talebin duruşmanın tamamına mı yoksa bir bölümüne mi ilişkin olduğunun da belirtilmesi gerekmektedir. Dairenin duruşmaların kapalı olmasına karar verebilmesi için bazı koşulların gerçekleşmesi gerekmektedir. Daha açık ifadeyle, demokratik bir toplumda ahlak, kamu düzeni, ulusal güvenlik gerekçeleriyle duruşmalar kapalı yapılabileceği gibi çocukların menfaatleri ya da başvurunun taraflarının özel yaşamlarının korunması amacıyla duruşmalar kapalı olarak gerçekleştirilebilmektedir. Ayrıca, duruşmanın aleni olarak gerçekleştirilmesinin adaletin tecellisine zarar vereceği koşulların bulunması halinde duruşmalar kapalı olarak yapılmaktadır. Bahsi geçen durumlarda gerekli görülmesi halinde basın ve halk bir duruşmanın tamamından ya da bir bölümünden çıkartılabilmektedir. (AİHM/UK, Kural 63/1, 2, 3)

AİHM'nin duruşmalarını Daire Başkanı düzenlemekte ve yönetmektedir. Daire Başkanı, duruşmada yer alacak olanların hangi düzen içerisinde söz almaları gerektiğini tespit etmektedir. Dairede yer alan yargıçların her biri Daire önüne çıkan kişilere soru yöneltebilme yetkisine sahiptir. Duruşmada yer alacak olan tarafların ya da kişilerin duruşmaya katılmamaları yargılamanın sonucuna etki etmediği takdirde Daire duruşmayı sürdürebilme kararı verebilmektedir (AİHM/UK, Kural 64/1, 2 ve Kural 65).

Ayrıca duruşmalar esnasında Daire ya da Büyük Daire önüne çıkacak olan tanık, uzman (bilirkişi) ya da başka bir kişinin Mahkemenin resmi dillerinden birini yeterli derecede bilmemesi halinde kendi dilini kullanmasına izin verilmektedir. AİHM Yazı İşleri Müdürü sözü edilen durumda tercüme için gerekli işlemleri gerçekleştirmek zorundadır. (AİHM/UK, Kural 34/6)

Herhangi bir başvuru hakkında Daire Başkanı'nın duruşma yapılmasına ilişkin karar vermesi halinde Yazı İşleri Müdürü duruşmanın tutanaklarının usulüne uygun tutulmasından sorumlu olmaktadır. Daha açık ifadeyle, Daire Başkanı bahsi geçen hususta herhangi bir talimat verdiği takdirde Yazı İşleri Müdürü duruşmanın tutanaklarının harfi harfine düzenlemek zorundadır. Yazı İşleri Müdürü tarafından hazırlanan duruşma tutanaklarında Dairenin kompozisyonunun, AİHM önünde hazır bulunan kişilerin listesinin, duruşmada yapılan sunumların, sorulan sorular ile bunların yanıtlarını içeren metinlerinin ve duruşma sırasında verilen herhangi bir karar hakkındaki metnin yer alması gerekmektedir. (AİHM/UK, Kural 70/1)

Duruşma tutanaklarının tümünün ya da bir kısmının AİHM'nin resmi dillerinden birinde olmaması halinde Yazı İşleri Müdürü söz konusu tutanakların Mahkemenin resmi dillerine çevrilmesini sağlamakla görevlidir. Başvurunun tarafları Daire Başkanı veya Yazı İşleri Müdürünün denetimine tabi olmak kaydıyla duruşma tutanağının bir örneğini düzeltme yapmak amacıyla alabilir. Ancak ilgili tarafın temsilcisi bahsi geçen tutanaklardaki düzeltmeleri söylenenlerin anlamını değiştirmeyecek şekilde gerçekleştirmek zorundadır. Tarafların temsilcilerinin tutanaklar üzerinde düzenleme yapabilmesi Daire Başkanının talimatı doğrultusunda Yazı İşleri Müdürü tarafından belirli bir süre içinde gerçekleştirilmektedir. İlgili temsilcilerin

tutanaklar üzerinde gerçekleştirdiği düzeltmeler daha sonrasında Daire Başkanı ve Yazı İşleri Müdürü tarafından imzalanarak onaylı tutanak şeklini almaktadır. (AİHM/UK, Kural 70/2, 3, 4)

Amerikan sisteminde Ame. İHK, resen ya da taraflardan herhangi birinin talebi üzerine duruşma yapabilmektedir. Duruşma yapılmasına ilişkin karar Genel Sekreterin önerisi üzerine Komisyon Başkanı tarafından verilmektedir. Ame. İHK incelemede olan bir başvuru açısından taraflardan bilgi alınması ya da tavsiyeler ile geçici önlem tedbirlerinin izlenmesi amaçlarıyla duruşma yapılabilir. Ayrıca Ame. İHK, ADÖ üyesi devletlerden herhangi birinde ya da daha fazlasında insan haklarına ilişkin genel ya da özel bilgi edilmesi gerektiği takdirde de duruşma yapılması yönünde karar alabilmektedir. (Ame. İHK/UK, Kural 61 ve Kural 62)

Ame. İHK'nin başvuruya ilişkin duruşma düzenlenmesi halinde ilgili devletin, duruşmaya katılan ya da duruşma sırasında Komisyona bilgi sağlayan kişilere gerekli güvenceleri sağlaması zorunludur. Belirtilenlere ek olarak, duruşmada tanıklık yapan ve herhangi bir türde delili Ame. İHK'ye sunan kişiler de bahsedilen güvenceden yararlanmaktadır. Muhatap Devlet en başta tanık veya uzmanlar hakkında ceza kovuşturması yapmayarak kişilere güvence sağlamaktadır. Yine tanık veya uzmanlar ile onların ailelerine Komisyona verdikleri ifadeler nedeniyle herhangi bir karşılık vermemek de ilgili Devletin güvenceyi sağlamaya yönelik yükümlülüklerinden biridir. (Ame. İHK/UK, Kural 63)

Ame. İHK gerçekleştireceği duruşmalar için belirli durumları göz önünde bulundurmaktadır. Finansal anlamda yeterli kaynağı bulunmayan Ame. İHK'nin, başvuruda yer alan olayların açığa çıkması tarafların hazır bulunması ve tanıkların sorgulanmasına bağlı olması halinde duruşma yapmaya karar verdiği belirtilmektedir. Nitekim duruşmanın amacı yeni gerçekleri ve bilgileri açığa çıkartmaktır.¹³⁹⁹

Daha açık ifade etmek gerekirse Ame. İHK tarafından düzenlenen duruşmaların amacı, yargılama esnasında ortaya çıkan yeni olgulara ya da ek bilgilere ilişkin tarafların sözlü veya yazılı olarak sunduğu bilgileri almaktır. Taraflarca sunulan bilgiler dostane çözüme ilişkin girişimlere ya da bu konudaki gelişmelere ilişkin olabileceği gibi, olguların teyit edilmesine dair de olabilmektedir. Ayrıca, başvuruya konu olan meselenin esasına, Komisyonca verilen tavsiyelerin izlenmesine ve başvuru hakkındaki işlemlerin yürütülmesinde etkin olan başka bir konuya yönelik olarak da duruşma yapılması mümkündür. (Ame. İHK/UK, Kural 64/1)

Ame. İHK'ye sunulan duruşma taleplerinin, Komisyonun izleyen oturumunun başlamasından en az elli (50) gün önce yazılı şekilde sunulması gerekmektedir. Söz konusu talepte, duruşma talebinin amacının yanı sıra katılımcılarının kimlik bilgileri de yer almalıdır. Komisyonun kendisine sunulan duruşma talebini kabul etmesi ya da resen duruşma yapmaya karar vermesi halinde tarafları duruşmaya davet etmesi zorunludur. Bu bağlamda duruşmanın tarihi, yeri ve

¹³⁹⁹ Pasqualucci, **Practice**, s. 102.

zamanı ile ilgili bilgiler en az bir ay önce Genel Sekreterlik tarafından ilgili taraflara bildirilmektedir. Ancak Genel Sekreterliğin istisnai bir durumun varlığı halinde duruşmanın bildirilmesi gereken zaman dilimini kısa tutabilmesi mümkündür. Kendisine bildirimde bulunulan taraflardan herhangi birinin duruşmada hazır bulunmaması Ame. İHK'nin duruşmayı sürdürmesine engel teşkil etmemektedir. Komisyon gerekli gördüğü takdirde duruşmaya katılan uzman ve tanıkların kimliklerinin gizli tutulması için gerekli önlemleri alabilmektedir. (Ame. İHK/UK, Kural 64/2, 3, 4)

Ame. İHK'nin gerçekleştirdiği duruşma esnasında başvurunun taraflarının delil niteliğindeki herhangi bir belge, tanık ifadesi, uzman raporu ya da malzemeyi sunabilmesi mümkündür. Komisyon taraflardan herhangi birinin talebi doğrultusunda veya resen tanık ya da uzman ifadesine başvurabilme imkanına da sahiptir. Tarafların duruşma esnasında sundukları belgeye dayalı delillere ilişkin olarak Komisyon tarafından başvurunun taraflarına görüş sunmaları için makul bir süre tanınmaktadır. Taraflardan herhangi biri tanık ya da uzman ifadelerinin dinlenilmesi yönünde bir öneride bulunduğu takdirde, görüşlerini sunarken anılan durumu belirtmek zorundadır. Zira ilgili tarafın bahsedilen talebi tanık ya da uzman kişinin kimliği ve belirtilen sıfatlarla ifadelerine başvurulması amacına hizmet etmektedir. Eğer Ame. İHK tarafından duruşma talebi hakkında bir karar alındıysa ilgili kararda tarafların önerdiği uzman ya da tanığın dinlenip dinlenilmeyeceği hususu da belirtilmelidir. Ayrıca başvurunun taraflarından birinin uzman ya da tanık ifadesine başvurulması talebini Komisyonun diğer tarafa bildirmesi gerekmektedir. (Ame. İHK/UK, Kural 65/1, 2, 3, 4, 5)

Ancak Ame. İHK, eğer taraflardan biri talebinde belirtmese bile olağanüstü bir durum ya da delillerin korunması amacı söz konusu olduğunda tanık veya uzman ifadesine ilişkin talebi karşı tarafa bildirmeden kendi inisiyatifiyle tanık ifadesini dinleyebilmektedir. Bahsi geçen hallerde Komisyon usul bakımından başvurunun tarafları arasındaki dengeyi sağlayacak birtakım önlemler almak durumundadır (Ame. İHK/UK, Kural 65/6).

Ame. İHK duruşma esnasında bir tanığı dinlerken diğer tanıklar salon dışında tutulmak zorundadır. Ayrıca tanıkların Komisyon önünde sunumlarını okuması mümkün değildir. O halde denilebilir ki, Ame. İHK tanık ifadelerini kendi soruları doğrultusunda dinlediği sonucuna varılabilir. Komisyon önünde ifade verecek olan tanık ya da uzmanlar öncelikle kendilerinin tanıtmakta ve gerçeği gizlemeyecekleri hususunda yemin etmekte veya ant içmektedir. Duruşmada yer alan tanık ya da uzmanın talebi olması halinde Komisyon ilgili kişilerin güvenliğini sağlama ve onları korumak için kimliklerinin saklı tutabilmektedir. (Ame. İHK/UK, Kural 65/7)

Geneli ilgilendiren nitelikte veya bir ya da daha fazla Devletin insan hakları durumuna ilişkin olarak Ame. İHK'ye ifade veya bilgi sağlamak isteyen kişilerin Genel Sekreterliğe yazılı talepte bulunmaları gerekmektedir. Ancak ilgililer tarafından sunulan yazılı talep Ame. İHK'nin izleyen oturumunun başlamasından en az elli (50) gün öncesinden Genel Sekreterliğe sunulmuş

olmalıdır. Söz konusu talepte, talepte bulunan kişilerin duruşmada hazır bulunmalarının amacı, sunacakları bilginin özeti, talep ettikleri süre ve katılımcıların kimliklerinin belirtilmesi zorunludur. (Ame. İHK/UK, Kural 66/1, 2)

Ame. İHK tarafından taraf devletlerin herhangi birindeki insan hakları durumuna ilişkin duruşma yapılmasına karar verildiği takdirde, özel bir duruşma söz konusu olmadıkça ilgili devlet de duruşmaya davet edilmektedir. Ame. İHK'nin uygun görmesi halinde bir ya da daha fazla Devletteki insan hakları durumuna ilişkin olan ya da genel nitelik taşıyan duruşmalara ilgili tarafların katılımı sağlanabilmektedir. Bahsi geçen durumlarda Genel Sekreterlik duruşmanın tarihine, yerine ve zamanına ilişkin bilgileri en az bir ay (30 gün) önceden taraflarla paylaşmak zorundadır. Ancak bir aylık bildirim süresinin istisnai durumların varlığında kısaltılması söz konusu olabilmektedir. (Ame. İHK/UK, Kural 66/3, 4, 5)

Ame. İHK Başkanı duruşmalara ilişkin programa katılmak üzere çalışma grupları oluşturabilmektedir. Komisyonun düzenlediği duruşmalar kamuya açık gerçekleştirilmektedir. İstisnai hallerin dışında Ame. İHK'nin resen ya da taraflardan birinin talebi doğrultusunda özel bir duruşma yapabilmesi ve duruşmaya kimlerin katılabileceğine karar vermesi de mümkündür. Komisyon tarafından verilen bu karar duruşma öncesinde ilgili taraflara sözlü ya da yazılı olarak bildirilmektedir. Duruşmalarda tutulan tutanakların hazırlanması ise Komisyon Usul Kuralları'nın 70. maddesindeki¹⁴⁰⁰ şartlara uygun olmak zorundadır. (Ame. İHK/UK, Kural 67 ve Kural 68)

Duruşma sırasında bir özet tutanağı hazırlanmakta ve söz konusu tutanak duruşma günü, zamanı, katılımcıların isimleri, alınan kararlar ile tarafların üstlendiği taahhütleri içermektedir. Tarafların duruşmada sundukları belgelere ise tutanakların ekleri olarak yer verilmektedir. Duruşma tutanakları iç çalışma belgeleri olarak nitelendirilmektedir. Ame. İHK bazı durumlarda duruşma tutanaklarının bir örneğini talepte bulunan taraflara iletebilmektedir. Ancak tutanakların örneğinin taraflara iletilebilmesi için söz konusu belgelerin içeriğinin talepte bulunan taraf için tehlike doğuracak nitelikte olmamalıdır. Tüm bu belirtilenlerin dışında, Ame. İHK'de tanıklık yapan kişilerin ifadeleri sesli kayıt altına alınmakta ve duruşmayı takip eden diğer tarafın ilgili ses kaydını kullanmasına imkân tanınmaktadır. (Ame. İHK/UK, Kural 70/1, 2, 3)

Ame. İHM önüne gelen başvuruları değerlendirirken yazılı ve sözlü yargılama aşamaları sonrasında bir karara varmaktadır. Sözlü yargılama usulü başvurunun değerlendirilmesinde ikinci aşama olarak nitelendirilmekte ve Ame. İHM Usul Kurallarında ayrı bir bölümde ele alınmaktadır.

¹⁴⁰⁰ Ame. İHK/UK Kural 70'de genel itibarıyla belgelerin ve duruşma tutanaklarının ne şekilde hazırlanması gerektiği düzenlenmektedir. Bahsedilen konu ileride belgelerin aleniliği başlığı altında detaylı olarak inceleneceğinden işbu başlık altında sadece ilgili maddeye göndermede bulunmakla yetinilmiştir.

Ame. İHM sözlü yargılama usulünü ise her biri yaklaşık bir buçuk gün süren duruşmalara aracılığıyla gerçekleştirmektedir.¹⁴⁰¹

Ame. İHM uygun olduğunu düşündüğü takdirde duruşma yapabilmektedir. Ancak Ame. İHM duruşma yapmadan önce en başta başvurunun taraflarının temsilcileri ile bir ön görüşme gerçekleştirmektedir. Başvurunun tarafları duruşmada kendilerini kimin temsil edeceğini Mahkeme Sekreteryasına önceden bildirmek zorundadır. Ame. İHM ile başvurunun taraflarının temsilcilerinin gerçekleştirdiği ön görüşmenin amacı ise gerçekleştirilecek olan duruşmanın ayrıntılarını belirlemektir.¹⁴⁰²

Ame. İHM olağanüstü bir durum söz konusu olmadığı müddetçe duruşmalarını aleni olarak gerçekleştirmektedir. Sesli kayıt ile kayıt altına alınan duruşmalar kamuya açık düzenlenmekle birlikte Mahkeme aksi yönde de karar verebilmektedir. Nitekim Ame. İHM'nin kendisine sunulan vakalara ilişkin olarak yapacağı müzakereler kamuya kapalıdır. Duruşmalar esnasında, Ame. İHM'ye sunulan başvurular bakımından öncelikle Ame. İHK ön raporunu ve başvurunun Mahkemeye sunulmasının gerekçelerini belirtmek zorundadır. Komisyonun ayrıca vakanın çözümü için ilgili olduğunu düşündüğü diğer konuları da belirlemesi gerekmektedir. Daha sonrasında Ame. İHM Başkanı usulüne uygun şekilde çağrılan beyan sahiplerini sorgulamak üzere çağırılmaktadır. Beyan sahiplerinin sorgulanmasını başlatacak olan ise yine beyanda bulunacak kişileri öneren taraftır. (Ame. İHM Statüsü, m. 24/1, 2; Ame. İHM/UK, Kural 15/1, 4 ve Kural 51/1, 2)

Beyanda bulunacak olan tanıkların öncelikle kimlikleri tespit edilmekte daha sonrasında ise tüm gerçeği söyleyeceğini belirten yemini etmeleri sağlanmaktadır. Ame. İHM tanıklardan sonra, aynı şekilde uzman tanıkların kimlik tespitini yaparak onların da görevini onurlu ve vicdani şekilde yerine getireceğine dair ant içmelerini istemektedir. Duruşmada yer alan ve mağdur olduğu iddia edilen kişilerin kimlikleri de Ame. İHM tarafından tespit edilmektedir. Ancak sözü edilen kişilerin yemin etmeleri gerekmemektedir. Duruşma esnasında mağdur olduğu iddia edilen başka bir kişi ya da başka bir tanık veya uzman tanığın da ifadesinin sunulması mümkündür. Bahsi geçen kişiler ifadelerinin Mahkemeye sunulması esnasında, Ame. İHM önünde ifadelerini açıklamamalarından dolayı duruşmada yer almayabilir. (Ame. İHM/UK, Kural 51/3, 4, 5, 6)

Ame. İHM önünde beyanda bulunacak kişilerin yargıçlar tarafından sorgularının tamamlanması üzerine, Mahkeme Başkanı mağdurlara, temsilcilerine ve ilgili devlete sözlü argümanlarını sunmaları için izin vermektedir. Ame. İHM Başkanı daha sonrasında söz konusu kişilere sırasıyla iddiaları çürüten bir cevap ve cevaba cevap yazısı sunmalarına da imkân tanımaktadır. Daha açık ifade etmek gerekirse, Ame. İHM herhangi bir başvuru hakkındaki kararlarını, hükümlerini ve görüşlerinin aleni olarak gerçekleştirilen celselerde vermekte;

¹⁴⁰¹ ABC The Inter-American Court of Human Rights 2019, What, How, When, Where and Why of the Inter-American Court of Human Rights: Frequently Asked Questions, s. 14.

¹⁴⁰² Ladesma, s. 672.

başvurunun taraflarına da yazılı olarak bildirimde bulunmaktadır. Ame. İHM tarafından verilmiş olan kararlar, hükümler ya da görüşler yayımlanırken, yargıçların kullanmış oldukları oylar ile görüşlerinin yanı sıra Ame. İHM'nin gerekli gördüğü başkaca veriyi veya bilgiyi içermek zorundadır. (Ame. İHM Statüsü, m. 24/3; Ame. İHM/UK, Kural 51/7)

Duruşma esnasında Mahkemeye sunulan sözlü argümanlar sona erdikten sonra, Ame. İHK kendi nihai gözlemlerini sunmaktadır. Sonrasında Ame. İHM Başkanı talep etmeleri durumunda, Ame. İHM Statüsü m.13'te belirtilen öncelik sırasına göre Ame. İHK'ye, mağdurlara veya temsilcilerine ve ilgili devlete soru sormak üzere Mahkeme yargıçlarını çağırabilmektedir. Ame. İHM tüm bu bahsedilen tanık, uzman tanık ya da mağdur olduğu iddia edilen kişilerin ifadelerini elektronik görsel-işitsel araçları kullanarak alabilmektedir. (Ame. İHM/UK, Kural 51/8, 9, 11)

Ayrıca belirtmek gerekir ki Ame. İHK tarafından Mahkemeye götürülmemiş olan başvurulara ilişkin olarak da yine Ame. İHM Başkanı duruşmaları yönetebilmektedir. Anılan durumda Mahkeme Başkanı yargılama işlemlerine müdahalede bulunabilecek kişilerin ifadelerini Ame. İHM'ye sunmalarına ilişkin kuralları ve duruşmaların en iyi şekilde yapılmasını sağlayacak tedbirleri de belirlemektedir (Ame. İHM/UK, Kural 51/10).

Ame. İHM yargıçları Mahkeme önüne çıkan tüm kişilere uygun buldukları her türlü soruyu sorabilme yetkisine sahiptir. Ayrıca mağdur olduğu iddia edilen kişilerin ya da temsilcilerinin, muhatap devletin ve varsa başvuru devletinin de mağdur olduğu iddia edilen kişilere, tanıklara, uzman tanıklara ve Mahkemece duruşmada dinlenmesi uygun görülen tüm kişilere soru sorabilmesi de mümkündür. Ancak söz konusu sorgulama işlemi Ame. İHM Başkanı tarafından yönetilmek zorundadır. Bahsedilenlerin dışında Ame. İHK'nin de uzman tanıkları sorgulayabilme yetkisi bulunmaktadır. Ame. İHK bazı hallerde Ame. İHM'nin onaylaması şartıyla mağdur olduğu iddia edilen kişiler, muhatap devlet ve varsa başvuru devlet tarafından önerilen uzman tanıkları da sorgulayabilmektedir. Daha açık ifadeyle Amerikalılar-arası insan hakları kamu düzeninin önemli ölçüde etkilenmesi ve ilgili tarafların önerdiği ifadenin Ame. İHK tarafından sunulan uzman tanık ifadesindeki bir konuya ilişkin olması durumunda sağlam gerekçelendirilmiş bir talep sonucu Komisyonun ilgili taraflarca önerilen uzman tanığı sorgulaması mümkündür. (Ame. İHM/UK, Kural 52/1, 2, 3)

Ame. İHM Başkanı ayrıca duruşma esnasında yöneltilen soruların konuyla bağlantılı olup olmadığını dikkate alarak kendisine soru yöneltilenlerin soruları yanıtlamamalarına ilişkin karar vermektedir. Ancak anılan bu durumda Mahkemenin aksi yönde karar vermemiş olması gerekmektedir. Yine duruşmada beyanda bulunacak olanları yönlendirici mahiyetteki soruların sorulmasına da Mahkeme Başkanı tarafından izin verilmemektedir. (Ame. İHM/UK, Kural 52/4)

Ame. İHM önünde beyanda bulunan tanıklara, uzman tanıklara ya da mağdur olduğu iddia edilen kişiler ve onların temsilcileri ile hukuk danışmanlarına karşı muhatap Devletler tarafından dava açılmamaktadır. Ayrıca sayılan kişilerin Mahkemeye sunulan ifadelerinden, görüşlerinden ve

yasal savunmalarından dolayı kendilerine ve yakınlarına karşı baskıda bulunulması da mümkün değildir (Ame. İHM/UK, Kural 53). Tüm bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Ame. İHM önünde beyanda bulunan kişilerin herhangi bir şekilde baskıya maruz kalmalarını engelleyici bir düzenlemenin Usul Kurallarında bulunduğu göze çarpmaktadır. Bahsedilen bu durumun Amerikan sisteminde duruşmaların baskıdan uzak yürütülmesine imkan tanıdığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Ame. İHM önünde ifade veren kişilere yönelik bir güvence sağlanmış olsa da bahsedilen kişilerin duruşmada hazır bulunmamlarına ya da yanlış ifade vermelerine yönelik düzenlemeler de bulunmaktadır. Şöyle ki, Mahkeme önünde ifade vermek üzere çağrılan kişinin meşru bir sebep bulunmaksızın açıklama yapmaktan kaçınması ya da kendi yeminini ihlal ettiğinin Mahkemece tespit edilmesi halinde Mahkeme söz konusu kişiyi yargılama yetkisine sahiptir. İşbu durumda Ame. İHM ilgili mevzuat doğrultusunda uygun önlemleri alabilmektedir (Ame. İHM/UK, Kural 54).

Ame. İHM'nin duruşmada hazır bulunmayanlara ya da hazır bulunup da açıklama yapmaktan kaçınanlara ya da yanlış beyanda bulunanlara yönelik yaptırım içeren bu düzenlemesi diğer bölgesel insan hakları mahkemeleri arasından Ame. İHM'yi ayırmaktadır. Ame. İHM böylece duruşmada ifadesine başvurulacak olan kişilerin doğru beyanda bulunmalarını sağlayacak bir tedbir almış olup, yargılamanın seyrini değiştirecek yanlış beyanlardan bir anlamda kurtulmuş olacaktır.

Tüm bu bilgiler ışığında Ame. İHM tarafından gerçekleştirilen her bir duruşmada Sekreter tarafından hazır bulunan yargıçların isimleri, duruşmaya müdahil olanların isimleri ve ifade veren tanıkların isimleri ile kişisel bilgileri kayıt altına alınmaktadır. Sekreter ayrıca duruşmalarında kayıtlarını tutarak söz konusu kayıtların bir suretini dava dosyasına eklemektedir. Kamuya açık gerçekleştirilen duruşma kayıtlarının kopyası Ajanlar, Delegeeler, mağdurlar ya da mağdur olduğu iddia edilen kişilerle onların temsilcilerine iletilmektedir. (Ame. İHM/UK, Kural 55/1, 2, 3)

Afrika sisteminde ise Af. İHHK resen ya da taraflardan herhangi birinin talebi üzerine devletlerarası ve bireysel başvuruların kabul edilebilirliği ve esası hakkında duruşma yapılmasına karar verebilmektedir. Af. İHHK'den duruşma talebinde bulunan taraf söz konusu talebini, başvurunun değerlendirileceği oturumun başlamasından en az doksan (90) gün önce Komisyona sunmak zorundadır. Af. İHHK'ye sunulan talep üzerine Komisyon Bürosu başvurunun diğer tarafını bilgilendirdikten sonra Başvuru Çalışma Grubuna danışarak duruşma hakkında karar vermektedir. Komisyon Sekreteri duruşma yapılmasına karar verildiği tarihten itibaren on beş (15) gün içerisinde alınan kararı başvurunun taraflarına bildirmektedir. Taraflara iletilecek olan söz konusu bildirimde oturumun tarihi ve yeri ile duruşmanın gerçekleşeceği oturumun süresinin bulunması gerekmektedir. (Af. İHHK/UK Kural 102/1, 2, 3, 4, 5)

Af. İHHK'nin düzenlediği duruşmalar gizli olarak gerçekleştirilmektedir. Komisyon aksi yönde karar vermediği müddetçe sadece başvurunun tarafları ve usulüne uygun atanmış

temsilcileri, Komisyonca tanık ya da uzman/bilirkişi olarak kabul edilen ve üçüncü taraf ya da başka bir sıfatıyla dinlenen kişiler duruşmaya katılabilmektedir. Duruşmaya katılmasına izin verilen söz konusu kişiler duruşmayla ilgili herhangi bir bilgiyi kamuya açıklamamayı taahhüt edeceklerdir. Ancak duruşmanın uygun şekilde yürütülebilmesi için Komisyonun tarafların temsilcileri ile danışmanlarının sayısını sınırlaması mümkündür. Taraflar ise duruşma gerçekleşmeden on (10) gün önce kendilerini duruşmada temsil edecek kişilerin kimlik bilgilerini ve görevleri hususunda Af. İHHK'yi bilgilendirmek zorundadır. (Af. İHHŞ, m. 46 ve m. 59; Af. İHHK/UK, Kural 90 ve Kural 102/6, 7, 8, 9)

Af. İHHK Başkanı ya da temsilcisi duruşmalara başkanlık etmekte ve duruşmada dinlenecek olan kişilerin kimliğini doğrulamaktadır. Duruşmalar esnasında Af. İHHK, tarafların sundukları yeni ya da ek olguları ve deliller hakkında yönelteceği soruları cevaplandırmalarını istemektedir. Ayrıca başvurunun kabul edilebilirliği ve esasına ilişkin tüm meselelerle ilgili olarak da tarafların herhangi bir soruya dair sözlü sunumlarını yapmalarına da izin vermektedir. Duruşma esnasında ya da meselenin çözüme bağlanmasından önceki herhangi bir aşamada bazı hususların Af. İHHK tarafından dikkate alınması gerekmektedir. Nitekim Af. İHHK bahsedilen aşamada, taraflarca sunulan olguların doğrulanması, taraflar arasında dostane çözümün başlatılması, kabul edilebilirlik veya esasa ilişkin konuların değerlendirilmesi ve başvuruya ilişkin diğer konuların görüşülmesi gibi meseleleri değerlendirmektedir. (Af. İHHK/UK, Kural 102/10, 11, 12)

Af. İHHK'nin herhangi bir üyesi Komisyon Başkanının iznini almak suretiyle başvurunun taraflarına ya da dinlenen kişilere soru yöneltebilmektedir. Ayrıca başvurunun tarafları ya da temsilcileri de yine Af. İHHK Başkanının izniyle duruşmaya çıkan herhangi bir kişiye soru yöneltebilmektedir. Tüm bu işlemler esnasında Komisyon Sekreteri duruşmaların kayıtlarını oluşturmakla görevlidir. Söz konusu kayıtlar Af. İHHK'nin dahili çalışma kayıtları olarak nitelendirilmektedir. Başvurunun taraflarından herhangi birinin talebi üzerine Komisyon söz konusu kayıtların bir kopyasını ilgili tarafa verebilir. (Af. İHHK/UK, Kural 102/13, 14, 15)

Komisyonun bir başvuruyu Mahkemeye sunması halinde birtakım usuli işlemleri de gerçekleştirmesi gerekmektedir. Tıpkı Amerikan sisteminde olduğu gibi Af. İHHK de Af. İHHM'ye bir başvuruyu havale ettiği takdirde kendisini Mahkeme önünde temsil etmek üzere bir ya da daha fazla Komisyon üyesinin görevlendirebilmektedir. Görevlendirilen Komisyon üyeleri, Af. İHHK Sekreterliğinin bir ya da daha fazla hukuk görevlisine ve Komisyon tarafından atanan uzmanlara yardımcı olmaktadır. (Af. İHHK/UK, Kural 132)

Son olarak belirtmek gerekir ki Af. İHHK Usul Kurallarının ilgili maddesi gereğince muhatap devlet, duruşmalar esnasında dinlenen kişilere başvuruya ilgili bilgileri sağlamaları nedeniyle misillemede bulunulmamasını sağlamak zorundadır (Af. İHHK/UK, Kural 107). İşbu durumda duruşmalarda ifadelerine başvuru olan kişilerin beyanlarından dolayı karşılaşılabilecekleri

kötü muameleden korunmaları sağlanmaktadır. Böylelikle duruşmada dinlenen kişilerin beyanlarını herhangi bir tedirginlik yaşamadan doğru bir şekilde sunmalarına imkan tanınmaktadır.

Af. İHHM'nin de Ame. İHM'ye benzer şekilde yazılı ve sözlü yargılamalar sonrasında başvuruları sonuçlandırdığı görülmektedir. Nitekim Af. İHHM önündeki davalar için kesinlikle sözlü yargılamaları içermesi gerektiği vurgulanmaktadır.¹⁴⁰³ Dolayısıyla da Af. İHHM'nin Usul Kuralları'nda sözlü yargılama usulünün aracı olan duruşmalara ilişkin ayrıntılı düzenlemelere yer verilmiştir.

Af. İHHM önündeki usul yazılı ve sözlü yargılamalardan oluşmaktadır. Sözlü yargılamalar tarafların, temsilcilerinin, tanık ve bilirkişiler ile Mahkemenin dinlemeye karar verdiği herhangi birinin dinlenmesi ile gerçekleşmektedir. Mahkeme sözlü yargılamayı gerçekleştirmek üzere resen ya da taraflardan birinin talebi üzerine duruşma yapmaya karar vermektedir. Mahkemenin gerçekleştirdiği duruşmalar alenidir. Ancak Mahkemenin sözlü yargılama işlemlerini kamu ahlakı, kamu düzeni veya tarafların ve tanıkların fiziksel ve manevi bütünlüğünün sağlanması adına kapalı olarak kamara önünde yürütebilmesi de mümkündür. Dolayısıyla Af. İHHM/UK doğrultusunda bazı yargılama işlemlerinin kapalı olarak yürütülmesinin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Ayrıca bir çocuğun kimliğinin açıklanmasının kendisi için yararlı olmaması halinde de duruşma kapalı olarak gerçekleştirilmektedir. Mahkeme herhangi bir sözlü yargılama bakımından duruşmanın kapalı olarak gerçekleştirmesi yönünde karar verdiğinde gerekçelerini açıklamak zorundadır. Daha sonrasında ise taraflar ve yasal temsilcilerinin kamera önünde dinlenmelerine izin vermektedir. Mahkemenin gerçekleştirdiği aleni duruşmalar da yine kayıt altına alınmakta ve söz konusu kayıtlar Mahkemenin arşivinde saklanmaktadır. (Af. İHHMKP, m. 10/1; Af. İHHM/UK, Kural 30, Kural 52/1, 2, 3, 4 ve Kural 57)

Af. İHHM'nin duruşma yapılmasına karar vermesi durumunda Mahkeme Başkanı duruşma tarihini belirlemektedir. Duruşma tarihinin belirlenmesinin ardından başvurunun tarafları Yazı İşleri Müdürü tarafından bilgilendirilmektedir. Yazı İşleri Müdürlüğü duruşma öncesinde başvurunun taraflarına duruşma programını ve açıklama amacıyla da konuların bir listesini göndermektedir. (Af. İHHM/UK, Kural 53 ve Kural 54/3)

Af. İHHM tarafından gerçekleştirilen duruşmalara Mahkeme Başkanı, Başkanın yokluğunda ise Başkan Vekili, Baş Yargıç ya da Mahkemece belirlenen başka bir yargıç başkanlık etmektedir. Mahkemeye başkanlık eden yargıç, tarafların ya da temsilcilerinin dinleneceği sırayı belirlemektedir. Af. İHHM Başkanı ya da duruşmada yer alan herhangi bir yargıç taraflara ya da temsilcilerine, tanıklara, bilirkişilere ya da Mahkemenin dinlemeye karar verdiği herhangi bir kişiye soru yöneltebilmektedir. Ayrıca Mahkemenin bilirkişi, tanık ya da dinleme kararı verdiği herhangi bir diğer kişiyi çapraz sorgulamaya tabi tutabilmesi de mümkündür. Mahkemenin

¹⁴⁰³ Bkz. Admissibility of Complaints Before the African Court, s. 14.

huzuruna çıkan herhangi biri, tanık ya da bilirkişiler Af. İHHM ile ilgili üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmelerinden dolayı Mahkemenin sağladığı kolaylıklardan ve korumadan uluslararası hukuka uygun şekilde faydalanabilmektedir. (Af. İHHMKP, m. 10/3; Af. İHHM/UK, Kural 54/1, 2, 4, 5)

Af. İHHM önünde hazır bulunan kişinin Mahkemenin resmi dillerinden birini yeterince bilmediğini tespit ettiği takdirde, ilgili kişinin seçtiği bir dili kullanmasına izin verebilmektedir. İşbu durumda kişinin çevirmenden faydalanabilmesi için gerekli mütercimlik ve tercümanlık düzenlemeleri Mahkeme tarafından belirlenmektedir. Mütercimlik ve tercümanlık masrafları yine Af. İHHM tarafından karşılanmaktadır. Mahkemenin bahsedilen şekilde herhangi bir sözlü ya da yazılı çeviri hizmetini gerçekleştirmek amacıyla başvurduğu tercüman veya mütercim görevlerini sadık ve etkili şekilde yerine getirmek üzere yemin etmek zorundadır. Söz konusu kişilerin ayrıca görevlerini yerine getirirken öğrendikleri bilgilerin gizliliğini korumaları gerekmektedir. (Af. İHHM/UK, Kural 27/3, 4)

Af. İHHM resen ya da taraflardan herhangi birinin talebi doğrultusunda bir duruşmayı başka bir tarihe erteleyebilmektedir. Başvurunun taraflarından biri belirlenen tarihte duruşmaya gelmediği takdirde, Af. İHHM ilgili tarafın yokluğunda duruşmaya devam edebilmektedir. Ancak Mahkemenin ilgili tarafın gıyabında duruşmaya devam edebilmesi için duruşma tebligatının bahsedilen tarafa usulüne uygun olarak tebliği edilmiş olması gerekmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 54/6, 7). Aksi halde ilgili tarafın yokluğunda Mahkemenin duruşmaya devam etmesi mümkün değildir.

Duruşma tutanaklarının yazılı olarak tutulması Yazı İşleri Müdürünün sorumluluğu altındadır. Duruşma tutanağı aleni olarak gerçekleştirilen duruşmadan sonraki beş (5) iş günü içinde ilgili taraflara gönderilmektedir. Duruşma tutanağında duruşma esnasındaki mahkemenin oluşumu, Mahkeme huzuruna çıkan kişileri listesi, verilen ifadeler ve sunulan belgelerin metni ile sorulan sorular ve cevapları yer almaktadır. Ayrıca duruşma sırasında Af. İHHM tarafından verilen herhangi bir karar varsa söz konusu kararın metni de duruşma tutanağında yer almak zorundadır. (Af. İHHM/UK, Kural 58/1).

Başvurunun taraflarının ya da temsilcilerinin duruşmada söylenenlerin özünü etkilememek kaydıyla bazı düzeltmeler yapabilmek için iddialarının, beyanlarının ya da delillerinin yer aldığı tutanağı alabilmeleri mümkündür. Ancak bahsedilen işlemin Yazı İşleri Müdürünün sorumluluğu altında gerçekleştirilmesi zorunludur. Taraflar tutanağın alındığı tarihten itibaren yirmi bir (21) gün içinde gerekli düzeltmeleri yaparak söz konusu belgeyi teslim etmelidir. Tarafların düzelttiği duruşma tutanağı Başkan ve Yazı İşleri Müdür tarafından imzalanmaktadır. Bahsedilen tutanaklar imzalandığında Mahkemece yürütülen sözlü yargılamaların gerçek bir yansıması olarak ifade edilmektedir. (Af. İHHM/UK, Kural 58/2, 3)

Duruşmaların yürütülmesi usulüne ilişkin olarak bölgesel sistemler arasında genel olarak benzer düzenlemeler yer alsa da bazı noktalarda Amerikan ve Afrika sistemlerinin Avrupa sisteminden daha belirgin olduğu görülmektedir. Bahsedilen durumun nedenini bulmak ise çok zor değildir. Zira Amerikan ve Avrupa sistemlerinde özellikle mahkemeler ekseninde başvurunun sonuçlandırılmasının yazılı ve sözlü yargılama usulleri doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla Amerikan ve Afrika sistemlerinde sözlü yargılama usulünde kilit rol oynayan duruşmaların ne şekilde gerçekleştirileceği daha ayrıntılı ve belirgin şekilde düzenlenmiştir.

Ancak yine de denetim organları arasında yukarıda belirtilen durum haricinde en azından normlarda yargılamanın gidişatını olumlu yönde etkileyecek bazı düzenlemelere değinilmesi gerektiği düşünülmektedir. İşbu noktada dikkat çeken hususlardan biri tanık, uzman tanık ve üçüncü kişilerin duruşmada dinlenmesine ilişkin olarak yapılan düzenlemelerdir. Avrupa sisteminde duruşmaların ne şekilde yürütüleceğine ilişkin ayrıntılı bir düzenleme yer alsa da tanık, uzman ve üçüncü tarafların duruşmada dinlenilmesine dair tek bir yerde göndermede bulunulmuştur. Bahsedilen düzenleme ise duruşmada dinlenecek olan kişilerin kullanacağı dile ilişkindir. Ancak Amerikan ve Afrika sistemlerinde duruşmada dinlenecek olan söz konusu kişilere dair daha geniş düzenlemelere yer verilmektedir. Bunlar arasında en dikkat çeken ise tanık, uzman tanık ve herhangi bir üçüncü kişinin dinlenmesinde kendilerine sağlanan güvencedir. Böylece bahsi geçen kişilerin herhangi bir baskıya ya da misillemeye maruz kalmaları önlenmektedir. Anılan durum Amerikan ve Afrika insan hakları denetim organlarının her birinde geçerlidir. Ancak Ame. İHM'de bahsedilenlere ek olarak tanığın yalan beyanda bulunmasına ya da sessiz kalmasına yönelik yaptırımı içeren ayrıca bir düzenlemeye daha yer verilmiştir.

Duruşmada dinlenecek kişilere getirilen güvence ve uygulanacak yaptırımla ilgili kişilerin beyanlarının doğruluğu sağlanmak istenmiştir. Her iki düzenlemenin de yargılamanın menfaatine getirilmiş olduğunu söylemek mümkündür. Ancak söz konusu kişilere güvence niteliğinde getirilen düzenlemenin daha motive edici nitelikte olduğu düşünülse de Ame. İHM'nin yaptırım ve güvenceye detaylı getirdiği düzenlemelerin maddi gerçeğe ulaşmada daha etkili sonuçlar vereceğini göz ardı etmemek gerekir.

Avrupa sistemini ise diğer bölgesel sistemler arasında farklı kılan özellik ise duruşmaların AİHM internet sitesinde yayınlanmasına imkan tanınmasıdır. Anılan bu durumun sonucunda AİHM duruşmaların daha geniş kitleler tarafından izlenmesine izin vermektedir. Ancak Amerikan ve Afrika sistemlerine bakıldığında ise genel anlamda duruşmaların aleni olması gerektiğinden bahsedilse de Avrupa sistemine benzer şekilde bir düzenlemenin yer almadığı görülmektedir.

3. 3. 3. Adli Yardım

İnsan hakları mahkemelerinin yargılama esnasında yürüttükleri usullerden biri de adli yardım usulüdür. Adli yardım, yargı organına başvurmak isteyen kişinin yeterli imkana sahip

olmaması nedeniyle yargılamadan kaynaklanan mali yüklerden muaf tutulmasıdır.¹⁴⁰⁴ Bölgesel insan hakları denetim organları da belirli şartların varlığı altında adli yardım usulünü uygulamaktadır.

Avrupa sisteminde AİHM'nin adli yardım usulünü ne şekilde uyguladığına ilişkin olarak Usul Kuralları'nda ayrı bir bölüme yer verildiği görülmektedir. İlgili düzenlemeye göre Daire Başkanı bireysel başvurularda resen ya da başvurunun talebi doğrultusunda adli yardıma karar verebilmektedir. Ancak Daire Başkanı, muhatap devlet kabul edilebilirliğe dair yazılı görüşlerini sunduktan ya da yazılı görüşünü sunması için belirlenen süre dolduktan sonra başvurucuya ücretsiz adli yardım sağlayabilmektedir. Daire önündeki başvuruya ilişkin olarak hakkında adli yardım kararı verilen başvurunun Büyük Daire önündeki yargılama işlemleri bakımından da söz konusu geçerli olmaktadır. (AİHM/UK, Kural 105/1, 2)

Dairenin başvuru hakkında vereceği adli yardım kararı için bazı hususları dikkate alması gerekmektedir. İlk olarak adli yardım kararının başvurunun Daire önünde düzgün şekilde yürütülmesi için gerekli olması zorunludur. Daha sonrasında ise başvurunun yargılama masraflarının tamamını ya da bir kısmını karşılamak için yeterli imkanının bulunmaması gerekmektedir. Bahsedilen durumun tespiti için başvurulardan bir beyan formu istenmektedir. Başvurunun söz konusu beyanı yetkili ulusal makam tarafından onaylandıktan sonra Daire Başkanı'nın, muhatap devletten konuya ilişkin olarak yazılı görüşlerini istemesi de mümkündür. Daire Başkanı elde ettiği bilgiler doğrultusunda başvuru hakkında adli yardımın verilip verilmeyeceğine karar vermektedir. Daire Başkanı gerekli koşulları artık taşımadığı kanaatine vardığı takdirde başvuru hakkındaki adli yardım kararını değiştirebilmekte ya da kaldırabilmektedir. (AİHM/UK, Kural 106, Kural 107/1, 2, 3 ve Kural 110)

Tüm bu bilgiler doğrultusunda AİHM'nin adli yardım usulü yargılama işlemlerine başlamadan önce ya da bir başvurunun sunulması esnasında uygulanmamaktadır. Başvuru ancak kabul edilebilirlik aşamasında muhatap devletten gelen cevap üzerine adli yardım için AİHM'ye başvurabilmektedir. Ancak bu aşamada adli yardım kararı verildiği takdirde başvuru yine başvuru yapmak üzere belirlenen ücreti alabilmektedir. Dolayısıyla AİHM'de adli yardım uygulamasının geriye dönük olarak uygulandığını söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁴⁰⁵

AİHM'de adli yardım sürecinde dava takip ücretleri tarafların ya da Daire Başkanının görevlendirmiş olduğu avukatlara ya da diğer kişilere ödenmektedir. Bahsedilen şekilde görevlendirilmiş olan birden fazla kişiye de ücret ödenmesi mümkündür. Ancak adli yardım sadece temsilci ücretlerini değil başvuru ya da görevlendirdiği kişinin seyahat ve gerekli olan diğer masraflarını da içermektedir (AİHM/UK, Kural 108). Bahsedilen durum normatif anlamda olumlu

¹⁴⁰⁴ Baki Kuru, **İstinaf Sistemine Göre Yazılmış Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı**, 1. Baskı, Ankara: Yetkin Yayıncılık, 2017, s. 593.

¹⁴⁰⁵ Leach, **ECHR**, s. 27, 50; Harris vd. **ECHR**, s. 144.

bir görüntü sergilese de AİHM'nin ulusal sistemlerdeki adli yardım meblağlarıyla karşılaştırıldığında yetersiz bir görüntü vermesi nedeniyle eleştirilmektedir.¹⁴⁰⁶

Amerikan sistemine sonradan dahil edilen adli yardım usulü Ame. İHK ve Ame. İHM ekseninde kabul edilen kurallar çerçevesinde şekillenmiştir. Ame. İHS ve Usul Kurallarında adli yardıma ilişkin herhangi bir düzenleme yer almazken adli yardım özelinde getirilen kurallar ayrıntılı şekilde adli yardım usulünün ne şekilde uygulanacağını belirtmektedir. Öncelikle Ame. İHK ekseninde bakıldığında 2011 yılında kabul edilen Amerikan İnsan Hakları Sisteminin Adli Yardım Fonuna İlişkin Amerikan İnsan Hakları Komisyonu Usul Kuralları¹⁴⁰⁷ çerçevesinde adli yardım usulünün ayrıntılı şekilde düzenlendiği görülmektedir.

Adli yardıma ilişkin olarak kabul edilen Usul Kuralları'nda, Ame. İHK de AİHM'ye benzer şekilde kabul edilebilirlik incelemesinden sonra başvurunun adli yardım talebi değerlendirilmektedir. Adli yardım talebinde yeterli maddi imkana sahip olunmadığına ilişkin delil ve beyanların bulunması gerekmektedir. Söz konusu talep hakkında karar verecek olan ise Adli Yardım Fonu Yürütme Konseyidir. Adli Yardım Fonu Yürütme Konseyi, yargılama esnasında ortaya çıkan masrafların tamamını ya da bir kısmını karşılayabilecek imkana sahip olmayan kişilere mevcut kaynakların yeterli olması halinde adli yardım kararı verebilmektedir.¹⁴⁰⁸

Ame. İHK tarafından adli yardım kararı verilebilmesinin ön koşulu Adli Yardım Fonunun yeterli finansal kaynağa sahip olmasıdır. Zira adli yardım kararı verildiği takdirde masraflar Adli Yardım Fonundan karşılanmaktadır. Aksi halde mağdur olduğu iddia edilen kişilerin ekonomik açıdan yeterli imkana sahip olmasalar dahi adli yardımdan usulünden faydalanabilmeleri mümkün olmayacaktır. Ame. İHK'nin Amerikan insan hakları kamu düzenini temsil ettiği göz önünde bulundurulduğunda, Komisyonun mağdur olan kişilerin kendilerine temsilci atayamamaları halinde bir Amerikalılar-arası savunucuyu temsilci olarak atayabilmesi mümkündür.¹⁴⁰⁹

Ame. İHM adli yardıma ilişkin olarak 2009 yılında ADÖ Daimi Konseyi tarafından kabul edilen Amerikan İnsan Hakları Sistemi Adli Yardım Fonunun İşleyişine İlişkin Usul Kuralları'nı kabul etmiştir. Söz konusu kurallar Ame. İHM önündeki başvurularda Mağdurların Adli Yardım Fonunun işleyişini ve ne şekilde başvurulması gerektiğini düzenlemektedir. Ame. İHM de tıpkı AİHM'de olduğu gibi mağdur olduğu iddia edilen kişilerin yargılama masraflarını karşılamak için yeterli imkana sahip olmadıklarını gösteren delillerini ve beyanlarını sunmalarını istemektedir. Mahkeme kendisine sunulan belgeleri inceledikten sonra da adli yardıma karar verip vermeyeceğini belirlemektedir. Ancak Avrupa sisteminden farklı olarak adli yardım kararı

¹⁴⁰⁶ Shelton, **Remedies**, s. 428.

¹⁴⁰⁷ Rules of the Inter-American Commission on Human Rights on the Legal Assistance Fund of the Inter-American Human Rights System, <https://www.oas.org/en/iachr/mandate/Basics/fund.asp>, 8 Haziran 2022.

¹⁴⁰⁸ Rules of the Inter-American Commission on Human Rights on the Legal Assistance Fund of the Inter-American Human Rights System, m. 1-4.

¹⁴⁰⁹ Hennebel ve Tigroudja, s. 946, 1272.

verilmesi halinde masraflar Ame. İHM'den değil ADÖ tarafından kurulan Mağdurların Hukuki Yardım Fonundan karşılanmaktadır.¹⁴¹⁰

O halde Ame. İHM bağlamında daha öncesinde önemli bir eksiklik olarak nitelendirilen adli yardım usulünün doğrudan kendisine özgü Usul Kuralları hazırlanarak Amerikan sistemine dahil edildiği görülmektedir. Ancak bahsi geçen usul kuralları dışında adli yardıma göndermede bulunan bir diğer düzenleme de Ame. İHM Usul Kurallarında yer almaktadır. İlgili düzenlemede doğrudan adli yardıma vurgu yapılmasa da yeterli maddi imkana sahip olmadığı için kendisine temsilci atanamayan başvuruçunun temsili için Amerikalılar-arası savunucunun atanabileceği düzenlenmektedir. Farklı bir deyişle Ame. İHM yeterli maddi imkana sahip olmayan başvuruçuların gerektiği gibi temsil edilebilmesi adına Amerikalılar-arası savunucuyu görevlendirebilmektedir.¹⁴¹¹ Daha açık şekilde ifade etmek gerekirse, mağdur olduğu iddia edilen kişilerin temsilcileri olmadan başvuruyu takip ettikleri durumlarda Ame. İHM resen yargılama işlemleri esnasında başvuruçunun temsil edilmesi için Amerikalılar-arası savunucuyu atayabilmektedir (Ame. İHM/UK, Kural 37). Dolayısıyla adli yardım usulünde Amerikalılar-arası savunucuların önemli role sahip olduğunu söylemek mümkündür.¹⁴¹²

Afrika sisteminde Af. İHHK tarafların temsil edilmesine ilişkin husus her iki başvuru türü için geçerli olacak şekilde düzenlemiş olsa da bireysel başvurular ekseninde ayrıca adli yardım usulünü de öngörmektedir. Anılan düzenlemeye göre Af. İHHK, Af.B. İnsan Hakları Organlarının Hukuki Yardım Fonu dahil olmak üzere başvuruçunun ya da mağdurun ücretsiz bir şekilde kanuni temsilciye ulaşabilmesini sağlayabilmektedir. Ancak Af. İHHK, başvuruçuyu veya mağdura sağlanacak ücretsiz adli yardıma belli koşullar altında karar vermektedir. Öncelikle ücretsiz adli yardımın Af. İHHK'nin görevlerini gereği gibi yerine getirmesi ve adaletin tam tecellisi adına taraflar arasındaki eşitliğin sağlanması için gerekli olması zorunludur. Ayrıca Af. İHHK başvuruçunun yargılama masraflarının bir kısmını ya da tamamını karşılayabilecek durumda olmadığına ikna olması gerekmektedir. (Af. İHHK/UK, Kural 126/1, 2)

Af. İHHM'ye sunulan başvurunun taraflarının kendisine yardım edilme hakkına sahiptir. Yine taraflardan herhangi birinin talebi ya da Mahkemenin takdiriyle adaletin menfaati adına ve mevcut mali kaynakların sınırları dahilinde yargılamaların herhangi bir aşamasında herhangi bir tarafa ücretsiz adli yardım da sağlanabilmektedir. Af. İHHM tarafların ücretsiz adli yardım uygulamasını gerçekleştirmek amacıyla bir hukuki yardım planı takip etmektedir. Ayrıca Mahkeme söz konusu amaca yönelik olarak, Af.B İnsan Hakları Organlarına Yönelik Af.B Hukuki Yardım

¹⁴¹⁰ Bkz. Rules of Procedure for the Operation of the Legal Assistance Fund of the Inter-American Human Rights System, OEA/Ser.G, CP/RES. 963 (1728/09), 11 November 2009, m. 1-5, <https://www.oas.org/consejo/resolutions/res963.asp>, 8 Haziran 2022.

¹⁴¹¹ Hennebel ve Tigroudja, s. 1272.

¹⁴¹² Caroline Bettinger-Lopez, "The Inter-American Human Rights System: A Primer", **Clearinghouse Review Journal of Poverty Law and Policy**, (42), 2008, s. 594.

Fonunun yönetiminde Af.B ile işbirliği de yapmaktadır. (Af. İHHMKP, m.10/2; Af. İHHM/UK, Kural 31/1, 2, 3, 4)

Bölgesel insan hakları sistemlerinin her birinde adli yardım usulünün düzenlendiği ancak Amerikan sisteminde söz konusu usule ilişkin ayrı Usul Kuralları düzenlendiği görülmektedir. Avrupa ve Afrika sistemlerinde ise adli yardım usulüne ilişkin düzenlemeler Komisyon ve Mahkeme Usul Kurallarında yer almaktadır. Normatif anlamda en kapsamlı düzenleme Amerikan sisteminde yer alsa da temel olarak adli yardım usulünün her bir bölgesel sistem ekseninde amacına uygun hizmet ettiği söylenebilir. Ancak Amerikan ve Afrika sistemlerinde adli yardım usulünün uygulanmasından doğan masrafların karşılanması için ayrı bir fon oluşturulduğunu Avrupa sisteminde ise AİHM'nin masrafları kendisinin üstlendiğini de belirtmek gerekmektedir. Son olarak Amerikan sistemine yönelik bir eleştiri olarak Ame. İHK önündeki başvuruda adli yardım usulünün uygulanması yeterli kaynağın olmasına bağlı kılındığına değinilmelidir. Dolayısıyla Adli Yardım Fonunda yeterli kaynak bulunmaması halinde adli yardım usulüne başvurulması mümkün olmayacaktır. Anılan bu durum ise söz konusu usulün etkin şekilde kullanımını engelleyebilecektir.

3. 3. 4. Karar Almada Müzakere ve Oylama Usulü

İnsan hakları mahkemelerinin başvuruların değerlendirilmesi aşamasında gerçekleştirdiği müzakereler ve kararların alınması esnasında yapılan oylama usullerine değinmek gerekirse, öncelikle AİHM'nin herhangi bir başvuruya ilişkin müzakerelerinin kapalı olarak gerçekleştirildiği ve söz konusu müzakerelerin gizli tutulduğu görülmektedir. Müzakerelerde sadece başvuruyu inceleyen yargıçlar yer almaktadır. Yargıçların haricinde Yazı İşleri Müdürü ya da belirlenen yedeği, gerekli görüldüğü takdirde Yazı İşleri Müdürlüğünde görevli diğer kişiler ile çevirmenler de müzakerelerde hazır bulunmaktadır. Bahsi geçen kişiler dışında müzakerelere herhangi bir başka kişinin katılması mümkün olmamakla birlikte; Mahkemenin özel bir kararla aksine karar vermesi de mümkündür. Tüm bu belirtilenlere ek olarak AİHM Başkanı başvuruya ilişkin herhangi bir konu hakkında oylama yapılmadan önce, yargıçlardan başvuru hakkındaki görüşlerini belirtmeleri doğrultusunda talepte bulunabilmektedir. (AİHM/UK, Kural 22/1, 2, 3)

Oylama usulüne gelindiğinde ise, AİHM kararlarının alınabilmesi için hazır bulunan yargıçların çoğunluğunun oyu gerekmektedir. Ancak yapılan oylamada eşitlik olması halinde oylamanın yenilenmesi zorunlu olup, söz konusu oylamada da eşitlik olması durumunda Başkanın oyu belirleyici olmaktadır. Aksine karar verilmedikçe Mahkemenin tüm kararlarda belirtilen oylama usulü geçerlidir. Daireler ve Büyük Dairenin vermiş olduğu kararlar ile hükümler için de yine oturumda hazır bulunan yargıçların çoğunluğunun oyu gerekmektedir. Bahsi geçen yargısal birimlerin davaların kabul edilebilirliğine ve esasına ilişkin nihai oylamalarında ise yargıçların çekimser kalmaları mümkün değildir. (AİHM/UK, Kural 23/1, 2)

AİHM’de oylama genel kural olarak el kaldırma usulüyle gerçekleştirilmektedir.¹⁴¹³ Ancak AİHM Başkanının yargıçların kıdem sırasını tersinden dikkate alarak yoklama usulüyle oylama yapabilmesinin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Mahkemenin üzerinde oylama yapılacak olan her konuyu net terimlerle ifade etmesi gerekmektedir (AİHM/UK, Kural 23/3, 4).

Amerikan sisteminde Ame. İHK’nin oturumları kendi Usul Kuralları ve ADÖ Daimî Konseyi Usul Kurallarının¹⁴¹⁴ ilgili hükümleri doğrultusunda olağan ve olağanüstü olarak gerçekleşmektedir. Komisyonun toplanma yeter sayısı üyelerinin mutlak çoğunluğu ile sağlanmaktadır. Komisyonun karar yeter sayısı ise, Komisyonun iki farklı koruma sisteminin denetim organı olmasından dolayı farklılık göstermektedir. Bahsi geçen farklılık ADÖ üyesi devletlerin Ame. İHS’ye taraf olup olmamalarından kaynaklanmaktadır. Daha açık ifade etmek gerekirse, Sözleşmeye taraf olan devletler açısından Ame. İHS çerçevesinde incelenen başvurularda karar yeter sayısı Komisyon üyelerinin mutlak çoğunluğu olup, diğer başvurularda hazır bulunan üyelerin mutlak çoğunluğudur. Ame. İHS’ye taraf olmayan devletler bakımından Ame. İHK’nin, Komisyon üyelerinin mutlak çoğunluğunun oyu karar yeter sayısı olarak belirlenmiştir¹⁴¹⁵ (Ame. İHK Statüsü, m. 17/1, 2, 3; Ame. İHK/UK, Kural 16 ve Kural 17/1)

Ancak Ame. İHK üyelerinin herhangi bir başvuruya konu meselenin tartışılmasına, soruşturulmasına, müzakere edilmesine ve karara bağlanmasına katılamayacağı bazı durumlar bulunmaktadır. Üyelerin tarafsızlığı ve bağımsızlığının sağlanmasına yönelik söz konusu durumlar ise şu şekilde sıralanabilir. İlk olarak, Ame. İHK üyeleri başvurunun konusu olan devletin vatandaşı olmaları ya da ilgili devlet adına diplomatik ajan olarak resmi veya özel bir görevde bulunmaları halinde Komisyonun görüşmelerine katılamamaktadır. Yine Komisyon üyelerinin başvurunun dayandığı olgulara ilişkin bir karara herhangi bir sıfatla katılmaları durumunda da Komisyonda yer almaları mümkün değildir. Ayrıca Komisyon üyelerinin daha önce verilen kararda herhangi bir tarafın danışmanı ya da temsilcisi olarak tasarrufta bulunmaları da ilgili başvuru incelenirken Komisyonda yer almalarını engelleyen bir diğer husus olarak karşımıza çıkmaktadır. (Ame. İHK/UK, Kural 17/2)

Ame. İHK üyelerinin Komisyonda yer almalarını engelleyen durumlardan biri söz konusu olmasa bile, üyelerden herhangi birinin başvuruya ilişkin meseleye yönelik çalışmalara ya da

¹⁴¹³ Ancak belirtmek gerekir ki AİHM’nin karar alması noktasında oylama olmadan zımni anlaşma usulünün de işletilmektedir. İlgili düzenlemeye göre Mahkeme usule ilişkin herhangi bir hususta ya da planlanmış toplantısı dışındaki herhangi bir başka sorun hakkında karar vermesi zorunlu olduğunda oylama yapmadan da karar verebilmektedir. Daha net ifadeyle AİHM Başkanı bahsi geçen durumlarda bir taslak kararın yargıçlara dağıtılması ve sonrasında da yargıçların ilgili taslak karar hakkında yorumlarını sunmaları için bir süre sınırlamasına gidebilmektedir. AİHM Başkanı tarafından dağıtılan taslak karara yargıçlarca herhangi bir itirazda bulunulmadığı takdirde söz konusu teklif belirlenen süre sınırının sonunda kabul edilmiş olmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. AİHM/UK Kural 23A.

¹⁴¹⁴ Bkz. Organization of American States Rules of Procedure Permanent Council, https://www.oas.org/xxxivga/english/reference_docs/Reglamento_CP.pdf, m. 36-40, 10 Haziran 2022.

¹⁴¹⁵ Ame. İHK’nin Ame. İHS’ye taraf olmayan devletler bakımından karar yeter sayısı usule ilişkin konularda basit çoğunluğun oyu olarak düzenlenmektedir. Bkz. Ame. İHK Statüsü m. 17/2.

alınacak karara katılmaktan kaçınması mümkündür. Ancak bahsi geçen durumda ilgili üye yetkisinin alınması hususunda olumlu ya da olumsuz bir karara varacak olan Ame. İHK'yi bilgilendirmek zorundadır. Komisyon üyelerinin herhangi birinin de başka bir üyenin yetkisinin alınması gerektiği hususunda Ame. İHK'ye geçerli nedenleri sunabilme yetkisine sahiptir. Anılan durumun dışında Komisyon üyelerinin yetkileri dahilindeki konuları uygun olduğunu düşündükleri herhangi bir yöntemle müzakere ederek oturum harici bir zamanda karara bağlayabilmektedir. (Ame. İHK/UK, Kural 17/3, 4, 5)

Ame. İHK'nin hazırladığı nihai raporun üyelerin oylarının mutlak çoğunluğunu sağlaması ve başvurunun nihai sonuçları ile tavsiyeleri içermesi zorunludur. Komisyonun herhangi bir başvurunun Ame. İHM'ye gönderebilmesi için ise üyelerin mutlak çoğunluğunun oyu gerekmektedir (Ame. İHS, m. 51/1; Ame. İHK/UK, Kural 45/ ve Kural 47/1).

Ame. İHK üyeleri herhangi bir başvuruya ilişkin almış oldukları karara katılıp katılmadıklarına bakılmaksızın, karar metninin sonunda oylamaya ilişkin yazılı bir açıklama yapma imkanına sahiptir. Söz konusu karar Komisyonca hazırlanan bir rapor ya da ön raporun onaylanması ile ilgili olduğu takdirde oya ilişkin açıklamanın ilgili belgelerin sonuna eklenmektedir. Ancak Ame. İHK tarafından alınan kararın çeşidine ilişkin olarak Komisyon üyesinin oya ilişkin açıklamasının nerede yer alacağı değişiklik göstermektedir. Komisyon kararının ayrı belge şeklinde düzenlenmediği durumlarda ise üyelerin oya ilişkin açıklamaları söz konusu kararın ardından toplantı tutanaklarına dahil edilmektedir. (Ame. İHK/UK, Kural 19/1, 2, 3)

Ame. İHK'nin gerçekleştirdiği her bir oturumda özet tutanaklar tutulmaktadır. Bahsi geçen özet tutanaklarda oturum günü ve saati, hazır bulunan Komisyon üyelerinin isimleri, görüşülen konular ve alınan kararlar yer almaktadır. Ayrıca Ame. İHK üyelerinden herhangi birinin özellikle kayıtlara geçmesini istediği bir beyan bulunduğu takdirde, söz konusu beyanın da Ame. İHK oturum tutanaklarında yer alması gerekmektedir. Komisyonun oturumları esnasında tutulan tutanaklar iç çalışma belgesi niteliğine sahiptir. (Ame. İHK/UK, Kural 20/1)

Oturumların özet tutanaklarının birer örneği, tutanak hakkında görüşlerini sunmaları için Genel Sekreterlik tarafından Komisyon üyelerine dağıtılmaktadır. Ancak Genel Sekreterlik söz konusu dağıtım işlemini oturum tutanaklarının onaylanacağı oturumlar dönemi öncesinde gerçekleştirmiş olmalıdır. Oturumlar döneminin başlangıcında üyeler tarafından herhangi bir itirazda bulunulmadığı takdirde tutanakların onaylanmış olduğu varsayılmaktadır. (Ame. İHK/UK, Kural 20/2)

Ame. İHK'nin müzakereleri kapalı yürütülmekte ve yapılan tartışmaların bütün yönleri gizli tutulmaktadır. Ame. İHK tarafından oylamaya sunulan herhangi bir konu ADÖ'nün resmi dillerinden birisinde olacak şekilde tercüme edilmek zorundadır. Ancak Ame. İHK'nin herhangi bir üyesinin talep etmesi halinde oylamaya sunulacak metnin Genel Sekreterlik tarafından resmi dillerden bir diğerine çevrilmesi ve oylama öncesinde üyelere dağıtılması da mümkündür.

Müzakerelerde tutulan tutanaklar, müzakere konusu, alınan karar ve tutanaklara dahil edilmek üzere belirtilen ayrık görüşleri içermektedir. Zira, Ame. İHK'nin hazırladığı rapor tamamen ya da kısmen Komisyon üyelerinin oy birliğiyle aldıkları bir görüşü yansıtmadığı takdirde, üyelere herhangi birinin ayrık görüşünü usulüne uygun şekilde rapora ekleyebilme imkânı bulunmaktadır. (Ame. İHK/UK, Kural 43/2, 3, 4)

Ame. İHK başvurusu Ame. İHM'ye göndermeye karar verdiği takdirde, bir ya da daha fazla üyesi ile Genel Sekreterini, Mahkeme önünde incelenen herhangi bir meseleye ilişkin olarak kendisini temsil etmek ve delege sıfatıyla yer almak üzere görevlendirmektedir. Komisyonun belirlediği temsil delegeler Komisyon üyesi ya da Genel Sekreter olarak görevde kaldıkları müddetçe Mahkemede Ame. İHK'yi temsil etme yetkisine sahip olmaktadır. Ancak istisnai durumlarda belirtilen temsil süresinin Komisyon uzatılması da mümkün olmaktadır. Ame. İHM'ye gönderilen bir başvuruya ilişkin olarak Ame. İHK'nin uzman tanıkların toplanmasına yönelik talepte bulunabilmesi mümkündür. Söz konusu uzmanların Mahkeme önündeki sunumları Ame. İHM Usul Kuralları doğrultusunda yapılmaktadır. (Ame. İHK/UK, Kural 71 ve Kural 72/1, 2)

Ame. İHM sürekli çalışma esasına dayanmamakla birlikte yılda birkaç kez bir ila iki hafta boyunca süren¹⁴¹⁶ olağan oturumlar ve ayrıca gerektiğinde olağanüstü (özel) oturumlar düzenlemektedir. Mahkemenin olağan oturumlarının tarihi, bir önceki oturumda Ame. İHM tarafından kararlaştırılan tarihlerde ve görevini yerine getirebilmek bakımından ihtiyaç duyulan sayıda yapılmaktadır. Ancak istisnai durumlarda, Ame. İHM Başkanının diğer yargıçlara danışmak kaydıyla oturumun tarihini değiştirebilmektedir. Ame. İHM'nin olağanüstü oturumlarının yapılabilmesi içinse Mahkeme Başkanının kendi inisiyatifini kullanması veya yargıçların çoğunluğunun talebini dikkate alarak talepte bulunması gerekmektedir. (Ame. İHM Statüsü, m. 22/1, 3; Ame. İHM/UK, Kural 11 ve Kural 12)

Ame. İHM'nin oturumları olağan durumlarda Ame. İHM/UK doğrultusunda Mahkeme merkezinde yapılmaktadır (Ame. İHM Statüsü, m. 22/2; Ame. İHM/UK, Kural 58/1). Ancak Mahkemenin üçte ikilik çoğunluğu tarafından uygun olduğu düşünüldüğü takdirde Ame. İHM oturumu herhangi bir ADÖ üyesi devlette yapılabilir (Ame. İHM Statüsü, m. 3/2). Ame. İHM'nin kendi merkezi dışında başka devletler oturum düzenlemesinin nedeni Amerikan insan hakları sisteminin işleyişine ilişkin olarak kamu bilincini artırmak ve ilgili devletlerle iş birliğini gerçekleştirerek sistemin daha da anlaşılabilir olmasını sağlamaktır.¹⁴¹⁷ Ancak bahsi geçen durumda, ilgili Devletin rızasının alınması da zorunludur (Ame. İHM Statüsü, m. 3/1; Ame. İHM/UK, Kural 13). Aksi takdirde, oturumun ilgili üye devlette gerçekleşmesi mümkün değildir.

¹⁴¹⁶ Alston and Goodman, s. 984.

¹⁴¹⁷ Ame. İHM son yıllarda Arjantin, Barbados, Bolivya, Brezilya, Şili, Kolombiya, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, El Salvador, Guatemala, Meksika, Peru gibi ülkelerde özel oturumlar düzenlemiştir; söz konusu devletlerin Amerikan insan hakları sistemine maruz kalmasını sağlayarak Mahkeme ile uyumu artırmayı amaçlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pasqualucci, **Practice**, s. 9.

Ame. İHM'nin farklı devletlerde oturumlar düzenlemesi yine Amerikan insan hakları sisteminde sivil topluma verilen önemi bir kez daha göstermektedir. Mahkeme söz konusu oturumları düzenlerken toplumdaki insan hakları bilincinin geliştirilmesine yönelik birçok aktivitelerde bulunmaktadır. Mahkemenin bu bağlamda birçok eğitim seminerleri verdiği, kamuya açık oturumlar gerçekleştirdiği, hükümet yetkililerinin yanı sıra insan hakları koruma sistemini ulusal yargı yerlerine, hukukçulara, diğer devlet görevlilerinin dikkatine sunduğu görülmektedir.¹⁴¹⁸

Ame. İHM herhangi bir başvuru hakkında hüküm verme aşamasına geldiği takdirde, vereceği hükme ilişkin müzakerelerini kapalı oturumda gerçekleştirmektedir. Mahkeme hükmü Sekreteryaya tarafından Ame. İHK'ya, mağdurlara veya mağdur olduğu iddia edilen kişiler ile onların temsilcilerine, muhatap devlete ve varsa başvuru devlete iletilmektedir. Mahkeme tarafından davanın taraflarına hükmün bildiri yapılana kadar hüküm metni, hukuki argümanlar ve kullanılan oyların gizli tutulması gerekmektedir. (Ame. İHM/UK, Kural 67/1, 2)

Ame. İHM'nin yukarıda belirtilen şekillerden herhangi biriyle gerçekleştirdiği oturumlarında tıpkı Ame. İHK'de olduğu gibi belirli bir toplanma yeter sayısı bulunmaktadır. Ame. İHM'nin müzakerede bulunabilmek için toplanma yeter sayısı beş yargıçtan oluşmaktadır.¹⁴¹⁹ Toplanma yeter sayısının sağlanmasıyla birlikte Mahkeme gerekli müzakereleri yapabilmektedir. Söz konusu müzakereler kapalı olmakla birlikte gizli tutulması gerekmektedir. Mahkemenin müzakerelerinde sadece yargıçlar yer almaktadır. Ancak, yargıçların yanı sıra Ame. İHM Sekreteri, Sekreter Yardımcısı ve ihtiyaç doğrultusunda Sekreterliğin diğer memurlarının da müzakerelere katılabilmesi mümkündür. Ayrıca, Ame. İHM önünde müzakere konusu olan tüm vakalarda Komisyon da Mahkeme önünde hazır bulunmaktadır. Ame. İHM'nin özel bir karar alması ve bu kişilerin yemin edip hazır bulunmaları durumu söz konusu olmadıkça, bahsedilen bu kişiler dışında hiçbir kimse müzakerelere katılamamaktadır. (Ame. İHS, m.56 ve m.57; Ame. İHM Statüsü, m. 23/1; Ame. İHM/UK, Kural 14 ve Kural 15/2)

Müzakereler sırasında oylamaya sunulan herhangi bir konu çalışma dillerinden birisinde olmakla birlikte açık terimlerle ifade edilmesi zorunludur. Ancak yargıçlardan herhangi birinin talep etmesi halinde Sekreteryanın oylamaya sunulacak konuya ilişkin metni çalışma dillerinden bir diğerine çevirebilmesi ve oylama öncesinde dağıtımını yapması mümkündür. Ame. İHM müzakerelerin sesli kayıt ile kayıt altına alınmasını sağlamaktadır. (Ame. İHM/UK, Kural 15/3, 4)

Ame. İHM'nin karar yeter sayısına değinmek gerekirse, Mahkeme oylama esnasında hazır bulunan yargıçların çoğunluğu ile karar almaktadır. Karar alma sırasında Ame. İHM Başkanı oylama konusu olan hususları tek tek sunmakta; her bir yargıç sadece lehe ya da aleyhe oy kullanabilmektedir. Başka bir deyişle, Ame. İHM'de oylamaya sunulan herhangi bir mesele

¹⁴¹⁸ Pasqualucci, **Practice**, s. 9.

¹⁴¹⁹ Ayrıca bkz. ABC The Inter-American Court of Human Rights 2019, What, How, When, Where and Why of the Inter-American Court of Human Rights: Frequently Asked Questions, s. 20.

hakkında yargıçların çekimser oy kullanma imkânı bulunmamaktadır. Ame. İHM’de oylama yapılırken, Ame. İHM Statüsü m. 13 uyarınca belirlenen kıdem düzenindeki öncelik sırası dikkate alınmaktadır. Ame. İHM’deki karar yeter sayısı her ne kadar hazır bulunan yargıçların çoğunluğu olarak ifade edilmişse de, oylama esnasında eşitlik durumu da söz konusu olabilmektedir. İşbu durumda alınacak olan kararda Ame. İHM Başkanının kullandığı oyu belirleyici olmaktadır. (Ame. İHM Statüsü, m. 22/3 ve m. 23/2; Ame. İHM/UK, Kural 16/1, 2, 3, 4)

Afrika sisteminde Af. İHHK, Af. İHŞŞ doğrultusunda kendisine verilen görevlerini yerine getirirken olağan ve olağanüstü oturumlar düzenlemektedir. Komisyon tarafından aksine karar verilmediği ya da Af. İHŞŞ’de yapılacak toplantının özel olması gerektiğine dair hüküm bulunmadığı müddetçe Af. İHHK oturumları kamuya açık olarak yapılmaktadır. Ayrıca uygun olduğu müddetçe oturumların canlı yayın aracılığıyla halka iletilmesi de mümkündür. Af. İHHK’nin oturum sona erdiğinde kamuoyuna yönelik bir bilgilendirme metni de yayınlamaktadır. (Af. İHHK/UK, Kural 27/1, 2, 3, 4)

Af. İHHK yeri ve süresi kendisi tarafından belirlenecek olan dört oturum düzenlemektedir. Komisyonun düzenlediği dört oturumdan ikisi hem halka açık hem de gizli usul işlemlerini içermektedir. Af. İHHK’nin olağan oturumlarının tarihinin belirlenmesi sürecinde Af. İHHK Başkanı Af. B. Komisyonun diğer üyelerine danışarak olağan oturum tarihini belirlemektedir. Yine, istisnai hallerde, Af. B. Komisyonun Af. İHHK Başkanı ile istişare etmesi kaydıyla bir oturumun tarihini değiştirebilmesi mümkündür. Olağan oturumların dışında Af. İHHK olağanüstü oturumlar da düzenleyebilmektedir. Ancak olağanüstü oturumların yapılabilmesi için ya Af.İHHK üyelerinin çoğunluğunun ya da Af. B. Komisyonunun Başkanının bu doğrultuda talebinin bulunması gerekmektedir. Olağanüstü oturumlar için de yine Af. İHHK üyeleri ile istişarede bulunmak kaydıyla Af. İHHK Başkanı tarafından bir tarih belirlenmektedir. (Af. İHHK/UK, Kural 28/1, 2, 3 ve Kural 29/1, 2, 3)

Af.İHHK oturumları, Af. İHHK’nin genel merkezinde ya da Af.İHHK’yi davet etmiş olan herhangi bir taraf devletin ülkesinde gerçekleştirilmektedir. Af. İHHK, Afrika Birliği Komisyonu Başkanı ile istişare ederek Af. B.’nin merkezinde de oturum düzenleyebilir¹⁴²⁰ (Af. İHHK/UK, Kural 30/1, 6).

¹⁴²⁰ Af. İHHK’nin olağan oturumlarının geçici gündemi Af. İHHK Sekreteri tarafından, Komisyon Bürosu ile istişare edilmek suretiyle, Af. İHŞŞ hükümleri ve Af. İHHK Usul Kuralları doğrultusunda belirlenmektedir. Komisyonun geçici gündemi, Af. İHŞŞ’nin ilgili hükümleri doğrultusunda devletlerin başvuruları ile diğer başvurulara ilişkin konularını içermektedir (Af. İHHK/UK Kural 33/1, 2). Af.İHHK’nin geçici gündemi belirlendikten sonra, Komisyon Sekreteri geçici gündemi ve gerekli çalışma belgelerini olağan oturumun gerçekleşmesinden en az on dört (14) gün önce Af. İHHK üyelerine iletmekle yükümlüdür. Af. İHHK geçici gündemi, olağan oturumdan en az kırk beş günden önce Komisyon üyelerinin haricinde Taraf Devletlere, Afrika Birliği Komisyonu Başkanı’na, bağlı kuruluşlara ve gözlemcilerle Sekreter tarafından dağıtılmak zorundadır. İstisnai bir durum söz konusu olduğu takdirde, Af. İHHK Sekreteri, geçici gündemi ve belirli maddelere dair gerekli belgeleri Komisyon üyelerine danışmak kaydıyla olağan oturumdan en az yedi (7) gün önce iletebilmektedir. Yine

Af. İHHK olağan ve olağanüstü oturumlar dışında özel oturumlar da gerçekleştirmektedir. Komisyon bahsedilen özel oturumları özel olarak yapmakta ve oturum esnasındaki görüşmeler gizli tutulmaktadır. Af. İHHK'nin gerçekleştirdiği bir özel oturum sırasında, Komisyon tarafından aksine karar verilmedikçe, Af. İHHK Sekreteri, Sekreterlik üyeleri ve Af. İHHK'ye teknik ve sekreterlik yardımı sağlayan kişiler hazır bulunmaktadır. Af. İHHK'nin özel oturumlarında Komisyon Başkanı, Af. İHHK'nin 59. maddesi uyarınca ve Af. İHHK'nin belirlediği hususlara tabi olmak kaydıyla kamuya bilgi verebilmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 32/1, 2, 4).

Af. İHHK'nin kararları görüş birliği ile alınabilecek olup aksi halde Komisyon oylama ile karar alma yoluna gitmektedir. Komisyonun herhangi bir üyesinin talebi doğrultusunda herhangi bir teklif ya da faaliyet oylamaya sunulabilir. Komisyonda yer alan her bir üye bir oy hakkına sahip olmakla birlikte, oyların eşit olması halinde Af. İHHK Başkanının oyu belirleyici olmaktadır. (Af. İHHK/UK, Kural 54/1, 2, 3)

Af. İHHK kararları Komisyonda mevcut ve oy kullanan üyelerin basit çoğunluğu ile alınmaktadır. Ancak söz konusu durum Af. İHHK ve Af. İHHK Usul Kurallarında aksi öngörülmediği müddetçe uygulanmaktadır. Komisyon aksi yönde karar vermedikçe oylama el kaldırma usulü ile gerçekleştirilmektedir (Af. İHHK/UK Kural 56/1). Ancak herhangi bir üyenin sayım talebinde bulunabilmesi de mümkündür (Af. İHHK/UK Kural 5. Yoklama yoluyla oylama yapılmasına karar verildiği takdirde, her bir üye "evet" ya da "hayır" veya "çekimser" olarak karar vermektedir. Tüm bu belirtilenlerin dışına Komisyonun gizli oylama yapılmasına karar verebilmesi de mümkündür. (Af. İHHK/UK, Kural 55 ve Kural 56/1, 2, 3)

Af. İHHK üyeleri sadece oylarını açıklamak amacıyla oylamanın öncesinde ya da oylama yapıldıktan sonra kısa bir açıklama yapma imkanına sahiptir. Komisyon üyelerinden herhangi birinin oylamanın usulüne ilişkin bir mesele ortaya çıkmadığı müddetçe oylamaya müdahale edilmesi mümkün değildir. (Af. İHHK/UK, Kural 55 ve Kural 57)

Af. İHHK'nin oturumlarında gerçekleştirilen işlemlerin tutanakları Komisyon Sekreteri tarafından tutulmaktadır. Yine Af. İHHK'nin her bir oturumunda gerçekleştirilen usul işlemleri için Komisyon Sekreteri tarafından bir rapor hazırlanmaktadır. Ancak Sekreter oturum esnasında Af. İHHK tarafından alınacak olan kararların bir özetini, kabul edilmek üzere Komisyona sunmak zorundadır. Oturum sonrasında, Af. İHHK Sekreteri tarafından her oturumun işleyişini içeren bir tebliği ve ayrıca halkın erişmesi gereken bilgileri yayınlamaktadır. (Af. İHHK/UK, Kural 39/1, 2, 3 ve Kural 40/1, 2)

Af. İHHK Sekreteri, oturumun geçici gündemini web sitesi de dahil olmak üzere, Taraf Devletlere, Afrika Birliği Komisyonu Başkanına, bağlı kuruluşlara ve gözlemcilere Komisyonun bir olağan oturumundan en az yedi (7) gün önce iletmek zorundadır. (Af. İHHK/UK Kural 33 ve Kural 34)

Af. İHHM de tıpkı Af. İHHK'da olduğu gibi olağan ve olağanüstü oturumlar gerçekleştirilmektedir. Mahkeme, yılda dört olağan oturum düzenlemekte ve gerçekleştirilen bu oturumların her biri en az dört hafta boyunca sürmektedir. Af. İHHM'nin olağan oturumlarının tarihi, bir önceki olağan oturumda Mahkeme tarafından belirlenmektedir. Ancak istisnai durumlar söz konusu olduğu takdirde Af. İHHM Başkanı diğer Mahkeme üyelerine danışmak kaydıyla oturumların tarihini değiştirebilmektedir. Af. İHHM Başkanı tarafından Mahkeme üyelerine oturumlardan en az otuz (30) gün önce davet mektubu gönderilmektedir. Anılan davet mektubu oturumların tarihlerini, gündemini, süresini, yerini ve diğer ilgili bilgileri içermektedir. (Af. İHHM/UK, Kural 22/1, 2, 3)

Af. İHHM'nin olağanüstü oturumları ise Mahkeme Başkanının inisiyatifiyle ya da Af. İHHM yargıçlarının çoğunluğunun talebi doğrultusunda gerçekleştirilebilmektedir. Olağanüstü durumlar için de Af. İHHM üyelerine davet mektubu gönderilmekle birlikte, yine söz konusu davet mektubunda diğer ilgili bilgilerin yanı sıra oturumların tarihi, gündemi, süresi ve yeri belirtilmektedir. Ancak olağan oturumlardan farklı olarak, olağanüstü oturumlar için davet mektubunun Af. İHHM üyelerine on beş gün önceden gönderilmesi gerekmektedir. (Af. İHHM/UK, Kural 23/1, 2)

Af. İHHM'nin oturumları olağan durumlarda Mahkeme salonunda gerçekleştirilmektedir. Ancak Af. İHHM, çoğunluğun talep etmesi durumunda ve ilgili devletin buna önceden rıza göstermesi şartıyla Afrika Birliği üyesi herhangi bir devletin ülkesinde de toplanabilmektedir. Ayrıca istisnai durumlar ya da mücbir sebepler söz konusu olduğunda Mahkemenin çevrimiçi toplantı da düzenleyebilmesi mümkündür. (Af. İHHMKP, m. 25/1; Af. İHHM/UK, Kural 24)

Af. İHHM toplantı ve karar yeter sayılarına göz atmak gerekirse, Mahkeme önüne getirilen her bir başvuruyu en az yedi yargıçtan oluşan toplanma ve karar yeter sayısı sağlandığı takdirde inceleyebilmektedir. Mahkemenin toplantı yeter sayısı her oturumun başında oluşturulmaktadır (Af. İHHMKP, m. 23; Af. İHHM/UK, Kural 25/1, 2).

Af. İHHM'nin müzakereleri başvuru dilekçelerinin kabulü sonrasında gerçekleşmektedir. Mahkemenin tüm müzakereleri kamera önünde yapılmakta ve gizli kalmaktadır. Müzakerelerde Yazı İşleri Müdürü veya Müdür Yardımcısının yanı sıra Yazı İşleri Müdürlüğünün diğer adli personeli ve yardımı gereken tercümanlar hazır bulunmaktadır. Mahkemenin herhangi bir başvuruya ilişkin olarak gerçekleştirdiği müzakerelerin dilekçe kabulünün bitimini takiben ardışık iki olağan toplantıda tamamlaması gerekmektedir. (Af. İHHM/UK, Kural 67/1, 2, 3)

Af. İHHM esas hakkındaki kararını mevcut üyelerinin çoğunluğu tarafından vermektedir. Mahkeme esasa ilişkin olarak hükmünü verirken son oylamada üyelerin çekimsiz oy vermeleri mümkün değildir. Oyların eşit olması halinde Mahkeme Başkanının oyu belirleyici nitelik taşımaktadır. Davaya ilişkin gerçekleştirilen son oylamada yargıçların çekimsiz oy kullanmaları

mümkün değildir. Oyların eşit olması halinde ise Başkanlık eden yargıcın oyu belirleyici olmaktadır. (Af. İHHMKP, m. 28/2; Af. İHHM/UK, Kural 69/2, 4)

3. 3. 5. Mahkeme Kararının Şekli, Dili ve Tebliği

Bölgesel insan hakları sistemlerinde denetim organları tarafından verilen kararların belirli şekle uygun olarak taraflara ve kamuya duyurulması gerekir. Bu bağlamda AİHM tarafından aksi yönde karar verilmedikçe verilen kararlar İngilizce ve Fransızca olup, AİHM'nin kararın her iki resmi dilde verilmesine yönelik karar verebilmesi mümkündür. Ancak kararların Büyük Daire'nin vermiş olduğu kararların Mahkemenin her iki resmi dilinde olmak zorundadır. Ayrıca AİHM'nin gerekçeli kararlarının da Mahkemenin her iki resmi dilinde de yayınlanması zorunlu olup, her ikisi de eşit derecede geçerlidir. (AİHM/UK, Kural 57, Kural 76 ve Kural 88)

Komite, Daire ve Büyük Daire tarafından verilen hükümde birtakım hususların yer alması gerekmektedir. Şöyle ki, AİHM'nin sözü edilen organlarının vermiş olduğu hükümde davayı gören Daire ise, ilgili Daireyi oluşturan Başkan ve diğer yargıçların adları ile Yazı İşleri Müdür ve Müdür yardımcısının adı, hükmün verildiği ve açıklandığı tarihler, tarafların kimlikleri, tarafların ajanlarının, avukatlarının ya da danışmanlarının kimlikleri, takip edilen usule dair açıklama ve davadaki olguların yer alması zorunludur. Ayrıca belirtilen hususlara ek olarak tarafların sunumlarının bir özeti, hukuki gerekçeleri, icrai nitelikteki hükümler, varsa giderlere ilişkin karar, çoğunluğu oluşturan yargıç sayısı ile gerekli görüldüğünde hüküm metninin hangisinin asıl olduğuna ilişkin açıklamanın da hükümde yer alması gerekmektedir. Davanın Daire ya da Büyük Daire tarafından incelenmesinde yer alan yargıç, AİHM hükmüne ayrık görüşünü ya da hükümle aynı fakat farklı gerekçeli olan görüşünü ekleyebilir. Ayrıca anılan yargıçların hükme muhalif görüşlerinin ya da hükme karşı görüşte olduğuna dair kısa bir beyanı da hükme ekleyebilme hakları bulunmaktadır.¹⁴²¹ (AİHM/UK, Kural 74/1, 2)

AİHM'nin vermiş olduğu hükümler Daire ya da Komite Başkanı ile Yazı İşleri Müdürü tarafından imzalanmaktadır. Daire tarafından verilen hükmün, Daire Başkanı ya da onun görevlendirdiği başka bir yargıç tarafından kamuya açık duruşmada okunması mümkündür. Ancak belirtilen şekilde bir duruşma yapılmasına karar verildiği takdirde tarafların ajanları ve temsilcilerinin duruşma tarihi hakkında bilgilendirilmesi gerekmektedir (AİHM/UK, Kural 77/1, 2).

Tüm bu belirtilenlerin dışında Mahkemenin hükümleri Bakanlar Komitesi'ne de iletilmektedir. Yine hükmün örneklerinin Yazı İşleri Müdürü tarafından davanın taraflarına, AK Genel Sekreteri'ne herhangi bir üçüncü tarafa ve hükümle ilgisi olan herhangi bir başka kişiye gönderilmesi

¹⁴²¹ Karar metni “Usul” bölümü ile başlamakta, “Olgular” bölümü ile devam etmektedir. Daha sonrasında ise “Esas ya da Hukuki Değerlendirme” bölümü yer almakta ve “Hüküm Fıkraları” bölümünün ardından sonuca oybirliği ile varılmamış ise ayrık görüşe sahip yargıçların görüşleri eklenerek yayınlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tanrıkulu, s. 138.

gerekmektedir. Komite tarafından verilen hükümler ile kamuya açık duruşmanın yapılmadığı hallerde bahsedilen şekilde gerçekleştirilen bildirimler hükmün tefhimi olarak sayılmaktadır. Hükmün usulüne göre imzalanmış olan orijinal nüshası ya da kopyası AİHM'nin arşivinde saklanmaktadır. Ayrıca Büyük Dairenin vermiş olduğu kesin hükümler, Yazı İşleri Müdürünün sorumluluğu dahilinde uygun şekilde yayımlanmaktadır (AİHM/UK, Kural 77/2, 3 ve Kural 78).

AİHM Usul Kurallarına eklenen yeni bir bölümle AİHM kararlarının Yazı İşleri Müdürü'nün sorumluluğu altında içtihat veri tabanı "HUDOC" ta yayınlanacağı düzenlenmiştir. Ancak bahsedilen durum tek yargıç kararları ve özet olarak gerekçelendirilen Komite kararları için geçerli değildir. AİHM, içtihat veri tabanında yayınladığı kararlar aracılığıyla kararlara ilişkin genel bilgileri periyodik olarak paylaşmaktadır. Ayrıca Mahkeme Bürosu tarafından kamuoyunun dikkatini çekecek kilit kararların da Yazı İşleri Müdürü tarafından yayınlanması sağlanabilmektedir. (AİHM/UK, Kural 104A ve 104B)

Amerikan sisteminde Ame. İHK'nin hazırladığı nihai raporun hangi biçimde yayınlanacağı yine Ame. İHK tarafından belirlenmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 47/3). Bilindiği üzere Ame. İHK nihai raporunu ADÖ Genel Kuruluna sunduğu Yıllık Rapora dahil etmeye karar verdiği takdirde Yıllık Raporun ilgili bölümünde kararlara yer verilmektedir. Ancak Ame. İHK tarafından hazırlanan raporların yayınlanma şekline ilişkin ayrıntılı bir düzenleme bulunmamaktadır. Sadece kararın şekline ilişkin olarak Ame. İHK Usul Kurallarında, Ame. İHK'nin hazırladığı rapor Komisyon üyelerinin oy birliğiyle aldıkları bir görüşü yansıtmadığı takdirde, üyelere herhangi birinin ayrık görüşünü rapora ekleyebilme imkânı bulunduğu değinmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 43/4).

Ayrıca Ame. İHK başvurular hakkında verdiği kararları içeren raporları kendi internet sayfasında da yayımlayarak kamuya açıklamaktadır. Komisyonun internet sitesinde yayınladığı raporlar, kabul edilebilirlik hakkında verdiği kararlar, kabul edilemezlik kararları, dostane çözüm ve esas hakkındaki kararlar olmak üzere bölümlere ayrılmaktadır.¹⁴²²

Ame. İHK'nin önündeki başvurunun karar verme sürecinde yer alan Komisyon üyeleri tarafından söz konusu raporlar imzalanmaktadır. Komisyonca hazırlanan bu raporların orijinalleri Ame. İHK dosyalarında tutulmakta ancak; taraflara iletilecekleri takdirde Genel Sekreterlik tarafından onaylanmaktadır (Ame. İHK/UK, Kural 49). Ame. İHK'nin resmi dilleri İspanyolca, Fransızca, İngilizce ve Portekizcedir (Ame. İHK/UK, Kural 22/1). Ancak Ame. İHK tarafından verilen kararları içeren raporların İngilizce ya da İspanyolca olarak yayımlanmaktadır. Komisyonun daha çok İspanyolca ağırlıklı olarak kararlarını yayınladığını da belirtmek yerinde olacaktır.¹⁴²³

¹⁴²² Bkz. Inter-American Commission Report on Cases, <https://www.oas.org/en/IACHR/jsForm/?File=/en/iachr/decisions/pc/default.asp>, 10 Haziran 2022.

¹⁴²³ Ame. İHK tarafından yayımlanan raporların bir örneği için bkz. <https://www.oas.org/en/iachr/decisions/2022/MXAD1009-13EN.pdf>, 10 Haziran 2022.

Ame. İHM'ye bakıldığında Mahkemenin esas hakkında verdiği kararlar ya da hükümleri yayınlandığı görülmektedir. Hükümlerde ve kararlarda üyelerin ayrık, muhalif ya da mutabık görüşleri de yer almaktadır. Hükümler her bir başvuruda kullanılmış olan çalışma dilinde yayınlanmaktadır. Ame. İHM'nin verdiği hükümler her bir başvuruda kullanılmış olan çalışma dilinde yayınlanmaktadır. (Ame. İHM/UK, Kural 32/1, 2)

Ame. İHM'nin vermiş olduğu hükümde, Mahkeme Başkanının, hükmü veren yargıçların, Sekreterin ve Sekreter Yardımcısının isimleri yer almaktadır. Ame. İHM'nin yargılama işlemlerine katılan kişilerle onların temsilcilerinin kimlikleri ve yargılama işlemlerine ilişkin açıklamanın da hükümde yer alması gerekmektedir. Mahkeme önündeki başvuruya ilişkin verilen hüküm davadaki olguları, Ame. İHK, mağdurlar ile onların temsilcilerinin, muhatap devletin ve başvuru devletin sunumlarını da içermektedir. Yine başvurunun taraflarınca öne sürülen hukuki argümanlar, davada verilen karar, tazminat ve masraflar hakkındaki kararlar, gerçekleştirilen oylamaların sonuçları ve hangi metnin asıl sayıldığına dair ifade de Mahkeme hükmünde bulunması gereken diğer hususlardır. (Ame. İHM/UK, Kural 65/1)

Ame. İHM tarafından verilen hükümler gerekçeli olmak zorundadır. Ame. İHM tarafından incelenen bir başvuruda yer alan herhangi bir yargıç hükme, ayrık ya da aynı görüşte olmasına rağmen farklı gerekçeli görüşlerini ekleyebilmektedir. Söz konusu yargıcın muhalif görüşte olması halinde, hükme muhalif görüşünü ekleyebilmesi de mümkündür. Yargıçların görüşlerini hükme ekleyebilmeleri için Başkan tarafından belirlenen süre sınırı içinde Mahkemeye sunmaları gerekmektedir. Anılan bu durumun nedeni ise, diğer yargıçların sunulan görüşlere hükmün bildiriminden önce hakim olabilmelerini sağlamaktır. (Ame. İHS, m. 66/1, 2; Ame. İHM/UK, Kural 65/2)

Mahkeme hükmü oylamada yer alan tüm yargıçlar ve Mahkeme Sekreteri tarafından imzalanmaktadır. Ancak yargıçların çoğunluğu ve Sekreter tarafından imzalanmış olan hüküm de geçerli sayılmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere yargıçların hükme ekledikleri ayrık, muhalif ya da farklı gerekçelendirilmiş mutabık görüşlerinin de kendileri ve Mahkeme Sekreteri tarafından imzalanması zorunludur. (Ame. İHM/UK, Kural 67/3, 4)

Ame. İHM'nin hükümleri Mahkeme Başkanı ve Sekreteri tarafından imzalanmak suretiyle Sekreterce mühürlenerek hükmün iletilmesine ve uygulanmasına yönelik bir kararla sonuca bağlanmaktadır. Ame. İHM tarafından verilen hükmün asılları Mahkemenin arşivinde saklanmaktadır. Ancak hükmün onaylı suretleri Mahkeme Sekreteri tarafından Taraf Devletlere, Ame. İHK'ye, mağdurlara veya mağdur olduğu iddia edilen kişilerle onların temsilcilerine, muhatap devlete ve varsa başvuru devlete iletilmektedir. Ayrıca Mahkeme Başkanı vasıtasıyla Daimi Konseye, ADÖ Genel Sekreterine ve talepte bulunan herhangi bir başka ilgili kişiye de Mahkeme hükmü gönderilmektedir. (Ame. İHS, m.69; Ame. İHM/UK, Kural 67/5, 6)

Mahkemenin hükümleri her bir başvuruda kullanılan çalışma dilinde yayınlanmaktadır. Mahkeme hükmü başvurunun taraflarına bildirilmekte ve Sözleşmeciler taraf devletlere de iletilmektedir. Ame. İHM tarafından verilen hükmün tebliği ise yeterli güvenlik koşullarının sağlanması kaydıyla elektronik yollarla gerçekleştirilmektedir. (Ame. İHS, m. 69; Ame. İHM/UK, Kural 32/2 ve Kural 33)

Tüm bu bilgilerden hareketle Amerikan sisteminde kararların şekline ilişkin olarak Ame. İHK ekseninde ayrıntılı bir düzenlemeye yer verilmezken Ame. İHM bakımından oldukça detaylı düzenlemeler bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak Ame. İHK'nin kendi internet sitesinde raporları yayınlamak suretiyle meseleye gayet yeterli şekilde açıklık getirdiğini de belirtmek gerekmektedir.

Afrika sisteminde Af. İHHK'nin başvurunun kabul edilebilirliğe ilişkin olarak vermiş olduğu karar Af. İHHK Sekreteri tarafından, Komisyon kararının yer aldığı Faaliyet Raporu Meclis tarafından değerlendirildikten sonra otuz (30) gün içerisinde taraflara ulaştırılmaktadır. Söz konusu rapor taraflara iletiildiği tarihten itibaren yine otuz (30) gün içerisinde yayınlanmaktadır. Ancak Komisyon esas hakkında vermiş olduğu hemen ilgili taraflara iletmemektedir. Af. İHHK'nin esasa ilişkin kararlarının gerekçeli olup, Komisyon Başkanı ve Sekreter tarafından imzalanmaktadır. Komisyon kararı daha sonrasında taraf devletlere ve Af.B. Meclisine iletilecektir. (Af. İHHK/UK, Kural 114/3, 4, 5, ve Kural 120/5, 6, 7)

Af. İHHM yargılama işlemlerini gerçekleştirirken kararlarını son karar, hüküm, emir, görüş, talimat, yönerge ya da Mahkemenin gerekli gördüğü diğer bir bildiri şeklinde vermektedir. Ayrıca başvuruda herhangi bir tazminat talebinin de söz konusu olması durumunda, tazminata ilişkin karar ihlal kararı ile birlikte ya da şartların gerçekleşmesi halinde ayrı bir karar ile verilebilmektedir. (Af. İHHM/UK, Kural 68 ve Kural 69/3)

Af. İHHM tarafından verilen hükümlerin bazı hususları içermesi gerekmektedir. Mahkemenin verdiği son kararda başvurunun teslim edildiği tarih (Af. İHHM/UK, Kural 71/1-a), tarafların kimlik bilgileri, varsa tarafların temsilcilerinin kimlik bilgileri, yargılama usulünün bir özeti yer almaktadır. Ayrıca bahsedilenlerin dışında taraflarca sunulan belgeler ve dilekçeler, uygulanabilir uzman görüşleri, davaya konu olayların özeti, Mahkemenin hukuki değerlendirmesi ile varsa tazminat ve masraflara ilişkin kararı da Mahkeme hükmünde bulunması gereken diğer hususlardır. Son olarak Mahkemenin hükmünde karar dayanak teşkil eden hüküm fıkraları ve müzakerelerde yer alan yargıçların kimlik bilgileri ile sayısı da bulunmak zorundadır. Bahsedilen tüm bu hususları içeren hüküm de yargılama esnasında geçerli olan dile de yer verilmektedir. (Af. İHHM/UK, Kural 71/1, 2)

Af. İHHM esasa ilişkin olarak vermiş olduğu hükmü, taraflara gerekli bildirimde bulunmak suretiyle aleni bir duruşma esnasında okumaktadır. Mahkemenin hükümleri gerekçeli olmak zorundadır. Mahkeme vermiş olduğu hükmü oybirliği ile karar bağlamadığı takdirde herhangi bir

yargıcın kendi ayrık ya da muhalif görüşünü açıklama yetkisi bulunmaktadır. Farklı bir deyişle davanın karar aşamasında yer alan herhangi bir yargıcın ayrık ya da muhalif görüşünü hükme ekleyebilmesi mümkündür. Yargıçların ayrık ya da muhalif görüşleri Mahkemenin hükmüyle birlikte yayınlanmaktadır. Son olarak sebeplerini belirtmeksizin çoğunlukla aynı fikirde olmak istemeyen bir yargıcın anılan bu durumu sadece bir beyan ile ifade edebilmesi de mümkündür. (Af. İHHMKP, m. 28/5, 6, 7; Af. İHHM/UK, Kural 70/1, 2, 3)

Af. İHHM hükmü başvurunun taraflarına tebliğ edilmekte ve aynı zamanda da Af.B üyesi devletler ile Af.B Komisyonuna da iletilmektedir. Mahkeme başvurunun taraflarını, Af. İHHK'yi, Af.B Komisyonunu ve hükümle ilgili herhangi bir kişi ya da kurumu ilgili belgelerin onaylı ve gerçek nüshaları ile gereğince bilgilendirmektedir. Mahkeme hükmü ayrıca Yürütme Konseyine de tebliğ edilmektedir. Zira daha önce de belirtildiği üzere Yürütme Konseyi, hüküm kendisine tebliğ edildikten sonra Meclis adına hükmün icrasının takip ve denetimini yapmakla görevlidir. (Af. İHHMKP m. 29/1, 2; Af. İHHM/UK, Kural 73/1, 2)

Af. İHHM tarafından verilen kararların tüm yargıçlar tarafından imzalanmakta ve Yazı İşleri Müdürlüğü tarafından da onaylanmaktadır. Mahkeme aksi yönde karar vermedikçe hükmün tesliminden önce imzalama işlemi gerçekleşmektedir. Her ne kadar Mahkeme kararlarının tüm yargıçlar tarafından imzalanması gerekse de bazı hallerde Af. İHHM tarafından Başkan ve Yazı İşleri Müdürüne belirli kararları imzalama yetkisinin verilmesi mümkündür (Af. İHHM/UK Kural 74/1, 2, 3). Anılan bu durumun nedeninin acil nitelik arz eden hallerde mahkemenin işleyişini hızlandırma amacı taşıdığını söylemek mümkündür. Zira bazı hallerde Mahkemenin usuli işlemlerinin gerçekleştirilmesi bakımından sürecin uzaması kişilerin hak kaybına uğramalarına neden olabilmektedir. Tüm bu belirtilenler doğrultusunda usulüne uygun şekilde imzalanmış ve onaylanmış olan Af. İHHM kararlarının orijinal metinleri arşivlenmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 74/4).

Mahkemenin vermiş olduğu kararların teslimi başvurunun taraflarına gerekli bildirim yapıldıktan sonra aleni olarak yapılmaktadır. Ancak istisnai durumlar söz konusu olduğu takdirde çevrimiçi şekilde gerçekleştirilmesi de mümkündür. Mahkemenin kararlarını yayınlama yetkisi ise Yazı İşleri Müdürüne aittir. Kararlar Mahkemenin çalışma dillerinden birinde yayımlanmak zorundadır. (Af. İHHM/UK, Kural 21/2; Kural 75 ve Kural 76/1, 2)

3. 3. 6. Belgelerin Aleniliği ve Belgelerde Kullanılacak Diller

İnsan hakları denetim organlarının yargılama aşamasında belgelerin aleniliği yargılamanın usulüne uygun şekilde yürütülmesinin bir gereğidir. Nitekim alenilik ilkesi yapılan yargılamaya

güveni sağlamanın yanı sıra objektifliği de kazandırmaktadır.¹⁴²⁴ Yargılama sürecinde ilgili denetim organının belgelerin hangi dilde kamuya duyurulacağını da düzenlemesi gerekmektedir. Bölgesel sistemler bağlamında belgelerin aleniliği hususu her bir insan hakları sisteminde dikkate alınmış ve belirli düzenlemeler getirilerek belgelerin resmi dillerde kamuya duyurulması sağlanmıştır. Ancak bazı hallerde aleniliğin sağlanması birtakım sonuçlar doğurabilmektedir. Dolayısıyla da ilgili denetim organı kişisel hakların korunması ve gerçeğin ortaya çıkarılması adına aleniyet ilkesinin sınırlandırılması yoluna gidebilmektedir.¹⁴²⁵

Avrupa sisteminde dostane çözüme ilişkin sunulan belgeler hariç olmak üzere, AİHM'ye sunulan bir başvuruya ilgili olarak tarafların ya da herhangi bir üçüncü tarafın Yazı İşleri Müdürlüğü'ne sunmuş olduğu belgeler kamuya açık nitelik taşımaktadır. Ancak belgelerin aleni nitelik taşıması için Yazı İşleri Müdürü tarafından belirlenen düzenlemeler uygun olmak şartıyla kamunun bilgisine sunulması gerekmektedir. Ayrıca Daire Başkanı'nın re'sen ya da tarafların veya herhangi bir başka kişinin talebi üzerine aksi yönde karar vermesi de mümkündür. Daha açık deyişle, demokratik toplumda ahlakın, kamu düzeninin ya da ulusal güvenliğin yararına olarak belgelerin kamuya açık niteliğinin sınırlandırılması söz konusu olabilmektedir. Yine, çocukların ve gençlerin menfaatleri ya da tarafların veya herhangi bir üçüncü kişinin korunmasının bunu gerektirdiği hallerde de sınırlandırma yoluna gidilebilmektedir. Belgelerin aleni olmasının adaletin tecelli etmesine engel olacak özel koşulları barındırması halinde de Daire Başkanı'nın bir belgeye ya da belgenin herhangi bir bölümüne kamunun ulaşmasını engelleyebilmesi mümkündür. Ayrıca taraflar da belgelerin gizli tutulmasına ilişkin taleplerini, AİHM'ye gerekçelerini de belirterek sunabilmektedir. Belirtilen bu durumun dışında söz konusu talepte belgelerin kamuya tamamen mi yoksa kısmen mi kapalı tutulacağına ilişkin ibarenin de yer alması zorunludur. (AİHM/UK, Kural 33/1, 2, 3)

AİHM'nin resmi dilleri daha önce de değinildiği üzere İngilizce ve Fransızcadır. Bireysel başvurulara ilişkin olarak Sözleşme tarafı olan devlet hiçbir bildirimde bulunmadığı takdirde, başvuru sahiplerinin ve onların temsilcilerinin sunumları Mahkemenin resmi dillerinden birinde yapılmamışsa Sözleşmeciler tarafından resmi dillerden birinde yapılmak zorundadır. Ancak Sözleşmeciler tarafına bahsi geçen durum hakkında bilgi verildiği takdirde başvuru ve başvuruya ek belgelerin Sözleşmeciler devlete Yazı İşleri'ne sunulduğu dilde iletilmesi gerekmektedir. (AİHM/UK, Kural 34/1, 2)

Daire Başkanı ilgili Sözleşmeciler tarafın resmi dilinin kullanılmasına izin vermediği müddetçe, bir duruşma konusunda ya da Sözleşmeciler tarafına başvurunun bildiriminden sonra başvuru sahipleri ya da temsilcileri tarafından gönderilen tüm iletiler AİHM'nin resmi dillerinden birinde yapılmaktadır. Ancak ilgili Sözleşmeciler devletin resmi dillerinden birinin kullanılmasına izin verildiği takdirde, başvuru sahibinin yazılı ve sözlü sunumlarının Yazı İşleri Müdürü tarafından

¹⁴²⁴ Pekcanitez vd., s. 190.

¹⁴²⁵ Pekcanitez vd., s. 191.

kısmen ya da tamamen İngilizce ya da Fransızca dillerine çevrilmesi gerekir. Anılan bu durumda Daire Başkanının söz konusu çeviri işleminin yargılamanın yararına olduğu kanaatine varması zorunludur. Yine belirtmek gerekir ki, Daire Başkanının istisnai olarak giderlerin tamamen ya da kısmen başvuru tarafından karşılanması koşulunu saklı tutarak, bir Sözleşmeci Devletin resmi dillerinden birinin kullanılmasına izin vermesi de mümkündür. Belgelerin hangi dilde olması gerektiğine ilişkin olarak değinilen tüm bu hükümler Daire Başkanı aksine karar vermediği müddetçe davanın Büyük Daire'ye gönderilmesi ve bir hükmün yorumlanması ya da gözden geçirilmesi taleplerine ilişkin işlemlerde ve davadaki diğer yargılama işlemlerinde de uygulanmaktadır. (AİHM/UK, Kural 34/3)

AİHM'ye yapılan bir başvurunun tarafı olan Sözleşmeci devlet göndermiş olduğu tüm iletiler ile sözlü ve yazılı sunumlarını Mahkemenin resmi dillerinden birinde yapmak zorundadır. Ancak Daire Başkanının Sözleşmeci devlete söz konusu iletiler ve sunumlarda kendi resmi dillerinden birini kullanmasına izin vermesi de mümkündür. İlgili devlete resmi dillerinden birini kullanabilmesi hususunda izin verildiği takdirde bazı sorumlulukları da yerine getirmesi talep edilmektedir. Şöyle ki, başvurunun tarafı olan devlet kendi yazılı sunumlarının AİHM'nin resmi dillerinden birinde tercüme ettirerek Daire Başkanının belirlediği süre içinde sunmak zorundadır. İlgili devletin belirlenen süre içinde söz konusu tercüme sunmaması halinde Yazı İşleri Müdürü masrafları taraf devlete yükleyerek sunumları tercüme ettirebilmektedir. Yine Sözleşmeci devletin resmi dillerinden birinin kullanılmasına izin verilmesi durumunda, ilgili devletin sözlü ve yazılı sunumlarının İngilizce ya da Fransızcaya çevrilmesi sonucu doğan masrafları karşılaması gerekmektedir. Söz konusu çeviri için gerekli düzenlemeleri yapmak ise Yazı İşleri Müdürü'nün görevleri arasında yer almaktadır. (AİHM/UK, Kural 34/4)

Daire Başkanı başvurunun tarafı olan Sözleşmeci devletin yazılı sunumlarının tamamının, belli eklerinin ya da bazı bölümlerinin Mahkemenin resmi dillerine tercüme edilmesini isteyebilir. Belirtilen bu duruma ek olarak Daire Başkanı ilgili devlete ait çevirinin bir özetinin de belirli bir süre içinde sunulmasını talep edebilmektedir. Sözleşmeci devletin sunumlarının Mahkemenin resmi dillerinden birine çevrilmesine dair Daire Başkanı tarafından verilen talimat uygun olduğu ölçüde (mutatis mutandis) üçüncü tarafın müdahalesi ve başka bir üçüncü tarafça resmi olmayan bir dilin kullanılması durumlarında da söz konusu olabilmektedir. (AİHM/UK, Kural 34/4)

Mahkemenin resmi dillerine çeviri dışında, Daire Başkanı gerektiğinde ilgili devletin yazılı sunumlarının başvuru tarafından anlaşılmasını sağlamak üzere, başvuru tarafının resmi diline çevrilmesini ya da ilgili tarafın resmi dillerinden birinde olmasını isteyebilmektedir. Ayrıca AİHM'nin önüne getirilen herhangi bir tanık, bilirkişi ya da herhangi bir başka kişi Mahkemenin resmi dillerinden hiçbirini bilmediği takdirde kendi dilini kullanabilmesine izin verilmektedir. Bahsi geçen bu durumda çeviri için gerekli düzenlemeleri Yazı İşleri Müdürü yapmaktadır. (AİHM/UK, Kural 34/5, 6)

Amerikan sisteminde Ame. İHK Usul Kurallarında belgelerin niteliğine ilişkin herhangi bir düzenleme yer almazken, konuya ilişkin olarak Ame. İHM Usul Kurallarında ayrıntılı olmasa da bazı düzenlemelerin bulunduğu görülmektedir. Ame. İHM kamuya duyurulması uygun olmayan nitelikteki hariç olmak üzere dava dosyasındaki belgelerin yayınlanmasına karar verebilmektedir. Mahkeme ayrıca yayınlanmasını uygun gördüğü herhangi bir başka belgeyi de yayınlayabilmektedir. Önceden karar bağlanmış olan başvurulara ilişkin olarak ise Ame. İHM aksi yönde karar vermedikçe Sekreteryaya sunulan belgeler kamunun erişimine açık tutulmaktadır. Mahkemenin her bir vaka bağlamında kullandığı belgeler kendi orijinal dillerinde yayınlanmaktadır. (Ame. İHM/UK, Kural 32/1, 2, 3)

Afrika sisteminde Af. İHHK'nin raporları, kararları, oturum belgeleri ve Komisyonun ve destekleyici mekanizmaların diğer tüm resmi belgeleri Komisyon karar vermediği müddetçe genel dağıtım belgeleri olarak nitelendirilmektedir. Taraf Devletlerin iki yılda bir periyodik olarak sundukları raporlar ve ek bilgiler Af. B.'nin çalışma dillerinde genel olarak dağıtılan belgeler olarak ifade edilmektedir. Söz konusu belgeler de Komisyon Sekreteriyasına iletdikten sonra Komisyonun internet sitesinde yayınlanmaktadır. (Af. İHHS, m. 62; Af. İHHK/UK, Kural 66/1, 2)

Af. İHHK Sekreteri, Komisyonun gerçekleştirdiği oturumların kayıtlarını ve yargılama işlemlerinin tutanaklarını tutmaktadır. Sekreter ayrıca Komisyonun her bir oturumdaki yargılama işlemlerinin yanı sıra destekleyici mekanizmaların herhangi bir toplantısının da tutanaklarını hazırlamaktadır. Komisyon Sekreteri oturum sırasında alınan ve Af. İHHK tarafından değerlendirilecek olan kararların bir özetini Komisyona sunmaktadır. Sekreter her bir oturumun işlemlerini kayıt almanın yanı sıra bazı bilgileri kamunun erişebilmesi için Af. İHHK'nin internet sitesinde yayınlanmaktadır. Söz konusu bilgiler yayınlanmadan önce Komisyon tarafından kabul edilmiş olmalıdır. Af. İHHK Sekreter uygun olduğu ölçüde, destekleyici mekanizmaların toplantılarına ya da Komisyonun diğer faaliyetlerine ilişkin bilgiyi de kamuya açıklamaktadır. (Af. İHHK/UK, Kural 39/1, 2, 3 ve Kural 40/1, 2)

Af. İHHM'nin Usul Kuralları incelendiğinde belgelerin aleniliği ve belgelerde kullanılacak diller hakkında doğrudan bir düzenlemeye rastlanmamaktadır. Ancak Usul Kuralları arasında her ne kadar doğrudan bir hüküm bulunmasa da Yazı İşleri Müdürünün görevlerini düzenleyen hükümde belgeler hakkında bazı hususlar yer almaktadır. Dolayısıyla Mahkemenin belgelere ilişkin gerçekleştirdiği usulü Yazı İşleri Müdürünü düzenleyen hükümden belirlemek mümkündür. Belgelerin aleniliğine ilişkin olarak Mahkeme tarafından yayınlanması için yönlendirilen hükümlerin, tavsiye görüşlerinin ve emirlerinin, dilekçeler ile beyanların ve Mahkemenin internet sitesine yüklenen belgelerin yayınlanmasından Yazı İşleri Müdürü sorumlu tutulmaktadır. Ayrıca her bir dava bakımından oturum tutanakları ve diğer belgelerin de basılması ve yayınlanması da yine Yazı İşleri Müdürünün görevleri arasında yer almaktadır (Af. İHHM/UK, Kural 21/2).

Dolayısıyla bahsedilen bu hükümler sonucunda Af. İHHM'nin gerekli gördüğü belgelerin yayınlanması yönünde uygulamasının olduğu görülmektedir.

Af. İHHM'nin resmi dilleri Arapça, İngilizce, Fransızca, Portekizce, İspanyolca, Shavili ve diğer Afrika dilleridir. Mahkemenin çalışma dilleri ise Arapça, İngilizce, Fransızca ve Portekizcedir. Mahkemenin belgelerde kullanılacak dillere ilişkin olarak da Usul Kurallarında bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak Mahkeme Usul Kurallarında çalışma dilleri bahsedildiği şekilde sıralanmış olsa dahi Mahkeme huzuruna çıkan bir kişinin bahsedilen çalışma dillerinde birinde yeterli bilgiye sahip olmadığını belirlediğinde kendi seçtiği bir dili kullanmasına izin verebilmektedir. Anılan bu durumda mütercimlik ve tercümanlık masrafları Af. İHHM tarafından karşılanmaktadır. (Af. İHHM/UK, Kural 27/2, 3)

Belgelerin niteliğine ilişkin olarak bölgesel sistemler arasında en detaylı düzenlemenin AİHM Usul Kurallarında yer aldığı görülmektedir. Dikkat çekici şekilde Amerikan sisteminde mesele çok dikkate alınmamış sadece Ame. İHM bağlamında tek bir düzenlemeye yer verilmiştir. Afrika sisteminde ise hem Af. İHHK hem de Af. İHHM bakımından bazı düzenlemeler hükme bağlanmış olsa da AİHM kadar detaylı bir düzenlemenin söz konusu olmadığı ortadadır. Tüm bu bilgiler ışığında AİHM'nin belgelerde kullanılacak dilleri belirlerken başvuru ve muhatap devletin lehine düzenlemeler yaptığını söylemek mümkündür. Zira AİHM belgelerin diline ilişkin detaylı bir düzenlemeye giderek tarafların kendilerini ifade edebilmelerine imkân sağlamıştır. AİHM'nin söz konusu tutumu başvurunun tarafları arasında dengeyi gözettiğinin açık bir göstergesidir.

3. 4. İnsan Hakları Mahkemelerinin Kararlarının Niteliği ve Uygulaması

İnsan hakları mahkemelerinin esas hakkındaki vermiş oldukları kararların niteliği ve uygulaması taraf devletlerin verilen karar sonrası ne doğrultuda hareket etmeleri gerektiğine açıklık getirmektedir. Nitekim insan hakları mahkemelerinin kararları taraf devletler bakımından bağlayıcı olduğundan, kesinleşmiş olan kararların ulusal hukukta gereğinin yerine getirilmesi zorunludur. İşbu kapsamda bu başlık altında insan hakları kararlarının kesin olması, bağlayıcı olması, kararların yerine getirilmesi ve ulusal hukuka etkisi açıklanmaya çalışılacaktır.

3. 4. 1. Mahkeme Kararlarının Kesin Olması

Mahkeme kararlarının kesinliği, verilen karara karşı başvurulacak bir üst merciinin bulunmamasını ifade etmektedir.¹⁴²⁶ Bölgesel sistemler arasında insan hakları mahkemelerinin vermiş oldukları kararların kesinleşme anı birbirinden farklılık göstermektedir. Avrupa sisteminde

¹⁴²⁶ Kuru, s. 550.

AİHM'nin kararları Tek Yargıç Düzeni, Komite, Daire ve Büyük Daire tarafından verilmesine göre kesinlik kazanmaktadır. Farklı bir ifadeyle, Avrupa sisteminde başvuruları inceleyen birimlerin farklılık göstermesi nedeniyle verilen kararların hangi aşamada kesin nitelik taşıyacağı ona göre şekillenmektedir. Amerikan ve Afrika sistemlerinde ise sadece Komisyonların kararlarının tavsiye niteliğinde olması nedeniyle sadece Mahkemelerin esas hakkındaki kararlar bağlamında değerlendirme yapılması gerekmektedir.

Bilindiği üzere AİHM önüne getirilen başvurunun kabul edilebilirlik incelemesi öncelikle tek yargıç düzeni tarafından gerçekleştirilmektedir. Tek yargıç düzeni tarafından verilen kabul edilemezlik ya da kayıttan düşürme kararları kesin nitelik taşımaktadır (AİHS, m. 27/2). Komitenin incelemiş olduğu herhangi bir bireysel başvuru hakkında oybirliği ile vermiş olduğu kabul edilebilirlik, kabul edilemezlik ve esas hakkındaki kararları da kesindir (AİHS, m. 28/1, 2). Yine bir Daire önündeki başvuruya ilişkin taraflar davanın Büyük Daire'ye havale edilmesini talep etmedikleri takdirde Dairenin vermiş olduğu hüküm kesinleşmektedir (AİHS, m. 44/2-a). Ayrıca Dairenin vermiş olduğu hüküm tarihinden üç ay sonra dava Büyük Daire'ye gönderilmemişse ya da Büyük Daire'nin kurulu kendisine havale talebini reddetmişse Dairenin hükümleri kesinlik kazanmaktadır (AİHS, m. 44/2). Anılan bu durumda Büyük Daire'ye hangi durumlarda başvurunun havale edildiğine değinmek yerinde olacaktır. İstisnai davalara ilişkin olmak üzere Dairenin hüküm verdiği tarihten itibaren üç aylık süre içinde taraflardan herhangi biri davanın Büyük Daire'ye havale edilmesini talep edebilmektedir. Tarafların söz konusu talebi üzerine Büyük Daire'nin beş yargıçlı kurulu, davanın AİHS ve onun Protokollerinin yorumlanmasına ya da uygulanmasına ilişkin ciddi sorun doğurduğuna ya da önemi olan ciddi bir mesele olduğuna kanaat getirdiğinde havale talebini kabul etmektedir. Beş yargıçlı kurulun havale talebini kabul etmesi halinde Büyük Daire davayı hükme bağlamaktadır (AİHS, m. 43/1, 2, 3). Büyük Daire'nin kararları verildikleri anda kesinlik kazanmakla birlikte (AİHS, m. 44/1), söz konusu kararlara karşı başvurulacak bir üst mercii bulunmamaktadır.¹⁴²⁷ Dolayısıyla Büyük Daire kararlarının yeniden başka bir mercii tarafından incelenmesi mümkün değildir.¹⁴²⁸

Amerikan sisteminde Ame. İHK, daha önce de belirtildiği üzere başvurunun esas hakkında ön rapor ve nihai rapor şeklinde iki tür rapor oluşturmaktadır. Komisyonun nihai raporlarının niteliği ise kesin nitelik taşıyıp taşımadığı konusunda tartışmaya konu olmuştur. Ame. İHS'nin 51. maddesi doğrultusunda dostane çözüme ulaşılamazsa, Ame. İHK tarafından tespit edilen ihlaller neticesinde başvuru Ame. İHM' ye götürülmezse ya da Komisyon tarafından karar bağlanmazsa ilgili madde doğrultusunda bir rapor hazırlanmaktadır. Bahsedilen durumda Ame. İHK'nin başvuru hakkında vermiş olduğu kararları içeren rapor Amerikan insan hakları organları arasındaki başvuru sürecini sonlandırdığı için kesin olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca Ame. İHK'nin başvuruya

¹⁴²⁷ Gözübüyük vd., s. 133.

¹⁴²⁸ Sicilianos ve Kostopolou, s. 126.

ilişkin tavsiye ve görüşlerini içeren nihai raporunu Yıllık Raporda yayınlayıp yayınlamamasına karar verme yetkisi de bulunduğu buna ilişkin hazırlanmış olduğu raporların da kesin nitelik taşıdığı ifade edilmektedir.¹⁴²⁹

Ancak Ame. İHK'nin başvurunun esası hakkında hazırladığı nihai raporun lafzından kesin nitelik taşıdığı anlamının çıkartılmaması gerekmektedir. Ame. İHM sözü edilen duruma ilişkin olarak 1997 tarihli yayınladığı tavsiye görüşünde, Ame. İHS'nin 50. maddesinde kullanılan "nihai" ifadesinin verilen kararın hukuki bir niteliği yansıtmadığını belirtmektedir. Ame. İHM, bahsedilen ifadenin sadece raporları tanımlamak amacıyla kullanıldığını vurgulamaktadır.¹⁴³⁰ Bahsedilen durum Amerikan insan hakları sisteminin işleyişi dikkate alındığında ortaya çıkan bir durumdur. Nitekim Ame. İHK hazırlanmış olduğu raporlarda yer alan tavsiyelere uyulmadığı takdirde başvuruyu Ame. İHM'ye götürebilmekte ve başvuru artık Mahkeme tarafından hükme bağlanmaktadır. Dolayısıyla Ame. İHK tarafından verilen ve esas hakkında verdiği tavsiyeleri içeren raporun kesin nitelik taşımadığı Komisyon ve Mahkeme esasına dayalı bir sistemin doğal sonucudur. Ame. İHM tarafından yukarıda belirtilen tavsiye görüşünde de maddenin lafzından dolayı ortaya çıkabilecek olan karışıklığın önüne geçilmek istenmiş ve mesele net olarak ifade edilmeye çalışılmıştır.

Ame. İHM tarafından esasa ilişkin olarak verilen kararlar kesin olup temyize tabi değildir. Ancak hükmün anlamına ya da kapsamına dair bir anlaşmazlık söz konusu olduğu takdirde tarafların süresi içinde talep etmeleri kaydıyla Mahkeme daha önce de ifade edildiği gibi sadece hükmü yorumlayabilmektedir (Ame. İHM/UK Kural 67). Ame. İHM tarafından verilen kararlara sadece Mahkeme Başkanının sadece usule uygun olmayan kararları hakkında itirazda bulunulabilmektedir. Bahsedilen durum haricinde Ame. İHM kararları hakkında bir üst merciye başvurulması mümkün değildir. Başka bir ifadeyle Ame. İHM'nin hükümlerine ve kararlarına karşı herhangi bir biçimde itiraz edilebilmesi mümkün değildir (Ame. İHM/UK, Kural 31/2, 3).

Afrika sisteminde Af. İHHK'nin Af. İHHM ile birlikte denetim faaliyetini yürütmesi ve gerektiğinde başvuruyu Mahkeme önüne götürebilmesi nedeniyle vermiş olduğu esasa ilişkin kararlar kesin nitelik taşımamaktadır. Af. İHHM'nin çoğunluğu tarafından verilmiş olan esasa ilişkin kararlar ise kesin nitelik taşımakta ve söz konusu hükme karşı temyiz yolu bulunmamaktadır (Af. İHHMKP, m. 28/2; Af. İHHM/UK, Kural 72/1). Af. İHHM tarafından verilen hükümler her ne kadar kesin nitelik arz etse de başvurunun taraflarınca verilen hükmün incelenmesi yönünde bir talebin mahkemeye sunulması mümkündür. Ancak her ne kadar hükmün incelenmesi yönünde

¹⁴²⁹ Hennebel ve Tigroudja, s. 1180-1186.

¹⁴³⁰ IACtHR Advisory Opinion OC-15/97 Of November 14, Reports Of the Inter-American Commission on Human Rights (Article 51 American Convention on Human Rights), Requested by the State of Chili, p. 44-45, https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_15_ing.pdf, 30 Mayıs 2022.

başvuruda bulunulsa da Mahkeme aksi yönde karar vermedikçe inceleme başvurusu ilgili hükmün yerine getirilmesini durdurmamaktadır (Af. İHHM/UK, Kural 78).

3. 4. 2. Mahkeme Kararlarının Bağlayıcı Olması ve Yerine Getirilme Zorunluluğu

Uluslararası insan hakları mahkemeleri kararlarının bağlayıcılığı, kararlara uyulmaması halinde uluslararası düzeyde herhangi bir sonuç ortaya çıkıp çıkmamasına bakılarak tespit edilmektedir.¹⁴³¹ Nitekim ulusalüstü insan hakları hukukunda devletlerin insan hakları belgelerine taraf olmakla birlikte uluslararası sorumlulukları doğmaktadır. Bölgesel insan hakları sistemlerinde de taraf devletler ilgili insan hakları mahkemeleri tarafından verilen kararların gereğini yerine getirmek zorundadır. Ancak her bir sistem özelinde mahkemelerce verilen kararların bağlayıcı niteliğini belirleyen öncelikle söz konusu organın yargılama yetkisinin ilgili devlet tarafından tanınıp tanınmadığıdır. O halde en başta yargılama yetkisinin tanınması kaydıyla insan hakları mahkemeleri tarafından esas hakkında verilen kararlar bağlayıcı nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla da ilgili devlet kendisi hakkında verilmiş olan kararın yerine getirilmesinden sorumlu olmaktadır.

Tüm bu bilgiler sonrasında bölgesel sistemlerde yer alan insan hakları mahkemelerinin kararlarının bağlayıcılığı hususuna ilişkin bir değerlendirme yapıldığında, Avrupa sisteminde AİHS'ye taraf devletler AİHM'nin vermiş olduğu kesin hükümlere uymak zorundadır. Zira Sözleşmeciler devletler, AİHS'ye taraf olmakla Mahkemenin vermiş olduğu kararlara uymayı taahhüt etmektedir (AİHS, m. 46/1). AİHM tarafından verilen kararın bağlayıcı niteliğinden dolayı AİHS'ye taraf devletlerin kararın gereğini yerine getirmesi zorunludur. Bahsedilen durum taraf devletlerin AİHS 1. maddeden kaynaklanan yükümlülüklerinin doğrudan sonucu olarak ifade edilmektedir.¹⁴³²

Bireysel başvurular bakımından AİHM kararlarının bağlayıcılığı nispi nitelik taşımakta ve sadece muhatap devlet bakımından sorumluluk doğurmaktadır. Her ne kadar AİHM tarafından verilen kararlar objektif bir etkiye sahip olmasa da AİHS'ye taraf diğer devletleri yönlendirici işlevi bulunmaktadır. Nitekim AİHM tarafından verilen kararların Avrupa'da belirli bir insan hakları standardı oluşturma amacı göz önünde bulundurulduğunda, AİHS'ye taraf devletlerin de söz konusu standarda uygun davranmaları gerekmektedir. Ancak bahsedilen durum, AİHM kararlarının "erga omnes" etkiye sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Farklı deyişle, AİHM kararlarının başvurunun tarafları dışında hukuki bir sonuç doğurması mümkün değildir.¹⁴³³

¹⁴³¹ Frans Viljoen ve Lirette Louw, "The Status of Findings of the African Commission: From Moral Persuasion to Legal Obligation", **Journal of African Law**, 48(1), 2004, s. 3.

¹⁴³² Güneş, s. 357; Elisabeth Lambert Abdelgawad, **The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights**, 2nd Edition, Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2008, s. 10.

¹⁴³³ Tezcan vd., **İnsan Hakları**, s. 124; Gözübüyük vd., s. 133.

Devletlerarası başvurular bakımından ise daha önce devletlerarası başvurular başlığı altında ifade edildiği gibi AİHM'nin vermiş olduğu kararların “erga omnes” etkisi bulunmaktadır. Zira Sözleşmeye taraf devletlerin Avrupa ortak kamu düzenini korunması adına gerekli önlemleri alma yükümlülüğü bulunmaktadır. Dolayısıyla AİHS’de yer alan hak ve özgürlüklerin korunması adına verilmiş olan bir kararın da “erga omnes” yükümlülüklerinin gereği olarak taraf devletleri bağlayacağı açıktır.¹⁴³⁴

AİHM'nin ihlal kararı muhatap devletin ulusal hukukunda doğrudan sonuç doğurmamaktadır. Başka bir ifadeyle, AİHM tarafından verilen bir ihlal kararı ulusal hukukta ihlale neden olan eylem, işlem ya da uygulamayı doğrudan ortadan kaldırmamakta sadece AİHS'nin ihlal edildiğini tespit etmektedir. Ancak AİHM'nin verdiği ihlal karar sonrasında taraf devlet söz konusu ihlali ve sonuçlarını ortadan kaldırmakla sorumludur. İlgili devlet ulusal hukukta alınacak önlemler hususunda takdir yetkisine sahiptir. Muhatap devlet kendi takdir yetkisi çerçevesinde ulusal hukukunda gerekli düzenlemeleri yapmak zorundadır. Aleyhine ihlal karar verilen devletin hangi tedbirleri ne zaman ve ne şekilde alacağına AİHM'nin herhangi bir müdahalesi söz konusu olmamaktadır.¹⁴³⁵

Avrupa sisteminde AİHM'nin başlangıçta hak ihlalinin tespit ettiği başvurularda muhatap devletin ne gibi önlemler alacağına ilişkin bir talimat vermediği görülmektedir.¹⁴³⁶ Ancak AİHM daha sonrasında, ihlale neden olan eylem ya da işlemi ortadan kaldıracak olan genel ve özel tedbirlere ilgili kararlarında yer vermeye başlamıştır.¹⁴³⁷ O halde başlangıçta sadece bildirici niteliğe olan AİHM kararlarının zamanla ilgili devleti yönlendirici niteliğe de büründüğünü söylemek mümkündür.

Amerikan sisteminde Ame. İHK, hak ihlalinin tespit ettikten sonra ilgili devlete tavsiyelerde bulunmaktadır. Verilen kararların tavsiye niteliğinde olması ilgili devletler açısından hukuki bağlayıcılığının bulunmadığının göstergesi olarak nitelendirilse de¹⁴³⁸ bahsedilen duruma ilişkin olarak bazı tartışmalar söz konusu olmuştur.¹⁴³⁹ Ame. İHK'nin vermiş olduğu kararların bağlayıcı

¹⁴³⁴ Bkz. “Devletlerarası Başvuru Usulünün İnsan Hakları Mahkemelerindeki Görünümü” başlığı altında s. 163; ayrıca bkz. Anayurt, s. 315-316.

¹⁴³⁵ Çağırın, **UAİH**, s. 335; Ergül, s. 80; Ünal, s. 407; Çavuşoğlu, s. 468; Anayurt, s. 314; Harris vd., **ECHR**, s. 183; Rainey vd., s. 57; Mark E. Villiger, “Binding Effect and Declaratory Nature of the Judgments of the European Court of Human Rights: An Overview”, Anja Seibert-Fohr and Mark E. Villiger (Ed.), **Judgments of the European Court of Human Right Effects and Implementation**, Baden: Ashgate Nomos, 2014, s. 33.

¹⁴³⁶ Harris vd., **AİHS Hukuku**, s. 887.

¹⁴³⁷ Bkz. ECHR Case of Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia, Application No. 48787/99, 8 July 2004, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61886>, Case of Gladysheva v. Russia, Application No. 7097/10, 6 December 2011, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107713>, Case of Broniowski v. Poland, Application No. 31443/96, 22 June 2004, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61828>, 3 Ekim 2022.

¹⁴³⁸ Rehman, **IHRL**, s. 278.

¹⁴³⁹ Frans Viljoen, “State Compliance with the Recommendations of the African Commission on Human and Peoples’ Rights”, Mashood A. Baderin ve Manisuli Ssenyonjo (Ed.), **International Human Rights**

olduğu doğrudan Ame. İHS ve Ame. İHK Usul Kurallarında belirtilmese de uluslararası örf ve adet hukukunda yer alan “pacta sunt servanda” ilkesi doğrultusunda, taraf devletlerin Ame. İHK’nin kararlarına uyma yükümlülüğünün bulunduğu belirtilmektedir.¹⁴⁴⁰ Ayrıca Amerikan sisteminde Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi 31. madde gereğince ilgili devletin Sözleşmeye taraf olmakla birlikte denetim organlarının tavsiyelerini yerine getirmek için gerekli çabayı göstermeleri gerektiğine vurgu yapılmaktadır.¹⁴⁴¹

Yine Ame. İHK’nin 2010 yılında yayınladığı Yıllık Raporunda Komisyon kararlarının bağlayıcılığının, oluşturuldukları belgenin bağlayıcılığıyla doğru orantılı olduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁴² Böylece hem Ame.İHS hem de Ame. İHÖB’nin bağlayıcı etkisi bulunduğundan Ame. İHK’nin de verdiği kararların da taraf devletleri bakımından hukuken bağlayıcı olduğu sonucuna varılmaktadır. Ayrıca Ame. İHK’nin vermiş olduğu kararlara uymayan devlet aleyhine Ame. İHM’ye başvuruyu sunabilmesi de mümkün olduğundan yine Komisyon kararlarının tavsiye olarak kalmadığı ortadadır. İşbu durumda Ame. İHK kendisine sunulan başvuruyu Mahkemenin yargılama yetkisini tanınmış olması kaydıyla Ame. İHM sunarak bir nevi ilgili devletin verilen kararlara uyması noktasında zorlayabilmektedir. Ancak Komisyona verilen bu yetkinin sadece Ame. İHM’nin yargılama yetkisini tanıyan devletler bakımından bir anlamı bulunmaktadır. Zira anılan durumda Ame. İHS’ye taraf olmayan ya da taraf olmakla birlikte Ame. İHM’nin yargılama yetkisini tanımayan devletler için meselenin nasıl çözümleneceği sürüncemede kalmaktadır.

O halde Ame. İHK bakımından genel bir çıkarımda bulunmak gerekirse, Ame. İHK’nin kararlarının bağlayıcılığı noktasındaki tartışmanın Ame. İHS 50. ve 51. maddelerde yer alan ve Komisyonun tavsiyelerde bulunabileceğine dair ifadeleri içeren düzenlemelerden dolayı ortaya çıktığı söylenebilir. Ame. İHK’nin verdiği kararda ilgili devlete yönelik birtakım tavsiyelerde bulunulması Komisyon kararının bağlayıcılığını sorgulatmaktadır. Ancak, ilgili düzenlemelerde Ame. İHK’nin verdiği kararlar için doğrudan tavsiye niteliğinde olduğunu gösteren bir ibare bulunmamakta sadece hazırlanacak raporda tavsiyelere yer verileceği ifade edilmektedir. Anılan bu nedenden dolayı, Ame. İHK’nin verdiği kararların doğrudan tavsiye niteliğinde olduğunu söylemek doğru değildir. Yine de Ame. İHS ve Ame. İHK Usul Kurallarında kararların bağlayıcı olduğu açıkça düzenlenmediğinden kararların niteliği tartışmalıdır. Sonuç olarak Ame. İHM tarafından Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’ne göndermede bulunulan kararlarla birlikte mevzu bahis

Law Six Decades After the UDHR and Beyond, 1st Edition, Surrey: Ashgate Publishing Limited, 2010, (Compliance), s. 419-420.

¹⁴⁴⁰ Implementation of Decisions Inter-American Commission on Human Rights, Discussion Paper of ESCR-Net’s Strategic Litigation Working Group, s. 5, <https://www.escr-net.org/sites/default/files/201802-discussion-paper-of-es-cr-nets-strategic-litigation-working-group.pdf>, 31 Mayıs 2022.

¹⁴⁴¹ Shelton ve Carozza, s. 264.

¹⁴⁴² IACHR, 2009 Annual Report, Chapter III The Petition and Case System, p. 49-54, <http://www.cidh.org/annualrep/2009eng/Chap.III.f.eng.htm>, 31 Mayıs 2022.

tartışma sona erdirilmiştir.¹⁴⁴³ Mahkeme Ame. İHS'ye taraf olup olmama ayrımında bulunmadan ilgili devletlerin Ame. İHK'nin kararlarına uyması gerektiğini belirtmektedir. Bahsi geçen durum Ame. İHS tarafı olmayan ancak Ame. İHÖB ve ADÖ Şartı gereği Ame. İHK'nin yetkisini kabul etmiş olan devletler açısından da meseleyi çözüme bağlamış olmaktadır.

Ame. İHM'nin verdiği kararların bağlayıcı niteliğinin taraf devletler üzerindeki etkisi en başta Ame. İHM'nin yargılama yetkisinin tanınmasına bağlıdır. Zira Ame. İHS tarafı devletin Ame. İHM'nin yargılama yetkisini kabul etmediği takdirde Mahkemenin verdiği kararların taraflar üzerinde herhangi bir bağlayıcı etkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Ame. İHM'nin verdiği kararların taraflar üzerindeki hukuki bağlayıcılığının ön şartı ilgili devletin Ame. İHM'nin yargılama yetkisini tanımış olmasıdır. O halde Ame. İHM'nin yargı yetkisini kabul eden Ame. İHS tarafı her bir Devlet herhangi bir başvuruda Ame. İHM'nin verdiği karara uymayı taahhüt etmektedir (Ame. İHS m. 68/1). Böylece Sözleşmeye taraf olan her bir devlet bakımından Mahkemenin esas hakkındaki kararları bağlayıcı nitelik taşımaktadır.¹⁴⁴⁴ İşbu durumda başvurunun muhatabı devletlerin verilen kararın gereğini ulusal hukukta yerine getirmeleri beklenmektedir.¹⁴⁴⁵

Ame. İHM'nin vermiş olduğu kararda mağdurun uğradığı zararın tazmin şeklinin ilgili devletin ulusal hukukuna göre belirlenmesine de imkan tanımaktadır (Ame. İHS, m. 68/2). Daha açık ifadeyle, ulusal hukukta devletin dahil olduğu davalarda tazminata ilişkin uygulanan usul Ame. İHM'nin verdiği kararlar için de uygulanabilecektir. Bahsedilen şekilde bir düzenlemenin getirilmesindeki amaç ise başvuruçunun uğradığı zararın tazminini kolaylaştırmaktır.¹⁴⁴⁶

Ame. İHM'nin vermiş olduğu kararlarının bağlayıcılığı da tıpkı AİHM'de olduğu gibi taraflar arasında sonuç doğurmaktadır. Zira, Ame. İHM'nin ihlal kararının muhatabı olan devlet verilen hükmün gereğini yerini getirmek zorunda olup, kararların ilk bakışta “erga omnes” nitelik taşımadığı görünümü bulunmaktadır. Ancak AİHM'den farklı olarak Ame. İHM'nin sadece hakkaniyete uygun tatmine ilişkin olarak verdiği kararların taraflar arasında bağlayıcı nitelik taşıdığı belirtilmektedir. Zira Ame. İHM'nin verdiği karar Ame. İHS'nin anlamına ilişkin bir yorumu içerdiği takdirde söz konusu kararın Ame. İHS'ye taraf olan devletleri de bağladığı belirtilmektedir. Toparlayacak olursak Mahkemenin Ame. İHS'nin yorumuna ilişkin verdiği kararlar “erga omnes” nitelik taşıırken, ihlal kararının ortadan kaldırılması için hükmedilen hakkaniyete uygun kararları taraflar arasında hukuki sonuçlarını doğurmaktadır.¹⁴⁴⁷

¹⁴⁴³ IACtHR Case of Baena-Ricardo et al. v. Panama, Judgment (Merits, Reparations, Costs), 2 February 2001, https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_72_ing.pdf, p. 192, 3 Haziran 2022.

¹⁴⁴⁴ Ladesma, s. 848; Hennebel ve Tigroudja, s. 1404; Trindade, “IAHRS”, s. 136; Antkowiak ve Gonza, s. 308; Garduno, s. 607.

¹⁴⁴⁵ Cecilia M. Bailliet, “Measuring Compliance with Inter-American Court of Human Rights: The Ongoing Challenge of Judicial Independence in Latin America”, *Nordic Journal of Human Rights*, 31(4), 2013, s. 479.

¹⁴⁴⁶ Buergenthal, “Inter-American”, s. 240; Hennebel ve Tigroudja, s. 1411.

¹⁴⁴⁷ Hennebel ve Tigroudja, s. 1407;

Amerikan sisteminde Ame. İHM ihlale neden olan durumun düzeltilmesine karar verebilmektedir. Ame. İHM'nin vermiş olduğu ihlal kararlarında söz konusu kararın gereğinin ulusal hukukta hangi usulde yerine getirileceği de belirtilmektedir. Bahsedilen durumun sonucu olarak Avrupa sisteminin aksine, muhatap devletlere ulusal hukukta ne gibi tedbirleri almaları gerektiği hususunda takdir alanı bırakmamaktadır.¹⁴⁴⁸ Nitekim muhatap devletin ihlale neden olan eylem, işlem ve uygulamanın ortadan kaldırma şekilleri Ame. İHM kararlarında ayrıntılı şekilde yer almaktadır. Ame. İHM bu kapsamda devletin ulusal hukuk düzenini, politikalarını veya uygulamalarını Ame. İHS'ye uyumlu hale getirmesini ve insan haklarına ilişkin sorunların ortadan kaldırılması amacıyla önlemler almasına hükmedebilmektedir.¹⁴⁴⁹ Dolayısıyla Ame. İHM'nin ulusal hukukta ilgili devletin ne şekilde önlemler alması gerektiğine ilişkin olarak daha müdahaleci bir yaklaşım sergilediği ortadadır. Nitekim AİHM'de sadece hak ihlalinin tespit edilmesi ile yetinilirken muhatap devlete de gerekli önlemleri alması için hareket alanı bırakılmaktadır. AİHM ikincillik prensibi gereği muhatap devlete ne gibi önlemler alınacağını belirtmekten kaçınmaktadır.¹⁴⁵⁰ Ancak normatif anlamda AİHM'nin verdiği kararın yerine getirilmesi için alınacak tedbirleri belirtmesi gerektiğine ilişkin bir düzenleme bulunmasa da AİHM'nin son zamanlarda böyle bir eğilimde olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. O halde AİHM'nin genel yaklaşımının haricinde bazı kararlarında ilgili devletin alması gereken genel ve bireysel tedbirlere de vurgu yapması AİHM ve Ame. İHM'yi benzer kılan bir özellik olarak ifade edilebilir.

Afrika sisteminde Amerikan sistemindekine benzer şekilde Af. İHHK'nin verdiği kararların bağlayıcılığı hususu tartışmalıdır. Daha önce de ifade edildiği gibi Af. İHHK'nin yarı yargısal bir organ olması nedeniyle yargısal niteliğe sahip bir Af. İHHM kurulmuştur. Af. İHHM'nin yargısal bir organ olması ve bağlayıcılığı hususunda herhangi bir tereddüt bulunmayan hükümleri insan haklarının etkili korunmasında önemli bir adım olarak görülmüştür. Ancak iki organ arasındaki farkın vermiş oldukları kararlar bakımından da geçerli olup olmadığı tartışmaya konu olmuştur. Daha açık ifadeyle Af. İHHK'nin kararlarının bağlayıcılığına ilişkin doğrudan bir düzenleme bulunmasa da Komisyonun esasa ilişkin raporunu iletirken yararlı gördüğü tavsiyeleri Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisine iletilebileceği düzenlenmektedir (Af. İHHŞ, m. 53; Af. İHHK/UK, Kural 114/3). Ancak bahsedilen durumun tam tersini savunanlar bulunmaktadır. Buna göre Af. İHHK'nin ihlal tespitinde bulunması durumunda, Af. İHHŞ tarafı devletlerin ihlali ve sonuçlarını ortadan kaldırma yükümlülüğünün bulunduğu belirtilmektedir. Bahsedilen yükümlülüğünün kaynağı da Amerikan sistemindekine benzer şekilde Af. İHHŞ ve Viyana Anlaşmalar Hukuku

¹⁴⁴⁸ Jan Schneider, "The Execution of Judgments of the European and Inter-American Courts of Human Rights", *Cadernos de Direito, Praticaba*, 14(26), 2015, s. 22.

¹⁴⁴⁹ Cavallaro ve Brewer, s. 785.

¹⁴⁵⁰ Schneider, s. 16.

Sözleşmesinin ilgili hükmü olarak gösterilmektedir.¹⁴⁵¹ Yine Af. İHHK'nin vermiş olduğu kararların bağlayıcı olduğu doğrudan belirtilmese de uluslararası örf ve adet hukukunda yer “pacta sunt servanda” ilkesi ve taraf devletlerin yükümlülüğünü düzenleyen Af. İHHŞ'nin 1. maddesi doğrultusunda Af. İHHK'nin kararlarına uyma yükümlülüğünün bulunduğu da işaret edilmektedir.¹⁴⁵²

Ayrıca yukarıda bahsedilenlerin dışında Af. İHHK Usul Kurallarında Af. İHHK'nin verdiği kararda muhatap devletin alması gereken önlemlerin ne şekilde izlenebileceği düzenlenmektedir. Dolayısıyla Af. İHHK'nin doğrudan verilen kararların bağlayıcı olduğuna ilişkin bir norma yer vermese de en azından Komisyonun verdiği kararların yerine getirilip getirilmediğinin denetlenmesine izin vermektedir. Ayrıca Af. İHHK'nin verdiği kararların uygulanması için Af. B.'nin yetkili organlarından gerekli tedbirlerin alınmasını talep edebilmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 138). Anılan bu durum da Af. İHHK'nin verdiği kararların muhatap devlet bakımından bağlayıcı olduğu çıkarımında bulunulmasına neden olan düzenlemelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. O halde Af. İHHK kararları bakımından öngörülen bu düzenlemelerin Komisyon kararını tavsiyeden öte bir niteliğe büründürdüğü görmezden gelinemeyecektir. En azından Af. İHHK'nin ilgili devlet aleyhine verdiği kararların ulusal hukukta bir karşılık bulabilmesi adına gösterilen çabanın varlığı ortadadır.

Afrika sisteminde de tartışmalı olan kararların bağlayıcılığı hususunu Af. İHHK verdiği kararlarla aydınlatmaya çalışmıştır. Af. İHHK, daha önce kendisinin vermiş olduğu kararların uygulanmaması nedeniyle Af. İHHŞ'nin 1. maddesinin ihlal edildiği sonucuna varmış ve böylece kararlarının bağlayıcılığına vurgu yapmıştır.¹⁴⁵³ İşbu noktada önemle belirtmek gerekir ki Af. İHHK verdiği kararların bağlayıcılığı konusunda her daim aynı doğrultuda karar vermemektedir.¹⁴⁵⁴ Bahsedilen durum Af. İHHK'nin verdiği çelişkili kararlar nedeniyle meseleyi tamamen çözüme kavuşturamadığını göstermektedir. Ayrıca normatif anlamda Komisyonun kararlarının bağlayıcılığı olduğu hususunda açık bir düzenleme ne Af. İHHŞ ne de Af. İHHK Usul Kurallarında yer almamaktadır. Son olarak belirtmek gerekir ki, Ame. İHK'nin ilgili devletin verilen kararlara uymaması nedeniyle başvuruyu Mahkemeye götürebilme yetkisi 2020 yılı öncesinde Af. İHHK için de geçerli düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak yapılan

¹⁴⁵¹ Viljoen ve Louw, s. 8.

¹⁴⁵² Rachel Murray, **The African Commission on Human and Peoples' Rights and International Law**, 1st Edition, Oxford: Hart Publishing, 2000, (International), s. 54; Viljoen ve Louw, s. 8; Murray, **African Charter**, s. 33-35; Murray ve Long, **Findings**, s. 31.

¹⁴⁵³ Bkz. ACHPR Communication 87/93, Case of Constitutional Rights Project (in respect of Zamani Lakwot and six others) v. Nigeria, 22 March 1995, https://www.achpr.org/public/Document/file/English/achpr17_87_93_eng.pdf; Communication 137/94, 139794, 154/96 and 161/97, Case of International Pen, Constitutional Rights Projects, Interights on Behalf of Ken Saro-Wiwa Jr. And Civil Liberties Organisations v. Nigeria, 31 October 1998, <https://www.refworld.org/cases, ACHPR, 3ae6b6123.html>, 3 Haziran 2022.; Viljoen ve Louw, s. 13.

¹⁴⁵⁴ Murray ve Long, **Findings**, s. 50.

değişiklikle birlikte bahsedilen norm Af. İHHK tarafından uygulamaya aktarılamadığı için kaldırılmıştır.¹⁴⁵⁵ Dolayısıyla Komisyon kararlarının uygulanmaması halinde başvurunun Af. İHHM'ye götürülmesi ihtimalinin muhatap devleti zorlayıcı etkisi Afrika sistemi için günümüz itibarıyla geçerliliğini yitirmiştir. Böylelikle de Af. İHHK'nin verdiği kararların bağlayıcı olduğunu destekleyecek bir düzenlemenin ortadan kaldırılmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Hem Amerikan hem de Afrika sistemlerinde komisyon kararlarının bağlayıcılığı hususunda ortaya çıkan karmaşıklığın nedeninin, ikili denetim organı ekseninde oluşturulan insan hakları sistemlerinin kaçınılmaz sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Şüphesiz burada Komisyon kararlarının niteliğine fazladan yüklenen anlam bölgedeki insan haklarının korunması amacına hizmet etmektedir. Ancak her iki sistemde de komisyonların aldıkları kararların tavsiye niteliğinde olduğu ve hatta doğrudan komisyonun tavsiyeleri şeklinde ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla Ame. İHK ve Af. İHHK'nin kararlarının bağlayıcı olduğuna ilişkin her iki sistemde açık bir düzenleme mevcut değildir. Meselenin çözümü için genel hükümlerden yola çıkılarak yorumlarda bulunmaktadır. Ancak en son Ame. İHM vermiş olduğu kararlarla meseleyi açıklığa kavuşturmuş ve muhatap devletin Sözleşmeye taraf olmanın getirdiği yükümlülük gereği Ame. İHK'nin kararlarına uyması gerektiğini belirtmiştir.

Af. İHHK ise her daim tutarlı olmasa da bazı kararlarında, verdiği kararların ilgili devlet üzerinde Af. İHHS'nin 1. maddesi gereği bağlayıcı olduğunu belirtmektedir. Her iki denetim organı da Komisyon kararlarının bağlayıcı niteliğe sahip olması gerektiğine vurgu yaparak muhatap devletlerin taraf oldukları insan hakları belgelerinin gereğinin iyiniyetle yerine getirmeleri gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla taraf devletler komisyon kararlarında yer alan "tavsiyeler" ifadesinden soyut şekilde sözleşmesel yükümlülüklerinin gereği olarak komisyon kararlarına uymak zorundadır. Böylelikle ilgili devletin en azından Af. İHHS'de yer alan yükümlülüklerini ciddiye aldığı sonuca varılabilir.¹⁴⁵⁶ Ancak her ne olursa olsun bahsedilen karmaşıklığın komisyon kararlarında yer alan "tavsiyeler" ifadesinden kaynaklandığı açıktır. İşbu nedenle sorunun giderilmesi ilgili belgelerde yer alan ve komisyon kararlarının tavsiyeler içerdiğini vurgulayan düzenlemelerin yenilenmesine bağlıdır. Nitekim anılan bu durum, muhatap devletlerin ilgili düzenlemelerde yer alan ve komisyon kararlarının tavsiyeleri içerebileceğini belirten ifadelerin arkasına sığınarak kararların ulusal hukukta uygulamaktan kaçınmalarını engelleyebilecektir.

Af. İHHK kararlarının bağlayıcı niteliğine ilişkin yukarıda değinilen tartışmaların ardından Af. İHHM'nin verdiği hükümlerin niteliğine değinmek gerekmektedir. Af. İHHMKP tarafı olan devletlerin taraf oldukları herhangi bir başvuru bakımından verilen hükme Mahkemenin belirlediği süre dahilinde uymak ve hükmün uygulanmasını garanti etmek yönünde taahhütleri bulunmaktadır (Af. İHHMKP, m. 30). Bahsedilen hüküm doğrultusunda değerlendirmek gerekirse Mahkemenin

¹⁴⁵⁵ Murray ve Long, "Monitoring", s. 846.

¹⁴⁵⁶ Shelton ve Carozza, s. 273.

vermiş olduğu kararlar bağlayıcılık arz etmekte ve ilgili devletlerce uygulanması gerekmektedir (Af. İHHM/UK, Kural 72/2). Protokole taraf devletler Af. İHHM'nin kararlarına uymak ve Mahkeme tarafından belirlenen süreler zarfında hükmün gereğini yerine getirmek zorundadır (Af. İHHM/UK, Kural 80).

Af. İHHM'nin verdiği kararların gereğinin muhatap devlet tarafından yerine getirilmesi gerekmektedir. Aleyhinde ihlal kararı verilmiş olan devlet ulusal hukukta alacağı önlemlerle ihlale neden olan eylem, işlem ya da uygulamanın ve bunların sonuçlarının ortadan kaldırılmasını sağlamak zorundadır. Amerikan sistemine benzer şekilde muhatap devlet ulusal hukukta alacağı önlemler konusunda fazla bir takdir alanına sahip olmayıp, Af. İHHM alınacak önlemleri belirleme yetkisine sahiptir.¹⁴⁵⁷ Zira Af. İHHM esasa ilişkin olarak verdiği hükümde sadece ihlali tespit etmeyerek, ilgili devletin ihlalin ortadan kaldırılması ne şekilde önlemler alınacağını belirleyebilmektedir (Af. İHHM/KP, m. 27/1). O halde bölgesel sistemler arasında muhatap devlete en fazla takdir yetkisinin tanındığı sistem Avrupa sistemidir. Ancak son zamanlarda her ne kadar normatif bir düzenleme bulunmasa da AİHM'nin kararlarında bazı önlemlere yer vermeye başladığı görülmektedir. Dolayısıyla bahsedilen hususa ilişkin olarak bölgesel sistemler arasında bir yeknesaklaşmaya gidildiği söylenebilir.

Af. İHHM başvurunun esası hakkında verdiği kararda muhatap devletin ihlali ortadan kaldıracak olan önlemleri alması için belirli bir süre öngörmektedir. AİHM ve Ame. İHM'nin normatif düzenlemelerine bakıldığında Af. İHHM'ye benzer bir süre şartının bulunmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. O halde Af. İHHM muhatap devletin tanıdığı süre zarfında kendisinin belirlediği önlemleri almasını istemektedir. Ame. İHM'de de muhatap devlet için fazla bir takdir alanı bırakılmamış olsa Af. İHHM'nin daha katı bir düzenleme ile ilgili devletin hangi önlemleri hangi zaman dilimi içerisinde alması gerektiği belirtilerek kararın yerine getirilmesi beklenmektedir. Af. İHHM'nin verdiği kararların ulusal hukukta uygulanırken Mahkemenin daha müdahaleci bir yaklaşımda bulunduğu görülmektedir. Bahsedilen durum başvuruçunun uğradığı hak ihlalinin sonuçlarının bir an evvel ortadan kaldırılması bakımından olumlu bir görünüm arz etse de ulusal hukukta gerekli önlemleri alma konusunda ilgili devlete takdir alanı bırakmaması nedeniyle eleştiriye açıktır.

3. 4. 3. Mahkeme Kararlarının Uygulanıp Uygulanmadığının Denetimi

İnsan hakları mahkemelerinin verdikleri kararların bağlayıcılığının neticesi olarak ulusal hukukta uygulanıp uygulanmadıklarının denetlenmesi gerekmektedir. Ulusalüstü insan hakları hukukunda da muhatap devletler kimi zaman insan hakları mahkemeleri tarafından verilen kararlara uymaktan kaçınmaktadır. Bahsedilen bu durumu önlemek adına her bir bölgesel sistem

¹⁴⁵⁷ Murray ve Long, **Findings**, s. 145.

içerisinde etkinlik derecesi farklı olsa da bazı izleme usulleri öngörülmektedir. Böylelikle denetim organları tarafından verilen kararların uygulanması sağlanmakta ve taraf devletler bir anlamda buna teşvik edilmektedir.¹⁴⁵⁸ Avrupa sisteminde ilgili devletin AİHM'nin verdiği hükümleri uygulanması noktasında denetimi sağlayacak ayrı bir mekanizma bulunmaktadır. Nitekim AK organlarından olan Bakanlar Komitesi, AİHM tarafından verilen kararların ulusal hukukta uygulanıp uygulanmadığını denetlemektedir. Amerikan ve Afrika sistemlerinde ise ayrı bir organ öngörülmeyle kararı veren denetim organları kararın ulusal hukukta yerine getirilip getirilmediğini takip etmektedir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Avrupa sisteminde, AİHM'nin esas hakkında vermiş olduğu kararların uygulanması için alınması gereken önlemler her bir başvurunun koşullarına göre belirlenmektedir. AİHM'nin daha önce de ifade edildiği üzere son zamanlarda kararlarında bazı genel ve bireysel önlemlere yer verdiği görülmektedir.¹⁴⁵⁹ Dolayısıyla AİHM'nin vermiş olduğu karar sonrasında ilgili devlet gerekli olan genel ve bireysel tedbirleri alarak öncelikle mağdurun ihlal öncesindeki durumuna getirmesi gerekir. Daha açık ifadeyle AİHS'ye taraf devletler haklarında verilen bir ihlal kararı sonrasında başvurucunun durumunun eski haline getirilmesini sağlayabildikleri takdirde öncelikle bunu gerçekleştirmek zorundadır.¹⁴⁶⁰

Eski hale iadenin mümkün olmadığı hallerde ise AİHM hakkaniyete uygun tatmin kararı vererek ihlalin mağdurunun uğradığı zararın tazmin edilmesini sağlamaktadır. O halde muhatap devletin hakkında verilen bir ihlal sonucunda ortaya çıkan yükümlülükleri hakkaniyete uygun tatmin, ihlalin sonuçlarının ortadan kaldırılması ve ihlalin yeniden yaşanmasını engelleyecek önlemlerin alınması olarak toparlamak mümkündür.¹⁴⁶¹ Bakanlar Komitesi de AİHM tarafından verilen ve tüm bu sayılan tedbirleri içeren hükümlerin gereğinin, ilgili devletin bahsedilen yükümlülüğü doğrultusunda ulusal hukukunda uygulanıp uygulanmadığını denetlemektedir.

AİHM'nin yasal olarak bağlayıcı kararlar verme yetkisine ilişkin işlevi, verilen kararların denetlenmesinden kesin şekilde ayrılmaktadır.¹⁴⁶² Farklı bir ifadeyle AİHM vermiş olduğu bağlayıcı nitelikteki kararların uygulanıp uygulanmadığını denetleme yetkisine sahip değildir. AİHM'nin kesin hükümleri, söz konusu hükümlerin uygulanıp uygulanmadığının denetimi için AK Bakanlar Komitesi'ne¹⁴⁶³ gönderilmektedir (AİHS, m. 46/2). AK dahilinde yürütme ve karar alma organı olan Bakanlar Komitesi'nin, AİHS sistemi içerisinde sahip olduğu tek yetki AİHM

¹⁴⁵⁸ Murray ve Long, **Findings**, s. 120.

¹⁴⁵⁹ Shelton ve Carozza, s. 156.

¹⁴⁶⁰ Rainey vd., s. 49; Ichim, s. 30.

¹⁴⁶¹ Kılınc, s. 233.

¹⁴⁶² Manfred Nowak, "The International Covenant on Civil and Political Rights", Felipe Gomez Isa ve Koen de Feyter (Ed.), **International Protection of Human Rights: Achievements and Challenges**, Bilbao: University of Deusto Bilbao, 2006, s. 153.

¹⁴⁶³ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde "AK Bakanlar Komitesi" yerine "Bakanlar Komitesi" ifadesi kullanılacaktır.

kararlarının uygulanmasının denetimidir.¹⁴⁶⁴ Bakanlar Komitesi AİHM'nin kararlarının yerine getirilmesi noktasında kilit rol oynamaktadır.¹⁴⁶⁵

Bakanlar Komitesinin AİHM'nin verdiği kararlarının uygulanmasına yönelik yaptığı denetim AİHS, AİHM Usul Kuralları ve Kararların ve Dostane Çözüm Şartlarının İcrasının Denetimine İlişkin Bakanlar Komitesi Kuralları¹⁴⁶⁶ doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Söz konusu düzenlemeler AİHM'nin hem esasa ilişkin hem de dostane çözüme ilişkin olarak verdiği kararların ulusal hukukta ilgili devlet tarafından uygulanmasının takibine yöneliktir.

Bakanlar Komitesinin AİHM kesin hükümlerinin uygulanması ve dostane çözüm şartlarının yerine getirilmesine ilişkin denetimi kamuya açık olarak düzenlenen özel insan hakları toplantılarında gerçekleştirmektedir. AİHM'nin kesin hükümlerinin ve dostane çözüm şartlarının Bakanlar Komitesi'ne gönderilmesi halinde söz konusu kararlar gecikmeksizin gündeme alınmaktadır. Bakanlar Komitesi denetim işlemi gerçekleştirirken öncelikle yapısal ve sistematik sorunları içeren pilot kararlara öncelik vermektedir. Daha sonrasında ise Bakanlar Komitesi muhatap devletin gerekli önlemleri alıp almadığı hakkında bildirimde bulunmasını istemektedir. Bakanlar Komitesi ilgili devletçe kendisine iletilen bildirimde hakkaniyete uygun tatminin, bireysel ve genel önlemlerin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini değerlendirerek bir sonuca varmaktadır. Ancak Bakanlar Komitesi söz konusu denetimi gerçekleştirirken muhatap devletin takdir yetkisini de dikkate almaktadır. Muhatap devlet AİHM'nin verdiği kararın gereklerini yerine getirene veya alacağı önlemlere ilişkin Bakanlar Komitesini bilgilendirene dek, aksine bir karar verilmedikçe Bakanlar Komitesi değerlendirmesine devam etmektedir.¹⁴⁶⁷

Bakanlar Komitesi, Mahkemenin kesin hükmünün yorumdan kaynaklanan bir nedenden dolayı yerine getirilmediği kanaatine vardığı takdirde, yorumlama sorunun çözümü için meseleyi AİHM'ye gönderebilmektedir (AİHS, m. 46/3). 14 No.lu Protokol sonrasında getirilen bu düzenleme ile birlikte, AİHM tarafından verilen hükmün anlamına ilişkin bir anlaşmazlık söz konusu olduğunda Bakanlar Komitesi bu usulü işletmektedir.¹⁴⁶⁸ Ancak Bakanlar Komitesi'nin meseleyi Mahkemeye sevk edebilmesi için Komitedeki temsilcilerin üçte ikisinin oyu gerekmektedir (AİHS, m. 46/3). Anılan bu durumda Bakanlar Komitesinin yorumlama talebi Yazı İşleri Müdürü'ne gönderilmektedir. Söz konusu talepte, ilgili hükmün uygulanmasını engelleyen

¹⁴⁶⁴ Özdek, s. 72; De Londras ve Dzehtsiarou, s. 23.

¹⁴⁶⁵ Lambert Abdelgawat, s. 33.

¹⁴⁶⁶ Bkz. "Rules of the Committee of Ministers for the Supervision of the Execution of Judgments and of the Terms of Friendly Settlements", <https://rm.coe.int/16806eebf0>, 4 Haziran 2022.. Söz konusu kurallar Bakanlar Komitesinin 10/05/2006 tarihli 964. oturumunda kabul edilmiş ve 18/01/2017 tarihli 1275. Oturumda son halini almıştır.

¹⁴⁶⁷ Bkz. "Rules of the Committee of Ministers for the Supervision of the Execution of Judgments and of the Terms of Friendly Settlements", m. 2, 3, 4, 6, 7.

¹⁴⁶⁸ Rehman, **IHRL**, s. 215; Schabas, s. 872.

yorumlama sorununun niteliğinin ve kaynağının kesin olarak belirtilmesi gerekmektedir (AİHM/UK, Kural 96).

Bakanlar Komitesinin yorumlama talebinde, Mahkemenin hükmüyle ilgili önündeki icrai işlemlerin içeriğine ilişkin bilgi de bulunmalıdır. Ayrıca Komitenin yorumlama talebine ilişkin almış olduğu kararın bir örneği de talepte yer almak zorundadır. AİHM tarafından gerekli görülen herhangi bir açıklamanın yapılması için Bakanlar Komitesi tarafından belirlenen kişi ya da kişilerin adreslerinin de talepte bulunması gerekmektedir. Bakanlar Komitesinin yorumlama talebi söz konusu sorunla ilgili hükmü vermiş olan Büyük Daire, Daire veya Komite tarafından incelenmektedir. Hükmü veren özgün Büyük Daire, Daire ya da Komitenin oluşturulamaması durumunda, AİHM Başkanı kura yoluyla oluşturulmaktadır (AİHM/UK, Kural 96 ve Kural 97/1, 2).

AİHM'nin Bakanlar Komitesi tarafından kendisine gönderilen yorumlama talebine ilişkin verdiği karar kesin nitelik taşımaktadır. Mahkemede yer alan yargıçların ayrık görüşleri söz konusu kararda yer alamamaktadır. AİHM'nin verdiği kararın kopyasının Bakanlar Komitesi, ilgili taraflar ve AK İnsan Hakları Komiseri de dahil olmak üzere herhangi bir üçüncü kişiye gönderilmesi mümkündür. (AİHM/UK, Kural 98)

Bakanlar Komitesinin ilgili sözleşmecî devletin Mahkemenin kesin hükmüne uymadığını tespit etmesi halinde söz konusu devlete resmi ihtarda bulunması mümkündür. Komitenin ilgili Devlete ihtarı sonrasında mesele, Bakanlar Komitesi üyelerinin üçte iki oyçokluğuyla AİHM'ye havale edilmektedir (AİHS, m. 46/4). AİHM, Bakanlar Komitesi tarafından kendisine havale edilen meselenin incelenmesi için AİHM Usul Kuralları Kural 24/2¹⁴⁶⁹ uyarınca Büyük Daire'yi oluşturmaktadır (AİHM/UK, Kural 101). Oluşturulan Büyük Dairenin Başkanı, Bakanlar Komitesini ve ilgili tarafları meseleye ilişkin yazılı görüşlerini sunabilmeleri konusunda bilgilendirmekle görevlidir (AİHM/UK, Kural 102). Taraflarca sunulacak olan yazılı görüşler ve diğer belgeler için Büyük Daire Başkanı belirli bir süre sınırı belirlemektedir. Meselenin incelenmesi için Büyük Dairenin duruşma yapılmasına karar verebilmesi de mümkündür (AİHM/UK, Kural 103/1, 2). Bakanlar Komitesinin ilgili devletin kesin hükme uymaması halinde meseleyi AİHM'ye sunabilmesine izin veren düzenleme denetim yetkisine AİHM'nin de dahil edildiği izlenimini vermektedir.¹⁴⁷⁰

Büyük Daire mesele hakkında hüküm vermek suretiyle karar almaktadır. Büyük Daire tarafından verilen hükmün örneklerinin, Bakanlar Komitesi, ilgili taraflar ve AK İnsan Hakları Komiseri de dahil olmak üzere herhangi bir üçüncü kişiye gönderebilmesi mümkündür

¹⁴⁶⁹ Büyük Dairenin oluşumunun incelenmesi esnasında ilgili madde detaylı incelendiğinden bu bölümde sadece atıfta bulunmakla yetinilmiştir.

¹⁴⁷⁰ Linos-Alexander Sicilianos, "The Role of the European Court of Human Rights in the Execution of its own Judgments", Anja Seibert-Fohr and Mark E. Villiger (Ed.), **Judgments of the European Court of Human Right Effects and Implementation**, Baden: Ashgate Nomos, 2014, s. 304

(AİHM/UK, Kural 104). AİHM taraf devletın kesin hükme uymadığını tespit ettiğinde ise hangi tedbirlerin alınması hususunda değerlendirme yapması için davayı Bakanlar Komitesi'ne göndermektedir. (AİHS m. 46/5). Ancak işbu noktada AK Bakanlar Komitesi ilgili devletın takdir yetkisi dahilinde gereken önlemleri almasını sağlamak zorunda olup hiçbir şekilde öneride bulunamamaktadır. Ayrıca ilgili devlet verilen kararın gereğini yerine getirirken birden fazla çözüm yoluna sahip olursa AK Bakanlar Komitesi kendi gösterdiği çözüm yolunu uygulaması için muhatap devlete baskı kurmamak zorundadır.¹⁴⁷¹

Mahkeme Sözleşmeci devletın kesin hükme uyma konusundaki taahhüdünü yerine getirmesi halinde davayı, incelemeyi sona erdirmek üzere yine Bakanlar Komitesi'ne havale etmektedir (AİHS, m. 46/5). Bakanlar Komitesi tarafından muhatap devletın AİHM kararlarının uygulanması için almış olduğu önlemlerin tespit etmesi halinde denetim faaliyetini yerine getirdiğini belirten bir karar almaktadır.¹⁴⁷² Ancak Bakanlar Komitesinin kararların uygulanmasına ilişkin denetimi gerçekleştirirken ara karar alması da mümkün olmakla birlikte, bahsedilen karar denetim faaliyetini sonlandırdığı için nihai karar olarak adlandırılmaktadır.¹⁴⁷³ Bakanlar Komitesi'nin bahsedilen usule göre vermiş olduğu kararlar kesin nitelik taşımakta ve ilgili devletın verilen karara karşı AİHM ya da Bakanlar Komitesine başvurması mümkün değildir.¹⁴⁷⁴

Muhatap devletın AİHM'nin verdiği kararları uygulamaması halinde ne gibi yaptırıma maruz kalacağını cevabını ise AK Statüsünün 3. ve 8. maddelerinde aramak gerekir. İlgili maddelerde AİHS'ye taraf devletlere uygulanacak en ağır yaptırım olan AK üyeliğinden çıkarma usulünün işletilebileceğine değinilmektedir. AK Statüsünün. 3. maddesinde yer alan düzenlemeye göre Konsey üyesi devletlerin Konseyin amacını gerçekleştirmek ve yargı yetkisi alanındaki kişiler için hukukun üstünlüğü ve insan hak ve özgürlüklerinin korunması ilkesini uygulamak bakımından işbirliği yükümlülüğü bulunmaktadır. Aksi halde Statünün 8. maddesi gereğince bahsedilen yükümlülükleri ciddi şekilde çiğneyen devletın AK'deki temsil yetkisinin askıya alınması ya da kendisinin üyelikten çekilmesi için talepte bulunulması söz konusu olmaktadır. Konsey üyesi devlet talebine olumlu yanıt vermediği takdirde Bakanlar Komitesi ilgili devletın AK üyeliğinin sona erdirilmesine karar verebilmektedir. Ancak Bakanlar Komitesinin bahsedilen yaptırım usulünü uygulamak için fazla eğiliminin bulunmadığını da belirtmek gerekmektedir.¹⁴⁷⁵

¹⁴⁷¹ Gözübüyük vd., s. 138.

¹⁴⁷² Bkz. "Rules of the Committee of Ministers for the Supervision of the Execution of Judgments and of the Terms of Friendly Settlements", m. 17.

¹⁴⁷³ Aygül, s. 135; Schabas, s. 871

¹⁴⁷⁴ Gözübüyük vd., s. 138.

¹⁴⁷⁵ Ebru Karaman, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kararlarının Yerine getirilmemesinden Doğan Sorumluluk", *İÜHFİM*, 72(1), 2014, s. 428; ayrıca değinmek gerekirse AK Bakanlar Komitesi AK üyeliğinden çıkarma usulünü 16/03/2022 tarihinde Rusya için ilk defa uygulamıştır. Bakanlar Komitesi söz konusu kararı Rusyanın 3. Maddeyi ciddi şekilde ihlal etmesi nedeniyle vermiştir. Bkz. Resolution CM/Res(2022)2 on the Cessation of the Membership of the Russian Federation to the Council of Europe, (Adopted by the Committee of Ministers on 16 March 2022 at the 1428th Meeting of the

Görüldüğü üzere Avrupa sisteminde AİHM'nin verdiği kararların gereğinin yerine getirilmesinin sağlanması için detaylı bir denetim usulü getirilmiştir. AİHM kararlarının uygulanmasına ilişkin denetimi Bakanlar Komitesi aracılığıyla gerçekleştirmekte ve ilgili devletin kararların yerine getirilmemesi noktasında ısrarı halinde ciddi bir yaptırıma uğraması ihtimali bulunmaktadır. AİHM kararlarının denetiminin farklı bir organ eliyle yürütülmesi AİHM'yi diğer bölgesel denetim organlarından ayırmaktadır. Ancak AİHM, her ne kadar denetim işlevi farklı bir organ tarafından gerçekleştirilse de son zamanlarda verdiği kararlarda muhatap devletin hangi önlemleri alması gerektiğine yer vererek kararların yerine getirilmesi usulüne katkıda bulunmak amacıyla daha aktif rol oynamaya başlamıştır.¹⁴⁷⁶ Dolayısıyla doğrudan denetleme faaliyetini gerçekleştirirse de AİHM'nin, kararların denetiminde yol haritasını belirleme rolünü üstlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca gerek yorumlama talebiyle gerekse de ilgili devletin kesin hükme uymaması nedeniyle Bakanlar Komitesi tarafından yürütülen denetim süresine AİHM'nin daha fazla müdahil olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Bahsedilen durum ise sadece Bakanlar Komitesine münhasır bir yetki olan denetim faaliyetinin, 14 No.lu Protokol sonrasında bir anlamda AİHM ile beraber yürütüldüğü görüntüsü vermektedir.¹⁴⁷⁷ Böylelikle AİHM'nin de diğer bölgesel sistemlerde olduğu gibi kendi kararlarının uygulanmasının denetimi aşamasında sürece dahil olduğunu söylemek mümkündür.

Amerikan sisteminde Ame. İHK kararlarının bağlayıcılığı konusundaki tartışmaların akabinde verilen kararların ilgili devletçe uygulanması sürecinin ne şekilde gerçekleştiğine değinmek gerekmektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki Ame. İHK Ame. İHS'ye taraf olan ve olmayan devletlere insan haklarını geliştirecek önlemleri alması konusunda tavsiyelerde bulunabilmektedir (Ame. İHS, m. 41 ve m. 62). Ame. İHK'nin muhatap devletlerin ilgili raporlarda yer alan tavsiyelere uymak için alacakları önlemleri takip edeceği belirtilmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 59/9). Ayrıca Ame. İHK Statüsü'nün 18. Maddesinde Ame. İHK'nin ilgili devletlerin insan hakları konusunda aldıkları önlemler hakkında kendisine rapor sunulmasını talep edebilme yetkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla Ame. İHK'nin bahsedilen yetkiler dahilinde başvurular hakkında hazırlamış olduğu raporlarda yer alan tavsiye ve görüşlerin uygulanıp uygulanmadığını izleme yetkisinin bulunduğu söylenebilir.¹⁴⁷⁸

Ame. İHK'nin kararlarının uygulanmasını izleme faaliyetine ilişkin hazırlanan Genel Yönergeler doğrultusunda Ame. İHK'nin raporlarında yer alan tavsiye ve görüşlerin gereğinin yerine getirilip getirmediğine ilişkin izleme faaliyeti esasa ilişkin nihai raporun yayınlanmasından

Ministers' Deputies), https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680a5da51, 4 Haziran 2022.

¹⁴⁷⁶ Karakul, s. 128.

¹⁴⁷⁷ Sicilianos, s. 315.

¹⁴⁷⁸ Bkz. IACHR General Guidelines on the Follow-Up of Recommendations and Decisions of the Inter-American Commission on Human Rights, OEA/Ser.L/V/II.173, Doc.177, 30 September 2019, s. 8-9, <https://www.oas.org/en/iachr/activities/follow-up/Directrices-en.pdf>, 4 Haziran 2022.

veya taraflar arasında dostane çözüm anlaşmasına ulaşılmasından itibaren başlamaktadır.¹⁴⁷⁹ Ame. İHK önüne getirilen başvuru hakkında ihlal tespitinde bulunduğu uygun gördüğü öneri ve görüşleri içeren ön raporunu hazırlamaktadır. Komisyonun hazırladığı ön raporun gereği yerine getirilmediği takdirde, başvuru Ame. İHM'ye gönderilmemişse Ame. İHK tarafından nihai rapor hazırlanmaktadır. Ame. İHK nihai raporun yayınlanmasından önce ilgili devletin gerekli önlemleri alıp almadığına ve buna bağlı olarak söz konusu raporun yayınlanıp yayınlanmayacağına karar vermektedir (Ame. İHS, m. 51/3). Ancak bahsedilen raporun hazırlanması ya da yayınlanması başvurunun sonuçlandığı anlamına gelmemekte, Ame. İHK tavsiyelerine uyulup uyulmadığını tespit edebilmek için taraflardan bilgi talep edebilmekte ve gerekli gördüğü başkaca izleme yöntemlerini uygulayabilmektedir.¹⁴⁸⁰ Dolayısıyla Ame. İHK'nin nihai raporun yayınlanması sonrasında da ilgili devleti kararlarının uygulanması noktasında denetime tabi tuttuğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca Ame. İHK'nin hazırladığı nihai raporun yayınlanması için ilgili devlete tanıdığı sürenin uzatılmasına yönelik kendisine talepte bulunulması mümkündür. İşbu noktada dikkat çeken ise Ame. İHK'nin ilgili devletin uzatma talebi öncesinde aldığı önlemleri dikkate alarak karar verebilmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 46). Dolayısıyla Ame. İHK'nin nihai raporların yayınlanması öncesinde kendisine sunulan taleplerin ilgili devletin aldığı önlemlere bağlı olarak değiştirilmesi kendisi tarafından geliştirilen bir denetleme mekanizmasının bulunduğu göstermektedir.

Ame. İHK nihai rapor bağlamında gerçekleştirdiği denetimin dışında, ön raporun gereğini yerine getirmeyen devletler bakımından başvuruyu Ame. İHM'ye sunmak kaydıyla farklı bir denetim de gerçekleştirmektedir. Nitekim Ame. İHK hazırladığı ön raporda yer alan tavsiye ve görüşlerine uymak amacıyla ilgili devletin aldığı önlemleri dikkate alarak başvurunun Ame. İHM'ye sunulup sunulmayacağına karar vermektedir. Muhatap devlet Komisyonun belirlediği süre dahilinde hazırlanan ön raporda yer alan tavsiye ve görüşlere uymadığı takdirde başvuruyu Ame. İHM'ye sunabilmektedir. Ame. İHM'nin yargılama yetkisini kabul eden ve Ame. İHS'ye taraf olan her bir devlet aleyhine Komisyona sunulan vakalarda, başvuruçunun vakayı Mahkemeye gönderme yönünde görüş bildirmesi üzerine Komisyon başvuruyu Mahkeme önüne götürmektedir (Ame. İHK/UK, Kural 44/1, 2). O halde Komisyonun ön raporunda yer alan tavsiye ve görüşlere uyulup uyulmadığının, rapor hakkında bilgi vermek üzere ilgili devlete tanınan süre sınırı dahilinde denetlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Ayrıca Ame. İHK'nin izleme faaliyeti dostane çözüme ilişkin olarak hazırlanan rapor bakımından da geçerli olup, ilgili devletin hazırlanan rapor doğrultusunda hareket etmemesi

¹⁴⁷⁹ Bkz. IACHR General Guidelines on the Follow-Up of Recommendations and Decisions of the Inter-American Commission on Human Rights, s. 9.

¹⁴⁸⁰ Ladesma, s. 478.

halinde Ame. İHK başvuruyu Ame. İHM'ye sunmaktadır (Ame. İHK, Kural 45/1). Ame. İHK dostane çözüme ilişkin olarak tavsiyelerinin de yer aldığı rapor yayımlandıktan sonra başvurunun taraflarından dostane çözüm anlaşmasına ne ölçüde uydularına dair bilgi talep edebilmekte ve gerekli gördüğü izleme önlemlerini alabilmektedir. Ame. İHK daha sonrasında dostane çözüm anlaşmasına ve tavsiyelere uyum konusunda tarafların kaydettiği ilerlemeleri içeren bir rapor hazırlamaktadır (Ame. İHK/UK, Kural 49/1, 2). Ame. İHK tarafından hazırlanan söz konusu rapor dostane çözüm anlaşmasının tam olarak yerine getirilmesi amacıyla hizmet etmektedir.¹⁴⁸¹

Ame. İHK kararlarının ve tavsiyelerinin takibi için genel uygulamadan farklı şekilde insan hakları alanında yenilikçi bir yaklaşımla bazı özel izleme mekanizmaları da oluşturmuştur. Bahsedilen özel izleme mekanizmaları Ame. İHK'nin daha yakından bir takip sağlayarak ilgili devletin verilen tavsiyeleri ve kararları daha hızlı ve etkili şekilde uygulamasına yardımcı olmak amacıyla kurulmuştur. Ayrıca bahsedilen özel mekanizmalar dışında Ame. İHK'nin günün koşullarına uygun olarak "SIMORE" adlı sistem aracılığıyla verdiği tavsiye ve görüşleri derlediği ve söz konusu çevrimiçi araçla kamuoyunun tavsiyelere erişimini sağladığı görülmektedir. Sözü edilen sistem Ame. İHK'nin tavsiyelerini düzenleyerek denetimin güçlendirilmesi ve ilerlemeler hakkında rapor verilmesi amacıyla tavsiyelerin izlenmesine imkan sağlamaktadır.¹⁴⁸²

Ame. İHK'nin karar ve tavsiyelerinin ulusal hukukta uygulanıp uygulanmadığına ilişkin olarak gerçekleştirdiği denetim faaliyeti yine kendisinin vereceği kararla sonlandırılmaktadır. Ame. İHK, ilgili devletin kabul ettiği önlemler hakkında sunduğu bilgiler neticesinde gerekli önlemlerin alındığına ikna olduğu takdirde izleme sürecini sonlandırmaktadır.¹⁴⁸³ O halde Ame. İHK'nin kararların gereğinin yerine getirilmesine ilişkin denetimi bizzat kendisinin yaptığı görülmektedir. Komisyon bahsedilen izleme faaliyetini ise 2019 yılında hazırlamış olduğu Yönergeler doğrultusunda detaylı bir şekilde ele almıştır. Kararların ve tavsiyelerin uygulanmasına yönelik denetim usulünde özel izleme mekanizmalarının ve "SIMORE" isimli çevrimiçi sistemi kurmasıyla Ame. İHK'nin izleme usulünün diğer denetim organları arasında bir adım öne çıktığı söylenebilir. Dolayısıyla bir önceki başlık altında Ame. İHK'nin kararlarının bağlayıcılığına ilişkin olarak değinilen tartışmaların cevabının Ame. İHK'nin izleme usulüne ilişkin düzenlemelerde yer aldığını söylemek mümkündür. Ancak yine de Ame. İHK'nin tavsiye ve kararlarına uymayan muhatap devletin başvurunun Ame. İHM önüne götürülmesinden başka ne gibi yaptırımla karşılaşacağı belli değildir.

Ame. İHM'nin vermiş olduğu kararlar daha önce de belirtildiği gibi hakkaniyete uygun tatminin gerçekleşmesi için alınması gereken önlemleri içermektedir. Nitekim Ame. İHM'nin

¹⁴⁸¹ Hennebel ve Tigroudja, s. 1151.

¹⁴⁸² Bkz. IACHR General Guidelines on the Follow-Up of Recommendations and Decisions of the Inter-American Commission on Human Rights, s. 13-14.

¹⁴⁸³ Bkz. IACHR General Guidelines on the Follow-Up of Recommendations and Decisions of the Inter-American Commission on Human Rights, s. 14.

verdiği kararların etkili bir sonuç doğurabilmesi muhatap devletin söz konusu kararın gereğinin ulusal hukukta yerine getirmesine bağlıdır. Ame. İHM de bahsedilen durumun önemine binaen ilgili devletin gerekli önlemleri aldığına ikna olana kadar başvuruyu dosyasını kapatmamaktadır.¹⁴⁸⁴ İlgili devletin Ame. İHM tarafından verilen karara uyup uymadığının izlenmesine ilişkin usul Ame. İHS’de açık bir şekilde yer almazken Ame. İHK Usul Kurallarında ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Ame. İHS sadece Ame. İHM’nin verdiği kararlara uyulmaması halinde devreye girmekte, Mahkemenin kararların uygulanması noktasındaki denetimi ne şekilde yapacağına ilişkin herhangi bir düzenleme içermemektedir.

Ame. İHM’nin verdiği hükümlere ya da diğer kararlara uyulup uyulmadığının denetimi ilgili devletin raporlarını ve söz konusu raporlara ilişkin olarak da mağdurlar ile temsilcilerinin görüşlerini sunmasıyla gerçekleşmektedir. Ayrıca Ame. İHK de ilgili devletin raporlarına ve mağdurların ya da temsilcilerinin görüşlerini ilişkin gözlemlerini Ame. İHM’ye sunarak denetim sürecine katılmaktadır. Mahkeme hükme uyulup uyulmadığı hususunu değerlendirmek amacıyla uzman tanık görüşlerine ve raporlarına da başvurabilmektedir. Ame. İHM uygun gördüğü takdirde verdiği hükme uyulmasının denetlenmesi amacıyla ilgili devleti ve mağdurların temsilcilerini duruşmaya çağırabilmekte ve düzenlediği duruşmada Ame. İHK’nin görüşlerini de dinlemektedir. Mahkeme edindiği tüm bilgiler ışığında kararlarına uyulup uyulmadığını tespit ederek ve gerekli talimatları çıkartmaktadır. Mahkemenin kararlarına uyulmasının denetlenmesine ilişkin olan tüm bu düzenlemeler Komisyon tarafından sunulmamış olan davalar bakımından da geçerlidir. (Ame. İHM/UK, Kural 69/1, 2, 3, 4, 5)

Ame. İHM başvurunun taraflarını, uzman tanıkları, bilirkişileri ve Ame. İHK’yi sürece dahil ederek ve hatta gerektiğinde duruşmalar düzenleyerek bir izleme faaliyeti gerçekleştirmektedir. Nitekim Ame. İHM’nin bahsedilen uygulaması tıpkı başvurularda olduğu gibi kendi internet sayfasında ayrı bir kategori altında sınıflandırılmaktadır. Dolayısıyla Avrupa sisteminin aksine Ame. İHM kararlarına uyum sadece ilgili devletin siyasal bir organla gerçekleştirdiği görüşmeler üzerinde şekillenmemektedir. Ame. İHM, ilgili devletin sunduğu rapor hakkında ayrıca Ame. İHK’nin, başvurucunun ya da üçüncü kişilerin sundukları gözlemleri de dikkate almaktadır. Daha sonrasında ise ilgili devletin kararın uygulanması yönündeki çabalarını göz önünde bulundurarak kararlarına uyulup uyulmadığını tespit etmektedir.¹⁴⁸⁵

Ame. İHM kararlarına uyulup uyulmadığına ilişkin denetimin sonucunda ilgili devletin gerekli önlemleri almadığı ve dolayısıyla kararlara uymayı reddettiği durumlarda Ame. İHM denetim faaliyetini sonlandırmaktadır.¹⁴⁸⁶ İşbu durumda Ame. İHM, ADÖ Genel Kuruluna sunacağı Yıllık Raporda özellikle ilgili devletin verdiği kararlara uymadığı vakaları uygun

¹⁴⁸⁴ Pasqualucci, **Practice**, s. 303; Garduno, s. 608.

¹⁴⁸⁵ Hennebel ve Tigroudja, s. 1384;

¹⁴⁸⁶ Antkowiak ve Gonza, s. 311.

tavsiyelerde bulunarak belirtmektedir (Ame. İHS, m. 65). Dolayısıyla Ame. İHM'nin verdiği hüküm ve kararların yerine getirilmediği öncelikle kendisi tarafından tespit edilmekte ancak daha sonrasında Yıllık Raporlar aracılığıyla ADÖ Genel Kurulu durum hakkında bilgilendirilmektedir. ADÖ Genel Kurulunun bu aşamada denetleme sürecine dahil olması Avrupa sistemindeki usulü akla getirmektedir. Ancak ADÖ Genel Kurulu kendisine sunulan rapor doğrultusunda muhatap devlete yönelik herhangi bir yaptırımda bulunması söz konusu değildir.¹⁴⁸⁷ Dolayısıyla ADÖ Genel Kurulunun, Avrupa sistemindeki Bakanlar Komitesi'nin aksine Ame. İHM kararlarına uyumun izlenmesinde aktif bir rolünün bulunmadığını söylemek mümkündür.¹⁴⁸⁸

Ame. İHM'nin kararlarının uygulanmasına yönelik Ame. İHK Usul Kurallarında düzenlenen izleme faaliyetinin bir anlamda çekişmeli yargılama ile gerçekleştirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Benzer durum, Avrupa sisteminde ilgili devletin verilen hükme kesin olarak uymadığının Bakanlar Komitesi tarafından tespiti halinde meselenin AİHM'ye gönderilmesinde de söz konusudur. Ancak Amerikan sisteminde izleme faaliyetinin ilk aşamasında uygulanan usul Avrupa sisteminde Bakanlar Komitesi tarafından gerçekleştirilen incelemenin ardından uygulanmaktadır. Avrupa sisteminde birincil Bakanlar Komitesi hükme uyulduğunu tespit etmekte ve sonrasında sürece AİHM de dahil edilmektedir. Ancak Amerikan sisteminde Ame. İHM izleme faaliyetini bizzat yürüterek süreci devam ettirmektedir. O halde Avrupa ve Amerikan sistemlerinde kararların izlenmesi sürecinde farklı aşamalarda da olsa benzer usullerin öngörüldüğünü söylemek mümkündür.

Her ne kadar bazı noktalarda benzer usuller öngörülmüş olsa da Ame. İHM ve AİHM'nin genel anlamda birbirinden oldukça farklı usullerde kararların uygulanmasını denetlediği görülmektedir. En başta Ame. İHM'nin verdiği kararlarda muhatap devlete fazla bir takdir alanı bırakmadığı düşünüldüğünde, kararların izlenmesi usulünün de daha ayrıntılı düzenlenmiş olabileceği akla gelmektedir. Ancak Ame. İHM aynı tutumu verdiği kararların uygulanmasının denetimi esnasında sergilememiştir. Avrupa sisteminde Bakanlar Komitesi tarafından işletilen denetim mekanizması Amerikan sisteminde bizzat Mahkeme tarafından yürütülmektedir. Ame. İHM'nin yürüttüğü usul kararların uygulanması noktasında etkili bir denetim sağlamayacağı yönünde eleştirilmektedir.¹⁴⁸⁹ ADÖ Genel Kurulunun son aşamada sürece dahil olması ancak yerine getirilmeyen kararlar bakımından herhangi bir zorlayıcı yetkisinin bulunmaması bahsedilen durumu desteklemektedir. Söz konusu izleme usulü usul, kararların izlenmesinde tek başına Ame. İHM'yi yetkili kıldığından Mahkemenin iş yükünün artmasına neden olabilecek niteliktedir.

¹⁴⁸⁷ Pasqualucci, **Practice**, s. 305.

¹⁴⁸⁸ Hennebel ve Tigroudja, s. 1370.

¹⁴⁸⁹ Schneider, s. 23; Damian A. Gonzales-Salzberg, "The Effectiveness of the Inter-American Human Rights System: A Study of the American States' Compliance with the Judgments of the Inter-American Court of Human Rights", **International Law Review, Revista Colombiana de Derecho Internacional**, (15), 2010, s. 132.

Nitekim Ame. İHM'nin önüne gelen başvuruların sayısının giderek artması nedeniyle, verdiği kararlara uyumun denetlenmesi Mahkemenin en zorlu faaliyetlerinden bir halini almıştır.¹⁴⁹⁰ Ayrıca Ame. İHM'nin kararında yer alan önlemlerin kapsamı ve çeşitliliği kararın yerine getirilme sürecini uzatmakta ve izleme faaliyetinin sürekliliğini gerektirmektedir.¹⁴⁹¹ O halde Amerikan sisteminde de hem Ame. İHM'nin iş yükünün azaltılması adına hem de izleme sürecinin daha verimli geçmesi adına ayrı bir izleme mekanizmasının kurulması yerinde olacaktır. Yine söz konusu mekanizmanın ilgili devletler kararın gereğini yerine getirmediği takdirde yaptırım uygulama yetkisini haiz olması sistemin etkinliğini artıracaktır.

Afrika sisteminde Af. İHHK'nin esasa ilişkin verdiği kararların uygulanıp uygulanmadığının denetimi için Af. İHHK Usul Kurallarında detaylı bir düzenleme bulunmaktadır. Anılan bu durum Komisyonun kararlarının bağlayıcılığı hakkındaki mevcut tartışmanın, kararların uygulanması noktasında fazla gündeme gelmediğini ortaya koymaktadır. Zira Af. İHHK'nin kararlarının hukuki statüsü dışındaki faktörlerin uygulama düzeylerinin belirlenmesindeki rolüne öncelik verildiği¹⁴⁹² ve bunun sonucunda da izleme usulüne ilişkin ayrıntılı bir düzenleme getirildiği görülmektedir. İlgili düzenlemeye göre taraf devlet kendisi hakkında verilen esasa ilişkin kararın kendisine tebliğ edilmesinden itibaren yüz seksen gün (180) gün içinde kararı uygulamak için alınan veya alınmış tüm önlemler hakkında Af. İHHK'yi bilgilendirmek zorundadır. Af. İHHK Sekreteri de ilgili devletin Komisyona sunmuş olduğu bilgileri aldığı tarihten itibaren altmış (60) gün içinde diğer tarafı bilgilendirmektedir. İlgili devletin aldığı önlemleri bildirmesi üzerine Af. İHHK tarafından doksan (90) gün içinde önlemlere ilişkin daha ayrıntılı bilgi talep edilebilir. Ancak söz konusu devlet Komisyona herhangi bir cevap vermezse, Komisyon ilgili tarafı önlemleri iletmesi için bilgilendirdiği tarihten itibaren doksan (90) gün içinde bilgileri sunması için ihtar gönderebilmektedir. Ayrıca Af. İHHK üye statüsüne sahip ulusal ya da uzman bir insan hakları kurumundan kararın uygulanmasını takip etmek ya da kolaylaştırmak için herhangi bir önlem alması halinde bilgi vermesini isteyebilmektedir (Af. İHHK/UK, Kural 125/1, 2, 3, 4).

Af. İHHK'nin yukarıda bahsedilenler doğrultusunda kararlarına uyumun izlenmesi usulünde belirli süre sınırlarına yer verildiği görülmektedir. Af. İHHK böylelikle, sürece hukuki belirlilik kazandırmakta ve dolayısıyla da süreci hızlandırmaktadır. Ayrıca Af. İHHK bahsedilen süre sınırlarının aşılması halinde yine ilgili devlete bir şans daha tanımaktadır. Komisyonun belirli süre sınırı koymak kaydıyla süreci hızlandırmak istemesi olumlu bir görüntü sergilese de ilgili devletin işbirliği sergilemesi halinde söz konusu düzenleme amacına ulaşmış olacaktır. Ayrıca Af. İHHK'nin sistematik şekilde izleme usulünü uygulaması ve uygulamada da tutarlı bir yaklaşım

¹⁴⁹⁰ Shelton ve Carozza, s. 177.

¹⁴⁹¹ Burgorgue Larsen ve Ubeda De Torres, s. 183.

¹⁴⁹² Viljoen ve Louw, s. 33.

sergilemesi gerekmektedir.¹⁴⁹³ Ancak yine de Af. İHHK'nin izleme usulünün düzenleniş şekli göz önüne alındığında, diğer bölgesel sistemler arasında hukuki belirlilik yönünden bir adım önde olduğu söylenebilir. İşbu noktada Bakanlar Komitesinin Büyük Daire'ye yönlendirmiş olduğu meselelerde de taraflardan belirli süreler dahilinde yazılı görüş istendiğini de belirtmek gerekir. Ancak AİHM'de uygulanan usul genel anlamda kararların uygulanmasında izlenen usulde değil sadece belirli bir aşamada uygulanmaktadır. Dolayısıyla Af. İHHK izleme faaliyetinin genel anlamda gerçekleştirirken belirli süre sınırlarını yer verdiği için diğer sistemlerden daha belirgin bir usule sahip olduğu ifade edilmektedir.

Komisyona incelediği başvurunun raportörü ya da aynı amaç için belirlenen bir Komisyon üyesi Af. İHHK tarafından her bir başvuru bakımından verdiği tavsiyeleri etkin kılmak için ilgili taraf devletin aldığı önlemleri takip etmektedir. Bahsedilenlerin dışında raportör gerekli gördüğü takdirde, Af. İHHK tarafından daha ileri eylemlere ilişkin verilen tavsiyelerde dahil olmak üzere göreviyle uyumlu diğer faaliyetlerde bulunabilmektedir. Raportör izleme faaliyeti esnasında ilgili devletin Af. İHHK'nin verdiği karara ne ölçüde uyduğunu tespit edebilmek için ilgili taraflardan bilgi talep edebilmekte ve söz konusu bilgileri değerlendirebilmektedir. Af. İHHK her olağan oturumda tavsiyelerinin uygulanmasına yönelik kamuya açık şekilde raporunu sunmaktadır (Af. İHHK/UK, Kural 114/6 ve Kural 125/5, 6, 7).

Af. İHHK'ye yapılan herhangi bir başvurunun değerlendirilmesi hususunda Komisyona önerilerde bulunması için çalışma grupları oluşturulmaktadır. Başvuru çalışma grupları daha önce de ayrıntılı şekilde değinildiği üzere başvurulara ilişkin olarak derin analizler yapmak ve sundukları değerlendirmeleri müzakere için Af. İHHK'ye sunmaktadır.¹⁴⁹⁴ Ancak bahsedilen görevlerinin dışında başvuru çalışma grupları Af. İHHK'nin kararlarının uygulanmasına yönelik izleme faaliyetinde de bazı hususlarda görevlendirilmiştir. 2012 yılında Af. İHHK'nin başvuru çalışma gruplarının yetkilerinin genişletilmesine ilişkin aldığı kararla Komisyon kararlarının izlenmesi faaliyetini koordine etmeye başlamıştır.¹⁴⁹⁵ Dolayısıyla başvuru çalışma gruplarının Af. İHHK kararlarının izlenmesi faaliyetinde açık bir yetkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Başvuru çalışma gruplarının kararların uygulanmasına ilişkin bir bölümü içeren raporunu çok geniş bilgi içermese de Af. İHHK'ye sunmaktadır.¹⁴⁹⁶

Af. İHHK muhatap devletin kararlarına uymadığını tespit ettiği takdirde meseleyi Af. İHHK Usul Kuralları m. 138'de¹⁴⁹⁷ belirtildiği şekilde Af. B.'nin yetkili siyasi organlarının dikkatine

¹⁴⁹³ Murray ve Long, "Monitoring", s. 838-839; Shelton ve Carozza, s. 274.

¹⁴⁹⁴ Nyanduga, "Working Groups", s. 389.

¹⁴⁹⁵ ACHPR Resolution on the Expansion of the Mandate of the Working Group on Communications and Modifying its Composition, ACHPR/Res.225(LII)2012, 9 to 22 October 2012, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=455>, 6 Haziran 2022.

¹⁴⁹⁶ Murray ve Long, "Monitoring", s. 843.

¹⁴⁹⁷ Af. İHHK Usul Kurallarının 125. maddesinin 8. fıkrasının İngilizce metninde gönderme hükmü m. 137 olarak ifade edilmektedir. Ancak söz konusu madde numarası konunun içeriğiyle bağlantılı olmayıp

sunabilmektedir. Ayrıca Af. İHHK, faaliyet raporunda ilgili devletin kararlarına uymaması durumu da dahil olmak üzere kararlarının uygulanmasına ilişkin tüm bilgilere yer vermektedir. İlgili devletin Af. İHHK'nin kararlarına uyumuna dair alınan tüm bilgiler Komisyonun Faaliyet Raporunda toplanmakta ve internet sitesinde de yayınlanmaktadır (Af. İHHK/UK, Kural 125/8, 9, 10).

Af. İHHK'nin ilgili devletin kararlarına uyumunu izlemesi sonucunda olumsuz bir kaniya sahip olması halinde Af. B.'nin siyasi organlarını sürece dahil etmesi mümkündür. Bahsedilen durum Amerikan sisteminde Ame. İHM'nin uygulamasına benzemektedir. Ancak Af. B.'nin siyasi organları, doğrudan izleme faaliyetini gerçekleştiren ayrı bir mekanizma olarak belirlenmediği için Avrupa sisteminden farklılık göstermektedir.

Son olarak belirtmek gerekir ki Af. İHHK yukarıda ayrıntılı olarak açıklanan izleme faaliyetine ilişkin mevcut mekanizmalarını tutarlı kullanamamıştır. Bahsedilen durum en belirgin örneği ise. Af. İHHK'nin kararlarına uymayan devlet hakkında başvurunun Komisyon tarafından Af. İHHM'ye gönderilmesini düzenleyen hükmün yapılan son değişiklikle Af. İHHK Usul Kurallarından kaldırılmasıdır. Af. İHHK söz edilen usulü yeterince uygulamaya aktaramadığı için artık kararlarının yerine getirilmemesi halinde Af. İHHM'ye başvuramamakta sadece Af. B.'nin yetkili siyasi organlarına meseleyi sunabilmektedir.¹⁴⁹⁸

Daha önce de belirtildiği gibi Af. İHHMKP tarafı olan devletlerin tarafı oldukları herhangi bir başvuru bakımından Mahkeme tarafından verilen hükme uymak ve belirlenen süreler içinde hükmün uygulanmasını garanti etmek yönünde taahhütleri bulunmaktadır (Af. İHHMKP, m. 30; Af. İHHM/UK, Kural 80/1). Taraf devletler bakımından bağlayıcılık arz eden ve uygulanması gereken hükümlerin akıbeti konusunda Af.B. bünyesinde denetleyici organ olarak Yürütme Konseyi¹⁴⁹⁹ karşımıza çıkmaktadır. Zira Yürütme Konseyi, hüküm kendisine tebliğ edildikten sonra Meclis adına hükmün icrasının takip ve denetimini yapmakla görevlidir (Af. İHHMKP, m. 29/2). O halde denilebilir ki Afrika sisteminde de Af. İHHM bağlamında verilen hükümlerin denetimi AİHM'ye benzer şekilde Yürütme Konseyi tarafından gerçekleştirilmektedir. Yürütme Konseyi Mahkeme tarafından verilen hükümlerin muhatap devletçe uygulanıp uygulanmadığını denetleyen ayrı bir organ olarak belirtilmektedir.

Ancak Afrika sistemindeki Yürütme Konseyinin birebir AİHM'dekine benzer bir usulle faaliyet göstermediği ortadadır. Zira Af. İHHMKP'deki düzenlemede Yürütme Konseyinin Meclis

madde numarasının sehven 137 olarak yazıldığı düşünülmektedir. Ancak birinci bölümde de Af. İHHK'nin benzer bir hatanın ulusalüstü insan hakları hukukunda bölgesel insan hakları sistemleri arasında yerini bulan Afrika sisteminin amatör bir görüntü sergilemesine neden olmaktadır. Nitekim Af. İHHK'nin işleyişinde en temel dayanak olan normların daha özenli ve dikkatli şekilde ele alınması gerekmektedir.

¹⁴⁹⁸ Murray ve Long, "Monitoring", s. 839, 846.

¹⁴⁹⁹ Af. İHHMKP'de halen "Bakanlar Konseyi" olarak ifade edilse de Af.B. Kurucu Anlaşması sonrasında Bakanlar Konseyinin "Yürütme Konseyi" başlığı altında yeniden düzenlendiği ve faaliyetlerine "Yürütme Konseyi" olarak devam edeceği hükme bağlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. https://au.int/sites/default/files/pages/34873-file-constitutiveact_en.pdf, 7 Haziran 2022.

adına kararların uygulanmasını izleme yetkisinin bulunduğu belirtilmiş ardından ise Af. İHHM'ye göndermede bulunularak Mahkemenin kararlarına uymayan devletin de yer aldığı başvurulara Meclise raporla bildirmesi gerektiği ifade edilmiştir (Af. İHHMKP, m. 31). Dolayısıyla Af.B. Yürütme Konseyi'nin tek başına izleme faaliyetinden sorumlu olmadığı ve Birlik Meclisine raporu sunacak esas mekanizmanın Af. İHHM olduğu izlenimi bırakılmaktadır. Başka bir deyişle Af. B. Yürütme Konseyi'nin izleme faaliyeti Af. İHHM'nin Meclise sunacağı rapora yapılan vurgu nedeniyle bir bakıma engellenmektedir.¹⁵⁰⁰

2015 yılında Af. İHHM bahsedilen karışıklığı gidermek adına sadece kendi sunacağı Yıllık Raporlarda değil, Yürütme Konseyi'nin de herhangi bir zamanda kararların uygulanmasına ilişkin raporunu sunabilme yetkisinin bulunduğunu belirtmiştir.¹⁵⁰¹ O halde Af. İHHM'nin söz konusu müdahalesiyle Yürütme Konseyinin kararların uygulanmasını izleme faaliyetine ilişkin yetkisi biraz daha belirginleştirilmiştir.

Af. İHHM Usul Kurallarında 2020 yılında yapılan değişiklikle Mahkemenin hükümlerinin uygulanmasına ilişkin olarak yeni bir bölüm Usul Kurallarına eklenmiştir. Af. İHHM'nin kararlarının uygulanmasına ilişkin izleme usulü Af. İHHM Usul Kurallarında Af. İHHK'den daha sade şekilde düzenlenmiştir. Bahsi geçen düzenlemelerde Af. İHHM'nin izleme faaliyetini kendisinin gerçekleştireceğinden hareketle bir usul öngörülme; Af. İHHMKP'deki Yürütme Konseyine Meclis adına denetim yetkisi veren düzenlemeye değinilmemektedir. Ancak Af. İHHMKP ile Af. İHHM Usul Kuralları birlikte değerlendirildiğinde, Af. İHHM kararlarına uyumun izlenmesi faaliyetinin Af. İHHM ve Meclis adına Yürütme Konseyi tarafından gerçekleştirildiği söylenebilir.¹⁵⁰²

Taraf devletlerin Af. İHHM kararlarına uyup uymadığına ilişkin Mahkeme tarafından öngörülen izleme usulüne göre taraf devletlerin öncelikle Mahkeme kararlarına uygunluk hakkında rapor sunması gerekmektedir. Taraflarca sunulan raporlar daha sonrasında Mahkeme aksi yönde karar vermediyse gözlem için başvuru sahiplerine iletilmektedir. Af. İHHM ilgili tarafın kararlarına uyup uymadığını değerlendirmek amacıyla güvenilir kaynaklardan bilgi de alabilmektedir. Mahkeme kararlarına uyulması hususuna ilişkin herhangi bir ihtilaf olması halinde Af. İHHM kararlarının uygulanma durumunu değerlendirmek için bir duruşma düzenleyebilmektedir. Duruşmanın sonunda Mahkeme duruma ilişkin bir tespitte bulunmakta ve gerektiğinde de kararlarına uyulmasını sağlamak için bir emir de vermektedir (Af. İHHM/UK, Kural 81/1, 2, 3).

Ayrıca Af. İHHM'nin gerekli gördüğü halde duruşmalar düzenleyerek muhatap devletin karara uyup uymadığını tespit edebilmesi mümkündür. Anılan bu durum da yine Af. İHHM ile

¹⁵⁰⁰ De Schutter, s. 1059.

¹⁵⁰¹ Bkz. Decision on the 2014 Activity Report of the African Court on Human And Peoples' Rights, Doc. EX.CL/888(XXVI), EX.CL/Dec.865(XXVI), https://au.int/sites/default/files/decisions/9666-ex_cl_dec_851_-_872_xxvi_e.pdf, 7 Haziran 2022.

¹⁵⁰² Benzer görüş için bkz. Murray, **African Charter**, s. 840.

Ame. İHM'nin bir diğer benzer yönünü ortaya koymaktadır. Zira her iki mahkeme de karar uyumun tespitinde gerekli bilgilere ulaşabilmek adına tarafların dışında üçüncü kişilere de başvurabilmektedir. İşbu noktada ise Af. İHHM'nin de gerektiği takdirde, üçüncü kişilerin bilgilerine başvurmak suretiyle izleme sürecine üçüncü kişileri de dahil ettiği görülmektedir. Sözü edilen usul AİHM ve Ame. İHM'nin izleme usullerinde de öngörülen bir usul olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak AİHM'de üçüncü tarafların izleme sürecine dahil edilebilmeleri Bakanlar Komitesinin Mahkemeden yorumlama talebinde bulunmasına bağlıdır. Dolayısıyla AİHM haricindeki diğer denetim organlarının üçüncü kişileri, izleme faaliyetinin geneli bağlamında sürece dahil edildiği ve üçüncü kişilerin sağladıkları bilgiler doğrultusunda izleme faaliyetini daha etkin şekilde gerçekleştirdikleri çıkarımında bulunmak mümkündür.

Af. İHHM herhangi bir taraf devletin vermiş olduğu karara uymadığını tespit ettiği takdirde durumu Meclise raporla bildirmektedir. Zira Mahkeme, bir önceki yıla ilişkin olan faaliyetleri hakkında Meclisin her olağan oturumunda rapor sunmaktadır. Söz konusu rapor taraf devletlerin Af. İHHM tarafından verilen karara uyulmadığına ilişkin bilgileri içermektedir (Af. İHHMKP, m. 31; Af. İHHM/UK, Kural 81/5). Dolayısıyla Af. İHHM'nin, bahsedilen usule göre Meclise sunduğu raporun Mahkeme kararlarına uygunluğunun tespiti noktasında önemli bir işleve sahip olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim 2020 yılında Af. İHHM'nin yayınladığı Faaliyet Raporu bahsedilen duruma örnek olarak gösterilebilir. Mahkeme söz konusu raporda muhatap devletlerin kararların gereğini yerine getirip getirmediğine ilişkin olarak ayrıntılı bir tablo hazırlayarak durumu kamuoyuna sunmuştur.¹⁵⁰³ O halde Af. İHHM'nin verdiği karara uymayan devleti Faaliyet Raporunda deşifre etmek kaydıyla bir yaptırım uyguladığını söylemek mümkündür.

¹⁵⁰³ Activity Report of African Court on Human and Peoples' Rights, Executive Council Thirty-Eight Ordinary Session, 1 January-31 December 2020, EX.CL/1258(XXXVIII), s.18-29, <https://www.african-court.org/wpafc/activity-report-of-the-african-court-on-human-and-peoples-rights-1-january-31-december-2020/>, 6 Haziran 2022.

SONUÇLAR

İnsan haklarının bölgesel düzlemde korunmasına hizmet eden bölgesel insan hakları sistemleri bir bütünün birer parçası olarak ifade edilebilir. Nitekim ulusalüstü insan hakları hukukundaki bütünsellik ilkesi gereğince her bir sistem, diğerinden normatif ve içtihadî anlamda etkilenmektedir. İnsan haklarının korunması, geliştirilmesi ve tanıtılmasına yönelik ortak amaçları bulunmakla birlikte, bölgesel insan hakları sistemlerinin oluşum süreçleri birbirinden farklıdır. Zira her birinin ortaya çıkış sürecinde kendi içerisindeki dinamikler etkili olmuş ve izleyecekleri usuller de buna göre şekillenmiştir.

Bölgesel insan hakları sistemlerinin denetim faaliyetleri, usul hukuku ekseninde kendi denetim organları tarafından yerine getirilmektedir. Ancak, Avrupa sistemi haricinde, Amerikan ve Afrika sistemlerinde komisyon ve mahkeme şeklinde bir yapılanmaya gidilmiştir ve bu bağlamda anılan iki bölgede denetim faaliyetleri ikili bir sistem üzerinden yürütülmektedir. Avrupa sistemi içerisinde faaliyet gösteren AİHM'nin yanı sıra Amerikan sisteminde Amerikan İnsan Hakları Komisyonu ve Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi, Afrika sisteminde ise Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesi bölgesel düzeyde denetim faaliyetini gerçekleştirmektedir.

Bölgesel insan hakları denetim organlarının örgütsel yapıları incelendiğinde her birinin idari ve yargısal birimleri farklı bir görüntü sergilemektedir. AİHM'nin tek bir mahkeme olarak çalışması, Amerikan ve Afrika denetim organlarının komisyon ve mahkeme şeklinde faaliyette bulunmasının bir neticesi olarak her bir denetim organının idari ve yargısal birimleri buna göre şekillendirilmiştir. Zira bölgesel insan hakları denetim organlarının örgütsel yapıları bağlamında dikkat çeken bazı hususlar bulunmaktadır. Öncelikle AİHM'nin örgütsel yapısı dahilinde faaliyet gösteren birimlerin finansal yönden Amerika ve Afrika'ya kıyasla daha pozitif görünümde olduğunu söylemek mümkündür. Şöyle ki, AİHM'nin aksine, Amerikan ve Afrika insan hakları denetim organlarının finansal kaynak yetersizliği ile daha çok karşılaştıkları görülmektedir. Bahsedilen bu durum ise bireylerin haklarının korunması ekseninde kimi zaman sistemin işleyişine olumsuz etkide bulunmaktadır. İlk olarak Amerikan ve Afrika insan hakları denetim organlarının yarı zamanlı çalışmasının nedenlerinden biri olarak finansal kaynak eksikliği gösterilmektedir. Daha sonrasında Af. İHHK bağlamında, söz konusu durumun birden fazla örneği ile karşılaşılmaktadır. Nitekim Afrika insan hakları sisteminde Komisyon Sekreterliği kapsamında yaşanan personel yetersizliğinin ve Af. İHHK'nin bağlı mekanizmalarının belirlenmesi esnasında karşılaşılan sorunların birincil nedeni finansal yetersizlik olarak ifade edilmektedir. Ayrıca bahsedilen duruma ek olarak Ame. İHM'nin yargıç seçimlerindeki bazı usullerin belirlenmesinde finansal desteğin ön planda tutulması bir diğer örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ancak Afrika insan hakları denetim organlarının karşılaştığı finansal yetersizlik her ne kadar bir dezavantaj olarak görülse de Af. İHHMKP'nin, Af. İHHM'ye yargıç seçiminde cinsiyet dağılımına dikkat edilmesi gerektiğine vurgu yapması cinsiyet eşitliği yönünden önemli bir detay olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca Af. İHHK'nin de, Komisyon üyeliği için adayların belirlenmesi esnasında bahsedilen durumun gözetilmesi gerektiğinden, Afrika insan hakları sisteminde cinsiyet dağılımının ön planda tutulduğunu söylemek mümkündür. Zira AİHM'de sadece yargıç adaylarının belirlenmesinde ve yargıç seçiminden sonra sadece Bölümler içerisinde dikkat edilmesine vurgu yapılan cinsiyet eşitliğine ilişkin bu husus, Amerikan insan hakları belgelerinde yer almamaktadır. Dolayısıyla AİHM bağlamında tamamen göz ardı edilmemiş olsa da hem Avrupa hem Amerikan insan hakları denetim organları bakımından cinsiyet dağılımına Afrika kadar önem verilmediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Ulusalüstü insan hakları hukukunda insan hakları denetim organlarının aktif şekilde rol oynadıkları denetim türü “şikayet başvurusu” usulüdür. Şikayet başvurusu usulü, devletlerarası ve bireysel başvuru şeklinde uygulamaya aktarılmıştır. Çalışmanın tamamlanmasının ardından, devletlerarası ve bireysel başvurular bakımından bölgesel insan hakları sistemlerinin usullerinin karşılaştırılması neticesinde elde edilen sonuçları ise şu şekilde sıralamak mümkündür: Öncelikle devletlerarası başvurular bakımından bölgesel insan hakları sistemleri arasında yapılan değerlendirme sonrasında, Avrupa ve Afrika sisteminde devletlerarası başvuru usulünün en baştan itibaren zorunlu usul olarak öngörüldüğü ve bu bakımdan Amerikan sisteminin aksine bir düzenleme getirildiği görülmektedir. Ayrıca Ame. İHK ve Ame. İHM'nin devletlerarası başvuru usullerinde diğer bölgesel sistemlerden farklı olarak başkaca kriterler getirdiği tespit edilmiştir. Nitekim Amerikan sisteminde, devletlerarası başvuru bakımından seçmeli usul öngörülmüş olsa da, ilgili devlete, her bir başvuru özelinde inisiyatif tanınarak Komisyon ya da Mahkemenin yargılama yetkisini tanıma imkanı da verilmiştir. Buna rağmen yine de devletlerarası şikayet başvurusunun işletilmesine yönelik eğilimin şu ana kadar hiç devletlerarası başvuru yapılmadığı için en az Ame. İHM'de olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira ne Avrupa ne de Afrika sistemlerinde bahsedilen şekilde bir düzenleme yer almamaktadır. Yine Af. İHHM özelinde ise devletlerarası başvuruda bulunabilecek olanların diğer bölgesel sistemlere nazaran daha detaylı ve ayrıntılı düzenlendiği görülmektedir. Af. İHHM bağlamında dikkat çeken ve onu diğer insan hakları denetim organlarından ayıran husus ise devletlerarası başvurularda başvuruda bulunacak devlete de bazı nitelikleri taşıma zorunluluğu getirmesidir. Anılan bu durum bir anlamda, Af. İHHM'ye devletlerarası başvuruyu zorlaştıran bir usul olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bölgesel insan hakları sistemlerinin hepsinde denetim türü olarak devletlerarası şikayet başvuru usulü düzenlenmiş olsa da devletlerin siyasi anlaşmazlık ya da ekonomik kaygı gibi nedenlerle birbirlerine karşı başvuruda bulunmaktan kaçındıklarını ve ikili ilişkileri korumaya ortak kamu düzenini korumaktan daha fazla önem verdiklerini söylemek mümkündür.

Devletlerarası başvuru usulünün en fazla AİHM’de işletildiği (31 başvuru), Amerikan (2 başvuru) ve Afrika (3 başvuru) sistemlerinde yok denecek kadar az sayıda devletlerarası başvuruda bulunduğu dikkate alındığında, bahsedilen durumun, devletlerin karşılıklı diplomatik çıkarlarını sürdürmek adına, devletlerarası başvuru usulünün işletilmemesi yönünde bir teamülü oluşturduğu söylenebilir. Özellikle Amerikan ve Afrika sistemlerindeki devletlerarası başvurunun işletilmemesine yönelik eğilim sözü edilen durumu desteklemektedir.

Şikayet usulünün ikincisi olan bireysel başvurular açısından ise, insan hakları organlarının usulleri karşılaştırıldığında, dikkat çeken en önemli husus Ame. İHM’ye doğrudan bireysel başvuruda bulunmanın mümkün olmamasıdır. Nitekim Amerikan insan hakları sisteminde bireysel başvuruların asıl muhatabının Ame. İHK olduğu görülmektedir. Ame. İHK, gerekli gördüğü vakayı Ame. İHM önüne getirerek dolaylı olarak bireysel başvuru usulünü işletmektedir. Amerikan sisteminde, bireysel başvurunun doğrudan bireyler tarafından Ame. İHM’ye götürülmemesi önemli bir eksiklik olarak nitelendirilebilir. Bireyin yargısal bir organa başvurmasının Ame. İHK’nin takdirine bırakılması insan haklarının korunması amacına hizmet etmemektedir. Zira bireyin uğradığı hak ihlalini kendisi ya da temsilcisi vasıtasıyla Mahkeme’ye sunması insan haklarının korunması ilkesinin önemli bir gereğidir. Dolayısıyla bireye doğrudan Ame. İHM’ye başvurma olanağının sağlanması insan hak ve özgürlüklerinin daha etkili korunmasını destekleyen bir gelişme olacaktır. Amerikan sisteminde, bireyin herhangi bir hak ihlali iddiasıyla yargısal bir organa doğrudan başvurudan alıkonulması, hak ve özgürlüklerinin korunması bakımından hareket alanını sınırlandırdığı için, bireysel başvuru usulünün tam manasıyla işletilmediği izlenimini bırakmaktadır.

Ancak Ame. İHM ekseninde yukarıdaki değerlendirmenin çok yönlü şekilde yapılmaması bazı eksikliklere yol açabilecektir. Zira insan hakları denetim organlarının uyguladığı usullerin kendi dinamiklerini baz alarak değerlendirilmesi zorunludur. O halde bireysel başvuru yönünden sistemin eksik yönüne dair yapılan tespitin sonrasında, Ame. İHM ekseninde bireysel başvuru usulüne neden yer verilmediğine ilişkin çıkarımlarda bulunmak gerekmektedir. İlk olarak bölgedeki insan hakları denetim mekanizmalarının finansman yönünden yetersizliğine değinilmelidir. Amerikan insan hakları denetim organlarının söz konusu eksikliği gidermek adına önemli bir çaba sarf ettiğini hatta finansmanı göz önünde bulundurarak usullerini buna göre şekillendirdiğini söylemek mümkündür. Nitekim Ame. İHM’ye bireyin doğrudan başvuramamasını da, Amerikan insan hakları sisteminde usul ekonomisinin ön planda tutulmasının bir sonucu olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. İkinci olarak, Amerikan insan hakları sistemi içerisinde yer alan devletlerin profiline bakıldığında bölgedeki Nikaragua, Venezuela gibi bazı devletlerin halen demokratikleşme sürecinde olmaları dikkat çekmektedir. İlgili devletlerde insan hakları bilincinin oluşturulması zaman almış ve sözü edilen devletler Amerikan insan hakları denetim organlarının yargılama yetkisine dahil olmaktan kaçınmışlardır. Dolayısıyla bölgedeki devletlerin, kendilerine

yöneltilen şikayet başvuruları nedeniyle insan hakları sisteminin bir parçası olmaktan kaçınacakları endişesi böyle bir düzenlemenin yapılmasını zorunlu kılmış olabilir. Ayrıca Ame. İHM'nin sürekli çalışma esasına dayalı olarak faaliyet göstermemesi de bireylerin doğrudan Mahkemeye başvurmasını engelleyen bir durum olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla Amerikan insan hakları sisteminde insan hak ve özgürlüklerini en üst seviyede ancak kısıtlı imkanlarla korunmasını sağlamak için bir denge kurulmaya çalışıldığı görülmektedir. Anılan bu durumun sonucunda da Ame. İHK ve Ame. İHM'nin arasında iş bölümüne gidilerek bir sistem oluşturulmuş ve sistem içinde yer alan devletlerin insan haklarının korunması için ortak bir noktada buluşması sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak her ne kadar bahsedilen problemlerin varlığı sürse de Amerikan sisteminde bireysel başvurular bakımından devletleri ulusal düzeyde olumlu yönde etkileyen birçok karar alınarak sistemin Ame. İHK ekseninde başarıya ulaştırılması amaçlanmıştır.

Bireysel başvuru doğrultusunda AİHM ve Afrika insan hakları denetim organları önündeki usule bakıldığında, AİHM'nin birey lehine olmak üzere daha olumlu bir performans sergilediğini söylemek mümkündür. Avrupa sistemi, süreç içerisinde bireysel başvuru usulüne dair birtakım yenilikler getirerek bu konuda diğer bölgesel sistemlere örnek teşkil etmiştir. Ancak bireysel başvuruya yönelik getirdiği normatif düzenlemeler göz önüne alındığında, AİHM'nin de insan haklarının korunması ilkesiyle çeliştiği bazı noktalar bulunmaktadır. Öncelikle AİHM'nin usule ilişkin şartları çok katı bir şekilde uyguladığını belirtmek gerekmektedir. Sonrasında ise AİHM'nin artan iş yükü öne sürülerek usul hukuku ekseninde bazı değişikliklere gidildiği görülmektedir. İşbu doğrultuda bireysel başvurular bağlamında göze çarpan en önemli değişiklik, başvurucunun "önemli bir zarara uğramış olma" koşulunun kabul edilebilirlik kriterleri arasında yer almasıdır. Bahsedilen kriter, Amerikan ve Afrika sistemlerinde bulunmamaktadır. Ancak AİHM bağlamında Mahkemenin artan iş yükü bahane edilerek böyle bir düzenlemeye gidilmiştir. Söz konusu kriter AİHM'ye "zarar"ın derecesini belirleme noktasında geniş bir takdir alanı bırakmaktadır. Dolayısıyla AİHM başvurucunun mağdur olması şartının üzerine bir de "önemli bir zarara uğramış olması" koşulunu ekleyerek bireyin aleyhine olacak bir usul benimsemiştir.

Öte yandan Afrika insan hakları sisteminde bireysel başvuru usulü, Avrupa ve Amerika sistemlerinden daha sonra faaliyete geçmesi nedeniyle, diğerlerine nazaran daha az işletilmiştir. Ancak bahsedilen durumun Afrika insan hakları sisteminde bireysel başvuru usulünün işletilmemesine yönelik bir eğilimin bulunduğu anlamına da gelmemelidir. Bölgedeki devletlerin Amerikan sistemine benzer şekilde demokratikleşme sürecinde olmaları, hatta çok yakın tarihlerde bile Burkina Faso, Gine ve Sudan gibi bazı Afrika ülkelerinde askeri darbelerin gerçekleşmesi, Afrika insan hakları sisteminin etkililiğinin tartışılmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla Afrika sistemi içerisinde bireysel başvuru usulü, bölgedeki koşulların etkisiyle şekillenmektedir. Af. İHMK bağlamında Af. İHŞ'ye taraf olmakla zorunlu olarak öngörülen bireysel başvuru usulü, Af. İHMK bakımından Mahkemenin yargılama yetkisini tanıyan devletler için geçerlidir. Dolayısıyla

Af. İHHM'nin yargılama yetkisini tanımayan devletler aleyhine bireysel başvuruda bulunulması mümkün olmadığı gibi, tanıma beyanını sunan devletlerin sayısı da bir hayli azdır. Ayrıca Af. İHHM'nin yargılama yetkisini tanıdıktan sonra tanıma beyanını geri çeken devletlerin bulunması, Mahkeme ekseninde bireysel başvuru usulünün uygulanmasının zorluğunu göstermektedir. Af. İHHMKP'ye taraf devletlerin kendilerine yönelik şikayet başvurusunda bulunulacağı kaygısıyla tanıma beyanlarını geri çekmesi, Afrika sistemi içerisinde önemli bir dezavantajdır. Dolayısıyla bireysel başvuru usulünün "Protokole taraf devletler bakımından zorunlu olarak tanınması" gerekmektedir. Zira taraf devletlere, tanıma beyanını çekebilme yetkisinin tanınması, Afrika sisteminde özellikle Af. İHHM'nin işlevselliğine ket vuracak niteliktedir.

Bölgesel insan hakları denetim organlarının yargılama yetkilerine dair tespit edilen hususlara değinmek gerekirse, işbu kapsamda tespit edilen ilk durum insan hakları denetim organlarının yargılama yetkilerine dair normatif düzenlemelerin daha dar kapsamda olduğudur. Zira her bir denetim organı kişi, konu, yer ve zaman bakımından yetkilerinin sınırını daha çok içtihatlar doğrultusunda şekillendirmektedir. İnsan hakları denetim organlarının yargılama yetkilerine dair dikkat çeken hususlardan biri, kişi yönünden yetki konusunda karşımıza çıkmaktadır. Özellikle kişi yönünden yetki için, Amerikan ve Afrika sistemlerinde bireysel başvurular ekseninde yer alan "actio popularis" uygulaması dikkat çekmektedir. Başvurucu sıfatının kazanılması bakımından mağduriyet koşulunun aranmaması ve başvurusunun adına başka kişilere insan hakları denetim organlarına başvurma imkanının tanınması, insan hakları denetim organlarının kişi yönünden yetkinin kapsamını genişlettiğini göstermektedir. Avrupa sisteminde ise her ne kadar mağduriyet şartı belirli kategorilere ayrılarak esnek yorumlansa da, mağdur olmayan bir kişinin başvuru sıfatını haiz olması mümkün değildir. Anılan bu durum, AİHM'nin, başvuru sıfatının kazanılmasında daha katı bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir.

Yargılama yetkisi bağlamında tespit edilen bir diğer husus, konu yönünden yetkiye ilişkindir. Şöyle ki, Af. İHHM bağlamında taraf devletler aleyhine, herhangi bir insan hakları belgesinde yer alan hak ve özgürlüklerin ihlali iddiasıyla Mahkemeye başvuruda bulunulabilmektedir. Anılan bu durum Afrika sistemini, Amerikan ve Avrupa sistemlerinden ayıran bir özelliktir. Ancak ilk bakışta özgürlükçü olarak ifade edilebilecek bu düzenlemenin, Afrika sistemi içerisinde ne derece etkili olacağı tartışmalıdır. Nitekim Af. İHHMKP ile Af. İHHM'ye tanınan geniş yargılama yetkisinin Mahkemece uygulanabilir olduğu ölçüde etkili olacağı ortadadır. Ancak Afrika sistemine bakıldığında daha önce de ifade edildiği gibi en başta Af. İHHM'nin yargılama yetkisinin tanınmasına yönelik çekincelerin bulunması, Af. İHHM'nin konu yönünden yetkisinin ne kadar geniş olursa olsun faaliyetlerini tam anlamıyla yerine getirmesine engel olmaya devam edecektir.

Son olarak, bölgesel sistemler içerisinde faaliyet gösteren insan hakları denetim organlarının usullerine ilişkin normatif düzenlemeler karşılaştırıldığında ulaşılan sonuçları şu şekilde sıralamak

mümkündür: İnsan hakları sistemlerini kendi aralarında genel bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda, Avrupa sisteminin, Amerikan ve Afrika sistemlerinden daha avantajlı bir zeminde kurulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü Avrupa insan hakları sistemini oluşturan devletlere bakıldığında, adı geçen devletlerin hukuk devleti ilkesi temelinde örgütlenen yönetimlerden oluştuğu açıktır. Ancak Amerikan ve Afrika sistemlerinde daha çok askeri darbe sonrası iktidara gelen hükümetlerden oluşan ve dolayısıyla anti-demokratik görüntü sergileyen devletlerden oluşan bir insan hakları sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bahsedilen durum Amerikan ve Afrika sistemlerinde öncelikle insan hakları bilincinin oluşturulmasını zorunlu kılmış ve daha sonrasında ilgili devletlerden insan haklarının korunmasına yönelik katkıları beklenmiştir. Meseleye bu perspektiften bakıldığında, her ne kadar bölgesel sistemler arasında Avrupa sistemi en gelişmiş sistem olarak adlandırılrsa da, başka faktörleri arkada bırakarak tek yönlü bir bakış açısıyla yapılan değerlendirmeler eksik olacaktır. Dolayısıyla Amerikan ve Afrika sistemlerinin günümüzde başarılı bölgesel örgütler arasında yer alması, onların kat ettikleri mesafenin Avrupa sisteminden daha fazla olduğunu göstermektedir.

Şüphesiz ki Avrupa insan hakları sistemi diğer bölgesel sistemlere model olmuştur. Ancak Avrupa sisteminde AİHM'nin yaklaşımına bakıldığında usulî düzenlemelerin sıkı sıkıya uygulandığı ve artık AİHM'nin iş yükünün fazlalığının ardına sığınarak bireyin bir süreden sonra geri plana atıldığı görülmektedir. Meseleyi daha somut aktarmak gerekirse, AİHM'nin normatif düzenlemelerinin içtihatlarla şekillendirildiğini ve son zamanlarda AİHM'nin daha çok "Avrupa insan hakları kamu düzenini" ön plana alan bir yaklaşım sergilediğini belirtmek gerekmektedir. Sözü edilen durum en belirgin şekilde, başvuru süresinde ve pilot karar usulünde karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle 15 No.lu Protokol sonrasında, ulusal hukuk yollarının tüketilmesinden sonra AİHM'ye başvuruda bulunmak için tanınan süre sınırı "dört aya" düşürülmüştür. Bireyin aleyhine bir durum olarak nitelendirilebilecek bu durum, AİHM'nin iş yükünü öne sürerek getirdiği yeniliklerden biridir. Ayrıca pilot karar usulü de, AİHM'nin iş yükünü azaltmak üzere getirilen özel bir usul olarak ifade edilse de, uygulamaya bakıldığında durumun biraz daha farklı olduğu görülür. Zira son zamanlarda pilot karara konu başvuruya bağlı olarak beklemede olan diğer başvuruların, AİHM tarafından dava listesinden düşürüldüğü görülmektedir. Bu bağlamda AİHM, pilot kararın muhatabı olan devletin, kararı yerine getirmemesi durumunda, buna bağlı olarak bekleyen diğer başvuruları listeden düşürmektedir. Böylelikle başvurucuların tazminat hakları ellerinden alınmakta ve bireyin başvuru hakkı sırf AİHM'nin iş yükü bahane edilerek arka plana atılmaktadır. Anılan bu durum, AİHM'nin her bir başvurunun somut olay ekseninde değerlendirilmesine ilişkin genel prensibinin aksine bir görüntü sergilemektedir. Denilebilir ki AİHM, söz konusu başvuruları listeden düşürerek bireylerin hak ve özgürlüklerini korumak veya ihlalden kaynaklı zararlarının tazminini sağlamak yerine kendi iş yükünü hafifletmenin peşine düşmektedir. Halbuki AİHM özelinde taraf devletlerin nezdinde seçilen yargıç sayısının artırılması

iş yükünün azaltılmasının, iş yükünün azaltılmasına yardımcı olabileceği düşünülebilir. Böylelikle AİHM'nin aktif şekilde faaliyet gösteren yargısal birimlerinin sayısı artırılmış olacak ve derdest başvuruların sonuçlandırılması hızlandırılacaktır.

Amerikan insan hakları sisteminde ise Amerikan denetim organları usul kurallarını katı şekilde uygulamamaktadır. Bahsedilen durumun en somut örneği, kabul edilebilirlik kriterleri arasında yer alan süre şartının, Amerikan insan hakları denetim organları tarafından esnek uygulanmasıdır. Zira ilgili denetim organları özellikle bireysel başvurularda süre sınırını birkaç gün geçmesine rağmen, kendisine gelen başvuruyu reddetmeyerek birey lehine bir tutum sergilemiştir. Benzer durum geçici önlem usulünde de görülmektedir. Ame. İHM oturum halinde olmasa dahi kişilerin menfaatlerini korumak ve telafi edilemez zarara uğramalarını önlemek amacıyla yönelik olarak ilgili devlete geçici önlem alması çağrısında bulunabilmektedir. Ame. İHM'nin bahsedilen şekilde hareket etmesi, usulün değil bireyin haklarının ön plana alındığının göstergesidir. Ame. İHM böylelikle, usul kurallarını birey lehine yorumlamak suretiyle insan haklarının daha etkin şekilde korunmasını sağlamış olmaktadır.

Afrika sistemindeki normatif düzenlemelere bakıldığında mevzuatta öngörülen usulün, belirli bir süre sonra metruk hale gelmesi ve uygulamaya aktarılmaması nedeniyle yürürlükten kaldırıldığı dikkat çekmektedir. Bahsedilen durum en belirgin şekilde kararların uygulanmasının denetimi aşamasında karşımıza çıkmaktadır. Af. İHHK'nin kararlarının uygulanıp uygulanmadığını izleme faaliyetine ilişkin olarak, karara uymayan devletin, Af. İHHM'ye gönderilmesini düzenleyen hükmü ortadan kaldırması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bahsedilen durum halihazırda mevcut olan bir düzenlemenin, sırf Af. İHHK'nin tutarlı davranmaması sonucu yürürlükten kaldırılmasına neden olduğu gerekçesiyle eleştirilebilir. Zira Af. İHHK kendisinin belirli bir sistematik üzerinde hareket etmemesinden kaynaklı olarak kararlara uymayan devleti bir anlamda yaptırma maruz bırakan bu düzenlemeyi yürürlükten kaldırmıştır. Böylece Af. İHHK'nin vermiş olduğu kararlara uymayan devlete daha esnek hareket edebilme imkanı tanıdığı görülmektedir. Ancak anılan bu durum haricinde, Afrika sisteminde 2020 yılında yapılan değişiklik sonrasında normatif düzenlemelerin ayrıntılı şekilde ele alındığını göz ardı etmemek gerekmektedir. Zira Af. İHHK ve Af. İHHM usul kurallarında gerçekleştirilen değişiklikler insan hakları denetim organlarının etkili şekilde çalışmasına katkı sağlayacak niteliktedir.

İnsan hakları sistemleri arasında normatif eksende yapılan tüm bu değerlendirmeler sonucunda Amerikan insan hakları sisteminin daha ayrıntılı düzenlemelere yer verdiği görülmektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse, Amerikan insan hakları sistemi hem Ame. İHK hem de Ame. İHM bağlamında usule ilişkin olarak düzenlemelerde içtihadı başvurmadan meselenin çözülmesine fırsat tanımaktadır. Dolayısıyla söz konusu düzenlemelerin Ame. İHK ve Ame. İHM'nin işleyişini kolaylaştırdığı görülmektedir. Ancak Avrupa sistemine bakıldığında AİHS ve AİHM Usul Kuralları dikkate alındığında bazı hususların aydınlatılması için Mahkemenin

içtihatlarına başvurmak zorunda kalınmaktadır. Afrika sisteminde ise bazı noktalarda Avrupa sisteminden daha ayrıntılı düzenlemelere yer verilirken, özellikle yapılan değişiklikler sonrasında bazı düzenlemelerin ise üstünkörü ele alındığı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Bahsedilen durumu somutlaştıran örnekler ise, hem Af. İHHK hem de Af. İHHM Usul Kuralları'nın yeni metinlerinde, başka maddelere göndermede bulunulan hükümlerde ilgili madde numaralarının yanlış yazılması ve Af. İHHM Yazı İşleri Müdürü ve Müdür Yardımcısı'nın görev sürelerine dair herhangi bir düzenlemeye yer verilmemesidir.

Amerikan sisteminde yer alan ayrıntılı düzenlemeler kazuistik bir görüntü sergilese de normun açıklığının uygulayıcıya ışık tuttuğu bir gerçektir. Ancak normatif düzenlemelerin anlaşılır ve belirgin olduğu ölçüde hukuki belirliliğin sağlanması mümkün olacaktır. Hiç şüphe yok ki bir normun anlam ifade edebilmesi uygulamaya aktarılmasına bağlıdır. Dolayısıyla sadece normatif düzenlemelerin yanı sıra insan hakları denetim organlarının içtihatları da başvurucuya yol gösterici olmaktadır. Ancak insan hakları denetim organlarının usulünün, içtihatlar doğrultusunda belirginleşmesi için belirli bir zamana ihtiyaç vardır. Başvurucuya daha en başından yol gösterici olması nedeniyle normatif düzenlemelerin daha ayrıntılı ele alınması gerekmektedir. İşbu kapsamda Amerikan sisteminde, şikayet başvurusu özelinde insan hakları denetim organlarının usul ve işleyişini belirleyen düzenlemelerin diğer bölgesel sistemler arasında bir adım önde olduğu söylenebilir. Amerikan insan hakları sistemindeki usule ilişkin düzenlemeler, çoğunlukla olasılıkları göz önünde bulundurmakta, başvuru açısından hukuki belirliliği ve öngörülebilirliği sağlamaktadır. Dolayısıyla başvuru yapanın, Amerikan insan hakları denetim organlarına sunacağı herhangi bir şikayet başvurusu için yol haritası belirgindir. Anılan bu durum Amerikan insan hakları denetim organlarının daha etkili şekilde çalışmasına katkıda bulunmaktadır.

Ayrıca her ne kadar bölgesel anlamda farklılık arz etse de belli başlı usul kurallarının her bir insan hakları sistemi içerisinde asgari bir şekilde uygulanması hak ve özgürlüklerin etkin şekilde korunması bakımından daha isabetli olacaktır. Özellikle AİHM ekseninde artan iş yükünün arkasına sığınılması artık bireyin uluslararası düzeyde sahip olduğu konumu zayıflatmaktadır. O halde her bir sistemin, usuli düzenlemeleri bireyin ön planda tutulduğunu gösterecek şekilde ortak bir uygulamaya sahip olması bütünsellik ilkesi gereği daha olumlu bir görüntü sergileyecektir. Ancak bahsedilen durum insan hakları denetim organlarının iş yükünü görmezden gelmek olarak algılanmamalıdır. Söz konusu denetim organlarının kendi çalışma usullerini belirlerken, ağır iş yükü baskısı ile bireyin menfaati arasında bir denge kurması zorunludur. Böylelikle insan hakları denetim organlarının insan haklarının korunması bağlamında daha etkin şekilde çalışmasının önü açılmış olacaktır.

Tüm bu bilgiler ışığında Avrupa, Amerikan ve Afrika insan hakları mahkemelerinin usul hukuku bağlamında farklı noktalarda eksikliklerinin bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla her bir bölgesel insan hakları mahkemesinin, asgari bir standartta faaliyet göstermesi, bireylerin

korunmasına daha fazla katkı sağlayacaktır. İşbu bağlamda her bir bölgesel sistem ekseninde devletlerarası ve bireysel başvuruların zorlaştırılmadığı, finansal bakımdan daha etkili ve işler bir sistem üzerine temellendirilen ideal bir insan hakları mahkemesinin kurulması yerinde olabilir. Bölgesel insan hakları sisteminde faaliyet gösterecek olan mahkemenin öncelikle tek bir mahkeme olarak sürekli çalışma esasına dayalı olması, idari birimlerin yeterli finansman ve personel sağlanarak kapsamlı şekilde oluşturulması insan hakları organlarının denetim faaliyetini daha etkin kılabilir. Ayrıca her bir mahkemenin, özellikle bireylere doğrudan şikayet başvurusunda bulunabilme imkanı sağlayan ortak bir usule ve kabul edilebilirlik kriterleri bağlamında ise bireyin mahkemeye erişimini zorlaştırmayacak usuli düzenlemelere yer vermesi, hiç şüphesiz ki bireyin lehine bir görüntü sergileyecektir. Son olarak, başvuruların sonuçlandırılmasına yönelik öngörülen usullerin her bir bölgesel insan hakları mahkemesinde ortak olarak yer alması, sistemin işleyişine önemli katkı sağlayacaktır. Böylelikle bireyi ön planda tutan, iş yükünün arkasına sığınmayan ve gerçek anlamda insan haklarının korunması amacına hizmet eden insan hakları denetim organlarının faaliyette bulunması sağlanmış olacaktır.

KAYNAKLAR

- Aceves, William J., "Actio Popularis-The Class Action in International Law, **University of Chicago Legal Forum**, 2003(1), 2003, ss. 353-402.
- Adalu, Fiona, "A View From the Inside: The Role of the Secretariat", Malcolm Evans ve Rachel Murray (Ed.), **African Charter on Human and Peoples' Rights, The System in Practice 1986-2006**, Cambridge: Cambridge University Press, 2nd Edition, 2008, ss. 316-343.
- Akad, Mehmed vd., **Genel Kamu Hukuku**, 12. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2016.
- Akıllıoğlu, Tekin, **İnsan Hakları Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, 3. Baskı, Ankara: Yetkin Yayıncılık, 2019.
- Akinseye-George, Yemi, "New Trends in African Human Rights Law: Prospects of an African Court of Human Rights", **University of Miami International and Comparative Law Review**, 10(2), 2001-2002, ss. 159-175.
- Alemu, Frew, **The African Court of Justice and Human Rights: An Opportunity to Strengthen Human Rights Protection**, 1st Edition, Norderstedt: GRIN Verlag, 2010.
- Algan, Bülent, **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2007.
- Algan, Bülent, "Bireysel Başvurularda Açıkça Dayanaktan Yoksunluk Kriterinin Anayasa Mahkemesi Tarafından Yorumu ve Uygulanması", **AÜHFD**, 63(2), 2014, ss. 247-284.
- Alston, Philip ve Goodman, Ryan, **International Human Rights**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Amao, Olufemi, "The African Regional Human Rights System", Mashood A. Baderin ve Manisuli Ssenyonjo (Eds), **International Human Rights Law Six Decades After the UDHR and Beyond**, 1st Edition, Ashgate Publishing Limited, 2010, ss. 235-251.
- Anayurt, Ömer, **Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Kişisel Başvuru Yolu**, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2004.
- Ambrose, Brendalyn P., **Democratization and the Protection of Human Rights in Africa-Problems and Prospects**, 1st Edition, London: Greenwood Publishin Group, 1995.
- Antkowiak, Thomas M. ve Gonza, Alejandra, **The American Convention on Human Rights**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Antkowiak, Thomas M., "A Dark Side of Virtue: Inter-American Court and Reparations For Indigenous People", **Duke Journal of Comparative & International Law**, 25(1), 2014, ss.1-80.
- Antkowiak, Thomas M., "The Americas", **International Human Rights Law**, Ed. Daniel Moeckli vd., Consultant Ed. David Harris, 3rd Edition, Oxford: Oxford University Press, 2018, ss. 425-440.

- Antkowiak, Tom, "Remedial Approaches to Human Rights Violations: The Inter-American of Human Rights and Beyond", **Columbia Journal of Transnational Law**, 46, 2008, ss. 351-419.
- Arık, Kemal Fikret, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme**, 1. Baskı, Ankara: Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1965, s. 9-10.
- Aslan, Volkan, "Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sistemi", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 3(2), 2012, ss. 261-296.
- Aslan, Volkan, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Dostane Çözüm Yolu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.
- Ataöv, Türkkaya, **Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri**, 1. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1977.
- Ataöv, Türkkaya, "Against Apartheid in South Africa", **The Turkish Yearbook of International Relations**, (18), 1978, ss. 36-54.
- Ataöv, Türkkaya "Genel Olarak Uluslararası Hukuk ve İnsan Hakları", **Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, Yüzyılımız ve Türkiye Cumhuriyeti 3. Kitap**, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 1993, ss. 9-24.
- Aybay, Rona, **İnsan Hakları Hukuku**, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Yayınları, 2017.
- Aybay, Rona, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Konusunda Bazı Gözlemler ve 14. Protokol", **TBB Dergisi**, (88), 2010, ss. 225-260.
- Aybay, Rona, **Uluslararası Yargı**, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2013.
- Aybay, Rona ve Çelik, Demirhan Burak, **İnsan Hakları Hukuku**, 5. Bası, İstanbul: Der Yayınları, 2022.
- Ayeni, Victor Oluwasina, "The African Human Rights Achitecture: Reflections on the Instruments and Mechanisms within the African Human Rights System", **Beijing Law Review**, (10), 2019, ss. 302-316.
- Ayeni, Victor Oluwasina ve Ibraheem, Tajudeen Ojo, "Amicable Settlement of Disputes and Proactive Remediation of Violations Under the African Human Rights System", **Beijing Law Review**, (10), 2019, ss. 406-422.
- Baehr, Peter R., **Human Rights Universality in Practice**, 1st Edition, Hampshire: Macmillan Press Ltd., 1999.
- Bailliet, Cecilia M., "Measuring Compliance with Inter-American Court of Human Rights: The Ongoing Challenge of Judicial Independence in Latin America", **Nordic Journal of Human Rights**, 31(4), 2013, ss. 477-495.
- Bantekas, Ilias ve Oette, Lutz, **International Human Rights Law and Practice**, 2nd Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- Bantekas, Ilias ve Oette, Lutz, **International Human Rights Law and Practice**, 3rd Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

- Başlar, Kemal, Uluslararası Hukukta Erga Omnes Kavramı, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, 22(2), 2002, ss. 75-108.
- Baykan, Metin, **Anayasa Mahkemesi'ne Yapılan Bireysel Başvuruların Ön İncelemesi ve Kabul Edilebilirliği**, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2020.
- Baysal, Mustafa, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince Başvuruların İncelenme Süreci ve Sürecin Etkili Kılınmasına Yönelik Uygulamalar", **Bireysel Başvuru İnceleme Usulü ve Kabul Edilebilirlik Kriterleri (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi)**, Ed. Musa Sağlam, Avrupa Konseyi Yayınları, 2013, ss. 19-46.
- Baysal, Mustafa, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Bireysel Başvuruda Mağdur Kavramı", **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, 0(5), 2015, ss. 193-233.
- Benedek, Wolfgang, "The African Charter and Commission on Human and Peoples' Rights; How to Make It More Effective", **Netherlands Quarterly of Human Rights**, 11(1), 1993, ss. 24-40.
- Bernhardt, Rudolf, "The Admissibility Stage: The Pros and Cons of a Certiorari Procedure for Individual Applications, Rudiger Wolfrum ve Ulrike Deutsch (Ed.), **The European Court of Human Rights Overwhelmed by Applications: Problems and Possible Solutions**, 1st Edition, Heidelberg: Springer, 2009, ss. 29-36.
- Bettinger-Lopez, Caroline, "The Inter-American Human Rights System: A Primer", **Clearinghouse Review Journal of Poverty Law and Policy**, (42), 2008, ss. 581-595.
- Bıçak, Vahit, "Yeni Yapısıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi", **Liberal Düşünce Dergisi**, 5(17), 2000, ss. 47-58.
- Bilir, Faruk, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Yargılama Yetkisi**, 2. Baskı, Ankara: Adalet Yayınları, 2012.
- Bloom, Barbara Lee, **The Organization of American States**, 1st Edition, New York: Chelsea House Publishers, 2008.
- Boyle, Kevin, "Practice and Procedure on Individual Applications Under the European Convention on Human Rights", Hurst Hannum (Ed.), **Guide to International Human Rights Practice**, 1st Edition, London: Macmillan Press, 1984, ss. 133-152.
- Bozkurt, Enver vd., **Uluslararası İnsan Hakları Hukuku**, 3. Baskı, Ankara: Legem Yayıncılık, 2018.
- Buergenthal, Thomas, **International Human Rights in a Nutshell**, 2nd Edition, St. Paul: West Publishing Co., 1995.
- Buergenthal, Thomas, "Remembering the Early Years of the Inter-American Court of Human Rights", **Center For Human Rights and Global Justice Working Paper No. 1**, 2015, (Remembering), ss. 1-17.
- Buergenthal, Thomas, "The Evolving International Human Rights System", **The American Journal of International Law**, 100(4), 2006, ss. 783-807.
- Buergenthal, Thomas, "Inter-American Commission on Human Rights: Report on the Status on Human Rights in Chile", **International Legal Materials**, 14(1), 1975, ss. 115-134.

- Buergenthal, Thomas, "The Inter-American Court of Human Rights", **The American Journal of International Law**, 1982, 76(2), 1982, ss. 231-245.
- Buergenthal, Thomas, "The Normative and Institutional Evolution of International Human Rights", **Human Rights Quarterly**, 19(4), 1997, ss. 703-723.
- Buergenthal, Thomas, "The Revised OAS Charter and the Protection of Human Rights", **The American Journal of International Law**, 69(4), 1975, ss. 828-836.
- Buergenthal, Thomas ve Shelton, Dinah, **Protecting Human Rights in the Americas, Cases and Materials**, 4th Edition, Kehl: N. P. Engel, 1995.
- Buergenthal, Thomas, Carreno, Edmundo Vargas, Schneider, Mark L., Armstrong, Frances ve Oliver, Covey T., "Regional Approaches to Human Rights: Inter-American Experiences", **Proceedings of the Annual Meetings (American Society of International Law)**, 72, 1978, ss. 197-223.
- Bulto, Takele Soboka, "Patching the 'Legal Black Hole': The Extraterritorial Reach of States Human Rights Duties in the African Human Rights System", **South African Journal of Human Rights**, (27), 2011, ss. 249-278.
- Burbano-Herrera, Clara ve Haeck, Yves, "Letting States Off the Hook? The Paradox of the Legal Consequences Following States Non-Compliance With Provisional Measures in the Inter-American American and European Human Rights Systems", **NQHR**, 28(3), 2010, ss. 332-360.
- Burbano-Herrera, Clara ve Haeck, Yves, The Impact of Precautionary Measures on Persons Deprived of Liberty in the Americas, Par Engstrom (Ed.), **The Inter-American Human Rights System Impact Beyond Compliance**, 1st Edition, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, (Impact), ss. 89-113.
- Burbano Herrera, Clara ve Haeck, Yves, "The Innovative Potential of Provisional Measures Resolutions for Detainee Rights in Latin America Through Dialogue Between the Inter-American Court and Other Courts", Eva Rieter ve Karin Zwaan (Ed.), **Urgency and Human Rights, The Protective Potential and Legitimacy of Interim Measures**, 1st Edition, Berlin: Asser Press Springer, 2021, ss. 224-244.
- Burgorgue-Larsen, Laurence ve Ubeda de Torres, Amaya, **The Inter-American Court of Human Rights, Case Law and Commentary**, Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Bürli, Nicole, "Amicus Curiae as a Means to Reinforce the Legitimacy of the European Court of Human Rights", Spyridon Flogaitis, Tom Zwart ve Julie Fraser (Ed.), **The European Court of Human Rights and its Discontents, Turning Criticism into Strength**, 1st Edition, Cheltenham: Edward Elgar, 2013, ss. 135-146.
- Büyüktavşan, Hatice Zehra, "Güney Afrika'daki Irkçı Apartheid Rejimi:1948-1994", **Africana-İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi**, 1 (1), 2021, ss. 26-4.
- Caflish, Lucius, "Attribution, Responsibility and Jurisdiction in International Human Rights Law", **Anuario Colombiano de Derecho Internacional**, 10, 2017, ss. 161-203.
- Carneiro, Christiane Lucena, "The Inter-American Human Rights System", **The Institutions of Human Rights Developments and Practices**, Ed. Gordon DiGiacomo and Susan L. Kang, Toronto: University of Toronto Press, 2019, ss. 202-221.

- Carozza, Paola, "The Anglo-Latin Divide and The Future of the Inter-American System of Human Rights", **Notre Dame Journal of International & Comparative Law**, 5(1), 2015, ss. 153-170.
- Cavallaro, James L. vd., **Doctrine, Practice and Advocacy in the Inter-American Human Rights System**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Cavallaro, James L. ve Brewer, Stephanie Erin, "Reevaluating Regional Human Rights Litigation in the Twenty-First Century The Case of the Inter-American Court", **The American Journal of International Law**, 102(4), 2008, ss. 768-827.
- Cerna, Christina M., "Inter-American Commission on Human Rights Rules of Procedure, Introductory Note by Christina M. Cerna", **International Legal Materials**, 49(2), 2010, (Commission), ss. 597-619, E. T. 08.12.2021.
- Cerna, Christina, "The Inter-American Commission on Human Rights Its Organisation and Examination of Petitions and Communications", David J. Harris ve Stephen Livingstone (Ed.), **The Inter-American Human Rights System**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 1998, (Petitions), ss. 65-114.
- Christoffersen, Jonas, "Individual and Constitutional Justice: Can the Power Balance of Adjudication be Reversed?", Jonas Christoffersen ve Mikael Rask Madsen (Ed.), **The European Court of Human Rights Between Law and Politics**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2011, ss. 181-200.
- Chubrikj, Slavica ve Chalovska, Neda, Zaneta Poposka (Ed.), **Use of Actio Popularis in Cases of Discrimination**, Helsinki: Helsinki Committee for Human Rights, 2016.
- Cichowski, Rachel A., "The European Court of Human Rights, Amicus Curiae, and Violence against Women", **Law and Society Review**, 50(4), 2016, ss. 890-912.
- Clapham, Andrew, **İnsan Hakları**, 1. Baskı, Ankara: Dost Yayınları, 2010.
- Cleveland, Sarah H., "Embedded International Law and the Constitution Abroad", **Columbia Law Review**, 110(225), 2010, ss. 225-287.
- Coufoudakis, Von, "Cyprus and the European Convention on Human Rights: The Law and Politics of Cyprus v. Turkey, Applications 6780/74 and 6950/75", **Human Rights Quarterly**, 4(4), 1982, ss. 450-473.
- Craven, Matthew, "The Protection of Economic, Social and Cultural Rights under the Inter-American System of Human Rights", David J. Harris ve Stephen Livingstone (Ed.), **The Inter-American Human Rights System**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 1998, ss. 289-321.
- Crimwami, Ezechiel Amani, "Fashioning Rights in the African Court on Human and Peoples' Rights: Understanding the Proceduralisation of Sunstantive Rights", **African Human Rights Yearbook**, 4, 2020, ss. 1-15.
- Çağırın, Mehmet Emin, **Uluslararası Alanda İnsan Hakları**, 4. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2020.

- Çağırın, Mehmet Emin, “14 Nolu Protokol Çerçevesinde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Denetim Sisteminde İyileştirme Çabaları”, **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 7(13), 2007, ss. 1-29.
- Çakmak, Ufuk Ramazan, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi Yargılamasında Hakkaniyete Uygun Tatmin*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2015.
- Çalı, Başak, “Regional Protection”, Ed. Daniel Moeckli vd., in **International Human Rights Law**, 3rd Edition, Oxford: Oxford University Press, 2018, ss. 411-424.
- Çamurcuoğlu, Gülden, “Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Öngörülen Koruma Mekanizmaları”, **Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 14(2), 2019, ss. 713-770.
- Çakar, Ayşen Seymen, “Sosyal Hakların Geliştirilmesinin Amerikan Devletleri Örgütü Sisteminde Denetimi”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3(2), 2018, ss. 422-433.
- Çapan, Alişan, “İnter-Amerikan İnsan Hakları Sistemi (Tarihsel Gelişim ve Güncel Sorunlara Yeni Yaklaşımlar)”, **Hukuk Kuramı**, 1(3), 2014, ss. 25-44.
- Çatal, Betül, “İnsan Haklarının Korunmasında Ulusal, Bölgesel ve Uluslararası Mekanizmalar”, **Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi**, 1 (2), 2018, ss. 69-99.
- Çavuşoğlu, Naz, “Avrupa Konseyi: İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’nin Denetim Sistemi”, **İnsan Hakları**, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, ss. 456-477.
- Çınar, İbrahim, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Yargılama Yetkisi ve Mağdurluk Statüsü”, Musa Sağlam (Ed.), **Bireysel Başvuru İnceleme Usulü ve Kabul Edilebilirlik Kriterleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi**, 1. Baskı, Ankara: Şen Matbaa, 2013, ss. 165-224.
- Dankwa, Victor, “The Promotional Role of the African Commission on Human and People’s Rights”, **The African Charter on Human and People’s Rights: The System in Practice, 1986-2000**, Malcolm D. Evans and Rachel Murray (Eds.), United Kingdom: Oxford University Press, 1st Ed., 2002, ss. 335-352.
- Daly, Tom Gerald ve Wiebuch, Micha, “The African Court on Human and Peoples’ Rights: Mapping Resistance Against a Young Court”, **International Journal of Law in Context**, 14(2), 2018, ss. 1-37.
- Davidson, Scott, “The Civil and Political Rights Protected in the Inter-American Human Rights System”, David J. Harris ve Stephen Livingstone (Ed.), **The Inter-American Human Rights System**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 1998, ss. 213-288.
- De Londras, Fiona ve Dzehtsiarou, Kanstantsin, **Great Debates on the European Convention on Human Rights**, 1st Edition, London: Macmillian Education-Palgrave, 2018.
- De Oliveira Mazzuoli, Valerio, “The Inter-American Human Rights Protection System: Structure, Functioning and Effectiveness in Brazilian Law”, **AHRLJ**, 11(1), 2011, ss. 194-215.
- De Schutter, Olivier, **International Human Rights Law-Cases, Materials, Commentary**, 3rd Edition, New York: Cambridge University Press, 2019.

- Dedeoğlu, Beril, “Uluslararası Örgütlerin Farklı Sınıflandırılma Biçimleri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 49(0), 1998, s. 15-30.
- Doğan, İlyas, “Avrupa Konseyinin İnsan Haklarını Koruma Sisteminin Ana Hatları”, İlyas Doğan (Ed.), **İnsan Hakları Hukuku**, 3. Baskı, Ankara: Astana Yayınları, 2019, (Avrupa Konseyi), ss. 391-433.
- Doğan, İlyas, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Yapısı, Yargılama Usulü ve Kararların İnfazı”, İlyas Doğan (Ed.), **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku**, , 1. Baskı, Ankara: Astana Yayıncılık, 2019, ss. 343-404.
- Doğan, İlyas ve Özdemir, Omca, “Amerika Kıtasında İnsan Haklarının Korunması Bölgesel Rejimi”, İlyas Doğan (Ed.), **İnsan Hakları Hukuku**, 3. Baskı, Ankara: Astana yayınları, 2019, ss. 315-348.
- Doğan, İlyas ve Özdemir, Omca, “Afrika’da İnsan Haklarının Gelişimi ve Koruma Mekanizmaları”, İlyas Doğan (Ed.), **İnsan Hakları Hukuku**, 3. Baskı, Ankara: Astana Yayınları, 2019, ss. 349-378.
- Doğan, Zelaya Pelin, **Bireysel Başvuru Usulünde Önemli Zarar Ölçütü**, 1. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2021.
- Doğanoğlu, Ali Erdem, “Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel Başvuru Hakkının Kötüye Kullanılması Yasağı”, **AÜHFD**, 67(3), 2018, ss. 535-575.
- Donnelly, Jack, **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, Çeviren: Mustafa Erdoğan-Levent Korkut, 1. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları, 1995.
- Donnelly, Jack ve Whelan, Daniel J., **International Human Rights**, 5th Edition, New York: Routledge, 2018.
- Dost, Süleyman, “Milletlerarası Hukukta Mütakabiliyet İlkesi”, **SDÜHFD**, 5(2), 2015, ss. 1-37, s. 6.
- Döner, Ayhan, **İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması ve Avrupa Sistemi**, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2003.
- Durmaz, Cüneyt, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nde Başvuruların Ayrıştırılması ve Tek Hakim Formasyonu”, Musa Sağlam (Ed.), **Bireysel Başvuru İnceleme Usulü ve Kabul Edilebilirlik Kriterleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi**, 1. Baskı, Ankara: Şen Matbaa, 2013, ss. 47-69.
- Durmaz, Cüneyt, “Esasa İlişkin Kabul Edilemezlik Nedenleri”, Musa Sağlam (Ed.), **Bireysel Başvuru İnceleme Usulü ve Kabul Edilebilirlik Kriterleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi**, 1. Baskı, Ankara: Şen Matbaa, 2013, (Kabul Edilemezlik), ss. 225-246.
- Ebobrah, Soloman, “Towards a Positive Application of Complementarity in the African Human Rights System: Issues of Functions and Relations”, **The European Journal of International Law**, 22(3), 2011, ss. 663-688.
- Ebobrah, Soloman T., “Provisional Measures in the African Human Rights System”, Eva Rieter ve Karin Zwaan (Ed.), **Urgency and Human Rights, The Protective Potential and Legitimacy of Interim Measures**, 1st Edition, Berlin: Asser Press Springer, 2021ss. 87-114.

- Ekinci, Hüseyin, “Kabul Edilebilirlik Kriterleri”, Musa Sağlam (Ed.), **Bireysel Başvuru İnceleme Usulü ve Kabul Edilebilirlik Kriterleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi**, 1. Baskı, Ankara: Şen Matbaa, 2013, ss. 109-161.
- El Obaid, El Obaid Ahmed ve Appiagyei-Atua, Kwadwo, “Human Rights in Africa-A New Perspective on Linking the Past to the Present”, **McGill Law Journal**, 41, 1996, ss. 819-853.
- Enabulele, Amos O., “Incompatibility of National Law with the African Charter on Human and Peoples’ Rights: Does the African Court on Human and Peoples’ Rights Have the Final Say?”, **AHRLJ**, 16(1), 2016, ss. 1-28.
- Eno, Robert Wundeh, “The Jurisdiction of the African Court on Human and Peoples’ Rights”, **AHRLJ**, 2(2), 2002, ss. 223-233.
- Er, Cüneyd, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 1. Maddesi: İnsan Haklarına Saygı Yükümlülüğü ve Sözleşme’nin Uygulanması”, **TBB Dergisi**, (53), 2004, ss. 45-61.
- Erdal, Uğur ve Bakırcı, Hasan, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 3. Maddesi Uygulama El Kitabı**, 1. Baskı, Cenevre: OMCT El Kitapları Dizisi, 2006.
- Eren, Abdurrahman, **Türkiye’de İnsan Haklarının Korunması Uluslararası Koruma Mekanizmaları ve Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Rolü**, 1. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2007.
- Erge, Recep Ersel, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Hakkaniyete Uygun Tatmin*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2016.
- Ergül, Ergin, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Uygulaması**, 2. Baskı, Ankara: Yargı Yayınevi, 2004.
- Espiell, Hector Gross, “The Organization of American States”, (General Ed.) Karel Vasak-Revised and Edited for the English (Ed.) Philip Alston, **The International Dimensions of Human Rights**, Vol.2, 1st Ed., 1982, ss. 543-574.
- Evans, Malcolm ve Murray, Rachel, “The Special Rapporteurs in the African System”, Malcolm Evans ve Rachel Murray (Eds.), **The African Charter on Human and Peoples’ Rights, The System of Practice, 1986-2000**, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, ss. 280-304.
- Farber, Shai, “The Amicus Curiae Phenomenon-Theory, Causes and Meanings”, **Transnational Law & Contemporary Problems**, 29(1), 2019, ss. 1-61.
- Flinterman, Cees ve Ankumah, Evelyn “The African Charter on Human and Peoples Rights”, Hurst Hannum (Ed.), **Guide to International Human Rights Practice**, 4th Edition, New York: Transnational Publishers, Lc., 2004ss. 171-186.
- Follesdal, Andreas vd., “The European Court of Human Rights in a New Institutional Setting”, **Constituting Europe, The European Court of Human Rights in a National, European and Global Context**, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, ss. 1-24.

- Franck, Thomas M. ve Fairley, H. Scott, "Procedural Due Process in Human Rights Fact-Finding by International Agencies", **The American Journal of International Law**, 74(2), 1980, ss. 308-345.
- Frostad, Magne, "The Colonial Clause and Extraterritorial Application of Human Rights: The European Convention on Human Rights Article 56 and its Relationship to Article 1", **Arctic Review on Law and Politics**, 4(1), 2013, ss. 21-41.
- Garduno, Diana Odier-Contreras, "The Inter-American System of Human Rights", **The Sage Handbook of Human Rights**, Ed. Anja Mhr and Mark Gibney, Vol.1, Londra: Sage Publications Ltd., 2014, ss. 596-614.
- Garry, Hannah R., "When Procedure Involves Matters of Life and Death: Interim Measures and the European Convention on Human Rights", **European Public Law**, 7(3), 2001, ss. 399-432.
- Gemalmaz, Haydar Burak, "Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonunun Amerika Birleşik Devletlerine Karşı Guantanamo Bay'de Alınanlara İlişkin Olarak Verdiği Önleyici Tedbirler Hakkındaki Kararın Değerlendirilmesi", **MHB**, (22), 2002, (Amerikalılar Arası), ss. 1097-1115.
- Gemalmaz, H. Burak, "AIHM Yargısında Yeni Dönem: Protokol No. 14'le Getirilen Yeni Kabul Edilebilirlik Ölçütünün Uygulanmasına Eleştirel Bakış", **MHB**, 31(1), 2011, (Yeni Dönem), ss. 209-242
- Gemalmaz, H. Burak, "Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda Geçici Tedbir Kurumu", Zehreddin Aslan (Ed.), **Türkiye'de ve Ulusalüstü Hukukta Bireylerin Geçici Yargısal Korunması**, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2004.
- Gemalmaz, Mehmet Semih, **Devlet, Birey ve Özgürlük**, 2. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2012.
- Gemalmaz, Mehmet Semih, **Latin Amerika'da İnsan Hakları**, 1. Baskı, İstanbul: Kavram Ajans Yayıncılık, 1991.
- Gemalmaz, Mehmet Semih, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, 1. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık, 1997.
- Gemalmaz, Mehmet Semih, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, 7. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2010.
- Gemalmaz, Mehmet Semih, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri Cilt-1 Bölgesel Sistemler**, 2. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2013.
- Gemalmaz, Mehmet Semih, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş Cilt-2**, 8. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2012.
- Gemalmaz, Mehmet Semih, **Açıklamalı, İçtihatlı, Karşılaştırmalı Ulusalüstü İnsan Hakları Usul Hukuku Mevzuatı 2. Kitap**, 1. Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Gemalmaz, Mehmet Semih, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda Geçici Önlem, Kapsam, İşlev, Yetkili Organ, Uygulama ve Değerlendirme, Birinci Kitap**, 1. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2007.

- Gemalmaz, Mehmet Semih, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda Geçici Önlem, Kapsam, İşlev, Yetkili Organ, Uygulama ve Değerlendirme, İkinci Kitap**, 1. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2007.
- Gemalmaz, Mehmet Semih, “Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu”, **MHB**, 9(1), 1989, ss. 10-26.
- Gemalmaz, Mehmet Semih, “Afrika İnsan ve Halkların Komisyonunun Etkinlikleri: Nisan 1988-Mart 1991”, **İnsan Hakları Yıllığı**, 13, 1991, ss. 49-89.
- Gemalmaz, Mehmet Semih, “Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı’nın Kavram, Kurum ve İşlevleri Üzerine Eleştirel Bir Çözümleme Denemesi”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, 8 (2), 1988, ss. 265-294.
- Gemalmaz, Mehmet Semih, “Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı Üzerine Düşünceler”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, 7 (2), 1987, ss. 131-146.
- Gemalmaz, Mehmet Semih, **Provisional Measures of International Law: 1907-2010**, 1. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2011.
- Gerards, Janneke, **General Principles of the European Court of Human Rights**, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Gerards, Janneke H. ve Glas, Lize R., “Access to Justice in the European Convention on Human Rights”, **Netherland Quarterly of Human Rights**, 35(1), 2017, ss. 11-30.
- Gittleman, Richard, “The African Charter on Human and People’s Rights: A Legal Analysis”, **Virginia Law Journal**, 22(4), 1982, (Analysis), ss. 667-714.
- Gittleman, Richard, “The African Commission on Human and Peoples’ Rights: Prospects and Procedures”, Hurst Hannum (Ed.), **Guide to International Human Rights Practice**, 1st Edition, London: Macmillian Press, 1984, ss. 153-162.
- Gittleman, Richard, “The Banjul Charter on Human and Peoples’ Rights: A Legal Analysis”, Claude E. Welch and Ronald I. Meltzer, **Human Rights and Development in Africa**, 1st Edition, New York: State of New York University Press, 1984, ss. 152-176.
- Goldman, Robert K., “History and Action: The Inter-American Human Rights System and the Role of the Inter-American Commission on Human Rights”, **Human Rights Quarterly**, 31(4), Nov. 2009, ss.856-887.
- Gonzales, Felipe, “The Experience of the Inter-American Human Rights System”, **Victoria University of Wellington Law Review**, 40(1), 2009, ss. 103-126.
- Gonzales, Felipe, “Urgent Measures in the Inter-American Human Rights System”, **SUR**, 7(13), 2010, (Urgent), ss. 51-73.
- Gonzales, Felipe, “Three Key Aspects of Strengthening the Inter-American Human Rights System”, **Aports Magazine of the Due Process of Law Foundation**, (16), 2012, ss. 15-17.
- Gonzales-Salzberg, Damian A., “The Effectiveness of the Inter-American Human Rights System: A Study of the American States’ Compliance with the Judgments of the Inter-American Court of Human Rights”, **International Law Review, Revista Colombiana de Derecho Internacional**, (15), 2010, ss. 115-142.

- Gözübüyük, Şeref, **Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na Bireysel Başvuru Hakkı**, 1. Baskı, AÜSBF İHM Yayınları No.10, 1995, s. 65.
- Gözübüyük A. Şeref, Gölcüklü, Feyyaz ve Saygılı, Abdurrahman, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması-Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi**, 12. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2019.
- Gözlügöl, Said Vakkas, **Avrupa İnsan Hakları Hukuku**, 1. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2014.
- Göztepe, Ece, **İnsan Haklarının Korunmasında Geçici Tedbir, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Almanya ve Türkiye Örnekleri**, 1. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2017.
- Greer, Steven, **The European Convention on Human Rights: Achievements, Problems and Prospects**, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Greer, Steven, "Constitutionalizing Adjudication under the European Convention on Human Rights", **Oxford Journal of Legal Studies**, 23(3), 2003, ss. 405-433.
- Greer, Steven, "What's Wrong with the European Convention on Human Rights?", **Human Rights Quarterly**, 30(3), 2008, ss. 680-702.
- Grossman, Claudio, "Moving Toward Improvement Human Rights Enforcement in the Americas", **Human Rights**, 27(3), 2000, ss. 16-18.
- Gumedze, Sabelo, "Bringing Communications Before the African Commission on Human and Peoples' Rights", **AHRLJ**, 3(1), 2003, ss. 118-148.
- Gutto, Shadrack, "The Reform and Renewal of the African Regional Human and Peoples' Rights System" **African Human Rights Law Journal**, 1(2), 2001, ss. 175-184.
- Gündüz, Aslan, **Milletlerarası Hukuk**, reşat Volkan Günel (Ed.), 8. Baskı, Ankara: Beta Yayınları, 2015.
- Gündüz, Aslan, Gelişmiş Batı Avrupa Ülkelerinde İnsan Haklarının Korunması: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Sağladığı Yarı-Süspansiyonel Himaye, **Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, Yüzyılımız ve Türkiye Cumhuriyeti 3. Kitap**, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 1993, (AİHS), ss. 25-87.
- Güneş, Ahmet M., **İnsan Hakları Hukukuna Giriş**, 3. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi, 2021.
- Güveyi, Nazmiye, **Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuruda Kabul Edilebilirlik Aşamaları**, 1. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2015, (AYM).
- Haeck, Yves ve Burbano Herrera, Clara, "Interim Measures in the Case Law of the European Court of Human Rights", **NQHR**, 21(4), 2003, ss. 625-675.
- Hannum vd., **International Human Rights Problems of Law, Policy and Practice**, 6th Edition, New York: Wolters Kluwer, 2018.
- Harmsen, Robert, "The Reform of the Convention System: Institutional Restructuring and the (Geo-) Politics of Human Rights", **The European Court of Human Rights Between Law and Politics**, Ed. Jonas Christoffersen and Mikael Rask Madsen, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2011, ss. 119-143.

- Harrington, Julia, "Special Rapporteurs of the African Commission on Human and Peoples' Rights" **African Human Rights Law Journal**, 1(2), 2001, ss. 247-267.
- Harrington, Julia, "The African Court on Human and Peoples' Rights", Malcolm Evans ve Rachel Murray (Eds), **The African Charter on Human and Peoples' Rights, The System of Practice 1986-2000**, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, ss. 305-334.
- Harris, David, "Regional Protection of Human Rights: The Inter-american Achievement", David. J. Harris ve Stephen Livingstone (Ed.), **The Inter-American System of Human Rights**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 1998, ss. 1-30.
- Harris, D. J., O'Boyle, M., Bates, E. P. ve Buckley, C. M., **O'Boyle and Warbrick Law of the European Convention on Human Rights**, 4th Edition, Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Harris, D. J., O'Boyle, M., Bates, E. P. ve Buckley, C. M., **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku**, Çev. Mehveç Bingöllü Kılıcı, 1. Baskı, Avrupa Konseyi Yayınları, 2013.
- Hasgüler, Mehmet ve Uludağ, Mehmet B., **Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler**, 7. Baskı, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2018.
- Helfer, Laurence R. ve Slaughter, Anne-Merie, "Toward s Theory of Effective Supranational Adjudication", **The Yale Law Journal**, 107(3), 1997, ss. 273-391.
- Hennebel, Ludovic ve Tigroudja, Helene, **American Convention on Human Rights-A Commentary**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2022.
- Hennebel, Ludovic, "The Inter-American Court of Human Rights: The Ambassador of Universalism", **Quebec Journal of International Law**, Special Edition, 2011, ss. 57-97.
- Heyns, Christof, "The African Regional Human Rights System: In Need or Reform?", **AHRLJ**, 1(2), 2001, ss. 155-174.
- Heyns, Christof ve Viljoen, Frans, "The Regional Protection of Human Rights in Africa: n Overview and Evaluation", Paul Tiyambe Zeleza ve Philip J. McConaughay (Ed.), **Human Rights, The Rule of Law, and Development in Africa**, 1st Edition, Pennsylvania: University of Pennsylvania, 2004, ss. 129-143.
- Heyns, Christof ve Killander, Magnus, "Africa", Ed. Daniel Moeckli vd., in **International Human Rights Law**, 3rd Edition, Oxford: Oxford University Press, 2018, ss. 465-481.
- Heyns, Christof ve Killander, Magnus, "The African Regional Human Rights System", (Ed.) Felipe Gomes Isa ve Koen de Feyter, **International Protection of Human Rights: Achievements and Challenges**, University of Deusto Bilbao, 2006, ss. 509-544.
- Heyns, Christof vd., "A Schematic Comparison of Regional Human Rights System", Felipe Gomez Isa ve Koen De Feyter (Ed.), **International Protection of Human Rights: Achievements and Challenges**, Bilbao: University of Deusto Bilbao, 2006, ss. 545-558.
- Hillebrecht, Courtney, "The Domestic Mechanisms of Compliance with International Human Rights Law: Case Studies From the Inter-American Human Rights System", **Human Rights Quarterly**, 34(4), 2012, ss. 959-985.

- Hojnik, Janja, “De Minimis Rule within the Internal Market Freedoms: Towards a More Mature and Legitimate Market?”, **European Journal of Legal Studies**, 6(1), 2013, ss. 25-45.
- Hudson, Manley O., “The Central American Court of Justice”, **AJIL**, 26(4), 1932, ss. 759-786.
- Hüner, Mehmet Fatih ve Kale, Fatmagül, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Koruma Sisteminde Bir Geri Adım: 14 Nolu Protokol”, **Hukuk Biliminin Güncel Sorunları-III. Uluslararası Kongre Bildiri Kitabı, Cilt 1 (Kamu Hukuku)**, 1. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi, 2012, ss. 333-356.
- Ichim, Octavian, **Just Satisfaction Under the European Convention on Human Rights**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Janis vd., **European Human Rights Law**, 3rd Edition, Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Jardon, Luis, “The Interpretation of Jurisdictional Clauses in Human Rights Treaties”, **Anuario Mexicano de Derecho Internacional**, 13, 2013, ss. 99-143.
- Juma, Dan, “Access to the African Court on Human and Peoples Rights: A Case of the Poacher Turned Gamekeeper”, **Essex Human Rights Review**, 4(2), 2007, ss. 1-21.
- Kalın, Walter ve Künzli, Jörg, **The Law International Human Rights Protection**, 2nd Edition, Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Kapani, Münci, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, 4. Baskı, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2011.
- Kapani, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, 7. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları, 2013, (Hürriyet).
- Karaaslan, Abdülkadir, **Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Usulü ve Uygulama Sorunları, İnsan Hakları Mahkemesine Başvuru Usulü ile Karşılaştırmalı Olarak**, 1. Baskı, Ankara: Oniki Levha Yayıncılık, 2020.
- Karadağ, Yasemin, *AIHM Kararlarında Ülke Dışı Yargı Yetkisi Kavramının Uygulanması ve Dönüşümü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.
- Karakul, Selman, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kendi Kararlarının Yerine Getirilmesindeki Rolü”, **İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 5(2), 2018, ss. 125-156.
- Karaman, Ebru, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kararlarının Yerine getirilmemesinden Doğan Sorumluluk”, **İÜHFİM**, 72(1), 2014, ss. 411-434.
- Katıman, Esra, **Uluslararası Hukuk Bireysel Başvuru Prosedürü İçinde Mağdur Statüsü**, 1. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2016.
- Keith, Linda Camp vd., “Second-Order Evaluations of the European Court of Human Rights”, **Journal of Law and Courts**, 3(1), 2015, ss. 67-93.
- Kılınç, Bahadır, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İnfazı**, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006.

- Killander, Magnus, “Confidentiality versus Publicity: Interpreting Article 59 of the African Charter on Human and Peoples’ Rights”, **African Human Rights Law Journal**, 6(2), 2006, ss. 572-581.
- Killander, Magnus ve Nkrumah, Bright, “Recent Developments, Human Rights Developments in the African Union During 2012-2013”, **AHRLJ**, 14(1), 2014, ss. 275-296.
- Kokott, Juliane, **The Burden of Proof in Comparative and International Human Rights Law, Civil and Common Law Approaches with Special Reference to the American and German Legal Systems**, 1st Edition, Hague: Kluwer Law International, 1998.
- Kufuor, Kofi Oteng, **The African Human Rights System, Origin and Evolution**, 1st Edition, New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Kumar, Dinesh, **Inter-American System of Human Rights: An Analysis**, 1st Edition, Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2014.
- Kuru, Baki, **İstinaf Sistemine Göre Yazılmış Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı**, 1. Baskı, Ankara: Yetkin Yayıncılık, 2017.
- Ladesma, Hector Faundez, **The Inter-American System for the Protection of Human Rights Institutional and Procedural Aspects**, 3rd Edition, San Jose: Inter-American Institute Of Human Rights, 2007.
- Lambert Abdelgawat, Elisabeth, **The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights**, 2nd Edition, Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2008.
- Laplante, Lisa J, “Bringing Effective Remedies Home: The Inter-American Human Rights System, Reparations, and the Duty of Prevention”, **NQHR**, 22(3), 2004, ss. 347-388.
- Lautenbach, Geranne, **The Concept of the Rule of Law and the European Court of Human Rights**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Leach, Philip, **Taking a Case to the European Court of Human Rights**, 4th Edition, Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Leach, Philip, “Urgency the European Court of Human Rights: New Directions and Future Prospects for the Interim Measures Mechanism?”, Eva Rieter ve Karin Zwaan (Ed.), **Urgency and Human Rights, The Protective Potential and Legitimacy of Interim Measures**, 1st Edition, Berlin: Asser Press Springer, 2021, ss.197-222.
- LeBlanc, Lawrence J., **The OAS and The Promotion and Protection of Human Rights**, 1st Edition, Hague: Martinus Nijhoff, 1977.
- Leckie, Scott, “The Inter-State Complaint Procedure in International. Human Rights Law: Hopeful Prospects or Wishful Thinking?”, **Human Rights Quarterly**, 10(2), 1988, ss. 249-303.
- Lemmens, Koen, “General Survey of the Convention”, Pieter Van Dijk, Fried Van Hoof, Arien Van Rijn ve Leo Zwaak, (Ed.), **Theory and Practice of the European Convention on Human Rights Vol.1** 5th Edition, Cambridge: Intersentia, 2018, ss. 1-78.
- Lemmens, Paul, “Single-Judge Formations, Committee, Chambers and Grand Chamber” **Protocol No.14 and The Reform of the European Court of Human Rights**, Paul Lemmens and Wouter Vandenhoele (Ed.), Oxford: Intersentia, 2005, ss. 31-44.

- Lewis, David vd., **Non-Governmental Organizations and Developments**, 2nd Edition, London: Routledge, 2021.
- Lillich, Richard B., “The Soering Case”, **The American Journal of International Law**, 85(1), 1991, ss. 128-149.
- Lindblom, Anna-Karin, **Non-Governmental Organisations in International Law**, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Loukis G. Louaides, **The European Convention on Human Rights Collected Essays**, 1st Edition, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2007.
- Lüten, İlhan, “Ferdin Milletlerarası Himayesi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 9(1-2), 1952, ss. 68-125
- Mackenzie, Ruth, Malleson, Kate, Martin, Penny ve Sands, Philippe, **Selecting International Judges: Principle, Process, and Politics**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Mahoney, Paul, “The European Court of Human Rights and its Ever-Growing Caseload: Preserving the Mission of the Court While Ensuring The Viability of the Individual Petition System”, **The European Court of Human Rights and its Contents**, Edited by: Spyridon Flogaitis/Tom Zwart/Julie Fraser, Northampton: Edward Elgar Publishing, 2013, ss. 18-26.
- Mangu, Andre Mbata B., “The Changing Human Rights Landscape in Africa: Organisation of African Unity, African Union, New Partnership for Africa’s Development and The African Court”, **Netherlands Quarterly of Human Rights**, 23(3), 2005, ss. 379-408.
- Manirakiza, Pasifique, “Typology and Appraisal of the African Human Rights System”, Gordon DiGiacomo ve Susan L. Kang (Ed.), **The Institutions of Human Rights**, 1st Edition, Toronto: University of Toronto Press, 2019, ss. 181-201.
- Mantouvalou, Virginia ve Voyatzis, Panayotis, “The Council of Europe and The Protection of Human Rights: A System in Need of Reform”, Sarah Joseph ve Adam Mcbeth (Ed.), **Research Handbook on International Human Rights Law**, 1st Edition, Cheltenham: Edward Elgar, 2010, ss. 326-352.
- M’Baye, Keba ve Ndiaye, Birame, “The Organization of African Unity (OAU)”, **The International Dimensions of Human Rights**, General Ed. Karel Vasak-Revised and Edited for the English edition by Philip Alston, Vol.2, 1st Ed., 1982, ss. 583-630.
- Mcbeth Adam vd., **The International Law of Human Rights**, 2nd Edition, South Melbourne: Oxford University Press, 2017.
- McGovern, Edmond, “The Local Remedies Rule and Administrative Practices in the European Convention on Human Rights”, **The International and Comparative Law Quarterly**, 24(1), 1975, (Administrative), ss. 119-127.
- Medina, Cecilia, **The American Convention on Human Rights Crucial Rights and Their Theory and Practice**, 2nd Edition, Cambridge: Intersentia, 2017.
- Medina, Cecilia, “The Inter-American Commission on Human Rights and the Inter-American Court of Human Rights: Reflections on a Joint Venture”, **Human Rights Quarterly**, 12(4), 1990, ss. 439-464.

- Meray, Seha, **Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler**, 2. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1979.
- Milanovic, Marko, **Extraterritorial Application of Human Rights Treaties**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Miltner, Barbara, “Revisiting Extraterritorial after Al-Skeini: The ECHR and Its Lessons”, **Michigan Journal of International Law**, 33(4), 2012, ss. 693-747.
- Moeckli, Daniel vd., **International Human Rights Law**, 3rd Edition, Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Mohammed, Abdulkader, **African Court on Human and Peoples’ Rights, Challenges and Opportunities in Protecting Human and Peoples’ Rights in Africa**, 1st Edition, Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller, 2010.
- Mohammed, Abdelsalam A., “Individual and NGO Participation in Human Rights Litigation Before the African Court of Human and Peoples’ Rights: Lessons From the European and the Inter-American Courts of Human Rights”, **Journal of African Law**, 43(2), 1999, ss. 201-213.
- Motala, Ahmed, “Non-Governmental Organisations in the African Human Rights System”, Malcolm Evans ve Rachel Murray (Eds.), **The African Charter on Human and Peoples’ Rights, The System of Practice, 1986-2000**, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, ss. 246-279.
- Mowbray, Alastair, “The European Convention on Human Rights”, Mashood A. Baderin ve Manisuli Ssenyonjo, (Ed.), **International Human Rights Law Six Decades After the UDHR and Beyond**, 1st Edition, Surrey: Ashgate Publishing Limited, 2010, ss. 271-288.
- Mubangizi, John C., “Some Reflections on Recent and Current Trends in the Promotion and Protection of Human Rights in Africa: The Pains and the Gains”, **AHRLJ**, 6(1), 2006, s. 146-165.
- Muratoğlu, Tahir, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kuruluşu, Görevleri ve Yargılama Usulü”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Yıl:7, (27), 2016, ss. 307-364.
- Murray, Rachel, **The African Commission on Human and Peoples’ Rights and International Law**, 1st Edition, Oxford: Hart Publishing, 2000.
- Murray, Rachel, **Human Rights in Africa, From the OAU to the African Union**, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Murray, Rachel, **The African Charter On Human and People’s Rights-A Commentary**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Murray, Rachel, “Decisions by the African Commission on Individual Communications under the African Charter on Human and Peoples’ Rights”, **The International and Comparative Law Quarterly**, 46(2), 1997, ss. 412-434.
- Murray, Rachel, “Serious or Massive Violations under the African Charter on Human and Peoples’ Rights: A Comparison with the Inter-American and European Mechanism”, **Netherlands Quarterly of Human Rights**, 17(2), 1999, ss. 109-133.

- Murray, Rachel, "Evidence and Fact-Finding By the African Commission", Malcolm Evans ve Rachel Murray (Eds.), **The African Charter on Human and Peoples' Rights, The System of Practice, 1986-2000**, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, ss. 100-136.
- Murray, Rachel, "Special Rapporteurs in the African System" Malcolm Evans ve Rachel Murray (Ed.), **The African Charter on Human and Peoples' Rights, The System in Practice, 1986-2006**, 2nd Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, ss. 344-378.
- Murray, Rachel ve Long, Debra, **The Implementation of the Findings of the African Commission on Human and Peoples' Rights**, Cambridge: Cambridge University Press, 1st Paperback Edition, 2018.
- Murray, Rachel ve Long, Debra, "Monitoring the Implementetion of its Own Decisions:What Role fort he African Commission on Human and Peoples' Rights?", **AHRLJ**, 21(2), 2021, ss. 836-852.
- Naldi, Gino J., "The African Union and the Regional Human Rights System", Malcolm D. Evans ve Rachel Murray (Ed.), **The African Charter on Human and Peoples' Rights, The System in Practice 1986-2000**, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, ss. 20-48.
- Naldi, Gino J, "Interim Measures of the Protection in the African System for the Protection of Human and Peoples' Rights", **AHRLJ**, 2(1), 2002, ss. 1-10.
- Nesli, Aslıhan, "Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesinin Tarihi Gelişim Süreci, Genel Teşkilat Yapısı ve Yargılama Usul Esasları", **Terazi Hukuk Dergisi**, 14(150), Şubat 2019, ss. 339-351.
- Nmehielle, Vincent O. Orlu, **The African Human Rights System: Its Laws, Practice and Institutions**, 1st Edition, Hague: Kluwer Law International, 2001.
- Norris, Robert E., "Bringing Human Rights Petitions Before the Inter-American Commission Syposium International Human Rights", **Santa Clara Law Review**, 20(3), 1980, ss. 733-772.
- Norris, Robert E., "The Individual Petition Procedure of the Inter-American System for the Protection of Human Rights", Hurst Hannum (Ed.), **Guide to International Human Rights Practice**, 1st Edition, London: Macmillian Press, 1984, ss. 108-132.
- Nowak, Manfred, "The International Covenant on Civil and Political Rights", Felipe Gomez Isa ve Koen de Feyter (Ed.), **International Protection of Human Rights: Achievements and Challenges**, Bilbao: University of Deusto Bilbao, 2006, ss. 137-154.
- Nowicki, Marek Antoni, "NGOs Before the European Commission and the Court of Human Rights", **Netherlands Quarterly of Human Rights**, 14(3), 1996, ss. 289-302.
- Nyanduga, Bahame Tom Mukirya, "Working Groups of the African Commission and Their Role in the African Charter on Human and Peoples' Rights", Malcolm Evans ve Rachel Murray (Ed.), **The African Charter on Human and Peoples' Rights, The System in Practice 1986-2006**, 2nd Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, ss. 379-405.

- Bahame Tom Nyanduga, Conference Paper: Perspectives on the African Commission on Human and Peoples' Rights on the Occasion of the 20th Anniversary of the Entry Into Force of the African Charter on Human and Peoples' Rights, **AHRLJ**, 6(1), 2006, ss. 255-267.
- O'Shea, Andreas, "A Critical Reflection on the Proposed African Court on Human and Peoples' Rights", **AHRLJ**, 1(2), 2001, ss.285-298.
- Odinkalu, Chidi Anselm, "The Role of Case and Complaints Procedures in the Reform of the African Regional Human Rights System", **AHRLJ**, 1(2), 2001, ss. 225-246.
- Odinkalu, Chidi, "From Architecture to Geometry: The Relationship Between the African Commission on Human and Peoples' Rights and Organs of African Union", **Human Rights Quarterly**, (35), 2013, ss. 850-869.
- Odinkalu, Chidi Anselm ve Christensen, Camilla, "The African Commission on Human and Peoples' Rights: The Development of Its Non-State Communication Procedures", **Human Rights Quarterly**, 20(2), 1998, ss. 235-280.
- Oduncu, Leyla Nur, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Pilot Karar Usulü", **İnsan Hakları Yıllığı**, 38, 2020, ss. 83-121.
- Okafor, Obiora C. ve Ek Dzah, Godwin, "The African Human Rights System as 'Norm Leader'", **AHRLJ**, 21(2), 2021, ss. 669-698.
- Onoria, Henry, "The African Commission on Human and Peoples' Rights and The Exhaustion of Local Remedies Under the African Charter", **AHRLJ**, 3(1), 2003, ss. 1-24.
- Ouguergouz, Fatsah, **The African Charter on Human and Peoples' Rights, A Comprehensive Agenda for Human Dignity and Sustainable Democracy in Africa**, 1st Edition, Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 2002.
- Özbey, Özcan, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Başvuru Yöntemleri**, 2. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Özdek, Yasemin, **Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye**, 2. Baskı, İstanbul: Kırmızıkaşem yayıncılık, 2004.
- Parra-Vera, Oscar, "Institutional Empowerment and Progressive Policy Reforms: The Impact of the Inter-American Human Rights System on Inter-State Conflicts", Par Engstrom (Ed.), **The Inter-American Human Rights System Impact Beyond Compliance**, 1st Edition, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, ss. 143-166.
- Pasqualucci, Jo. M., **The Practice and Procedure of Inter-American Court of Human Rights**, 2nd Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- Pasqualucci, Jo. M, "The Inter-American Human Rights System: Establishing Precedents and Procedure in Human Rights Law", **The University of Miami Inter-American Law Review**, 26(2), Winter 1994-1995, ss. 297-361.
- Pasqualucci, Jo. M, "Interim Measures in International Human Rights: Evolution and Harmonization", **Vanderbilt Journal of Transnational Law**, 38(1), 2005, ss. 1-49.
- Pasqualucci, Jo. M, "The Inter-American Human Rights System", **International Human Rights Law Six Decades After the UDHR and Beyond**, Ed. Mashood A. Baderin and Manisuli Ssenyonjo, 1st Edition, Surrey: Ashgate Publishing Limited, 2010, ss. 253-270.

- Pazarcı, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk**, 15. Bası, Ankara: Turhan Kitabevi, 2016.
- Pekcantez vd., **Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı**, 5. Baskı, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2017.
- Pillay, Roisin, “The Politics of Interim Measures in International Human Rights Law”, Eva Rieter ve Karin Zwaan (Ed.), **Urgency and Human Rights, The Protective Potential and Legitimacy of Interim Measures**, 1st Edition, Berlin: Asser Press Springer, 2021, ss. 65-86.
- Pinto, Monica, “The Role of the Inter-American Commission and Court of Human Rights in the Protection of Human Rights: Achievements and Contemporary Challenges”, **Human Rights Brief**, 20(2), 2013, ss. 1-5.
- Pinzon, Diego Rodriguez, “Precautionary Measures of the Inter-American Commission on Human Rights: Legal Status and Importance”, **Magazine of Due Process of Law Foundation**, (17), 2014, ss. 39-43.
- Pityana, N. Barney, “Reflections on the African Court on Human and Peoples’ Rights”, **AHRLJ**, 4(1), 2004, ss. 121-129.
- Mehmet Akif, “İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Başvurucu ve Mağdurluk Statüsü”, **TBB Dergisi**, (66), 2006, ss. 121-132.
- Poroy, Joseph Powderly ve Jacob Chylinski, “The Women Judges: Leading The Line in the Development of International Law”, William A. Schabas ve Shannonbrooke (Eds.), **Research Handbook on International Courts and Tribunals**, 1st Edition, Cheltenham: Edward Elgar, 2017, ss. 143-180.
- Rainey, Bernadette vd., **Jacobs, White and Ovey: The European Convention on Human Rights**, 8th Edition, Oxford: Oxford University Press, 2021.
- Rehman, Javaid, **International Human Rights Law**, 2nd Edition, London: Pearson Education Limited, 2010.
- Rehman, Javaid, **International Human Rights Law A Practical Approach**, 1st Edition, Harlow: Longman, 2003.
- Reid, Karen, **A Practitioner’s Guide to the European Convention on Human Rights**, 5th Edition, London: Sweet&Maxwell, 2015.
- Reisoğlu, Safa, **Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları**, 1. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2001
- Robertson, A. H., “The European Court of Human Rights”, **The American Journal of Comparative Law**, 9(1), 1960, ss. 1-28.
- Robertson, A. H., **Human Rights in the World**, 1st Edition, Manchester: Manchester University Press, 1972.
- Robertson, A. H. and Merills, J.G., **Human Rights in Europe- A Study of the European Convention on Human Rights**, 3rd Edition, Manchester and New York: Manchester University Press, 1996.
- Rudman, Annika, “The African Charter: Just One Treaty Among Many? The Development of the Material Jurisdiction and Interpretive Mandate of the African Court on Human and Peoples’ Rights”, **AHRLJ**, 21(2), 2021, ss. 699-727.

- Saçar, Ali, **İnsan Hakları Hukukunda Danışma Görüşlerinin Yeri, İşlevi ve Etkililiği**, 1. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2015.
- Salcedo, Juan Antonio Carillo, “The European Convention on Human Rights”, Felipe Gomez Isa ve Koen de Feyter (Ed.), **International Protection of Human Rights: Achievements and Challenges**, Bilbao: University of Deusto Bilbao, 2006, ss.359-404.
- Salihpaşaoğlu, Yaşar, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargulamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller**, 1. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi, 2020.
- Saltalamacchia Ziccardi, Natalia vd., “Friendly Settlements in the Inter-American Human Rights System: Efficiency, Effectiveness and Scope”, Par Engstrom (Ed.), **The Inter-American Human Rights System Impact Beyond Compliance**, 1st Edition, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, ss. 59-88.
- Samancı, Uğur, “Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin Denetim Organları ve Amerikalılar-arası İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Uygulanmasının Denetimi”, **DEÜHFD, Prof. Dr. Durmuş Tezcan’a Armağan**, 21(Özel Sayı), 2019, ss. 1795-1832.
- Sanchez, Kevin Toro, “The Right to Reparations in the Contentious Process Before the African Court on Human and Peoples’ Rights: A Comparative Analysis on Account of the Revised Rules of Court”, **AHRLJ**, 21(2), 2021, ss. 812-835.
- Sardaro, Pietro, “Individual Complaints”, Paul Lemmens ve Wouter Vandenhoele (Ed.), **Protocol No. 14 and Reform of the European Court of Human Rights**, 1st Edition, Antwerpen-Oxford: Intersentia, 2005, ss. 45-68.
- Sarkin, Jeremy, “The Role of Regional Systems in Enforcing State Human Rights Compliance: Evaluating the African Commission on Human and Peoples’ Rights and the New African Court of Justice and Human Rights with Comparative Lessons From the Council of Europe and the Organization of American States”, **Inter-American Human Rights and European Human Rights Journal**, 1(2), 1999, ss. 199-217
- Schabas, William A., **The European Convention on Human Rights**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Second Inter-American Conference, **AJIL**, 60(2), 1966, (Conference). ss. 445-461.
- Sezer, Abdullah, “İHAS’a Ek 15 ve 16 No.lu Protokollere İlişkin Genel Gözlemler”, **Anayasa Hukuku Dergisi**, 4(8), 2015, ss. 107-129.
- Shaver, Lea, “The Inter-American Human Rights System: An Effective Institution for Regional Rights Protection?”, **Washington University Global Studies Law Review**, 9(639), 2010, ss. 639-676.
- Shaw, Carolyn M., “The Evolution of Regional Human Rights Mechanisms: A Focus Africa”, **Journal of Human Rights**, 6(2), 2007, ss. 209-232.
- Shaw, Malcolm N., **International Law**, 6th Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2008,
- Shelton, Dinah, **Remedies International Human Rights Law**, 3rd Ed., Oxford: Oxford University Press, 2015.

- Shelton, Dinah, "The Boundaries of Human Rights Jurisdiction in Europe", **Duke Journal of Comparative and International Law**, 13(95), 2003, ss. 95-153.
- Shelton, Dinah, "The Inter-American Human Rights System", Hurst Hannum (Ed.), **Guide to International Human Rights Practice**, 4th Edition, New York: Transnational Publishers, 2004, ss. 127-142.
- Shelton, Dinah, "Implementation Procedures of the American Convention on Human Rights", Jost Delbrück, Wilfried Fiedler, Wilhelm A. Kewenig ve Rüdiger Wolfrum (Ed.), **German Yearbook of International Law**, 26, 1983, ss. 238-268.
- Shelton, Dinah, "The Participation of Non-Governmental Organizations in International Judicial Proceedings", **AJIL**, 88(4), 1194, ss. 611-642.
- Shelton, Dinah, "Remedies in the Inter-American System", **Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)**, 92 (1-4), 1998, ss. 202-206.
- Shelton, Dinah, "Reparations in the American System", David J. Harris ve Stephen Livingstone (Ed.), **The Inter-American Human Rights System**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 1998, ss. 151-172.
- Shelton, Dinah, "The Human Rights Judgments: The Jurisprudence of Regional Human Rights Tribunals- Lex Specialis or Lex Regionis", **Research Handbook on International Court and Tribunals**, Ed. William A. Schabas and Shannonbrooke Murphy, 1st Edition, Northampton: Edward Elgar Publishing, 2016, ss. 50-78.
- Shelton, Dinah, "The Rules and the Reality of Petition Procedures in the Inter-American Human Rights System", **Notre Dame Journal of International & Comparative Law**, 5(1), 2015, ss. 1-29.
- Shelton, Dinah L. and Carozza, Paolo G., **Regional Protection of Human Rights**, 2nd Edition, Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Schneider, Jan, "The Execution of Judgments of the European and Inter-American Courts of Human Rights", **Cadernos de Direito, Praticaba**, 14(26), 2015, ss. 7-25.
- Sicilianos, Linos-Alexander, "The Role of the European Court of Human Rights in the Execution of its own Judgments", Anja Seibert-Fohr and Mark E. Villiger (Ed.), **Judgments of the European Court of Human Right Effects and Implementation**, Baden: Ashgate Nomos, 2014, ss. 285-316.
- Sicilianos, Linos Alexandre and Kostopoulou, Maria Andriani, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Bağlamında Bireysel Başvuru Usul Rehberi**, Avrupa Konseyi Yayınları, 2021.
- Speck, Anne-Katrin, "The European System of Human Rights Protection: No Rolly-Royce, but a Solid Engine Fit for the Future? In Conversation with Council of Europe Insiders", **Journal of Human Rights Practice**, 12(1), 2020, ss. 1-8.
- Ssenyonjo, Manusili, "Responding to Human Rights Violations in Africa-Assessing the Role of the African Commission and Court on Human and Peoples' Rights (1987-2018)", **International Human Rights Review**, (7), 2018, ss. 1-42.
- Starmer, Kein, **European Human Rights Law, The Human Rights Act 1998 and the European Convention on Human Rights**, 1st Edition, London: Legal Action Group, 1999.

- Steiner, Henry J., Alston, Philip, Goodman, Ryan, **International Human Rights In Context-Law, Politics, Morals**, 3rd Edition, Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Stone vd., “Trustee Courts and the Judicialization of International Regimes: The Politics of Majoritarian Activism in the European Convention on Human Rights, the European Union, and the World Trade Organization”, **Journal of Law and Courts**, 1(1), 2013, ss. 61-88.
- Sur, Melda, **Uluslararası Hukukun Esasları**, 13. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2019.
- Şahin, Adil, **Batı’lı Anlamda Özgürlük Versus İktidar**, 1. Baskı, Trabzon: Celepler Matbaacılık, 2014.
- Şirin, Tolga, **Türkiye’de Anayasa Şikayeti (Bireysel Başvuru), İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi ve Almanya Uygulaması ile Mukayeseli Bir İnceleme**, 1. Baskı, İstanbul: On İki Levha, 2013.
- Tanrikulu, Sezgin, **Anayasa Mahkemesine ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Bireysel Başvuru**, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2022.
- Tezcan vd., **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 1. Baskı, 2004.
- Tezcan vd., **Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu**, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2004.
- Tezcan vd., **İnsan Hakları El Kitabı**, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021.
- Thomuschat, Christian, **Human Rights Between Idealism and Realism**, 2nd Edition, Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Thomuschat, Christian, “The European Court of Human Rights Overwhelmed by Applications: Problems and Solutions”, Edited by: Rüdiger Wolfrum and Ulrike Deutsch, **The European Court of Human Rights Overwhelmed by Applications: Problems and Solutions**, International Workshop, Heidelberg- December 17-18 2007, Heidelberg: Springer, 2009, ss. 1-18
- Thomuschat, Christian, “The European Court of Human Rights and UN”, Andreas Follesdal vd. (Ed.), **Constituting Europe, The European Court of Human Rights. In a National, European and Global Context**, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, ss. 334-388.
- Trindade, Antonio Augusto Cançado, “The Inter-American Human Rights System at the Dawn of the New Century: Recommendations for Improvement of its Mechanism of Protection”, David. J. Harris ve Stephen Livingstone (Ed.), **The Inter-American System of Human Rights**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 1998, ss. 395-420.
- Trindade, Antonio Augusto Cançado, “The Operation of the Inter-American Court”, David. J. Harris ve Stephen Livingstone (Ed.), **The Inter-American System of Human Rights**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 1998, ss. 133-150.
- Trindade, Antonio Augusto Cançado, “The Inter-American System of Protection of Human Rights: The Developing Case-Law of Inter-American Court of Human Rights”, Felipe Gomez Isa ve Koen De Feyter (Ed.), **International Protection of Human Rights: Achievements and Challenges**, Bilbao: University of Deusto Bilbao, 2006, ss. 475-506.

- Udombana, Nsongurua J., "The Institutional Structure of the African Union: A Legal Analysis," **California Western International Law Journal**, 33(1), 2002, ss. 69-135.
- Udombana, Nsongurua, "Towards the African Court on Human and Peoples' Rights: Better Later than Never," **Yale Human Rights and Development Law Journal**, 3(45), 2000, ss. 45-111.
- Udombana, Nsongurua J., "So Far, So Fair: The Local Remedies Rule in the Jurisprudence of the African Commission on Human and Peoples' Rights", **AJIL**, 97(1), 2003, ss. 1-37
- Udombana, Nsongurua, "Between Promise and Performance: Revisiting States Obligations Under the African Human Rights Charter", **40 Stanford Journal of International Law**, (105), 2004, ss. 1-34.
- Udombana, Nsongurua J., "The African Commission on Human and Peoples' Rights and the Development of Fair Trails Norms in Africa", **AHRLJ**, 6(2), 2006, ss. 299-332.
- Ukabiala, Nawi vd., "Erga Omnes Partes Before the International Court of Justice: From Standing to Judgment on the Merits", **ILSA Journal of International & Comparative Law**, 27(2), 2021, ss. 233-250.
- Umzurike, U. O., "The African Charter on Human and Peoples' Rights", **AJIL**, 77(4), 1983, ss. 902-912.
- Umzurike, U. O., "The African Charter on Human and Peoples' Rights: Suggestions for More Effectiveness", **Annual Survey of International & Comparative Law**, 13(1), 2007, ss. 179-190.
- Ural Uslan, Yurdanur ve Güner, Tuğba, "İnsan Haklarının Bölgesel Düzlemde Korunması: Amerikan Sistemi", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 19(2), 2014, ss. 309-322.
- Ünal, Şeref, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi İnsan Haklarının Uluslararası İlkeleri**, 1. Baskı, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve yayın Kurulu Yayınları, 2001.
- Van Der Mei, Anne Pieter, "The New African Court on Human and Peoples' Rights: Towards an Effective Human Rights Protection Mechanisms", **Leiden Journal of International Law**, 18(1), 2005, ss. 113-129.
- Van Leuven, Nathalie, "The Judges of the European Court and the Commissioner for Human Rights", Paul Lemmens ve Wuter Vandenhole (Ed.), **Protocol No. 14 and the Reform of the European Court of Human Rights**, 1st Edition, Antwerpen-Oxford: Intersentia, 2005, ss. 23-30.
- Frederic Vanneste, "A New Inadmissibility Ground", Paul Lemmens ve Wuter Vandenhole (Ed.), **Protocol No. 14 and the Reform of the European Court of Human Rights**, 1st Edition, Antwerpen-Oxford: Intersentia, 2005, ss. 69-88.
- Vasak, Karel, "The Council of Europe", **The International Dimensions of Human Rights**, General Ed. Karel Vasak-Revised and Edited for the English edition by Philip Alston, Vol.2, 1st Ed., 1982, ss. 457-543
- Vasak, Karel, "The European Convention of Human Rights beyond the Frontiers of Europe", **The International and Comparative Law Quarterly**, 12(4), 1963, ss. 1206-1231.

- Vermeer-Künzli, Annemarieke, “Diplomatic Protection as a Source of Human Rights Law”, Dinah Shelton (Ed.), **The Oxford Handbook of International Human Rights Law**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2013, ss. 251-275.
- Villiger, Mark E., “Binding Effect and Declaratory Nature of the Judgments of the European Court of Human Rights: An Overview”, Anja Seibert-Fohr and Mark E. Villiger (Ed.), **Judgments of the European Court of Human Right Effects and Implementation**, Baden: Ashgate Nomos, 2014, ss. 33-38.
- Viljoen, Frans, **International Human Rights Law in Africa**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Viljoen, Frans, **International Human Rights in Africa**, 2nd Edition, Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Viljoen, Frans, “State Compliance with the Recommendations of the African Commission on Human and Peoples’ Rights”, Mashood A. Baderin ve Manisuli Ssenyonjo (Ed.), **International Human Rights Law Six Decades After the UDHR and Beyond**, 1st Edition, Surrey: Ashgate Publishing Limited, 2010, ss. 411-430.
- Viljoen, Frans, “Communications Under the African Charter: Procedure and Admissibility”, Malcolm Evans ve Rachel Murray (Ed.), **The African Charter on Human and Peoples’ Rights, The System in Practice, 1986-2006**, 2nd Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, ss. 76-138.
- Viljoen, Frans, “A Human Rights Court for Africa, and Africans”, **Brooklyn Journal of International Law**, 30(1), 2004, ss. 1-67.
- Viljoen, Frans, “Admissibility Under the African Charter”, Malcolm D. Evans ve Rachel Murray (Ed.), **The African Charter on Human and Peoples’ Rights, The System in Practice 1986-2000**, 1st Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, ss. 61-99.
- Viljoen, Frans, “Promising Profiles: An Interview with the Four New Members of the American Commission on Human and Peoples’ Rights”, **AHRLJ**, 6(1), 2006, ss. 237-248.
- Viljoen, Frans, “Africa’s Contribution to the Development of International Human Rights and Humanitarian Law”, Eunice N. Sahle (Ed.), **Human Rights in Africa Contemporary Debates and Struggles**, 1st Edition, New York: Palgrave Macmillian, 2019, ss. 203-229.
- Viljoen, Frans ve Baimu, Evarist, “Courts for Africa: Considering the Co-Existence of the African Court on Human and Peoples’ Rights and The African Court of Justice”, **Netherlands Quarterly of Human Rights**, 22(2), 2004, ss. 241-267.
- Viljoen, Frans ve Louw, Lirette, “The Status of Findings of the African Commission: From Moral Persuasion to Legal Obligation”, **Journal of African Law**, 48(1), 2004, ss. 1-22.
- Vivanco, Jose Miguel ve Lisa L. Bhansali, “Procedural Shortcomings in the Defense of Human Rights: An Inequality of Arms”, David. J. Harris ve Stephen Livingstone (Ed.), **The Inter-American System of Human Rights**, 1st Edition, Oxford: Oxford University Press, 1998, ss. 421-440.
- Wachira, George Mukundi, “African Court on Human and Peoples’ Rights: Ten Years on and Still No Justice”, **Report of Minority Rights Group International**, 2008, ss. 1-36.

- Weissbrodt, David ve McCarthy, James, "Fact-Finding by International Nongovernmental Human Rights Organizations", **Va. JIL**, 22(1), 1981, ss. 1-89.
- Weissbrodt, David and De la Vega, Connie, **International Human Rights Law, An Introduction**, 1st Edition, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2007.
- Wiik, Astrid, **Amicus Curiae Before International Courts and Tribunals**, 1st Edition, Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2018.
- Wildhaber, Luzius, "The European Court in Action", **Ritsumeikan Law Review**, (21), 2004, (European), ss. 83-92.
- Wildhaber, Luzius, "The European Court of Human Rights: The Past, The Present, **The Future**", **American University International Law Review**, 22(4), 2007, ss. 521-538.
- Wildhaber, Luzius, "Pilot Judgments in Cases of Structural or Systematic Problems on the National Level", Rüdiger Wolfrum ve Ulrike Deutsch (Ed.), **The European Court of Human Rights Overwhelmed by Applications: Problems and Possible Solutions**, 1st Edition, Heidelberg: Springer, 2009, ss. 69-75.
- Wildhaber, Luzius, "Criticism and Case-Overload: Comments on the Feature of the European Court on Human Rights", Spyridon Flogaitis, Tom Zwart ve Julie Fraser (Ed.), **The European Court on Human Rights and its Discontents, Turning Criticism into Strength**, 1st Edition, Cheltenham: Edward Elgar, 2013, ss. 9-17.
- Windridge, Oliver, "A Watershed Moment for African Human Rights: Mtikila & Others v. Tanzania at the African Court on Human and Peoples' Rights", **AJHRL**, 15(2), 2015, ss. 299-328.
- Wiseberg, Laurie S., "The African Commission on Human and Peoples' Rights", **A Journal of Opinion**, 22(2), 1994, ss. 34-41.
- Yerima, Timothy Fwa, **Human and People's Rights, The Efficacy of Enforcement Mechanisms under the African Human Rights System**, 1st Edition, Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller, 2011.
- Yeshanew, Sisay Alemahu, "Utilising the Promotional Mandate of the African Commission on Human and Peoples' Rights to Promote Human Rights Education", **AHRLJ**, 7(1), 2007, ss. 191-205.
- Yıldırım Çobanoğlu, Revşan Deniz, **Avukatlar İçin Karşılaştırmalı AYM-AİHM Kabul Edilebilirlik Rehberi**, 2. Baskı, Ankara: Ankara Barosu Başkanlığı, 2020.
- Yıldız, Mustafa, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yargısı**, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 1998.
- Yokuş, Sevtap, "Türkiye'den Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne Başvuruda İç Hukuk Yolu Olarak Anayasa Şikayeti", **İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1(2), 2016, ss. 33-50.
- Zarifis, Ismene Nicole, "The Settlement Option: Friend or Foe to Human Rights Protection in Africa?", **African Human Rights Yearbook**, (3), 2019, ss. 221-241.

Zegveld, Liesbeth, "The Inter-American Commission on Human Rights and International Humanitarian Law: A Comment on the Tablada Case", *International Review of the Red Cross*, (324), 1998, ss. 505-511.

Zwaak, Leo vd., "Procedure Before the Court", **Theory and Practice of the European Convention on Human Rights Vol.1**, 5th Edition, Cambridge: Intersentia, 2018, ss. 79-273.

Zwart, Tom, **The Admissibility of Human Rights Petitions The Case Law of the European Commission of Human Rights and the Human Rights Committee**, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1994.

Elektronik Kaynaklar

12th Activity Report of the African Commission on Human and Peoples' Rights: 1998-1999, 31 October 1998, s. 71-73, <https://www.achpr.org/activityreports/viewall?id=12>, 19 Mayıs 2022.

15th Annual Activity Report of the African Commission on Human and Peoples' Rights 2001-2002, s. 37, <https://www.achpr.org/activityreports/viewall?id=15>, 19 Şubat 2022.

1st Activity Report of African Commission on Human and Peoples' Rights, (Covering the period From November 1987 through April 1988), 28 April 1988, <https://www.achpr.org/activityreports/viewall?id=1>, 2 Şubat 2022.

20th Activity Report of African Human and Peoples Rights, Annex IV, EX.CL/279 (IX), 2006, s. 111-131, <https://www.achpr.org/activityreports/viewall?id=20>, 26 Ocak 2022.

24th Activity Report of the African Commission on Human and Peoples' Rights, EX.CL/446(XIII), Annex II, 2008, <https://www.achpr.org/activityreports/viewall?id=23>, 06 Ocak 2022.

34th Activity Report of the African Commission on Human and Peoples' Rights, Submitted in Accordance with Article 54 of the African Charter on Human and Peoples' Rights, s. 4, <https://www.achpr.org/activityreports/viewall?id=33>, 26 Ocak 2022.

38th Activity Report of the African Commission on Human and Peoples' Rights. Submitted in Accordance with Article 54 of the African Charter on Human and Peoples' Rights, s. 6, <https://www.achpr.org/activityreports/viewall?id=37>, 26 Ocak 2022.

42nd Activity Report of the African Commission on Human and Peoples' Rights, Submitted in Accordance with Article 54 of the African Charter on Human and Peoples' Rights, 2017, <https://www.achpr.org/activityreports/viewall?id=41>, 6 Ocak 2022.

43rd Activity Report of the African Commission on Human and Peoples' Rights, Submitted in Accordance with Article 54 of the African Charter on Human and Peoples' Rights, 2017, <https://www.achpr.org/activityreports/viewall?id=42>, 6 Ocak 2022.

45th Activity Report of the Commission on Human and Peoples' Rights, Submitted in Accordance with Article 54 of the African Charter on Human and Peoples' Rights, <https://www.achpr.org/activityreports/viewall?id=49>, 2018, 6 Ocak 2022.

47th Activity Report of the African Commission on Human and Peoples' Rights, Submitted in Accordance with Article 54 of the African Charter on Human and Peoples' Rights, 2019, <https://www.achpr.org/activityreports/viewall?id=51>, 6 Ocak 2022.

- ABC The Inter-American Court of Human Rights 2019, What, How, When, Where and Why of the Inter-American Court of Human Rights: Frequently Asked Questions, https://www.corteidh.or.cr/sitios/libros/todos/docs/ABCCorteIDH_2019_eng.pdf, 23 Mayıs 2022.
- ACHPR Resolution on the Expansion of the Mandate of the Working Group on Communications and Modifying its Composition, ACHPR/Res.225(LII)2012, 9 to 22 October 2012, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=455>, 6 Haziran 2022.
- ACtHPR Practice Directions, <http://www.african-court.org/wpafc/wp-content/uploads/2020/06/Practice-Directions-to-Guide-Potential-Litigants-En.pdf>, 24 Mayıs 2022.
- Activity Report of African Court on Human and Peoples' Rights, Executive Council Thirty-Eight Ordinary Session, 1 January-31 December 2020, EX.CL/1258(XXXVIII), s.18-29, <https://www.african-court.org/wpafc/activity-report-of-the-african-court-on-human-and-peoples-rights-1-january-31-december-2020/>, 6 Haziran 2022.
- Activity Report of the African Court on Human and Peoples' Rights 01/01-31/12/2020, Executive Council 38th Ordinary Session, EX.CL/1258, <https://www.african-court.org/wpafc/wp-content/uploads/2021/03/Activity-report-of-the-Court-January-to-December-2020.pdf>, 17 Ocak 2022.
- Admissibility of Complaints Before the African Court, June 2016, <https://www.refworld.org/pd/577cd89d4.pdf>, 9 Nisan 2022.
- African Commission on Human and Peoples' Rights Information Sheet No.2, Guidelines on the Submission of Communications, https://archives.au.int/bitstream/handle/123456789/2071/ACHPR%20inf%20sheet%20no2_E.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 14 Şubat 2022.
- African Commission on Human and Peoples' Rights Information Sheet No.3, Communication Procedure, Organisation of African Unity, <https://www.achpr.org/communicationsprocedure>, 23 Mart 2022.
- African Commission on Human and Peoples' Rights, Practice Directives on the Rules of Procedures (2020), <https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=76>, 13 Mayıs 2022.
- African Court on Human and Peoples' Rights, Rules of Procedure", https://www.african-court.org/en/images/Basic%20Documents/Final_Rules_of_Court_for_Publication_after_Harmonization_-_Final__English_7_sept_1_.pdf, 15 Ocak 2022.
- Annual Report of the Inter-American Court of Human Rights, 1988, OAS/Ser.L/V/III.19, Doc.13, https://www.corteidh.or.cr/sitios/informes/docs/ENG/eng_1988.pdf, 11 Şubat 2022.
- Assembly of African Union 16th Session, Assembly/AU/Dec.356(XVI), "Decision on the Mandatory Application of the Principle of Geographical Representation in All African Union Organs with Elected Members", Doc. Assembly/AU/15(XVI)Add.7, https://au.int/sites/default/files/decisions/9645assembly_en_30_31_january_2011_auc_assembly_africa.pdf, 28 Aralık 2021.
- Assembly of Heads of State and Government 4th Extraordinary Session EAHG/Draft/Dec. (IV) Rev.1, "Sirte Declaration", <https://www.tralac.org/documents/resources/african-union/4434-au-sirte-declaration-1999/file.html>, 24 Aralık 2021.

- Assembly of Heads of State and Governments, 30th Ordinary Session, AHG/Res. 230 (XXX), https://au.int/sites/default/files/decisions/9539-1994_ahg_res_228-233_xxx_e.pdf, 5 Kasım 2021.
- Assembly of Heads of State and Governments, 34th Ordinary Session, AHG/Res. 124-131 (XXXIV), https://au.int/sites/default/files/decisions/9543-1998_ahg_dec_124-131_xxxiv_e.pdf, 5 Kasım 2021.
- Assembly of Heads of States and Government 24th Ordinary Session, AHG/176 (XXIV), “Resolutions of African Commission on Human and Peoples’ Right”, https://archives.au.int/bitstream/handle/123456789/478/1988%20AHG%20Res%20174-177%20%28XXIV%29%20_E.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 7 Ocak 2022.
- Assembly of the African Union 11th Ordinary Session, AU Assembly/AU/Dec. 200 (XI), “Decision on the Report of the Activities of the African Commission on Human and Peoples’ Rights, Assembly/AU/DEC.200(XI), https://au.int/sites/default/files/decisions/9558-assembly_en_30_june_1_july_2008_auc_eleventh_ordinary_session_decisions_declarations_tribute_resolution.pdf, 5 Ocak 2022.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kabul Edilebilirlik Kriterleri 2018, s. 14, https://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_TUR.pdf, 21 Ocak 2022.
- ECHR Analysis of Statistics 2021, https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2021_ENG.pdf, 28 Ocak 2022.
- ECHR Annual Report 2010, https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2010_ENG.pdf; 26 Kasım 2021.
- ECHR Annual Report 2011, https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2011_ENG.pdf, 6 Aralık 2021.
- ECHR Annual Report 2011, https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2011_ENG.pdf; 26 Kasım 2021.
- ECHR Annual Report 2012, https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2012_ENG.pdf, ; 26 Kasım 2021.
- ECHR Annual Report 2013, https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2013_ENG.pdf, 26 Kasım 2021.
- ECHR Annual Report 2014, https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_Report_2014_ENG.pdf, 26 Kasım 2021.
- ECHR Annual Report 2015, https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2015_ENG.pdf, 26 Kasım 2021.
- ECHR Annual Report 2016, https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2016_ENG.pdf; 26 Kasım 2021.
- ECHR Annual Report 2017, https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2017_ENG.pdf; 26 Kasım 2021.
- ECHR Annual Report 2018, https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2018_ENG.pdf; 26 Kasım 2021.

- ECHR Annual Report 2019, https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2019_ENG.pdf, 26 Kasım 2021.
- ECHR Explanatory Report on Protocol No. 11, , Bkz. <https://rm.coe.int/16800cb5e9>, 30 Kasım 2021.
- ECHR Explanatory Report on Protocol No. 15 Amending the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, (CETS No. 213), bkz. https://www.echr.coe.int/Documents/Protocol_15_explanatory_report_ENG.pdf, 19 Kasım 2021.
- ECHR Explanatory Report to Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Amending the Control System of the Convention, <https://rm.coe.int/16800d380f>, 18 Nisan 2022
- ECHR Factsheet Pilot Judgment, December 2021, https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Pilot_judgments_ENG.pdf, 26 Mayıs 2022.
- ECHR High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights, Interlaken Declaration, 19 February 2010, https://www.echr.coe.int/Documents/2010_Interlaken_FinalDeclaration_ENG.pdf, 22 Nisan 2022.
- ECHR Opinion of the Court on Draft Protocol No. 15 to the European Convention on Human Rights, Adopted on 6 February 2013, p. 12, https://www.echr.coe.int/Documents/2013_Protocol_15_Court_Opinion_ENG.pdf, 28 Mart 2022.
- ECHR Practical Guide of Admissibility Criteria, Updated on 01 February 2022, https://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_ENG.pdf, 14 Şubat 2022.
- ECHR Rules of Court Practice Direction, Requests for Interim Measures, https://www.echr.coe.int/Documents/PD_Interim_measures_ENG.pdf, 15 Mayıs 2022.
- ECHR Rules of Court Practice Directions, Institutions of Proceedings p.1, https://www.echr.coe.int/documents/rules_court_eng.pdf, 19 Nisan 2022.
- ECHR Rules of Court Practice Directions, Written Pleadings, s. 62, https://www.echr.coe.int/documents/pd_written_pleadings_eng.pdf, 10 Mayıs 2022.
- ECHR The Court's Priority Policy, https://www.echr.coe.int/Documents/Priority_policy_ENG.pdf, 26 Nisan 2022.
- Evolution of the Workings of the Inter-American System for the Protection and Promotion of Human Rights with a View to its Improvement and Strengthening, Resolution 1(e), AG/RES. 1828 (XXXI-O/01), **OAS General Assembly Thirty-First Regular Session**, San Jose-Costa Rica, June 3-5 2001, <https://www.oas.org/consejo/GENERAL%20ASSEMBLY/Resoluciones-Declaraciones.asp>, 14 Aralık 2021.
- Executive Council 28th Ordinary Session, EX.CL/Dec.953, "Decision on the Modalities on Implementation of Criteria for Equitable Geographical and Gender Presentation in the African Union Organs", Doc. EX.CL/953(XVIII), https://au.int/sites/default/files/decisions/29513-ex_cl_dec_898_-_918_xxviii_e.pdf, 28 Aralık 2021.
- Final Communique of the 20th Ordinary Session of the African Commission on Human and Peoples' Rights, <https://www.achpr.org/sessions/info?id=39>, 13 Ocak 2022.

- Final Communiqué of the 27th Extraordinary Session of the African Commission on Human and Peoples' Rights", <https://www.achpr.org/sessions/info?id=318>, 15 Ocak 2022.
- Final Communiqué of the 3rd Ordinary Session of the African Commission on Human and Peoples' Rights, 18-28/04/1988, <https://www.achpr.org/sessions/info?id=133>, 3 Mart 2022.
- Final Communiqué of the 58th Ordinary Session of the African Commission on Human and Peoples' Rights, <https://www.achpr.org/sessions/info?id=255>, 13 Ocak 2022.
- Heyns, Christof, "The African Regional Human Rights System: The African Charter", **Dickinson Law Review**, 108(3), 2004, (African System), ss. 678-702, <https://ideas.dickinsonlaw.psu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3669&context=dlra>, 26 Aralık 2021.
- IACHR 2020 Annual Report Chapter II, The System of Petitions and Cases, Friendly Settlements, and Precautionary Measures, <http://www.oas.org/en/iachr/docs/annual/2020/Chapters/IA2020cap2-en.pdf>, 26 Nisan 2022.
- IACHR General Guidelines on the Follow-Up of Recommendations and Decisions of the Inter-American Commission on Human Rights, OEA/Ser.L/V/II.173, Doc.177, 30 September 2019, <https://www.oas.org/en/iachr/activities/follow-up/Directrices-en.pdf>, 4 Haziran 2022.
- IACHR Report No. 11/07 Inter State Cases Nicaragua v. Costa Rica, OEA/Ser.L/V/II.130, Doc.22, 08.03.2007, <http://www.cidh.org/annualrep/2007eng/interstatecase.eng.htm>, 26 Ocak 2022.
- IACHR, 2009 Annual Report, Chapter III The Petition and Case System, p. 49-54, <http://www.cidh.org/annualrep/2009eng/Chap.III.f.eng.htm>, 31 Mayıs 2022.
- IACHR, Report No. 109/99 Case 10.951 Coard et al. v. United States, 29.09.1999, <https://www.cidh.oas.org/annualrep/99eng/Merits/UnitedStates10.951.htm>, 6 Mart 2022.
- IACHR, Report No. 112/10, Inter State Petition IP-02, Franklin Guillermo Aisalla Molina Ecuador v. Colombia, OEA/Ser.L/V/II, Doc. 10, 21 October 2010, <http://www.cidh.org/annualrep/2010eng/TOC.htm>, 26 Ocak 2022.
- IACHR, Resolution 1/19, Initial Review of Petitions, 29 October 2019, <https://www.oas.org/en/iachr/decisions/pdf/Resolution-1-19-en.pdf>, 26 Nisan 2022.
- IACHR, Resolution No. 2/06, 28.02.2006, <http://www.cidh.oas.org/resolutions/resolution2.06.htm>, 06 Mart 2022.
- IACHR, Resolution No. 3/2020, Differentiated Actions to Address the Procedural Backlog in Friendly Settlement Agreement Procedures, 16 April 2020, <http://www.oas.org/en/iachr/decisions/pdf/Resolution-3-20-en.pdf>, 21 Mayıs 2022.
- IACtHR Advisory Opinion OC-15/97 Of November 14, Reports Of the Inter-American Commission on Human Rights (Article 51 American Convention on Human Rights), Requested by the State of Chili, p. 45-46, https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_15_ing.pdf, 30 Mayıs 2022.
- IACtHR Advisory Opinion OC-2/82 of September 24, 82, The Effect of Reservations on the Entry Into Force of the American Convention on Human Rights (Arts. 74 and 75), https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_02_ing.pdf, 22 Şubat 2022.

- IACtHR, Advisory Opinion on Control of Due Process in the Exercise of the Powers of the Inter-American Commission on Human Rights (Articles 41 and 44 to 51 of the American Convention on Human Rights), OC-19/05, 28 November 2005, https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_19_ing.pdf, 13 Nisan 2022.
- Implementation of Decisions Inter-American Commission on Human Rights, Discussion Paper of ESCR-Net's Strategic Litigation Working Group, <https://www.escr-net.org/sites/default/files/201802-discussion-paper-of-escr-nets-strategic-litigation-working-group.pdf>, 31 Mayıs 2022.
- Murray, Rachel, "The African Charter on Human and Peoples' Rights 1987-2000: An Overview its Progress and Problems", *African Human Rights Law Journal*, 1 (1), 2001, ss. 1-17, https://www.ahrlj.up.ac.za/images/ahrlj/2001/ahrlj_vol1_no1_2001_rachel_murray.pdf, 2 Kasım 2021.
- Organization of American States Rules of Procedure Permanent Council, https://www.oas.org/xxxivga/english/reference_docs/Reglamento_CP.pdf, 10 Haziran 2022.
- Press Release: "African Court on Human and Peoples' Rights Adopts New Rules of Court", <https://www.african-court.org/wpafc/african-court-on-human-and-peoples-rights-adopts-new-rules-of-court/>, 15 Ocak 2022.
- Press Release: "Election of New Bureau of the African Commission on Human and Peoples' Rights, November 2021", <https://www.achpr.org/pressrelease/detail?id=612>, 2 Ocak 2022.
- Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Establishment of an African Court on Human and Peoples' Rights", <https://au.int/en/treaties/protocol-african-charter-human-and-peoples-rights-establishment-african-court-human-and>, 15 Ocak 2022.
- Recommendation on the Headquarters of the African Commission on Human And Peoples' Rights, ACHPR/Recom.1(III)88, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=2>, 7 Ocak 2022.
- Report of the Second Regional Seminar on the Implementation of Decisions of the African Commission on Human and Peoples' Rights, 04-06/11/2018, Zanzibar/Tanzania, <https://www.achpr.org/news/viewdetail?id=3>, 4 Ocak 2022.
- Report on the Election of Members of the African Commission on Human and Peoples' Rights, Executive Council 19th Ordinary Session, EX.CL/683 (XIX), s.5, <https://www.peaceau.org/uploads/ex-cl-683-xix-e.pdf>, 28 Aralık 2021.
- Resolution CM/Res(2022)2 on the Cessation of the Membership of the Russian Federation to the Council of Europe, (Adopted by the Committee of Ministers on 16 March 2022 at the 1428th Meeting of the Ministers' Deputies), https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680a5da51, 4 Haziran 2022.
- Resolution Establishing a Working Group on Communications and Appointment of Members, ACHPR/Res.194(L) 2011, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=190>, 13 Ocak 2022.
- Resolution on Economic, Social and Cultural Rights in Africa, ACHPR/Res.73(XXXVI)04, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=78>, 13 Ocak 2022.

- Resolution on Guidelines and Measures for the Prohibition and Prevention of Torture, Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment in Africa, ACHPR/Res.61(XXXII)02, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=66>, 13 Ocak 2022.
- Resolution on the Appointment of the Chairperson and Renewal of the Mandate of the Members of the Advisory Committee on Budgetary and Staff Members, ACHPR/Res.8(LIV), 2013, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=276>, 13 Ocak 2022.
- Resolution on the Appointment of the Chairperson on Budgetary and Staff Members, ACHPR/Res.(LXI) 2017, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=399>, 13 Ocak 2022.
- Resolution on the Composition and the Operationalisation of the Working Group on the Death Penalty, ACHPR/Res.79(XXXVIII)05, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=213>, 13 Ocak 2022.
- Resolution on the Creation of a Working Group on Specific Issues Relevant to the Work of the African Commission on Human and Peoples' Rights, ACHPR/Res.77(XXXVII)05, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=82>, 13 Ocak 2022.
- Resolution on the Designation of the Special Rapporteur on the Rights of Women in Africa, ACHPR/Res.38(XXV)99, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=43>, 13 Ocak 2022.
- Resolution on the Establishment of a Committee on the Protection of the Rights of People Living With HIV (PLHIV) and Those Risk, Vulnerable to and Affected by HIV, ACHPR/Res.163(XLVII)10, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=309>, 13 Ocak 2022.
- Resolution on the Establishment of a Working Group on Extractive Industries, Environment and Human Rights Violations in Africa, ACHPR/Res.148(XLVI)09, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=286>, 13 Ocak 2022.
- Resolution on the Establishment of an Advisory Committee on Budgetary and Staff Members, ACHPR/Res.142(XXXXV)09, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=226>, 13 Ocak 2022.
- Resolution on the Establishment of the Advisory Committee on Budgetary and Staff Members, ACHPR/Res. 142(XXXXV)09, 2009, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=226>, 4 Ocak 2022.
- Resolution on the Governance of the Commission and its Secretariat, ACHPR/Res.294 (EXT.OS/XVII), 2015, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=143>, 6 Ocak 2022.
- Resolution on the Mandate and Appointment of a Special Rapporteur on Freedom of Expression in Africa, ACHPR/Res.71(XXXIV)03, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=76>, 13 Ocak 2022.
- Resolution on the Mandate of the Special Rapporteur on Refugees, Asylum Seekers, Internally Displaced Persons and Migrant in Africa, ACHPR/Res.72(XXXVI)03, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=77>, 13 Ocak 2022.
- Resolution on the Protection on Human Rights Defenders in Africa, ACHPR/Res.69(XXXV)03, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=74>, 13 Ocak 2022.

- Resolution on the Renewal of the Mandate, Appointment of the Chairperson and Reconstitution of the Advisory Committee on Budgetary and Staff Members”, ACHPR/Res. 464 (LXVI) 2020, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=495>, 14 Ocak 2022.
- Resolution on the Rights of Indigenous Peoples’ Communities in Africa, ACHPR/Res.51(XXVIII)00, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=56>, 13 Ocak 2022.
- Resolution on the Transformation of the Focal Point on the Rights of Older Persons in Africa into a Working Group on the Rights of Older Persons and People with Disabilities, ACHPR/Res.143(XXXV)09, <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=228>, 13 Ocak 2022.
- Resolutions of The Addis Ababa Conference, *Présence Africaine*, No.146, *Présence Africaine* Editions, 1988, https://www.jstor.org/stable/pdf/41967612.pdf?ab_segments=0%2Fbasic_search_gsv2%2Fcontrol&refreqid=fastly-default%3A065ee4043acacd387ce850f80abefc62, 10 Kasım 2021.
- Rules of Procedure for the Operation of the Legal Assistance Fund of the Inter-American Human Rights System, OEA/Ser.G, CP/RES. 963 (1728/09), 11 November 2009, <https://www.oas.org/consejo/resolutions/res963.asp>, 08 Haziran 2022.
- Rules of Procedure of the Executive Council (Rule 5/1-f), https://archives.au.int/bitstream/handle/123456789/6448/Rules%20of%20Procedure%20of%20the%20Assembly%2c%20Executive%20Council%2c%20PRC%20%26%20Statutes%20of%20the%20Commission%20_E.Pdf?sequence=1&isAllowed=y, 28 Aralık 2021.
- Rules of the Inter-American Commission on Human Rights on the Legal Assistance Fund of the Inter-American Human Rights System, <https://www.oas.org/en/iachr/mandate/Basics/fund.asp>, 08 Haziran 2022.
- Sixth Protocol to General Agreement on Privileges and Immunities of the Council of Europe (ETS No. 162), <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatyid=162>, 06 Aralık 2021.
- Standart Operating Procedures on the Special Mechanisms of the African Commission on Human and Peoples’ Rights, s. 1, <https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=68>, 14 Ocak 2022.
- Voeten, Erik, “The Impartiality of International Judges: Evidence From the European Court of Human Rights”, *The American Political Science Review*, 102(4), 2008, ss. 417-433, https://www.jstor.org/stable/pdf/27644536.pdf?ab_segments=0%252Fbasic_search_gsv2%252Fcontrol&refreqid=excelsior%3A1cf4c976907552bf4e777ac435522e58, 19 Kasım 2021.

ÖZ GEÇMİŞ VE İLETİŞİM BİLGİLERİ

İlk, orta ve lise öğrenimini Bucak ilçesinde tamamladıktan sonra 2004 yılında Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde lisans eğitimine başlamış ve 2008 yılında buradaki eğitimini tamamlamıştır. Daha sonra Karadeniz Teknik Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı'na Araştırma Görevlisi olarak atanmıştır. 2013-2016 yılları arasında KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kamu hukuku yüksek lisansını yapmıştır. 2016 yılında Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde başlamış olduğu kamu hukuku doktora eğitimini 2022 yılında tamamlamıştır. Meslek hayatına 2018 yılının Mayıs ayından itibaren Trabzon Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde devam etmektedir.

